التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

HUZUR
YAYINEVİ

HUZUR YAYINEVİ
Tefsir : 1/11
TK-ISBN 975-8666-14-2
ISBN 975-8666-25-8

EDİTÖR : Ahmet Hikmet Ünalmış
TASHİH HEYETİ : İsmail Karakaya -Ömer Parlak
Ahmet Tülek
SAYFA DÜZENİ : Suat Teke

© Bu tercüme eserin bütün hakkı **HUZUR YAYINEVİ**'ne aittir.

BASKI : Eren Ofset
CİLT : Özgün Ciltevi
İSTANBUL 2002

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

11. CİLT

TERCÜME

Prof.Dr. Suat YILDIRIM • Prof.Dr. Lütfullah CEBECİ

Prof.Dr. Sadık KILIÇ • Öğr.Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR YAYIN DAĞITIM

PAZARLAMA TİC.LTD.ŞTİ.

Çatalçeşme Sk. Yücer Han No: 46/1

Tel&Faks 0212.513 01 71 - 513 50 57

Cağaloğlu-İstanbul

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Emmâ ve İmmâ Edatları Hakkında

قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِمَّا أَن تُلْقِيَ وَإِمَّا أَن نَّكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ ﴿١١٥﴾ قَالَ أَلْقُوا ۖ فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ
النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرٍ عَظِيمٍ ﴿١١٦﴾ وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ ۖ فَإِذَا هِيَ
تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿١١٧﴾ فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٨﴾ فَغُلِبُوا هُنَالِكَ وَانقَلَبُوا صَاغِرِينَ ﴿١١٩﴾

"Sihirbazlar dediler ki: "Musâ, sen mi önce atacaksın, yoksa ilk atanlar biz mi olalım?" Musa, "Siz atın" dedi. Vaktâ ki attılar, halkın gözlerini büyülediler, onlara korku saldılar ve büyük bir sihir meydana getirmiş oldular. Biz de Musa'ya, "Bırak âsânı" diye vahyettik. Bir de ne görsünler! Bu, onların uydurup düzdükleri şeyleri yakalayıp yutuyor. İşte bu suretle hak yerini buldu ve onların yapmakta oldukları şeyler boşa gitti. Artık orada yenildiler, hor ve hakîr olarak geri döndüler"

(A'râf, 115-119).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ferrâ ve **Kisâî, emmâ** ve **immâ** edatları hakkında şöyle demişlerdir: "Sen emrettiğin, nehyettiğin, yahut da birisine haber verdiğin zaman, fethalı olarak **emmâ** edatına kullanırsın. Ama şart koştuğun veya şüphe ettiğin, yahut da muhayyer bıraktığın zaman, kesreli olarak **immâ** dersin.

a) Fethalı olana gelince, sen أَمَّا اللَّهَ فَاعْبُدُوهُ "Allah'a gelince, Allah'a ibâdet ediniz;

أَمَّا الْخَمْرُ فلا تشربوها "İçkiye gelince, onu içmeyiniz" ve أَمَّا زَيْدٌ فَقَدْ خَرَجَ "**Zeyd**'e gelince, **Zeyd** çıktı" dersin.

b) Kesreli olarak okuduğun zaman, eğer bir şeyi şart koşuyorsan, إِمَّا تُعْطِيَنَّ زَيْداً فَإِنَّهُ يَشْكُرُكَ "Eğer sen **Zeyd**' e verirsen, muhakkak ki o sana teşekkür eder" dersin. Nitekim Cenâb-ı Hak da, فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ *"Eğer bunları harbte yakalarsan, (geride kalanları) ürküt"* (Enfâl, 57) buyurmuştur. Şekk ve şüpheni ifade etmek istediğin zaman لاَ أَدْرِي مَنْ قَامَ إِمَّا زَيْدٌ وَإِمَّا عَمْرٌو "Kimin kalktığını bilmiyorum, **Zeyd** mi, **Amr** mı?" dersin. Yine muhayyerlik ifade etmek istediğin zaman da, لِي بِالْكُوفَةِ دَارٌ فَإِمَّا أَنْ أَسْكُنَهَا وَإِمَّا أَنْ أَبِيعَهَا "Benim Kûfe'de bir evim var, ya orada oturacağım, ya da onu satacağım" dersin. Şekk ifade etmek için kullanıldığında **imma** ile **ev** edatları arasındaki fark şudur:Sen, جَاءَنِي زَيْدٌ أَوْ عَمْرٌو "Bana **Zeyd** veya **Amr** geldi" dediğin zaman, senin, burada sözünü önce yakîn ve kesin bir bilgi üzerine bina edip, sonra da bir şüphe ârız olduğu için "veya **Amr**" demiş olman caizdir. Böylece şüphe ve şekk, ikisi hakkında da söz konusu olmuş olur. Buna göre **ev** (veya) edatının kullanıldığı iki isimden birincisi telaffuz edildikten sonra susulması güzel ve yerinde olan bir durumda bulunup, sonra bir şekk ve şüphe ârız olduğu için, öteki isimle istidrak yapılması caizdir. Baksana sen, قَامَ أَخُوكَ "Kardeşin kalktı" dersin ve susarsın, daha sonra şüpheye düşerek أَوْ أَبُوكَ "veya baban (kalktı)" dersin. İmma edatını kullandığın zaman, muhakkak ki, sözünü tâ başta şüphe üzerine söylemiş olursun. Dolayısiyle ضَرَبْتُ إِمَّا عَبْدَ اللَّهِ "Ya **Abdullah**'ı dövdüm..."deyip, susman doğru değildir. Ayetteki إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ ifadesinde "en" edatının bulunup إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ *"O, bunları ya azaba uğratacak, yahut tevbelerini kabul edecek"* (Tevbe, 106) buyruğunda bulunmamasına gelince, bu hususta **Ferrâ** şöyle demiştir: "Bu âyette **İmma** edatından sonra "en" edatı gelmiştir. Çünkü **immâ** edatı, bir tercihte bulunmayı emreden bir yerde bulunmaktadır. Bundan dolayı nasb mahallindedir. Sanki bir kimsenin, "Ya şunu seç, veya bunu..." demesi gibidir. Sanki o sihirbazlar şöyle demişlerdir: إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ أَوْ نُلْقِيَ "Senin atmanı veya bizim atmamızı tercih et." Halbuki, *"O, bunları ya azaba uğratacak, yahut tevbelerini kabul edecek"* (Tevbe, 106) âyetinde seçmeyi emretme sözkonusu değildir. Baksana, zaten emir burada uygun düşmez. İşte bundan dolayı, bu âyette أَنْ yer almamıştır." Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ ile "Ya sen âsânı atarsın" manası; وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ ile de, "Yahut da biz, yanımızdaki iplerimizi ve değneklerimizi atalım" manası kastedilmiştir. Dolayısiyle her iki ifadede de **elkâ** (attı) fiilinin mef'ulü mahzuftur.

Ayetteki bir başka incelik de şudur: Sihirbazlar, **Hz. Musa** (a.s)'ya öncelik verdikleri için nezakete riâyet etmişlerdir. İşte bundan ötürü tasavvuf ehli şöyle demişlerdir: "Onlar böylesi bir edebi gözettikleri için, Allah Teâlâ da, bu edebe riâyet etmelerinin bereketi ile onlara imanı nasib etmiştir." Daha sonra sihirbazlar, atma işinin önce kendi taraflarından olmasına da istekli olduklarını gösteren şu sözü de söylemişlerdir: "Yoksa ilk atan biz mi olalım?" Çünkü onlar, hem muttasıl zamiri getirmişler, hem onu munfasıl bir zamir ile te'kid etmişler, hem de haberi nekire değil ma'rife (elif-lamlı) olarak getirmişlerdir.

Bil ki sihirbazlar ilk önce edebe riâyet edip, sonra, ilk önce kendilerinin âsâlarını ve iplerini atmaya da istekli olduklarını gösteren bu sözü söyleyince, **Hz. Musa** (a.s), *"Ne atacaksanız evvela siz atın"* (Şuarâ, 43) demiştir.

Hz. Musa'nın Sihirbazları Sihir Yapmaya Davet Etmesinin İzahı

Burada akla şöyle bir soru gelir: "O sihirbazların iplerini ve âsâlarını atmaları, sihir ile mu'cizeye karşı koymaktır. Bu ise kâfirliktir. Kâfirliği emretmek de kâfirliktir. Hal böyle olunca, **Hz. Musa** (a.s)'nın, onlara "siz atın" diye bunu emretmesi nasıl uygun düşer?"

Buna birkaç şekilde cevap verilmiştir:

1) **Hz. Musa** (a.s) onlara, haklı bir iş yaptıklarını bilmeleri şartıyla, bunu emretmiştir. Bu böyle olmadığına göre, burada bir emir söz konusu değildir. Bu, birimizin bir insana, "Bana şu testiden su ver" demesi gibidir. Bu söz, ancak testide su bulunması şartına bağlı bir emirdir. Ama testide su bulunmadığı takdirde, kesinlikle bir emir olmaz. İşte burada da böyledir.

2) Sihirbazlar sırf iplerini ve değneklerini atmak için toplanmışlardı ve **Hz. Musa** (a.s) da, onların bunu mutlaka yapacaklarını biliyordu. Muhayyer bırakma işi ise, önce atma, sonra atma hususunda idi. İşte bundan dolayı **Hz. Musa** (a.s), onlara aldırmadığı ve onlara kıymet vermediği, Allah'ın kendisine vaadettiği ilahî te'yid ile kuvvete güvendiği ve mu'cizeye hiçbir zaman sihirlerin galib gelemeyeceğine inandığı için, onlara öncelik vermiştir.

3) **Hz. Musa** (a.s), o sihirbazların gösterecekleri sihirleri boşa çıkarmayı istiyordu. Onları boşa çıkarmak ise, ancak sihirbazların sihirlerini öncelikle ortaya koymaları ile mümkün olurdu. Bundan dolayı **Hz. Musa** (a.s), onları boşa çıkarabilmek için, onlara sihirlerini yapmaları için öncelik vermiştir. Bunun bir misali de şudur: Kendisine cevap vermek, zayıf ve sakat olduğunu ortaya koymak için, bir dinsizin ortaya attığı

şüpheyi dinlemek isteyen kimse, "Haydi söyle, iyice anlat" der. Bu sözden maksadı ise, o kimseye bu şüphe hususunda, o şüphesini iyice anlatıp ortaya koyduktan sonra cevap verdiğinde, bunun herkes nazarında zayıf ve düşük bir şüphe olduğunun ortaya çıkmasıdır. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ *"Vaktâ ki attılar, halkın gözlerini büyülediler"* buyurmuştur. Sihrin sırf göz boyama (aldatmaca) olduğunu söyleyenler, "Eğer sihir hak olsaydı, o zaman o sihirbazlar halkın gözlerini değil, kalplerini büyülemiş olurlardı. Dolayısiyle sihirden muradın, onların iş gerçekte öyle gösterdikleri gibi olmadığı halde, şaşırtıcı ve aldatıcı birtakım şeyleri hayal ettirmeleri olduğu sabit olur."

Vâhidî de şöyle demiştir: "Aksine bu ifadeden murad şudur: "Onlar insanların gözlerini büyülemişlerdir, yani o gözleri, bu aldatmaca sebebi ile, o sihri olduğu gibi görmekten alıkoymuşlardır." Şu da ileri sürülmüştür: "Onlar, iplerini ve değneklerini getirdiler, iplerini civaladılar ve değneklerinin içine civa koydular. Güneşin sıcaklığı bu ip ve değneklere tesir edince, bunlar hareketlendiler ve sarmaş dolaş oldular. Bu hareket gerçekten fazla ve hızlı idi. Böylece insanlar, onların kendiliklerinden hareket edip, sarmaş dolaş olduklarını zannettiler."

Bu Sihrin, Görenleri Dehşete Düşürmesi

Ayetteki وَاسْتَرْهَبُوهُمْ *"Onlara korku saldılar"* tabiri, "Halk, o değnek ve iplerin hareketlerinden dolayı korktular" demektir. **Müberred**, bu tabirin أَرْهَبُوهُمْ (Onları korkuttular) manasında olup, "sîn" harfinin zâid olduğunu söylerken; **Zeccâc**, bunun "O sihirbazlar insanların korkmasını istediler ve insanlar da onlardan korktu" manasında olduğunu, bu korkutmanın da şöyle olduğunu söylemiştir: Sihirbazlar, bu işler yapılırken, "Ey insanlar sakının, çekinin" diye bağırıp çağıran birilerini vazifelendirdiler ki, işte "istirhab" (korkutmayı istemek) budur.

İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **"Hz. Musa** (a.s) da, onların iplerinin ve değneklerinin, tıpkı kendi âsâsı gibi, yılan olabildiğini sandı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak ona, *"Bırak âsânı"* diye vahyetti." Muhakkik alimler, "Bu mümkün değildir. Çünkü **Hz. Musa** (a.s), Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğuna göre, sihirbazların kendisine galib gelemiyecekleri hususunda emin idi ve bunu yakînen biliyordu. O, onların karşı koyma tarzında yaptıkları bu işin, sihir ve asılsız şeyler cinsinden bir şey olduğunu da biliyordu. Bu kesin inanca sahipken, onda bir korkunun bulunması imkânsızdır" demişlerdir. İmdi eğer, "Allah Teâlâ, *"Musa, içinde bir korku hissetti"* (Tâ-hâ, 67) buyurmamış mıdır?" denirse, biz deriz ki: "Ayette bu

korkunun, işte bu sebepten ötürü olduğu belirtilmemiştir. Aksine **Hz. Musa** (a.s), kendisinin delilinin, sihirbazların sihrine galib gelmesinde bir gecikmenin olması ihtimalinden endişelenip korkmuştur."

Daha sonra Cenâb-ı Allah, onların sihrinden bahsederken, وَجَاءُوا بِسِحْرٍ عَظِيمٍ *"Müthiş bir sihir meydana getirmiş oldular"* buyurmuştur. Rivâyet olunduğuna göre sihirbazlar şöyle demişler: "Biz, gökten olan bir iş müstesna, bütün yeryüzü halkının sihirbazlarının yapamayacakları bir sihir biliyoruz. Ama gökten olana karşı, bir gücümüz yoktur." Bu sihirbazların sayısının seksenbin, yetmişbin, veya otuzbin küsür olduğu rivâyet edilmiştir. Bu hususlaki rivâyetler farklı farklı olup, kimi bu sayıyı daha az, kimi daha fazla göstermiştir. Ama âyette bunların kaç kişi olduğuna, bu sihrin nasıl olduğuna ve kaç defa yapıldığına delalet eden bir şey yoktur.

Âsânın, Sihirbazların Attıklarını Yutması

Cenâb-ı Allah daha sonra, وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ *"Biz de Musa'ya, "Bırak,âsânı" diye vahyettik"* buyurmuştur. Bu âyette bahsedilen "vahyetme" ile, hakikî vahyin kastedilmiş olması muhtemeldir. **Vâhidî, İbn Abas** (r.a)'ın, "Allah Teâlâ, bununla "Biz **Musa**'ya "bırak âsânı" diye ilham ettik" manasını kastetmiştir" dediğini nakletmiştir.

Allah Teâlâ daha sonra, فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ *"Bir de ne görsünler: Bu, onların uydurup düzdükleri şeyleri yakalayıp yutuyor!"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifadede, şöyle takdir edilebilecek bir hazif vardır: "**Hz. Musa** âsâsını attı, bir de ne görsünler; o, onları yakalayıp yutuyor!"

İKİNCİ MESELE

Kıraat Farkları

Hafs'ın rivâyetine göre **Âsım**, fiili kâf harifini şeddesiz ve lâm'ı sakin olarak, **telkafu** şeklinde; diğer kıraat imamları ise, kâf'ın şeddesi ve lâm'ın fethası ile, **telakkafu** şeklinde okumuşlardır. **İbn Kesir**'in, bunu kâf'ın şeddesi ile **tulekkıfu** şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir. Bu kelime, Tâ-hâ ve Şuarâ surelerinde de aynı değişik şekillerde okunmuştur. Bunun **telkafu** şeklinde okunuşu ile ilgili olarak **İbnu's-Sikkît** şöyle demiştir: Lakf, Arapların birisi birşeyi yakalayıp, yediği veya yuttuğu zaman söyledikleri لَقِفْتُ الشَّيْءَ ــ أَلْقَفُهُ (O şeyi yakalayıp yedim, yuttum, yutuyorum) sözünün masdarıdır. "Birşeyi hızlı yakalayan" manasında da رَجُلٌ لَقِفٌ

denilir. **Lihyânî,** ثَقِفَ ـــ يَثْقَفُ ـــ ثَقْفاً ـــ ثَقِيفٌ fiilinin de aynı manada olduğunu, ثَقِيفٌ kelimesinin, bir şeyi kavrayıp, onu hemen anlayan, yakalaması hızlı olan kimseye denildiğini söylemiştir. Bu ifadeyi şeddeli okumaya gelince; bu, تَلَقَّفُ-يَتَلَقَّفُ babındandır. **İbn Kesir**'in kıraatine gelince, bu ifadenin aslı, تَتَلَقَّفُ şeklinde olup tâ'lardan birisinin diğerine idğam edilmiş olmasından dolayıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Müfessirler şöyle demektedirler: **Hz. Musa,** âsâ'sını atınca, o âsâ büyük bir ejderha oldu; öyle ki ufku kapladı. Daha sonra da çenesini açtı. İki çenesinin arasındaki mesafe seksen zirâ idi. Sihirbazların attıkları bütün ipleri ve değnekleri de yuttu. **Hz. Musa** onu eline alınca, hacminde ve miktarında asla herhangi bir değişiklik olmaksızın, daha önceden olduğu gibi "âsâ" haline geldi. Bil ki bu, kâdir ve hür irade sahibi bir ilahın mevcudiyetiyle, **Hz. Musa**'nın büyük mu'cizesine delalet eder. Bu böyledir. Zira o büyük ejderha, onca ipi ve değneği yutup, sonra da eskiden olduğu gibi normal bir âsâ halini alınca, bu durum, Allah Teâlâ'nın, ya o iplerin ve âsâların maddelerini yok ettiğine veyahut da o şeyleri paramparça edip hissolunamayacak derecede zerreler haline getirerek havalara savurduğuna delalet eder. Buna ise, Allah (c.c)'dan başka hiç kimsenin kudreti yetmez.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İfk Kelimesinin Manası

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onların uydurup düzdükleri şeyleri"* buyruğuna gelince, bu hususta da şu iki izah yapılmıştır: a) Arapça'da ifk, bir şeyi olduğu durumdan çevirip başka türlü göstermektir. Yalana, "ifk" adının verilmesi de bundan ileri gelir. Zira yalan da, hakikatin tersyüz edilmiş şeklidir. **İbn Abbas** (r.a), Cenâb-ı Hakk'ın **ye'fikûn** tabiriyle, "yalan olarak yaptıkları o şeyi..." manasını kastettiği söylemiştir. Buna göre mana, "Âsâ, onların, haktan bâtıla döndererek gerçekmiş gibi gösterdikleri, allayıp pulladıkları o şeyi yuttu" şeklinde olur. Mananın böyle olması halinde, مَا يَأْفِكُونَ ifadesinin başındaki "mâ" mevsule "mâ"sı olur...

b) Bu ifadenin başındaki mâ'nın, masdariyye mâ'sı olmasıdır. Buna göre kelamın takdiri, "Bir de ne görsünler, o ejderha, onların yalanlarını yutuyor!" şeklinde olur. Böylece de, ism-i mef'ul, masdar manasında kullanılmış olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَوَقَعَ الْحَقُّ *"İşte bu suretle hak yerini buldu"* buyurmuştur. Mücahid ve **Hasan el-Basrî**, bu ifadedeki **vekaa** lafzına, **zahara** "zuhur etti, ortaya çıktı" manasını verirlerken; **Ferra**, "Hak olan sihir olandan ayrıldı" manasını vermiştir. Meanî alîmleri ise şöyle demektedir: **Vekaa** fiili, bir şeyin, varlığıyla zuhur ederek kendi yerine varıp konması, inmesi demektir. Bu ortaya çıkışın sebebi şudur: Sihirbazlar, "Şayet **Musa**'nın yaptığı şey, bir büyü, bir sihir olsaydı, o zaman bizim

iplerimizin ve değneklerimizin durması, kaybolmaması gerekirdi. Onlar yitip kaybolduklarına göre, bunun sihirden ötürü değil de, ancak ve ancak Allah (c.c)'ın yaratıp takdir etmesiyle olduğu sabit olmuş olur" demişlerdir. İşte bu, kendisi sebebiyle, mu'cizenin sihirden farkedip ayrıldığı şeydir...

Kâdî şöyle demektedir: "Hak Teâlâ'nın, *"İşte bu suretle hak yerini buldu"* âyeti, tıpkı, olan şeyin, olmamış haline dönüşmesinin doğru olmaması gibi, kendisinde bâtıl oluşun düşünülmesinin mümkün olamıyacağı bir biçimde var oluşun, zuhur edişin kuvvetini ifade eder.

Buna göre şâyet, Allah Teâlâ'nın, *"İşte bu suretle hak yerini buldu"* buyruğu, böylesi bir zuhurun kuvvetine delalet eder. Dolayısiyle Cenâb-ı Hakk'ın, وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"ve onların yapmakta oldukları şeyler boşa gitti"* buyruğu faydasız bir tekrar olur" denilirse, biz deriz ki:

Bundan maksad şudur: Bu hak, zuhûr edip meydana gelince, onların yalan olarak uydurdukları o şeyler, yani ipler ve değnekler kaybolup yok oldular. İşte bu durumda **Hz. Musa**'nın üstünlüğü ortaya çıktı... İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, فَغُلِبُوا هُنَالِكَ *"artık orada yenildiler"* buyurmuştur. Çünkü, bundan daha açık ve belli bir galibiyet bulunmamaktadır. Allah Teâlâ, وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ *"ve hor ve hakir olarak geri döndüler"* buyurmuştur. Çünkü, bâtıldan yana olan kimse hakkında, kendisinde asla bir hile ve bir şüphenin söz konusu edilemiyeceği bir biçimde, hüccet ve delilinin bâtıl olmasının zuhûr etmesinden daha büyük zillet ve alçaklık bulunmamaktadır.

Vâhidî şöyle demektedir: وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ buyruğundaki **mâ** lafzının, **ellezîne** manasında olması, böylece de mananın, "onların sihirle yapmış oldukları o ipler ve değnekler yok oldu, kayboldu; yani, zeval bulup, yok olup gittiler" şeklinde olması caiz olduğu gibi, bunun masdar manasında olan mâ olması da caizdir. Buna göre sanki, "onların amelleri bâtıl oldu..." buyurmuştur... Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Sihirbazların İman Edip Secdeye Kapanması

وَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ ﴿١٢٠﴾ قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٢١﴾ رَبِّ مُوسَىٰ وَهَارُونَ ﴿١٢٢﴾

"Sihirbazlar hep birden secdeye kapandılar. "Alemlerin Rabbine, Musa ve Harun'un Rabbine iman ettik" dediler"

(A'râf, 120-122).

Ayetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Müfessirler şöyle demişlerdir: "Bu ipleri ve değnekleri, üçyüz deve ancak taşıyordu. Bunları, **Hz. Musa**'nın ejderhası yutup, böylece de ejderha, yine eski haline, bir âsâya dönüşünce, sihirbazlar birbirlerine, "Bu, sihir falan değil, aksine ilahi bir iş" dediler ve böylece **Hz. Musa** (a.s)'nın Allah tarafından gönderilmiş sadık bir peygamber olduğuna istidlal ettiler."

Kelamcılar ise şöyle demişlerdir: Bu âyet, ilmin faziletini gösteren en büyük delillerdendir. Çünkü sihirbazlar sihrin aslını biliyorlardı ve sihrin en ileri derecesine vâkıf idiler. Bundan dolayı onlar bu durumda olup, **Hz. Musa**'nın mu'cizesinin sihrin dışında birşey olduğunu görünce, bunun insanların yaptığı birtakım göz boyamalar cinsinden olmayıp, ilahi bir mu'cize olduğunu anladılar. Eğer onlar sihir ilminde ileri derecede kimseler olmasalardı, bu istidlali yapamazlardı. Çünkü o zaman şöyle diyebilirlerdi. "Belki de O, sihir ilminde bizden ileridir ve bizim yapamadığımız bir sihir yaptı." Binaenaleyh onların sihir ilminde zirvede oldukları anlaşılır. Onlar, bu ilimde zirvede oldukları için küfürden imana geçebilmişlerdir. (İlim olarak) sihrin bile durumu böyle olunca, tevhid ilminde mükemmel olan bir kimsenin halini artık siz düşünün.

İKİNCİ MESELE Alimlerimiz, Cenâb-ı Hakk'ın وَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ *"Sihirbazlar hep birden secdeye kapandılar..."* buyruğu ile istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Bu âyet, o sihirbazları, başka bir şeyin secde ettirip yere kapattığına delalet eder. Bu da, âlemlerin rabbi olan Allah'tan başkası olamaz. İşte bu husus, kulun fiilini Allah'ın yarattığına delalet eder. **Mukatil** bu âyete, "Allah onları, secde ettirerek yere kapattı..." manasını vermiştir.

Mutezile ise şöyle demektedir: "Buna, birkaç yönden cevap verebiliriz:

a) O sihirbazlar, büyük alâmetleri ve kesin mu'cizeleri görüp müşahede edince, kendilerini secdeye kapanmaktan alıkoyamadılar. Böylece de mana, "Sanki bir atıcı, onları secdeye atıverdi..." şeklinde oldu.

b) **Ahfeş** de şöyle demiştir: "Onlar çok hızlı olarak secdeye kapandıkları için, sanki onları bir başkası atıvermiş gibi oldu. Zira onlar, secdeye kapanmaktan kendilerini alıkoyamadılar."

c) Ayette, onları secdeye herhangi bir şeyin kapattığına dair herhangi bir açıklama yoktur. Fakat biz bu amilin, onların kendileri olduğunu söylüyoruz."

Mu'tezile'nin bu itirazlarına şu şekilde cevap verebiliriz: Onların kalplerinde o sebebi, gücü, kuvveti yaratan ancak Allah Teâlâ'dır. Aksi halde onlar, o kesin sebebin yaratılması hususunda başka bir sebebe muhtaç olurlardı ki, bu, teselsülü gerektirir; teselsül ise muhaldir. Sonra o kulun kudretinin aslı, bu kesin sebep ile birleşince, fiilin meydana gelmesini icab ettirirler. O "mucib-îcab ettiren"in yaratıcısı da Allah'tır. Böylece, hem o fiil, hem de onun neticesi, Allah'a isnad edilmiş olur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ, onların önce secdeye vardıklarını, daha sonra da onların, آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ *"Alemlerin Rabbine iman ettik"* dediklerini bildirmiştir. İmanın, secdeden önce olması gerektiği halde, Cenâb-ı Hakk'ın bu şekilde buyurmuş olmasının sebebi ve hikmeti nedir? Buna iki yönden cevap verilebilir:

a) Onlar, ilahî bilgiyi elde edince, o anda secdeye kapandılar ve o secdelerini, ilahî bilgi ve imanı elde etmelerine karşılık, Allah'a bir şükür; küfürden imana geçişlerine dair bir alâmet ve Allah için inkıyâd ve tezellülde bulunmalarının bir göstergesi yapmışlardır. Böylece onlar, sanki o tek secdelerini, toplu halde bu üç manaya bir alâmet kılmışlardır.

b) Onların, secdeye kapandıkları esnada, *"Alemlerin Rabbine... iman ettik"* demiş olmaları da uzak bir ihtimal değildir. Böyle olması halinde bu soru ortadan kalkar; ama doğru olan izah, ilk açıklamadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ehl-i tâlîm (Bâtıniyye), bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "İlahî bilginin, ancak peygamberin sözü ile meydana gelebileceğine dair delil şudur: O sihirbazlar, *"Alemlerin Rabbine... iman ettik"* deyince, onların imanları tamamlanmamıştı. İmanları ancak, رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ *"Musa ve Harun'un Rabbine inandık"* dediklerinde tamamlanmış oldu. İşte bu da, bizim görüşümüze delâlet eder."

Alimler buna şöyle diyerek cevap vermiştir: O sihirbazlar, *"Alemlerin Rabbine... iman ettik"* deyince, **Firavun** onlara: "Sadece beni kastediyorsunuz!" dedi. Bunun üzerine onlar: *"Musa'nın Rabbine..."* dediklerinde, yine **Firavun:** "Sadece beni kastediyorsunuz... Çünkü **Musa**'yı terbiye edip, bakıp büyüten, benim ben..." dedi. Bunun üzerine, *"ve Harun'un Rabbine..."* dediklerinde, her türlü şüphe ortadan

kalktı ve herkes, o sihirbazların **Firavun**'u inkâr ettiklerini; âlemlerin Rabbine de iman etmiş olduklarını anladılar.

Şu da ileri sürülmüştür: Cenâb-ı Hak, **Musa** ile **Harun** "âlemler" sözünün muhtevasında bulundukları halde, onları özellikle zikretmiştir. Çünkü kelamın takdiri, "Alemlerin Rabbine iman ettik.. Ki bu Rab, **Musa** ve **Harun**'un, kendisine iman edilmesine davet etmiş olduğu Rab'tır.." şeklindedir. Yine, onları şereflendirmek ve faziletlerini ortaya koymak için, Allah'ın onları özellikle zikrettiği söylenmiştir. Bu da tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "... *meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa...*" (Bakara, 98) âyeti kabilindendir.

★ ★
★

قَالَ فِرْعَوْنُ ءَامَنتُم بِهِۦ قَبْلَ أَنْ ءَاذَنَ لَكُمْ ۖ إِنَّ هَٰذَا لَمَكْرٌ مَّكَرْتُمُوهُ فِى ٱلْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا۟ مِنْهَآ أَهْلَهَا ۖ فَسَوْفَ
تَعْلَمُونَ ﴿١٢٣﴾ لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُم مِّنْ خِلَٰفٍ ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿١٢٤﴾ قَالُوٓا۟ إِنَّآ إِلَىٰ رَبِّنَا
مُنقَلِبُونَ ﴿١٢٥﴾ وَمَا تَنقِمُ مِنَّآ إِلَّآ أَنْ ءَامَنَّا بِـَٔايَٰتِ رَبِّنَا لَمَّا جَآءَتْنَا ۚ رَبَّنَآ أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ ﴿١٢٦﴾

"Firavun, "Ben size izin vermeden, dedi, ona iman mı ettiniz? Bu, hiç şüphesiz ki şehirde -onun halkını içinden çıkarmanız için- kurduğunuz bir tuzaktır. Yakında başınıza ne geleceğini bilirsiniz siz. Elbet ve elbet ellerinizi, ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim. Sonra da elbet ve elbet topunuzu aştıracağım." "Biz, dediler, şüphesiz ki nihâyet Rabbimize dönücüleriz. Sen bizden, başka bir sebeple değil, sırf Rabbimizin âyetlerine -onlar bize geldiği zaman- iman ettik diye intikam alacaksın." (Sonra şöyle niyaz ettiler): "Ey Rabbimiz, üstümüze sabır yağdır, bizi müslüman olarak öldür.."

(A'râf, 123-126).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Hafs**'ın rivâyetine göre **Asım**, tek hemze ile, haber cümlesi olarak, آمَنتُمْ şeklinde okumuştur ki, Tâ-hâ ve Şuarâ surelerinde de böyledir. **Ebu Bekr**'in rivâyetine göre, yine **Asım, Hamza** ve **Kisaî**, Kur'ân'ın tamamında iki hemze ile أَأَمَنتُمْ ; diğer kıraat

imamları da, Kur'ân'ın tamamında, istifham cümlesi olarak, uzatılan tek bir hemze ile آمَنْتُمْ şeklinde okumuşlardır. **Ferrâ** şöyle demektedir: **Hafs**'ın, medsiz ve haber cümlesi olarak اٰمَنْتُمْ şeklindeki kıraatinin izahına gelince, bu şöyledir: "O **Firavun**, o sihirbazların iman etmelerini, onları azarlayarak ve bunu yadırgayarak haber vermektedir." Bu ifadenin iki hemze ile okunmasının izahına gelince, bunun aslı, أَفَعَلْتُمْ vezninde olmak üzere أَاٰمَنْتُمْ şeklindedir.

İKİNCİ MESELE
Firavun'un Havaya Hakim Olma Gayreti, Şüphe Atması

Bil ki **Firavun**, sihri en iyi bilen kimselerin, büyük bir kalabalığın huzurunda, **Hz. Musa** (a.s)'nın nübüvvetini ikrar ettiklerini görünce, o zaman bunun, kavminin huzurunda, **Hz. Musa**'nın nübüvvetinin sıhhatine güçlü bir delil olacağı endişesi duyarak, kavminin, **Hz. Musa**'nın nübüvvetinin sıhhatine inanmalarına mani olsun diye, o anda halkın kulağına iki çeşit şüphe attı:

Birinci şüphe, onun إِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ مَكَرْتُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ *"Bu, hiç şüphesiz ki şehirde kurduğunuz bir tuzaktır"* şeklindeki sözüdür. Bu, "Onların **Hz. Musa**'ya iman etmeleri, delilinin kuvvetli olmasından dolayı olmayıp, aksine onların, **Hz. Musa** ile anlaşarak, "şöyle şöyle olursa... sana iman eder, senin nübüvvetini kabul ederiz.." dedikleri için olmuştur ki, işte bu iman ancak bu yolla meydana gelmiştir" manasındadır.

İkinci şüphe şudur: **Hz. Musa** (a.s) ile sihirbazların maksatları, aralarındaki anlaşmaya göre hakim milleti memleketlerinden çıkarmak ve onların hakimiyetlerini iptal etmektir. Nitekim bütün insanlar için, vatanı terketmek ve alıştıkları nimetlerden ayrılmanın en zor işlerden olduğu malumdur. Böylece mel'un **Firavun**, bu konuda en kuvvetli iki şüpheyi birlikte zikretmiştir. **Muhammed b. Cerir (et-Taberi)**, **Süddî**'den, **İbn Abbas, İbn Mes'ud** ve diğer bazı sahabîlerden nakledilen hadiste şunu rivâyet etmiştir: "**Hz. Musa** ve sihirbazların başkanı karşılaşırlar ve **Musa** (a.s), *"Söyle bakalım, eğer sizi yenersem, beni tasdik edip, getirdiğim dinin hak olduğuna şehadet edecek misin?"* der. Sihirbaz da, "Ben yarın, hiçbir sihrin galib gelemiyeceği bir sihir ortaya koyacağım. Allah'a yemin olsun ki, eğer bana galip gelir ve beni yenersen, sana mutlaka iman ederim" der. Bu esnada **Firavun** da onları seyrediyor ve konuşmalarını dinliyordu. İşte **Firavun**'un, *"Bu, hiç şüphesiz ki... kurduğunuz bir tuzaktır"* şeklindeki sözü, bundan dolayıdır." Bil ki, bu böyle olmuş olabileceği gibi, bu sözü, halkı, **Hz. Musa** (a.s)'nın nübüvvetini tasdik etmekten çevirebilmek için söylemiş olması da muhtemeldir.

Kâdî şöyle demiştir: "Ayetteki قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ *"Ben size izin vermeden"* kaydı, **Firavun**'un uluhiyyet iddiasında tenakuza düştüğüne delildir. Çünkü eğer o tanrı olsaydı, başkasının ilah olduğunu kabule davet etmekte olan **Hz. Musa**'ya iman

etmelerine izin vermesi doğru olmazdı. İşte bu, haktan sapmış kimselerde gözüken ilahi bir hızlandır (şaşırtmadır)."

Ayetteki فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ *"Yakında başınıza ne geleceğini bilirsiniz siz"* ifadesinin, tehdidin başlangıcı olduğu hususunda şüphe yoktur. Sonra o **Firavun**, bu kısa tehdidle yetinmeyip, onu açıkça belirterek لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ *"Elbet ve elbet ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim. Sonra da elbet ve elbet topunuzu astıracağım"* demiştir. El ve ayakların çaprazlama kesilmesi, bilinen bir hususdur. Bu, **Firavun**'un, elleri ve ayakları farklı taraftan kesmesidir. Ya sağ el ile sol ayak, yahut da sol el ile sağ ayak kesilir. Asma da malum bir iştir. Binaenaleyh **Firavun** onları bu iki büyük ceza ile tehdid etmiştir. Alimler, bu işin **Firavun** tarafından yapılıp yapılmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ayette bu iki ihtimalden birine delalet eden bir ifade yoktur. Bazı kimseler, bu cezanın verilmiş olduğuna şu şekillerde istidlal etmişlerdir:

1) Allah Teâlâ, **Firavun**'un ileri gelen adamlarının ona, *"Musa'yı ve kavmini, fesadcılık etmeleri için mi bu toprakta (Mısır'da) bırakacaksın?"* (A'râf, 127) dediklerini haber vermiştir. Eğer **Firavun**, sihirbazları ve **Hz. Musa**'nın kavmini, diri olarak bırakıp, onları öldürmemiş olsaydı, Allah onlardan da bahseder ve onları **Firavun**'un ileri gelenlerinden olacak fesaddan sakındırırdı."

Bu görüşe şu şekilde cevap verilebilir: O sihirbazlar da, *"(Hz. Musa'nın) kavmini..."* ifadesine dahildir. Binaenaleyh onların, ayrıca zikredilmelerine gerek yoktur.

2) Cenâb-ı Hakk'ın onlardan naklederek, *"Ey Rabbimiz üstümüze sabır yağdır"* şeklindeki sözü, onların başına büyük bir belanın geldiğine ve bundan dolayı Allah'tan, bu hususta kendilerine sabır vermesini istediklerine delalet eder.

Bu görüşe de şöyle cevap verilir: "Onlar Allah'tan, iman etme ve **Firavun**'un tehditlerine aldırmama hususunda sabır istemişlerdir."

3) **İbn Abbas** (r.a)'dan nakledildiğine göre, **Firavun** bu işi yapmış ve onların elleriyle ayaklarını çaprazlama kesmiştir. Kavmini, **Hz. Musa**'nın dinini kabul etmekten iyice alıkoymak için, **Firavun**'un bu işi yapmış olması daha açıktır.

Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu iş **Firavun** tarafından yapılamamıştır. Aksine Hak Teâlâ, sihirbazların *"Canımızı müslüman olarak al"* şeklindeki dualarını kabul etmiştir. Çünkü onlar Allah Teâla'dan, canlarının, **Firavun**'un öldürmesi ve kesmesi ile değil, kendisi tarafından alınmasını istemişlerdir." Bu istidlal de doğruya yakındır.

Allah Teâlâ daha sonra, bu tehdid karşısında, mü'min olandan, bundan daha güzeli sâdır olmayacak bir şeyi yaptıklarını nakletmiştir. Bu da onların, **Fıravun**'a karşı, وَمَا تَنْقِمُ مِنَّا إِلَّآ أَنْ ءَامَنَّا بِـَٔايَـٰتِ رَبِّنَا لَمَّا جَآءَتْنَا *"Sen bizden, başka bir sebeple değil, sırf Rabbimizin âyetlerine, onlar bize geldiği zaman, iman ettik diye intikam alacaksın"* demeleridir. Böylece onlar, kendilerinden sâdır olan bu imanın, bir tehdidi ve bir intikamı gerektirmeyeceğini, aksine bunun, bunların aksini yani **Fıravun**'un, hüccet ve deliller zahir olunca, artık hakkı kabul edip, bâtıldan sakınma hususunda kendileri gibi yapmasını gerektirdiğini beyan etmişlerdir: Birşeyden hiç mi hiç hoşlanmadığın zaman نَقَمْتُ ــ أَنْقِمُ dersin. Bu husus, قُلْ يَـٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَـٰبِ هَلْ تَنقِمُونَ مِنَّآ (Maide, 59) âyetinin tefsirinde geçmişti. **İbn Abbas** (r.a): "Cenâb-ı Hak bu ifade ile, "Rabbimizin âyetlerine iman etmekten başka, bize azab etmene (bizi cezalandırmana) sebep olacak bir günah işlemedik" manasını kastetmiştir" demiştir. Bu âyette geçen, *"Rabbimizin âyetleri"*nden maksad, "**Hz. Musa**'nın, benzerini yapmaya ancak Allah'ın kâdir olduğu, kesin mu'cizeler "dir.

Daha sonra onlar, رَبَّنَآ أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا *"Ey Rabbimiz, üstümüze sabır yağdır"* demişlerdir. Arapça'da "ifrağ" "döküp boşaltmak" manasındadır. Nitekim kalıba dökülüp, henüz sikke (para) haline getirilmemiş (gümüşe), دِرْهَمٌ مُفْرَغٌ denilir ki, bu ifadenin aslı, onun kabının boşaltılmasına dayanır. Boşaltma da, içinde hiçbirşey kalmayacak şekilde, kabı dökmektir. Bu kelime, فَرَاغٌ masdarına dayanır. Binaenaleyh bir kabın dökülüp, iyice boşaltılmasına benzetilmek için, "sabır" hakkında kullanılmıştır.

Mücahid, bu âyetin "Asılma ve kesilme anında, bizim üzerimize sabır boşalt, sabır yağdır" manasında olduğunu söylemiştir. Bu tabir ile ilgili birkaç incelik vardır:

Birinci incelik: *"Üstümüze sabır boşalt, sabır yağdır"* demek, "üstümüze sabır indir" demekten daha beliğdir. Çünkü biz, kabı boşaltmanın, kabın içindeki herşeyi döküp boşaltma olduğunu söylemiştik. Buna göre sanki onlar, Allah'tan, sabrın bir kısmını değil, hepsini üzerlerine dökmesini (kendilerine vermesini) istemişlerdir.

İkinci incelik: Ayette "sabr" kelimesi, nekire olarak getirilmiştir. Bu nekire oluş da, mükemmelliğe ve tamlığa delalet eder. Yani "Tam ve mükemmel bir sabır" demektir. Bu tıpkı, وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ ٱلنَّاسِ عَلَىٰ حَيَوٰةٍ *"Andolsun, sen onları, insanların hayata, yani tam ve kâmil bir hayata en düşkünleri bulacaksın"* (Bakara, 96) ayetindeki, "hayat" kelimesinde olduğu gibidir.

Üçüncü incelik: Bu sabır, onlardan ve onların amellerindendir. Ama onlar bunu Allah'tan istemişlerdir. İşte bu da, kulun fiilinin ancak Allah'ın yaratması ve takdiri ile gerçekleşip meydana geldiğine delalet eder.

Kâdî: "Onlar, Allah Teâlâ'dan ancak, kendilerinin sebat ve sabrına vesile olacak lütuflarını istemişlerdir ki, dualarda bunun istenmesi maruf olan bir husustur" demiştir.

Buna şöyle cevap verilir: "Bu iddia zâhirî manayı terketmektir. Hem sonra delil de, buna karşıdır. Çünkü fiil, ancak kesin bir dâî (sebep) bulunduğu zaman meydana gelir. Bu dâî'nin mevcut olması ise, ancak Allah'tan olur. Binaenaleyh herşey Allah'tandır."

Ayetteki وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ *"Canımızı müslüman olarak al!"* duası, "**Hz. Musa**'nın getirdiği hak din üzere canımızı al" demektir. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Alimlerimiz bu âyetle iman ve İslâm'ın, ancak Allah'ın yaratması ile olabileceğine istidlâl etmişlerdir. Alimlerimizin bu âyetle bu şekilde istidlal edişleri gâyet açıktır. **Mu'tezile** ise, bunu, Allah'ın lütuf fiillerini vermesi manasına hamletmişlerdir. Bu hususta sözümüz, daha önce geçen şeylerden dolayı, malumdur.

İKİNCİ MESELE **Kâdî,** bu âyeti iman ile İslâm'ın aynı şey olduğuna delil getirerek şöyle demiştir: "O sihirbazlar ilk önce *"Rabbimizin âyetlerine iman ettik"* demişler, sonra da *"Canımızı müslüman olarak al!"* demişlerdir. Dolayısiyle bu duada bahsedilen İslâm'ın (müslümanlığın), o ifadede bahsedilen "iman" olması gerekir. Bu da, bu ikisinin aynı şey olduğunu gösterir." Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Firavun'un Çevresi, Onu İşkenceye Teşvik Ediyor

وَقَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَتَذَرُ مُوسَىٰ وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ ۚ
قَالَ سَنُقَتِّلُ أَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ ۚ وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ ﴿١٢٧﴾ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ
اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا ۖ إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ ۖ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٢٨﴾

"Firavun'un kavminin ileri gelenleri şöyle dedi: "Musa'yı ve kavmini, yeryüzünde fesatçılık etmelerine, seni de tanrılarını da terketmesine fırsat vermek için mi bırakacaksın?" O da, "(Eskiden olduğu gibi) oğullarını

öldürtürüz, sadece kadınlarını sağ bırakırız. Şüphesiz biz onların üstünde, kâhir ve hakim olanlarız" dedi. Musa ise kavmine, "Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz yeryüzü Allah'ındır. Oraya kullarından kimi dilerse, onu mirascı (sahib) kılar. Mutlu son, müttakilerindir" dedi"

(A'râf, 127-128).

Bil ki bu hâdise meydana geldikten sonra, **Firavun, Hz. Musa**'ya dokunmamış, Onu yakalayıp hapsetmemiş, aksine O'nu serbest bırakmıştır. Bunun üzerine, kavminin ileri gelenleri (yakın adamları) ona, *"Musa'yı ve kavmini, yeryüzünde fesatçılık etmelerine fırsat vermek için mi bırakacaksın?"* dediler. Bil ki **Firavun, Hz. Musa**'nın kendisini korkuttuğunu hissettiği zaman, bu korkudan dolayı O'na dokunamamıştır. Ancak kavminin ileri gelenleri, onun bu korkusunu bilmiyor ve onu, **Hz. Musa**'yı yakalayıp hapsetmeye teşvik ediyorlardı.

Ayetteki لِيُفْسِدُوا فِي ٱلْأَرْضِ *"Yeryüzünde fesatcılık etmeleri için.."* ifadesi, "Onlar, insanların mensub oldukları dinlerini bozsunlar ve onlar insanların dinini bozunca da, bu sayede kralı yakalama fırsatını elde etsinler diye..." manasındadır.

Ayetteki وَيَذَرَكَ *"ve seni de terketmesi için..."* ifadesine gelince, bunun meşhur okunuşu, mansub olarak وَيَذَرَكَ şeklinde okunmasıdır. **Keşşaf sahibi**, bunun mansub oluşu ile ilgili şu üç izahı yapmıştır:

a) Bu, **"liyüfsidû"** *"fesatçılık etmeleri için..."* ifadesine matuftur. Çünkü **Firavun, Hz. Musa** ve kavmini bırakıp, onlara mani olmayınca, bu onların hem **Firavun**'u hem de **Firavun**'un ilahlarını bırakmaları neticesine götürür. Binaenaleyh sanki **Hz. Musa**, bundan dolayı o tanrıların hepsini terketmiş gibi olur.

b) Bu, istifhama vav ile verilmiş bir cevaptır. Soruya fa ile verildiği gibi vav ile de cevap verilebilir. Nitekim **Hutây'â**'nın şu beytinde de bu durum vardır:

أَلَمْ أَكُ جَارَكُمْ وَيَكُونَ بَيْنِي / وَبَيْنَكُمُ ٱلْمَوَدَّةُ وَٱلْإِخَاءُ

"Ben sizin komşunuz olmayayım mı ki, böylece sizinle benim aramda bir dostluk, bir kardeşlik olsun." Buna göre âyetin takdiri şu şekildedir: أَتَذَرُ ... مُوسَىٰ وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي ٱلْأَرْضِ فَيَذَرَكَ وَٱلِهَتَكَ **"Musa'yı ve kavmini, yeryüzünde fesatçılık etsinler de, böylece seni ve tanrılarını bıraksınlar diye mi, salıyorsun." Zeccâc:** "Bunun manası: "Senin **Musa**'yı, **Musa**'nın da seni bırakması olacak iş mi?" şeklindedir" demiştir.

c) Bu ifade, takdiri şöyle olan mukadder bir **enne** edatı ile mansubtur: أَتَذَرُ ... مُوسَىٰ وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا وَأَنْ يَذَرَكَ وَٱلِهَتَكَ...

Yine **Keşşaf sahibi** şöyle demektedir: "Bu ifade وَيَذَرُكَ وَاٰلِهَتَكَ şeklinde okunmuştur ki, bu önceki أَتَذَرُ sözüne atıftır. Bu, "Sen onu, o da seni terkedecek" manasındadır. Yani, "Haydi davran!" manasındadır. Bu, "O, seni ve ilahlarını terkederken, sen onu bırakıp terkeder misin?" manasında olmak üzere, müste'nef bir kelam veya hal olur."

Hasan el-Basrî, cezm ile وَيَذَرْكَ şeklinde okurken; **Enes** hem nun, hem de nasb ile وَنَذَرَكَ şeklinde okumuştur. Yani, "böyle yaparsan o, bizi sana kulluk etmekten vazgeçirir, biz de kulluğu terkederiz" demek olur.

وَاٰلِهَتَكَ Kelimesindeki Kıraat Farkına Göre Firavun'un Tanrısı Meselesi

وَاٰلِهَتَكَ kelimesi hakkında **Ebu Bekr el-Enbarî** şöyle demektedir: "**İbn Ömer,** âmmenin kıraatini kabul etmeyerek, (bu kelimeyi) **ilâhetek** diye okumuştur ki, bu "sana ibadeti" manasındadır. **İbn Ömer:** "Çünkü **Firavun**'a tapılıyor ve kendisi ise tapmıyordu" der.

İbn Abbas ise şöyle demektedir: "Âmmenin "âlihetek" kıraatine gelince, bu durumda bu kelime ilah kelimesinin çoğulu olmuş olur. İşte böyle olması halinde, alimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak şöyle denilmiştir: **Firavun**, kavmine küçük putlar yaptırmış ve kavmine, o putlara tapmalarını emrederek, *"Ben sizin ve putların en büyük rabbiyim"* demişti. İşte bu, *"İşte ben, sizin en yüce Rabbinizim!"* (Nâziat, 24) şeklindeki sözüdür. **Hasan el-Basrî** ise, **Firavun**'un putlara taptığını söylemiştir.

Ben derim ki, aklıma gelen şudur: Eğer biz, "**Firavun,** aklı kâmil olan bir kimse değildi" dersek, ona peygamber göndermek, Allah'ın hikmetine uygun düşmez. Yok eğer, "Aklı kâmil bir kimse idi" dersek, onun, kendisinin semâvat ve yeryüzünün yaratıcısı olduğuna inanması imkansız bir şeydir. Kalabalık bir insan topluluğunun da, onun gökleri ve yeri yaratan olduğuna inanmaları mümkün değildir. Çünkü, bunun yanlış olduğu, aklın zaruri bilgisiyle bilinen bir husustur. Aksine, akla en yakın olanın şöyle denilmesidir: "O, bir yaratıcının varlığını kabul etmeyen bir "dehrî" (dinsiz) idi... Ve o, bu süflî âlemin idarecisinin yıldızlar olduğunu söylüyordu. Ama, bu âlemde kendi ahâlisine ihsan edip onları yetiştirenin kendisi olduğunu iddia ediyordu. İşte onun, *"İşte ben, sizin en yüce rabbinizim"* (Nâziat, 24) ifadesi, "sizi terbiye eden, size in'amda bulunan, sizi yedirip içiren en büyük, en yüce Rabbiniz (efendiniz) benim..." anlamındadır.

O **Firavun**'un, *"ben sizin benden başka bir tanrınız olduğunu bilmiyorum"* (Kasas, 38) şeklindeki sözüne gelince, bunun da manası, "Ben, benden başka ibadet etmeniz gereken herhangi bir kimse tanımıyorum..." şeklindedir. Onun inancı böyle olunca, "O, yıldızlar suretinde birtakım putlar edinmişti. Onlara tapmıyor ve

yıldızperestlerin dini üzere, onlara yaklaşıyordu.." denilmesi uzak bir ihtimal değildir. Böyle olması halinde de, Hak Teâlâ'nın, *"Seni de, tanrılarını da terketmesi.."* ifadesini, zâhirî manasına hamletmede bir sakınca yoktur. İşte bu konuda benim söyleyeceğim budur. Allah en iyisini bilendir.

Bil ki, vecih ve ihtimallere göre, **Firavun**'un kavminin ileri gelenleri bu sözleri ile, **Firavun**'u, **Hz. Musa**'yı yakalayıp hapsetmeye ve onun başına çeşitli belalar getirmeye yöneltmek istemişlerdir. İşte bu durumda da **Firavun**, gerçek durumunu, ki bu, onun, **Hz. Musa**'dan korkup çekinmesidir, dile getirmeyerek, سَنُقَتِّلُ أَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ *"(Eskiden olduğu gibi) oğullarını öldürtürüz, sadece kadınlarını sağ bırakırız.."* demiştir. Bu ifadeyle ilgili olarak da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfi ve İbn Kesir, nûnun fethası ve şeddesiz olarak **senaktulu** "öldüreceğiz" şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, çokluk manasını kastederek, nûnun dammesi ve kafın da şeddesi ile, **senukattilû** "onları adamakıllı öldürteceğiz" şeklinde okumuşlardır. Yani, "İsrailoğullarının oğullarıyla, **Hz. Musa**'ya iman eden kimseleri (öldürteceğiz)" demektir.

İKİNCİ MESELE

Firavun İsrailoğullarının Erkeklerini Öldürterek Nüfusunu Azaltıyor

"**Musa** (a.s)'nın, kavmi ve kendisine tâbi olanlar vasıtasıyla, fesatçılık yapması mümkündür. O halde biz, onun kavmini ve ona tâbi olanların sayısını azaltma hususunda sa'y-ü gayret göstereceğiz. Bunu da, İsrailoğullarının erkek çocuklarını öldürüp, kadınlarını ise hayatta bırakmak suretiyle yapacağız..." demek istemiştir. Daha sonra da buna kendisinin kâdir olduğunu, وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ *"Şüphesiz biz onların üstünde, kâhir ve hakîm olanlarız"* ifadesiyle de beyan etmiştir. Bundan maksadı ise, "**Hz. Musa** ve kavmini bırakmasının, acizlikten ve korkudan dolayı olmadığını; şâyet, onu kıskıvrak yakalamak isterse, bunu yapabileceğini; böylece de o sanki, kavmine, kendisinin ona aldırmayıp ondan korkmadığı için onu hapsetmediğini, böylece de onu engellemediği..." zannını vermektir.

Müfessirler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak onların bir kısmı, **Firavun**'un, tıpkı **Hz. Musa** doğarken yaptığı gibi, aynı şekilde bunu yaptığını söylerken; diğer bir kısmı da, "Hayır bunu uygulamadı" demişlerdir. Müfessirler bu tehdidin, **Hz. Musa**'nın doğumu sırasındaki tehditten başka bir tehdit olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.

Dünya Allah'ın Mülküdür, Dilediği Kullarını Oraya Varis Yapar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**'nın kavmine اِسْتَعِينُوا بِاللّٰهِ وَاصْبِرُوا *"Allah'tan yardım isteyin ve sabredin..."* dediğini nakletmiştir. Bu ifade, **Firavun**'un topluluğunun ileri gelenlerinin **Firavun**'a, **Firavun**'un da onlara demiş olduğu şeyi **Hz. Musa**'nın öğrenip, bu şeyden haberdar olduğuna delalet eder. İşte bundan dolayı da **Hz. Musa**, kavmine: *"Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. O'na kullarından kimi dilerse mirasçı kılar. Mutlu son, müttakilerindir"* demiştir. İşte burada **Musa** (a.s), kavmine iki şey emretmiş ve onları iki şeyle müjdelemiştir. **Hz. Musa**'nın kavmine emretmiş olduğu o iki şeyden birisi, Allah'tan yardım dilemek; ikincisi ise, Allah'ın belalarına karşı sabretmektir. **Hz. Musa**, onlara önce Allah'tan yardım dilemelerini emretmiştir; zira, âlemde Allah'tan başka bir müdebbirin olmadığını bilen herkesin gönlü ve kalbi, marifetullah nuru ile inşirâh bulur. Ve bu esnada da ona, her türlü belaya katlanmak kolaylaşır. Bir de o, belanın gelişinin ancak Allah'ın kazası ve takdiri ile olduğunu görür, bilir ve Allah'ın kazasını müşahede ederek ona hazır olursa, ona her çeşit bela hafif ve kolay gelir. **Hz. Musa**'nın kavmine müjdelediği o iki şeyden birisi, إِنَّ الْأَرْضَ لِلّٰهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ *"Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. Oraya kullarından kimi dilerse mirasçı kılar"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu da **Hz. Musa**'nın, kavmini, Allahu Teâlâ'nın onları, **Firavun**'u helak ettikten sonra, kendi arzına mirasçı kılacağı hususunda heveslendirmedir. İşte mirasçı kılmanın manası budur. Bu da, bir şeyi, öncekilerden sonra onların yerine gelen kimselere vermektir. İkincisi ise, وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ *"akıbet müttakilerindir"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu âyette geçen "âkibet" tabiriyle şu manaların kastedildiği ileri sürülmüştür:

a) Sadece ahiret işi...

b) Sadece, dünyevî iş... Bu da, düşmana karşı fetihe, zafere ve nusret-i ilahîye nail olmadır.

c) Bu iki hususun ikisi de kastedilmiştir. Cenab-ı Hakk'ın *"müttakilerindir"* buyruğu, Allah'tan ittika edip, O'ndan sakınan kimselere Allah Teâlâ'nın dünya ve ahirette yardım edeceğine bir işarettir.

★ ★
★

Yahudilerin Nazlanmaları

قَالُوٓا۟ أُوذِينَا مِن قَبْلِ أَن تَأْتِيَنَا وَمِنۢ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا ۚ قَالَ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ
وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِى ٱلْأَرْضِ فَيَنظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٢٩﴾

"Biz, dediler, sen bize (peygamber olarak) gelmezden evvel de, bize geldiğinden sonra da işkenceye dûçar edildik." (Musa şöyle) dedi: "Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helak edecek, sizi bu yerde hakim kılacak da, sizin nasıl hareket edeceğinize bakacak..."

(A'râf, 129).

Bil ki **Hz. Musa**'nın kavmi, **Firavun**'un savurduğu tehdidi ve vaîdi duyunca, korkup endişeye kapılarak, *"Biz muhakkak sen bize gelmezden evvel de, bize geldiğinden sonra da işkenceye dûçar olduk!"* dediler. Bu böyledir, zira İsrailoğulları, **Hz. Musa** gelmezden önce, mel'ûn **Firavun**'un elinde, "mustaz'af" idiler. O, onlardan cizye alıyor, onları zor işlerde çalıştırıyor, onları rahat ve huzur içinde yaşamaktan alıkoyuyor ve onların erkek çocuklarını öldürüyor, kız çocuklarını diri bırakıyordu. Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**'yı peygamber olarak gönderince, onların, bu sıkıntı ve zararların sona ereceği yolundaki ümitleri kuvvetlendi. Dolayısiyle onlar, **Firavun**'un ikinci kez tehdidini tekrarladığını duyunca, korku ve kederleri arttı da, bunun üzerine bu sözü söylediler...

Buna göre eğer, "Bu söz, onların **Hz. Musa** (a.s)'nın peygamber olarak gelmesini hoş karşılamadıklarına delalet etmez mi ve bu da onların küfürlerini gerektirmez mi?" denirse, şöyle cevap verilir: "**Hz. Musa** (a.s) gelince onlara, o zararların zail olup gideceğini vaadetmiştir. Bundan dolayı onlar, o zararların hemen kalkacağını sanmışlardı. Binaenaleyh onlar, bu zararların kalkmadığını görünce, bunun nasıl bir vaad olduğunu anlamak için **Hz. Musa** (a.s)'ya başvurdular. Böylece de **Hz. Musa** (a.s), onların kalkmasıyla ilgili vaadin, hemen kalkmalarını gerektiren bir vaad olmadığını, Allah Teâlâ'nın o vaadini, takdir ettiği bir zamanda yerine getireceğini bildirdi." Netice olarak diyebiliriz ki: Bu, **Hz. Musa** (a.s)'nın peygamber olarak gelmesinden ötürü duyulan bir hoşnutsuzluk değil, aksine o vaadin nasıl olacağı hususunda bir izah istemedir.

Bil ki o kavim bunu dile getirince, **Hz. Musa** (a.s), عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِى ٱلْأَرْضِ *"Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı imha eder ve sizi bu yerde*

hükümdar, hakim kılar" dedi. **Sîbeveyh** buradaki **asâ** (umulur ki) kelimesinin "ümit ve korku" ifade ettiğini söylemiştir. **Zeccâc** da: "Allah'tan olan ümitlendirme, mutlaka yerine getirilir" demiştir. Birisi şöyle diyebilir: "Bu görüş zayıftır. Çünkü âyetteki *"umulur ki..."* ifadesi, Allah'ın kendisine ait olmayıp, Allah'ın **Hz. Musa** (a.s)'den naklettiği bir sözdür?" Ancak ne var ki biz diyoruz ki: Bu gibi sözler, nübüvveti kesin mu'cizelerle ortaya çıkmış bir peygamberden sâdır olunca bizzat kuvveti ifade eder ve insanın nefsini bürüyen hayal kırıklığını ve zayıflığı siler götürür. Böylece **Hz. Musa** (a.s), kavmi sabra sarılsın, kötülenen bağırıp çağırmayı artık bıraksınlar diye, onların kalblerini bu sözle pekiştirmiş ve onlara olan vaadi ortaya koymuştur. Daha sonra da فَيَنظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ *"(Allah) sizin nasıl hareket edeceğinize bakacak"* sözü ile, onları Allah'a itaatta sımsıkı sarılmaya teşvik yerine geçen bir şey söylemiştir.

"Nazara" Kelimesinin Allah Hakkındaki Manası

Bil ki **nazara** (baktı) fiili ile, bazan "ilim" (bilme) ifade eden bir bakış kastedilir ki, bu Allah Teâlâ hakkında muhaldir. Bazan da bu kelime ile, görülmek istenen şeyi görmek için, o şey tarafına gözü çevirme manası murad edilir. Bu da Allah hakkında muhaldir. Bazan da bu fiil ile, "bekleme" manası kastedilir ki, yine bu da Allah Teâlâ için muhaldir. Bazan da bununla, "görme" manası kastedilir. İşte bu âyetteki bu fiili, bu son manaya hamletmek gerekir. **Zeccâc** şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak bu âyet ile, "O bunun sizden sâdır olduğunu görsün.." manasını kasdetmiştir. Çünkü Allah Teâlâ onları, onlarla ilgili olarak bildiği şeye göre cezalandırmaz. O, onları ancak onlardan sâdır olan şeylere göre cezalandırır."

Buna göre eğer, "siz buradaki nazara fiilini "görme" manasına alırsanız, ortaya bir problem çıkar. Çünkü buradaki فَيَنظُرَ ifadesinin başındaki fâ, ta'kîb içindir. Bundan dolayı Allah Teâlâ'nın o amelleri görme işinin, o amellerden sonraya kalmış olması gerekir ki, bu da Allah Teâlâ'nın "görme sıfatının hâdis (sonradan olma)" bir sıfat olmasını gerektirir" denirse, biz deriz ki: Allah Teâlâ'nın görmesinin, o şeye taalluk etmesi hâdis (sonradan) olan bir alâkadır. Alâkaların, nisbetlerin, izafetlerin a'yanda varlıkları yoktur. Bundan dolayı, Allah'ın zatındaki hakîkî sıfatın hâdis olmasını gerektirmez. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَنَقْصٍ مِّنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣٠﴾
فَإِذَا جَاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَٰذِهِ ۖ وَإِن تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَىٰ وَمَن مَّعَهُ ۗ
أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِندَ اللَّهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣١﴾

"Andolsun ki biz, Firavun hânedanını, düşünüp ibret alsınlar diye, yıllarca kuraklıkla ve mahsullerin kıtlığı ile yakalayıp sıktık. Fakat onlara iyilik gelince, "Bu, bizim hakkımız" dediler. Eğer kendilerine bir de fenalık gelirse, Musa ile onun beraberindekilere uğursuzluk yüklerlerdi. Dikkat edin, onların uğursuzluğu ancak Allah tarafındandır, fakat onların çoğu (bunu) bilmez"

(A'râf, 130-131).

Bil ki Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'nın kavmine, *"Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı imha eder"* (A'râf, 129) dediğini anlatınca, bu âyette de, aynı azab ve belânın onların başına da gelmesinden onları sakındırmak ve mükelleflerin dikkatini küfürden ve peygamberleri yalanlama yolunu tutmaktan kaçınmaya çekmek için, **Firavun** ve kavminin üzerine, neticesi helak olan, zaman zaman indirmiş olduğu belaları anlatarak işe başladı ve وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ *"Andolsun ki biz, Firavun hânedanını, yıllarca kuraklıkla... yakalayıp sıktık..."* buyurdu, bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Sene Kelimesinin Manası

"Sinîn" kelimesi, "sene"nin çoğuludur. **Ebu Ali el-Fârisî** şöyle demiştir: "Sene iki manaya gelir:

a) Yıl manasına,

b) Kıtlık manasına... Bu, bolluğun zıddıdır. "Kıtlık" manasına kullanıldığı yerlerden birisi de bu kelimenin geçtiği âyettir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهَا عَلَيْهِمْ سِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ *"Ey Allah'ım, onu onlar üzerine, Yusuf'un kıtlık yılları gibi, kıtlık yılları kıl"*[1] demiştir. **Hz. Ömer** (r.a) de şöyle demiştir: *"Biz kıtlık yılında hırsızlık edenin elini kesmeyiz."*[2] Sene kelimesi, cedb, yani kuraklık

---

1)**Buharî**, Enbiya, 19.

2) Tercümeye esas aldığımız matbû nüshada bu cümle إِنَّا لَا نَقْعَ فِي عَامِ السَّنَةِ şeklindedir. Daha önceki İstanbul, 1294 tab'ında da böyledir. Fakat müstakim bir mana çıkmadığından bir değişiklik olması gerektiğini düşündük. لَا نَقْطَعُ ihtimali üzerinde durduk. Yazmalara baktığımızda Damat İbrahim Paşa, 138 numarada kayıtlı (V. 614/b) nüsha ile Fatih, 307 numarada kayıtlı nüshada (v. 692/b) bu şekilde **la naktau** olduğunu, İbrahim Ef. 83 numaralı nüshada ise matbu nüshalardaki gibi olduğunu gördük. Tercümede **la naktau** ifadesini esas alıyoruz. (Ç.)

ve kıtlık manasına geldiğinden, "kuraklığa düçar oldular" anlamında Araplar, أَجْدَبُوا dedikleri gibi أَسْنَتُوا diye de kelime türetmişlerdir: Nitekim şair, وَرِجَالُ مَكَّةَ مُسْنِتُونَ عِجَافُ "*Ve Mekke'nin adamları (insanları), kıtlığa uğramış cılız kimselerdir*" demiştir. **Ebu Zeyd:** Bazı Araplar, هَذِهِ سِنِينَ "Bunlar, kıtlık yıllarıdır" ve وَرَأَيْتُ سِنِيناً "Kıtlık yıllarını gördüm" der ve kelimenin sonundaki nûna i'rab verirler" demiştir. **Ferrâ** da aynı şeyi söylemiştir. Şairin şu beyti de böyledir:

دَعَانِي مِنْ نَجْدٍ فَإِنَّ سِنِينَهُ / لَعِبْنَ بِنَا وَشَيَّبْنَنَا مُرْداً

"Beni, Necid'den çağırdı. Çünkü, onun kuraklığı ve kıtlığı, bizlerle oynuyor; daha, taptaze ve bıyıklarımız da terlememiş iken, saçlarımızı ağartıyordu."

Zeccâc, "Sinîn" kelimesi, Arapça'da "kıtlıklar" manasınadır. Mesela "senenin kuraklığı ve şiddeti, onlara isabet etti" manasında مَسَّتْهُمُ السَّنَةُ denilir" demiştir. Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Müfessirler şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, *"Firavun hanedanını yıllarca kuraklıkla... yakalayıp sıktık"* buyruğu ile sene be sene onlara açlık ve kıtlık verdiğini murad etmiştir. Dolayısiyle kuraklık köylüler için; ürünlerin kıtlığı ise şehirliler içindir."

Cenâb-ı Allah daha sonra لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ *"Düşünüp ibret alsınlar diye..."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak da iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ayetin zâhiri, Allah Teâlâ'nın, diretme ve inaddan boyun eğmeye ve kulluğa dönmeleri için, onlara bu belaları verdiğine delalet eder. Çünkü şiddetli haller, kalplere rikkat verir ve onları Allah katında olan şeye yöneltir. Bunun delili, *"Denizde sizin başınıza bir sıkıntı geldiği zaman, Allah'tan başka bütün taptığınız şeyler gaib olup giderler"* (İsrâ, 67) âyeti ile, *"İnsana nimet verdiğimiz zaman, yüz çevirir ve kendisi O'ndan uzaklaşır. O'na bir şer dokunduğu zaman ise, artık uzun uzun dua eder"* (Fussilet, 51) âyetidir.

İKİNCİ MESELE **Kâdî** şöyle demiştir: "Bu âyet, Allah Teâlâ'nın bunu, onlar içinde bulundukları küfürlerinde devam etsinler diye değil düşünüp ibret alsınlar diye yaptığına delalet eder."

Vâhidî, buna şu şekilde cevap vermiştir: "Kur'ân'daki "ibtilâ" ve "ihtibar" lafızlarının kullanılması, Allah Teâlâ'nın (insanların yaptığı tarzda) onları imtihan etmesi anlamında değildir. Çünkü bu, Allah hakkında muhaldir. Aksine bu, "Allah Teâlâ onlara, ibtila ve imtihan etmeye benzeyen bir muamele ile muamelede bulundu" manasındadır. İşte burada da böyledir." Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlara, bu tür bela ve musibetler geldiği zaman, onların, küfür ve isyanlarını arttıracak şeylere yöneldiklerini beyan ederek, فَإِذَا جَاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَٰذِهِ *"Fakat onlara iyilik gelince, "Bu, bizim hakkımızdır" dediler"* buyurmuştur. **İbn Abbas** bu âyete şu manayı vermiştir: "Allah bu âyetteki "hasene" sözü ile yeşilliği, bolluğu, meyveleri, sürüleri, bol rızkı, afiyet ve esenlik içinde bulunmayı kastetmiştir." Onların, *"Bu, bizim hakkımızdır" dediler"* sözü, "Biz, adetimiz olduğu üzre, bol nimete ve bol rızka layık ve müstehakız" anlamındadır. Onlar, bunun Allah katından olduğunu bilip de, O'na şükredip o nimetin hakkını layık-ı vechile eda edemediler.

Cenâb-ı Hak, وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ *"Eğer kendilerine bir de fenalık gelirse..."* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bu ifade ile de kıtlığı, darlığı, hastalığı, sıkıntı ve belaları murad etmiştir. O'nun, يَطَّيَّرُوا بِمُوسَىٰ وَمَنْ مَعَهُ *"Musa ile onun beraberindekilere uğursuzluk yüklerlerdi"* buyruğuna gelince, bu, "Onlar, **Musa**'ya uğursuzluk yükleyerek, "Bu kötülük bize, **Musa** ve onun kavminin uğursuzluğu sebebiyle isabet etti" derler" manasındadır. Bütün müfessirlere göre **tetayyur** "uğursuz saymak" anlamındadır. **Yettayyarû** kelimesi, aslında **yetetayyaru** şeklindedir. **Tâ** harfi **ti** harfine idğam edilmiştir; zira bu iki harf aynı yerden, yani dilin ucundan ve (üst) ön dişlerin dibinden çıkarlar.

أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ *"Dikkat edin, onların uğursuzluğu ancak Allah tarafındandır"* buyruğunda geçen **tâir** lafzı hakkında da iki görüş bulunmaktadır:

Cahiliyede Zecr, İyafe Uygulaması ve Bâtıllığı

Birinci görüş: İbn Abbas şöyle demiştir: Allah Teâlâ: "Onların uğursuzlukları Allah katındandır. Yani, Allah tarafındandır. Bu şer onlara, Allah'ın kazası ve hükmü ile gelmiştir" manasını kastetmiştir. Dolayısıyla buradaki "**tâir**", uğursuzluk manasındadır. Bunun bir benzeri de, *"Dediler ki "Senin yüzünden ve maiyyetinde bulunan kimseler sebebiyle, uğursuzluğa uğradık." (Salih dedi:) "Sizin uğursuzluğunuz Allah katındadır" dedi..."* (Neml, 47) **âyetidir.**

Ferrâ şöyle demektedir: "Yahudiler, Hz. Peygamber'in Medine'ye gelmesine de bir uğursuzluk yükleyerek, "Sen bize geldiğinden beri, hayat pahalılığı arttı ve yağmurumuz azaldı" demişlerdi."

Ezherî de şöyle der: "Uğursuzluğu ifade etmek için "**tâir**", "**tayr**" ve "**tıyara**" kelimeleri kullanılır. Çünkü Arapların, talih tesbiti için bir âdeti de[3] şuydu: Onlar kuş

3) Buna zecr ve iyafe adını verirlerdi. (Ç.)

uçurur ve onu takip ederlerdi, böylece, onun soldan gelmesine ve kargaların sesine; yine bu kuşun, onu uçurduklarında sol taraftan başlamasından uğursuzluk sezerlerdi.. Böylece onlar, o kuşlarla teşe'ümde bulundukları için, uğursuzluğu **tâir, tayr** ve **tiyara** diye isimlendirmişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Resûlünün لَاطِيَرَةَ وَلَا هَامَةَ *"Uğursuzluk (diye birşey) yoktur. Hâme yoktur. (Yani, öldürülenin ruhunun baykuş haline gelip "İntikamımı alın" demesi diye birşey yoktur)"* [4] şeklindeki ifadesi üzere, onların uğursuzluk sezmeleri âdetinin bâtıl olduğunu bildirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s), "tefe'ülde" (uğurlu saymak) bulunur, fakat (herhangi bir) şeyden uğursuzluk sezmezdi... (Tefe'ülün aslı) (her ne olursa olsun), güzele yormaktır. Halbuki Araplar, tefe'ül ile teşe'ümü aynı sayarlardı. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s) tefe'ülde bulunmayı kabul etmiş, teşe'ümde bulunmayı ise iptal etmiştir. **Muhammed er-Razî** (r.h) şöyle demektedir: "Bu iki konuyu birbirinden iyice ayırmak gerekir. Doğruya en yakın olanı, şöyle denilmesidir: İnsanî ruhlar, behîmî ve hayvanî, tıyarî (kuşsal) ruhlardan daha temiz ve daha güçlüdür. Binaenaleyh, insanın lisanıyla söylemiş olduğu sözler ile istidlalde bulunmak mümkündür. Halbuki kuşların uçuşları ve hayvanların hareketleri böyle değildir. Çünkü bunların ruhları zayıftır. Dolayısıyla bunlarla herhangi bir şeye istidlalde bulunmak mümkün değildir.

İkinci görüş: Ebu Ubeyde şöyle demektedir: Ayetteki *"Dikkat edin, onların uğursuzluğu ancak Allah tarafındandır"* buyruğu, "onların payları ve nasibleri, hisseleri..." anlamındadır. Bu, **İbn Abbas** (r.a)'dan rivâyet edilen husus olup, o şöyle demiştir: "Onların uğursuzlukları, ancak Allah'ın onlar hakkındaki hükmü ve takdiridir." Nitekim Araplar, اَطَرْتُ الْمَالَ وَطَيَّرْتُهُ بَيْنَ الْقَوْمِ فَطَارَ لِكُلِّ مِنْهُمْ سَهْمُهُ "Malı, kavim arasında dağıtıp taksim ettim de, onlardan her birine payı ve hissesi uçtu..." derler. Yani, "Onların herbirinin hissesi tahakkuk edip yerini buldu.." demektir.

Bil ki, bu iki görüşe göre de mana, "Onlara isabet eden her hayır ve şer, Allah'ın kazası ve takdiri iledir. Ancak ne var ki onların pekçoğu, bütün bunların Allah'tan olduğunu bilemezler" şeklinde olur. Bu böyledir, zira insanların pekçoğu, hadiseleri maddî sebeplere nisbet ederler ve o hadiselerin, Allah'ın kaza ve takdiri ile münasebeti bulunmadığını söylerler. Halbuki gerçek olan, bütün bunların Allah'tan olmasıdır. Zira, her mevçut, ya zatı gereği vacibu 'l-vücud'dur veya zatı gereği mümkinü'l-vücuddur. Halbuki zatı gereği vacibu'l-vücud olan tektir. O'nun dışında kalanlar ise, zatı gereği mümkin varlıklardır. Zatı gereği mümkin olan varlıklar, ancak zatı gereği vacib olanın yaratıp icad etmesiyle var olurlar. İşte bu yolla, her şey Allah'tan olmuş olur. Binaenaleyh, hâdiseleri Allah'tan başkasına nisbet etmek, Allah'ın kemalini bilmemek olur.

★★
★

4) **Buhârî** Tıb, 19; **Müslim**, Selâm, 101-103 (4/1742-1743); **İbn Mace**, Mukaddime, 10 (1/34).

وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِتَسْحَرَنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿١٣٢﴾ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ
وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿١٣٣﴾

Ayetin Mâkabli İle Münasebeti

"Dediler ki: "Bizi büyülemek için her ne mu'cize getirirsen getir, sana iman edecek değiliz." Bunun üzerine biz de, ayrı ayrı alâmetler olmak üzere, başlarına tufan, çekirge, haşerât, kurbağalar ve kan gönderdik. (Böyle iken), yine kibirlerine yediremediler. Onlar öyle günahkârlar gürûhu idiler"

(A'râf, 132-133).

Bil ki Cenâb-ı Hak, önceki ayette onların cehaletleri sebebiyle, âlemde meydana gelen hadiseleri Allah'ın kaza ve kaderine izafe etmediklerini anlatmıştı. Bu âyette de, onların bir başka tür cehalet ve sapıklıklarını nakletmektedir ki, bu da, onların mu'cizeler ile sihri birbirinden ayırdedemeyişleri ve mesela âsâ'nın ejderhaya dönüşmesi gibi bütün mu'cizeleri, kendileri tarafından yapılan sihir kabilinden kabul ederek, **Musa**'ya, "Biz bunlardan hiçbirini kesinlikle kabul etmeyiz..." demeleridir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
"Mehmâ" Kelimesi Hakkında

Bu ifadede geçen **mehmâ** kelimesinin aslının ne olduğu hususunda iki izah yapılmıştır:

1) Bunun aslı "mâmâ"dır. Birinci mâ, ceza ifade eden mâ; ikincisi de, ceza manasını te'kid için getirilen mâ'dır. Bu, tıpkı mâ'nın, ceza ifade eden diğer harflere bitiştirilmesi gibidir... Yani mesela Arapların, **immâ,mimmâ ve keyfemâ** demeleri gibidir.Nitekim Cenâb-ı Hak, فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ *"Eğer onları yakalayıp ele geçirirsen.."* (Enfal, 57) buyurmuştur. Bu, senin tıpkı, إِنْ تَثْقَفَنَّهُمْ demen gibidir. Daha sonra Araplar, birinci mâ'nın elifini, aynı lafzın tekrarını hoş görmedikleri için هَا harfine çevirdiler de, böylece ifade **mehmâ** şekline dönüştü. Bu, **Halil** ile Basralıların görüşüdür.

2) **Kisâî**'nin görüşü olup, buna göre, bu ifadenin aslı, yasaklamak anlamına gelen مَهْ 'dir. Bu ifade de ceza (şart) ifade eden ma ifadesinin başına gelmiş, böylece de مَا + مه = مَهْمَا olmuştur. Böylece sanki onlar, "Bize getireceğin her mu'cizeden vazgeç, çünkü o mu'cize şöyledir, şöyledir..." demişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Firavun Beldesine Peşpeşe Gelen Felâketler

İbn Abbas şöyle demektedir: İsrailoğulları, **Hz. Musa**'ya, "Senin bize, Rabbin tarafından getirdiğini söylediğin her mu'cize, sihir türündendir. Biz onlara kesinlikle iman etmeyiz..." dedikleri zaman, **Hz. Musa** da, sert bir kimse olduğu için, işte o esnada onlar aleyhine beddua etti. Bunun üzerine Allah da O'nun duasını kabul ederek, böylece onların üzerine gece ve gündüzler boyunca devam eden, bir cumartesinden diğer cumartesine kadar devam eden tufanı salıverdi. Öyle ki, onlardan hiç kimse, ne bir güneş, ne bir ay göremez oldu. Ve onlar, evlerinden dışarı da çıkamadılar. Tam boğulacakları zaman, **Firavun**'a sığındılar ve ondan, kendilerine yardım etmesini istediler. Bunun üzerine **Firavun, Musa** (a.s)'ya haber yollayarak, "Bizi bu belâdan kurtar. Mısır tek bir deniz haline geldi. Eğer sen bizi bu belâdan kurtarırsan, biz sana iman ederiz!" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ da, onlardan yağmuru kesti ve onlara rüzgarları gönderdi. Derken, Mısır toprakları kurudu. Bunu müteakiben de, onların bir benzerini asla görmedikleri bitkiler bitti. Bunun üzerine onlar, "Bizim feryad-ü figanda bulunmamıza sebep olan şey, bizim için meğer daha hayırlıymış. Hayır, Allah'a yemin olsun ki, biz sana iman etmeyeceğiz ve İsrailoğullarını da seninle beraber salıvermeyeceğiz" dediler. Böylece de, ahidlerini bozmuş oldular. Derken, Allah Teâlâ onların üzerine, çekirgelerini salıverdi. Bu çekirgeler, o büyümüş bitkileri yeyiverdiler. Böylece bu durum da onlara çok zor ve ağır geldi. Öyle ki, o çekirgeler uçtuğu zaman, bulut gibi güneşin önünü kapıyor, yeryüzünde, üst üste konulduklarında da bir "zirâ" kalınlığında oluyorlardı. Derken bu çekirgeler, bütün bitkileri yediler. Bunun üzerine Mısır ahalisi, yeniden yalvarıp yakarmaya başladı. Böylece **Hz. Musa,** dua etti de Allah Teâlâ da bir rüzgar göndererek, o çekirgeleri sürükletti. Derken onları denize döktü.. Bunun üzerine Mısır halkı, o çekirgelerden arta kalan ot ve ekinlerin kendilerine yeteceğini görünce, "Geriye kalan bu şeyler bize yeter. Sana iman etmiyoruz.." dediler.

Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onlara, bir cumartesiden diğer cumartesine kadar, haşerat olan canlıları salıverdi. Derken haşerat, onların topraklarında ne var ne yoksa herşeyi yeyip, yeşil namına bir şey bırakmadılar. Bunun üzerine onlar yine, çığlıklar atarak feryad ettiler. **Musa** da Rabbinden, buna son vermesini diledi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, o yere çok yakıcı bir rüzgar yolladı. Rüzgar o haşeratı yaktı ve onları sürükleyerek denize döktü. Ama, yine iman etmediler. Bunun üzerine Allah, onların başına kurbağaları salıverdi. Bunlar denizden, karanlık geceler misali çıkıyorlardı ve elbiselerle yiyeceklerin içine giriyorlardı. İsrailoğullarından birisi düşüyor, hemen yanıbaşında da bir "zirâ" kalınlığında kurbağa sürüsü görüyordu. Derken onlar, yine **Hz. Musa**'nın yardımına sığındılar ve O'nun Rabbine iman ederek, "Şayet sen, bizden bu azabı kaldırırsan, sana mutlaka iman ederiz" dediler. **Hz. Musa** da bunun üzerine, Allah'a duada bulundu. Derken, Allahu Teâlâ kurbağaları öldürdü ve o kurbağalar üzerine yağmuru saldı... Yağmur da onları denize sürükledi.

Daha sonra onlar, küfür ve fesatlarını yine izhar ettiler de, bu sefer de Allah Teâlâ onların üzerine kan salıverdi. Böylece onların çayları ve ırmakları kan aktı da, tatlı su bulamaz oldular. Halbuki İsrailoğulları tatlı ve güzel su bulabiliyorlardı. Derken tâkatleri iyice kesilince, yine yalvarıp yakarmaya başladılar. **Firavun** ve kavminin ileri gelenleri, binitlerine binerek, İsrailoğullarının nehir ve ırmaklarına doğru yöneldiler. Onlardan birisi nehre elini sokup da elini daldırdığında, eli kana boyanıyordu. Onlar orada yedi gün beklediler ve sadece kan içtiler. Bunun üzerine **Firavun**, "... *Eğer bu azabı bizden ayırıp sıyırırsan, andolsun, sana kesinlikle iman edeceğiz. Andolsun, İsrailoğullarını da seninle beraber göndereceğiz...*" (A'râf, 134) dedi.

İşte bu görüş, müfessirlerin ekserisine göre tercih edilen görüştür. Bu hadiselerin pek çoğu hakkında, çeşitli ihtilaflar bulunmaktadır. Bu cümleden olarak, mesela tufana gelince, **Zeccâc** şöyle der: "Tufan o kavmin tamamını kuşatan şey olup her şeyin çoğuna ve fazlasına denilir. Mesela, birçok şehri kuşatan, istila eden seller gibi... İşte buna tufan denilir. Çok yaygın öldürmeler, katliamlar da bir tufandır. Salgın ölümler de bir tufandır."

Ahfeş ise şöyle demektedir: "Bu kelime tavf masdarından gelen fu'lân vezninde bir kelimedir. Çünkü bu, bir şeyi kuşatıp, onu içine alır. Bu kelimenin, kaideye göre müfredi, tufâne kelimesidir."

Müberred, tufân kelimesinin, tıpkı "rüçhân" ve "noksan" kelimeleri gibi bir masdar olduğunu, onun müfredini aramaya gerek olmadığını söylemiştir.

Sen bunu iyice anladığına göre, biz diyoruz ki: Ekseri alimler, **İbn Abbas** (r.a)'dan rivâyet ettiğimiz şekilde, bu "tufan"ın, çok şiddetli bir yağmur olduğunu söylemişlerdir. Yine **Atâ, İbn Abbas** (r.a)'ın, "Tufan, ölümdür" dediğini rivayet etmiştir. **Vâhidî** (r.h) ise, senediyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "*Tufan, ölümdür*" dediğini rivayet etmiştir. Bu söz, bir müşkillik arzetmektedir. Çünkü eğer onlar öldürülmüş olsalardı, üzerlerine başka bela ve azap çeşitlerini göndermenin hiçbir anlamı olmazdı. Aksine eğer bu haber doğru ise, buradaki "ölüm" kelimesini "şiddetli yağmur, büyük seller" gibi, "ölüme sebep olacak hadiselerin meydana gelmesi" manasına hamletmek gerekir.

Ayetteki **cerâd** (çekirgeler) kelimesine gelince, bunun manası malumdur. Bunun müfredi, **cerâde** şeklindedir. Nitekim, yaprağı çekirgelerce yenilmiş bitkiye نَبْتٌ مَجْرُودٌ denilir. **Lihyânî** şöyle demiştir: "Bitkisini çekirgelerin yeyip bitirdiği toprağa, أَرْضٌ جَرْدَةٌ وَمَجْرُودَةٌ denilir. Yine çekirgeler ekinleri yediği zaman جُرِدَ الزَّرْعُ "Ekinin (çekirgeler tarafından) kökü kazındı" denilir. Bütün bu kelimelerin aslı, cerd masdarıdır. Bu, senin "bir şeyi, bir başka şeyden yontup ufalayarak koparıp alman" manasına gelir. Nitekim tüyleri dökülmüş olan elbiseye de cerd denilir. Aynı şekilde, üzerinde hiç bitki olmayan toprağa da, أَرْضٌ جَرْدَةٌ denilir."

Alimler, **âyetteki kummel (haşerat) kelimesinin tefsiri hususunda ihtilaf etmişlerdir. Denilmiştir ki: "Bu, kanatsız küçük yaratıklar olup, çekirgelerin yavrucuklarıdır." Sa'îd b. Cübeyr'den rivâyet edildiğine göre, o kavmin yerlerinin yanlarında pembe kum tepesi bulunuyordu. Hz. Musa (a.s), asasıyla o tepeye vurunca, o tepe(deki kum taneleri) birer haşerat haline dönüşüyor ve onlar yüzlerini, saçlarını, göz kapaklarını, kaşlarını bürüyor, sanki çiçek hastalığına tutulmuşlar gibi derilerini kaplıyordu. Bunun üzerine onlar, feryad-ü figan edip Hz. Musa (a.s)'ya başvurdular. O da onları bu musibetten kurtardı. Ama onlar bu sefer de dediler ki: "Şu anda biz kesin olarak anladık ki, sen çok bilgili bir sihirbazsın. Bundan ötürü Firavun'un izzeti ve şerefine yemin ederiz ki, sana kesinlikle iman etmeyeceğiz." Hasan el-Basrî bu kelimeyi, kâf'ın fethası ve mîm'in sükûnu ile kaml şeklinde okuyarak, malum olan "bit"i kastetmiştir.**

Ayette geçen "kan", bizim naklettiğimiz manadadır. **Keşşâf sahibi** şunu nakletmiştir: "Allah Teâlâ onlara, burun kanamasını musallat etmiştir." Rivâyet olunduğuna göre **Musa (a.s)**, onlara bu gibi mu'cizeleri göstermek için sihirbazları mağlub ettikten sonra, onların arasında yirmi sene kadar kalmıştır.

"Âyâtin Mufassalâtın"ın İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ *"Ayrı ayrı alametler..."* tabiri ile ilgili birkaç izah yapılmıştır.

1) **'Mufassalât"** , "hiçbir kimsenin, benzerini getirmeye kâdir olamıyacağı hiçbir akıllının şüphe etmeyeceği açık ve seçik mu'cizeler" demektir.

2) **Mufassalat** şu demektir: Allah o mu'cize nev'inden olan alâmetleri belirli aralıklarla gönderdi. Böylece, her seferinde onları sınayıp, delili ve hücceti kabul mü ediyorlar? diye ortaya çıkarmıştır. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Bu bela ve azaplardan herbiri, onların üzerinde, bir cumartesiden diğer cumartesine kadar devam ediyordu. Bir azab ile diğer bir azab (bela) arasında geçen zaman ise, bir ay idi. İşte Hak Teâlâ'nın, *"Ayrı ayrı alâmetler"* buyruğunun manası budur" **Zeccâc** âyetteki "ayât" kelimesinin, "hal" olarak mansub olduğunu söylemiştir.

Allah Teâlâ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْماً مُجْرِمِينَ *"Böyle iken onlar, Allah'a ibadeti kibirlerine yediremediler. Onlar (günahlarında ve suçlarında ısrar eden) öyle günahkârlar gürûhu idiler"* buyurmuştur.

Şu da rivâyet edilmiştir: "Bahsedilen bu çeşitli azap ve belalar, geldikleri zaman, sadece Firavun'un kavmine geliyorlardı. İsrailoğulları, bu azablar hususunda, bir

emniyet içinde olup, bu azaplar onlara uğramıyordu." Hiç şüphesiz bu şeylerden herbiri, başlı başına bir mu'cize olup, bunların İsrailoğullarına değil, kıptîlere has kılınmış olması da diğer bir mu'cizedir.

İnanmaycakları Bilindiğine Göre O Kadar Mu'cize Göndermenin Hikmeti

Şâyet birisi, "Allah Teâlâ, o kavimlerin, o mu'cizelerle iman etmeyeceklerini bildiğine göre, o mu'cizelerin peş peşe ve değişik birçok şekilde gelmesinin hikmeti nedir? Bir de Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavmi de, çeşitli mu'cizeler istemişler, ama onların bu isteklerine cevap verilmemiştir. O halde aradaki fark nedir?" derse, şöyle cevap verilir: Biz (ehl-i sünnet) alimlerine göre bunun cevabı şudur: Allah dilediğini yapar ve istediği gibi hükmeder. **Mu'tezile**'ye göre ise, bu Allah'ın aslah (daha uygun) olana riâyetinden dolayı böyle olmuştur. Belki de Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa** (a.s)'nın kavminden bazı kimselerin, o çok sayıdaki mu'cize gösterildiğinde iman edeceklerini; Hz. Muhammed'in kavminden ise, açık mu'cizeler gelse bile hiç kimsenin iman etmeyeceğini; aksine bu mu'cizelerin, onların küfür ve inadlarını artıracağını biliyordu. İşte aradaki fark budur. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِنْ كَشَفْتَ
عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿١٣٤﴾ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلَىٰ
أَجَلٍ هُمْ بَالِغُوهُ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ ﴿١٣٥﴾

"Üzerlerine o azab çökünce, "Ya Musa, sana olan ahdi hürmetine, bizim için Rabbine dua et. Eğer bu azabı bizden kaldırırsan, andolsun ki mutlaka sana iman edip elbette İsrailoğullarına seninle beraber izin verip göndereceğiz" dediler. Ne zaman ki biz, kendilerinin erişecekleri bir vakte kadar onlardan azabı giderdik, bir de ne bakarsın! Onlar yeminlerini bozuvermişler..."

(A'râf, 134-135).

"Ricz" Kelimesinin İzahı

Bil ki "ricz" kelimesinin manasını, Bakara suresindeki فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا

(Bakara, 59) **âyetinin tefsirinde anlatmıştık. Bu, "azab" manasında kullanılan bir isimdir. Sonra alimler, bu "ricz" (azab, pislik) kelimesi ile ne murad edildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bunun, onların başına gelen o beş çeşit azab olduğunu söylemişlerdir. Sa'îd b. Cübeyr ise, "ricz"in, "ta'ûn" manasında olduğunu, tâ'un'un da onların başına gelen bir azap olup, bu hastalık sebebiyle bir tek günde yetmişbin insanın öldüğünü, defnedilemeden bırakıldıklarını söylemiştir. Bil ki birinci görüş daha kuvvetlidir. Çünkü âyette "ricz" kelimesi elif-lam almış müfred bir kelimedir. Binaenaleyh bunun, daha önce zikredilmiş, bilinen bir azab manasına hamledilmesi gerekir. Burada daha önce bahsedilmiş malum azab ise, zikredilmiş olan o beş çeşit beladır. Bunların dışındaki mana ise, şüphelidir. Bundan dolayı bu lafzı, bilinen manaya hamletmek, şüpheli bir manaya hamletmekten daha evladır.**

Bunu iyice anladığına göre şimdi deriz ki: "Allah Teâlâ, onların içinde bulundukları o çirkin tezadları beyan etmiştir. Çünkü onlar, bazan Hz. Musa'yı tekzib ediyor, musîbetlere uğradıklarında ise, bir ümmetin kendi peygamberine koşup başvurması gibi, hemen O'na başvurup, ondan Rabbisine, o azabı kaldırması için dua etmesini istiyorlardı. Bu da onların, Hz. Musa (a.s)'nın, duası kabul edilen bir peygamber olduğuna inandıklarını gösterir. Sonra o bela ve azaplar ortadan kalkıp zail olunca, onlar yine O'nu yalanlamaya ve tenkid etmeye başlayıp, O'nun gayesine ancak sihri ile ulaştığını söylüyorlardı. İşte bu görüşlerinde onların bir tenakuza düştüğü ortaya çıkmış olur.

Cenâb-ı Allah'ın onlardan naklen buyurduğu, ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ *"Sana olan ahdi hürmetine, bizim için Rabbine dua et"* **ifadesine gelince, bu hususta Keşşâf sahibi şöyle demektedir: "Bu ifadedeki mâ, mâ-i masdariyyedir ve buna göre mana, "O'nun senin katında olan (sana olan) ahdi sebebiyle..." şeklinde olur. Bu "ahd", Hz. Musa (a.s)'ya verilmiş olan nübüvvet (peygamberlik'tir)."**

Buradaki bâ harf-i cerri ile ilgili olarak da şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu harf-i cer, ادْعُ (dua et) fiiline müteallıktır. Buna göre mana, "O'nun senin katındaki ahdi sebebi ile, O'na yönelerek, bizim için dua et" şeklinde olur.

b) Bu bâ, kasem (yemin) manasına olan bâ'dır. Bu yeminin cevabı ise, âyetteki, لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ *"Andolsun ki mutlaka sana iman edeceğiz"* **ifadesidir. Yani, "Allah'ın senin katında olan ahdine yemin ediyoruz ki, eğer bu azabı bizden kaldırırsan, mutlaka sana iman edeceğiz" demektir.**

Ayetteki وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ *"ve andolsun İsrailoğullarını da seninle beraber mutlaka salacağız"* **ifadesine gelince; Firavun ve etbâı, İsrailoğullarına çok şiddetli**

ve kötü muamele ediyorlardı. Bundan dolayı onlar, **Hz. Musa** ile, bu azabı kendilerinden gidermesi için dua etmesi şartı ile, hem O'na iman edeceklerine, hem de İsrailoğullarını O'nunla beraber, istediği yere götürmesi için salıvereceklerine söz vermişlerdi.

Cenâbı Hakk, فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلَىٰ أَجَلٍ هُمْ بَالِغُوهُ *"Ne zaman ki biz, kendilerinin erişecekleri bir vakte kadar onlardan azabı giderdik.."* buyurmuştur. Bu, "Biz onlardan kayıtsız şartsız olarak azabı kaldırmadık. Yine bütün hadiselerdeki riczi (azabı) onlardan bertaraf etmedik. Ama onu, belli bir zamana kadar (geçici olarak) kaldırdık. O zaman dolunca, artık onlardan azabı kaldırmayacağız. Aksine biz onları, o azabla helak ettik" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ *"Bir de ne bakarsın, onlar yeminlerini bozuyorlar bile.."* ifadesi, لَمَّا (ne zaman ki...) ifadesinin cevabıdır, yani "Biz, onlardan bu azabı kaldırır kaldırmaz, hemen, vakit geçirmeden yeminlerini bozdular" demektir. Bu, "Biz onlardan azabı kaldırır kaldırmaz ahidlerini bozdular" demektir.

★ ★
★

Firavun ve Ordusunun Denizde Boğulmaları

فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ ﴿١٣٦﴾

"Artık biz de, bunca âyetlerimizi yalanladıkları, onları umursamadıkları için kendilerinden intikam aldık ve hepsini denizde boğduk"

(A'râf, 136).

Bil ki bu âyet, "Allah Teâlâ, onlardan bundan önce defalarca azab ve belaları kaldırdığı halde, onlar küfür ve cehaletlerinden vazgeçmeyerek, o belli zamana ulaşınca, onlardan, hepsini denizde boğarak intikam almıştır" demektir. Arapça'da "intikam, bir azab ile, nimeti çekip almak" manasındadır. **Yemm** kelimesi, "deniz" demektir. **Keşşaf sahibi** şöyle der: **"Yemm"**, dibine ulaşılamayan deniz demektir. Bu kelimenin, denizin en derin ve suyunun en çok olduğu kısmı manasında olduğu da söylenmiştir. Bu kelime, **"teyemmüm"** (yönelmek, kastetmek) masdarından türetilmiştir. Çünkü su arayanlar, ona yönelirler.

Cenâb-ı Allah, بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا *"Bunca âyetlerimizi yalanladıkları..."* ifadesi ile, bu intikamın o yalanlama sebebi ile olduğunu beyan etmiştir. Alimler, âyetteki وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ *"ve onları umursamadıkları için..."* ifadesi hakkında ve buradaki *"onları"* zamirinin neye ait olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaf cümlesinden olarak, bunun "intikam aldık" fiilinin delalet ettiği, "**nikme**" (intikam)'ye ait olduğunu söylemişlerdir. Buna göre mana, "Onlar, o intikam alma işi olmadan önce, ondan habersiz idiler" şeklindedir. Bu zamirin, "âyetlerimiz" kelimesine râcî olduğu da söylenmiştir ki, bu **Zeccâc**'ın tercihi olan görüştür. **Zeccâc**, bu hususta: "Çünkü onlar, kendilerine inen âyetleri nazar-ı dikkate almıyorlardı" demiştir.

Şayet, "Gaflet, insanın kendi fiili değildir ve isteği ile meydana gelmez. O halde, insanın gafletinden ötürü, ona niçin ilahî tehdid gelmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Ayette geçen "gaflet" kelimesi ile, "âyetlerden yüz çevirme ve onları umursamamaları" manası kastedilmiştir. Onlar, âyetlerden yüz çevirirler ve sanki onlardan gafilmiş (habersizmiş) gibi olurlar."

Eğer, "Onlar bu yalanlama ve umursamamalarının yanısıra, pekçok günahlar da işlememişler miydi? Öyleyse âyetteki intikam, niçin sadece bu iki şeyden dolayı olmuştur?" denirse, biz deriz ki: "Ayette, Allah Teâlâ'nın onlardan, diğer günahlarını hesaba katmamak suretiyle, sadece bu iki şeyden yani yalanlama ve umursamamadan dolayı intikam aldığını gösteren bir husus yoktur. Aksine bu âyet, âyetleri ve mu'cizeleri düşünüp onlardan ibret almanın gerekli olduğuna delalet eder. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, burada, **Firavun** kavmini, o âyetlerden gaflet edip, onları umursamamış olmaları sebebiyle onları kınamıştır ki, bu da, taklidin yani tefekkür etmeden birşeye inanmanın, kötü bir yol olduğuna delalet eder."

★ ★
★

Horlanan Mü'minlerin Hâkim Kılınmaları

وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا
وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَىٰ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا ۖ وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ
وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ ۝

"Hakaretlere maruz bırakılmış, küçümsenmiş olan o kavmi de, feyz ve bereket verdiğimiz yerin doğularına ve batılarına varis kıldık Bu sûretle Rabbinin İsrailoğullarına olan o pek güzel vaadi, sabretmeleri sebebiyle, tam olarak yerine geldi. Firavun'un ve kavminin yapmakta oldukları şeylerle, yükseltmekte devam ettikleri binalarını ise, hep harab ettik"

(A'râf, 137).

Bil ki **Musa** (a.s), İsrailoğullarına, *"Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helak eder ve sizi bu yerde hükümran eder"* (A'râf, 129) demişti. Bundan dolayı, Allah Teâlâ bu **âyette, Firavun**'un kavmini, bir ceza olarak, denizde boğmak suretiyle imha ettiğini açıklayınca, mü'minlere verdiği hayırları da beyan etmiştir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Musa**'nın mü'min olan kavmini, **Firavun**'un ve kavminin yurtlarına varis kılmasıdır. İşte bundan dolayı O: *"Hakaretlere maruz bırakılmış olan o kavmi de... o yerin doğularına ve batılarına varis kıldık"* demiştir. Ayette bahsedilen mustaz'aflıktan (güçsüz bırakılmak, küçümsenmekten) maksadı, **Firavun**'un, İsrailoğullarının erkek çocuklarını öldürüp, kız çocuklarını sağ bırakması ve onlardan hem cizye alıp, hem de zor işlerde çalıştırmasıdır. Alimler, *"yerin doğularına ve batılarına"* tabirinin ne manaya geldiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı alimler bunun, "Şam ve Mısır topraklarının doğuları ve batıları..." manasında olduğunu, çünkü **Firavun**'un mülk-ü tasarrufu altında olan yerlerin buralar olduğunu söylemişlerdir. Hem Cenâb-ı Hak da, *"feyz ve bereket verdiğimiz yer"* buyurmuştur ki, bunun ile "bolluk ve bereket verdiğimiz" manası kastedilmiştir. Bu da, ancak Şam topraklarına uygun düşer.

Bu hususdaki ikinci görüşe göre bu tabirden maksad, bütün yeryüzüdür. Çünkü, **Davud** ve **Süleyman** (a.s) da İsrailoğullarından olup, bütün dünyaya hâkim olmuşlardır. Bu da, âyetteki "yer" kelimesi ile bütün yeryüzünün kastedildiğine delalet eder.

İsrailoğullarına Yapılan Vaadin Gerçekleşmesi

وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ الْحُسْنٰى عَلٰى بَنِى إِسْرَائِيلَ *"Bu suretle Rabbinin İsrailoğullarına olan o pek güzel vaadi, tam olarak yerine geldi"* buyruğundaki *"Rabbinin vaadi (kelimesi)"* ile, *"Biz ise, istiyoruz ki o yerde horlananlara lutfedelim, onları, kendilerine uyulan önderler, Firavun'un mülküne varis kılalım. Onlara o yerde kudret verelim ve Firavun'a Hâmân'a ve ordularına da korktukları neticeyi başlarına getirip gösterelim"* (Kasas, 5-6) âyetlerinde bahsedilen şeylerin kastedildiği söylenmiştir. Ayetteki "hüsnâ" kelimesi, "ahsen" (daha güzel) lafzının müennesi olup, âyetteki "kelime" lafzının sıfatıdır. Bu âyetin manası ise, "Bu vaad, onlar için gerçekleşti ve devam etti" şeklindedir. Bu, Arapların birisinin işi tamam olduğunda söyledikleri تَمَّ عَلَيْكَ الْأَمْرُ tabirlerine benzer. "O pek güzel vaadin, tam olarak yerine gelmesi"nin manasının,

"Alah Teâlâ'nın daha önce yapmış olduğu İsrailoğullarının düşmanlarını imha edip, onları düşmanlarının yurtlarına varis kılacağı hususundaki vaadini yerine getirmesi" olduğu söylenmiştir. Bu "yerine getirme" işi, "sözün tamamlanması" manasına alınmıştır. Çünkü bir şeyi vaadetmek, adeta birşeyi muallakta bırakmak gibi olur. Ama vaadedilen şey, bizzat yerine getirilip gerçekleşince, ancak o zaman tamamlanmış olur.

Allah Teâlâ, بِمَا صَبَرُوا *"Sabretmeleri sebebiyle.."* buyurmuştur. Bu, Vaadin tamamlanması ve gerçekleşmesi, ancak onların sabrı sayesinde olmuştur" manasına gelir. Bu, seni sabra teşvik etme ve belalara feryad-ü figan ile mukabele eden kimseleri, Cenâb-ı Hakk'ın o belayla başbaşa bırakacağına; ama belalara sabırlı ve ilahî yardımı bekleyerek göğüs geren kimseler için, Cenab-ı Hakk'ın onları o sıkıntılardan kurtaracağına söz vermesine delalet etmesi bakımından, yeter.

Bir rivâyete göre **Âsım**, âyeti وَتَمَّتْ كَلِمَاتُ رَبِّكَ الْحُسْنٰى şeklinde okumuştur. Bunun bir benzeri de مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى (Necm, 18) âyetidir.

Ayetteki **demmernâ** "Harab ettik" ifadesi ile ilgili olarak **Leys** şöyle demiştir: "Demâr", tam manasıyla helaktır. Nitekim "Onlar, helak olup yok oldular" manasında دَمَرَ الْقَوْمُ - يَدْمُرُونَ - دَمَاراً denilir.

Firavun İdaresinin Yaptığı Bina ve Bahçelerin İmhası

Cenâb-ı Hak, مَاكَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ *"Firavun'un ve kavminin yapmakta oldukları şeylerle, yükseltmekte devam ettikleri (binalarını) ise hep harab ettik"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a) "Allah, مَاكَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ sözünden, yapanları kastetmiştir" demiştir. **Zeccâc** şöyle der: "Birisi bina yaptığında, عَرَشَ-يَعْرِشُ-يَعْرُشُ denilir. Ayetteki *"Yükseltmekte devam ettikleri"* ifadesi ile, (çardaklı) bahçelerin kastedildiği de söylenmiştir. Nitekim, جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ *"Çardaklı bahçeler.."*(En'âm, 141) âyeti de bu manadadır. Bu ifadeye, "**Hâmân**'ın ve **Firavun**'un sarayları gibi, gökyüzüne uzanan sapasağlam binaları..." manası da verilmiştir."

Ayetteki يَعْرِشُونَ kelimesi, râ'nın hem zammesi ile hem de kesresiyle okunmuştur. **Yezidî**, kesreli okunuşun daha fasih olduğunu söylemiştir. **Keşşaf sahibi** şöyle der: "Bazı kimselerin, bu fiili "ağaç dikmek" manasına olarak يَعْرِسُونَ şeklinde okudukları rivayeti bana gelmiştir. Ama ben bunun, böyle okuyan kimsece yapılmış bir hata olduğunu sanıyorum." Bu Allah Teâlâ'nın, **Firavun** ve kavmi ile ilgili kıssaları ve onların Allah'ın âyetlerini yalanlamaları hususunda anlattıklarının sonudur.

Yahudilerin Putperestliğe Heveslenmeleri

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَىٰ قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَىٰ أَصْنَامٍ لَّهُمْ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَل لَّنَا إِلَٰهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿١٣٨﴾ إِنَّ هَٰؤُلَاءِ مُتَبَّرٌ مَّا هُمْ فِيهِ وَبَاطِلٌ مَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٩﴾

"İsrailoğullarını denizden geçirdik. Derken, onlar putlarına tapmakta olan bir kavme rastladılar. Dediler ki: "Ey Musa, onların nasıl tanrıları varsa, sen de bize öyle bir tanrı yap." (Hz. Musa da): "Siz gerçekten cahil bir milletsiniz. Şüphe yok ki, bunların tuttukları yol helake mahkumdur. Yapmakta oldukları şey de boşunadır" dedi"

(A'râf, 138-139).

Bil ki Allah Teâlâ, düşmanlarını helak edip, kendilerini düşmanlarının yurtlarına varis kılmak suretiyle İsrailoğullarına nasib ettiği çeşitli nimetlerini beyan edince, bunun peşisıra, en büyük nimet olarak, onları sapasağlam denizden geçirmesini mevzubahs etmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, başka surelerde **Hz. Musa** (a.s)'nın denize âsâsını vurup, denizi yarması ve onu kupkuru hale getirmesi şeklinde olarak, onları denizden nasıl sağ salim geçirdiğini beyan edince, şu hususu da beyan etmiştir: İsrailoğulları, putlarına ibadet etmekte olan bir kavme rastlayınca, herşeyi unuttular ve dinlerinden dönerek, **Hz. Musa** (a.s)'ya, "Bize de, bunların putları gibi bir tanrı yap" dediler. Hiç şüphesiz İsrailoğulları, Allah Teâlâ'nın, **Firavun**'a karşı **Hz. Musa**'ya verdiği o açık ve kesin mu'cizeleri müşahede edip, daha sonra da, **Firavun**'u ve ordusunu imha ettiğini, kendilerine ise çeşitli ihsan, lütuf ve selametler verdiğini görmüşlerdi. Müteakiben onlar, bunca merhale ve makamlardan sonra, böyle fasit ve bâtıl bir söz söyleyebildiklerine göre, onların son derece cahil ve aksi kimseler olduğu ortaya çıkmaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ *"İsrailoğullarını denizden geçirdik"* buyruğuna gelince: Bir kimse bir vadiyi kat edip onu arkasında bıraktığında جَازَ الْوَادِيَ; birisi o vadiden geçirdiğinde ise, جَاوَزَ بِغَيْرِهِ denilir. Bu ifade, أَجَزْنَا "geçirdik" manasında olmak üzere, جَوَّزْنَا şeklinde de okunmuştur. Nitekim جَازَهُ "Onu geçti, kat etti" manasında olmak üzere, أَجَازَ الْمَكَانَ وَجَوَّزَهُ "Mekanı, bir yeri geçti, onu kat etti" denilir.

فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ *"Ve onlar, putlarının önünde tapmakta olan bir kavme rastladılar"* buyruğundaki **ya'kûfûn** kelimesine, **Zeccâc**, "Putlara tapmaya devam ediyorlar ve bunu hiç bırakmıyorlar" manasını vermiştir. Nitekim, bir şeyi hiç bırakmayan ve ondan hiç ayrılmayan herkes için, عَكَفَ - يَعْكُفُ - يَعْكِفُ denilir. Mescidden ayrılmayan kimseye de "mu'tekif" adının verilmesi bundandır. **Katâde** ise şöyle demektedir: "Bu topluluk, **Lahm kabilesinden** idiler ve köyde oturuyorlardı." **İbn Cüreyc** de, o putların sığır şeklinde olduklarını söylemiştir. Bu, buzağı kıssasının ilk defa beyan edildiği yerdir.

Şirkin Masum Kılıklı Şekli de Küfürdür

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o İsrailoğullarının, يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهاً كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ *"Ey Musa, onların nasıl putları varsa, sen de bize öyle bir tanrı yap"* dediklerini nakletmiştir. Bil ki aklı olan bir kimsenin, **Hz. Musa**'ya "Onların nasıl putları varsa, sen de bize öyle bir tanrı, yaratıcı ve bir müdebbir yap!" demesi imkansızdır. Zira, **Hz. Musa**'nın takdiri ve yapması ile meydana gelecek şeyin âlemin yaratıcısı ve onun müdebbiri olması imkansızdır. Bunun böyle olduğu hususunda şüphe eden kimsenin aklı tam olamaz. Halbuki bu hususta doğruya en yakın olan şudur: Onlar **Hz. Musa**'dan, dua ve ibadetlerinde karşılarına alacakları, birtakım putlar ve heykeller belirlemesini, tesbit etmesini istemişlerdir. İşte bu söz, Allah Teâlâ'nın, putperestlerden nakletmiş olduğu sözün aynısıdır. Çünkü onlar: *"Biz, bunlara sırf bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz."* (Zümer, 3) demişlerdi.

Bunu iyice kavradığın zaman, bir kimse, "Bu söz niçin küfür olsun?" diyebilir. Buna karşılık biz deriz ki: "Bütün peygamberler, Allah'tan başkasına ibadet etmenin bir küfür olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu başkasının ister âlemin ilahı olduğuna inanılsın, isterse ona ibadet etmenin, onları Allah'a yaklaştırdığına inanılsın... Zira ibadet saygı ve tazimin doruk noktası, zirvesidir. Tazimin nihâyeti ise, ancak, kendisinden sonsuz nimet ve ikramların sâdır olduğu kimseye uygun düşer..."

İmdi şâyet, "O halde bu söz, İsrailoğullarının hepsi tarafından mı, yoksa bir kısmınca mı söylenmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Hayır, bu onların bir kısmı tarafından söylenmiş bir sözdür. Çünkü, **Hz. Musa** ile beraber, yetmiş tane seçilmiş İsrailoğlu bulunuyordu ki, onların arasında böylesi bâtıl talep ve isteklerden uzak duran kimseler de bulunuyordu.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**'nın onlara cevap vererek, إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ *"(Hz. Musa da), "Siz gerçekten cahil bir milletsiniz"* dediğini nakletmiştir. Bu ifadede

bahsedilen "cehalet"in izahı da, az önce bahsetmiş olduğumuz şu hususlar: İbadet, tazimin en son noktasıdır. Dolayısıyle ibadet, ancak kendisinden en büyük in'am ve nimetlerin sâdır olduğu kimseye uygun düşer. Bu en büyük in'am da, maddenin, hayatın, şehvetin, kudretin, aklın ve istifade edilen her türlü nimetin yaratılmasıyla olur. Halbuki bu tür şeylere kâdir olan, ancak Allah Teâlâ'dır. Öyleyse ibadetin de ancak O'na yapılması yakışır.

Putları Tanrı Değil, Kıble Saymalarındaki Mahzur

İmdi şâyet onlar, "O İsrailoğullarının o putlara ibadetten maksatları, Alah'ı ta'zim etmeye yaklaşmak, onları vesile edinmek olduğuna göre, bu ibadetin çirkinliği nerededir?" derlerse, biz deriz ki:

Böyle olması halinde, onlar o putları asla ilah edinmemişlerdir. Onlar o putları bir kıble gibi kabul etmişlerdir ki, bu da onların, *"Onların nasıl putları varsa, sen de bize öyle bir tanrı yap"* şeklindeki sözlerine zıttır.

Bil ki, **"kemâ lehum"**sözündeki mâ'nın masdariyye mâ'sı olması, yani "onların ilahlarının bulunuşu sabit olduğu gibi" anlamına gelmesi caiz olduğu gibi, bunun mevsûle mâ'sı olması da mümkündür. Onların **"lehûm"** sözlerinde **"ma"**ya râcî olacak bir zamir bulunmaktadır. اٰلِهَةٌ ifadesi ise, o zamirden bedeldir. Buna göre kelamın takdiri, كَالَّذِى هُوَ لَهُمْ اٰلِهَةٌ "onların tanrısı olan o şey gibi" şeklindedir.

Şirk Yolu Çıkmaza Mahkumdur

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**'nın إِنَّ هٰؤُلَاءِ مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فِيهِ *"Şüphe yok ki, bunların tuttukları yol, helake mahkumdur"* dediğini nakletmiştir. **Leys** şöyle demiştir: "Tebâr" kelimesi, helak olmak demektir. Nitekim,تَبَرَ الشَّيْءُ ــ يَتْبَرُ ــ تَبَاراً "O şey helak oldu-helak oluyor-helak olmak" denilir. **Tetbîr**kelimesi ise imha etmek, yok etmek anlamındadır. Cenâb-ı Hakk'ın وَكُلاًّ تَبَّرْنَا تَتْبِيراً *"Hepsini tam manasıyla imha ettik"* (Furkan, 39) âyeti de bu manadadır. Yine, külçe altına da, **tibr** denilmektedir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın مُتَبَّرٌ kelimesi, "helâk olmuş, yok olmuş" anlamındadır.

Cenâb-ı Hak, وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"Yapmakta oldukları şey de boşunadır"* buyurmuştur. **"Butlân"**, "bir şeyin, ya zatının yok olması, yahut da fayda ve maksadının yok olması sebebiyle, yok olmasıdır" şeklinde tarif edilmiştir. Onların amellerinin bâtıl olmasından murad ise, "Onlara bu amellerinden, ne bir faydanın, ne de bir zararı def etme imkanının hasıl olmamasıdır." Bu konuda sözün esası şudur:

İbadetlerin maksadı, o amellere devam etmenin Allah'ın zikrini gönüllerde sağlamlaştırmaya ve böylece de rûhun, o ilahi bilginin kalpte bulunması sayesinde mesud ve mutlu olmasına sebep olmasıdır. Dolayısiyle insan, Allah'tan başkasına ibadetle meşgul olduğunuda, onun kalbi, o Allah'tan başkasıyla alâkalanır, böylece de bu ilgi, kalbin, Allah'ı zikretmekten yüz çevirmesine sebep olmuş olur. Bu gerçek ortaya çıkınca da, Allah'tan başkasına ibadetle meşgul olmanın, yok olup bâtıl olduğu, zayi olduğu ve asıl maksadın, zıddını elde etmek için bir gayret sarfetmek olduğu ortaya çıkmış olur. Çünkü biz, ibadetlerin maksadının, marifetullah, yani Allah'ı tanımanın kalbte kök salmasını temin etmek olduğunu, halbuki, Allah'tan başkasına ibadetle meşgul olmanın ise, kalbteki marifetullahı silip süpürdüğünü beyan etmiştik. Dolayısıyle bu, esas gayenin zıddı ve ulaşılmak istenen neticenin tersi olmuş olur. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

Sipariş Üzere Tanrı Olmaz: Hak Tanrının Vasfı

قَالَ أَغَيْرَ اللَّهِ أَبْغِيكُمْ إِلَٰهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٤٠﴾

"Dedi: "Tanrı olarak Allah'dan başkasını mı arayacakmışım size? Halbuki O, sizi âlemlerin üstüne çıkarmıştır"

(A'râf, 140).

Bil ki Allah Teâlâ, o İsrailoğulları, **Hz. Musa**'ya, *"Onların nasıl putları varsa, sen de bize öyle bir tanrı yap"* dediklerinde, **Hz. Musa**'nın buna karşılık cevap olarak şunları ileri sürdüğünü nakletmiştir:

1) **Hz. Musa**, onların câhil olduklarını beyân ederek, *"Siz gerçekten câhil bir milletsiniz!"* demiştir.

2) O, *"Şüphe yok ki, bunların tuttukları yol helâke mahkumdur"* demiştir. Yani, "Onların hüsrân ve helâklerine sebeptir" demektir...

3) O, *"Yapmakta oldukları şey de, boşunadır"* demiştir.. Yani, "bu zor iş, onlara ne dünyevî ne de dinî bakımdan herhangi bir fayda temin etmez" demektir...

4) **Hz. Musa**'nın, bu ayette, onların yaptıklarını kınama ve yadırgamayı gerektirecek bir biçimde, ifade etmiş olduğu teaccüb ve şaşkınlıktır. Bu sebeple o, أَغَيْرَ اللّٰهِ أَبْغِيكُمْ إِلٰهاً وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ *"Tanrı olarak Allah'dan başkasını mı arayacakmışım size? Halbuki O, sizi âlemlerin üstüne çıkarmıştır"* demiştir. Bu, "İlâh, istenilen, dokunulan ve edinilen bir şey değildir. Aksine ilâh, yaratmak, hayat vermek ve bütün nimetleri ihsan etmek suretiyle, nimetlere kâdir ve muktedir olan zâttır" demektir ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın *"Halbuki O, sizi âlemlerin üstüne çıkarmıştır"* ifadesinden kastedilen hususdur. Şu halde bu varlık, mahlûkatın, kendisine ibadet etmeleri vâcib olan ilâhtır.. O halde, O'na ibadeti bırakıp başkasına ibadet etmek nasıl uygun olur? **Vâhidî** (r.h.) şöyle demektedir: "Arapça'da بَغَيْتُ فُلاناً شَيْئاً وَبَغَيْتُ لَهُ "Falancaya bir şey istedim. Onun için bir şey istedim..." denilir. Nitekim Cenâb-ı Allah, يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ *"Aranıza muhakkak ki fitne sokmak isteyerek (bozgunculuğa) koşarlardı..."* (Tevbe, 47) buyurmuştur.

Bu ayette geçen **ilâhen** lafzının, neden mansûb olduğu hususunda da şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu kelime, hâl'dir. Buna göre sanki, "Ben size, mabûd olarak, Allah'dan başkasını mı taleb edip isteyeyim?" denilmiştir. Bu izâha göre **gayre** kelimesinin mansûb olması ise, mef'ûlün bih olması sebebiyledir.

b) **İlâhen** kelimesinin, mef'ûlün bih olarak; **gayre** kelimesinin ise, sonradan getirilmesi halinde sıfat olabilecek, öne alınmış bir hal olarak mansub olmasıdır... Buna göre sanki sen, أَبْغِيكُمْ إِلٰهاً غَيْرَ اللّٰهِ "Allah'dan başka bir ilah mı taleb edeyim sizin için?..." demiş olurdun...

"Halbuki O, sizi âlemlerin üstüne çıkarmıştır" buyruğu ile ilgili olarak da şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bundan maksad, "Allah Teâlâ onları, kendi zamanlarındaki âlemlere üstün kılmıştır" şeklindedir.

b) Allah Teâlâ, bu kesin mucizeleri onlara mahsus kılmıştır. Her ne kadar başkalarına başka hasletler tahsis ederek onları yüceltmiş ise de, böylesi mucizeler başka hiç kimse için meydana gelmemiştir. Bunun misali şudur: Bir kimse, tek bir ilim öğrenir, başka bir kimse ise, bu ilmin dışında pekçok ilimler tahsil eder.. Binâenaleyh, bu tek ilim sahibi, bu tek ilim sebebiyle, çok ilim sahibine üstün kılınmıştır.. Ancak ne var ki, çok ilim sahibi olan, hakiki manada, o tek ilim sahibine üstündür.

وَإِذْ أَنجَيْنَاكُم مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُقَتِّلُونَ أَبْنَاءَكُمْ
وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَٰلِكُم بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿١٤١﴾

"Hani sizi, Firavun hanedanından kurtarmıştık. Onlar ki size, azâbın kötüsünü yüklüyorlardı. Oğullarınızı öldürüyorlar, yalnız kızlarınızı sağ bırakıyorlardı.. Bunda sizin için, Rabbinizden büyük bir imtihan bulunuyordu...

(A'râf, 141).

Bil ki bu ayet, Bakara sûresinde tefsir edilmiştir. Bunun burada tekrar zikredilmesinin hikmeti, "Size, bu büyük nimetleri in'am eden O'dur. O halde, O'ndan başkasına ibadet etmekle meşgul olmanız, size nasıl yakışır?" denilmek istenmesidir. Allah en iyi bilendir...

★ ★
★

وَوَاعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ۚ وَقَالَ
مُوسَىٰ لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٤٢﴾

"Mûsa'ya otuz gece vaad ettik ve ona, bir on gece daha ilave ettik. Bu suretle Rabbinin tayin buyurduğu vakit, kırk geceye tamamlandı. Musa, kardeşi Harun'a dedi ki: "Kavmimin içinde benim yerime geç, (onları) ıslâh et, fesatçıların yoluna uyma"

(A'râf, 142).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebu Amr, elifsiz olarak **ve'ednâ** "vaadettik"; diğer kıraat imamları da, elif ile ve mufâele babından olmak üzere **vâednâ** şeklinde okumuşlardır ki, bu kıraatin izah şekli Bakara suresinde geçmişti..

İKİNCİ MESELE
Hz. Musa'ya Tevrat'ın Verilme Keyfiyeti

Bil ki, rivâyet edildiğine göre, **Hz. Musa** Mısır'da iken, İsrailoğullarına, "Şayet Allah, onların düşmanlarını yok ederse, onlara, yapacakları ve yapmayacakları şeyleri iyice açıklayan ve Allah katından gelen bir kitabın geleceğini" vaa'detmişti. Allah, **Firavun**'u imha edince, **Hz. Musa,** Rabbinden o kitabı istedi. İşte bu ayet, **Tevrat**'ın nasıl indiğini beyan etme hususundadır..

Bil ki Allah Teâlâ, Bakara suresinde de, وَإِذْ وَٰعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً (Bakara, 51) buyurmuştu. Burada geçen "kırk gece"nin izahı, o ayette zikredilmişti.

Hz. Musa (a.s)'nın İlk Otuz Gün İle Son On Günde Ne Yaptığı?

Şayet, "O halde, burada önce otuzun zikredilip, sonra da bu otuzun, on sayısıyla kırka tamamlanmasının hikmeti nedir? Hem Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bu suretle Rabbinin tayin buyurduğu vakit, kırk geceye tamamlandı"* buyruğu, faydasız bir sözdür.. Çünkü herkes, otuz artı on'un, kırk edeceğini bilir" denilirse, biz deriz ki:

Birinci sorunun cevabı, birkaç vecihtendir:

Birinci vecih: Allah Teâlâ, **Hz. Musa**'ya otuz gün oruç tutmasını emretti ki, bu Zilkade ayıdır.. **Hz. Musa,** otuz günlük orucu tamamlayınca, ağzının kokmasını yadırgadı da, bunun üzerine misvaklandı, misvak kullandı. Bunun üzerine melekler, "Biz senin ağzından misk kokusu kokluyorduk.. Ama sen onu, misvakla giderdin.." dediler.. Bunun üzerine de, Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**'ya *"Sen, oruçlunun ağız kokusunun, benim katımda misk kokusundan daha hoş olduğunu bilmiyor muydun?"* diye vahyetti. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**'ya o otuz güne, Zilhicce'nin on gününü de ilave etmesini emretti...

İkinci vecih: Allah Teâlâ, **Hz. Musa**'ya, otuz gün oruç tutmasını ve o günlerde, kendisini Allah'a yaklaştıran ameller yapmasını emretti... Sonra da, geri kalan on günde, **Tevrat, Hz. Musa**'ya indirildi. Ve Allah, yine **Hz. Musa**'ya, o on günde hitap buyurdu. İşte kırk günün, otuz ve on güne taksim edilmiş olmasının manası budur.

Üçüncü vecih: Ebu Müslim el-İsfehanî'nin, Tâhâ suresinde **Hz. Musa**'nın, kavminden önce Rabbi ile mülakata (O'nun huzuruna varmaya) koşmuş olduğuna delâlet eden şeyi zikretmesidir. **Hz. Musa**'nın böyle yaptığının delili ise, *"Ey Musa, seni kavminden ayırıp böyle acele ettiren sebep nedir?" Dedi ki: "Onlar, işte onlar da benim ardımca geliyorlar. Ben sana yönelerek acele ettim ki, ya Râb, ta ki benden daha çok hoşnut olasın"* (Tâhâ, 83-84) ayetleridir. Binâenaleyh, **Hz. Musa**'nın,

otuz gün tamamlanınca, **Tûr Dağına gelmesi**, Allah Teâlâ'nın O'na, kavminin Samirî ile olan hadisesini haber verince de, Allah Teâlâ'nın, kendisine vaadetmiş olduğu süre tamamlanmadan önce kavmine dönmüş olması, daha sonra da, diğer on günde Mîkat'a geri gelmesi, böylece de kırk gecenin tamamlanmış olması muhtemeldir.

Dördüncü vecih: Bazı kimseler de şöyle demişlerdir: İlk vaadde sadece **Hz. Musa**'nın bulunmuş olması; ikinci vaadde ise, Allah'ın kelâmını dinlemeleri için, kendisiyle beraber seçilen o (yetmiş) kişinin de bulunmuş olmaları, böylece de, bulunanların durumu farklı olduğu için, vaadin de farklı olmuş olması imkânsız değildir. Allah en iyisini bilendir.

İkinci sorunun cevâbına gelince, bu da şöyledir: Cenab-ı Allah, o on günün, otuz günden olduğu zannını gidermek için, "kırk gece" demiştir; çünkü, وَأَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ *"on gece ile tamamladık"* ifadesinin, otuzun içine dahil on gün olması muhtemeldir. Buna göre sanki, o oruç yirmi gün imiş de, sonra onu on gün ile tamamlamış, böylece de o otuz gün oluvermiş zannedilebilirdi... İşte, böylece Cenâb-ı Hak, akla gelebilecek zannı izâle etmiş oldu.

Cenâb-ı Hak, فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً *"Bu suretle Rabbinin tayin buyurduğu vakit, kırk geceye tamamlandı..."* buyurmuştur.. Bu hususta iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Mîkat ile vakt arasındaki fark şudur: "Mîkat, içinde herhangi bir işin yapılmasının belirlenmiş olduğu muayyen vakittir, randevudur. Vakit ise, ta baştan bir kimsenin bir şey için, bir zaman tayin etmesi işidir.."

İkinci bahis: أَرْبَعِينَ لَيْلَةً sözü, hâl olduğu için, mansûbtur. Yani, "O otuz, bu sayıya baliğ olduğu halde tamamlandı..." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ *"Musa, kardeşi Harun'a dedi ki..."* ifadesindeki **Hârune** kelimesi, **ehîhi** kelimesinin, atf-ı beyânıdır.. Bu kelime münâdâ olarak, damme ile **Harûnü** şeklinde de okunmuştur. اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي ifadesi ise, "Onların içinde, benim halefim ve halifem ol!"; وَأَصْلِحْ ifâdesi de, "Islah edici ol" veya "İsrailoğullarının içlerinden, ıslah edilmesi gerekenleri ıslah et ve onlardan, seni fesatçılığa çağıran kimselere uyma ve onlara itaat etme!" anlamındadır.

Hz. Harun'un Hz. Musa'ya Göre Konumu

Buna göre şayet, "**Harun** (a.s), nübüvvet hususunda **Hz. Musa**'nın ortağı idi. O halde **Hz. Musa** daha nasıl **Harun** (a.s)'u kendisinin halefi ve ortağı kılmıştır? Çünkü,

bir kimsenin ortağı olmak, onun halefi olmaktan daha üstün bir durumdur. Halbuki bir kimseyi, daha üstün bir makamdan daha aşağı bir makama almak, onu küçük düşürmek olur..." denilirse, biz deriz ki:

Durum her ne kadar sizin bahsettiğiniz gibiyse de, nübüvvet meselesinde, **Hz. Musa** asıl olan kimsedir.

Buna göre şayet, "**Hz. Harun**, peygamber olduğuna ve peygamber olan kimse de, sadece ıslâh işiyle meşgul olacağına göre, daha niye **Hz. Musa, Hz. Harun'a**, ıslahda bulunmasını tavsiye etmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu emir ve tavsiyenin maksadı, meseleyi tekîd etmek, pekiştirmektir.. Bu tıpkı, **Hz. İbrahim**'in, *"Fakat kalbimin yatışması için..."* (Bakara, 260) demesi gibidir. Allah en iyi bilendir..

★ ★
★

وَلَمَّا جَآءَ مُوسَىٰ لِمِيقَٰتِنَا وَكَلَّمَهُۥ رَبُّهُۥ قَالَ رَبِّ أَرِنِيٓ أَنظُرْ إِلَيْكَ ۚ قَالَ لَن تَرَىٰنِي وَلَٰكِنِ ٱنظُرْ
إِلَى ٱلْجَبَلِ فَإِنِ ٱسْتَقَرَّ مَكَانَهُۥ فَسَوْفَ تَرَىٰنِي ۚ فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُۥ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُۥ دَكًّا
وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا ۚ فَلَمَّآ أَفَاقَ قَالَ سُبْحَٰنَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٤٣﴾

"Vakta ki Musa, tayin ettiğimiz vakitte geldi, Rabbi ona hitab etti. Musa dedi ki: "Rabbim, cemalini göster bana, ne olur seni göreyim." Buyurdu: "Beni katiyyen göremezsin. Fakat şu dağa bak. Eğer o, yerinde durabilirse sen de beni görürsün." Derken Rabbi, o dağa tecelli edince, onu paramparça ediverdi. Musa da, bayılarak yere düştü. Ayılınca dedi ki: "Seni tenzih ederim. Tevbe ettim sana. Ben iman edenlerin ilkiyim"

(A'râf, 143).

Bil ki Allah Teâlâ, **Hz. Musa**'nın "Mîkat'ta" bulunmasının sebebini bu ayette beyân etmiştir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Musa** ile konuşması meselesidir.. Bu ayette, ilahî ilimlere dair çok kıymetli yüce meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE
Allah Teâlâ'nın Kelamının Mahiyeti

Bu ayet, Allah Teâlâ'nın **Musa** ile konuştuğunu göstermektedir. "Kelâmullah" (Allah'ın konuşması meselesinde insanlar ihtilaf etmişlerdir.

Birinci görüş: Bu cümleden olarak, onların bir kısmı, "Allah'ın kelâmı, bir araya getirilip telif edilmiş harflerden ibarettir" derken, bir kısmı da, O'nun kelâmının, "harfler ve seslerden başka olan, hakîkî bir sıfat olduğunu" söylemişlerdir.. Birinci görüşü benimseyenlere gelince, hakikati araştırıp ortaya koyan kimseler, (bu durumda) Cenâb-ı Hakk'ın kelâmının, (bu durumda), Cenab-ı Hakk'ın kelâmının, böyle olmamışken, sonradan hâdis olan bir kelâm olması gereği hususunda ittifak etmişlerdir.. Hanbelîler ve Haşviyye, harflerden ve seslerden meydana gelen kelâmın, "kadîm" (ezelî) olduğunu iddia etmişlerdir ki, bu görüş akıllı bir kimsenin dönüp bakmayacağı kadar değersiz ve geçersiz bir görüştür.. Bu böyledir, zira ben, bir gün şöyle demiştim: Allah Teâlâ, bu harfleri ya toptan aynı anda konuşmuştur veyahut da onları peşpeşe sıralamıştır.. Birinci ihtimal bâtıldır.. Zira, duyulan ve manası anlaşılmak istenen o kelimeler, ancak harfleri ardarda geldiği zaman anlaşılır olur.. Ama, onların harfleri toptan bir anda söylendiğinde, bundan kesinlikle bir mana anlaşılmaz.. İkinci ihtimale gelince, bu da Cenâb-ı Hakk'ın kelâmının hâdis olmasını gerektirir... Çünkü harfler, ardarda geldiği zaman, harflerin ikincisi geldiğinde birincisi sona erer... O halde, birinci harf, hâdistir. Çünkü, yokluğu sabit olan şeyin, kadîm olması imkânsızdır.. İkinci harf de hâdistir; çünkü varlığı başkasının varlığından sonra gelen her şey, hâdistir. O halde Kelâmullah'ın sırf harflerden ve sözlerden ibaret olması halinde, o zaman o'nun muhdes olduğu sabit olur..

Bu sabit olunca, biz deriz ki: Bu konuda (kelamullahın harflerden ibaret olduğunu düşünenler arasında) iki metod bulunmaktadır:

a) O hâdis olan harflerin ve seslerin yeri ve mahalli, Allah'ın zâtıdır... Bu, Kerrâmiyye'nin görüşüdür..

b) O harflerin yeri ve mahalli, meselâ, ağaç v.b. şeyler gibi, Allah'ın zâtından başka olan bir maddedir.. Bu da, **Mu'tezile**'nin görüşüdür.

İkinci görüş: "Allah'ın kelâmı, birtakım harflerden ve seslerden başka olan hakîkî bir sıfattır" şeklindeki ikinci görüşe gelince, bu görüş, Ehl-i sünnet ve'l-cemaatin, ekserisinin görüşüdür.. Bu görüşe göre bu sıfat, ezelî ve kadîm bir sıfattır.. Bu görüşte olanlar, **Hz. Musa**'nın dinleyip duyduğu o şeyin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir.. Bu cümleden olarak Eş'ariyye şöyle demektedir: "**Hz. Musa**, bizzat o hakikî ve ezelî sıfatı dinledi ve duydu... Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın zâtı, bir cisim ve âraz olmadığı halde, O'nun zâtının görülmesi nasıl imkânsız değilse, aynen bunun

gibi, Kelâmının da, bir harf ve ses olmadığı halde, duyulup dinlenilmesi uzak bir ihtimal değildir.." **Ebu Mansur el-Maturidî** ise şöyle demektedir: "**Musa** (a.s)' ın duyup dinlediği o şey, birtakım kesik sesler ve ağaçla kâim olan bir araya getirilmiş harflerdir..

Harf ve ses olmayan, ezelî olan kelâm sıfatına gelince, **Hz. Musa** kesinlikle onu dinlememiş ve duymamıştır.. İşte Allah Teâlâ'nın kelamını işitme hususunda, âlimlerin mezheplerinin teferruâtı bundan ibarettir..

İKİNCİ MESELE
Allah'ın Hitabını Hz. Musa'nın Yanındakiler İşittiler mi?

Alimler, Allah Teâlâ'nın sadece **Hz. Musa** ile mi, yoksa onunla birlikte birtakım kimselerle de mi konuşmuştur hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ayetin zâhiri, birinci ihtimale delâlet etmektedir. Zira Hak Teâlâ'nın, *"Rabbi ona hitab etti"* buyruğu, bu şerefin **Hz. Musa** (a.s)' a has kılındığına delâlet eder. Has kılma ise, hükmün (o hususun), onun dışındakilerde bulunmadığına delâlet eder. **Kâdî** şöyle demektedir: "Aksine "mikat" için seçilmiş olan o yetmiş kişi de, Allah'ın kelâmını duyup dinlemişlerdir. Çünkü onların orada bulundurulmalarının maksadı, **Hz. Musa** (a.s)'nın kavmine, onların orada geçen o şeyleri haber vermeleridir. Bu maksad ise, ancak onlar Allah'ın kelamını dinledikleri zaman tam olur. Hem Allah Teâlâ'nın, **Hz. Musa** ile bu şekilde konuşması bir mûcizedir. Halbuki **Hz. Musa** (a.s)' ın nübüvveti daha önce isbatlanmıştı. Dolayısiyle bu mucizenin, başka bir şey için gösterilmiş olması gerekir."

ÜÇÜNCÜ MESELE
Bu Ayetin Allah'ın Görülebileceğine Delâleti

Alimlerimiz demişlerdir ki: Bu ayet, Hak Teâlâ'nın görülebileceğine delâlet eder. Bunu şu dört bakımdan açıklayabiliriz:

Birinci delil: Ayet, **Hz. Musa** (a.s)' ın, Allah'ı görmeyi istediğine delâlet etmektedir. **Hz. Musa** (a.s)' ın Allah hakkında, neyin vâcib, neyin câiz ve neyin de imkansız olduğunu bilen birisi olacağında şüphe yoktur. Binâenaleyh eğer Allah'ın görülmesi imkansız olsaydı, O bunu istemezdi. **Hz. Musâ** (a.s) bunu istediğine göre, Allah'ın görülmesinin câiz olduğunu anlıyoruz.

Mu'tezile'den Kâdî Abdulcebbar'ın İddiası

Kâdî şöyle demiştir: "Muhakkik âlimlerin bu hususta şu şekilde dört görüşleri vardır:

1) **Hasan el-Basri** ve diğerlerinin görüşüne göre, **Hz. Musa**, ru'yetin (görülmenin), Allah hakkında câiz olmadığını bilemiyordu. Bu hususu bilmemekle birlikte, insan Rabbini, O'nun adâletini ve birliğini bilebilir. Binâenaleyh onun, Allah'ın görülmesinin

imkansız olup olmadığını bilmesinin, naklî delile dayanmış olması uzak bir ihtimal değildir.

2) **Musa** (a.s), Allah Teâlâ'yı, kavminden dolayı, görmeyi istemiştir. Çünkü kavmi, bunun imkansız olduğunu bilmiyorlardı ve *"Ey Musâ, biz Allah'ı apâşikar görmedikçe, sana katiyyen iman etmeyiz"* (Bakara, 55) diyerek, bu isteklerini **Hz. Musa**'ya hep tekrarlayıp duruyorlardı. Dolayısiyle **Musa** (a.s), görmeyi kendi nefsi için istememiştir. Bu hususta bir men vârid olunca, bunun imkansız olduğu ortaya çıkmış oldu. Bu, **Ebu Ali** ile **Ebu Hâşim**'in yapmış oldukları izahtır.

"Hz. Musa (a.s), Rabbisi katından ızdırârî ve açık bir bilgi istedi." Bu görüşü ileri sürenler, kendi aralarında şu şekilde ihtilaf etmişlerdir: Bazıları, **"Hz. Musa** (a.s.) Rabbinden zarurî (kesin) bir bilgi istedi" derken; bazıları da "Hayır, aksine O'ndan, her nekadar kendi fiilinden olsa da, geldiğinde marifetullahla ilgili zan ve vesveseleri gideren, açık ve net mucizeler göndermesini istedi. Bu tıpkı, ahiret ehlinin marifetullahı hususunda söylediğimiz şey gibidir " demişlerdir. Bu, **Ebu'l-Kâsım el-Ka'bî**'nin görüşüdür.

4) Bu isteğin maksadı, Allah Teâlâ'nın, kendisinin görülmesinin imkansız olduğuna delâlet eden naklî delil zikretmesi ve böylece de, aklî delillerin naklî delillerle kuvvet kazanmasıdır. Delillerin kuvvetlenmesi ise, insanlar için matlûb olan bir şeydir. Bu görüş de, **Ebu Bekr el-Esamm**'ın görüşüdür. Bu ayetin tefsiri hususunda **Mu'tezile**'nin görüşleri bunlardır.

Ehl-i Sünnetin İnancı

Biz (ehl-i sünnetin) alimleri ise şöyle demişlerdir: **Mu'tezile**'nin birinci görüşü zayıftır. Buna pek çok şey delâlet eder:

Birincisi: Hz. Musa (a.s)'nın Allah'ı bilme hususundaki bilgisinin, **Mu'tezile**'nin düşüklerinden daha az derece ve mertebede olmadığı hususunda insanlar ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh biz, o **Mu'tezile**'nin hepsinin ru'yetullahın imkansız olduğunu bildiklerini, **Hz. Musa**'nın ise bunu bilemediğini farzettiğimizde, **Hz. Musa**'nın Allah'a dâir bilgisi, **Mu'tezile**'nin düşüklerinin herbirinin bilgisinden daha az olmuş olur ki bu, müslümanların icmâı ile bâtıl olan bir görüştür.

İkincisi: Mu'tezile, görülen herşeyin ya karşıda, ya da karşı hükmünde olan bir yerde bulunması gerektiği hususunda, kesin bir bilginin olduğunu iddia ederler. Bu durumda şu denebilir: Bu bilgi, ya **Hz. Musa** (a.s)'da vardır, ya da yoktur. Eğer birinci ihtimal olursa, **Hz. Musa**'nın, Allah Teâlâ'nın görülmesini mümkün görmüş olması,

Cenâb-ı Hakk'ın bir mekan ve cihette bulunmasını câiz görmüş olmasını gerektirir. Halbuki Allah hakkında bunu câiz görmek, **Mu'tezile**'ye göre, küfrü icâb ettirir. Dolayısiyle onların, **Hz. Musâ** (a.s)' ın kâfir olduğunu söylemiş olmaları gerekir. Ama bunu hiçbir akıllı söylemez.

Eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, biz deriz ki: Görülebilen herşeyin "karşıda" veya "karşı hükmünde olan bir yerde" olması gerektiğine dair bilginin, bedihî ve zarurî bir bilgi olup, sonra da bunun **Hz. Musa**'da olmadığını farzedersek, o zaman **Hz. Musâ**, zarûrî (kesin ve açık) bilgilerin hiç birini bilmiyordu" denilmesi gerekir. Böyle olan herkes ise, deli ve mecnûndur. Binâenaleyh **Mu'tezile**'nin, **Hz. Musâ** (a.s)' ın aklının tam olmayıp, deli olduğunu söylemiş olmaları gerekir ki, bu da ümmetin icmâı ile bir küfürdür. Bundan dolayı, **Hz. Musâ** (a.s)'nın, Hak Teâlâ'nın görülemiyeceğinin farzedilmesi ile birlikte, O'nun görülmesinin imkansız olduğunu bilmemesini söylemenin, bu bâtıl olan iki neticeden birisini gerektireceği sâbit olmuş olur. O halde, bu şekilde hükmetmek bâtıl olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

Mu'tezile'nin, "**Hz. Musa**, bu görmeyi kendisi için değil kavmi için istemiştir" şeklindeki, ikinci görüşü de bâtıldır. Bunun böyle olduğuna da şunlar delâlet eder:

Birincisi: Eğer durum böyle olmuş olsaydı, o zaman **Hz. Musa** (a.s), "Onlara kendini göster, sana baksınlar" derdi. Allah Teâlâ da, "Onlar beni göremezler" derdi. Ayette böyle söylenmediğine göre, bu te'vil bâtıl olmuş olur.

İkincisi: Eğer bu, imkansız birşeyi istemek olsaydı, o zaman **Hz. Musa** (a.s), kavmini bundan men ederdi. Bu tıpkı, onların, **Hz. Musa**'ya, *"Onların nasıl tanrıları varsa, sen de bize öyle bir tanrı yap"* (A'râf, 138) dediklerinde, O'nun onları bu isteklerinden, *"Siz gerçekten câhil bir milletsiniz"* (A'raf, 138) diye men etmesinde olduğu gibidir.

Üçüncüsü: Hz. Musa (a.s)'nın, Hak Teâlâ'nın görülemiyeceğine dâir kesin deliller getirmesi ve kavmini o deliller ile, bu isteklerinden vazgeçirmesi gerekirdi. Binâenaleyh, **Hz. Musa**'nın bu delillerin zikredilmesi dar vakitli (hemen yerine getirilmesi gereken) bir farz olduğu halde, herhangi bir delil getirmemesi, **Hz. Musa**'nın, yapması gereken bir şeyi terketmesi demek olur ki bu câiz değildir.

Dördüncüsü: Allah'ı görmek isteyen o topluluklar, **Hz. Musa**'nın nübüvvetine ya iman etmişlerdir, ya da iman etmemişlerdir. Eğer birinci ihtimal sözkonusu ise, onların bu bâtıl isteklerinden vazgeçmeleri için, **Hz. Musa**'nın sadece sözü yeterdi. Böylece de, **Hz. Musa** (a.s)' ın Rabbisinden, bu hususta istekte bulunmasına hacet kalmazdı. Eğer ikinci ihtimal olursa, onlar bu cevaptan istifade edemezlerdi. Çünkü

onlar, **Hz. Musa**'ya, "Biz Allah'ın kendisini görmekten insanları men ettiğini kabul etmiyoruz. Aksine bu, senin Allah'a iftira edip nisbet ettiğin bir şeydir" diyorlardı. Böylece her iki takdire göre de, **Hz. Musa**'nın, *"Rabbim, (cemâlini) göster bana, (ne olur) seni göreyim"* şeklindeki sözünden, kavminin bir istifâdesi yoktur.

Mu'tezile'nin üçüncü görüşü de, uzak bir ihtimaldir. Bunun böyle olduğuna da şunlar delâlet eder:

Birincisi: Böyle olması halinde ayetin manası, "Bana bir şey göster ve ben senin gösterdiğin o şeye bakayım" şeklinde olurdu ki, bu durumda ayette, ham mef'ûl hem de muzâf hazfedilmiş olur. Ancak ne var ki ayetin siyakı, bunun yanlış olduğuna delâlet eder. Çünkü ayetin siyakı (devamı), *"(Allah) buyurdu ki: "Beni kat'iyyen göremezsin. "Sen ancak, (ben) Rabbin, o dağa tecelli edince, beni görebilirsin"* şeklindedir. Bütün bu manaları ise, bir muzafın hazfine bağlamak câiz değildir.

İkincisi: Allah Teâlâ, **Hz. Mûsa** (a.s) vasıtasıyla "âsâ", "yed-i beyzâ", "tufân", "cerâd", "haşerât (bit)", kurbağa, kan ve dağı yerinden kaldırıp bir gölgelik gibi tutma şeklindeki, en ileri derecedeki mucizeleri göstermişti. Binâenaleyh bütün bunlardan sonra, kesin ve apaçık bir başka mucizenin istenmesi nasıl mümkün olabilir?

Üçüncüsü: Hz. Musâ (a.s), Allah ile vasıtasız konuşmuştur. Binâenaleyh, "Bana mevcud olduğuna delâlet eden apaçık, kesin bir mûcize ver" demesi, O'na nasıl münasip düşer? Böyle bir sözün son derece yanlış olduğu malumdur.

Dördüncüsü: Eğer istenilen şey, Allah'ın varlığını gösterecek bir delil (mucize) olsaydı, Allah Teâlâ, **Hz. Musa**'ya, diğer mucizeleri verdiği gibi, o mucizeyi de verirdi ve **Hz. Musa**'ya bunu vermemesinin bir hikmeti olmazdı. Şu halde bu görüşün yanlış olduğu sâbit olmuş olur.

Mu'tezile'nin, "Bundan maksad, Allah'ın aklî delilleri kuvvetlendiren naklî bir delili (mucizeyi) göstermesidir" şeklindeki, dördüncü te'villeri de uzak bir ihtimaldir. Eğer **Hz. Musa** (a.s)' ın maksadı bu olsaydı, o zaman onun, "Ya Rabbi, senin zâtının görülmesinin imkansız olduğu hususunda akıllarda zâhir ve açık olan şeyi kuvvetlendirmeni istiyorum" demesi gerekirdi. O böyle söylemeyip, aksine, Cenâb-ı Hakk'ın kendisini görmeyi isteyince, **Mu'tezile**'nin yaptığı bütün bu te'villerin fâsit olduğunu anlamış oluyoruz.

İkinci delil: Bu ayet-i kerimeden, Allah Teâlâ'nın görülebileceği hususunda çıkartılan ikinci delil şudur: Çünkü eğer Allah Teâlâ'nın görülmesi imkansız olsaydı, O "ben görülmem" derdi. Baksana, bir kimsenin avucunda bir taş bulunsa ve bir

başkası ona, "Şunu bana ver de yiyeyim" dese, o ona, "Bu yenilmez" der, ama "sen bunu yeme" demez. Fakat elinde taş değil de, bir elma olsaydı, o ona, "Sen onu yiyemezsin" derdi. Bu, "Elimdeki yenilebilir bir şeydir, ama sen onu yiyemiyeceksin" demektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, "Ben görülmem" demeyip de, "*Sen, beni katiyyen göremezsin*" deyince, bu ifadenin, Allah Teâlâ'nın haddizatında görülebileceğine delâlet ettiğini anlamış oluruz.

Üçüncü delil: Allah Teâlâ, görülmesini, mümkün olan bir şarta bağlamıştır. Mümkün olan bir şarta bağlanan şey de mümkündür. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın görülmesinin haddizatında mümkün olması gerekir. Biz, Allah Teâlâ'nın kendinin görülebilmesini, mümkün olan bir şarta bağladığını söyledik. Çünkü O, görülebilmesini, (tecellî edeceği) dağın yerinde durabilmesi şartına bağlamıştır. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın, "*Eğer o dağ yerinde durabilirse, sen de beni görürsün*" beyanıdır. Aslında dağın bu durumda yerinde durması mümkindir. Dolayısı ile Allah Teâlâ'nın, kendisinin görülebilmesini aslında mümkin olan bir şarta bağladığı sâbit olmuş olur. Bu sâbit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın aslında görülmesinin mümkin olması gerekir. Çünkü bu şart, olabilecek bir şey olunca, bunun olmasının farzedilmesinden, ortaya bir imkansızlık çıkmaz. Bu şartın tahakkuk etmesine, ya o ceza (netice) terettüb eder ki, bu Allah'ın görülmesinin gerçekleşmesidir, ya da terettüb etmez. Eğer görülme işi, bu şarta dayanırsa, o zaman Allah Teâlâ'nın görülebileceğine kesin olarak hükmetmek gerekir. Eğer bu görülme işi, o şarta dayanmıyorsa, bu husus, "şart bulunduğu zaman, rü'yet de bulunur" şeklindeki görüşün doğruluğunu zedeler. Bu ise yanlıştır.

Buna göre eğer, "Allah Teâlâ görülme işini, hareket halinde iken dağın, yerinde istikrarlı olması şartına bağlamıştır. Dağın ise hareket halinde, istikrarlı (sâkin-hareketsiz) olması imkansızdır. Dolayısiyle Allah'ın görülmesinin, tahakkuk etmesi, câiz(mümkin) bir şarta değil de, imkansız olan bir şarta bağlanmış olduğu sâbit olmaktadır. Bundan, sizin söylediğiniz şeyin doğruluğu gerekmez. Şartın, dağın hareket halinde iken, karar kılması olduğunun delili şudur: "İster hareketsiz, ister hareketli olsun, dağın karar kılması hareketsiz durması, rü'yetin olabilmesi için bir şart kılınmamıştır" denebilir. Bu durumda eğer birinci ihtimal olursa, bu şarta bağlı olarak rü'yetin bulunması gerekir. Rü'yet tahakkuk etmediğine göre, biz o esnada dağın karar kılmadığını (hareketsiz durmadığını) anlamış oluyoruz. O karar kılmamış olunca da hareketli olmuş olur. Böylece dağın, ister hareketli, ister hareketsiz olsun, rü'yetin tahakkuk etmesi için, onun karar kılmasının, şart kılınmayan bir durum olduğu sâbit olmuş olur. Böylece şartın o dağın sâkin (hareketsiz) iken, istikrarlı olmaya devam etmesi olduğu sâbit olur. Böylece de şartın, Allah Teâlâ'nın, kendisinin görülmesini, onun bulunmasına bağladığı şey olduğu sâbit olur. Bu şart da, dağın, hareketli iken istikrar bulmasıdır. Bu ise imkansız olan bir şarttır.

Cevap: Bu, ister hareketli isterse sâkin olması bakımından, dağın durumunun, önceki durumundan başka olduğunun itibâre alınmasıdır.. Onun, hareket ve sükûnun birisinden hâlî, uzak olmaması, onun durumunun hareketli veya sakin olması açısından itibare alınmasına mani değildir. Baksana, sen bir şeyi, mevcût olması şartıyla aldığında, onun varlığı vâcib olur; eğer onu, bulunmaması şartıyla alırsan, o zaman da onun yokluğu ve ademi vâcib olur.. Binâenaleyh sen onu, onun var olup olmamasına bakmaksızın, sırf o olması itibariyle alırsan, o zaman da o, varlığı mümkin olan olmuş olur. Binâenaleyh burada, lafız itibariyle şart kılınan şey, dağın karar kılmasıdır. Bu kadar şey ise, varlığı mümkin olan şeydir.. Böylece, şart kılınan miktarın, varlığı mümkin olan ve olabilmesi caiz olan bir iş olduğu sabit olmuş olur. Neticenin, kendisine dayandırılması için ise, bu kadar şey kâfidir. Allah, en iyisini bilendir..

Dördüncü delil: Allah'ın görülebileceğini isbat için bu ayetten çıkarılan dördüncü delil de şudur: Cenâb-ı Hak, *"Derken Rabbi, o dağa tecelli edince, onu paramparça ediverdi"* buyurmuştur. Bu tecellî, rü'yettir. Bunun rü'yet olduğuna şu iki şey delâlet etmektedir:

a) Bir şeyin bilgisi, o şeyi ortaya çıkartır. Tecellî ettirir.. Bir şeyi görmek de, o şeyi ortaya çıkarır.. Ancak ne var ki, o şeyi ortaya koyma hususunda görmek, onu bilmekten daha mükemmel bir mana ifade eder.. Lafzı, en mükemmel manaya hamletmek ise, evlâ olanıdır.

b) Bu ayetin zikredilmesinin maksadı, insanın, Allah'ı görmeye tâkat getiremeyeceğini anlatmaktır. Bunun böyle olduğunun delili ise şudur: Dağ, onca büyüklüğüne rağmen, Allah'ı görünce unufak olup, paramparça olmuştur.. Tecellîden murad, bizim söylemiş olduğumuz husus olmasaydı, bu maksat hasıl olmazdı.. Dolayısıyle, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Derken Rabbi, o dağa tecelli edince, onu paramparça ediverdi"* buyruğu, "Dağ, Allah'ı görünce paramparça, unufak oldu"demektir. Durum böyle olduğuna göre, Allah Teâlâ'nın görülebileceği sabit olmuş olur. Bu konuda, en son söz şudur: Dağ, cansız bir varlıktır. Cansızın ise, bir şeyi görmesi imkânsızdır. Ancak ne var ki biz, şöyle diyoruz: Allah Teâlâ'nın, dağda, hayat, akıl ve anlayış yaratmasının, sonra da onda, Allah Teâlâ'nın zâtına taalluk eden bir görme hususiyetini yaratmış olduğunun söylenmesi imkânsız değildir. Bunun delili ise, *"Ey dağlar, onunla birlikte tesbih edin (dedik), kuşlara da..."* (Sebe, 10) ayetidir. O dağın, bu hitabın muhâtabı olabilmesi, onda hayat ve aklın bulunması şartına bağlıdır: Binâenaleyh, işte bu dört delil ile, ayetin, Allah Teâlâ'nın görülebileceğine delâlet ettiği sabit olmuş olur.

Allah'ın Görülebileceğini İnkâr Eden Mutezile'nin İtirazları

Mutezile'ye gelince onlar, "Cenâb-ı Hakk'ın görülmesinin imkânsız olduğu, gerek aklî, gerekse naklî deliller ile sabittir. Binâenaleyh, bu zahirî manaların, yapılan bu tefsir ve tevîllere hamledilmesi gerekir" demişlerdir.

Onların aklî delillerinin zayıf ve sakat olduğunu, biz aklı konu alan kitaplarda beyân etmiştik.. Binâenaleyh, onları burada zikretmeye hacet yoktur. Onların bu hususdaki naklî delillerine gelince, bu konuda onların en kuvvetli delilleri, Hak Teâlâ'nın, لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ *"Gözler O'nu ihata edemez"* (En'âm, 103) ayetine tutunmalarıdır... Bu surede, bu ayetteki ince bahisler ve derin nükteler, daha önce geçmişti. Bil ki **Mutezile**, Cenâb-ı Hakk'ın görülemiyeceği hususunda bu ayete, birkaç yönden tutunmuştur:

Birinci hüccet: Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın **len terânî** *"Beni katiyyen göremezsin"* beyanına tutunmuştur. **Mutezile**'nin, bu ifadeyle yapmış olduğu istidlâli şu şekilde izah edebiliriz: Bu ayet, **Hz. Musa**'nın, Allah'ı, ne dünyada ne de Kıyamette kesinlikle göremeyeceğine delâlet eder. Bunun böyle olduğu sabit olunca, Allah'ı kesinlikle hiç kimsenin göremeyeceği de sabit olmuş olur. Bunun da böyle olduğu sabit olunca, Allah'ın görülmesinin imkânsız olduğu sabit olmuş olur. Böylece burada üç mukaddime vardır. Şöyle ki:

Arapçada Len Edatı Ebedîlik İfade Etmez

Birinci mukaddime: Bu mukaddime, birkaç şekilde anlatılır:

1) Lügatcılardan nakledildiğine göre **len** edatı, "ebediyyen" manasına kullanılır. **Vâhidî** (r.h) şöyle demiştir: "Bu, lügatcılar hakkında asılsız bir iddiadır. Bu görüşün doğruluğuna şâhid olacak ne muteber bir kitap, ne de sahih bir rivayet vardır." Bizim alimlerimiz de şöyle demişlerdir: "Bunun yanlışlığının delili, Cenâb-ı Hakk'ın, yahûdileri anlatırken söylediği وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا *"Onlar o (ölümü) asla arzu etmezler"* (Bakara, 95) ayetidir. Halbuki onlar Kıyamet günü, ölümü temennî edeceklerdir."

2) Cenâb-ı Hakk'ın لَنْ تَرَانِي **(len terânî)** buyruğu istenilen herhangi bir vaktin, bu ifâdeden istisnâ edilebilmesinin mümkün olmasının da gösterdiği üzere, bütün zamanları içine alır. İstisnânın gereği ise, eğer istisnâ yapılmamış olsaydı bu ifâdenin hükmüne dâhil olacak şeyi, hükmün dışında bırakmaktır. Bu izah da zayıftır. Çünkü Usûl-ü fıkıhta da iyice ortaya konulduğu üzere, istisnanın tesiri, birşeyin sâhih oluşunu men etmede olup, yoksa vâcib oluşunu men etmede değildir...

3) Bir kimsenin لَنْ أَفْعَلَ كَذَا "Bunu aslâ yapmayacağım" şeklindeki sözü, nefyin (olumsuzluğun) te'kidini ifade eder. Bunun manası; onu yapmanın, o kimsenin durumuna aykırı olduğudur. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ *"Hepsi bunun için bir yere toplanmış olsalar da, o (putlar) hakîkaten bir sinek bile yaratamazlar"* (Hacc, 73) ayetidir. Bu, rü'yetin, ulûhiyyete aykırı olduğuna delâlet eder. Bu izaha şöyle cevap verilir: **Len** edatı, hakkında soru sorulan bir şeyi nefyetmeyi te'kid için kullanılır. Soru ise, ancak şu anda rü'yet (Allah'ı görme) hususunda vaki olmuştur. Dolayısiyle Cenâb-ı Hakk'ın **len terânî** buyruğu, bu isteği o esnada nefyetmek içindir. Yoksa **len** edatının, birşeyin ebediyyen olamıyacağını göstermesine gelince, hayır, o bu manayı ifade etmez. İşte bu meselenin izahında söylenecek sözün tamamı budur.

İkinci mukaddime: Mu'tezile dedi ki: Bu hususta, söz söyleyen insanlar iki kısımdır. Bir kısmı, "Mü'minler Allah'ı görürler. Musa da O'nu görür" demektedirler. Bir kısmı da, "hiç kimsenin Allah'ı göremiyeceğini" söylerler. Rü'yetin, **Hz. Musa** (a.s)'dan başkası için olduğunu söyleyip, **Hz. Musâ**'nın göremiyeceğini söyleyen görüşe gelince, bu, icmayı çiğneyen bâtıl bir görüştür.

Üçüncü mukaddime: Bu, "Rü'yetin (Allah'ı görmenin) meydana gelmediğini söyleyen herkes, bunun ileride de meydana gelmeyeceğini söylemiş olur" şeklindeki mukaddimedir. İşte, meydana geldiğini nefyetmekle beraber, olabileceğini söylemek, icmânın hilafına bir görüş olup, bâtıldır. Bil ki bunun delâletini, **birinci mukaddime** nin sâhih olmasına binâ edilmesinin zayıflığı sâbit olunca, bu istidlâl tamamıyla düşer.

İkinci hüccet: Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'nın (bu esnada) bayılarak yere düştüğünü nakletmiştir. Eğer rü'yet (Allah'ı görmek) mümkün olsaydı, o zaman niçin **Hz. Musa** (a.s), bayılarak yere düşsündü?

Üçüncü hüccet: Hz. Musa (a.s), ayıldığı zaman, "sübhâneke" demiştir. Bu söz, Allah'ı tenzih etmek içindir. Binâenaleyh bu kelimeden maksadın Allah Teâlâ'yı, daha önce zikri geçmiş olan şeyden tenzih etme olması gerekir. Daha önce zikredilmiş olan husus da Allah'ı görebilmektir. Öyle ise, **Hz. Musa**'nın "sübhaneke" sözü, Allah'ı görülmekten tenzîh etmektir. Böylece rü'yeti nefyetmenin (Allah'ın görülemiyeceğini söylemenin), Allah'ı tenzih etmek olduğu sabit olur. Allah ancak noksanlıklardan ve kusurlardan tenzih edilir. Öyle ise, rü'yetin (görülebilmenin), Allah için bir noksanlık ve eksiklik olması gerekir. Bu, Allah için imkansız bir şeydir, binâenaleyh rü'yetin Allah hakkında imkansız olduğu kesinlik kazanır.

Dördüncü hüccet: Cenâb-ı Hakk, ayıldığı zaman **Hz. Musa**'nın şöyle söylediğini

nakletmiştir: *"Tevbe ettim sana..."* Eğer Allah'ı görmeyi istemek günah olmasaydı, o bundan tevbe etmezdi. Eğer rü'yet, mü'min olmanın sıhhatine ters düşen bir günah olmasaydı, o *"ben, iman edenlerin ilkiyim"* demezdi.

Bil ki, bizim (ehl-i sünnet) alimlerimiz şöyle demişlerdir: Allah'ı görmek (rü'yet), mümkündür. Ancak **Hz. Musâ** (a.s) bunu, izinsiz olarak istemiştir. Ebrârın (iyi kulların), iyilik sayılan işleri, mukarrabînin (Allah'a en yakın olan kulların) hataları gibidir. Binâenaleyh **Hz. Musâ** (a.s)' ın yaptığı bu tevbenin, **Mu'tezile**'nin zikrettiği şeyden dolayı değil de, işte bu manadan dolayı bir tevbe olması gerekir. İşte bu ayetteki (rü'yet ile) ilgili sözün tamamı bundan ibarettir. Allah doğru olanı en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "**Hz. Musa** (a.s), beraberinde yetmiş kişi olarak gelir. **Hz. Musâ** (a.s) dağa çıkar, o yetmiş kişi ise Tûr dağının eteklerinde bekler. Cenâb-ı Allah, **Musâ** (a.s) ile konuşur, ona levhalar üzerinde bir kitap yazar ve **Hz. Musa**'yı münacaat edecek şekilde kendisine yaklaştırır. **Hz. Musa** (a.s), kalemin cızırtılarını duyunca, şevki artar da, *"Rabbim, (cemâlini) göster bana, (ne olur) seni göreyim"* der." **Keşşâf sahibi** ise şöyle demiştir: أَرِنِي (göster bana) fiilinin ikinci mef'ulu mahzûftur. Yani, "Kendini bana göster, seni göreyim" demektir. Ayetin lafzı ile alâkalı birkaç soru vardır:

Birinci soru: "Nazar" (bakmak-görmek), ya birşeyi görmekten, ya da onu görmenin mukaddimesinden ibarettir. Bu da, sağlıklı olan gözbebeğini, görmek için, görmek istediğimiz şeyin tarafına döndermektir. Birinci duruma göre ifâdenin manası, "Bana (kendini) göster ki, seni göreyim" şeklinde olur. Bu ise yanlıştır. İkinci duruma göre ise mana, "bana (kendini) göster ki, gözbebeğimi senin tarafına çevireyim" şeklinde olur. Bu da, şu iki sebepten ötürü yanlıştır:

a) Bu görme, Allah'ın bir cihette bulunduğunu söylemeyi gerektirir.

b) Gözbebeğini, görülen şeye doğru çevirmek, görmenin bir mukaddimesidir. Halbuki bu görüşün sahibi, bunu, görmenin bir neticesi olarak göstermiştir. Bu yanlıştır.

Râzî'nin Mu'tezile'ye Cevabı

Cevap: Ayetteki **erinî** kelimesi, "Beni, seni görmeye muktedir kıl da, sana bakayım ve seni göreyim" manasındadır.

İkinci soru: Allah Teâlâ, **Hz. Musa**'nın أَنظُرْ إِلَيْكَ *"Sana bakayım"* ifadesine uygun

olması için, niçin لَنْ تَنظُرَ إِلَيَّ "Bana kesinlikle bakamazsın" demedi de, لَنْ تَرَانِي *"Beni katiyyen göremezsin"* dedi.

Cevap: Bakmak, görmenin mukaddimesi olunca, bundan maksad görmekle beraber olan bakma değil "görmek" olur.

Üçüncü soru: Hak Teâlâ'nın وَلَٰكِنِ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ *"Fakat şu dağa bak!"* buyruğundaki istidrâk, kendisinden önceki ifadeyle nasıl bitişir, matlub olan alâkayı nasıl kurabiliriz?

Cevap: Bunun maksadı, görme işini yüceltmek ve Allah Teâlâ'nın yardımı ve desteği ile kuvvetlendirdiği kimseler hariç, hiç kimsenin görme gücünün olmadığını ortaya koymaktır. Baksana, tecellî ve rü'yetin tesiri dağda zuhûr edince, o dağ paramparça oldu.. İşte bu, bu bakımdan, rü'yet işinin büyük bir şey olduğuna delâlet eder.

Cenâb-ı Hakk'ın فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ *"Derken Rabbi, o dağa tecellî edince..."* buyruğuna gelince, **Zeccâc, tecellâ** fiilinin, "zuhur etti ve ortaya çıktı" manasında olduğunu söylemiştir. Nitekim, gelini ve (güveğiyi) süsledikten sonra, huzura çıkarmaya da, جَلْوَتُ الْعَرُوسَ; keza, ayna ve kılıç üzerindeki kir ve pas temizlenildiğinde de, جَلَوْتُ الْمِرْآتَ وَالسَّيْفَ denilmesi de bu manadadır.

Dekkâ' Kelimesinin Manası

Müteakiben جَعَلَهُ دَكًّا *"onu paramparça ediverdi"* buyurulmuştur. **Zeccâc** şöyle demektedir: "Bu ifadenin, tenvîn ile **dekken**; tenvinsiz olarak da, **dekkâe** şeklinde olması caizdir. Yani, "Onu unufak ve yerle bir etti" demektir. Nitekim, bir şeyi kırıp paramparça ettiğinde دَكَكْتُ الشَّيْءَ ــ أَدُكُّهُ ــ دَكًّا denilir. اَلدَّكَاوَاتُ، الدَّكَّاءُ kelimeleri ise, yeryüzünde belirgin halde bulunan yüksek yerler, tepeler anlamına gelir. Buna göre **dekk** kelimesi masdar, **dekkâe** kelimesi ise isim olmuş olur." Sonra **Vahidî**, senediyle, **Ahfeş**'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Hak Teâlâ'nın, جَعَلَهُ دَكًّا buyruğunun terkibi hususunda şu iki tahlil yapılabilir:

a) Bu, tekîd için gelmiş bir mef'ûlü mutlak olarak, دَكَّهُ دَكًّا "onu, unufak etti, paramparça etti" demektir.

b) Bu, جَعَلَهُ ذَادَكٍّ "onu, paramparça olan bir şey yaptı, paramparçalı bir şey haline getirdi" demektir.. Kim bu ifadeyi med ile **dekkâe** şeklinde olursa, o bununla, "O onu "dekkâ" yani yeryüzünde yükselen bir tepe yaptı" manasını kastetmiş olur..

Ki bu da, **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet edilen, "Allah o dağı toprak haline getirdi" şeklindeki manaya uygundur."

Cenâb-ı Hak, وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقاً *"Musa da, bayılarak yere düştü"* buyurmuştur. **Leys** şöyle demektedir: "**Saik** kelimesi, tıpkı, insanı bürüyen manasında olan اَلْغَشْيُ kelimesi gibidir. **Sa'ka** kelimesi ise, اَلْغَشْيَةُ (bürümek) kelimesi gibidir. Nitekim Arapça'da" صَعِقَ الرَّجُلُ وَصَعَقَ "Adam bayıldı" denilir. Kim bu fiilin صَعِقَ şeklinde olduğunu söylerse, buradaki **saikan** kelimesi, ism-i fail manasında **saik** olur; ama kim bunun fiilinin **sa'aka** olduğunu söylerse, o zaman da bu kelime, ism-i meful manasında olmuş olur. Yine, bir kimse öldüğü zaman **saika** "düşüp öldü" denilir. Cenâb-ı Hakk'ın, فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي اْلاَرْضِ *"Göklerde kim varsa, yerde kim varsa düşüp ölecektir"* (Tur, 68) şeklindeki ayeti de bu manadadır. Müfessirler bu kelimeye ölüm manası vermişlerdir. Hak Teâlâ'nın *"Onları, çarpılacakları,öldükleri günlerine..."* (Tur, 45) ayeti de böyledir." **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: "**Saik** kelimesinin aslı, **saika** kelimesinden gelir. Nitekim bu kelime hakkında, birisinin başına yıldırım düştüğünde ifade edilen **sa'akahu** "Onu yıldırım çarptı" sözünden alınma اَلصَّاعِقَةُ **(saika)** tabiri de kullanılır."

Sen bunu iyice anladığına göre şimdi biz deriz ki: **İbn Abbas,** Cenâb-ı Hakk'ın وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقاً buyruğundaki "**saikan**" kelimesini, bayılıp düşmek; **Katâde** ise, ölmek diye tefsir etmiştir. Birincisi daha kuvvetlidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Ayılınca..."* buyurmuştur. **Zeccâc** şöyle demektedir: "Ölen kimse hakkında "nerdeyse, ayıldı..." kelimesi kullanılmaz.. Bu kelime ancak, bayılıp düşen kimse için, "O, baygınlığından ayıldı.." şeklinde kullanılır. Zira, Allah Teâlâ ölen kimseler hakkında ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ *"Sonra ölümünüzün arkasından sizi yine diriltmiştik..."* (Bakara, 56) buyurmuştur.

قَالَ سُبْحَانَكَ *"Seni tenzih ederim"* buyruğuna gelince, bu, "Senin iznin olmaksızın, senden başkasından bir şey istemekten seni tenzih ederim" manasındadır. **Hz. Musa** تُبْتُ اِلَيْكَ *"Tevbe ettim,sana yöneldim..."* buyurmuştur. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) "Dünyada iken seni görme isteğinden dolayı, sana tevbe ettim!"

b) "Senin iznin olmadan seni görme isteğinden tevbe edip sana yöneldim." وَاَنَا اَوَّلُ الْمُؤْمِنِيْنَ "Senin, dünyada iken görülmeyeceğine inanıp iman edenlerin ilki benim." Veya, "Senin iznin olmadan senden bir şey istemenin uygun olmadığına inananların ilki benim.." demektir.

★ ★
★

قَالَ يَا مُوسَىٰ إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ ۝

"Buyurdu ki: "Ey Mûsa, ben seni risâletlerimle, kelâmımla bütün insanlardan mümtaz kıldım. Şimdi şu sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol!"

(A'râf, 144).

Bil ki **Hz. Musa** Cenâb-ı Hakk'ı görmek isteyip, Allah da onu bundan men edince, ona, kendisine olan o büyük nimetlerini dile getirip, **Musâ**'ya, o nimetlerine şükretmekle meşgul olmasını emretmiştir.. Adeta, sanki O, **Hz. Musa**'ya şöyle demek istemiştir: "Seni, beni görmekten men ettiysem, muhakkak ki sana şu, şu... büyük nimetleri vermişimdir.. Öyleyse beni görmekten men edilmen sebebiyle üzülme; özellikle sana vermiş olduğum diğer nimetlere bak ve onlara şükretmekle meşgul ol." Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı, **Hz. Musa**'yı, kendisini göremeyişine mukabil, teselli etmektir. Bu da, Allah'ın görülebileceğine delâlet eden delillerden birisidir. Zira, şayet bu görme işi, haddizâtında imkânsız olsaydı, bunları söylemeye gerek kalmazdı.

Hz. Musa'nın Istıfa Edilmesi

Bil ki, "**ıstıfâ**", öz ve has olanı seçip almaktır. Buna göre, Allah'ın اِصْطَفَيْتُكَ buyruğunun manası, "Seni, insanlara karşı seçip, has dost edindim.." şeklinde olur. **İbn Abbas**, "Allah bununla, "Seni insanlara üstün kıldım" manasını murad etmiştir" demektedir. Cenâb-ı Allah **Hz. Musa**'yı seçtiğini belirtince, bu seçimin ne sebeple yapıldığını da belirterek, بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي *"risâletlerimle, kelâmımla..."* buyurmuştur. **İbn Kesîr ve Nâfi**, bu kelimeleri, müfred olarak **bi risâleti** "risâletimle"; diğer kıraat imamları ise, çoğul olarak **bi risâlâtî** şeklinde okumuşlardır. Bu böyledir, Zira Cenâb-ı Hak **Hz. Musa**'ya, defalarca vahiyde bulunmuştur.

Bu ifâdeyi müfred olarak okuyanlara gelince, bunun izahı da şöyle yapılabilir: Çünkü "risâlet", masdar yerini tutan bir kelimedir. Dolayısiyle bu kelimenin, cemi yerinde müfred olarak kullanılması caizdir. Allah, "Seni, canlılar üzerine seçtim, tercih ettim" demeyip de, "insanlardan mümtaz kıldım" demiştir. Zira, tıpkı **Hz. Musa**'nın dinlediği gibi, melekler de bazan, vasıtasız olarak Allah'ın kelamını dinlerler.

Buna göre şayet, "Pekçok insan, risâlet hususunda O'na denk olduğu halde, Cenâb-ı Allah, **Hz. Musa**'yı risaletleri sebebiyle insanlara nasıl tercih etmiş, onu mümtaz kılmıştır?" denilirse, biz deriz ki: Allah Teâlâ, **Hz. Musa**'ya, başka hiçbir

kimseye vermediği şu iki hususiyetin toplamını tahsis ettiğini beyân etmiştir. Bu iki şey de, hem risâlet, hem de vasıtasız konuşmadır. Bu toplam, başka hiçbir kimse için tahakkuk etmemiştir. Böylece burada bir tahsisin bulunduğu sabit olmuş olur. Zira, **Hz. Musa**, o kelâmı vasıtasız olarak duymuştu. Vasıtasız olarak konuşmak, zâhir olan örfe göre, şeref ve kıymetin yüksekliğine sebep olmaktadır.. Çünkü, büyük bir hükümdarın bizzat ağzından duyup dinleyen kimsenin durumu, aynı şeyi mabeyncilerden ve kral nâiblerinden duyup dinleyen kimsenin durumundan daha yüce ve kıymetli olur..

Cenâb-ı Hak, bu iki çeşit büyük nimeti dile getirince, فَخُذْ مَآ اٰتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشّٰكِرِينَ *"Şimdi şu sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol"* buyurmuştur. Yani, "Bu nimeti al; seni, beni görmekten men etmem sebebiyle, üzülmeyesin.. Bu nimeti elde etmiş olman sebebiyle, şükür ile meşgul ol!" demektir. Nimetlere şükürle meşgul olmak ise, ancak gerek ilim ve gerekse amel bakımından, onların gereğini bi-hakkın yerine getirmekle olur. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

Tevrat Levhaları Hakkında

وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْاَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِاَحْسَنِهَا سَاُورِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ ۝

"Biz onun için levhalarda her bir şeyi, mev'izaya ve hükümlerin açıklanmasına ait her şeyi yazdık. "Haydi bunları kuvvetle tut, kavmine de onun en güzel hükümlerini tutmalarını emret. Size ileride fâsıkların yurdunu göstereceğim."

(A'râf, 145).

Bil ki Allah Teâlâ, risâletini **Hz. Musa**'ya tahsis ettiğini beyan buyurunca, bu ayette, o risâletin ayrıntılarına geçerek وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْاَلْوَاحِ *"Biz onun için levhalarda... yazdık"* buyurmuştuk. **Keşşâf sahibi**, bazı kimselerin şöyle dediklerini nakletmiştir: "**Musa** (a.s) Arefe gününde bayılarak yere düştü.. Allah Teâlâ da ona, kurban bayramı gününde **Tevrât**'ı verdi..." Alimler, bu levhaların sayısı, maddesi ve uzunlukları

hususunda çeşitli nakiller yapmışlardır.. Bu cümleden olarak onların sayısının on, yedi... olduğu ileri sürülmüştür. Yine onların maddesinin, Cebrail (a.s)'in getirdiği zümrüt olduğu; yeşil zeberced veya kırmızı yakuttan olduğu da ileri sürülmüştür. **Hasan el-Basrî** bunların, gökten inen bir ağaçtan olduğunu söylerken, **Vehb**, bunların, Cenâb-ı Hakk'ın **Musa** (a.s) için yumuşattığı büyük bir kaya parçasından olduğunu söylemiştir.. Bunların nasıl yazıldığı hususuna gelince, **İbn Cüreyc** şöyle demiştir: "Cebrail onları, kendisiyle "zikr"i yazdığı kalem ile yazmış ve mürekkebini de nûr nehrinden almıştır."

Bil ki, ayetin lafzında; o levhaların keyfiyetine; o yazılma işinin nasıl yapıldığına delâlet eden herhangi bir şey bulunmamaktadır.. Eğer bu tafsilat, ayrı ve kuvvetli bir delil ile kuvvetlenirse, işte onu benimsemek gerekir.. Aksi halde, bir şey söylememek lâzımdır.

Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْ كُلِّ شَيْءٍ *"her bir şeyi"* ifadesine gelince, bunun umûm ifâde eden bir şey olmadığında şüphe yoktur. Aksine bundan murad, **Hz. Musa** ve kavminin, dinleri hususunda muhtaç oldukları helâller, haramlar, güzel şeyler ve çirkin olar şeyler (iyilikler ve kötülükler)dir.

مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلاً لِكُلِّ شَيْءٍ *"mev'izaya ve (hükümlerin) açıklanmasına ait her şeyi"* buyruğuna gelince bu, *"her bir şeyi"* ifadesiyle, önce zikredilen cümlenin bir izahı gibidir. Çünkü Allah Teâlâ, bu "her şeyi", ikiye ayırmıştır. Bunlardan birisi, mev'iza (öğüt), diğeri ise, hükümler hususunda bilinmesi gereken hususları açıklama, tafsil etmedir. Böylece "mev'iza" lafzının muhtevasına, Allah Teâlâ'nın, taâtlara teşviki ve günahlardan uzaklaştırmayı gerektiren şeylerin tamamı dahil olur. Bu ise; vaad ve vaîdin zikredilmesiyle elde edilir. Cenâb-ı Hak, ilk önce bunu anlatınca, bunun peşinden, bu hükümlerin kısımlarının açıklamasını, helâl ve haramın beyan edilmesini getirerek, *"ve (hükümlerin) açıklanmasına dair..."* buyurmuştur.

Allah, bunu da açıklayınca, **Hz. Musa**'ya, فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ *"Haydi bunları kuvvetle tut"* yani, "Kuvvetli bir irade ve sadık bir niyyet ile tut onu" demiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**'ya, kavmine de, onun en güzeline yapışmalarını ve onun en güzelini almalararını söylemesini emretmiştir.. Bu ifadenin zahirine göre, bu açıklamada bir fayda ve bir hikmet, bir mana olsun diye, iki teklif arasında bir fark bulunmaktadır. İşte bundan dolayı bazı müfessirler şöyle demişlerdir: **Hz. Musa**'ya yapılan teklif daha şiddetli idi. Çünkü Allahu Teâlâ, birine vermiş olduğu ruhsatı, başkasına vermemiştir. Bazı müfessirler ise şöyle demiştir: Tam aksine Allah Teâlâ, bu iki şeyin dışındaki hususlarda her ne kadar kavmiyle müşterek ise de, tebliğ etmeyi ve bu görevi îfa etmeyi yüklemiş olması itibariyle, bu mükellefiyeti ona mahsus kılmıştır.

Allah'ın Hükümleri Arasında "En Güzel Olanlar" Ayırımı Ne Demektir?

وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا *"kavmine de, onun en güzel (hükümler)ini tutmalarını emret..."* buyruğu ile alâkalı şöyle bir soru bulunmaktadır: Allah Teâlâ, **Tevrât'ta** mevcût olan şeylerin tamamıyla kulluk edilmesini isteyince, onda bulunan her şeyin emredilmiş olması gerekir.. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onun en güzel (hükümler)ini tutmalarını..."* buyruğunun zahiri, onda daha güzel olmayan bir şeyin bulunduğunu, onların da bunu almalarının caiz olmayacağı manasını gerektirir.. Bu ise, bir çelişkidir..

Alimler, bunun cevabı konusunda şu izahları yapmışlardır:

Birinci vecih: O tekliflerden güzel olanlar ile daha güzel olanlar bulunmaktaydı.. Meselâ bunlar kısas etmek, affetmek; intikam almak ve sabretmek gibidir... Yani, "Onlara, kendilerini daha güzel ve sevâb bakımından daha fazla olanı almaya yöneltmelerini emret..." demektir. Bu, tıpkı, *"Rabbinizden size indirilenin en güzeline... tabi olun"* (Zümer, 55) ve *"Onlar söze kulak verirler de onun en güzeline uyarlar..."* (Zümer, 18) ayetleri gibidir.

Buna göre, şayet onar, "Allah Teâlâ en güzelini almayı emredince, bu güzel olanını almaktan men etmiştir. Bu ise, onun güzel olmasını zedeler" derlerse biz diyoruz ki "Cenâb-ı Hakk'ın, en güzelini almayla ilgili emri, nedb'e yani mendûb oluşa hamledilir. Bu şekilde de, bu çelişki ortadan kalkar."

İkinci vecih: Kutrub, bu ayetteki *"en güzel"* tabirinin, "güzel" anlamına geldiğini; **Tevrat'ta** levhalarda yer alan her şeyin güzel olduğunu; nitekim Allah Teâlâ'nın da, *"Allah'ın zikri en büyüktür"* (Ankebût, 45) buyurduğunu söylemiştir...

Şair Ferezdak da,

بَيْتاً دَعَائِمُهُ أَعَزُّ وَأَطْوَلُ

"Direkleri çok güçlü ve uzun bir ev..." demiştir.

Üçüncü vecih: Bazı alimler, "güzel" lafzının içerisine, vacib, mendûb ve mübah da girer. Bu üç şeyin en güzeli ise vâcibler ve mendûblardır" demiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ *"Size ileride fâsıkların yurdunu göstereceğim"* beyanı ile ilgili olarak, şu iki izah yapılmıştır:

a) Bundan maksad, Allah'ın emrine muhalefet etmeye karşı bir tehdîd ve vaîddir. Bu izaha göre, ayete şu iki mana verilmiştir:

1) **İbn Abbas, Hasan el-Basrî ve Mücâhid,** "fâsıklar yurdu"nun cehennem olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh bu, "Onlardan biri olmaktan sakınasınız diye, cehennem zikri hep hatırınızda olsun" demektir.

2) **Katâde** şöyle demiştir: "Bu, "hallerinden ibret alasınız ve onların düştüğü cezaya duçâr olmayasınız diye, sizi Şam'a sokacağım ve size, orada daha önce yaşamış **Cebâbir** ve **Amâlik Kabileleri**'nin kâfirlerinin yerlerini göstereceğim" demektir."

Kelbî ise, "fâsıkların yurdu"na, onların yolculuklarında uğradıkları, **Âd, Semûd** ve benzeri Allah'ın helâk ettiği geçmiş (eski) milletlerin yerleri ve yurtları manasını vermiştir.

b) Bu tabirden maksat, bir vaad ve Allah Teâlâ'nın o İsrailoğullarına, düşmanlarının yurtlarına ve topraklarına vâris kılacağına dair bir müjdesidir. Allah en iyi bilendir.

* *
*

"Kibirlenenlerin Ayetlerinden Çevrilmesi" Ne Demektir?

سَأَصْرِفُ عَنْ ءَايَٰتِيَ ٱلَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي ٱلْأَرْضِ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ وَإِن يَرَوْا كُلَّ ءَايَةٍ لَّا يُؤْمِنُوا بِهَا
وَإِن يَرَوْا سَبِيلَ ٱلرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِن يَرَوْا سَبِيلَ ٱلْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا
ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِـَٔايَٰتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَٰفِلِينَ ﴿١٤٦﴾

"Yeryüzünde haksızlıkla kibirlenenleri, ayetlerimden çevireceğim. Onlar her türlü ayeti görseler, O'na (yine de) inanmazlar, akl-ı selimin yolunu görseler de, onu bir yol edinmezler. (Fakat) azgınlığın yolunu görürlerse, onu (yol) edinirler. Bu, ayetlerimizi yalan saydıkları ve onlardan gâfil oldukları içindir"

(A'râf, 146).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Allah Teâlâ önceki ayette, *"Size, ileride fâsıkların yurdunu göstereceğim"* buyurunca, bu âyette de, o fâsıklara nasıl muâmele etmiş olduğunu bildirerek, *"Yeryüzünde haksızlıkla kibirlenenleri, ayetlerimizden çevireceğim"* buyurmuştur. Alimlerimiz bu ayeti delil getirerek, Allah Teâlâ'nın bazan insanı, imandan men edip alıkoyabileceğini söylemişlerdir ki bu husus zâhirdir.

Mu'tezile ise şöyle demiştir: "Ayeti, sizin söylediğiniz manaya hamletmek mümkün değildir. Bunun delili şunlardır:

1) **Cübbâî** şöyle der: "Bundan muradın, "Allah Teâlâ o insanları, ayetlerine iman etmekten men eder" manası olması caiz değildir. Çünkü ayetteki, *"çevireceğim"* kelimesi gelecek zamanı ifade eder. Halbuki Allah Teâlâ, o kimselerin bu çevirmeden önce kâfir olduklarını ve tekzîb ettiklerini bildirmiştir. Zira Allah onları, *"yeryüzünde haksızlıkla kibirlenenler"; "akl-ı selimin yolunu görseler de onu bir yol edinmeyen, ama azgınlık yolunu gördüklerinde, onu hemen yol edinenler"* olarak tavsif etmiştir. Böylece bu ayetin, onların küfrünün daha önce meydana geldiğini gösterdiği sâbit olur. Bu durum da, o *"çevirme"* işinden muradın, Allah'ı inkâr etmek olmadığına delâlet eder.

2) Hak Teâlâ'nın *"Yeryüzünde haksızlıkla kibirlenenleri, ayetlerimizden çevireceğiz"* buyruğu, onların kibirlenmelerine ve küfürlerine karşı bunun bir ceza olduğunu göstermektedir. Binâenaleyh bu "çevirme"den maksad, onların inkarları olsaydı, o zaman bu tabirin manası, "Onların küfre yönelmelerine karşılık, kendilerine bir ceza olarak, onlarda küfrü yaratacağız" şeklinde olurdu. Halbuki küfre karşılık, cezaya müstehak olunan bu fiil ile ceza vermenin câiz olmayacağı malumdur. Böylece, bu "çevirme"den muradın, "küfür" olmadığı sâbit olur.

3) Şayet Cenâb-Hak, onları iman etmekten çevirseydi ve alıkoysaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın buna rağmen daha nasıl, *"Öyle ise onlara ne (oluyor) ki iman etmiyorlar?"* (İnşikak, 20); *"Böyle iken şunlara ne oluyor ki hâlâ öğüt kabul etmekten yüz çeviriyorlar"* (Müddessir, 49) ve *"İnsanların, iman etmelerini, "Allah bir insanı mı peygamber gönderdi?" demelerinden başka bir şey men etmedi"* (İsra, 94) demesi mümkün olur? Binênaleyh ayeti bu manaya hamletmenin mümkün olmadığı sabit olur. Bu sebeple, ayeti diğer birtakım manalara hamletmek gerekir.

Birinci mana: Ka'bî ve Ebu Müslim el-İsfehânî şöyle demektedirler: "Bu, Allah Teâlâ'nın, **Hz. Musâ** (a.s)'ya, düşmanlarını helâk edeceğine dâir vermiş olduğu tam bir vaaddir. Cenâb-ı Hakk'ın, onları "çevirmesi", onları helâk etmesidir. Dolayısiyle onlar, ne **Hz. Musa**'yı Allah'ın kelâmını (vahyi) tebliğ etmekten, ne de mü'minleri

o kelâma iman etmekten men etmeye güç yetiremezler. Bu tıpkı, *"Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan, (Allah'ın) elçiliğini tebliğ (ve îfâ) etmiş olmazsın. Allah seni insanlardan koruyacaktır"* (Mâide, 67) ayetinde beyan edildiği gibidir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, **Hz. Musâ** (a.s)' ın düşmanlarını, ona eziyet etmekten ve risâletini tebliğ hususunda, gerekli olan şeyleri hakkıyla yerine getirmesine mani olmaktan alıkoyacağını kasdetmiştir."

İkinci mana: Bu, **Cübbâî**'nin ileri sürdüğü şu hususdur: Ona göre ayetin manası şudur: "Ben, o kibirlenen kimseleri, ayetlerimde, peygamberler ve mü'minler için hazırlanmış olduğu bildirilen izzet ve şerefi elde etmekten men edeceğim." Allah onları bundan, başlarına zillet ve küçüklük getirmek suretiyle çevirmiştir. Bu da inkarlarına ve Allah'a karşı tekebbür etmelerine karşı bir ceza yerine geçer.

Üçüncü mana: "Bazı ayetlerimizden, ancak iman ettikten sonra faydalanılabilir. Bundan dolayı onlar inkâr edince, kendilerini o ayetlerden istifâde edemiyecek bir hale sokmuşlardır. Böylece de Allah, onları o ayetlerden çevirmemiştir."

Dördüncü mana: Allah Teâlâ, onların bazılarının hallerinin, o ayetleri görüp müşahede ettiklerinde, istidlâl etmeleri şöyle dursun, aksine onları hafife alıp, hakkını yerine getiremiyecekleri şeklinde olacağını biliyordu. Bunu bildiği için, Allah'ın, onları o ayetlerden çevirmesi yerinde ve doğru olmuştur.

Beşinci mana: Hasan el-Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bazı kafirler, küfründe ileri gitmiş ve küfürde, kalbini öldürecek bir noktaya ulaşmıştır. Binâenaleyh, ayetteki, *"(Onları), ayetlerimden çevireceğim"* tabirinden maksadı, *"Ben, işte o muayyen kimseleri ayetlerimden çevireceğim"* manasıdır.." İşte bu hususta bütün söylenenler bundan ibarettir.

Kulların fiillerinin yaratılması meselesinde, bu ayette **Mu'tezile**'nin görüşünün doğruluğuna dair, kuvvetli bir delâlet olmadığı ortaya çıkmıştır. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE
"Kibir"in Manası

Ayetteki (kibirlenirler) kelimesi şu manadadır: "Onlar, kendilerinin insanların en üstünü olduğunu ve hakların sadece kendileri için olduğunu sanırlar." Halbuki "tekebbür" sıfatı, Allah'a aittir. Çünkü o, hiç kimsede bulunmayan kudret ve fazl sıfatına sahiptir. Bundan dolayı O'nun "mütekebbir" olması, hiç şüphesiz hak olan bir hususdur. Bazıları da, "Tekebbür, nefsin, kibrini başkasına karşı ortaya koymasıdır" diye tarif etmişlerdir. "Tekebbür", bütün kullar hakkında zemm (kınama) ifade eden bir sıfat olduğu halde, Cenâb-ı Allah hakkında

bir medh (övgü) sıfatıdır. Çünkü o, bunu kendisinin dışındaki varlıklara karşı ortaya koymaya lâyık ve müstehaktır. Zira bu, Allah hakkında doğru ve yerinde, başkaları hakkında ise bâtıl bir sıfattır.

Mütekebbire Karşı Kibirli Davranma Meselesi

Bil ki Allah Teâlâ, bu ayette, *"haksızlıkla"* buyurmuştur. Çünkü başkasına karşı, tekebbür etmek (kibirlenmek) bazan hak olur. Zira haklı olan kimsenin, hâlâ bâtılda devam etmekte olan kimseye karşı tekebbür etmeye hakkı vardır. Nitekim meşhur bir sözde de, "Tekebbür edene karşı, tekebbür etmek sadakadır" denilmiştir.

Sebîlu'r-rüşd Tabirinin İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا *"Onlar, akl-ı selimin yolunu görseler de, onu bir yol edinmezler"* buyruğu ile ilgili, birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Hamza ve **Kisâî,** kelimeyi hem râ harfinin, hem de şın harfinin fethasıyla **reşed;** diğer kıraat imamları ise, râ'nın zammesi ve şın'ın sükûnu ile **rüşd** şeklinde okumuşlardır. **Ebu Amr,** bu iki okuyuş arasında mana bakımından bir fark olduğunu söylemiş ve şöyle demiştir: "Rüşd, salah (uygunluk) manasındadır. Nitekim Cenab-ı Hak فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا *"Eğer kendilerinde bir rüşd (bir salah, uygun bir hal) görürseniz..."* (Nisa, 6) buyurmuştur. **Reşed** kelimesi ise, dinî bakımdan istikâmet (doğruluk) manasındadır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Sana doğru yol olarak (reşedâ) öğretilen ilimden..."* (Kehf, 66) buyurmuştur." **Kisâî** ise, bunların tıpkı, **hüzn** ve **hezen, sukm** ve **sekam** (hastalık) gibi, aynı manaya gelen, iki değişik telaffuz olduğunu söylemiştir. "**Rüşd**" kelimesinin isim, "**reşed**" kelimesinin ise masdar olduğu da söylenmiştir.

İkinci bahis: "Sebîlü'r-rüşd", hidayet ve din-i hak yolu ve ilim ile amelde doğruluk demektir. "Sebilü'l-gayy" ise, bunun zıddıdır. Allah Teâlâ, şu iki sebepten ötürü onları imandan çevirdiğini beyân etmiştir:

a) Onların, Allah'ın ayetlerini tekzîb etmiş olmaları...

b) Onların, bu ayetlerden gâfil olmaları, yani, o ayetlerden yüz çevirmeye devam edip, böylece de, sanki o ayetlerden habersiz kimseler gibi olmalarıdır. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٧﴾

"Halbuki ayetlerimizi ve âhirete kavuşmayı yalan sayanların bütün işledikleri boşa gitmiştir. Onlar yapmakta olduklarından başkasıyla mı cezalandırılacaklardı?"

(A'râf, 147).

Bil ki Allah Teâlâ, ayetlerinden, kibirlenen kimseleri niçin çevirdiğini, *"Bu, ayetlerimizi yalan saydıkları ve onlardan gâfil oldukları içindir"* (A'raf, 146) diyerek belirtince, ayetleri yalanlayan o kimselerin hâlini de beyan etmiştir. Bu sebeble, onların değişik cezalara uğradıkları sanılabilir. Çünkü onların içinde, bazı iyi işleri yapanlar da vardır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, ister mütekebbir, ister mütevâzi; ister iyilikleri az, ister çok olsun, o kâfirlerin hepsinin durumunun aynı olduğunu bildirerek, *"Halbuki ayetlerimizi ve âhirete kavuşmayı yalan sayanların bütün işledikleri boşa gitmiştir "* buyurmuştur. Yani, onların âhireti inkâr etmeleri ve çeşitli günahlara dalmaları bu sebeple olmuştur. Böylece Allah Teâlâ, onların amellerinin boşa gittiğini açıklamıştır. "İhbât" (amellerin boşa gitmesi) ile ilgili izahımız, Bakara sûresinde uzunca geçmiş olup, artık onu burada tekrar etmeye gerek yoktur.

Bir Şeyi Terketme, Fiil Değildir

Daha sonra Hak Teâlâ, هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"Onlar yapmakta olduklarından başkası sebebiyle mi cezalandırılacaklardı?"* buyurmuştur. Burada bir hazif olup, bunun takdiri: عَلَى مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ve بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ "yaptıkları şey sebebi ile" veya "yaptıkları şeye göre cezalandırılırlar" şeklindedir. Alimlerimiz bu ayeti, **Ebu Hâşim**'in şu şekildeki görüşünün yanlışlığına delil getirmişlerdir: **Ebû Hâşim**'e göre, farzı terkeden kimse, o farzı yaparken kendisinden başka bir fiil sâdır olmasa dahi, sırf farzı yerine getirmemesi sebebi ile bir cezaya müstehak olur. Ehl-i sünnet şöyle der: "Bu ayet, cezanın ancak amele göre olduğuna delâlet eder. Halbuki farzı terketme, bir amel (bir iş yapma) değildir. Dolayısiyle o kimsenin bundan ötürü cezalandırılmaması gerekir. Bu sebeple cezânın ancak, farzın zıddı bir şey yapılmasına karşılık olduğu sâbit olur." **Ebu Hâşim** de: "Ben bu ikâbın bir cezâ olduğunu söylemiyorum. Binâenaleyh yapılan istidlâl düşer" diye cevap vermiştir: "Cezâ, ancak kişiyi yasaklardan alıkoyma ve emirlere teşvik etme hususunda yeterli ve kâfi olduğu için ceza (karşılık) adını almıştır. Binâenaleyh sırf farzı terketmeye karşılık bir ikâb gerekir

lâe, bu ikâb, o terkedişi engelleme hususunda kâfi olur ve böylece de bir ceza olmuş olur. Binâenaleyh bunu, "cezâ" diye adlandırmaktan, kaçmaya imkanın olmadığı sâbit olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَىٰ مِنۢ بَعْدِهِۦ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَّهُۥ خُوَارٌ ۚ أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُۥ لَا يُكَلِّمُهُمْ
وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا ۘ اتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ ﴿١٤٨﴾

"Musâ'nın arkasından, kavmi zînet takılarından bir buzağı (heykelini ilâh) edindiler ki, onun bir böğürmesi de vardı. Onun kendileriyle konuşmayacağını ve onlara bir yol da göstermeyeceğini görmediler mi ki, ona tutundular ve kendilerine zulmettiler"

(A'râf, 148).

Huliyy Kelimesinin Kıraati

Bil ki bu ayetten maksad, **Samirî**'nin bir buzağıyı ilâh edinmesi kıssasını anlatmaktır. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza ve Kisaî, kelimeyi, hâ ve lâmın kesresi ve, **"itbâ"** olsun diye yâ harfinin şeddesiyle olmak üzere, **diliyy** kelimesi gibi, **hiliyyihim** şeklinde; diğer kıraat imamları ise, **haly** kelimesinin çoğulu olarak, hâ'nın dammesi, lâmın kesresi ve yâ'nın kesresiyle **huliyyihim** şeklinde okumuşlardır. Bu tıpkı, **sedy** (göğüs, meme) kelimesinin çoğulunun **sudiyy** olması gibidir.. Bazıları ise bu kelimeyi müfred olarak **haliyihim** şeklinde okumuştur. **Haly** kelimesi, altın ve gümüş gibi, kendisiyle süslenilen ve güzelleşilen şeydir.

İKİNCİ MESELE

Samirî'nin Altundan Buzağı Şeklinde Put Yapması

Denilmiştir ki, İsrail oğullarının, kendisinde süslendikleri ve Kıptîlerden ödünç takılar aldıkları bir bayramları bulunuyordu... İşte onlar bu günde, Kıptîlerin takı ve zinet eşyalarını ödünç almışlardı; Allah, Kıptîleri denizde boğunca, bu takılar İsrailoğullarının elinde kaldı.. Derken,

aralarında kendisine itaat edilen, değerli bir kimse olan **Sâmirî** bu takıları topladı... Zaten İsrailoğulları da, **Musa** (a.s)'dan, kendileri için bir ilah yapmasını isteyip duruyorlardı. İşte bundan dolayı **Samirî**, (o takılardan) bir buzağı heykeli döktü...

Alimler, daha sonra ihtilâf ederek, bir kısmı şöyle demiştir: **Samirî**, Cebrail (a.s)'in atının ayağının bastığı yerden bir avuç toprak almış ve bunu, o buzağı heykelinin içindeki boşluğa bırakmıştı.. Bunun üzerine bu heykel, et ve kandan oluşan bir buzağı haline gelmiş ve ondan, bir defa olmak üzere bir böğürtü çıkmıştır... Bunun üzerine **Samirî** de: "İşte bu, sizin ve **Musa**'nın ilâhıdır!" demiştir.. Ekseri **Mutezile müfessirleri** ise şöyle demiştir: "**Samirî** bu heykeli, içi boş olarak yapmış ve boşluğuna, belli şekillerde içi boş kamışlar yerleştirmişti... Bu heykel, rüzgarın esme yönüne göre yerleştirilmişti.. Rüzgar, o kamışlara giriyor ve onlardan, bir buzağının böğürmesine benzeyen bir ses çıkıyordu..."

Diğer âlimler ise şöyle demişlerdir: "**Samirî**, bu heykeli içi boş olarak yaptı ve buzağının yerleştirildiği yerin altına, hiç kimsenin farkedemiyeceği şekilde, buzağının içine üfleyecek bir adam yerleştirdi.. Bundan dolayı da insanlar, onun içinden böğürmeye benzeyen bir ses işittiler." Bu görüşün sahipleri şöyle demişlerdir: "İnsanlar şimdi de, buna benzer, fışkırtma yoluyla içinden su akıttıkları heykeller yapıyorlar... Bu ve benzeri yollarla da heykellerin içinden sesler çıkıyor... Daha sonra **Samirî**, insanların aklına, bu buzağının, onların ve **Musa**'nın ilahı olduğu düşüncesini attı..

Ayetle İlgili Bazı Sorulara Cevaplar

Geriye, ayetin lafzıyla ilgili birkaç sual kalır:

Birinci sual: O buzağıyı put edinen sadece **Samirî** olduğu halde, ayette niçin *"Musa'nın arkasından kavmi, zînet takılarından bir buzağı heykelini (ilâh) edindiler..."* denilmiştir.

Buna iki şekilde **cevap** verilir:

1) Allah Teâlâ, bunu onlara mal etmiştir; çünkü bunu, onların içinden olan birisi yapmıştır. Nitekim, yapan ve söyleyen içlerinden birisi olduğu halde, "**Temîmoğulları** şöyle yaptılar, böyle dediler.." denilir..

2) Onlar da, bu buzağıyı ilah edinmeyi istiyor ve buna rıza gösteriyorlardı.. Bundan dolayı, sanki onlar bu hususta birlik halindeydiler...

İkinci sual: Bu takılar, zinet eşyaları, kendilerinin olmayıp, sadece ödünç olarak elde etmiş oldukları halde, niçin, *"Onların zinet takılarından.."* denildi?

Cevap: Allah Teâlâ **Firavun**'un kavmini imha edince, bu mallar onların ellerinde kaldı ve böylece de, diğer kendi malları gibi, onların malı ve mülkü haline geldi.. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bu suretle onları bostanlardan, akar sulardan, hazinelerden ve şerefli makamlardan çıkardık. İşte çıkarışımız böyle oldu ve onlara İsrailoğullarını mirasçı kıldık..."* (Şuarâ, 57-59) ayetleridir.

Üçüncü sual: Buzağıya tapanlar, **Hz. Musa**'nın kavminin hepsi miydi, yoksa sadece bir kısmı mıydı?

Cevap: Ayetteki, *"Musa'nın arkasından, kavmi zinet takılarından bir buzağı heykelini (ilâh) edindiler"* sözü, umûm ifade eder.. **Hasan el-Basrî, Harun** (a.s) hariç, onların hepsi buzağıya taptılar" demiş ve buna, iki bakımdan delil getirmiştir: Birincisi, ayetin umumî manası.. İkincisi ise, **Hz. Musa**'nın bu kıssadaki, *"Ya Râbbi, beni de, kardeşimi de bağışla...."* (A'râf, 151) şeklindeki sözüdür. O, sadece, kendisi ve kardeşi için dua etmiştir. Bu, o ikisinin dışındakilerin duaya layık olmadıklarına delâlet eder. Eğer onlar, iman üzere kalmış olsalardı durum böyle olmazdı... Başka alim'ler ise şöyle demiştir: Aksine, İsrailoğulları içinde, imanı üzere kalmış ve sebât etmiş olan kimseler bulunuyordu. Çünkü bu küfür, belli kişiler için vaki olmuştu.. Bunun delili, *"Musa'nın kavminden bir cemaat vardır ki (halkı) hakka irşad ederler, onunla hükümde adâlet yaparlar"* (A'râf, 159) ayetidir...

Dördüncü sual: Bu buzağı heykeli, bazılarının söylediği gibi, etten ve kandan mürekkeb bir buzağıya mı dönüştü, yoksa daha önce olduğu gibi altın olarak mı kaldı?

Cevap: Birinci ihtimali benimseyen kimseler, görüşlerinin doğruluğu hususunda şu iki şekilde istidlâlde bulunmuşlardır:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, *"buzağıyı ilâh edindiler ki, onun bir böğürmesi de vardı..."* buyruğudur. **"Cesed"** kelimesi, et ve kandan meydana gelmiş olan cisimlerin adıdır.. Yine onlardan bu hususta münakaşa ederek, "Hayır, "cesed" kelimesi, ister et ve kandan meydana gelmiş olsun, isterse böyle olmamış olsun, kesîf ve yoğun her cisme verilen bir isimdir" diyenler de bulunmaktadır.

b) Allah Teâlâ, bu buzağının böğürtüsü olduğunu haber vermiştir.. Bu ise ancak, canlılar hakkında söz konusu olabilir..

Buna, şu şekilde cevap verilmiştir: Bu ses, buzağının sesine benzediği için, buna

"böğürtü" isminin verilmiş olması uzak bir ihtimal değildir... **Hz.Ali** (r.a) de, bu tabiri cim ve hemze ile, bağırma manasına gelen جَأَرَ (bağırdı) fiilinden olmak üzere, جُؤَارٌ şeklinde okumuştur. İşte bu konuda söylenenler bunlardır...

Bil ki Allah Teâlâ, onların bu görüş ve sözlerini nakledince, o buzağının ilâh olmasının batıllığına da, أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا اتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ *"Onun kendileriyle konuşmayacağını ve onlara bir yol da göstermeyeceğini görmediler mi ki, ona tutundular.."* buyruğu ile istidlâl edip, bunu hüccet getirmiştir. Bu delili şu şekilde açabiliriz: Bu buzağının, ne onlarla konuşması, ne de onları doğruya, iyiye ve güzele iletmesi mümkün değildir.. Böyle olan her şey, ya cansız varlık olur veyahut da, aciz bir canlı, mahlûk olur. Her iki halde de böylesi bir şey, ilâh olamaz... Alimlerimiz bu ayetle, konuşmayan ve hakka hakikate iletmeyen kimsenin ilâh olamıyacağına istidlâl etmişlerdir. Zira ilâh, emir ve yasakları olan kimsedir.. Bu ise ancak o kimse konuştuğu zaman tahakkuk edebilir.. Dolayısiyle, konuşamayan kimseden, emir ve yasak sâdır olamaz.. Halbuki buzağı, emir ve yasaklar koymadan acizdir; öyleyse, ilah olamaz...

Mutezile ise şöyle demektedir: Bu ayet, ilâh olmanın şartının, doğruya ve sıdka iletici olmak olduğuna delâlet eder.. Binâenaleyh, doğruluktan ve sıdktan saptıran kimselerin ilâh olmaması gerekir.

Buna göre şayet, "Bu, konuşabilen ve doğruya, güzele ileten kimselerin ilah edinilmelerinin caiz olması neticesini verir. Aksi halde, şayet, ilâh edinilmesinin caiz olamayacağı hususunda, bu sıfatların o kimsede bulunması, yokluğu gibi, yok hükmünde olursa, sizin yaptığınız açıklamanın bir manası kalmaz" denilirse, buna da şu şekilde cevap verilir:

1) Bunun, ulûhiyyetin tahakkukunun bir şartı olması uzak bir ihtimal sayılmamalı. Binâenaleyh, her ne kadar bunun bulunmasından ulûhiyyetin tahakkuku gerekmese dahi, ancak ne var ki bunun bulunmamasından, onun da, yani ulûhiyetin de bulunmaması gerekir..

2) Onlarla konuşmaya ve onları hayır ve şerre iletmeye kâdir olan herkes, ilâhtır. Halbuki mahlûkat, hidayet etmeye kâdir değildir. Onlar ancak, hidâyet edilme vasfını haizdirler.. Ama, deliller getirme ve bu delilleri koymaya ise, ancak Allah Teâlâ kâdirdir..

Bil ki Cenâb-ı Hak bu ayetini, وَكَانُوا ظَالِمِينَ *"ve kendilerine zulmettiler"* buyurarak bitirmiştir. Yani, "Onlar, Allah'a ibadetten yüz çevirip buzağıya ibadetle meşgul oldukları için kendilerine zulmettiler" demektir. Allah en iyi bilendir.

وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿١٤٩﴾

"Vaktaki (buzağıya tapmaktan) çok pişman oldular ve kendilerinin muhakkak saptıklarını gördüler: "Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa muhakkak ki en büyük ziyâna uğrayanlardan olacağız " dediler"

(A'râf, 149).

Sukıta Fî Eydihim Tabirinin Manası

Bil ki âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ tabirinden maksadın "Buzağıya tapmış olmaktan dolayı nedâmet ve pişmanlıkları iyice arttı..." şeklinde olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Fakat onlar, hangi mana ve sebepten dolayı bu "istiâre"nin güzel olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir.

1) **Zeccâc,** şöyle demektedir: "Bunun manası, "Pişmanlık ellerine, yani kalblerine düştü" demektir. Bu tıpkı, her ne kadar, ele bir kötülüğün düşmesi imkânsız ise de, حَصَلَ فِي يَدَيْهِ مَكْرُوهٌ "Ellerinde kötülük bulundu" denilmesi gibidir. Şu kadar var ki Araplar, kişinin kalbine ve gönlüne düşen, istenilmeyen şeyi, "Eline düştü, elinde bulundu" şeklinde ifade ederler.. İşte burada da böyledir.

2) **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: "Pişman olan kimse için, سُقِطَ فِي يَدِهِ tabiri kullanılır. Çünkü, adamakıllı pişman olan kimse, kederinden ve üzüntüsünden elini ısırır. Böylece de onun pişmanlığı, sanki eline düşmüş olur. Çünkü onun ağzı eline değmiştir.

3) **Sukût** bir şeyin yüksekten alçağa düşmesinden ibarettir. İşte bundan dolayı Araplar **sakata'l-matar** "Yağmur düştü" derler. Yine Arapça'da سَقَطَ مِنْ يَدِكَ شَيْءٌ "Elinden bir şey düştü" ve أَسْقَطَتِ الْمَرْأَةُ "Kadın, düşük yaptı" denilir. Binâenaleyh, kim bir iş yapmaya yönelirse, o, o işe ancak, onun daha hayırlı ve daha doğru olduğuna inandığı ve o amelin, kendisine bir şeref ve bir makam kazandıracağına inandığı için yönelir. Dolayısıyla, ona bu işin bâtıl ve ve fasit olduğu zuhûr edince, böylece o sanki yüksekten aşağıya inmiş ve üstten alta düşmüş gibi olur. İşte bu sebepten dolayı, hata ettiği zaman bir kimse için, كَانَ ذٰلِكَ مِنْهُ سَقْطَةً "Bu ondan, hatâen vaki oldu" denilir. Böylece de onlar bu işi, yer-yüzüne düşen şeye benzetmiş olurlar. Bu şekilde, "sukût-düşmek" lafzının,

pişmanlık esnasında meydana gelen hal ve durumu ifade etmek için kullanılmasının, caiz ve yerinde bir şey olduğu sabit olur. Geriye ise, "O halde elin zikredilmesinin hikmeti nedir?" diye sorulması kalmıştır. Bu sebeple biz diyoruz ki, el insanın, sayesinde eşyayı alıp kavradığı, tuttuğu, muhafaza ettiği bir âlettir. Pişman olan kimse sanki, kendisinden dolayı bu pişmanlığın meydana geldiği o durumu telafi etmek ve onarmakla meşgul olmuştur. Böylece de, o kimse, o pişmanlıktan sonra, onu telafi ve onarmakla meşgul olması itibariyle, kendisinin eline düşmüş olur.

4) **Vahidî**, bazı ulemanın şöyle dediğini nakletmiştir: "Bu tabir **sakît** kelimesinden alınmıştır. "**Sakît**" ise, sabahleyin, yeryüzünü kaplayan ve kar tanelerine benzeyen şey, yani kırağıdır. Nitekim Arapça'da, kar hakkında ثُلِجَتِ الْاَرْضُ "Yere kar yağdı" ve "yeryüzüne kar yağdı" manasında olmak üzere de, ثُلِجْنَا denildiği gibi سُقِطَتِ الْاَرْضُ "Yer, kırağılandı" denilir. O halde, سُقِطَ فِي يَدِهِ tabirinin manası, "Onun eline sakît düştü" şeklinde olur. "Sakît" kırağı ise, azıcık bir sıcaklıkta hemen eriyip kaybolur.. Binâenaleyh, eline kırağı düşen kimsenin elinde, o kırağıdan asla hiç bir şey, eser kalmaz. Böylece bu ifâde, neticede zarara uğrayan ve çalışmalarından hiçbir fayda elde edemeyen herkes hakkında bir darb-ı mesel olmuş olur. Böylece de, onun işinin akibeti, pişmanlık olmuş olur.

5) Bazı alimler de şöyle demişlerdir: İşinde şaşırıp, amelleri hususunda acziyyete düştüğü içindir ki, pişman olan kimse için سُقِطَ فِي يَدِهِ tabiri kullanılmıştır.. İşlerin pekçoğunun yapılmasında esas âlet ve vasıta, eldir. Aciz olan kimse ise, sâkıt, düşmüş olan kimse hükmündedir. Binâenaleyh, düşme işi el ile kullanıldığında, ele düşmenin, ancak tam bir acziyyet sebebiyle meydana geldiği anlaşılmış olur. Örfte de, ne yapacağını bilemeyen kimse hakkında, زَلَّتْ يَدُهُ وَرِجْلُهُ "Eli ayağı kaydı, dolaştı" denilir.

6) Pişman olan kimse, genellikle başını eğer, ellerini bir yere dayayıp başını elleri arasına alır, bazan da ellerini, çenesinin altına veya elinin çekilmesi halinde, yüz üstü düşecek bir şekilde yüzünün bir tarafına koyar. Böylece de el, kendisine başın yaslanılması, konulması mümkün olduğu için, kendisine düşülmüş bir yer olmuş olur. Bu sebeple de, سُقِطَ فِي اَيْدِيهِمْ tabiri, سُقِطَ عَلٰى اَيْدِيهِمْ "Elleri üzerine düştü" manasında olmuş olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَلَاُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ *"Sizi muhakkak hurma dallarına asacağım"* (Tâhâ, 71) buyruğu gibidir. Yani عَلٰى جُذُوعِ النَّخْلِ "Hurma dalları üzerine... demektir. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَرَاَوْا اَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا *"Ve kendilerinin muhakkak sapıklarını gördüler"* buyurmuştur. Yani onlar, o sapıklıklarını kendi gözleriyle görmüş gibi, bu sapıklıklarının iyice farkına vardılar..

Kâdî şöyle demektedir: "Ayette, sonra gelenin, önce bulunması gerekir (yani, ayette takdim-tehir bulunmaktadır). Çünkü, pişmanlık ve hayret ancak, (sapıklık) bilindikten sonra kesinlik kazanırlar. Buna göre de sanki Cenâb-ı Hak, "Onlar sapıttıklarının iyice farkına vardıklarında, kendilerine ulaşan ve onlara isabet eden bu büyük nedamet ve pişmanlıktan dolayı, elleri üzere düştüler" demek istemiştir." Şöyle de denilebilir: "Ayette bir takdim-tehirin bulunduğunu söylemeye gerek yoktur. Zira insan, yapacağı işin doğru mu yanlış mı olduğu hususunda şüpheye düştüğünde bazan, doğru mu yanlış mı;veyahut da fasit mi batıl mı olduğunu bilemediği bir şeye yönelmiş olmaktan dolayı pişmanlık duyar. İşte bu durum ortaya çıktığında, pişmanlık da bulunmuş zuhur etmiş demektir. Daha sonra, bu hususlaki bilgisi gelişir ve o şeyin, bir hata, bir bozukluk ve bâtıl olan bir şey olduğu anlaşılır. Binâenaleyh, böyle olması halinde, ayette bir takdim-tehir bulunduğunu söylemeye gerek kalmamış olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların, bu pişmanlık zuhûr ettiğinde ve yaptıkları o şeyin bâtıl olduğu anlaşıldığında her şeyle ilişkilerini keserek sadece Allah'a yöneldiklerini beyan ederek, لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ *"Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa, muhakkak ki en büyük ziyana uğrayanlardan olacağız"* buyurmuştur. Bu, yaptığı şeyin büyüklüğünü, vehametini kabul eden, kendisinden sâdır olan bu fiile pişman olan, kusurunu ve hatasını gidermesi hususunda Rabbine yönelen, sonra da, Cenâb-ı Hakk'ın, affetmesi halinde, kendilerinin en büyük ziyâna uğrayan kimselerden olacağını tasdik eden kimselerin sözüdür. Bu pişmanlık ve mağfiret talep etme işi, **Hz. Musa**, onların yanına döndükten sonra meydana gelmiştir. Bu ifade, ...لَئِنْ لَمْ تَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَتَغْفِرْلَنَا *"Ey Rabbimiz, eğer sen bize acımaz ve bizi bağışlamazsan..."* şeklinde tâ harfiyle de okunmuştur. **Rabbenâ** *"Rabbimiz..."* kelimesi, münâda olduğu için, mansubtur. Bu, tevbe edenlerin sözüdür. Bu tıpkı, **Hz. Adem** ile **Havva** (a.s)'nın وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْلَنَا وَتَرْحَمْنَا (A'râf, 23) demeleri gibidir.

★ ★
★

Hz. Musa'nın Daha Dönmeden Kederlenmesinin İzahı

وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰٓ إِلَىٰ قَوْمِهِۦ غَضْبَٰنَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِى مِنۢ بَعْدِىٓ ۖ أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ ۖ وَأَلْقَى
ٱلْأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُۥٓ إِلَيْهِ ۚ قَالَ ٱبْنَ أُمَّ إِنَّ ٱلْقَوْمَ ٱسْتَضْعَفُونِى وَكَادُوا۟
يَقْتُلُونَنِى فَلَا تُشْمِتْ بِىَ ٱلْأَعْدَآءَ وَلَا تَجْعَلْنِى مَعَ ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٥٠﴾ قَالَ رَبِّ ٱغْفِرْ لِى وَلِأَخِى
وَأَدْخِلْنَا فِى رَحْمَتِكَ ۖ وَأَنتَ أَرْحَمُ ٱلرَّٰحِمِينَ ﴿١٥١﴾

"Musa, kavmine öfkeli, kederli döndüğü zaman dedi ki: "Size bıraktığım şu makamımda, arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabbinizin emrini beklemeyip acele ettiniz ha!" (Tevrat) levhalarını bırakıverip kardeşinin başından tuttu, onu kendine doğru çekiyordu. (Hârun), "Anamın oğlu" dedi, "bu kavim (bu adamlar) beni cidden zaif gördüler (hırpaladılar). Az kaldı ki beni öldüreceklerdi. Sen de bana düşmanları sevindirecek harekette bulunma böyle. Beni zâlimler güruhuyla beraber tutma." (Musa) dedi ki: "Ya Rab, beni de kardeşimi de bağışla; bizi rahmetinin içine sok. Sen, merhametlilerin en merhametlisisin."

(A'râf, 150-151).

Ayetle ilgili birkaç mesee bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki, ayetteki وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰٓ إِلَىٰ قَوْمِهِۦ غَضْبَٰنَ أَسِفًا *"Musa, kavmine öfkeli, kederli döndüğü zaman..."* ifadesi, **Hz. Musa**'nın, onların buzağıya tapma hususundaki haber ve kıssalarını daha önce bilmiş olmasına mani değildir.. Bu, bunu gerektirmez; çünkü bunun, **Hz. Musa**'nın dönüp onların hallerini müşahede etmesiyle böyle olmuş olması caizdir. İşte bu sebeple alimler, bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazı kimseler: "**Hz. Musa** onların yanına aniden vardığı zaman bunu gördü" derken, **Ebu Müslim:** "Hayır, o bunu daha önce, biliyordu" demiştir ki, bu doğruya daha yakındır. Bunun böyle olduğuna şunlar da delalet eder:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰٓ إِلَىٰ قَوْمِهِۦ غَضْبَٰنَ أَسِفًا *"Musa, kavmine öfkeli, kederli döndüğü zaman..."* ifadesi, **Hz. Musa**'nın, dönerken öfkeli ve kederli olduğuna delâlet eder. **Hz. Musa**, henüz kavminin yanına ulaşmadan önce bu

haldeydi, öfkeli ve kederliydi.. Böylece bu durum, **Hz. Musa**'nın, kavminin yanına varmadan önce, O'nun bu durumdan haberdar olduğuna delâlet eder.

2) Allah Teâlâ, Tâ-hâ sûresinde, bu hâdiseyi **Hz. Musa**'ya, Mikat'ta iken bildirmiş olduğunu açıklamıştır.

İKİNCİ MESELE

Ayette geçen, *"esifen"* kelimesi hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu, şiddetli öfke ve kızgınlık manasına gelir. Bu, **Ebu'd-Derda** ile **Atâ**'nın **İbn Abbas**'tan rivâyet etmiş olduğu görüştür. **Zeccâc** da bunu tercih etmiştir. Onlar bu kelimenin bu manaya geldiğine Cenâb-ı Hakk'ın, *"Nihayet onlar bizi gazablandırınca kendilerinden intikâm aldık..."* (Zuhruf, 55) ayetini delil getirmişlerdir. Buradaki **âsefûna** kelimesi, "gazablandırmak, kızdırmak" anlamındadır.

b) Bu, yine **İbn Abbas**'ın ve **Hasan el-Basrî** ile **Süddî**'nin görüşü olup, buna göre **âsif** kelimesi, esef edip hüzünlenen demektir. **Hz. Aişe**'nin hadisinde **Hz. Aişe**, إِنَّ أَبَا بَكْرٍ رَجُلٌ أَسِيفٌ demiştir. Yani, "**Ebu Bekr**, hüzünlü bir adamdır..." demektir.

Vâhidî şöyle demektedir: "Bu iki görüş de birbirine yakındır. Çünkü gazab, hüzünden; hüzün de gazabtan meydana gelmektedir. Dolayısiyle, senden daha aşağı derecede olan kimselerden, sana hoşlanmadığın bir şey gelir, isabet ederse, o zaman kızar ve öfkelenirsin. Ama, senden üstün olan kimselerden hoşlanmadığın bir şey gelir de sana isabet ederse, o zaman üzülürsün.. Binâenaleyh, bu iki durumdan birisi öfke ve kızgınlık, diğeri de hüzün, keder adını alır. Bu sebeple **Hz. Musa**, kavminin buzağıya ibadet etmesinden dolayı onlara öfkelenmiş; Allahu Teâlâ'nın, kavmini sınayıp imtihana çekmesinden dolayı da üzülmüş ve kederlenmiştir. Nitekim Cenab-ı Hak, **Hz. Musa**'ya, *"Biz senden sonra kavmini imtihan ettik"* (Tâ-hâ, 85) demiştir.."

Vekâlet Hakkında

بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي buyruğuna gelince, bunun manası, "Size bıraktığım şu makamımda arkamdan ne kötü işler yapmışsınız..." şeklindedir. Bu hitâb, ya **Samirî** ve onun gibi buzağıya tapan kimseleredir, yahut da, İsrailoğullarının ileri gelenlerinedir ki, bunlar **Harun** (a.s) ile müminlerdir. Bunun böyle olduğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kavmimin içinde bana vekâlet et"* (A'râf, 142) ifadesi de delâlet etmektedir. Birinci takdire göre ayetin manası "Siz bana, ne kötü bir halef oldunuz; çünkü siz, Allah'a ibadet edeceğiniz yerde, tutup buzağıya taptınız!.." şeklinda olur. İkinci takdire göre de mana: "Siz bana, ne kötü bir halef oldunuz! Çünkü siz, Allah'tan başkasına ibadet edilmesine mani olmadınız!.." şeklinde olur. Bu ifadeyle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Bi'se fiilinin gerektirdiği fâil ile, "mahsûsun bizzemm-özellikle kınanan, zemmedilen şey" nerededir?

Cevap: Fail, **mâ haleftümûnî** kelimesinin tefsir ettiği zamirdir. "Mahsusun bizzemm" ise mahzûf olup, kelamın takdiri بِئْسَ خِلَافَةً خَلَفْتُمُونِيهَا مِنْ بَعْدِى خِلَافَتُكُمْ "Benden sonra benim yerime geçerek, yapmış olduğunuz temsilcilik, haleflik ne kötü bir haleflik ve temsilciliktir" şeklindedir.

İkinci soru: خَلَفْتُمُونِى tabirinden sonra مِنْ بَعْدِى ifadesinin getirilmesinin hikmeti nedir?

Cevap: Bunun manası, "Benden, Allah'ın birliğini, O'nun ortaklarının olmadığını ve ibâdetin sırf O'na yapılacağını görüp anlamanızdan sonra veya "Onlar, *"Onların nasıl tanrıları varsa sen de bize öyle bir tanrı yap!"* (A'râf, 138) dediklerinde, benim İsrailoğullarını tevhid akidesine sevketmem ve onları, sığıra tapmaktan men etmemden sonra..." şeklindedir. Halbuki, halef olan kimselerin, kendilerini halef bırakanların yolundan gitmeleri gerekir. Bu yerine getirilmesi gereken bir vazifedir.

Ayetteki, أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ *"Rabbinizin emrini (beklemeyip) acele ettiniz ha?!.."* ifadesine gelince, burada geçen "acele etme"nin manası, bir şeyi, vaktinden önce yapmak istemek ve ona yönelmektir.. İşte bundan dolayı, acele etmek kınanmış; bir şeyi süratle yapmak, çabuk yapmak ise kınanmamıştır.. Çünkü hızlılık, bir şeyi, yapılabileceği zaman dilimlerinin ilkinde yapmaktır. İşte **Vâhidî,** bu şekilde söylemiştir.

Bir kimse şöyle diyebilir: "Şayet acele etmek kötü olsaydı, daha nasıl **Hz. Musa,** *"Ben sana yönelerek acele ettim ki, yârab, hoşnud olasın.."* (Tâhâ, 84) diyebilir?" **İbn Abbas,** أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ tabirinin manasının, "Rabbinizin mîadını beklemeyip, böylece de ona sabredip dayanamadınız ha!..." şeklinde olduğunu söylemiştir. **Hasan el-Basrî** de: "Cenâb-ı Hakk'ın, size vaadetmiş olduğu o kırk güne dair vaadinde acele ettiniz ha!" manasında olduğunu, zira İsrailoğullarının,**Hz. Musa,** otuzuncu gecenin sonunda gelmeyince, onun öldüğüne hükmettiklerini söylemiştir.. **Atâ:** "Cenâb-ı Hak, bu buyruğu ile "Rabbinizin gazabında acele ettiniz ha!.." manasını kastetmiştir"demiştir. **Kelbî** de bu ifadeye: "Rabbinizin emri size gelmezden önce, buzağıya tapma konusunda acele ettiniz ha!.." manasını vermiştir.

Hz. Musa'nın Tevrat Levhalarını Elinden Atması

Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**'nın, öfkeli ve kızgın olarak döndüğünden bahsedince, bundan sonra, bu öfkenin sebep olduğu şeyleri de zikretmiştir. Bu da şu iki şeydir:

1) Cenâb-ı Hak, وَأَلْقَى الْأَلْوَاحَ *"Levhaları bırakıverip..."* buyurmuş olup, bu ifadesiyle, içinde **Tevrât**'ın yazılı olduğu levhaları kastetmiştir. O levhalar, **Hz. Musa**'nın mucizelerinin en büyüğü olup, sonra da **Musa**, (buna rağmen) o levhaları atınca, bu onun öfkesinin çok şiddetli olduğuna delâlet eder.. Çünkü kişi, bu gibi işlere ancak, çok müthiş kızıp öfkelendiği zaman teşebbüs eder. Rivâyet olunduğuna göre **Tevrat**, yedi bölümden ibaretti. **Hz. Musa**, içinde **Tevrat**'ın yazılı olduğu levhaları atınca, onlar kırıldı.. Böylece de onun altı bölümü kaldırıldı, geriye sadece tek bir bölüm kaldı. Kaldırılan bölümlerde, İsrailoğullarının ihtiyaç duyacakları her şeyin izahı bulunuyordu.. Geriye kalan bölümde ise, sadece hidâyet ve rahmet konuları bulunuyordu... Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir:

لَيْسَ الْخَبَرُ كَالْمُعَايَنَةِ يَرْحَمُ اللّٰهُ أَخِي مُوسٰى لَقَدْ أَخْبَرَهُ اللّٰهُ تَعَالٰى بِفِتْنَةِ قَوْمِهِ فَعَرَفَ أَنَّ مَا أَخْبَرَهُ بِهِ حَقٌّ وَأَنَّهُ عَلٰى ذٰلِكَ مُتَمَسِّكٌ بِمَا فِي يَدِهِ

"Haber, gözle görmekten çok farklıdır! Allah ona, kavminin düştüğü fitneyi haber vermiş de O, Allah'ın kendisine haber verdiği şeyin gerçek olduğunu anlamıştı; bunun üzerine de, elindeki (o hüküm)lere sımsıkı sarılmıştı..." (5)

Bir kimse şöyle diyebilir: "Kur'an-ı Kerim'de sadece, **Hz. Musa**'nın o levhaları attığı hususu bulunmaktadır; onları attığında, kırılmış olmaları durumuna gelince, bu hususta Kur'an'da bir beyan bulunmamaktadır. Bir de bu, Allah'ın kitabına karşı takınılmış büyük bir kusur ve hatadır, böyle bir şey ise, peygamberlere yakışmaz..."

Hz. Musa'nın Hz. Harun'dan Hesap Sorması

2) Bu kızgınlıktan neşet eden ikinci durum ise, Cenâb-ı Hakk'ın şu buyruğunun beyan ettiği hususdur: وَأَلْقَى الْأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ *"Levhaları bırakıp kardeşinin başından tuttu, onu kendine doğru çekiyordu..."* Burada, peygamberlerin ismetini zedeleyen, kabul etmeyen kimse için, bizim açık cevabıyla beraber Tâ-hâ suresinde zikretmiş olduğumuz bir sual bulunmaktadır. Kısaca, peygamberlerin ismetini ta'n edip zedeleyen kimseler şöyle demektedirler: "**Musa** (a.s) kardeşinin başını tutup, onu hor ve hakîr kılmak, küçük düşürmek suretiyle kendisine sürüklemiştir.." Peygamberlerin ismetini kabul eden kimseler ise şöyle demişlerdir: "**Hz. Musa** (a.s),

---

5) Merhum **Râzî** burada hadisin ibaresini başka yerden almış olup, matbu nüshadaki şekliyle hadis yarım bırakılmıştır. Mananın tamamını ifade edecek şekilde hadisin tercümesi şöyledir: "İşitmek, gözle görmek gibi değildir; Allah buzağı mevzuunda kavminin ne yaptığını (Tur'da) Musa'ya bildirdiğinde elindeki levhaları bırakmamıştı, vakta ki ne yaptıklarını gözleriyle gördü, o zaman levhaları elinden attı."
(el-Müstedrek, II, 231 (Zehebî de muvafakat etmiştir)

kardeşinin başını kendisine doğru, o hadisenin keyfiyetini ondan sorup, iyice öğrenmek için çekmiştir."

Eğer, "Niçin **Hârun (a.s):** *"Anamın oğlu, bu kavmin beni cidden zâif gördüler"* demiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bunun cevâbı şudur: **Hârun** (a.s), İsrailoğullarının câhillerinin, **Hz. Musa**'nın, buzağıya tapanlara kızgın olduğu gibi, kendisine de kızgın olduğunu zannetmelerinden endişe duymuş, bunun için de **Hz. Musa**'ya: "Ey anamın oğlu, bunlar beni zayıf gördüler. Buzağıya ibadeti terketme konusunda bana itaat etmediler. Ben onları bundan nehyettim ama, onları bundan alıkoymam için bana hiç biri yardımcı olmadı. Binâenaleyh sen, bana düşmanlarımı sevindirecek şey yapma. Onlar senin de düşmanındırlar. Çünkü bu topluluk, senin bana yaptığın bu davranışı, bana bir ikram olarak değil, beni küçük düşürme olarak göreceklerdir" demiştir.

Ayetteki اِبْنَ اُمِّى *"Anamın oğlu"* tabirine gelince, bil ki **İbn Âmir,Hamza, Kisâî** ve **Âsım'ın râvisi Ebu Bekir** bunu, mimin kesresiyle اِبْنَ اُمِّ şeklinde; yine bunu, Tâ-hâ sûresinde de aynı şekilde okumuşlardır. Bu durumda bunun takdiri, اِبْنَ اُمِّى şeklinde olup, buradaki izafet "yâ"sı düşmüştür. Çünkü nidâ, hazf üzere mebnîdir. Geriye, izâfete delâlet etmek üzere, mîm'in üzerindeki kesre kalmıştır. Bu tıpkı, يَاعِبَادِ فَاتَّقُونِ (Zümer, 16 v.b.) ayetinde olduğu gibidir. Diğer kıraat âlimleri ise, her iki sûrede de, bu kelimeyi, mîm'in fethası ile اِبْنَ اُمَّ şeklinde okumuşlardır. Bu ifade hakkında iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu iki harf (iki lafız), çok olarak yanyana bulundukları için, tek bir isim yapılarak mebnî kılınmışlar, böylece de "Hadra-mevt" ve خَمْسَةَ عَشَرَ (Onbeş) kelimeleri gibi, tek isim gibi olmuştur.

b) Bu tabir, izâfet yâ'sından bedel olan elifin hazfi üzere mebnî olup, ifâdenin aslı يَا ابْنَ اُمَّا şeklindedir. Nitekim şair şöyle demiştir:

يَا ابْنَةَ عَمَّا لَاتَلُومِى وَاهْجَعِى

"Ey amcam kızı, kınama ve yat uyu!..." Ayetteki اِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِى *"Bu kavim, beni cidden zayıf gördüler"* ifadesi, "Benim sözüme aldırmadılar, az kalsın beni öldürüyorlardı. Binâenaleyh sen bana, düşmanları yani buzağıya tapanları sevindirecek şeyleri yapma. Beni, buzağıya tapan o zâlimlerle bir tutma, yani yaptıkları kötü fiillerine karşı, onlara vereceğin cezaya, beni de ortak kılma" demektir. İşte o zaman, **Hz. Musa** (a.s), رَبِّ اغْفِرْلِى yani **Harun**'a karşı gazab ve hiddetten ötürü *"Rabbim beni ve (وَلِاَخِى) buzağıya tapanlara karşı şiddetli uyarılarda bulunmayı*

terketmiş olmasından ötürü de kardeşimi bağışla"; وَأَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَأَنتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ *"Bizi rahmetinin içine sok. Sen merhametlilerin en merhametlisisin"* demiştir.

Bil ki bu kıssa ile alâkalı soruların ve cevapların tamamı Tâ-hâ sûresinde zikredilmektedir. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Buzağıyı Tanrılaştıranların Akıbetleri

إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ ﴿١٥٢﴾ وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِن بَعْدِهَا وَآمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِن بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٥٣﴾

"Şüphe yok ki buzağıyı (tanrı) edinenlere Rablerinden bir gazab ve dünya hayatında bir horluk erişecektir. İşte biz, yalan düzenleri böyle cezalandırırız. Kötülükler işleyen, sonra da bunun ardından tevbe edip, iman edenlere gelince, şüphesiz ki Rabbin bunun ardından, elbette gafûr ve rahîmdir"

(A'râf, 152-153).

Bil ki bu ayetin gayesi, buzağıya tapanların durumunu açıklamaktır.

Bil ki, **itteheza** (ittihaz etti, edindi) fiilinin iki mef'ûlünden birisi hazfedilmiştir. Buna göre kelamın takdiri, اِتَّخَذُوا الْعِجْلَ اِلٰهاً وَمَعْبُوداً "Onlar, buzağıyı bir ilah ve bir mabud edindiler" şeklindedir. Hazfedilen mef'ûle, *"O (Sâmirî), kendilerine böğüren bir buzağı heykeli (döküp) çıkarmıştı"* (Tâhâ, 88) ayeti delâlet etmektedir. Müfessirlerin, bu ayeti tefsir hususunda iki izahları vardır:

1) Buzağıyı ilah edinenlerden maksad, ona bizzat tapanlardır. Bu kimseler, haklarında Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Onlara) Rablerinden bir gazab... erişecektir"* dediği kimselerdir. Hal böyle olunca, bu ifade ile ilgili şöyle bir soru sorulur: Allah Teâlâ, günahlarından tevbe etmek için kendilerini öldürmüş olmaları sebebi ile, bu kimseleri bağışlamış ve tevbelerini kabul etmiştir. Allah, onların tevbesini kabul etmiş olduğuna göre, onlar hakkında daha nasıl *"(Onlara) Rablerinden bir gazab.. erişecektir"* denilebilir?

Bu soruya şöyle cevap verilir: Bu gazab, muhakkak ki sadece dünyada tahakkuk etmiştir, âhirette değil.. Buna göre bu "gazab" "Allah'ın onlara, kendilerini öldürmelerini emretmesi" şeklinde tefsir edilir. Ayetteki, *"Dünya hayatında bir zillet (horluk) erişecekti.."* buyruğundan maksad ise, onların dalâlete düşüp zelil (hor ve hakîr) olmuş olmalarıdır. Eğer muhalifler: "Cenâb-ı Hakk'ın *"erişecektir"* ifadesi, gelecek zamanı ifâde eder, öyle olunca artık nasıl olur da bunun dünyevî bir hüküm olduğu söylenebilir?" derlerse, biz deriz ki: Bu söz, kavmini imtihan ettiğini ve onların buzağıyı ilah edindiklerini **Hz. Musa**'ya haber verdiği zaman, Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Musa**'ya bildirdiği o şeyi nakletmektir. Buna göre, Allah Teâlâ o zamanda **Hz. Musa**'ya, kavmine bu dünya hayatında (ileride) ilâhî bir gazab ve zilletin geleceğini haber vermiştir. Dolayısıyla bu söz, onun kavminin (tevbe için) kendilerini öldürmelerinden ve zillete düşmelerinden önce söylenmiş olur. Dolayısıyla yapmış olduğumuz tefsir, bu açıdan doğru olur.

2) Buzağıyı ilah edinenlerden maksad , İsrailoğullarının, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındaki soylarıdır. Buna göre, ayet iki şekilde izah edilir:

a) Araplar, atalarının yaptıkları iyi şeylerden dolayı onların soylarını (oğullarını) övdükleri gibi, onların yapmış olduğu kötü fiillerden dolayı da, yine onların nesillerini ayıplarlardı. Mesela onların soylarına, bunu daha önce yaşamış olan ataları yapmış olduğu halde, "Siz şöyle şöyle yaptınız" derlerdi. İşte burada da böyledir. Cenâb-ı Hak, burada, her ne kadar bu işi onların ataları yapmış ise de, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındaki yahudilerin, buzağıyı ilah edindiklerini söylemiş ve sonra onlardan bahsederken, *"Onların üzerine horluk ve yoksulluk damgası vuruldu"* (Bakara, 61) buyurduğu gibi, onlara âhirette Rab'lerinden bir gazab ve dünya hayatında da bir horluk erişeceğini bildirdi.

b) Bu ifadenin manası: "Buzağıyı ilah edinenler, yani bu işi bizzat yapanlar yok mu, onlara, yani onların evlâdlarına bir gazab ve zillet erişecektir" şeklindedir. (سَيَنَالُ أَوْلَادَهُمْ) Ayette, sözden anlaşıldığı için muzaf olan "evlâdlarına" kelimesi düşmüştür.

Cenâb-ı Hakk'ın وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُفْتَرِينَ *"İşte biz yalan düzenleri (iftira edenleri) böyle cezalandırırız"* buyruğu, "Allah'ın dini hususunda, aslı olmayan bir şeyler uyduran her müfterinin cezası, bu dünyada ilahî gazaba ve zillete dûçâr olmaktır" manasındadır. **Mâlik b. Enes:** "Her bid'atcı, başının üstünde bir zillet bulur" dedi ve bu ayeti okudu. Çünkü bid'atçı, Allah'ın dininde, aslı olmayan birşey uydurmuş (iftira etmiş) demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَآمَنُوا *"Kötülükler işleyen, sonra da bunun ardından tevbe edip, iman edenlere gelince..."* buyruğuna gelince,

bu çeşitli kötülükler (günahlar) işleyen bir kimsenin önce bunlardan tevbe etmesi gerektiğini ve bu tevbenin ise, önce o işleri terkedip onlardan vazgeçmesi, bundan sonra da iman etmesi gerektiğini, bu (icmâlî imanın peşinden) Allah'a iman edip, O'ndan başka bir ilahın bulunmadığını tasdik etmesi gerektiğini gösterir.

Ayetteki إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ *"Şüphesiz ki Rabbin bunun ardından, elbette Gafûr ve rahîmdir"* ifadesi tevbe edilen bütün kötülüklerin (günahların) mağfiret icab ettirdiği hususunda, müsavi olduğuna delalet eder. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, وَعَمِلُوا السَّيِّئَاتِ *"kötülükleri işleyen..."* ifadesi, her türlü kötülüğü içine alır. Buna göre ifadenin manası: "Bütün kötülükleri yapıp da, sonra bunun ardından tevbe edenler yok mu, Allah onları bağışlar" şeklindedir. Bu ayet, günahkarlar için müjde ve sevinç ifâde eden en büyük açıklamalardandır. Allah en iyisini bilendir.

★★
★

Öfkesi Yatışınca Hz. Musa'nın Yaptıkları

وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاحَ وَفِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ ۝

"Vakta ki Musâ'dan o öfke uzaklaşıp, sustu. O levhaları aldı. Onların bir nüshasında, Rablerinden korkan kimseler için bir hidayet ve rahmet vardı"
(A'râf, 154).

Bil ki Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**'ya kızdığı zaman sâdır olan şeyleri (önceki ayetlerde) açıklayınca, bu ayette de, kızgınlığının yatışması esnasında O'nun yaptığı şeyleri beyan etmiştir.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ *"Musa'dan o öfke uzaklaşıp, sustu"* ifadesi ile ilgili, birkaç görüş bulunmaktadır:

1) Bu, istiâre (mecaz) uslûbu ile söylenmiş bir sözdür. Sanki gazab **Hz. Musa**'yı yaptığı o şeye teşvik ediyor ve ona "Kavmine şöyle şöyle de. Levhaları at ve kardeşinin

başından tutup onu sürükle" diyordu. Ama kızgınlık kaybolunca da sanki, susmuş gibi oldu.

2) İkrime'ye göre bunun manası, "Öfkeden **Musâ**, uzaklaştı" şeklinde olup, ifâdede bir "kalb" (yani bir takdim-tehir) yapılmıştır. Nitekim Araplar, "Başımı külaha soktum" manasında, أَدْخَلْتُ الْقَلَنْسُوَةَ فِي رَأْسِي "Külahı başıma geçirdim" derler.

3) Buradaki "sükût"tan (susmadan) maksad, sükûne ermek ve kaybolmaktır. Buna göre سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ tabiri yerinde olur, ama (buradaki **sekete** fiili yerine) **samete** (sustu) fiili kullanılmaz. Çünkü **sekete** fiili, (aynı zamanda) "sukûn buldu, sona erdi" manasınadır. **Samete** fiili ise, "konuşmayı kesti, sustu" manasındadır ve bu "gazab" için kullanılamaz.

İKİNCİ MESELE

Ayetin zâhiri, **Hz. Musa**(a.s)'nın, kardeşi **Hârun'un** herhangi bir kusur ve hatasının olmadığını anlayıp, dolayısıyla onun mazeretinin geçerli olduğunu görünce, kızgınlık ve gazabının sukûna erdiğine delâlet etmektedir. Bu, **Musa** (a.s)'nın, *"Ya Rabbi, beni de, kardeşimi de bağışla"* diye dua ettiği vakittir. Böylece o, ona kızgınlığının yok olduğuna dikkat çekmek için kardeşi için de dua etmiştir. Çünkü bu, onun daha önce yapmış olduğu iki işte olduğu gibi, kızgınlığının emârelerinin ilki idi. Bundan dolayı o, daha önce yaptığı o iki işin zıddı olan fiilleri, kızgınlığının sükûnete erdiğine bir alâmet gibi kılmıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Nüsha Kelimesinin Mânası Ve Tevrat Nüshası

Cenâb-ı Hakk'ın *"O, levhaları aldı"* ifadesindeki levhalardan murad, *"Levhaları attı"* (A'râf, 150) ifadesinde bahsedilen levhalardır. Bu ifadenin zahiri, o levhalardan herhangi birinin kırılmadığı ve **"Tevrat'ın** yedi bölümden altısının göğe kaldırıldığı" şeklindeki görüşün yanlış olduğuna delâlet eder. Ayetteki, *"Onların bir nüshasında"* tabirine gelince, ("nüsha"nın masdarı olan) "nesh" kelimesi "nakletmek, başka birşeye dönüştürmek" manasına gelir. Meselâ sen, bir kitabı harf-harf, kelime-kelime bir başka deftere yazdığın zaman نَسَخْتُ ذٰلِكَ الْكِتَابَ dersin. Böylece sanki, esas nüshada olanı aynen ikincisine nakletmiş olursun. **İbn Abbas** (r.a) da şöyle demiştir: "**Hz. Musa** (a.s) levhaları atınca, onlar kırıldı. Bunun üzerine o, kırk gün oruç tuttu. Derken Cenâb-ı Allah levhaları tekrar gönderdi. Önceki levhalarda bulunan hükümler, aynen bunlarda da bulunmaktadır." İşte ayetteki, "Onların bir nüshasında" ifadesi, bu manada, "Önceki levhalardan aynen aktarılıp yazılan bu nüshada..." demektir. Bizim, "Levhalar kırılmamıştır. **Musâ** (a.s), onları attıktan sonra, tekrar aynı durumda

almıştır" dememize gelince, şüphe yok ki o levhalar Levh-i Mahfuz'dan yazılıp gelmişlerdir. Bu durumda bunlar da, birer "nüsha" olmuş olurlar.

Ayeteki هُدًى وَرَحْمَةٌ ifadesi, "O, sapıklıktan kurtaran bir hidayet rehberi ve azabtan kurtaran bir rahmet" demektir.

Ayetteki لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ *"Rablerinden korkan kimseler için"* ifadesinde Cenâb-ı Hak, Rablerinden korkanları kastetmiştir. Buna göre eğer, "Kelamın takdiri لِلَّذِينَ يَرْهَبُونَ رَبَّهُمْ şeklindedir. Dolayısiyle ayetteki **li Rabbihim** kelimesindeki lâm harf-i cerrinin faydası nedir?" denilirse biz deriz ki: Bu birkaç şekilde izah edilebilir:

a) Fiilin, mef'ûlünden sonraya bırakılması, mef'ûle bir zayıflık vermektedir. İşte bundan dolayı, mefûlü güçlendirmek için başına bir lâm harf-i cerri getirilmiştir. Bunun bir benzeri de şu ayettir: لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ *"Rüya tabir ediyorsunuz..."* (Yûsuf, 43).

b) Bu lâm, "sırf, sadece" manalarına gelen, "lam-ul-ecil"dir. Buna göre ifadenin manası, "Riya ve desinler için değil, sırf ve sadece Rablerinden korkanlar için..." şeklinde olur.

c) Her nekadar fiil müteaddî olsa da, bazan mef'ûlünün başına harf-i cerr getirilir. Bu tıpkı senin, قَرَأْتُ السُّورَةَ ve قَرَأْتُ فِي السُّورَةِ (sûreyi okudum) ve أَلْقَى يَدَهُ ve أَلْقَى بِيَدِهِ "Elini attı" demen gibidir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, bir yerde, أَوَلاَ يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ *"Allah'ın (şöyle şöyle olduğunu) bilmiyorlar mı?"* (Bakara, 77) buyurulurken, bir başka yerde de (harf-i cerli olarak) أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى *"Allah'ın gördüğünü o bilmiyor mu?* (Alak, 14) buyurulmuştur. Buna göre buradaki, **li Rabbihim**'deki lâm, رَدِفَ لَكُمْ *"O (azab) hemen peşinizde (gelmek üzere)"* (Neml, 72) ifadesinde olduğu gibi, "sıla"dır ve te'kid için gelmiştir. Bu açıklamanın bir benzerini وَلاَ تُؤْمِنُوا إِلاَّ لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ (Al-i İmrân, 73) ayetinde zikretmiştik.

* *
*

Hz. Musa Kavminden Yetmiş Kişi Seçti

وَٱخْتَارَ مُوسَىٰ قَوْمَهُۥ سَبْعِينَ رَجُلًا لِّمِيقَٰتِنَا ۖ فَلَمَّآ أَخَذَتْهُمُ ٱلرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُم مِّن قَبْلُ
وَإِيَّٰىَ ۖ أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ ٱلسُّفَهَآءُ مِنَّآ ۖ إِنْ هِىَ إِلَّا فِتْنَتُكَ ۖ تُضِلُّ بِهَا مَن تَشَآءُ وَتَهْدِى مَن تَشَآءُ ۖ أَنتَ
وَلِيُّنَا فَٱغْفِرْ لَنَا وَٱرْحَمْنَا ۖ وَأَنتَ خَيْرُ ٱلْغَٰفِرِينَ ۝

"Musâ, tayin ettiğimiz vakit için, kavminden yetmiş adam seçti. Onları müthiş bir sarsıntı tuttuğu zaman (Hz. Musa) dedi ki: "Ya Rabbi, eğer dileseydin onları da, beni de daha evvel imha ederdin. İçimizden birtakım beyinsizlerin işledikleri günahlar yüzünden, hepimizi helâk mi edeceksin? Zaten o da senin fitnenden (imtihanından) başka birşey değil. Sen, onunla kimi dilersen saptırır, yine onunla kimi dilersen hidayete erdirirsin. Sen, bizim mevlâmızsın, bizi bağışla ve bize rahmet et. Sen mağfiret edenlerin en hayırlısısın"

(A'râf, 155).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **İhtare** (seçti) fiili, "hayr" masdarından, **iftial** vezninde bir fiildir. Arapçada, bir kimse birşeyin en hayırlısını ve en iyilerini aldığı zaman, اِخْتَارَ الشَّيْءَ "O, o şeyi seçti" denilir. **İhtare** fiilinin aslı, **ihteyere** idi. Yâ harfi hareketli, kendinden önceki harf de fethalı olduğu için, **kâle** ve **bâe** fiillerinde olduğu gibi, elife çevrildi. İşte bundan ötürü, bu fiilin ism-i fâili ve ismi mef'ulü aynı tarzda **muhtâr** şeklindedir. Bu ikisinin asılları ise "**muhteyir**" ve **muhteyer** idi. Bunlardaki yâ elife çevrilince, her ikisi de lafız bakımından aynı olmuştur.

İnsanın Seçme ve İhtiyar Etmesi Hakkında

Bu hususlaki sözün özü şöyle demektir: Kusursuz olan uzuvlar, asıl olan sıhhatleri ile, birşeyi hem yapmaya, hem yapmamaya; hem işlemeye hem de işlememeye elverişlidirler. Bu eşitlik mevcut olduğu sürece, uzvun o iki (yapma ve yapmama) yönlerinden birisi için değil de, diğeri için bir kaynak olması imkansız olur. Aksi halde mümkin olan bir şeyin, bir müreccih olmaksızın tercih edilmiş olması gerekir ki bu imkansızdır. İşte insan, bir fiilde kendisi için daha çok fayda ve daha çok iyilik

bulunduğu neticesine varırsa, o kimse bu yönün (yapma yönünün) kendisi için, bunun zıddı (olan yapmamadan) daha hayırlı olduğuna hükmetmiş olur. Kalbte böyle bir inanç meydana geldiği zaman, o işi yapma tarafı, yapmama tarafına üstün gelmiş olur. Eğer kişi bu tarafın, diğer taraftan daha hayırlı olduğuna hükmetmiş olmasaydı, onun fâili olması (o işi yapması) imkânsız olurdu. İnsanlardan bir fiilin sâdır olması, insanın bu fiili yapmanın yapmamaktan daha hayırlı olduğuna hükmetmesine bağlı olunca, insana ait bu fiil, ihtiyarî ve iradî (ihtiyara ve iradeye bağlı) diye isimlendirilmiştir. Allah en iyisini bilendir.

Buna göre eğer: "İnsan bazan, kendisi için bir hayır değil, bir şer olduğunu bildiği halde, kendisini öldürür, yüksek uçurumlardan aşağı atar?" denilirse, biz deriz ki: "İnsan bu öldürme sebebi ile, bu ölümden daha büyük bir belâdan kurtulacağına inanmadığı müddetçe, intihara yeltenmez. En büyük zarar ve belaya nisbetle, daha küçük olan zarar, bir şer değil bir hayır sayılır. İşte bu durumda soru düşer. Allah en iyi bilendir."

İKİNCİ MESELE

Arapçada Bazan Edatın Cümlede Zikredilmemesi

Bir grup nahiv alimi şöyle demişlerdir: Bu ifade اِخْتَارَ مُوسٰى مِنْ قَوْمِهِ سَبْعِينَ takdirindedir. Ancak ifadedeki مِنْ hraf-i cerri düşmüş ve fiil mef'ûlüne doğrudan ta'alluk ederek, onu nasbetmiştir. Nitekim Arapça'da aynı manada olmak üzere, اِخْتَرْتُ الرِّجَالَ زَيْداً ve اِخْتَرْتُ مِنَ الرِّجَالِ زَيْداً "Adamların içinden **Zeyd**'i seçtim" denilir. Bu nahivciler **Ferazdak**'ın şu şiirini (delil olarak) okumuşlardı:

وَمِنَّا الَّذِى اِخْتِيرَ الرِّجَالَ سَمَاحَةً / وَجُوداً اِذَا هَبَّ الرِّيَاحُ الزَّعَازِعُ

"Şiddetli rüzgarlar estiği zaman, müsamaha ve cömertlik bakımından insanlar içinden seçilen kimse, bizdendir..."

Ebu Ali ise şöyle demiştir: Bu konuda asl olan şudur: Bazı fiiller, ikinci mef'ulüne bir harf-i cerr ile taalluk ederler. Daha sonra bu kâide genişler ve o harf-i cer düşerek, fiil mef'ûle doğrudan taalluk eder. Senin اِخْتَرْتُ مِنَ الرِّجَالِ زَيْداً sözün böyledir. Daha sonra bu kaide genişlemiş ve اِخْتَرْتُ الرِّجَالَ زَيْداً denilmeye başlanmıştır. Aynı şekilde senin, اَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ ذَنْبِى ve اَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ مِنْ ذَنْبِى "günahımın bağışlanmasını Allah'dan istedim" sözün de böyledir. Nitekim şâir de:

* اَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ ذَنْباً لَسْتُ اُحْصِيهِ *

"Sayıp dökemiyeceğim (kadar çok olan) günahımdan Allah'a istiğfar ediyorum" demiştir. Yine Arapça'da اَمَرْتُ زَيْداً بِالْخَيْرِ denildiği gibi, bâ edatını

kaldırarak, aynı manada أَمَرْتُ زَيْداً بِ الْخَيْرِ (Zeyd'e iyiliği emrettim) denilir. Şair de şöyle demiştir:

* أَمَرْتُكَ الْخَيْرَ فَافْعَلْ مَا أُمِرْتَ بِهِ *

"Sana iyilik (yapmanı) emrettim, binâenaleyh sen, emrolunduğun şeyi yap." Şair, "bi'l-hayri" yerine, bâ'yı hazfetmiştir. Allah en iyi bilendir.

Bana göre burada, bir başka izah tarzı daha vardır, o da ifadenin takdirinin şu şekilde olmasıdır: وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ لِمِيقَاتِنَا **"Musa** kavmini, belirlediğimiz vakit için seçti" Buradaki *"kavmi"* ifadesi ile, **Hz. Musa**'nın kavminden muteber olanları kastedilmiş olup, cins isim olan "kavim", o seçilenler için kullanılmıştır. Ayetteki seb'îne reculen (yetmiş adam) ifadesi ise atf-ı beyândır. İşte bu izaha göre, nahiv alimlerinin girdikleri zorlamalara girmeye hiç gerek yoktur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Her Kabileden Seçtiği Yetmiş Kişi İle Mîkat'a Çıkış

Alimlerin zikrettiğine göre **Hz. Musa** (a.s), kavminden oniki boy ve her boydan altışar kişi seçer. Böylece seçilenlerin sayısı yetmişiki kişi olur. Daha sonra onlara, "iki taneniz geri kalsın" deyince, onlar tartışmaya başladılar. Bunun üzerine **Hz. Musa** (a.s): *"Sizden geri kalan kimseye de, (benimle) gelen kimselere verilecek ecir verilecektir"* der. Bunun üzerine, **Kâlib** ve **Yûşa** otururlar, geride kalırlar.

Yine rivayet olunduğuna göre **Hz. Musa**, sadece altmış yaşlı bulur. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak ona, gençlerden on kişi seçmesini vahyeder.. O da bu on kişiyi seçer ve derken bunlar, yaşlı hale gelirler. Müteakiben **Hz. Musa** onlara oruç tutmalarını ve temizlenmelerini, elbiselerini temizlemelerini emreder.. Sonra da, onlarla beraber Mîkat'a çıkar...

DÖRDÜNCÜ MESELE
Mîkat Tek midir Müteaddit midir?

Bu seçme, Allahu Teâlâ'nın, **Hz. Musa** ile konuştuğu ve **Hz. Musa**'nın O'ndan, kendisini görmeyi istemiş olduğu Mîkat'a çıkmak için midir, yoksa başka bir yere çıkmak için midir? Bu hususta, müfessirlerin birkaç görüşü bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bu, konuşma ve görme talebinin cereyan etmiş olduğu Mîkat'a çıkmak içindir. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: **Hz. Musa** (a.s) bu yetmiş kişiyle **Sîna Dağı**'na çıktı. **Hz. Musa** dağa yaklaştığı zaman, dağın üzerinde buluttan bir kasırga meydana geldi ve hatta bu kasırga, bütün dağı kuşattı.. **Musa** buna yaklaştı ve onun içine girdi.. Ve yanındakilere de: *"Yaklaşın!"* dedi, onlar da yaklaştılar.. Hatta,

onlar bu bulutun içine girdikleri zaman secdeye kapandılar ve **Hz. Musa**'ya konuşan, ona "şöyle yap" "böyle yapma!" diye emir ve nehiylerde bulunan Allah Teâlâ'yı işittiler. Sonra bulutlar açılıp dağılınca, onlar, **Hz. Musa**'nın yanına varıp, Allah'ı görmeyi istediler ve: *"Ey Musa, biz Allah'ı apaçık görünceye kadar sana kesinlikle iman etmeyiz..." demiştiniz de, sizi o yıldırım çarpmıştı"* (Bakara, 55) dediler. İşte bu ayet-i kerimede geçen, *"Müthiş bir sarsıntı"*dan murad, onları yıldırımın çarpmasıdır.. Bunun üzerine **Hz. Musa,** *"Ya Rabbi, eğer dileseydin onları da, beni de daha evvel helâk ederdin. İçimizden birtakım beyinsizlerin işledikleri günahlar yüzünden hepimizi helâk mi edeceksin?"* demiştir. Beyinsizlerin yaptığından maksad, onların *"Allah'ı açıktan bize göster"* (Nisa, 153) sözleridir.

Mîkat'ın Müteaddid Olduğunu Söyleyenler ve Delilleri

İkinci görüş: Bu Mîkat'tan murad, Allah'ın, **Hz. Musa**'ya konuştuğu ve **Hz. Musa**'nın Allah'ı görmeyi istediği yerden başka bir yerdir. Bu görüşte olan alimler de, değişik izahlar yaparak, kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir:

1) Bu yetmiş kişi, her ne kadar o buzağıya tapmamış iseler de, ancak ne var ki bunlar, o buzağıya tapanlar, buzağıya taparken, onlardan da ayrılmamışlardır.

2) Bu yetmiş kişi, buzağıya tapmaktan men etme ve nehyetme hususunda ellerinden gelen her şeyi yapmamışlardır.

3) Bunlar, Mîkat'a çıktıkları zaman, tevbe etmek için Rablerine dua etmişler ve "Bize, daha önce hiç kimseye vermediğin ve bizden sonra da, hiç kimseye vermeyeceğin bir şey ver!" demişlerdir.. Bundan dolayı Allah Teâlâ onların bu sözünü hoş karşılamadı; bu sebeple de onları müthiş bir sarsıntı yakaladı..

Bu görüşü benimseyenler, bu görüşlerinin doğruluğuna dair şu şeyleri delil getirmişlerdir:

a) Allahu Teâlâ, **Hz. Musa**'ya konuşmak için belirlemiş olduğu Mîkat kıssasını zikretmiş, sonra bunun peşinden buzağı kıssasını getirmiş, sonra da onun peşinden bu kıssayı zikretmiştir.

Zâhirî durum, bu kıssanın, geçen kıssadan başka olmasını gerektirir. Gerçi bu kısmın, birinci kıssadaki sözü tamamlamak üzere, oraya bir dönüş olması da reddedilemez. Fakat fesahata daha uygun olan, sözü bir kıssada, bir anlatımda bitirip, onu tamamladıktan sonra, başka bir kıssaya geçmektir. Fakat kıssanın bir kısmını anlatıp sonra başka bir kıssaya geçmek, sonra onu tamamladıktan sonra birinci

kıssadan kalan kısım hakkında birşeyler söylemek, karışıklığa sebep olur ve Allah'ın kelamını bundan uzak tutmak gerekir.

b) Allah'ın **Hz. Musa**'ya konuştuğu ve **Hz. Musa**'nın O'nu görme talebinde bulunduğu Mîkat'ta, o kimseler içinden hiçbir inkârcı çıkmamış, ama onlar, *"Allah'ı, açıktan bize göster"* (Nisâ, 153) demişlerdir.. Binâenaleyh, eğer bu ayette zikredilen o müthiş sarsıntı, onların bu sözleri sebebiyle meydana gelmiş olsaydı, "İçimizdeki beyinsizlerin söyledikleri şey yüzünden hepimizi imha mı edeceksin?" denilmesi gerekirdi.. **Hz. Musa** böyle demeyip, *"İçimizden birtakım beyinsizlerin işledikleri (günahlar) yüzünden, hepimizi helâk mi edeceksin?"* deyince, anlıyoruz ki bu sarsıntı, onların, Allah'ı görme isteğine yönelmeleri sebebiyle değil, ancak buzağıya tapmaya yönelmeleri sebebiyle olmuştur..

c) Allah Teâlâ, **Hz. Musa**'ya konuşup, **Hz. Musa**'nın Allah'ı görmeyi istediği o Mîkat'ta, **Hz. Musa**'nın bayılıp yere düştüğünü ve kendisinin o dağı unufak ettiğini zikretmiştir. Bu ayet-i kerimede zikredilen Mikat'a gelince, Allah Teâlâ, burada bu yetmiş kişiyi müthiş bir sarsıntının tuttuğunu zikretmiş, ama bu sarsıntının **Hz. Musa**'yı da tuttuğundan bahsetmemiştir. Öyleyse, **Hz. Musa**: *"Ya Rabbi, eğer dileseydin onları da, beni de daha evvel helâk ederdin"* demiş olduğu halde, bu sarsıntının onu da yakaladığı nasıl söylenebilir? Bu iki Mîkat'tan her birinin, bu hükümlere tahsis edilmesi, bunların her birinin, diğerinden ayrı olduğu zannını kuvvetlendirir...

Bu Mîkat'ın, Allah'ın **Hz. Musa**'ya konuştuğu ve **Hz. Musa**'nın Allah'ı görmeyi istediği Mîkat olduğunu söyleyenler, görüşlerine şöyle diyerek delil getirdiler: Allahu Teâlâ, birinci ayette, *"Vakta ki Musa, tayin ettiğimiz vakitte geldi..."* (A'râf, 143) buyurmuştur.. Bu ifade, "Mîkat" (belirlenmiş vakit) lafzının, bu Mîkata mahsus olduğuna delâlet eder... Cenâb-ı Hak bu ayette de, *"Mûsa, tayin ettiğimiz vakit için, kavminden yetmiş adam seçti.."* buyurunca, bu Mîkat'tan muradın, o Mîkat'ın aynısı olması gerekir..

Buna şöyle cevap verilir: Bu delil zayıftır; şüphe yok ki, önceki görüşü kuvvetlendirmek için zikredilen deliller daha kuvvetlidir. Allah en iyisini bilendir.

Üçüncü görüş: Bu Mîkat'ın tefsiri hususunda üçüncü açıklama, **Hz. Ali** (r.a)'den rivayet edilen şu hususdur: O şöyle demiştir: "**Musa** ve **Harun** (a.s), dağın eteğine vardılar.. Derken, **Harun** (a.s) uyudu; Allah Teâlâ da onun canını aldı.. **Hz. Musa** Tûr'dan dönünce, kavmi: "**Harun**'u, o öldürdü!" dediler. Bunun üzerine **Musa** (a.s), kavminden yetmiş adam seçti ve onlar, **Harun** (a.s)'un yanına gittiler.. Allah Teâlâ da onu diriltti ve o: "Beni hiç kimse öldürmedi.." dedi.. Bunun üzerine onları, burada müthiş bir sarsıntı yakaladı..." İşte bu konuda söylenenlerin tamamı, bundan ibarettir. Allah en iyisini bilendir..

BEŞİNCİ MESELE

Alimler, bu sarsıntı hususunda, ihtilaf etmişlerdir:

1) Bunun, öldürücü bir sarsıntı olduğu söylenmiştir... **Süddî** şöyle demiştir: "**Musa** (a.s.), *"Ya Rabbi, sen onların en hayırlılarını öldürdüğün ve beraberimde onlardan hiç kimse kalmadığı halde, ben İsrailoğullarına nasıl dönerim, ben onlara ne derim? Bundan sonra onlar bana, içlerinden birisini nasıl emânet ederler, güvenirler?"* dedi. Bunun üzerine de, Allah Teâlâ onları diriltti. Binâenaleyh, ayetteki, *"Eğer dileseydin onları da, beni de daha evvel helâk ederdin"* ifadesi, "**Musa** (a.s), İsrailoğullarının, onların yanına döndüğü zaman kendisini, o yetmiş şahıs hakkında itham etmelerinden ve onların ölmüş olabileceklerini kabul etmemelerinden korktu da; Rabbine "eğer dileseydin, Mîkat'a çıkmazdan önce bizi imha ederdin ve İsrailoğulları bunu görüp beni itham etmezlerdi..." demiştir" manasındadır.

2) Bu sarsıntı, öldürücü değildi... Fakat onlar bu korkunç durumu görünce, onları bir titreme aldı ve neredeyse eklemleri birbirinden ayrılacak ve belleri çatırdayacak denli sarsılmaya başladılar.. Öyle ki, **Hz. Musa,** onların ölmelerinden korktu... İşte bu esnada, ağladı ve dua etti; bunun üzerine Allah Teâlâ da, bu sarsıntıyı giderdi.

Fısk Yüzünden Umuma Bela Gelip Gelmemesi

Ayetteki أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا *"İçimizden birtakım beyinsizlerin işledikleri (günahlar) yüzünden, hepimizi helak mi edeceksin?"* ifadesi hakkında ehl-i ilim, şöyle demiştir: **Musa** (a.s)'nın, Hak Teâlâ'nın, başkalarının günahı sebebiyle bir kavmi imha edeceğini zannetmiş olması mümkün değildir... Dolayısiyle bu ifadeyi tevîl etmek gerekir.. Bu hususta şu iki bahis bulunmaktadır:

1) Buradaki "istifhâm", inkâr manasındadır. **Musa** (a.s) bu istifham ile, "Sen, böyle yapmazsın.." manasını kastetmiştir.. Nitekim, "Böyle yapmazsın" manasında, "Sana hizmet edeni, sen hakir mi kılarsın?" dersin..

2) **Müberred:** "Bu, "Bizi mahvetme!" manasında, şefkat ve merhamet taleb etmeyi ifade eden bir sorudur" demiştir...

Ayetteki Fitne Kavramı

Ayetteki إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ *"Zaten o da senin fitnenden (imtihanından) başka bir şey değil"* ifadesi hakkında **Vâhidî** (r.h.) şöyle demiştir: "Buradaki **hiye** zamiri, "fitne" kelimesine raci'dir.. Nitekim sen, إِنْ هُوَ إِلَّا زَيْدٌ "Bu, **Zeyd**'den başkası değildir" ve إِنْ هِيَ إِلَّا هِنْدٌ "Bu, **Hind**'den başkası değildir" dersin.. Dolayısiyle, bu ayetin manası,

"Beyinsizlerin içine düştüğü bu fitne, ancak, senin bir kavmi, kendisiyle saptırarak böylece de onların içine düştüğü; bir diğer kavmi de, kendisinden koruyarak, böylece de onların hak üzerine sebât etmiş olduğu bir imtihanındır.." şeklindedir. Sonra **Hz. Musa**, her şeyin Allah'dan olduğunu tekîd ederek, *"Sen, onunla kimi dilersen saptırır, yine onunla kimi dilersen hidâyete erdirirsin"* demiştir..." **Vahidî**, sözüne devamla şöyle der: "Bu ayet, onlara hiçbir mazeret bırakmayacak şekilde, Kaderiyye **(Mutezile)** aleyhine olan apaçık delillerden birisidir..."

Mutezile'nin İddiası

Mutezile ise: "Cebriyye'nin, bu ayete tutunması mümkün değildir. Çünkü Allah Teâlâ, "Kullarından dilediğini, bu fitne sebebiyle dinden saptırırsın" demiştir.. Bir de, Allah Teâlâ *"Onunla saptırırsın.."* buyurmuştur ki bu, "O sarsıntı ile şaşırtırsın, saptırırsın.." demektir.. Malûmdur ki Allah, sarsıntı ile, saptırmaz.. Öyleyse bu ayeti, tevîl edip başka bir manaya hamletmek gerekir. Ayetteki *"Zaten o da senin fitnenden (imtihanından) başka bir şey değil"* ifadesine gelince, bu "O, senin imtihanından ve sana kulluğun şiddet ve zorluğundan başka bir şey değildir" manasınadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu sarsıntıyı izhar edince, onları buna karşı sabretmekle mükellef tutmuştur..

Ayetteki, تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَآءُ *"Sen, onunla kimi dilersen saptırırsın..."* ifadesine ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç izah bulunmaktadır:

1) "Bu imtihan ile, bu mükellefin iman etmesi ve imanında devam etmesi şartıyla, dilediğini cennete ve sevaba ulaştırırsın. Ve dilediğini, iman etmemesi şartıyla veyahut da, iman etse bile, imanında sabır ve sebât göstermemesi şartıyla, cezalandırırsın.."

2) Buradaki, saptırmaktan murad, mahvetme manası olabilir.. Buna göre ayet, "Dilediğini bu sarsıntı ile helâk eder, dilediğini de bundan kurtarırsın.." manasındadır.

3) Bu imtihan, hidayete erenin, hidayetindeki ve dalâlete düşenin de dalâletindeki sebep gibi olunca, bunun Allah'a izafe edilmesi caiz olmuştur" demiştir.

Mu'tezile'ye Cevap

Bil ki bu teviller, fazla ciddî olmayan ve geniş tutularak yapılmış olan tevillerdir. Halbuki aklî deliller, bu ifadeden muradın, bizim söylemiş olduğumuz mana olması gerektiğine delâlet etmektedir. Bunun izahı birkaç bakımdandır :

1) Hem imana, hem de inkâr etmeye uygun olan kudretin bir tarafa olan tesirinin, diğer tarafa olan tesirinden üstün gelmesi, ancak müreccih olan, tercih ettirici olan bir sebepten dolayıdır; bu sebebin yaratıcısı ise Allah Teâlâ'dır.. Bu sebep bulunduğu zaman, fiilin oluşması vacib olur.. Bu öncüller sabit olunca, hidayetin ve saptırmanın da, Allah'dan olduğu sabit olur.

2) Her akıllı insan, ancak imanı, hakkı ve doğruluğu taleb eder.. Binâenaleyh, her iş insanın kendi niyet ve seçimiyle olmuş olsaydı, herkesin mü'min ve hak üzere olması icâb ederdî.. Durum böyle olmadığına göre, her şeyin Allah'dan olduğu sabit olmaktadır..

3) Eğer hidâyet ve marifetullahın meydana gelmesi, kulun kendi fiiliyle olsaydı, o kul nazarında hak inanç, bâtıl olandan ayrılmadığında, o kulun bu iki inançtan hassaten birisini elde etmesi ve meydana getirmesi imkânsız olurdu... Ama, şu inancın hak, öteki inancın da bâtıl oduğunu bilmesi, onun, bu inancı, daha önce nasıl idiyse, öylece bilmiş olmasını gerektirir. Binâenaleyh, bu inanca ulaşma hususundaki bu kudretin, bu hak olan itikâdın, daha önceden mevcut olması şartına bağlı olmasını gerektirir.. Bu ise, bir şeyin şartının, yine kendisi olmasını gerektirir ki, bu da imkânsızdır.. Böylece, hidâyetin ve ilmin kulun yaratmasıyla olmasının imkânsız olduğu kesinlik kazanmış olur. **Mutezile**'nin tevillerinin yanlış olduğunu gösterme hususundaki açıklamalar ise, bu kitapta daha önce, defalarca geçmişti. Allah en iyisini bilendir..

Allah'ın Merhametinin Özelliği

Sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**'nın bunun peşindenأَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ *"Sen bizim mevlâmızsın, bizi affet, bize merhamet et... Sen, mağfiret edenlerin en hayırlısısın.."* dediğini nakletmiştir. Bil ki, *"Sen bizim mevlâmızsın"* sözü hasr ifade edip, "Senden başka hiçbir dostumuz, hiçbir yardımcımız ve hiçbir hidayet edenimiz yoktur.." demektir.. Bu daha önce geçen, *"Sen, onunla kimi dilersen saptırır, yine onunla kimi dilersen hidâyete erdirirsin"* sözünün devamıdır.. *"Bizi affet, bize merhamet et"* ifadesinden murad şudur: **Hz. Musa** (a.s)'nın, *"Zaten, o da senin fitnenden (imtihanından) başka birşey değil"* şeklinde bir söz söylemiş olması, büyük bir cürettir. Bundan dolayı o, Allah Teâlâ'dan, bu cür'etini bağışlamasını istemiştir.. Ayetteki, *"Sen, mağfiret edenlerin en hayırlısısın"* ifadesi, "Senin dışındaki herkes ancak, ya güzel bir övgü veya bol bir mükâfaat, ya da kalbindeki değersiz, önemsiz bir duyguyu (anma hissini) gidermek için bağışlar. Velhasıl, bu bağışlamalar ya bir fayda elde etmek için, ya da bir zararı gidermek için olur.. Ama sana gelince sen, kullarının günahlarını, hiç bir karşılık ve menfaat elde etmek için değil, aksine sırf fazl-u kereminden dolayı bağışlarsın..." manasındadır. Dolayısiyle Cenab-ı Allah'ın

mağfiret edenlerin en hayırlısı olduğunu kesinlikle söylemek gerekir.. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

وَاكْتُبْ لَنَا فِي هَٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ ۚ قَالَ عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ ۖ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ ۚ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ ۝

"Dünyada da ahirette de bize hasene (iyilik) yaz. Biz, sana döndük" dedi. Allah dedi ki: "Ben, azâbıma dilediğimi dûçâr ederim.. Benim rahmetim ise, her şeyi kuşatmıştır.. Onu, (rahmetimi) ittika eden, zekâtını veren ve ayetlerimize iman eden kimseler için yazacağım.."

(A'râf, 156).

Bil ki bu, **Hz. Musa**'nın, o sarsıntıyı gördüğü zaman yapmış olduğu duanın devamıdır. Ayetteki, وَاكْتُبْ لَنَا فِي هَٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً *"Dünyada... bize hasene (iyilik) yaz"* ifadesinin manası şudur: **Hz. Musa** (a.s) önce, *"Sen, bizim mevlâmızsın"* diyerek, kendisinin Allah'dan başka velisi, dostu bulunmadığını ifade etmiştir. Velî ve yardımcıdan ise, iki şey beklenir: Birisi, zararları gidermesi, ikincisi fayda temin etmesidir. Zararı giderme, fayda temininden daha öncedir.. İşte bundan dolayı **Hz. Musa**, *"Bizi bağışla ve bize rahmet et!"* diyerek, Allah'dan önce zararı def etmesini, sonra da bunun peşisıra, *"Dünyada da, ahirette de bize hasene (iyilik) yaz"* diyerek, Allah'dan fayda temin etmesini dilemiştir. Ayetteki, **ve'ktüb lenâ** "bize... yaz" ifadesi, "Bizim için vâcib kıl..." anlamındadır. "Yazmak" kelimesi, vâcib kılmak manasında kullanılır. **Hz. Musa**'nın, dünyada da ahirette de "hasene" (iyilik) istemesi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey Rabbimiz, bize dünyada da iyi hal (hasene) ver, âhirette de iyi hal ver.."* (Bakara, 201) ayetinde haber verdiği gibi, Muhammed ümmetinin, mü'minlerinin talebi ve isteği gibidir...

Bil ki Allah'ın, kulunun velîsi olması, kulun O'ndan, zararları savıp, faydaları ulaştırmasını dilemesine münasip olur. Böylece O'nun lütfunun, kereminin ve ulûhiyyetinin eserleri ortaya çıkar. Aynı şekilde kulun tevbe, inkiyâd ve huşû ile meşgul olması da, bu şeyleri istemeye uygundur. Binâenaleyh **Hz. Musa** (a.s) önce ilk sebebi

zikretmiştir ki, bu da Hak Teâlâ'nın onun dostu olmasıdır. Sonra da bu sebebin peşisıra, o şeyleri istemiştir. Daha sonra **Hz. Musa** (a.s) ikinci sebebi zikretmiştir ki, bu da kulun, tevbe ve inkiyâd içinde olmasıdır. Bundan dolayı o, *"Biz sana döndük (tevbe ettik)"* demiştir. Müfessirler buradaki, **hudnâ** kelimesinin, *"Tevbe ettik ve sana döndük"* manasında olduğunu söylemişlerdir. **Leys** "Bunun masdarı olan **hevd** kelimesinin, "tevbe etmek" manasında olduğunu" söylemiştir. **Musâ** (a.s), bu sebepi de zikretmiştir. Çünkü bu istekleri taleb etmenin yerinde olmasını sağlayan, ancak şu iki şeyin toplamıdır: Allah'ın İlah, Rab ve Velî olması, bizlerin de O'nun tevbe eden, boyun eğen ve huşû içinde olan kulları olmamızdır. Birincisi, rubûbiyet izzetinin, ikincisi ise ubudiyyet (kulluk) zilletinin gereğidir. İşte bu ikisi bulunup, bir araya geldiklerinde bunlardan daha kuvvetli sebeb bulunmaz.

Cenâb-ı Hak, **Hz. Musâ** (a.s)' ın duâsını nakledince, bunun peşinden **Hz. Musa** (a.s)'a verdiği cevabı zikretmiş ve عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ *"Ben, azâbıma dilediğimi dilçâr ederim"* demiştir. Bu, "Ben, dilediğime azâb ederim. Bana hiç kimse itiraz edemez. Çünkü herşey benim mülkümdür. Her kim kendi öz mülkünde tasarrufta bulunuyorsa, hiç kimsenin ona itiraz hakkı yoktur" demektir. **Hasan el-Basri, men eşâü** (dilediğimi) kelimesini "**isâe**" (kötülük yapmak) masdarından olarak, **men esâe** (Kim kötülük yaparsa) şeklinde okumuştur. **İmam-ı Şâfii** de bu kıraati benimsemiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ *"Benim rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır"* ifadesi ile ilgili pek çok görüş vardır:

a) Bundan murad şudur: Allah'ın, rahmetinin, dünyada herşeyi kuşatmış olduğu, ahirette ise bu rahmetin sadece mü'minlere has olduğu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onu, ittikâ edenler.. için yazacağım"* buyruğu ile buna işaret edildiği söylenmiştir.

b) Var olmak, ademden (yok olmaktan, hiç olmamaktan) daha hayırlıdır. Buna göre, kendisine Allah'ın rahmetinin ulaşmamış olduğu hiçbir varlık yoktur. Çünkü Allah'ın rahmetinin en aşağı mertebesi, o varlığı var etmiş olmasıdır.

c) Denilmiştir ki: Hayır, bizzat, şer ise ârızî olarak istenir. Bizzat istenilen daha üstün ve râcih, arızî olarak taleb edilen ise daha aşağı derecededir.

Mu'tezile şöyle demiştir: Allah'ın rahmeti, hayrı dilemekten ibarettir. Mevcud olan bütün canlıları, Hak Teâlâ rahmet, lezzet ve hayır için yaratmıştır. Çünkü eğer canlı, birşeyden yararlanıyor veya yararlanabilir ise, bu pek çok yönden, Allah'ın rahmeti sebebiyledir. Eğer bir elem ve bir acı meydana geliyorsa, bunun pek çok karşılığı vardır. Bunlar da Allah'ın nimet ve rahmetindendir. İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hak, *"Benim rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır"* buyurmuştur. Bizim alimlerimiz ise,

bu ayetin, *"Kendisine herşey verilmiş"* (Neml, 23) ayeti gibi, kendisiyle husûsî bir hüküm murad edilen umûmî bir ifade olduğunu bildirirler.

Cenâb-ı Allah'ın فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَوٰةَ وَالَّذِينَ هُم بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ *"Onu (rahmetimi), ittikâ eden zekâtını veren ve ayetlerimize imân eden kimseler için yazacağım"* ifadesine gelince, bil ki Allah Teâlâ'nın buyruklarının hepsi şu iki kısma ayrılır:

a) Terkler... Bunlar, insanın terketmesi, kaçınması ve sakınması gereken şeylerdir. Ayetteki, *"İttika eden (kimseler için)"* ifadesi ile, bu kısma işaret edilmektedir.

b) (Yapılması gerekli olan) fiiller... Bu mükellefiyetler de ya insanın malına, ya da kendisine yöneliktirler. Birinci kısım, zekattır ve Cenâb-ı Hak, *"Zekâtını veren (kimseler)"* buyurarak buna işaret etmiştir. İkinci kısma gelince, buna ilim ve amel yönünden, insana vâcib olan şeyler dahildir. İlim, (Allah'ı) bilip tanımaktır. Amel de, dil ile ikrar ve uzuvlar ile ibadet etmektir ki, namaz buna dahildir. İşte ayetteki, *"Ayetlerimize iman eden kimseler.."* ifadesi ile de, bunların toplamına işaret edilmektedir. Bunun bir benzeri de, Bakara suresindeki هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ... (Bakara, 2-3) ayetidir.

* *
*

Nebiyy-i Ümmînin Tevrat ve İncil'de Haber Verilmesi

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِندَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنجِيلِ
يَأْمُرُهُم بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ
وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ ۚ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ
وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ ۙ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٥٧﴾

"(Onlar), yanlarındaki Tevrat ve İncil'de, (ismini ve sıfatlarını) yazılı bulacakları ümmi nebî olan, o resûle tâbi olanlardır. O, kendilerine iyiliği emrediyor, onları kötülükten nehyediyor, onlara (kendilerine haram kılmış oldukları) temiz şeyleri helâl, (helâl saydıkları) murdar, pis şeyleri de

üzerlerine haram kılıyor. O, onların ağır yüklerini ve sırtlarındaki zincirleri indiriyor. İşte O'na iman edenler, O'na ta'zîm edenler, O'na yardım edenler ve onunla birlikte indirilen nûra tabi olanlar yok mu! İşte onlar kurtuluşa erenlerin tâ kendileridir."

(A'râf, 157).

Bil ki Cenâb-ı Hak, kendisi için dünyada ve ahirette rahmetini yazdığı (takdir ettiği) kimselerin sıfatlarının, "takva, zekat verme ve Allah'ın ayetlerine imân etme" olduğunu beyan edince, bunun peşisıra, bunların bir diğer sıfatlarının da, yanlarındaki **Tevrat** ve **İncil**'de yazılı bulacakları ümmî peygambere uymak olduğunu bildirmiştir. Alimler bu hususta ihtilaf etmiş olup, bir kısmı şöyle demiştir: "Bu ifâdeden maksad, Tevrat'ta sıfatlarını (özelliklerini) bulmalarından ötürü, o ümmî nebinin peygamberliğine imân ederek, O'nun yolundan gitmeleridir. Çünkü insanlara peygamber olarak gönderilmezden önce, o peygamberin hükümleri hususunda insanların O'na tâbi olmaları mümkün değildir. Ayetteki *"ve İncil'de"* sözü hakkında da şöyle demişlerdir: Bu, "O'nun (adını) **İncil**'de yazılı bulacaklardır" demektir. Çünkü Allah, henüz **İncil**'i indirmeden, onların, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatlarını **İncil**'de bulmaları imkansızdır. Bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Aksine bu ifâdede kastedilenler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberlik zamanına erişen İsrailoğullarıdır. Böylece Cenâb-ı Hak bu günlere erişmiş olan kimselere, âhiretteki rahmetini, ancak ümmî bir nebî olan o peygambere tâbî oldukları takdirde vereceğini beyan etmiştir." Bu ikinci görüş doğruya daha yakındır. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s) henüz yokken ve peygamber olarak gönderilmezden önce, O'na tabî olmak mümkün değildir. Böylece Cenâb-ı Hak, bu ayet-i kerime ile, bu rahmetine, İsrailoğullarından, ancak müttakî olan, zekatını veren ve **Hz. Musa** (a.s) zamanındaki ayetlere inanan; Hz. Muhammed (s.a.s) devrinde yaşayanların ise, bu sıfatları haiz olmakla birlikte, getirdiği ahkâmda kendisine de tabi olanların nail olacaklarını bildirmiştir.

Hz. Peygamberin Bu Ayetteki Dokuz Sıfatı

Bunu iyice anladığın zaman biz diyoruz ki: Allah Teâlâ, bu ayette, Hz. Muhammed (s.a.s)'i tam dokuz sıfatla tavsîf etmiştir:

Birinci sıfat, O'nun bir "resul" olması... Örfe göre, bu kelime bilhassa, Allah Teâlâ'nın insanlara buyruklarını tebliğ etmesi için gönderdiği (görevlendirdiği) kimse hakkında kullanılır.

İkinci sıfat, O'nun bir "nebî" olması... Bu da, O'nun, Allah Teâlâ katında mertebesinin yüce olduğuna delâlet eder.

Üçüncü Vasfı Olan "Ümmîlik" Sıfatı

Üçüncü sıfat, O'nun "ümmî" olması... **Zeccâc** şöyle demiştir: "Ümmî" kelimesi, "Arap milletinin özelliklerini taşıyan kimse" manasındadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s): إِنَّا أُمَّةٌ أُمِّيَّةٌ لَانَكْتُبُ وَلَانَحْسِبُ *"Biz yazı ve hesap bilmeyen ümmî bir toplumuz"* buyurmuştur. Çünkü Arapların çoğu okuma ve yazma bilmiyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendisi de böyle idi. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, O'nu "ümmî" diye tavsîf etmiştir."

Muhakkik alimler ise şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu izaha göre, ümmî oluşu, O'nun mucizelerinden birisidir. Bunu birkaç yönden açıklayabiliriz:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), Allah'ın kitabını, o insanlara hem de (vahyedilmiş şekliyle) manzûm olarak, hiçbir kelimesini değiştirip bozmaksızın, tekrar tekrar okuyordu. Bir Arap hatibi, irticâlî olarak bir hitâbe okuyup, daha sonra bunu tekrarladığında, ister istemez ya ona bazı şeyler ilave ediyor, ya da ondan az-çok bazı şeyleri eksiltiyordu. Hz. Muhammed (s.a.s) ise, yazı yazmayı ve yazılanı okumayı bilmediği halde, hiçbir ziyâdede, eksiltmede ve değiştirmede bulunmaksızın Allah'ın kitabını okuyordu. İşte bu da, O'nun mucizelerinden birisidir. Nitekim Allah Teâlâ, *"(Habibim) seni okutacağız ve sen (asla) unutmayacaksın"* (A'lâ, 6) buyurarak buna işaret etmiştir.

b) Eğer, Hz. Peygamber (s.a.s) yazabiliyor ve okuyabiliyor olsaydı, zaman zaman önceki ümmetlerin kitaplarını okuduğu, böylece bu bilgilerin o okumalar neticesinde meydana geldiği hususunda itham edilirdi. Ama o, hiçbir öğretim ve okumada bulunmaksızın, pekçok ilimleri ihtiva eden bu yüce Kur'an'ı getirince, bu O'nun mucizelerinden birisi olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sen, bundan evvel ne bir kitap okumuş, ne de O'nu elinle yazmış değildin. Eğer böyle olsaydı, bâtıl söyleyenler şüpheye düşebilirlerdi"* (Ankebut, 48) ayetinden kastedilen budur.

c) Yazı yazmayı öğrenmek kolay bir iştir. Çünkü en az akıllı ve en az zeki olanlar bile, az bir gayretle yazıyı öğrenebilmektedirler. Binâenaleyh yazıyı öğrenememek, anlayış ve idrakte büyük bir eksikliğin olduğuna delâlet eder. Hem sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, önceki ve sonraki herkesin ilimlerini vermiş ve ona, hiçbir insanın ulaşamadığı bilgiler ile sayısız hakikatleri lütfetmiştir. Akıl ve anlayış bakımından olan bu büyük gücün yanısıra, Hak Teâlâ, O'nu öyle bir şekilde yaratmıştır ki, O'nun aklı ve anlayışı çok az kimselerin bile kolaylıkla öğrenebildiği yazıyı öğrenmeye ihtiyacı olmamıştır. İşte böylece, birbirine zıd bu iki durumu birleştirmek, adetâ iki zıddı uzlaştırmak gibi olmuştur. Bu da, harikulâde bir hâdise olup, bir mucize yerine geçmiştir.

Dördüncü sıfat, Cenâb-ı Hakk'ın الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوباً عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ *"Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de, (ismini ve sıfatlarını) yazılı bulacakları..."* buyruğu ile anlatılan hususdur. Bu, Hz. Peygamber'in sıfatının ve peygamberliğinin sahih olduğunun, **Tevrat'ta** ve **İncil'de** yazılı olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü eğer bu orılarda yazılı olmamış olsaydı, böyle birşeyi söylemek, yahudi ve hristiyanları, O'nun sözünü kabul etmekten uzaklaştıran en önemli sebeplerden biri olmuş olurdu. Zirâ yalan ve iftirada ısrar etmek, nefret uyandıran, en büyük şeylerdendir. Akıllı bir kimse, kendi kıymetinin düşmesine sebebiyet verecek ve insanları sözünü kabulden uzaklaştıracak olan bir şeyi yapmaz. Cenâb-ı Allah böyle buyurduğuna göre, bu söz, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatlarının **Tevrat** ve **İncil'de** zikredilmiş olduğuna delâlet eder. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğunu gösteren, en büyük delillerden biri olmuş olur.

Beşinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ *"Kendilerine iyiliği emrediyor"* ifadesidir. **Zeccâc** şöyle demiştir: *"Kendilerine iyiliği emrediyor"* buyruğunun, "müste'nef" bir cümle olması caiz olduğu gibi, bunun manasının, "Onun, kendilerine iyiyi emrettiğini, yanlarındaki kitapta yazılı olarak buluyorlar" şeklinde olması da mümkündür." Ben diyorum ki: İyiliği emretmenin bütün çeşitleri, Hz. Peygamber'in اَلتَّعْظِيمُ لِأَمْرِ اللّٰهِ وَالشَّفَقَةُ عَلَى خَلْقِ اللّٰهِ *"Allah'ın emrine saygı göstermek, Allah'ın mahlûkatına da şefkat etmek"* hadisinde özetlenmiştir. Bu böyledir, çünkü mevcût olan varlık, ya zâtından dolayı vacibu'l-vücuddur; ya da zâtından dolayı mümkinu'l-vücûd'dur. Zâtından dolayı vâcib olan, Allah (c.c.)'dur. Ve, O'na tazimden, O'na kulluk izharından, O'nun izzet kapısında inkıyâd ve huşû izhar etmekten ve O'nun noksanlıklardan berî, zıdlardan ve ortaklardan münezzeh olarak kemal sıfatlarıyla muttasıf olduğunu itirâf etmekten daha şerefli bir iyilik yoktur.

Zâtından dolayı mümkin olan varlığa gelince, eğer o canlı değilse ona hayrı ulaştırmanın yolu yoktur. Çünkü faydalanma, hayat sahibi olma şartına bağlıdır. Bununla beraber, Allah'ın mahlûku olmaları hasebiyle yine de hepsine tazîm ve saygı nazarıyla bakmak gerekir. Mahlukatın her zerresi, Allah'ın birliğine ve O'nun noksan sıfatlardan münezzeh olduğuna kesin bir delil ve açık bir bürhan olunca, onlara da, saygı ve tazîm nazarıyla bakmak gerekir. Yine, Allah Teâlâ'nın mahlûkatın her zerresinde ilginç sırları ve gizli hikmetleri olduğu için, bunlara, yine saygı ve tazim nazarıyla bakmak gerekir. Ama, bu mahlûk, canlılar cinsinden olursa, ona da, insanın gücünün yettiği en son noktaya kadar şefkat göstermek gerekir. Ana-babaya iyilik etmek, akrabayı ziyaret etmek ve iyiliği yazmak, bu şefkâte dahildir. Böylece, Hz. Peygamberin, *"Allah'ın emrine saygı göstermek; Allah'ın mahlûkatına da şefkat etmek.."* hadisinin, emr-i bi 'l-ma'rûfun bütün çeşitlerini toplayan bir söz olduğu sabit olur.

Altıncı sıfat: Allah Teâlâ'nın, يَنْهٰيهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ *"Onları kötülükten nehyediyor"* ifadesiyle anlatılan sıfattır. Bu münkerden maksad, yukarda zikredilen işlerin zıdları olup, bunlar da, putlara tapmak; Allah Teâlâ'nın sıfatları hakkında bilgisizce ileri geri konuşmak; Cenab-ı Hakk'ın, peygamberlerine indirdiğini inkâr etmek; akraba ile bağları koparmak ve ana-babaya âsi olmak... gibi kötülüklerdir.

Yedinci sıfat: وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ buyruğunun anlattığı husustur. Bazı âlimler: "Tayyibâttan murad, Allah Teâlâ'nın, helâl olduğuna hükmettiği şeylerdir" demişlerdir ki, bunlar iki bakımdan uzak bir ihtimaldir:

1) Bu duruma göre, ayetin manası, "O, onlara, helâlleri helâl kılıyor" şeklinde oluyor ki, bu sırf tekrardır.

2) Bu takdire göre, ayet bir mana ifade etmez; çünkü biz, Allah Teâlâ'nın helâl kıldığı şeylerin neler olduğunu ve kaç tane olduğunu bilmiyoruz.. Binâenaleyh, aksine burada gereken, "tayyibât"tan muradın, insanın fıtratı ve yaratılışı itibariyle ona hoş gelen şeyler olduğunu söylemektir. Bu böyledir, çünkü bunları yemek bir lezzet ifade eder... Menfaâtli, faydalı olan şeylerde aslolan ise, onların helâl olmalarıdır. Bundan dolayı bu ayet, insan nefsinin hoş gördüğü ve yaratılışının lezzet duyduğu her şeyde, aksini ifâde eden ayrı bir delil bulunmadıkça, aslolanın onların helâl olması olduğuna delâlet eder.

Sekizinci sıfat: Ayetteki, وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَآئِثَ *'(helâl saydıkları) murdar-pis şeyleri de üzerlerine haram kılıyor"* ifadesinin anlattığı husustur. **Atâ, İbn Abbas**'tan rivâyet ederek şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak, buradaki *"habâis-pis şeyler"* kelimesiyle, leş, kan ve Maide suresinde, ذٰلِكُمْ فِسْقٌ (Maide, 3) ifadesine kadar zikredilen şeyleri kastetmiştir." Ben ise diyorum ki: İnsan fıtratının hoşlanmadığı ve nefsin pis ve kötü bulduğu her şeyi alıp kullanmak, bir elem ve keder sebebidir.. Zararlı olan şeylerde aslolan ise, onların haram olmalarıdır.. Binâenaleyh bu ifâde, insan fıtratının hoşlanmadığı her şeyde aslolanın, aksini ifâde eden başka bir delil olmadıkça, "haramlık" olmasını gerektirir... **İmam Şâfiî** (r.h.), köpek alıp-satmanın haram olduğu hükmünü, bu asla dayandırmıştır. Çünkü, **İbn Abbas**'ın Hz. Peygamber'den, **"Sahîhayn"**'da yer alan rivâyetine göre Hz. Peygamber, اَلْكَلْبُ خَبِيثٌ وَخَبِيثٌ ثَمَنُهُ *"Köpek habistir, pistir;* [6] *onun bedeli de pistir"* buyurmuştur.. Köpeğin bedelinin pis olduğu, böylece, sabit olunca, ayetteki *"(helâl saydıkları) murdar-pis şeyleri de üzerlerine haram kılıyor"* ifadesinden dolayı, bunun (köpek alışverişinin) haram olması gerekir. Aynı şekilde, içki de haramdır. Çünkü içki, *"Ey iman edenler, içki,*

---

6) **Buhârî**, Büyû, 113; **Müslim**, Müsâkât, 41 (3/1199). (Benzer hadis).

kumar, (tapmaya mahsus) dikili taşlar, fal okları ancak şeytanın amelinden birer murdardır.." (Maide, 90) ayetinin delâletiyle, bir pislik, murdar bir şeydir. Murdar olan şey de, dil âlimlerinin bu hususta ittifak etmiş olmalarının delâletiyle, "habîs"tir; habîs olan da, *"(helâl saydıkları) murdar-habis şeyleri de üzerlerine haram kılıyor"* ifadesinden dolayı haramdır..

Dokuzuncu sıfat: Cenâb-ı Hakkın, وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ *"(...) onların ağır yüklerini ve sırtlarındaki zincirleri indiriyor..."* ifadesinin beyan ettiği hususdur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Sadece **İbn Âmir,** kelimeyi çoğul olarak أَصَارَهُمْ şeklinde; diğer kıraat alimleri de müfred olarak إِصْرَهُمْ şeklinde okumuşlardır.. **Ebu Ali el-Farisî** şöyle demiştir: **"İsr** kelimesi, lafzı müfred olmakla beraber, çoğul anlamında da kullanılan bir masdardır. Ayetteki, çoğul zamirine muzâf kılınmış olması da buna delâlet eder. Bu, çoğula muzâf yapılan, (lafzı) müfred bir kelimedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ *"Allah dileseydi onların işitmelerini, gözlerini de giderirdi.."* (Bakara, 20) buyurmuştur." İsr kelimesini çoğul okuyan kimse, bununla muhtelif ahidleri murad etmiştir.. Masdarlar, وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا *"Ve siz Allah'a karşı (türlü) zanlarda bulunuyordunuz"* (Ahzâb, 10) ayetinde de olduğu gibi, onların ifâde ettikleri şeylerin nevilerinin çok olması halinde, bazan cemi kılınırlar.

İKİNCİ MESELE **İsr** kelimesi, sahibine ağır gelen ve ağırlığından dolayı hareket etmesine mani olan ağırlık, yük demektir. Bu tabirden maksat, **Hz. Musa** (a.s)'ın şeriatının çok zor ve ağır olduğunu ifade etmektir.. *"Sırtlarındaki zincirler..."* tabirinden murad da, "Elbisedeki, kendisine idrar bulaşmış olan yeri kesip atmak; tevbe için, kendini öldürmek; hata eden uzvu kesmek ve etteki damarları bulup çıkartmak.. gibi, ibadetlerinde söz konusu olan, çok şiddetli ve ağır, zor sorumluluklardır. Allah Teâla, bunları *"zincirler"* diye vasfetmiştir, çünkü bir şeyi haram kılmak, insanı onu yapmaktan alıkor, aynı şekilde zincirler de, insanı bir şey yapmaktan alıkor.. Rivâyet edildiğine göre İsrailoğulları, namaza kalktıkları zaman, yün elbiseler giyiyor, Allah'a tazim ve saygı olarak, ellerini boyunlarına zincirlerle bağlıyorlardı. Bu görüşe göre ayetteki *"zincirler"* kelimesi, mecazi bir ifade değildir..

Bil ki bu âyet, zarar veren şeylerde aslolanın, onların meşrû olmaması olduğuna delâlet eder. Çünkü, zararlı olan her şey, insana bir yük ve adeta bir zincirdir. Bu ifadenin zahiri, bunların meşru olmamalarını gerektirir... Bu, Hz. Peygamber'in

لاَضَرَرَ وَلاَ ضِرَارَ فِي الإِسْلاَمِ *"İslam'da ne zarar vermek, ne de (kendisine yapılan zarara) zararla karşılık vermek yoktur!..."* بُعِثْتُ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّهْلَةِ السَّمْحَةِ [7] ve *"Ben, kolay ve müsamahalı olan, tevhîd inancıyla gönderildim..."* hadislerinde ifade edilen hususa benzemektedir. Bu, İslâm şeriatinde, büyük ve önemli bir kaidedir.

Bil ki, Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'i bu dokuz sıfatla nitelendirdikten sonra, فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ *"İşte O'na iman edenlere (...) gelince..."* buyurmuştur. **İbn Abbas:** "Bundan maksat, yahudilerden O'na iman edenlerdir" demiştir... عَزَّرُوهُ ifadesi ise, "O peygambere saygı gösterenler, tazim edenler" anlamındadır. **Keşşâf sahibi** ise, "Bu fiilin masdarı olan **ta'zîr** kelimesinin esas manası, "men etmek", engellemektir. Had cezâsından daha hafif olan dövme şeklindeki tazîr cezası da, yine bu köktendir. Buna tazîr denilmesinin sebebi, onun, kötülüğü tekrar tekrar yapmaktan alıkoymasıdır.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ *"O'na yardım edenler ve onunla birlikte indirilen nûra tâbi olanlar..."* buyurmuştur.. "Düşmanlarına karşı O'na yardım edenler.." demektir.. Buradaki "nûr" Kur'an'dır. Bunun, "hidâyet" "beyân-açıklama", "peygamberlik" ve "kalbteki açıklığı ve sarahati, nûrun açıklık ve aydınlığı gibi olan hak" anlamlarına geldiği de söylenmiştir .

Eğer: "Buradaki nûr kelimesini, Kur'an manasına hamletmek nasıl mümkün olur? Çünkü Kur'an, Hz. Peygamber'le beraber değil, ancak Cebraîl (a.s) ile indirildi" denilirse, biz şöyle deriz:

Bu ifadenin manası, "O, onun peygamberliğiyle beraber indirildi..." şeklindedir. Çünkü onun peygamberliği, Kur'an'ın zuhur etmesiyle zuhur etmiştir..

Allah Teâlâ, bu sıfatları zikrettikten sonra, أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ buyurmuştur. Bu, "işte bu kimseler, dünyada da, ahirette de isteklerine ulaşan kimselerdir" anlamındadır...

* *
*

7) **Müsned**, 1/313; **Keşfu'l-Hafâ**, 2/365.

Hz. Muhammed'in Risaleti Evrenseldir

قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنِّى رَسُولُ ٱللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا ٱلَّذِى لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ لَآ إِلَٰهَ
إِلَّا هُوَ يُحْىِۦ وَيُمِيتُ فَـَٔامِنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِ ٱلنَّبِىِّ ٱلْأُمِّىِّ ٱلَّذِى يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَكَلِمَٰتِهِۦ
وَٱتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٨﴾

"De ki: "Ey insanlar, şüphesiz ben, göklerin ve yerin mülküne mâlik olan, kendisinden başka hiç bir tanrı bulunmayan, hem dirilten, hem öldüren Allah'ın, siz hepinize gönderdiği bir peygamberim... Öyleyse Allah'a ve O'nun, Allah'a ve Allah'ın sözlerine iman eden ümmî nebî olan peygamberine iman edin ve ona tâbi olun... Umulur ki hidâyete ulaşırsınız.."

(A'râf, 158).

Bil ki Allah Teâlâ, *"rahmetimi, ittikâ edenlere yazacağım.."* (A'râf, 156) buyurunca, sonra bu rahmetin o müttakiler için meydana gelebilmesinin onların bu ümmî nebî olan peygambere ittibâ etmeleri şartına bağlı olduğunu bildirmiştir. Bu ayette ise, O'nun peygamberliğinin bütün insanlar için olduğunu, kesin olarak beyan etmiş ve قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنِّى رَسُولُ ٱللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا *"De ki: "Ey insanlar, şüphesiz ben, ... Allah'ın, siz hepinize gönderdiği bir peygamberim.."* buyurmuştur.

Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ayet, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, bütün insanlara gönderildiğine delâlet eder. Yahudilerden, **İsâ el-İsfehanî**'nin tâbileri olan ve kendilerine "İseviyye" denilen bir cemaat: "Hiç şüphesiz Muhammed, İsrailoğullarına değil, sadece Araplara gönderilmiş sadık bir peygamberdir" demişlerdir. Onların sözlerinin yanlışlığına dair delilimiz, bu ayettir... Çünkü, ayetteki *"ey insanlar..."* sözü, bütün insanları içine alan bir hitabtır. Bundan sonra ayette, *"Şüphesiz ben... Allah'ın, siz hepinize gönderdiği bir peygamberim"* buyurulmuştur. Bu ifade de, Hz. Muhammed'in bütün insanlara gönderilmiş olmasını gerektirir.. Ve yine, onun, dini, kesin olarak kendisinin bütün âlemlere (insanlığa) gönderildiğini açıkça bildirdiğini göstermektedir. Dolayısiyle ya "o hak peygamberdir" denilir, ya da, "böyle değildir" denilebilir. Eğer o, hak bir peygamber idiyse, onun yalan söylemiş olması imkânsızdır; binâenaleyh, onun, iddia

ettiği her hususta, sadık ve doğru olduğuna kesin olarak inanmak gerekir. Bundan dolayı mütevatir haberlerle ve bu ayetin zahiriyle, Hz. Muhammed'in, kendisinin bütün insanlara gönderildiğini bildirdiği sabit olduğuna göre, onun bu söz ve iddiasında da sadık olması gerekir.. Bu ise, "O, sadece Araplara gönderilmişti, İsrailoğullarına değil..." diyen kimsenin sözünün yanlış olduğunu gösterir.

Ama, "O, hak bir peygamber değildir" diyen kimsenin iddiasına gelince, bu, Hz. Peygamberin hem Araplara, hem de diğer insanlara bir peygamber olarak gönderilmiş olduğu hakikatini zedeler. Binâenaleyh Hz. Peygamberin, insanların tamamına değil de, onların bir kısmına peygamber olduğunu söylemenin bâtıl ve çelişkili bir söz olduğu sabit olur.

Bu sabit olunca, biz deriz ki, "Bazı alimler, ayetteki *"Ey insanlar, şüphesiz ben... Allah'ın, siz hepinize gönderdiği bir peygamberim"* buyruğunun, kendisinde bir tahsis bulunan umûmî bir ifade olduğunu söylemişlerdir. Bazı alimler ise bunu kabul etmemişlerdir. Birinci görüşte olanlar şöyle demişlerdir: Bu ifade şu iki yönden tahsîs edilmiştir:

a) Eğer insanlar, mükellefler cümlesinden iseler, Hz. Muhammed (s.a.s), bütün insanlara gönderilmiş bir peygamberdir. Ama onların hepsi, mükellef değil iseler, o zaman Hz. Muhammed, onların hepsine gönderilmiş olmaz. Bunun sebebi şudur: Hz. Peygamber (s.a.s): رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاَثٍ عَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَبْلُغَ وَعَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يُفِيقَ *"Üç kısım insandan sorumluluk kalemi kaldırılmıştır: Akil baliğ oluncaya kadar çocuktan; uyanıncaya kadar, uyumakta olan kimseden; kendisine gelinceye (aklı başına gelinceye) kadar deliden"* [8]buyurmuştur.

b) Hz. Peygamber (s.a.s), kendisini izleyebilmesi ve uyabilmesi için, varlığı ve peygamber olarak gönderildiği, mucizeleri ve şeriatı, haberi kendisine ulaşmış olan her insana gönderilmiş bir peygamberdir. Ama dünyanın bir köşesinde, kendilerine Hz. Muhammed'in bir peygamber olarak gönderilişinin ve mucizelerinin haberi ulaşmamış olan bir topluluğun bulunduğunu farzedersek, işte bu kimseler, O'nun peygamberliğini kabul etmekle mükellef değildirler.

İkinci görüşteki alimler ise, ayette bir tahsisin (istisnanın) bulunmasını şu iki yönden kabul etmemişlerdir:

a) Bunu şöyle açıklarız: Ayetteki *"Ey insanlar.."* sözü bir hitabtır ve bu hitab ancak mükellef olanlar içindir. Durum böyle olunca, ayetteki, *"Ey insanlar..."* hitabının

8) **Buhârî**, Hudûd, 22; **Tirmizî**, Hudud, 1 (4/32); **İbn Mace**, Talak, 15 (1/658-659).

şumûlüne girenler, ancak mükellef olan insanlardır. Bu duruma göre, "*Ey insanlar*" sözü, kendisinde tahsis bulunan umûmî bir ifadedir" denilmesi gerekmez.

b) Bir de, âlemin bir köşesinde, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak geldiğinin, mucizelerinin ve şeriatının haberi kendilerine ulaşmamış olan bir topluluk bulunabileceğini söylemek, gerçekten uzak bir ihtimaldir. Bu son derece uzak bir ihtimal olunca, bizim böyle bir tahsise (istisnaya) tutunmamıza gerek kalmaz.

İKİNCİ MESELE Bu ayet, her ne kadar Hz. Muhammed (s.a.s)'in bütün insanlara peygamber olarak gönderildiğine delâlet ediyorsa da, bunda onun dışındaki diğer peygamberlerin, bütün insanlara gönderilmediği hususunda bir delâlet yoktur. Doğrusu bu konuda, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dışındaki peygamberler içinde bütün insanlara gönderilmiş bir peygamberin olup olmadığını anlamak için, diğer başka delillere başvurmak gerekir. İşte biz, bundan dolayı diyoruz ki: Bir kısım âlim, Peygamber Efendimizin şu gelen hadisinden ötürü, kendisinden başka hiç bir peygamberin bütün insanlara gönderilmediği görüşünü benimsemişlerdir: أُعْطِيتُ خَمْساً لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ قَبْلِي: أُرْسِلْتُ إِلَى الْأَحْمَرِ وَالْأَسْوَدِ وَجُعِلَتْ لِي الْأَرْضُ مَسْجِداً وَطَهُوراً وَنُصِرْتُ عَلَى عَدُوِّي بِالرُّعْبِ يَرْعَبُ مِنِّي مَسِيرَةَ شَهْرٍ وَأُطْعِمْتُ الْغَنِيمَةَ دُونَ مَنْ قَبْلِي وَقِيلَ لِي سَلْ تُعْطَهْ فَاخْتَبَأْتُهَا شَفَاعَةً لِأُمَّتِي "*Bana, benden önce hiç kimseye verilmemiş olan şu beş şey verilmiştir:*

a) Ben, gerek beyaz, gerek esmer derili bütün insanlara peygamber olarak gönderildim.

b) Yeryüzü bana mescid ve temiz sayıldı.

c) Düşmanlarımın kalbine korku salınmakla bana yardım edildi. Öyle ki onlar, bir aylık yerden benden korkarlar.

d) Benden önce hiç kimseye mübah değilken, ganimet bana (helâl kılındı), ve

e) Bana, "İste, istediğin sana verilecek" denildi de,ben bu isteğimi (Kıyamet günü) ümmetim için şefâat istemek üzere beklettim."(9)

Bir kimse şöyle diyebilir: "Bu hadis yukarıda bahsedilen hususun (yani evrensellik meselesinin) isbatına yetmez. Zira bundan maksadın, şu olması uzak ihtimal değildir: "Bütün bu hususiyetler Resulullah'ın özelliklerindendir, O'ndan başkası bunların tamamına sahip olmamıştır , fakat bunların tamamının O'nun hususiyetlerinden

9) **Buhari**, Humus, 8; **Müslim**, Mesâcid, 3-5 (I/370-371); **Tirmizi**, Siyer, 5 (4/123).

olması, bu hususiyetlerinden bir tekinin de sadece kendisine has olmasını gerektirmez. Nitekim denildiğine göre, **Hz. Âdem** (a.s), bütün evladlarına peygamber olarak gönderilmiştir. Bu duruma göre o da, bütün insanlara gönderilmiş olur. Aynı şekilde **Hz. Nûh** (a.s) da gemiden çıktığı zaman, o zamanki bütün insanlar, ancak o gemidekiler olduğu için, o da bütün insanlara peygamber olarak gönderilmiştir."

Ayetteki الَّذِى لَهُ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ *"Göklerin ve yerin mülküne mâlik olan"* ifadesine gelince, bil ki, Hak Teâlâ Peygamberine, herkese, *"Ben size Allah'ın gönderdiği bir peygamberiyim"* demesini emredince, bunun peşinden bu iddiasının doğruluğuna delâlet edecek şeyleri zikretmiştir. Bil ki bu iddianın faydası, ancak şu dört aslı iyice anlatmakla tamamlanır ve ortaya çıkar:

Birinci asıl: Âlemin, hayat sahibi, âlim ve kudretli bir ilahı bulunduğunu isbat etmek... Ayette buna delâlet eden şey, *"Göklerin ve yerin mülküne mâlik olan.."* kısmıdır. Bu böyledir, çünkü göklerin ve yerin maddesi, bunların, Kur'an-ı Kerim'de zikredilmiş olan birçok bakımdan, hayat sahibi, âlim ve kâdir bir yaratıcıya muhtaç olduklarına delâlet etmektedir ki bu hususların geniş izahı, bu Tefsir'de (çokça) zikredilmiştir. Biz, mükellefiyetin güzel ve yerinde olduğu ve peygamberler gönderildiği hususunda, bu aslı isbat etmeye ihtiyaç duyduk. Çünkü âlemin, varlığında müessir olacak bir müessirinin bulunmaması, yahut da bir müessirinin olup, fakat ihtiyarı ile fâil değil de, mûcib bizzat (zâtı gereği mecbûr) bir varlık olması durumunda, peygamberlerin gönderildiğini söylemek mümkün olmaz.

İkinci asıl: Âlemin ilahının tek, ortaklardan, zıdlardan (muhaliflerden) ve benzerlerden münezzeh olduğunu isbât etme. Ayetteki, **La ilahe illa hû** *"Kendisinden başka hiçbir tanrı bulunmayan"* sözüyle buna işaret edilmektedir. Biz, mükellef tutmanın güzel ve peygamberler göndermenin mümkin olduğu hususunda, bu aslı da beyan etmek ihtiyacını duyduk. Çünkü âlemin iki ilahı olduğunu farzettiğimizde, bu ilahlardan birisi insanlara bir peygamber gönderdiği zaman, belki de bu peygamberin, bu ilaha ibadete çağırdığı insanlar, o ilâhın değil de, diğer ilahın yarattığı insanlar olur. Buna göre bu insanların, (kendilerini yaratmış olan) ilaha ibadet ve itaat etmeleri gerekir. (Öbür ilahın) bu insanlara peygamber gönderip, kendisine itaatı vâcib kılması, zulüm ve bâtıl bir iş olur. Ama tek bir ilahın olduğu sâbit olursa, o zaman bütün insanlar, onun kulları olurlar ve o ilahın bütün insanlara gönderdiği talimatlar geçerli ve yerinde olur, herkesin onun emir ve yasaklarına boyun eğmeleri de şart olur. Böylece, âlemin ilahının tek olduğu sâbit olmadığı zaman, peygamberler göndermenin ve mükellefiyetleri ihtiva eden kitaplar indirmenin mümkin olmayacağı kesinlik kazanır.

Üçüncü asıl: Allah Teâlâ'nın haşre (insanları biraraya toplamaya), neşre, ba'se

(diriltmeye) ve Kıyameti koparmaya kâdir olduğunu isbât etmek.. Çünkü bunun kesin olmadığını kabul etmemiz halinde, itaatla meşgul olup, günahlardan kaçınmak abes ve meşgul olup, günahlardan kaçınmak abes ve anlamsız birşey olmuş olur. İşte ayetteki, *"Hem dirilten, hem öldüren.."* sözü ile, bu aslın varlığına işaret edilmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, önce dirilttiği (hayat verdiği) zaman, O'nun tekrar hayat vermeye kâdir olduğu, böylece de yeniden diriltmeye haşre ve neşre muktedir olduğu sâbit olmuş olur. Bu takdirde de, ilk hayat veriş, büyük bir in'am (nimet) olmuş olur. Binâenaleyh yerine getireceği taatlerin, bu ilk hayat vermeye şükür yerine geçmesi için Allah'ın insandan kulluk istemesi uzak görülecek bir şey değildir. Yine ilk hayat verme, tekrar diriltmeye de kâdir olduğuna delâlet edince, Cenâb-ı Hak, o insanın amellerinin karşılığını vermeye de kâdir olmuş olur.

Bil ki bu üç aslın doğru olduğunu söylemek gerekince, Allah'ın, peygamberler gönderip, kullarından emir ve tekliflerine uymalarını istemesinin doğru olacağını söylemek gerekir. Çünkü buna göre, bütün insanlar O'nun kullarıdır. Onların O'ndan başka mevlâları yoktur. O, herkese en büyük nimeti in'am etmiş (hayat vermiştir). Yine O, ölümlerinden sonra herkese, amelinin karşılığını vermeye kâdirdir. İşte bu üç sebepten herbiri, Allah Teâlâ'nın kullarını mükellef tutmasının güzel ve yerinde olduğu hususunda, tam ve yeterli bir sebeptir. Birinci sebep bakımından, bunun güzel olması şundan dolayıdır: Çünkü mevlâ (efendi) olanın, kendisine itaat ve hizmet etmesini kölesinden istemesi normaldir.

İkinci sebep bakımından bunun güzel oluşu ise şundan dolayıdır: Nimetler verenin, nimet verdiği kimselerden, şükür ve itaat istemesi normaldir.

Üçüncü sebep itibariyle, bunun güzel oluşu ise şöyledir: Mükellefe eksiksiz bir karşılık vermeye muktedir olanın, onu herhangi bir taat ile mükellef kılması da makuldür. Binâenaleyh, Allah Teâlâ'nın bu ayette işaret ettiği delillerle bu üç asıl sâbit olduğuna göre, Allah'ın peygamberler göndermesinin güzel ve kullarına çeşitli mükellefiyetler yüklemesinin câiz olduğuna kesin olarak inanmak gerekir. Dolayısıyla zikredilen bu ayetlerin, âlemin hayat sahibi, âlim ve kâdir bir tanrısı bulunduğuna, bu tanrının tek olduğuna ve O'nun peygamberler gönderip, kitaplar indirmesinin makul olduğuna delâlet ettiği sâbit olur.

Hz. Muhammed (s.a.s)'in Risaleti

Bil ki Allah Teâlâ, bu ayette zikredilen bu deliller ile bu (üç) aslın doğru olduğunu isbat edince, bundan sonra فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ *"Binâenaleyh Allah'a ve O'nun peygamberine iman edin"* buyurmuştur. Ayetteki bu (söz dizisi), son derece güzel bir tertibtir. Çünkü Allah, önce peygamberler gönderilmesinin caiz ve mümkin birşey

olduğunu beyân edince, bunun peşisıra, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kendisi katından gönderilmiş hak bir peygamber olduğunu zikretmiştir. Çünkü bir hususu isbata çalışan kimsenin, önce bunun mümkin olduğunu, sonra da tahakkuk ettiğini açıklaması gerekir. Cenâb-ı Allah bundan sonra söze, *"Öyleyse Allah'a iman edin"* diye başlamıştır. Çünkü biz, Allah'a imanın asıl, nübüvvet ve risâlete imanın ise buna bağlı olduğunu açıklamıştık. Asıl olanın, önce zikredilmesi gerekir. İşte bundan ötürü O' söze, *"Allah'a iman edin"* diye başlamış, daha sonra وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ *"Allah'a ve Allah'ın sözlerine iman eden, ümmî nebî olan peygamberine (iman edin)"* buyurmuştur. Bil ki bu ifade, Hz. Muhammed (s.a.s)'in gerçek bir peygamber olduğuna delâlet eden mucizelerine bir işarettir. Bunun izahı şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in mucizeleri iki çeşittir.

Birinci çeşit, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, mübarek zatında tecellî etmiş olan mucizelerdir. Bunların en üstünü ve önemlisi şudur: O, herhangi bir hocadan ders görmemiş, hiçbir kitabı okumamış ve hiçbir ilim sahibinin meclisinde de bulunmamış olan ümmî bir kimse idi. Çünkü Mekke o zamanlar, alimlerin bulunduğu bir yer değildi. Hz. Peygamber (s.a.s) pekçok ilimleri öğrenebileceği uzun bir süre de, Mekke'den uzaklaşmamıştı. Hem sonra, buna rağmen, Hak Teâlâ, ona ilim ve hakikat kapılarını açmış ve onun üzerinde, önceki ve sonraki insanların ilimlerini ihtiva eden bu Kur'an-ı Kerim'i izhar etmiş, (onun dili ile bunu ortaya çıkarmıştır). Hiçbir hocayla karşılaşmamış ve hiçbir kitap okumamış, ümmî bir kimse olmasına rağmen, bu büyük ilimlerin onda görünmesi, mucizelerin en büyüklerindendir. Ayetteki, *"Ümmî Nebî"* tabiri ile, işte buna işaret edilmektedir.

İkinci çeşit ise, ayın yarılması ve parmakları arasından suların fışkırması gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in zatı dışında tezâhür eden mucizelerdir. Bunlara, "Allah'ın kelimeleri (sözleri, ayetleri)" denilir. Baksana **Hz. İsa** (a.s), alışılmışın dışında, garib bir yolla dünyaya geldiği için, Hak Teâlâ onu, "kelime" (Allah'ın kelimesi) diye isimlendirmiştir. Aynı şekilde mucizeler de, harikulâde (alışılmamış bir şekilde) olarak, garib ve enteresan şeyler oldukları için, bunları "Allah'ın kelimeleri" diye isimlendirmek, tuhaf bir şey değildir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'a ve Allah'ın sözlerine (kelimelerine) iman eden"* buyruğu ile işaret edilen, bu ikinci çeşit mucizelerdir. Yani, "Allah'a ve Allah'ın Peygamber üzerinde izhâr ettiği bütün mucizelere iman ediyor.." demektir. İşte bu yolla, Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed'in Allah katından gönderilmiş sadık bir nebî olduğuna delil getirmiştir.

Bil ki, anlattığımız kesin deliller ile Hz. Muhammed'in nübüvveti sabit olunca, bunun peşinden kendisiyle, şeriatının ayrıntılı bir biçimde bilinebileceği yolunu zikretmek gerekir.. Bu da ancak, onun sözlerine ve fiillerine başvurmakla mümkün olur. İşte buna da وَاتَّبِعُوهُ *"ve ona tabi olun"* sözüyle işaret edilmiştir.

Hz. Peygamber'e Uymanın Farz Oluşu

Bil ki uymak, tâbi olmak, gerek sözleri ve gerekse fiilleri hususunda Hz. Peygamber'e tâbi olmayı içine alır.

Sözleri hususunda uymaya gelince bu, mükellefin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gerek emir ve nehiy, gerekse terğîb ve terhib hususunda söylemiş olduğu buyruklara uymasıdır.

Fiilleri hususunda O'na uymaya gelince, bu da ister yapma, isterse yapmama hususunda olsun, kendisine tâbi olunan kimsenin yaptığı şeylerin, benzerini yapmaktan ibarettir. Böylece Allah'ın, *"Ve ona tabi olun"* buyruğunun, her iki kısmı da içine aldığı sabit olmuş olur. Emrin zâhirinin, vücûb ifade ettiği sabittir. Dolayısiyle *"ve ona tabi olun"* buyruğu bütün emir ve yasaklar hususunda Hz. Peygamber'e uymanın vacib olduğuna bir delil olmuş olur. O halde delilin tahsis etmiş olduğu durumlar hariç, Hz. Peygamber'in yaptığı her şeyde ona iktidâ edip uymak vacibtir. Bu tahsis edilen hususlarda, Hz. Peygamber'e has olan işler olduğu, ayrı bir delil ile sabit olan şeylerdir.

Buna göre şayet, "Hz. Peygamber'in yapmış olduğu o şeyi, muhtemeldir ki Hz. Peygamber kendisine vacib olduğu için yapmıştır; bunu, kendisine mendub olduğu için yapmış olması da muhtemeldir.. Hz. Peygamber'in, bu işi, bir mendûb olarak yapmış olduğunun kabul edilmesi halinde, biz onu, bize vacib diye kabul edip yaparsak, bu ona uymamak ve ona uymayı terketmek olur.. Halbuki ayet-i kerime, ona uymanın farz olduğuna delâlet etmektedir.. Böylece, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o fiili yapmasının, o şeyin bize vacib olduğuna delalet etmediği sabit olur" denilirse biz deriz ki:

Fiilleri hususunda ona uymak, kendisine tâbi olunanın yaptığı o fiilin benzerini yapmaktan ibarettir. Bunun delili şudur: Bir kimse bir şeyi yapar, sonra da bir başkası o fiilde ona uyarsa, "O, ona uydu" denilir; eğer o şahıs, o fiilin mislini yapmazsa, "o, ona o hususta muhalefet etti" denilir.. Şu halde, kendisine tabi olunan kimsenin fiilinin bir mislini yapmak, ona uymak olup, ayet de, uymanın vacib olduğuna delâlet edince, o zaman Muhammed ümmetinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in fiilinin benzerini yapmaları gerekmiş olur. Burada geriye şu husus kalmaktadır: Biz, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, o şeyi, bir vücûb olarak mı, yoksa mendûb olarak mı yaptığını bilemeyiz. Bu cümleden olarak biz diyoruz ki, sebep ve saiklerin, niyetlerin keyfiyyeti bilinemez.. Açık bir fiili hissen bilinen bir şeyi yapmak ise, herkese malumdur. Binâenaleyh, kapalı ve gizli oldukları için, niyet ve sebeplerin durumunu incelemeye yönelinmemesi ve bizim, riayet edilmesi imkan dahilinde olan şeylerden oldukları için de zahirî, açık

ameller hususunda Hz. Peygamber'e uymanın vacib olduğuna hükmetmemiz gerekir. Böylece, bu tür bir şüphe zail olmuş olur. Bunu şu şekilde de ifade edebiliriz: Bu ayet, delilin tahsis etmiş olduğu durumlar hariç, bu hususta temel kaidenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yaptığı her fiilde, o fiilin mislini yapmamızın bize vacib olduğuna delâlet eder.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Biz, herhangi bir amelin vacib olduğuna hükmetmek istediğimizde, "Hiç şüphesiz, bu işi yapmak, onu yapmamaktan daha efdaldir, üstündür" deriz. Durum böyle olunca, bu durumda biz, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o şeyi, genel anlamda yapmış olduğunu bilmiş oluruz.. Çünkü, Hz. Peygamber'in bütün ömrü boyunca, efdal olanı terketmeye devam etmiş olmasının caiz olmayacağı hususunda zaruri bilgi mevcuttur. Böylece, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, işte bu yol ile, efdal olanı kesinlikle yapmış olduğunu anlamış oluruz.. Ama O'nun, en güzel olanı yapmış olduğu hususuna gelince, bu şüpheli bir durumdur. Şüpheli olan ise, açıkça malum olana karşı koyamaz.. Böylece, Hz. Peygamber (s.a.s)'in efdal olan tarafı işlemiş olduğu sabit olmuş olur. Bu sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetteki, *"ve ona tabi olun"* emrinden ötürü, bu uymanın bize de vacib olması gerekir. İşte bu, hükümleri bilme hususunda kıymetli bir kaide, küllî bir kanun olup, bazı nasslara delâlet etmektedir.. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Peygamber, kendi hevâsından söylemez. O, kendisine ilkâ edilegelen bir vahiyden başkası değildir"* (Necm, 3-4) buyurmuştur.. Binâenaleyh, Allah'ın, *"Ve ona tabi olun"* buyruğundan dolayı, onun yaptığının benzerini yapmak bize vacib olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ *"Umulur ki, hidayete ulaşırsınız"* ifadesine gelince, bu hususta da şu iki husus söylenebilir:

a) **Lealle** kelimesi, **teraccî,** "ummak, öyle olacağını sanmak" manası ifade eder.. Bu ise, Allah hakkında uygun değildir. Binâenaleyh, bunun tevil edilmesi gerekir.

b) Bu ifadenin zahiri, **Mu'tezile**'ye göre Cenâb-ı Hakk'ın, bütün mükelleflerden hidayeti ve imanı istemiş olmasını gerektirir. Bu iki şeyin izahı hususunda bu tefsirde defalarca açıklama geçmişti... Dolayısiyle, bunu tekrarlamakta bir fayda yoktur...

★ ★
★

İsrailoğullarından Hak Üzere Olan Cemaat

وَمِنْ قَوْمِ مُوسَىٰٓ أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِۦ يَعْدِلُونَ ۝

"Musa'nın kavminden bir cemâat vardır ki (halkı) hakka irşad ederler, onunla (hükümde) adâlet yaparlar"

(Arâf, 159).

Bil ki, Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamberi vasfedip insanların O'na uymalarının vacib olduğunu anlatınca; bundan sonra, **Hz. Musa**'nın kavmi içinde hakka uyan ve O'na götüren bazı kişilerin bulunduğunu zikretmiş, ve bunların da, bir cemaat olduğunu beyân etmiştir.. Çünkü, *"ümmet"* kelimesi, çokluktan haber vermektedir. Alimler, bu ümmetin ve zamanın bulunduğu ve hangi zamanda yaşadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bu ümmetin, meselâ **Abdullah İbn Selâm** ve **İbn Suriyâ** gibi, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında yaşayıp müslüman olan yahudiler olduğu söylenmiştir.. Buna, "Onların sayıları azdı; halbuki "ümmet" lafzı, çokluk manasını ifâde eder" denilerek itiraz edilmiştir..

Buna şu şekilde cevap verilebilir: Onlar farklı farklı dinlerde olunca, ümmet lafzının onlar hakkında kullanılmış olması caizdir.. Bu, Cenab-ı Hakk'ın tıpkı, *"Hakikaten İbrahim (başlı başına) bir ümmetti..."* (Nahl, 120) ayetinde olduğu gibidir. Âyette bahsedilen bu kimselerin, **Hz. Musa** (a.s.)'nın getirmiş olduğu hak din üzerinde oldukları; insanları bu hak dine davet ettikleri ve o dini İsrailoğullarının paramparça etmiş oldukları ve bidatler îcad ettikleri bir zamanda tahriften ve tağyîrden korumuş oldukları da ileri sürülmüştür. Şu da mümkündür: "Onlar, **Hz. İsa**, peygamber olarak gönderilinceye kadar bu hak din üzerinde idiler. **Hz. İsa** gelince onlar, O'nun dinine girdiler." Onların bundan önce helâk olmuş oldukları da söylenebilir..

Süddî ve bir grup müfessir şöyle demiştir: "İsrailoğulları inkar edip peygamberlerini öldürünce, geriye, oniki boydan bir boy kaldı.. Böylece onlar hiçbir şey yapmadılar, sadece, Allah'tan kendilerini onlardan kurtarmasını istediler.. Bunun üzerine de Allah Teâlâ, onlara yerin içinde bir tünel açtı ve onlar o tünele girerek, Çin'in ta arkasından çıktılar..." Sonra, bu görüşü savunanlar da kendi aralarında ihtilâf etmişlerdir. Bunlardan bir kısmı, onların şu ana kadar yahudî dinine sımsıkı sarılmış olduklarını söylerlerken, bir kısmı da, onların şu anda, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dini üzere olduklarını, Kabe'ye yöneldiklerini, cumartesini bırakıp cumaya sarıldıklarını, birbirlerine zulmetmediklerini ve hasedde de bulunmadıklarını, ne onlardan bize, ne de bizden onlara hiç kimsenin ulaşmadığını söylemişlerdir. Bir kısım muhakkik âlim

bu görüşün zayıf olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu hususta şöyle denebilir: "Onlara Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olduğu haberi ya ulaşmıştır, ya da ulaşmamıştır. Eğer bu haberin onlara ulaştığını, ama onların buna rağmen yahudilikte direttiklerini söylersek, bu onların kâfir olduğu manasına gelir. Binaenaleyh onlar artık nasıl olur da hakka irşâd eden ve hakla adalet yapan bir ümmet diye tavsif edilebilirler? Yok eğer onlara Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin haberinin ulaşmadığını söylersek, bu uzak bir ihtimal olur. Çünkü onların haberlerinin nakledilmeleri ile ilgili sebep ve faktörler tam bir şekilde olmadığı halde, onların haberleri bize ulaştığına göre, dünya o peygamberin haberi ile dolup taşarken, bu haberin onlara ulaşmadığı nasıl düşünülebilir?" Şayet onlar, "Bizim haberimiz kendilerine ulaşmadığı halde, Yecüc ve Me'cüc ile ilgili haberler bize kadar ulaşmamış mıdır?" derlerse, biz deriz ki: "Bu kabul edilecek bir şey değil... Bizim haberimizin onlara ulaşmamış olacağı nereden biliniyor?" İşte bu konuda söylenilenlerin tamamı bundan ibarettir.

Bunu iyice kavradığın zaman diyoruz ki: يَهْدُونَ بِالْحَقِّ ifâdesi, *"Onlar, insanları hakka hidayete davet ederler ve hak ile adalet ederler"* manasındadır. **Zeccâc** şöyle der: "Adalet, hak ile hükmetmektir. Nitekim هُوَ يَقْضِي بِالْحَقِّ وَيَعْدِلُ *"O, hak ile hükmeder ve adalet eder"* ve هُوَ حُكْمٌ عَادِلٌ *"Bu âdil bir hükümdür"* denilir. Cenâb-ı Hakk'ın وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ *"Kadınlar arasında adâlet etmeye aslâ güç yetiremezsiniz"* (Nisa, 129) ve وَاِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا *"Söz söylediğiniz vakit, adâleti gözetin"* (En'am, 152) ayetleri de bu manadadır.

★ ★
★

İsrailoğullarının Oniki Kabileye Bölünmesi

وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ اَسْبَاطًا اُمَمًا ۚ وَاَوْحَيْنَآ اِلٰى مُوسٰٓى اِذِ اسْتَسْقٰىهُ قَوْمُهٗٓ اَنِ اضْرِبْ
بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ ۖ فَانْۢبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ۖ قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ ۖ
وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى ۖ كُلُوْا مِنْ طَيِّبٰتِ مَا رَزَقْنٰكُمْ ۖ
وَمَا ظَلَمُوْنَا وَلٰكِنْ كَانُوْٓا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُوْنَ ﴿١٦٠﴾

"Biz onları oniki "sıbt" ve ümmete ayırdık. Kavmi kendisinden su istediği zaman Musa'ya, "Asânı taşa vur" diye vahyettik de o (taştan) oniki pınar

fışkırıp halkın her kısmı su içecekleri yeri iyice belledi. Onları üstlerinden bulutla gölgelendirdik; onlara kudret helvasıyla bıldırcın (eti) indirdik ve "Size rızık olarak verdiğimiz en temiz şeylerden yeyin" (dedik). Onlar bize zulmetmediler, fakat kendi kendilerine zulmediyorlardı"

(A'râf, 160).

Bil ki bu ayetin gayesi, İsrailoğullarının şu iki halini açıklayıp ortaya koymaktır:

Birincisi: Allah Teâlâ onları oniki boy kılmıştır. Bu husus, Bakara suresinde geçmişti. Yuhut bundan murad şudur: Hak Teâla İsrailoğullarını oniki kabileye ayırmıştır. Çünkü onlar **Hz. Yakub** (a.s)'un oniki oğlundan geliyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak onları ayırdı. Hasetleşip de işlerine fitne girmesin diye onları böyle oniki kabileye ayırdı. Buna göre ayetteki, *"onları... ayırdık"* ifadesi, "Biz onları fırka fırka kıldık ve onları birbirlerinden farklı kıldık "demektir. Bu kelime şeddesiz olarak **Kata'nâhüm** şeklinde de okunmuştur. Burada karşımıza şu iki soru çıkar:

Birinci soru: "Aşere" (on) sayısının üstündeki sayıların temyizi müfred olarak gelir. Binâenaleyh ayette bu kelimenin temyizinin cemî olarak getirilmesinin hikmeti nedir? Bu اِثْنَى عَشَرَ سِبْطاً şeklinde olmalı değil miydi?

Cevap: Bu ifade ile, وَقَطَّعْنَاهُمْ اِثْنَى عَشَرَةَ قَبِيلَةً *"Onları, on iki kabileye ayırdık."* manası kastedilmiştir. Her kabile bir "sıbt" (boy)dan müteşekkildir. Binâenaleyh burada **"esbât"** (sıbtlar, boylar) kelimesi "kabile" yerinde kullanılmıştır.

İkinci soru: Allah Tealâ, "Sıbt" kelimesi müennes değil de müzekker olduğu halde niçin اِثْنَى عَشَرَةَ اَسْبَطاً demiştir?

Cevap: Ferrâ şöyle der: "Allah Teala, bu şekilde beyan etmiştir; Çünkü O, bu ifâdeden sonra **"Ümem"** (ümmetler) kelimesini getirmiştir. Binâenaleyh bundaki müenneslik, **"ümem"** kelimesinden dolayı olmuştur. Eğer Cenâb-ı Hak, **"Sıbt"** kelimesi müzekker olduğu için, (sayıyı da müzekker getirerek) اِثْنَى عَشَرَ demiş olsaydı, bu da câiz olurdu.

Zeccâc da şöyle demiştir: "Bu kelamın takdiri وَقَطَّعْنَاهُمْ اِثْنَى عَشَرَةَ فِرْقَةً اَسْبَاطاً *"Onları herbiri bir boy olan oniki fırkaya ayırdık"* şeklindedir. Buna göre ayetteki "esbât" kelimesi hazfedilmiş bir mevsufun sıfatı olur ki bu da, "fırka" kelimesidir." **Ebu Ali el-Fârisi** ise, "Ayetteki "esbât" kelimesi, temyiz değil, aksine "oniki" ifadesinin bedelidir" demiştir.

Ayetteki **"ümem"** kelimesi hakkında **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: وَقَطَّعْنَاهُمْ اُمَماً *"Onları ümmetlere ayırdık"* manasında olmak üzere, "oniki" ifadesinden bedeldir. Çünkü her boy, büyük bir ümmet ve çok sayılı bir cemaat idi. Yine onlardan her bir

boy, diğerinden farklı bir lidere tâbî idiler ve nerede ise birbirleriyle uyuşup kaynaşamıyorlardı. Bu ifade,şîn harfinin kesresi ile اِثْنَتَى عَشِرَةَ şeklinde de okunmuştur.

Hz. Musa'nın Oniki Pınar Fışkırtması

İkincisi ...وَاَوْحَيْنَا اِلَى مُوسٰى اِذِ اسْتَسْقٰيهُ قَوْمُهُ اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ *"Kavmi ondan su istediği zaman Musâ'ya, "âsânı taşa vur" diye vahyettik de..."* ayetinin ifâde ettiği haldir. Bu kıssa da, daha evvel Bakara suresinde geçmiştir. **Hasan el-Basri:** "Bu taş, hemen çıkmış (herhangi bir) taş, asâ da eline almış olduğu herhangi bir deynek idi" demiştir. Bil ki onlar **Tih Çölünde** çoğu zaman içebilecekleri bir suya muhtaç idiler. Bundan dolayı Hak Taala, **Hz. Musa** (a.s)' a, asâsı ile taşa vurmasını emretmiştir. İsrailoğulları onu (yani o taşı) yanlarında götürüyor ve ihtiyaçları nisbetinde ondan alabiliyorlardı.

Ayetteki فَانْبَجَسَتْ kelimesi hakkında, **Vâhidî** şöyle demiştir: "Bu, "Suyun inbicas"ı, fışkırıp kaynaması" demektir. Nitekim bir yerden şu kaynayıp fışkırdığında بَجَسَ الْمَاءُ ــ يَبْجُسُ ــ اِنْبَجَسَ ــ تَبَجَّسَ denilir. Bu dilcilerin görüşüdür "inbicas" ile "İnficar" aynı manayadır. Böyle olduğu için, bu ayette geçen **"İnbicâs"** ile, Bakara suresinde (aynı konuda) geçen **"İnficâr"** (Bakara, 60) arasında bir zıtlık yoktur."

Diğer alimler ise şöyle demişlerdir: "İnbicâs" suyun az çıkması (kaynaması); "inficâr" ise, suyun çok çıkması (fışkırması) demektir. Binaenaleyh bu iki ayetin arasını şu şekilde te'lif ederiz: "Bu su, önce az az kaynamaya başladı, sonra çoğalıp fışkırdı." Kelimeler arasındaki bu mana farkı, **Ebu Amr b. el-'Alâ**'dan nakledilmiştir. Allah Teala, ilk önce onları nasıl suladığını beyan edince, bunun peşisıra da, onları üzerlerinden bulutla gölgelediğini, daha sonra da onlara kudret helvası ile bıldırcın eti indirdiğini zikretmiştir. Şüphesiz bütün bunların hepsi, Allah tarafından ihsan edilmiş büyük birer nimettir. Çünkü Hak Teala, onların yiyecek ve içeceklerini en güzel bir biçimde ve kolay yoldan vermiş, onları gölgeleyerek güneşin zararını gidermişti.

Daha sonra Allah Tealâ, كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَارَزَقْنَاكُمْ *"Size rızık olarak verdiğimiz en temiz şeylerden yeyin"* buyurmuştur. Bundan murad, onlara sadece bu yiyecekleri verip, başkasını vermediğini beyân etmektir.

Cenâb-ı Allah daha sonra, وَمَا ظَلَمُونَا *"Onlar bize zulmetmediler"* buyurmuştur. Bu ifâdede bir hazif vardır. Zira bu ifade tarzı, ancak onların, kendilerine emredilen sınırı aşmaları halinde makul sayılabilir. Bu da ya Allah onların biriktirmelerini yasakladığı halde onların stok yapmaları, yahut Allah'ın yasaklamış olduğu bir vakitte yemeleri; yahut Allah, başka şeyleri istemelerini menetmişken başka şeyler istemeleri şeklinde olabilir.

Malumdur ki, bir kul, ancak bir yasak şeyi irtikab etmesi halinde, kendisine yazık

etmiş olur. İşte bundan dolayı, Cenab-ı Hak, "zalim" sıfatı ile tavsif etmiş ve *"Onlar bize zulmetmediler fakat kendi kendilerine zulmediyorlar"* diyerek, onların dikkatlerini buna çekmiştir. Bu böyledir, çünkü insan, kendisi büyük bir azaba müstahak olması yolunda gayret göstermiş olacağı için, bir günaha yeltenip işlediğinde, o aslında sadece kendisine zarar vermiş (zulmetmiş) olur.

★ ★
★

Aynı Kıssanın Farklı Anlatımının Hikmeti

وَإِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هَٰذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةٌ
وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٦١﴾
فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا
مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿١٦٢﴾

"O zaman onlara, "şu şehirde yerleşin ve onun dilediğiniz yerinden yeyin. "Hıtta" deyin. Kapısından hepiniz secde ederek girin ki suçlarınızı bağışlayalım. Muhsinlere ileride daha fazlasıyla ecir vereceğiz" denilmişti. Fakat içlerinden o zulmedenler, sözü kendilerine söylenen şeklinden başka bir şekle koydular. Biz de zulmetmeleri sebebiyle onların üzerine gökten murdar bir azab indirdik"

(A'râf, 161-162).

Bil ki bu kıssa da, izah ve açıklamalarıyla birlikte Bakara suresinde (ayet, 58-59) zikredilmişti Geriye şunu ilave etmek kalır: Bu ayetin lafızları, şu bakımlardan, Bakara suresindeki kıssanın lafızlarından farklıdır:

1) Cenâb-ı Hak, Bakara suresinde وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَٰذِهِ الْقَرْيَةَ buyurduğu halde; burada وَإِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هَٰذِهِ الْقَرْيَةَ buyurmuştur.

2) Bakara suresinde "fâ" harfi ile فَكُلُوا buyurduğu halde, burada "vav" ile وَكُلُوا buyurmuştur.

3) Hak Teâlâ orada رَغَداً (bol bol) ifadesine yer verdiği halde, burada bu zikredilmemiştir.

4) Bakara suresinde وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَداً وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّداً وَقُولُوا حِطَّةٌ buyurduğu halde, burada ifadelerin yerini değiştirerek, وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّداً buyurmuştur.

5) Cenab-ı Hak orada نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ buyurduğu halde, burada نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ buyurmuştur.

6) Bakara suresinde, وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ buyurmuş olduğu halde, O burada, vâv harfi olmaksızın, سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ buyurmuştur.

7) Orada فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا buyurduğu halde, burada فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ "buyurmuştur.

8) Hak Tealâ orada, بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ buyurduğu halde, burada بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ buyurmuştur.

Bil ki bu lafızlar, mana bakımından birbirine yakın lafızlar olup, aralarında kesinlikle bir tezâd yoktur. Bu farklı lafız kullanmanın hikmetlerini şu şekilde anlatmak mümkündür:

Birincisi: Bu, Bakara suresinde *"Şu şehre girin"* buyurulup, burada, *"Şu şehirde yerleşin"* buyurulmasıdır. Fark şudur: Şehre girme işinin önce olması şarttır, yerleşme ise daha sonra olur.

İkincisi: Bu, Allah Tealâ'nın, Bakara suresinde, fâ-i tâkibiyye ile, *"Şu şehre girin ve yiyin"* (fe-kûlû) buyurup, burada ise vâv ile, *"Şu şehre girin ve yiyin.."* (ve-kûlû) buyurmuş olmasıdır. Bu ikisi arasındaki fark şudur: "Girme belli bir haldir. Nitekim girme işinin bir kısmı yapıldı mı, tamamlanmış olur. Çünkü insan, bir yere attığı ilk adımı ile, oraya girmiş olur. Ama bundan sonrası "girme" değil, "süknâ" (yerleşme) olur. Bunun böyle olduğu sâbit olunca biz diyoruz ki: Girme işi devam etmeyen, hemen tamamlanan ve sona eren bir durumdur. Binâenaleyh bu ifâdeden sonra fâ-i ta'kibiyyenin getirilmesi güzel ve yerinde olur. İşte bundan dolayı Bakara suresinde, *"Şu şehre girin ve yeyin"* (fe-kûlû) buyurmuştur. Yerleşme işi ise, devamlı ve sürekli olan bir haldir. Binâenaleyh yeme işi, bunun peşisıra değil de, bununla beraber olur. Böylece bu iki ifâde arasındaki fark anlaşılmış oldu.

Üçüncüsü: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara suresinde **reğaden** *"Bol bol (yeyin)"* kelimesini zikredip, burada zikretmemiş olmasıdır. Bu ikisi arasındaki fark şudur: "Girme" işinin peşinden "yeme işi" daha lezzetli olur. Çünkü bu yemeye daha çok ihtiyaç duyulur. Bu şekilde yeme, daha çok tad verici olduğu için Bakara suresinde,

"bol bol" tabiri kullanılmıştır. Ama o şehirde yerleşmiş olma durumundaki yeme ise, görünen odur ki bu, kendisindeki lezzet kâmil ve mükemmel olmadığı sürece, kendisine son derece ihtiyaç duyulan bir mahalde bulunmamış demektir. İşte bu sebeple hiç şüphesiz, bu ayette **rağaden** "bolca" kelimesine yer verilmemiştir

Dördüncüsü: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara suresinde *"Kapıdan secde ederek girin ve "hıtta,, deyin"* buyurduğu halde, A'râf suresinde *"Hıtta" deyin. Kapısından hepiniz secde edici olarak girin"* buyurmuş olmasıdır. Bundan murad, duruma göre bu iki tabirden birinin, diğerine takdim edilmesinin güzel olduğuna ve fakat her iki ifadeden de maksad, Allah'ı ta'zim etmek, hudû ve huşûyu, inkiyadı izhâr etmek olunca, takdim veya tehir etmenin, durumu değiştirmediğine dikkat çekmedir.

Beşincisi: Bakara suresinde **hatâyâ-kum,** burada ise **hatîâti-küm** denilmesidir. Bu, ister az olsun ister çok olsun, günahların, böylesi bir duâ ve yakarışla affedileceğine işarettir.

Altıncısı: Bakara suresinde vâv ile, وَسَنَزِيدُ buyurup, burada vâvsız olarak, سَنَزِيدُ buyurulmasıdır. Burada vâvın getirilmesinin hikmeti bu ifâdenin bir müste'nef cümle olmasıdır. Buna göre kelamın takdiri, sanki birisi "Bu bağıştan sonra ne oldu" demiş, buna cevaben de; *"Muhsinlere, ileride daha fazlasıyla vereceğiz"* denilmiştir.

Yedincisi: Bu da, Bakara'da **enzelnâ,** burada ise **erselnâ** buyurulmuş olması arasındaki farktır.. **"İnzâl"** çokluk manası ifâde etmez. Halbuki **"İrsâl"** bunu ifade eder. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak sanki, ilk önce az azâb indirmeye başlamış, daha sonra da onu çoğaltmıştır.. Bu bizim tıpkı **fenbeceset** tabiriyle, **fenfeceret** ifâdesi arasında bulunduğunu zikrettiğimiz fark gibidir.

Sekizincisi: Burada **yazlimûn,** Bakara suresinde ise **yefsükûn** denilmesi araşındaki farktır. Bu böyledir, zira onlar kendi nefislerine zulmetmeleri sebebiyle **"zalim"**, Allah'a itaattan çıkmaları sebebiyle de **fâsık** diye vasfedilmişlerdir. Bu iki vasfın zikredilmesinin hikmeti, her iki şeyin de meydana geldiğine dikkat çekmektir..

İşte, bu farklı lafızların zikredilmesinin fayda ve hikmetleri hususunda hatırıma gelenler bundan ibârettir. Bu hususa dair gerçek bilginin tamamı ise, Allah katındadır.

★ ★
★

Sahil Kasabası Yahudilerinin Kıssası

وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ ٱلْقَرْيَةِ ٱلَّتِى كَانَتْ حَاضِرَةَ ٱلْبَحْرِ ۘ إِذْ يَعْدُونَ فِى ٱلسَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ ۙ لَا تَأْتِيهِمْ ۚ كَذَٰلِكَ نَبْلُوهُم بِمَا كَانُوا۟ يَفْسُقُونَ ﴿١٦٣﴾

"(Habibim) onlara, o denizin yakınındaki o kasabayı sor. Hani onlar cumartesi gününün hürmetini ihlâl ederek haddi aşmışlardı.. Çünkü cumartesi tatili yaptıkları gün balıklar akın akın meydana çıkarak onlara geliyordu. Cumartesi tatili yapmadıkları gün ise gelmiyordu. İşte biz, itâattan çıkmakta olduklarından dolayı, kendilerini böylece imtihan ediyorduk"

(Arâf, 163).

Bil ki bu kıssa Bakara suresinde de zikredilmişti. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın **ves'elhüm** *"onlara sor"* buyruğunun maksadı, bu kıssanın onlar tarafından bilindiğini ortaya koymaktır. Zira bu kıssa, Hz. Peygambere, Allah tarafından bildirilmişti. Bu sorma işinin zikredilmesinin maksadı, şu iki şeyden biridir:

a) Bu soru sorma işinin zikredilmesinin maksadı, onların, Hz. Muhammed (s.a.s) ile O'nun mucizelerini inkâr etmedeki ısrarlarının, o zamanda meydana gelmiş bir şey olmadığına; aksine, bu inkar ve ısrarın onların atalarında eskiden beri mevcut olduğuna dikkatlerini çekmek için onların bu çirkin günaha ve fahiş isyana yöneldiklerini ifâde etmektir.

b) İnsan, bazan bir başkasına, kendisinin o hadiseyi iyice bildiğini ve onun inceliklerinden bîhaber olmadığını anlatmak için, "Şu iş, şöyle şöyle değil midir?" der. Hz. Peygamber (s.a.s) ilim tahsil etmemiş ve herhangi bir kitâbı da mütâlâa etmemiş ümmî bir kimse idi. Dolayısiyle o bu kıssayı aynı şekilde, bir ilâvede ve noksanlaştırmada bulunmaksızın aynen anlatınca, bu adeta O'nun bir mucizesi gibi olmuş oldu.

İKİNCİ MESELE
Karye (Köy) Kelimesi Bazan Şehir Mânasına Gelir

Alimlerin ekserisi ayette bahsedilen o kasabanın "**Eyle**" olduğu kanaatindedirler. Bunun **Medyen ve Taberiyye** olduğu da ileri sürülmüştür. Araplar, şehre "karye" adını da verirler. Nitekim, **Ebû Amr b. el-Alâ**'dan, "Şehir halkından iki adam.." anlamında olmak üzere, مَارَأَيْتُ قَرْيَتَيْنِ أَفْصَحَ مِنَ الْحَسَنِ وَالْحَجَّاجِ "**Hasan** ve **Haccac**'dan daha fasih şehirli görmedim " dediği riâyet edilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ *"o denizin yakınındaki..."* buyurmuştur. Yani, "Denize yakın, onun kenarında" demektir.. Hazır olmak, (bulunmak) gâib olmanın, (bulunmamanın) zıddıdır. Bu tıpkı, ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ *"Bu, ailesi Mescid-i Haram'da bulunmayanlara aittir"* (Bakara, 196) ayetinde olduğu gibidir.

Cenâb-ı Hak, إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ *"Hani onlar cumartesi gününün hürmetini ihlâl ederek..."* buyurmuştur. Yani, "O günde onlar Allah'ın kanununu çiğniyor, sınırı aşıyorlar" demektir. Bu da, kendilerine yasaklandığı halde, onların cumartesi gününde balık tutmalarıdır. Bu kelime, ye'addûn şeklinde okunmuştur. Bunun aslı "ye'tedûn"dur. Bundaki te harfi "dal" harfine idgam edilmiş ve bu te'nin fetha olun harekesi ayn harfine nakledilmiş, böylece "ye'addûn" şeklini almıştır. Yine bu kelime, i'dâd (hazırlamak) masdarından olmak üzere yuiddûn şeklinde de okunmuştur. Çünkü onlara, cumartesi günü ibadetten başka bir şeyle meşgul olmamaları emredildiği halde, av aletlerini hazırlıyorlardı.

Sebt Kelimesinin Manası

"**Sebt**" kelimesi ise, **yahudiler** cumartesi gününe saygı gösterdiler" manasına gelen, سَبَتِ الْيَهُودُ tabirinden alınma bir masdardır. Buna göre, إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ tabiri "Cumartesi gününe saygı göstermede kusurlu davranıyorlardı." يَوْمَ سَبْتِهِمْ ifâdesi de, "Cumartesi işine saygı gösterdikleri günde" manasındadır. Cenâb-ı Hakk'ın وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ *"Cumartesi tatili yapmadıkları gün..."* ifâdesi de buna delâlet etmektedir. Aynı şekilde, **Ömer b. Abdülaziz**'in يَوْمَ أَسْبَاتِهِمْ "Cumartesilerine saygı gösterdikleri gün" şeklindeki kıraati de bunu te'kid etmektedir. Bu kelime, bâ harfinin zammesiyle لَا يَسْبُتُونَ şeklinde de okunmuştur. **Hz. Ali** (r.a) ise, أَسْبَتُوا (cumartesiye girdiler) fiilinden olarak, yâ harfinin zammesiyle lâ yüsbitûn olarak okumuştur. **Hasan el-Basri**'nin bu kelimeyi, meçhul olarak, la yüsbetûn şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ *"Balıklar onlara geldiklerinde"* tabiri ya'dûne kelimesi ile (mahallen) mansubtur. Buna göre mana, "onlara, balıkların geldikleri zaman haddi aşmalarını sor"

şeklindedir. Cenâb-ı Hakk'ın يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا *"Cumartesi tatili yaptıkları gün balıklar akın akın (geliyordu)"* buyruğundaki **şürrean** kelimesi suyun yüzünde görünür oldukları halde demektir. **Şürra** kelimesi, şâri ve şâria kelimelerinin çoğuludur. Bir şeye yaklaşan herşeye, şâri denilir. Aynı şekilde yola yakın olan eve دَارٌ شَارِعَةٌ; ve batacağı yere yakın olan yıldızlara نُجُومٌ شَارِعَةٌ denilir. Buna göre balıklar, yahudilerin kendilerini avlayabilecekleri bir şekilde, kasaba (kıyısına) yaklaşıyorlardı.

İbn Abbas (r.a) ve **Mücahid** şöyle demişlerdir: "Yahûdiler de, sizin (kendisine hürmetle) emrolunduğunuz cuma gününe hürmetle emrolunmuşlardı. Ama onlar, bu günü bırakıp, cumartesi gününü seçtiler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak onları bu gün ile imtihan etti ve onlara bu günde avlanmayı haram kıldı; böylece bu güne saygı göstermeleri emrolundu. Cumartesi günü geldiği zaman, balıklar suyun yüzünde onlara doğru geliyor ve onlar denizdeki bu balıklara bakıyorlardı. Cumartesi günü geçtiği zaman ise, balıklar kayboluyor ve ancak bir sonraki cumartesi tekrar geliyorlardı. İşte bu, Allah Tealâ'nın, onları sınamış olduğu bir imtihan idi ki, ayetteki *"Cumartesi tatili yapmadıkları gün ise, (balıklar) gelmiyorlardı"* buyruğu ile anlatılan hususdur. Ayetteki كَذٰلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ifâdesi *"Fıskları sebebi ile onları işte böyle şiddetli bir imtihan ile,deniyoruz"* manasındadır. Bu tabir (aynı zamanda) Allah'a itaat eden kimseye, dünya ve ahiret hallerini Allah'ın hafifletip kolaylaştırdığına; O'na isyan edeni ise, çeşitli bela ve sıkıntılara düçâr kıldığına delâlet eder. Bizim alimlerimiz bu ayeti, Allah Tealâ'nın, hem dünyada hem de âhirette "salah" ve "aslah"a (kulların en fazla yararına olan şeye) riayet etmesinin vâcib olmadığına delil getirmişlerdir. Bu böyledir, çünkü Allah Tealâ, cumartesi günü balıkların onlara akın akın gelmesinin, onları günah ve küfrâna sevkedeceğini biliyordu. Eğer Cenâb-ı Allah'ın "salah" ve "aslah"a riayet etmesi vâcib olsaydı, onları bu günah ve küfürden korumak için, bu günde o balıkları çokça göndermemesi gerekirdi. Dolayısiyle Cenâb-ı Hak, bunu böyle yapıp, onların küfür ve günaha düşmelerine aldırmayınca salah ve aslah'a riayet etmesinin O'na vacip olmadığını anlamış oluyoruz.

★ ★
★

Sonuna Kadar Tebliğde Sebat

وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِّنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا ۙ اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا ۖ قَالُوا مَعْذِرَةً إِلَىٰ رَبِّكُمْ
وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٦٤﴾ فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ
ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٥﴾

"Ve hani içlerinden bir cemaat "Allah'ın helâk edeceği veya çetin bir azabla azablandıracağı kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz?" dediği zaman, o (vaaz edenler), "Rabbinize bir mazeret olsun diye, umulur ki sakınırlar" demişlerdi. Ne zaman ki onlar edilen vaaz-u nasihatları unuttular, biz de kötülükten nehyedenleri kurtardık. Zulmedenleri ise, yapmakta oldukları fısklar yüzünden, şiddetli bir azab ile yakaladık"

(A'râf, 164-165).

Bil ki ayetteki, وَإِذْ قَالَتْ sözü, önceki ayetteki إِذْ يَعْدُونَ sözü, üzerine atfedilmiş olup, i'rab bakımından hükmü, aynen onun hükmü gibidir. أُمَّةٌ مِّنْهُمْ ifadesi ise, o kasaba halkının cumartesi günü avlanan bu insanlara nasihat etme yolunda iniş çıkış demeden yol tepen ve başkalarının, onların nasihati kabullerinden ümit kesmelerine rağmen, yine de sonuna kadar nasihattan vazgeçmeyen salih şahsiyetlerden ibaret bir cemata işaret etmektedir. Ayetteki لِمَ تَعِظُونَ قَوْماً نِ اللّٰهُ مُهْلِكُهُمْ اَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَاباً شَدِيداً ifâdesi, "Allah Teâlâ'nın helâk edeceği, yani köklerini kazıyıp, yeryüzünün kendilerinden temizleyeceği; yahut şerde aşırı gitmelerinden dolayı, şiddetli bir azab ile azablandıracağı kimselere niçin öğütte bulunuyorsunuz?" manasındadır. Onlar, artık öğüt ve nasihatın, onlara fayda vermiyeceğini bildikleri için böyle söylemişlerdir. Ayetteki قَالُوا مَعْذِرَةً إِلَى رَبِّكُمْ *"Rabbinize bir mazeret olsun diye dediler"* ifâdesi ile ilgili iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Hafs'ın Asım'dan olan rivayetine göre o bu kelimeyi mansub olarak, ma'zireten; diğer kıraat alimleri ise, merfû olarak ma'ziretun şeklinde okumuşlardır. Kelimeyi mansub okuyana gelince Zeccâc bu hususta: "Bunun manası, نَعْتَذِرُ مَعْذِرَةً **"Rabbimize, bir mazeret, bir özür beyân edebilelim" şeklindedir" demiştir. Kelimeyi merfû olarak okuyana gelince bunun takdiri,** هٰذِهِ مَعْذِرَةٌ **"Bu, bir mazeret (özür beyan etme) vesilesidir veya** قَوْلُنَا مَعْذِرَةٌ **"Bizim sözümüz, bir**

mazeretten ibarettir" şeklindedir. Bu durumda kelime, mahzuf bir mübtedânın haberi olmuş olur.

İkinci bahis: Ma'zire kelimesi, üzr gibi, bir masdardır; **Ebu Zeyd** şöyle demiştir: "Arapça'da, عَذَرْتُهُ ــ اَعْذِرُهُ ــ عُذْراً وَمَعْذِرَةً denilir. عَذَرَهُ ifâdesi, "özrünü kabul edip onu affetti" manasındadır. Yine عَذَرَهُ "onun özrünü kabul etti" denilir. Nitekim, مَنْ يَعْذِرُنِي yani, "özrünü kim kabul edecek?"; وَعَذَرْتُ فُلاناً فِيمَا صَنَعَ yani, "falancayı, yaptığı şey hususunda affettim,mazur gördüm" denilmektedir. Buna göre ayetteki *"Rabbinize bir mazeret olsun diye"* ifadesinin manası, "Biz, nefislerimizin affını ve mazeretini Allah'a sunduk... Çünkü biz, uzun süre nehy-i münker yaptığımız zaman "hiç şüphesiz bu vazifeyi yaptık.. Böylece biz bu hususta mazuruz" deriz" şeklindedir. **Ezherî** şöyle demektedir: "Ma'zire kelimesi, عَذَرَ ــ يَعْذِرُ babından mef'ile kalıbında bir isim olup, özür beyan etmek için kullanılır. Buna göre sanki onlar "Bizim, vaa-z u nasihatimiz, Rabbimize karşı bir özür beyan etme olur" demişlerdir. Böylece isim, mazeret ve özür beyan etme yerinde kullanılmıştır. Nitekim اِعْتَذَرَ فُلانٌ اِعْتِذَاراً وَعُذْراً وَمَعْذِرَةً مِنْ ذَنْبِهِ فَعَذَرْتُهُ "Falanca, günahı ve hatası sebebiyle mazeret beyan etti, af diledi de ben de onu affettim" denilir. Ayetteki وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ *"Umulur ki sakınırlar"* Yani, "Bize göre, onların, bu vaazu nasihattan istifade etmeleri böylece de Allah'dan ittikâ ederek bu günahı terketmeleri mümkündür, umulur" demektir.

Münkerle İlgili Grupların Âkibetleri

Bunu iyici kavradığın zaman biz deriz ki: Bu ayet hakkında iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Hiç şüphesiz kasaba halkı içinde balık avlayıp, bu günahı irtikâb edenler olduğu gibi, böyle yapmayanlar da bulunuyordu. Bu ikinci kısım da ikiye ayrılmıştı. Onların içinde, günahkârlara vaazu nasihat ederek, onları bu fiillerinden men etmeye çalışanlar olduğu gibi, vaa'zu nasihat etmeyip, vaa'zu nasihat edenleri hoş görmeyerek onlara, "Allah Teâlâ'nın, kendilerini helâk edeceğini veya onlara azâb edeceğini bildiğiniz halde, ne diye onlara vaazu nasihatta bulunuyorsunuz?" diyenler de vardı. Yani, "Onlar bu günahlarında diretme hususunda, ondan artık vazgeçemiyecekleri bir noktaya varmışlardır. Bu sebeple, sizin yapmış olduğunuz bu vaazu nasihat tesirsiz ve etkisizdir. Dolayısiyle terkedilmesi gerekir" demektir.

İkinci görüş: Kasaba halkı iki kısım idi. Bir kısmı günahı işliyor, bir kısmı da ondan men ederek, o günahı işleyenlere vaazu nasihatta bulunuyordu. Bu ikinci grup, bu çirkin şeylere yönelen ve Allah'ın sınırlarını çiğneyen o günahkar gruba vaazu nasihat etmekle meşgul olunca, işte tam o esnada, günahkar grup, vaazu nasihat edenlere

"Size göre Allah'ın helâk veya azâb edeceği bir kavme ne diye nasihat ediyorsunuz?" dediler.

Vahidî şöyle der: "Birinci görüş daha doğrudur. Zira, şayet onlar iki grup olup, *"Rabbinize bir mazeret olsun diye"* ifâdesi de, nehyeden grup tarafından haddi aşan grup hakkında söylenmiş bir söz olsaydı, o zaman onlar, "Umulur ki siz sakınırsınız" derlerdi...

Cenâb-ı Hakk'ın فَلَمَّا نَسُوا مَاذُكِّرُوا بِهِ *"Ne zaman ki onlara edilen vaaz u nasihatları unuttular"* buyruğuna gelince bu, "Onları tıpkı unutan kimsenin unuttuğu şeyi terkedip bırakması gibi, salih kimselerin kendilerine hatırlatmış oldukları şeyi terkedip bırakınca, biz kötülüklerden nehyeden kimseleri kurtardık ve günah işleyen zalimleri ise azâbımızla kıskıvrak yakaladık" demektir.

Bil ki ayetin lafzı, haddi aşan grubun helâk olduğuna; kötülüklerden nehyeden ve vazgeçiren grubun ise kurtulduğuna delâlet eder.. Ama, "Niçin vaaz u nasihat ediyorsunuz" diyen kimselere gelince, müfessirler bu sözü söyleyen kimselerin hangi gruptan olduklarında ihtilâf etmişlerdir. **İbn Abbas** (r.a)'dan, bu hususta görüş beyan etmediği nakledildiği gibi, yine ondan, "Her iki grup da (günah işleyenlerle onlara nasihat etmeyenler) helâk oldu, vaazu nasihat edenler ise kurtuldu..." dediği de rivayet edilmiştir. Yine **İbn Abbas** bu ayeti okuduğunda ağlar ve şöyle derdi: *"O nehy-i münker yapmayıp susan kimseler, helâk oldular. Biz de öyle yapmıyor muyuz? Hoş görmediğimiz nice şeyler görüyoruz, sonra da susuyor hiçbir şey söylemiyoruz."*

Hasan el-Basri, vaaz-u nasihat etmeyen kısmın da kurtulduğunu söylemiştir. Bu görüşe göre iki grup kurtulmuş, üçüncüsü ise helâk olmuş olur. Alimler bu görüş hakkında şu şekilde istidlâlde bulunmuşlardır: Onlar (vaaz u nasihat etmeyenler), *"Allah'ın helâk edeceği veya çetin bir azâbla azâblandıracağı bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?"* dediklerine göre bu, onların bu günah işleyenlerin durumunu son derece yadırgadıklarına, fakat sırf zann-ı galibleriyle bu günahkârların kendilerinin yapacak olduğu vaaz u nasihata kulak asmayıp ondan yararlanmayacaklarını bilmelerinden ötürü onlara vaazu nasihat etmeyi terkettiklerine delâlet eder.

İmdi şayet, "Hiç şüphesiz vaaz u nasihat etmemek bir günahtır. Vaazu nasihatı yasaklamak da bir günahtır. Binâenaleyh, vaazu nasihatı terkedip bunu men edenlerin de Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا *"Zulmedenleri ise, yakaladık"* buyruğunun hükmüne dahil olması gerekir" denilirse biz deriz ki:

Bu gerekmez, çünkü nehy-i münkerde bulunmak farz-ı kifâyedir. Dolayısiyle bazıları bunu yapınca yapmayanlardan sâkıt olur.

Sonra Cenâb-ı Hak, onları şiddetli bir azâb ile kıskıvrak yakaladığını belirtmiştir. Görünen odur ki, bu azâb, daha sonra bahsedilecek olan "mesh" (bir başka şekle döndürme)den başka bir şeydir.

بَئِيس Kelimesinde Farklı Kıraatler

بِعَذَابٍ بَئِيسٍ *"şiddetli bir azâb"* tabirindeki **beîs** kelimesi çok çeşitli şekillerde okunmuştur:

a) Faîl vezninde, beîs şeklinde. **Ebû Ali**, böyle okunması halinde şu iki izahın yapıldığını söylemiştir:

1) Bu kelimenin bir şey şiddetli olduğunda söylenilen yani بَؤُسَ - يَبْؤُسُ - بَأْساً "şiddetlenmek" tabirinden olmak üzere, faîl vezninde olmasıdır.

2) **Ebû Zeyd**'in söylemiş olduğu şu husustur: Bu kelime, fakirlik anlamına gelen **bü's** masdarından türemiştir. Nitekim, bir kimse fakir düştüğünde: بَئِسَ الرَّجُلُ يَبْأَسُ بَئِيساً - بَأْساً - بُؤْساً denilir. Bu kimse hakkında **bâis** denilir ki "fakir" anlamındadır.

Binaenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın بِعَذَابٍ بَئِيسٍ tabiri ذِى بُؤْسٍ "Fakir düşüren bir azâb ile" anlamındadır.

b) Bu kelimenin حَذِرٍ (sakınan, çekinen) vezninde بَئِسٍ şeklinde okunması.

c) Tıpkı, الذِّئْبُ (kurt) kelimesinin الذِّيبُ şeklinde okunması gibi, hemzenin yâ'ya dönüştürülmesiyle **bîs** şeklinde okunması.

d) **Fey'al** vezninde **bey'es** şeklinde okunması.

e) الرَّئِيسُ (reis, lider) vezni gibi, بَئِيسٍ kelimesinin hemzenin yâ'ya kalbedilip yâ harfinin de diğer yaya idgam edilmesiyle بَيِّسٍ şeklinde okunması.

f) Tıpkı **heyyin** (kolay, basit...) lafzının **heyn** şeklinde okunması gibi, bu kelimenin de şeddesiz olarak **beys** şeklinde okunması... Bütün bu kıraatları **Keşşâf sahibi** nakletmiştir.

★ ★
★

Sonra Cenâb-ı Hak, onların başına bu azâbın inmesine rağmen diretip isyan ettiklerini beyan ederek,

فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿١٦٦﴾ وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ
إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ ۗ إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ ۖ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٦٧﴾

"Bu suretle onlar serkeşlik ederek yasak edileni yapmakta ısrar edince kendilerine: "Hor ve zelîl maymunlar olun" dedik. O vakit Rabbin, Kıyamet gününe kadar onların üzerine kendilerini en kötü azâba dûçar edecek kimseler göndereceğini yeminle bildirdi. Şüphe yok ki Rabbin, cezâyı çabuk verendir. Muhakkak ki O, çok affeden, çok merhametli olandır"

(Arâf, 166-167).

buyurmuştur.

Bu ayet hakkında birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: عُتُوٌّ kelimesi, diretip isyan etmek demektir. Binâenaleyh onlar, nehyedildikleri şeye karşı diretip isyan ettiklerinde, itâat etmiş olurlar. Çünkü onlar, nehyedildikleri şeye karşı koymuşlar, diretmişlerdir. Halbuki muradın bu olmadığı malumdur. Şu halde bir takdir yapmak gerekir.. Buna göre kelâmın takdiri, فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ تَرْكِ مَانُهُوا عَنْهُ "Onlar, nehyolundukları şeyi terketmeye diretince" şeklinde olur. Bu ifâdede muzâf olan terk kelimesi hazfedilmiştir. Dolayısiyle onlar nehyedilen şeyi bırakma hususunda diretince bu yasaklananı işleyip irtikâb etme olmuş olur.

كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ Emri Söz Değil Fiildir

İkinci bahis: Bazı alimler şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ'nın, *"Kendilerine hor ve zelil maymunlar olun dedik"* buyruğu bir söz cinsinden olmayıp aksine bir fiil cinsindendir.. Yani,"Allah Teâlâ bunu yaptı" demektir. Bunda, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bir şeyi dilediğimiz zaman sözümüz ancak ona "ol" dememizden ibârettir. O da derhal oluverir"* (Nahl, 40) ifâdesinin söz değil, bir fiil manasında olduğuna da delâlet bulunmaktadır." **Zeccâc** ise şöyle demiştir: Onlara, duyulan bir söz ile (yani, Cenâb-ı Hak bizzat bunu onlara söylemek suretiyle) bu hale gelmeleri emredildi. Binaenaleyh, bu daha beliğ bir ifade olmuş olur.

Bil ki, bu sözü bu manaya hamletmek uzak bir ihtimaldir. Zirâ, bir emre muhatap

olan kimsenin o şeye gücünün yetmesi gerekir. Halbuki yahudiler, kendilerini maymunlar haline getirmeye muktedir değillerdi...

Maymuna Dönüştürülen Yahudiler

Üçüncü bahis: İbn Abbas şöyle demiştir: "Yahudiler, sabahleyin kendilerinin zelil maymunlar olduğunu gördüler. Onlar üç gün bu şekilde beklediler; derken diğer insanlar onları gördü... Sonra da, yok olup gittiler..." **İbn Abbas** (r.a)'dan şu da nakledilmiştir: "Yahudilerin gençleri maymun, ihtiyarları ise domuz haline getirildiler..." Bu, ayetin zâhirinin tersine bir görüştür. Alimler, maymun haline getirilen bu kimselerin bu halde kalıp kalmadıkları ve maymunların bunların neslinden olup olmadığı veyahut da bunların helâk olup, nesillerinin de sona erip ermediği... gibi konularda ihtilâf etmişlerdir...

Ayette, bu hususlara dair herhangi bir delâlet bulunmamaktadır. Gerek "mesh" (maymunlar haline çevirme), gerekse bununla ilgili hususlar geniş bir biçimde Bakara sûresinin tefsirinde anlatılmıştı.. Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hak, sonra şöyle buyurmuştur:

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَن يَسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ ۗ إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ
الْعِقَابِ ۖ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ

"O vakit Rabbin, Kıyamet gününe kadar onların üzerine kendilerini en kötü azâba dûçar edecek kimseler göndereceğini yeminle bildirdi. Şüphe yok ki Rabbin, cezâyı çabuk verendir. Muhakkak ki O, çok affeden, çok merhametli olandır"

(A'râf, 167).

Bil ki Allah Teâlâ yahudilerin gerek iyi, gerek kötü işlerini açıkladıktan sonra bu ayette de, kendisinin onlara, Kıyamete kadar hor ve hakir olmayı hükmettiğini belirtmiştir. **Sibeveyh** şöyle demektedir: **Ezzene** fiili "bildirdi" manasındadır. Yine **ezzene** "bildirmek için nida edip, bağırdı" anlamındadır. Hak Teâlâ'nın فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ *"Bunun üzerine aralarında bir münadî.... diye ünledi"* (A'râf, 44) buyruğu da bu ikinci manadadır. O halde ayetteki **teezzene** kelimesi, "bildirdi" demek olan ezzene manasındadır. Ayette geçen تَفَعُّل vezni, kendisinde olmayan bir şeyi izhar edip ortaya

koyma yani tekellüf manasında olmayıp, aksine buradaki bu sîganın anlamı فَعَلَ manasındadır. O halde **teezzene** lafzı **ezzene** manasındadır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ *"O, çok yücedir, koştukları şeriklerden münezzehtir"* (Rum, 40) ayetinde olduğu gibidir. Yani "teâlâ" kelimesinin manası, "yücedir" şeklinde olup, yoksa "üstünlük tasladı" manasına gelmez.

لَيَبْعَثَنَّ buyruğu hakkında iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis : لَيَبْعَثَنَّ ifâdesindeki lâm, kasemin cevabında gelen lâmdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın وَإِذْ تَأَذَّنَ ifâdesi, o haberi kesin olarak yerine getireceği hususunda adetâ bir yemin gibi olmuştur.

Yahudilere Verilen Zilletin Manası

İkinci bahis: Aleyhim kelimesindeki **"hüm"** zamirinin, *"Bu suretle onlar serkeşlik ederek yasak edileni yapmakta ısrar edince kendilerine: "Hor ve zelîl maymunlar olun" dedik"* (A'râf, 166) ayetinde bahsedilen kimselere râci olması gerekir. Ancak ne var ki, maymun haline getirilen o kimseler üzerinde ilâhî tekliflerin, mükellefiyetin devam etmediği malûmdur.. İşte bu sebeple bu hususta alimler ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak alimlerin bir kısmı: "Bununla onların nesilleri ve onlardan geriye kalan kimseler kasdedilmiştir" derken, diğer bazıları: "Hayır, bununla diğer yahudiler kastedilmiştir; çünkü o kasaba halkı, iyiler ve haddi aşanlar şeklinde olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Böylece Cenâbı Hak, haddi aşanları maymun haline getirdi, zilletini de geriye kalanlar üzerine attı..." demiştir. Ekseri ülemâ ise bu ayetin, **Hz. Muhammed** (s.a.s) zamanında yaşayan ve **Hz. Muhammed**'in de kendilerini, şeriatına ve dinine, İslâm'a davet etmiş olduğu yahudiler hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir ki bu, doğruya daha yakındır. Zira bu ayetin maksadı, **Hz. Muhammed** (s.a.s) zamanında yaşayan yahudileri korkutmak ve onları yahudilikte devâm etmekten men etmektir.. Çünkü onlar, Kıyamete kadar zillet içinde kalacaklarını anladıklarında, yahudilikten vazgeçeceklerdir.

Üçüncü bahis: Şüphe yok ki bununla, küfür ve yahudilik üzere devam eden yahudiler kastedilmiştir; ama **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e iman edenlere gelince, onlar bu hükmün dışında kalırlar..

إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ *"Kıyamet gününe kadar"* buyruğuna gelince bu, o azâbın Kıyamete kadar süreceği hususunda bir nasstır. Böyle olması da, bu azâbın ancak dünyada meydana gelmesini gerektirir. İşte alimler bu noktada ve bu azâbın ne olduğu

hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazı alimler bunun cizye almak olduğunu söylemişlerdir. Hak Teâlâ'nın, "Onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar üzerlerine zillet (damgası) vurulmuştur" (Âl-i İmrân, 112) ayetinden dolayı, bu azâbın onları hafife almak, onları hor ve hakir kılmak, zelil kılmak şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Yine bunun kılıçtan geçirilme, öldürülme, vatanlarından çıkarılıp uzaklaştırılma... olduğu da ileri sürülmüştür. Bu görüşü benimseyen kimseler bu ayetin **Hayber** halkıyla **Kurayza** ve **Nadîroğulları** hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Halbuki bu ayet, kendilerinin bir devleti ve izzetleri olmayıp, kendilerini zilletin çepeçevre kuşattığı hor ve hakirliğin kendilerini terketmeyeceğine dair, yahudiler hakkında nazil olmuştur. Allah Teâlâ **Hz. Muhammed** zamanında bu hadiseyi haber verip, sonra da biz, durumun aynen böyle olduğunu müşahede edince, bunun, gaybtan haber veren doğru bir haber olduğu anlaşılır. Böylece de, bir mucize olur.. Deccâle tâbi olanların yahudi olacağına dair rivâyet eğer doğruysa, bu haberin manası, "Onlar, Deccâl çıkmazdan önce yahudî idiler; sonra da Deccâl'in ulûhiyyetine kail oldular" şeklinde olup önceki isimleriyle anılmış olduklarını ifade etmektir. Eğer böyle olmasaydı, o zaman onların, Deccâl'e uydukları vakitte, zillet ve kahır altında bulunmaktan kurtulmuş olmaları gerekirdi.. Bu ise, ayetin ifâde etmiş olduğu mananın hilâfına olmuş olur.. Bazı alimler de, zillet ve alçaklığın, yahudiler için gerekli, ayrılmaz bir vasıf olduğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar, nerede bulunurlarsa bulunsunlar üzerlerine zillet damgası vurulmuştur. Meğer ki Allah'dan veya insanlardan bir himaye bulunsun"* (Âl-i İmran, 112) ayetini delil getirmişlerdir. Ama bu ayetin, bu manaya delaleti kuvvetli değildir. Çünkü bu ayette geçen istisna, her halükarda zilletin o yuhudilerin ayrılmaz vasfı olduğunu kesin olarak söylemeye mânidir. Ama tefsir ettiğimiz ayette, ne bir istisnâ ne de bir takyîd yer almamıştır. Binaenaleyh bu ayetin, o manaya delâleti daha kuvvetlidir. Alimler bu zilleti o yahûdilere verenin kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, bazı alimler, bunun Hz. Peygamber ve onun ümmeti olduğunu söylemişlerdir. Bunu yapanların kendi içlerinden başlarına geçmiş olan zâlim idareciler olabileceği de söylenmiştir. Fakat o idarecilere böyle yapmaları emredilmiş değildir. Bu görüşte olanlar, ayetteki لَيَبْعَثَنَّ ifâdesini, *"Biz kafirlerin başına... şeytanları gönderdik"* (Meryem, 83) ayetindeki gibi manalara hamletmişlerdir.. Binâenaleyh, bu ayetteki "gönderme" ile tahliye, yani kendi hallerine bırakma ve (kötülükten) engellememek manası murad edildiğine göre, buradaki "bi'set" (gönderme) ifâdesi ile de, aynı mana kastedilmiştir.. Bu görüşte olan kimse bununla **Buhtunnasır** ve günümüze kadar olan diğer zalim kral ve idarecilerin kastedildiğini söylemiştir.

Daha sonra Cenab-ı Hak, sözünü إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ *"Şüphe yok ki Rabbin, cezayı çabuk verendir. Muhakkak ki O gafûr ve rahimdir"* diye bitirmiştir. Bu ifâde ile dünyadaki zilletlerinin yanısıra, ahirette de azaba uğramaktan sakındırmak ve küfür ile yahudilikten tevbe edip, Allah ile Hz.

Muhammed (s.a.s)'e iman dairesine giren kimselere, gafûr ve rahîm olduğunu bildirmek kasdedilmiştir.

★ ★
★

وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أُمَمًا مِّنْهُمُ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذَٰلِكَ وَبَلَوْنَاهُم بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٦٨﴾

"Onları, yeryüzünde (çeşitli) ümmetler olarak böldük. Onlardan kimi salihdir kimi de böyle değildir. Onları hem iyiliklerle, hem kötülüklerle imtihana çektik ki (iyiliğe) dönsünler"

(A'râf, 168).

Bil ki ayetteki, *"Onları... böldük"* ifâdesi, önceki ayette geçen لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ ifâdesinden bütün yahudilerin kastedildiğine delâlet eden delillerden birisidir. "Onları böldük, onları paramparça, darmadağınık ettik" demektir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ bunun peşinden, *"Yeryüzünde (çeşitli) ümmetler olarak"* buyurmuştur. Bu ifâdenin zahirine göre, yerleşilmiş olan her yerde, o yahudilerden bir grup bulunur. Yahûdilerin genel durumu böyledir. Dolayısiyle *"Onları... böldük"* tabiri, "Her beldede mutlaka onlardan bir grup bulunacak şekilde böldük" demektir.

Allah Teala daha sonra مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ *"Kimi salihdir"* buyurmuştur. Bu ifâde ile **Hz. Mûsâ** (a.s) zamanındaki yahudilerin kastedildiği, çünkü onların içinde, hakka ulaşmış kimselerin bulunduğu söylenmiştir. **İbn Abbas** (r.a) ve **Mücahid** ise şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak bu tabirle **Hz. Muhammed** (s.a.s) zamanına yetişip, O'na iman eden ehl-i kitabı kastetmiştir."

Cenâb-ı Allah وَمِنْهُمْ دُونَ ذَٰلِكَ buyurmuştur. Bu "Onlardan, böyle salih olmayanlar da var" demek olup, bu ifâde ile yahudilikte ısrar ve devam edenler kastedilmiştir. Buna göre eğer, "Ayetteki وَمِنْهُمْ دُونَ ذَٰلِكَ ifâdesi ile de, salih olup da, salihlikte öncekilerin derecesine ulaşamamış kimselerin kastedilmiş olması niçin mümkün olmasın? Çünkü bu ayetin zâhirine daha uygun olan bir manadır"denilirse biz deriz ki: "Cenâb-ı Allah'ın bunun hemen peşinden, *"Umulur ki iyiliğe dönerler"* buyurmuş olması, bu ifâdeden yahudiliğini sürdürüp salih olmaktan uzak kalan kimselerin kasdedildiğine delalet eder.

Cenâb-ı Hakk'ın وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ *"Onları hem iyiliklerle, hem kötülüklerle imtihana çektik"* buyruğu, "Biz onlara hem iyilikler ile nimetlerle, bolluklarla ve afiyetle, hem de kötülüklerle, kıtlıklarla, sıkıntılarla denenen kimselere muamele eder gibi muamele ettik" demektir. Me'âni alimleri şöyle demişlerdir: "İyilik ve kötülüklerden herbiri, insanı taata sevkeder. Nimetler, teşvik edici olduğu için; belâ ve musîbetler de, korkuttuğu için böyledir. Ayetteki *"dönsünler"* ifâdesi ile, "tevbe etsinler" manası kastedilmiştir.

★ ★
★

İyilerden Sonra Kötü Nesil

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَٰذَا الْأَدْنَىٰ وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا وَإِنْ يَأْتِهِمْ
عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا
فِيهِ وَالدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦٩﴾ وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ
بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ ﴿١٧٠﴾

"Onlardan sonra, kitaba vâris olmuş, bu dünyanın geçici metâ'ını kapıp, "Biz ileride bağışlanırız" diyen, kendilerine ona benzer bir metâ gelirse, onu da kaçırmayıp alan bir nesil onların yerine geçti. Allah'a karşı hakdan başkasını söylemeyeceklerine dair, kendilerinden o kitabın mîsâkı alınmamış mıydı? Halbuki onlar, o kitapta olanları okuyup öğrenmişlerdi ve halbuki âhiret yurdu muttakiler için daha hayırlıdır. Halâ aklınızı başınıza almayacak mısınız? Bir de kitaba sımsıkı sarılanlar ve namazı dosdoğru kılanlar için (bu, daha hayırlıdır). "Şüphesiz ki biz iyilik için çalışanların mükafaatını, zayi etmeyeceğiz"

(A'raf, 169-170).

Bil ki ayetteki, *"Onlardan sonra... bir nesil onların yerine geçti"* ifâdesinin zahirine göre, birinci nesil övülmüş, onların yerine geçen soy yerilmiştir. Durum böyle olunca, bu ifâde ile, geçen ayette bahsedilen, o salih kimselerden sonra, onların yerine bir soyun halef kılındığı kastedilmiş olmalıdır. **Zeccâc** şöyle der:

"Halef", "senden alınan şeye karşılık, onun yerine sana verilen şey" demektir. İşte bu manadan ötürü, bir neslin peşine, onların yerine geçen nesle "halef" denmiştir. Buna "half" de denir.

Ahmed b. Yahya da şöyle demiştir: İnsanların hepsi, خَلَفٌ صِدْقٌ (iyi halef), خَلْفٌ لِلسُّوْدِ ve خلف سُوْءٍ(kötü halef) tabirlerini kullanırlar. Velhasıl, Araplardan bazıları halef ve half kelimelerini, hem iyi, hem de kötü halef manasında kullanırlar. Bazıları ise, half kelimesinin, sadece kötü halef manasında olduğunu söylerler. Nitekim **Lebid** şöyle demiştir: وَبَقِيتُ فِي خَلْفٍ كَجِلْدِ الْأَجْرَبِ.

Yine bazı Araplar, zemm için kullanılan half kelimesinin, kötü-bozuk manasına olan half masdarından alındığını söylemişlerdir. Nitekim sözün âdisine de "half" denir. Şu meşhur darb-ı mesel de bu manadadır: سَكَتَ أَلْفاً وَنَطَقَ خَلْفاً "Bin kere sustu, bir kere konuştu onu da yanlış konuştu." Birşey bozulduğunda – خَلَفَ الشَّيْءُ يَخْلُفُ-خُلُوفاً وَخَلْفاً denilir. Ağzın kokusunun değiştiğini ifâde etmek için de bu fiil kullanılır.

Dünyalık Peşinde Koşmaları

Cenâb-ı Hak يَأْخُذُونَ عَرَضَ هٰذَا الْأَدْنٰى *"Bu dünyanın geçici metâ'ını kapan"* buyurmuştur. **Ebu Ubeyde** şöyle demiştir: "Bütün dünya malına, ra harfinin fethası ile, araz denilir. Nitekim "Dünya mevcud bir arazdır, ondan iyi de, kötü de yer" denilir. Râ'nın sükünu ile arz kelimesi ise, aynî yani altın ve gümüş olmayan diğer eşyaya denir. Bunun cem'i uruz şeklindedir. O halde, her araz, arzdır; fakat her arz, araz değildir." Cenab-ı Hakk'ın عَرَضَ هٰذَا الْأَدْنٰى ifâdesi ile, bu dünyanın çeri-çöpü murad edilmiştir. Yani dünya ve dünyada kendisinden istifade edilen şeyler kastedilmiştir Ayetteki هٰذَا الْأَدْنٰى ifadesinde, bir hakaret ve küçümseme vardır. Bundaki "**ednâ**", ya "yakın" manasına olan "dünüvv"den müştaktır. Çünkü dünya yakın ve peşin olan hayattır. Yahut da, "durumu düşük, âdî ve değersiz" demek olan "dünüvv"den müştaktır. Bu tabirle, Allah'ın kelâmını tahrif için, o yahudilerin, verdikleri hükümlerde rüşvet almaları kastedilmiştir. Allah Tealâ daha sonra, onların bu günahı önemsemeyerek, سَيُغْفَرُ لَنَا *"Bize ileride bağışlanır"* dediklerini nakletmiştir. Daha sonra da, وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ *"Kendilerine ona benzer bir metâ gelirse, onu da kaçırmayıp alın"* buyurmuştur. Allah Tealâ bu ifâde ile, onların günahlarında ısrar ettiklerini bildirmeyi murad etmiştir.

Hasan el-Basri: "Bu, onların dünyaya düşkün olduklarını, ama buna rağmen ondan tam istifâde edemediklerini haber vermektedir" demiştir.

Allah'a Verdikleri Sözde Durmayanlar

Allah Tealâ, daha sonra, onların yaptıkları işin kötülüğünü açıklayarak أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لاَ يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلاَّ الْحَقَّ *"Allah'a karşı hakdan başkasını söylemeyeceklerine dâir, kendilerinden o kitabın (Tevrat'ın) misakı alınmamış mıydı?"* buyurmuştur. Bu ifâdeden muradın, Hak Tealâ'nın, onları rüşvet almak için **Tevrat**'ı tahrif etmekten ve şer'î kanunları değiştirmekten men ettiği manası olduğu söylendiği gibi, onların bu günahta ısrarlarına rağmen, "Bu günahımız ileride bağışlanır" demiş olmalarının, asılsız bir söz olduğunu bildirmesi manası olduğu da söylenmiştir. Buna göre eğer, "Bu **Tevrat**'ın hükmüne göre, büyük günah sahibi kimselerin affedilmeyeceğine delalet eder" denilirse, biz deriz ki: Onlar, büyük günahın mutlaka affedileceği kanaatinde idiler. Halbuki biz, aff'ın kesin olduğunu söylemiyor, aksine bunu ümid ediyoruz ve diyoruz ki: "Allah Tealâ eğer, bu günahlardan dolayı azab ederse, bu devamlı olmayan, son bulacak olan bir azabtır."

Daha sonra Cenâb-ı Allah, وَدَرَسُوا مَا فِيهِ *"Halbuki onlar o kitapta olanları okuyup öğrenmişlerdi."* Yani "Onlar onu okuyup öğrenmiş oldukları için, kendilerinde alınmış olan o misakı (sözü) hatırlarlar" buyurmuş ve bundan sonra da وَالدَّارُ الآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلاَ تَعْقِلُونَ *"Halbuki âhiret yurdu, o âdî ve değersiz rüşveti almaktan sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?"* demiştir.

Cenâb-ı Hak وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ *"Bir de kitaba sımsıkı sarılanlar..."* buyurmuştur. Arapça'da مَسَكْتُ بِالشَّيْءِ ــ تَمَسَّكْتُ بِهِ ــ اِسْتَمْسَكْتُ بِهِ ــ اِمْتَسَكْتُ بِهِ (O şeye sımsıkı sarıldım) denilir. Âsım'ın ravisi **Ebu Bekr**, bunu, şeddesiz olarak, **yümsikûn**; diğer kıraat İmmamları ise şeddeli olarak **yümessikûn** şeklinde okumuşlardır. Asım'ın böyle okuyuşunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ (Bakara, 229); أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ (Ahzab, 37) ve فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ (Maide, 4) ayetleridir. **Vâhidî** şeddeli okuyuş daha kuvvetlidir. Çünkü şedde o işin çokça yapıldığına delalet eder. Burada da bu ifâdeyle, çokça yapma manası kastedilmiştir. Bir de genel olarak fiil, أَمْسَكْتُهُ şeklinde kullanılır. Nâdiren de, أَمْسَكْتُ بِهِ şeklinde (harf-i cerli) kullanılır" demiştir.

Bunu iyice kavradığın zaman deriz ki: Ayetteki الَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ ifâdesinin, cümledeki yeri hakkında iki görüş belirtilmiştir:

1) Mübtedâ olarak mahallen merfû olup, haberi إِنَّا لاَنُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ *"Biz iyilik için çalışanların mükafaatını zâyi etmeyiz"* ifâdesidir. Bunun manası, "Biz onların, mükâfaatını zâyî etmeyiz" şeklindedir. Bu tıpkı, إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لاَنُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلاً *"İman edip de güzel güzel amellerde bulunanlara gelince elbette*

biz iyi davrananların mükafaatlarını zâyî etmeyiz"(Kehf,30) ayetinde olduğu gibidir. Bu izah ve tertip güzeldir. Çünkü Allah Tealâ, kitaba sarılmayanlarla ilgili va'îdi zikredince, bunun peşinden, kitaba sımsıkı sarılanlar için olan va'adini bildirmiştir.

2) Bu söz, ayetteki لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ kelimesi üzerine matuf olarak mahallen mecrurdur. Buna göre ayetteki, *"Biz muslih olanların mükâfaatını zâyi etmeyiz"* buyruğu, kendinden öncekileri te'kid eden bir ifâde olmuş olur.

Buna göre şayet, "Kitaba sımsıkı sarılmak, her türlü ibadeti içine alır. Mesela namazı dosdoğru kılma da bu ifâdenin içine dahildir. O halde daha niçin bu ayette, namaz ayrıca zikredilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Namazın önemini ortaya koyup, onun imandan sonra ibadetlerin en büyüğü olduğunu belirtmek için böyle getirilmiştir."

★ ★
★

Dağın Gölgelik Gibi Üzerlerine Getirilmesi

وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧١﴾

"Biz, bir zaman dağı, sanki bir gölgelik imiş gibi çekip üstlerine kaldırmıştık. Onlar hakikaten onun, üzerlerine düşeceğini beklemişlerdi. İşte o vakit "Size verdiğimizi kuvvetle tutun. Onda olanı düşünün. Tâ ki ittikâ etmiş olasınız" demiştik"

(A'râf, 171).

Ebu Ubeyde şöyle demiştir: **Netk** kelimesi aslında, birşeyi yerinden söküp atmak demektir. Nitekim dağarcığında olanları döküp attığında, نَتَقَ مَا فِي الْجِرَابِ denilir. Yine çocuğu çok olan kadına da, اِمْرَأَةٌ نَاطِقٌ مُنْتَاقٌ denilir. Çünkü o da, rahminden çocuklarını çıkarıp atmış olur. O halde, نَتَقْنَا الْجَبَلَ buyruğu "Biz o dağı kökünden söküp, onların üzerlerinde tuttuk" demektir.

كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ buyruğu hakkında **İbn Abbas,** bunun "sanki o bir tavan gibi" manasında olduğunu söylemiştir. Zulle, evin tavanı, bulut veya kuşatan bir kanat gibi şeylerin,

senin üzerindeki gölgesi demektir. Ayette bahsedilen bu kıssa Bakara suresinde ele alınmıştı.

Müfessirler, وَظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ buyruğunda zannın "kesin bildiler ve inandılar" manasında olduğunu söylemişlerdir. Me'âni alimleri ise, "Bu, "Onlar, Allah'a muhalefet ettikleri takdirde o dağın başlarına düşeceği hususunda içlerinde, kuvvetli bir zannın meydana gelmesidir" demişlerdir. "Zann" kelimesinin manasını ortaya koymada, bu izah daha açıktır. Bu hususta söz, daha önce الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ (Bakara, 46) ayetinin tefsirinde geçmişti. Rivayet edildiğine göre onlar, katılığı ve ağırlığı sebebi ile, Tevrat'taki hükümleri kabul etmekten kaçınmışlar. Bunun üzerine, Cenâb-ı Allah, Tûr dağını, onların ordugâhlarının genişliğince, başlarının üstüne yükseltmişti. Bunların ordugâhları ise, bir fersah eninde ve boyunda olan bir yerdi. Onlara, "Eğer Tevrat'ı içindeki bütün hükümleriyle kabul ederseniz ne âlâ; yoksa o dağ kesin olarak üzerinize düşecek" denildi. Onlar dağa her baktıklarında, her biri sol kaşı üzerine secde ederek yere kapanıyor ve Tûr dağının üzerlerine her an düşebileceğinden korkarak, sağ gözleri ile dağa bakıyorlardı. İşte bundan dolayıdır ki, her yahudinin sol kaşı üzerine secde ederken, sağ gözü ile yukarı baktığını ve: "Bu, sayesinde üzerimizde ceza ve ukûbetin kaldırıldığı secdedir" dediğini görürsün.

Allah Teâlâ daha sonra خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ *"Size verdiğimizi kuvvetle tutun"* buyurmuştur. Bu, "Biz onlara, "Size verdiğimizi kuvvetle tutun" dedik" veya "'Size kitapta verdiğimiz hükümleri kuvvetle, meşakkat ve zorluklarına katlanma azmiyle tutunuz" dedik" manasındadır.

وَاذْكُرُوا مَافِيهِ yani *"Onda bahsedilen sevabı ve ihabı hatırlayın"* buyurmuştur. Ayetteki bu ifadelerle şu mananın kastedilmiş olması da mümkündür: "Size vermiş olduğumuz o büyük ayeti (mucizeyi), eğer gücünüz yetiyorsa kuvvetle tutun." Bu, Cenab-ı Hakk'ın *"Göklerin ve yerin bucaklarından geçip gitmeye gücünüz yetiyorsa, haydi geçin"* (Rahman, 35) ayetinde olduğu gibidir. Ve yine bu, "Ondaki ilahi kudrete delâlet eden delilleri de düşününüz. Umulur ki, üzerinde olduğunuz bu halden sakınırsınız" manasındadır.

★ ★
★

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ ۖ قَالُوا بَلَىٰ ۛ شَهِدْنَا ۛ أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَٰذَا غَافِلِينَ ﴿١٧٢﴾ أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ ۖ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ ﴿١٧٣﴾ وَكَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ

"Hani Rabbin âdemoğullarından onların sırtlarından, zürriyetlerini çıkarıp, kendilerini kendilerine şahid tutmuş ve "Ben, sizin Rabbiniz değil miyim?" (demişti). Onlar da "Elbette! (Rabbimizsin). Şâhid olduk" demişlerdi. İşte bu şâhid tutma Kıyamet günü, "Bizim bundan haberimiz yoktu" dememeniz içindi. Yahut, "Daha evvel ancak atalarımız şirk koşmuş. Biz de onların ardından gelen bir nesiliz. Şimdi o bâtılı kuranların işledikleri şeyler yüzünden bizi helâk mi edeceksin?" dememeniz içindi. İşte biz ayetleri böyle açıklarız. Umulur ki küfürlerinden dönerler"

(A'râf, 172-174).

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE
Allah'ın İnsanlardan Ahid Almış Olması

Bil ki Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa** (a.s)'nın kıssasını, ilgili hususlarıyla birlikte en geniş bir şekilde açıklayınca, bu ayetlerde de, bütün insanlar için bir hüccet ve delil olacak olan bir hususu zikretmiştir. Bu ayetin tefsiri ile ilgili iki görüş vardır:

Birinci görüş: Müfessirlerin ve hadiscilerin görüşüdür. **Müslim b. Yesâr el-Cüheni**'nin rivayet ettiğine göre **Hz. Ömer** (r.a)'e bu ayet hakkında sorulunca o şöyle demiştir: "Ben Allah'ın Resûlüne, bu ayet hakkında sorulduğunu, O'nun da şöyle dediğini duymuştum: إِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى خَلَقَ آدَمَ ثُمَّ مَسَحَ ظَهْرَهُ فَاسْتَخْرَجَ مِنْهُ ذُرِّيَّةً فَقَالَ خَلَقْتُ هَؤُلَاءِ لِلْجَنَّةِ وَبِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ يَعْمَلُونَ ثُمَّ مَسَحَ ظَهْرَهُ فَاسْتَخْرَجَ مِنْهُ ذُرِّيَّةً فَقَالَ خَلَقْتُ هَؤُلَاءِ لِلنَّارِ وَبِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ يَعْمَلُونَ *"Allah Subhânehû ve Teâlâ, Hz. Adem'i yarattı. Sonra onun sırtını sıvazlayıp, oradan bir zürriyet (soy) çıkardı ve "Ben bunları cennet için yarattım. Bunlar, cennetliklerin amelini yapacaklar" dedi. Daha sonra (tekrar) Hz. Adem'in sırtını sıvazladı ve oradan bir zürriyet daha çıkarıp "Ben, bunları da cehennem için yarattım. Bunlar, cehennemliklerin amelini yapacaklar" buyurdu. Bunun üzerine orada bulunanlardan bir adam: "Ey Allah'ın Resulü, o halde (insanın) amel etmesi ne için?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle dedi:*

إِنَّ اللّٰهَ إِذَا خَلَقَ الْعَبْدَ لِلْجَنَّةِ اِسْتَعْمَلَهُ بِعَمَلِ اَهْلِ الْجَنَّةِ حَتَّى يَمُوتَ عَلَى عَمَلٍ مِنْ اَعْمَالِ اَهْلِ الْجَنَّةِ فَيُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ وَإِذَا خَلَقَ الْعَبْدَ لِلنَّارِ اِسْتَعْمَلَهُ بِعَمَلِ اَهْلِ النَّارِ حَتَّى يَمُوتَ عَلَى عَمَلٍ مِنْ اَعْمَالِ اَهْلِ النَّارِ فَيُدْخِلَهُ اللّٰهُ النَّارَ.

"Allah bir kulu cennet için yaratınca, cennetliklerin amellerinden bir amel üzere ölüp de, cennete girsin diye, onu cennetliklerin amellerinde çalıştırır; bir kulu da cehennem için yaratınca, cehennemliklerin amellerinden bir amel üzere ölüp de, cehenneme girdirsin diye, onu cehennemliklerin amellerinde çalıştırır."

Ebu Hureyre (r.a), rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s): لَمَّا خَلَقَ اللّٰهُ آدَمَ مَسَحَ ظَهْرَهُ فَسَقَطَ مِنْ ظَهْرِهِ كُلُّ نَسَمَةٍ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ اِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ *"Allahu Teala, Hz. Adem'i yarattığı zaman, onun sırtını sıvazladı ve sırtından, Kıyamet gününe kadar, onun soyundan gelecek olan her can düştü"* buyurdu.

Mukâtil şöyle demiştir: "Allah Teâla, **Hz. Adem**'in sırtının sağ yanını sıvazladı. Bunun üzerine oradan, zerreler gibi hareket eden beyaz bir zürriyet çıktı. Sonra onun sırtının sol yanını sıvazladı. Bunun üzerine oradan da, zerreler gibi (toz zerrecikleri gibi), siyah bir zürriyet çıktı. Bundan sonra da: *"Ey Adem, işte bunlar senin soyun"* buyurdu.

Daha sonra Cenâb-ı Hak onlara, اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلٰى *"Ben, sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Elbette! (Rabbimizsin)" demişlerdi"* buyurdu.

Bunu müteakiben Allah beyaz nesle, zürriyete hitaben: *"Bunlar, rahmetimle cennettedirler ve bunlar, ashab-ı yemindir;"* siyah zürrivete de: *"Bunlar da cehennemdedir; buna aldırmam. Bunlar, ashâb-ı şimal ve ashâb-ı meş'emedir"* dedi, sonra da onların hepsini tekrar **Adem**'in sulbüne geri döndürdü. Bu sebeple kabirdekiler, erkeklerin sulblerinden, kadınların da rahimlerinden, bütün misak ehli (kendilerinden ahd alınan bu zürriyetler) çıkıp sona erinceye kadar, kabirlerinde beklerler. Allah, ilk ahdi bozanlar hakkında da, *"Biz onların çoğunda ahd(e vefa) bulmadık.."* (A'râf. 102) buyurmuştur. Bu görüşü, **Said İbn el-Müseyyeb, Said İbn Cübeyr, Dahhâk, İkrime** ve **Kelbî** gibi, pekçok selef müfessiri kabul edip benimsemiştir.

İbn Abbas (r.a)'dan da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: *"Allah Teâlâ Hz. Adem'e, zürriyeti içinde, nurlu bir topluluk gösterdi. Bunun üzerine Adem "Ya Rabbi, onlar kimdir?" deyince de, Allah "Peygamberlerdir.," cevâbını verdi. Adem, onlardan daha fazla nûrlu olan birisini gördü. Bunun üzerine, "Bu kimdir?" diye sorunca,*

Cenâb-ı Hak, "Dâvud'dur" cevâbını verdi.. Hz. Adem, "Ömrü ne kadardır?" deyince de "Yetmiş yıldır.." buyurdu.. Adem, "Bu az, ben ona ömrümden kırk yıl bağışladım" dedi. *Hz. Adem'in ömrü bın yıl idi. O, ömrümün dokuzyüz altmış (960) yılını tamamlayınca, canını almak üzere, ölüm meleği yanına geldi. Bunun üzerine* **Adem (a.s)** *"Benim ömrümden geriye kırk yıl kaldı" deyince, ölüm meleği, "Sen bunu, oğlun Davud'a bağışlamamış mıydın?" dedi. Bunun üzerine Adem (a.s) "Ben ömrümden, hiç kimseye hiçbir şey vermem" dedi. İşte o esnada, herkes için eceli yazılıp takdir edildi..."*

Ahid Hakkında Mutezile'nin Te'vili

Mutezile, bu ayetin bu şekilde tefsir edilmesinin caiz olmayacağı hususunda ittifak halindedir. Onlar bu görüşün çürüklüğünü iddia ederken şu delilleri ile sürmüşlerdir:

Birici delil: مِنْ بَنِى آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ *"Ademoğullarından, onların sırtlarından.."* buyurmuştur. مِنْ ظُهُورِهِمْ kelimesinin بَنِى آدَمَ kelimesinden bedel olduğunda bir şüphe yoktur. Buna göre bu ifâdenin manası, "Hani Rabbin, ademoğullarının sırtlarından almıştı" şeklinde olur ki, buna göre de Allah Teâlâ, **Adem'in** sırtından herhangi bir şey aldığını açıklamamıştır.

İkinci delil: Şayet, bu ifâdeden murad, "Allah Teâlâ, **Adem'in** sırtından zürriyetinden bir şey çıkardı" şeklinde olsaydı, o zaman **min zuhûrihim** (sırtlarından) buyurmayıp, aksine **min zahrihi** (sırtından) demiş olması gerekirdi. Çünkü **Hz. Adem'in** tek bir sırtı bulunmaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın, **zürriyetehum** (zürriyetlerini) ifâdesi de böyledir.

Şayet bu tabirle **Hz. Adem** kastedilmiş olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak **zürriyyetehum** (zürriyetini) buyururdu.

Üçüncü delil: Allah Teâlâ, o zürriyetlerin, *"Daha evvel ancak atalarımız şirk koşmuş"* dediklerini nakletmiştir. Halbuki bu söz **Adem'in** çocuklarına yakışmaz. Zira, **Hz. Adem** müşrik değildi.

Dördüncü delil: "Ahd", ancak aklı olan kimseden alınır. Dolayısiyle şayet Allah Teâlâ, o zerrelerden ahd almış olsaydı, o zaman o zerrelerin aklı olmuş olurdu. Onlar akıllı olsalardı ve akıllı oldukları halde bu sözü, bu ahdi vermiş olsalardı, o zaman onların, bu âleme gelmeden önce bu vakitte böyle bir söz vermiş olduklarını hatırlamaları gerekirdi. Çünkü bir kimse için, önemli ve büyük bir hadise meydana gelirse, aklı olduğu halde o hadiseyi tamamiyle unutup, ondan az ya da çok, hiçbir şey hatırlamaması mümkün değildir.. İşte bu delile dayanılarak, "tenâsüh" fikri

reddedilmiş, çürütülmüştür. Çünkü biz, şöyle diyoruz: Şayet bizim ruhlarımız, bu bedenden önce başka bedenlerde idiyse, bizim şu anda, bu bedenden önce başka bir bedende olduğumuzu hatırlamamız gerekirdi.. Biz bunu hatırlayamadığımıza göre, "tenâsüh" fikri bâtıl olmuş olur. Şu halde biz, "tenâsüh" fikrini çürütme hususunda, sadece bu delile dayandığımıza ve aynı delil de, bu meselemiz hakkında söz konusu olduğuna göre, bunun gereğine göre hükmetmek gerekir. Şayet, "Biz o misak vaktinde söz verdik.. Ne var ki, o vakitte vermiş olduğumuz ahde dair hiçbir şey hatırlayamıyoruz.." denilmesi caiz olursa, "Biz bu bedenden önce, başka bir bedende idik, ne var ki biz, şimdiki bu bedenimizde, eski bedendeki hallerimize dair herhangi bir şey hatırlayamıyoruz.." denilmesi de niçin caiz olmasın? Özet olarak diyebiliriz ki, bu görüşle, "tenâsüh"ü benimseyenlerin görüşü arasında bir fark bulunmamaktadır. Binâenaleyh bu görüşü benimsemek uzak bir ihtimal değilse, "tenâsüh" fikrini benimsemek de uzak bir ihtimal sayılmaz..

Beşinci delil: Allah Teâlâ'nın **Adem**'in oğullarından yaratmış olduğu mahlukatın tamamı, çok büyük bir yekün ve ifade edilemeyecek kadar kalabalık olan bir çokluk meydana getirir.. Binâenaleyh, o zerrelerden meydana gelen toplam, gerek işgal ettiği yer, gerekse miktar itibariyle, çok büyük bir rakama, meblağa ulaşır.. Halbuki küçük olan **Adem**'in sulbünün böylesi bir kalabalığı içine alması uzak bir ihtimaldir..

Altıncı delil: Hayatın, aklın ve anlayışın mevcut olabilmesi için, bünye (beden) şarttır. Eğer bu böyle olmazsa, toz zerrecikleri gibi olan her zerrenin, akıllı, anlayışlı ve çok hassas cisimler konusunda pek çok eser yazabilecek bir şekilde olması uzak bir ihtimal sayılmaz!... Halbuki, bu kapıyı açmak, çok muhtelif cahillikleri benimseme neticesine götürür... Hayatın olabilmesi için bünyenin şart olduğu sabit olup, o zerrelerden her birinin de âlim, bilgili ve akıllı olmaları da, ancak bünye, kan ve et gibi şeylerin bulunmasıyla mümkün olduğuna; durum böyle olunca da, ta **Hz. Adem**'in yaratılmasından itibaren Kıyamete kadar varlık âlemine gelen o şahısların toplamını da, dünyanın içine alması imkânsız olunca, artık nasıl olur da "Onların hepsi, aynı anda **Adem**'in sulbünde mevcut idiler.." denilmesi mümkün olabilir?

Yedinci delil: Cenâb-ı Hak bu mîsakı, o vakitte, ya o zaman, veyahut da onlar dünyaya geldikten sonra aleyhlerine bir delil olsun diye almıştır.. Birincisi batıldır, zira bu kadarcık bir mîsak sebebiyle onların mükâfat ve cezaya, medih ve zemme müstehak olamayacaklarına dair icma bulunmaktadır.. Onlardan istenen bu şeyin, onlar dünyaya geldikten, onların aleyhine hüccet olsun diye alınmış olması da caiz değildir. Zira onlar, dünyada iken o mîsakı hatırlayamadıklarına göre, bu, imana sarılmaları hususunda, nasıl onların aleyhine bir hüccet olabilir?

Sekizinci delil: Kâbî şöyle der: "O zürriyetlerin durumu, anlayış ve ilim bakımından çocukların durumundan daha üstün olamaz. Çocuklara teklif yöneltmek

mümkün olmadığına göre, bizim, o zerreler halindeki zâtlara teklif yöneltmemiz nasıl mümkün olabilir?"

Zeccâc, bu görüşe cevap vererek şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın da, *"bir karınca dedi ki: "Ey karıncalar, yuvalarınıza girin.."* (Neml, 18) buyurduğu gibi, karıncaya akıl vermesi, yine *"Dağları ve kuşları, Dâvud ile birlikte tesbih etmek üzere, râm etmiştik..."* (Enbiya, 79) buyurduğu gibi, dağa anlayış verip, böylece de onun tesbihte bulunması, deveye akıl verip, böylece de devenin Hz. Peygamber'e secde etmesi, yine hurma kütüğüne akıl verip, böylece de davet edildiğinde duyup boyun eğmesi nasıl uzak bir ihtimal değilse, işte burada da böyledir (bu da uzak bir ihtimal değildir)."

Dokuzuncu delil: O zerrelerin o zamanda ya akılları ve güçleri mükemmel idi yahut da onlar, böyle bir vasfı haiz değillerdi. Eğer birinci ihtimal söz konusu olursa, hiç şüphe yok ki onlar, mükellef olurlar... Onlar ancak, Allah'ı istidlâl yoluyla bilip tanıdıkları zaman mükellef olarak bırakılırlar.. Eğer onlar bu şekilde olmuş olsalardı, onların, o vakitteki durumları, bu dünya hayatındaki hallerinden farksız olurdu.. Binâenaleyh, şayet bu dünyadaki teklif, kendinden önce geçmiş olan bir ahde, misaka muhtaç ise, o zaman, o misak vaktindeki teklif de, daha önce geçmiş olan bir başka misaka muhtaç olur.. Böylece de teselsül gerekir ki, teselsül muhaldir..

"Onların, o misak zamanındaki akılları ve kudretleri mükemmel değildi" şeklindeki ikinci şıkka gelince, bu durumda da onlara hitap yöneltip onları sorumlu tutmak imkânsız olur...

Onuncu delil: Cenâb-ı Hakk'ın *"Şimdi, insan hangi şeyden yaratıldı? (İbretle) baksın... O, atılıp dökülen bir sudan yaratılmıştır..."* (Tarık, 5-6) buyruğudur. Şayet o zerreler akıllı, anlayışlı ve mükemmel olsalardı, o zaman onlar, bu atılıp dökülen sudan önce bulunmuş olurlardı.. Halbuki, insanın, atılmış olan sudan yaratılmış olmasından başka bir manası yoktur.. Bu durumda, insan, atılmış sudan yaratılmamış olur. Ki bu, Kur'an'ın nassını reddetmek demek olur..

İmdi onlar şayet: "Allah Teâlâ'nın mîsak esnasında, o zerrelerde tam bir akıl ve anlayışı yaratıp, sonra da, onların akıl, anlayış ve kudretlerini yok etmesi, daha sonra da onları, annelerinin rahminde yeniden yaratarak bu hayata çıkarmış olduğunun söylenilmesi niçin caiz olmasın?" derlerse, biz deriz ki:

Bu, bâtıldır; zira şayet durum böyle olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak, insanları, ilk defa nutfeden yaratmamış, aksine bu yaratılış, "iade" (daha önceki hilkatlerine tekrar döndürülme) yoluyla olmuş olur... Halbuki müslümanlar, insanın nutfeden yaratılmasının ilk yaratılma olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh, işte bu husus, sizin ileri sürmüş olduğunuz görüşün bâtıl olduğuna delalet eder..

Onbirinci delil: O zerrelerin, ya o insanların aynı olduğu veya onlardan başka

oldukları söylenebilir.. İkinci görüş, icmaya göre bâtıldır. Geriye birinci ihtimal kalır. Bu durumda da biz diyoruz ki, ya "Onlar nutfe, alaka ve mudğa (et parçası) olmadıkları halde akıllı, anlayışlı ve muktedir olarak kaldılar" denilebilir;veyahut da bunların böyle kalmadıkları söylenebilir.. Birinci durum, aklın bedahetiyle batıldır; ikincisine gelince, bu da, insan için dört defa hayatın meydana gelmiş olduğunun söylenmesini iktiza eder:

a) Misak vaktinde.
b) Dünyada.
c) Kabirde.
d) Kıyamette.

Yine bu, insan için, üç defa ölümün bulunmasını gerektirir:

a) İlk misakta meydana gelen hayattan sonraki ölüm;
b) Dünyadaki ölüm;
c) Kabirde ölüm..

Halbuki bu sayılar, *"Ey Rabbimiz, bizi iki (defa) öldürdün. İki (defa) da dirilttin.."* (Mü'min, 11) ayetindeki sayılara muhaliftir.

Onikinci delil: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir hulâsadan yarattık..."* (Müminûn, 12) ayetidir. Binâenaleyh, şayet o zerre hakkında verilmiş hüküm doğru olmuş olsaydı, o zaman o zerre insan olmuş olurdu.. Çünkü mükellef olan, kendisine hitap edilen, mükâfaat verilen ve cezalandırılan, insandır. Halbuki, zerrenin insan olması bâtıldır. Zira, o zerre nutfeden, 'alaka'dan ve mudğadan yaratılmamıştır. Kitabın, Kur'an'ın nassı ise, insanın, nutfeden ve alaka'dan yaratıldığına dair bir delildir. Bu da *"Andolsun biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir hülâsadan yarattık..."* (Mü'minûn, 12) ve *"O kahrolası insan, ne nankördür o! Onu (yaratan) hangi şeyden yarattı? Bir damla sudan yarattı da onu biçimine koydu..."* (Abese, 17-19) ayetleridir.

İşte, bu görüşün zayıflığını beyan etmek için (**Mutezile** tarafından) zikredilen izahların tamamı budur..

İkinci görüş: Tefekküre ve aklî izahlara önem verenlerin görüşüdür: Buna göre Allah Teâlâ, zürriyetleri, yani çocukları, babalarının sulbünden çıkarmıştır. Buna, "çıkarmıştır" diyoruz, zira, o çocuklar, nutfe idiler. Allah, onları babalarının sulbünden çıkarıp, annelerinin rahimlerine koydu.. Böylece de onları önce "alaka", sonra "mudğa", sonra da tam bir insan haline getirdi. Ve böylece onları mükemmel bir canlı yaptı.. Daha sonra da, onlara, kendisinin birliğine, yaratmasının hayranlık verici olduğuna ve sanatının akıl almaz bir şey olduğuna dair vermiş olduğu deliller ile onları kendilerine şahit tuttu. İşte bu tarz şahitlik ile de, onlar lisan ile ifade etmeseler de sanki "evet!" demiş sayılırlar. Bunun benzeri ayetler de mevcuttur. Meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra, Allah'ın iradesi göğe yöneldi de ona ve arza, "ikiniz de ister istemez gelin" buyurdu. Onlar da, "isteye isteye geldik" dediler"* (Fussilet, 11) ve *"Bir*

şeyi dilediğimiz zaman sözümüz ancak ona "ol" dememizden ibarettir. O da derhal oluverir.." (Nahl, 40) ayetleri gibi.

Araplar da şöyle der:

قَالَ الجِدارُ لِلْوَتِدِ لِمَ تَشُقُّنِي / قَالَ سَلْ مَنْ يَدُقُّنِي
فَإِنَّ الَّذِي وَرَائِي / مَا خَلاَنِي وَرَائِي

"Duvar kazığa, "Beni niçin yarıyorsun? Niçin meşakkat veriyorsun?" deyince, kazık: "Bunu, beni çakana sor; arkamda bulunan o kimse, beni rahat bırakmıyor ki!..." dedi.."

Bir başka şair de, اِمْتَلأَ الْحَوْضُ وَقَالَ قُطْنِي *"Havuz doldu ve, "Yeter artık, beni (suyumu) kes!" dedi"* demiştir.

Bu tür mecaz ve istiâreler, Arapça'da meşhurdur. Dolayısıyle, ilgili ayeti bu manaya hamletmek gerekir. İşte, bu iki görüşün anlatılması hususundaki sözün tamamı bundan ibarettir.. İkinci görüş kesinlikle ta'n edilmemiştir.. Bu görüş doğru kabul edilmesi halinde, bu, birinci görüşün doğru olmasına mani teşkil etmez. Sözümüz sadece, birinci görüşün doğru olup olmadığı hususundadır.

Buna göre birisi, "size göre tercihe şayan olan görüş hangisidir?" derse, biz deriz ki:

Burada iki mukaddime bulunmaktadır:

a) Zerrelerden misak alındığının söylenmesi doğru mudur?

b) Bunun doğru olması halinde, bu görüş, ayetin lafızlarını tefsir etmek için 'zikretmek' caiz midir?

Birinci mukaddime: Bu görüşü kabul etmeyenler, bahsettiğimiz ve anlattığımız aklî delillere tutunmuşlardır. Bu delillerin her birine, îkna edici bir açıklama ile cevap vermek mümkündür.

1) **Mutezile**'nin bu hususta zikretmiş olduğu delillerden birisi, "Şayet böyle bir misak alınmış olsaydı, bizim şu anda onu hatırlamamız gerekirdi" şeklindedir.

Biz deriz ki: Geçmişte meydana gelmiş olan hallerle ilgili bilgiyi yaratan, Allah Teâlâ'dır. Çünkü bu bilgiler, zarurî ve aklîdirler. Zarurî ilimlerin yaratıcısı ise, sadece Allah'tır. Bu böyle olunca, O'nun bu ilimleri yaratmış olması doğru olur.

Şayet **Mu'tezile**, "Siz bunu mümkün gördüğünüze göre, bu bedenden önce

bizlerin, her ne kadar hallerini hatırlamıyor isek de, tenasüh yoluyla başka bedenlerde bulunmuş olabileceğimizi de mümkün görün" derlerse, biz deriz ki: "Bu ikisinin arasındaki fark gayet açıktır. Çünkü biz başka bedenlerde olup, onlarda yıllarca kaldığımız takdirde, onları unutmuş olmamız imkansızdır. Ama mîsak (ahd) alma işi, çok kısa bir anda, çok hızlı olarak tahakkuk etmiştir. Dolayısiyle bunun unutulması uzak bir ihtimal değildir. Bu açık fark, bu farkın doğru olduğunu göstermektedir. Çünkü insan senelerce bir işle uğraşırsa, onu unutması imkansızdır. Ama bir kısa an için, bir işle uğraşılmış olduğunda, insan onu unutabilir. Binâenaleyh ikisi arasındaki fark ortaya çıkmaktadır."

2) Bu, "O zerrelerin tamamının, **Hz. Adem** (a.s.)'in sırtında bulunmasının imkânsız olduğu"nun söylenilmesidir. Biz deriz ki, bize göre, hayatın bulunabilmesi için bünye şart değildir. Bölünmeyi kabul etmeyen "cevher-i ferd" (atom) ise hayat ve aklı kabul eder. Binaenaleyh biz o zerrelerden her birini bir cevher-i ferd olarak düşünürsek, artık nasıl olur da siz, "**Hz. Adem**'in sırtı, o zerrelerin hepsini içine alamaz" diyebilirsiniz? Ancak ne var ki bizim vermiş olduğumuz bu cevap, önce yaşamış olan bazı bilginlerin telakkilerine uygun olarak "insan, bedende, bir cevher-i ferd ve bölünmeyen bir cüz'dür..." dediğimiz zaman tamamlanır. Ama biz, "insan, nefs-i nâtıkadır. Düşünen, ruhtan ibaret olup, belli bir yeri olmadığı gibi, bir yere hulûl de etmeyen bir cevherdir..." dediğimizde, böyle bir soru ortadan kalkmış olur..

3) Bu, **Mutezile**'nin, "Mîsak almanın faydası, onun o vakitte mi, yoksa dünya hayatında mı bir hüccet olmasıdır?.. "şeklindeki sorusudur. Buna karşı bizim cevabımız şundan ibarettir: Allah, istediğini yapar, dilediği tarzda hükmeder.. Bir de, bazı Mutezilîler amellerin tartılması ve uzuvların konuşturulmasıyla ilgili görüşü tashîh etmek istediklerinde, "Bu şeyleri duyurma hususunda bazı mükellefler için bir lütfun bulunması, uzak bir ihtimal değildir" dememişler miydi? İşte, burada da böyledir. Bir kısım melekler için, mîsak alındığı zamanda, saîd olanları, şakî olanlardan ayırdetmeleri için bir lütuf fiilinin olmuş olması da uzak bir ihtimal değildir.. Şöyle de denilmiştir: Allah Teâlâ onlara, o mîsakı, Kıyamet gününde hatırlatır.

Mutezile'nin diğer görüşleri zayıf olup, onlar hakkında konuşmak, pek kolay ve son derece de basittir.

Ayetle İlgili Hadisin Tevfîk Edilmesi

İkinci mukaddime: Bu, "O zerrelerden misak alınmış olmasının doğru olduğunun kabul edilmesi halinde, bu hadisenin ayetin lafızlarının tefsiri olduğunu söylemek mümkün müdür?" şeklindeki sualdir.. Buna göre biz deriz ki, daha önce zikredilmiş olan üç açıklama, böyle bir soruyu savuşturmaktadır. Çünkü biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hani Rabbin ademoğullarından, onların sırtlarından zürriyetlerini çıkarıp..."* buyruğundan muradın, وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ ظُهُورِ بَنِي آدَمَ *"Hani Rabbin, ademoğullarının*

sırtlarından..." şeklinde olduğunu beyan etmiştik.. Hem bu zürriyet, **Adem**'in sırtından alınmış olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak, مِنْ ظَهْرِهِ ذُرِّيَّتَهُ *"sırtından zürriyetini aldı"* der. مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ *"zürriyetlerini sırtlarından aldı"* demezdi.

Bu görüşü destekleyenler, şu şekilde cevap vermişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s)'den, ayeti bu şekilde tefsir ettiğine dair gelen rivâyet sahihtir.. Resûlullah'ın yaptığı tefsiri tenkid etmek ise, mümkün değildir. Buna göre biz deriz ki: Ayetin zahiri, Hak Teâlâ'nın, zerreleri, ademoğullarının sırtlarından çıkardığına delâlet eder.. Dolayısiyle bu, Allah Teâlâ'nın, falanca şahıstan falancanın, falancadan da falancanın.. doğup meydana geleceğini bildiği manasına hamledilir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk, onların varlık âlemine gireceklerini, bildiği sıraya göre, onları çıkarmış ve birbirinden ayırdetmiştir... Ama, Allah Teâlâ'nın, bütün zürriyeti, **Adem** (a.s)'in sulbünden çıkarması meselesine gelince, ayetin lafzında, bunun şöyle veya böyle olduğuna dair herhangi bir delâlet bulunmamaktadır. Ancak ne var ki haber (hadis) buna delâlet etmektedir.. Binâenaleyh, zürriyetlerin, âdemoğullarının sırtlarından çıkarıldığı Kur'an ile; **Adem**'in sırtından çıkarıldığı ise hadis ile sabit olmuştur. Bunun böyle olması halinde de, bu iki husus arasında ne bir tezâd ne de bir çelişki söz konusu değildir. Şu halde mümkün olduğu kadarıyla, hem ayeti, hem de hadisi tenkidden korumak için, bu iki hususun, ikisini de birden benimsemek gerekir.. Bu mukaddimenin izahı hususunda son sözümüz budur..

İKİNCİ MESELE

Nafi, İbn Âmir ve **Ebû Amr**, cemî olarak elif ile **zürriyyâtihim** şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları müfred olarak **zürriyyetehüm** şeklinde okumuşlardır.

Vâhidî şöyle demektedir: "Zürriyet" kelimesi, hem çoğul hem de tekil manayı ifade eder. Dolayısiyle, bu kelimeyi müfred okuyanlar, çoğul manasında da kullanıldığı için, onu çoğul kalıbında getirmemişlerdir.. Böylece bu kelime tıpkı, "beşer" kelimesi gibi olmuş olur. Çünkü "beşer" kelimesi de, Hak Teâlâ'nın مَا هَٰذَا بَشَرًا *"Bu bir beşer değildir"* (Yusuf, 31) ifadesinde olduğu gibi müfred, tekil manada kullanıldığı gibi, أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا *"Bizi bir beşer mi doğru yola götürecekmiş?"* (Teğabun, 6) ve إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا *"Siz de bizim gibi beşerden başka (bir şey) değilsiniz..."* (İbrahim, 10) ayetlerinde olduğu gibi de, çoğul manada kullanılır. "Beşer" kelimesi, ne cem-i sâlim, ne de cem-i mükesser şeklinde çoğul yapılmadığı gibi, "zürriyet" kelimesi de çoğul yapılmaz...

Bu lafzı çoğul olarak okuyanlar ise, şöyle demişlerdir: "Zürriyet kelimesi her ne kadar müfred ise de, bunun çoğul yapılmasında bir müşkilât bulunmamaktadır. Eğer bu çoğul yapılırsa, çoğul yapılması da uygundur. Çünkü sen, meselâ طُرُقَاتٌ (yollar), جُدُرَاتٌ (duvarlar) kelimelerinde olduğu gibi, cem-i mükesser olan kelimelerin de

cem-i müennes salim şeklinde çoğul yapıldıklarını görmektesin.. Bu, Yûnus'un tercihidir.."

Cenâb-ı Hakk'ın وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ *"Kendilerini kendilerine şahid tutmuş ve, "Ben, sizin Rabbiniz değil miyim?" (demişti)... Onlar da "Evet (Rabbimizsin)"... demişlerdi.."* buyruğuna gelince biz deriz ki: Bir ilk mîsakın bulunduğunu isbat edip kabul edenlere göre, bu ifadede geçen açıklamalar, zahirî manalarına hamledilmiştir. Ama, bir ilk misakı kabul etmeyenlera göre, bu tabir bir teşbih ve temsil manasına hamledilmiştir.. Buna göre ayetin manası, "Allah Teâlâ onlara, kendisinin Rab olduğuna dair delilleri gösterdi ve onların akılları da buna şehadet etti.." şeklinde olur. Bu ifade tıpkı, Allah'ın onları bize ve bizim Allah'ın birliğini ikrar etmemize şahid tutması gibi olmuştur.

Âyetteki **şehidnâ** *"(şahid olduk)"* ifadesine gelince, bu hususta iki görüş öne sürülmüştür:

Birinci görüş: "Bu, meleklerin sözüdür. Zira o zürriyetler, "Evet" deyince, Allah Teâlâ, meleklere *"şahid olun"* dedi. Melekler de, *"şahid olduk"* dediler." Bu görüşe göre, vakfın, قَالُوا بَلَىٰ ifadesinin sonunda yapılması güzel olur. Çünkü zürriyetlerin sözü orada tamamlanmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ كُنَّا عَنْ هَٰذَا غَافِلِينَ *"Kıyamet günü, "Bizim, bundan haberimiz yoktu" dememeniz içindi"* buyruğunun izahı da şöyledir: "O zürriyetler, biz ikrar etmedik demesinler diye, melekler, "Biz, onlara, ikrar ettiklerine dair şahid olduk..." dediler. Böylece, **en tekûlû** kelimesinden "lâ" harfi düşmüştür. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın وَأَلْقَىٰ فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ *"O, sizi sallayıp çalkalar diye, yeryüzüne sabit ve muhkem dağlar... koydu"* (Nahl, 15) ayetinde olduğu gibidir. Yani, لَئَلَّا تَمِيدَ بِكُمْ *"sizi çalkalamasın diye.."* demektir. Bu **Kûfelilerin** görüşüdür. Basralılara göre bu kelamın takdiri, شَهِدْنَا كَرَاهَةَ أَنْ يَقُولُوا "demelerini istemediğimiz için, şehadet ettik" şeklindedir.

İkinci görüş: Şehidnâ lafzı, zürriyetlerin sözünün devamıdır. Böyle olması halinde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kıyamet günü, "Bizim bundan haberimiz yoktu" dememeniz için..."* ifadesi O'nun, *"kendilerini kendilerine şahid tuttu"* sözüyle ilgili olmuş olur. Buna göre takdirî mana, "Allah, onlar Kıyamet gününde, "biz bundan habersizdik" demesinler veya, "bunu söylemesinler" diye, onları kendilerine şununla, şununla... **şahid tuttu**"şeklinde olur. Böyle olması halinde de **şehidnâ** ifadesi üzerinde vakf yapılamaz. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın أَنْ تَقُولُوا sözü, daha önce geçen وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ sözüyle ilgilidir. Bu ifadeyi, öbür ifadeden ayırmak doğru değildir.

Kıraat imamları **en tekûlû** ile **ev yekûlû** kelimelerinin okunuşunda farklılık

gösterirler: Ebu Amr her iki ifadeyi de yâ ile kumuştur. Çünkü, daha önce geçen söz, gâib sîgasıyla getirilmiştir. Ki bu da, (لأنْ لايقولوا مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ buyruğudur. Diğer kıraat imamları ise, bu kelimeyi ta ile تقولوا şeklinde okumuşlardır. Çünkü ifadede, bir hitap sîğası da bulunmakta olup o da Cenâb-ı Hakk'ın, أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا ifadeleridir. Bu iki açıklama da güzeldir. Çünkü gâib olanlar, mana cihetiyle muhatap olan kimselerdir. أَوْ يَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ *"Yahut, "Daha evvel ancak atalarımız şirk koşmuş..."* buyruğuna gelince, müfessirler şöyle dimişlerdir: "Bu ifadenin manası "Bu şahid tutmanın maksadı, kâfirlerin, "Biz müşrik olduk; çünkü atalarımız müşrik idiler; binâenaleyh, biz bu şirkimizde onları taklit ettik" demelerini temin etmek içindir. Ki, bu aynı zamanda ayetteki أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ *"Şimdi o bâtılı kuranların işledikleri şeyler yüzünden bizi helâk mi edeceksin?"* ifadesinden de kastedilen hususturr. Netice olarak diyebiliriz ki, Allah Teâlâ onlardan söz alınca, onların bu kadarcık bir mazerete tutunmaları imkânsız olur..."

Ayetin manasını, "Cenâb-ı Hakk'ın deliller ikâme etmesi, getirmesi" manasına hamledenlere gelince, onlar şöyle demişlerdir: "Bu ayetin manası, "Biz, yarın Kıyamette onlar, "Biz bundan habersizdik; bu hususa bizim dikkatimizi çeken bir kimse olmadı" veya, "Biz, atalarımızı taklit ederek müşrik olduk" diyemesinler diye, biz bu delilleri getirdik ve onların akıllarına sunduk. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın birliğine dair deliller onlarla birlikte bulunuyordu; binâenaleyh o delillerden yüz çevirip taklide yönelmeleri ve atalarına uymaları hususunda, onların geçerli bir mazereti bulunamaz" şeklindedir:..

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَكَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ *"İşte biz ayetleri böyle açıklarız. Umulur ki (küfürlerinden) dönerler"* buyurmuştur. Bu, "Bizim bu ayette yapmış olduğumuz açıklamalar gibi, onları, iyice düşünsünler ve böylece de hakka yönelip batıldan yüz çevirsinler diye, diğer ayetlerimizi de beyân edip açıkladık..." manasındadır.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"umulur ki (küfürlerinden) dönerler"* buyruğundan kastedilen de budur. Yine bu ayete, "Tevhid hususunda onlardan aldığımız mîsakı, işte bu şekilde açıklıyoruz..." manası da verilmiştir... Ayetle ilgili bir üçüncü görüş de şudur: İnsanların ruhları onların bedenlerinden daha önce mevcut idi... İlâhın varlığını ikrar edip kabul etmek, o ruhların zâtlarının ve hakikatlerinin ayrılmaz bir vasfıdır. Bu ilmi elde etmek için, çalışıp çabalamaya ihtiyaç yoktur. Bu konu tamamiyle ancak, bu kitapta ele alınması mümkün olmayan gizli ve kapalı herkesçe anlaşılamayan akli bazı bahisler ile ortaya konabilir. Allah en iyi bilendir.

★ ★

★

İlimine Güvenen Tip: Bel'am

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ ﴿١٧٥﴾ وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَٰكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ ۚ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِن تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَث ذَّٰلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا ۚ فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٧٦﴾

"Onlara o kimsenin haberini de oku ki, biz kendisine ayetlerimizi vermiştik de, o bunlardan sıyrılıp çıkmış, derken şeytan onu arkasına takmış, nihayet azgınlardan olmuştu. Eğer dileseydik onu bu (ayetler)le yükseltirdik. Fakat o, yere saplandı, hevâsına uydu. Artık onun hâli, o köpeğin hali gibidir ki, üstüne varsan dilini sarkıtıp solur, yahud kendi haline bıraksan, yine dilini uzatıp solur. İşte ayetlerimizi yalan sayanlar gürûhunun sıfatı budur. Artık sen, kıssaları anlat; belki iyice düşünürler"

(A'râf, 175-176).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **İbn Abbas, İbn Mesûd** ve **Mücahid** (r.a.) şöyle demişlerdir: "Bu ayet, **Bel'âm İbn Bâurâ** hakkında nazil olmuştur. Bu böyledir, zira **Musa** (a.s) **Bel'âm**'ın bulunduğu şehre yönelmiş ve oranın halkıyla savaşmıştı; çünkü onlar kâfir idiler. Bunun üzerine o kâfirler, **Bel'âm**'dan, hem **Musa** (a.s), hem de onun kavminin aleyhine dua etmesini istediler... O, duâsı makbul bir kimse idi. Çünkü o, **İsm-i A'zâm duâsını** biliyordu.. Ama o, böyle bir dua etmekten kaçındı.. Kâfirler ise, onun peşini bırakmıyorlardı.. Nihâyet o, **Hz. Musa** ve kavmi aleyhine (bedduâ) etti. Derken, duası kabul olundu da, **Hz. Musa** ve İsrailoğulları, onun duası yüzünden **Tîh Çölü**'ne düştüler. Bunun üzerine **Hz. Musa**, "Ya Rabbi, hangi günah sebebiyle biz bu çöle düştük?" deyince, Cenâb-ı Hak, *"Bel'âm'ın duası sebebiyle"* cevabını verdi.. Bunun üzerine **Hz. Musa:** "Onun, benim aleyhime yapmış olduğu duayı kabul ettiğin gibi, benim de onun aleyhine olan duamı kabul buyur!" dedi; sonra da **Hz. Musa, İsm-i A'zâm** ile imânının çekilip alınması için, ona bedduada bulundu.. Böylece Allah Teâlâ, onu, kendisinde olan bu şeylerden tecrit etti; onun bilgi ve marifetini aldı.. Bu sebeple de onun kalbinden, bu ilahî bilgi, tıpkı bir beyaz güvercin gibi çıkıverdi.. İşte, hâdise bundan

ibarettir..." Şu da belirtilmiştir: "O, Allah'ın nebîlerinden birisiydi. **Hz. Musa** için beddua edince, Allah ondan imanını çekip aldı; böylece de kâfir oldu.."

İlmine Güvenen Tiplerden: Ümeyye

Abdullah İbn Ömer, Said İbnu'l-Müseyyeb, Zeyd İbn Eslem ve **Ebu Revk** de şöyle demişlerdir: "Bu ayet, **Ümeyye İbn Ebi's-Salt** hakkında nazil olmuştur. O, semavî kitapları okumuştu.. Allah Teâlâ'nın, o sıralarda, bir peygamber göndereceğini de anlamıştı.. Bu peygamberin, kendisi olacağını ümid ediyordu.. Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i peygamber olarak gönderince, **Ümeyye** O'na hased etti, O'na iman etmeyip kâfir olarak öldü... İşte bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Şiiri iman etti, ama kalbi küfretti"* dediği kimsedir. Yani, onun şiiri, mü'min kimselerin şiiri gibidir. Zira o, şiirlerinde, Allah'ın birliğini ikrar eder; O'nun birliği hakkında, göklerin, yerin yaratılması ile, ahiret, cennet ve cehennem hallerinden deliller getirir..."

Rahip Ebû Âmir

Şu da söylenmiştir: "Bu ayet, Hz. Peygamber'in fâsık diye adlandırdığı, **Râhip Ebû Âmir** hakkında nazil olmuştur. O, câhiliyye çağında ruhbanlık yapardı. İslâm gelince, Şam'a kaçarak, münafıklara, "**Mescid-i Dırâr**" yapmalarını öğütledi. **Kayser**'e (Roma İmparatoru) gelerek, ondan, Hz. Peygamber aleyhinde yardım talep etti... Derken, orada, kovulmuş ve yapayalnız, tek başına ölüverdi.. Bu, **Said İbnu'l-Müseyyeb**'in bir diğer görüşüdür.

Bu ayetin, Hz. Peygamber'i bilip tanıyan ehl-i kitâbın münafıkları hakkında nazil olduğu da söylenmiştir. Bu görüş, **Hasan el-Basrî** ile **Ebu Bekr el-Esamm**'ın görüşüdür.. Bunun, kendisine ilahî hidayet arzedilip de, ondan yüz çeviren herkes hakkında umumî bir ifade olduğu da ifade edilmiştir.. Bu da, **Katâde, İkrime** ve **Ebu Müslim**'in görüşüdür..

Şayet birisi, "Bu ayette bir nebîden bahsedilmekte, bilahare onun kâfir haline geldiği bildirilmektedir" diye soracak olursa biz deriz ki:

Bu, uzak bir ihtimaldir; çünkü Alalh Teâlâ, *"Allah, elçiliğini nereye vereceğini çok iyi bilendir"* (En'âm, 14) buyurmuştur. İşte bu beyan Cenâb-ı Hakk'ın, ancak, onun, çok üstün meziyyetler, yüce dereceler ve büyük faziletler ile, diğer kullarından ayrılıp mümtaz olduğunu bildiği kimseleri risâlet göreviyle şereflendireceğine delâlet eder. Binâenaleyh, peygamber olan kimsenin vasfı bu olunca, onun küfretmesi nasıl uygun düşebilir?

Cenâb-ı Hakk'ın فَانسَلَخَ مِنْهَا اٰيَٰتِنَا اٰتَيْنَاهُ *"Biz kendisine ayetlerimizi vermiştik de, o bundan sıyrılıp çıkmıştı"* buyruğu ile ilgili olarak iki görüş vardır:

Birinci görüş: *"Biz kendisine ayetlerimizi vermiştik"* buyruğu, "Biz, ona, tevhidin delillerini öğretmiş ve anlatmıştık. Böylece o, onlardan haberdar hale gelmişti" manasında; *"O, bundan sıyrılıp çıkmıştı"* buyruğu da, "O, Allah'ın muhabbetini bırakıp, O'na isyan etmeye; rahmetini bırakıp, O'nun gazabına gitmişti" manasındadır. **İnseleha** "çıktı" manasındadır. Birşeyi tamamen bırakıp giden kimse için, اِنْسَلَخَ مِنْهُ "Ondan sıyrıldı" denilir.

İkinci görüş: Bu, **Ebu Müslim** (r:h)'in görüşü olup, O şöyle demiştir: Ayetteki, *"Biz kendisine ayetlerimizi vermiştik"* buyruğu "Biz ayetlerimizi beyan ettik, ama o onları kabul etmeyerek, onlardan sıyrılıp çıktı" demektir. اِنْسَلَخَ ــ عَرَى ve تَبَاعَدَ (uzaklaştı) fiilleri aynı manayı ifade eder. Bu kelimeler, delillere iman etmeyip, küfründe ısrar eden her kâfir hakkında kullanılabilir. Bunun bir benzeri, *"Ey kendilerine kitap verilenler, yanınızdaki kitabı tasdik edici olmak üzere indirdiğimiz (Kur'an-ı Kerim'e), biz birtakım yüzleri silip, enseleri gibi (dümdüz) yapmazdan önce, iman edin..."* (Nisa, 47) ayetidir. Hak Teâlâ, **Firavun** hakkında da, *"Andolsun ki biz ona, ayetlerimizin hepsini gösterdik de, o yine yalanlayıp diretti"* (Tâ-hâ, 56) buyurmuştur. Bu ayette de bahsedilenin, **Firavun** olması mümkündür. Çünkü Allah Teâlâ, ona hem **Hz. Musa**'yı hem de **Hz. Hârun**'u gönderdi. Ama o yine de yüz çevirip küfründe diretti. O, âdî, sapmış ve şeytana tabi olmuş birisi idi.

Bil ki bu iki görüş arasındaki fark şudur: Birinci görüşe göre, bu kimse Allah'ın dinini ve birliğini biliyor, ama sonra ondan sıyrılıp çıkıyor; ikinci görüşe göre ise, Allah bu kimseye delil ve beyyinelerini verdiği zaman, o bunları kabul etmiyor. Birinci görüş daha uygundur. Çünkü ayetteki *"sıyrılıp çıktı"* tabiri, bu kimsenin daha önce dinin içinde iken, sonradan ondan çıktığına delâlet eder. Hem sonra bu âyetin, Allah'ın dininden haberdar olan, ama o dinden çıkarak küfre ve sapıklığa giren bir kimse hakkında nâzil olduğu rivayetlerle sâbittir.

Cenâb-ı Allah فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ *"Derken şeytan, onu arkasına taktı"* ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) Şeytan onun peşine kâfir ve azgın insanları taktı, yani kâfir insanları onun tabiîleri (arkadaşları-yoldaşları) kıldı.

2) **Abdullah b. Müslim** şöyle der: "Bu tabir, "şeytan ona yetişti" demektir. Nitekim, "Onlara yetişip, katıldım" manasında أَتْبَعْتُ الْقَوْمَ "Kavme tâbî oldum" denilir." **Ebu Ubeyde** şöyle demiştir: أَتْبَعْتُ الْقَوْمَ tabiri, senden önde olup da, kendilerine yetiştiğini anlatmak için kullanılır. Nitekim مازِلْتُ اُتْبِعُهُمْ حَتّٰى أَتْبَعْتُهُمْ "Onlara yetişinceye kadar, peşlerini bırakmadım" denilir.

Kıssadan Çıkan Dersin Özeti

Cenab-ı Hak فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ *"Nihayet (o) azgınlardan olmuştu"* buyurmuştur. Bu, "O, şeytana uydu ve böylece zalimlerden oldu" demektir. Ehl-i Me'ânî ise şöyle demişlerdir: "Bu ayetin maksadı, hidayet üzere iken, hidayetten çıkıp, dalâlete, nefsinin arzularına ve körlüğe giren; dünyaya meyleden, böylece de şeytanın oyuncağı olan kimselerin, varacakları son yerin uçurum olup, oraya yuvarlanacağını; hem ahirette, hem de dünyada hüsrana (zarara) uğrayacağını anlatmaktır. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bu kıssayı, insanları böyle bir hale düşmekten sakındırmak için zikretmiştir.

Allah Teâlâ, وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا *"Eğer dileseydik onu bu (ayetler) ile yükseltirdik"* buyurmuştur. Alimlerimiz şöyle derler: "Bu tabir, "isteseydik onu, bu ayetlerle amel etme mertebesine yükseltirdik. Böylece o yapacağı sâlih ameller vasıtası ile, "hak edeceği makama yükselirdi" demektir. **Lev** kelimesi, başka bir şartın bulunmaması sebebiyle o şeyin olmamasını ifade eder. Bu da, Allah Teâlâ'nın, bazan bir insanın iman etmesini değil, küfrünü murad ettiğine delâlet eder."

Mu'tezile ise şöyle der: "Ayetin lafzı, bu mananın dışında, şöyle birtakım manalara da imkân verir:

a) **Cübbaî** şöyle demiştir: "Bunun manası, "isteseydik, o küfretmeden önce, kendisine ikram etmek ve ondan tekliflerimizi kaldırmak suretiyle, onu amelleriyle yükseltirdik. Böylece de ona yücelik vermiş olurduk. Fakat mükellefiyetleri artırmak suretiyle onu daha ileri bir dereceye ulaştırmak istedik. Ama imanda sebat etmekten yüz çevirdi" şeklindedir.

b) "İsteseydik, zorla ve cebren onunla inkârı arasına girerek, onu yüceltirdik. Ama bu, teklif (hikmetine) ters düşerdi. İşte bundan dolayı, onu kendi ihtiyarıyla başbaşa bıraktık" demektir.

Mu'tezile'nin birinci izahına, "yükseltmeyi", "öldürme" manasına hamletmek uzak bir şeydir" diyerek; ikincisine de, "Allah Teâlâ o kimseyi, küfürden zorla men ettiği zaman, bu iman bir mükâfaatı ve bir yüceliği gerektirmez" diyerek cevap veririz.

Allah Teâlâ daha sonra, وَلَٰكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ *"Fakat o, yere saplanıp (kaldı)"* buyurmuştur. Arapça alimleri şöyle demişlerdir: "**İhlâd**" aslında, "saplanıp kalmak" demektir. Sanki, "o, devamlı yere yapışıp kalmak istedi" denilmektedir. Birisi bir yere yapışıp, oradan ayrılmadığında, أَخْلَدَ فُلَانٌ بِالْمَكَانِ denilir. Nitekim **Mâlik b. Süveyd** şöyle demiştir.

بِأَبْنَاءِ حَيٍّ مِنْ قَبَائِلِ مَالِكٍ وَعَمْرُو بْنِ يَرْبُوعٍ أَقَامُوا فَأَخْلَدُوا

"Malik ve Amr İbn Yerbû' kabilelerinden bir mahallenin, oraya yerleşip, oradan hiç ayrılmamış olan oğullarına...

İbn Abbas r.a.) "Allah, *"Fakat o, yere saplanıp kaldı"* ifadesi ile, "O, dünyaya meyletti" manasını kastetmiştir" demiştir. **Mukâtil** ise إِلَى الْأَرْضِ ifâdesine بِالدُّنْيَا (dünyaya) manasını; **Zeccâc** ise سَكَنَ إِلَى الدُّنْيَا "Dünya ile itminan buldu" manasını vermiştir. **Vahidî** şöyle der: "Bunlar, ayetteki "arz" (yeryüzü) kelimesine, "dünya" manasını vermişlerdir. Çünkü dünya, yeryüzü demektir. Zira dünyadaki mülkler, maden, bitki ve hayvanlar gibi diğer mallar, hep yeryüzünden elde edilir. Bunlar yer sayesinde, güç ve kuvvet bulup, kâmil hale gelirler. O halde dünya, yeryüzü demektir. Binâenaleyh, "dünya" manasında, "arz" (yer) kelimesini kullanmak doğru ve yerindedir." Biz diyoruz ki: Eğer kelime zâhirî manası ile alınsaydı, o zaman "isteseydik onu yükseltirdik. Ama bunu istemedik" denilirdi. Fakat ayetteki, *"Fakat o, yere saplanıp (kaldı)"* tabiri, bu manaya delalet ettiği için, bu ifade onun yerini almış oldu.

Cenâb-ı Allah وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ *"O, hevâsına uydu"* buyurdu. Bu, "O, Allah'ın kendisine verdiği ayetlere sımsıkı sarılmayı bırakıp, kendi hevâ-ü heveslerine uydu. Böylece de dalâlet uçurumuna yuvarlandı" demektir. Burası ilim sahipleri için, en tehditkâr ayetlerden birisidir. Çünkü Allah Teâlâ, bir kimseye, ayetlerini ve delillerini verip, ism-i a'zamını öğretip müstecab (kabul olunacak) duayı ona bildirdikten sonra, o kalkıp heva-ü hevesine uyarsa, dinden çıkıp bir köpek mertebesine inmiş olur. İşte bu, Allah'ın kendisine çokça nimetler verdiği kişinin, hidayete uymaktan yüz çevirip, hevâsına uymaya yöneldiğinde, Allah'dan alabildiğine uzaklaşacağına delâlet eder. İşte, Hz. Peygamber (s.a.s): مَنِ ازْدَادَ عِلْماً وَلَمْ يَزْدَدْ هُدًى لَمْ يَزْدَدْ مِنَ اللّٰهِ إِلاَّ بُعْداً *"Kimin ilmi artttığı halde, hidayeti artmaz ise; (bununla) ancak Allah'dan uzaklaşması artmış olur"* buyurarak bu duruma işaret etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) bu veya bu manada bir lafız kullanmıştır.

Soluyan Köpeğe Teşbih

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ *"Artık onun hali, o köpeğin hali gibidir ki, üstüne varsan dilini sarkıtıp solur: yahut kendi haline bıraksan, yine dilini sarkıtıp solur"* buyurmuştur. **Leys** şöyle der: "(Bu fiilin masdarı olan) "lehs", "köpeğin, ya çok koşarak yorulduğunda, ya da sıcak çok şiddetli olduğunda, susuzluktan ötürü dilini sarkıtması" demektir. Bil ki bu teşbih, bütün köpeklere olmayıp, sadece soluyan köpeklere yapılmıştır. Hayvanların en âdisi köpektir. Köpeklerin en âdisi de, soluyan köpeklerdir. Binâenaleyh Allah bir kimseye ilmi ve dini nasib ettiği halde, o kalkıp dünyaya meyleder ve dünyaya bağlanıp kalırsa, hayvanların en âdisine, yani dili sarkmış köpeğe benzemiş olur. Bu teşbihin izahı sadedinde şunlar söylenmiştir:

1) Soluyan herşey, ya yorgunluğundan ya susuzluğundan ötürü solur. Halbuki soluyan köpek böyle değildir. O, yorgun olsa da, rahat olsa da, susuz olsa da, olmasa da yine solur. Bu onun âdeti ve huyudur. O, asıl âdeti üzere buna devam eder; bir ihtiyaçtan dolayı değil,o âdi huyundan dolayı bunu sürdürür. İşte kime Allah ilmi ve dini nasib ederse, onu insanların mallarının kirlerine bulaşmaktan müstağni kılmış olur. Sonra da o kalkıp, dünya peşine düşüp, kendisini onun içine atarsa, bu kişinin durumu, aynen ihtiyaç ve zaruretten ötürü değil de, sırf kötü nefsinden ve âdi huyundan ötürü, âdi işlere ve çirkin işlere devam eden o soluyucu köpeğin durumu gibi olur.

2) Bir âlim, ilmi vasıtasıyla dünya malı elde etmeye yönelirse, bu, insanlara çeşitli ilimlerini bildirmek ve kendisinin faziletleriyle şanını şöhretini ortaya koymak için olmuş olur. Hiç şüphesiz bu kimse, o sözleri anlatıp ifade ederken, dilini sarkıtır ve dünyalık elde etmeye karşı olan kalbindeki aşırı susuzluğu ile hırsının hararetinden ötürü, dilini çıkarır (sarkıtır). Böylece de bu kimsenin durumu, bir ihtiyaç ve zaruret olmadığı halde, sırf âdî huyundan ötürü, dilini hep sarkıtan bir köpeğin haline benzer.

3) Soluyan köpeğin, soluması hiç sona ermez. Hırslı olan insanın, hırsı da böyle hiç tükenmez.

Cenâb-ı Hakk'ın *"(O köpek), üstüne varsan, dilini sarkıtıp solur..."* buyruğu, "Bu köpeğin üzerine varıp, birşeye kışkırtsan solur. Kendi haline bıraksan yine solur. Bu, o kötü fiil, onun aslî huyu olmasından dolayıdır. Sapmış hırslı o insan da böyledir. O'na vaaz-u nasihatta bulunsan da, bulunmasan da o sapıklığını sürdürür. Bu da, dalâlet ve hüsrânın, onun aslî âdeti ve zâtî karakteri (haline gelmesinden) ötürüdür" manasındadır.

Buna göre, "Ayetteki... إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ *"üstüne varsan dilini sarkıtıp solur, yahut kendi haline bıraksan, yine dilini sarkıtıp solur"* ifadesinin, i'rab bakımından yeri nedir?" denirse, biz deriz ki: "Bunlar "hal" olarak, mahallen mansubturlar. Buna göre sanki كَمَثَلِ الْكَلْبِ ذَلِيلاً لاَهِثاً فِي الأَحْوَالِ كُلِّهَا "O, her halinde soluyan, zelil bir köpek gibidir" denilmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا *"İşte ayetlerimizi yalan sayan gürûhun sıfatı budur"* buyurmuştur. Hak Teâlâ, böylece Allah'ın ayetlerini yalanlayan herkesin buna benzediğini bildirmiştir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Cenâb-ı Allah bu beyanı ile, kendilerini hidayete sevkeden ve Allah'a itaata davet edecek bir hidayetçiyi bekleyip duran Mekkelileri kastetmiştir. Sonra onlara doğruluğunda ve dininde şüphe etmedikleri birisi gelmiş ama, onlar onu yalanlamışlardır. Binâenaleyh ayetteki bu teşbih (benzetme), Mekkeliler ile üzerine varsan da dilini

sarkıtıp soluyan, kendi haline bıraksan da dilini sarkıtıp soluyan köpek arasında olmuş olur. Çünkü o Mekkeliler kendi başlarınayken de hidayete ermedikleri gibi, peygamber geldiğinde de hidayete ermemişlerdir. Böylece onlar, tıpkı her halükârda soluyan o köpek gibi, devamlı surette sapıklık üzere devam etmişlerdir.

Daha sonra Allah Teâlâ, فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ *"Artık sen kıssaları anlat, belki iyice düşünürler."* Yani, "İnkar edip, peygamberlerini yalanlayan milletlerin kıssalarını anlat. Belki bundan ibret alırlar" buyurmuştur.

★ ★
★

Kötülükte Darb-ı Mesel Olanlar

سَآءَ مَثَلًا ٱلْقَوْمُ ٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَا وَأَنفُسَهُمْ كَانُوا۟ يَظْلِمُونَ ﴿١٧٧﴾

"Ayetlerimizi yalanlayarak, kendilerine zulmetmekte olanlar gürûhunun hali ne kötü!"
(A'râf, 177).

Bil ki Cenâb-ı Hak, onları (soluyan bir) köpeğe benzettikten sonra *"İşte ayetlerimizi yalan sayan gürûhun sıfatı budur"* buyurup, bununla onları inkâr ve yalanlamadan men dince, bu men etme işini, *"(O güruhun) hali ne kötü!.."* diye te'kid etmiştir.

Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Leys şöyle demiştir: "سَاءَ ــ يَسُوءُ (kötü oldu - kötü yaptı) fiili, hem lazım, hem de müteaddîdir. Nitekim birşey kötü olduğunda سَاءَتِ الشَّيْءُ - يَسُوءُ - سَيْءٌ denildiği gibi; bu, سَاءَهُ يَسُوءُهُ ــ مَسَاءَةً (o, onu üzdü) şeklinde de kullanılır." Nahivciler, ayetteki bu ifadenin takdirinin, سَاءَ مَثَلاً مَثَلُ الْقَوْمِ "O gürûhun hali, bir hal olarak ne kötü!" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Ayetteki **mesel-en** kelimesi, temyiz olarak mansubtur. Çünkü sen, **sae** dediğinde, **mesel-en** kelimesinden başka bir kelime de getirebilirsin. Binâenaleyh kötü olan bir türü ve çeşidi zikrettiğinde, onu diğer tür ve çeşitlerden ayırmış olursun.

Ayetteki "kavm" kelimesi, şu iki sebebten ötürü merfu kılınmıştır:

a) Bu kelimenin mübteda, **meselen** kelimesinin de onun haberi mahallinde olması muhtemeldir.

b) Sen, سَاءَ مَثَلاً (o ne kötü bir hal) dediğinde, sana "kim o?" diye sorulur. Sen de, **el-kavm**" (o kavim) dersin. Böylece "kavm" kelimesi, mahzûf mübtedanın haberi olmak üzere, merfû olmuş olur. **Cühderî** bu ayeti سَاءَ مَثَلُ الْقَوْمِ şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın سَاءَ مَثَلاً ifadesinin zahiri, bu meselin, kötülükle tavsif edilmiş olmasını gerektirir. Halbuki bu, caiz değildir. Çünkü, bunu Allah zikretmiştir. O halde, daha nasıl kötülükle nitelenmiş olabilir? Hem bu, küfürden men etmeyi ve imana daveti ifade eder. O halde, daha nasıl kötülükle vasfedilmiş olabilir? Binâenaleyh, kötülükle vasfedilen şeyin, meselin ifade ettiği şey olması gerekir. Bu şey de, onların, Allah'ın ayetlerini yalanlayıp onlardan yüz çevirmeleridir. Böylece de onlar, bu temsil yoluyla da, dilini sarkıtıp soluyan köpek menzilesine düşmüş olurlar.

Cenâb-ı Hakk'ın وَأَنفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ *"kendilerine zulmetmekte olanlar..."* buyruğuna gelince, bu ifade ya, **kezzebû** sözüne matuftur. Böylece de, sılanın kapsamı içine girmiş olur. Buna göre de mana, "Allah'ın ayetlerini yalanlama ile kendilerine zulmetmeyi bir arada bulunduranlar..." şeklinde olur. Yahut da, bu ifade, sıla ile ilgisi olmayan bir söz olmuş olur. Buna göre de mâna, "Onlar, yalanlama ile, sadece kendi nefislerine zulmettiler" şeklinde olur. Mef'ulün öne alınması, ihtisas, hususîlik ifade eder. Buna göre sanki, "Onlar zulmü, sadece kendilerine tahsis ettiler; onların bu zulümlerinin tesiri, başka hiç kimseye geçmedi" denilmek istenmiştir.

★ ★
★

Hidayet de Dalâlet de Allah'tandır

مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضْلِلْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٧٨﴾

"Allah kime hidayet ederse, o doğru yolu bulmuştur. Kimi de sapdırırsa, onlar en büyük zarara uğrayanların ta kendileridir"

(A'râf, 178).

BİRİNCİ MESELE Allah Teâlâ, sapıtanları zikredilen sıfatlarla vasfedip onların durumlarını, yine bahsi geçmiş olan "mesel" ile anlatınca, bu ayette de, hidayet ve dalâletin kendisi tarafından olduğunu beyan buyurmuştur. İşte bu noktada, **Mutezile** harekete geçmiş ve ayetin tevili hususunda, pek çok şey ileri sürmüştür.

1) Bu, **Cübbaî**'nin ileri sürdüğü, **Kâdî**'nin de benimsediği görüştür. Buna göre ayetten şu mana kastedilmiştir: "Allah kimi ki, ahirette cennete ve mükâfaata iletecektir, o kimse dünyada doğru yolu bulmuş ve mükellefiyetler hususunda, rüşd ve doğruluk yoluna girmiştir.. Böylece Cenâb-ı Hak, ahirette mükâfaata erdireceği kimselerin, vasfı bu olan kimseler olduğunu beyan buyurmuştur. Allah, kimi de cennet yolundan saptırmışsa, *"Onlar en büyük zarara uğrayanların ta kendileridir..."*

2) Bazı **Mutezile** âlimleri de, ayette bir hazfin bulunduğunu ve ayetin takdirî manasının da şöyle olduğunu ileri sürmüşlerdir: "Allah kimi hidayete erdirmiş, o da bu hidayeti kabul etmiş ve O'nun hidayetine sımsıkı sarılmışsa; bu kimse hidayete ulaşmıştır.. Allah, kimi de O'nun bu hidayeti kabul etmemesi sebebiyle saptırmışsa, o da en büyük zarara uğramıştır..

3) مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ ifadesi, Allah kimi hidaye ermiş olarak vasfetmişse, o hidayete ermiştir.. Çünkü bu ifade, bir medh gibidir. Allah'ın medhi ise ancak, medhedilen bu sıfatla tavsif edilen kimseler hakkında söz konusu edilebilir; وَمَنْ يُضْلِلْ ifadesi ise, "Allah kimi sapmakla vasfetmişse, onlar da en büyük zarara uğrayanlardır" manasındadır.

4) Bu ayetin manası, "Allah kimi lütuf fiilleri ve hidayetini arttırmakla hidayete ulaştırmışsa o, hidayete ermiştir.. Kimi de, daha önce bulunan kendi kötü seçimi ve bu sebeple de o lütuf fiillerinin kendisine tesir etme alanı dışında kalmış olması sebebiyle bu hidayetten saptırmışsa, işte o kimse, en büyük zarara uğrayanlardandır" şeklindedir.

Bil ki biz, aklî ve kesin delillerin, hidayet ve saptırmanın, ancak Allah tarafından olduğuna birkaç yönden delâlet ettiğini beyân etmiştik.. Bu delillerden bazıları şunlardır:

a) Fiil (bir şeyi yapıp yapmama), **Dâî**'nin, (sebep, saik) mevcudiyetine dayanır. **Dâî**'nin mevcudiyeti ise, sadece Allah tarafındandır.. O halde fiil, sadece Allah'tandır.

b) Allah'ın bildiğinin aksinin olması imkânsızdır. Şu halde, Allah'ın iman edeceğini bildiği kimse, küfre muktedir olamaz.. Aksi de böyledir.

c) Herkes, iman ve marifetullah'ın kendisinde bulunmasını ister, arzular.. Bu arzuya rağmen küfür tahakkuk ettiğine göre biz, O'nun, kul tarafından değil, O'nun dışındaki başka bir şey tarafından meydana getirildiğini anlamış oluruz... Sonra biz diyoruz ki:

Mutezile'nin birinci tevili zayıftır. Çünkü onlar, Cenâb-ı Hakk'ın مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ buyruğuna, ahirette, cennete hidayet etmek manasına; O'nun فَهُوَ الْمُهْتَدِى buyruğunu da, bu dünyada hakka ulaştırma manasına aldılar ki, bu, Kur'an'ın nazmında bir rekaketi, bozukluğu gerektirir.. Tam aksine, ilahi kelamın nazmının güzel olabilmesi için, hidayet ve ihtidânın aynı şeyle ilgisi olmaları gerekir.

İkinci tevillerine gelince, bu lüzumsuz bir takdir yapmaktır ki, bu lâfzın hilafına olan bir durumdur.. Şayet böylesi takdirlerin kapısı açılırsa, o zaman olumsuz olanlar olumluya, olumlu olanlar da olumsuza dönüştürülebilir, böylece de Allah'ın kelâmı bir delil olmaktan çıkmış olurdu... Çünkü herkes, ayet hakkında istediği biçimde takdirler yapabilir. Bu durumda da her şey muayyen bir mana ifade etmekten uzaklaşırdı.

Üçüncü görüşleri de zayıftır. Çünkü, bir kimsenin "Falanca, falancayı hidayet etti" şeklindeki sözü, Arapça'da kesinlikle bir şey ifade etmez. Çünkü o O'nu, hidayete ermiş olmakla nitelemiştir. Bunu, bir kimsenin, "Falanca, falancayı saptırdı ve O'nu küfre götürdü" şeklindeki sözüne kıyas etmek, Arapça yönünden yapılan bir kıyas olup, (mânâ yönünden) son derece bozuk bir şeydir.

Dördüncü görüşleri de zayıftır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın kudreti dahilinde olan bütün lütuf fiillerini, Mutezile'ye göre Allah, bütün kâfirler hakkında da icrâ etmiştir.. Binâenaleyh, ayeti bu manaya hamletmek uzak bir ihtimaldir.. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın, فَهُوَ الْمُهْتَدِى *"o doğru yolu bulmuştur"* buyruğunda, asli üzere yâ harfiyle okumak (muhtedî) caiz olduğu gibi, hafiflik olsun diye, yâ'sız olarak muhted şeklinde okumak da caizdir. Nitekim (Sîbeveyh'in) el-Kitâb'ında yer alan bir beyitte şöyle denilmektedir:

فَطِرْتُ بِمُنْصُلِي فِي يَعْمَلاتٍ / دَوَامِي الْأَيْدِ يَخْبِطْنَ السَّرِيحَا

"Ben kılıcımla, ön ayakları hep ileri giden ve çok kolayca, gözü kara bir biçimde yürüyen asil yük develeri üzerinde, (sanki) uçtum..."

Yine bu el-Kitab'ın beyitlerinden birisi de şudur:

كَخُوْفِ رِيثِ حَمَامَةٍ نَجْدِيَّةٍ / مُسِحَتْ بِمَاءِ الْبَيْنِ عِطْفَ الْأَتْمَدِ

"Bunlar aynen, sürme taşının kenarında hasretlik gözyaşı ile yıkanmış olan, Necd güvercininin kanadındaki etekler gibidir..."

"Ebü'l-Feth, el-Mavsilî, "şair, sonundaki yâ harfi mahzuf olan خَوَافٍ (الخوافي) kelimesini murad etmiştir" demektedir.

Cenâbı Hak وَمَنْ يُضْلِلْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ifadesi ile de,*"kimi de saptırır ve ondan yardımını keserse, onlar dünya ve ahirette en büyük zarara uğrayanlardır"* manasını murad etmiştir...

★ ★
★

Kulun Fiilini Yaratan Allah'dır

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ ۖ لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَّا يَسْمَعُونَ بِهَا ۚ أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٧٩﴾

"Celâlim hakkı için, biz cin ve insden pek çoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalbleri vardır, bunlarla idrak edemezler, gözleri vardır, bunlarla göremezler, kulakları vardır bunlarla işitmezler. Onlar dört ayaklı hayvanlar gibidir. Hatta daha sapıkdırlar. Onlar gaflete düşenlerin ta kendileridir"

(Arâf, 179).

Bu ayet, burada da, fiillerin yaratılması ve meydana gelen hâdiselerin Allah tarafından murad edilmesi meselesinde, biz ehl-i sünnet ve'l-cemâat mezhebinin doğruluğuna dair ikinci hüccettir. Bunu birkaç yönden izah edebiliriz:

a) Allah Teâlâ, çok açık bir lâfızla, insanların ve cinlerın pek çoğunu cehennem için yarattığını beyan buyurmuştur. Allah'ın beyanına ilave edilecek bir şey yoktur.

b) Allah onların, cehennem ehlinden olduğunu haber vermiştir. Şayet onlar cehennemliklerden olmasalar, Allah'ın ilmi cehâlete, doğru haberi de yalana dönüşmüş olur ki, bütün bunlar Allah hakkında muhâl şeylerdir. Muhâl olana götüren

de muhaldir. O halde onların cehenneme girmemeleri de muhaldir. Bir şeyin muhal olduğunu bilen kimsenin, onu irade etmesi imkânsızdır. Binâenaleyh, Allah Teâla'nın onların cehenneme girmemelerini murad etmesinin imkânsız olduğu; aksine, O'nun onları cehenneme sokmayı dilemesinin gerektiği sabit olmuş olur. Bu, ayetin lafzının delâlet ettiği şeydir.

c) Küfre kâdir olan, şayet iman etmeye kâdir olamıyorsa, o kimsede, küfre dair kudreti yaratan kimse, onu cehenneme sokmayı murad etmiş demektir... Eğer, o kimse hem küfre hem de iman etmeye aynı anda kâdir ise, bu, iki taraftan birisini diğerine, herhangi bir müreccih olmaksızın tercih etmek imkânsızdır. Bu müreccih, eğer kul tarafından meydana gelmişse, bu teselsüle sebep olur. Yok eğer Allah tarafından ise, Allah da, neticeyi gerektiren sebebi yaratan ise, bu demektir ki Allah onu, kesinlikle cehennem için yaratmıştır...

d) Şayet Allah Teâlâ o kimseyi cennet için yaratmış ve cennete girmesini gerektiren şeyleri elde etme hususunda, ona yardım etmiş olsaydı; sonra da biz, kulun cehenneme girmesini gerektiren küfrü gerçekleştirme cihetinde amel etmiş olduğunu kabul ettiğimizde, bu durumda kulun maksadı tahakkuk edecek, Allah'ın muradı ise gerçekleşmeyecek! Böylece de kulun, Allah'dan daha kudretli ve daha güçlü olmuş olması gerekmiş olur ki, bunu hiç bir akıllı söylemez..

e) Akıllı olan, cehenneme müstehak olmayı gerektiren küfür ve cehaleti istemeyip, tam aksine mükâfaatı ve cenneti kazandıran îmanı ve marifetullahı ister. Binâenaleyh, kulun niyyetine, çalışıp çabalamasının aksine, onun küfrü ve cehaleti tahakkuk edince, o zaman, bunun kul tarafından değil,aksine Allah tarafından olmuş olması gerekir. Şayet onlar: "Kul, sırf gerçeği bulmada kararsız kaldığı ve batılı hak zannettiği için bu batıl ve bozuk itikadı elde etme hususunda çaba sarfetmiştir" derlerse, biz deriz ki:

Böyle olması halinde o, bu cehâlete ancak, ondan önceki bir cehaletten dolayı düşmüştür. Binâenaleyh o kimsenin, bir önceki cehaletine de, başka bir cehâletinden dolayı yönelmiş olursa, bu teselsülü gerektirir, ki teselsül de imkânsızdır. Yok eğer bu iş, önceki bir cehâletten dolayı değil de, doğrudan doğruya meydana gelmiş olan bir cehâlete varıp dayanırsa, o zaman ilzâm söz konusu olur ve aklî ve naklî delillerimiz kuvvet kazanmış olur. Böylece de, bu aklî delillerin, Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيراً مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ *"Celâlim hakkı için, biz cin ve insten pekçoğunu* cehennem için yaratmışızdır.."ayetinin açıkça delâlet ettiği şeyin, gerçeği ifade ettiği sabit olmuş olur.

Mutezile ise şöyle demektedir: "Şu sebeplerden dolayı, ayetten, sizin söylemiş olduğunuz şeylerin murad edilmesi imkânsızdır:

1) Pek çok ayet, Allah Teâlâ'nın, herkesten kendisine itâatta bulunmalarını, ibâdet etmelerini, hayır ve iyi işlerde bulunmalarını irâde ettiğine, istediğine delâlet etmektedir. Bu ayetler şunlardır: *"Hakikat biz, seni bir şahid, bir müjdeleyici, bir uyarıcı olarak gönderdik ki, Allah'a ve peygamberine iman edesiniz..."* (Feth, 8-9); *"Biz hiçbir peygamberi, Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesinden başka bir hikmetle göndermedik"* (Nisa, 64); *"Andolsun bunu, ibret almaları için, aralarında çeşit çeşit suretlerde anlatmışızdır"* (Furkan, 50), *"O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için, kulunun üzerine açık açık ayetler indirmekte olandır.."* (Hadid, 9), *"... ve insanların adaleti ayakta tutmaları için, beraberlerinde de kitabı ve mizanı indirdik.."* (Hadid, 25), *"... sizi günahlarınızdan bağışlanmak, ... için davet etmekte olan..."* (İbrahim, 10) ve *"Ben cinleri de, insanları da, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım..."* (Zariyat, 56).. Bu gibi ayetler pek çoktur. Biz, Kur'an ayetleri arasında bir çelişki olmadığını kesinlikle bilmekteyiz.. Böylece biz, Hak Teâlâ'nın, *"Celalim hakkı için, biz cin ve insten pek çoğunu cehennem için yaratmışızdır.."* ayetini zahirî manasına hamletmenin mümkün olamayacağını anlamış olduk.

2) Cenâb-ı Hak bu ayetten sonra, لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا *"Onların kalbleri vardır, bunlarla görmezler; kulakları vardır, bunlarla işitmezler..."* buyurmuştur. Halbuki Cenâb-ı Hak bunu ancak, onları zemmetme sadedinde zikretmiştir. Binâenaleyh, şayet onlar cehennem için yaratılmış olsalar ve iman etmeye de kesinlikle kâdir olamasalardı, onların iman etmeyişlerinden dolayı, onları kınamak çirkin olurdu..

3) Allah Teâlâ, şayet onları cehennem için yaratmış olsaydı, o zaman O'nun, kâfirlerden hiçbiri üzerinde asla bir nimeti bulunmazdı. Çünkü, dünyanın bütün malı ve metâı, devamlı olan bir azaba kıyasla, denizdeki bir katre, damla gibi olurdu.. Ve Cenâb-ı Hak da, bir insana, zehirli bir tatlı veren bir kimse gibi olurdu.. Çünkü bu kimse ona, (böyle yapmakla) bir iyilikte bulunmuş olmaz.. İşte burada da böyledir.. Kur'an, Allah'ın mahlûkat üzerindeki nimetlerinin çokluğunu ifade eden ayetlerle dopdolu olunca, biz durumun, sizin (ehl-i sünnet) dediğiniz gibi olmadığını anlıyoruz..

4) Medh ve zem; mükafaat ve cezâ; terğîb ve terhîb (teşvik ve korkutma) meseleleri, sizin bu konudaki fikrinizi (mezhebinizi) ibtâl eder.

5) Şayet Allah Teâlâ onları, cehennem için yaratmış olsaydı, onları doğrudan doğruya cehennem için yaratmış olması gerekirdi.. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın o insanlara, kendilerinde küfrü yaratmak suretiyle, cehenneme girecekleri zamana kadar mühlet tanımasının bir manası yoktur..

6) Hak Teâlâ'nın وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ *"Andolsun ki biz... cehennem için yaratmışızdır"* buyruğunun, zahiri manası terkedilmiştir. Çünkü cehennem, o muayyen belirli yerin

adıdır. Bu ayetten, bu muayyen yerin kasdedilmiş olması caiz değildir. Binâenaleyh, mutlaka şöyle denilmesi gerektiği sabit olmuştur: Allah Teâlâ'nın, o insanları hangi şeyden dolayı yaratmayı murad ettiği mahzûftur.. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, *"İnkâr etsinler, böylece de cehenneme girsinler diye onları yarattık.."* demek istemiştir.. Böylece ayetin zahiri onların görüşüne göre, terkedilmiş olur. Dolayısıyle bu ayeti, Cenâb-ı Hakk'ın *"Ben, cinleri de, insanları da ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"* (Zariyât, 56) ayetinin manasına hamletmek gerekir. Çünkü bu ayetin zahiri, bir hazfin olduğunu söylemeye gerek kalmadan doğrudur. (Bu manaya gelmektedir...)

7) Eğer, Cenâb-ı Hakk'ın maksadı, "Onları, kâfir olsunlar ve cehenneme girsinler diye yaratmıştır" manası olsaydı o zaman, ehl-i sünnetin te'viline göre iş, bu ayetteki "lâm"ın, "lâmü'l-âkıbe" olması neticesine varırdı. Fakat ehl-i sünnet bu "lâm"ı, cehenneme müstehak olma söz konusu olmadan, lâmu'l-âkıbe sayıyor. Halbuki biz **(Mu'tezile)** bunu cehenneme müstehak olma söz konusu olarak lâmu'l-âkıbe kabul ediyoruz. Binâenaleyh bizim görüşümüz daha evlâdır. Böylece yapılan bu izahlarla, bu ayeti zahirî manasına hamletmenin mümkün olmayacağı sâbit olmuş olur. Bundan dolayı ayeti te'vil etmek gerekir. Bunun izahı şöyledir: İnsanlardan ve cinlerden çoğunun akıbeti, cehenneme girme olduğuna göre, bu lâmı, "akıbet lâmı" kabul etmek caizdir. İşte bunun, gerek Kur'ân'da, gerek (Arap) şiirinde pek çok misalleri vardır. Bunun Kur'an'dan misali, وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ *"İşte biz ayetleri böylece türlü türlü beyan ederiz. Ta ki onlar, "Sen okumuşsun" desinler.."* (En'âm, 105) ayetidir. Malumdur ki Cenâb-ı Allah, ayetlerini onlar böyle desinler diye beyân etmemiştir. Fakat o müşrikler bunu söyledikleri için, ayette bu ifadenin gelmesi yerinde ve güzel olmuştur. Yine Allah Teâlâ, رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُ زِينَةً وَأَمْوَالاً فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ *"(Musa): "Ey Rabbimiz, hakikaten sen, Firavun'a ve onun ileri gelen adamlarına dünya hayatında zînet ve mallar verdin. Ta ki, neticede onları senin yolundan saptırsın" dedi"* (Yûnus, 88) ve فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوّاً وَحَزَناً *"Bunun üzerine Firavun'un adamları onu yitik (bir çocuk) olarak aldı. Akıbet kendileri için bir düşman ve bir tasa olsun diye..."* (Kasas, 8) buyurmuştur. Halbuki onlar, bu çocuğu bu maksad için almamışlardı. Ama işin akıbeti böyle olunca, bu lâm'ın kullanılmış olması, güzel ve yerinde olmuştur. Şiir'den bunun deliline gelince, birkaç beyit gösterilebilir:

وَلِلْمَوْتِ تَغْذُوا الْوَالِدَاتُ سِخَالَهَا / كَمَا لِخَرَابِ الدَّهْرِ تُبْنَى الْمَسَاكِنُ

"Nasıl meskenler, zamanın harap etmesi için kuruluyorsa, aynı şekilde analar da sevgili kuzularını (yavrularını), ölüm için sabahleyin otlamaya götürür."

أَمْوَالُنَا لِذَوِي الْمِيرَاثِ نَجْمَعُهَا / وَدُورُنَا لِخَرَابِ الدَّهْرِ نَبْنِيهَا

"Mallarımızı mirasçılar için topluyoruz Evlerimizi de zamanın harab edip yıkması için kuruyoruz."

لَهُ مَلَكٌ يُنَادِي كُلَّ يَوْمٍ / لِدُوا لِلْمَوْتِ وَابْنُوا لِلْخَرَابِ

"O'nun, her gün, "Ölüm için doğurun; ve harab olup yıkılsın diye binâ edin!" diye nidâ eden bir meleği vardır."

وَأُمَّ سَمَّاكٍ فَلاَ تَجْزَعِي / فَلِلْمَوْتِ مَا تَلِدُ الْوَالِدَهْ

"Ey Ümmü Semmâk (Semmâk'ın annesi), ağlayıp sızlama! Çünkü, bütün anaların doğurdukları, (neticede) ölümün malıdır."

İşte ehl-i sünnete cevap verme sadedinde **Mutezile**'nin söyledikleri son söz budur.

Bil ki te'vile gitmek, ancak sözün (ayetin) lafzını zahirî manasına hamletmenin imkansız olduğu, akli delil ile sabit olduğu zaman makul olur. Ama aklî delil ile, hak ve doğru olan mananın, sadece lafzın zâhirinin delâlet ettiği şey olduğu sâbit olunca, bu gibi yerlerde te'vîle sapmak abes olur. **Mu'tezile**'nin ayetlerden bulmaya çalıştıkları tutamaklar, ehl-i sünnetin mezhebine delâlet eden, birçok ayeti karşısında bulur. Bunlardan birisi, bu ayetten önceki *"Allah kime hidayet ederse, o doğru yolu bulmuştur; kimi de saptırırsa, işte onlar en büyük zarara uğrayanların ta kendileridir"* (A'raf, 178) ayetidir ki, bu bizim mezhebimizin doğruluğunu göstermede çok açık ve nettir. Yine bunun diğer misali, bundan daha sonra gelen, *"Ayetlerimizi yalan sayanları, biz, bilmeyecekleri noktadan derece derece helâke yaklaştırırız. Ben onlara mühlet veririm. Benim tuzağım (keydim) çetindir"* (A'râf, 182-183) ayetleridir. Tefsir ettiğimiz ayetin gerek öncesi, gerek sonrası sadece bizim görüşümüzü (mezheb ve inancımızı) destekleyip kuvvetlendirince, **Mu'tezile**'nin, "Bu ayetin te'vil edilmesi gerekir" şeklindeki sözü son derece tutarsız olmuş olur.

Anlamayan Kalpler, Görmeyen Gözler, İşitmeyen Kulaklar

Cenâb-ı Hak لَهُمْ قُلُوبٌ لاَيَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لاَيُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لاَيَسْمَعُونَ بِهَا *"Onların kalbleri vardır, bunlarla idrâk etmezler; gözleri vardır, bunlarla görmezler; kulakları vardır, bunlarla işitmezler"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Alimlerimiz, bu ayeti, kulların fiillerinin yaratılması meselesinde, görüşlerinin doğruluğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: "Şüphesiz kâfirlerin, sayesinde dünya ile ilgili iyi şeyleri-hayırları anlayıp bildikleri kalbleri (akılları) vardır. Yine şüphesiz onların, görülebilecek şeyleri görebildikleri gözleri ve duyulacak şeyleri duyabildikleri kulakları vardır. Binâenaleyh bu ayette kastedilenlerin, "dinî hususlarda" diye kayıtlanması

gerekir. Bunlar da onların, dinî meseleleri kalbleri (akılları) ile anlamamaları, görmemeleri ve duymamalarıdır." Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: "Onların kalbleri, gözleri ve kulakları, buna uygun olmadığı halde, Allah Teâlâ'nın onları, dini yaşamakla mükellef tutmuş olduğu sabit olur. Bu ise, birşeyi emrettiği halde, aynı zamanda o şeyden men etmek ve alıkoymak demektir ki elde edilmek istenen netice de budur." **Mu'tezile** şöyle demektedir: "Eğer bu böyle olsaydı, Allah Teâlâ'nın bu kimseleri mükellef tutması kabîh olurdu. Zira bir şeye gücü yetmeyen kimseyi, o şeyi yapmakla mükellef tutmak kabîh bir iştir ve Hakîm olan zata (Allah'a) uygun düşmez. Dolayısıyle bu ayeti şu manaya hamletmek gerekir: "Onlar, delillerden hep yüz çevirip, aldırış etmedikleri için, anlayan bir kalbi, gören gözü, işiten kulağı olmayan kimselere benzetilmişlerdir."

Buna şu şekilde cevap verilir: İnsanın birşeye karşı aşırı nefreti olduğu zaman, onun kalbinde kök salan o aşırı nefret, nefret ettiği şeyin doğruluğunu gösteren sözü anlamaya ve onun güzelliklerini ve faziletlerini görmesine mâni olur. Bu, her akıllının kendi benliğinde bulacağı, kesin bir vicdan halidir. İşte bundan ötürü meşhur darb-ı meselde, "senin birşeye sevgin, seni o şeye karşı kör ve sağır eder (aşkın gözü kördür) " denilmiştir. Bu da bu şekilde sabit olunca biz deriz ki: "Bir kısım kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e düşmanlık ve buğz, onun dinini kabule karşılık aşırı nefret ve onun peygamberliğini kabul etmeme hususunda işte bu noktaya, bundan daha ilerlye varmışlardır. Kalbdeki sevgi ve kinin mevcudiyetinin, insanın ihtiyarı ile (kendi elinde olmayıp), ister istemez onların kalbte meydana geldiği hususu kesin olarak bilinir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, deriz ki: "Kalbte meydana gelen bu nefret ve düşmanlığın yer etmesi ile insanın bu şiddetli nefret ve düşmanlığın, kulun ihtiyarı ile (iradesi ile) olmadığı sabittir. Yine kalbte böyle şiddetli nefret ve düşmanlığına rağmen, o şeyi anlamasının ve bilmesinin imkansız olduğu sabittir. Bunun da böyle olduğu sabit olunca, o zaman kendisinden kurtuluş olmayan bir "cebrin" söz konusu olduğunu söylemek gerekir.

Mü'minlerin emîri **Hz. Ali** (r.a.)'nin bu hususu anlatmak için, bir hutbe irad ettiği nakledilmiştir. Bu, son derece güzel bir hutbedir. Alim **Ahmed el-Beyhakî**, **"Menâkıbu'ş-Şâfiî"** isimli kitabında, **Hz. Ali** (r.a)'nin, insanlara bir hutbe îrad ederek şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İnsanda bulunan en hayret verici şey, onun kalbidir. İnsanın kalbinde hem hikmet bulunur, hem de bunun zıddı olan şeyler... Bir taraftan ona ümit gelirse, öbür taraftan arzu onu şaşırtır, arzu onu harekete geçirince hırs onu imha eder. Ye's onu tüketirse, esef onu öldürür. Ona öfke ârız olunca, kini şiddetlenir. Rıza hali ile mutlu olurken, kızgınlıkla bedbaht olur. Korku ve endişe onu sarınca, onu hüzün tutar. Musibet gelince, feryad etmekten nerdeyse ölür. Eğer o insan bir mal bulacak olsa, onu zenginlik azdırır. Onu bir ihtiyaç kuşatsa, kalbini bu belâ meşgul eder. Eğer onu açlık güç duruma düşerecek olursa, zayıflık, yerinde oturtturur. O halde her kusur ve günah kalbe zarar verir, her ifrat onu bozar." Ben derim ki, Bu, son derece kıymetli ve güzel bir izahtır. Bu parça, insanı, kaza ve kader

meselesinin sırrına muttalî eder. Çünkü uzuvların işleri, kalbin hallerine bağlıdır. Kalbin her hali de, kendinden önce mevcud olan bir başka hale dayanmaktadır. İnsan bunu anlayınca, ister istemez, bir mecburiyet altında olduğunu itiraf eder. Alim **Gazzalî** (r.h), "**İhya**"sında, "Cebr inancını" anlatmak için bir bölüm açmıştır. Orada şöyle der: "Eğer, birşey yapmak istediğim zaman bakıyorum ki onu yapabiliyorum. Yapmamak istediğimde de, bakıyorum ki onu yapmıyorum. Öyleyse fiillerim, başkası tarafından değil, kendi tarafımdan oluyor" diye soran olursa şöyle cevap verilir: Farzet ki sen kendini böyle buluyorsun. Fakat biz diyoruz ki: Sen kendini, birşeyi dilemek istediğinde, onu dileyebiliyor; dilememek istediğinde de dilemeyebiliyor bir kişi olarak bulabiliyor musun? Senin bunun böyle olduğunu söyleyebileceğini sanmıyorum. Aksi takdirde bu hususta iş, sonsuza uzanır. Aksine -istesen de istemesen de- neticede o şeyi dilersin. O şeyi dileyince de -istesen de istemesen de- yaparsın. Şu halde senin onu dilemen, dilemenden sonra da onu gerçekleştirmen senin elinde olan bir şey değildir. Demek ki insan, muhtar suretinde olan bir muztardır (yani özerk görünümünde olduğu halde aslında külî iradeye tâbidir)."

İKİNCİ MESELE
Bilginin Yeri Kalbdir

Alimler, ayetteki *"Onların kalbleri vardır, bunlarla idrak edemezler"* ifadesini, ilmin (bilmenin) mahallinin kalb olduğuna delil getirdiler. Çünkü Allah Teâlâ burada, zemmetme (kınama) sadedinde, onların kalblerinde anlayış ve idrak olmadığını bildirmiştir. Bu zemm, ancak anlayış ve idrakin mahalli, kalb olduğu takdirde doğru olur. Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hak أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ *"Onlar dört ayaklı hayvanlar gibidir. Hatta daha sapıktırlar"* buyurmuştur. Bunun izahı şöyledir: İnsan ve diğer hayvanlar, tabiî bakımdan, gıda, üreme ve çoğalma bakımından aynıdırlar. Yine canlılar, bâtınî ve zahirî beş duyunun sağladığı menfaatlar ile, hayal etme, tefekkür etme ve hatırlama bakımlarından da müşterektirler. İnsan ile diğer hayvanlar arasındaki fark, ancak zâtı gereği, hakkı ve kendisiyle amel etmek için, hayrı öğrenmeye sevkeden akıl ve fikir kuvveti bakımındandır. Binâenaleyh kâfirler, akıl ile fikrin hallerini düşünmekten ve hakkı bilme ile hayrı yapmaktan yüz çevirince, âdeta hayvan gibi olmuşlardır.

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, *"Hatta (onlar) daha sapıktırlar"* buyurmuştur, çünkü hayvanların, fazilet elde etme kudreti yoktur. Halbuki insana, bunu elde etme kudreti verilmiştir. Dolayısiyle, faziletleri elde etmeye kudreti olduğu halde, bunları elde etmekten yüz çeviren, bunları elde etmekten âciz olduğu için, elde edemeyen hayvanlardan daha adi olmuş olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Hatta (onlar) daha sapıktırlar "* buyurmuştur. **Hakimü'ş-Şuarâ** da şöyle demiştir:

اَلرُّوحُ عِنْدَ إِلٰهِ الْعَرْشِ مَبْدَؤُهُ ... وَالتُّرْبَةُ الْأَرْضِ أَصْلُ الْجِسْمِ وَالْبَدَنِ
قَدْ أَلَّفَ الْمَلِكُ الْحَنَّانُ بَيْنَهُمَا ... لِيَصْلُحَا لِقَبُولِ الْأَمْرِ وَالْمِحَنِ
فَالرُّوحُ فِي غُرْبَةٍ وَالْجِسْمُ فِي وَطَنٍ ... فَاعْرِفْ ذِمَامَ الْغَرِيبِ النَّازِحِ الْوَطَنِ

"Rûhun mebdei, başlangıcı, Arş'ın ilahı olan Allah'ın katındadır; yeryüzü toprağı da, cismin ve bedenin aslıdır...

Emir ve mükellefiyetleri yüklenmeye elverişli olsunlar diye, çok merhametli olan yüce Allah, onları birleştirmiştir.

Binâenaleyh ruh, gurbettedir; bedense kendi vatanında... Öyleyse sen, vatanından uzaklaşmış olan garibin hakkını tanı, bil!..."

Ayetteki, *"Hatta (onlar) daha sapıktırlar"* buyruğunun tefsiri hususunda başka izahlar da yapılmış ve meselâ şöyle denilmiştir: Çünkü hayvanlar Allah'a itaat ederler, kâfirler ise itaat etmezler. **Mukâtil:** "Kafirler, hayvanlardan daha yanlış yoldadırlar. Zira hayvanlar Rablerini bilir ve O'nu zikrederler. Halbuki kâfirler Rablerini ne tanır, ne de zikrederler" demiştir. **Zeccâc:** "Kâfirler daha sapıktır. Çünkü hayvanlar, kendi menfaat ve zararlarını gözetir; menfaatlerini elde etmeye gayret sarfedip, kendilerine zararı olan şeyden sakınırlar. Kâfirler ile inatçıların çoğu ise, kendilerinin (bâtılda) direttiklerini bilirler. Binâenaleyh küfürlerinde ısrar edip, böylece kendilerini cehenneme ve azaba atarlar" demiştir.

Ayete şu mana da verilmiştir: "O hayvanlar, kendilerini devamlı gözeten ve bakan insanlara yönelirler. Kâfir ise Rabbinden, kendisine sınırsız nimetler veren ilahından kaçar" denilmiştir ki: O hayvanlar kendilerine yol göstereni (güdeni) olmadığı zaman, yollarını şaşırırlar. Ama bir yol gösterenleri olduğu takdirde, yollarını şaşırma nisbetleri çok azalır. O kâfirlere ise, peygamberler gelmiş ve o peygamberlere kitablar indirilmiştir. Buna rağmen onlar sapıklıklarını alabildiğine artırmışlardır.

Cenâb-ı Allah, ayeti, أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ *"Onlar, gaflete düşenlerin ta kendileridir"* buyurarak sona erdirmiştir. **Atâ** bu ifadeye, "Onlar, Allah'ın, dostları için hazırladığı mükâfaat ile, düşmanları için hazırladığı ikabdan gafildirler" manasını vermiştir.

★ ★
★

ALLAH'I ZİKRETMEK

وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٨٠﴾

"En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na, bunlarla dua edin. O'nun isimleri hususunda, yanlış yola gidenleri bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasına uğrayacaklardır"

(A'râf, 180).

Ayetin Daha Önceki Kısımla Münasebeti

Bil ki Allah Teâlâ, cehennem için yaratılanları, *"Onlar gaflete düşenlerin taa kendileridir"* diye tavsif edince, bundan sonra Allah'ı zikri emrederek, وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا *"En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na, bunlarla dua edin"* buyurmuştur. Bu, âdetâ, cehenneme girmeye sebeb olan şeyin, Allah'ın zikrinden gafil olma; cehennem azabından kurtaracak şeyin de, Allah'ı zikretme olduğuna bir dikkat çekme gibidir. Müşahede ve zevk erbabı, durumun böyle olduğunu ta içlerinde,ruhlarında hissederler. Çünkü kalb, Allah'ı zikretmekten gaflet edip, dünyaya ve onun şehevî şeylerine yöneldiğinde, hırs ve mahrumluk fırtınasına düşer. Böylece de bir arzudan, diğer bir arzuya; bir talepten, diğer bir talebe; bir karanlıktan diğer bir karanlığa devamlı sürüklenir durur. Zikrullah ve marifetullah kapısı açıldığında kalb, afetlerin ateşinden ve zararların pişmanlığından kurtulur, böylece göklerin ve yerin Rabbini tanıma şuuruna erer. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
En Güzel İsim ve Sıfatlar Allah'ındır

Ayetteki, وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ *"En güzel isimler Allah'ındır"* ifadesi, Kur'an-ı Kerim'de dört yerde geçmiştir:

1) Bu sûrede...

2) İsra (Benî İsrail) sûresinin sonundaki, *"De ki: "Gerek Allah diye çağırın; gerek Rahman diye dua edin. Hangi (ismi ile) çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur"* (İsra, 110) ayetinde...

3) Tâhâ sûresinin başlarındaki, *"Allah O'dur ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. En güzel isimler O'nundur"* (Tâhâ, 8) ayeti...

4) Haşr sûresinin sonundaki, *"O, öyle Allah'dır ki vücuda getireceği herşeyi hikmeti muktezasınca takdir edendir, onları var edendir, varlıklara sûret verendir. En güzel isimler Onun..."* (Haşr, 24) ayeti...

Bunu iyice kavradığın zaman, biz deriz ki: "İsimler, manalara delâlet eden lafızlardır. İsimler ancak, ifade ettikleri mana ve mefhumlar güzel olursa, güzel olurlar. Allah hakkında "güzellik", O'nun kemal ve celâl sıfatlarının zikredilmesidir. Allah'ın sıfatları iki gruba münhasırdır:

a) Hak Teâlâ'nın, başka bir varlığa muhtaç olmadığını ifade edenler...

b) Allah dışındaki herşeyin O'na muhtaç olduğunu ifade eden sıfatlar.

Esma-yı Hüsna'nın Taksimi

Bil ki, Allah'ın isimlerini tefsir için yazdığımız, içinde çok incelikler ve kıymetli hakikatler bulunan büyük bir kitabımız vardır. Bu kitaba, **"Levâmiu'l-Beyyinât fî Tefsiri'l-Esmâ-i ve's-Sıfât"** ismini verdik. Bu hususta, derinlemesine bilgi edinmek isteyen, oraya müracaat etsin. Biz burada, Allah'ın isimleriyle ilgili birkaç incelikten bahsedeceğiz. Bu cümleden olarak diyoruz ki: Allah'ın isimlerini, pek çok bakımdan kısımlara ayırmak mümkündür:

Birincisi: İsim, ya zâtın,ya zâtın bir parçasının, yahut da zâtın dışında olan, ama o zatta bulunan bir sıfatın ismi olur. Zâtın ismi olana ism-i a'zam (en büyük isim) denilir. Bu isimle ilgili konuların perdesini açmada pek çok sırlar vardır. Zâtın, bir parçasının ismine gelince, Cenâb-ı Allah hakkında bu imkansızdır. Çünkü bu, parçaların birleşmesinden meydana gelen varlıklar için söz konusudur. Böyle (mürekkeb) olan herşey, varlığı "mümkin" varlıktır. Binâenaleyh "vâcibu'l-vücûd" olan varlığın, parçaları olamaz.

Sıfat ismine gelince, diyoruz ki: Sıfat, ya hakikî; ya izafî; ya selbî, ya da bu üçünün hepsi birden olmuş olur. Binâenaleyh bunlar dört çeşittir. Zira bu ya hem izafî, hem de selbî olmakla beraber hakikî bir sıfat olur; yahut izâfî olmakla beraber selbî bir sıfat olur; yahut da, aynı anda hem hakikî, hem izafî, hem selbî olur. İzafî olmayan hakikî sıfat, "vucûd (var olma), bir sıfattır" diyene göre, "mevcûd" kelimesi; yahut da "vahdet (birlik) de bir sıfattır" diyene göre "vâhid" kelimesi gibidir. Yine "Hayy" (dirl) ismi de böyledir. Çünkü hayat, izafîlikten uzak, hakikî bir sıfattır. Sırf izafî olan sıfat, "mezkûr" (zikredilen) ve "malûm" (bilinen) sözümüz gibidir.

Selbî sıfata gelince, bu da bizim el-Kuddûs, es-Selâm sözümüz gibidir. İzafî olan hakiki sıfat ise, bizim Âlim, Kadîr şeklindeki sözümüzdür. Çünkü "ilim" hakikî bir sıfattır ve "ilmin", bilinen şey ile ilgisi vardır. "Kâdir" de böyledir. Çünkü bu da hakikî bir sıfattır.Ve aynı zamanda onun"güç yetirilen şey" ile ilgisi vardır. Selbî olan hakikî sıfat, "kadîm (ezelî) gibi sıfatlardır. Çünkü bu gibi sıfatlar, evveli olmayan bir varlığı anlatırlar. Selbî olan izafi sıfat, "evvel" gibi sıfatlardır. Çünkü "evvel", başkasını geçmiş olan, fakat başkası kendisini (zaman bakımından) geçememiş olan şeydir.

Hakikî, izafî ve selbî olan sıfat da, "hakim" gibi sıfatlardır. Çünkü "Hakim", herşeyin hakikatını bilen zattır. Böyle olan bir zat, yapılması uygun olmayan şeyleri yapmaz. O halde ilim, hakikî bir sıfattır. Bu sıfatın maluma bağlı olması, onu nisbî ve izâfî kılmaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın, uygun olmayan şeyleri yapmaması ise selbî (olumsuz) bir husustur. Bu hususları iyice anladığın zaman biz diyoruz ki, selbî (olumsuz) hususlar sonsuzdur. Yine izâfî durumlar da sonsuzdur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hâkk'ın mahlûkatı yaratmış (hâlık) olması, izâfî bir sıfattır. Muhyi (dirilten), mümît (öldüren) olması da, husûsî nisbî sıfatlarıdır. Rezzâk (rızık verici) ismi de, bir başka hususî-izafî sıfatıdır. Böylece bu iki kısma münhasır olan sıfatları sebebi ile, Cenâb-ı Allah'ın sonsuz ve sınırsız isimleri vardır. Çünkü O'nun makdûrâtı (güç yetirebildiği şeyler) sınırsızdır. Cenâb-ı Allah'ın zatının künhünü kavramaya imkan olmayıp, O ancak, fiilleri ile bilinebildiği için, O'nun mahlûkatındaki (fiillerindeki) hikmetinin sırlarına kim daha çok vâkıf olursa, o, Allah'ın isimlerini daha çok bilir. Bu konu, sahili, ucu bucağı olmayan bir okyanus gibi olduğu için, aynı şekilde Allah'ın güzel isimlerini bilmenin de bir sınırı yoktur.

Kelamcıların Esma-yı Hüsna'yı Taksimi

İkincisi: Bu, Allah'ın isimlerinin kısımları hususunda kelamcıların söylediği şeydir: Kelamcılara göre, Allah'ın sıfatları üç çeşittir:

a) Vacib olanlar..
b) Câiz olanlar...
c) İmkansız (müstahil) olanlar...
Allah Teâlâ'nın bu üç kısımdan her birine göre belli isimleri vardır.

Diğer Taksimler

Üçüncüsü: Allah'ın sıfatları, ya zâtî, ya manevî, ya da fiilîdir.
Dördüncüsü: Bu sıfatlar, Allah'dan başkasına verilebilenler veya verilemeyenler diye iki kısımdır. **Birinci kısım,** "kerim", "rahim", "aziz", "latif", "kebir" ve "hâlık" gibi sıfatlardır. Çünkü bu sıfatlar, her nekadar Allah hakkında kullanıldıklarında ifade ettikleri manalar, kullar hakkında kullanıldıklarında ifade ettikleri manalardan başka ise de, kullar hakkında da kullanılabilir.

İkinci kısım ise, "Allah", "Rahmân" gibi isimlerdir. Birinci kısım, bir kayıtla kayıtlandıkları zaman, ancak Allah hakkında kullanılabilir. Mesela, Ya Erhamür-Rahimîn ve Yâ Ekremü'l-Ekremîn ve, Hâlıku's-Samâvât-ı ve'l-Arz (göklerin ve yerin yaratıcısı) gibi ifadeler...

Beşincisi:

a) Tek başına kullanılabilen isimler... Mesela Ya Allah, Ya Rahman, Ya Hayy, Ya Hakîm gibi,

b) Tek başına kullanılması câiz olmayan isimler... Mesela, Mümît (öldüren), Dârr (zarar veren) gibi isimler... Bu gibi isimlerin tek başına kullanılmaları caiz değildir. Aksine beraber olarak, "Ya Muhyî Ya Mumît (Ey diriten ve öldüren) ve "Ya Darr, Ya Nâfi" (Ey zarar veren ve fayda, veren) şeklinde zıtlarıyla birlikte kullanılmaları gerekir.

Allah'ın Sıfatlarının Birbirine Delâlet Etmesi

Altıncısı: Allah'ın ilk bilinen sıfatı, "Muhdis" (eşyayı yoktan var etme) ve "Müreccih" (eşyayı var etmeyi tercih etme) sıfatıdır. Bu böyledir. Çünkü biz, Cenâb-ı Hakk'ın varlığını, ancak mümkinâtın (mahlûkatın) varlığını O'na delil kılmak sûretiyle anlayabiliriz. Deliller, görünen âlemin, zâtı gereği, varlığı da yokluğu da mümkin olduğunu gösterince, akıl, bu âlemin varlığını yokluğuna tercih edip (bunu var eden), bir müreccihe muhtaç olduğu neticesine varır. İşte bu "müreccih", sadece Allah Sübhanehu ve Teâlâ'dır. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, bilinen ilk sıfatının, "müreccih" ve "müessir" sıfatları olduğu sâbit olur. Sonra biz diyoruz ki: Bu "müreccih" tercihini ya "vücûb" (vâcib olduğu) için, ya da "sıhhat" veçhiyle (doğru olduğu) için yapmıştır. Birinci ihtimal bâtıldır. Aksi halde, Cenâb-ı Hak'la beraber kâinatın da ezelî olması gerekirdi. Halbuki bu olamaz. Geriye Allah'ın, bu âlemi, "sıhhat" yolu ile tercih etmesi (var etmesi) ihtimali kalır. O'nun "sıhhat" yoluyla müreccih olması (birşeyi tercih etmesi) ise, O'nun kâdir olması demektir. Böylece Allah'ın "müreccih" oluşunun bilinmesinden sonra, bilinen ilk sıfatın Allah'ın "Kâdir" oluşu olduğu anlaşılır. Bundan sonra biz, Cenâb-ı Hakk'ın fiillerinin çok hikmetli ve sağlam oluşu ile, O'nun "âlim" olduğunu anlıyoruz. O'nun âlim ve kâdir olduğunu bilip, âlim ve kâdir olanın da mutlaka "Hayy" (diri) olacağını bildiğimiz için "Alim" ve "Kâdir" oluşundan Allah'ın "Hayy" olduğunu anlıyoruz. Böylece yapılan bu izahla, Cenâb-ı Allah'ın sıfatlarını ve isimlerini bilmenin, aynı anda (hep birden) olmadığı; aksine birbirinden istifade edilerek, derece derece olan ilimlerle olduğu ortaya çıkmış olur.

İKİNCİ MESELE
Vacib ve Mümkin Varlık

Cenâb-ı Hakk'ın, *"En güzel isimler Allah'ındır"* sözü, hasr (sadece) manası ifade eder. Buradaki "hasr", "En güzel isimler, sadece Allah'ındır" manasındadır. Aklî deliller de, bunun doğru olduğunu gösterir. Çünkü, varlıklar ya zâtı gereği "vâcibu'l-vücûd"dur, ya da zâtı gereği "mümkinü'l-vücûd"durlar. Zâtı gereği "vâcib" olan tek olup, o da Allah Teâlâ'dır. O'nun dışındakilerin hepsi, zâtı gereği "mümkin" varlıklardır. Zâtı gereği mümkin varlıklar, mahiyetleri, var oluşları ve bütün hakiki, izafî, selbî sıfatları itibarıyla, zâtı gereği "vâcib" olan (Allah'ın), onları var

etmesine muhtaçtırlar. Eğer o zâtı gereği vâcib varlık bulunmamış olsaydı, onlar sırf yokluk ve (selbîlik) olumsuzluk üzere kalırlardı. Binâenaleyh Allah Teâlâ, zâtı gereği, "kâmil" (tam-noksansız) olandır. Onun dışındaki varlıkların kâmil oluşu ise, ancak O'nun cûd ve keremi ile olur. O halde her türlü kemal, celal ve şeref, zatından dolayı, zatında ve zatı için, Allah'ındır; âriyet (geçici) (ödünç) olarak ise Allah'dan başkası içindir. Cenâb-ı Hakk'ın zatından başka varlıkların sıfatları, fakirlik, muhtaçlık, noksanlık ve yokluktur. Binâenaleyh bu açık akîî delil ile de, en güzel isim ve sıfatların, ancak Allah'ın olduğu; O'nun dışındaki herşeyin yokluk ve noksanlık denizinde boğulduğu sabit olur.

ÜÇÜNÇÜ MESELE
Allah'a "şey" Vasfının Verilip Verilmemesi

Bu âyet, en güzel isim ve sıfatların sadece Allah'a ait olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh O'nun "güzel" ve "kâmil" diye tavsif edilmesi gerekir. İşte bu da, müsemmasında (ad olduğu varlıkta), bir kemâl ve celâl ifade eden her ismin, ancak Allah için kullanılabileceğini gösterir. İşte buradan hareketle, **Cehm b. Safvân**'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Allah'a "şey" diyemem. Çünkü "şey", eşyanın en değersizine de, en kıymetlisine de, en şerefsizine de denir. Durum böyle olunca, "şey" kelimesinin, ad olduğu varlık için, bir şeref, bir celâl ve bir rütbe ifade etmediğini söylemek gerekir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: Bu ayetin muktezasına (gereğine) göre, Allah'ın isimlerinin mutlaka bir şerefe ve bir kemale delâlet etmesi gerektiği sabit olur. Yine "şey" kelimesinin, böyle olmadığı da sabittir. O halde, Allah'a "şey" demek imkansızdır. Allah'a sığınırım. Bu, Allah'ın zâtının, hakikî bir varlık ve mevcud olması konusunda, bir itiraz değildir. Bu, sadece lafızla (kelime ile) ilgili bir itirazdır. Bu da, Allah'ın "şey" diye isimlendirilip isimlendirilemeyeceği meselesidir. Fakat "o eşyanın (şeylerin) yaratıcısıdır" sözümüz, bir medh, bir celâl ve bir şeref ifade eden bir sıfattır. Binâenaleyh ismin Allah'a bu (şekilde) verilmesi, gerçek ve yerinde olmuş olur." **Cehm b. Safvân,** bu iddiasını şöyle başka delillerle de güçlendirmiştir:

1) Cenâb-ı Hak لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur"* (Şûrâ, 11) buyurmuştur. Bu, "O'nun mislinin benzeri birşey yoktur" demektir. Bir şeyin kendisinin, kendisinin mislinin (benzerinin) misli olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh aklen, herşeyin, kendisinin mislinin misli olduğu sâbit olup; Kur'an'daki bu ayet de Allah'ın mislinin misli (benzeri) bir şey bulunmadığına delâlet edince, bu, Allah Teâlâ'nın "şey" diye ifade edilemiyeceği hususunda açık bir delil olmuş olur. Avetteki **kemislihi** *"Onun misli gibi.."* tabirinde "kâf"ın, zâid ve manasız bir harf olduğunu da kimse söyleyemez. Çünkü Allah'ın kelamında, manasız bir şeyin olduğunu söylemek olmayacak bir şeydir.

2) Cenâb-ı Allah, *"O, herşeyi yaratandır"* (A'râf, 102) buyurmuştur. Eğer Allah Teâlâ hakkında "şey" denebilseydi, Cenâb-ı Hakk'ın kendisini de yaratmış olması gerekirdi ki, bu imkansızdır. Ayet hakkında, "Bu, tahsis edilmiş (sınırlandırılmış), umumî bir

ifadedir" de denilemez. Çünkü biz, "Bu, mutlaka araştırılması gereken bir sözdür" diyoruz. Bu cümleden olarak deriz ki: Meşhur örfe göre Arapların, ekseriyeti bütün gibi,nâdir ve ender şeyi de yok gibi kabul ettikleri sabittir. Bu sabit olunca biz diyoruz ki: Genel ve gâlip olan, mevcud olup; şazz ve kâide dışı şey de nâdir olunca, Araplar, ekseriyeti bütün; nâdiri de yok saymışlar ve "bütün"ü, ekseriyet manasında kullanmışlar, nâdir ve şazz (alışılmamış) şeyleri de, umumi olan hükmün tahsis edilmesi babından saymışlardır. Bunu da iyice kavradığın zaman biz diyoruz ki: "Allah hakkında "şey" denmesinin doğru olduğu kabul edilmesi halinde, eşyanın (şeylerin) en büyüğü Allah olmuş olur. Bu gibi varlıklara, tahsisi (istisnayı) sokmak yalan faslından olur. Binâenaleyh böyle bir mahzura düşmemek için, Cenâb-ı Hakk'a "şey" denilemiyeceğine inanmamız gerekir.

3) Bu isim, ne Allah'ın kitabında, ne de Resûlullah'ın hadislerinde, Allah Teala hakkında kullanılmamıştır. Yine biz, seleften hiç kimsenin, dua ederken Allah için, "Ey Şey" dediğini de duymadık. Şu halde Allah hakkında bunu kullanmaktan kaçınmak gerekir. Bunun, Kur'an-ı Kerim'de bulunmadığının delili, Hak Teâlâ hakkında bu kelimenin kullanılabileceği zannını uyandıran: قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً *"De ki: "Şahid olarak hangi şey daha büyüktür?" De ki: "Benimle sizin aranızda Allah hakkıyla şâhiddir"* (En'âm, 19) ayetidir. Biz, En'am suresinin tefsirinde, bu ayetin bu manaya delâlet etmediğini beyan etmiştik. Binâenaleyh (Cehm'in) bu hususta sözü düşer.

Şayet birisi, "Bizim, "mevcûd", "mezkur" (zikredilen) "zât" ve "ma'lûm" gibi sözlerimiz, herhangi bir şeref ve yüceliğe delâlet etmeyen vasıflardır. Binâenaleyh sizin, bunların da Allah hakkında kullanılamıyacağını söylemeniz gerekir" derse, biz deriz ki: Bu konuda gerçek olan, tafsilata girmektir. Bundan dolayı diyoruz ki: "Allah şeydir"; "Allah bir zattır"; "Allah bir hakikattır" şeklindeki sözünle ne kastediyorsun? Eğer sen, bununla Allah Teâlâ'nın aslında bir zât, bir hakîkat, mevcut bir şey olduğunu kastediyorsan, şüphe yok ki O böyledir. Yok eğer bu sözünle, Allah'a bu isimlerle nidâ (dua) edilebileceğini söylüyorsan; biz deriz ki: Bu câiz değildir. Çünkü biz selefin, "Ya Allah, Ya Rahman ve Ya Rahim v.b. şekillerde dua ettiklerini gördük. Ama hiçbirinin, "Ya Zât, Ya Hakîkat, Ya Mefhum, Ya Mâlum" dediğini görmedik ve işitmedik. Binâenaleyh bir dua ve niyaz için, bu gibi kelimelerden kaçınmak, Allah hakkında gereklidir. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Esma-yı Hüsna'nın Tevkîfî Olup Olmadığı

Cenâb-ı Allah'ın, *"En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na bunlarla dua edin"* buyruğu, Hak Teâlâ'nın güzel isimleri bulunduğuna ve insanların Allah'a bu isimlerle dua etmesi gerektiğine delâlet eder. Bu da, Cenâb-ı Allah'ın isimlerinin ıstılahî değil, tevkîfî (yani Allah'ın kendi vermesi

ile) olduğunu gösterir. Bunun böyle olduğunu şu husus da kuvvetlendirmektedir: Meselâ, "Ya Cevvâd" denilebildiği halde, (yine cömert manasına gelen) "Ya Sahî" denilmesi câiz değildir. Yine Allah için, "Ey Âkıl (Akıllı), Ey Tabîb, Ey Fakîh" de denilemez. İşte bu da, Allah Teâlâ'nın isimlerinin ıstılahî (yani insanların belirlemesi ile) değil, tevkîfî olduğuna delâlet eder.

BEŞİNCİ MESELE
İsim, Müsemma'nın Gayrıdır

Bu ayet, ismin, müsemmadan (ismin ad olduğu varlıktan) başka olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah'ın isimleri pek çoktur. Ayetteki "isimler" kelimesi de cemîdir. Halbuki cemî (çoğul) kelime, üç ve üçten fazla olan şeyleri ifâde eder. Allah'ın isminin pek çok olduğu sâbittir. Allah'ın tek olduğunda da şüphe yoktur. Binâenaleyh ismin, müsemmâdan başka olduğuna kesinkes hükmetmek gerekir. Hem sonra, *"En güzel isimler Allah'ındır"* buyruğu, bu isimlerin Allah'a izafe edilmesini (O'na ait olduğunu söylemeyi) gerektirir. Halbuki bir şeyin, yine kendisine nisbet edilmesi imkânsızdır. Buna göre şayet, "zatlar Allah'ındır" denilseydi, bu bâtıl olurdu. Cenâb-ı Allah, *"(En güzel) isimler, Allah'ındır"* deyince, bu, güzel ve yerinde olmuştur. İşte bu durum da, ismin müsemmâdan başka olduğuna delâlet eder.

ALTINCI MESELE

Cenâb-ı Allah'ın, *"En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na, bunlarla dua edin"* emri, insanın, Rabbisine ancak O'nun en güzel isimleri ile dua etmesi gerektiğine delâlet eder. Bu duâ da ancak, o kimsenin, o isimlerin manası ile, delile müstenid olarak kendisinin bir Rabbi, bir ilahı ve çok kudsî, kıymetli sıfatlarla tavsif edilmiş bir Yaratıcısı olduğunu bildiğinde tahakkuk eder... Binâenaleyh o kimse, delile dayanarak bunu bildiğinde, Rabbine o isim ve sıfatlarla dua etmesi, yerinde ve güzel olur. Sonra, böylesi bir duânın, pekçok şartının bulunduğu, tafsilatlı olarak **Ebu Abdullah el-Halîmî**'nin **"Kitabu'l-Minhâc"**ında zikredilmiştir.

Bu hususta en güzel olanı, dua eden kimsenin, şu iki hususu aklında tutmasıdır:

a) Rububiyyetin izzeti (Rabliğinin izzet ve azameti).

b) Ubudiyyetin zilleti (kulluğun huşû ve zillet derecesi)... İşte o esnada bu dua güzel olur ve bu zikrin mertebesi de yükselir. Ama böyle olmadığı zaman, bu duanın faydası az olur. Ben buna misal arzedeyim: Namazının iftitah tekbirinde "Allahu Ekber!" demek isteyen herkesin niyyetinde ve gönlünde, Allah'ın kendisini, bedenini, aklî, hissî ve harekete dair kuvvetlerini yaratmasındaki hikmetinin tesirlerini mümkün olduğunca düşünüp hatırlaması gerekir.. Sonra da, kendi durumundan, Allah'ın, bütün insanları, bütün hayvanları, bütün bitki ve maden çeşitlerini ve âlemin her tarafında görülen gök gürültüsü, şimşek ve yıldırımlar gibi ulvî tesirleri yaratmadaki hikmetinin eserlerini düşünmeye, bunları zihninde toparlama durumuna geçer... Daha sonra da Allah'ın, yerleri, dağları, denizleri ve çölleri yaratmadaki kudretinin tesirlerini

düşünmeye ve aklında toparlamaya çalışır.. Ve yine o, Allah'ın, süflî ve ulvî unsurların tabakalarını yaratmasındaki kudretini, yine, onca genişliğine ve büyüklüğüne rağmen, göklerin tabakalarını yaratmasındaki eserlerini aklında toparlamaya, onları tezekkür etmeye; yine Allah'ın, sabit ve gezegen olan yıldızların kütlelerini yaratmasındaki, Kürsî, Sidretü'l-Müntehâ ve bütün mevcûdatı kuşatan Arş-ı A'zam'ı yaratmadaki kudretinin eserlerini düşünüp tezekkür etmeye; sonra da Hamele-i Arş ve Kürsî (Arş'ın ve Kürsî'nin taşıyıcısı) olan melekler ile, rûhaniyât aleminin ordularını yaratmadaki eserlerini ve kudretini zihninde tezekkür etmeye çalışır. O, böylece aklının, anlayışının, zikrinin, hâtıra ve hayalinin ulaşabileceği en uç noktaya kadar, bu derece ve mertebeleri, zihninde ve gönlünde sürekli bulundurmaya ve tezekkür etmeye çalışır.. O, derecelerinin, makam ve mevkilerinin farklılığına rağmen, bu ruhanî ve maddî olan şeylerin tamamını, zihninden geçirdiği zaman "Allahu Ekber!" der. Bu kimse, "Allah sözüyle, eşyayı yaratan, onları varlıktan yokluğa çıkaran ve onları her birine mahsus vasıf ve sıfatlara göre tertib eden varlığa işaret etmiş olur. "Ekber" sözüyle de, "Bu eşyanın, Cenâb-ı Hakk'ın kibriyâsına, ceberrutuna, izzetine, ulviyyetine ve samediyyetine benzemediğini; aksine O'nun, "O, bu şeylerden daha büyüktür" denilmekten daha büyük olduğunu söylemek ister.. İşte sen bu tek misali iyice kavradığında, irfan ve tam bir şuur ile meydana gelecek olan zikri, var sen kıyasla... İşte bu esnada senin aklına, Cenâb-ı Hakk'ın *"En güzel isimler Allah'ındır. O halde, O'na bunlarla dua edin"* emrinin muhtevasına bırakılmış, dercedilmiş sırlardan birisinin kapısı tecelli edip açılır...

İlhad Kelimesinin Manası

Cenâb-ı Hakk'ın, وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ *"O'nun isimleri hususunda, yanlış yola gidenleri bırakın.."* emrine gelince, bu hususta birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, yelhedûn şeklinde okumuş, **Âsım** [10] ve **Kisâî** de kendisine Nahl suresinde (103. ayet) muvafakat etmiştir. **Ferrâ**, gerek **yulhidûn** gerekse **yelhedûn** kelimelerinin iki kullanış şekilleri olduğunu ve لَحَدْتُ veya أَلْحَدْتُ olarak kullanıldığını söylemiştir. Dil âlimleri de, "Arapça'da ilhâd"ın manası, maksut olandan sapmak, meyletmektir..." demişlerdir. **İbnu's-Sikkît**, "Mülhid, haktan sapan ve kendisinde hak namına bir şey bulunmayan bir şeye girmektir. Nitekim, أَلْحَدَ فِي الدِّينِ ولَحَدَ "Dinde batıla saptı ve haktan meyletti.." denilir demiştir. Dil âlimlerinden olan **Ebu Amr** da, "İlhad, doğruluktan sapmak ve ondan ayrılmaktır. Kabirde kazılan "lahd" de, bu manadadır" demiştir. **Vahidî** (r.h) ise şöyle der: "En güzel olan, âmmenin okuduğu kıraattir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bir başka ayetinde de, وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ *"Kim*

10) Burada Asım yerine Halef olması gerekir. (Ç.)

orada zulüm ile ilhâda yeltenirse..." (Hacc, 25) buyurmuştur. Bir de, Araplar, daha ziyade "ilhâd" fiilini kullanırlar. Çünkü onlar, genelde **mülhid** derler. Arapların, **lâhid** demeleri nerdeyse hiç duyulmamıştır."

İKİNCİ MESELE
Allah'ın İsimleri Hakkında Caiz Olan ve Olmayan Hususlar

Muhakkik alimler şöyle demektedirler. "Allah'ın isimleri hususunda "ilhâd", üç türlüdür:

a) Allah'ın mukaddes ve tertemiz isimlerini, Allah'dan başka varlıklara vermek ve onlar için kullanmak... Meselâ bu, kâfirlerin, putlarını "ilah" olarak adlandırmaları gibidir.. Onların, putlarını Lât, Uzza ve Menât diye adlandırmaları da böyledir. Lât, İlâh'dan; Uzza, Azîz'den ve Menât da, Mennân kelimelerinden türetilmiştir. **Müseylimetu'l-Kezzâb** da, kendisine "Rahmân" lakabını vermişti...

b) Allah'ı, kendisiyle isimlendirilmesi caiz olmayan isimlerle isimlendirmek.. Bu da, Allah'ı, Mesîh'in "baba"sı diye adlandıran kimsenin adlandırmasıdır.. Hristiyanların ekserisinin de "baba", "oğul" ve "rûhu'l-kudüs" demeleri de böyledir.. Yine, Kerrâmiyye fırkası, Allah'ın cisim olduğunu söyler ve O'nu cisim olarak tavsif ederler. **Mutezile** de, konuşmaları esnasında bazan, "Şayet Allah, şöyle şöyle... yapsaydı, o sefîh (aklı az) ve zemme müstehak olurdu.." demektedirler. Bütün bu kullanışlar, bir sû-i edebi, edepte kusur etmeyi hissettirmektedir...

Ehl-i sünnet âlimleri ise şöyle demişlerdir: "Mânası doğru olan her şeyin, Allah hakkında kullanılması caiz değildir. Çünkü, Allah Teâlâ'nın, bütün cisimlerin yaratıcısı olduğu, delillerle sabittir. Ama, (Allah hakkında), "Ey kurtların, maymunların ve kenelerin yaratıcısı..." denilmesi caiz değildir. Aksine, Allah'ı böylesi zikirlerden tenzih etmek vacibtir. Ama, "Ey, göklerin ve yerin yaratıcısı, ey hataları ve zelleleri affeden; ey, gözü yaşlı, gönlü hüzünlü olanlara acıyan..." şeklindeki zikirlerle, buna benzer başka güzel ve kıymetli ifadeler kullanılabilir..

c) Kulun, Rabbini, manasını bilmediği ve medlûlünü tasavvur edemediği şeylerle zikredip anmasıdır.. Çünkü böyle lafızların medlûlü, çoğu kez, Allah'ın celâline uygun ve lâyık olmayan bir durumu ifade eder.. İşte bu üç kısım, Allah'ın isimleri hakkındaki "ilhâd"dır.

Şayet birisi: "Bir lafzın, ilk defa Allah hakkında kullanılmasından, o lafızdan türeyen şeyleri mutlak manada, Allah hakkında kullanmak gerekir mi?" şeklinde bir soru sorarsa, biz deriz ki:

Bana göre hak olan, bunun, ne Allah hakkında, ne melek ve ne de peygamberler hakkında kullanılmamasıdır. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: عَلَّمَ (öğretti) lafzı, pekçok ayette, Allah hakkında kullanılmıştır... Mesela Cenâb-ı Hakk'ın وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا

"ve Adem'e bütün isimleri öğretti" (Bakara, 31) وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ *"ve bilmediklerini sana öğretti"* (Nisa, 113); وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا *"ve ona, katımızdan bir ilim öğrettik..."* (Kehf, 65) ve, اَلرَّحْمٰنُ عَلَّمَ الْقُرْاٰنَ *"Rahman, Kur'an'ı öğretti"* (Rahman, 1-2) ayetleri böyledir. Ama, (bundan hareketle), Allah hakkında, "Ya Muallim!" (Ey öğretici!) demek caiz değildir.. Yine, (Allah hakkında), يُحِبُّهُمْ *"O, onları sever"* (Mâide, 54) tabiri kullanılmıştır... Ama, Allah hakkında, "Ya Muhibbu!.." (Ey, seven!) denilmesi caiz değildir.. Peygamberler hakkındaki duruma gelince mesela, **Hz. Adem** hakkında, وَعَصٰٓى اٰدَمُ رَبَّهٗ فَغَوٰى *"Adem Rabbine karşı geldi de şaşırdı..."* (Tâhâ, 121) ifadesi kullanılmıştır. Ama, "**Adem**, asîdir, şaşkındır..." denilemez... Yine, **Hz. Musa** hakkında, يٰٓاَبَتِ اسْتَاْجِرْهُ *"Babacığım, onu ücretle tut..."* (Kasas, 26) ifadesi kullanılmıştır. Ama, **Hz. Musa'nın**, "bir ücretli, ücretle tutulmuş bir işçi..." olduğu söylenemez... Bu hususteki kural, böylesi manaları ihsan ettiren lafızları, varid oldukları kadarıyla kullanmak gerekir; ama, bunlardan türeyen lafızların kullanılmasının caiz olması hususuna gelince, bu, bana göre caiz değildir, şeklindedir..

Daha sonra Cenâb-ı Hak, سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُوْنَ *"onlar, yapmakta oldukları cezasına uğrayacaklardır..."* buyurmuştur.. Bu ifade, Allah'ın isimleri hakkında mülhid olan kimseler hakkında bir tehdid, bir vaîddir.. **Mutezile**, "Bu ayet, fiilin kula ait olduğuna; ilahi cezanın da, kulun ameli ve fiiline göre olduğuna delâlet eder.." demiştir..

★ ★
★

وَمِمَّنْ خَلَقْنَآ اُمَّةٌ يَّهْدُوْنَ بِالْحَقِّ وَبِهٖ يَعْدِلُوْنَ ﴿١٨١﴾

"Yarattıklarımızdan öyle bir ümmet de vardır ki, onlar hakka rehberlik ederler, adâleti de onunla tatbik ederler"

(A'râf, 181).

Bil ki, Cenâb-ı Hak, *"Celâlim hakkı için biz cin ve insten bir çoğunu cehennem için yaratmışızdır..."* (A'râf, 179) buyurup, insanların ve cinlerin pek çoğunun cehennem için yaratıldığını beyan edince, yine onlardan pek çoğunun da cennet için yaratıldıklarını beyan etmek için, bunun peşinden, *"Yarattıklarımızdan öyle bir ümmet de vardır ki, onlar hakka rehberlik ederler, adâleti de onunla tatbik ederler"* ifadesini getirmiştir..

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Musa kıssasında, *"Musa'nın kavminden bir cemaat vardır ki, hakka irşad ederler, onunla (hükümde) adalet yaparlar"* (A'râf, 159) buyurup, burada da aynı ifadeyi tekrarlayınca, müfessirlerden pek çoğu, buradaki ifadeyi, "Bununla, Hz. Muhammed'in kavmi murad edilmiştir.." manasına hamletmişlerdir... **Katâde** ve **İbn Cüreyc**'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet ettikleri hadise göre Hz. Peygamber, "Bu ayette bahsedilenler, ümmet-i Muhammed'dir" demiştir. Yine, Hz. Peygamber'in هٰذِهِ فِيهِمْ وَقَدْ أَعْطَى اللّٰهُ قَوْمَ مُوسٰى مِثْلَهَا *"Bu ayet, Muhammed ümmeti hakkındadır; Allah Teâlâ bu ümmetin bir benzerini de* ***Hz. Musa'nın kavmine*** *vermiştir..."* (A'râf, 159) dediği de rivayet edilmiştir. Yine **Rebî İbn Enes**'ten, Hz. Peygamber'in, bu ayeti okuyarak, إِنَّ مِنْ أُمَّتِي قَوْماً عَلَى الْحَقِّ حَتّٰى يَنْزِلَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ *"Meryem oğlu İsa inînceye kadar, ümmetimden, hak üzere bulunan bir topluluk muhakkak var olacaktır..."* (11) buyurduğu da rivayet edilmiştir. **İbn Abbas:** "Cenâb-ı Hak, bu ayet ile, ümmet-i Muhammed'i, muhacirleri ve ensârı kasdetmiştir" demiştir.. **Cübbaî** ise şöyle demiştir: "Bu ayet, her zaman hakkı ikâme eden, ona göre amel eden, hakka irşâd eden, ve hiçbir zaman, herhangi bir şey hususunda bâtılda ittifak etmeyen kimselerin bulunacağına delâlet etmektedir. Zira, bu ifadeyle, ya Hz. Muhammed (s.a.s)'in mevcut olduğu zaman kastedilmiştir ki bu, içinde bu ayetin inmiş olduğu zamandır; yahud bununla, kendisinde, bahsedilen sıfatlarla vasfedilmiş bir topluluğun bulunacağı herhangi bir zaman; veyahut da, bizim de bahsettiğimiz gibi, daima, böylesi sıfatlarla muttasıf bir topluluğun bulunacağı.. kastedilmiştir.

Birinci ihtimal batıldır, zira herkes, Hz. Muhammed ve ashâbının hak üzere olduğunu bilmektedir. Binâenaleyh, ayeti bu manaya hamletmek onu faydasız bırakır.

İkincisi de bâtıldır; çünkü herkes, zorunlu olarak, geçmiş zamanda, hak üzere olan kimselerden bir topluluğun bulunduğu bir zamanın gerçekleşmiş, geçmiş olduğunu bilir.

Binâenaleyh geriye sadece üçüncü kısım kalır ki bu, her zaman, hak üzere olan bir topluluğun bulunduğuna ve onların icmâlarının delil olduğuna daha çok delâlet eder... Böyle olması halinde bu, diğer ümmetlerin de icmâının, bir hüccet, bir delil olduğuna delâlet eder.

★ ★
★

Ayetleri Yalan Sayanların Helâki

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٢﴾ وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ ﴿١٨٣﴾

11) Benzeri bir hadis için bkz: **Buharî**, Tevhîd, 29; **Nesâî**, Hayl, 1.

"Ayetlerimizi yalan sayanları biz, bilmeyecekleri noktalar(dan) derece derece helâke yaklaştırırız. Ben (onlara) mühlet veririm. Benim keydim çetindir"
(A'râf, 182-183).

(İstidraç)

Bil ki Allah hidayete eren ve âdil olan ümmetlerin durumlarından bahsedince, ayetlerini yalanlayanları ve bunlar için söz konusu olan va'îdi yeniden zikrederek, *"Ayetlerimizi yalan sayanları..."* buyurmuştur. Bu, bütün yalan sayanları içine alan bir ifadedir. **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, o, bu ayetle Mekkeli müşriklerin kastedildiğini söylemiştir. Bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü umumî olan ifâdenin özelliği, kendisinden bir istisna olduğuna delâlet eden bir delil bulunmadığı müddetçe, (manasına dahil olan) herşeyi kapsamasıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın سَنَسْتَدْرِجُهُمْ *"onları derece derece helâke yaklaştırırız"* buyruğuna gelince, bu kelime, "derece derece yükselmek "veya" "derece derece inmek" manasına olan "derece" masdarının, "istif'âl" veznindeki fiilidir. Çocuk yavaş yavaş yürümeye başladığı zaman söylenen دَرَجَ الصَّبِيُّ ifadesi; birisi kitabı sayfa sayfa dürdüğü zaman söylenen أَدْرَجَ الْكِتَابَ tabiri; "Birbiri peşinden ölüp gittiler" manasında دَرَجَ الْقَوْمُ tabiri, bu köktendir. Bu kelimenin, birşeyi "bükmek, parça parça dürmek" (toplamak) manasına olan "derc" masdarından olması da muhtemeldir.

Bunun böyle olduğunu iyice kavradığında, bu ayetin manası, "Biz onları, kendilerini helâk edip, yok edecek şeye yaklaştırır ve onların cezasını, kendilerinden ne murad edildiğini bilmemeleri bakımından kat kat artırırız" şeklinde olur. Bu böyledir. Zira onlar, ne zaman bir suç işleseler veya bir günaha yönelseler, Allah onlara, dünyada iken, çeşitli nimet ve rızık kapılarını açar. Bundan dolayı onlar alabildiğine şımarır, fesada dalar ve azgınlıklarını sürdürürler. Böylece, o nimetlerin ard arda gelmesi sebebi ile, onlar, günah (yolunda) derece derece ilerlerler. Sonra da Hak Teâlâ, onları, bu aldanışlarının ve gafletlerinin en fazla olduğu bir zamanda, ansızın yakalayıverir. İşte bundan ötürü **Hz. Ömer** (r.a.), kendisine **İran Kisrası**'nın hazineleri getirilince, "Allahım, derece derece helâke sürüklenmekten (istidraçtan) sana sığınırım. Çünkü senin, *"Biz, onları, bilmeyecekleri noktalardan, derece derece helâke yaklaştırırız"* buyurduğunu duydum" demiştir.

Kâfire Mühlet Verme

Daha sonra Cenâb-ı Allah, وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ *"Ben onlara mühlet veririm. Benim keydim çetindir"* buyurmuştur. Arapça'da, "imlâ", mühlet vermek, mühleti uzatmak" demek olup, zıddı **i'câl** masdarıdır. **"Meliyy"** de, uzun zaman manasındadır. Cenâb-ı Hakk'ın وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا *"Uzun bir müddet benden ayrıl, git"*

(Meryem, 46) ayetinde de kelime bu manadadır. Nitekim, "uzun bir müddet" manasında, مِلْوَةً مَلْوَةً ve مَلاَوَةً kelimeleri kullanılır. Buna göre, ayetteki, وَأُمْلِي لَهُمْ tabiri, "Onlara mühlet veririm ve günahlarını sürdürüp gitsinler diye, ömürlerini uzatırım. Tevbe edip hakka dönsünler ve günahtan sıyrılsınlar diye, isyanlarının cezâsını hemen vermem" demektir.

Ayetteki *"Benim keydim çetindir"* buyruğu hakkında, **İbn Abbas** (r.a): "Cenâb-ı Hak, bu ifade ile, "Benim mekrim (hilem) çok kuvvetlidir" manasını kastetmiştir. Herşeyin metin (çetin) olanı, kuvvetli olanıdır. Nitekim, مَتُنَ الشَّيْءُ مَتَانَةً "O şey sapasağlam ve kuvvetli oldu" denilir" demiştir.

Bil ki âlimlerimiz, kaza ve kader meselesinde, "istidraç", "imla" ve "keyd-i metin" lafızlarını delil getirmişlerdir. Bütün bunlar, Hak Teâlâ'nın kulunu küfre ve dalâlete sevkedecek olan ve Allah'dan uzaklaştıracak olan şeyi, kulu için murad edebileceğini gösterir ki bu **Mutezile**'nin ileri sürdüğü görüşün zıddıdır.

Ebu Ali el-Cübbaî (ehl-i sünnetin) bu görüşüne şöyle cevab vermiştir: "Ayette geçen "istidrâc"tan murad, "Allah Teâlâ'nın, onlar bu cezaya bilmeden düşünceye kadar, onlara ceza verme hususunda, onlara mühlet vermiştir. Böylece onar, ansızın o cezanın içine düşüvermişlerdir" şeklindedir. Bu azab, öldürmek ve kökünü kazımak gibi şekillerde dünyada olabileceği gibi, âhirette de olabilir. Cebriyeden olan bazı kimseler şöyle derler: "Bu, "Biz onlara, bilemiyecekleri bir cihetten, küfre düşünceye kadar bir mühlet tanıdık" manasındadır" demişlerdir ki bu yanlıştır. Çünkü Allah Teâlâ, onların daha önceden de kâfir olduklarını haber vermiştir. Onlara mühlet verdiği husus ise, geleceğe ait bir iştir. Çünkü ayetteki سَنَسْتَدْرِجُهُمْ ifadesinin başındaki "sîn", gelecek zamanı gösterir. Bu ifadeden muradın, "Allah onlara, yeni bir inkâra kadar mühlet verdi" manası olması da gerekmez. Zira Cenâb-ı Hakk'ın onları başka bir küfre düşürmezden önce de öldürmesi caizdir. O halde ayetten kastedilen, bizim söylediğimiz manadır. Hem sonra Cenâb-ı Allah, kâfiri, küfür kendi fiili olduğu halde, onda başka bir küfür yaratarak onu canlandırmaz. Allah, kulu ancak kendi yapmış olduğu fiilden dolayı cezalandırır. Ayetteki, *"Ben onlara mühlet veririm"* buyruğunun manası, "Ben onları, küfürlerinde devam etmelerine rağmen, onları dünyada bırakırım, cezalarını hemen vermem. Çünkü onlar benim elimden kurtulamaz ve beni aciz bırakamazlar" şeklindedir. Bu aynı zamanda ayetteki *"Benim keydim çetindir"* ifadesinin de manasıdır. Çünkü Allah'ın keydi (hilesi-tuzağı), O'nun azabıdır. Cenâb-ı Allah, kulları farketmeksizin, onların başına geldiği için azabına "keyd" (hile, tuzak) demiştir.

Cübbaî'nin bu görüşüne şu iki bakımdan cevap verilir:

a) Ayetteki, *"Ayetlerimizi yalan sayanları biz, bilmeyecekleri noktalar(dan)*

derece derece helâke yaklaştırırız" ifadesinin manası, daha önce de bahsettiğimiz gibi, "Onlar her nezaman günah ve küfürde ileri giderlerse, Allah, onlara dünyada iken fazlası ile nimet ve hayır verir. Böylece onların dünya lezzetlerini elde etmeleri, Allah'ı zikretmeden uzaklaşmada ve O'na itaatten yüz çevirmede ileri gitmelerine sebeb olur" şeklindedir. Bu, bazı insanlar üzerinde müşahade ettiğimiz bir durumdur. Bu böyle, gözle görülen açık bir şey olduğuna göre, bu durumu inkâr etmek nasıl mümkün olur.

b) Farzet ki bundan maksad, cezayı vermeme hususunda bir istidrac ve mühlet vermedir. Ancak bu da, (**Mu'tezile**'nin) "Allah kulunun ancak hayrını ve salâhını murad eder" şeklindeki görüşü ile çatışır. Çünkü Allah Teâlâ bu istidrac ve mühletin, kişinin kendisi yüzünden küfrünü, günahını ve isyanını artırıp, çok şiddetli bir cezaya müstehak olacağını bildiği şeylerdendir. Eğer Allah Teâlâ o kişinin hayrını ve iyiliğini dilemiş olsaydı, o kimsenin daha fazla günah işlemesinden önce, onun canını alırdı. Aksine, Allah'ın hikmetine ve kulunun maslahatını gözetmesine göre, o kulu, bu cezadan korumak için, ya hiç yaratmaması, yahut onu yaratıp, mükellef olma çağına gelmezden önce onu öldürmesi veyahut da onu, dünya âfetleri ile âhiret cezalarına düşmekten korumak için cennette yaratması gerekirdi. Binâenaleyh Hak Teâlâ, kulu dünyada yaratıp, mükellefiyet vartasına atıp, bunun o kulun sadece küfrünü, fâsıklığını ve cezayı hakedişini artıracağını bildiği halde, ömrünü uzatarak, ona günah işleme imkanı verince, biz, Allah Teâlâ'nın bu kimseyi sadece azab ve cehennem için yaratmış olduğunu anlarız. Bu husus, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın daha evvel geçmiş olan, *"Celâlim hakkı için biz, cinlerden ve insanlardan çoğunu cehennem için yaratmışızdır"* (A'raf, 179) ayetinde beyan ettiği gibidir.Şu **Mu'tezile**'ye çok şaşıyorum. Onlar Kur'an'ın, kıyısı olmayan bir deniz gibi, böyle ayetlerle dopdolu olduğunu ve kesin netice veren aklî delillerin bu ayetlere uygun olduğunu gördükleri halde, bu ayetlerin tefsirinde, böyle zayıf ve tutarsız izahlarla yetiniyorlar. Fakat benim hayretimi gideren tek şey, Allah'ın irade ettiği herşey mutlaka olur" şeklindeki bilgi ve inancımdır

★ ★
★

Hz. Muhammed (s.a.s) Apaçık Bir Korkutucudur

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِم مِّن جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿١٨٤﴾

"Onlar düşünmediler mi ki arkadaşları (Muhammed'de) delilikten hiç bir eser yoktur. O ancak apaçık bir nezirdir"

(A'râf 184).

Resûlullah'da Cinnetten Hiçbir Eser Yoktur

Bil ki Cenâb-ı Hak, ayetlerinden yüz çevirip delil ve beyyinelerini iyice düşünmekten gafil olan kimseleri alabildiğince tehdid edince, tekrar onların kafalarındaki şüphelere cevap vermeye yönelerek, *"Onlar düşünmediler mi ki arkadaşları (Muhammed'de) delilikten hiç bir eser yoktur"* buyurmuştur.

Tefekkür (düşünme), manaları kalb ile aramaktır. Çünkü kalbin düşünmesi, "nazar", "akletme", "te'emmül" ve "tedebbür" diye ifade edilir.

Göz ile görmek, birşeyin görülüp bilinmesi için belli bir hal olup, bu halin meydana gelmesi için de, görülecek o şeyi görmek maksadıyla, gözbebeğini görülecek şeye doğru çevirme gibi bir mukaddimesi olduğu gibi, kalb ile görmenin (basiretin) de, -ki bu da "ilim" ve "yakîn" diye adlandırılır- birşeyin bilinip anlaşılması için belli bir hal olup, bunun da, o bilinme ve anlaşılmayı sağlayabilmek için, aklın gözbebeğini etrafa çevirme gibi bir mukaddimesi vardır. İşte buna da "aklın nazarı (bakışı) ve fikri (düşünmesi)" denir. O halde ayetteki, *"Onlar düşünmediler mi (tefekkür etmediler mi)?"* ifadesi, eşyayı olduğu gibi, tam, mükemmel ve doğru olarak bilip tanımak için, fikri, teemmülü, tedebbürü ve iyice düşünmeyi emirdir. Ayetin lafzında bir hazif vardır ve takdiri, *"Onlar düşünüp de anlamadılar mı ki arkadaşları Muhammed'de delilikten hiç bir eser yoktur"* şeklindedir. "Cinnet" tıpkı bir "cilse" (oturuş) ve "rikbe" (biniş) kelimeleri vezninde "bir çeşit delilik" demektir. Bunun başına "min" harf-i cerrinin getirilmiş olması, Hz. Peygamber (s.a.s)'de. deliliğin hiç bir çeşidinin olmadığını gösterir.

Bil ki bazı câhil Mekkeliler (müşrikler), şu iki sebebten dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in deli olduğunu söylüyorlardı:

1) Hz. Peygamberin yaşayışı, onlarınkine hiç benzemiyordu. Zira o, dünyadan yüz çevirip, âhirete yönelmiş ve insanları Allah yoluna çağırmakla meşguldü. Bundan dolayı O'nun işleri, kendilerininkine uymuyordu. Bu sebebten dolayı onun deli olduğunu sanıyorlardı. **Hasan el-Basrî** ve **Katâde** şöyle demişlerdir: "Hz. Muhammed (s.a.s), gece Safa tepesinin üzerine çıkar, Kureyş'i kabile kabile, "Ey falan oğlu falanlar" diye çağırır ve onları Allah'ın ikâbı ile şiddetli cezasından sakındırırdı. Bunun üzerine onların bazıları, "sizin bu arkadaşınız, hiç şüphesiz delidir. Gece boyu bağırıp duruyor" diyorlardı. Bunun üzerine Hak Teâlâ bu ayeti indirerek Hz. Peygamber (s.a.s)'in, câhil insanların O'na mal ettikleri delilikten ötürü değil, sırf onları uyarmak ve inzar etmek için çağırdığını bilsinler diye, onları Hz. Peygamber'in durumu üzerinde düşünmeye teşvik etmiştir."

2) Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahiy geldiği zaman, O'nu başka bir hal alır; yüzü değişir, rengi sararır ve O'na baygınlığa benzer bir hâl ârız olurdu. Bundan dolayı câhiller, "O delidir" derlerdi. İşte bu sebeble, Cenâb-ı Hak bu ayette, Hz. Peygamber (s.a.s)'de hiçbir delilik olmadığını bildirmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onları Allah'a davet ediyor ve onlara, kendisine muaraza etmekten, önceki ve sonraki bütün insanların âciz kaldıkları, son derece fasih, kesin ve çok net aklî deliller getiriyordu. O, huyu ve ahlâkı güzel, insanlarla muameleleri ve davranışı iyi, yolu hoş, gidişatı temiz ve âlemdeki insanlara numûne-i imtisal olacak güzel amellere devam eden birisi idi. Böyle bir insana "deli" denilemiyeceği açıkça bilinen bir şeydir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dine davet hususundaki sa'y-ü gayretinin, âlemlerin Rabbi Allah'ın, kâfirleri korkutup sakındırmak ve mü'minleri teşvik etmek için göndermiş olduğu apaçık bir nezir (uyarıcı) oluşundan ileri geldiği anlaşılır.

★ ★
★

Bil ki nübüvvet (peygamberlik) meselesi üzerinde düşünmek, tevhidin delillerinin izahına ve anlaşılmasına dayalı bir şey olduğu için, Cenâb-ı Allah tevhide delâlet eden ayetini zikretmek üzere şöyle buyurmuştur:

أَوَلَمْ يَنظُرُوا۟ فِى مَلَكُوتِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ ٱللَّهُ مِن شَىْءٍ وَأَنْ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ قَدِ ٱقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ ۖ فَبِأَىِّ حَدِيثٍۭ بَعْدَهُۥ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٥﴾

"Onlar (Allah'ın) göklerde ve yerdeki o melekûtuna, Allah'ın yarattığı herhangi bir şeye ve belki ecellerinin yaklaşmış olduğuna bakmadılar mı? Artık bundan sonra hangi söze inanırlar?"

(A'râf, 185).

Bil ki hakîm ve kadîm (ezelî) bir yaratıcının varlığına dair, yerin ve göklerin melekûtunda pek çok delil vardır. Biz bu delilleri, bu tefsirde, tekrar tekrar tafsilatlı olarak anlattık. Binâenaleyh onları tekrar etmenin bir faydası yoktur.

Vacip Teâla'nın Varlığı'nın İsbat Edilmesine Dair

Sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا خَلَقَ ٱللَّهُ مِن شَىْءٍ *"Allah'ın yarattığı herhangi bir şeye..."* buyurmuştur. Bunun maksadı, tevhide dair delillerin, göklere ve yere münhasır

olmayıp, madde ve mana âlemindeki her zerrenin, Cenâb-ı Hakk'ın birliği hususunda apaçık bir delil ve kesin bir hüccet olduğuna dikkat çekmektir. Biz bunun böyle olduğunu bir misal ile anlatmaya çalışalım: Deriz ki: Işık, evin penceresinden içeri düştüğünde, o ışık içinde uçuşan zerrecikler görülür. O zerrelerden tek birinden bahsettiğimizi farzedelim ve şöyle diyelim: O zerre de, sayısız yönden hakim (hikmet sahibi) bir yaratıcıya delâlet eder. Çünkü o zerre, sınırsız bir boşlukta, sayısız mekanlardan belli bir mekanda yer almıştır. O zerrenin, bu sayısız mekanlardan her birinde yer almasının mümkin olduğunu düşündüğümüzde, onun bu belli yerinde yer alışı, "mümkin" işlerden biri olmuş olur. Halbuki "mümkin"in, mutlaka bir tahsis edeni ve tercih edeni bulunur. Bu tahsis ve tercihte bulunan, şayet bir cisim ise, bu hususta soru aynen sorulur. Yok eğer o tahsis ve tercih olan bir cisim değilse, o takdirde Allah Subhânehû ve Teâlâ'dır. Hem o zerre, ya hareket eder veya durur; böyle olan her şey ise, muhdestir. Her muhdesin meydana gelmesi ise, onun, meydana geldiği o vakitten önce veya sonra meydana gelmesi de mümkün iken, mutlaka hususî ve muayyen bir zamana tahsis edilmiştir.. Binâenaleyh, o muhdes varlığın, kendisinde meydana geldiği o muayyen vakte tahsis edilmesinin mutlaka kadîm olan bir muhassis (tahsis edici)nin tahsis etmesiyle olması gerekir.." Eğer bu muhassis, cisim olursa, bu hususta soru aynen geçerli olur. Eğer cisim olmazsa, o takdirde bu "muhassis", Allah Teâlâ'dır. Hem o zerre, bir mekânda bulunması ve bir hacme sahip olması itibariyle, diğer cisimlere eşit olup renk, şekil, tabiat, tad ve diğer sıfatlar hususunda onlardan farklıdır. Kendileri nazar-ı dikkate alındığında diğer cisimlere muhalif olan o sıfatların, o zerreye tahsis edilmesi, mutlaka mümkün olan bir husustur. Mümkin ve caiz olanın ise, mutlaka bir "müreccih"i bulunmaktadır. Bu müreccih, şayet bir cisim olursa, bu hususta ilk inceleme yeniden gündeme gelir; yok, eğer o bir cisim değilse, bu durumda o "müreccih" Allah Teâlâ'dır. Böylece, o tek zerrenin de sınırsız yönlerden ve sayısız açılardan bir yaratıcının varlığına delâlet ettiği sabit olmuş olur. Maddî ve manevî âlemin bütün cüzleri, müfredleri mürekkepleri, ulvîleri ve süflîleri hakkındaki hüküm de böyledir. İşte o zaman, şairin söylediği şu şeyin doğruluğunu görür ve anlarsın.

وَفِي كُلِّ شَيْءٍ لَهُ آيَةٌ / تَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ وَاحِدٌ

"Her şeyde O'na dair bir delil bulunmaktadır; bu, o Allah'ın bir olduğuna delâlet etmektedir."

Ecellerinin Yaklaştığı İhtimalini Düşünmek

Sen bunu iyice kavradığında, *"Allah'ın yarattığı herhangi bir şeye..."* ayetinin mâna ve hikmetini anlarsın.

Cenâb-ı Hak, bu hayranlık verici sırlara ve ince nüktelere dikkatleri çekince, bunun peşinden, tefekkür ve düşünmede bulunmayı alabildiğine teşvik etmeyi gerektiren

ifadeyi getirerek, وَأَنْ عَسٰى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ *"ve belki ecellerinin yaklaşmış olduğuna..."* buyurmuştur. Bu ifadenin başında bulunan "en" edatı, şeddeli olan **enne**'den tahfif yapılarak **en** haline getirilmiş olup, takdiri وَأَنَّهُ عَسٰى şeklindedir. Bu ayetteki zamir şan zamiridir.. Buna göre mana, "Belki de onların ecelleri yaklaştı. Böylece onlar, küfürleri üzere helâk olup cehenneme varacaklardır. Bu ihtimal her zaman söz konusu olduğuna göre, aklı olan kimsenin, kendisini bu derece korkudan ve de büyük olan böyle bir tehlikeden kurtarmak hususunda gayret sarfetmesi için, çabucak bu fikre doğru koşması ve hemen onu benimsemesi gerekir..." şeklinde olur.

Cenâb-ı Hak, bu açık beyyineleri ve aklî delilleri zikredince, فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ *"Artık bundan sonra, hangi söze inanırlar (inanmak için) daha ne beklerler?"* buyurmuştur. Bu böyledir; zira onlar, kendisinde bu kadar açık uyarmalar ve çok net beyyineler, deliller bulunmasına rağmen, Kur'an'a iman etmeyince, onlardan herhangi bir kimse Kur'an'dan başkasına iman etmeye razı olur.

Bu Ayetten Çıkan Bazı Neticeler

Bil ki bu ayet, pek çok neticeye delâlet eder:

Birinci netice: Taklit, caiz değildir. Mutlaka düşünüp istidlâl etmek gerekir. Bunun böyle olduğunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"... onlar düşünmediler mi?..."* (A'râf, 184) ifadesidir.

İkinci netice: Nübüvvet meselesi, Cenâb-ı Hakk'ın birliği meselesine dayanır. Bunun delili ise şudur: Hak Teâlâ, *"O, ilerideki tehlikeyi apaçık haber verenden başkası değildir..."* (A'râf, 184) buyurunca, bunun peşinden, tevhîdine, Allah'ın birliğine delâlet eden şeyi zikretmiştir. Şayet durum böyle olmasaydı, bu söze ihtiyaç kalmazdı.

Üçüncü netice: Cübbâî ve **Kâdî,** Hak Teâlâ'nın *"Artık bundan sonra hangi söze inanırlar?"* buyruğunu, Kur'an'ın kadîm olmadığına delil olarak öne sürmüşlerdir.. Çünkü "hadîs-söz", "kadîm"in zıddıdır. Hem bu söz örf bakımından da "yeni olmayı" ifade eder. İşte bundan dolayı, "Bu şey yenidir; eski değildir..." manasında olmak üzere إِنَّ هٰذَا الشَّيْءَ حَدِيثٌ وَلَيْسَ بِعَتِيقٍ denilir.

Böylece Araplar, "hadîs" kelimesini, çok uzun zamandan beri var olan "eski" (atîk, kadîm)'nin zıddı kabul etmişlerdir. Yine, söylenilen söz için de, peyderpey kulağa gelip, kulakta hasıl olduğu için **hadîs** denilmiştir. Bizim bu hususlaki cevabımız, "Bu, kelimelerin lâfızları manasına hamledilmiştir. Bu lafızların hadîs olduğundaysa, münakaşa yoktur" şeklindedir.

Ulvî ve Süflî Kâinat

Dördüncü netice: Göklerin ve yerin melekûtuna dikkatli nazarlarla bakmak, ancak onların kısımlarını bildikten sonra olur. Bunların kısımlarını açıklama hususunda detaylı söz, şöyle denilmesidir: Allah'ın dışındaki her şey, ya mekân tutmuş bir varlıktır, veya mekân tutmuş olana hulûl etmiştir, ya da ne mekân tutmuş bir varlıktır ne de mekân tutmuş olana hulûl etmiştir: Mekân tutmuş olana gelince, bu da ya "basît" olur, ya da "mürekkeb" olur. Basit olan varlıklar, ya "ulvî"dirler, ya "süflî"dirler. Ulvî olan basit varlıklar, felekler ve yıldızlardır. Zikrettiğimiz bu varlıklara, Arş ve Kursî dahildir. Yine bunlara cennet, cehennem, Beyt-i Ma'mûr, "Sakf-ı Merfû (cennetin tavanı olan Arş) da dahildir. Artık sen bu kısımların tafsilatını iyice düşünüp araştır!

Süflî olan basit varlıklar da, dört (ana) unsurun tabakalarıdır. Denizler, dağlar ve çöller bu kısma dahildirler.

Mürekkeb varlıkar da dört tane olup, ulvî varlıkların tesirleri, madenler, bitkiler ve canlılardır. Sen bu dört cinsin, nevîlerinin tafsilatını da iyice düşünüp araştır!..

Bir mekân tutmuş varlığa hulûl etmiş olanlar ise, âraziar olup, bunların kırk kadar cinsi vardır. Her cinsin içine de, pek çok nevi dahildir. Sonra akıllı bir kimse bunların hükümlerinin, levazımının (ayrılmaz özelliklerinin), tesirlerinin ve tesir ettikleri varlıkların hayranlık veren durumları üzerinde düşündüğü zaman, sanki sahili olmayan bir denize dalmış olur.

Üçüncü kısma gelince, ki bu ne bir yer (mekân) tutmuş, ne de bir mekân tutmuş olana hulûl etmiş olan varlıklardır. Bunlar da iki kısımdır. Çünkü bu, ya tedbir etme (düzenleme) ve harekete geçirme suretiyle, cisimlerle ilgilidir. Ki bunlara "ruhlar" denir, ya da böyle değildir. Böyle olmayanlar da, cisimlerin bağlarından berî olan, kutsî ve yüce cevherlerdir. Birinci kısmın en yüce ve şereflisi, Arş'ı taşıyan sekiz mukaddes ruh(melek)'tur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O gün Rabbinin Arş'ını o (meleklerin) üstünde bulunan sekiz (melek) taşır"* (Hakka, 17) buyurmuştur. Bu ruhlardan (meleklerden) sonra, kendilerine, *"Melekleri görürsün ki, Rablerine hamd ile tesbih ederek Arş'ın etrafını kuşatmışlardır"* (Zümer, 75) ayeti ile işaret edilen mukaddes ruhlar gelir. Bunun peşinden Kürsî'nin sakinleri olan ruhlar (melekler) gelir ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O'nun izni olmadıkça nezdinde şefaat edecek kimmiş? O, önlerindekini de, arkalarındakini de bilir. (Mahlûkatı) O'nun ilminden, kendisinin dilediğinden başka hiçbir şeyi kavrayamazlar. O'nun kürsüsü, gökleri ve yeri kucaklamıştır, (o kadar geniştir...)"* (Bakara, 253) ayeti ile, onlara işaret edilmektedir. Bunların peşinden yedi kat gökte bulunan diğer mukaddes ruhlar (melekler) gelir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Saflar bağlayıp duran, sevk ve idare, men ve zecredenlere, zikri okuyanlara yemin ederim ki..."* (Saffat, 1-3) ayeti ile, bunlara işaret edilmiştir. Bunların sıfatlarından birisi de, kendilerine emrettiği şeylerde Allah'a isyan etmemeleri, hiç

yorulup bıkmaksızın gece-gündüz O'nu tesbih etmeleri, sözde O'nun önüne geçmemeleri ve O'nun emrini yerine getirmeleridir.

Bil ki bizim, Hak Teâlâ'nın mülkü ve melekûtu hususunda bahsedip açıkladığımız bu şeyler, okyanustan bir tek damla gibidir. Binâenaleyh belki de Allah Subhanehû ve Teâlâ'nın bu âlemin ötesinde milyonlarca âlemi, bu âlemlerden her birinde bu Arş'dan daha büyük bir Arş'ı; bu Kürsî'den daha yüce bir Kürsîsi ve bu göklerden daha geniş gökleri vardır. Öyle ise Cenâb-ı Allah'ın *"Rabbinin ordularını, kendisinden başkası bilmez"* (Müddessir, 31) ayetini işittikten sonra, insan aklı, Allah Teâlâ'nın mülkünün ve melekûtunun kemâlini nasıl ihata edip tam olarak kavrayabilir? İşte insan bu kısımları aklında tutup, O'nun hikmet ve ulûhiyet sırlarının marifetine (bilgisine) dalmayı dilediği zaman, o meleklerin, *"Seni tenzih ederiz. Senin bize öğrettiğinden başka, bizim hiçbir bilgimiz yoktur"* (Bakara, 32) şeklindeki sözlerini daha iyi anlar. **Ebu'l-'Alâ el-Me'arrî** ne güzel söylemiştir:

يَاأَيُّهَا النَّاسُ كَمْ لِلَّهِ مِنْ فَلَكٍ / تَجْرِى النُّجُومُ بِهِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ

هُنَا عَلَى اللَّهِ مَا ضِينَا وَغَابِرُنَا / فَمَا لَنَا فِي نَوَاحِي غَيْرِهِ خَطَرُ

"Ey insanlar, Allah'ın, kendisinde yıldızların, güneşin ve ayın akıp gittiği nice felekleri bulunmaktadır.. Burada, geçmişimiz ve geleceğimiz Allah'ın (kudret) elindedir; O'nun dışındakilerin yanında ise hiçbir kadr ü kıymetimiz yoktur..."

★ ★
★

مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٨٦﴾

"Allah kimi saptırırsa artık ona hidayet edecek yoktur. O, bunları taşkınlıklar içinde, serseri bir halde bırakıverir

(A'râf, 186).

Bil ki Allah Teâlâ bu ayette, bir kez daha, ayetleri yalanlayan sapıkların hallerini anlatarak, *"Allah kimi saptırırsa, artık ona hidayet edecek yoktur"* buyurmuştur. Bil ki alimlerimizin (ehl-i sünnetin) bu ayet-i kerimeyi, hidayet ile dalâletin Allah'dan olduğuna delil getirişleri, geçen ayette olduğu gibidir. Aynı şekilde **Mu'tezile**'nin bu ayeti te'vili ve bizim onlara cevabımız da daha önce geçmiş olanlar gibi olup, onları burada tekrar etmenin bir faydası yoktur.

Ayetteki **veyezeruhum** ifadesi bir isti'naf cümlesi olmak üzere merfû olup, kendisinden önceki ifâde ile bir münasebeti yoktur. (Yani onun üzerine atfedilmiş değildir.) **Ebu Amr** bu fiili, daha önce Allah ism-i celâli geçmiş olduğu için, yâ ile ve merfû olarak **yezeruhum** (o onları bırakır) şeklinde okurken; **Hamza** ve **Kisâî** yâ ile ve meczum olarak **yezerhum** şeklinde okumuştur. Bu kıraatin izahı, **Sibeveyh**'in yaptığına göre, şöyledir: Bu kelime, ayetteki فَلَا هَادِيَ لَهُ *"Artık ona hidayet edecek yoktur"* buyruğunun mahalli üzerine atıftır. Çünkü bu ifade mahallen, şartın cevabı olarak meczumdur. O halde, ve **yezerhum** ifadesi meczûm olan bu mahalle atfedilmiştir.

★ ★
★

KIYÂMET

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلسَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَىٰهَا ۖ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِندَ رَبِّى ۖ لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَآ إِلَّا هُوَ ۚ ثَقُلَتْ
فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً ۗ يَسْـَٔلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِىٌّ عَنْهَا ۖ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِندَ ٱللَّهِ
وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٧﴾

"Kıyametin sübûtunun ne zamân olduğunu sana sorarlar. De ki: "Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır. Onun vaktini, kendisinden başkası açıklayamaz. O, göklere de, yere de ağır basmıştır. O (kıyamet), size ancak ansızın gelir. Tam manasıyla biliyormuşsun gibi, onu sana sorarlar. De ki: "Onun ilmi ancak Allah katındadır. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler"

(A'râf, 187).

Ayetin Mâkabli İle İlgisi

Bil ki ayetin, önceki ayetlerle ilgisi hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Allah Teâlâ, tevhid, nübüvvet, kaza ve kaderden bahsedince, bunun peşisıra âhiretle ilgili sözü de getirmiştir. Çünkü biz, Kur'an-ı Kerim'de külî (genel) neticelerin, sadece bu dört husus olduğunu açıklamıştık.

b) Allah Teâlâ, daha önce geçmiş olan ayette, kulları tevbeye ve ıslaha (hali düzeltmeye) devama teşvik etmek için, *"Belki ecellerinin yaklaşmış olduğuna da*

hiç bakmadılar mı?" (A'râf, 185) buyurunca, Kıyametin ne zaman kopacağı hususunun gizli ve saklı olduğu, kalblerde iyice anlaşılsın ve böylece bu husus mükellefleri tevbe ile farzları edaya yönelmeye sebeb olsun diye, bunun peşisıra, *"Kıyametin sübûtunun ne zaman olduğunu sana sorarlar"* buyurulmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİCİN MESELE
Nüzul Sebebi

Alimler, bu soruyu soranın kim olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **İbn Abbas:** "Bir grup yahudi, "Ey Muhammed, söyle bakalım, Kıyamet ne zaman kopacak?" dedikleri zaman, işte bu ayet nazil oldu" derken; **Hasan el-Basrî** ve **Katâde** de "Kureyş, "Ey Muhammed, aramızda akrabalık bulunmaktadır; o halde bize, Kıyametin ne zaman kopacağını anlat.." dediklerinde, bu ayetin nazil olacağını söylemişlerdir..

İKİNCİ MESELE
Kıyamete "Sâat" Denilmesinin Sebebi

Keşşâf sahibi şöyle demektedir: "**Saat** lafzı, tıpkı **necm** kelimesi genel olarak her yıldız için kullanıldığı halde **Süreyya yıldızı**'nın isim-i galibi olması gibi, "esmâ-i gâlibe"dendir. Kıyamet, ya ansızın geleceği için bu adı almıştır, yahut bütün mahlûkatın muhasebesi, tek bir saatte ifa edileceği için; veyahut da, uzun bir zaman olmasına rağmen, canlılar nezdinde tek bir saat gibi geleceği için, bu adla, "sâat" adıyla adlandırılmıştır..."

ÜÇÜNCÜ MESELE
Eyyâne Kelimesi Hakkında

Eyyâne kelimesinin manası, gelecek olan vakti ve zamanı sormaktır.. O halde bu ifâde, zamanla alâkalı bir sorudur. Netice olarak diyebiliriz ki **eyyâne** kelimesi, **metâ** "ne zaman?" manasına gelen bir kelime olup, bunun neden iştikâk ettiği hususunda iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Meşhur olan bu görüşe göre bu kelime, **eyne** "nerede?" kelimesinden türemiştir. **İbn Cinnî**, bu görüşü kabul etmeyerek şöyle der: **Eyyâne** zaman için kullanılan bir edattır. **Eyne** ise, mekân için kullanılan bir edattır. Binâenaleyh, daha nasıl bunlardan biri diğerinden iştikâk etmiş olabilir?

b) Bu **İbn Cinnî**'nin tercih ettiği görüş olup, buna göre bu kelime, **eyyü** (hangi, ne?) kelimesinden iştikâk etmiş olup, **fa'lân** vezninde bir kelimedir... Çünkü bunun manası, "Hangi zaman, ne vakit?" demektir.. **Eyyü** kelimesi ise, أَوَيْتُ إِلَيْهِ "Ona sığındım, başvurdum" ifadesinden alınmış, **fa'l** vezninde bir kelime, masdardır.. Çünkü, cüz ve kısım, bütünün mekânına varır, sığınır ve ona istinâd eder.. İşte **İbn Cinnî**'nin açıklaması budur. **Sülemî** ise, bu kelimeyi, hemzenin kesresiyle **iyyâne** şeklinde okumuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Mürsâhâ kelimesindeki mürsâ,irsâ' (demir atmak, gelip dayanmak) manasında bir masdardır. Çünkü Cenab-ı Hak, بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٖيهَا وَمُرْسٰيهَا *"Onun akması da, durması da Allah'ın adıyladır.."* (Hûd, 41) **buyurmuştur. Yani,** اِجْرَاؤُهَا وَاِرْسَاؤُهَا **demektir.. O halde "irsâ", sâbit kılmak, sağlamlaştırmak.. demektir. Nitekim bir şey sabitleşip iyice kuvvetlendiğinde** رَسَا ــ يَرْسُو **denilir. Cenâb-ı Hak da,** وَالْجِبَالَ اَرْسٰيهَا *"Dağları da (sapasağlam) çaktı.."* (Nazi'ât, 32) **buyurmuştur. Binâenaleyh,** الرَّسْوُ **kelimesi, mutlak manada sebâtın, durmanın ismi olmayıp, aksine, ağır olan bir şeyin sabit olması, durması için kullanılan bir isimdir. Meselâ,** اِرْسَاءُ السَّفِيْنَةِ اِرْسَاءُ الْجَبَلِ **"dağı dikmek ve sabitleştirmek" ve "Gemiye demir attırmak, onu sabitleştirmek" tabirleri bu manadadır. Cenâb-ı Hakk'ın,** *"O, göklere de, yere de ağır basmıştır.."* **buyruğunun delâletiyle, canlılara en ağır gelen şey Kıyamet olunca, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, Kıyametin vukû bulmasını ve sübutunu, "irsâ" kelimesiyle ifade etmiştir.**

Kıyametin Vakti Allah Katındandır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّىْ *"De ki: Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır"* **buyurmuştur. Yani, "Kıyametin ne zaman meydana geleceği vakti, sadece Rabbim bilir..." demektir.. Bu ayetin benzeri ayetler de, Cenâb-ı Hakkın,** *"O saatin ilmi, şüphesiz ki Allah'ın nezdindedir"* (Lukman, 34); *"O saat, muhakkak ve mutlak gelecektir. Ondan hiçbir şüphe yoktur..."* (Mü'min, 59) **ve:** *"Çünkü o saat şüphesiz gelecektir. Ben onu hemen hemen gizliyorum ki..."* (Tâhâ, 15) **ayetleridir. Cebrail (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Kıyamet ne zaman kopacak?" diye soru sorduğunda, Hz. Peygamber (s.a.s),** لَيْسَ الْمَسْؤُلُ عَنْهَا بِاَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ *"Kendisine Kıyamet hakkında soru sorulan kimse, bu hususta, soru sorandan daha bilgili değildir"* (12) **buyurmuştur.**

Muhakkik âlimler şöyle demektedirler:"Kıyametin,insanlara gizli bırakılmasının sebebi şudur: Kullar, Kıyametin ne zaman kopacağını bilmedikleri zaman, bu hususta sürekli olarak tedbirli davranırlar; böylece de bu husus onları daha fazla itaatta bulunmaya sevkedip, günahtan da o nisbette alıkoymuş olur. "

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu mânayı te'kid ederek, لَا يُجَلِّيْهَا لِوَقْتِهَا اِلَّا هُوَ *"Onun vaktini, kendisinden başkası açıklayamaz..."* **buyurmuştur. "Tecliye" kelimesi, bir şeyi ortaya koymak; "tecellî" ise, o şeyin kendiliğinden ortaya çıkmasıdır.**

---

(12) **Buharî, İman, 37; Müslim, İman, 1, s (1/37).**

Buna göre mana, "O Kıyametin muayyen olan zamanını, sadece Allah Teâlâ ortaya çıkarır.." şeklinde olur. Yani, "Onun, belirli ve muayyen vaktini bildirmek ve haber vermek suretiyle izhâr etmeye, sadece Cenâb-ı Hak kâdir olabilir.." demektir.

Kıyametin Ağır (Sakîl) Sıfatının İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Hak ثَقُلَتْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ *"O göklere de, yere de ağır basmıştır"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı, Kıyameti ağır olmakla nitelemektir. Bunun benzeri ayet de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İleride kendilerini bekleyen ağır (sakîl) güne aldırmazlar"* (İnsan, 27) buyruğudur. Hem Cenâb-ı Hak, Kıyametin zelzelesini "büyük olmakla" vasfederek, *".. çünkü o saatin zelzelesi büyük bir şeydir..."* (Hacc, 1) buyurmuştur. Yine, O'nun azâbını da "şiddetle", "çetin olmakla" vasfederek, *"... Halbuki onlar sarhoş değildirler. Fakat Allah'ın azâbı pek çetindir.."* (Hacc, 2) buyurmuştur.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Müfessirler, bu tabiri tefsir hususunda şu izahları yapmışlardır:

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "O geldiği zaman gökler parçalanıp, güneş ve ay dürüleceği, yıldızlar saçılıp dökülecekği için, onun gelmesi göklere ve yere ağır gelmiştir; bu günde, yer, başka bir yer şekline dönüşeceği ve dağ, deniz diye bir şey kalmayacağı için yere de ağır gelmiştir."

Ebu Bekr el-Esamm da şöyle demiştir: "Bu gün, gerek göktekilere, gerekse yerdekilere cidden ağır gelecek olan bir gündür... Çünkü onlar bu günde yok olur, helâk olurlar... Bu ise, kalblere çok ağır gelen bir husustur..."

Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: "Bu gün, kalblere çok ağır gelecek olan bir gündür. Çünkü canlılar, bu günden sonra, öldükten sonra dirilişe, hesaba çekilmeye ve suâle doğru yol alacaklarını bilirler... Böylesi bir günde, Allah'a karşı duyulacak olan korku, son derece şiddetli olur."

Süddî ise, **sakulet** kelimesine şu manayı vermiştir: "Yani o Kıyamet, göklerdekilere ve yerdeklere saklıdır.. Mukarreb meleklerden ve peygamberlerden hiçbiri, onun ne zaman vukû bulacağını bilemezler."

Bazı âlimler de bu tabire, şu manayı vermişlerdir: "Yani, onun, muayyen vaktinin bilgisini elde etmek, göktekilere ve yerdekilere ağırdır. Bu tıpkı, taşınılması imkânsız olan bir yük hakkında, "O, onu taşıyana ağır gelir" yani, "O, onu taşıyamaz!" denilmesi gibidir." Yine bu, tıpkı, bilgisini Cenâb-ı Hakk'ın kendisine hasretmiş olduğu şeyler hakkında, "Bu, o insanlara ağır gelir" denilmesi gibidir..

Daha önce Cenâb-ı Hak, لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً *"O (Kıyamet), size ancak ansızın gelir"* buyurmuştur. Bu, daha önce geçenleri tekid ve Kıyametin, insanların gafil olduğu bir zamanda ansızın geleceğini ifade etmektir.. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir:

إِنَّ السَّاعَةَ تُفْجَأُ النَّاسَ فَالرَّجُلُ يُصْلِحُ مَوْضِعَهُ وَالرَّجُلُ يَسْقِي مَاشِيَتَهُ وَالرَّجُلُ يَقُومُ بِسِلْعَتِهِ فِي سُوقِهِ وَالرَّجُلُ يَخْفِضُ مِيزَانَهُ وَيَرْفَعُهُ

"Kıyamet, kimi adamlar yerini yurdunu düzene korken, kimi adamlar, hayvanlarını sularken, kimi adamlar, çarşısında-pazarında ticaret metâının yanında dururken (satarken) ve kimi adamlar terazisini indirip kaldırırken, ansızın gelir."

Hasan el-Basrî de, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَرْفَعُ لُقْمَةً إِلَى فِيهِ حَتَّى تَحُولَ السَّاعَةُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ ذٰلِكَ

"Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin olsun ki, adam lokmayı ağzına götürürken, muhakkak Kıyamet kopacaktır; böylece de Kıyamet, o kimseyle lokması arasına girecektir..."(13)

Hafiyy Kelimesinin Mânası

Daha sonra Cenâb-ı Hak يَسْئَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا *"Tam manasıyla biliyormuşsun gibi, onu sana sorarlar..."* buyurmuştur. Buradaki **hafiyy** kelimesiyle ilgili şu izahlar yapılmıştır:

1) Hafiyy itaatkâr ve latîf, hoş olan, demektir.. **İbnu'l-A'râbî**, "Arapça'da حَفِيَ بِي حَفَاوَةً وَتَحَفَّى بِي تَحَفِّياً "Bana iyilikte bulundu, güzel davrandı-güzel davranmak..." denildiğini söylemiştir.. O halde "hafi", hüsnü kabûl, güzel karşılama anlamına gelir. Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيّاً *"Çünkü o, bana çok lütufkârdır"* (Meryem, 47) buyruğu da, bu manadadır. Yani, "İyi davranan, lütufkâr; kendisini çağırdığında, çağrıma icabet eden, onu kabul eden" demektir. Böyle olması halinde, (ayetin manası), "Sanki sen onlara itaatkâr ve onlara karşı muamelesi ve uyumu iyi olan biriymişsin gibi, bu meseleyi sana soruyorlar..." şeklinde olur. **Hasan el-Basrî, Katâde** ve **Süddî**'nin görüşleri de bu manadadır. Bu görüşü, bu ayetin tefsirinde biraz önce nakledilen şu husus da teyid etmektedir: "Kureyş, Hz. Muhammed'e, "Ey Muhammed, aramızda akrabalık bulunmaktadır; o halde bize, Kıyametin ne zaman

13) Aynı manâda bir hadis için bkz: **Buhari**, Rikak, 40.

kopacağını anlat..." demişlerdir..." Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Tam manasıyla biliyormuşsun gibi, onu sana sorarlar..."* buyurmuştur. Yani, "sanki sen onların dostu ve onların sözünü dinleyen birisiymişsin gibi..." demektir. Bu, "sen, onlar küfürlerinde devam ettiği sürece, onların dostu olamazsın..." anlamındadır.

2) **Hafiyyun** ifadesine şu mana da verilmiştir: "Bu, kendisi hakkında çok soru sorulan ve bilinmesi çok fazla taleb edilen bir hususdur..." Bu görüşe göre **hafiyy** kelimesi, soru sormada diretmek ve ısrâr etmek manasına gelen **ihfâ** masdarından olup **faîl** vezninde bir kelime olmuş olur. Bir şeyi çokca sorup araştıran kimse, onu öğrenir.. **Ebu Ubeyde**, bu kelimenin, bir meseleyi iyice araştırdı manasına gelen حَفِيَ فِي الْمَسْأَلَةِ tabirinden alınmış olduğunu söylemiştir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا buyruğunun manası, "Sanki sen o Kıyameti çok sormuşsun ve onu bilmeyi taleb etme hususunda ileri gitmişsin!..." şeklinde olur. **Keşsâf sâhibi** şöyle demektedir: "Bu tertîb, mübalağa ifade etmektedir. Bıyıkları iyice kısaltmak anlamında kullanılan إِحْفَاءُ الشَّارِبِ ; baklayı kökünden çıkarma, sökme manasına gelen إِحْفَاءُ الْبَقْلِ ifadeleri de böyledir. Yine bir kimse bir meselede ısrar edip direttiği zaman, أَحْفَى فِي الْمَسْأَلَةِ ; yine bir kimse, birisine alabildiğine itaat edip ona iyilik yaptığında حَفِيَ بِفُلَانٍ تَحَفَّى بِهِ denilmesi de böyledir. Böyle olması halinde, bu iki görüş de, mana bakımından birbirine yakın iki görüş olmuş our..

İKİNCİ MESELE

Ayetteki **anhâ** kelimesi ile ilgili olarak da şu iki izah yapılmıştır:

a) İfadede bir takdim-tehir söz konusu olup, ayetin takdiri, يَسْئَلُونَكَ عَنْهَا كَأَنَّكَ حَفِيٌّ بِهَا şeklindedir. Daha sonra, söz uzayacağı ve bir de, hazfedilmesi sebebiyle herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermeyecek şekilde malûm olduğu için, buradaki **bihâ** sözü hazfedilmiştir.

b) Ayetin takdirinin, يَسْئَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ بِهِمْ "Sanki sen onlara itaat ediyormuşsun gibi, sana soruyorlar..." şeklinde olmasıdır. Çünkü **hefâ** fiili, bazan **bâ** harf-i ceriyle, bazan da **an** harf-i ceriyle müteaddî olur. Bu izahı, **İbn Mesûd**'un كَأَنَّكَ حَفِيٌّ بِهَا şeklindeki kıraati de destekler.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kıyametin sübutunun ne zaman olduğunu sana sorarlar..."* buyruğu, Kıyametin ne zaman kopacağı hakkında bir soru; O'nun ikinci olarak, *"Tam manasıyla biliyormuşsun gibi, onu sana sorarlar..."* buyruğu ise, Kıyametin ağırlığının, şiddetinin ve heybetinin künhü ile alâkalı bir sorudur. Dolayısıyle, bu ifadelerin tekrarlanmış olduğu söylenemez.. Cenâb-ı Hak, bu iki sorudan birincisine,

"Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır"; ikincisine de, *"Onun ilmi ancak Allah katındadır"* diyerek cevap vermiştir. Bu iki şekil arasındaki fark şudur: Birinci soru, Kıyametin ne zaman kopacağı ile ilgili bir sorudur. İkincisi ise, Kıyametin şiddet ve heybetinin ne kadar olduğuyla alâkalı bir sorudur. Allah'ın, heybet ve azamet bakımından isimlerinin en büyüğü, en fazla heybet ve celâle delâlet eden ismidir ki, bu da, Lafzatullah ("Allah") olup, bu, Kıyametin şiddetinin ne kadar olacağı sorusuna karşı verilen cevapta zikredilmiştir..

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu ayetini, وَلٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ *"Fakat insanların çoğu bunu bilmezler"* buyurarak bitirmiştir. Yani, "İnsanların pek çoğu, Kıyametin muayyen vaktini bilmenin insanlardan niçin gizlenmiş olduğunun sebebini bilemezler.." demektir.

★ ★
★

قُل لَّا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ ۚ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ ۚ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٨﴾

"De ki: "Ben kendim için, Allah'ın dilediğinden başka, ne bir faideye, ne de bir zarara muktedir değilim. Eğer ben gaybı bilseydim, elbet daha çok servet kazanmak isterdim ve bana hiç bir fenâlık da dokunmazdı. Ben iman edecek kimselere azâbın habercisi, müjdeci olmaktan başka bir şey değilim"

(A'râf, 188).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetin Makabli İle Münasebeti

Bu ayetin, önceki ayetlerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Ayetteki, *"De ki: "Ben kendim için, ne bir faideye, ne de bir zarara muktedir değilim"* ifadesi, "Ben, gaybı bildiğimi iddia etmiyorum. Ben ancak bir nezir (uyarıcı) ve beşir (müjdeleyiciyim)" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer iddianızda doğru iseniz, bu vaad ne zaman" derler. De ki: "Ben, kendi kendime Allah'ın dilediğinden başka ne bir zarar, ne de bir fayda vermeye kâdir değilim. Her ümmetin, bir eceli vardır"* (Yunus, 48-49) ifadesi de bunun benzeridir.

b) Rivayet olunduğuna göre Mekkeliler, "Keşke Rabbin ne zaman ucuzluk, ne zaman pahalılık olacağını haber verse de, böylece biz ona göre alıp satsak ve kâr etsek. Yine hangi beldelerde kıtlık olacağını haber verse de, biz bolluk olan beldelere göç etsek" dedikleri zaman, bu ayet nâzil oldu.

c) Bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s), **Benî Mustalık** savaşından dönünce yolda bir rüzgar çıktı. Hayvanlar bu rüzgardan ürküp kaçtılar. Derken, Hz. Peygamber (s.a.s), Medine'de **Rifâe**'nin öldüğünü haber verdi. (Münafıkların ileri gelenlerinden olduğu için **Rifâe** hakkındaki bu haber, münafıkları öfkelendirdi). Bu arada Hz. Peygamber (s.a.s), *"Bakınız devem nereye gitmiş?"* dedi. Bunun üzerine **Abdullah b. Übey,** arkadaşlarına, "şu adamın haline şaşmıyor musunuz? Medine'de bir adamın öldüğünü haber veriyor, ama devesinin nerede olduğunu bilemiyor" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Bir grup münafık şöyle şöyle dediler: Benim devem şu yerde, şu bölgede, yuları bir ağaca takılmış olduğu halde duruyor"* buyurdu. O deveyi, aynen Hz. Peygamber'in dediği yerde ve şekilde buldular. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"De ki: "Ben kendim için, Allah'ın dilediğinden başka ne bir faideye, ne de bir zarara muktedir değilim"* ayetini indirdi.

İKİNCİ MESELE
İmam ve Küfrü Yaratan Allah'dır

Bil ki Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, gaybtan haber vermesini ve kendilerine çok mal-mülk ve büyük saltanat kazandırmasını isteyince, O, gücünün sınırlı olduğunu ve bilgisinin azlığını bildirerek, her kulun böyle olacağını, tam kudretin ve herşeyi kuşatan ilmin ancak Allah'a ait olduğunu, kulun böylesi bir ilmi ve kudreti bulunamayacağını beyân etti.

Alimlerimiz (Ehl-i Sünnet), kulların fiillerinin yaratılması konusunda, ayetteki, *"De ki: "Ben, kendim için... ne bir faideye, ne de bir zarara muktedir değilim"* buyruğunu delil getirerek şöyle demişlerdir: "İman, bir menfaat; inkâr ise bir zarardır. Binâenaleyh bu ikisinin, ancak Allah'ın meşî'eti ile gerçekleşmesi gerekir. Bu da, iman ve küfrün, ancak Allah'ın dilemesi ile meydana gelebileceklerini gösterir. Bunun izahı, defalarca anlattığımız gibi, şöyledir: İnkâr etme gücü, (yani kâfir olabilme kudreti) iman etmeye elverişli olmaz ise, bu demektir ki: O kudreti yaratan, o inkâr eden kimsenin inkâr etmesini murad etmiştir. Eğer bu, aynı zamanda imana da elverişli bir kudret olursa, bu demektir ki: O kudretin yaratıcısı, o insanın kâfir olmasını dilemiştir. Yok eğer bu, sadece imana elverişli bir kudret ise, iman yerine, o insandan küfrün sâdır olması, ancak kesin bir sebebin olması halinde söz konusu olur. Binâenaleyh o insanın küfrünü gerektiren bu kesin sebebi yaratan, o insanın kâfir olmasını irâde etmiş olur. Böylece bütün ihtimallere göre, Allah dilemedikçe, kulun kendisine ne bir fayda, ne de bir zarar veremiyeceği sabit olmuş olur."

Kâdî buna birkaç yönden cevab vermiştir:

1) Ayetteki, *"De ki: "Ben, kendim için Allah'ın dilediğinden başka ne bir faideye, ne de bir zarara muktedir değilim"* ifadesinin zâhiri, lafzı bakımından her nekadar umûmî ise de, biz bu ayetin sebeb-i nüzûlünün, kâfirlerin "Ey Muhammed, keşke Rabbin ne zaman ucuzluk, ne zaman pahalılık olacağını haber verse de, böylece biz ona göre alıp satsak ve kâr etsek..." şeklindeki sözleri olduğunu söylemiştik. Binâenaleyh ayetin umumî lafzı, sebeb-i nüzûlüne hamledilir. O halde ayette geçen "faide" ile, mal ve benzeri şeylerin kazanılması; "zarar" ile de kıtlık, hastalık ve benzeri şeyler kastedilmiştir.

2) Bu ifade, "Ben, gaybî hususlarda, kendim için bir fayda ve bir zarara muktedir değilim" demektir. Bunun delili ise, *"Eğer ben gaybı bilseydim elbet daha çok servet kazanmak isterdim"* ayetidir.

3) Bu ifade, "Allah'ın, beni kendisine muktedir kılıp, o hususta imkan vermeyi dilediği kadarıyla, ancak kendim için bir fayda ve zarara muktedir olabilirim" demektir. Bu sözün maksadı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Allah'ın muktedir kıldığı şeyler dışında, hiçbir şeye muktedir olamayacağını beyan etmektir.

Bil ki (**Kâdî**'nin) bu izahlarının hepsi, ayetin zâhirini bırakmaya dayanmaktadır. Biz, hak ve doğru olanın, ayetin lafzının zâhirinin delâlet ettiği mana olduğuna kesin aklî deliller getirdiğimiz halde, böyle manalara kaçmak nasıl caiz olur? Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Ayette Geçen "Hayr" Tabirinin Tefsiri

Hz. Peygamber (s.a.s), gaybı bilmediğine *"Eğer ben gaybı bilseydim elbet daha çok hayır kazanmak isterdim"* diye delil getirmiştir. Alimler bu ayetteki "hayır" ile, ne kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir: "Bundan murad, "dünya menfaat ve malını toplayıp, afet ve zararlarını defetmektir" denilmiştir. Buna göre, "hayr" tabirinin içine, bolluk, kıtlık, kâr ve kazanç kabîlinden herşey girer.

Yine bu kelimeyle, "dinî hususlardaki hayır ve iyilik" manasının kastedildiği de söylenmiştir. Buna göre bu, "Eğer ben gaybı bilseydim, o zaman hak dine çağırmanın şu insanda müessir olup, öbüründe olmayacağını bilir, artık nasıl olur da berikini bırakıp öteki ile meşgul olabilirdim?" demektir.

Bu kelime ile, sorulara verilen cevaplarla ilgili şeyler kastedilmiştir. Buna göre ayet, "Eğer ben gaybı bilseydim, hayrı ve mesela Kıyametin ne zaman kopacağına dair sorular gibi onların sorduğu o soruların cevabını, çokca verirdim" demektir.

Ayetteki وَمَا مَسَّنِيَ السُّوۤءُ *"ve bana hiçbir fenalık da dokunmazdı"* ifadesi ile ilgili iki görüş vardır:

Birinci görüş: Vâhidî (r.h) şöyle der: "Burada söz, *"Eğer ben gaybı bilseydim, elbet daha çok hayır kazanmak isterdim"* cümlesinde tamamlanmıştır. Daha sonra "Bana hiçbir fenalık dokunmaz" ifadesi ile, yeni bir cümle başlamıştır ki bu, "Bende bir delilik yok" demektir. Çünkü o müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'ın, *"Kendilerinin arkadaşlarında delilikten hiçbir (eser) yoktur"* (A'râf, 184) ayetinde de ifâde edildiği gibi, deli olduğunu söylemişlerdir." Bu görüş, bence gerçekten uzak bir ihtimal olup, ayetin nazmında zayıflık olduğu manasına gelir.

İkinci görüş: Bu, birinci sözün tamamlayıcısıdır. Buna göre ayetin takdirî manası, "Şayet gaybı bilseydim, daha çok hayır elde ederdim ve kötülüklerden de ö nisbette korunurdum. Böylece de bana, herhangi bir kötülüğün dokunmayacağı bir duruma ulaşırdım.. Durum böyle olmayınca, yanımda, gaybın bilgisinin bulunmadığı ortaya çıkmış olur" şeklinde olur. Hz. Peygamber, daha önce, ancak Allah'ın, kendisini muktedir kıldığı şeylere kâdir olduğunu ve Allah'ın, bilgisini kendisine bildirdiği şeyleri bilebildiğini beyan edince, إِنْ أَنَا إِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ *"Ben iman edecek kimselere azâbın habercisi, müjdecisi olmaktan başka (bir şey) değilim"* demiştir. **"Nezîr"** günah işleme ve farzları terketmeye mukabil ceza ve ikâb ile uyarma; **"beşir"** ise farzları yapma ve günahları terketmeye mukabil mükâfaat ile müjdeleme hususunda mübalağa ifade eden birer kelimedirler.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"iman edecek kimselere..."* ifadesi hakkında da şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Peygamber, hem mü'minleri, hem de kâfirleri korkutup, müjdeler. Ancak ne var ki bu ayette, iki gruptan birisi bildirilip, diğeri zikredilmemiştir. Çünkü onlardan birini zikretmek, aynı zamanda diğerini ifade eder. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ *"Hararetten sizi koruyacak elbiseler..."* (Nahl, 81) ifadesi gibidir.

b) Hz. Peygamber (s.a.s), her ne kadar herkes için bir nezîr ve bir beşîr ise de, ancak ne var ki, bu korkutma ile müjdelemeden yararlanan, sadece mü'minlerdir... İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, sadece mü'minleri zikretmiştir. Biz, böylesi bir manayı, Cenâb-ı Hakk'ın هدًى لِلْمُتَّقِينَ (Bakara, 2) ayetinin tefsirinde iyice anlatmıştık.

★ ★
★

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا
خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿١٨٩﴾
فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٩٠﴾

"O, sizi bir candan yaratandır, bundan da, kendisine ısınsın diye, eşini yapan O'dur. Vaktâ ki o, onu örtüp bürüdü, o da hafif bir yük yüklendi de bununla gidip geldi. Nihâyet gebeliği ağırlaşınca ikisi de Rablerine şöyle dua ettiler: "Eğer bize düzgün bir çocuk verirsen, andolsun ki her halde şükredenlerden olacağız." Fakat Allah onlara düzgün bir çocuk verince kendilerine verdiği nimetler hususunda şirke gitmeye başladılar. Onlar neyi tutuyorlarsa, Allah onlardan (münezzehtir), yücedir"

(A'râf, 189-190).

Bil ki, Allah Teâla bu ayetle yine tevhîd meselesini izaha ve şirki iptal etme konusuna dönmüştür. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
Ayetle İlgili Rivayet Tefsiri

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, bu ayette geçen *"bir can..."* kelimesiyle **Hz. Adem**; *"bundan da, eşini yapan..."* kelimesiyle de **Hz. Havva** murad edilmiştir. Yani, Allah Teâlâ, **Hz. Havvâ**'yı, eziyyet vermeksizin, **Hz. Adem** (a.s)'in kaburgasından yaratmıştır... Vakta ki **Adem, Hz. Havva**'yı bürüyünce, **Havva,** hafif bir yük yüklendi (Hamile kaldı). Çocuk onun karnında ağırlaşınca, İblis, bir adam suretine girip **Havva**'nın yanına gelerek şöyle dedi: "Ey **Havva,** bu nedir? Ben, bunun bir köpek ya da herhangi bir hayvan olmasından korkuyorum. Onun, nereden çıkacağını nereden bileceksin? Arkandan mı çıkıp seni öldürecek, yoksa karnın mı yarılacak?" Bunun üzerine **Havva** endişelendi ve bunu, **Adem**'e anlattı. Böylece de **Adem** ile **Havva,** hep bunun endişesi ve hüznünü taşıdılar. Daha sonra o İblis, **Havva**'ya gelerek şöyle dedi: "Eğer Allah'dan onu, tıpkı senin gibi kusursuz ve hilkati tam bir kimse yapmasını ve onun, senin karnından çıkmasını istersen, sen O'na **Abdu'l-Hâris** adını verirsin..." Melekler arasında, İblis'in adı **el-Hâris** idi. İşte bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Fakat Allah onlara düzgün bir çocuk verince, kendilerine verdiği bu çocuk hakkında ona eşler tutmaya başladılar"* ayetinde ifade edilen hususdur. Yani, "Allah onlara, düzgün ve kusursuz bir çocuk verince, **Adem** ile **Havva,** O'na eşler tutmaya başladılar" demektir. İşte, buradaki koşulan şirk ile Haris (iblis) kastedilmiştir. Kıssanın tamamı bundan ibarettir.

Razi'nin Bu Rivayeti Eleştirmesi

Bil ki, yapılan bu tevîl yanlıştır. Bunun fasit ve yanlış oluşunun delilleri şunlardır:

1) Allah Teâlâ, *"Onlar neyi eş tutuyorlarsa, Allah onlardan münezzehtir, yücedir"* buyurmuştur. Bu, müşrik olanların, şirk koşanların iki kişiden fazla olduğuna delâlet eder.

2) Allah Teâlâ bunun peşinden, *"Kendileri yaratılıp durmakta oldukları halde (bizzat) hiçbir şeyi yaratamayan putları, o yaradan Allah'a eş mi koşuyorlar onlar?"* (A'râf, 191) buyurmuştur. İşte bu, bu ayetten kastedilenin, putları Allah'a ortak koşan kimselere karşı bir reddiye olduğuna delâlet eder. Halbuki bu ayette, lanetlenmiş İblis ile ilgili bir husus geçmemiştir..

3) Şayet, bundan İblis kastedilseydi o zaman Cenâb-ı Hak, "Hiçbir şeyi yaratamayanı mı ortak koşuyorlar?..." buyurur, "Hiç bir şeyi yaratamayan şeyi ..." demezdi. Yani **mâ** yerine, **men** edatını getirirdi. Çünkü, akıllı varlıklar **mâ** edatı ile değil, **men** edatı ile ifâde edilirler..

4) **Adem** (a.s), herkesten daha fazla İblis'i tanıyordu. Ve o, bütün isimleri de biliyordu.. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Adem'e bütün isimleri öğretmişti..."* (Bakara, 31) buyurmuştur. Binâenaleyh, **Adem,** İblis'in adının el-Haris olduğunu mutlaka biliyordu.. İblis ile **Adem** arasındaki çok şiddetli düşmanlığa ve onun isminin de **el-Haris** olduğunu bilmesine rağmen, daha nasıl olur da, çocuğuna **Abdu'l-Haris** adını vermiş olabilir? Ve daha nasıl bu isimden başka bir isim bulamamış olduğu söylenebilir?"

5) İçimizden birisinin bir çocuğu olduğunda bu kimse, o çocuktan hayırlar ve iyilikler umar. Tam o esnada, birisi kendisine gelerek, o çocuğunu bu çeşit isimlerle isimlendirmeye çağırırsa, bu kimse o kimseyi reddeder ve böyle bir şeyi kesinlikle kabul etmez... Binâenaleyh, **Hz. Adem,** peygamberliğine ve Cenâb-ı Hakk'ın, *"Adem'e bütün isimleri öğretti"* buyruğundan elde etmiş olduğu geniş ilmine ve İblis'in vesvesesi sebebiyle işlemiş olduğu zelleden dolayı kazanmış olduğu o büyük tecrübesine rağmen, daha nasıl olur da bu kadarcık şeyi dikkatinden kaçırır ve bunun, aklı olan kimselere, sakınılması gerekli olan kötü fiillerden biri olduğunu bilemez?

b) **Hz. Adem**'in, çocuğunu, **Abdu'l-Haris** (Haris'in kulu) diye isimlendirdiğinin kabul edilmesi halinde, bu hususta şu iki şeyden birisi söylenebilir:

a) O, o lafzı, çocuğunun alemi, özel ismi addetmiştir...

b) Yahud da, o bu lafzı, çocuğunun sıfatı kabul etmiştir.. Yani, o bu lafız ile, çocuğunun **Haris** (yani İblis) tarafından yaratılıp onun kulu olduğunu bildirmiş olmaktadır. Eğer birinci ihtimal sözkonusu olursa, bu Allah'a şirk koşma olmaz. Çünkü

'alem ve lakab isimleri, isim olarak konuldukları şeylerde bir mana ifade etmezler.. Binaenaleyh, bu lafız ile çocuğu adlandırmadan, müşrik olma neticesi çıkmaz...

Eğer ikinci ihtimal söz konusu ise, bu, **Hz. Adem**'in, yaratmada, yoktan var etmede ve meydana getirmede Allah'ın bir ortağı olduğuna inandığına dair bir hüküm olmuş olur ki bu, **Hz. Adem**'e kesinlikle küfür isnad edilmesini gerektirir.. Halbuki, aklı başında olan hiç kimse bunu söylemez. Binâenaleyh, yapılan izahlarla, bu görüşün fasit olduğu ve müslümana gerekli olanın, buna iltifat etmemesi olduğu sabit olmuş olur...

Sen bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Ayetin tevil ve tefsirinde, böylesi bozuk fikirlerden uzak, sapasağlam sıhhatli açıklamalar bulunmaktadır:

1) **Kaffâl**'ın ileri sürmüş olduğu şu hususlar: "Allah Teâlâ bu hadiseyi bir darb-ı mesel şeklinde zikretmiş ve bu durumun, cehâletleri ve şirke taraftar olmaları hususunda, o müşriklerin durumuna benzediğini beyan etmek için zikretmiştir.. Bu sözün izahı şudur: Allah Teâlâ, sanki şöyle demek istemiştir: "O, "(Ben), sizden herbirinizi tek bir candan yarattım ve, o tek candan, onun eşini de, insan olmak bakımından ona denk olan bir insan yaptım.. Binâenaleyh, kocası eşini bürüyüp, eşi hamile kalınca, karı koca, Rablerine, "Şayet sen bize, kusursuz, yaratılışı tam bir çocuk ihsan edersen, biz senin nimetlerine ve ihsanlarına şükredenlerden oluruz.." diye dua ettiler. Allah da, onlara, kusursuz ve yaratılışı tam bir çocuk verince, karıkoca, Allah'ın kendilerine vermiş olduğu o şey hususunda, Allah'a eşler koşmaya başladılar. Çünkü onlar, bazan bu çocuğu, tıpkı tabiatçıların dediği gibi, tabiata; bazan, müneccimlerin dediği gibi, yıldızlara; bazan da, putperestlerin dediği gibi, putlara ve ibadet edilen heykellere mâl ettiler.." Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Onlar neyi eş tutuyorlarsa, Allah onlardan (münezzehtir), yücedir"* buyurmuştur. Yani, Allah, bu tür şirklerden münezzehtir" demektir. İşte bu, son derece doğru ve sağlam bir cevaptır.

2) Bu hitabın, Hz. Peygamber (s.a.s) dönemindeki, **Kusayy b. Kilâb**'ın soyu olan Kureyşlilere olması... Buna göre Cenab-ı Hakk'ın, *"O, sizi bir candan yaratandır"* buyruğundaki "can"dan maksad **Kusayy; minhâdan** maksad ise, Allah'ın, ünsiyet etmesi için yarattığı, kendi cinsinden Kureyşli karısıdır.

Allah Teâlâ, o karı kocaya istemiş oldukları, düzgün yaratılışlı kusursuz bir çocuk nasîb edince, onlar, dört oğullarını Abdimenaf (Menâf'ın kulu), Abduluzza (Uzza'nın kulu), Abdulkusayy (Kusayy'ın oğlu) ve Abdullat (Lât'ın oğlu) diye isimlendirmek suretiyle, Allah'ın kendilerine vermiş olduğu çocuklar hususunda, Allah'a ortaklar koştular. Buna göre, **yüşrikûn** *"şirk koşuyorlar"* ifadesindeki zamir, **Kusayy** ile eşine ve şirk hususunda onlara tâbi olan zürriyetlerine âit olur.

3) Kabul edelim ki bu ayet-i kerime, **Hz. Adem** (a.s)'in kıssasını açıklamak için gelmiş olsun. Bu durumda, bu müşkili gidermek için, birkaç izah şekli bulunmaktadır:

Birinci izah: Müşrikler: "**Âdem** (a.s), putlara tapıyordu. Hayır talep etme ve şerri defetme hususunda onlara dua ve müracaat ediyordu" diyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk, **Adem ile Havva** kıssasını zikretmiş ve onların, *"Eğer bize düzgün (hilkati tam) bir çocuk verirsen, andolsun ki herhalde şükredenlerden olacağız"* diye dua ettiklerini nakletmiştir. Yani onlar, eğer Allah Teâlâ kendilerine, sağlıklı ve yaratılışı düzgün bir çocuk verirse, bu nimete karşılık şükredeceklerini söylediler. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Fakat Allah onlara düzgün bir çocuk verince, bu çocuk hakkında O'na eşler tutmaya başladılar"* buyurmuştur. Buradaki جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ *"Bu çocuk hakkında O'na eşler tutmaya başladılar"* ifadesi, hoş karşılamama ve uzak görme üslûbunda olmak üzere, istifhâm manasında bir ifâdedir. Bunun izahı, "Allah onlara yaratılışı tam ve düzgün bir çocuk verince, onlar, Allah'ın kendilerine vermiş olduğu çocuk hakkında O'na şerîkler, ortaklar mı koştular?" şeklindedir. Cenâb-ı Hak, daha sonra, *"Onlar neyi eş tutuyorlarsa, Allah onlardan münezzehtir, yücedir"* buyurmuştur. Bu, şirk inancında olan ve onu **Hz. Adem'e** de isnad eden bu müşriklerin şirkinden, Allah yüce ve münezzehtir" demektir. Bunun bir benzeri şudur: Birisi, bir başkasına birçok in'âm ve iyilikte bulunsa, sonra iyilikte bulunan bu kimseye, "senin iyilik yaptığın o adam, seni kınıyor ve sana kötülük yapmaya çalışıyor" denilse, iyilikte bulunmuş olan o kimse buna ihtimal vermeyerek şöyle der: "Ben ona bunca iyilik yapayım, bunca nimet vereyim, o da kalksın bana kötülük ve isyan etsin, olacak şey değil!" İşte burada da böyledir.

İkinci izah: Şöyle deriz: Bu kıssa, başından sonuna kadar **Hz. Adem** ile **Havva** hakkındadır. *"Fakat (Allah) onlara düzgün (bir çocuk) verince, kendilerine verdiği bu (çocuk) hakkında ona eşler tutmaya başladılar"* ifadesi hariç, ayetlerin lafızlarında hiçbir müşkil bulunmamaktadır. Buna göre deriz ki: Bu ifadenin takdiri şöyledir: "Fakat Allah onlara düzgün bir çocuk verince O'na eşler tutmaya başladılar." Yani جَعَلَ أَوْلَادُهُمَا لَهُ شُرَكَاءَ "o ikisinin evladları Allah'a şirk koşmaya başladılar" Burada, muzaf durumunda olan **evlâd** kelimesi hazfedilmiş, muzafun ileyh olan "**o ikisi**" ifadesi, **ceale** fiilinde, muzafın yerine geçmiştir. فِيمَا آتَاهُمَا "kendilerine verdiğinde" ifadesi de böyledir. Bu, "Allah'ın o ikisinin evladlarına verdiği (şeylerde)" demektir. Bunun bir benzeri bir ifade de, وَاسْئَلِ الْقَرْيَةَ *"Köye sor"* (Yusuf, 82) yani وَاسْأَلْ أَهْلَ الْقَرْيَةِ *"O köyün ahalisine sor"* anlamındadır.

Eğer, "Bu açıklamaya göre **ceale** fiilindeki tesniyenin hikmeti nedir?" denirse, biz deriz ki: "Çünkü **Hz. Adem'in** çocukları erkek ve dişi olarak iki kısım idi. Binâenaleyh bu tesniyeden maksad, erkek ve dişi çocuklar olup, bunlar iki sınıf ve iki çeşit oldukları için, bunlardan, bir keresinde "tesniye" zamiri ile bahsedilmiş, bir

başka keresinde de, çoğul lafızla bahsedilmiştir. Bu da ayetteki, *"Onlar neyi eş tutuyorlarsa, Allah onlardan münezzehdir, yücedir"* ifadesidir.

Üçüncü Izah: Kabul edelim ki, *"Kendilerine verdiği bu çocuk hakkında O'na eşler tutmaya başladılar"* ifadesindeki **cealedeki** tesniye zamiri, **Hz. Adem** ile **Havva**'ya râcî olsun. Fakat ne var ki şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ o ikisine yaratılışı düzgün bir çocuk verince, onlar bu çocuğu kayıtsız şartsız Allah'ın hizmetine, taatına ve O'na kulluğa adamaya azmetmişlerdi. Sonra akıllarına başka bir düşünce geldi. Binâenaleyh onlar, bu çocuğu bazan dünya işleri ve menfaatlerinde kullanıyor, bazan da Allah'a hizmet ve taatta bulunmasını emrediyorlardı. Bu iş, her nekadar bizce Allah'a bir yakınlık ve taat ise de, iyi kulların (ebrârın) hasenâtı, mukarreb (Allah'a çok yakın) kulların seyyiatı (kötülüğü) sayılır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Onlar neyi eş tutuyorlarsa, Allah onlardan münezzehdir, yücedir"* buyurmuştur. Bu tabirden meksad, Hz. Peygamber (s.a.s)'den nakledilen şu hususdur: O, Cenab-ı Hak'tan nakledererek, bir hadis-i kutside şöyle buyurmuştur: أَنَا أَغْنَى الأَغْنِيَاءِ عَنِ الشِّرْكِ مَنْ عَمِلَ عَمَلاً أَشْرَكَ فِيهِ غَيْرِي تَرَكْتُهُ وَشِرْكَهُ *"Ben, şirkten müstağnî olanların, en berî ve en müstağni olanıyım.. Binâenaleyh, kim bir amel yapar ve o amelde başkasını bana ortak koşarsa, ben onu, şirki ile başbaşa bırakırım."* (14) Böylece bu müşkil bertaraf olmuş olur.

Dördüncü Izah: Biz, bahsedilen bu kıssanın doğru olduğunu kabul edelim. Ancak biz diyoruz ki, onlar, **el-Haris** diye adlandırılan o şahsın duası sebebiyle, o çocuğun belâlardan, hastalıklardan ve musibetlerden uzak ve berî olacağına inandıkları için, o çocuğu **Abdu'l-Haris** diye isimlendirmişlerdi. Bazan, kendisine lütufta bulunulan kimse, lütufta bulunan kimsenin kulu, kölesi diye adlandırılabilir.. Nitekim darb-ı meselde, "Ben, kendisinden bir harf öğrendiğim kimsenin kuluyum" denilir. Ben, bazı faziletli kimselerin kitabının başına "Bu, falancanın kendisini sevdiği bir kuldur" diye yazdığını gördüm. Şair de şöyle demiştir:

وَإِنِّي لَعَبْدُ الضَّيْفِ مَا دَامَ ثَاوِياً / وَلاَ شِيمَةٌ لِي بَعْدَهَا تُشْبِهُ الْعَبْدَا

"Ben muhakkak ki, nezdimde ikamet ettiği sürece, misafirin kulu kölesiyim.. Benim bundan sonra da, bir köleye benzemekten başka bir huyum yok."

Buna göre **Adem** ile **Havva** (a.s), o çocuğun, ancak o şahsın duasının bereketi sebebiyle afetlerden ve belâlardan kurtulmuş olduğuna dikkat çekmek için, o çocuğu **Abdu'l-Haris** diye adlandırmışlardır. Bu ise, onun, Allah'ın memlûkü ve mahlûku olması açısından, O'nun kulu olmasına zarar vermez. Ancak ne var ki biz, ebrârın hasenâtının (iyi kulların iyiliklerinin), mukarreb kulların seyyiesi, hataları mesâbesinde olduğunu söylemiştik. Abd (köle) lafzı, müşterek bir lafız olunca, hiç şüphesiz **Adem**

14) Müslim, Zühd. 46 (4/2289).

(a.s), bu işte sırf "abd" lafzında meydana gelmiş olan müştereklik sebebine tutunmuştur. Bu ayetin, tevili ve tefsiri hususunda söyleyeceğimiz şeylerin tamamı budur..

İKİNCİ MESELE

İkinci mesele bu ayetin lafızlarını tefsir etme sadedindedir. Bu husuta birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Cenâb-ı Hak, هُوَ الَّذِى خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ *"O, sizi bir candan yaratan... dır"* buyurmuştur. Meşhur olan görüşe göre, bu ayette geçen "nefs" kelimesiyle, **Hz. Adem**'in nefsi kasdedilmiştir. Yine, Cenâb-ı Hak, وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا *"bundan da eşini yapan..."* buyurmuştur. Bu tabirle de **Hz. Havva** kasdedilmiştir. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "**Hz. Havva**'nın, **Hz. Adem**'in nefsinden yaratılmış olmasının manası, Allah Teâlâ'nın, **Hz. Havva**'yı **Adem**'in kaburgalarının birinden yaratmış olmasıdır. Bunun hikmeti ise, cinsin, aynı cinse daha fazla meyyâl, arzulu ve istekli olmasıdır. Birbirine bitişmenin illeti, cins birliğidir." Ben derim ki, bu söz müşkildir.. Zira, Allah Teâlâ, **Hz. Adem**'i doğrudan doğruya yaratmaya kâdir olduğuna göre bizi, "**Allah, Havva**'yı, **Adem**'in cüzlerinin birinden yarattı..." demeye sevkeden şey nedir? Biz niçin, "Allah Teâlâ, **Havva**'yı da doğrudan doğruya yarattı.." demiyoruz.. Hem, insanı tek bir kemikten yaratmaya kâdir olan, onu doğrudan doğruya yaratmaya niçin kâdir olamasın? Yine, "Onun sol kaburgalarının sayısı, sağ kaburgalarının sayısından noksandır" şeklindeki sözde de, hissin ve tıb biliminin hilafına olarak, sorgulanmayı gerektirecek bir durum mevcuttur. Geriye şöyle denilmesi ihtimali kalmıştır: "Biz bunu söyleyemediğimize göre, o halde, Hak Teâlâ'nın, وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا buyruğundaki **min** harf-i cerriyle kastedilen nedir?" Biz deriz ki: Bir şeye bazan o şeyin şahsına, bazan da türüne göre işaret edilebildiğini zikretmiştik. Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.s) هٰذَا وُضُوءٌ لاَ يَقْبَلُ اللّٰهُ الصَّلٰوةَ اِلاَّ بِهِ *"Bu, Allah'ın, namazı ancak kendisiyle kabul edeceği bir abdesttir"* [15] buyurmuştur. Halbuki, burada geçen "abdest" sözüyle, o andaki muayyen ve tek bir abdest kastedilmemiş, tam aksine bununla tür kastedilmiştir... Ve yine, Hz. Peygamber (s.a.s),

فِي يَوْمِ عَاشُورَاءَ هٰذَا هُوَ الْيَوْمُ الَّذِى اَظْهَرَ اللّٰهُ فِيهِ موسٰى عَلٰى فِرْعَوْنَ

"Bu aşûra günü, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Musa'yı Firavun'a üstün getirdiği gündür" buyurmuştur. O halde, ayetten kastedilen mana, "Allah, **Hz. Adem**'in eşini insan türünden yaratmıştır" şeklinde olur ki, bunun maksadı, Allah Teâlâ'nın, Hz. Adem'in eşini de kendisi gibi bir insan yaptığına dikkat çekmektir.

---

15) **İbn Mâce**, Taharet, 41 (1/140); **Ebu Dâvud**, Taharet, 48 (1/25).

Cenâb-ı Hak فَلَمَّا تَغَشَّاهَا *"Vakta ki o, onu örtüp bürüdü"* buyurmuştur. Yani, **"Hz. Adem, Hz. Havva ile yatınca..." demektir. Geşeyan** kelimesi, erkeğin hanımına gelmesi, ona yaklaşması demektir.. Kocası hanımının üzerine çıktığında, غَشَّاهَا تَغَشَّاهَا "onu bürüdü" denilir. Bu böyledir, çünkü koca, hanımının üzerine çıktığında, o onu, adeta bürümüş, sarmış gibi olur.. يُجَلِّلُهَا tabiri de bu manadadır. Bu hal, bürümeye ve insanı bürüyen ve örten elbisenin durumuna benzer bir haldir.. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onlar sizin için, siz de onlar için birer libassınız"* (Bakara, 187) buyurmuştur.

Alimler حَمَلَتْ حَمْلاً خَفِيفاً *"O da hafif bir yük yüklendi..."* buyruğu ile, Cenâb-ı Hakk'ın, nutfeyi ve meniyi kasdettiğini söylemişlerdir.. **Hâ** harfinin fethasıyla **haml** karında veya ağacın başında olan şeyi; **hâ**'nın kesresiyle **himl** ise, sırtta veya hayvan üzerinde taşınan şey demektir. فَمَرَّتْ بِهِ ise "o kadın suyu, meniyi, karnında olan şeyi, hafif bir şekilde taşıyıp gidip gelmiştir..." demektir. Bu ifadeyle, **Hz. Havva**'nın, bir ağırlık duymaksızın oturup kalktığı ve hareket ettiği, gidip geldiği kasdedilmiştir. **Keşşaf sahibi** şöyle demiştir: **"Yahyâ İbn Ya'mer,** şeddesiz olarak, **fe meret** şeklinde; başkaları ise, **mirye** masdarından olmak üzere **fe mâret** şeklinde okumuşlardır ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın, اَفَتُمَارُونَهُ (Necm, 12) şeklinde olup اَفَتَمْرُونَهُ şeklinde de okunmuştur. Buna göre, **mâret** tabirinin manası, "Kadının gönlüne hamile olduğu zannı düştü ve bu hususta şüphelendi..." şeklindedir. فَلَمَّا اَثْقَلَتْ Yani, kadın ağırlık dönemine girip doğurması yaklaşınca, دَعَوَا اللّٰهَ رَبَّهُمَا *"Adem ile Havvâ, Rablerine şu şekilde dua ettiler:* لَئِنْ اٰتَيْتَنَا صَالِحاً *yani, "Ey Rabbimiz, sen bize bizim gibi kusursuz ve hilkati tam bir çocuk verirsen* لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ *"hiç süphesiz biz, senin nimetlerine ve lütuflarına şükredenlerden oluruz..."*

Cenâb-ı Hak فَلَمَّا اٰتٰيهُمَا صَالِحاً جَعَلاَ لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا اٰتٰيهُمَا *"fakat Allah onlara düzgün bir çocuk verince, kendilerine verdiği bu çocuk hakkında ona eşler tutmaya başladılar"* buyurmuştur. Bu ifadenin tefsiri daha önce uzunca geçmişti. **İbn Kesir, İbn Âmir, Ebu Amr, Hamza, Kisâî ve Asım**'ın ravisi **Hafs,** çoğul sîgasıyla, **şürekâ, Nâfi** ve **Asım**'ın (diğer) ravisi Ebu Bekr, şin harfinin kesresi ve kâfın tenvini ile, **şirken** şeklinde okumuşlardır. Bu جَعَلاَ لَهُ لُظَرَاءَ ذَوِى شِرْكٍ takdirinde olup, yine çoğul olarak "şerikler" manasına gelir. Yahut da bunun manasının, "onlar çocuk hususunda Allah'a şirk koşma yolunu icad ettiler" şeklinde olduğu söylenebilir. Bu kelimeyi, çoğul olarak okuyanların delili, اَمْ جَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا *"Yoksa Allah'a, yaratan ortaklar mı buldular"* (Rad, 16) ayetidir. Cenâb-ı Allah bu ayatteki **"şürekâ"** (ortaklar) kelimesi ile İblis'i kastetmiştir. Çünkü İblis'e itaat eden, aynı zamanda bütün şeytanlara itaat etmiş olur. Bu, bu ayeti yaygın kissaya göre tefsir ettiğimizde,

yapılabilecek bir izahtır. Ama böyle bir kıssayı kabul etmediğimiz takdirde, bu şekilde izaha ihtiyaç yoktur. Allah en iyi bilendir.

* *
*

Şirkin Çürütülmesi

أَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿١٩١﴾ وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَا أَنفُسَهُمْ يَنصُرُونَ ﴿١٩٢﴾
وَإِن تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَتَّبِعُوكُمْ ۚ سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنتُمْ صَامِتُونَ ﴿١٩٣﴾ إِنَّ الَّذِينَ
تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ ۖ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٩٤﴾

"Kendileri yaratılmış oldukları halde, hiç bir şeyi yaratamayanları, Allah'a şirk mi koşuyorlar? Halbuki bunlar, onlara hiçbir surette yardım edemeyecekleri gibi, kendilerine bile yardım edemezler. Eğer bunları hidayete çağırırsanız, size uymazlar. Onları hidayete ha çağırmışsınız, ha susmuşsunuz, sizin için aynıdır. Ey kâfirler, Allah'ı bırakıp taptığınız şeyler de sizin gibi kullardır. Eğer sâdık iseniz, haydi onları çağırın da size icâbet etsinler"

(A'râf, 191-194).

Bil ki bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar neyi eş tutuyorlarsa Allah onlardan münezzehtir, yücedir"* (A'râf, 190) buyruğu ile anlatılan o iblis kıssasının kastedilmediğine delâlet eden en güçlü delillerden birisidir. Çünkü eğer, Allah'ın muradı bu olsaydı, o zaman bu, önceki ayetlerden tamamen ayrı ve alâkasız bir ayet olmuş olurdu. Bu ise, ayetler arasındaki nazım ve tertipde, büyük bir bozukluk olduğunu iddia etmek olur. Aksine, diğer cevaplarda da zikrettiğimiz gibi, bu ayetin maksadı, putperestlere bir reddir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ayetin maksadı, putların ilah olamayacaklarına delil getirmektir. O halde ayetteki, *"Kendileri yaratılmış oldukları halde, hiçbir şeyi yaratamayanları, Allaha şirk mi koşuyorlar?"* buyruğu "Onlar, kendileri mahluk olup, hiçbirşeyi yaratmaya kâdir olamayan o putlara mı ibadet ediyorlar?" demektir. Buna göre eğer, "Cenâb-ı Allah, niçin ayette birinci fiili, **yahluku** (yarattı) şeklinde müfred; ikincisini **yuhlekûn** (yaratılmışlar) şeklinde cemi olarak getirmiştir? Hem sonra Cenâb-ı Hak nasıl,

insanların dışında bir varlık grubu için, cemî müzekker sîgasını kullanmıştır?" denilirse, birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: Ma edatı, hem müfred, hem tesniye (iki), hem de çoğul için kullanılır. Binâenaleyh bu edat lafzı itibarı ile müfred, manası itibarıyla cemî olan lafızlardandır. Böylece Allah Teâlâ her iki yönü de nazar-ı dikkate alarak, lafzın zahiri itibarı ile, **yahluk** şeklinde müfred; manası itibarı ile de, **yuhlekûn** şeklinde cemî fiil getirmiştir.

İkinci soruya da şöyle cevap verebiliriz: "O putlara tapanlar, putların akıllı olduklarına ve iyi ile kötüyü birbirinden ayırdedebildiklerine inandıkları için, onların inanç ve zanlarına gör fiil, bu sîgayla getirilmiştir. Hak Teâlâ'nın şu ayetleri bunun benzeridir: وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ *"Hepsi de birer felekte yüzerler"* (Yâsin, 40) وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ *"Rüyamda güneşi ve ayı, bana secde eder gördüm"* (Yusuf, 4) ve يَاأَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ *"Ey karıncalar, yuvalarınıza girin"* (Neml, 18).

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, *"Kendileri yaratılmış olduğu halde, hiçbir şeyi yaratamayanları, Allah'a şirk mi koşuyorlar?"* buyurmuştur. Alimlerimiz bu ayetle, kulun, yaratıcı ve kendi fiillerinin hâlıkı olmadığına istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü Allah Teâlâ, o putların hiçbirşey yaratamamaları sebebi ile, ilah olamayacaklarını bildirmiştir. Bu söz ancak, eğer biz, "Onların birşeyi yaratmış olmaları farzedildiğinde, ilah olmaları hususu tenkid edilemez" dersek, tam ve doğru olmuş olur. Bu söz ise, yaratıcı olan her varlığın ilah olmasını gerektirir. Binâenaleyh eğer kul, fiillerinin yaratıcısı olmuş olsaydı, bir ilah olmuş olurdu. Bu, bâtıl olduğuna göre, kulun kendi fiillerinin yaratıcısı olmadığını anlıyoruz."

Cenab-ı Allah, وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا *"Halbuki bunlar, onlara hiçbir surette yardım edemezler"* ifadesi ile, "O putlar, kendilerine tapanlara yardım edemezler ve kendilerine isyân edenlerden de intikam alamazlar" manasını murad etmiştir. "**Nasr**", birisine, düşmanına karşı yardım etmek demektir. Buna göre ayetin manası, "kendisine tapılan şeyin, fayda yermeye ve zararları defetmeye kâdir olması gerekir. Halbuki bu putlar böyle değildir. O halde, aklı olan insanın onlara tapması nasıl uygun düşer ve yakışır?" şeklindedir.

Daha sonra Allah Teâlâ, وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ *"Onlar kendilerine bile yardım edemezler"* buyurmuştur. "Onlar, kendilerine gelen bir kötülüğü bile gideremezler. Mesela onları kırmak isteyen bir insana engel olamazlar" demektir.

Cenâb-ı Hak, daha sonra da, وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَتَّبِعُوكُمْ *"Eğer bunları hidayete çağırırsanız, size uymazlar"* buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ önceki ayet ile, o putların hiçbirşeye kâdir olmadıklarını isbat edince, bu ayette de, onların hiçbirşey

bilmediklerini beyân buyurmuştur. Buna göre mana, "Müşriklerin taptığı o putların, fayda ve zarar verici olmadıkları, hallerinden anlaşıldığı gibi, hayra çağırıldıklarında, hayra uyamıyacakları da görülür. Kendisine hitab eden kimsenin durumunu, hitab edip seslenmeyenden ayıramazlar" şeklindedir.

Allah Teâlâ, daha sonra bu sözünü سَوَآءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنتُمْ صَامِتُونَ *"Onları hidayete ha çağırmışsınız, ha susmuşsunuz, sizin için aynıdır"* buyurarak te'kid etmiştir. Bu ifade, tıpkı سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ *"Onları inzar etsen de, onlarca bir, etmesen de"* (Bakara, 6) ayeti gibidir. Biz bu hususdaki gerekli izahı, o ayette vermiştik. Fakat, onunla bunun farkı şudur: Orada fiil, fiil üzerine atfedilmiş; burada ise isim cümlesi, fiil cümlesi üzerine atfedilmiştir. Çünkü أَدَعَوْتُمُوهُمْ fiil cümlesi, أَمْ أَنتُمْ صَامِتُونَ ifadesi ise isim cümlesidir.

Bil ki isim cümlesini, fiil cümlesine atfetmenin ancak bir hikmet ve incelikten dolayı câiz olduğu sâbittir. Bu incelik şudur: Fiil sîgası, teceddüdü (o fiilin tekrar tekrar olduğunu) gösterir. İsim sîgası ise, devamı, sebat ve sürekliliği gösterir. Bunu iyice anladığında biz deriz ki: "O müşrikler bir üzüntü ve sıkıntıya düştüklerinde, putlarına yalvarıp yakarırlardı. Fakat başlarına böyle birşey gelmediğinde susar, birşey söylemezlerdi. İşte bundan ötürü onlara, "sizin o putlara dua etmeniz ile devamlı susmanız (dua etmemeniz) arasında bir fark yoktur" denilmiştir. İşte bu atfın inceliği budur.

Allah Teâlâ, daha sonra da, o putların ilah olamayacaklarını te'kid ederek şöyle buyurmuştur: إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ *"Ey kâfirler Allah'ı bırakıp taptığınız şeyler de sizin gibi kullardır."* Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Onlar canısız varlıklar oldukları halde, artık nasıl olur da "kul" diye tavsif edilebilirler?

Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

1) Müşrikler, o putların fayda ve zarar verebileceklerini iddia edince, onların putlarının akıllı ve anlayışlı olduklarına da inanmaktadırlar. İşte bundan dolayı, bu gibi kelimeler, onların inançlarına ve zanlarına uyun olarak kullanılmıştır. Cenâb-ı Hak işte bundan dolayı, فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ *"Haydi onları çağırın da size icâbet etsinler"* buyurarak, cemi müzekker sigası kullanmış, ama فَلْيَسْتَجِبْنَ demeniştir. Yine burada **ellezine** lafzını kullanmış, bunun müennesi olan **elleti** şeklini kullanmamıştır.

2) Putlar hakkında, "kullardır" şeklindeki, bu asılsız söz (lağv), onlarla istihza etme sadedinde zikredilmiştir. Yani, "Onların olabilecekleri en ileri şey, onların akıllı canlılar olmalarıdır.. Binâenaleyh, eğer bu husus onlar hakkında söylenebilirse, onlar

yine de sizin gibi kuldurlar... Dolayısiyle onların sizden bir üstünlükleri bulunmamaktadır. O halde, daha nasıl siz kendinizi onların kulu; onları da, kendinizin Rableri ve ilahları addedebiliyorsunuz?" demektir. Sonra Allah Teâlâ, onların, sizin gibi kullar olmaları hususunu da geçersiz kılarak, *"Onların yürüyecekleri ayakları mı... var?"* (A'râf, 195) buyurmuştur. Sonra, Cenâb-ı Hak, açıklamasını, *"Haydi onları çağırın da size icabet etsinler"* buyruğu ile tekîd etmiştir. Bu çağırma işi, onlardan bir menfaat temin edebilmek ve onlar vasıtasıyla, gelebilecek zararları önlemek, gidermektir.. Cenâb-ı Hakk'ın, فَلْيَسْتَجِيبُوا emrindeki lâm, ta'cîz (acze düşürme) manasında olan bir emir lâmıdır. Buna göre mâna, "Her insana, o putların icabet etmeye kâdir olamadıkları belli olunca, onların, ibadet edilmeye müstehak olmadıkları da ortaya çıkar ve belli olur" şeklindedir. Bunun bir benzeri ifade de, Hz. İbrahim'in babasına, *"Ey babacığım, işitmez, görmez, sana hiçbir faidesi olmaz şeylere neye tapıyorsun?"* (Meryem, 42) demesidir.

Cenâb-ı Hak إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ *"Eğer sadık iseniz"* buyurmuştur. Yani, "o putların birer ilah ve ibadete müstehak olduklarını iddia hususunda doğru iseniz..." demektir. Bu üç yakînî ve kesin delil ile, o putların ibadete müstehak olmadıkları ortaya çıkınca, insanın, onlara iltifat etmemesi ve sadece Kâdir, Alîm, Hayy, Hakîm, zarar verici olan, fayda sağlayan İlâh'a, Allah'a ibadet etmekle meşgul olması gerekir...

★ ★
★

Putların Acizliği

أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا قُلِ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنْظِرُونِ ﴿١٩٥﴾

"Onların yürüyecekleri ayakları mı, yoksa tutacakları elleri mi, yahud görecekleri gözleri mi, yoksa işitecekleri kulakları mı var? De ki: "Çağırın ortaklarınızı, sonra bana istediğiniz tuzağı kurun da şöyle bir göz bile açtırmayın bana"

(A'râf, 195).

Bil ki bu, aklı olan insanın, bu putlara ibadet etmekle meşgul olmasının çirkin ve adiliğini beyan hususunda bir başka çeşit delildir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz:

Allah Teâlâ, bu ayette dört uzuvdan bahsetmiştir. Bunlar ayaklar, eller, gözler ve kulaklardır. Hiç şüphesiz ki bu uzuvların herbirinde, kendisine uygun olan hareket etme ve idrâk etme kuvvetleri mevcût olduğu zaman, böylesi kuvvetlerden mahrum olanlardan daha üstün olur.. Binâenaleyh, yürüyebilen bir ayak, yakalayabilen, tutabilen bir el, hareket ve hayat kuvvetinden uzak olan elden ve ayaktan; gören bir göz, işiten bir kulak da, görme, işitme ve hayat kuvvetinden uzak olan gözden ve kulaktan daha üstündür...

Bunun böyle olduğu sabit olunca, insanın pekçok yönden o putlardan daha üstün olduğu ortaya çıkar.. Hatta, insanın üstünlüğünün o putların üstünlüğüne nisbet edilmesi, kesinlikle mümkün değildir.. Durum böyle olunca, en üstün, en mükemmel ve en kıymetli olanın, ne menfaat temininde, ne de zararı defetme hususunda hiçbir his ve duyarlılığı bulunmayan en aşağı ve en adi şeylere ibadetle meşgul olması nasıl uygun düşer? Cenâb-ı Hakk'ın bu ayette zikretmiş olduğu delilin izahı sadedinde söyleyebileceğimiz budur.

Müşebbihenin İddiasına Cevap

Müşebbihe'den bazı kimseler, Allah'ın uzuvları bulunduğunu isbat için, bu ayete tutunup, kendileri için bir izah tarzı ortaya koyarak şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, bu putların uzuvlarının bulunmayışını, onların ilâh olmadıklarının delili saymıştır. Binâenaleyh, şayet bu uzuvlar, Allah için söz konusu olmayıp bulunmasaydı, onların Allah'da olmayışı, O'nun ilâh olmadığına delil olurdu.. Halbuki, Allah'ın ilah olmadığı bâtıldır. Şu halde, Allah'ın böylesi uzuvlarının bulunduğunu söylemek gerekir.."

Müşebbihenin bu iddiasına, şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

1) Bu ayetin maksadı, insanın puttan daha üstün olduğunu beyân etmektir. Zira insanın, yürüyen bir ayağı, yakalayan bir eli, gören bir gözü ve işiten bir kulağı vardır.. Halbuki putun ayakları yürümez; eli yakalayamaz; gözü görmez ve kulağı duymaz, işitmez... Durum böyle olunca, insan, puttan daha üstün ve daha mükemmel olmuş olur. Halbuki, daha üstün ve daha mükemmelin, adi ve değersiz olana ibadetle meşgul olması bir cehalettir.. Şu halde, bu sözün zikredilmesinden maksat, budur; yoksa o cahillerin vehimlerinin takılıp kaldığı husus değildir...

2) Bu ayetin maksadı, bu ayetten önce geçmiş olan delili izah etmektir. Bu delil de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Halbuki bunlar o (tapanlara) hiçbir suretle yardım edemeyecekleri gibi, kendi kendilerine bile yardım edemezler"* (A'râf, 192) ayetinin ifade ettiği hususdur. Yani, "Bir fayda temin edemeyip, bir zararı da savuşturamayan şeylere ibadet etmek nasıl güzel olur?.." demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu delili, o putların, *"yürüyen ayakları, tutup yakalayan*

elleri, gören gözleri ve işiten kulakları yoktur!.." diyerek, iyice açıklamış ve ortaya koymuştur. Durum böyle olduğuna göre, o putlar fayda temin etmeye ve zarar vermeye kâdir olamazlar. Binâenaleyh, onların ilâh olmaları imkânsızdır. Ama, âlemin ilâhı olan Allah Teâlâ hazretlerine gelince, O, her ne kadar bu tür uzuv ve organlardan münezzeh ise de, ancak ne var ki, fayda temin etme ve zarar verme hususunda en mükemmel kudret ile tavsif edilmiştir. Yine O, en mükemmel duyma ve en mükemmel görme ile mevsuftur. Dolayısiyle bu iki durum arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

Cenâb-ı Hakk'ın فَأَجْمِعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ *"De ki: "Çağırın ortaklarınızı, sonra bana istediğiniz tuzağı kurun..."* buyruğuna gelince, **Hasan el-Basrî** şöyle der: "O müşrikler Hz. Peygamber (s.a.s)'i, kendi ilahları ve putlarıyla tehdit edip duruyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Sizin için, o putların bana hiçbir surette zarar veremiyecekleri zuhur edip belli olsun diye, ey habibim, "De ki: "Çağırın ortaklarınızı, sonra bana istediğiniz tuzağı kurun.."* buyurmuştur.

Nâfi ve Ebu Amr, ya ile olmak üzere كِيدُونِي; diğer kıraat imamları ise yâ'sız olarak كِيدُونِ şeklinde okumuşlardır. Aynı okuyuş şeklileri, فَلَا تُنظِرُونِ ifadesi hakkında da söz konusudur.. **Vahidî** şöyle demektedir: "Bu hususta hüküm şudur: Fasılalar (ayet sonları), kafiyelere benzerler. Araplar, kâfiyelerdeki yâ harflerini hazfederler. Bu, şairin tıpkı:

يَلْمَسُ الْأَخْلَامَ فِي مَنْزِلِهِ / بِيَدَيْهِ كَالْيَهُودِيِّ الْمُمِلِ

sözünde olduğu gibidir. Yâ harfini okuyanlara gelince, onlar aslolan yâ ile okumak olduğu için okumuşlardır. فَلَا تُنظِرُونِ ifadesinin manası ile, "Bana süre tanımayınız; gerek siz, gerekse ortaklarınız, bana tuzak kurma hususunda acele ediniz.." şeklindedir...

★ ★
★

Gerçek Hâmi Yalnız Allah'dır

إِنَّ وَلِيِّيَ ٱللَّهُ ٱلَّذِي نَزَّلَ ٱلْكِتَٰبَ ۖ وَهُوَ يَتَوَلَّى ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿١٩٦﴾ وَٱلَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِهِۦ
لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَآ أَنفُسَهُمْ يَنصُرُونَ ﴿١٩٧﴾ وَإِن تَدْعُوهُمْ إِلَى ٱلْهُدَىٰ
لَا يَسْمَعُوا۟ ۖ وَتَرَىٰهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٩٨﴾

"Çünkü benim velîm, o kitabı indiren Allah'dır ve O, bütün salihlere de velîlik ediyor. Sizin, O'nu bırakıp taptıklarınızın ise sizin imdâdınıza yetişmeye güçleri yetmediği gibi kendilerine bile faydası dokunmaz.. Eğer onları doğru yolu göstermeye çağırsanız, duymazlar. Onları sana bakar görürsün. Halbuki onlar görmezler"

(A'râf, 196-198).

Bil ki Cenâb-ı Hak, önceki ayetlerde, bu putların faydalı ve zararlı olamıyacaklarını beyan edince, bu ayet ile de, her aklı olan insanın, Allah'a ibadet etmesinin farz olduğunu beyân buyurmuştur. Çünkü O, gerek dini, gerekse dünyevî faydaları sağlamayı üzerine almış olan yegâne zâttır. Onun, dinî faydaları temin etmeyi üzerine alması, kitaplar indirmesi ile olmuştur. Dünyevî menfaatleri sağlaması ise وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ *"ve O, bütün salihlere de velîlik ediyor..."* buyruğu ile murad edilen hususdur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Vâhidî** (r.h) şöyle demektedir: "Kıraat imamları وَلِيِّيَ ifâdesini, üç yâ ile okumuşlardır. Birinci, فَعِيلٌ kalıbının yâsıdır ki, bu yâ, sakindir; ikinci yâ, fiilin sonundaki yâ harfi olup, bunun harekesi meksûrdur. Ve, birinci yâ, bu ikinci yâ'ya idğam edilerek, şeddeli yâ halini almıştır. Üçüncüsü ise, izâfet yâ'sıdır. **Ebû Amr**'ın şeddeli yâ ile وَلِيَّ اللّٰهُ şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. Bu okuyuşun izahı şöyledir: Bu okuyuşa göre فَعِيلٌ kalıbının lâmu'l-fiilindeki yâ harfi düşürülmüştür. Bu tıpkı, Arapların, فاما ليت به فاله ifadesinde lâmu'l-fiilinin hazfedilmesi gibidir. Daha sonra, faîl kalıbındaki yâ, izafet yâ'sına idğâm edilerek وَلِيَّ اللّٰهُ deilmiştir. Bu fetha, izâfet yâ'sının fethasıdır. Diğer kıraat imamlarına gelince, onlar üç yâ harfinin bir arada bulunmasını uygun görmüşlerdir. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE إِنَّ وَلِيِّيَ اللّٰهُ ifadesinin manası, "Beni korumayı ve bana yardım etmeyi üzerine alan, dinî konularda faydalı ve çok büyük olan bu ilimleri içine alan kitabı indiren, salîh kimselere de yardım etmeyi üzerine alan kimsedir.. Binâenaleyh, salih kimselere, düşman olan kimselerin düşmanlığı zarar veremez" şeklindedir. Bu hususta Cenâb-ı Hak, müşriklerin tuzaklarının o peygambere zarar veremiyeceği hususunu da teminat altına almıştır.. **Ömer İbn Abdilaziz**'in, çocukları için herhangi bir şey biriktirmediğini duydum.. Bu konu kendisine sorulduğunda o, şöyle cevap vermiştir: "Benim çocuğum, ya salihlerden olur, ya da günahkârlardan.. Eğer o sâlih kimselerden olursa, onun velîsi Allah'dır.. Dostu Allah olan kimsenin ise, benim malıma ihtiyacı yoktur.. Eğer o günahkârlardan ise, hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak, *"suçlulara asla arka olmam"* (Kasas, 18) buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın reddettiği kimselerin işlerini ıslâh etmekle meşgul olamam..."

وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ

"Sizin, O'nu (Allah'ı) bırakıp taptıklarınızın ise sizin imdâdınıza yetişmeye güçleri yetmediği gibi kendilerine bile faydaları dokunmaz..." buyruğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Bundan maksad, putları böylesi sıfatlarla tavsif etmektir.

Buna göre şayet onlar, "Bu hususlar, önceki ayetlerde de ele alınmıştı; o halde, bunları tekrarlamanın faydası nedir?" derlerse, biz deriz ki:

Vâhidî, bu hususta şöyle demektedir: "Bu vasıflar tekrarlanmıştır; zira, önceki ayetlerde bunlar azarlanmak üslûbunda zikredilmiştir.. Halbuki burada ise, kendisine ibadet etmek caiz olanla, olmayanın arasını ayırmak için zikredilmiştir.. Buna göre sanki, "ibadete müstehak olanın, salihlerin işlerini üzerine alması gerekir. Halbuki bu putlar, böyle değildir. Öyleyse bu putlar ilâh olamazlar.." denilmek istenmiştir."

İkinci görüş: Bahsedilen bu haller, Allah'dan başkasına tapan o müşriklerin sıfatlarıdır. Yani, "kâfirler, Hz. Peygamber ve ashâbını tehdit edip duruyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Onlar hiçbir şeye kâdir olamazlar. Aksine onlar, cehâlet ve ahmaklıkta öylesi bir dereceye varmışlardır ki, şayet sen onları hakka davet edecek olsan, onlara aklî ve naklî delillerin en kuvvetlisini izhar edecek olsan, onlar akıllarıyla kesinlikle bu hususu bilip anlayamazlar" buyurmuştur.

Buna göre şayet, "Müşriklerden bahsedilmedi. Burada bahsedilen putlardır. Binâenaleyh bu söylenen şey nasıl doğru olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Müşriklerden Hak Teâlâ'nın *"De ki: "Çağırın ortaklarınızı, sonra bana istediğiniz tuzağı kurun"* buyruğunda bahsedilmişti.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَتَرَيْهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ *"Onları sana bakar görürsün. Halbuki onlar, görmezler..."*ifadesine gelince, biz eğer bu ayette bahsedilen sıfatların putlarla ilgili olduğunu söylersek, şöyle deriz: "Putların, bakabilen varlıklar olmalarından murad, onların yüzlerinin, kendilerine tapanlara doğru olmasıdır. Bu Arapların, "yüz-yüze" "karşılıklı" manasında kullandıkları جَبَلَانِ مُتَنَاظِرَانِ "Birbirine bakan iki dağ" tabirleri gibidir. Yok eğer ayette geçen sıfatların müşriklerle ilgili olduğunu söylersek, o zaman bunun manası: "Onlar, her nekadar diğer insanlara bakıp görüyorlar ise de, hakdan alabildiğine yüz çevirip kaçmaları sebebi ile, bu görme ve bakmadan istifade edememişlerdir. Binâenaleyh onlar sanki kördürler" şeklinde olur. Bu ayet, nazar (bakma) ile ru'yetin (görmenin) birbirinden farklı şeyler olduğunu delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ onlar için bakmanın sözkonusu olduğunu, ama görmenin sözkonusu olmadığını bildirmiştir. Bu, o iki fiilin birbirinden farklı olduğunu gösterir.

Bu istidlâle şöyle denilerek cevap verilmiştir; "Bu ayetin manası "Sen, onların sana baktıklarını zannedersin. Halbuki onlar, aslında bakamazlar." Yani, "Onların seni göremeyecek olmalarına rağmen, onların sana baktıklarını zannedersin" şeklindedir. Ru'yet (görme) kelimesi bazan, "zannetme" manasında kullanılır. Nitekim Allah Teâlâ, *"İnsanları Kıyamet koptuğunda sarhoş görürsün (yani zannedersin). Halbuki onlar sarhoş değildirler"* (Hacc, 2) buyurmuştur.

★ ★
★

Af İle Emr-i Maruf'un Gereği

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ ﴿١٩٩﴾

"Sen "aff" yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir"

(A'râf, 199).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette, kendisinin salih kullarının işlerini üzerine aldığını ve putlar ile putperestlerin, eziyete ve zarara kâdir olamayacaklarını beyan buyurunca, bu ayette de, insanlara karşı davranışta, en güzel ve en doğru yolun ne olduğunu açıklamak üzere: *"Sen "aff" yolunu tut, iyiliği emret"* buyurmuştur. Dilciler, "Af", "fazla olan ve kolaylıkla, külfetsiz olarak verilen şey" manasınadır" demişlerdir. Bunu anladığında deriz ki: İnsanlardan tastamam ödenmesi istenen ve onlardan alınan haklar hususunda, müsamahalı davranmak, bunlara fazla önem vermeyip aldırmazlık etmez hem caizdir, hem de değildir.

Birinci kısım, ayetteki, *"Sen aff yolunu tut"* emri ile kastedilendir. Bu ifadenin içine, mali haklarla ilgili herşeyde, şiddeti bırakma girer. Yine buna, insanlarla iyi geçinme, kabalığı ve geçimsizliği bırakma da girer. Nitekim Cenâb-ı Allah *"Eğer bilfarz kaba ve katı yürekli olsaydın, onlar etrafından herhalde dağılıp giderlerdi"* (Al-i İmran, 159) buyurmuştur. İnsanları hak dine yumuşaklıkla ve güzellikle davet etme de, buna dâhildir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et. Onlarla mücadeleni en güzel yol hangisi ise, onunla yap"* (Nahl, 125) buyurmuştur.

İkinci kısım, ayetteki, *"İyiliği, ma'rufu emret"* buyruğu ile kastedilendir. Örf, ârife, ma'rûf, mutlaka yapılmasının gerekli, varlığı yokluğundan daha hayırlı olduğu bilinen herşeydir. Bu böyledir. Çünkü bu kısımda, sadece "af" (müsamaha) yolunu tutma

ile yetinilip, maruf (iyilik) emredilmez ve durumun hakikati ortaya konmaz ise, o zaman bu, dini değiştirme ve hakkı bâtıla çıkarma hususunda bir gayret gösterme gibi olur ki bu câiz değildir. Hem sonra bir insan, marufu emir ve teşvik edip, münkerden nehyedip, ondan sakındırdığında bile, çoğu kez bazı cahiller ona eziyet vermeye yeltenirler ve bunu yaparlar. İşte bu sebebten ötürü, Cenâb-ı Hak, ayetin sonunda, *"Cahillerden yüz çevir"* buyurmuştur. Bir başka ayette, *"Onlar, boş ve kötü lakırdıya rastladıkları vakit, şerefli olarak geçip giderler"* (Furkan, 72) buyurmuştur. Bir diğer ayetinde, *"Onlar boş ve faydasız şeylerden yüz çevirirler"* (Mü'minûn, 3) buyurmuştur. Cennetliklerden bahsederken de, *"Onlar orada ne boş bir laf, ne de günaha sokacak birşey işitmezler"* (Vâkıa, 25) buyurumuştur. Aklın bu taksimatı iyice anladığı zaman, bu ayetin, insanların biribiriyle muâmeleleriyle ilgili, güzel ahlâkı ihtiva ettiğini anlamış olursun.

İkrime şöyle der: "Bu ayet nâzil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s): *"Ey Cebrâil bu nedir?"* dedi. Cebrail (a.s) de: *"Ey Muhammed, Rabbin, "Bu senin, senden ilgisini kesen kimselerle ilgi kurman, sana vermeyene vermen ve sana zulmeden kimseyi affetmendir" diyor" dedi."*

İlim ehli şöyle demişlerdir: "Cebrâil (a.s)'in yapmış olduğu bu tefsir, ayetin lafzına uygundur. Çünkü seninle ilgisini kesen kimse ile ilgi kurduğunda, onu affetmiş olursun. Yine sana vermeyene verdiğinde, maruf (iyi) olanı yapmış olursun. Sana zulmeden kimseyi affettiğinde de, cahillerden yüz çevirmiş olursun."

Cafer-i Sadık (r.a.) şöyle der: "Kur'an'da, güzel ahlâkı bu ayetten daha fazla toplayan başka bir ayet yoktur."

Bazı müfessirler, bu ayeti bir başka şekilde tefsir ederek şöyle demişlerdir: *"Sen, aff (yolunu) tut, iyiliği (ma'rufu) emret"* ayetinin manası, "Onların, mallarından verdikleri şeyi al." Yani "Onların mallarının fazlası olarak verdikleri şeyi al, daha fazlasını isteme" şeklindedir. O müfessirler şöyle devam etmişlerdir: "Zekât henüz farz kılınmazdan önce hüküm böyle idi. Ama ne zaman ki zekatın farz olduğunu bildiren ayet nazil oldu, o zaman *"iyiliği emret"* kısmı hariç, bu ayet neshedilmiş oldu. Bu "Hak dini ortaya koymak ve delillerini göstermek suretiyle maruf (iyi) olanı emret" demektir." Bu müfessirlere göre, ayetteki, *"cahillerden yüz çevir"* kısmı da (seyf) cihad ayetleri ile neshedilmiştir. Onların bu izahına göre, ayetteki, *"iyiliği emret"* kısmı hariç, bütün ayet mensûhtur.

Bil ki, ayetteki *"sen aff yolunu tut"* ifadesini, bahsedilen manaya almak, mutlak (kayıtsız-şartsız) olan bir ifâdeyi, herhangi bir delil olmaksızın takyid etmek kayıtlamak demektir. Hem sonra biz, ayeti "zekat verme" manasına hamlettiğimizde, belirli miktarı ile zekâtın îfası bu ayete ters düşmez. Çünkü zekatı toplayan kimselerin, insanların mallarının en iyilerini almamaları ve âmirin, zekat

verene bu hususta zor kullanmaması emredilmiştir. Binaenaleyh, zekatın farz kılınması, bu ayetin neshedilmesine sebep olmaz.

Ayetteki, وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ *"Cahillerden yüz çevir"* emrinden maksad Hz. Peygamber (s.a.s)'e, o kâfirlerin kötü huylarına karşı sabırlı olmasını ve onların çarpık sözleri ile düşük fiillerine, aynı şekilde karşılık vermemesini emretmek olup, bu ifadede, onlarla savaşma hususuna delâlet eden birşey yoktur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'e, müşriklerle savaşması emredildiği halde, cahillerden yüz çevirmesinin de emredilmiş olması imkansız değildir. Zira bu, tezad teşkil edecek bir durum değildir. Çünkü Şâri-i Hakîm olan Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onların sefihliklerine (cahilce davranışlarına), aynı şekilde karşılık verme, ama onlarla savaş"* demiş olması mümkündür. Bu iki şeyin arasını birleştirmek mümkün olduğuna göre, bu ifâdenin mensûh olması gerektiğini söylemeye ihtiyaç yoktur. Fakat ne yapalım ki, sathî müfessirler bir zaruret ve ihtiyaç olmadığı halde, nâsih ve mensûh ayetlerin sayısını çok göstermeye nedense pek meraklıdırlar.

★ ★
★

İstî'âzenin Önemi

وَإِمَّا يَنزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٠٠﴾

"Eğer şeytandan bir fit gelip seni dürterse, hemen Allah'a sığın. Çünkü O, hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir"

(A'râf, 200).

Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE — **Ebu Zeyd** şöyle demiştir: *"Cahillerden yüz çevir"* ayeti nâzil olduğunda, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Öfkenin elinden kurtuluş ne mümkün!"* deyince, bu ayet nazil oldu."

İKİNCİ MESELE — Bil ki şeytanın fiti, onun verdiği vesvese ve insanlara günahları süslü püslü göstererek, kalblerinde günaha teşvik etmesidir. **Ebu Zeyd**'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Arapça'da, birisi bir topluluğun arasını bozduğu zaman, نَزَغَ بَيْنَ الْقَوْمِ "kavmin

arasına (fitne) soktum" derdi. Nez kelimesinin, rahatsız etmek manasına geldiği ve ekseriya öfke sırasında vaki olduğu söylenmiştir. Bunun asıl manası, "Kötülüğe doğru gitmeye zorlamak"tır. Sözün izahı şöyledir: Allah Teâlâ, Resûlüne emr-i marufu farz kılıp, bu iş yapıldığında cahilce davranışlarla karşılaşma olabileceğinden, bu cahilce işlere sükût ile karşılık vermeyi de emrederek, *"cahillerden yüz çevir"* buyurmuştur. Akılsızın, akılsızca bir işe yöneldiğinde, kin ve öfkelerin harekete geçeceği, insanın selâmette kalamıyacağı ve o esnada şeytanın kendisini uygun olmayacak davranışlara sevketmeye çabaladığı malum olduğu için, Cenâb-ı Hak, işte böyle bir neticeyi tedavi edecek hususu belirterek, *"Hemen Allah'a sığın"* buyurdu. Sığınmanın (isti'âzenin) manasının ne olduğu konusu, Tefsirimizin başlarında tafsilatlı bir biçimde geçmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Peygamberlerin İsmet Sıfatı

Peygamberlerin "ismet" (masum, günahsız) oluşlarını kabul etmeyen kimseler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Eğer Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir günaha yeltenmesi ve onu yapması mümkin (câiz) olmasaydı, Hak Teâlâ ona, *"Eğer şeytandan bir fit gelip seni dürterse, hemen Allah'a sığın"* demezdi."

Buna birkaç yönden cevap verilir:

1) Bu sözün neticesi, Hak Teâlâ'nın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Eğer kalbinde şeytandan bir fit (vesvese) hasıl olursa..." demesine varır. Bu tıpkı, *"Eğer, faraza müşrik olacak olursan, celâlim hakkı için, bütün amellerin boşa gider"* (Zümer, 65) ayetinde olduğu gibidir. Bu ayet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in müşrik olabileceğini göstermez. Yine Cenâb-ı Hak, *"Eğer göklerde ve yerde Allah'dan başka tanrılar olsaydı, onların ikisi de muhakkak ki harab olup gitmişti"* (Enbiya, 22) buyurmuştur. Halbuki bu ayet, yerde ve gökte başka tanrıların bulunduğunu göstermez.

2) Farzedelim ki şeytan, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vesvese veriyor. Fakat bu O'nun ismetine (günahsız oluşuna) zarar vermez. Bu, ancak Hz. Peygamber (s.a.s)'in şeytanın vesvesesini kabul edip benimsemesi halinde, O'nun ismetini zedeler. Halbuki ayet, onun vesveseyi benimsediğini göstermemektedir.

Şa'bi'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s): *"Her insanla birlikte mutlaka bir şeytan vardır"* buyurdu. Bunun üzerine ashab: "Seninle de mi?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) *"(Evet), benimle de... Fakat ben, Allah'ın yardımı ile, onun şerrinden sâlim ve uzak kaldım. Andolsun ki o bana geldiğinde, onun boğazını sıktım. Eğer Süleyman (a.s)'in duası olmasaydı, mescid'de bırakılır (siz de görürdünüz)"* buyurdu. Bu, şeytanın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vesvesede bulunduğuna delâlet eder gibidir. Yine Cenâb-ı Hak, *"Biz, senden evvel hiçbir resûl*

ve nebî göndermedik ki, o birşey arzu ettiği zaman şeytan onun dilediği hakkında mutlaka bir fitne ortaya atmış olmasın" (16) (Hacc, 52) buyurmuştur.

3) Farzet ki biz, şeytanın vesvese verdiğini ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in de onun vesvesesinin tesirinde kaldığını kabul edelim. Fakat biz, bunu terk-i evlâ, yani daha uygun ve iyiyi bırakma manasında alırız. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)

وَإِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي وَإِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ سَبْعِينَ مَرَّةً

"Benim kalbim de dumanlanır.. Ben de gece gündüz Allah'a yetmiş defa istiğfar ediyorum" (17) buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE Bu durumda Allah'a sığınmak, insanın, Allah'ın kendisi üzerindeki nimetlerinin büyüklüğünü ve O'nun ikabının çetin olduğunu hatırlaması, bu iki şeyin de o insanı nefsinin zorladığı şeyden yüz çevirmeye ve şeriatın emrine yönelmeye sevketmesidir.

BEŞİNCİ MESELE Bu, her nekadar Hz. Peygamber (s.a.s)'e yöneltilmiş bir hitab ise de, bütün mükellefler için, genel bir derstir. Çünkü bahsettiğimiz şekilde Allah'a sığınmak, şeytanın vesvesele-rinin tesirine mani olacak bir lütuftur. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Allah, *"Haydi Kur'an okuduğun zaman, o koğulmuş şeytandan Allah'a sığın. Hakikat şudur ki iman edenler ve Rablerine güvenip dayananlar üzerinde onun hiçbir hakimiyeti yoktur"* (Nahl, 98-99) buyurmuştur. Bu sığınmanın (istiâzenin-euzü besmelenin), şeytanın fitini ve vesvesesini savuşturmada bir tesiri olduğu ayetle sabit olunca, hep bunu yapmak gerekir.

ALTINCI MESELE Ayetteki, *"Çünkü O, hakkıyla işiten, tam bilendir"* buyruğu, dil ile yapılacak istiâzenin (sığınmanın), ancak manası bilinerek (şuurlu olarak) yapıldığı zaman faydalı olacağına delâlet eder. Buna göre sanki Cenâb-ı Allah, "istiazeyi dilinle ifade et, çünkü ben işitirim. Onun manasını aklında ve kalbinde bulundurarak bunu yap. Çünkü ben, kalbindekini de bilirim" demek istemiştir. Gerçekten de, kalbte manası düşünülmeksizin, sırf dille söylenen sözler faydasız ve tesirsizdir.

★ ★
★

16) Bu duadan maksad, Sad, 35 ayetinde Hz. Süleyman (a.s.)'dan nakledilen *"Ya Rabbi, beni affet, bana öyle bir hakimiyet ver ki benden sonra hiç kimsede olmasın"* duasıdır. Hadis için bkz: Buharî, Tefsir (Sad Sûresi) (Ç.)

17) Müslim, Zikir, 41 (4/2075), "yüz defa..." şeklinde...

Şeytanın Mü'minlere ve Kâfirlere Etkileri

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُم مُّبْصِرُونَ ﴿٢٠١﴾ وَإِخْوَانُهُمْ
يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ ﴿٢٠٢﴾

"Muttakî olanlara şeytandan herhangi bir ârıza iliştiği zaman toparlanıp kendilerine gelir, bir de bakarsın ki onlar görüp bilmişlerdir bile. Şeytanların kardeşleri olan kâfirleri ise, bunlar sapıklığa sürerler. Sonra da yakalarını bırakmazlar"

(A'raf, 201-202).

Muttakiler Şeytanın Etkisinden Çabucak Sıyrılırlar

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette, şeytanın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bazen fit verdiğini ve bu durumun ilâcının da, Allah'a sığınmak olduğunu beyan edince, bu ayette de bu konuda, müttakilerin durumunun Hz. Peygamber'in durumundan daha da ileri ve vahim olduğunu bildirmiştir. Çünkü şeytan tarafından Hz. Peygamber hakkında meydana gelen olumsuz tesir, sadece, vesvesenin başlangıcı durumunda olan fitleme ve tahriktir. Halbuki, müttakiler hakkında bundan daha fazlasının bulunması mümkün görülmüştür ki bu da, müttakilerj, şeytan tarafından meydana getirilen bir arızanın tutması, yakalamasıdır.. Tutmak ve yakalamak, hiç şüphesiz fitten daha ileri bir derecedir...

İKİNCİ MESELE **İbn Kesir, Ebû Amr** ve **Kisaî**, elifsiz olarak **tayf**; diğer kıraat imamları ise, elif ile olmak üzere **tâif** şeklinde okumuşlardır. **Vâhidî** (r.h) şöyle demektedir: "Alimler, **tayf** kelimesi hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, bu kelimenin masdar olduğu ileri sürülmüştür. **Ebu Zeyd** "Bir şey ileri geri gidip geldiğinde طَافَ ـــ يَطُوفُ ـــ طَوْفاً ـــ طَوَافاً; herhangi bir şey, (veya herhangi bir topluluk) bir topluluğu kuşatıp onlar dört bir yandan çember içine aldığında أَطَافَ ـــ يُطِيفُ ـــ إِطَافَةً; yine bir kimse, uykusundan sıkıntılar ve elemler içine düştüğünde, طَافَ الْخَيَالُ ـــ يَطِيفُ ـــ طَيْفاً denilir..." demiştir **İbnu'l-Enbârî** ise şöyle demiştir: "**Tayf**" kelimesinin aslının, **tayyif** şeklinde olması

caizdir. Ancak ne var ki Araplar, şeddeyi ağır görerek, iki yâ'dan birisini hazfetmişler ve geriye sakin bir yâ bırakmışlardır." Birinci görüşe göre bu kelime masdar; **İbnu'l-Enbarî**'nin görüşüne göreyse bu kelime, tıpkı هَيِّنٌ — هَيْنٌ **heyn,heyyin,** (basit, kolay) ve **meyt-meyyit** (ölü, meyyit) kelimeleri gibidir. **Saîd İbn Cübeyr**'in şedde ile, **tayyif** şeklindeki okuyuşu da, **İbnu'l-Enbarî**'nin görüşünün doğruluğunu destekler.. **Tayf** kelimesinin aslı, işte budur... Sonra delilik, öfke ve vesvese de, bu kelime ile adlandırılmaktadır. Çünkü bu da, hayâlin verdiği sıkıntıya benzeyen, şeytanın sıkıntılarından bir sıkıntı ve bir hayâldir.

Ezherî de şöyle demektedir: "Arapça'da **tayf** kelimesi; delilik ve cinnet manasına gelir. Daha sonra öfke ve kızgınlığa da "tayf" adı verilmiştir. Çünkü, kızan kimsenin durumu, delirmiş kimsenin durumuna benzer. **Tâif** kıraatine gelince bunun, fâilun ve fâiletun kalıbı üzere gelen, mesela **âfiye** (afiyet), **âkibe** (âkibet, son) kelimeleri gibi, masdarlardan olmak üzere masdar olan **tayf** manasında olması caizdir. **Ferrâ** ise şöyle demiştir: "Bu ayette **tâif** veya **tayf** kelimeleri aynı manada olup, bu, insanı sıkıntıya düşüren hayâl gibi olan şeydir." Bazı alimler de **tayf** ve **taif** kelimeleri, tıpkı الخَطْرَةُ ve الخَاطِرُ kelimeleri gibidir" demişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bil ki gazab, kendisine kızılan kimsenin çirkin bir iş yaptığını görüp, sonra da kendisinin o işi yaptırtmamaya muktedir olduğuna; kendisine kızılan kimsenin ise, kendisini müdafaa edemiyeceğine inandığında insanı harekete geçiren, onu teşvik eden şeydir.. Bu üç inanç tahakkuk edip, o kimse de maddeler âleminin karanlıkları içine düştüğünde, işte insanlar o zaman işlerin zahirine aldanırlar. Ama, o kızan kimseye gayb aleminden bir nûr tecellî edince, bu üç inanç, pek çok yönden silinip gider. Kendisine kızılan kimsenin yaptığı işi çirkin görmek demek olan birinci fiile gelince, kızan kimse için, bu kimsenin o işi, Allah Teâlâ o kimsede o fiile dair kesin ve köklü bir sebep yarattığı için yaptığına; Allah Teâlâ onda böyle bir sebebi yaratınca da onun, o işi yapmamasının imkânsız olduğuna dair bir mükaşefe ve gaybî bir bilgi meydana geldiğinde, işte bu mana tecelli ettiğinde, o kimsenin öfkesi kendiliğinden silinip gider..

Yine kızan kimsenin hatırına, Allah Teâlâ'nın, kendisine kızılan kimsenin o durumunu bildiği; her ne zaman da böyle olursa, onun o fiili terketmesinin imkânsız olduğu şeklinde bir fikir ve düşünce gelirse, işte bu esnada da o kimsenin öfkesi yatışır... Hz. Peygamber, işte bu hususa, مَنْ عَرَفَ سِرَّ اللّٰهِ فِي ٱلْقَدَرِ هَانَتْ عَلَيْهِ ٱلْمَصَائِبُ *"Kim, Allah'ın kaderdeki sırrını bilir, anlarsa, musibete katlanmak o kimseye kolay gelir"* hadisiyle işâret etmiştir.. Kendisinin onu savuşturmaya muktedir; kendisine kızılan kimsenin ise aciz olduğuna inanmak şeklindeki ikinci ve üçüncü inanç şekline gelince, bu iki inanç şekli de pekçok yönden fasittir...

a) Bu, kızan kimsenin, kendisinin de işlerinde nice kötülükler yaptığına, Allah

Teâlâ'nın, bu hususta kendisi üzerinde kâdir olduğuna; kendisinin, Allah'ın kudret elinde ve kabzasında esir bulunduğuna; buna rağmen, Allah'ın, onu affettiğine inanmasıdır.

b) Kendisine kızılan kimse, kızan kimsenin elinde, kızana göre aciz olduğu gibi, aynı şekilde kızan kimse de, Allah'ın kudretine nisbetle acizdir...

c) Kızan kimsenin, Allah'ın kendisine, öfkesinin gereğini yerine getirmemeyi ve başkasına sıkıntı vermeyi terketmesini emrettiğini hatırlamasıdır...

d) Kızan kimsenin, öfkenin gereğini yerine getirip hıncını aldığında, başka canlılara eziyyet veren vahşi hayvanlara ve öldürücü yılanlar grubuna katılacağını, intikam almayı bırakıp affı tercih etmesi halinde ise, peygamberlere ve büyük velilere yoldaş olacağını hatırlamasıdır..

e) Kızan kimsenin, "Bazan, bu zayıf kimsenin, kendisinden daha kuvvetli ve kendisinden de intikâm almaya muktedir olabileceği bir duruma gelebileceğini ve böylece de, en kötü bir biçimde kendisinden intikam alabileceğini; ama, onu affettiğinde, bunun, kendisi tarafından o kimseye karşı yapılmış bir lütuf olacağını hatırlamasıdır.."

Netice olarak diyebiliriz ki: Hak Teâlâ'nın, إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ *"Müttaki olanlara şeytandan herhangi bir arıza iliştiği zaman.."* ifadesinden, bahsettiğimiz bu üç inanç; O'nun **tezekkerû** (toparlanıp kendilerine gelirler) ifadesinen de, bahsetmiş olduğumuz bu inançların zayıflığını gösteren izahlar kastedilmiştir. O'nun, فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ *"Bir de bakarsın ki onlar, görüp bilmişlerdir bile"* buyruğuna gelince bu, "insanların zihinlerinde bu tür hatırlatmalar, düşünceler mevcut olduğunda, işte o zaman şeytanın hayal ve sıkıntılarının insanı rahatsız edip basması yok olur, bunun yerini basîret, inkişâf ve tecellî alarak, böylece de şeytanın vesvesesinden kurtulma mümkün olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ buyruğundaki **izâ** edatı, müfâcee (sürpriz) manası ifade eder.. Mesela bu, senin, خَرَجْتُ فَإِذَا زَيْدٌ "Çıktım, bir de ne göreyim! **Zeyd** (karşımda durmuyor mu?!)" demen gibidir. إِذَا مَسَّهُمْ ifadesindeki **Iza** ise, bir ceza, bir mukabele gerektiren şart edatıdır... Bu da senin آتِيكَ إِذَا احْمَرَّ الْبُسْرُ "Hurma koruğu kızardığı zaman sana geleceğim.." demen gibidir..

Cin ve İns Şeytanları Arasında Dayanışma

Cenâb-ı Hakk'ın وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ *"Şeytanların kardeşleri olan kâfirleri ise, bunlar sapıklığa sürerler..."* buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın, **ihvânuhum** kelimesindeki **hüm** zamirinin, kime râci' olduğu hususunda, şu iki görüş üzere ihtilâf etmişlerdir:

Birinci görüş: Bunlardan en vâzıhı olan bu görüşe göre ayetin manası, "Şeytanların kardeşleri,azgınlık hususunda o şeytanlara yardım ederler" şeklindedir.. Bu böyledir, zira insan şeytanları, cin şeytanlarının kardeşleridir. O halde, insanların şeytanları, insanları tahrik edip onları yoldan çıkartırlar. Böylece bu, azdırma ve saptırma hususunda, insan şeytanlarının cin şeytanlarına bir desteği ve yardımı olmuş olur.

İkinci görüş: "Şeytanların kardeşleri" müttaki olmayan insanlardır. Çünkü şeytanlar, bu hususta, yani ittikâ etmeme hususunda müttakî olmayan kimselerin destekçisi olmuş olurlar.

Bu her iki görüş de, "Her kâfirin, şeytanlardan bir arkadaşı bulunmaktadır" görüşüne bina edilmiştir...

İKİNCİ MESELE Ayette geçen "yardım etmek-**yemuddûnehum**" kelimesinin tefsiri, o vesveseyi kuvvetlendirmek, buna devam etmek ve nefsi, o vesvesenin çirkinlik ve kusurlarına vâkıf olmaktan alıkoymak..." şeklindedir..

ÜÇÜNCÜ MESELE **Nâfi,** yâ harfinin dammesi, mimin kesresi ile, "if'âl" kalıbından olmak üzere **yümiddûnehum;** diğer kıraat imamları ise, yâ harfinin fethası, mimin de dammesi ile, **yemuddûnehum** şeklinde okumuşlardır ki, gerek **medde-yemuddu,** gerekse **emedde-yümiddü** (yardım etmek, desteklemek, imdâd etmek..) aynı manaya gelen iki kullanıştır.. **Medde** fiilinin manasının, çekip uzatmak; **emedde** fiilinin manasının da "yardım etmek" olduğu da ileri sürülmüştür.

Vâhidî (r.h) şöyle demektedir: "Kur'an-ı Kerim'de, övülen ve sevilen şeyler hususundaki ayetlerde bu fiil, if'âl babından **imdâd** kullanılmıştır. Meselâ bu, إِنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ *"Onlar kendilerine imdâd ettiğimiz verdiğimiz mal ve evlâd ile..."* (Mü'minun, 55); وَأَمْدَدْنَاهُمْ بِفَاكِهَةٍ *"Onlara.. meyveleri.. bol bol verdik"*(Tûr, 22) ve أَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ *"Siz bana mal ile yardım mı ediyorsunuz?"* (Neml, 36) ayetleri gibidir. Bunun

aksine olanlar ise, **medde** fiilinden gelmek üzere kullanılır.. Meselâ Cenâb-ı Hak, وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ *"(Allah) onların, azgınlıkları içinde serseri dolaşmalarına mühlet verir"* (Bakara, 15) buyurmuştur. Burada en açık mânâ, yâ harfinin fethasıyla olan âmmenin kıraatindeki mânadır. Yâ harfinin ötreli okunuşu ise, hayrın mukabili olan manayı ifade eder. Bu tıpkı, meselâ *"Onları elim bir azabla müjdele"* (Al-i İmran, 21) ayetinde olduğu gibidir.

Hak Teâlâ, ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ *"Sonra da (yakalarını) bırakmazlar"* buyurmuştur. **Leys:** "İksâr", bir şeyden geri durmaktır" der. **Ebu Zeyd ise:** "Bir kimse kötülükten geri durup vazgeçtiğinde, اَقْصَرَ فُلَانٌ عَنِ الشَّرِّ يُقْصِرُ ــ إِقْصَاراً denilir" demiştir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Bu, "sonra onlar sapmaktan ve saptırmaktan geri durmazlar" demektir. Sapan sapmasında, saptırılan da saptırılmada devam ederler."

★ ★
★

Kur'an'da Nebi'nin Dahli Yoktur

وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِم بِآيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا ۚ قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ مِن رَّبِّي ۚ هَٰذَا بَصَائِرُ مِن رَّبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠٣﴾

"Onlara bir ayet gelmediği vakit derler ki: "Onları, hazırlayıp toplasaydın ya!" De ki: "Rabbimden bana ne vahyolunuyorsa, ben ancak ona uyarım. Bu, iman edecek bir kavim için, Rabbinizden olan basiret, hidayet ve rahmettir"

(A'râf, 203).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette cin ve insan şeytanlarının, azdırıp saptırmada kusur etmediklerini beyan buyurunca, bu ayette de azdırıp saptırmanın bir çeşidini açıklamıştır. Bu da, onların, işi sarpa sardırmak maksadıyla, belli bazı ayet ve mucizeler istemeleridir. Bu tıpkı, *"Biz, "şu yerden bizim için bir pınar akıtmadıkça, sana katiyyen inanmayız" dediler"* (İsra, 90) ayetinde bahsedildiği gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s), böyle bir mucize getiremiyeceğini tekrarlayınca, onlar, *"Onu, hazırlayıp toplasaydı ya!"* dediler.

Ferra şöyle der: "Araplar, bir kimse birşeyi kendiliğinden yapıp ortaya

koyduğunda ve söylediğinde, اِجْتَبَيْتُ الْكَلَامَ وَاخْتَلَقْتُهُ وَارْتَجَلْتُهُ "sözü kendiliğimden söyledim, ben uydurdum ve mürtecel (hazırlık yapmaksızın, ezberden) söyledim" derler. Buna göre, bu ifadenin manası, "sen o ayeti ve mucizeyi, kendin uydurup, kendi başına getirsen ya" derler" şeklindedir. Çünkü onlar, *"Bu Kur'an, onun uydurduğu yalandan başka birşey değildir" derler* (Furkân, 4). Yahut da onlar, şöyle demek istemişlerdir: "Eğer sen, Allah'ın duanı kabul ettiği ve taleplerine cevab verdiği iddianda doğru isen, ilahından ve ma'budundan böyle bir ayet ve mucize istesen ya..." İşte bu esnada, Allah Teâlâ, peygamberine bu hususta yeterli bir cevabı söylemesini emretmiştir. Bu cevap da şöyle demesidir: قُلْ اِنَّمَا اَتَّبِعُ مَا يُوحَى اِلَيَّ مِنْ رَبِّي *"De ki: "Rabbimden bana ne vahyolunursa, ben ancak ona uyarım."* Bu, "Ben, Rabbimden hiçbirşey isteyemem, ancak bana vahyin gelmesini beklerim. Binâenaleyh Rabbimin bana ikram edip bildirdiği herşeyi söylerim. Aksi halde susmam ve bir şey istememem gerekir" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, onların istediği mucizeyi peygamberin getirememesinin, peygamberliğine zarar vermeyeceğini beyan buyurmuştur. Çünkü Kur'an'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in davasına uygun olarak zuhûr etmesi, zirveye ulaşmış, açık ve net bir mucizedir. Dolayısiyle bu tek mucize zuhûr edince, onun peygamberliğinin doğruluğunu göstermede yeterlidir. Artık daha fazlasını istemek, işi yokuşa sürme kabilinden olur.

KUR'AN'IN BAZI VASIFLARI

Cenâb-ı Allah, Kur'an-ı Kerim'i tavsif ederken şu üç hususu zikretmiştir:

a) هٰذَا بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ *"Bu, Rabbinizden olan besâirdir."* (Besâir'in müfredi olan) basîret, "görme, doğruyu bulma" manasınadır. Kur'an, akılların tevhid, nübüvvet ve âhiret delillerini görmelerinin sebebi olunca; sebebe, müsebbebin (neticenin) adı verilerek, ona, "basiret" (görme) denilmiştir.

b) **Hudâ** (hidayet)... Bununla, önceki sıfat arasındaki fark şudur: İnsanlar tevhid, nübüvvet ve âhiretle ilgili bilgiler hususunda iki kısımdırlar:

Birincisi: Bu bilgiler hususunda, onları âdetâ görüp müşahade edenler seviyesine varanlardır. Bunlar **"ayne'l-yakîn"** sahipleridir.

İkincisi: Bu mertebeye ulaşamayıp, ancak istidlâl edebilenlerin derecesine ulaşanlardır. Bunlar da, **"ilme'l-yakîn"** sahipleridir. O halde Kur'an, sâbikûn (önde giden) birinciler için, besâir; muktesid (ortada) olan ikinciler için bir hidayet;

c) Bütün mü'minler için de bir **rahmettir**. Bu üç grup da, mü'min oldukları için Cenab-ı Hak, *"İman edecek bir kavim"* buyurmuştur.

★ ★
★

Okunan Kur'an'ı Dinlemek

وَإِذَا قُرِئَ ٱلْقُرْءَانُ فَٱسْتَمِعُوا۟ لَهُۥ وَأَنصِتُوا۟ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ۝

"Kur'an okunduğu zaman, hemen onu dinleyin ve susun. Umulur ki merhamete nail olursunuz"
(A'râf, 204).

Bil ki Allah Teâlâ, *"Bu Rabbinizden olan basirettir..."* ifadesi ile, Kur'an-ı Kerim'in şanının yüceliğini ve büyüklüğünü gösterince, bunun peşinden, *"Kur'an okunduğu zaman, hemen onu dinleyin ve susun. Umulur ki merhamete nail olursunuz"* buyurmuştur.

Kur'an Okununca Dinlemek Farzdır

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE "İnsat", "susup dinlemek" demektir. أَنصَتَ ve إِنتَصَتَ وَنَصَتَ (sustu) fiilleri aynı manada kullanılır.

İKİNCİ MESELE Ayetteki, فَٱسْتَمِعُوا۟ لَهُۥ وَأَنصِتُوا۟ *"Hemen onu dinleyin ve susun"* sözünün bir emir olduğu hususunda şüphe yoktur. Emrin zâhiri, vücûb (farziyyet) ifâde eder. Dolayısiyle bu ayetin gereği, susup, Kur'an'ı dinlemek vacibtir. Alimler bu hususta çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir:

Birinci görüş: Bu, **Hasan el-Basrî** ile **Zahiriyye Mezhebinin** görüşüdür. Bunlar şöyle derler: "Biz, bu ayeti umumî manası üzere anlarız. Binaenaleyh nerede ve kim Kur'an okursa, onu duyan herkesin susup o Kur'an'ı dinlemesi farzdır." Bu görüşe göre, yoldan geçenlerin ve çocuklara Kur'an öğretenlerin de Kur'an'ı dinlemeleri farzdır.

Namazda Okunan Kur'an'ı Dinlemek Farzdır

İkinci görüş: Bu ayet, namazda konuşmanın haram olması hususunda nâzil olmuştur. **Ebu Hureyre** (r.a) şöyle demiştir: "Müslümanlar, (namazın farz olduğu ilk günlerde), namazda iken, konuşuyorlardı. İşte bundan dolayı, bu ayet nazil oldu ve böylece onlara, namazda konuşmamaları emrolundu."

Katâde de: "İnsanlar namaz kılarlarken, birisi geliyor, (mesela) onlara, "Ne kadar kıldınız, geriye kaç rek'at kaldı?" diye soruyor; onlar da namazda iken onlara cevap veriyorlardı. İşte Allah Teâlâ, bunun üzerine bu ayeti indirdi" demiştir.

Bu Farziyyet, Cemaatin İmamı Dinlemesidir

Üçüncü görüş: Ayet-i kerime, imamın arkasında (cemaatin) açıktan Kur'an okumayı bırakmaları hususunda inmiştir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), farz namazlarda (cemaate namaz kıldırırken) sesli olarak Kur'an okuyor, arkasındaki ashabı da seslerini yükselterek Kur'an'ı okuyorlardı. Dolayısıyla ashab, Peygamber (s.a.s)'in okuyuşunu karıştırıyorlardı. İşte bundan dolayı bu ayet nâzil oldu. Bu, **Ebu Hanife** ile arkadaşlarının görüşüdür.

İmamın Hutbesini Dinlemenin Farz Oluşu

Dördüncü görüş: Bu ayet-i kerime, hutbe okunurken susup dinlemenin gerekli olduğu hususunda nâzil olmuştur. Bu, **Saîd b. Cübeyr, Mücâhid** ve **Atâ**'nın görüşüdür. Aynı görüş, **İmam Şâfiî** (r.h)'den de nakledilmiştir. Birçok âlim, bunun uzak bir ihtimal olduğunu söyleyerek, "Bu ayet, umumi manada bir ifadedir. Binâenaleyh bunu tek bir hususa hasretmek nasıl uygun olabilir?" demişlerdir. Ben derim ki: "Bunların bu görüşleri de uzak bir ihtimaldir. Çünkü ayette geçen **iza** (zaman zarfı) lafzı, tekrarı değil, bir irtibat ve alakayı ifâde eder. Bunun delili şudur: "Bir kimse hanımına, "Eve girdiğin zaman boşsun" dediğinde, hanımı da eve tek bir defa girdiğinde, tek bir talakla boş olmuş olur. Hanımı ikinci defa girdiğinde, ulemânın ittifakıyla boş olmaz. Çünkü **iza** edatı, tekrarı ifade etmez. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kur'an okunduğu zaman, hemen onu dinleyin"* ayeti, tek bir defa susmanın vâcib olduğunu ifade eder.. Binâenaleyh biz, hutbede Kur'an okunurken dinlemenin farz olduğunu söylediğimizde, lafzın gereğini, eksiksiz yerine getirmiş oluruz. Lafızda, bu şeklin dışında kalan şeylere herhangi bir delâlet kalmaz. Lafzın umum ifade ettiğini kabul edelim, ancak ne var ki biz, ayetin gereğine göre hüküm vermişizdir. Bu böyledir, zira **Şafiî** (r.h)'ye göre, imam sustuğu zaman, imama uyan kimse, imamın bu susması halinde Fatiha suresini (içinden) okur. Nitekim, **Ebu Seleme** de şöyle demektedir: "İmamın iki susması vardır. Binâenaleyh, o iki susmadan dilediğin birisinde, okumayı ganimet bil, fırsatı kaçırma!. "

Bu soruyu, **Vahidî, el-Basît** adlı eserinde zikretmiştir:

Bir kimse şöyle diyebilir: İmamın bu susmasının, ya farz olan bir susma veyahut da böyle olmayan bir susma olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi icmâ ile bâtıldır. İkincisi de, imamın susmamasının da caiz olabileceğini gerektirir. İmamın susmadığının farzedilmesi halinde, o zaman, imama uyanlarla imamın okuyuşunun aynı anda bulunmasını iktizâ eder. Bu da, imam okurken, dinlememe ve sükut etmeme neticesine götürür ki, bu ayetin aksine bir hareket olur. Hem bu susmanın, belirli bir sınırı ve hususî bir mikdarı bulunmamaktadır. İmama uyan kimselerin susması, ağırlık ve hafiflik yönünden farklı farklıdır. Çoğu kez, imama uyan kimse, imamın susmuş olduğu süre içinde, Fatiha süresini okumayı tamamlama imkânı bulamaz. Bu durumda da, bahsedilen mahzur ortaya çıkar. Yine imama uyanlar, Fatihayı okumayı tamamlayabilsinler diye, imam devamlı susup kaldığında, bu durumda imâm olan kimsenin, cemaat; cemaatin ise imam durumuna geçmiş olması gerekir.. Zira bu susma hususunda imam, imama uyan kimseye tâbi olma durumuna düşmüş olur ki, bu caiz değildir. Böylece, **Vâhidî**'nin ileri sürmüş olduğu bu sorunun, caiz olmayacağı sabit olmuş olur.

Vahidî, bu ayete tutunmayla alâkalı ikinci bir soru daha ileri sürerek şöyle demiştir: **İnsat** kelimesi cehren, açıktan açığa okumamaktır. Araplar, her ne kadar kendi kendine okusa dahi, başkasına duyurmadığı sürece, açıktan açığa okumayan kimseye de, **munsit** sıfatını vermektedir.

Buna karşılık birisi çıkıp şöyle diyebilir: Allah Teâlâ o kimseye, önce dinlemesini emretmiştir. Halbuki o kimsenin okumayla meşgul olması, dinlemesine mani olur. Çünkü duymak başka, dinlemek de başka şeydir. Binâenaleyh dinlemek, bir kimsenin dinlenilecek, duyulacak o sözü en mükemmel bir biçimde iyice idrâk etmesi, onu kuşatması demektir. Nitekim, Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**'ya, *"Ben seni seçtim. Şimdi vahyolunacak şeyleri dinle..."* (Tâhâ, 13) buyurmuştur. Bu ifadeyle de, bizim kastettiğimiz mana kastedilmiştir. Bunun böyle olduğu sabit olup, okumayla meşgul olmanın da dinlemeye mani olan şeylerden birisi olduğu ortaya çıkınca, "dinlemeyi emretme"nin, okumayı yasaklama manasını ifâde ettiğini anlatmış olduk...

Üçüncü soru: Bu itimada şayan görüş olup, birini şöyle dememizdir: Fukahâ, Kur'an-ı Kerim'in umum olan ifadelerinin, haber-i vâhid ile tahsis edilebileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh farzedelim ki, Cenab-ı Hakk'ın, *"Kur'an okunduğu zaman, hemen onu dinleyin.."* ifadesinin umum oluşu, imamın Kur'an okuması esnasında, imama uyan kimsenin sükut etmesini gerektirir. Ancak ne var ki Hz. Peygamber'in, لاَصَلاَةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ *"Fatiha'yı okumamış olan kimsenin namazı olmaz"* ve لاَصَلاَةَ اِلاَّ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ *"Namazı ancak, Fâtihatu'l-Kitâb iledir"*[18] hadisleri ayetin umumî ifadelerinden daha hususî ifadelerdir. Böylece, Kur'an'ın umumî

18) Tirmizî, Mevâkit, 183 (2/25).

ifadelerini haber-i vahid ile tahsis etmenin gerekli olduğu sabit olmuş olur. Binâenaleyh bu ayetin umumî ifadesini de, bu haberle tahsis etmeye başvurmak gerekir. Bu soru, güzel bir sorudur.

Dördüncü soru: Bizim şöyle dememizdir: **Şafiî**'nin de eski görüşü olan, **İmam-ı Malik**'in mezhebine göre cemaatin, cehrî namazlarda Fatiha'yı okuması caiz değildir. Bu, bu ayetin nassının muktezâsıyla amel edilerek elde edilir. Gizli namazlarda, cemaatin Fatiha'yı okuması vacib olur. Çünkü bu ayette bu duruma dair delâlet bulunmaktadır. Yine, bu da güzel bir sorudur.

Ayetle ilgili bir beşinci görüş de şudur: Cenab-ı Hakk'ın, *"Kur'an okunduğu zaman, hemen onu dinleyin..."* buyruğu, tebliğin ilk yıllarında, kâfirlere yapılmış bir hitâp olup, müslümanlarla ilgili bir hitap değildir. Bu, güzel ve uygun olan bir görüştür. Bunu şu şekilde ifade edebiliriz: Cenâb-ı Hak, bu ayetten önce bir grup kâfirin, hususî birtakım ayet ve mûcizeler isteğinde bulunduklarını nakletmiştl. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s), onlara böylesi bir ayeti ve mucizeyi getirmeyince, onlar, *"Onları hazırlayıp toplasaydın ya..."* (A'râf, 203) dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Resûlüne, onların bu sözüne bir cevap olmak üzere, "Benim, Rabbimden yeni mucizeler talep etme hakkım yoktur. Ben, ancak vahyi gözetirim..." demesini emretmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların, Peygamberin nübüvvetinin sıhhati hususunda talep etmiş oldukları o mucizeleri getirmediğini beyan etmiştir. Çünkü Kur'an, Hz. Peygamberin nübüvvetini isbat hususunda, tam ve yeterli, mükemmel olan bir mucizedir. Allah Teâlâ bu hususu, *"Bu, iman edecek bir kavim için, Rabbinizden olan basiret, hidayet ve bir rahmettir"* (A'râf, 203) ayetiyle beyan etmiştir. Binâenaleyh, şayet biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kur'an okunduğu zaman, hemen onu dinleyin"* buyruğundan maksadın, "İmama uyan kimsenin imamın arkasındaki kıraati olduğu"nu söylersek, o zaman bu ayetle, bundan öncekiler arasında hiç bir yönden bir münasebet meydana gelmez, ayetler arasındaki münasebet kesilmiş ve bir tertip bozukluğu meydana gelmiş olur ki, bu da Allah'ın kelâmına uygun düşmez. Binâenaleyh bundan muradın, bu izahtan başka bir şey olması gerekir. Bunun izahı da şu şekilde yapılabilir: Cenâb-ı Hak, Kur'an'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvveti konusunda doğruluğuna delâlet eden bir mucize olması bakımından, "basiret, hidayet rehberi ve rahmet" olduğunu bildirip, onun da bu şekilde olması, ancak şu hususi şart ile, yani Hz. Peygamber (s.a.s) o kâfirlere O Kur'an'ın okuduğunda, onların, o Kur'an'ın fesahatine vakıf olup, ondaki pekçok ilmi ihata ederek anlayabilmeleri için, susup o Kur'an'ı dinlemeleri gerektiği şartı ile olunca, o zaman onlara, "Kur'an'ın, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin doğruluğuna delâlet eden bir mucize olduğu zuhur eder. Böylece de onlar, bu Kur'an sayesinde, diğer mucizeleri taleb edebilirler. Bu şekilde de, Kur'an'ın, gerçekten bir basiret bir hidayet rehberi ve bir rahmet olduğunu anlarlar. Binâenaleyh, ayeti bu manaya hamlettiğimizde, ayetler arasındaki münasebet intizam içine girer ve bir mana ifade

eden güzel bir tertip teşekkül etmiş olur. Ama ayeti, imama uyan kimseyi imamın arkasında Kur'an okumaktan men etmek manasına aldığımızda, ayetler arasındaki münasebet bozulur, tertip sarsılır. Dolayısiyle ayeti, bizim söylediğimiz manaya hamletmenin daha evlâ olduğu anlaşılır. Bu anlaşılınca da, ayetteki, *"Kur'an okunduğu zaman hemen onu dinleyin ve susun"* buyruğunun, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğuna, Kur'an'ın, bir mucize oluşu ile delil getirme sadedinde, o müşriklere Kur'an okuduğunda, onlara yönelik bir hitap olduğu sâbit olur. İşte bu durumda, karşı tarafın bu ayetle yaptığı bütün istidlaller düşer. Ayeti, bizim söylediğimiz manaya hamletmenin daha uygun olduğunu şu hususlar da kuvvetlendirir:

Birincisi: Allah Teâlâ, kâfirlerin *"Bu Kur'an'ı dinlemeyin. Onun hakkında manasız gürültüler yapın. Belki böylece üstün gelirsiniz"* (Fussilet, 26) dediklerini anlatmıştır. Cenâb-ı Hak, onların böyle dediklerini naklettiğine göre, onların, Kur'an'da mucize derecesine varan pek çok hususun bulunduğunu anlayabilmeleri için, onlara susup Kur'an'ı dinlemelerini emretmesi uygun ve yerinde olmuş olur.

İkincisi: Allah Teâlâ, bundan önce, *"Bu, iman edecek bir kavim için, Rabbinizden olan basiret, hidayet ve rahmettir"* (A'râf, 203) buyurmuş ve böylece Kur'an'ın mü'minler için bir rahmet olduğunu kesin olarak bildirmiştir. Daha sonra da, *"Kur'an okunduğu zaman, hemen onu dinleyin ve susun. Umulur ki merhamete nail olursunuz"* (A'râf, 204) buyurmuştur. Eğer, Allah'ın *"Hemen onu dinleyin ve susun"* buyruğunun muhatapları müminler olsaydı, *"Umulur ki merhamete nail olursunuz"* buyurmazdı. Çünkü O, bundan önceki ayette, Kur'an'ın mü'minler için bir rahmet olduğunu kesinlikle beyan etmiştir. Binâenaleyh daha nasıl, hemen bunun peşisıra, araya bir fasıl girmeksizin, "Belki de bu Kur'an'ı dinlemek mü'minler için bir rahmet olur" der.

Fakat, ayetteki *"Hemen onu dinleyin ve susun"* emrinin muhataplarının kâfirler olduğunu söylersek, ayetteki, *"Umulur ki merhamete nail olursunuz"* ifadesi yerinde ve güzel olmuş olur. Çünkü o zaman mana, "Onu dinleyiniz, susunuz. Böylece belki sizler o Kur'an'daki i'câz (mucizelik) delillerine muttali olur ve peygambere iman edersiniz; böylece de merhamete nail olanlardan olursunuz" şeklinde olur. Binâenaleyh ayeti bizim söylediğimiz bu manaya hamlettiğimizde, *"umulur ki merhamete nail olursunuz"* ifadesinin güzel ve yerinde olduğu; ama bunun mü'minlere yönelik bir hitap olduğunu söylediğimizde ise, burada **lealle** (umulur ki) lafzının yer alışının güzel ve yerinde olmadığı sabit olmuş olur. Bundan dolayı ayeti bizim söylediğimiz manaya hamletmenin daha evla olduğu sabit olur. Bu durumda, karşı tarafın bu ayetle yaptığı istidlâller bütün yönlerden düşmüş olur. Çünkü biz bu hitabın mü'minleri kapsamayıp, ancak vahyin ve da'vetin tebliğinin ilk zamanlarında, sadece kâfirlere yönelik olduğunu delillerle açıklamıştık.

Zikir ve Duayı Alçak Sesle Yapmak

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ ۝

"Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah ve akşam an. Gafillerden olma"

(A'râf, 205).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Yüksek Sesle Dua Etmeme, Edebdendir

Bil ki Allah Teâlâ, *"Kur'an okunduğu zaman hemen onu dinleyin ve susun"* (A'râf, 204) buyurduğuna göre, onların Kur'an'ı dinleyebilmeleri için, Kur'an'ı okuyanın, bu okuyucunun, o Kur'an'ı yüksek sesle okuduğunu anlamış olursun. O okuyucunun Hz. Muhammed (s.a.s)'den başka birisi olmadığı malumdur. Binâenaleyh bu ayet, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, o kâfirlere yüksek sesle Kur'an okuması için bir emir gibi olmuş olur. Allah Teâla, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bunu, vahiy ve risaletin tebliğinde maksad gerçekleşsin diye emretmiştir. Hak Teâlâ daha sonra, bu emrinin peşinden bu ayette Hz. Peygamber'e, Rabbisini içinden zikretmesini emretmiştir. Bunun hikmeti şudur: İnsanın zikirden (anıp hatırlamadan) istifadesi, ancak, zikir bu şekilde yapıldığında tam ve mükemmel olur. Çünkü bu şekilde yapılacak zikir, ihlasa ve tazarruya daha uygundur.

İKİNCİ MESELE

Dua ve Niyaz Kalbden Gelmeli, Mekanik Olmamalıdır

Allah Teâlâ, peygamberine birtakım kayıtlara bağlı olarak zikretmesini emretmiştir:

Birinci kayıt: وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ *"Rabbini içinden an"* ayetinin ifade ettiğidir. Allah'ı içinden zikretmesinden murad, onun, lisânıyla söylediği zikirlerin manasını bilmesi, (kalbinde, gönlünde) kemâl, izzet, yücelik, celâl ve azamet sıfatlarını hatırlayıp, devamlı bulundurarak anmasıdır.. Bu böyledir, zira lisânıyla zikirde bulunan

kimsenin lisanı, kalben zikirden de uzak olursa, bu faydadan hâlî olur. Baksana fakîhler, bir kimse bu lafızların manasını bilmediği ve onlardan hiçbirşey anlamadığı halde, بِعْتُ وَاشْتَرَيْتُ "Aldım, sattım" dediğinde, bu kimsenin alışverişinin geçerli olmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. İşte burada da böyledir. Bizim söylediğimiz bu hususa, birtakım hükümler bina edilip dayanmaktadır.

Birinci hüküm: Gönül erbabı bazı büyüklerin şöyle dediklerini duymuştum: Bir şeyh, müridlerden birisine halveti ve zikri emretmeyi istediğinde, o kimseye kırk gün halveti ve zahirî ve batınî temizlenmeyi, tasfiyeyi emrederdi.. Daha sonra, bu müddet sona erip tam bir temizlik teşekkül ettiğinde, müridine, Allah'ın doksandokuz ismini okur ve o müride, "Bu isimleri duyduğunda, kalbinin durumunu gözet! Bu isimleri dinlediğinde, kalbinde, bu isimlerden hangisinin tesiri daha kuvvetli ve şevki de daha muazzam oluyorsa, bil ki, Allah Teâlâ sana ancak, bu muayyen ismi zikredip anmaya devam etmen vesîlesiyle mükâşefe ve gayb kapılarını açar!.." der. Bu, bu babta, bu konuda güzel bir yol olup hoş bir metoddur.

Bu Ayet, Kelam-ı Nefsî'nin Varlığını Gösterir

İkinci hüküm: Kelâmcılar şöyle demektedirler: Bu ayet, "kelâm-ı nefsî"nin mevcudiyetine delâlet eder. Zira Cenâb-ı Hak, Resûlüne, Rabbini içinden zikretmesini emredince,nefsî zikrin bulunduğunun tahakkuk ettiğini itiraf etmek gerekir.Kelam-ı nefsînin manası da sadece budur.

Buna göre şayet onlar "Nefsî zikirden muradın, ilim ve marifet olması niçin caiz olmasın?" derlerse, biz deriz ki:

Bu, geçersizdir. Çünkü insan, bir şeyi doğrudan doğruya vasıtasız olarak bilemez.. Çünkü o insan, o şeyin bilgisini, ya o şey mevcutken, yahut da mevcut değilken taleb eder.. Birincisi bâtıldır, çünkü bu, "hasılı tahsîl (var olanı yeniden elde etme) demektir ki, bu imkânsızdır... İkincisi de geçersizdir, çünkü zihin, tasavvur edilemeyen şeyin bilgisinden mahrumdur, gafildir... Bir şeyden habersiz ve gafil olan kimsenin onu talep etmesi, araştırması imkânsızdır. Böylece, insanın, "tasavvurâtı" elde edemiyeceği sabit olmuş olur. Bu sebeple de, bunu emretmek imkânsız olmuş olur. Halbuki ayet, "zikr-i nefsî"nin emredildiğine delâlet etmektedir. Binâenaleyh, zikr-i nefsî'nin marifet, ilim ve tasavvurdan başka bir şey, başka bir mana olması gerekir ki, işte elde edilmek istenen netice de budur.

Üçüncü hüküm: Allah Teâlâ, *"Rabbini içinden... an, zikret"* buyurmuş, "İlahını ve diğer isimleri zikret, an!.." demeyiştir. Cenâb-ı Hak, kendisini bu makamda "Rab" ismiyle adlandırmış ve zatını, Hz. Peygamber'e raci olan zamire izafe ederek, Rabbe-ke (Rabbi-ni) demiştir. Bütün bunlar, Allah'ın sonsuz rahmetine O'nun

kurbiyyet ve yakınlığına, lütuf ve ihsanına delâlet eder.. Cenâb-ı Hakk'ın bu tabirden maksadı, kulunun, bu ismi duyduğu zaman sevinip neşelenmesidir.. Çünkü "Rab" lafzı, terbiye etmeyi, bakıp büyütmeyi ve lütuf ve ihsanı ihsas ettirmektedir. Kul, bu ismi duyup dinlediğinde, Allah'ın kendisine olan her türlü nimetlerini hatırlar. Gerçekteyse, kulun aklı, Allah'ın nimetlerinin sonsuz kısımlarının en azına dahi ulaşamaz. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışsanız, mümkün değil, onları sayamazsınız.."* (Nahl, 18) buyurmuştur. Kalbte, bu ilahî makam inkişâf edince, ümit kuvvetlenir. Bundan sonra kul, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yalvararak ve korkarak"* ifadelerini duyunca, o zaman haşyeti artar. Bu durumda da, kalbte, ümid ve korkuya, haşyete sebep olan şeyler, meydana gelir. İşte o esnada, Hz. Peygamber'in de buyurduğu şu hadiste olduğu gibi, iman mükemmelleşir: لَوْ وُزِنَ خَوْفُ الْمُؤْمِنِ وَرَجَاؤُهُ لَاعْتَدَلا *"Şayet, müminin korkusu ve ümidi tartılacak olsaydı, onlar mutlaka denk gelir, eşit olurlardı."* (19) Ancak ne var ki burada bir inceilik bulunmaktadır, o da şudur: "Rab" sözünü duymak , ümide; "yalvarmak ve korku" ifadelerini duymak ise, korkuya yol açar. Binâenaleyh, ümidi veren şey ile başlanıldığına göre, ümid etme tarafının daha kuvvetli olması gerektiğini anlamış oluyoruz.

Tazarru Hakkında Tasavvufî Bir İzah

İkinci kayıt: Zikirde nazar-ı dikkate alınması gereken şartlardan birisi de, yalvarıp yakarmanın bulunmasıdır. İşte, bu şarta Cenâb-ı Hak, **tazarruan** tabiriyle işaret etmiştir. Bu kayıt nazar-ı dikkate alınması gereken bir kayıttır. Bunun böyle olduğuna, hem naklî hem de aklî delil delâlet etmektedir...

Naklî delile gelince: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, En'âm sûresindeki, *"De ki: "Karanın ve denizin karanlıkları içinden sizi kim kurtarıyor ki ona gizli yalvararak dua edersiniz..."* (En'âm, 63) ayetidir.

Aklî delil ise şudur: Şüphesiz, insanın en mükemmel hali, kendisinde şu iki durumun inkişâf etmesiyle meydana gelir:

a) Rububiyyetin izzeti. Bu gaye, Hak Teâlâ'nın, *"Rabbini içinden... an"* ifadesiyle tamamlanmış, kemâle ermiştir.

b) Ubûdiyyet makamının zilletinin müşahade edilmesi. Bu da, ancak Cenâb-ı Hakk'ın, *"yalvararak"* ifadesiyle kemâle erer. Binâenaleyh, insanın içinden yapmış olduğu zikirden, yalvarmaya, tazarrûya geçmesi, Miraç'tan inmeye; tazarrûdan zikre

19) Keşfu'l-Hafa, (2/166).

geçmesi ise, Mirâc'a yükselmeye benzer. İşte bu iki hal ile, kudsî ruhların, evliyâullahın Mirac'ı tamamlanır.

Burada şöyle bir incelik bulunmaktadır: Allah'ı tanıma ve bilmenin ayrılmaz vasfı, yalvarıp yakarmak ve korkmak, haşyet duymaktır. Kalben yapılan zikrin, yalvarıp yakarmadan ve haşyetten ayrı olması, ondan ayrı bulunması imkânsızdır. O halde, bu yalvarıp yakarmanın ve haşyetin, korkunun nazar-ı dikkate alınmasındaki fayda nedir? Buna şu şekilde cevap verilebilir: Tazarrû ve korku, mutlak manada, marifetullâh'ın ayrılmaz bir vasfı değildir. Zira, çoğu kez, insanın aklında Allah Teâlâ'nın hiç kimseye azâb etmeyeceği inancı yer eder, kökleşir. Çünkü ikâb başkasına eziyyet vermektir. Halbuki, Cenâb-ı Hakk'ın başkasına eziyyet vermede, elde edeceği bir fayda söz konusu değildir. Durum böyle olunca, hiç kimseye azâb etmeyeceği neticesi ortaya çıkar. Bunun böyle olduğuna inanan kimsede, tazarrû ve haşyet, mükemmel bir surette bulunmaz. İşte bu sebepten dolayı Allah, bu iki vasfın mutlaka beraberce bulunması gerektiğini açıkca beyan etmiştir.

Buna bir de şu şekilde de cevap verilebilir: Korku, iki kısımdır:

a) İkabtan dolayı olan korku olup, mübtedîlerin (bu işe yeni başlayanların) makamıdır.

b) Celâl ve azâmetten dolayı olan korku. Bu da, muhakkiklerin, hakikat erbâbının korkusudur. Bu korkunun sona ermesi imkânsızdır. Zira, Allah'ın celâlini bilip tanıyan herkesin kalbinde bu korku, en mükemmel bir biçimde bulunur ve devam eder.

Buna da şu şekilde cevap verilebilir: Mükâşefe erbabının iki makamı vardır.

a) Cemâl'in mükaşefesi.

b) Celâl'ın mükaşefesi. Binâenaleyh, onlar Cemâlullah'ı temaşa ettiklerinde hakiki manada yaşar, hayata ererler; Celâl sıfatıyla mükaşefeye erdirildiklerindeyse, şaşırıp, akılları dolanır; kendilerinden geçerek hedefe ulaşamazlar. İşte, zikir makamında, bu iki tarafın da mutlaka nazar-ı dikkate alınması gerekir.

Allah Korkusu Nasıl Olur?

Üçüncü kayıt: Bu, **hîfet-en** lafzının ifade ettiği hususdur. Bu kelime, bir başka kıraate göre, **hufyet-en** (gizlice) şeklinde okunmuştur. **Zeccâc,** bu kelimenin **(hîfet'en)** aslının, **havfat-en** şeklinde olduğunu; vavın, kendisinden önceki harfin harekesi kesreli olduğu için yâ'ya çevrildiğini söylemiştir. Ben derim ki, bu korku birkaç şekilde kendisini gösterir:

1) Kişinin, amellerinde kusurlu davranmış olma korkusu.

2) Neticenin ne olacağı korkusu. Muhakkik, hak erbabının korkusu, kişinin akıbeti hakkında önce geçmiş olan, sebkat etmiş olan ilahî hükümden ötürüdür. Çünkü neticede, ancak başlangıçta sebkat etmiş olan hüküm ortaya çıkacaktır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ *"Kader, kalemi, Kıyamete kadar olacak olan şeyleri yazıp bitirdi"*(20) derdi.

3) Kişinin, Allah'ın sonsuz ve sınırsız nimetlerine, noksan taatı ve kısır zikirleriyle nasıl mukabele edebileceği korkusu... **Şeyh Ebu Bekr el-Vâsıtî** şöyle derdi: "Şükür şirktir; sizler bana, bunun ne demek olduğunu sorarsanız, ben derim ki: Allah en iyisini bilir ya, belki de bundan murad, Allah'ın çeşitli ihsan ve lütuflarına, şükürle mukabelede bulanmaya çalışan kimsenin (bir nevi) müşrik olmasıdır! Çünkü, bu durumda sanki kul, "Senden nimet, bendense şükür" demiş gibi olur.. Bunun, (bir nevi) şirk olduğunda şüphe yoktur.. Ama insan, kusur işlemiş olduğu korkusu ve kendi zilletini ve boyun eğmişliğini, kusurunu itiraf etmekle beraber, şükürde bulunmaya çalışırsa, işte böylece yapılan şükürde kulluk kokusu duyulur, hissedilir."

İkinci kıraate gelince, ki bu **hufyet-en** kıraatidir. Bu hususta deriz ki: Mübtediler hakkında, amelleri gizleme tavsiyesi, onların taatlarını riya ve şöhret şaibelerinden korumak gayesiyledir. Yolun sonuna vasıl olmuş mukarreb kimselerin gizlemeleri ise gayretten ileri gelir. Zira muhabbetullah mükemmelleştiğinde, gayret, yani kıskançlık doğurur. Bu, muhabbetullaha dalma ve onda yok olma mükemmelleşip iyice tahakkuk ettiğinde zikir, Hz. Peygamber'in مَنْ عَرَفَ اللّٰهَ كَلَّ لِسَانُهُ *"Allah'ı bilip tanıyan kimsenin dilinin derman kesilir"* ifadesine binâen, gizli olarak yapılır..

Duanın Alçak Sesle Olması

Dördüncü kayıt: Bu, وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ *"yüksek olmayan bir sesle"* buyurmasıdır. Bu ifadeden maksat, zikrin, cehr ile gizlilik arasında (orta karar) bir şekilde yapılmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Namazında pek bağırma, sesini o kadar da kısma. İkisinin arası bir yol tut..."* (İsra, 110) buyurmuştur. Yine, O, **Zekeriyya** (a.s)'dan naklen, *"O, Rabbine gizlice niyaz ettiği zaman..."* (Meryem, 3) buyurmuştur. **İbn Abbas,** şöyle demektedir: "Hak Teâlâ'nın, *"yüksek olmayan bir sesle..."* kaydının manası, kişinin, Rabbisini kendi kendisi duyacak bir biçimde zikretmesidir. Zira, bu tabirden maksad, lisân ile yapılan zikrin bulunmasıdır. Lisân ile yapılan zikir, kişinin kendisinin duyacağı şekilde olduğu zaman, o kimsenin hayali bu zikirden müteessir olur.. Kişinin hayalinin müteessir olması ise, ruhanî ve kalbî zikirde, bir

20) **Keşfu'l-Hafâ**, 1/332.

tür kuvvet meydana getirir. Bu, üç rükundan her biri gittikçe kuvvetlenir ve bu zikirlerin nurları birbirine akseder; bu yansımalar kuvvetin, ruhanî parlaklığın, inkişaf ve mükaşefenin ve cisimler aleminin karanlıklarının basamaklarından, nûr ve karanlığın müdebbiri olan Cenâb-ı Hakk'ın ilahi nurlarına yükselmenin çoğalmasına ve ziyadeleşmesine sebep olur.

Gudüvv İle Âsâl Vakitlerinin İzahı

Beşinci kayıt: بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ buyruğunun ifade ettiği hususdur. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Gudüvv lafzıyla ilgili iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bu kelime masdardır. Nitekim, غَدَوْتُ-غَدْواً-غُدُوّاً denilir. غُدُوُّهَا شَهْرٌ *"Sabah gidişi, bir aylık yoldur"* (Sebe, 12) ayetinde de böyledir. Bu, "Onun sabah yolculuğu, bir aylık mesafedir" demektir. Kuşluk (sabah) vakti sonra "gudüv" diye ifade edilmiştir. "Vakti yaklaştı, vakti geldi" manasında da, دَنَا الصَّبَاحُ "sabah yaklaştı" ve دَنَا الْمَسَاءُ "Akşam yaklaştı" denilir.

İkinci görüş: Bu görüşe göre, "**gudüvv**" kelimesi, "**gudve**" kelimesinin çoğuludur. **Leys** şöyle der: **Gudüvv** kelimesi, tıpkı **ğedevât** gibi cemîdir. **Gedevât** kelimesinin müfredi, **gudve**'dir.

Ayetteki **asâl** kelimesi hakkında **Ferrâ** şöyle der: "Bunun müfredi, **asl** şeklindedir. **Asl** kelimesinin Müfredi de, **asîl** kelimesidir. Nitekim, "Akşam üzeri" manasında جِئْنَاهُمْ مُؤْصِلِينَ "Onlara akşamleyin geldik" denilir. **Asîl** kelimesinin, **asl** kelimesinden alındığı da söylenmiştir. Gün, gecesiyle birlikte, ancak gecenin evvelinden başlar. Gündüzün sonu da, ikinci günün başlangıcına bitişik olan her gündür. Böylece gündüzün sonu, ikinci gün için asl (başlangıç) olan şeye bitişik olduğu için **asîl**" diye adlandırılmıştır."

İKİNCİ MESELE

Sabah ve Akşam İbadet İstenmesinin Hikmeti

Bu "zikir", bilhassa sabah ve akşam vaktine tahsis edilmiştir. Bunun hikmeti şudur: "İnsan sabah vakti, âdetâ ölüm demek olan uykudan, yine sanki bir hayat gibi olan uyanıklık haline geçer. Âlem de, yokluk demek olan karanlıktan, varlık demek olan aydınlığa geçmiş olur. Akşamleyin ise durum bunun zıddına olur. Çünkü insan o vakitte, hayattan ölüme; âlem de yine o vakitte sırf aydınlıktan, sırf karanlığa geçer. İşte bu iki vakitte, bu hayranlık veren ve kâhir iki değişiklik meydana gelir ki, böylesi bir değiştirmeye ancak, apaçık bir hikmet ve sonsuz bir kudret sahibi olan Allah kâdir olabilir. İşte bu fevkalâde

güzel, hayranlık veren incelikten ötürü, Allah Teâlâ, bilhassa bu iki vakitte "zikir" yapılmasını (ibadet edilmesini) söylemiştir.

Bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Cenab-ı Hak bu iki vakti zikretmiş ve bununla insanın, mümkün oldukça (her vakit) zikir ve ibadete devam etmesini dilemiştir."

İbn Abbas (r.a)'ın, *"Onlar, ayakta iken, otururken ve yanları üstünde (yatarken), hep Allah'ı zikredip anarlar"* (Âl İmran, 191) ayetini tefsir ederken: "Eğer insan için, bu hallerin dışında dördüncü bir hal olsaydı, Allah Teâlâ mutlaka o halde de zikri emrederdi" dediği rivayet edilmiştir. Bu sözden maksad, Allah Teâlâ'nın, zikri devamlı olarak yapmayı emrettiğini göstermektir.

Ruh İle Beden Arasında Karşılıklı Etki

Altıncı kayıt: Bu, ayetteki وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ *"Gafillerden olma"* ifadesinin anlattığı hususdur. Buna göre ayetin manası şöyledir: Ayetteki *"sabah ve akşam"* kaydı zikrin her vakit olması gerektiğine; *"gafillerden olma"* kaydı da, kalben yapılan zikrin (anıp hatırlamanın) devamlı olması ve insanın, beşeri güç ve kuvveti nisbetinde, bir an dahi olsun, Allah Teâlâ'nın celâl ve kibriyasını aklından çıkarmaması gerektiğine delâlet eder. Sözün özü şudur: Ruh ile beden arasında, hayranlık veren bir münasebet vardır. Çünkü ruh cevherinde meydana gelen her tesirden bir tesir de bedene iner. Bedende meydana gelen her halden de, bazı tesirler ruha yükselir. Baksana insan, ekşi birşeyi aklına getirip hatırladığında dişleri kamaşır. Kötü bir şeyi ve kızgınlık veren bir hali düşünüp hatırladığında ise, bedeni ısınır. Bütün bunlar, ruhdan bedene geçen birtakım tesirlerdir. Yine insan, herhangi bir amele hep devam ettiği zaman, ruh cevherinde bundan dolayı, köklü ve kuvvetli bir meleke (alışkanlık) meydana gelir. Bütün bu gibi şeyler de, bedenden rûha geçen neticelerdir.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: İnsan, sadece kendisi duyacak bir şekilde, diliyle Allah'ı zikre devam ettiğinde, dil ile yapılan bu zikirden dolayı, hayalde birtakım tesirler doğar. Sonra hayaldeki bu tesirlerden, ruh cevherine daha fazla nur ve parlaklık yükselir. Daha sonra rûha doğan bu nurlardan, lisana, oradan da hayale tesirler yansır. Sonra da, bir başka defa da, bunlar akla yansır ve bu aynaların birbirinden olan bu nurânî yansımaları devam eder, birbiriyle güç kazanır ve birbiriyle mükemmelleşir. Her mertebedeki nûrun artmasının bir sınırı olmadığı için, bu yüce ve kutsî makamlardaki ârifîerin yolculuğunun da bir sonu ve sınırı yoktur. Bu, sâhili olmayan bir okyanus ve sınırı olmayan bir matlubtur.

Bil ki ayetteki, *"Rabbini içinden...an"* buyruğu her nekadar zâhiren Hz. Peygamber (s.a.s.)'e yönelik bir hitab ise de, bütün mükelleflere yönelik umumî bir ifadedir. Herkesin "nefs-i nâtıka"sının cevherinin istidadına göre, belli bir derecesi ve mertebesi vardır. Nitekim Cenâb-ı Allah melekleri anlatırken, (onların) şöyle

dediklerini bildirmiştir: *"Bizden, hiçbirimiz müstesna olmamak üzere, herbirimiz için malûm birer makam vardır"* (Saffat, 164).

Kul Allah'a Yaklaştıkça İbadetini Artırır

إِنَّ الَّذِينَ عِندَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ ﴿٢٠٦﴾

"Şüphe yok ki Rabbinin katındakiler, O'na ibadet etmekten asla kibirlenmezler; O'nu tesbîh ederler Ve yalnız O'na secde ederler."
(A'râf, 206).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allah Teâlâ, peygamberini zikre ve ona devam etmeye teşvik edince, bunun peşinden, zikre götüren sebebleri kuvvetlendiren hususu da getirerek, *"Şüphe yok ki Rabbinin katındakiler, O'na ibadet etmekten aslâ kibirlenmezler..."* buyurmuştur. Bunun manası şöyledir: Melekler, onca kıymetli, alabildiğine temiz ve şehvet, gazab sebeblerinden, kin ve hased gibi şeylerden uzak ve berî olmalarına rağmen, ibadete, secdeye, huşûya ve itaata devam ettiklerine göre, insanın, maddeler âleminin zulmetlerine esir olmasından ve beşerî lezzetler ve insanî hususiyetlerle donatılmış olmasından dolayı Allah'a kulluk ve itaata devam etmesi daha evlâdır. İşte bundan dolayı **Hz. İsâ** (a.s.), *"(Allah) bana, hayatta bulunduğum müddetçe, namazı ve zekatı emretti"* (Meryem, 31) demiştir. Cenâb-ı Allah Hz. Muhammed (s.a.s)'e de, *"Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et"* (Hicr, 99) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE
Allah'ın Mekândan Münezzeh Olması

Müşebbihe, ayetteki, *"Rabbinin katındakiler"* tabirine tutunarak, "Bu ifadedeki **ind** (katında-yanında) lafzı, bir mekan ve bir yön manasını ihsâs ettirmektedir" demişlerdir. Buna şöyle cevap veririz: "Biz bu sûrede ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ (A'raf, 54) ayetini tefsir ederken, Hak Teâlâ'nın bir mekan ve cihette olmasının imkansız olduğuna dâir, pek çok aklî ve naklî delil zikretmiştik. Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz, "Bu ayeti te'vil etmek gerekir" deriz. Bunu birkaç yönden izah ederiz:

1) Allah Teâlâ bir başka ayetinde *"O (Allah) sizinle beraberdir"* (Hadîd, 4) buyurmuştur. Şüphe yok ki bu beraberlik cihet ve mekan bakımından değil, Allah'ın fazlı ve rahmetinin bizimle olması bakımındandır. İşte bu, tefsir ettiğimiz ayette de böyledir. Hem sonra hadis-i kudsîlerde, Cenâb-ı Allah'ın, أَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُمْ لأَجْلِي *"Ben, benim için kalbleri kırık (mahzûn) olanların yanındayım"* buyurduğu rivayet edilmiştir. Buradaki, *"yanındayım"* ifadesinin, mekan ve cihet bakımından bir yanında oluş manasında olmadığı hususunda bir ihtilaf yoktur. İşte ayetteki *"katında"* ifadesinde de böyledir.

2) Bu kelimeden maksad, şeref bakımından yakın (yüksek) oluştur. Nitekim, "Vezirin, padişaha büyük bir yakınlığı vardır" denilir. Bu tabirdeki "yakınlık" ile yer ve cihet bakımından yakınlık kastedilmemiştir. Çünkü padişahın kapıcı ve odacıları (hizmetkârları), yön ve mekan bakımından padişaha, vezirden daha yakındırlar. Şu halde bu sözde, nazar-ı dikkate alınan yakınlığın, mekan ve cihet bakımından olan değil, şeref bakımından yakınlık olduğunu anlıyoruz.

3) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, kendi (katına) izafe ederek, melekleri şereflendirmesidir. Çünkü Hak Teâlâ onları, şerefli ve kıymetli bir yerde yerleştirmiş ve o yeri nurların durağı, ruhların, taatların ve iyiliklerin yükseleceği bir yer kılmıştır.

4) Hak Teâlâ, melekleri anlatırken, *"Rabbinin katındakiler..."* buyurmuştur. Çünkü onlar, Allah'ın mahlûkata gönderdiği elçileridir. Nitekim bir beldede dağınık olarak bulunsalar bile, halifenin ordusu için, "Halifenin katında büyük bir ordusu vardır" denilir. İşte burada da böyledir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ebu Bekr el-Esamm (r.h), meleklerin, insanlardan efdal olduğunu isbat için bu ayete tutunmuş ve "Çünkü Allah Teâlâ, peygamberine ibadet ve zikri emredince, *"Şüphe yok ki Rabbinin katındakiler, O'na ibadet etmekten asla kibirlenmezler"* buyurmuştur. Bu, "Öyleyse senin ibadet etmen için daha çok sebep vardır" demektir. Bu söz ancak, melekler ordan üstün olduğu takdirde doğru olur" (demiştir).

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ, meleklerin taatları arasında, ilk olarak, onların Allah'ı tesbih ediyor oluşlarını zikretmiştir. Biliyorsun ki "tesbih", Allah'ı her türlü kötülük ve eksiklikten tenzîh etmektir. Bu ise, çeşitli marifet ve ilimleri bilmeye dayanır. Sonra Allah, onların tesbîh ettiklerini zikredince, bunun peşisıra, secde ettiklerini bildirmiştir. Secde, uzuvlarla yapılan bir şeydir. İşte bu sıra, taat ve kullukta asıl olanın, kalbe âit ameller olduğuna; uzuvların amellerinin, kalbin amellerine varıp dayandığına delâlet eder. Ayetteki, *"Yalnız O'na secde ederler"* tabiri, hasr manası ifade eder. Bu, "Onlar, Allah'dan başkasına secde etmezler" demektir. Buna göre eğer, "Ayetteki bu ifade ile, *"Bunun*

üzerine meleklerin hepsi secde etti" (Hicr, 30) ayeti nasıl bağdaştırılabilir? Çünkü bu ayette meleklerin, **Hz. Adem (a.s)'e** secde ettikleri anlatılmaktadır'' denilirse, şöyle cevap verilir: **Allame Gazâlî: ''Hz. Adem'e** secde eden melekler, yeryüzü melekleridir. Ama gökyüzündeki büyük melekler **Hz. Adem'e** secde etmemişlerdir'' demiştir. Bu hususta şu da söylenebilir:''Ayetteki, *"Yalnız O'na secde ederler"* ifadesi, meleklerin Allah'dan başkasına secde etmediklerini anlatır. Bu da, umûmî bir ifadedir. Ama, *"Meleklerin hepsi (Âdem'e) secde ettiler"* (Hicr, 30) ayeti, hâs bir ifâdedir. Hâs ifâde, âmm (umûmî) olan ifâdeden önce nazar-ı itibara alınır.'' Bil ki meleklerin, Allah'a kulluğa iyice dalmış olduklarını gösteren ayetler pek çoktur. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, meleklerin sözü olarak naklettiği, *"Biziz, o saf saf dizilenler, mutlak biz. Biziz o tesbih edenler biz"* (Saffât, 165-166) ayeti ile *"Melekleri görürsün ki, Rablerine hamd ile tesbih ederek Arş'ın etrafını kuşatmışlardır"* (Zümer, 75) ayetinde olduğu gibi... Allah en iyi bilendir.

Allah, ümmî peygamber Hz. Muhammed efendimize, onun âl ve ashabına bol bol salat-ü selâm eylesin (Amin).

★ ★
★

ENFÂL SÛRESİ

•

Otuzdan otuzaltıncı âyetin
sonuna kadar olan kısım hariç,
bu sûrenin hepsi Medenîdir.
Bu âyetler ise Mekkîdir.
Sûre, yetmişbeş âyettir.
Bu sûre, Bakara sûresinden sonra
nâzil olmuştur.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Ganimet Hakkındaki Hükmü Soranlar

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْأَنفَالِ ۖ قُلِ الْأَنفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ ۖ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ ۖ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ۝١

"Sana ganîmetleri sorarlar. De ki: "Ganîmetler Allah'ın ve Resûlünündür. O halde mü'minlerdenseniz, Allah'dan sakının, aranızda olan şeyleri düzeltin. Allah'a ve Resûlüne itaat edin."

(Enfâl, 1).

Bil ki ayetteki, *"Sana ganîmetlerden sorarlar"* tabiri şu beş hususun araştırılmasını gerektirir:

1) Soranın kim,

2) Sorulanın kim,

3) Ganimetin ne olduğu,

4) Bunun, ganimetin hangi hükümleri ile ilgili bir soru olduğu; ve

5) Müfessirlerin **"enfâl"** kelimesini nasıl tefsir ettikleri...

1) Bu soruyu soranların kimler olduğu hususunda deriz ki: Ayetteki, *"Sana*

ganîmetleri sorarlar" tabiri daha önce kendilerinden bahsedilmemiş kimselerle ilgilidir. Bunun burada, bu şekilde getirilmesi son derece güzeldir. Çünkü bu ayetler nâzil olurken, bu soruyu soran belli birisidir. Binâenaleyh soranın o kimse olduğunu söylemek gerekir. Bu hususta soru soranın, ganîmet ve enfâl ile ilgisi olan bazı kimseler olduğunda şüphe yoktur. Bu kimseler, sahabeden bazı insanlardır.

2) Bu, soruyu kime sorulduğu meselesidir. Bunun, Hz. Peygamber (s.a.s) olduğunda şüphe yoktur.

Enfâlin Ne Olduğu?

3) "**Enfâl**" nedir?" meselesi... Biz deriz ki: **Zührî** şöyle demiştir: "Arapça'da **nefl** ve **nâfile** kelimeleri, asıldan fazla olan şeyi ifâde ederler. Ganimetlere "**enfâl**" denilmiştir. Çünkü müslümanlar, ganimetler hususunda, kendilerine ganimet almak helâl kılınmamış olan diğer ümmetlere üstün kılınmışlardır. Nâfile namaz da, asıl olan farz namazlara ilave namazlar oldukları için, "nâfile" adını almışlardır. Cenâb-ı Hak da وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً *"İbrahim'e, İshak'ı ve ilaveten Ya'kûb'u ihsan ettik"* (Enbiya 72) yani, "istediğine ilave olarak **Ya'kub**'u ihsan ettik" buyurmuştur."

4) Bu sorunun, "**enfâl**"in hangi hükmü ile ilgili olduğu meselesidir: Diyoruz ki: Bu hususta iki izah yapılmıştır:

Enfâl Hakkındaki Birinci Görüş: Ayetteki *"sorarlar"* ifadesi, her nekadar müphem bir ifade ise de, cevabı belirlemek, o sorunun o belli cevapla ilgili olduğunu gösterir. Hak Teâlâ'nın, *"Sana hayzı sorarlar"* (Bakara, 222) ve *"Sana yetimleri sorarlar"* (Bakara, 220) ayetleri de bunun benzeridir. Bu ifâdelerden, bu sorunun hayız ve yetimlerle ilgili hükümlerden biri hakkında olduğu anlaşılıyor. Halbuki o hüküm belli bir hüküm değildir. Fakat cevap, onu belirli hale getirmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, hayz hakkında, *"De ki: "O bir ezâdır. Onun için hayız zamanında kadınlardan (onlarla cinsi temastan) uzak durun"* (Bakara, 222) buyurmuştur. Binâenaleyh cevap, o sorunun, hayız halinde kadınlarla cinsî münasebette bulunma ile ilgili olduğunu gösterir. Yine Cenâb-ı Allah yetimler hakkında da, *"De ki: "Onları yararlı ve iyi bir hale getirmek hayırlıdır. Şayet kendileriyle bir arada yaşarsanız onlar sizin kardeşlerinizdir"* (Bakara, 220) buyurmuştur. Binâenaleyh bu belirli cevap, yetimler hakkındaki o sorunun, onların mallarında tasarrufta bulunma ve onlara vekil olma ile ilgili olduğunu gösterir.

Yine Allah Teâlâ, *"Sana "Rûh"u sorarlar"* (İsra, 85) buyurmuştur. Bu ifadede, sorunun rûhun hangi hususunda olduğunu gösteren birşey yoktur. Cenâb-ı Hak, bu soruya cevap olarak, *"De ki: "Ruh Rabbimin emrindendir.."* (İsra, 85) buyurmuştur. Bu cevap, sorunun, rûhun muhdes (yaratılmış) veya kadîm olması ile ilgili olduğuna delâlet eder.

İşte "**Enfâl**" ayetinde de böyledir. Allah Teâlâ bu sorunun cevabında, *"De ki: Enfâl (ganimetler), Allah'ın ve Resûlünündür"* buyurmuştur. Böylece bu cevap, soruyu soranların **enfâl** hakkındaki sorularının, ganimetin kime verileceği ve buna kimin müstehak olduğu hususunda olduğuna delâlet eder.

İkinci görüş: Ayetteki, *"Sana ganimetleri sorarlar"* ifadesi, "senden ganimetlerden isterler" demektir. Dolayısıyla buradaki **seale** (sorarlar) fiili ile, hadis-i şerifte de rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, kendilerine ganimetlerden vermesini "istediler" manası kastedilmiştir. Zira onlar, "Ey Allah'ın Resûlü, bana şunu ver, bana şunu ver" diyorlardı. Ayetteki, **an** harf-i cerrinin, **min** manasına olması uzak bir ihtimal değildir. Bu görüş, **İkrime**'ye aittir. **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a), ayeti, يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ *"Senden ganimetleri istiyorlar"* şeklinde okumuştur.

5) Bu, müfessirlerin, ayetteki "**enfâl**" ile ne kasdedildiği konusundaki görüşlerini anlatmaktır. Deriz ki: O müslümanların *"enfal"* hakkında soru sormaları onlar arasında bu hususta bir çekişmenin ve münakaşanın olduğunu gösterir. Buna şunlar da delâlet eder:

a) Ayetteki, *"De ki: "Enfal Allah'ın ve Resûlünündür"* buyruğu bu cevabın verilmesinin maksadının, onları çekişmekten ve hasımlaşmaktan men etmek olduğunu gösterir.

b) Ayetteki, *"Allah'dan sakının, aranızda olan şeyleri düzeltin"* ifâdesi, onların bunu, aralarına bir husûmet düştükten sonra sorduklarını gösterir.

c) Ayetteki, *"O halde mü'minlerdenseniz... Allah'a ve Resûlüne itaat edin"* ifadesi de, aynı şeye delâlet eder. Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki; "Ayette geçen "**enfâl**" sözünde, kâfirlerden zorla alınmış mallar demek olan ganimetlerin kastedilmiş olması muhtemel olduğu gibi, ganimet dışında birşeyin kastedilmiş olması da muhtemeldir.

Birinci ihtimalle ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s), ashâbın, **Bedir Günü** elde ettikleri ganimetleri hem **Bedir Savaşı**'na katılmış olanlara, hem de katılmamış olan müslümanlara bölüştürmüştü. Bedir savaşında bulunmadığı halde bu ganimetten istifade edenlerin üçü Muhâcirlerden, beşi de "Ensar"dandı. Muhacirlerden biri, **Hz. Osman** idi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) onu, kızı hasta olduğu için, onun yanında bırakmıştı. Diğer ikisi de **Talha** (r.a) ile **Sa'îd b. Zeyd** (r.a) idi. Zira Hz. Peygamber (s.a.s), bu ikisini müşriklerin kervanının durumunu gözetlemeleri için göndermişti. Onlar da bunun için Şam yoluna çıkmışlardı. Ensar'dan olan o beş kişiden birisi **Ebu Lübâbe Mervan b. Abdülmünzir** idi. Hz. Peygamber (s.a.s) onu Medine'de kendi yerine vekil

bırakmıştı. Bunlardan diğer birisi **Âsım** (r.a) idi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu da, "**Âliye**"de vekil olarak bırakmıştı. Üçüncüsü, **Hariş b. Hatıb** olup, Hz. Peygamber (s.a.s) bunu, **Revhâ**'dan, kendisine bir haber ulaştırmak üzere **Amr b. Avf**'a göndermişti. Bu beş kişiden dördüncüsü ise, **Hariş b. es-Samt** idi. Bu da, **Revha**'da hastalanıp (kalmıştı). Beşincisi ise **Huvât b. Cübeyr**'dir. İşte Bedir savaşında bulunmadığı halde ganimet alan Ensar bunlardır. Hz. Peygamber (s.a.s), bunlara da ganimetlerden pay verdi. Dolayısıyla diğer müslümanlar arasında bu husus dedikoduya sebeb oldu. İşte bunun üzerine, bu ayet nâzil oldu.

2) Rivayet olunduğuna göre, **Bedir Günü** genç olanlar savaştılar ve esir aldılar. Yaşlı müslümanlar ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'le birlikte gerideki saflarda beklediler. Bundan dolayı gençler, "Ganimetler bize âit. Çünkü biz vuruştuk, kâfirleri biz hezimete uğrattık" dediler. İhtiyarlar da, "Biz, sizin gerideki destekçileriniz idik. Eğer bozguna uğrasaydınız, bizim yanımıza gelip toplanacaktınız. Binâenaleyh ganimetleri, bizi dışta bırakarak almayın" dediler. İşte bundan dolayı aralarında bir çekişme meydana geldi ve ayet bunun üzerine nâzil oldu.

3) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Ayetteki "**enfâl**" kelimesi ile "ganimetler" kastedilmiştir. O müslümanlar kendilerinden önceki ümmetlere ganimet almak haram olduğu için, bunun hükmünü sormuşlardır." Bu görüş zayıftır. Çünkü bu takdirde, bu sorunun maksadı, sadece Allah Teâlâ'nın bu hususdaki hükmünü sorup öğrenmek olur. Halbuki biz, delillere dayanarak, bu sorunun, müslümanlar arasında meydana gelen bir münakaşa ve çekişmeden ötürü sorulduğunu beyan etmiştik.

Enfal Hakkındaki İkinci Görüş

İkinci ihtimale gelince ki bu, ayette bahsedilen "**enfâl**"in, ganimetten başka bir şey olmasıdır. Böyle olmasına göre, ayetteki "**enfâl**" kelimesinin tefsiri hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Bazı rivayetlerde, **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Ayetteki "**enfâl**"dan maksad, hayvan, köle veya eşya gibi arada bir savaş olmaksızın, müşriklerden müslümanlara geçen şeylerdir. Bu gibi şeyler Hz. Peygamber (s.a.s)'e aittir. O, bunları istediği gibi kullanır ve dağıtır."

b) "**Enfâl**" ile, Allah Teâlâ'nın ehl-i humus (yani ganimetin beşte birini alacaklar) için, hükmettiği beşte bir pay kastedilmiştir. Bu görüş, **Mücahid**'indir. **Mücâhid**'e göre ashab, Hz. Peygamber (s.a.s)'den humus (beştebir) hakkında soru sormuşlar ve ayet bunun üzerine nâzil olmuştur.

c) Ayette bahsedilen **enfâl**, "seleb"tir. Bu, gâziyi savaşa teşvik için, ganimetlerden elde edeceği hisseye ilave olarak fazladan verilecek şeydir. Bu, mesela halifenin,

"Kim savaşta birisini öldürürse, **selebi** (soykası, atı, silahı v.s.) ona âittir." Veya bir seriyyeye, "Elde edeceğiniz şey size âittir" veya "onun yarısı, üçte biri, dörtte biri size aittir" demesi gibidir. Halbuki "**enfal**"in humusu olmaz. **Sa'd İbn Ebî Vakkas**'ın, şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kardeşim **Umeyr, Bedir Günü** öldürüldü. Ben de, buna mukabil, **Sa'd İbn el-Âs**'ı öldürdüm ve kılıcını aldım. Kılıç çok hoşuma gitti. Onu, Hz. Peygamber'e getirdim ve "Allah, müşriklerden dolayı yüreğime su serpti... Öyleyse, bu kılıcı bana hibe et!" dedim... Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"O, ne benim, ne de senindir; onu, ganimetlerin konulduğu yere bırak!"* dedi. Ben de, kılıcı denilen yere bıraktım. Halbuki, kardeşimin öldürülüp üzerindekilerin alınmasından dolayı içimde, ancak Allah'ın bileceği bir kin ve hınç vardı.. Biraz öteye gitmiştim ki, Hz. Peygamber (s.a.s) bana geldi; işte o zaman, Enfâl sûresi nazil olmuştu.. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Ey Sa'd, sen benden kılıcı istedin; halbuki o, benim değildi; o şimdi benim oldu.. O halde, onu alabilirsin.."* buyurdu.

Kâdî şöyle demektedir: "Ayet, bütün bu izahlara muhtemeldir. Ayette, bunların bir kısmını, diğerine tercih etmeye dair bir delil bulunmamaktadır. Eğer hadislerde, bunlardan birini tayin etmeye delâlet edecek sahih bir haber tesbit edilirse, o zaman o mânâ verilir; aksi halde bütün bu mana ve izahlar, ihtimal dahilindedir.. Bu manalardan her biri, ayrı ayrı düşünülebileceği gibi, bunların hepsinin birden murad edilmiş olması da caizdir. Çünkü aralarında herhangi bir tenakuz ve çelişki bulunmamaktadır. Ama, bunlardan, doğruya en yakın olan husus şudur: Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ganimet elde edilmeden önce de sonra da, ganimet mallarından başkasına fazladan bir şeyler verebilmesi murad edilmiştir.. Çünkü, bu, cihada teşvik ve gönülleri güçlendirip takviye etmek amacıyla, Hz. Peygamber'e caiz olan bir şeydir. Mesela bu, iyi savaşsın diye harbin başında, veyahut da harbten dönünce birisine fazladan bir şeyler vermek; yahut ona, savaşan kimsenin öldürdüğü kimselerden elde ettiği şeyleri vermek ya da savaşa katılanların bir kısmına, elde ettikleri ganimet mallarından az vererek, ona, Hz. Peygamber'e mahsus olan beşte birlik hisseden olmak üzere, fazladan bir şey vermek... gibidir. Böyle olması halinde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: "Ganimetler Allah'ın ve Resûlünündür.."* buyurarak mücahidlerin hak ettiklerine ilave olarak verilen şeyler kastedilmiş olur:

Cenâb-ı Hakk'ın قُلِ ٱلْأَنفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ *"De ki: Ganimetler Allah'ın ve Resûlünündür..."* ifadesine gelince, bu hususta şu iki açıklama yapılmıştır:

Birinci açıklama: Bununla şu kastedilmiştir: "Enfâlin hükmü, Allah ve Resûlüne aittir. Allah, hikmetinin gerektirdiği şeye göre, o enfâlin taksimatını, Hz. Peygamber'e emretmiştir. Bu, enfâlin taksimatıyla ilgili mesele, hiç kimsenin görüşüne bırakılmamıştır.

İkinci açıklama: Mücahid, İkrime ve **Süddî** şöyle demişlerdir: Bu ifade, müteakip 41. ayet فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ ile neshedilmiştir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: "ganimetler Allah'ın ve Resûlünündür..."* (Enfal, 41) buyruğu, ganimetlerin tamamının

Peygamber'e ait olmasını gerektirir.. Böylece Allah Teâlâ bu hükmü, "humus" (beşte bir) ifade eden ayetlerle neshetmiştir..." Bu, bir kısım rivayetlerde yer alan **İbn Abbas**'ın görüşüdür.

Buna şu iki yönden cevap verilir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: "Ganimetler Allah'ın ve Resûlünündür"* buyruğunun manası, "Bu hususlaki hüküm, Allah ve O'nun peyamberine aittir..." şeklindedir. Bu mana, bu ifadede daima bulunur ve devam eder.. Binâenaleyh, bunun mensûh olması imkânsızdır.. Daha sonra Cenâb-ı Hak, ganimetlerin beşte dördünün o ganimetleri almış olan kimselerin mülkü olduğuna hükmetmiştir..

b) Beşte biri ifade eden ayet, ganimetin, onu alan kimselerin mülkü olduğuna delalet eder. Halbuki, bu ayette geçen "enfâl" sözü, ganimetlerle değil, "**selebı** ölünün üzerinden alınan eşya" diye tefsir edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s), herhangi bir maslahat ve faydadan dolayı, bu malları bazı kimselere vermiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ *"Allah'a karşı gelmekten sakının, aranızda olan şeyleri düzeltin"* buyurmuştur. Bu hususta da iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Bu, "Allah'ın ikabından korkunuz. Allah'ın ma'siyet dediği şeyleri yapmaya yeltenmeyiniz... Bu gibi haller sebebiyle, aranızdaki çekişme ve düşmanlıkları bırakınız ve Allah'ın Resûlünün hükmettiğine razı olunuz. " demektir.

İkinci bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, *"aranızda olan şeyleri düzeltin"* emri, yani, "Aranızdaki (muhtelif) görüşleri düzeltip ıslâh ediniz..." demektir.. Sözler, insanlar arasında konuşulup meydana geldiği için, tıpkı sırların, kalblerde saklı kalmasından dolayı onlara zâti's-sudûr denildiği gibi, sözlere de **zâtu'l-beyn** denilir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *"Mü'minlerdenseniz... Allah'a ve Resûlüne itaat edin"* buyurmuştur. Bu ayetten elde edilen mana şudur: "Allah Teâlâ, ashabı, *"Allah'a karşı gelmekten sakının, aranızda olan şeyleri düzeltin"* buyruğu ile Resûlün hükmüne muhalefet etmekten nehyetmiştir "Sonra da onlara *"Allah'a ve Resûlüne itaat edin"* emriyle Resûle tâatte bulunmak sûretiyle itâat etmelerini emretmek suretiyle bu hususu pekiştirmiştir.. Bunu, iyice pekiştirmek amacıyla da, daha sonra *"müminlerdenseniz..."* denmiştir ki bu son ifadeyle Cenâb-ı Hak, şu manayı kastetmiştir: Resûlün sizi kendisine davet ve teşvik ettiği o iman, ancak Resûle tâatı iltizam edip üstlenmekle tam ve mükemmel olur. Binâenaleyh, Resûle itâat etme dairesinin dışında kalmaktan sakınınız. "

Tâatı terketmenin, imanın yokluğunu, zevâl bulmasını gerektireceğini söyleyenler, bu ayetle istidlâl etmişlerdir. Bunun izahı şudur: İn şart edatı ile bir şeye bağlanan, ta'lîk edilen şey, bu şey bulunmadığında o da bulunmaz. Burada da iman, in edatıyla, "tâat" fiiline bağlanmıştır. Binâenaleyh, taât olmadığı, bulunmadığı zaman, "iman"ın da bulunmaması gerekir. Bu meselenin tamamı, Cenâb-ı Hakk'ın إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَآئِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ (Nisa, 31) ayetinin tefsirinde zikredilmiştir. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Gerçek Mü'minin Başlıca Vasıfları

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ۝ الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ۝ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا ۚ لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِندَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ۝

"Mü'minler ancak onlardır ki, Allah anıldığı zaman yürekleri titrer, karşılarında O'nun ayetleri okununca, bu onların imanını artırır, onlar ancak Rablerine dayanıp güvenirler. Onlardır ki namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden Allah yolunda harcarlar. İşte onlar, gerçek mü'minlerin ta kendileridir. Rableri katında dereceler, bağışlanma ve sayısı bitmez, müddeti tükenmez rızk onlarındır"

(Enfâl, 2-4).

Bil ki Allah Teâlâ, *"Mü'minlerdenseniz... Allah'a ve Resûlüne itaat edin."* buyurup, bu da imanın, taata götürmesini iktizâ edince, Cenâb-ı Hak bu hususu bu ayette, çok iyi bir biçimde açıklayıp tafsilatta bulunarak, imanın, ancak bu tâat ifâ edildiğinde bulunacağını beyan etmek üzere: "Mü'minler ancak .... " buyurmuştur. Bil ki bu ayet, imanın, ancak şu beş husus mevcut olduğunda tahakkuk edeceğine delâlet eder:

Allah Anılınca Kalpleri Titrer

1) Cenâb-ı Hakk'ın, الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ *"onlardır ki, Allah anıldığı zaman yürekleri titrer"* ayetinin beyan ettiği husustur. **Vâhidî** (r.h) şöyle der: "Arapça'da, bir kimse korktuğunda وَجِلَ ــ يَوْجَلُ ــ وَجَلاً ــ فَهُوَ وَجِلٌ ــ أَوْجَلُ denilir. Nitekim şair de,

لَعَمْرُكَ مَا أَدْرِي وَإِنِّي لَأَوْجَلُ / عَلَى إِنَّنَا نَغْدُو أَلَمَنِيَّةُ أَوَّلُ "*Ömrüne yemin ederim* ki, gerçekten ben çok korktuğum halde, belânın önce kime gelip çatacağını bilmiyorum..." demiştir.

Ayetten kastedilen mana ise şudur: "Mü'min kimse, ancak Allah'tan korktuğu zaman mü'min olur." Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rablerine derin saygı göstermekte olanların ondan derileri ürperir..."* (Zümer, 23); *"Rablerinin huzuruna döneceklerinden yürekleri korkarak..."* (Mü'minûn, 57) ve *"ki onlar namazlarda huşûya riâyetkârdırlar..."* (Mü'minûn, 2) ayetleri de böyledir...

Hakikat erbabı şöyle demektedir: Korku iki türlüdür:

a) İkâb korkusu. Cenâb-ı Hakk'ın azâbından korkmak.

b) Azamet ve celâl korkusu. İkâb korkusu, günahkârların duyacağı korkudur. Celâl ve azamet korkusuna gelince bu, ister mukarreb melek olsun, isterse mürsel, gönderilmiş bir nebî olsun, mahlûkatın hiçbirinin kalbinden çıkmayan korkudur. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, zâtı gereği, bütün mevcudattan müstağnîdir, onlara muhtaç değildir. O'nun dışında kalan mevcûdat ise O'na muhtaçtırlar. Muhtaç olan kimse, zengin bir hükümdarın huzurunda bulunduğunda, ondan korkar ve ürperir. Bu dehşete kapılma ve korkma, hükümdarın vereceği cezadan dolayı değildir. Aksine bu, muhtaç olan kimsenin, onun kendisinden zengin; kendisinin de ona muhtaç olduğunu bilmesi, böyle bir korku ve ürpermeye sebep olmuştur.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Eğer ayette geçen korku ile ikâb korkusu murad edilmişse, bu korku, sırf Allah'ı zikretmekten dolayı bulunmaz. Bu ancak, Allah'ın vereceği cezâyı hatırlamadan dolayı bulunur. İşte, buna lâyık olan korku da budur. Zira bu ayetin maksat ve gayesi, "enfâl"in taksimatı hususunda, Bedir savaşına katılanları Allah ve Resûlullah'a itâat etmeye mecbûr etmek, ilzâm etmektir.

Ama, burada geçen korku ile, ikinci kısım korku murad edilmişse, bu, sırf Allah'ı anmaktan dolayı gerekli ve lâzım olan korkudur. Öyleyse, ayette bir takdirde bulunmaya ihtiyaç yoktur.

Şayet, "Allah burada, *"yürekleri titrer. "*; bir başka ayette de, *"Bunlar, iman edenlerdir. Allah'ın zikriyle gönülleri huzur ve sükûna kavuşur. "* (Ra'd, 28) buyurmuştur. Bu iki ayetin arası, nasıl uzlaştırılabilir? Hem, Cenâb-ı Hak, bir başka ayette de: "... *sonra da hem derileri, hem kalbleri Allah'ın zikrine (yatışıp) yumuşar...*" (Zümer, 23) buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki: Gönül huzuru ve itminân, ancak yakîn'in vereceği ferahlık ve manevî serinlik ile olur. Göğsün açılması, inşirâh bulması ise ancak tevhîd bilgisi ile olur. Korku da, ancak ceza korkusundan dolayı

meydana gelir. Şu halde bu iki durum arasında bir zıtlık bulunmamaktadır; aksine biz bu iki vasfın tek bir ayette bulunduğunu söylüyoruz ki, bu ayet Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rablerine derin saygı göstermekte olanların ondan derileri ürperir, sonra da hem derileri hem kalbleri Allah'ın zikrine (yatışıp) yumuşar"* (Zümer, 23) ayetidir. Buna göre mana, "Deriler, Allah'ın azabının korkusundan dolayı ürperir, diken diken olur.. Daha sonra da, onların derileri ve kalbleri, Allah'ın mükâfaatını umduklarında yumuşar" şeklinde olur.

Ayetlerin Okunması, İmanlarını Güçlendirir

2) Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا *"karşılarında ayetleri okununca (bu), onların imanını arttırır. "* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Bir sûre indirildiği zaman içlerinden kimi: "Bu (sûre), hanginizin imanını artırdı?" der"* (Tevbe, 124) ayetinde olduğu gibidir. Sonra, bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Tasdik" manasında olan imanın artması iki şekilde olur: a) Bu, **Vahidî** (r.h)'nin de anlattığına göre, bütün ilim erbâbının benimsemiş olduğu görüştür. Buna göre, kimin bu hususta daha fazla ve daha güçlü delili bulunuyorsa, onun imanı daha fazla olur. Zira, delillerin çokluğuna ve kuvvetine göre, şüpheler yok olup, yakîn (kesin bilgi) hasıl olur, meydana gelir. İşte bu hususa, Hz. Peygamber (s.a.s), لَوْ وُزِنَ إِيمَانُ أَبِي بَكْرٍ بِإِيمَانِ أَهْلِ الْأَرْضِ لَرَجَحَ *"Şayet, Ebu Bekr'in imanı, yeryüzündekilerin imanı ile tartılacak olsaydı, onun imanı ağır basardı..."* [21] sözüyle, işaret etmektedir. Hz. Peygamber, bununla O'nun Allah'a dair bilgisinin daha kuvvetli olduğunu kasdetmektedir.

Bu Ayetteki "Artma"dan Maksat

Birisi şöyle diyebilir: Ayette bahsedilen bu "artma" "ziyadeleşme" ile, ya delilin kuvvetliliği, veyahut da delillerin çokluğu murad edilmiştir. Delilin kuvvetliliği meselesine gelince, bu geçersizdir. Zira, hiç şüphesiz her delil, birtakım mukaddimelerden meydana gelmektedir. O mukaddimeler de ya, zıddına mani olacak biçimde kesin olurlar, veyahut da böyle olmazlar. Binâenaleyh, zıddına mâni olan kesinlik, bütün mukaddimelerde bulunursa, bu tefsire göre, delillerin bir kısmının diğer bir kısmından daha kuvvetli olması imkânsız olur. Zira, zıddına mani olan

21) Benzeri bir hadis için bkz: **Ebu Davud**, Sünnet, 8 (4/208); **Keşfu'l-Hafa**, 2/165; Tirmizi, Rü'ya, 10 (4/540).

kat'iyyet, farklılık kabul etmez.. Eğer, zıddına mani olacak kesinlik, mukaddimelerin tamamında ya da bir kısmında bulunmazsa, bu, delil sayılmaz; aksine bu, bir emâre, (ipucu) olur. Bu emâreden meydana gelecek olan sonuç da, ilim değil, bir zan olur. Böylece, bu anlatmış olduğumuz hususlarla, kuvvet bakımından delillerde farklılıkların bulunmasının imkânsız olduğu sabit olur. Delillerin çokluğu itibariyle farklılıkların bulunması da böyledir. Zira, tek bir delil sebebiyle meydana gelen katiyyet, eğer zıddına mânî olursa, bu durumda onun, pek çok delil bir araya geldiğinde daha da kuvvetli olması imkânsız olur. Yok, eğer zıddına mani olmazsa, o delil olmaz. Aksine o, bir emare olur. Böylece de netice, kesin değil, zannî olur. Binâenaleyh, bu tevîlin de zayıf olduğu sabit olmuş olur.

Bil ki, şöyle denebilir: Ayette bahsedilen artma ile, hem devam, hem de devamsızlık murad edilmiştir. Çünkü istidlalde bulunanlardan bazıları, bir anlık durum hariç, ne delili ne de medlûlü sürekli zihninde taşıyamaz. Bazı kimselerde, bu durum sürekli olabilir. Bu iki uç arasında, farklı ortamlar ve farklı dereceler bulunmaktadır; işte ziyâdeden murad da budur.

b) Tasdik manasında olan imanın artmasına gelince, bu onların, Allah katından nazil olup kendilerine okunan her şeyi tasdik etmeleri demektir. Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında, mükellefiyetler ardarda, peşpeşe gelince, işte her teklifin meydana gelmesi esnasında, onlar tasdik ve ikrârlarını arttırıyorlardı. Bir kimseyi iki şey hakkında tasdik eden bir kimsenin tasdiki, o kimseyi, tek bir şey hakkında tasdik eden kimsenin tasdikinden daha çoktur. Cenâb-ı Hakk'ın, *"karşılarında ayetleri okununca bu, onların imanını arttırır"* buyruğunun manası, "Onlar, her ne zaman yeni bir ayet duyup dinlediklerinde, yeni bir ikrarda bulunurlardı " demek olur. Böylece bu, iman ve tasdikte, bir artma olmuş olur.

Bu ifadeyle ilgili bir üçüncü izah da şudur: Allah'ın kudret ve hikmetinin kemâli, ancak, Allah'ın mahlûkatındaki hikmetinin eserleri vasıtasıyla bilinir, anlaşılır. Bu husus, sahili olmayan bir denizdir. İnsan aklı her ne zaman, Allah'ın bir başka şeyi yaratmasındaki hikmetinin eserlerine takılıp kalırsa, bundan, bir şeyi yaratmasındaki hikmetinin ne olduğunu talep edip aramaya geçer. Böylece de bu kimse, birincisinden daha yüce, daha şerefli ve daha mükemmel olan bir mertebeden başka bir mertebeye geçmiş olur. Bu mertebeler sınırsız olunca, hiç şüphesiz ki tecellî, keşf ve marifet mertebeleri de sınırsız olur.

İKİNCİ MESELE
İmanın Artıp Eksilmesi Mümkün müdür?

Alimler, imanın artma ve eksilmeyi kabul edip etmeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. İmanın, inanç, ikrâr ve amelin toplamından ibaret olduğunu söyleyen kimseler, bu ayet ile şu iki yönden istidlâl etmişlerdir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, *"bu, onların imanını artırır"* ifadesi, imanın, artmayı kabul ettiğine delalet etmektedir. Şayet iman, bilmek ve ikrar etmek, itiraf edip açıklamaktan ibaret olsaydı, o zaman artmayı kabul etmezdi.

b) Allah Teâlâ, bu beş şeyi zikrederken, bu beş şey ile muttasıf olanlar hakkında, *"İşte onlar, gerçek mü'minlerin ta kendileridir"* buyurmuştur. İşte bu da, bütün bu hasletlerin "iman" ismine dahil olduğuna delâlet eder. **Ebu Hureyre** (r.a)'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

اَلْإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ شُعْبَةً أَعْلاَهَا شَهَادَةُ اَنْ لاَ إِلٰهَ إِلاَّ اللّٰهُ وَأَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الْأَذٰى عَنِ الطَّرِيقِ وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ *"İman, yetmiş küsur kısımdır. Bunların en yücesi, Allah'tan başka ilah olmadığına şehâdet etmektir. En düşüğü ise, eziyyet veren şeyleri yoldan gidermektir. Hayâ da imanın bir şubesidir"*[22]. Bu görüşte olanlar, imanın bu üç rüknün toplamından ibaret olduğuna dair, bu ayetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Çünkü ayet, imanın artmayı kabul ettiğine dair son derece sarîh ve açıktır. Halbuki, bilmek ve ikrâr etmek, farklı farklı olmayı kabul etmezler. Binâenaleyh imanın, ikrâr, itikad ve amelin toplamından ibaret olması gerekir. İşte, amelde farklılığın bulunabilmesi sebebiyle, imandaki farklılık ortaya çıkmıştır..."

Yapılmış olan bu istidlâl, zayıftır. Zira biz, devam edip etmemeyle alâkalı olan farklılığın, itikâd ve ikrarda da bulunabileceğini beyan etmiştik. Bu kadar şey, imanda farklılığın bulunabileceğini anlatmak hususunda kâfidir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetlerin, Dinleyenin İmanını Artırma Meselesi

Cenâb-ı Hakk'ın, *"karşılarında ayetleri okununca, bu onların imanını artırır."* buyruğunun zahiri, imanda artışın bulunması hususunda, müessir olanın o ayetler olduğunu ihsas ettirmektedir. Halbuki durum böyle değildir. Zira, o ayetlerin bizzat kendisi, imanda bir artış gerektirmez. Aksine, eğer böyle olması gerekse bile, bu artmayı gerektiren şey, o ayetleri denlemektir; yahut da o ayetleri bilmek ve anlamak, itikad ve tasdikte artmayı gerektirir. Allah en iyi bilendir.

3) Hak Teâlâ'nın وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ *"Onlar ancak Rablerine dayanıp güvenirler"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bil ki, mü'minlerin vasfı, Hak Teâlâ'nın vaadinde ve vaîdinde sadık olduğuna güvenmek, "Allah ve Resûlü doğru söylemiştir!" demek ve onların sözünün, münafıkların tıpkı, *"Allah ve Resûlü bize, bir aldatıştan başka bir şey vaad etmemiştir"*. (Ahzâb, 12) şeklindeki sözleri gibi olmamasıdır. Sonra biz

---

22) **Müslim**, İman, 57-58 (1/63); **Buhari**, İman, 3.

diyoruz ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayeti hasr ifade eder. Buna göre mana,"*onlar, sadece Rablerine tevekkül ederler*" şeklinde olur. İşte bu hal çok yüce bir mertebe, şerefli bir derecedir. Bu da, insanın,herhangi bir işte sadece Allah'a güvenip dayandığı bir durumda bulunmasıdır..

Bil ki bu üç nitelik, en güzel bir biçimde tertip edilip sıraya konulmuştur. Çünkü, birinci mertebe , Allah'ın ikâbından korkmak mertebesi; ikinci mertebe, Allah'ın tekliflerine boyun eğmek mertebesi ve üçüncü mertebe de, Allah'ın dışındaki şeylerden alâkayı tamamiyle kesip, tamamiyle Allah'ın lütuf ve keremine itimâd etmektir. Hatta, Allah'ın dışındaki şeylerden, tamamiyle müstağni olmaktır.

Namaz ve İnfakın Hakikati

4 ve 5) Cenâb-ı Hakk'ın, الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ "*Onlar namazı dosdoğru kılar ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden (Allah yolunda) harcarlar*" ayetinin ifade ettiği hususlardır. Bil ki, daha önce geçmiş olan üç mertebe, insanların kalbleri ve gönülleri, içleri hakkında nazar-ı dikkate alınan hallerdir. Cenâb-ı Hak daha sonra, bu durumlardan, insanların zahirî hallerinin gözetilmesine geçmiştir. Zahirî olarak nazar-ı dikkate alınan tâatlerin başı, bedeni namazda; malı da Allah'ın rızasında harcayıp tüketmektir. Bu ifadeye zekâtlar, sadakalar, sıla-i rahimler, cihad hususundaki infaklar, harcamalar ve camilere, köprülere yapılacak olan infaklar da dahildir.

Mutezile şöyle demektedir: "Allah Teâlâ, kendisine vermiş olduğu rızıklardan infakta bulunan kimseleri medhetmiştir. Halbuki ümmet, haram olan şeylerden infakta bulunmanın caiz olmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Bu da haramın, rızık olmayacağına delâlet eder." Bu söz, defalarca geçmişti.

Bil ki Allah, mü'minler hakkında bu beş hali ve sıfatı zikredince, o vasıfları taşıyan kimseler için de şu üç şeyin bulunduğunu belirtmiştir:

Birincisi: Bu, أُولٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا "*İşte onlar, gerçek mü'minlerin ta kendileridir*" ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki **hakken** kelimesinin ne ile ilgili olduğu hususunda iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu kelime أُولٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ buyruğu ile ilgilidir. Yani, "*Gerçekten hakikaten mü'min olanlar onlardır*" demektir.

b) Cümle, "*İşte onlar, müminlerin ta kendileridir*"(أُولٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ)ifadesinde tamamlanmıştır. Daha sonra tekrar söze başlanarak, حَقًّا لَّهُمْ دَرَجَاتٌ buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE Alimler, ayetteki **hakken** kelimesinin mansub oluşu hususunda birkaç izah zikretmişlerdir:

1) **Ferrâ** şöyle demiştir: Bunun takdiri أُخْبِرُكُمْ بِذٰلِكَ حَقًّا "Bunu size bir hak (gerçek)

olarak haber veriyorum" yani "gerçek bir haber verişle, haber veriyorum" şeklindedir. Şu ayet de bunun benzeridir: أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا *"İşte onlar gerçek kâfirlerin ta kendileridir"* (Nisa, 151).

2) **Sibeveyh** de şöyle der: "Bu, kendisine sözün delâlet ettiği mahzûf bir fiilin, te'kidî mef'ûl-ü mutlakıdır. Buna göre ifadenin takdiri, وَإِنَّ الَّذِي فَعَلُوهُ كَانَ حَقًّا صِدْقًا "Onların yaptıkları o şey, doğru olan bir hak idi" şeklindedir.

3) **Zeccâc**, bu ifadenin takdirinin أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ أُحِقُّ ذَٰلِكَ حَقًّا *"İşte onlar mü'minlerdir. Ben, bunu bir hak (gerçek) olarak bildiriyorum.."* şeklinde olduğunu söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
İnsanın Kesin İfade İle "Ben Mü'minim" Demesi Hakkında

Alimler, mü'min bir kimsenin, "Ben mü'minim" diyebileceği hususunda ittifak etmişler, fakat bir kimsenin, "Ben gerçekten mü'minim" deyip diyemeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bundan dolayı **Şâfiî** âlimleri, "Evlâ olan, insanın, "İnşaallah ben mü'minim" demesidir. Ama "Ben gerçekten mü'minim" diyemez" derlerken; **Hanefî** alimleri, "Evla olan, insanın, "Ben gerçekten mü'minim" demesidir. Ama insanın, "İnşaallah (eğer Allah dilerse), ben mü'minim" demesi caiz değildir" demişlerdir.

Bir kimsenin, "İnşaallah ben mü'minim" diyebileceğini söyleyenlerin iki mukaddimeleri vardır:

Birinci mukaddime: Bunun, imanın mevcudiyetinde bir şekkin bulunmasından ötürü olmasıdır.

İkinci mukaddime: Durumun böyle olmamasıdır.

Birinci mukaddimenin izahı şöyledir: **Şâfiî** (r.h)'ye göre iman, itikad, ikrâr ve amel üçlüsünün toplamından ibarettir. İnsanın sâlih amelleri yerine getirebilmiş olup olmaması hususunun şüpheli bir şey olduğu kesindir. Halbuki bir mahiyetin (şeyin), parçalarının birinde bulunan şüphe, o şeyin mevcud olup olmadığı hususunda da bir şüpheyi gerektirir. Binâenaleyh insan, her nekadar kesin olarak itikad ve ikrarın bulunduğunu söylese de, amelin (tam olarak) bulunduğu hususunda şüphe edince, amel hususundaki bu şüphe, o kimsenin, kendisinde imanın bulunduğu hususunda da şüphe etmesini gerektirir.

Ebu Hanife (r.h)'ye göre ise iman; itikad ve ikrarın toplamına denilip, amel (ibadet), iman isminin dışında sayıldığı için, ameller hususundaki şüpheden dolayı, imanın

olup olmadığı hususunda şüphelenmek gerekmez. Binâenaleyh "İman, üç şeyin toplamından ibarettir" diyenlere göre, imanın olup olmadığında şüphe bulunduğu; "Amel, iman vasfının dışındadır" diyenlere göre ise, imanın mevcudiyeti hususunda bir şüphenin olmayacağı sabit olmuş olur. İşte bu duruma göre, iki mezheb arasındaki ihtilafın sadece lafızda olduğu ortaya çıkmış olur.

İmanda İstisna Yani "İnşaallah Mü'minim" Demek

İkinci mukaddimeye gelince, ki bu, insanın, imanı olduğu hususunda bir şüphesi olmadığı halde, "Ben, inşaallah mü'minim" demesidir. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

1) Mü'minlik bir insan için en şerefli bir sıfat, en kıymetli bir ündür. Bu durumda "ben mü'minim" deyince sanki kendisini büyük bir övgü ile medhetmiş olur. Binaênaleyh bu kimsenin, kalbinde bir mahviyyete ve ucbün (kendini beğenmenin) zevaline sebeb olsun diye, "inşaallah" demesi gerekir. Rivayet olunduğuna göre **Ebu Hanife** (r.h), **Katade**'ye: "Niçin imanında istisna yapıyorsun? (yani inşaallah diyorsun)" dediğinde, o: "**Hz. İbrahim** (a.s)'in, *"Ceza günü, kusurlarımı bağışlamasını umduğum da O (Allah'dır)"* (Şu'ara, 82) şeklindeki sözünde, **Ebu Hanife** (r.h) Ona, *"Allah: "Buna inanmadın mı yoksa?"* dediğinde söylediği, *"inandım"* (Bakara, 260) şeklinde sözünde ona "uysan ya..." dedi. Ben de diyorum ki: **Katâde, Ebu Hanife**'ye şöyle diyerek cevap verebilirdi: "Fakat **Hz. İbrahim,** *"inandım"* dedikten sonra, *"Fakat kalbimin yatışması için (ölüleri nasıl dirilttiğini görmek istiyorum)"* (Bakara, 260) dedi ve böylece itminanının artmasını istedi. İşte bu da, mutlaka iman hususunda "inşaallah" denilmesine delâlet eder."

Kâmil İmanın Şartları

2) Allah Teâlâ bu ayette, bir kimsenin ancak o beş sıfata sahip olduğu zaman mü'min olacağını belirtmiştir:

a) Allah'dan korkmak (ittika etmek),

b) Allah'ın dininde samimî ve ihlaslı olmak,

c) Allah'a dayanıp tevekkül etmek,

d) Allah rızası için namaz kılmak,

e) Allah rızası için zekat vermek. Allah Teâlâ ayetin başında "hasr" manasını ifade eden bir kelime de kullanmıştır. Bu, إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ *"Mü'minler ancak onlardır ki "* tabiridir. Yine O, ayetin sonunda da, *"İşte onlar, gerçek mü'minlerin ta kendileridir"* buyurmuştur ki, bu ifade de "hasr" manasındadır. Binâenaleyh ayet bu manaya delâlet edip, insanın da kendisinde bu beş sıfatın bulunduğuna dair kesin söz söylemesi imkansız olduğuna göre, "İnşaallah ben mü'minim" demesi daha uygun olur.

Rivayet olunduğuna göre, birisi **Hasan el-Basrî**'ye: "Sen mü'min misin?" diye sorunca, o: "İman iki çeşittir. Eğer sen benim, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe iman edip etmediğimi soruyorsan, ben mü'minim. Yok sen, *"Mü'minler ancak onlardır ki, Allah anıldığı zaman yürekleri titrer..."* ayetinin anlattığı manada bir mü'min olup olmadığımı soruyorsan, Allah'a yemin ederim ki, onlardan olup olmadığımı (tam) bilemiyorum" demiştir.

3) Kur'an-ı Kerim, mü'min olan herkesin, cennetliklerden olduğunu gösterir. Binâenaleyh bir kimsenin mü'min olduğunu söylemek, o kimsenin cennetliklerden olduğunu kesin olarak söylemeyi gerektirir. Halbuki bunu söylemeye imkan yoktur. İşte bu hususta da böyledir. **Sevrî**'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Bir kimsenin gerçek mü'min olduğu iddia edilir de, sonra da onun cennetlik olduğuna şehâdet edilmezse, ayetin yarısına iman edilmiş olur." Bu sözden şu netice çıkar: O kimsenin, cennetliklerden olduğunu söylemek imkânsız olduğuna göre, onun kesin olarak mü'min olduğunu söylemek de imkânsızdır.

4) İman, kalbin tasdîkinden ve bilmesinden ibarettir. Buna göre bir kimse ancak, bu tasdik ve bilgi kalbinde bulunup, aklından hiç çıkmadığı zaman gerçekten mü'min olur. Fakat bu husus zâil olunca, o kimse ancak Allah'ın hükmüne göre mü'min olur. Ama işin özünde ise, hayır!..

Bunu iyice kavradığında, bil ki insanın "inşaallah (eğer Allah dilerse, ben mü'minim)" sözünün iman vasfının devam etmesi ve herhangi bir gaflet ve zuhûl bulunmaksızın, devamlı bir şekilde bu manada imanın onun kalbinde ve kafasında bulunuşu ile ilgili olması uzak bir ihtimal değildir. Bu, ihtimal dahilindedir.

5) "Muvâfât" ashabı şöyle derler: "Bir kimsenin, bulunduğu anda mü'min olmasının şartı, imanlı olarak ölmesidir. Bu şart ise, ancak ölürken gerçekleşir. Dolayısı ile bu husus bilinemez, meçhûldür. Meçhûl olan bir şarta bağlı olan şey de meçhûldür. İşte bu sebepten ötürü, "inşaallah ben mü'minim" denilmesi güzel olur.

6) Kişinin, "İnşaallah ben ölürken mü'minim" demesi... Bundan maksad, bu istisnayı (inşaallah'ı) neticeye ve sonuca havale etmektir. Çünkü bir kimse, her nekadar o anda mü'min ise de, bu imanın neticede (ölüm esnasında) bulunmaması farzedildiğinde, yok gibi olur ve asla bundan bir fayda elde edilemez. İşte bu istisnanın belirtilmesinin maksadı, böylesi bir hususdur.

7) "İnşaallah" sözü, kesinliğe ve kat'îliğe ters değildir. Baksana Allah da, *"Andolsun ki Allah, Resûlünün gördüğü rüyanın hak olduğunu tasdik etmiştir. İnşaallah, emniyet içinde, başlarınızı traş ettirerek veya kısaltarak, korkusuzca mutlaka Mescid-i Haram'a gireceksiniz"* (Fetih, 27) buyurmuştur. Halbuki Allah Teâlâ, şek ve şüpheden münezzehtir. Binâenaleyh O'nun bu "inşaallah"ı kullarına bir

öğretme olarak zikrettiği anlaşılır. İşte burada da evlâ olan, işlerin Allah'a havale edildiğini gösteren bu kelimeyi kullanmaktır. Böylece bu kelimenin bereketi sayesinde, imanın devamı sağlanmış olur.

8) Bir grup selef ulemâsı, bu kelimeyi kullanmışlardır. Onların bu görüşünü destekleyen delili, biz de Allah'ın kitabında görmekteyiz. Bu, *"İşte onlar, gerçek mü'minlerin ta kendileridir"* ayetidir. Bunlar, Allah'ın ilmine ve hükmüne göre mü'min olanlardır. Binâenaleyh bu ifade, hem böyle olan, hem de böyle olmayan kimselerin olduğuna delâlet eder. Dolayısıyla mü'min bir kimse, "İnşaallah (ben mü'minim)" der. Böylece de Cenâb-ı Allah, onu bu sözünün bereketi ile, ikinci kısımdakilerden değil de, birinci kısımdakilerden kılar.

"İnşaallah" ifadesinin, burada söylenmesinin câiz olmadığını söyleyenler de görüşlerinin doğruluğuna şu şekilde delil getirmişlerdir:

a) Hareket eden bir kimse "Ben hareket ediyorum" diyebilir. Fakat "inşaallah ben hareket ediyorum" demesi caiz değildir. Oturan veya ayakta duran kimse için de durum aynıdır. Binâenaleyh bu konuda da, mü'min bir kimsenin "ben mü'minim" demesi gerekir, "inşaallah ben mü'minim" demesi câiz değildir. Cismin, gelecekte hareket etme halinden çıkacak olması, şu anda hareket ettiğini söylemeye mani olmadığına göre, istikbalde imanın zâil olma ihtimali, şu anda o kimsenin mü'min olduğunu söylemeye mâni değildir.

b) Allah Teâlâ, *"İşte onlar, gerçek mü'minlerin ta kendileridir"* buyurmuş ve o kimselerin gerçekten mü'min olduklarını söylemiştir. Binâenaleyh insanın, "inşaallah " demesi, Allah Teâlâ'nın kesinkes mevcûd olduğunu söylediği birşey hususunda şek ve şüphe etmeyi gerektirir ki bu câiz değildir.

Bunların birinci görüşlerine şu şekilde cevap verebiliriz: "İnsanın mü'min oluşu ile hareket edici olması arasında, bahsettiğimiz bir çok yönden fark vardır. Bu ikisi arasında, böyle bir fark bulununca, bunları aynı şekilde değerlendirmek imkansız olur."

İkinci görüşe de şöyle cevap veririz: "Allah Teâlâ, ayette bahsedilen sıfatara sahip olan kimselerin gerçekten mü'min olduklarını söylemiştir. Halbuki şartın bulunup bulunmadığında şüphe vardır. Şarttaki şüphe, meşrutta (onun şart koşulduğu şeyde) de şüpheyi gerektirir. Bu da, bizim görüşümüzü kuvvetlendirir. " Allah en iyi bilendir.

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın, ayette bahsedilen beş sıfata sahib olan kimseler için verdiği ikinci hüküm, لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ *"Rableri katında dereceler... onlarındır"* buyruğunun belirttiği hususdur. Bu, "onların, birbirlerinden üstün mertebeleri vardır" demektir.

Bil kl ayette bahsedilen sıfatlar iki kısımdır: İlk üçü, kalb ve ruhla ilgili sıfat ve hallerdir. Bunlar, korku, ihlâs ve tevekküldür. Son iki sıfat ise, zâhirî amel ve huylarla ilgilidir. Bu amellerin ve huyların kalbin saflaştırılıp, marifetullah ile nurlandırılmasında tesirleri olduğunda şüphe yoktur. Tesir eden şey ne kadar kuvvetli olursa, tesirin de o nisbette kuvvetli olacağı, bunun aksinin de aksi şekilde olacağı, şüphesizdir. Dolayısıyla bu huyların ve amellerin çeşitli derece ve mertebeleri olduğuna göre, marifet ve bilginin de derece ve mertebeleri vardır ki işte ayetteki, *"Rableri katında dereceler... onlarındır"* ifadesi ile kastedilen budur. Cennetteki mükafaatlar da, bu hallere göre ayarlanır. Binâenaleyh ruhânî saadetlerin mertebelerinin, hem ölümden önce, hem de sonra bulundukları sabit olmuş olur. Cennette bulunan saadet mertebeleri ise çok ve farklı farklıdır. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, *"Rableri katında dereceler... onlarındır"* buyurmuştur.

Eğer: "Daha aşağı derecede olan, daha üst derecede olan için, yüce derecelerin olduğunu, anlayınca, kalbi mahzunlaşır ve hayatın tadı kaçar. Bu ise, cennet mükafaatının "rızk-ı kerim" olmasını zedeler" denilirse, buna şöyle cevap veririz: "Her kişinin, kendisine âit saadeti içine dalıp gömülmesi, o kişide bir kin ve hasedin doğmasına mani olur. Netice olarak diyebiliriz ki: Ahiret halleri, ancak isim bakımından dünya halleri ile bir münasebet arzederler.

Üçüncüsü ve Dördüncüsü: Cenâb-ı Allah'ın وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ *"Bir bağışlanma ve sayısı bitmez, müddeti tükenmez bir rızık onlarındır "* ifadesinin anlattığı şeydir. Ayette geçen mağfiret (bağışlanma) ile, Allah Teâlâ'nın, onların günahlarını bağışlaması; rızk-ı kerîm (bitmez-tükenmez rızık) ile de, cennet nimetleri kastedilmiştir.

Kelâmcılar şöyle derler: "Bunun rızk-ı kerim oluşu, o nimetlerin temiz, devamlı ve ikram ve saygı vasfına bürünmüş olmalarıdır. İşte bütün bunların toplamı, "sevâp" ve "mükâfaat" tarifini ortaya kor"

Arifler şöyle demişlerdir: "Ayetteki "mağfiret" ile, Allah'dan başkası ile meşgul oluştan dolayı, insanın kalbinde meydana gelen zulmetleri (karanlıkları) silip götürme; "rızk-ı kerim" ile de, marifetullah ve muhabbetullaha gömülme sebebiyle doğacak olan nurlar kastedilmiştir."

Vâhidî de şöyle demektedir: "Dilciler şöyle demektedir: Kerîm, övünülen ve güzel görünen her şeyi içine alan bir isimdir. Kerîm, kendisine muhtaç olunan şeyler hakkında, övülmüştür, methedilmiştir. Gerek, Allah Teâlâ, gerekse Kur'an-ı Kerim, "Kerîm" vasfıyla nitelenmiştir. Nitekim إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ *"...Doğrusu, bana çok şerefli bir mektup bırakıldı"* (Neml, 29); *"... her sınıftan güzel..."* (Lokman, 10) *"ve sizi şerefli bir mevkiye sokarız"* (Nisa, 31) ve *"onlara çok güzel söz söyle"* (İsrâ, 23) buyurmuştur. O halde, rızk-ı kerîm, kıymetli, üstün ve güzel olan rızık demektir.

Hişâm İbn Urve de şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak bu ifade ile, onlara cennette hazırladığı, lezzetli yiyecek içecekler ile, güzel faydalanma ve yaşayışı kasdetmiştir." Ben derim ki, bizim burada, ruhanî manevî lezzetlerin, maddî lezzetlerden daha güzel olduğunu beyan etmemiz gerekir. Biz bu manayı, bu kitabın pekçok yerinde ele alıp izah ettik. Bu durumda, ayette bahsedilen kerîm rızkın, ruhanî ve manevî lezzetler olduğu, bunların da marifetullah, muhabbetullah ile, kulluk şuuruna gark olmak olduğu ortaya çıkar.

Birisi şayet, "Ayetin zahiri, bu beş şey ile vasfedilmiş kimsenin ikâbdan (cezâdan) kurtulduğuna, ve mükafaata nail olduğuna hükmedilmiş olduğunu gösterir. Bu da, kulun üzerinde, bu beş şeyin dışında başka bir mükellefiyetin bulunmamasını gerektirir. Halbuki bu, müslümanların icmâsıyla batıl olan bir husustur. Zirâ insanların oruç tutmaları, haccetmeleri ve diğer farzları da mutlaka yerine getirmeleri gerekir." derse, biz deriz ki:

Allahu Teâlâ söze: "Mü'minler ancak onlardır ki, Allah anıldığı zaman yürekleri titrer, karşılarında ayetleri okununca bu, onların imanını arttırır,onlar ancak Rablerine dayanıp güvenirler..." buyruğu ile başlamıştır. Halbuki, bütün mükellefiyetler, bu iki cümlenin hükmüne dahildir. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, batınî hallerin en şereflisinin, tevekkül; zahirî amellerin en kıymetlisinin de namaz ve zekât olduğuna dikkat çekmek için, batınî sıfatlardan, özellikle tevekkülü; zahirî amellerden de namaz ve zekâtı bilhassa zikretmiştir.

★ ★
★

Bedir Savaşıyla İlgili Nüzul Sebebi

كَمَآ أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنۢ بَيْتِكَ بِٱلْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ لَكَٰرِهُونَ ۝٥ يُجَٰدِلُونَكَ فِى ٱلْحَقِّ بَعْدَمَا تَبَيَّنَ
كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى ٱلْمَوْتِ وَهُمْ يَنظُرُونَ ۝٦

"Rabbin seni tam isabetli olarak evinden çıkardığı zaman da (durum böyle idi). Çünkü mü'minlerden bir zümre muhakkak ki isteksizdirler. Hak apaçık meydana çıktıktan sonra bile onlar bu hususta sanki gözleri göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi seninle mücadele ediyorlardı"

(Enfâl, 5-6).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, كَمَآ أَخْرَجَكَ رَبُّكَ buyruğu, herhangi bir şeyin, bu çıkarmak *fiiline* benzetildiğini göstermektedir. İşte bu sebeple alimler bu hususta şu izahları ileri sürmüşlerdir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), Bedir Günü müşriklerin sayısını çok, müslümanları da az görünce, onları savaşa teşvik etmek için, مَنْ قَتَلَ قَتِيلاً فَلَهُ سَلَبُهُ وَمَنْ أَسَرَ أَسِيراً فَلَهُ كَذَا وَكَذَا *"Kim savaşta, ölmek üzere olan bir kimseyi öldürürse, o kimsenin üzerindeki eşyası, silahı o öldürenindir. Kim de bir esir alırsa, ona da şöyle şöyle şeyler. vardır"* (23) buyurdu.. Müşrikler hezimete uğradığında **Sa'd İbn Übâde** "Ey Allah'ın Resûlü, bir grup sahaben ve kavmin, canlarını feda ettiler. Onlar, korku ve canlarını feda etme hususunda cimrilik yaparak, savaştan geri durmadılar. Ancak ne var ki onlar, tuzağa düşürülmen konusunda, üzerine titrediler. Binâenaleyh, sen (bu savaşan kimselere), belirlediğin şeyleri verirsen, geriye kalan müslümanlara bir şey kalmaz " deyince, Allahu Teâlâ, *"Sana harb ganimetlerinin hükmünü sorarlar. De ki: "Bu ganimetler Allah'ın ve Resûlünündür"* (Enfâl, 1) ayetini indirdi. Yani, "Peygamber, bu hususta dilediğini yapar..." demektir. Böylece müslümanlar, peygamberden bir şey istemekten çekindiler ve bazılarının içinde de, bir memnuniyetsizlik kalıverdi.

Ayetteki Benzetmenin İzahı

Keza, Hz. Peygamber (s.a.s) **Bedir Günü** savaşa çıkınca, ashabın bir kısmı ileride açıklayacağımız üzere, bu savaşı hoş karşılamamışlardı. Binânaleyh Cenâb-ı Hak, *"De ki: "(Bu) ganimetler Allah'ın ve Resûlünündür"* (Enfâl, 1) buyurunca; kelamın takdiri şöyle olur: *"Onlar başlangıçta razı olmasalar da, enfal (ganimetler) hakkındaki bu hükme razı oldular. Nasıl ki onlar önce razı olmadıkları halde Rabbin seni evinden çıkarmıştı."* Bu izah, bu konuda zikredilen izahların en güzelidir.

b) Takdirin, "Hoş görmemelerine rağmen, Allah'ın seni, savaşa çıkarma ile ilgili hükmü sabit olduğu gibi yine hoş görmedikleri halde "enfâl"in Allah'a ait olduğu hükmü de sabit olmuştur" şeklinde olması.

c) Cenâb-ı Hak, *"İşte onlar, gerçek mü'minlerin ta kendileridir"* buyurunca, takdir, Allah'ın savaş için seni evinden çıkarma ile ilgili hükmü hak olduğu gibi, onların mümin oldukları hususundaki hükmü de hakdır, gerçektir" şeklinde olur.

d) **Kisâî**, bu ifadenin başındaki kâf harfinin, Hak Teâlâ'nın bundan sonra gelen, *"seninle mücadele ediyorlardı..."* ifadesine taalluk ettiğini; ifadenin takdirinin ise,

---

23) **Ebu Davud**, Cihad, 144 (3/70); **Tirmizî**, Siyer, 13 (4/131) (kısmen).

"Bir grup müminin hoş görmemesine rağmen, Rabbin seni isabetli olarak evinden çıkardığı gibi, işte aynı şekilde, onlar savaşmayı istemiyor ve bu konuda seninle mücadele ediyorlar" şeklinde olduğunu söylemiştir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak **min beytike** ifadesiyle, Hz. Peygamberin, Medine'deki evini veyahut da, Medine'nin bizzat kendisini kastetmiştir. Çünkü Medine, Hz. Peygamber'in bizzat hicret yurdu, gerçek manada oturduğu, ikamet ettiği vatanıdır. Buna göre ayetin manası, "Seni Rabbin, hikmet ve doğruluk dolu bir çıkarışla çıkardı.." şeklinde olur. Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ *"Çünkü mü'minlerden bir zümre muhakkak ki isteksizdirler"* buyruğu, hâl mahallinde olan bir cümledir. Yani, "Seni, Rabbin, onların istememesine rağmen çıkardı..." demektir.

Şâm'dan Mekke'ye Giden Kureyş Kervanı

Rivâyet olunduğuna göre, bir Kureyş kervanı, içinde pekçok mal bulunduğu ve kırk binitli olduğu halde Şam'dan yola çıkmıştı. **Ebu Süfyân, Amr İbnu'l-As** ve diğer bazı kimseler de bunlar arasında bulunuyordu. Bunun üzerine **Hz. Cibrîl,** bu durumu Allah'ın Resûlüne haber verdi. Allah'ın Resûlü de, durumu müslümanlara anlattı. İçinde çok mal bulunup, kervandaki şahısların sayısı da az olduğu için, kervanın karşısına çıkma düşüncesi sahabenin hoşuna gitti. Bunun üzerine müslümanlar çabuk davranıp yola çıkınca, onların yola çıktıklarına dair haber, Mekkelilere ulaştı. Bundan dolayı da **Ebu Cehil,** Kâbe'nin üzerine çıkarak şu şekilde bağırdı: "Ey Mekkeliler! Her türlü zorluğa ve meşakkate rağmen, her ne pahasına olursa olsun, kervanı kurtarmaya çıkacaksınız! Eğer Muhammed, sizin kervanınızı ele geçirecek olursa, siz ömür boyu iflah olmazsınız. "

O sırada, **Abbâs İbn Abdulmuttalib**'in kız kardeşi bir rüya görüp, kardeşine, "Ben acayib bir şey gördüm.. Gördüm ki, sanki bir melek gökten indi ve dağdan bir kaya parçası aldı. Sonra o taşı, (kentin üzerinde) dolandırdı. Sonra, Mekke'deki bütün evlere, o kaya parçasından kopmuş olan bir taş parçası isabet etti. " der. **Abbas** bunu anlatınca, **Ebu Cehil** (Benî Haşim ile alay etmek için) şöyle der: "Kadınları da nübüvvet iddiasında bulunmadıkça, onların erkekleri nübüvvete razı olmazlar!"

Derken, **Ebu Cehil** bütün Mekkelileri yola çıkardı ki, işte bu Kureyş'in ordusu, nefiridir. Meşhur olan şu darb-ı meselde de, "Ne kervanda, ne de nefirde" şeklinde varid olmuştur. Bunun üzerine **Ebu Cehil**'e, "Kervân sahil yolunu tuttu ve kurtuldu. O halde sen, yola çıkmış olan orduyu Mekke'ye geri döndür" denilince o, "Hayır, Allah'a yemin olsun ki, bu asla olamaz... Biz, Bedir'de develer keseceğiz, içkiler içeceğiz; şarkıcılar şarkı söyleyip defler çalacaklardır. Böylece de bütün Araplar,

birbirlerinden bizim yola çıktığımızı ve Muhammed'in de kervandan bir şeyler elde edemediğini duyacaklar..." dedi ve kavmini Bedr'e götürdü. Bedir, Arapların senede bir gün, panayırları için toplandıkları bir yerdir..

Bunun üzerine, **Cebrâil** inerek, *"Ey Muhammed, Allah size, iki gruptan birisini va'ad ediyor: Ya kervân, ya da Kureyş ordusu.."* buyurdu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) ashabıyla istişarede bulundu ve, *"Ne dersiniz, Kureyş her türlü zorluğu ve meşakkati göze alarak Mekke'den yola çıkmışlar. Kervan ile mi, yoksa ordu ile mi karşılaşmak istiyorsunuz?"* dedi. Ashâb, "Kervânla karşılaşmamız, düşmanla karşı karşıya gelmemizden daha iyidir" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'ın yüzünün rengi değişerek, *"Kervân, denizin kenarından çekip gitti!. İşte,* **Ebu Cehil** ise, geliverdi karşımıza çıktı!" dedi. Bunun üzerine ashab, "Ey Allah'ın Resûlü, sen kervana bak, düşmanı bırak" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) kızınca, **Hz. Ebu Bekir** ve **Ömer** ayağa kalkarak, çok güzel bir konuşma yaptılar. Sonra **Sa'd İbn Übâde** ayağa kalkarak, "Şimdi Allah'ın sana emrettiği istikamette ilerle. Biz, istediğin yerde seninle beraberiz. Allah'a yemin olsun ki, sen Aden'e kadar gitsen, ensardan hiç kimse senden ayrılmaz" dedi. Daha sonra **Mikdâd İbn Amr** şöyle konuştu: "Ey Allah'ın Resûlü, Allah'ın sana emrettiği şeye git! Biz, istediğin her yerde seninle beraberiz. Biz sana, "tıpkı İsrailoğullarının **Hz. Musa**'ya: *"Sen var Rabbinle birlikte savaş, biz burada oturacağız!"* (Maide, 24) dediği gibi demiyeceğiz. Biz ancak, "Sen ve Rabbin gidin ve savaşın. Bizde hareket edebilen bir göz bulunduğu müddetçe, biz de sizinle beraber savaşacağız " diyoruz. " Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) gülümsedi, sonra da, *"Allah'ın bereketi üzere ilerleyin! Allah'a yemin ederim ki, ben sanki, Kureyşlilerin düşüp ölecekleri yerleri görüyor gibiyim"* dedi. Resûlullah (s.a.s), **Bedir Savaşı**'ndan dönünce, ashabtan bazıları "Kervânın da peşini bırakma!" dedi. Alınmış olan esirler arasında bulunan **Abbas**, Hz. Peygamber'e "Bu uygun olmaz! " diye seslendi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"Niçin"* deyince, **Abbas:** "Çünkü Allah sana, iki gruptan birini vaadetmişti. Ve sana, va'adettiğini de verdi" dedi.

Sen bu kıssayı iyice anladığına göre, şimdi biz diyoruz ki: Savaşmayı istememek, *"Çünkü mü'minlerden bir zümre muhakkak ki isteksizdirler "* ifadesinin deliliyle, mü'minlerin tamamı için değil, ama bir kısmı için söz konusu olmuştur. Kendisi için, Allah'ın Resûlüyle mücadele edip tartıştıkları "hak" ise, kervanı tercih ettikleri için, Kureyş ordusunu karşılama hususundaki mücadeleleri idi. Cenâb-ı Hakk'ın, بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ *"Hak, apaçık meydana çıktıktan sonra "* sözünden maksad "Allah'ın Resûlüne, ashâbın yardım göreceklerini bildirmektir." Onların mücadele etmeleri ise: "Biz, ancak kervanı karşılamak için çıkarız. Sen bize, savaş için hazırlık yapabilmemiz ve Kureyş ordusunu karşılayabilmemiz için, bunu baştan söylemeli değil miydin?" şeklindeki sözleridir. Bu böyledir, zira onlar, savaşmayı uygun bulmuyorlardı. Sonra Allah Teâlâ, ashabın aşırı feryat ve korku içindeki durumu, ölümün sebeplerini müşahade ederek

ve ölüme sebebiyet verecek olan şeyleri görerek, öldürülmeye sürüklenen ve ölüme götürülen kimselerin durumuna benzetmiştir.

Netice olarak diyebiliriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, وَهُمْ يَنظُرُونَ *"gözleri göre göre"* ifadesi, katiyyet ve kesinlikten kinaye olan (bile bile anlamında) bir ifadedir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَنْ نَفَى ابْنَهُ وَهُوَ يَنظُرُ إِلَيْهِ *"Göre göre, yani bunu bile bile, kim oğlunu nefyederse (benden değildir derse..)..."* hadisiyle, Cenab-ı Hakk'ın, *"iki elinin önden yolladığı ne ise ona bakacak.."* (Nebe, 40) ayeti de böyledir. Yani, "bilecek...." demektir.

Bil ki, ashabın korku ve endişesi şunlardan kaynaklanıyordu:

a) Sayıca az olmaları.

b) Yaya olmaları; rivayet olunduğuna göre, onların içinde sadece iki tane süvari bulunuyordu.

c) Silahlarının az olması.

ÜÇÜNCÜ MESELE Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) evinden kendi ihtiyar ve arzusuyla çıkmıştır. Fakat, Allah Teâlâ bu çıkmayı zatına izafe ederek, *"Rabbin seni tam isabetli olarak, evinden çıkardığı gibi..."* buyurmuştur. İşte bu da, kulun fiilini yaratanın Allah olduğunu gösterir. Bu yaratma ya ibtidaen (doğrudan doğruya) olur; yahut kudret ve daiye (sebep) vasıtasıyla olur ki bunların toplamı fiilin ortaya çıkmasını gerektirir. Zaten biz de bu görüşteyiz. **Kâdî** ise şöyle demiştir: "Bu ifadenin manası, "Bu çıkış, Allah'ın emri ve peygamberini mecbur etmesiyle gerçekleşmiştir" şeklindedir. İşte bu sebeple çıkarma işi, Allah'a izafe edilmiştir." Biz deriz ki: Senin demiş olduğun bu mananın mecazî bir mana olduğunda şüphe yoktur. Halbuki aslolan, sözü hakikî manasına hamletmektir.

★ ★
★

وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ
يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ ۝ لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ

"Hani Allah size iki tâifeden birinin muhakkak sizin olacağını va'adediyordu, siz ise silahsız topluluğun yani kervanın sizin olmasını arzu ediyordunuz. Allah da emirleriyle hakkı açığa vurmayı ve kâfirlerin arkasını kesmeyi diliyordu.. Bunun hikmeti şu idi: Allah, o günahkârlar istemese de hakkı pâyidar edecek, bâtılı da iptâl edecektir"

(Enfâl, 7-8).

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetinin başındaki **iz** lafzı, mukadder, gizli bir **üzkur** "an, hatırla" fiiliyle mansûb; أَنَّهَا لَكُمْ sözü de, إِحْدَى الطَّآئِفَتَيْنِ ifadesinden bedeldir. **Ferra** ve **Zeccâc** فَهَلْ يَنظُرُونَ إِلاَّ السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً (Muhammed, 18) ayetinin bunun benzeri olduğunu söylemişlerdir. Burada اَلسَّاعَةَ kelimesinin mansûb kılınması gibi, أَنْ ile başlayan cümle de mahallen mansûb kılınmıştır. وَلَوْلاَ رِجَالٌ مُّؤْمِنَاتٌ وَنِسَآءٌ مُّؤْمِنَتٌ لَّمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَؤُهُمْ (Fetih, 25) ayeti de böyledir. Bu ayette, başında **en** edatı bulunan cümle, **levlâ**, kelimesinden dolayı mahallen merfû olan bir cümledir. Ayette bahsedilen iki tâifeden birisi kervan, diğeri ise Kureyş ordusudur. Kuvvetli ve silahlı olmayan ise, kervandır. Çünkü, kervanda sadece kırk süvari bulunuyordu. Şevketli olmak ise, çok sayıda savaşçı ve savaş malzemesi (mühimmatı) sebebiyle, Kureyş ordusu hakkında söz konusu idi. اَلشَّوْكَةُ kelimesi, keskinlik anlamına gelmekte olup, dikenin keskinliğinden müsteâr olarak kullanılmıştır. Nitekim, شَوَّكَ الْقَنَا لِسَنَانِهَا "Mızrağının ucundaki kargıyı keskinleştirdi" denilmektedir. Arapların شَاكِي السِّلاَحِ "silahı keskin; pür silah..." şeklindeki sözleri de bu manadadır. Yani, "sizler, bir kuvveti ve gücü olmadığı için, kervanla hesaplaşmak arzuluyor, diğer taifeyi ise arzulamıyordunuz. Ancak ne var ki Allah, emirleriyle hakkı açığa vurup ortaya koymak için, diğer tâifeye (Kureyş ordusuna) yönelmenizi istiyordu" demektir. Bu ayetle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın يُرِيدُ اللّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ *"Allah da emirleriyle hakkı açığa vurmayı... diliyordu"* ifadesinden sonra لِيُحِقَّ الْحَقَّ *"Hakkı payidar etmek* için" demesi, sırf bir tekrar değil midir?

Cevap: Bu ayette bir tekrar bulunmamaktadır. Çünkü birinci ifâdeyle, Cenâb-ı Hakk'ın bu hadisede va'adettiği muzafferiyet ve düşmana üstün gelme gibi hususların sebebi; ikinci ifade ile de, Kur'an'ı ve dini güçlendirmek, bu şeriate yardım etmek murad edilmiştir. Çünkü, Bedir gününde, mü'minler tarafından kâfirlerin başına getirilen şey, dinin izzet bulmasına ve kuvvetlenmesine sebep olmuştur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, bu ifadenin peşinden, *"batılı da iptâl edecekti"* buyurmuştur. Yani, şirki... Bu ifade, din ve iman demek olan "hakk" mukabilinde kullanılmış bir ifadedir.

İkinci soru: Hak, zâtı gereği haktır; bâtıl da, zâtı gereği batıldır. O halde, bir şey hakkında zâtı gereği sabit olan o şeyi, bir kimsenin yapması, bir kimsenin onu o şekilde kılması ile elde etmek mümkün değildir. Öyleyse "hakkı hak kılmak", "batılı da bâtıla çıkarma" ile ne murad edilmiştir?

Cevap: Hakkı hak, bâtılı da bâtıl kılmaktan, o hakkın hak ve gerçek olduğunu; o bâtılın da batıllığını izhâr edip ortaya çıkarmak manası kasdedilmiştir. Bu da bazan, deliller ve belgeler ortaya koymakla, bazan da hakkın önderlerini güçlendirmek, bâtılın liderlerini de ezmekle olur.

Bil ki, ehl-i sünnet âlimleri, fiillerin yaratılması meselesinde, Hak Teâlâ'nın لِيُحِقَّ الْحَقَّ *"hakkı payidar edecek"* buyruğuna tutunarak şöyle demişlerdir: "Bu ifadeyi, Cenâb-ı Hakk'ın, hakkı meydana getirip onu var etmesi manasına hamletmek gerekir. Hak ise, din ve itikâddır. Böylece bu ifade, hak inancın, ancak Allah'ın var etmesiyle, onu yaratmasıyla meydana geleceğine delâlet eder. Hakkı ihkâk (hak kılmayı), onun tesir ve etkilerini ortaya koymak manasına hamletmek mümkün değildir. Çünkü, bu ortaya çıkma işi kulların fiiliyle tahakkuk eder. Binâenaleyh, bu ortaya koymayı Allah'a izafe etmek de imkânsızdır. Bundan muradın, "Allah Teâlâ'nın, buna delâlet eden delilleri ortaya koyması" olduğu da söylenemez. Çünkü böylesi bir mana, hem kâfire, hem de müslümana nisbetle, hem bu hadiseden önce hem de sonra mevcuttur. Binâenaleyh bu manayı bu hadiseye tahsis etmenin hiçbir manası bulunmaz.

Bil ki, **Mutezile** de, kendi mezheplerinin doğruluğu hususunda aynı ayete tutunarak şöyle demiştir: "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın, bâtılı hak kılmayı; hakkı da iptâl etmeyi kesinlikle murad etmediğine delâlet eder. Aksine Cenâb-ı Hak, her zaman hakkı hak kılmayı, bâtılı da iptâl etmeyi murad etmiştir. Bu da, "Batılı da, küfrü de ancak Allah irâde eder" diyen kimselerin görüşünü iptâl eder."

Âlimlerimiz buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Usûl-ü fıkıhta şöyle bir kaide bulunmaktadır: Başında elif lâm bulunan müfred (tekil) kelime, önce geçmiş olan muayyen ve belli olan bir şeye hamledilir. Binâenaleyh bu ayet, Allah Teâlâ'nın, burada hakkı hak kılmayı, bâtılı da iptâl etmeyi murad ettiğine delâlet eder. O halde, nasıl "durum her yerde aynıdır" diyebilirsiniz?"Aksine biz, ayetin bizim görüşümüzün doğruluğuna delâlet ettiğini delili ile beyan etmiştik.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ *"ve kâfirlerin arkasını kesmeyi..."* ifadesine gelince: **Dâbir** kelimesi, âhir, sonuncu demektir. Bu kelime, bir kimse arkasını dönüp gittiğinde söylenilen دَبَرَ fiilinden ism-i fâildir. دَابِرَةُ الطَّائِرِ "Kuşun ayakları ardındaki parmak" ifadesi de böyledir. Bir şeyin dâbirini kesmek, onun kökünü kurutmak demektir. Bundan maksad şudur: "Sizler, mal elde etmek için kervânı istiyordunuz. Allah Teâlâ da, kendisinde hak dini yüceltmek ve kâfirleri kökünü kazıyıp

yok etmek gibi bir fayda bulunduğu için sizin Kureyş ordusunun üzerine yürümenizi istiyordu."

★ ★
★

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ ﴿٩﴾ وَمَا جَعَلَهُ
اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ ۚ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

"Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz da, O da: "Muhakkak ki ben size meleklerden birbiri ardınca bin(lercesi) ile imdad edeceğim" diyerek duanızı kabul buyurmuştu. Allah bunu ancak bir müjde, kalbleriniz o sayede tatmin olsun diye yapmıştı.. Yardım ancak Allah'ın katındandır. Şüphesiz ki Allah mutlak galiptir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir"

(Enfâl, 9-10).

Bil ki Allah Teâlâ bir önceki ayette, hakkı gerçekleştireceğini, batılı iptal edeceğini beyan edince, müslümanlar yardım istediğinde, onlara yardım edeceğini de bu ayette açıklamıştır. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ayetin başındaki **iz** kelimesinin amilinin, önceki ayetteki **yubtıl** fiili olması, dolayısıyla bu ayetin, önceki ayetle irtibatlı olması mümkün olduğu gibi; وَاذْكُرُوا إِذْ... *"Hatırlayın o zamanı ki hani..."* takdirinde olmak üzere müste'nef bir cümle olması da câizdir.

İKİNCİ MESELE
Ayetin Nüzul Sebebi

Ayetteki إِذْ تَسْتَغِيثُونَ *"Hani yardım istiyordunuz"* ifadesi ile ilgili iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bu yardım isteme işi, bizzat Hz. Peygamber (s.a.s)'den sâdır olmuştur. **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "**Bana Hz. Ömer b. Hattab** (r.a) şunu anlattı: "Bedir günü Hz. Peygamber (s.a.s), müşriklere bakıp onların sayısının bin; ashabına bakıp bunların sayısının da üçyüz küsür olduğunu görünce, kıbleye dönüp ellerini göğe kaldırarak, اَللّٰهُمَّ اَنْجِزْ لِي مَا وَعَدْتَنِي اَللّٰهُمَّ إِنْ تُهْلِكْ هٰذِهِ الْعِصَابَةَ لاَ تُعْبَدْ فِي الْاَرْضِ

"Allahım! Bana va'adettiğin şeyi yerine getir. Allahım! Eğer şu bir avuç insanı helâk edersen, yeryüzünde sana bir daha ibadet olunmaz" [24] diye dua etti. O durmadan bu duaya devam etti. Hatta ridâsı sırtından düştü. **Hz. Ebu Bekir** onu alıp sırtına verdi ve O'na: "Ya Resulellah, Rabbine yaptığın bu dua sana yeter. Çünkü O, sana va'adettiğini mutlaka yerine getirir" dedi. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu. İki ordu karşı karşıya saf bağlayınca, **Ebu Cehil:** "Allahım! Hangimiz hakka daha lâyık isek, ona yardım et" dedi ve Allah'ın Resûlü de, elini kaldırıp o yukarıdaki duasını yaptı.

İkinci görüş: Ayette bahsedilen yardım isteme mü'minler tarafından olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'i yardım istemeye sevkeden sebep, ashab için de söz konusu idi. Hatta ashabın endişe ve korkusu, Hz. Peygamberinkinden daha fazla idi.

Bu hususta doğruya en yakın olan şöyle söylemektir: Rivayet olunduğu gibi, Hz. Peygamber (s.a.s) dua edip yalvardı; ashab da onun duasına "âmin" dediler. Böylece içlerinden (kalben), bu dua hususunda Hz. Peygamber'e tabi olmuş oldular. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s) sesli olarak dua ettiği için, Hz. Peygamberin dua etmiş olduğu rivayet edildi, ashabın dua ettiği nakledilmedi. İşte bu hususta farklı rivayetleri bu şekilde bağdaştırmak mümkündür.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki إِذْ تَسْتَغِيثُونَ ifadesi "Sizler, igâse (yardım) istiyordunuz" demektir. Nitekim bir belâ ve sıkıntıya düşen kimse, أَغِثْنِي "Bana yardım et" yani, "Bu belayı benden gider" der.

Bil ki Allah Teâlâ, ashabın yardım istediklerini bildirince, kendisinin onların bu dualarına icabet ettiğini bildirerek أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلَٰئِكَةِ مُرْدِفِينَ *"Muhakkak ki ben size, meleklerden birbiri ardınca bin(lercesi) ile imdâd ederim"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kıraat Farkları

Ayetteki أَنِّي مُمِدُّكُمْ ifadesinin aslı بِأَنِّي مُمِدُّكُمْ şeklindedir. Bundan harf-i cer hazfedilmiş ve bu, **istecâbe** fiilinin mef'ulü olarak, mahallen mansub kılınmıştır. **Ebu Amr, kâle** (dedi) şeklinde bir fiili mahzuf sayarak veya buradaki **istecâbe** (duanızı kabul etti) fiilini **kâle** manasına alarak, bu ifadeyi kesre ile **innî** şeklinde okumuştur. Çünkü "icâbet" de "**kâle**" türünden bir kelimedir.

---

24) Müslim, Cihad. 58 (3/1384).

İKİNCİ MESELE

Nâfi ve Asım'ın ravisi **Ebu Bekir,** dal harfinin fethası ile kelimeyi, **mürdefîn;** diğer kıraat imamları ise dal harfinin kesresi ile **mürdifîn** şeklinde okumuşlardır. **Ferrâ, mürdifîn kıraatinin,** tıpkı bir hayvanın üzerinde birbiri ardına binen kimseler gibi, "birbiri peşine gelen, birbirine tâbi olan melekler" manasında olduğunu; **mürdefîn** kıraatinin ise, "Allah'ın kendilerini bu şekilde peşpeşe kılmış olduğu melekler" manasında olduğunu söylemiştir. Dolayısıyle ayet, "Allah, melekleri ashabın peşinden gönderdi ve onları meleklerle takviye etti" demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Meleklerin Savaşıp Savaşmadığı

Alimler, meleklerin **Bedir Günü** bizzat savaşıp savaşmadıkları hususunda ihtilaf etmişlerdir:

Bir kısım alimler şöyle demişlerdir: "Cebrail (a.s), beşyüz meleği Hz. Peygamberin ordusunun sağına indirmişti. Ordunun bu cenâhında **Hz. Ebu Bekir** vardı. **Mikâil** (a.s) de beşyüz melek ile birlikte, ordunun sol cenâhına indi. Burada da **Hz. Ali b. Ebu Talib** (r.a) bulunuyordu. Melekler insan şeklinde idiler ve üzerlerinde beyaz elbiseler vardı. Bu (bin) melek, Bedir'de bizzat savaştı."

Meleklerin Bedir'de savaşıp, **Hendek (Ahzâb)** ve **Huneyn** savaşlarında savaşmadıkları söylenmiştir. **Ebu Cehil'**in, **İbn Mes'ud** (r.a)'a: "Sesini duyup da kendini göremediğimiz bu şeyler nedir?" dediği, **Abdullah b. Mes'ud** (r.a)' ın da: "Bu, meleklerin sesidir" cevabını verdiği, bunun üzerine **Ebu Cehil'**in "Bizi yenen siz değilsiniz, onlar!.." dediği rivayet edilmiştir. Yine rivayet edildiğine göre bir müslüman, bir müşriğin peşine düştüğünde, başının üstünde bir şakırtı duyuyordu ve birden önündeki müşriğin yuvarlanıp düştüğünü ve yüzünün paramparça olduğunu görüyordu. İşte böyle bir hadiseyi ensardan biri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e anlatınca, O: *"Doğrusun. Bu, gökten gelen yardımdandır"* buyurdu.

Diğer bazı alimler ise, meleklerin Bedir'de bizzat savaşmadıklarını, ancak müslümanların (yanında durarak) sayılarını çoğalttıklarını ve müslümanlara sebat verdiklerini; aksi halde tek bir meleğin gücünün, bütün dünyayı yok etmede yeterli olacağını; çünkü (meselâ) Cebrail (a.s)'in kanadının bir teleği ile, **Lût (a.s) Kavmi'**nin şehirlerini ve **Semûd Kavmi'**nin diyarlarını alt üst ettiğini, tek bir nâra ile **Salih** (a.s)'in kavmini yok etmiş olduğunu söylemişlerdir.

Bu yardımın nasıl olduğu hususunda gerekli açıklama, Â-li İmrân sûresinde ayrıntılı olarak yapılmıştı. Meleklerin bizzat savaşmak için inmemiş olduklarının doğruluğuna, ayetteki, *"Allah, bunu ancak bir müjde... yapmıştı"* ifadesi de delâlet eder. **Ferrâ'**ya göre, buradaki **"bunu"** zamiri, **mürdifîn** kelimesinin delâlet ettiği, "arda arda getirme" masdarına râci olup, bu ifâdenin takdiri, مَاجَعَلَهُ اللّٰهُ اَلْإِرْدَافَ إِلَّا بُشْرَى

"Allah, bu ard arda getirişi-gönderişi, ancak bir müjde kılmıştır" şeklindedir. **Zeccâc** da, "Bu, "Allah bu ard arda gelişi, mü'minler için ancak bir müjde kıldı" manasındadır" demiştir. Bu görüş daha uygundur. Çünkü meleklerle yardım işi, müjde şeklinde tahakkuk etmiştir.

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), **Bedir Günü** çadırında oturmuş dua ediyordu. **Hz. Ebu Bekir** (r.a) de sağında oturuyordu. Yanında **Hz. Ebu Bekir**'den başka kimse yoktu. Derken Hz. Peygamber (s.a.s) biraz uyuklayıp uyandı. Sonra sağ eliyle **Hz. Ebu Bekir**'in dizine dokunarak: *"Allah'ın yardım edeceğini müjdelerim. Yemin olsun ki rüyamda Cibrîl'i, atılan yönlendirirken gördüm"* dedi." Bu rivayet de, meleklerin indirilmesindeki maksadın, sadece mü'minler için bir müjdeleme olduğunu gösterir ki, bu onların savaşmak için gelmiş olmalarına ters düşer.

Allah Teâlâ daha sonra وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ *"Yardım ancak Allah'ın katındandır"* buyurmuştur. Bu ifadenin maksadı, her nekadar melekler mü'minlere destek olmak için indirilmiş ise de, mü'mine gerekenin, işini sadece buna bağlamayıp, Allah'ın mağlub olmayacak bir gâlib ve âzîz, yine yenilmeyen, ezilmeyen bir kâhir olmasından ötürü, Allah'ın yardımına, desteğine, muzafferiyetine, hidayetine ve kifayetine güvenip dayanması olduğuna dikkat çekmektir. Allah yardım indirme hususunda da hakîmdir, (hikmet sahibidir), onu yerli yerince indirir.

★ ★
★

إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ
الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَىٰ قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ ﴿١١﴾ إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ
فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا
مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ ﴿١٢﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ
شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٣﴾

"Hani O, size kendisinden bir eminlik olmak üzere hafif bir uyku ile bürüyordu. Sizi tertemiz yapmak, sizden şeytanın murdarlığını gidermek, kalblerinizi pekiştirmek, ayaklarınızı sabit kılmak için de gökten üstünüze bir su indiriyordu. Hani Rabbin meleklere: "Şüphesiz ki ben sizinle beraberim. Haydi iman edenlere sebat ilham edin" diye vahyediyordu. "Ben kâfirlerin yüreklerine korku salacağım. Ey mü'minler siz de, hemen vurun onların boyunlarına, vurun onların her bir parmağına" diyordu. Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar, Allah'a ve Resûlüne karşı geldiler. Kim Allah'a ve Resûlüne karşı gelirse, Allah'ın ikâbı cidden çetindir"

(Enfâl, 11-13).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Zeccâc,** bu âyetlerin başındaki iz edâtının, önceki âyetteki وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ إِلاَّ بُشْرٰى kısmının zarfı olarak, mahallen mansûb olduğunu söylemiştir. Bunun takdirinin ...إِذْ) اُذْكُرُوا) şeklinde olması da mümkündür.

İKİNCİ MESELE Âyetteki يُغَشِّيكُمْ kelimesi üç türlü okunmuştur:

a) **Nâfi,** bunu "yâ" harfinin zammesi, gayn harfinin sükûnu, şeddesiz şın ile, ve bundan sonraki **nûâs** kelimesii mansûb (mef'ul) olarak إِذْ يُغْشِيكُمُ النُّعَاسَ "Hani Allah, sizi bir uyku ile bürüyordu" şeklinde,

b) **Ebu Amr** ve **İbn Kesir** elifli olarak, yâ'nın fethası, gayn'ın sükûnu ile ve **nûâs** kelimesini de merfû (fâil) olarak إِذْ يَغْشَاكُمُ النُّعَاسُ "Hani sizi bir uyku bürüyordu" şeklinde;

c) Diğer kıraat imamları da, şın harfinin şeddesi ve yâ'nın zammesi ile, tef'îl babından olarak ve nûâs kelimesini mansûb (mef'ûl) olarak, إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ "Hani O (Allah), sizi uyku ile iyice sarıp bürüyordu" şeklinde okumuşlardır. **Vahidî** (r.h) şöyle der: "Birinci kıraat **eğşâ,** ikincisi **ğaşiye,** üçüncüsü de **geşşâ** fiilindendir. Bu kelimeyi, **yeğşâkum** şeklinde okuyanların delili, أَمَنَةً نُعَاساً (Âl-i İmran, 154) ayetidir. Binâenaleyh o ayette fiil (yani indirme işi), uyku ve uykunun sebebi olan eminliğe isnâd edildiği (yani bunlar mef'ul olduğu gibi), bu ayette de öyledir. Bu kelimeyi, **eğşâ** ve **geşşâ** fiillerinden okuyanlara göre, her ikisi de aynı manaya olup, Kur'an-ı Kerim'de bu şekil kullanışlar vârid olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لاَيُبْصِرُونَ *"Böylece onları sarıverdik, artık göremezler"* (Yâsin, 9); فَغَشِيَهَا مَا غَشِيَ *"Onu, bürüyen*

bürüdü" (Necm, 54) ve كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ *"Sanki yüzleri sarılmış..."* (Yunus, 27) buyurmuştur. Bu iki kıraate göre de fiil Allah'a isnâd edilmiştir (yani bu fiilin fâili Allah'dır).

ÜÇÜNCÜ MESELE
Mü'minlere Yapılan İlahî Yardımın Şekilleri

Allah Teâlâ, onların dualarına icabet ettiğini ve onlara Yardım vaadinde bulunduğunu zikrederek *"Yardım (zafer)* ancak Allah'ın katındandır" (Enfal, 10) buyurunca, bunun peşinden yardımının çeşitlerini anlatmıştır. Bunlar altı çeşittir:

Dinlendirici Bir Uyku Hali

Birinci çeşit: Ayetteki, إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ *"O, sizi, kendisinden bir eminlik olmak üzere hafif bir uyku ile bürüyordu"* ifadesinin anlattığı çeşittir. **"Minhu"** kelimesi "Allah tarafından" demektir. Bil ki her türlü uyku ve uyuklama ancak Allah tarafındandır. Binâenaleyh âyette bahsedilen **"hafif uyku"**nun ancak Allah tarafından olduğunun belirtilmesinin mutlaka başka bir mânası vardır. Âlimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) Korkan kimse, düşmanından hem kendi açısından, hem de âile efradı açısından çok korktuğunda, uyayamaz. Korkan kimse, uyuduğunda emin olur. Dolayısıyla o çok korku esnasında meydana gelen uyku, korkunun gidip yerini emniyetin aldığına delâlet eder.

2) Bu kimseler pekçok yönden korkmuşlardır.

a) Müslümanların sayısının az, kâfirlerinkinin ise çok olması,

b) Kâfirlerin hazırlıklı olması, teçhizatlarının bulunması; mü'minlerin hazırlığının, kâfirlerinkine nisbetle az olması.

c) Şiddetli susuzluk. Şayet böyle bir uyku ve istirahat tahakkuk edip de, böylece ashâb, ikinci gün savaşmak imkânı bulamasaydılar, galibiyyet tam olmazdı.

3) Onlar, düşmanlarının kendilerini çarpıp yenebilecekleri bir biçimde, derin bir uykuya dalmadılar. Aksine bu, düşmanları kendilerine saldırmayı istemiş olsalardı, onların kendilerine ulaşacaklarını bilecekleri ve düşmanın bu saldırısını savuşturmaya muktedir olacakları bir durumda olmalarıyla berâber, onların yorgunluk ve bıkkınlıklarını gideren bir uyuklama olmuştur.

4) Sayıları çok olmasına rağmen bu uyuklama onları aynı anda bürüdü. Halbuki, çok şiddetli bir korku esnasında büyük bir kalabalığı uykunun yakalaması, hârikulâde

bir iştir.. İşte bu sebepten dolayı, "Bu uyku bir mucize hükmünde olmuştur" denilmektedir.

Buna göre şayet, "Eğer durum sizin bahsettiğiniz gibiyse, o halde onlar, bu uyuklamadan sonra daha niye korkmuşlardır?" denilirse, biz deriz ki:

Bilinen husus, "Allah Teâlâ'nın, İslâm ordusunu muzaffer ve mansûr kılmasıdır." Bu ise, o müslümanlardan bazılarının öldürülmesine mani değildir.

Buna göre şayet, "Ayetteki bu kelime, **yüğâşşikum** ve **yuğşikum** şeklinde okunup, **nüâse** kelimesi de mansûb kılınınca, bu fiillerin tahtında bulunan zamir Allah'a râci olur; "**Emeneten**" lâfzı da mef'ûlün leh olmuş olur. Ama bu ifade يَغْشَاكُمُ النُّعَاسُ şeklinde okunduğu zaman, **emeneten** kelimesini mef'ûlün leh yapmak nasıl mümkün olur? Zira, mef'ûlün leh olan kelimenin, muallel olan bir illete bağlanan fiilin failinin işi olması gerekir..." denilirse, biz deriz ki: **Yağşâkum** kelimesi her ne kadar zâhiren **nüâs** kelimesine isnâd edilmişse de, gerçekte fiilin faili Allah'dır. Binâenaleyh, mana itibariyle böylesi bir ta'lîl yerinde ve doğru olmuş olur. **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: "Bu kelime, mîmin sükûnuyla **emneten** şeklinde de okunmuştur. أَمِنَ ــ أَمَنَةً şeklindeki okuyuşun benzer ifadesi, حَيَّ ــ حَيَاةً (yaşadı, yaşamak); أَمِنَ أَمَنَةً şeklindeki okuyuşun benzeri ifadesi ise, رَحِمَ ــ رَحْمَةً (merhamet etti-merhamet etmek) tabiridir. **İbn Abbas,** "Savaşta uyuklamak, Allah'tan bir emniyyet; namazda uyuklamak ise, şeytan tarafından bir vesvesedir" demiştir.

Yağmur Yağdırılması

İkinci çeşit: Hak Teâlâ'nın وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ *"Sizi tertemiz yapmak, sizden şeytanın murdarlığını gidermek.. için de gökten üstünüze bir su indiriyordu"* buyruğunun ifade ettiği hususdur. Bundan muradın, yağmur olduğunda şüphe yoktur. Bu husus, varid olan haberde şu şekilde anlatılmıştır: Kureyş ordusu, suyun bulunduğu yere daha önce gelip orayı istilâ etmişti. Ve onlar böylece, zaferin ve üstünlüğün kendilerine ait olacağını umuyorlardı. Derken mü'minler susadılar ve susuzluktan dolayı endişeye kapıldılar. Hem içmeleri hem de temizlenmeleri için, suya muhtaç olmuşlardı. Onların birçoğu ihtilâm olup cünüb olmuşlardı. Burânın, ayakların içine gömülüp çokça toz toprak kaldıran bir yer olması da bunlara eklenmişti. Böylece, gerek düşmanın, gerekse onların teçhizatlarının çokluğu sebebiyle, müslümanların kalblerinde bir korku meydana gelmişti. Binâenaleyh, Allah Teâlâ ayette bahsedilen yağmuru yağdırınca, yağan bu yağmur, ilahî yardım ve muzafferiyetin mü'minlerden yana olacağına bir delil oldu.. İşte bu yağmurun yağması pekçok cihetten büyük bir nimet oldu:

a) Susuzluğun giderilmesi. Rivayet olunduğuna göre müslümanlar, çölde bir yer eşiyorlar; burası büyük bir havuz halini alıyor; orada su birikiyor, derken onlar o sudan içiyorlar, temizleniyorlar ve faydalanıyorlardı.

b) Onlar, bu sudan yararlanarak yıkanıyorlar ve böylece cünüblükten kurtuluyorlardı. Mü'min bir kimsenin, cünüb olduğu zaman kendisini pis hissedeceği, gusül imkanı bulamadığı zaman üzüleceği, bundan dolayı kalbinin daralacağı âdeten bilinir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, bir temizlenme imkanı verişini de, onlara verilen nimetler zincirinin bir halkası saymıştır.

c) Onlar susayıp da su bulamadıkları ve sonra uyuyup ihtilam oldukları zaman, suya alabildiğine ihtiyaç duyuyorlardı. Ama sonra yağmur yağınca onların bu sıkıntıları zâil oldu ve böylece maksad yerini buldu. İşte bu hallerin ortaya çıkışında, zorluğun zâil olup, yerini kolaylık ve sevince bıraktığına istidlâl edilebilecek hususlar vardı.

Hak Teâlâ'nın, *"Sizden şeytanın murdarlığını gidermek için..."* ifadesi ile ilgili olarak da şu izahlar vardır:

a) Bu murdarlıkla, müslümanların ihtilâm olmaları murad edilmiştir. Çünkü bu, şeytanın vesveselerindendir.

b) Kâfirler suyun başına konup, orayı ele alınca, şeytan müslümanlara, yok olup helâk olacaklarına dair vesvese verip korkutmuştu. Ama yağmur yağınca şeytanın bu vesvesesi zâil olup gitti. Rivayet olunduğuna göre ashab uyuyup, bir çoğu ihtilam olunca, iblis onların gözüne görünerek, "siz hak üzere olduğunuzu iddia ediyorsunuz, bir de kalkıp cünüp cünüp namaz kılıyorsunuz ve susuzluktan kırılıyorsunuz. Eğer hak üzere olsaydınız, o kâfirler su meselesinde size üstün gelmezlerdi" dedi. Allah Teâlâ işte bunun üzerine yağmuru yağdırdı ve vadilerden sular akmaya başladı. Müslümanlar suların önüne setler yaparak gölcükler edindiler ve buralardan yararlanarak guslettiler. Yerdeki kumlar sertleşti ve böylece ashabın ayakları yer üzerinde sebat etti.

c) Şeytanın murdarlığından murad, şeytanın insanları hep davet edip durduğu her türlü günah ve fesaddır.

İmdi eğer, "Bu üç izahdan hangisi daha uygundur?" denilirse, biz deriz ki: "Ayetteki, *"Sizi tertemiz yapmak için"* ifadesi, "sizden cünüblüğü gidermek için..." manasınadır. Eğer ayetteki *"şeytanın murdarlığı"* tabirini "cünüblük" manasına alırsak, lüzumsuz bir tekrar yapılmış olması gerekir. Böyle bir tekrar ise normal duruma aykırıdır. Buna şöyle diyerek cevap vermek mümkündür: "Ayetteki *"Sizi tertemiz yapmak için..."* tabirinden maksad, şer'î taharetin meydana gelmesidir; *"Sizden şeytanın murdarlığını gidermek için..."* tabirinden maksad ise, onların uzuvlarından

meni (kalıntılarını) izale etmektir. Çünkü menî, bizatihî pis sayılan bir şeydir." Sonra sen şöyle dersin: "Bu ifâdeyi "ihtilamın eserini izale etmek" manasına almak, "vesveseyi izale etmek" manasına hamletmekten daha uygundur. Çünkü suyun, maddî pisliği uzuvların üzerinden gidermedeki tesiri, hakikî bir tesirdir. Ama onun vesveseyi kalbten yok etmedeki tesiri ise, mecazî bir tesirdir. Binâenaleyh lafzı hakikî manaya almak, mecazî manaya hamletmekten daha uygundur. Bil ki biz ayet-i kerimeyi bu manaya aldığımız zaman, menînin şeytanın bir murdarlığı olduğunu kesin olarak söylememiz gerekir. Bu ise, Cenâb-ı Hakk'ın *"Ricsi (pisliği) terket"* (Müddessir, 5) ayetinden dolayı, onun mutlak manada necis (pis) olduğuna hükmetmeyi gerektirir.

Kalblere Kuvvet Vermek

Üçüncü çeşit: Bu ayet-i kerimede zikredilen nimetlerin üçüncüsü, وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ *"Kalblerinizi pekiştirmek için..."* tabirinin anlattığı hususturBundan maksad, "Bu yağmurun yağması sebebi ile, kalblerinin kuvvet bulup, korku ve dehşetlerinin yok olmasıdır. Lügatta **"rabt"**, bağlamaktır. Biz daha önce bu kelimenin manasını, **ve râbitû** (Al-i İmran, 200) ayetinde anlatmıştık. Arapça'da, birşeye karşı sabr-u sebat gösteren herkes hakkında رَبَطَ قَلْبَهُ عَلَيْهِ (Kalbini ona bağladı) denilir. Sanki o, kalbini tereddüd ve endişeye düşmekten men etmiş gibidir. Nitekim yine Arapça'da, "hapseden, engel olan adam" manasında رَجُلٌ رَابِطٌ denilir. **Vahidî** şöyle demiştir: "Burada, **alâ** harf-i cerri sıla (yani zâid) gibi görünmektedir. Buna göre ayetin takdiri, وَلِيَرْبِطَ قُلُوبَكُمْ بِالنَّصْرِ "Kalblerinizi, yardım ve muzafferiyet ile sapasağlam bağlanmak, sağlamlaştırmak için..." şeklindedir. Fakat ayetin tefsirinde, **alâ** harf-i cerri sıla (zaid) değil gibidir. Çünkü bu kelime, Arapça'da **isti'la** (üzerinde olma) manasındadır. Buna göre ise mana,"Onların kalbleri bu te'yid ve yardım ile öylesine dolmuştur ki sanki bu nusret onların kalbleri üzerinde hakim olmuştur" şeklindedir."

Düşman Karşısında Ayakları Sabit Kılma

Dördüncü çeşit: Ayette zikredilen nimetlerin dördüncüsü وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ *"Ayaklarınızı onunla sabit kılmak için"* tabirinin anlattığı hususturAlimler bu ifade hakkında birkaç izah şekli zikretmişlerdir:

a) Bu yağmur, kum tanelerini birbirine yapıştırmış ve o onu, mü'minlerin ayaklarının içine batmayacağı bir duruma getirmişti. Böylece mü'minler o kumluk zemin üzerinde diledikleri gibi yürüyebilmişlerdi. Eğer bu yağmur olmasaydı, onlar buna muktedir olamayacaklardı. Bu takdire göre, ayetteki **bihi** kelimesindeki zamir "yağmur"a râcîdir.

b) Bundan maksad şudur: Onların kalblerinin takviye edilmesi, ayaklarının sâbit

kadem (sebatlı) olmasını gerektirmiştir. Çünkü kalbi zayıf (korkak) olan kimse kaçar, yerinde sebat edemez. Allah onların kalblerini takviye edip güçlendirince, ayakları da sâbit kâdem olmuş, sebat kazanmıştır. Bu duruma göre, **bihi** kelimesindeki zamir, "o sağlamlaştırma, o râbıta verme ile" manasındadır.

c) Rivayet edildiğine göre, yağmur yağdığı zaman kâfirlerde, mü'minler için hasıl olan bu şeylerin aksi meydana gelmiştir. Çünkü kâfirlerin konakladıkları yer, toprak ve çamur bir yer idi. Yağmur yağınca bu çamur daha da arttı. Böylece onların rahatça, istedikleri gibi yürümelerine manî oldu. Buna göre, *"Ayaklarını onunla pekiştirmek için..."* tabiri, düşmanların durumunun bunun hilafına olduğunu zımnen ifade etmektedir.

Melâike İle Destekleme

Beşinci çeşit: Ayette zikredilen beşinci nimet, إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَٰئِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ *"Hani Rabbin, meleklere "şüphesiz ki ben sizinle beraberim" diye vahyediyordu"* buyruğunun anlattığı hususdur. Bu ifade ile ilgili iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Zeccâc şöyle demiştir: "Buradaki **iz** (hani) edatı, nasb mahallindedir. Buna göre kelamın takdiri şöyledir: "Rabbin meleklere şöyle şöyle vahyediyor olduğu zaman, sizin kalblerinizi pekiştirmek ve ayaklarınızı onunla sabit kılmak için..." Yine bu edatın mahzuf bir **üzkürû** fiilinin zarfı olarak mansub olması da câizdir."

İkinci bahis: Ayetteki *"Ben sizinle beraberim"* ifadesinin iki şekilde izahı vardır:

a) Bundan maksad şudur: Allah Teâlâ meleklere, kendisinin onlarla birlikte, yani müslümanları takviye etmek için onları gönderirken meleklerle birlikte olduğunu vahyetmiştir.

b) Bundan maksad şu da olabilir: Allah Teâlâ meleklere, "Ben, müminlerle beraberim. Öyleyse siz de onlara yardım edin ve onları destekleyin" diye vahyettl." Bu ikinci izah daha uygundur. Çünkü bu tabirden maksad, korkuyu gidermektir. Melekler ise kâfirlerden korkmazlar. Orada korkanlar, ancak müslümanlardı.

Meleklerin Mü'minlere Sebat Vermeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا *"Haydi iman edenlere sebat ilham edin"* buyurmuştur. Alimler burada bahsedilen "sebat verme"nin nasıl olduğu hususunda birkaç değişik görüş beyân etmişlerdir:

1) Melekler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, Allah'ın mü'minlerin yardımcısı olduğunu bildirmişler; Hz. Peygamber (a.s) de bunu mü'minlere haber vermiştir. İşte sebat vermenin manası budur.

2) Nasıl şeytanın insana vesvese vermesi mümkün ise, aynı şekilde meleklerin de insanlara ilham vermesi mümkündür. İşte buradaki sebat verme de bu manayadır.

3) Melekler, mü'minlere, onların tanımış oldukları (âşinâ oldukları) kimselerin kılıklarına girmiş olarak görünüyorlar ve onlara muzafferiyet, fetih ve zafer hususunda yardım ediyorlardı.

Allah'ın, Kâfirlerin Kalblerine Korku Salması

Altıncı çeşit: Bu ayette zikredilen nimetlerin altıncısı سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ *"Ben kâfirlerin yüreklerine korku salacağım"* buyruğunun anlattığı hususdur. Bu da, büyük nimetlerden birisidir. Çünkü nefsin komutanı kalbtir. Allah Teâlâ, onu kuvvetlendirip, ondaki korkuyu gidermek manasında, mü'minlerin kalblerini pekiştirdiğini beyan edince, bu ifâde ile de, kâfirlerin kalblerine korku ve dehşet saldığını zikretmiştir. Dolayısiyle bu, Allah'ın mü'minlere olan nimetlerinin en büyüklerinden biridir.

Cenâb-ı Hakk'ın فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ *"Hemen vurun onların boyunlarına"* buyruğuna gelince, bu hususta iki izah şekli vardır:

1) Bu tabir, meleklere bir emir olup, ayetteki, *"Haydi.. sebat ilham edin"* sözünün devamıdır.

2) Bunun, mü'minler için emir olduğu da söylenmiştir. Bu ikinci görüş daha doğrudur. Çünkü biz daha önce, Allah'ın, melekleri savaşmak ve bizzat vuruşmak için göndermediğini açıklamıştık. Bil ki Cenâb-ı Allah, müslümanlar için nusret ve muzafferiyeti gerektirecek olan bütün şartların gerçekleştiğini beyan edince, mü'minlere işte o zaman, kâfirlerle savaşmalarını emretmiştir. Ayetteki فَوْقَ الْأَعْنَاقِ *"boyunlarının üstüne"* tabiri hakkında iki görüş vardır:

a) Boynun üstündeki şey kafadır. Öyleyse bu tabir, kâfirlerin kafalarını bedenlerinden ayırma hususunda bir emirdir.

b) Ayetteki فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ *"Boyunlarının üstüne vurunuz"* sözü, فَاضْرِبُوا الْأَعْنَاقَ "Boyunlarını vurunuz (kesiniz)" takdirindedir.

Benân (Parmak) Kelimesinden Maksad

Allah Teâlâ daha sonra وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ *"Vurun onların herbir parmağına..."* buyurmuştur. Bu, "Onların ellerini, bacaklarını, kollarını, kanatlarını budayınız" demektir. Sonra âlimler ihtilaf etmişler ve onlardan bir kısmı bundan maksadın, mü'minlerin onları diledikleri gibi vurup öldürmeleri olduğunu; çünkü boynun üstündeki uzvun, insanın en kıymetli uzvu olan kafası olduğunu; parmakların ise en zayıf uzuvlar olduğunu; dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın, bütün uzuvlara dikkat çekmek için, en şerefli uzuv ile, en zayıf ve en küçük uzvu zikretmiş olduğunu söylemişlerdir.

Diğer bir kısmı da şöyle demişlerdir: "Aksine, bu tabirden maksad, ya "öldürme"dir, ki bu, boyunların üzerindeki kafayı uçurmaktır, yahut da parmakları kesmektir. Çünkü parmaklar kılıç, mızrak ve benzeri silahları tutma ve kullanma vasıtalarıdır. Onların parmakları kesilince, savaşamazlar.

Bil ki Cenâb-ı Hak, müslümanlara olan bu kabil birçok nimetini zikredince,ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَآقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ *"Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar Allah ve Resûlüne karşı geldiler"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, Allah ve Resûlüne karşı gelmiş oldukları için, Cenâb-ı Hak o kâfirleri böylesi pekçok rüsvaylık ve rezillik içine atmış ve onları canlandırmıştır" demektir. **Zeccâc** şöyle der: "Ayetteki **şakku** fiili, "karşı tarafa geçtiler ve mü'minlerin bulunduğu tarafın aksi tarafında bulundular" manasındadır. Bunun masdarı olan **şıkk** kelimesi, "taraf, yan" anlamındadır. شَآقُّوا اللّٰهَ *"Allah'a karşı geldiler"* tabiri, mecâzî bir ifade olup, "Allah'ın dostlarına ve dinine karşı geldiler" demektir.

Daha sonra Allah Teâlâ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ *"Kim Allah'a ve Resûlüne karşı gelirse, Allah'ın ikabı cidden çetindir"* buyurmuştur. Bu, "Bugün onların başına inen belâ, Allah'ın kıyamet günü onar için hazırladığı cezanın pek azıdır" demektir. Bu ifadeden kasıt, onları küfürden vazgeçirmek ve onları inkârdan ötürü tehdit etmektir.

★ ★
★

ذٰلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَأَنَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ ۝

"İşte bunu gördünüz ya, şimdi tadın bunu! Kâfirlere bir de cehennem azabı vardır"

(En'âm, 14).

Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Zeccâc** şöyle demiştir: "**Zalikûm** kelimesi, mahzûf bir mübtedanın haberi olduğu için, mahallen merfudur ve takdiri, اَلْأَمْرُ ذٰلِكُمْ فَذُوقُوهُ "İş işte budur. Haydi tadın onu" şeklindedir. **Zalikûm** kelimesinin mübteda, فَذُوقُوهُ cümlesinin de haber olması câiz değildir. Çünkü "fâ" edatından sonra gelen cümle, mübtedanın haberi olamaz. Ancak وَكُلُّ رَجُلٍ لِي الدَّارِ فَمُكْرَمٌ "Bana gelene, bir dirhem mükâfaat var" ve اَلَّذِي يَأْتِنِي فَلَهُ دِرْهَمٌ "Evde olan her adama ikram olunmuştur" misallerinde olduğu gibi, mübtedânın bir ism-i mevsûl olması veyahut da sıfatlanmış nekire, belirsiz bir isim olması durumu müstesnâ... Ama, زَيْدٌ فَمُنْطَلِقٌ denilmesine gelince, biz burada **Zeyd**'i ancak mahzûf bir müstedânın haberi tutabiliriz.. Buna göre ifadenin takdiri, هٰذَا زَيْدٌ فَمُنْطَلِقٌ "Bu **Zeyd**'dir, o gidicidir..." şeklinde olup, ayrıca فَمُنْطَلِقٌ ifadesinin takdiri de, فَهُوَ مُنْطَلِقٌ şeklindedir.

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, Allah ve Resûlüyle mücadele edenlere, kendisinin ikâb ve cezasının çok çetin olduğunu beyân edince, bundan sonra da vereceği cezânın niteliğini ve sıfatını; onun bazan peşinen bu dünyada, bazan da ahirete ertelenmiş olduğunu beyan edip açıklamıştır. Ve O, *"İşte bunu gördünüz ya, şimdi tadın bunu"* emriyle de peşinen bu dünyada verilen öldürülme ve esir edilme cezasının, onlar için ahirete bırakılan cezaya nisbetle çok önemsiz ve basit olduğuna dikkat çekmiştir. İşte bundan dolayı da bunu, "tadmak fiili" (**zâke**) ile bildirmiştir. Çünkü, tadmak ancak çok olanının durumu anlaşılsın diye, az ve önemsiz olan bir miktarın tadının bilinmesiyle meydana gelir. Binâenaleyh, onlar için bu dünyada meydana gelen acı ve sıkıntılar, onlar için ahirette hazırlanmış olan büyük cezalara oranla az olan bir tadımlık mesabesindedir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şimdi tadın bunu"* buyruğu, bu tadmanın, hususî bir tadmayı algılamamız dışında, başka bir yol ile meydana geleceğine delâlet eder. Bu tıpkı, *"Tat! Hani sen çok ulu, çok şerefli idin!"* (Duhân, 49) ayetinde olduğu gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, أَبِيتُ عِنْدَ رَبِّي يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِي *"Ben, Rabbimin yanında geceliyorum; O, beni yediriyor, içiriyor.."* [25] derdi. İşte bu ifade de, ruhanî ve manevî bir yol ile tadmanın, yeyip içmenin, bunları maddî bir yolla elde edilmesinden başka ve farklı olduğuna delâlet eder.

★ ★
★

25) **Buharî**, Savm, 49-50; **Müslim**, Sıyâm, 57-61 (2/774-776).

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِذَا لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوهُمُ ٱلْأَدْبَٰرَ ﴿١٥﴾ وَمَن يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ
دُبُرَهُۥٓ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِّقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِئَةٍ فَقَدْ بَآءَ بِغَضَبٍ مِّنَ ٱللَّهِ وَمَأْوَىٰهُ جَهَنَّمُ
وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٦﴾

"Ey iman edenler, toplu bir halde kâfirlerle karşılaştığınız zaman onlara arkanızı dönmeyin. Tekrar muharebe için bir tarafa çekilenin, yahut diğer fırkaya ulaşıp mevki tutanın durumu müstesnâ olmak üzere, kim öyle bir günde onlara arka çevirirse, o, muhakkak ki Allah'ın gazabına uğramıştır. Onun yurdu cehennemdir. O, ne kötü bir sondur!"

(Enfâl, 15-16).

BİRİNCİ MESELE

Kâfirlerle Yapılan Savaşta Kaçmayın

Ezherî şöyle der: **"Zahf** kelimesi, esasında çocuklar için kullanılır ki bu da çocuğun, ayakları üzerinde yürümesinden önceki devrede, kıçı üstünde sürünmesi, emeklemesidir. Böylece savaşmak için, birbirlerine doğru hareket edip giden iki grubun yürümesi, çocuğun kıçı üstünde emeklemesine benzetilmiştir. Binâenaleyh, her grup vuruşmadan önce, diğer gruba doğru yavaş yavaş yürüyor, demektir..." **Sa'leb** de şöyle demiştir: **"Zahf** kelimesi, bir şeye doğru yavaş yavaş yürümek demektir. Şiir sanatında geçen "zihâf" da böyle olup, iki harf arasından bir harfin düşüp, böylece bu iki harften birinin ötekine doğru yaklaşması (uzunca okunması gereken bir hecenin kısa okunmasıdır)."

Bunu iyice kavradığın zaman biz diyoruz ki: إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفاً *"Toplu bir halde kâfirlerle karşılaştığınız zaman "* buyruğundaki **zahfen** kelimesi, مُتَزَاحِفِينَ manasında olmak üzere, hâl olarak mansûbtur. Bunun, kâfirlerin hâli olması caiz olduğu gibi, muhatapların, yani mü'minlerin hali olması da mümkündür. **Zahf** kelimesi, tıpkı **adl** ve **nida** kelimeleri gibi, sıfatı hazfedilmiş bir masdardır. İşte bundan dolayı çoğul olarak getirilmemiştir. Binâenaleyh mânâ "Savaşmak için, o kâfirlere doğru gittiğinizde bozulup dağılmayınız " şeklinde olur. فَلاَ تُوَلُّوهُمُ الأَدْبَارَ buyruğunun manası ise, "Sırtlarınızı, o düşmanlara karşı dönmeyin " şeklindedir. Sonra, Allah Teâlâ düşmana sırt dönmeyi yasaklayınca, şu iki halin dışında, düşmana arka çevirmenin (ondan kaçmanın) haram olduğunu beyan buyurmuştur:

a) Bu dönmenin, tekrar savaşmak niyetiyle geri çekilmek için olması... Ki bu

şekildeki hareketin maksadı, düşmana kaçıyor hissini vermek, sonra da ansızın dönüp düşmana hücum etmektir.. Bu, harbin hile ve tuzaklarından bir çeşittir. Doğru istikametten meyledip, başka bir tarafa meyledildiği, sapıldığı zaman اِنْحَرَفَ ve تَحَرَّفَ tabirleri kullanılır.

b) Bunun, "diğer fırkaya ulaşıp onlarla birleşmek" şeklinde olmasıdır. **Ebu Ubeyde** şöyle demiştir: "**Tehayyüz** kelimesi uzaklaşmak, başka bir tarafa çekilmek manasındadır. Gerek, **tehayyüz** gerekse **tehavvüz** aynı manadadır." **Vâhidî** ise şöyle demektedir: "**Tehayyüz** kelimesinin aslı da **tehavvüz**'dür. Bu da, toplamak manasına gelir. Nitekim, birtakım şeyler birbirine eklenip biraraya gelerek toplandığında, حِزْتُهُ ــ فَانْحَازَ ــ تَحَوَّزَ ــ تَحَيَّزَ "Ben onu topladım-o da toplandı..." denilir. Daha sonra **tenahhâ** "bir kenara çekildi" kelimesi de, bu manada kullanılmıştır. Çünkü, bir yerden uzaklaşan kimse, oradan ayrılıp başka bir yere meyleder, yönelir."

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: **Fie** kelimesi, cemaat ve topluluk manasına gelir. Binâenaleyh, bu geriye çekilen kimse, tek bir kimse gibi, kâfirler de kalabalık olup; ve bu tek kimse de, "eğer orada çakılıp kalırsam, gereksiz yere öldürülürüm. Şayet diğer topluluğa katılırsam, kurtulmayı umabilirim. Çokluklarına rağmen düşmanı yenmeyi de ümid edebilirim" şeklinde zann-ı gâlible düşünürse, böyle davranmasının caiz olması şöyle dursun, böyle bir kimsenin çoğu kez diğer topluluğa, gerideki cemaate katılması vâcib olur. Netice olarak diyebiliriz ki, bu iki durumun dışında, düşmandan kaçmak haramdır..

Daha sonra Cenâb-ı Hak : وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ *"Bu iki durum hariç, kim öyle bir günde onlara arka çevirirse..";* فَقَدْ بَآءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ *"O, muhakkak ki Allah'ın gazabına uğramıştır. Onun yurdu cehennemdir. O, ne kötü bir sondur"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Kâdî, ehl-i salât'ın fasıklarının ilahî cezaya dûçar olacaklarına dair bu ayeti delil getirerek şöyle demiştir: "Ayet, bu iki durumun dışında, düşmandan kaçan kimseler Allah'ın gazabının ve cehennem ateşinin lüzumuna. delâlet etmektedir. Mürcie, vaîd ile ilgili diğer ayetlerde de yaptığı gibi, bu ayeti, "ehl-i salât"a değil de kâfirlere hamledemez. Çünkü bu ilahî tehdit "ehl-i salât"a tahsis edilmiştir."

Bil ki, bu meseleyi biz Bakara suresinde ayrıntılı bir biçimde ele almış, ayetlerin zâhiri ile istidlâl etmenin, sadece zan ifade edeceğini,bu tür ayetlerin, vaa'd ile ilgili olan ayetlerin umûmî manaları ile çelişki teşkil ettiklerini ve tercihin pekçok yön arasında, vaad ile ilgili ayetlerin umûmî manalarının yanında olduğunu belirtmiştik. Binâenaleyh, bu meseleyi burada tekrarlamanın bir manası yoktur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Müfessirler, bu hükmün Bedir Günü'ne mi tahsis edilmiş olduğu, yoksa, mutlak manada her zaman mı söz konusu olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir.

1) Bu cümleden olarak, **Ebû Said el-Hudrî, Hasan el-Basrî, Katâde** ve **Dahhâk**'tan nakledildiğine göre, bu hüküm **Bedir Günü** düşmana sırtını çevirip kaçan kimselere mahsustur. Bu zatlar şöyle demişlerdir: "Bu hükmün **Bedir Günü**'ne mahsus olmasının pekçok sebebi vardır:

a) Şüphesiz, Hz. Peygamber (s.a.s), Bedir'de hazır bulunuyordu. Binâenaleyh, o orada bulunuyorken, başka topluluklar nazarı dikkate alınamaz. Bu da, ya diğer birliklerin peygambere müsavî olmayıp, aksine Hz. Peygamber'in diğer birliklerden daha yüce ve daha kıymetli olmasından, veyahut da Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber'e yardımı ve muzafferiyeti va'adetmiş olmasındandır. Binâenaleyh, onların diğer cemaatlere gitmeleri, onlara iltihâk etmeleri caiz değildir.

b) Allah Teâlâ Bedir'e katılanlar hakkında işi sıkı tutmuştur. Çünkü Bedir savaşı, ilk cihâd hareketi idi. Binâenaleyh, Bedir'de müslümanlar için bir bozulma söz konusu olsaydı bu bozgundan (İslâm'ın aleyhine) büyük zararlar, büyük çatlaklar ortaya çıkardı. İşte bundan dolayı, onlara bu konuda çok sıkı davranılması gerekmişti. İşte yine bu sebeple Cenâb-ı Hak o gün, esirlerden fidye almayı men etmişti.

2) Bu ayette zikredilen bu hüküm, bütün harbler için geçerli olan umumî bir hükümdür. Bunun böyle olduğunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey iman edenler, toplu bir halde kâfirlerle karşılaştığınız zaman..."* buyruğunun umûmî bir ifade olup, bütün harbleri ve durumları içine almasıdır. Bu konuda nihaî söz olarak şunu diyebiliriz: Bu ayet her ne kadar, Bedir harbi hakkında nazil olmuşsa da, "İbret, çıkarılacak hüküm, sebebin hususî olmasına değil, lafzın umûmî olması itibariyledir."

DÖRDÜNCÜ MESELE Alimler, diğer birliklere katılıp iltihak etmenin ordu büyük olduğu zaman mahzurlu olup olmadığı; yahut da, ordunun sayısı az olduğunda, cephede çakılıp kalmanın gerekli olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazı alimler, ordunun sayısı kalabalık olduğunda, bunun caiz olmayacağını söylerlerken bazıları da bütün durumların eşit ve müsavî olduğunu söylemişlerdir ki, bu görüş ayetin zahirine daha uygun olan bir görüştür. Zira, ayetin zahirinde, bu iki durum arasındaki fark belirtilmemiştir.

★ ★
★

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا ۚ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٧﴾

"Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü onları. Attığın zaman da sen atmadın, ancak Allah attı. Ve bunu mü'minleri kendinden güzel bir imtihân ile denemek için yaptı. Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işiten, kemâliyle bilendir"
(Enfâl, 17).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Peygamberimizin Kureyş'e Attığı Bir Avuç Toprak

Mücâhid şöyle demektedir: **"Bedir Günü'nde ashab ihtilâf** ederek, bir kısmı "Ben öldürdüm!"; diğeri, "Hayır, ben öldürdüm!" deyince, Allah bu ayeti inzâl buyurdu. Yani, "Bu büyük bozgun ve kırma işi, bu hasar, sizin tarafınızdan olmadı.. Bu, ancak Allah'ın yardımıyla gerçekleşti " demektir. Rivâyet olunduğuna göre, Kureyş ordusu gözükünce, Allah'ın Resûlü, *"İşte, Kureyş! Bütün kibri ve fahriyle, senin Resûlünü yalanlamaya geliyorlar. Allahım! Senden, bana vaadettiğini istiyorum!"* dedi. Bunun üzerine Cebrâil gelerek, "Bir avuç toprak al ve onu onlara at!" dedi. İki ordu karşı karşıya gelince, Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ali'ye, *"Bana, bu vadinin çakıl taşlarından bir avuç ver!"* dedi. (Taşı aldığında), Hz. Peygamber bunu Kureyşlilerin yüzüne atarak, *"Yüzleriniz, suratlarınız değişsin, bozulsun!"* dedi. Böylece, bütün müşrikler gözleriyle meşgul oldular, akabinde de bozguna uğradılar."

Keşşâf sahibi, فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ **cümlesinin başındaki fâ harfinin, mahzûf bir şartın cevabı** olup kelamın takdirinin de, إِنْ افْتَخَرْتُمْ فَأَنْتُمْ لَمْ تَقْتُلُوهُمْ şeklinde olduğunu söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ *"Attığın zaman da sen atmadın, ancak Allah attı"* buyurmuştur. Yani, "Attığın bir avuç toprağı, hakikatte sen atmadın. Çünkü, senin atmanın tesiri ancak diğer insanların atmasının tesirinin ulaşacağı yere kadar ulaşır. Ancak bil ki, onu Allah attı. Çünkü, Allah bu toprağın bütün parçalarını, o müşriklerin gözlerine kadar ulaştırıp oralara girdirendir. Binâenaleyh, şekil itibariyle atma işi, Peygamber'den sadır olmuştur. Ama, onun tesiri ise Allah'tandır" demektir. İşte bu manadan dolayı, ayetteki ifadeler nefy-isbât şeklinde getirilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âlimlerimiz, kulların fiillerini de Allah'ın yarattığına dair, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, *"onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü onları..."* buyurmuştur. Halbuki ashabın, düşmanları yaraladıkları malum bir husustur. Böylece bu ifade, bu fiillerin ancak Allah tarafından meydana getirildiğine delâlet eder. Hem Cenâb-ı Hak, *"Attığın zaman da sen atmadın"* ifadesinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hem attığını belirtmiş, hem de ondan atma işini nefyetmiştir. Binâenaleyh bu ifadeyi, Hz. Peygamber(s.a.s)'in kesb cihetinden attığına; ama, yaratma cihetinden de atmadığı manasına hamletmek gerekir.

Eğer: "Hak Teâlâ'nın *"Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü onları..."* buyruğu ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) Kâfirleri öldürme işi, ancak Allah'ın yardımı, desteği ve nusreti ile müyesser olmuştur. Dolayısiyle, bunu Allah'a izafe etme, yerinde ve doğrudur.

b) Yaralama işi, sahabeye; can alma işi ise, Allah'a ait bir iştir. Buna göre kelamın takdiri, "siz onları öldürmediniz; ancak ne var ki, Allah onları öldürdü" şeklinde olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Attığın zaman da, sen atmadın, ancak Allah attı."* buyruğu hususunda, **Kâdî** de şöyle demiştir:

a) Tek bir defa atma, toprağın müşriklerin tamamının gözüne girmesini gerektirmez. Binâenaleyh, toprağın parçaları, müşriklerin gözüne ancak Allah'ın ulaştırmasıyla ulaşmıştır.

b) Hz. Peygamber'in atmış olduğu toprak az idi. Bu sebeple, bu kadarcık toprağın bütün müşriklerin gözüne ulaşıp girmesi imkânsızdır. Dolayısiyle işte bu durum, Allah Teâlâ'nın, bu bir avuç toprağa diğer bazı şeyler kattığına ve onları, o müşriklerin gözlerine ulaştıranın kendisi olduğuna delâlet eder.

c) Hz. Peygamber bunu atarken, Allah Teâlâ, o müşriklerin kalblerine korku salmıştır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, *"ancak Allah attı"* ifadesi ile, Allahu Teâlâ'nın, işte o korkuyu onların kalbine salıvermesi murad edilmiştir " denilirse, buna şöyle cevap verilir: Söylemiş olduğunuz bu şeylerin tamamı, ayetin zahirî manasından ayrılmaktır. Halbuki, sözde ve kelâmda aslolan hakiki manadır.

Şayet onlar, "Aklî deliller, kulun fiilini Allah'ın yarattığını söylemeye mânidir" derlerse, biz deriz ki: Heyhât! bu çok uzak bir ihtimâl. Çünkü, aklî deliller bizden yana naklî deliller de, bizim görüşümüzün doğruluğu sadedinde varittir. Binâenaleyh, sizin zahirî manayı bırakıp mecazî manaya geçmeniz mümkün değildir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu ifade, "**lâkin**" lafzının şeddesiz okunması ve ondan sonraki gelen kelimenin merfû kılınması ile ...وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى şeklinde okunmuştur.

Bu ayetin nüzul sebebi hakkında üç görüş vardır:

DÖRDÜNCÜ MESELE
Ayetin Nüzul Sebebi

1) Müfessirlerin ekserisinin görüşüne göre, bu ayet-i kerime **Bedir Günü** nâzil olmuştur. Bununla kastedilen şudur: Hz. Peygamber (s.a.s) bir avuç toprak aldı ve onu müşriklerin yüzüne doğru serperek *"yüzleriniz, suratlarınız değişsin, bozulsun"* dedi. Bu toprak, istisnasız olarak her bir müşriğin gözüne ve burnuna dolmuştu. Dolayısı ile bu, müşriklerin bozulmasına sebep oldu. İşte ayet-i kerime, bu hususta nâzil olmuştur.

2) Bu ayet-i kerime **Hayber Günü** nâzil olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), **Hayber Kalesi**'nin kapısının önünde, eline yayı alıp bir ok attı. Hz. Peygamber'in bu oku, hedefini buldu ve atı üzerinde duran (kâfir) **İbn Ebi'l-Hakîk**'i öldürdü. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.

3) Bu ayet, **Uhud Günü, Übeyy b. Halef**'in öldürülmesi hakkında nâzil olmuştur. Çünkü **Übeyy**, Hz. Peygamber (s.a.s)'e çürümüş bir kemik getirerek: "Ey Muhammed, şu çürüyüp un ufak olmuş kemiği kim diriltebilir?" demişti. Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"Allah diriltir! Nitekim seni de öldürecek, sonra seni yeniden diriltip cehennemine sokacaktır!"* buyurdu. **Übeyy b. Halef, Bedir Günü** esir alındı. Fidye verip kurtulunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Bir atım var. Onun üzerinde birgün seni öldürebilmek için, hergün onu biraz mısır ile besliyeceğim" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de: *"Hayır, inşaallah ben seni öldüreceğim"* dedi. Uhud Günü, **Übeyy**, işte o atı üzerinde koşuşturuyordu. Derken Hz. Peygamber (s.a.s)'e yakın bir yere geldi. Bazı müslümanlar, onu öldürmek için önüne dikiliverdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Geri durun"* dedi ve ona doğru kargısını atarak onun bir kaburgasını kırdı. Onu müşrikler atına yükleyip götürürlerken yolda öldü. İşte bu ayet bu hususta nâzil olmuştur.

Bu rivayetlerin en doğrusu ayetin **Bedir Günü** nazil olduğunu bildiren rivayettir. Aksi halde, kıssanın içine, kıssa ile ilgisi olmayan şeyler girmiş olur ki bu uygun değildir. Diğer rivayetlerde bahsedilen hadiselerin de ayetin hükmüne dâhil olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü sebeb-i nüzulün hususî oluşuna değil, ayetin lafzının umûmîliğine bakılır. وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا *"Ve bunu Allah, mü'minleri, kendinden güzel bir imtihan ile denemek için yaptı"* buyruğu, ayetteki *"Ancak Allah attı"* ifadesi üzerine atfedilmiştir. Buradaki "belâ" (imtihan) ile Allah'ın in'âmı kastedilmiştir. Yani,

"Allah onlara yardım etmek, ganîmet nasîb etmek, ecir ve mükâfaat vermek sûreti ile büyük bir nimet vermiştir" **Kâdî** şöyle demiştir: "Eğer müfessirler, burada geçen "belâ" (imtihan) kelimesini "nimet" manasına hamletmede ittifak etmemiş olsalardı, bu kelimenin müteakiben bahsedilen "cihad" mükellefiyeti ile alakalı sayılabilir ve şöyle denilebilirdi: "Cenab-ı Allah'ın **Bedir Günü** yaptığı şey, bundan sonraki savaşlarda o müslümanlara çok güç mükellefiyetlerin verilmesinin sebebi olmuştur."

Allah Teâlâ bu ayeti sonra, إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ *"Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitici, kemâliyle bilicidir"* diye sona erdirmiştir. Bu, "Allah, sizin sözlerinizi bihakkın duyan ve kalblerinizin hallerini bihakkın bilendir" demektir. Bu tabir, kulun, işlerin zahirine aldanmayıp, Hâlik Teâlâ'nın kalblerde ve gönüllerde saklı olan herşeye muttali olduğunu anlaması için, bir sakındırma ve bir korkutma yerine geçer.

★ ★
★

ذَٰلِكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ ﴿١٨﴾ إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمُ الْفَتْحُ ۖ وَإِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ
لَكُمْ ۖ وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ ۚ وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ ۙ وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٩﴾

"Bu böyledir. Şüphesiz ki Allah kâfirlerin tuzaklarını bozandır. Eğer siz, fetih istiyorsanız, işte o fetih size gelmiştir. Eğer vazgeçerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. Eğer dönerseniz, biz de döneriz. Sayınız çok bile olsa, bu, size hiçbir fayda vermez. Çünkü Allah, mü'minlerle beraberdir"

(Enfal, 18-19).

Ayetteki Farklı Hususlar

Bu ayetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE **Nafi, İbn Kesîr** ve **Ebû Amr,** tef'îl babından olmak üzere, hâ harfinin şeddesiyle, **muvehhinûn;** ve nasb ile **keyde; Asım'ın ravisi Hafs,** izafetle şeddesiz olarak **muhînu keydi;** diğer kıraat imamları ise, şeddesiz olarak ve nasb ile **mûhinun keyde** şeklinde okumuşlardır. Cenâb-ı Hakk'ın, كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ *"taptıklarınız O'nun bu zararını giderebilici midirler?"* (Zümer, 38) ifadesi, tenvîn alması ve izâfetle okunması hususunda, tıpkı bu ayet gibidir.

İKİNCİ MESELE Bu ayetle ilgili söz, o ve onun irâbtaki yeri, Hak Teâlâ'nın tıpkı, ذٰلِكُمْ فَذُوقُوهُ (Enfâl, 14) ayetinde olduğu gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Allah'ın, kâfirlerin hile ve tuzaklarını boşa çıkarması birkaç şekilde olur:

a) Mü'minleri, onların sırlarına ve gizli yönlerine muttalî kılmak suretiyle;

b) Kâfirlerin kalbine korku salmak suretiyle;

c) Birlik ve berâberliklerini dağıtmak;

d) Niyet ve azmettikleri şeylerin farklı farklı olması sebebiyle, katî olarak karar verdikleri şeyi bozmak... **İbn Abbas** şöyle demektedir: "Allah'ın Resûlü, haber verir ve şöyle derdi: *"Ben düşmanlarınızın hile ve tuzaklarını zayıflatıp yıprattım. Böylece de, onların en ileri geçenleri öldürüldü; eşrâfı da esir edildi.."*

Cenâb-ı Hakk'ın, إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَآءَكُمُ الْفَتْحُ *"Eğer siz, fetih istiyorsanız işte o fetih size gelmiştir..."* buyruğuna gelince, bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Hasan el-Basrî, Mücâhid ve **Süddî**'nin görüşü olup, buna göre, bu ayetteki hitap kâfirleredir. Rivâyet olunduğuna göre **Ebu Cehil, Bedir Günü,** "Allahım, iki dinin en üstün olanına ve yardıma en lâyık olanına yardım et. " demiştir. Yine rivayet olunduğuna göre o, "Allahım! Hangimiz daha fazla sıla-i rahmi kesip fısk-u fücûra daldı ise, yarın onu helâk et!" demiştir. **Süddî** şöyle demektedir: Müşrikler, **Bedr**'e varmayı ve savaşmayı istediklerinde, Kâbe'nin örtülerine yapışarak, "Allah'ım, iki ordunun en yüce ve üstün olanına; iki cemaatin, en fazla hidayette olanına; iki grubun, en kerîmine ve iki dinin en üstününe yardım et!" dediler. Bunun üzerine de, Cenâb-ı Hak bu ayeti indirdi. Buna göre ayet-i kerimenin ifade ettiği mana, "Şayet siz, iki cemaatin en hidayette olanına ve iki grubun en kerîm ve değerli olanına Allah'ın yardım etmesini istiyorsanız, muhakkak ki bu yardım size gelecektir..," şeklindedir. Diğer bazı alimler de şu manayı vermişlerdir: "Eğer siz, Cenâb-ı Hakk'ın bu hususta hüküm vermesini istiyorsanız; muhakkak ki bu hususstaki hüküm size gelmiştir (gelecektir)."

İkinci görüş: Bu ayet, mü'minlere yapılan bir hitabtır. Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), müşrikleri ve onların sayıca çokluğunu gördüğü zaman, Allah'dan yardım talebinde bulundu. Sahabe de aynısını yaptı. Peygamber (s.a.s), Allah'ın, kendisine va'adettiği iki taifeden birisini talep etti ve bu hususta Allah'a yalvarıp yakardı da bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Eğer siz fetih istiyorsanız, işte o fetih size gelmiştir"* buyurdu. Bu ifadeyle, daha önce geçmiş olan yardım talebi

hatırlatılmış ve Cenâb-ı Hak da, "*İşte o fetih size gelmiştir*" diyerek, fethin onlara geldiğini bildirmiştir. Yani "size va'adedilen şey tahakkuk edip gerçekleşti. O halde Allah'a şükredin ve O'na itaattan ayrılmayın " demektir. **Kâdî** şöyle der: "Bu görüş, daha evlâdır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, "*İşte o fetih size gelmiştir*" buyruğu ancak mü'minlere uygun düşer. Ama, ayette geçen "fetih" ifadesini beyan etmek, hüküm vermek ve takdir etmek manalarına hamledersek, bu ayetin kâfirlere bir hitap olmuş olması da imkânsız olmaz.

Cenâb-ı Hakk'ın وَإِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ "*Eğer vazgeçerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır*" buyruğunun tefsirine gelince, bunun tefsiri, Cenâb-ı Hakk'ın, "*Eğer siz, fetih istiyorsanız, işte o fetih size gelmiştir*" ifadesi hakkında bizim, "Bu, kâfirlere mi yoksa mü'minlere mi bir hitaptır?" şeklindeki açıklamamıza dayanır.

Buna göre şayet biz, "bu, kâfirlere yapılmış bir hitâptır" dersek, bu ayetin tefsiri ve tevili, "Şayet siz, Hz. Muhammed'le savaşmaktan, ona düşmanlık yapmaktan ve onu yalanlamaktan vazgeçerseniz, bu sizin için daha hayırlı olur. Bunun, dinî bakımdan sizin için daha hayırlı olmasına gelince, bu, sizlerin Allah'ın azabından kurtulup, O'nun mükâfaatına nail olmanız suretiyle; dünyevî yönden, sizin için daha hayırlı olmasına gelince de bu, sizin öldürülmekten, esir edilmekten ve mallarınızın yağma edilmesinden kurtulup halâs olmanız sûretiyle olur" şeklinde olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ "*Eğer dönerseniz biz de döneriz...*" buyurmuştur. Yani, tekrar savaşmaya dönerseniz, (müminleri) size musallat kılarız. Siz bunu, Bedir'de görüp müşahade ettiniz. Ve Allah'ın, müminlerin lehine sizin de aleyhinize olmak üzere, yardımının tesirini anladınız. وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ "*Bedir gününde, sayınızın, çokluğunuzun fayda vermediği gibi, cemaatinizin çokluğu size hiç bir fayda veremiyecektir*" demektir.

Ama bu sözün mü'minlere yapılmış bir hitâp olduğunu söylersek, o zaman bu ayetin tevili "Eğer sizler, "enfâl" (ganimetler) hususunda çekişmekten ve esirlere karşılık fidye istemekten vazgeçerseniz..." şeklinde olur. Çünkü Bedir günü bu hususlarda onlar arasında çekişme olmuş, bundan dolayı da Hak Teâlâ onları, "*Eğer Allah'ın geçmiş bir yazısı olmasaydı, aldığınız (fidye)de size her halde büyük bir azab dokunurdu*" (Enfal, 68) buyurarak azarlamıştır. Bunun için O, "Artık böylesi şeylerden vazgeçerseniz, sizin için daha hayırlı olur. Yine eğer böyle çekişmelere dönerseniz, biz de sizden yine yardımımızı keseriz. Çünkü size olan yardım va'adimiz, sizin taat ve muhalefetsizlik üzere bulunmanız şartına bağlıdır. Yoksa sayınızın çok ve cemaatinizin kalabalık oluşu size hiçbir fayda sağlayamaz. Çünkü Allah Teâlâ ancak günah işlemeyen mü'minlerle beraberdir" buyurmuştur.

Bil ki müfessirlerin ekserisi, Cenâb-ı Hakk'ın, "*Eğer siz fetih istiyorsanız*" ifadesinin

kâfirlere bir hitap olduğunu söylemişler ve *"Eğer dönerseniz, biz de döneriz"* ifadesini delil getirerek, bunun ancak savaş durumuna uygun bir ifade olduğunu ileri sürmüşlerdir. Biz, bu sözün, daha önce zikredilmiş olan mü'minlerle de ilgili olabileceğini beyan etmiştik. Binâenaleyh bu tercih düşer.

Ayetteki, وَاَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُؤْمِنِيْنَ *"Çünkü Allah mü'minlerle beraberdir"*ifadesini; **Nâfi, İbn Âmir, Âsım'ın râvisi Hafs,** inne edatındaki hemzeyi fethalı olarak; diğer kıraat imamları ise hemzeyi kesreli olarak okumuşlardır. Hemzenin fetha ile okunuşunun izahı için, bu ifadenin takdirinin, وَلِاَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُؤْمِنِيْنَ "ve bir da Allah mü'minlerle beraber olduğu için..." şeklinde olduğu, ve وَاَنَّ اللّٰهَ مُوْهِنُ كَيْدِ الْكٰفِرِيْنَ *"Şüphesiz ki Allah kâfirlerin tuzaklarını bozar"* ifadesi üzerine ma'tûf olduğu söylenmiştir. Buradaki elifin (hemzenin) kesreli okunuşuna gelince bu, cümlenin bir başlangıç cümlesi olması sebebiyledir. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Allah'ın Cihad Emrine Kulak Vermenin Lüzumu

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اَطِيْعُوا اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَاَنْتُمْ تَسْمَعُوْنَ ﴿٢٠﴾ وَلَا تَكُوْنُوْا
كَالَّذِيْنَ قَالُوْا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُوْنَ ﴿٢١﴾ اِنَّ شَرَّ الدَّوَآبِّ عِنْدَ اللّٰهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ
الَّذِيْنَ لَا يَعْقِلُوْنَ ﴿٢٢﴾ وَلَوْ عَلِمَ اللّٰهُ فِيْهِمْ خَيْرًا لَّاَسْمَعَهُمْ وَلَوْ اَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَّهُمْ
مُّعْرِضُوْنَ ﴿٢٣﴾

"Ey iman edenler, Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Kendiniz dinleyip dururken, ondan yüz çevirmeyin. Ve kendileri dinlemedikleri halde dinledik diyenler gibi olmayın. Çünkü yerde yürüyen canlıların Allah katında en kötüsü, (hakkı) akıllarına sığdıramayan sağırlar ve dilsizlerdir. Eğer Allah onlarda bir hayır görseydi, elbette onlara duyururdu. Onlara duyursaydı bile, onlar yine de muhakkak ki yüz çevirip arkalarını dönerlerdi"

(Enfal, 20-23).

Bil ki Cenâb-ı Hak mü'minlere, *"Eğer vazgeçerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.*

Eğer dönerseniz, biz de döneriz. Sayınız çok bile olsa, bu sizden hiçbirşeyi defetmez" (Enfal, 19) diye hitab edince, bunun peşisıra onları eğitmeyi hedef alan bir hükmü getirerek, *"Ey iman edenler, Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Kendiniz dinleyip dururken, ondan yüz çevirmeyin"* buyurmuştur. O burada onların neyi dinleyip durduklarını açıklamamıştır. Fakat sûrenin başından buraya kadar gelen söz cihad hakkında olduğu için, bu ayetten maksadın, "Siz o peygamberin cihad çağrısını ve davetini işitip dururken" manası olduğu anlaşılmış olur. Sonra cihad iki şeyi ihtiva eder:

a) Canı tehlikeye atmak;

b) Mal elde etmek. İşte canı tehlikeye atmak herkese zor gelip, aynı şekilde ele geçirebilecekken, bir malı da bırakmak herkese çok ağır geldiği için, Allah Teâlâ bu hususta te'dîb ve terbiye ifade eden hükmünü şiddetlendirerek, "Resûlün cihada çağrısına ve Allah ona mal almamasını emrettiği zaman, mal (ganimet) almama konusundaki çağrısına icabet etmede, Allah'a ve Resûlüne itaat ediniz" buyurmuştur. Bundan maksad, Cenâb-ı Hakk'ın, قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ (Enfal, 1) ayetinin tefsirinde bahsettiğimiz hususları anlatmaktır.

Eğer, "Allah Teâlâ niçin, وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ *"Ondan yüzçevirmeyin"* buyurarak, daha önce Allah ve Resûlü zikredilmiş olduğu halde zamiri niçin "onlardan" değil de "ondan" şeklinde tekil kullanmıştır?" denilirse, biz deriz ki: Allah Teâlâ, Allah'a itaatı ve Resûlüne itaatı emretmiş; sonra da *"Ondan yüz çevirmeyin"* buyurmuştur. Çünkü yüzçevirme, Allah'ın Resûlü hakkında, ancak O'ndan, onun sözünü kabul etmekten ve cihadda O'na yardımda bulunmaktan geri durmakla yapılmış olur. Daha sonra Cenâb-ı Hak bunu te'kid etmek için, وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ *"Kendileri dinlemedikleri halde, "dinledik" diyenler gibi olmayın"* buyurmuştur. Bunun manası şûdur: İnsanın, bir teklifi kabul edip üstlenmesi, ancak onu duyduktan sonra mümkün olabilir. Bundan dolayı, "duyup işitmek" birşeyi kabul etmek manasına mecaz kabul edilmiştir. Nitekim mü'minlerin (namazdaki) سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ *"Allah, kendisine hamdedeni duyar"* şeklindeki sözleri de bu manadadır. Buna göre, bu ifadenin manası şudur: "Ey mü'minler sizler, dilleriyle "Biz Allah'ın emirlerini kabul ettik" dedikleri halde, kalbleri ile onları kabul etmeyen kimseler gibi olmayın." Bu, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerinden *"onlar iman edenlerle karşılaştıkları zaman, "inandık" derler. Şeytanlarıyla başbaşa kalınca ise, "Emin olun, biz sizinle beraberiz. " derler* (Bakara, 14) diye haber verdiği münafıkların özelliğidir.

Allah Teâlâ daha sonra إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ *"Çünkü yerde yürüyen canlıların en kötüsü, (hakkı) akıllarına sığdıramayan sağırlar ve dilsizlerdir"* buyurmuştur.

Alimler, ayette geçen "devâb" kelimesi hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak şöyle denilmiştir: "Cehâletleri ve söyledikleri şeylerden faydalanmaktan uzak olmaları sebebiyle, Allah o müşrikleri hayvanlara benzetmiştir. İşte bundan ötürü Allah onları "sağırlar", "dilsizler" ve "akıllarını kullanamayanlar" diye tavsif etmiştir" denilmiştir. Yine onlar "devâb"dandır. Çünkü "devâb", yeryüzünde hareket eden her canlının ismidir. Allah Teâlâ bu kelimeyi, bir benzetme sadedinde kullanmamış, aksine Allah onları zemmetmek üslûbuyla, kendilerine uygun bir vasıfla nitelendirmiştir. Nitekim, sözü anlamayan kimseler hakkında, onları zemmetmek için, "O, bir gölgedir, bir ceseddir ve bir harabedir" denilmektedir..

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَلَوْ عَلِمَ اللّٰهُ فِيهِمْ خَيْراً لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ *"Eğer Allah onlarda bir hayır görseydi elbette onlara duyururdu "* buyurmuştur. Bunun manası şudur: "Mevcut olan her şeyi, Allah'ın bilmesi gerekir. Binâenaleyh, Allah'ın o şeyin varlığını bilmemesi, o şeyin yokluğunun gerekçelerindendir. Dolayısiyle, hiç şüphesiz, o şeyin bizzat yokluğunu "Allah'ın, onun varlığını bilmemesi" ile ifade etmek, son derece güzel olmuştur. Buna göre bu ifadenin izahı şöyle yapılabilir: "Eğer onlarda bir hayır bulunsaydı, hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak hüccet ve öğütlerini, öğretecek ve anlatacak bir biçimde onlara duyurur, işittirirdi. Şayet Allah onlarda bir hayır olmadığını bildiği halde, onlara yine de duyursaydı; onlar bu duyurmadan istifade edemezler, yine de muhakkak yüz çevirip arkalarını dönerlerdi." Şu da söylenmiştir: "Kâfirler, Hz. Peygamber'den, kendilerine nübüvvetinin doğruluğunu haber vermesi için, **Kusayy b. Kilab** ve benzeri ölülerini diriltmesini istemişlerdi. Böylece Allah Teâlâ, eğer onlarda bir hayır olsaydı, yani onların o ölülerinin söyleyecekleri sözden istifade etmeleri ihtimali olsaydı, onların sözlerini dinlesinler diye, o ölülerini dirilteceğini beyan buyurmuştur. Fakat Allah, onların bu sözü (teklifi) ancak inad için ve işi yokuşa sürmek için söylediklerini ve onlara ölülerinin seslerini-sözlerini duyurması halinde bile hakkı kabul etmeyip yüz çevireceklerini biliyordu."

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Allah Teâlâ, onların delillerden yüz çevireceğini, hakkı kabul etmeyeceklerini ve onların, kesinlikle hakka yanaşmayıp, haktan istifade etmeyeceklerini bildirmiştir. Bu sebeble diyoruz ki: Onlardan imanın sâdır olmasının imkansız olması gerekir. Zira eğer onlardan iman sâdır olacak olsaydı, bu iman ya Allah'ın bu haberinin doğru olmasının yanısıra söz konusu olurdu, ya da bu haberin yalan olması ile birlikte söz konusu olurdu. Birinci ihtimal imkansızdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın iman etmeyeceklerini haber verdiği halde onların iman etmesi, iki zıd şeyi birleştirmek olur ki bu muhaldir. İkinci ihtimal de imkansızdır. Zira Allah'ın doğru olan haberinin yalana dönüşmesi imkansızdır; hele hele bu haber, olup bitmiş mâzîdeki birşeyle ilgili olursa...

Allah Teâlâ'nın ilminin cehâlete dönüşmesi hususunda söylenecek söz de böyledir. Bunun izahı defalarca geçmişti.

İKİNCİ MESELE
Lev Edatı Hakkında

Nahivciler şöyle demişlerdir: "**Lev** (eğer) edatı, bir başka şeyin bulunmaması sebebiyle birşeyin yok olacağına delalet etmek için kullanılır. Dolayısıyla sen, mesela لَوْ جِئْتَنِي لَأَكْرَمْتُكَ "Eğer bana gelseydin, sana ikram ederdim" dediğinde, bu söz, hem "gelme" işinin, hem de "ikram" işinin olmadığını gösterir." Bazı fakihler şöyle demişlerdir: Bu edat, ancak istilzâmı (gerekliliği) ifade eder. Ama başka birşeyin bulunmasından ötürü, birşeyin yok olduğunu bu lafız ifade etmez. Bunun böyle oluşunun delili hem ayet, hem de hadistir: Ayetten delil, işte bu (tefsir ettiğimiz) ayettir. Bunu şöyle izah ederiz: Eğer **lev** edatı, nahivcilerin söylemiş olduğu manayı ifade etseydi, ayetteki, وَلَوْ عَلِمَ اللّٰهُ فِيهِمْ خَيْراً لَأَسْمَعَهُمْ *"Eğer Allah onlarda bir hayır görseydi, elbette onlara duyururdu"* beyanı, Allah Teâlâ'nın onlarda bir hayır görmediğini ve dolayısıyla onlara (hakkı) duyurmadığını ifade eder. Daha sonra Cenâb-ı Hak وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا *"Eğer onlara duyursaydı, muhakkak ki arkalarını dönerlerdi"* buyurmuştur. Bu da, "Allah onlara duyurmadı, onlar da yüz çevirmediler. Fakat yüz çevirmeme hayırlardan bir hayırdır" manasına gelirdi. Böylece de ayetin başı, onlarda hayrın olmadığını; sonu ise bir hayrın bulunduğu manasına gelirdi ki, bu bir tenakuzdur. Binâenaleyh **lev** edatının, "başkasının bulunmayışı sebebiyle birşeyin yok olacağını ifade ettiğini" söylemenin böyle bir tenâkuzu gerektireceği sâbit olur. Bundan dolayı, ona bu mananın verilmemesi gerekir.

Bunun hadisten delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in نِعْمَ الرَّجُلُ صُهَيْبٌ لَوْ لَمْ يَخَفِ اللّٰهَ لَمْ يَعْصِهِ *"Süheyb ne güzel bir yiğit! Eğer o Allah'dan korkmasaydı bile, yine de O'na isyan etmezdi"* sözüdür. Binâenaleyh eğer, **lev** edatı nahivcilerin söylemiş olduğu manayı ifade etmiş olsaydı, bunun manası, "O Allah'dan korktu ve Allah'a isyan etti" şeklinde olurdu. Bu ise bir tenakuzdur. Böylece **lev** edatının, başkasının bulunmaması sebebiyle birşeyin bulunmamasını ifade etmeyip, aksine sadece bir gerekliliği ifade ettiği sabit olmuş olur.

Bil ki bu, çok güzel bir delildir. Fakat bu görüş, ekserî ediblerin görüşünün aksinedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Allah'ın Malumatının Nevileri

Allah'ın malûmatı dört kısımdır:
1) Bütün mevcûd şeyler;
2) Bütün ma'dûm (yok) olan şeyler;
3) Mevcûd şeylerden herbirinin yok olması halinde durumunun nasıl olacağı;
4) Ma'dûm (yok olan) bulunmayan her birşeyin var olması halinde, durumunun nasıl olacağı... İlk iki kısım, mevcut hal ile bilinir. Son iki kısım da, mevcut olmayan takdir ile bilinir. O halde ayetteki, *"Eğer Allah onlarda bir hayır bilseydi, elbette*

onlara duyururdu" ifadesi, ikinci kısımla ilgili olmuş olur ki bu da mukadderat ile bilinen kısımdır ve bu mevcut hal ile bilinen kısma girmez. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, münafıklardan naklettiği şu sözdür, *"Eğer siz yurdlarınızdan çıkarılırsanız, biz de muhakkak sizinle beraber çıkarız. Eğer sizinle harbedilirse, muhakkak ve muhakkak size yardım ederiz"* (Haşr, 11). Cenâb-ı Hak buna karşılık, *"Andolsun ki onlar çıkarılaccak olurlarsa, bu münafıklar onlarla beraber çıkmazlar. Eğer onlar muharebeye tutulurlarsa bunlar, onlara yardım da etmezler. Onlara yardım etseler bile, mutlaka dönüp kaçarlar"* (Haşr, 12) buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ, yok olan birşeyin var olması halinde durumunun nasıl olacağını bildirmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, *"Eğer onlar dünyaya geri gönderilseler bile, yine vazgeçirilmek istendikleri şeylere döneceklerdi"* (En'âm, 28) buyurmuş ve yok olan birşeyin var olması halinde, durumunun nasıl olacağını bildirmiştir.

★ ★
★

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱسْتَجِيبُواْ لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ ۖ وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ يَحُولُ
بَيْنَ ٱلْمَرْءِ وَقَلْبِهِۦ وَأَنَّهُۥٓ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾

"Ey iman edenler, sizi, size hayat verecek şeylere davet ettiği zaman, Allah'a ve Resûlüne icabet edin. Bilin ki Allah kişi ile kalbi arasına girer ve siz hakikaten sadece O'na götürülüp toplanacaksınız"

(Enfâl, 24).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebu Ubeyde ve Zeccâc: "Ayette geçen اِسْتَجِيبُوا kelimesinin أَجِيبُوا "icabet edin" manasına olduğunu söylemişlerdir. Nitekim şair de bir beytinde: فَلَمْ يَسْتَجِبْهُ عِنْدَ ذَاكَ مُجِيبُ demiştir.

İKİNCİ MESELE
Emr Sîgasının Farziyyet Manası

Fakîhlerin çoğu, emrin zahirinin vücûb (farziyyet) ifade ettiği kanaatindedirler. Onlar, görüşlerinin doğruluğuna bu ayeti, şu iki bakımdan delil getirmişlerdir:

Birincisi: Bir fiili yapmasını emrettiği herkesi Allah, o fiili yapmaya davet etmiş

demektir. Bu ayet de, Allah'ın davet ettiği her hususa icâbet edilmesi gerektiğine delâlet eder. Buna göre eğer, ayetteki *"Allah'a ve Resûlüne icabet edin"* ifadesi bir emirdir. O halde ne diye siz, "Bu, vücuba delâlet eder" diyorsunuz. Çünkü münakaşa bu hususta dır. O halde bu sözün neticesi, emrin vücûb (farziyyet) ifade etmesine binâen, emrin vücûb için olduğunu isbat etmeye dayanır. Bu ise birşeyi, yine kendisi ile isbat etmeyi gerektirir ki bu imkansızdır" denilirse, buna şöyle cevap verilir: "Allah'ın emrettiği herşeyin teşvik edildiği, yapılması istendiği zaruri (kesin) olarak bilinen bir husustur. Binâenaleyh eğer biz, ayetteki, *"Allah'a ve Resulüne icabet edin"* buyruğunu bu manaya hamledersek, açık olanı açıklamak kabilinden birşey yapmış oluruz ki bu, abestir. Şu halde bunu, yenî (başka) bir manaya hamletmek gerekir ki bu da ayetin bu parçasını manasız olmaktan korumak için, farziyyeti gösterdiğini söylemektir. Bu husus, ayette bundan sonraki *"Bilin ki şüphesiz Allah kişi ile kalbi arasına girer ve siz hakikaten sadece O'na götürülüp toplanacaksınız"* buyruğunun bir tehdid ve va'îd sadedinde getirilmiş olması ile de güç kazanır. Bu tehdid ve va'îd, ancak vücûb (farziyyet) söz konusu olduğu zaman uygun düşer.

İkincisi: Bu, **Ebu Hureyre** (r.a)'nin rivayet ettiği şu hadistir: "Hz. Peygamber (s.a.s), **Übeyy b. Ka'b**'ın kapısına vardı. O namaz kılıyor iken ona seslendi. **Ubeyy** (r.a) de namazını acelece bitirip geldi. Hz. Peygamber (s.a.s) *"seni çağırdığımda hemen icabet etmekten seni alıkoyan nedir?"* deyince, o, "Namaz kılıyordum" cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *"Bana vahyedilen Kur'an'da, "Allah'a ve Resûlüne icabet edin" diye bildirildiğinden haberdâr değil misin?"* deyince, **Übeyy b. Kâb** (r.a), "şüphesiz ki siz, beni, artık ne zaman çağırırsanız ben icabet ederim" dedi."

Bu hadis ile şu şekilde istidlal edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), onu çağırıp, **Übeyy** de ona hemen icabet etmeyince; Hz. Peygamber onu, icabet etmeyişinden dolayı tenkid etti ve bu hususta bu ayeti delil getirdi. Eğer bu ayet vücûba delâlet etmeseydi, bu şekildeki bir istidlâl doğru olmazdı. Bir kimsenin, "Emir, vücûb ifade eder meselesi, kesin bir mesele olup, bu hususta haber-i vahidi delil getirmek caiz değildir" şeklindeki sözü zayıftır. Zira biz, emirin vücûb ifade ettiği meselesinin kesin olduğunu kabul etmiyoruz. Aksine bu, bizce zannî bir meseledir. Çünkü bundan maksad, ameldir. Amel ile ilgili konularda ise zannî deliller de yeterlidir.

Buna göre onlar eğer, "Allah Teâlâ, mutlak olarak icâbet etmeyi emretmemiş, aksine bunu belli bir şarta, yani *"size hayat verecek şeylere davet ettiği zaman..."* şartına bağlı olarak emretmiştir. O halde, nasıl "Bu şart, bütün emirlerde vardır" diyebilirsiniz?" derlerse, biz de deriz ki: **Übeyy b. Ka'b** (r.a)'ın hadisesi, hükmün umumî olduğuna ve belli bir şarta bağlı kılınmadığına delâlet eder. Hem sonra ayette geçen, **"hayat verme"**yi, bizzat "diriltme " manasına hamletmek mümkün değildir.

Çünkü zaten canlı olanı diriltmek imkansızdır. Dolayısıyla buna başka bir mana vermek gerekir ki bu da, "mükâfaat elde etme" manasıdır. O halde, Allah'ın kendisine çağırdığı ve yapılmasını teşvik ettiği herşey bir mükâfaatı bulundurur. Bu sebeple, ayetin hükmü, bütün emirler hakkında umûmî bir hüküm olmuş olur. Bu da, bizim varmak istediğimiz neticeyi ifade eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Hayat Veren Şeyler

Alimler, *"Size hayat verecek şeylere davet ettiği zaman..."* ifadesi hakkında şu izahları yapmışlardır:

1) **Süddî** bunun, iman ve İslam olduğunu; iman ve İslam'da hayatın bulunduğunu; çünkü imanın kalbin hayatı, küfrün ise kalbin ölümü olduğunu ve bu hususa Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah ölüden diri çıkarır"* (Al-i İmran, 27) ayetinin delâlet ettiğini; buna "O, kâfirden mü'min (evlâd) çıkarır" manası verildiğini söylemiştir.

2) Cenâb-ı Hak, *"Hayat verecek şey"* tabiri ile Kur'an-ı Kerim'i kastetmiştir. Bu, "Kur'an'da olan şeylere icabet ediniz. Çünkü hayat, kurtuluş ve korunma ondadır" manasına gelir. Cenâb-ı Hak, Kur'an'a "hayat" demiştir. Çünkü Kur'an ilmin (bilmenin) sebebi ve vasıtasıdır. İlim ise hayattır. Binâenaleyh hayatın sebebi olan şeyin, "hayat" diye adlandırılması caizdir.

3) Alimlerin çoğu, bu tabir ile cihadın kastedildiğini söylemişlerdir. Cihada "hayat" denmesinin sebebi hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

a) İki düşmandan birinin zayıflaması, diğeri için hayattır. Binâenaleyh, müslümanların işi, kâfirlerle savaşarak ancak güç ve kuvvet kazanır.

b) Cihad, şehidlik sebebidir. Şehidlik ise, (cennette) ebedî hayatı temin eder. Nitekim Allah Teâlâ, *"Allah yolunda öldürülenleri, sakın ölüler sanma. Bilakis onlar Rableri katında diridirler. (Öyle ki Allah'ın) lutf-u inayetiyle, kendilerine verdiği şeylerle, hepsi şâd, rızıklanırlar"* (Al-i İmran, 169) buyurmuştur.

c) Cihad, insanı bazan ölüme götürür. Ölüm ise, ahiret hayatına kavuşturur. Ahiret yurdu da, hayatın kaynağıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Şüphe yok ki o, (asıl) hayatın ta kendisidir"* (Ankebût, 64) buyurmuştur. Yani, daimî ve ebedî hayattır.

4) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Size hayat verecek şeylere "* tabirine, "hak ve doğru olan her şeye" manası verilmiştir. Böyle olması halinde bu ifadenin içine Kur'an, îman, cihad ve her türlü iyilik ve tâat olan işler dahil olmuş olur. O halde, Allah'ın, *"Size hayat verecek şeylere"* ifadesiyle, devamlı ve güzel olan bir hayat murad edilmiştir. Nitekim, Cenâb-ı Hak *"Hiç şüphesiz onu, çok güzel bir hayat ile yaşatırız"* (Nahl, 97) buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Allah Kişi İle Kalbi Arasına Girer

Cenâb-ı Hak, وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ *"Bilin ki, Allah kişi ile kalbi arasına girer"* buyurmuştur. Bu ifâdenin tefsiri, alimlerin cebr ve kader meselesindeki ihtilâflarına göre değişir. Cebr'e taraftar olanlara gelince, **Vâhidî, İbn Abbas** ve **Dahhâk**'ın bu ayete, "Allah, kâfir olan kişi ile, onun yapacağı taati arasına girer. Yine Allah, itaatkâr olan kişi ile, onun yapacağı isyan arasına girer, mani olur. O halde saîd, iyi ve itâatkâr olan Allah'ın "saîd" kıldığı; şakî, günahkâr ve bedbaht olan da, Allah'ın dalâlete düşürdüğü kimsedir. Binâenaleyh, kâfir bir kimse iman etmek ister, Allah da onun iman etmesini istemezse, Allah onunla o kimsenin kalbi arasına girer. Mü'min bir kimse de kâfir olmak ister, Allah da onun kâfir olmasını dilemezse, Allah, bu kimseyle onun kalbi arasına girer" manasını verdiklerini nakletmiştir. Ben derim ki, biz durumun böyle olduğunun doğruluğuna dair aklî delillerle delil getirmiş, istidlâlde bulunmuştuk. Bu böyledir, zira kalbin halleri, ya inançlardır, ya irâde ve isteklerdir veyahut da, "daîler" sebepler, faktörlerdir. Akidelere gelince bu, ya ilim olur, ya cehl. İlme gelince, bunu elde etmeye yönelmek isteyen kimse ancak onun bir ilim olduğunu bildiğinde ona yönelir. Bunu da ancak, bu itikadın malûm olan, bilinen şeye mutabık olduğunu bildiği zaman bilebilir. Bu hususu da ancak, daha önce malûmu bilip tanıdığı zaman bilebilir. İşte bu durum da, bir şeyin kendisine dayanmasını gerektirir. Cehle gelince: İnsan bunu ancak, bunun bir ilim olduğunu zannettiği zaman tercih eder ve ister. Halbuki bu zan ancak daha önce geçen diğer bir cehâlet sebebiyle meydana gelir. Bu da, bir şeyin kendisine dayanmasını gerektirir.

"Daîler" -sebepler ve faktörler- ile irâdelere gelince, "bunlar" eğer bir fâil olmaksızın meydana gelmişlerse, o zaman bu tıpkı, îcâd edici, muhdis olmaksızın bir hâdisin, sonradan meydana gelenin meydana gelmiş olması gibi olur. Yok eğer bunlar, bir fâil vasıtasıyla meydana gelmişlerse, o zaman bu fâil, ya kuldur yahut da Allah'dır. Birincinin olması bâtıl ve yanlıştır; aksi halde bu niyyet ve kasdın, başka bir niyet ve kasda dayanması gerekir ki, bu imkânsızdır. Böylece inançların, iradelerin ve sebeplerin fâilinin sadece Allah olduğu ortaya çıkar. Kur'an'ın nassı da, kalbin hallerinin Allah'dan olduğuna delâlet eder. Aklî deliller de bunu gösterir. O halde, hak ve doğru olanın, bizim söylemiş olduğumuz şey oldğu sabit olur.

Mutezile'nin Bu Ayeti Yorumlaması

Kaderiyye (İ'tizâl)görüşünü benimseyenlere gelince,onlar,bu ayetten muradın, bizim benimsemiş olduğumuz görüş olamayacağını öne sürmüşler ve bunu şu izahlarla açıklamışlardır:

Birinci İzah: Cübbâî şöyle demiştir: "Allah'ın, kendisiyle imanı arasına girdiği kimse, âcizdir. Acize emretmek ise, akılsızlık, sefîhliktir. Şayet böyle bir şey caiz

olsaydı, o zaman Allah'ın, bize göklere tırmanmayı emretmesi de caiz olurdu. Halbuki ulemâ, kötürüm olan kimsenin, ayakta namaz kılmakla emredilmesinin caiz olamayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. O halde bu, Allah hakkında nasıl caiz olabilir? Hem Allah Teâlâ, *"Allah, hiç kimseye gücünün yettiğinden başkasını yüklemez"* (Bakara, 286) buyurmuştur. Yine O, "zıhâr" yapan kimse hakkında da, *"Buna da güç yetiremezse, altmış yoksul doyursun"* (Mücâdile, 4) buyurmuş, böylece, oruç tutamayan kimselerden orucun farziyyetini düşürmüştür."

İkinci İzah: Allah Teâlâ, Allah ve Resûlüne icabet etmeyi emretmiş ve bu sözü, bir hatırlatma ve icabet etmemeden sakındırma sadedinde zikretmiştir. Binâenaleyh, şayet bu ifadeden, ileri sürmüş olduğunuz şeyler kastedilmiş olsaydı, icâbet etmeme hususunda çok kuvvetli bir mazeret olur ve böylece bu ifade de, icabet etmemeden bir men ve yasaklama olmazdı..

Üçüncü İzah: Allah, Kur'an'ı, kâfirlerin lehine, peygamberin aleyhine bir delil olsun diye değil, tam aksine peygamberin lehine, kâfirlerin aleyhine bir hüccet olsun diye indirmiştir. Binâenaleyh, şayet ayetin ifade ettiği mana, sizin ileri sürdüğünüz şekilde olsaydı, hiç şüphesiz bu ayet, kâfirlerin lehine, peygamberin de aleyhine olan delillerin en kuvvetlilerinden olur, o zaman da kâfirler, "Allah Teâlâ, bizi iman etmekten men edince, daha nasıl, bize iman etmemizi emreder?" derlerdi.. Binâenaleyh, yaptığımız bütün bu izahlarla, ayeti, Cebriyye'nin ileri sürdükleri manaya hamletmenin mümkün olmadığı iyice anlaşılır.

Mutezile sözüne devamla şöyle der: Biz bu ayet hakkında şu izahları yapabiliriz:

a) "Allah Teâlâ, kişi ile, kişinin kalbinden istifâde etmesi arasına, ölüm sebebiyle girer." Bu, şu demektir: "Size mutlaka gelecek olan ölüm gelmeden ve sizinle, sizin taatınız ve tevbeniz arasına girmeden önce, size mecbur kılmış olduğum cihad ve benzeri amellere icabet edip koşmada gecikmeyiniz, acele ediniz!" **Kâdî** şöyle demiştir: "İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, bu ifadenin hemen peşinden, bu manaya delalet edecek şeyi de getirmiştir ki, bu da O'nun, *"ve siz hakikaten sadece O'na götürülüp toplanacaksınız"* ifadesidir. Bu ayetin maksadı, taate mani olacak ölüm gelmeden önce, itaatta bulunmaya teşvik etmektir."

b) Bu ayetle, Allah Teâlâ, "kişi ile, kişinin kalbinin arzu edip istediği şeyin arasına ölümün girmesini" murad etmiştir. Çünkü "ecel", bütün emel ve arzuların önüne geçer. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Salih amellere koşunuz. Kalbinize gelen, uzun ömür sürme sevdasına itibar etmeyiniz. Çünkü bu, kendisine güvenilecek bir husus değildir." "Kalb" lafzının, kalbde bulunan arzu ve emelleri ifade etmek için kullanılması, güzel ve yerindedir. Çünkü bir şeyi, tıpkı Arapların سَالَ الْوَادِي "Vadi aktı, dolup taştı" sözlerinde olduğu gibi, zarfının, mahallinin ismiyle adlandırmak caizdir.

c) Mü'minler, Bedir günü savaşmaktan korkuyorlardı. Bu sebeple onlara sanki, "Taatlere koşunuz; kalbinizde hissettiğiniz zayıflık ve korkaklık sebebiyle, taatlardan kaçınıp imtinâ etmeyiniz. Zira Allah Teâlâ, halleri değiştirir ve tebdil eder. Böylece de, zayıflık ve acizliğinizi, kuvvete; korkaklığınızı da cesarete dönüştürebilir. Çünkü Allah Teâlâ, kalbleri evirip çevirendir" denilmek istenmiştir.

d) **Mücahid** şöyle demiştir: "Ayette geçen "kalb" sözü ile, "akıl", insanın aklı murad edilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah kişi ile kalbi arasına girer"* buyruğunun manası şudur: "Siz, aklınız başınızda iken salih amellere koşunuz. Çünkü, yok olduğunda teklif ve mükellef tutulmanın sözkonusu olamıyacağı aklınızın zâil olmasından emin olamazsınız!" Kalb'in, akıldan kinâye addedilmesi caizdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz ki bunda kalbi olan... kimseler için elbette bir öğüt vardır"* (Kâf, 37) buyurmuştur. Yani, "aklı olan kimseler için..." demektir."

Hasan el-Basrî: *"Allah kişi ile kalbi arasına girendir"* mealindeki ayetin, "Allah Teâlâ'nın kuluna olan yakınlığının, kulun kalbinin kula olan yakınlığından daha fazla olduğu" manasına geldiğini söylemiştir. Bu ifadenin maksadı ise, kulun gönlünde ve kalbinde bulunan hiçbir şeyin Allah'a saklı kalmadığına dikkat çekmektir. *"Biz ona şah damarından daha yakınız"* (Kâf, 16) ayeti de, bunun bir benzeridir." İşte bu konuda, Cebriyye ve Kaderiyye (Mutezile)'nin ileri sürmüş oldukları izahların tamamı bundan ibarettir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَأَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ *"Ve siz hakikaten sadece O'na götürülüp toplanacaksınız"* buyurmuştur. Yani, "Sizin O'na, Allah'a götürülüp O'nun huzurunda toplanacağınızı; başıboş ve kendi halinize bırakılmayacağınızı biliniz " demektir. Bu ifadede, çalışıp çabalamaya bir teşvik ve tembellikten, vurdumduymazlıktan iyice bir sakındırma vardır.

★ ★
★

Umuma Gelen Musîbet

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَّا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنكُمْ خَاصَّةً ۖ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢٥﴾

"Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden yalnız zulmedenlere çatmaz. Hem bilin ki Allah, şüphesiz azâbı çetin olandır"

(Enfâl, 25).

Bil ki Allah Teâlâ, insanı, kendisiyle kalbi arasına girilmekten sakındırdığı gibi, onu fitneden de sakındırmıştır. Buna göre ayetin manası, "Geldiğinde, sadece zalimlere mahsus olmayan; aksine hepinize, iyinize kötünüze isabet edecek olan bir fitneden sakının" şeklinde olur. **Hasan el-Basrî**'den bu ayetin, özellikle **Cemel Savaşı**'nda, **Hz. Ali, Ammar, Talha ve Zübeyr**'in içine düştükleri durumu ifade için indiğini söylemiştir. Nitekim **Zübeyr** de: "Bu ayet, bizim hakkımızda indi. Biz onu, uzun zaman okuduk; ama o fitnenin içine düşecek olan kimselerin bizler olduğunu göremedik. Bir de ne görelim, bununla kastedilenler, bizlermişiz." demiştir. **Süddî**'den de: Bu ayetin, **Bedir**'e iştirak edip de **Cemel**'de savaşan kimseler hakkında nazil olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.

Rivayet edildiğine göre bir gün, **Zübeyr**, Hz. Peygamber (s.a.s)'le gece sohbet ediyordu. Derken, **Hz. Ali** (r.a) de çıkageldi.. **Hz. Ali**'yi **Zübeyr** gülerek karşılayınca, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Ali'yi ne kadar seversin?"* dedi.. Bunun üzerine **Zübeyr**, "Ey Allah'ın Resûlü, onu, tıpkı çocuğumu sevdiğim gibi, belki de daha fazla severim" dediğinde Hz. Peygamber (s.a.s), *"Sen onunla savaşmaya gittiğin zaman nasıl olacak ya!?"* dedi. Şayet, "Emrin cevabına tekîd nûnu nasıl gelmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu hususta iki izah yapılmıştır:

a) Emrin cevâbı, nehiy sîğasıyla gelmiştir. Durum her ne zaman böyle olursa, o nehye tekîd nûnunun bitiştirilmesi güzel olur. Bu, tıpkı senin اِنْزِلْ عَنِ الدَّابَّةِ لاَ تَطْرَحَنَّكَ اَوْلاَ تَطْرَحَنَّكَ "Hayvandan in, seni atmasın; veya sakın seni atmasın." demen gibidir. Ve yine bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı يَاَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لاَيَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٰنُ وَجُنُودُهُ *"Ey karıncalar, yuvalarınıza girin. Sakın Süleyman ve ordusu ... sizi kırmasın."* (Neml, 18) ayeti gibidir.

b) Bu ayetin takdirinin, "sizden sadece zâlim olanlara isabet edecek fitneden sakının" şeklinde olmasıdır. Ancak ne var ki, bu ifade, fitnenin sadece zalimlere isabet etmeyeceğini iyice beyan etmek için, nehiy sîgasıyla getirilmiştir. Böylece, zâlimlere has olan o fitne, sadece onlara has olmaktan çıkarılmış olur da, böylece sanki o fitneye, "sadece zalim olanlara isabet etme!" denilmiş olur ki bundan maksad da, istiâre yoluyla, böyle bir tahsisin bulunmadığını iyice anlatmaktır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ *"Hem bilin ki, Allah şüphesiz azâbı çetin olandır"* buyurmuştur. Bu tabir ile de, Allah'ın ikâbından sakınmak için, müstakim olmanın gerekliliğine teşvik murad edilmiştir.

Buna göre şayet, "Bu ayetten çıkan netice şudur: Allah Teâlâ, geldiğinde, günahkâr olanı da olmayanı da kapsayacak olan bir azaptan, bir fitneden insanları

sakındırıp korkutuyor. Binâenaleyh, Rahîm ve Hakîm olanın rahmetine, bu fitne ve azâbı, günahkâr ve suçlu olmayan kimselere de ulaştırması nasıl uygun düşer?" denilirse biz deriz ki:

Allah Teâlâ bazan, doğrudan doğruya olarak, kulunun başına ölümü, fakirliği, körlüğü ve kötürümlüğü v.b. getirebiliyor. Bu, ya, Cenâb-ı Hakk'ın yegâne Mâlik olması sebebiyle, O'ndan sâdır olması pek uygun olan bir fiildir; veyahut da, Allah Teâlâ'nın, bu işin bir tür iyiliği ihtiva ettiğini bilmesi sebebiyle sâdır olmuştur. Bu hususta, iki mezhebin de farklı farklı görüşleri bulunmaktadır. Binâenaleyh, bu iki sebebin birisinden dolayı bu caiz olunca, işte burada da caiz olur. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Az Olan Mü'minlere İlahî Yardım

وَاذْكُرُوٓا إِذْ أَنتُمْ قَلِيلٌ مُّسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَن يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَآوَىٰكُمْ
وَأَيَّدَكُم بِنَصْرِهِ وَرَزَقَكُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٢٦﴾

"O zamanı hatırlayın ki siz yeryüzünde azlıktınız, aciz bırakılmışlardınız.. Halkın sizi tutup kapmasından korkuyordunuz. Allah sizi, ev bark sahibi yaptı, yardımıyla kuvvetlendirdi, size en temiz ve güzel şeylerden rızık verdi. Ta ki şükredesiniz"

(Enfâl, 26).

Bil ki Allah Teâlâ, onlara, Allah ve peygamberine itaatta bulunmalarını emredip, daha sonra da, onlara yine, günahtan sakınıp korunmalarını emir buyurunca, bu teklifini bu ayetle te'kid etmiştir. Bu, böyledir, zira Allah Teâlâ, onların, Hz. Peygamber (s.a.s) ortaya çıkmazdan önce, son derece ve zillet içinde olduklarını; onun ortaya çıkmasından sonra ise, son derece izzet ve şerefe kavuştuklarını; bunun da, onlara tâatta bulunup muhalefet etmemelerini gerektirdiğini beyan buyurmuştur. Hz. Muhammed zuhur etmeden önce onların içinde bulundukları haller , birkaç yönden açıklanabilir:

a) Onlar, sayıca az idiler.

b) Onlar, zayıf düşürülmüş olup, başkalarının onları zayıf bırakarak sömürmesi.. Bu "mustaz'af" olmaktan kastedilen ise, onların, diğer insanların kendilerini tutup

kapmasından endişe etmeleridir. ki bununla şu kastedilmiştir: Onlar, kendi beldelerinden dışarı çıktıklarında, Arapların, kendilerini kapıp almasından korkuyorlardı. Çünkü onlar, müşriklere yakın ve o müşriklerin onlara hem alabildiğine düşman olması sebebiyle, o müşrik Araplardan korkuyorlardı. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlar bu durumda iken, o hallerin mutluluk ve sevinç, hayır durumuna dönüştüğünü beyan buyurmuştur. Bu hayırların ve mutlulukların **birincisi**, Allahu Teâlâ'nın, onları koruyup gözeterek, ev bark sahibi yapmasıdır ki bununla Cenâb-ı Hak, onları Medine'ye taşımasını, böylece de onların, kâfirlerin şerlerinden emin olmalarını kastetmiştir. **İkincisi** ise, Allah'ın, yardımıyla onları desteklemesidir. Bundan maksat ise **Bedir Günü**'nde, ilahî yardımın tahakkuk edip gerçekleşmesidir. **Üçüncüsü** de, Allah Teâlâ'nın, onlara güzel rızıklar vermesidir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın onlar, kendilerinden önceki ümmetlere haram olduğu halde, ganimetleri helâl kılmış olmasıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ *"Ta ki, şükredesiniz..."* buyurmuştur.. Yani, "Biz sizi sıkıntıdan rahat ve bolluğa; belâdan nimetlere ve lütuflara çıkardık ki, artık böylece sizler şükür ve taât ile meşgul olasınız. O halde size, enfâl sebebiyle, çekişme ve mücadele etmeyle meşgul olmanız daha nasıl uygun düşer ve yakışır?" demektir.

★ ★
★

Allah'a Resûlüne ve Emanetlere Hıyanet Etmeyin

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَخُونُوا۟ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ وَتَخُونُوٓا۟ أَمَٰنَٰتِكُمْ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٧﴾
وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّمَآ أَمْوَٰلُكُمْ وَأَوْلَٰدُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥٓ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٨﴾

"Ey iman edenler, Allah'a ve peygamberine hainlik etmeyin. Siz, kendiniz bilip dururken, kendi emanetlerinize hainlik eder misiniz? Bilin ki mallarınız da, evlâtlarınız da ancak birer imtihandır. (Asıl) büyük mükâfaat ise, şüphesiz Allah katındadır "

(Enfâl, 27-28).

Bil ki Allah Teâlâ, onlara güzel rızık verdiğini belirtince, bu ayette de, onları, hâinlik etmekten men etmiştir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:.

BİRİNCİ MESELE

Alimler, bu ayette geçen "hıyânet" ile neyin kasdedildiği hususunda, birtakım görüşler üzere ihtilâf etmişlerdir:

a) **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Bu ayet, **Ebu Lübabe** hakkında nazil olmuştur.. Hz. Peygamber (s.a.s), **Ebu Lübabe**'yi, **Kureyza oğullarını** muhasara altına almak maksadıyla onlara yollamıştı. **Ebu Lübâbe**'nin çoluk çocuğu ise, **Kureyzaoğullarının** içinde bulunuyordu. Bunun üzerine **Kureyzaoğulları:** "Ey **Ebu Lübabe** Ne dersin, **Sa'd İbn Muâz**'ın, hakkımızda vermiş olduğu hükmü kabul edelim mi?" deyince, **Ebu Lübabe** boğazına işaret ederek: "Bu bir intihar etmek demektir, sakın bunu yapmayınız " demek istemiştir. Böylece, bu hareket tarzı, **Ebu Lübabe**'den, Allah ve O'nun Resûlüne karşı bir hainlik olmak üzere sâdır olmuştur."

b) **Süddî** şöyle demektedir: "Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den bir şey dinliyor ve bunu ifşa ederek, müşriklere intikâl ettiriyorlardı. İşte bunun üzerine, Cenâb-ı Hak onları bundan nehyetti. "

c) **İbn Zeyd** şöyle demiştir: "Allah onları, tıpkı münafıkların yapmış olduğu gibi, iman izhar edip, öte yandan ise, küfürlerini gizlemek suretiyle, hainlikte bulunmaktan nehyetti. "

d) **Câbir İbn Abdillah**'dan şu rivayet edilmiştir: "**Ebu Süfyan** Mekke'den çıkınca, Hz. Peygamber (s.a.s), onun çıktığını öğrendi ve onu karşılamaya niyetlendi. Bunun üzerine münafıklardan birisi, **Ebu Süfyan**'a, "Muhakkak ki Muhammed, savaşmak için karşınıza çıkacak. Binâenaleyh tedbirinizi alınız!" diye bir mektup yazınca, Allahu Teâlâ bu ayeti inzâl buyurdu. "

e) **Zührî** ve **Kelbî**, bu ayetin **Hatıb b. Ebi Belte'a** hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir. Zira bu sahâbî, Hz. Peygamber (s.a.s) Mekkelilerle savaşmak için gitmeye niyetlenince, O'nun bu niyetini Mekkelilere yazıp bildirmişti. Bu görüşü **el-Esamm** nakletmiştir.

f) **Kâdî** şöyle demiştir: "Bu konuda doğruya en yakın olan şudur: Allah'a yapılan hâinlik, Resûlullah'a yapılan hainlikten başkadır. Yine Resûlullah'a yapılan hainlikten, emanete yapılan hiyanetten başkadır. Çünkü atıf, muğayereti (başka olmayı) gerektirir.

Bunu iyice kavradığın zaman diyoruz ki: Allah, onlara ganimetler hususunda hainlik etmemelerini emretmiş ve bu hususdaki hiyaneti kendine yapılmış hiyanet gibi saymıştır. Çünkü bu, Allah'ın atıyyesi (bağışı) hususunda ve Resûlüne karşı yapılmış bir hiyanettir. Çünkü ganimetlerin taksimi ile görevli olan, Hz. Peygamber (s.a.s)'dir. Binâenaleyh kim o ganimetlere hiyanet ederse, peygambere hiyanet etmiş olur. Hz. Peygamber (s.a.s), bu ganimetleri, ganimeti hak etmiş olanların ellerine bir emanet olarak vermiş ve onlara ganimetlerden herhangi birşey almamalarını emretmiştir.

Dolayısıyla bu ganimetler adeta bir emanete dönüşmüştür.Emanetler ise, emanet bırakılan kimsenin elinde bir emanettir. Binaenaleyh onlardan kim bu emanetlere hainlik ederse, insanların kendilerine verdikleri emanetlere hiyanet etmiş gibi olur. Çünkü hiyanet, emanetin zıddıdır." **Kâdî** şöyle devam eder: "Ayette bahsedilen emanetten kastın, ibadete sayılan herşey olması muhtemeldir. Buna göre, ayetin hükmüne, ganimetler de, diğer şeyler de girer. Binâenaleyh ayetin manası: "Bütün mükelleflyetlerin tastamam, noksansız, eksiksiz ve en mükemmel bir şekilde edâ edilmeleri vacibtir" şeklinde olur. Ayetin sebeb-i nüzulü olarak zikredilen bütün bu izahlar da, ayetin hükmüne dahildir. Ama ayeti, sadece bunlara hasretmemek (bunlarla sınırlandırmamak) gerekir. Çünkü sebeb-i nüzulün hususî oluşuna değil, lafzın umûmîliğine bakılır."

İKİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: Tıpkı "vefa"nın, "tamam" (olma) manasına geldiği gibi, ayetteki "hiyanet" de "noksanlık" manasınadır. Bir kimse birşeyi noksan yaptığında, *"Ona hiyanet etti"* denilmesi de, bundan dolayıdır. Daha sonra bu kelime, "emânet" (güven) ve "vefâ"nın zıddı olarak kullanıldı. Çünkü bir hususta, bir kimseye hiyanet ettiğinde, o kimsenin aleyhine olarak, o hususa noksanlık sokarsın.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ *"Emanetlerinize hainlik eder misiniz?.."* ifadesi ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu tabirin manası, "Emânetlerinize hâinlik etmeyin" şeklindedir.. Bunun delili **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a)'un, bunu وَلاَ تَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ şeklinde okuduğunun rivayet edilmesidir.

2) Bu ifâde, "Allah ve Resûlüne hainlik etmeyin. Çünkü eğer bunu yaparsanız, emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz" demektir. Araplar "cevab" olan cümlenin başına bazan "fâ", bazan da "vav" edatı getirirler. Onlardan bunu kabul etmeyenler de vardır.

Cenâb-ı Hakk'ın وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ *"Siz, kendiniz bilip dururken..."* ifadesi hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, "Siz hainlik edeceğinizi bile bile, yani, hâinlik sizden yanlışlıkla ve farkında olmayarak değil, kasten sâdır olur" demektir.

b) Bu, "siz kötülüğün kötülük, iyiliğin de iyilik olduğunu bilen kimseler olduğunuz halde.." demektir.

Daha sonra Allah Teâlâ, insanları hiyanete sevkeden şey mal ve evlâd sevgisi

olduğu için, akıllı kimselerin bu sevgiden doğacak zararlardan kaçınması gerektiğine dikkat çekerek, وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ *"Bilin ki mallarınız da, evlâdlarınız da, ancak birer imtihandır"* buyurur. Çünkü bunlar, kalbi dünya ile meşgul eder ve insanı mevlâsının hizmetinden alıkor.

Cenâb-ı Allah, daha sonra âhiret mutluluklarının, dünyevî mutluluklardan daha hayırlı olduğuna; çünkü âhiretin gerek şeref, gerek mükâfaat, gerekse müddet bakımından daha fazla olduğuna; ve çünkü ahiretin sonsuz ve baki olduğuna dikkat çekmek için وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ *"Büyük mükâfaat ise, şüphesiz Allah katındadır"* buyurur. İşte Allah Teâlâ'nın katındaki mükâfaatın "büyük" olarak tavsif edilişi, yukarıda belirttiğimiz bakımlardan ötürüdür. Nâfile ibadetlerle meşgul olmanın, evlenmekten daha faziletli olduğuna delil olarak bu ayet getirilebilir. Zira nafile ibadetlerle meşgul olmak, insana Allah katında büyük mükâfaat kazandırır. Evlenme ile meşgul olmak ise, insana çocuk kazandırır. Çocuk da mal ve geçim elde etme ihtiyacını doğurur. Bu ise bir belâ (imtihan)dır. Allah katında en büyük bir ücreti elde etmeye vesile olacak şeyle meşgul olmanın, belaya götüren şeyle meşgul olmaktan daha hayırlı olduğu malumdur.

★ ★
★

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ۗ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢٩﴾

"Ey iman edenler, eğer Allah'dan ittika ederseniz, O size iyi ile kötüyü ayırdedecek bir Furkân verir, suçlarınızı bağışlar ve sizi mağfiret eder. Allah büyük fazl-u ikram sahibidir"

(Enfâl, 29).

Bil ki Hak Teâlâ, mal ve çocuk sebebiyle düşülecek fitneden sakındırınca, mal ve evlât sevgisine fazla düşüp meyletmeyi temin edecek olan takvaya teşvik etmiştir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Takvâ, Allah'ın Furkân Vermesine Vesile Olabilir

Bir kimse şöyle diyebilir: "Bir hükme in şart edatını getirmek, ancak işlerin sonunun nereye varacağını bilmeyen kimseler için yerinde olur. Bu ise Allah Teâlâ'ya uygun düşmez." Buna şöyle cevap verilir: "Bizim, "Eğer şu olursa, neticede şu olur" şeklindeki sözümüz, ancak bu şartın, o neticeyi gerektirdiğini ifade eder. Ama şartın mevcut olup olmadığı meselesi, ya bilinir, ya şüpheli olur. Bu husus, şart (eğer) edatından anlaşılmaz. Bu edatın bir şüphe ifade ettiğini kabul etsek bile, Cenâb-ı Hak ceza hususunda kullarına, sanki şüphe eden bir kimse gibi davranır. Hak Teâlâ'nın *"Andolsun ki sizi imtihan edeceğiz. Ta ki içinizden mücahidleri ve sabr-u sebat edenleri bilelim "* (Muhammed, 31) ayeti de bu manadadır.

İKİNCİ MESELE

Bu şarta bağlı hükmün şartı tek bir şeydir. O da Allah'dan ittika etmektir. Allah'dan ittika, bütün büyük günahları işleme hususunda Allah'dan korkmayı içine alır. Biz, bu ittikanın, bilhassa büyük günahlarla ilgili olduğunu söylüyoruz. Çünkü Allah Teâlâ, şartın cevâbı olan (neticesi olan) hükümde, seyyiatın (suçların) bağışlanmasından bahsetmiştir. Halbuki neticenin (cevabın), şart koşulan şeyden başka olması gerekir. Binâenaleyh şart ile cezâ (cevap) arasındaki farkın ortaya çıkması için, ayette bahsedilen "ittika"yı, "büyük günahlardan korunma"; "seyyiât"ı da, "küçük günahlar" manasına hamlettik.

Bu şarta bağlı olan netice şu üç şeydir:

a) Ayette, *"O, size (iyi ve kötüyü ayırdedecek) bir Furkân verir"* ifadesi ile anlatılan hususdur. Bu, "Allah sizinle kâfirlerin arasını ayırır" demektir. Lafız mutlak olarak zikredildiği için bu"Furkânı", mü'minlerle kâfirler arasında meydana gelen bütün ayırıcı vasıflar manasına hamletmek gerekir. Bundan dolayı diyoruz ki: Bu farklar ya dünya, ya da âhiret halleri ile ilgilidir. Dünya halleri ile ilgili olanlar ise, ya kalbin halleri ile, yani bâtınî haller ile ilgili olur; ya da zâhirî hallerle ilgili olur. Kalbin halleri ile ilgili olanlar ise şunlardır:

a) Allah Teâla, hidayeti ve marifetullahı (Allah'ı bilmeyi), mü'minlere has kılmıştır.

b) Allah yine inşirâhı (iç genişliği ve gönül huzurunu) da müminlerin kalblerine vermiştir. Nitekim Allah Teâlâ, *"Öyle ya, Allah'ın, göğsünde İslam için bir inşirah verdiği kimse, kalbini mühürlediği kişi gibi midir? Çünkü o, Rabbinden bir nur üzerindedir"* (Zümer, 22) buyurmuştur.

c) Münâfık ve kâfirlerin kalbi öylesi kötü huylar ve âdi hallerle dolup taştığı halde; Allah Teâlâ, mü'minlerin kalblerinden ve gönüllerinden kini, öfkeyi, hasedi, hile ve tuzakları gidermiştir. İyi hallerin kalblerde doğmasının sebebi şudur: Kalb, Allah'a

itaat etmekle nurlanınca, bütün karanlıklar ondan gider. Çünkü marifetullah (Allah'ı tanıyıp bilmek), bir nurdur. O kötü huylar ise âdetâ birer zulmet (karanlık)tır. Dolayısıyle nûr gelince, karanlık mutlaka zâil olur.

Zahirî hallerle ilgili olan bu farklar da şunlardır: Allah Teâlâ yüceliğini, fethini, muzafferiyetini ve yardımını müslümanlara tahsis etmiştir. Nitekim O: *"Halbuki şeref, kuvvet ve galibiyet Allah'ındır, Resulünündür, mü'minlerindir"* (Münafikûn, 8) ve *"Çünkü O (Allah), bu dini diğer bütün dinlerden üstün kılacaktır"* (Saf, 9) buyurmuştur. Kâfir ve fâsıkların hali ise, bunun aksinedir.

Âhiret halleriyle ilgili farklara gelince, bunlar mükafaat, daimî menfaatlar, Allah ve melekleri tarafından ta'zim edilme bakımlarındandır. Bütün bu haller, âyetteki "Furkân"a dahildir.

b) Ayetteki, *"Suçlarınızı bağışlar"* ifadesi ile anlatılan hususdur. Diyoruz ki: Ayetteki *"Eğer Allah'tan ittikâ ederseniz..."* tabirini *"Eğer Allah'ı inkar etmekten sakınırsanız"* manasına alırsak, *"O, suçlarınızı bağışlar"* sözü ile, bu inkârdan önce bulunan bütün seyyiât kastedilmiş olur. Yok eğer bu tabiri "Büyük günahlardan ittika eder, sakınırsanız.." manasına alır isek, o zaman *"O, suçlarınızı bağışlar"* ifadesi ile, küçük günahların affedilmesi kastedilmiş olur.

c) Ayetteki, *"Sizi mağfiret eder"* buyruğu ile anlatılan hususdur. Bil ki bir tekrarın söz konusu olmaması için, deriz ki: "Seyyiatın bağışlanması" ifadesi ile, dünyada iken "onların örtülmesi, saklı ve gizli kalması" manası; "mağfiret" ile de, "ahirette tamamen bağışlanması" manası kastedilmiştir.

Allah'ın Geniş Lütfu

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ *"Allah büyük fazl-u ikrâm sahibidir"* buyurmuştur. Vasfı bu olan bir zat, birşey vaadettiğinde mutlaka va'adini yerine getirir. Biz şu sebeblerden ötürü Allah'ın fazl-u ikramının, başkalarınınkinden daha büyük olduğunu söylüyoruz:

1) Hak subhanehû ve Teâlâ dışında herkes, ancak kalbinde lütuf ve ihsanda bulunma niyet ve fikri meydana geldiği zaman, lütuf ve ihsanda bulunur. O niyet ve fikir ise sonradan meydana gelmiştir. Binâenaleyh ancak Allah'ın yaratması ile meydana gelmiştir. İşte bu durumda da, ihsanda bulunanın, iyiliğin yapılmasına sebep olan o düşünce ve niyeti yaratan Allah olduğu ortaya çıkar.

2) Lütuf ve iyilikte bulunan herkes, ya karşılığında bir mal kazanmak, ya bir övgüye nâil olmak, ya da hemcinsine acımadan dolayı kalbinde meydana gelen bir elem ve

üzüntüsünü gidermek gibi, bir başka çeşit karşılığı elde etmek gibi, bir çeşit kemal elde etmiş olur. Allah Teâlâ ise, böylesi hiçbir karşılık beklemeksizin lütuf ve ihsanda bulunur. Çünkü O, zaten kâmildir. Zâtı gereği mevcud olan bir varlığın, başkasından istifade etmesi imkânsızdır.

3) Başkasına bir iyilikte bulunan herkese göre, iyilik yaptığı kimse, o iyilik başına kakılabilecek bir duruma düşer. Bu ise, nefret ettirici bir durumdur. Ama Cenâb-ı Hak, herkesi hertürlü özelliği ile yaratmış olandır. Binâenaleyh Allah'ın ihsanını kabul etmeme gibi birşey söz konusu olamaz.

4) Başkasına iyilikte bulunan herkese göre, kendisine iyilikte bulunulan o kimse bu iyilikten ancak, gören bir gözü, işiten bir kulağı ve hazmedebilen bir midesi bulunduğu zaman istifade edebilir. Bu durumda da yine gerçekte iyilikte bulunanın, (ona bunları vermiş olan) Allah Teâlâ olduğu ortaya çıkmış olur. Dolayısıyla bu akli deliller ile de, Allah Teâlâ'nın büyük fazl-u ikrâm sahibi olduğunun doğruluğu sabit olur.

★ ★
★

Kureyş'in Hz. Peygamber Aleyhindeki Komplosu

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ ۚ وَيَمْكُرُونَ
وَيَمْكُرُ ٱللَّهُ ۖ وَٱللَّهُ خَيْرُ ٱلْمَٰكِرِينَ ﴿٣٠﴾

"Hani bir zaman o inkârcılar seni tutup bağlamak, veya öldürmek yahut da yurdundan zorla çıkarmak için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar bu tuzağı kurarlarken, Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır"
(Enfâl, 30).

Bil ki Allah Teâlâ mü'minlere olan nimetini *"O zamanı hatırlayın ki siz yeryüzünde azlıktınız"* (Enfâl, 26) diye hatırlatınca, aynı şekilde Resûlüne verdiği nimeti de hatırlatmıştır. Bu nimet de, müşriklerin ve hilebazların tuzaklarını ondan uzaklaştırmasıdır. Bu sûre Medine'de nâzil olmuştur.

İbn Abbas, Mücâhid, Katâde ve benzeri müfessirler şöyle demişlerdir: "Kureyş müşrikleri Daru'n-Nedve'de müvaşere ediyorlardı. Derken bir ihtiyar kılığına girmiş

olan İblis onların yanlarına gelip, kendisinin **Necid'li** olduğunu söyledi. Oradakilerin bazıları "O (Muhammed'i) bağlayın ve onun başına zamanın felâketlerinin gelmesini bekleyelim" dediler. İblis de: "Böyle yapmada bir fayda yok. Çünkü bundan dolayı onun kavmi öfkelenir ve kan döker" dedi. Bazıları da, "Onu memleketinizden uzaklaştırın. Böylece onun eziyetinden kurtulur, rahata kavuşursunuz" dediler. Bunun üzerine İblis: "Böyle yapmada da bir fayda yok. Çünkü o zaman o, etrafında bir grup toplar ve onlarla size karşı savaşır" dedi. **Ebu Cehil** ise şöyle dedi: "Benim görüşüm şu: Her kabileden birer adam seçip toplayalım. Onlar ona saldırıp hep birden kılıçlarıyla vursunlar. Böylece onu öldürdükleri zaman kanı bütün kabilelere dağılmış olur ve **Haşimoğulları**, bütün Kureyş kabileleriyle savaşmayı göze alamazlar, bundan dolayı da onun diyetini, kan bedelini almaya râzı olurlar. Bunun üzerine İblis: "İşte bu doğru fikir " dedi. Cenâb-ı Allah da, Peygamberine bu olayı vahiy ile bildirdi ve O'na Medine'ye hicret etme hususunda müsaade edip, yatağında yatmamasını emretti. İşte böylece Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hicret hususunda izin verdi. Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Ali**'ye yatağında yatmasını emrederek: *"Cübbeme bürün. Bu işten sana, hoşlanmadığın bir kötülük gelmeyecek"* dedi. Müşrikler gece boyu O'nun evini gözetlediler. Sabah olunca girip yatağına koştular. Karşılarında **Hz. Ali**'yi görünce şaşıp kaldılar. Allah Teâlâ onların bu komplolarını boşa çıkardı." **Yüsbitûke** kelimesine, **İbn Abbas** (r.a), "seni tutup bağlamaları için " manasını vermiştir. Bağlanan herkes, tutulmuş ve sâbit kılınmış olur. Çünkü böyle bir insan hareket etmeye muktedir olamaz. İşte bundan ötürü, kendisinde, hareketine mani olacak bir hastalık ve yara bulunan kimse hakkında قَدْ اُثْبِتَ فُلَانٌ "Falanca yerinde sabit kılındı"; هُوَ مُثْبَتٌ "O, müsbettir" denilir. Bu ifadeye, "seni hapsetmek", "seni alıkoymak" ve "seni bir evde tutmak için" manaları da verilmiştir. Böylece manası açıkça anlaşıldığından, ayette "nerede habsedilmek istendiği" hazfedilmiştir. Bazıları bunu, şeddeli olarak, **yüsebbitûke** diye okumuşlardır. **Nehâî** de, bu kelimeyi "beyât" (geceleme) masdarından olarak, **yebîtuke** "sana geceleyin birşey yapmak için" şeklinde okumuştur.

Ayetteki **yaktülûke** *"Yahut seni öldürmek için.."* ifadesi ile, Allah'ın laneti üzerine olasıca **Ebu Cehil**'den naklettiğimiz şey kastedilmiştir. **Yuhricûke** kelimesi ile *"Yahud da seni çıkarmak için"* ifadesi ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Mekke'den çıkarılması kestedilmiştir.

Cenâb-ı Allah bu üç şeyden bahsedince, *"onlar bu tuzağı kurarlarken, Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır"* buyurmuştur. Biz, Cenâb-ı Allah hakkında "tuzak kurmanın" ne manaya geldiğini ...وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللّٰهُ (Al-i İmran, 54) ayetinin tefsirinde bahsetmiştik.

Netice olarak deriz ki: O Kureyş müşrikleri, Hz. Muhammed (s.a.s)'in tebliğini

boşa çıkarmak için her çareye başvurmuşlardı. Ama Hak Teâlâ ona yardım etmiş, onu kuvvetlendirmiş, o müşriklerin yaptıklarını boşa çıkarmış ve böylece kendi davasını ortaya koymuştur. **Kadî** şöyle der: "İblis ile ilgili kısım dışında, **İbn Abbas**'ın anlattığı hadise Kur'an'a uygundur. Çünkü **İbn-i Abbas** (r.a), İblis'in bir insan suretine girmiş olduğunu söylemiştir. Bu ise bâtıldır. Zira İblisi bir başka şekle sokma, ya Allah'ın fiilidir, ya da İblis'in kendi işidir. Birinci ihtimal bâtıldır. Çünkü tuzak kurma hususunda kâfirlere yol göstermek için, Hak Teâlâ'nın böyle birşey yapması câiz değildir. İkinci ihtimal de batıldır. Çünkü İblis'e şeklini değiştirebileceği bir kudret vermesi, Cenâb-ı Hakk'ın hikmetine uygun düşmez."

Bil ki **Kâdî**'nin bu münakaşası tuhaftır. Çünkü Allah Teâlâ'nın, İblis'i çeşitli vesveseler vermeye muktedir kılmasını garip karşılamadığına göre, ona şeklini değiştirme kudretini vermesini nasıl tuhaf karşılayabilir?

Eğer, "Kâfirlerin tuzaklarının hiçbirinde hiçbir hayır olmadığı halde, Hak Teâlâ niçin, *"Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır"* demiştir" denilirse biz deriz ki: Bu hususta şunlar söylenebilir:

1) Ayetteki, *"tuzak kuranların en hayırlısı"* tabiri ile, "tuzak kuranların en kuvvetlisi (en kuvvetli tuzak kuranı)" manası kasdedilmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bu tabirle kendi fiili karşısında, her türlü tuzağın etkisiz ve geçersiz olduğuna dikkat çekmek için, *"en hayırlısı"* ifadesini, "en şiddetli, en güçlü" manasında kullanmıştır.

2) Bundan murad, "Eğer onlar hile ve tuzaklarında faraza iyilik ve hayır bulunma ihtimali olursa, bilsinler ki Allah o tuzak kuranların en hayırlısıdır" manasıdır.

3) Ayetteki "hayr" kelimesi, tafdil ifade etmez. Yani "en hayırlı" manasına değil, aksine "hayırlı" manasınadır. Nitekim, اَلثَّرِيدُ خَيْرٌ مِنَ اللّٰهِ تَعَالٰى "Tirid yemeği Allah'dan olan bir hayırdır" denilmiştir.

★ ★
★

Müşriklerin Kur'an'a Nazire Yapma Teşebbüsleri

وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَٰذَا إِنْ هَٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٣١﴾ وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣٢﴾ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿٣٣﴾ وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أَوْلِيَاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾

"Onlara ayetlerimiz okunurken şöyle demişlerdi: "İşittik. Eğer dilersek, biz de elbet bunun benzerini söyleriz. Bu, eskilerin masallarından başka birşey değildir." Hani bir zaman da, "Allahım! eğer bu senin katından gelen hak kitabın kendisi ise, derhal bizim üstümüze gökten taş yağdır. Yahut bize acı veren bir azab getir" demişlerdi. Halbuki sen onların içinde iken, Allah onlara azab etmez. Onlar istiğfar ederlerken de yine, Allah onlara azab etmez. Allah onlara ne diye azab etmesin ki, Onlar Mescid-i Haram'dan, kendileri ona ehil (lâyık) olmadıkları halde, insanları menedip duruyorlar -ki müttakilerden başkası, onun ehli değildir,- fakat onların (kâfirlerin) çoğu bunu bilmezler"

(Enfâl, 31-34).

Bil ki Allah Teâlâ, o müşriklerin Hz. Peygamber'in şahsı aleyhinde kurdukları tuzakları nakledince, bu sefer de onun dininin aleyhinde kurdukları tuzakları haber vermiştir. Rivayet olunduğuna göre **Nadr b. Haris,** bir tâcir olarak Hire'ye gidiyor, orada **"Kelile ve Dimne"** masallarını satın alıp öğreniyordu. Müslümanlarla alay ve istihza edenlerle birlikte oturup kalkıyordu. Kendisi de istihza edenlerden idi. Onlara geçmiş milletlerin uydurma masal ve efsanelerini okuyor, bunların, tıpkı Hz. Muhammed (s.a.s)'in geçmiş ümmetlerle ilgili olarak bildirdiği kıssalar gibi olduğunu iddia ediyordu ki, işte ayetteki, *"Onlar şöyle demişlerdi: "İşittik. Eğer dilersek, biz de elbet bunun benzerini söyleriz. Bu, eskilerin masallarından başka birşey değildir"* ifadesi ile anlatılan bu hususdur.

Burada şöyle bir mesele vardır: "Kur'an-ı Kerim'in mucize oluşunda itimat edilen husus, Hz. Peygamber'in Araplara bu Kur'an ile meydan okuması ve onların da bunun bir benzerini yapamamalarıdır. Bu ayet ise müşriklerin, Kur'an'ın bir benzerini getirebileceklerine bir işarettir. Binâenaleyh bu, Kur'an-ı Kerim'in mucize oluşunda, dayanılan delilin düşmesini icâb ettirir?

Buna şöyle cevap verilir: **Lev**, yani eğer edatı, başka birşey (şart koşulan şey) bulunmadıkça, birşeyin bulunmayacağını ifade eder. O halde ayetteki, *"Eğer dilersek, biz de elbet bunun benzerini söyleriz"* ifadesi müşriklerin bunu dilemediklerine ve dolayısıyla söylemediklerine delâlet eder. Binâenaleyh **Nadr b. Haris**'in, Kur'an'a muârazada bulunamayacağını ikrâr ettiği ve ancak bir kimsenin eğer dilerse bunun bir benzerini getirebileceğini söylediği sabit olmuş olur. Böylesi bir söz ise zayıf ve tutarsızdır. Çünkü maksad, ancak Kur'an'a bizzat muaraza etmekle (yani onun benzerini getirebilmekle) gerçekleşir. Ama sırf boş bir iddiada herhangi bir fayda yoktur.

Kâfirlerin Kur'an'a karşı ileri sürdükleri ikinci şüpheleri de, ayetteki şu sözleridir: اَللّٰهُمَّ اِنْ كَانَ هٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَاَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ اَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ اَلِيمٍ *"Allahım! Eğer bu, senin katından gelen hak kitap ise, derhal bizim üstümüze gökten taş yağdır. Yahut bize acıklı bir azab getir."* Yani, yahut ondan (taş yağdırmadan) daha şiddetli ve bize daha güç bir azab ver."

Eğer, "Bu söz, şu iki bakımdan müşkilat çıkarmaktadır:

1) Ayetteki, *"Allah'ım! eğer bu, senin katından gelen hak kitabın kendisi ise, derhal bizim üstümüze gökten taş yağdır. Yahut bize acı veren bir azab ver"* ifadesini, Allah kâfirlerin sözü olarak nakletmektedir. Binâenaleyh bu kâfirlerin sözüdür. Bu da, Kur'an'ın nazmının cinsinden bir sözdür. Dolayısıyla bu kadarcık da olsa, Kur'an'ın benzerini getirme işi tahakkuk etmiştir.

Yine Cenâb-ı Allah, kâfirlerin *"Bizim için şu yerden bir pınar akıtmadıkça, sana katiyyen inanmayız"* (İsra, 90) dediklerini nakletmiştir. Bu da kâfirlerin sözüdür. Binâenaleyh onların sözleri içinde, Kur'an'ın nazmına uygun olan ve ona muâraza edecek olan birtakım sözler bulunmuş demektir. Bu da kâfirlerin sözüdür. Binâenaleyh onların sözleri içinde, Kur'an'ın nazmına uygun olan ve ona muâraza edecek olan birtakım sözler bulunmuş demektir, Bu da muarazanın gerçekleştiğini gösterir.

2) Kureyş kâfirleri de Allah'ın varlığını, kudret ve hikmetini itiraf ederler ve başlarına azab gelmesi hususunda Hz. Muhammed (s.a.s)'den birçok tehdid işitirlerdi. Binâenaleyh eğer Kur'an'ın nüzûlü bir mucize olsaydı, onlar onun bir mucize olduğunu anlarlardı. Zira onlar da fesâhat ve belâgat erbabı kimselerdi. Eğer onlar bunu anlamış olsalardı Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvveti hususunda en azından şüphe ederler (hemen inkâr etmezlerdi). Eğer onlar böyle olsalardı, *"Allahım! Eğer bu, senin katından gelen hak kitabın kendisi ise, derhal bizim üstümüze taş yağdır"* deme cesaretini gösteremezlerdi. Çünkü en azından şüpheli olan ve kesin karara varamamış olan kimse, böyle ileri derecede sözleri söyleyemez. O kâfirler böyle dediklerine göre, Kur'an'ın mucizevî yönlerinden hiçbirisinin onlara görünmediğini anlarız?"

Bu sorulardan birincisine şöyle cevap verilir: Kur'an'a karşı mu'ârazanın gerçekleşmesi için, bu kadarcık söz yeterli olmaz. Çünkü bu kadarcık bir sözde, fesâhat ve belâgat yönlerinin ortaya çıkması mümkün değildir. Ancak, "Meydan okuma, Kur'an'ın bütün sûreleri hakkında olmayıp, sadece kelamın kuvvetinin ortaya çıkmasına imkân verecek kadar uzun bir sûrede olur" dediğimiz takdirde geçerli olur.

İkinci probleme de şu şekilde cevap verilir: Farzet ki o müşrikler, Kur'an'ın mucize oluşunu anlayamamışlardır. Fakat Kur'an mucize olunca, onlar bunu bilseler de bilmeseler de, bu hakikat değişmez.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki اَللّٰهُمَّ اِنْ كَانَ هٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ ifadesi hakkında **Zeccâc** şöyle demiştir: "Hak" kelimesi, **kâne**'nin haberi olarak mansubtur. Aradaki **huve** ise, zamir-i fasl olup, i'rabtan mahalli yoktur. Bu tıpkı, te'kîd için olan **mâ** edatı gibidir. Bu, **"Hak"** kelimesinin, **hâzâ** lafzının sıfatı değil, **kâne**'nin haberi olduğunu göstermek için araya girmiştir. **"Hak"** kelimesinin merfû olması da câizdir. Ama ben, bunu merfû olarak okuyan kimseyi duymadım. Bunun merfû okunabileceği hususunda nahivciler arasında bir ihtilaf yoktur. Fakat kıraat sünnettir." **Keşşaf sahibi, A'meş**'in bu kelimeyi merfû olarak okuduğunu rivayet etmiştir.

Bil ki Allah Teâlâ bu iki şüpheyi nakledince, kâfirlerin birinci şüphelerine, yani, *"Eğer dilersek, biz de elbet bunun benzerini söyleriz"* şeklindeki iddialarına bir cevap vermemiş, ama ikinci şüphelerine وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللّٰهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ *"Halbuki sen onların içinde iken, Allah onlara azab etmez. Onlar istiğfar ederlerken de yine, Allah onlara azab etmez"* diyerek cevap vermiştir.

Müşriklerin İmha Edilmeyişlerinin Sebebi

Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki bu cevabın izahı şöyledir: Kâfirler fazla ileri gidip, "Allah'ım! Muhammed haklı ise, üstümüze gökten taş yağdır" deyince, Allah Teâlâ, *"Her ne kadar Muhammed haklı ise de, şu iki sebebten ötürü, O'nun düşmanlarının ve peygamberliğini inkâr edenlerin başına taş yağdırmam"* demiştir:

Birinci sebeb: Hz.Muhammed (s.a.s), onlarla birlikte olduğu müddetçe, Allah onlara bunu yapmaz. Bu, Allah'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'e verdiği değerden ötürüdür. Önceki bütün peygamberler hakkında da Allah'ın âdet ve sünneti böyledir. Çünkü Allah, ancak peygamberlerin; o kâfir beldelerden çıkardıktan sonra onlara azab etmiştir. Tıpkı, **Lût, Sâlih** ve **Hûd** (a.s) hakkında olduğu gibi.

İmhaları Matlup Değilse, Niçin Onlarla Kıtal Yapılıyor?

Eğer: "Peygamberlerin, kavimleri içinde bulunmaları, Allah'ın o kavimlere azab indirmesine mani olduğuna göre, Cenâb-ı Hak daha nasıl, *"Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları azablandırsın."* (Tevbe, 14) buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Önceki ile, "kökünü kazıma azabı"; bu ayetteki ile de, savaş ve vuruşma sebebi ile olacak azab kastedilmiştir.

İkinci sebep: Ayetteki, *"Onlar istiğfar ederlerken de yine, Allah onlara azab etmez"* tabirinin anlattığı hususdur. Bu ifadenin tefsiri hususunda da, şu izahlar yapılmıştır:

a) İçlerinde, istiğfar eden mü'minler olduğu sürece, Allah o kâfirlere azab etmez. Lâfız, her ne kadar umumî ise de, bu umum lafızla onların bir kısmı kastedilmiştir. Nitekim, bir kısmı murad edilerek, قَتَلَ اَهْلُ الْمَحَلَّةِ رَجُلاً "Mahallenin halkı, bir adam öldürdü" ve اَقْدَمَ اَهْلُ الْبَلْدَةِ الْفُلاَنِيَّةِ عَلَى الْفَسَادِ "Falanca beldenin halkı, fesada yöneldi" denilir.

b) Allah, onların Allah'a iman eden, O'na istiğfarda bulunan birtakım çocukları olacağını bildiği sürece, o kâfirlere azab edici değildir. Böylece onlar, çocuklarının ve zürriyetlerinin sıfatlarıyla sıfatlanmış olurlar.

c) **Katâde** ve **Süddî,** bu ifadeye "Şayet onlar, mağfiret talep etmiş olsaydılar, azâb olunmazlardı" manasını vermişlerdir. Böylece, bu ifadenin zikredilmesinden kastedilen, onların mağfiret talebinde bulunmalarını istemektir. Yani, "Onlar, eğer mağfiret talebinde bulunmuş olsalardı, Allah onlara azab etmezdi" demektir. İşte bu sebebten dolayı bazı kimseler, burada zikredilen istiğfarın, "müslüman olmak" manasına geldiğini söylemişlerdir. Buna göre mana, "Allah'ın ilm-i ezelîsine göre, onların içinde, müslüman olacak bir kavim bulunduğu müddetçe..." şeklinde olur. Meselâ, **Ebu Süfyân İbn Harb, Ebu Süfyân İbn el-Haris İbn el-Muttalib, Haris İbn Hişam, Hakîm İbn Hizam...** gibi kimseler bunlardandır. Buna göre, *"Onlar istiğfar ederken de yine, Allah onlara azab etmez"* ifadesinin manası, "Sen ve Allah'ın ilminde, işin sonunda iman edecek olan kimseler bulunduğu müddetçe..." şeklinde olur.

Ehl-i maânî şöyle demiştir: "Bu ayet, mağfiret taleb etmenin bir emniyyet ve ilahî azabtan bir kurtuluş olduğuna delâlet eder."

İbn Abbas da şöyle demiştir: "Onlar hakkında iki emân bulunuyordu:

a) Allah'ın nebîsinin onların arasında bulunması;

b) Onların mağfiret talep etmesi. Nebî, gelip geçti; mağfiret talebi ise Kıyamete kadar bâkîdir.

Müşriklerin Azabı Hakkındaki Müşkilin İzahı

Daha sonra Cenab-ı Hak, وَمَالَهُمْ أَلاَّ يُعَذِّبَهُمُ اللّٰهُ *"Allah onlara ne diye azâb etmesin?"* buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette, Allah'ın Resûlü onların içinde bulunduğu sürece onlara azâb etmeyeceğini; bu ayette ise, onlara azâb edeceğini beyan buyurmuştur. Buna göre mana, "O, onlara aralarından peygamberi çıktıktan sonra azab eder.." şeklinde olur. Daha sonra âlimler, bu azâbın ne olduğu hususunda ihtilaf ederek, bir kısmı meselâ şöyle demiştir: "Onlara, tehdit edildikleri bu azâb, **Bedir Günü** gelmiştir." Bu azâbın, Mekke'nin fethi günü olduğu da ileri sürülmüştür. **İbn Abbas** ise şöyle demiştir: "(İkinci ayette geçen) bu azâb, ahiret azâbı; Allah'ın onlardan kaldırdığı azâb ise, dünya azabıdır."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, hangi sebepten dolayı onlara azâb edeceğini beyan ederek, وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ *"Onlar, Mescid-i Haram'dan... (insanları) men edip duruyorlar..."* buyurmuştur. Onların Hudeybiye yılında **Mescid-i Haram**'dan (mü'minleri) nasıl men ettiklerine dair haberler bilinmektedir. Cenâb-ı Hak, onların hangi sebepten dolayı insanları men ettiklerine dikkat de çekmiştir. Zira onlar, kendilerinin o Mescid-i Haram'ın sahipleri olduğunu iddia ediyorlardı. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu iddianın bâtıl olduğunu, وَمَا كَانُوٓا أَوْلِيَآءَهُۥٓ إِنْ أَوْلِيَآؤُهُۥٓ إِلاَّ الْمُتَّقُونَ *"Kendileri ona ehil (lâyık) değillerdir.. Müttakilerden, yani münkerâttan sakınan kimselerden başkası, onun ehli değildir"* diyerek beyan etmiştir. Bu münkerât, meselâ, o müşriklerin Kabe'de ıslık çalıp el çırpmaları gibi... şeylerdir. Cenâb-ı Hakk'ın bu tabirden kasdı, durumu böyle olan kimselerin **Mescid-i Haram**'ın velisi, ehli olamayacaklarını beyan etmektir. O halde onlar bu durumda, kılıçtan geçirilmeye ve kendileriyle savaşılmaya müstehak kimselerdir. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hak onları **Bedir Günü** öldürdü; daha önce de izahı geçtiği üzere, bu şekilde İslâm'ı aziz kıldı.

★ ★
★

Müşriklerin Kâbe'de Islık Ve Alkış Koparmaları

وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِندَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَآءً وَتَصْدِيَةً ۚ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ

"Onların Beytullah'daki duâları, ıslık çalmaktan, el çırpmaktan başka bir şey değildir. (Ey kâfirler) devâm edegeldiğiniz o küfrünüzden dolayı, artık tadın azâbı!"

(Enfâl, 35).

Müşriklerin Kâbe'de Islık Ve Alkış Koparmaları

Bil ki Allahu Teâlâ, kâfirler hakkında, "Onlar, **Beyt-i Haram**'ın sahipleri değildir. Onun sahip ve velileri, ancak müttakîlerdir" buyurunca, bundan sonra da, o müşriklerin kendisi sebebiyle Beyt'in sahibi ve velisi olmaktan çıktıkları, mahrum oldukları şeyi beyan etmiştir ki bu da, onların Kâbe'deki namazlarının, duâlarının, Allah'a yakınlaşmalarının ve ibâdetlerinin ancak, ıslık çalmak ve el çırpmakla olduğudur. **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: "**Mûkâ** kelimesi, الثُّغَاءُ ve الرُّغَاءُ kelimelerinin vezni gibi, **fûâl** vezninde bir kelime olup "ıslık çaldı" manasına gelen **mekâ-yemkû** fiilinden gelmektedir. Buna göre, "**mûkâ** kelimesi, ıslık çalmak, ıslık anlamındadır. **Mekkâ'** tabiri de bundan olup, bu, köye ve kasabaya alışkın, çoban aldatan kuşu anlamına gelir ki, bunun cem'i اَلْمَكَاكِيُّ şeklindedir. Yeri ve mekânı çok olduğu için, bu kuşa bu ad verilmiştir. **Tasdiye** kelimesine gelince, bu el çırpmak demektir. Nitekim, bir kimse iki elini birbirine vurduğunda صَدَّى ــ يُصَدِّى ــ تَصْدِيَةً denilir. Bu kelimenin aslının ne olduğu hususunda iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu kelime, "dağdan yansıyan, akseden ses" yani, yankı manasına gelen **sadâ** kelimesinden gelmektedir. **Ebû Ubeyde** de, bu kelimenin aslının, تَصْدِدَةً şeklinde olduğunu, dâlın yerine yâ harfinin geldiğini söylemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ *"hemen senin kavmin bundan şımarıp haykıra haykıra gülüyorlar"* (Zuhrûf, 57) tabiri de böyledir. Yani, "acze düşürmek, şamataya getirmek istiyorlar." demektir. Bazı âlimler bu sözü kabul etmemişlerdir. **Ezherî** ise, **Ebu Ubeyde**'nin sözünü doğrulamış ve şöyle demiştir: "صَدَّى kelimesinin aslı صَدَدَ dir. İki tane dal harfi peşpeşe gelince, bunlardan birisi yâ harfine çevrilmiştir."

Sen bunu iyice kavradığında biz deriz ki: **İbn Abbas** şöyle demektedir: "Kureyşliler, Kâbe'yi çıplak olarak, ıslık çalıp el çırparak tavaf ediyorlardı." **Mücâhid** de şöyle demektedir: "Onlar, tavafta Hz. Peygambere muhâlefet ediyor, onunla alay ediyor, ıslık çalıyor ve onun namaz ve tavafını karıştırıyorlardı. **Mukâtil** de şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) mescidde namaz kıldığında, o müşrikle, Hz. Peygamberin namazını ifsâd edip bozmak için, onun sağında ve solunda ıslık çalıyor ve el çırpıyorlardı." Binâenaleyh, **İbn Abbas**'ın görüşüne göre ıslık çalıp el çırpma işi, o müşrikler için bir tür ibâdet olmuş olur. **Mücâhid ve Mukâtil**'in görüşüne göre ise, el çırpıp ıslık çalma işi, Hz. Peygambere eziyyet vermek için yapılıyordu. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onların Beytullah'daki duâları, ıslık çalmaktan, el çırpmaktan başka bir şey değildir"* ifadesinden dolayı, birinci görüş doğru olmaya daha yakındır.

Buna göre şayet, "Islık çalıp el çırpma işi, namaz cinsinden olan birşey değildir. Binaenaleyh, onları, salât lafzından istisnâ etmek nasıl caiz olabilir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) Onlar, ıslık çalıp el çırpma işinin namazın cinsinden olduğuna inanıyorlardı. Böylece bu istisnâ da, onların bu inançlarına göre yapılmıştır.

b) Bu ifâde tıpkı senin, وَزْتُ الْأَمِيرَ فَجَعَلَ جَفَائِي صِلَتِي "Ben Emîri sevdim amma onun bana olan bağışı, bana zulmetmek oldu." Yani "İhsan yerine zulümü koydu' denilmesi kabilindendir.

c) Bundan maksat şudur: "Namazı ıslık çalmak ve el çırpmak olan kimsenin namazı yoktur." Nitekim Araplar, "Onun kusuru ve ayıbı, sadece cömertliktir" manasını kasdederek, مَا لِفُلَانٍ عَيْبٌ إِلَّا السَّخَاءُ demektedirler. Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ *"(Ey kâfirler), devam edegeldiğiniz o küfrünüzden dolayı artık tadın azâbı"* buyurmuştur. Yani, **"Bedir Günü"**ndeki kılıç azabını tadınız " demektir. Buna, "(Ahirette onlara), küfretmeniz sebebiyle, azâbı tadın!" manası da verilmiştir.

★ ★
★

Kâfirler Mallarını İslâm'dan Saptırmak İçin Harcarlar

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ ۗ وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴿٣٦﴾ لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلَىٰ بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٣٧﴾

"İnkâr edenler şüphe yok ki, mallarını halkı Allah yolundan alıkoymak için harcarlar. Harcasınlar onları! Nihayet bu, onlara bir yürek acısı olacaktır. Sonra da mağlup olacaklardır. O kâfirler, en son cehenneme sürüleceklerdir ki, Allah murdarı temizden ayırdetsin, murdarı birbiri üstüne koyup topunu birden yığsın da, onu cehenneme atsın. Onlar, en büyük zarara uğrayanların ta kendileridir "

(Enfâl, 36-37).

Bil ki, Allahu Teâlâ, bedenî taatler hususunda o kâfirlerin hallerini şerhedip açıklayınca, bunun peşinden onların malî tâatler konusundaki hallerini de zikretmiştir.

Mukâtil ve **Kelbi** şöyle demektedirler: "Bu ayeti **Bedir Günü,** kâfirlerden, kâfirlere yemek yediren kimseler hakkında nâzil olmuştur ki bunlar, Kureyş'in ileri gelen on iki kişisidir. "

Said İbn Cübeyr ve **Mücâhid** ise şöyle demiştir: "Bu ayet, **Ebu Süfyân** ve onun, **Uhud Günü** Hz. Muhammed'e karşı harbetmek için harcadığı malları hakkında nazil olmuştu. O, Araplardan meydana getirdiği ordunun dışında, Habeşlilerden de ikibin kişi kiralamış ve onlara, kırk okka infakta bulunmuştu. Bir okka, kırk iki miskâldir." **Keşşaf sahibi** de ayni şeyi söylemiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların bu malı insanları Allah'ın yolundan alıkoymak için infâk ettiklerini beyân buyurmuştur. Yani, onların bu harcamadan gayeleri, Hz. Muhammed'e ittibâ etmekten, yani onlara göre böyle olmasa dahi, Allah'ın yolundan men etmektir.

Daha sonra Cenab-ı Hak فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً *"Ko harcasınlar onlar! Nihâyet bu, onlara bir yürek acısı olacaktır"* buyurmuştur. Yani, "Bu infâk yapılacak, ama neticesi yürek acısı olacaktır. Zira mal gidecek, fakat maksat hasıl olmayacaktır. Aksine onlar, er geç mağlup olacaklardır" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah şöyle yazmıştır: "Andolsun ki ben galip geleceğim, peygamberlerim de..."* (Mücadele, 21) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ *"Kâfirler en sonunda cehenneme sürüleceklerdir "* buyruğu hakkında iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Allah وَإِلَى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ "(Ve cehenneme sürüleceklerdir ") buyurmadı. Zira, onların içinde, müslüman olanlar, ileride olacaklar da bulunuyordu. Aksine Cenâb-ı Hak, küfürde devam edenlerin böyle olacağını beyân etmiştir.

İkinci bahis: Bu ifâdenin zahiri, onların haşrinin, sadece cehenneme olacağını gösterir. Çünkü; haberin takdimi, hasr ifade eder.

Bil ki; bu sözün gayesi şudur: Onlar, o infâklarında mallarını harcamadan dolayı, ancak dünyada yürek acısı ve haybet-i emel; ahirette de, şiddetli bir azâbı elde edeceklerdir. Bu da, böylesi bir infâkta bulunmaktan büyük bir men ve nehyi ifâde eder. لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ *"Ki Allah, murdarı temizden ayırdetsin "* buyruğu ile ilgili iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Yani, "Allah, pis olan kâfirleri, temiz olan mü'minlerden ayırdeder. Böylece de, pis olanları üst üste istif eder ve onları bir araya toplar" demektir. **Rekm**

kelimesi toplamak, birbirine katmak, eklemek demektir. Böylece de onlar, bir araya gelmiş olurlar. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا *"Neredeyse onlar, etrafında keçeler (gibi) oluyorlardı).."* (Cinn, 19) ifadesi gibidir. Yani, "... aşırı kalabalık olmalarından dolayı..." Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetteki **ulâike** lafzı, bu pis, habis gruba işarettir.

İkinci görüş: Ayette geçen **habis** (pis) kelimesiyle kâfirlerin, **Hz. Muhammed**'e düşmanlık yapmak için yapmış oldukları harcamaları **tayyib** kelimesi ile de, **Hz. Muhammed**'e yardım etme hususunda **Ebû Bekir** ve **Hz. Osman**'ın yapmış olduğu infâklar gibi, kâfirlerle cihad uğrunda mü'minlerin yapmış olduğu harcamalar murad edilmiştir. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hak, o pis şeyleri üst üste yığar ve, onları cehenneme atarak, onlarla o kâfirlere azâb eder" şeklinde olur. Bu, tıpkı Cenab-ı Hakk'ın: *"Bunlar, üzerlerinde yakılacak cehennem ateşinin içinde kızdırılacak da o kimselerin alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacaktır"* (Tevbe, 35) ayetinde anlatıldığı gibidir. Hak Teâlâ'nın, لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ ifadesindeki lâm, birinci görüşe göre, **yuhşerûn** ifadesine taalluk edip, buna göre mâna, "Allah, pis olan grubu temiz olan gruptan ayırmak için, onlar Allah'ın huzuruna sürülürler" şeklinde olur. İkinci görüşe göreyse, buradaki lâm ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ifadesine taalluk eder. Daha sonraki أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ *"Onlar, en büyük zarara uğrayanların ta kendileridir"* buyruğu ise kâfirlere işaret etmektedir.

★ ★
★

قُل لِّلَّذِينَ كَفَرُوا إِن يَنتَهُوا يُغْفَرْ لَهُم مَّا قَدْ سَلَفَ وَإِن يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ

"O kâfirlere de ki: "Eğer vazgeçerlerse, geçmiş günahları yarlığanacaktır, eğer savaşa dönerlerse, evvelkilerin sünneti muhakkak surette devam etmiş olacaktır"

(Enfâl, 38).

Bil ki Allah Teâlâ, onların **bedenî** ibadetlerinden namazı, ve **malî** ibadetlerini beyan edince, onları doğruya irşâd ederek, *"O kâfirlere de ki, eğer vazgeçerlerse..."* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi, قُل لِّلَّذِينَ كَفَرُوا ifadesinin, "Kâfirlerden ötürü şu sözü, yani *"Eğer vazgeçerlerse yarlığalanacaklar"* sözünü de!" manasında olduğu, bunun kâfirlere yönelik bir hitab olsaydı, "Eğer vazgeçerseniz (günahlarınız) bağışlanır" şeklinde olması gerektiğini; **İbn Mes'ud** (r.a)'un da aynı şekilde söylediğini ifâde etmiştir.

İKİNCİ MESELE

Ayetin manası, "Eğer o kâfirler küfürlerinden ve peygambere düşman olmaktan vazgeçip, İslâm'a girer ve onun kanunlarını benimserlerse, Allah onların daha önceki küfürlerinden ve peygambere karşı olan düşmanlıklarından doğan günahlarını bağışlar. Yok eğer küfürlerine döner ve onu sürdürürlerse, bilsinler ki Allah'ın geçmiş ümmetlerle ilgili tutumu devam etmektedir. Bu son ifade ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) Ayetteki فَقَدْ مَضَتْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ *"Evvelkilerin sünneti, muhakkak surette devam etmiş olacaktır"* ifadesi ile, **Bedir Günü,** (müslümanlara kurdukları) hileler, kendi başlarına gelen kimseler kastedilmiştir.

2) "Evvelkiler ile, önceki ümmetlerden, peygamberlerine karşı birleşenler kastedilmiştir. Binâenaleyh eğer bu kâfirler de vazgeçmezlerse, Allah'ın onlara gelen sünnetini beklesinler.

3) Bunun manası şöyledir: Kâfirler, inkârlarından vazgeçip müslüman olurlarsa, önceki küfür ve isyanlarından doğmuş olan günahları bağışlanır. Yok eğer o küfrüne döner ve onda ısrar ederlerse, bilsinler ki Allah'ın geçmiş kavimlerle ilgili tutumu devam etmektedir. Bu sünnet de, *"Allah şöyle yazmıştır: "Andolsun ki ben galip geleceğim; peygamberlerim de..."* (Mücadile, 21); *"Andolsun ki peygamberimiz hakkında bizim geçmiş sözümüz vardır"* (Saffât, 11) ve *"Andolsun Tevrat'tan sonra, Zebur'da da yazmışızdır ki: "Yeryüzüne ancak sâlih kullarım mirasçı olur "* (Enbiya, 105) ayetlerinde ifâde edilen hususlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Zındık'ın Tevbesinin Kabul Edilip Edilmeyeceği

Fakihler, zındıkın tevbesinin kabul olunup, olunmayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta sahih olan görüş, şu sebeplerden ötürü, onun tevbesinin de makbul olacağıdır:

1) Bu ayetten ötürü... Çünkü ayetteki, *"O kâfirlere de ki, eğer vazgeçerlerse, geçmiş günahları yarlığanacaktır"* buyruğu, bütün küfürleri içine alır. Buna göre, şayet, "Zındık olanın, zındıklığından vazgeçip geçmediği bilinemez" denirse, biz de deriz ki: Şer'i hükümler zâhire göre verilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) نَحْنُ نَحْكُمُ بِالظَّاهِرِ *"Biz zâhire göre hükmederiz"* buyurmuştur. Binâenaleyh o zâhiren zındıklıktan dönünce, onun bu hususlaki sözünün kabul edilmesi gerekir.

2) Onun, zındıklığından dönmekle mükellef olduğunda şüphe yoktur. Dönmenin yolu ise, ancak bu tevbe ile olur. Şayet tevbesinin kabul edilme ihtimali olmamış olsaydı, "teklif-i mâlâ yutak" ile yüzyüze olması gerekir.

3) Hak Teâlâ'nın *"Allah, kullarının tevbesini kabul eden, kötü hareketlerini bağışlayandır"* (Şûra, 25) ayetinden ötürü.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Kâfirlerin Amelle Mükellef Olup Olmadıkları

Hanefî alimleri, kâfirlerin, şeriatın fürûu ile yani ahkâmı ile muhatap olmadıklarına bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Eğer onlar bununla mükellef olmuş olsalardı, ya kâfir oldukları halde bunlarla mükellef olmuş olurlardı, yahut da küfürleri zail olduktan sonra, bunlarla mükellef olmuş olurlardı. Birincisi icmâen bâtıldır. İkincisi de bâtıldır. Çünkü bu ayet, kâfirin müslüman olduktan sonra küfürleri döneminde geçen şeylerden birisinden muahaze edilmeyeceğine delalet eder. Böyle müslüman olanlara, o ibadetlerin kazasının farz olduğunu söylemek, ayetin zâhirine ters düşer."

BEŞİNCİ MESELE

Ebu Hanîfe (r.h.), mürted, müslüman olduğu zaman, gerek irtidâd döneminde, gerekse ondan önceki müslümanlık döneminde yapmamış olduğu ibadetleri kazâ etmesi gerekmediğine, bu ayeti delil getirmiştir. Ayetin, bu manaya delil oluşu açıktır.

ALTINCI MESELE

Hz. Peygamber (s.a.s) اَلْإِسْلَامُ يَجُبُّ مَاقَبْلَهُ *"İslam, kendinden önce yapılmış olan şeyleri siler"* (26) buyurmuştur. Binâenaleyh bir kâfir, müslüman olduğu zaman onun, gerek bedenî gerekse malî ibadetlerden (geçmişte yapmamış olduğu) herhangi bir şeyi kazâ etmesi gerekmez. Onun gerek nefsî, gerekse mali yönden işlemiş olduğu suç ve günahları bağışlanmıştır. O, müslüman olduğu saatten itibaren, anasının doğurduğu günündeki gibi günahsız ve tertemiz sayılır. **Yahya b. Mu'az er-Râzi** bu ayetle ilgili olarak "Bir saatlik tevhid inancı, yetmiş senelik küfrü yıkar. Ya yetmiş senelik tevhid, nasıl bir saatlik günahı yıkamaz" demiştir.

★★
★

26) **Müsned**, 4/199.

CİHAD

وَقَٰتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ كُلُّهُۥ لِلَّهِ ۖ فَإِنِ ٱنتَهَوْا۟ فَإِنَّ ٱللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ
بَصِيرٌ ﴿٣٩﴾ وَإِن تَوَلَّوْا۟ فَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ مَوْلَىٰكُمْ ۚ نِعْمَ ٱلْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ ٱلنَّصِيرُ ﴿٤٠﴾

"Yeryüzünde bir fitne kalmayınca ve din tamamıyla Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse, şüphesiz ki Allah, ne yapacaklarını hakkıyla görür. Şayet yüz çevirirlerse, bilin ki Allah sizin mevlânızdır. O, ne güzel mevlâdır ve ne güzel yardımcıdır!"

(Enfâl, 39-40).

Fitne Kalmayıncaya Kadar Savaş

Bil ki Allah Teâlâ, o kâfirlerin, küfürlerinden vazgeçmeleri halinde bağışlanacaklarını; inkârlarında ısrar etmeleri halinde ise, Allah'ın geçmiş ümmetlere uyguladığı tutum ile tehdid edilmiş olduklarını beyân buyurunca; bunun peşinden, küfürlerinde ısrar etmeleri halinde, müslümanlara onlarla savaşmayı emrederek: *"Yeryüzünde bir fitne kalmayıncaya... kadar onlarla savaşın"* buyurmuştur. **Urve b. Zübeyr** şöyle der: "Mü'minler, İslam davetinin başlangıcında, Allah'ın dininden vazgeçirilmeye çalışılıyorlardı. Bundan dolayı bazı müslümanlar, dinden vazgeçmişlerdi. Bu sebeble Hz. Peygamber (s.a.s.) müslümanlara, **Habeşistan'a** hicret etmelerini emretmişti.

İkinci bir fitne de şu idi: Hz. Peygamber (s.a.s.), ensâr ile Akabe bi'at'ını yapınca Kureyşliler, Mekke'deki mü'minleri dinlerinden vazgeçirme hususunda müşavere ettiler ve mü'minlere alabildiğine meşakkat çektirdiler. İşte ayetteki fitneden maksad budur. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, müslümanlara, bu fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşmayı emretti.

Bu hususta diğer bir izah da şöyledir: "İnsanların, dinlerini sevmeleri, canlarını sevmelerinden daha kuvvetlidir. Binâenaleyh kâfir devamlı bir şekilde, elinden gelen bütün gayreti ile, mü'minlere eziyet etme, onların kalblerine şüphe atma ve onları çeşitli mihnetlerle meşakkatlere düşürme hususunda çaba sarfederlerdi. Savaş başlayınca, küfür ve onların meşakkatleri sona erdi, İslam kurtuldu ve o fitneler tamamen yok oldu." **Kâdî** şöyle demiştir: "Allah Teâla önce mü'minlere, o kâfirlerle savaşmayı emretmiştir. Daha sonra da, hangi sebebten dolayı onlarla savaşmayı

farz kaldığını, *"Yeryüzünde bir fitne kalmayıncaya ve din tamamıyla Allah'ın oluncaya, Allah'ın dini diğer dinlerden iyice ayrılıp üstün gelinceye kadar"* buyurarak beyan etmiştir. Bu maksat ancak, küfür tamamen zâil olduğu zaman gerçekleşir. Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki; "Ayetteki, *"Onlarla savaşın"* emri ile murad edilen, ya bu mananın mevcud olmasından ötürüdür, yahut da bu manayı gerçekleştirmek içindir. Şu halde, eğer ayet ile birincisi kasdedilmiş ise, bu neticenin savaş ile elde edilmesi gerekir. Binâenaleyh, *"Din tamamıyla Allah'ın oluncaya kadar..."* ifadesi ile, bu hususun Mekke ve havalisinde gerçekleşmesi murad edilmiştir. Çünkü maksad orada tahakkuk etmiştir. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s.) de, لاَ يَجْتَمِعُ دِينَانِ فِى جَزِيرَةِ الْعَرَبِ *"Arap Yarımadasında iki din birden bulunamaz"*[27] buyurmuştur. Bunun, bütün beldelerde olması manasına hamledilmesi mümkündür değildir. Zira, eğer bu mana kasdedilmiş olsaydı, Allah savaşı emrettiği halde, oralarda küfür devam edemezdi. ama ayetten ikinci mana murad edilir ise, "dinin tamamının Allah'ın olması için" manası murad edilir ise, o zaman bunu, bütün âlemden küfrü silme manasına hamletmek imkânsız değildir. Zira insanın her maksadı tahakkuk etmez. Dolayısıyla neticede ister tahakkuk etsin ister etmesin, bu maksadı gerçekleştirmek için bu savaş emredilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَإِنِ انتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ *"Eğer vazgeçerlerse, şüphesiz ki Allah, ne yapacaklarını hakkıyla görür"* buyurmuştur. Bu, "Eğer tevbe ve iman etmek suretiyle, küfürden ve diğer günahlarından vazgeçerlerse, Allah onların yaptıklarını hakkıyla görür, yani onlara vereceği mükâfaatı bilir. Eğer onlar, tevbe ve imandan vazgeçerlerse, biliniz ki ey mü'minler, Allah sizin mevlânızdır. Yani sizi muhafaza eden, sizden belâları gideren dostunuzdur" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Allah, kendisinin ne güzel bir mevlâ ve bir yardımcı olduğunu beyan etmiştir. Bu mevlânın himayesinde ve yeterli korumasında olan insan, afetlerden emin ve korkulardan korunmuş olur.

★ ★
★

GANİMETİN TAKSİMİ

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُم مِّن شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ
وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِن كُنتُمْ آمَنتُم بِاللَّهِ وَمَا أَنزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ
يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤١﴾

27) **Muvatta**, Medine, 18-19 (2/204). (Kitabu'l-Câmî'de).

"Eğer Allah'a ve Furkân günü, iki ordunun birbirine kavuştuğu gün, kulumuz Muhammed'e indirdiğimiz ayetlere inanmışsanız, bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin mutlaka beşte biri Allah'ın, Resûlünün, hısımların, yetimlerin, yoksulların ve yolcunundur. Allah her şeye hakkıyla kâdirdir"

(Enfâl, 41).

Ganimetlerin Hükmü

Bil ki Allah Teâlâ, *"Onlarla savaşın"* buyruğu ile harbi emredip, savaşırken de ganimet elde edileceği malum bir şey olduğu için, Cenâb-ı Hak, bu ayette de ganimetin hükmünü bildirmiştir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE "Ganimet", "birşey elde etmek" demektir. Nitekim غَنِمَ ــ يَغْنَمُ ــ غُنْماً ــ غَانِمٌ denilir. Şeriatta (ıstılah olarak) "ganimet", zorla, at ve develere binip savaşmak suretiyle, müslümanların müşriklerden aldıkları mallardır.

İKİNCİ MESELE **Keşşâf sahibi, mâ-ganimtüm** ifadesindeki **mâ**nın ism-i mevsul olduğunu, ve **min şey'in** kelimesinin de herhangi bir şey, hatta "iğne, iplik gibi birşey" manasına olduğunu söylemiştir." فَاَنَّ لِلّٰهِ ifadesi de mahzûf mübtedanın haberi olup, takdiri, فَحَقٌّ اَوْفَوَاجِبٌ اَنَّ لِلّٰهِ "Hak olan veya vâcib olan, ganimetin beşte birinin Allah'ın... olmasıdır" şeklindedir. **Nehâ'I, İbn Ömer** (r.a)'in bunu, kesre ile, فَاِنَّ لِلّٰهِ şeklinde okuduğunu rivayet etmiştir. **Nehâî**'nin kıraatine göre, bunun takdiri, فَلِلّٰهِ خُمُسُهُ "Beşte biri Allah'ındır" şeklindedir. Meşhur olan kıraat, farziyyeti göstermede daha tekidlidir. Meşhur kıraate göre sanki şöyle denilmektedir: "Beşte bir pay mutlaka ayrılır. Bu ihlal edilemez." Çünkü haber hazfedildiği zaman, "Sabittir, haktır, vaciptir, lazımdır" gibi pek çok şeye muhtemel olacağı için, bu nassı tek birşeye bağlamaktan daha kuvvetli olur.

"**Humus**" kelimesi, mîm'in sükûnu ile **humsehu** şeklinde de okunmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Humus Meselesi

Bu, ganimetlerin nasıl taksim edileceği hususundadır. Bil ki ayet, ganimetlerden beşte birin ayrılmasını gerektirmektedir. Bu beşte birin nasıl taksim edileceği hususunda da iki görüş vardır:

Birinci görüş: Meşhur olan bu görüşe göre, o beşte bir pay da, beşe ayrılır. Bunlardan biri Resulullah'ın; biri **Abduşşems ve Nevfeloğulları kabilelerine** değil de, Peygamberimizin **Haşim ve Abdulmuttalib**oğulları'ndan olan akrabalarına verilir. Zira **Osman** ve **Cübeyr b. Mut'im** (r.a.)'den şu rivayet edilmiştir: Bu ikisi, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, "Bunlar senin **Haşimoğullarından** olan kardeşlerindir. Onların fazilet ve üstünlükleri inkâr edilmez. Çünkü sen onlardansın. Peki, bizim kardeşlerimiz

(akrabalarımız) olan, **Muttalîboğulları** hakkında ne dersin? Onlara verdin, ama bizi mahrum ettin. Halbuki onlar ve biz aynı soydanız" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) إِنَّهُمْ لَمْ يُفَارِقُونَا فِي جَاهِلِيَّةٍ وَلَا إِسْلَامٍ إِنَّمَا بَنُو هَاشِمٍ وَبَنُو الْمُطَّلِبِ شَيْءٌ وَاحِدٌ *"Onların hepsi de, ne câhiliyye ne de İslam döneminde bizi terketmediler. Haşim ve Muttaliboğulları, tek birşeydir"* [28] dedi ve parmaklarını birbirine geçirerek (onların birlik olduğunu gösterdi.Geriye kalan üç hisse de, yetimlerin fakirlerin ve yolcularındır. Ama Hz. Peygamber (s.a.s.)'in vefatından sonraki duruma gelince, **İmâm-ı Şâfiî**'ye göre, yine bu beşte bir pay beş parçaya ayrılır: Bunlardan biri, Resûlullah (s.a.s) içindir. Bu, müslümanların faydalarına olan, at ve silah gibi, gazilerin hazırlığına sarfedilir. İkinci hisse, ister zengin ister fakir olsun, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in akrabalarına verilir. Bu, onların erkeklerine iki, kadınlarına bir nisbetinde verilir. Geriye kalan üç hisse, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara verilir.

Ebu Hanife (r.h) ise şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) vefat edince, O'nun hissesi düşer. Akrabalarına ait olan hisse ise, sadece fakir olanlarına verilir. Çünkü bunlar, diğer fakirlerin en tercih edilecek olanlarıdır. Onların zenginlerine bu paydan birşey verilmez. Geriye kalan paylar ise, yetimlere, fakirlere ve yolda kalmışlara dağıtılır."

İmam Mâlik de bu hususta şöyle demiştir: "Beşte bir ile ilgili iş, halifenin görüşüne havale edilir. Eğer o bunu, Hz. Peygamber'in akrabalarının hepsine taksim etmek isterse, taksim eder. Yok eğer bir kısmına verip, bir kısmına vermemeyi isterse, böyle de yapabilir."

Bil ki ayetin zâhiri, **İmâm-ı Şâfiî**'nin görüşüne daha uygundur ve ayet bu hususta açıktır. Binâenaleyh ayetin zâhirinin ifade ettiği mana, daha kuvvetli başka bir delil bulunmadığı müddetçe bırakılamaz. Hem sonra bu nasıl mümkün olur ki? Cenâb-ı Hak, ayetin sonunda, *"Eğer Allah'a... inanmışsanız..."* buyurmuştur. Bu, "Eğer Allah'a inanmışsanız bu taksimatı böyle yapın" demektir. Bu, taksimat böyle yapılmazsa Allah'a iman edilmiş olmayacağına delalet eder.

İkinci görüş: Bu, **Ebûl-Âlî'ye**'nin görüşü olup, buna göre "humus" (beşte bir), altı parçaya ayrılır: Birisi Allah'ın; birisi Resulullah'ın, birisi Hz. Peygamber'in akrabalarının; geriye kalan üç parça da, yetimlerin, fakirlerin ve yolda kalmış olanlarındır. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Bunun delili, Hak Teâlâ'nın, ayette humus'un, hem kendisi için hem de diğer beş grup için olduğunu beyan etmiş olmasıdır."

Bu görüşte olanlardan bazıları, "Allah'ın hissesi de Peygambere verilir" derken bazıları bu hissenin, Kâbe'nin tamir ve masraflarına harcanacağını söylerler. Diğer

---

28) **Nesâî**, Fey, 5 (7/131).

hazıları da şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) elini, o beşte birin içine daldırır ve avucuna geleni, Kâbe için ayırır. İşte, ayette *"Allah'ın"* diye ifade edilen hisse budur.

Bu görüşte olanlar buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Hak Teâlâ'nın **Illahi** ifadesinden maksat, Allah'ın bir hissesi bulunduğunu isbat etmek için gelmemiştir. Çünkü, bütün şeyler Allah'ın mülkü ve milkidir. Bundan maksat, söze tazim üslûbuyla, Allah'ı zikretmekle başlamaktır. Bu husus, Allah Teâlâ'nın, قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ (Enfal, 1) buyruğunda da böyledir. **Kaffâl,** bu görüşün doğruluğuna, Hz. peygamber (s.a.s.)'den rivayet edilen şu hadisle de istidlâl etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) ashâbına, Hayber ganimetler hakkında şöyle demiştir: مَالِي مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ إِلاَّ الْخُمُسَ وَالْخُمُسُ مَرْدُودٌ فِيكُمْ *"Allah'ın size ganimet olarak verdiği şeylerden benim hakkım beşte birdir: bu beşte bir ise size racidir."*[29] Hz. Peygamberin, *"Benim hakkım, beşte birdir"* sözü, Allah'ın ve kendisinin hissesinin bir olduğunu gösterir. Allah'ın hissesinin katılması, ayrı ele alınması halinde, hisse beşte bir değil, altıda bir olur. Eğer biz, "İki hisse Peygamberindir " dersek, o zaman peygamberin hissesi beşte birden fazla olmuş olur. Bu durumda, her iki söz de, Hz. Peygamberin, *"Benim hissem, beşte birdir"* sözüne ters düşer.

İşte ganimetlerin beşte birinin taksimatı hususundaki söz bundan ibarettir. Ganimetlerin geriye kalan beşte dördü ise, o ganimetleri elde eden kimselere verilir. Çünkü o ganimetleri kazanıp elde edenler onlardır. Bu tıpkı, biçilmek suretiyle otların, avlanmak suretiyle de kuşun elde edilmesi gibidir. Fukaha, bu ayet-i kerimeden, fıkıh kitaplarında zikredilmiş olan pekçok mesele istihrac etmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Ganimetlerin Dârü'l-harbde Taksimi

Ayet-i kerime, ganimetlerin, dârül-harbte de taksim edilebileceğine delâlet etmektedir. **Şâfiî** (r.h.)'nin görüşü de böyledir. Bunun delili şudur: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin mutlaka beşte biri Allah'ın, Resûlünün, hısımların, yetimlerin, yoksulların ve yolcunundur"* buyruğu, bu kimselerin ganimetlere mâlik olmalarını gerektirir. Onların, ganimetlere mâlikiyetleri sabit olunca, bunların taksim edilmelerinin caiz olması da gerekir. Çünkü, böyle olması halinde, taksimat zaten, mülkü mâlikine vermek manasına gelir. Bu, ittifâkla caizdir.

29) **Nesâî**, Fey. 6 (7/131).

BEŞİNCİ MESELE
"Hısımlar" Kimlerdir?

'Alimler, **zevi'l-kurbâ "hısımlar"** tabirine kimlerin dahil olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ezcümle bunların **Haşimoğulları** olduğu ileri sürülmüştür. **Şafiî** (r.h.), Hz. Peygamberin akrabalarının **Hâşimoğullarıyla, Muttalib-oğulları** olduğunu söylemiş ve biraz önce söylediğimiz hadisle istidlâl etmiştir. Bunların, **Hz. Ali, Cafer, Âkil**'in soyu ile, **Abbas**'ın soyu ve **Haris İbn Abdilmuttalib**'in çocukları olduğu da ileri sürülmüştür ki bu, **Ebu Hanife**'nin görüşüdür.

ALTINCI MESELE

Keşşâf sahibi, Kelbî'den, bu ayetin Bedir'de nazil olduğunu nakletmiştir. **Vâkıdî** (r.h.) ise şöyle demektedir: "Beşte bir ile ilgili hüküm, hicretten sonraki yirminci ayın başlarında, **Bedir Savaşı**'ndan bir ay sonra şevvâl'ın ilk yarısını üç gün geçe meydana gelen **Benû Kaynûkâ Savaşı**'nda ortaya çıkmıştır."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللّٰهِ *"Eğer Allah'a... İnanmışsanız,* buyurmuştur. Ayet-i kerimenin manası, "Ganimetlerin beşte birinin bu beş yere sarfedileceğini bilin ve buna dair tamah ve arzularınıza son verin; ganimetlerin beşte dördüyle yetinip kanâat edin" şeklindedir. وَمَا أَنْزَلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ *"Ve, Furkân günü, iki ordunun birbirine kavuştuğu gün, kulunuz Muhammed'e indirdiğimiz ayetlere inanıyorsanız."* buyurulmuştu. Yani, "Allah'a ve, Furkan gününde, yani Bedir'de iki ordunun karşı karşıya geldiği günde kulumuz **Hz. Muhammed**'e indirilmiş olan ayetlere iman etmişseniz..." demektir. Ayette geçen **cem'ân** "iki ordu" ile, müslümanlar ile kâfirlerden meydana gelen iki ordu, grup kastedilmiştir. Bundan maksad ise, Hz. Peygamber'e inen ayetler, melekler ve o gündeki fetihdir. وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Allah, her şeye hakkıyla kâdirdir"* buyruğunun manası, "Allah, siz azlık ve zelil bulunduğunuz halde, size yardım etmeye kadirdir " demektir. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوٰى وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ
لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ وَلٰكِنْ لِيَقْضِيَ اللّٰهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ
وَيَحْيٰى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ وَإِنَّ اللّٰهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٤٢﴾

"O vakit siz vadinin yakın bir kenarında idiniz, onlar en uzak kıyısında, kervan ise daha aşağıda idi. Böyle muayyen bir yerde buluşmak hususunda sözleşmiş olsaydınız bile, yine de buluşma yerine gelmeniz farklı zamanlarda olurdu. Fakat işlenmesi gerekli olan emri yerine getirmek için Allah böyle yaptı. Tâ ki, helâk olan kişi apaçık bir delilden ötürü helâk olsun, diri kalan kişi de yine apaçık delilden ötürü hayatta kalsın. Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitici, kemâliyle bilicidir"

(Enfâl, 42).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın, إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا *"O vakit siz, vadinin yakın bir kenarında idiniz"* buyruğu ile ilgili iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu ayetin başındaki **iz** edâtı, mukadder olan bir şeye taalluk etmektedir. Buna göre mana ...اُذْكُرُوا إِذْ "Hatırlayınız, çünkü siz şöyle şöyle... idiniz" şeklinde olur.. Böylece bu ayet Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَاذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ (Enfâl, 26) ayeti gibi olmuş olur.

b) Bu ayetin başındaki **iz** edâtının bir önceki ayetteki, يَوْمَ الْفُرْقَانِ kelimesinden bedel olmasıdır.

İKİNCİ MESELE **İbn Kesir, Nâfi** ve **Ebû Amr,** her iki yerde de, aynın kesresiyle **idveti;** diğer kıraat imamları ise, ayın harfinin dammesiyle **udveti** şeklinde okumuşlardır ki, her ikisinin de manası aynıdır. **İbn Sikkît** şöyle demektedir: "Gerek, **udvetu'l-vâdî,** gerekse **idvetu'l-vâdî** tabirleri "Vadinin kenarı, "Ucu" manasına gelip, bu kelimenin cem'i, اَلْعِدَى ve اَلْعُدَى şeklinde gelir."

Ahfeş ise şöyle demektedir: "Bunların meksûr olanı, Arapların konuşmalarında kullandıkları tabirdir. Onlardan, bu kullanıştan başkası, duyulmamıştır." **Ahmed İbn Yahyâ** da:"Bunların **udve** şeklinde olanı,iki kullanıştan en fazla kullanılanıdır" demiştir. **Keşşâf sahibi,** bu tabirlerin hem zamme, hem fetha, hem de kesre ile okunduklarını naklederek şöyle demiştir: "Bu lafızlar vâvı yâya çevirmek suretiyle **udye** şeklinde de okunmuşlardır. Çünkü vâv ile kesre arasında, çok sağlam olmayan (değişebilen) bir mânia, engel bulunmaktadır. Bu tıpkı, **fütye** (genç, delikanlı) kelimesinde olduğu gibidir. **Dünya** kelimesine gelince, bu **ednâ** (en yakın) kelimesinin müennesidir ki bunun zıddı da, **kusva** (en uzak) kelimesidir; bu kelime de, **aksâ** kelimesinin müennesidir. Bir şeyden uzaklaşmış olan her şey, uzaklaşarak bir taraf

olmuş demektir. **Aksâ-kusvâ** kelimeleri tıpkı, **ekber-kübrâ** (en büyük) kelimeleri gibidir. Buna göre şayet, "Bu iki kelimenin her ikisi de, son harfi vâv olan nâkıs bir kelime olup, **fu'lâ** veznindedirler; o halde daha niçin, bunlardan biri **kusvâ** diye **vâv** ile, diğeri ise **dünyâ** şeklinde yâ ile gelmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Vâvı, yâya çevirmek bir kaidedir. **Meselâ**, tıpkı **ulyâ** (en yüce) kelimesinde olduğu gibi. **Kusvâ** kelimesine gelince, o şaz olarak, bu şekilde gelmiştir. Bu kelime, daha çok aslı üzere kullanılmıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayet-i kerimede **udveti'd-dünyâ** kelimesiyle, (vadinin) Medine'ye doğru olan tarafı; **kusvâ** ile de, Mekke'ye doğru olan tarafı kastedilmiştir. Su ise, müşriklerin konakladıkları tarafta bulunuyordu. İşte bu yüzden de onlar, daha ziyade kendilerinin galip geleceğini umuyorlardı. "Müşriklerin korumak için çıkmış oldukları kervân (**rekb**) ise, sizden daha uzakta, deniz sahiline yakın bir yerde idi. " وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ yani, "Siz ve Mekkeliler, savaşmak için, muayyen bir yerde buluşmak üzere anlaşmış olsaydınız, sizin azlığınız, onların da çokluğu sebebiyle mutlaka birbirinize muhalefet eder, anlaşamazdınız. " وَلَٰكِن لِّيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا yani, "Allah olması gereken ve fiilen yapılması, varlık sahasına çıkması gereken bir işi ifa için, sizi sabit kadem kıldı ve size yardım etti " demektir. لِّيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ buyruğu, O'nun لِيَقْضِيَ ifadesinden bedeldir. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Bedir Savaşında İki Ordunun Karargâhları

Şüphesiz İslâm ordusu, işin başında, sayılarının azlığı ve hazırlıksız olmaları sebebiyle, son derece endişeli ve zayıf olup, sudan uzak bir yere konaklamışlardı. Konakladıkları yer de, kumlu ve çöl olup, ayakları batıyordu. Kâfirlere gelince, sayıca çok olmaları ve teçhizatlarının da (bolca) mevcut olması sebebiyle son derece kuvvetliydiler. Üstelik onlar, suya yakın olan bir yerde konaklamışlardı ve konakladıkları o yer de, aynı zamanda yürümeye elverişli idi. Kervanı da arkalarına almışlardı. Kervândan kendilerine gelecek desteği ve yardımı da,an be an gözetliyorlardı.Daha sonra Cenâb-ı Hak durumu değiştirdi, ortaya çıkacak olan hükmü tersine çevirerek, müslümanlara galibiyeti; kâfirlere de mağlubiyeti verdi. Böylece bu, **Hz. Muhammed** (s.a.s.)'in, Rabbinden yana haber verdiği yardım, fetih ve muzafferiyet hususunda kendisinin doğruluğuna delâlet eden en büyük mucizelerden ve en güçlü delillerden oldu. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın *"Ta ki, helâk olan kişi apaçık bir delilden ötürü helâk olsun..."* buyruğu, işte bu manaya işaret olmuş olur. Bu, "Helâk olanlar, ancak bu mucizeyi görüp müşahede ettikten sonra helak oldular. Hayatta kalan mü'minler de, bu kesin mucizeyi müşahede ettikten sonra hayatta kaldılar " demektir. Ayette geçen "beyyine" ile, işte bu mucize kastedilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki لِيَقْضِيَ اللّٰهُ ve لِيَهْلِكَ kelimelerindeki lâm, lâmu'l-garaz (maksat lâm'ı) olup, ayetlerin zahiri, Allah'ın fiil ve hükümlerinin, birtakım fayda ve maksatlara bağlanmasını, ta'lil edilmesini gerektirir. Ancak ne var ki biz, bu ifadeleri aklî ve meşhûr olan delillerden ötürü, zâhirî manalarına hamletmiyoruz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ *"Ta ki, helâk olan kişi, apaçık bir delilden ötürü helâk olsun"* ifâdesinin zahiri de, Cenâb-ı Hakk'ın, herkesin ilmini, marifetini, hayrını ve salâhını, murad ettiğini ifade eder. Bu da âlimlerimizin. "Allah, kâfirin küfrünü murad etmiştir. " şeklindeki görüşlerine zarar verir. Ancak ne var ki biz, ayetin zahirinin ifâde ettiği manayı, malûm delillerden dolayı terkediyoruz.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, وَيَحْيَى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ *"diri kalan kişi de yine apaçık delilden ötürü hayatta kalsın "* buyurmuştur. **Nâfi, Asım'ın ravisi Ebu Bekir, İbn Kesir'in ravisi El-Bezzî ve Kisaî'nin ravisi Nusayr**, idğamsız ve açık iki yâ harfiyle **men hayiye; Ebu Amr, İbn Kesir'in ravisi Kavvâs, İbn Amr, Asım'ın ravisiHafs ve Kisaî**, idgamlı olarak şeddeli yâ harfiyle **men hayye** eklinde okumuşlardır. Bunun idgam edilmesine gelince, bu ikinci yâ'nın harekeli olması sebebiyledir. Böylece bu, adeta **redde** fiili gibi olmuş olur. Zira, Mushaf'ta da tek yâ ile yazılmıştır. İdğamsız okuyuşa gelince, muzarisi olan **yahyâ** fiilinde idğam imkânsız olduğu içindir. Böylece, aynı şekilde mazi halinde de idğam yapılmamıştır.Kûfelilerden bazıları ise,bu fiilin muzarisinde de idğamı caiz görmüşlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ayetini وَإِنَّ اللّٰهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ *"Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitici, kemâliyle bilicidir"* ifadesiyle bitirmiştir. Yani, "Sizin dualarınızı işitir, ihtiyacınızı ve zayıflığınızı bilir; bu sebeple de, sizin mühim işlerinizi ıslâh edip yoluna koyar" demektir.

★ ★
★

إِذْ يُرِيكَهُمُ اللَّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا ۖ وَلَوْ أَرَاكَهُمْ كَثِيرًا لَّفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ
فِي الْأَمْرِ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ ۗ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤٣﴾

"Hani Allah, onları uykunda sana az gösteriyordu. Eğer onları sana çok gösterseydi, elbette çekinecek ve iş hakkında çekişecektiniz. Fakat Allah bundan sizi kurtardı. Çünkü O, hiç şüphesiz sinelerin içini bilendir"

(Enfâl, 43).

Bil ki bu, Allah Teâlâ'nın, Bedir'e katılan müslümanlara vermiş olduğu nimetlerinin ikinci nev'idir. Bu ayet hakkında iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kâfir Ordusunun Sayısının Az Gösterilmesi

اُذْكُرْ "hatırla, hani..." إِذْ يُرِيكَهُمُ اللَّهُ ifâdesi, gizli bir fiili ile mansubtur. Veya يَوْمَ الْفُرْقَانِ kelimesinden ikinci bedeldir. Yahut da bu, لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ ifadesine müteallik olup, kelamın takdiri, "Allah, o kâfirleri sizin gözünüzde azalttığı zaman, sizlerin maslahat ve menfaatınızı biliyordu" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Mücahid şöyle demiştir: "Allah Hz. Muhammed'e, uykusunda Kureyş kâfirlerini az gösterdi. O da bunu ashâbına bildirdi. Bunun üzerine onlar, "Peygamberin rüyâsı haktır; düşman azdır" dediler. Bu da, onların cesaretlenmesine ve kalblerinin kuvvetlenmesine sebeb oldu. "

Az Gösterme Aldatma Değildir

Şayet, "Çok olanı az görmek, bir hatadır. O halde, bunu Allah'ın yapması nasıl caiz olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Bizim mezhebimize göre, Allah Teâlâ dilediğini yapar ve istediği hükmü verir. Yine muhtemeldir ki Cenâb-ı Hak, Hz. Peygambere, müşriklerin tamamını değil de bir kısmını göstermiş; bunun üzerine de Hz. Peygamber, gördüğü kimselerin az olduğuna hükmetmiştir. **Hasan el-Basrî**'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın bu göstermesi, uyanıklık halinde olmuştur... **Menâm** kelimesinden maksat ise, uykunun meydana geldiği yer olan gözdür (yani, bu kelime, ism-i mekândır)."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَوْ أَرَيٰكَهُمْ كَثِيراً لَّفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ *"Eğer onları sana çok gösterseydi, elbette çekinecek ve iş hakkında çekişecektiniz"* buyurmuştur. Yani, "Ben onları sana çok gösterseydim, sen de bunu ashabına söyleseydin; işte o zaman da onlar bunu duysaydılar çekinip hezimete uğrarlar ve çekişirlerdi. " demektir. تَنَازُعٌ فِي الْأَمْرِ ifâdesi, taraflardan herbirinin, karşısındakini, üzerinde bulunduğu durum ve halden çekip çıkarmaya çaba sarfettiği, ihtilâf, çekişme..." manasındadır. Buna göre ifadenin manası, "İşiniz karışır ve birliğiniz bozulurdu, ihtilâfa düşerdiniz..." şeklinde olur. وَلَٰكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ *"Fakat Allah, bundan, yani aranızda ihtilâfa düşmekten sizi kurtardı."* "Allah Teâlâ'nın, onların işini selim yaptığı, yoluna koyduğu; böylece de onları düşmanlarına üstün kıldığı" söylendiği gibi, aynı şekilde, "Allah'ın onları Bedir Günü'nde hezimetten kurtardığı..." da söylenmiştir.. Fakat, en açık ve doğruya daha yakın olanı, burada maksadın, "Fakat, Allah sizi çekişmekten kurtardı " şeklinde olduğudur.

إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ *"Çünkü O, hiç şüphesiz sinelerin içini bilendir."* Yani, "Allah, göğüslerde meydana gelen cesâret-korkaklık, sabır-sabırsızlık vb. şeyleri bilir" demektir.

★ ★
★

Mü'minlerin de Kâfirlere Az Gösterilmesi

وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا ۗ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٤٤﴾

"Hani karşılaştığınız zaman Allah onları gözlerinizde az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu. Çünkü Allah işlenmesi gereken emri yerine getirecekti. Bütün işler, ancak Allah'a döndürülür"

(Enfâl, 44).

Bil ki bu Allah Teâlâ'nın, Bedir Günü'nde müslümanlara vermiş olduğu nimetlerin üçüncü nev'idir. Maksad şudur: "Uykuda meydana gelen o azlık, böylece onun uyanıklık halinde de tahakkuk etmesiyle pekişmiştir" **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ ifâdesindeki iki zamir de, mef'uldürler. Yani, إِذْ يُبَصِّرُكُمْ إِيَّاهُمْ "Hani, size onları gösteriyordu " demektir. **Kalîlen** kelimesi ise, hal olduğu için mansubtur.

Bil ki, "Allah Teâlâ, müşriklerin sayısını mü'minlerin gözünde azaltmış, aynı şekilde, mü'minlerin sayısını da müşriklerin gözünde azaltmıştır. Birinci azaltmadaki hikmet, Hz. Peygamber'in rüyâsını tasdik edip doğru çıkartmak; yine, mü'minlerin kalblerinin kuvvetlenmesi ve düşmanlarına karşı olan cesaretlerinin de fazlalaşmasını temin etmek içindir. İkinci azaltmadaki hikmet ise şudur: Müşrikler, müslümanların sayısının az olduğunu görünce, hazırlanmak, teçhizatlanmak ve tedbir almak gibi meselelere fazla önem vermemişler; bu da, mü'minlerin onlara galip gelmesine sebep olmuştur.

Buna göre şayet, "Allah Teâlâ'nın, çok olanı az göstermesi nasıl caiz olur?" denilirse, biz deriz ki: "Dediğimiz bu şeye gelince, bu caizdir. Çünkü Allah görülme işini, onların hepsi hakkında değil, sadece bir kısmı hakkında yaratmıştır."

Mutezile'ye gelince onlar da şöyle demişlerdir: "Muhtemeldir ki göz, tamamını

idrâk etmekten men edildi, bunun önüne geçildi; yahut da, onların büyük bir kısmı son derece uzakta bulunuyordu, bu sebeple de görülmemişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لِيَقْضِيَ اللّٰهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا *"Çünkü Allah, işlenmesi gereken emri yerine getirecekti, yapacaktı"* buyurmuştur.

Buna göre eğer, "Bu söz, önceki ayette geçmişti; onun burada yeniden zikredilmesi sırf bir tekrar olmaz mı?" denilirse, deriz ki: Bu sözün önceki ayette zikredilmesinden maksat şudur: "Allah Teâlâ bu fiilleri, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin doğruluğuna delil olacak bir biçimde, mü'minlerin müşriklere üstün gelmesi için yapmıştır, yaratmıştır. Bu ifadenin burada zikredilmesinden maksat ise, bu mezkûr mana değildir. Aksine maksat şudur: Cenâb-ı Hak burada, mü'minlerin sayısını müşriklerin gözlerinde azalttığını zikretmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak burada, bunu müşriklerin hazırlık yapmak ve tedbir almak hususunda gevşeklik göstermelerine bir sebep olsun, böylece de bu, onların hayal kırıklığına yol açsın diye yaptığını beyân buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَإِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ *"Bütün işler, ancak Alah'a döndürülür"* buyurmuştur. Bu ifadeden gaye, dünya hallerinin bizzat maksud olmayıp, onlardan sadece ahiret için azık teşkil edecek şeylerin matlub olduğuna dikkat çekmektir.

★ ★
★

Düşmanla Karşılaşmada Sebat

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ
تُفْلِحُونَ ۝ وَأَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا
إِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ۝ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ
عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ۝

"Ey iman edenler, bir düşman topluluğuna çattığınız vakit sebat edin ve Allah'ı çok anın. Tâ ki felâha ulaşasınız. Allah'a ve O'nun Resûlüne itaat edin. Birbirinizle çekişmeyin. Sonra korku ve zaafa düşersiniz, rüzgarınız gider. Bir de sabredin, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir. Yurdlarından

çalım satarak, insanlara gösteriş yaparak çıkanlar ve Allah yolundan men edenler gibi olmayın. Onlar ne yaparlarsa, Allah hepsini kuşatmıştır"
(Enfâl, 45-47).

Bil ki Allah Teâlâ, Bedir günü peygamberine ve mü'minlere verdiği çeşitli nimetlerini hatırlatınca, onlara, iki ordu karşı karşıya geldiği zaman riayet edecekleri şu iki çeşit edebi de öğretmiştir:

Birincisi: Sebat. Bu, insanın kendisini, düşmanla karşı karşıya gelme hususunda sağlamlaştırması ve kendi kendine düşmandan kaçmayı telkin etmemesidir.

İkincisi, Allah'ı çokca anmalarıdır. Bu anma (zikir) hususunda şu iki tefsir yapılmıştır:

Allah'ı Anmanın Ehemmiyeti

Birinci görüş: Bu zikirden murad, onların, gerek kalbleri ve gerek lisanlarıyla Allah'ı zikretmeleridir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Allah, dostlarına, insanın kalbinin ve lisanının Allah'ı zikirden hâlî ve berî kalmaması gerektiğine dikkat çekmek için, en zor hallerinde bile kendisini zikretmelerini emretmiştir. Meselâ bir adam, batıdan doğuya, cömertlik için bütün malını harcamaya; bir diğeri de, doğudan batıya Allah yolunda kılıç sallamaya yönelse, Allah'ı zikreden kimse (bunların ikisinden) daha fazla ecir kazanır.

İkinci görüş: Bu zikirden murad, Allah'ın yardım ve nusretini isteyip dua etmektir. Çünkü muzafferiyet ancak Allah'ın yardımı ile elde edilir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ *"Tâ ki felâha ulaşasınız"* buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü kâfirlerle savaşmak, eğer Allah'a itaat niyetiyle olursa bu, Allah'ın rızasını elde etmek için canı harcamak gibi olur ki, kulluk makamlarının en büyüğüdür. Dolayısıyle eğer bu kimse düşmanına galip gelirse, hem mükâfaat hem de ganimet elde etmiş olur. Yok eğer yenik düşerse, şehâdeti ve yüce makamları elde etmiş olur. Ama bu savaş, Allah rızası için değil de, dünyada şan ve şöhrete kavuşmak ve mal elde etmek için olursa, bu bir felah ve kurtuluş vesilesi olmaz.

Buna göre eğer, "Bu ayet, her halükârda sebat etmeyi gerektirir. Böyle olması ise, bunun taktik icabı geri çekilmek ve gerideki birliklere katılmayı (Enfal, 16) neshettiği zannını veriyor" denilir ise, biz deriz ki: Bu ayet, genel manada bir sebatı icâb ettirir. Binâenaleyh sebattan maksad, savaştaki ciddiyettir. O ayet ise, savaşta sebatın

olmasına zarar vermez. Aksine bu gayede sebat, ancak o ayetin gereğini yerine getirmekle sağlanır.

Daha sonra Cenâb-ı Allah bu hususu tekid ederek, وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ *"Allah'a ve Resûlüne itaat ediniz,"* yani, "Her hususta bunların emrettiklerine itaat ediniz" buyurmuştur. Çünkü cihad, diğer taatlara da sımsıkı sarılmakla ancak fayda verir.

İhtilaf ve Çekişmenin Zararı

Cenâb-ı Allah daha sonra da, وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ *"Birbirinizle çekişmeyin, sonra korku ve za'afa düşersiniz, rüzgârınız gider"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
"Rüzgârın Gitmesi" Ne Demektir?

Allah Teâla, çekişmelerin ve münakaşaların, şu iki şeyi doğuracağını beyan buyurmuştur:
1) Dağılmayı ve zayıflamayı doğurur.
2) Keza rüzgârın gitmesine sebep olur. "Rüzgârın gitmesi" ile ilgili, iki görüş bildirilmiştir:

a) Buradaki "rüzgâr"dan "devlet" manası kastedilmiştir. Devlet, işleri yürür halde ve nüfuzlu iken, rüzgâra ve rüzgârın esmesine benzetilmiştir. Nitekim bir kimsenin devleti (saltanat günleri, iyi günleri) yürürlükte iken, "falancanın rüzgârları esiyor" denilir.

b) Yardım ve muzafferiyet, ancak Allah'ın gönderdiği bir rüzgâr ile olmuştur. Nitekim bir hadiste نُصِرْتُ بِالصَّبَا وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ *"Bana, Sabâ rüzgârı ile yardım olundu. Ad kavmi de "debûr" (batı rüzgârı) ile helâk edilmişti "* [30] buyurulmuştur.

Birinci görüş daha kuvvetlidir. Çünkü Allah Teâlâ, onların çekişmelerinin, rüzgârlarının zâil olmasına sebeb kılmıştır. Halbuki onların ihtilaflarının, Sabâ rüzgârının esmesine tesir etmeyeceği malumdur. **Mücâhid** ise, *"rüzgârınız gider"* tabirine "Size olan ilahi yardım gider" manasını vermiştir. Nitekim müslümanlar münakaşa ettikleri için, güç ve kuvvetleri gitmiştir.

İKİNCİ MESELE
Bu Ayet Kıyas Aleyhinde Delil Yapılamaz

Kıyası kabul etmeyenler bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Kıyas, çekişmeye sebeb olur. Çekişme ve münakaşa ise haram kılınmıştır. Dolayısıyla bu ayet, kıyas yapmanın haram olmasını gerektirir. Bunun gerekli oluşunun delili, görüp müşahede ettiğimiz şeylerdir. Çünkü dünyanın, yapılan kıyaslar yüzünden ihtilaflarla dolup taştığını görmekteyiz. Çekişme

30) **Buharî**, İstiskâ, 26; **Müslim**, İstiskâ, 17 (2/617).

ve münakaşanın haram olduğunun delili, ayetteki *"Birbirinizle çekişmeyin"* ifadesidir. Yine "nass"ın, kıyas ile tahsis edilmesinin (sınırlandırılmasının) câiz olamayacağını söyleyenler, bu ayete tutunarak şöyle demişlerdir: "Ayetteki, *"Allah'a ve O'nun Resûlüne itaat edin"* ifadesi, hakkında nass bulunan her hususta Allah'a ve Resûlullah'a itaatın vâcib olduğunu gösteren sârih bir ifâdedir. Cenâb-ı Allah bunun peşisıra, *"Birbirinizle çekişmeyin, sonra korku ve za'afa düşer (dağılırsınız)"* buyurmuştur. Nassı tahsis eden bir kıyasa tutunan kimselerin, Allah ve Resûlullah'a itaatı bırakmış olup çekişme ve dağılmaya yol açabilecek olan kıyasa tutunmuş olacakları malumdur. Bütün bunlar ise haramdır."

Kıyası (bir delil olarak) kabul edenler, birinci itiraza, "Her kıyas, münakaşa ve çekişmeyi doğurmaz" diyerek cevap vermişlerdir.

Allah Teâlâ daha sonra وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ *"Bir de sabredin, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir"* buyurmuştur. Bu ifadeden maksad, cihadın en mükemmelinin sabra dayandığını anlatmaktır. İşte bundan dolayı Hak Teâla, onlara sabrı emretmiştir. Nitekim bir başka ayetinde de, *"Ey iman edenler sabredin, sabır yarışı edin ve nöbet bekleşin"* (Al-i İmran, 200) buyurmuştur. Yine O, kendisinin sabredenlerle birlikte olduğunu da bildirmiştir. Bu birlikte oluştan muradın, Allah'ın yardımı ve nusreti olduğunda şüphe yoktur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ *"Yurtlarından çalım satarak, insanlara gösteriş yaparak çıkanlar ve Allah yolundan men edenler gibi olmayın"* buyurmuştur. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ifâdeyle, Kureyş'in, kervânı korumak maksadıyla Mekke'den çıkışları murad edilmiştir.

Kureyş'in Kibir ve Çalımla Çıkması

Binâenaleyh, onlar Cuhfe denilen yere geldiklerinde, **Ebu Cehil**'in dostu olan **el-Hikâf el-Kinânî**, içlerinde oğlunun da bulunduğu bir heyeti birtakım hediyyelerle birlikte **Ebu Cehil**'e gönderdi.. Derken oğlu, **Ebû Cehil**'in yanına varınca, "Babam, sana (hayırlı sabahlar dileyerek) selâm yolluyor ve sana, "Eğer istersen, sana adamlarımla yardım ederim. Eğer, yanımdaki yakınlarımla beraber, senin yanında olmamı, savaşmamı istersen, bunu da yaparım" dedi" dedi.. "Bunun üzerine **Ebu Cehil:** "Babana de ki: Allah, mükâfaatını ve hayrını bol versin. Eğer biz, **Muhammed**'in iddia ettiği gibi Allah'la savaşıyor isek, Allah'a yemin ederim ki bizim Allah'la savaşmaya gücümüz yoktur. Yok eğer biz insanlarla savaşıyor isek, Allah'a yemin olsun ki, bizim savaşacağımız insanlara gücümüz kudretimiz yeter. Biz, **Muhammed**'le savaşmaktan kaçmayacağız. Hatta, biz Bedr'e varacağız, orada içkilerimizi içeceğiz ve orada bize şarkıcı ve çalgıcılar çalgı çalıp şarkı söyleyecekler! " Çünkü **Bedir**, Arapların panayırlarından bir panayır ve onların alış veriş yaptıkları pazarlardan bir pazardır. Böylece de Araplar bu hadiseyi duyacaklardır. Müfessirler,

sözlerine devamla şöyle dediler: "Onlar Bedr'e vardılar; böylece onlar içki yerine, ölümlerin, acıların kadehlerini taddılar; çalgıcılar yerineyse, onlara ağlayıcılar ağıtlar yaktı. "

Müşriklerin Buradaki Vasıfları

Bil ki Allah Teâlâ onları şu üç şeyle vasfetmiştir:

a) Çalım satmak **(batara)-Zeccac** şöyle demektedir: "**Batar** kelimesi, nimet sebebiyle azmak, haddi aşmaktır. Gerçek şudur ki, Allah tarafından kuluna verilen nimetler çok olduğu zaman, kul bu nimetleri Allah'ın rızasına sarfeder ve onun Allah'tan olduğunu bilirse, bu bir şükür olur. Yok eğer, bu nimetler sebebiyle akranlarına karşı övünmeye ve zamanındaki kimselere karşı böbürlenmeye kalkışırsa, bu da şımarmak, çalım satmak olur. "

b) Cenâb-ı Hakk'ın وَرِئَآءَ النَّاسِ *"İnsanlara gösteriş yaparak"* ayetinin ifade ettiği hususdur. **Riâe** kelimesi, içi çirkinlikle dolu olduğu halde, zahiren güzel şeyleri ortaya koymaya niyetlenmek, yönelmek demektir. Riyâ ile nifâk arasındaki fark şudur: Nifâk, küfrürünü gizlediği halde, iman izhar etmektir. Riyâ ise, isyan ve günahı gizleyerek, taat izhar etmektir. Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) müşrikleri Bedir meydanında görünce, *"Allah'ım, Kureyş fahri ve kibriyle, azametiyle, senin dinine karşı koymak ve Resûlünle savaşmak için yönelip gelmiştir "* dedi.

c) Cenâb-ı Hakk'ın وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ *"Ve Allah yolundan men ederler "* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu ifadenin başındaki يَصُدُّونَ fiili, muzarî bir fiildir. Halbuki fiil cümlesini isim cümlesine atfetmek güzel değildir.

Vâhidî bu hususta şu iki izahı yapmıştır:

1) Hak Teâlâ'nın, "Yasuddûn" buyruğu, hal olarak صَادِّينَ "men ediciler olarak " anlamındadır.

2) بَطَراً وَرِئَآءَ النَّاسِ kelimelerinin, يَبْطَرُونَ وَيُرَاؤُنَ "şımarıyorlar ve riyâkarlık yapıyorlar " yerine getirilmiş olmasıdır.

Ben derim ki, bu izahlardan hiç biri sadra şifâ vermez. Çünkü, **Vâhidî** ,kelimenin, cinsi üzerine atfedilmesi doğru olsun diye, bazan fiili isim yerine, bazan de ismi fiil yerine kullanır.

İsim ve Fiil Cümlesi Arasındaki Fark

Halbuki ona düşen, Cenâb-ı Hakk'ın ilk ikisini niçin masdar, üçüncüsünü de fiil olarak getirdiğini açıklaması idi. Ben derim ki: Alim **Abdûlkâhir el-Cürcânî** şöyle

demiştir: "İsim, birşeyin sâbit ve devamlı olduğuna; fiil ise, yenilenişe ve sonradan meydana gelişe delalet eder. Bu hususun, isimle ilgili misali, وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ *"Köpekleri de mağaranın giriş yerinde, iki kolunu (ayağını) uzatmış idi"* (Kehf, 18) ifadesidir. Bu ayet köpeğin bu durumunun sabit ve devamlı bir hal olduğunu gösterir. Bu hususun fiil ile ilgili misali ise, قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ *"De ki: "Sizi gökten ve yerden rızıklandıran kimdir?"* (Yunus, 31) ayetidir. Bu ifade de, Allah'ın o insanlara zaman zaman rızık verdiğini gösterir." İşte alim **el-Cürcânî**'nin söylediği budur.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: **Ebu Cehil kavmi** ve **taraftarları** çalım satma, övünme ve kendini beğenme karakterinde idiler. Ama onların insanları Allah yolundan alıkoymaları, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini ortaya koyduğu zaman olmuştu. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Allah, "batar" (çalım satma) ve "riya"yı isim şeklinde; "Allah yolundan alıkoyma"yı da fiil şeklinde zikretmiştir. Allah en iyi bilendir.

Velhasıl Allah Teâlâ, düşmanla karşılaştıkları zaman müminlere sebat etmelerini ve Allah'ı zikirle meşgul olmalarını emretmiş, onlar kendilerini bu sabr-u sebata sevkedecek şeyin, çalım satma ve riyâ olmasını men etmiş, aksine kendilerini buna sevkedecek şeyin, Allah'a kul olma isteği olmasını emretmiştir.

Bil ki Kur'an'ın başından sonuna özü, halkı, halk ile meşgul olmaktan sakınmaya davet edip Hakk'a ibadet yolunda iyice yorulmayı emretmektir. Halbuki kalbe hüzün veren masiyet, övünmeye ve böbürlenmeye yol açan ibadetten, ihlasa daha yakındır.

Allah Teâlâ daha sonra sözünü وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ *"Onlar ne yaparlarsa, Allah hepsini kuşatmıştır"* diye bitirmiştir. Bu ifadeden murad şudur: İnsan, aslında ve gerçekte öyle olmadığı halde, çoğu kez, kendisini söz konusu işe sevkeden şeyin, Allah rızası olduğunu söyler. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah, kendisinin taa kalplerin içindekini bilebildiğini beyan buyurmuştur. Bu, âdetâ riya ve yapmacıklıktan insanı men etme ve bir tehdid gibidir.

★ ★
★

Şeytanın, Kâfirleri Aldatması

وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي
جَارٌ لَّكُمْ فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنكُمْ إِنِّي أَرَىٰ مَا لَا تَرَوْنَ
إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ ۚ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٤٨﴾

"O zaman şeytan onların yaptıklarını süslemiş ve şöyle demişti: "Bugün insanlardan size galebe edecek yoktur. Ben de muhakkak ki sizin yardımcınızım." Vakta ki iki ordu birbirini görecek şekilde karşılaştı, "Ben sizden katiyyen uzağım. Doğrusu ben sizin göremiyeceğinizi görüyorum. Ben Allah'dan korkarım elbet. Allah,ukubetinde çok şiddetlidir" dedi, gerisin geri dönüp kaçtı"

(Enfâl, 48).

Bil ki bu, Allah Teâlâ'nın Bedir'de savaşan mü'minlere has kıldığı nimetlerden biridir. Bu hususla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetin başındaki **iz** (o zaman) edatı üzerinde neyin âmil olduğu hususunda birkaç görüş vardır: Denilmiştir ki: Bunun takdiri اُذْكُرْ إِذْ زَيَّنَ لَهُمْ "Hatırla o zamanı ki, hani şeytan onların yaptıklarını süslemişti" şeklindedir. Yine denilmiştir ki: "Bu, önceki ayette zikredilen *"nimetleri hatırlatma"* üzerine atfedilmiştir. Buna göre takdiri, وَاذْكُرُوا إِذْ يُرِيكُمُوهُمْ، وَإِذْ زَيَّنَ.. "Onları size gösterdiği ve size amellerinizi süslü gösterdiği o zamanı hatırlayınız" şeklindedir. Yine denilmiştir ki: Bu ifade, önceki ayetteki, خَرَجُوا بَطَرًا *"Çalım satarak çıktılar"* ifadesi üzerine atfedilmiştir. Kelamın takdiri şu şekildedir: "Yurtlarından çalım satarak ve insanlara gösteriş yaparak çıkanlar ve o zaman şeytanın, amellerini kendilerine süslü gösterdiği kimseler gibi olmayınız."

İKİNCİ MESELE

Şeytanın Bâtılı Süslü Göstermesinin Nasıl Olduğu?

Bu süslü göstermenin (tezyinin) nasıl olduğu hususunda da şu iki izah yapılmıştır:

1) Şeytan, insan suretine girmeksizin, vesveseleriyle, böyle kötü işleri onlara güzel, iyi ve süslü gösterir. Bu, **Hasan el-Basri** ile **el-Esamm**'ın görüşüdür.

İblis'in İnsan Kılığına Girmesi

2) Şeytan bir insan kılığına girer ve vesvese (telkin) verir. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Müşrikler Bedr'e gitmeye niyet ettiklerinde, **Bekr b. Kinaneoğulları kabilesinden** endişe ettiler. Çünkü kendileri, onlardan birisini öldürmüşlerdi. Dolayısıyla, bu kabilenin kendilerini arkadan vurmalarından korktular. Bundan dolayı İblis, **Bekr b. Kinâneoğullarından Sürâka b. Malik b. Ca'şem** kılığına girdi. **Sürâka** şeytanlardan oluşan ordunun en ileri gelenlerinden olup, sancak onun elinde idi. O, "Bugün insanlardan size galebe edecek yoktur. Ben de muhakkak ki sizin yardımcınızım. **Kinâneoğullarından** size kötülük gelmemesi hususunda, sizi emin kılarım" dedi. İblis, meleklerin indiğini görünce, ökçeleri üzere gerisin geri kaçmaya başladı. Rivayete göre o anda, **Hariş b. Hişam**'ın elini tutuyordu. Gerisin geri dönüp kaçmaya başlayınca, "Bizi bu halde yapayalnız mı bırakıyorsun?" dedi. Bunun üzerine de, "Ben, sizin göremeyeceğinizi görüyorum" dedi ve **Hariş**'in göğsünden itip, ondan ayrıldı; kâfirler de bozguna uğradılar."

Bu kıssa ile ilgili birkaç soru vardır:

Birinci soru: İblis'in, **Sürâkâ b. Malik**'in şekline girmesindeki fayda nedir?

Cevap: Bunun böyle olmasında Hz. Peygamber'in büyük bir mucizesi vardır. Çünkü Kureyş kafirleri bozguna uğrayıp Mekke'ye döndüklerinde, "İnsanları, **Sürâkâ** bozguna uğrattı" dediler. Bu söz, **Sürâkâ**'ya ulaşınca o: "Bozguna uğradığınız haberi bana gelinceye kadar, vallahi sizin savaşa gittiğinizi bile bilmiyordum" dedi. Bunun üzerine Kureyşliler, savaştaki o şahsın **Sürâkâ** değil, şeytan olduğunu anladılar.

Bu Mesele ile İlgili Sorular ve Cevaplar

Eğer, "İblis, mü'minlere karşı olan savaşta hazır bulunmuş ise, malumdur ki o çok kuvvetlidir, o halde müşrikler müslümanların ordusunu niçin bozguna uğratamadılar?" denilir ise, biz deriz ki: Çünkü İblis müslümanların ordusu içinde, bin melekle birlikte olan Cebrâil (a.s.)'i görmüş ve bundan dolayı korkarak kaçmıştır.

Eğer, "İşte bu izah şekline göre, müslümanların ordularının hepsinin hezimete uğraması gerekirdi. Çünkü İblis, insan suretine girebilir ve böylece savaşlara katılarak, kâfirlerin ordularına yardım eder ve müslümanların ordularını hezimete uğratabilir. Velhasıl İblis eğer buna güç yetirirse, bunu müslümanlarla ilgili diğer hâdiselerde niçin yapamasın? Yok eğer buna kâdir olamamış ise, Bedir hâdisesinde böyle bir şey yaptığını nereden çıkarıyorsunuz?" denilir ise, buna şöyle cevap verilir: "Muhtemeldir ki Hak Teâlâ sadece o savaşta, onu beşer (insan) şekline çevirmiştir. Diğer hâdiselerde ise Allah Teâlâ bu çevirmeyi yapmaz."

İkinci soru: Allah Teâlâ, İblis'in şeklini insana çevirince, o, İblis olmaktan çıkmış ve bir insan olmuş olur?

Cevap: İnsan, ancak kendi nefs-i nâtıkasının cevheri ile insan olur. Şeytanların "nefis"leri ise, insanların "nefis"lerinden başkadır. Binaenaleyh şeklin değiştirilmesinden, hakikatın (aslın) değişmesi de gerekmez. İşte bu konu, insanın dış şekli ve hususi sureti itibariyle insan olmadığı hususundaki naklî delillerden birisidir.

Üçüncü soru: Şeytan'ın, *"Bugün insanlardan size galebe gelecek yoktur"* şeklindeki sözünün manası nedir? O kafirler daha kalabalık ve galip durumunda oldukları halde, bu sözdeki fayda nedir?

Cevap: Onlar, her ne kadar sayıca çok iseler de, günden güne **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in devletinin, güç ve kudretinin yükselip arttığını görüyorlardı. Bir de Hz. Peygamber (s.a.s.), herhangi bir şey bildirdiği zaman, o şey mutlaka tahakkuk ediyordu. İşte bu sebepten ötürü onlar, **Hz. Muhammed** (s.a.s.)'in kavminden çok korkuyorlardı. Dolayısıyla İblis, onların kalblerinden bu korkuyu gidermek için böyle söylemiştir. Bundan muradın, İblis'in o müşrikleri, özellikle **Bekr b. Kinâneoğulları**'nın şerrinden emin kılmak istemiş olması da muhtemeldir. Bundan dolayı İblis, onların bir reisi kılığına girmiş ve *"Ben de muhakkak ki sizin yardımcınızım"* demiştir. Bunun manası şudur: "Ben ve kavmim size yardımcı olduğumuz zaman, hiçbir insan size galip gelemez." Burada, **câr** (komşu) kelimesi, "her türlü kötülüğe karşı arkadaşını müdafaa edip koruyan" demektir. Nitekim komşu da, komşusunu korur. Araplar, "Falancanın vereceği zarara karşı seni koruyacağım, ondan sana hiçbir nahoş şey gelmeyecek" manasında, "Falana karşı ben senin cârınım, hâminim" derler.

Sonra Cenâb-ı Hak فَلَمَّا تَرَآءَتِ الْفِئَتَانِ buyurmuştur. Bu, iki ordu, herbiri diğerini görecek şekilde karşı karşıya geldiği zaman, نَكَصَ عَلَى عَقِبَيْهِ *"İblis gerisin geri dönüp kaçtı"* demektir. "Nukûs", "birşeyden geri durmak" demektir ve dolayısıyla bu, "geri döndü" manasınadır. Sonra İblis, *"Gerçek, ben sizin göremeyeceğinizi görüyorum"* demiştir. Bu ifadenin birkaç izahı vardır:

1) İblis, ruhânî (maddî olmayan) bir varlıktır. Bundan dolayı o, melekleri görebilmiş ve onlardan korkmuştur. Yine onun, Hz. Peygamber (s.a.s)'in önünde onu korumak için yürüyen Cebrail'i gördüğü; veya peşpeşe gönderilen bin meleği gördüğü söylenmiştir.

2) İblis, muzafferiyet ve nusretin, Hz. Muhammed (s.a.s.) için olan alametlerini görmüş, dolayısıyla eğer orada durmaya devam ederse, başına bir belâ ve felaketin geleceğini anlamıştır.

Daha sonra o, إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ *"Ben Allah'dan korkarım elbet"* demiştir. **Katâde:** "İblis, **"Doğrusu, ben sizin göremeyeceğinizi görüyorum "** sözünde doğru söylemiş, ama *"Ben Allah'dan korkarım elbet"* derken yalan söylemiştir " demiştir. Yine, İblis'in meleklerin gökten inişini gördüğü zaman, Allah'ın kendisine tanıdığı müddetin sona ermesinden korktuğu ve bundan dolayı kendi derdine düşerek böyle dediği de söylenmiştir.

Ayetteki وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ *"Allah, ukûbetinde (cezalandırmasında) çok şiddetlidir"* buyruğuna gelince, bu İblis'in sözünün devamı olabileceği gibi, onun sözünün bundan önce, *"Ben Allah'dan korkarım elbet"* ifadesi ile sona ermiş olması da mümkündür. Bu durumda Cenâb-ı Hak, onun sözünden sonra, *"Allah, ukûbetinde çok şiddetlidir"* buyurmuştur.

★ ★
★

إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ غَرَّ هَٰؤُلَاءِ دِينُهُمْ ۗ وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٩﴾

"O zaman münafıklarla kalblerinde hastalık bulunanlar: "Bunları, dinleri aldattı" diyordu. Halbuki kim Allah'a tevekkül ederse, hiç şüphesiz Allah aziz ve hakimdir"
(Enfâl, 49).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki **İz yekûlü** ifadesinin başına atıf vâvı gelmediği halde, önceki ayetteki وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ ifadesinin başına gelmiştir. Çünkü ayetteki, "O zaman şeytan (...) süsledi" sözü, bu tezyin (süslü gösterme) işini, müşriklerin durumlarına, çalım satarak ve insanlara gösteriş yaparak çıkmalarına bağlamıştır. Bu ayette ise, **İz yekûlü** ifadesinde, bunu daha önceki bir söze atfetmek söz konusu değildir. Aksine bu bir başlangıç cümlesi olup öncesi ile bir irtibatı yoktur.

Buradaki **İz** edatının âmili ile ilgili iki izah vardır,

a) Kelamın takdiri, "münafıklar... dedikleri zaman, Allah şedidü'l-ikâbdır" şeklindedir:

b) İfade, "Münafıkların... dedikleri zamanı hatırlayınız" manasındadır.

İKİNCİ MESELE

Münafıkların "Mü'minleri Dinleri Aldattı" Demeleri

Burada bahsedilen münafıklar, **Evs** ve **Hazreç** kabilelerinden bir kısım insandır "Kalblerinde hastalık bulunanlar" ise müslüman olmuş ama müslümanlıkları henüz kalblerinde kökleşmemiş, ve henüz hicret etmemiş olan bir grup Kureyşlidir. Sonra Kureyşliler, Hz. Muhammed (s.a.s) ile savaşa çıkınca bunlar şöyle demişlerdir: "Biz de kavmimizle beraber çıkarız. Eğer Muhammed'in ordusu sayıca çok ise ona katılırız; yok az ise, kavmimizle birlikte dururuz." **Muhammed b. İshak** şöyle demiştir: "Bunların hepsi **Bedir Günü**, müşriklerin içinde öldürüldüler."

Ayetteki غَرَّ هٰٓؤُلَآءِ دِينُهُمْ *"Bunları, dinleri aldattı"* ifadesi ile ilgili olarak **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Bu, "Muhammed, bin kişiye karşı savaşmak üzere, üçyüzonüç kişi ile çıkmış. Bu ancak, onların dinlerine fazlaca güvenmelerinden dolayıdır" demiştir." Yine bu ifadeden maksadın, "Bu kimseler (müslümanlar), ölümden sonra tekrar diriltilmeyi ve bu öldürülmeden ötürü mükâfaata ermeyi umarak, ölümlerine koşuyorlar" manası olduğu da söylenmiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَإِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ *"Halbuki kim Allah'a tevekkül ederse, hiç şüphesiz Allah aziz ve hakimdir"* buyurmuştur. Bu, "Kim işini Allah'a havale eder, O'nun lütfuna güvenir ve ihsanına dayanırsa, şüphe yok ki o kimsenin koruyucusu ve yardımcısı Allah'dır. Çünkü Allah, azîzdir, O'nu hiç birşey mağlup edemez. O hakîmdir, düşmanlarına azab verir, dostlarına ise rahmet ve sevab ulaştırır" demektir.

★ ★
★

Melaikenin Kâfirlerin Canlarını Alması

وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ وَذُوقُوا
عَذَابَ الْحَرِيقِ ۝ ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّٰمٍ لِّلْعَبِيدِ ۝

"Melekler, o kâfirlerin yüzlerine ve arkalarına vurarak, "Tadın cehennem azabını" (diye diye) canlarını alırken görmeliydin! Bunun sebebi, ellerinin önce yaptığı ve bir de Allah'ın, kullarına hakikaten zulümkâr olmadığıdır"

(Enfâl, 50-51).

Bil kl, Allah Teâlâ o kâfirlerin durumlarını ortaya koyunca, onların ölüm hallerini ve o vakitte onlara ulaşan azabı da açıklayıp bildirmiştir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Sadece **İbn Âmir,** مَلٰٓئِكَةُ kelimesinin, lafzan müennes olmasından ötürü يَتَوَفّٰى fiilini, müenneslik ve cemilik sebebiyle **teteveffâ** okumuştur. Diğer kıraat imamları ise, melâike lafzının, lazfına binâen değil de manası sebebiyle, yâ ile okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE Ayet-i kerimedeki **lev** edatının cevabı mahzuf olup, takdiri, لَرَأَيْتَ مَنْظَراً هَائِلاً وَأَمْراً فَظِيعاً وَعَذَاباً شَدِيداً "korkunç bir manzara, dehşetli bir durum ve şiddetli bir azâb görürdün." şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın,وَلَوْ تَرٰى ifadesinin manası, "Şayet görüp müşahede etseydin..." şeklindedir. Zira **lev** edatı, tıpkı **in** edatının maziyi muzariye çevirmesi gibi muzariyi maziye çevirir.

DÖRDÜNCÜ MESELE Ayetteki اَلْمَلٰٓئِكَةُ lafzını, fiil ref etmiştir. **Yadribûn** fiili ise, onlardan haldir. **Yeteveffa** fiilinin fâilinin Lafzatullah'a râcî bir zamir olması da mümkündür. Böyle olması halinde, **melâike** kelimesi, mübteda olarak merfû, **yadribûn** fiilinin de onun haberi olması caizdir.

BEŞİNCİ MESELE **Vâhidî** şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın,يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا buyruğunun manası, "Onlar, melekler, o kafirlerin canlarını tastamam alır " şeklindedir. Bu da insanın hakikatinin bu cesedden başka bir şey olduğuna ve onun sadece rûh olduğuna delâlet eder. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O kâfirlerin canlarını alırken..."* ifâdesi, Cenab-ı Hakk'ın, kafirin zâtını, canını tastamamen aldığına delâlet eder. Bu da, bu bedenden tastamam alınan şeyin, kâfirin zâtı, canı olduğuna delâlet eder. Bu, insanın bu cesedden başka bir şey olduğu hususunda apaçık bir şeydir.

Cenâb-ı Hak, يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ *"Yüzlerine ve arkalarına vurarak"* buyurmuştur. **İbn Abbas** şöyle demektedir: Müşrikler yüzleriyle müslümanlara yöneldiğinde, şüphesiz ki o müslümanların yüzlerine kılıçla vuruyorlardı. Müslümanlar sırtlarını döndüklerinde ise, onların enselerine vuruyorlardı. Binâenaleyh şüphesiz ki Cenâb-ı Hakk'ın onlara, ruhlarının alınması zamanında, aynıyla mukabelede bulunması gerekmiştir. Ben diyorum ki, burada bundan daha latif olan bir başka mana daha vardır: Kâfirin ruhu bedeninden çıktığında bu ruh, dünya aleminden yüz çevirip ahiret

âlemine yönelir. Halbuki bu kimse kâfir olduğu için, ahiret aleminde birtakım zulumâtlarla, karanlıklarla karşılaşır. Yine bu kimse, maddeyi çok aşırı bir biçimde sevmekteydi. Onun, o maddelerden ayrılması ve onlardan uzaklaşmasından dolayı, o sadece bazı tahassürler, nedametler ve elemler elde eder. Onun dünya alemini terketmesi sebebiyle, bu elem ve tahassürden sonra da, yine elemlere ve tahassürlere garkolur. Yine o kimse, nur ve marifet bulunmaksızın ahirete yönelmesi sebebiyle de, birtakım zulmetlerden, başka zulmetlere geçer. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yüzlerine ve arkalarına vurarak..."* buyruğundan maksad bu iki cihettir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ *"Tadın cehennem azabını"* buyurmuştur. Burada da, muzmer, gizli bir ifade bulunup, bunun takdiri وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ve "Tadın cehennem azâbını " dedik " şeklindedir. Kuran-ı Kerim'de bunun benzeri olan ifadeler pek çoktur. Mesela Cenâb-ı Hak, *"Hani İbrahim o Beyt'in temellerini İsmail ile birlikte yükseltiyordu. Ey Rabmimiz bizden kabul buyur"* (Bakara, 127) buyurmuştur. Bu arada **yekûlâni**, yani "Onlar dediler ki" kelimesi muzmerdir. Yine, *"Günahkârların, Rableri huzurunda: "Ey Rabbimiz gördük, işittik. Şimdi bizi geri çevir de güzel amelde bulunalım (dedikleri) zaman sen görsen"* (Secde, 12) ayeti de böyledir. Burada Rabbenâdan önce, muzmer olarak bir **kâlû** *(dediler)* muzmerdir. **İbn Abbas** şöyle demektedir: "Meleklerin onlara, *"tadın cehennem azabını"* demeleri yerinde olmuştur. Zira meleklerin beraberinde demir tokmaklar, kamçılar da bulunuyordu. Onlar, o kafirlere o tokmaklarla vurduğu zaman, vücutlarından ve uzuvlarından alev alev ateşler çıkıyordu. İşte Cenâb-ı Hakk'ın *"Tadın cehennem azabını"* ifadesi bu manadadır."

Vâhidî şöyle demektedir: "Sahih olan, meleklerin bu sözü onlara ahirette söyleyecek olmalarıdır." Ben de derim ki: "Maddi olan azab, hak ve gerçektir. Manevi, rûhanî olan azab da, hak ve gerçektir. Zira akıl buna delâlet etmektedir. Bu böyledir, zira biz, cahil kimsenin dünyadan ayrıldığı zaman, sevdiği dünyasından ayrılması sebebiyle, kendisinde çok büyük bir hüznün meydana geldiğini ve korku ve hüzünler aleminde de, üzerine tabaka tabaka zulmetlerin yığılması sebebiyle de, çok şiddetli bir korkunun meydana geldiğini beyan etmiştik. Halbuki, korku ve hüznün her ikisi de, manevi bir yanmayı, ateşi gerektirirler.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ *"Bunun sebebi, ellerinizin önce yapıtığıdır"* buyurmuştur. Bu sözün meleklerin o kâfirlere söylemiş olduğu söz olduğu da söylenmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidî şöyle demektedir: "Bu ifadenin başındaki **zâlike** lafzını mübteda; بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ *"Ellerinizin önce yaptığıdır"* sözünün de bunun haberi olduğunun söylenmesi mümkün olduğu

gibi; **zâlike** ifadesinin mahallen mansub olması; takdirinin de لَعَلْنَا ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ "Biz bunu, ellerinizin önce yaptığı şeyler sebebiyle" şeklinde olması da caizdir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın **zâlike** ifadesiyle **hâzâ** ifadesi kasdedilmiştir. Yani, "Cehennem azabı olan bu (**hâzâ**) azab, ellerinizin önceden yapmış olduğu şey sebebiyle olmuştur" demektir.. Biz bu hususu, Cenâb-ı Hakk'ın الٓمٓ ذٰلِكَ الْكِتَابُ (Bakara, 1-2) ifadesinde ele alıp açıklamıştık ki bu ifadenin manasının هٰذَا الْكِتَابُ *"Bu kitap..."* şeklinde olduğunu ve bu mananın caiz olduğunu da beyan etmiştik.

ÜÇÜNCÜ MESELE

بِمَاقَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ Tabirinin İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın, ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ buyruğunun zahiri, bu fiilin failinin, "el" yani **yed** olmasını gerektirir.. Halbuki bunun böyle olması birkaç yönden imkânsızdır:

a) Bu azâb onlara ancak, küfürleri sebebiyle dokunmuştur.. Halbuki küfrün mahalli, el değil kalbtir.

b) El, bilgi ve ilmin mahalli değildir. Bu sebeple, mükellefiyet ele müteveccih olmaz. Binâenaleyh, azâbın ele ulaştırılması mümkün değildir. İşte bu sebeple de, buradaki **eydîküm** kelimesini kudret manasına hamletmek gerekir. Bu iki mecazî ifadenin sebebi şudur: اَلْيَدُ (el), iş yapmanın aleti ve vastasıdır. O işte müessir olan ise kudrettir, güçtür. Şu halde, "el"i, kişinin kudretinden kinaye kılmak güzel ve yerinde olmuştur.

Bil ki, gerçek şudur: İnsan, tek bir cevherdir. O faaldir, idrâk edicidir, mü'mindir, kâfirdir, itâat eden ve isyan edendir. Bu uzuvlar ise, onun bu fiilinde alet ve vasıtalarıdırlar. Binâenaleyh, görünüşte fiil âlete, vasıtaya nisbet edilmiştir, ama gerçekte o fiil, insanın zâtının cevherine nisbet edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"ellerinizin önce yaptığı..."* tabiri, bu cezânın, sözkonusu insandan sadır olan fiilden meydana gelmiş bir şey olmasını gerektirir. Nitekim sen, ikâbın ancak, insanın kesbetmiş, işlemiş olduğu bâtıl itikâdlardan ve onun müktesebi olmuş yerleşik melekeleri sebebiyle meydana geldiğini biliyorsun. Böylece bu ifade, akla da uygun olmuş olur.

Daha sonra gelen وَأَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ *"Bir de Allah, kullarına hakikaten zulümkâr değildir "* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu cümlenin başındaki **enne**'nin i'rabtaki yeri hususunda, şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bu kelime, başındaki harf-i cerrin hazfedilmesiyle, mahallen mansûbtur. Yani, ...بِأَنَّ اللّٰهَ demektir.

b) Sen, Hak Teâlâ'nın **zâlike** kelimesini (mübtedâ olarak) mahallen merfû addedersen, o zaman, **ennellâhe** kelimesini de, ref' mahalinde addetmiş, kılmış olursun.. Böylece kelamın takdiri, ...وَذٰلِكَ اَنَّ اللّٰهَ şeklinde olur. **Kisâî,** bu kelamın başındaki elifin kesreli olması halinde de, mananın doğru olacağını söylemiştir. Böyle olması durumunda da bu ifâde, kendisinden öncesiyle münasebeti olmayan, yeni bir cümle olmuş olur.

İKİNCİ MESELE **Mutezile** şöyle demiştir: "Şayet Allah, kâfirde küfrü yaratıp, sonra da ona bu yüzden azâb etmiş olsaydı, o zaman Allah, zalim olmuş olurdu. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bunun sebebi, ellerinizin önce yaptığıdır, bir de Allah'ın, kullarına hakikaten zulümkâr olmadığıdır"* buyruğu, O'nun böylesi bir azâblandırma ile zâlim olmadığına delâlet eder. Zira kul, kendisine bu azâbı gerektiren şeyi, fiili önceden yapmıştır. Bu da, o kimseden bu azâbı gerektirecek şeyin daha önce sadır olmaması halinde, Allah Teâlâ'nın böylesi bir azab verdiğinde zâlim olacağına delâlet eder. Binâenaleyh, şayet küfrün ve günahın mûcidi, fâili kul değil, Allah olmuş olsaydı, o zaman Allah'ın zâlim olması gerekirdi. Hem bu ifade, Allah'ın zulme de kâdir olduğuna delâlet eder. Zira, Allah zulme kadir olmamış olsaydı, zulmü, kendisinden nefyederek övünmesinde bir mana bulunmazdı.

Bil ki bu meselenin izahı, Âl-i İmrân sûresinde ayrıntılı olarak geçmişti (Âl-i İmran, 183). Dolayısıyla bu meseleyi burada tekrar ele almanın bir manası yoktur. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

كَدَأْبِ ءَالِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِـَٔايَـٰتِ اللَّهِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ إِنَّ اللَّهَ
قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٥٢﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِّعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَىٰ قَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا
مَا بِأَنفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٣﴾ كَدَأْبِ ءَالِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِـَٔايَـٰتِ رَبِّهِمْ
فَأَهْلَكْنَاهُم بِذُنُوبِهِمْ وَأَغْرَقْنَا ءَالَ فِرْعَوْنَ وَكُلٌّ كَانُوا ظَـٰلِمِينَ ﴿٥٤﴾

"Bunların gidişi Firavun hanedanıyla onlardan evvelkilerin gidişi gibidir. Onlar, Allah'ın ayetlerini inkâr etmişlerdi de, o da kendilerini, günahları yüzünden yakalamıştı. Çünkü Allah, en büyük kuvvetin sahibidir, cezâsı pek çetin olandır. Bunun sebebi şudur: Bir kavim, nefislerinde olan iyi hali değiştirmedikçe, Allah onlara ihsan ettiği nimeti değiştirmez ve şüphesiz ki O, herşeyi hakkıyla işiten, kemâliyle bilendir. Evet bunların hali, Firavun hanedanıyla onlardan evvelkilerin gidişi gibidir. Onlar, Rablerinin ayetlerini yalan saymışlardı da, biz de günahları yüzünden, kendilerini helâk etmiş; Firavun'un hanedanını suda boğmuştuk. Bunların hepsi zâlim idiler"

(Enfâl, 52-54).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Firavun İle Mekke Müşrikleri Arasında Benzerlik

Allah Teâlâ, daha önce de açıkladığımız gibi, Bedir de kâfirlerin ahirette başına gerek bu dünyada gerekse indirdiği ve indireceği azabları, cezaları beyan edince, bunun peşinden bunun, kâfir ve zalim olan herkes hakkında tatbik etmiş olduğu yolu ve âdeti olduğunu da beyan ederek, كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ *"Firavun hanedânının gidişi gibi"* buyurmuştur. Buna göre mana, "Bunların küfürleri konusundaki âdetleri, tutumları, tıpkı küfürleri hususunda Firavun hanedanının âdeti gibidir " şeklindedir. Binâenaleyh onlar, boğulmakla cezalandırıldıkları gibi, bunlar da öldürülmek ve esir alınmakla cezâlandırılırlar. Arapça'da, de'b kelimesinin asıl manası, bir şeyi, işi sürdürmek anlamına gelir. Nitekim, فُلَانٌ يَدْأَبُ فِي كَذَا denilir ki, yani, "Falanca, o işe devam ediyor, onu sürdürüyor ve o hususta kendisini yoruyor" demektir. İnsan, âdetlerine devam edip onu sürdürdüğü için de, bu âdet ve tutuma, de'b adı verilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ *"Çünkü Allah, en büyük kuvvetin sahibidir, cezâsı pek çetin olandır "* buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı, onların başına gelen bu peşin, dünyevî azabtan başka, tehir edilmiş ve ertelenmiş bir başka azâblarının daha olduğuna dikkat çekmedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlara indirdiği o azâbın sebebi yerine geçebilecek bir hususu zikrederek, ذٰلِكَ بِأَنَّ اللّٰهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّراً نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلٰى قَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ *"Bunun sebebi şudur: Bir kavim, nefislerinde olan iyi hali değiştirmedikçe, Allah onlara ihsan ettiği nimeti değiştirmez"* buyurmuştur.

Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
لَمْ يَكُنْ Lafzının Sonundaki Nûn'un Düşmesi

Cenâb-ı Hakk'ın **lem yekü** kelimesi hakkında, nahivcilerin çoğu şöyle demişlerdir: Bu nûn ancak, sırf ğunneye benzemediği için ve ayrıca lîn harflerine benzeyip kelimenin sonunda bulunduğu için; işte buna benzediğinden ötürü hazfedilmiştir. Bu, tıpkı senin, لَمْ يَدْعُ (çağırmadı, duâ etmedi); لَمْ يَرْمِ (atmadı, fırlatmadı) ve لَمْ يَلِ (izlemedi) demen gibidir. **Vâhidî** ise şöyle demiştir: "Bu izah, Arapların, لَمْ يَزْنِ (zinâ etmedi) ve لَمْ يَخُنْ (hainlik etmedi) şeklindeki sözleriyle çelişki teşkil eder. Ve, Arapların,bu kelimelerin nûn harfini hazfettiği de duyulmamıştır. "

Vâhidî'nin bu tenkidine, **Ali İbn İsâ** cevap vererek şöyle demiştir: "Her fiilde, **kâne** (olmak) manası bulunduğu için, bu fiil, fiillerin aslı ve temelidir. Meselâ, bizim ضَرَبَ dövdü şeklindeki sözümüzün manası, كَانَ ضَرَبَ (dövmüş idi); يَضْرِبُ düvüyor şeklindeki sözümüzün manası da, يَكُونُ ضَرَبَ (dövüyordu) şeklindedir. Bu hüküm, bütün fiiller hakkında caridir. Binâenaleyh, **kâne** kelimesinin, fiillerin temeli olduğu sabit olmuş olur. Böylece de, çoğu zaman onları kullanmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bazan da, böylesi bir hazif muhtemel olmuştur. Ama, bizim لَمْ يَزْنِ، لَمْ يَخُنْ şeklindeki sözlerimiz böyle değildir. Çünkü bu kelimeler her zaman kullanılmaz. Böylece, bu iki şey arasındaki fark ortaya çıkmış olur. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE
Allah'ın Takdiri İle Kulun Fiili Arasındaki Münasebet

Kâdî şöyle demektedir: "Ayetin manası şudur:" Allah Teâlâ onlara akıl, kudret vermek; engelleri ortadan kaldırarak yollarını kolaylaştırıp âsân etmek suretiyle in'am ve ihsanda bulunmuştur. Onun böyle yapmasının maksadı, onların, Allah'a ibadet ve şükürle meşgul olmaları, küfürden vazgeçmeleridir.. Fakat onlar, bu durumları fısk ve küfr cihetine sarfedince, Allah'ın onlara olan nimetlerini değiştirmiş oldular. Böylece de hiç şüphesiz onlar, nimetin gazab-ı ilahî ile: lütuf

ve keremin de, mihnet ve azâb ile değiştirilmesine müstehak oldular. " **Kâdî** sözüne devamla şöyle demektedir: "İşte bu husus, Allah Teâlâ'nın hiç kimseye işin başında azâb ve zarar vermediğine; O'nun yaptığı şeyin, daha önce işlenmiş birtakım günahlara verdiği bir karşılık olduğuna delâlet eden en kuvvetli delillerdendir. Binâenaleyh muarızlarımızın dediği gibi, eğer Cenâb-ı Hak o insanları ve onların bedenlerini ve akıllarını cehennem için yaratmış olsaydı, bu doğru olmazdı."

Alimlerimiz de, ayetin zâhirinin **İmam Kâdî**'nin[31] dediği şeyi hissettirdiğini, ama ayeti bu manaya hamlettiğimiz takdirde, Allah'ın sıfatının insanın fiiline bağlı olması gerekeceğini söylemişlerdir. Çünkü eğer Allah'ın hükmü bu değiştirme ve iradeye göre olsaydı, o zaman bu hüküm ancak insanın o fiili yapması halinde tahakkuk eder; kuldan böyle bir fiil sâdır olmadığı zaman da, Allah'ın o hükmü ve iradesi tahakkuk etmemiş olurdu. Bu durumda da insanın fiili, Allah'ın zâtında bir sıfatın meydana gelmesinde müessir olmuş olurdu ve böylece insan, Allah'ın sıfatını değiştirmiş ve onda tesirli olmuş olurdu. Halbuki bunun böyle olamayacağı aklın bedâheti ile sâbittir. Şu halde bu ayeti zâhirî manasına hamletmenin mümkün olmadığı; doğrusunun Allah'ın, sıfatının, yaratıkların sıfatlarına gâlip gelmesi olduğu anlaşılır. Dolayısıyla (o hususta) Allah'ın hükmü ve kazası olmaz ise, kulun herhangibir işi yapması veya sözü söylemesi imkânsızdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَ Kelimesinin Tekrarının İzahı

Allah Teâlâ, ayette كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَ lâfzın iki kere zikretmiştir. Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) İkincisi, âdetâ birinciyi tafsil ve izah eder gibidir. Çünkü birincisinde, onların yakalanmaları; ikincisinde de denizde boğuluşları mevzu bahs edilmiştir ki bu, onların yakalanışlarıyla ilgili bir ayrıntıdır.

2) Birincisi ile onların başına ölüm anında gelen şeyler, ikincisi ile de, kabirde ve ahirette onların başlarına gelecek azab kastedilmiştir.

3) Birincisinde, *"Onlar, Allah'ın ayetlerini inkâr etmişlerdi"* ifadesi; ikincisinde de, *"Onlar, Rablerinin ayetlerini yalan saymışlardı"* ifadesi, yer almıştır. Binâenaleyh birinci ifade onların ilahî delilleri inkâr ettiklerine; ikincisi de Hak Subhanehu ve Teâlâ'nın onları büyütüp, onlara pek çok şekilde in'amda bulunduğuna, ama buna rağmen, bunca nimetlere ve nimetlerin peşpeşe gelmesine karşılık, onların Allah'ın terbiye etmesinin ve lutfedişinin (rububiyyetinin) delillerini inkâr ettiklerine bir işarettir. Binâenaleyh birincisinin cezası, onları yakalamak; ikincisinin cezası da, onları helâk

31) Yüzlerce defa ismi geçen bu Mutezile müellifi hakkında **Razî**'nin ilk defa **İmam** sıfatını kullandığını görüyoruz. Metin doğru ise, tevcîhi mümkündür. (Ç.)

edip boğmaktır. İşte bu da, nimetlere karşı nankörlüğün, helâk ve yok oluşta büyük tesiri olduğunu gösterir.

Cenâb-ı Allah daha sonra bu ayetini وَكُلٌّ كَانُوا ظَالِمِينَ *"Bunların hepsi zâlim idiler"* diye bitirmiştir. Hak Teâlâ'nın bu sözle maksadı, onların inkar edip, isyanda bulunmaları ile kendi kendilerine; eziyet edip dehşete düşürmeleri ile ise, diğer insanlara zulmetmiş olduklarını ve kendisinin onları ancak zulümleri sebebiyle helâk ettiğini ifade etmektir. İşte bu noktada derim ki: "Allahım! Zâlimleri helâk et, yeryüzünü onlardan temizle. Çünkü onların fitneleri çok arttı ve şerleri çoğaldı. Onları, senden başka hiç kimse def edemez. Binâenaleyh ey Kahhâr, ey Cebbâr, ey Müntakîm olan Allah'ım, sen onların hakkından gel!"

★ ★
★

En İnatçı Kâfirler

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِندَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۝ الَّذِينَ عَاهَدتَّ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ ۝

"Yeryüzünde yürüyen hayvanların Allah katında en kötüsü, şüphesiz ki kâfir olanlardır. Artık onlar iman etmezler. Onlar, içlerinden kendileriyle muâhede ettiğin kimselerdir ki, her defasında muahedelerinden sonra ahidlerini bozarlar. Onlar, sakınmazlar da"

(Enfâl, 55-56).

Bil ki Allah Teâlâ, bütün kâfirleri *"Bunların hepsi zâlim idiler"* (Enfâl, 54) ifadesiyle vasfedince, onların bir kısmının şer ve inadda daha ileri derecede olduklarını ayrıca beyan ederek, إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِندَ اللَّهِ buyurmuştur. Yani, "Allah'ın hükmü ve ilminde, yeryüzünde yürüyen hayvanların en kötüsü, kendisinde şu iki sıfat bulunan kimsedir" demektir:

Birinci sıfat: Küfründe devam eden, onda ısrarlı olan ve inkârdan kesinlikle vazgeçmeyen kâfir.

Ahdi Bozmak Kâfir Sıfatıdır

İkinci sıfat: Devamlı sûrette ahdini bozan kimse. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, الَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ *"İçlerinden kendileriyle muâhede ettiğin kimseler..."* tabiri, الَّذِينَ كَفَرُوا tabirinden bedeldir. Yani, "Kâfirlerden, kendileriyle ahidleştiğin o kimseler, yeryüzünde yürüyen canlıların en şerlisi, en kötüsüdürler " demektir. Ayettekl **minhüm** kelimesindeki **min** harf-i cerri, teb'îz (kısmîlik) ifade eder. Zira, andlaşma sadece onların ileri gelenleriyle yapılır. ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ cümlesi hakkında ehl-i maânî şöyle demektedir: Her seferinde ahdi bozmanın, onların âdet ve alışkanlıkları olduğunu beyân etmek için, Cenâb-ı Hak muzâri fiili mazî fiile atfetmiştir. **İbn Abbas** şöyle demektedir: Bunlar, **Kurayzaoğulları**'dır. Zira onlar, Allah'ın Resûlüyle olan ahidlerini bozdular ve **Bedir Günü**'nde müşriklere silah vermek suretiyle, Resûlullah'ın aleyhinde onlarla yardımlaştılar.. Sonra da, "biz yanıldık" dediler. Böylece de Hz. Peygamber onlarla, yeniden anlaşma yaptı.. Ama, **Hendek Günü**, bu andlaşmayı da bozdular.. Cenâb-ı Hakk, وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ *"Onlar, sakınmazlar da"* buyurmuştur. Bu, "İnsanlar sözlerine güvensinler ve itimat etsinler diye, akla ve temkinli olmaya müracaat eden kimselerin adeti, ahdi bozmaktan sakınmaktır" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak, devamlı olan küfrü ile bu şekilde ahdi bozmayı birarada yapan kimselerin, hayvanların en şerlisi olduğunu beyan buyurmuştur.

★ ★
★

Kâfirlere İbret-i Âlem Olacak Ders Verme

فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٥٧﴾ وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ
خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَىٰ سَوَاءٍ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ ﴿٥٨﴾

"Onun için eğer bunları harbte yakalarsan, onlar ile, arkalarında olan kimseleri de ürküt. Umulur ki, onlar iyice ibret alırlar. Eğer bir kavmin hainliğinden endişeye düşersen, evvelâ hak ve adâlet üzere keyfiyyeti kendilerine bildir ve ahidlerini at. Çünkü Allah hainleri sevmez"

(Enfâl, 57-58).

Bil ki, Allahu Teâlâ pekçok ayette Resûlünü bazan yumuşak ve nazik olmaya teşvik etmiştir. Meselâ, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz, seni âlemlere ancak rahmet için*

gönderdik..." (Enbiyâ, 107) ayetiyle, "*Artık onları bağışla, Allah'dan da günahlarının bağışlanmasını iste. İş hususunda onlarla müşavere et* " (Âl-i İmran, 159) ayeti böyledir. Cenâb-ı Hak, bazan da bu ayette olduğu gibi, O'nu sert ve şiddetli davranmaya teşvik ediyor. Bu böyledir, zira Allah, her defasında ahidlerini bozanlardan bahsedince, onlara ne şekilde muâmele edilmesi gerektiğini de beyân ederek, فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ "*eğer bunları harbte yakalarsan* " buyurmuştur. **Leys** şöyle demektedir: "Arapça'da, "onu ele geçirdik, onu yakaladık " manasında olmak üzere, ثَقِفْنَا فُلَاناً فِي مَوْضِعِ كَذَا "Falancayı falanca yerde yakaladık" denilir. **Teşrîd** kelimesi ise, ızdırap vererek dağıtmak anlamına gelir. Nitekim, شرد ــ يشرد شُرُوداً (ürküp kaçmak) ve شَرَّدَهُ تَشْرِيداً (ürkütüp kaçırmak) denilmektedir." Buna göre ayetin manası, "Sen, savaşta ahdi bozan o kâfirleri ele geçirmeye muvaffak olursan, onlara, onlar vasıtasıyla arkada bulunacak bir iş yap, o şekilde cezalandır, muâmele et!" demektir.

Atâ, bu tabire, "Onları öldürmede ileri git, böylece başkaları senden korkmuş olurlar" manasını vermiştir.

Bu ayete, "onlara, ahdi bozan diğer kimseleri de dağıtıp parçalayacak şekilde bir ceza ver" manası da verilmiştir.

لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ Yani, "Böylece onların arkalarında olan kimseler bu cezayı hatırlarlar da, bu onları ahidlerini bozmaktan alıkor, men eder" demektir.

İbn Mes'ûd, bu ifadeyi, üstteki noktayla ve zâl-i mu'ceme ile فَشَرِّذْ şeklinde okumuştur ki, bu da "dağıt" anlamındadır. Bu ifade sanki, شَذَرَ fiilinin maklûbu (çevrilmişi) gibidir.

Ebû Hayve, min halfihim şeklinde okumuştur. Yani, "onları, peşlerini bırakmayarak darmadağın et " demektir. Çünkü iki kişiden birisi diğerini yendiği zaman, yenenler yenilenlerin arkasından giderek onları kovalarlar. Böylece Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e o vakit onları takip edip kovalamasını da emretmiş olur.

Anlaşma Yapılan Taraftan Hıyanet Endişesi

Cenâb-ı Hakk'ın وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ buyruğuna gelince, bu, "Ahid yapmış topluluklardan, açık ve zahir olan emâreler sebebiyle, hiyânette bulunacaklarından ve ahidlerini bozacaklarından endişelenirsen, onların ahidlerini, açık ve doğru bir biçimde, kendilerine at. Bunu şöyle yaparsın: Sen onlara, ahdi bozduğunu, fesh ettiğini açıkla ve seninle onlar arasındaki anlaşmayı sona erdirdiğini, kesip attığını çok açık ve net bir biçimde bildir. Onlar, ahdin devam ettiği zannını

taşıyorlarken, onlarla savaşma konusunda acele etmel Zira bu, senden yana zuhûr etmiş olan bir hainlik olmuş olur. "Çünkü Allah, ahidlerine hiyânet edenleri sevmez" demektir. Bu ayet hakkında söylenecek son söz şudur: Allah Teâlâ, peygamberine, ahdi bozan kimselere karşı, kendisinin de, en sert ve acımasız bir biçimde ahdi bozmasını ve ahde vefa etmeme ve onu bozmayı vehmettirecek her türlü şeyden de, en titiz bir biçimde uzak kalmasını emretmiştir.

Alimler şöyle demişlerdir: Ahdi bozmanın emâre ve alâmetleri ortaya çıkınca, bu ortaya çıkış ya ihtimalli olur veya kesin ve kat'î. Eğer birinci ihtimal söz konusu olursa, ayette bahsedildiği biçimde, ahdin öteki tarafça da bozulduğunun bildirilmesi gerekir. Bu böyledir, zira **Kurayzaoğulları**, Hz. Peygamberle ahidleşip, sonra da O'nun aleyhine **Ebu Süfyân** ve onunla beraber olan müşriklere yardım etmişlerdir. İşte bu sebeple Allah'ın Resûlü, onların, hem kendisine hem de ashâbına zulmedecekleri endişesine düştü. Dolayısiyle, bu noktada devlet reisinin, onlara aynı şekilde ahdi bozduğunu haber vermesi ve onlara, kendileriyle savaşacağını duyurması gerekir.. Ama ahdi bozma kesin ve kat'i bir biçimde ortaya çıkınca, burada ahdin bozulmuş olduğu keyfiyetinin bildirilmesine gerek yoktur. Bu tıpkı Resûlullah (s.a.s)'ın Mekkelilere olan muamelesi gibidir; zira, o müşrikler, Hz. Peygamberin sorumluluğunda olan **Huzâaoğulları**'nı öldürmek suretiyle ahidlerini bozunca, Allah'ın Resûlünün ordusu, o Mekkelilere, Mekke'ye dört fersah uzaklıkta olan **Merru'z-Zahran** denilen yerde ulaştı, yetişti. Allah doğruyu en iyi bilendir. Dönüş ve varış O'nadır.

★ ★
★

İşkence Eden Kâfirler Cezasız Kalmazlar

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ ﴿٥٩﴾

"O küfredenler (yakalarını kurtarıp) geçtiklerini ve (sizi) âciz bırakacaklarını asla zannetmesinler"

(Enfâl, 59).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki Allah Teâlâ, peygamberine, harbte ele geçirdiği kimseler hakkında ne yapması gerektiğini açıklayıp, ahdi bozanlara nasıl davranması gerektiğini bildirince, kalbinde bir hasret kalmasın diye, **Bedir Günü** ve diğer savaşlarda ele geçiremediği kimselerin

durumunu da beyan etmiştir. Çünkü onlar arasında, Hz. Peygamber'e çok eziyet etmiş olanlar vardı. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak,... وَلاَ يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا *"O küfredenler (yakalarını kurtarıp) geçtiklerini.. asla zannetmesinler"* buyurmuştur.

Bunun manası şudur: "Onlar, seni geçince senin elinden kurtulmuş olurlar, böylece sen onlara müstahak oldukları cezayı veremezsin." Sonra bununla ilgili olarak iki görüş vardır:

1) Bundan murad, "Onların senin elinden kurtulduklarını sanma. Çünkü Allah seni, onların kervanını ele geçirmeye muvaffak kılacaktır" manasıdır.

2) Bu, "Sen, onların esirlikten ve ölümden kurtulduklarını, Allah'ın ikâbından ve ahiret azabından uzak kalacaklarını sanma. Zira onlar, âciz bırakamazlar. Yani, onlar bu kaçışla Allah'ı, kendilerinden intikam almaktan âciz bırakamazlar" demektir. Bu ifadenin maksadı, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, kendilerini yenemediği ve intikam alamadığı kimseler hakkında teselli etmektir.

İKİNCİ MESELE
Ayette Kıraat Farkları

İbn Âmir ve Âsım'ın râvisi Hafs, fiili ya'lı olarak,..لاَيَحْسَبَنَّ (o kâfirler zannetmesinler) şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuşun doğru olduğunu göstermek için şu üç izah yapılmıştır:

a) **Zeccâc,** bunun takdirinin, وَلاَ يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اَنْ يَسْبِقُونَا "Kâfirler, bizi geçip (elimizden kurtulacaklarını) sanmasınlar" şeklinde olduğunu söylemiştir. Zira bu ayet **İbn Mes'ûd** (r.a)'un kıraatında, اَنَّهُمْ سَبَقُونَا şeklindedir. Durum böyle olunca, bu ifade senin, حَسِبْتُ اَقُومُ ve حَسِبْتُ اَنْ اَقُومَ (kalkacağımı sandım) sözlerin gibi olur. Kur'an'da **en** edatının hazfedilmesi çokça görülen bir husustur. Nitekim Cenâb-ı Hak, قُلْ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ تَأْمُرُوّنِي اَعْبُدُ *"De ki: "Siz, bana Allah'dan* başkasına mı tapmamı emrediyorsunuz?" (Zümer, 64) buyurmuştur. Burada **e'budu** kelimesi, **en e'bude** *"tapmamı"* takdirindedir.

b) Ayette, لاَ يَحْسَبَنَّ fiiline bir fail takdir edip, اَلَّذِينَ كَفَرُوا ifadesini birinci mef'ul saymamızdır. Buna göre kelamın takdiri, "Hiç kimse, o küfredenlerin kurtulmuş olacağını sanmasın" şeklindedir.

c) **Ebu Ali** şöyle demiştir: "Yine birinci mef'ûlü de takdir etmemiz (mahzûf saymamız) câizdir. Buna göre ayetin takdiri, "O küfredenler, kendilerinin (elinizden kurtulup) geçeceklerini sanmasınlar" şeklindedir.

Kıraat imamlarının ekserisi bu fiili, muhatab Hz. Peygamber (s.a.s) olmak üzere,

te'lil olarak وَلاَ تَحْسَبَنَّ *"Sen zannetme"* şeklinde okumuşlardır. Buna göre ayetteki, الَّذِينَ كَفَرُوا *"O küfredenleri"* ifadesi birinci mef'ul سَبَقُوا ifadesi ise ikinci mef'ul olup, سَبَقُوا mahallen mansubtur. Kelamın takdiri ise وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَابِقِينَ "O küfredenlerin, öne geçeceklerini (elden kaçacaklarını) sakın sanma" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Kıraat imamlarının ekserisi, ayetteki إِنَّهُمْ لاَ يُعْجِزُونَ ifadesindeki **inne** edatını kesreli olarak, **innehum** şeklinde okumuşlardır ki en vazıh durum budur. Çünkü bu durumda bu ifade, أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَا *"Yoksa kötülükleri yapanlar, bizden (kaçıp) savuşacaklarını mı sandılar"* (Ankebut, 4) ayetinde olduğu gibi, kendinden önceki ifade ile ilgisi olmayan bir başlangıç cümlesidir. Çünkü bu (Ankebut, 4) ayetinde, ifade tamamlandıktan sonra Cenâb-ı Hak, *"Ne fenâ hükmediyorlar"* buyurmuştur. İşte nasıl, *"Ne fena hükmediyorlar"* (Ankebut, 4) ifadesi, kendinden önceki cümleden ayrı, yeni bir cümle ise, (tefsir ettiğimiz) ayetteki, إِنَّهُمْ لاَيُعْجِزُنَ *"Onlar âciz bırakamazlar"* ifadesi de böyledir.

İbn Âmir, bunu elifin fethası ile **ennehüm** şeklinde okumuş ve onu birinci cümle ile ilgili (onun devamı) kılmıştır. Bu durumda da iki izah şekli vardır:

a) Bunun takdiri, "Sen onların (elimizden kurtulup) geçtiklerini sanma, elimizden kaçamazlar. İşte onlar küfürlerinin cezasını göreceklerdir" şeklindedir.

b) **Ebu Ubeyd** şöyle demiştir: لاَ يُعْجِزُونَ ifadesindeki **lâ,** zaid sayılır. Buna göre kelâmın takdiri, لاَتَحْسَبَنَّ أَنَّهُمْ يُعْجِزُونَ "Onların, (bizi) aciz bırakacaklarını sanma" şeklindedir.

★ ★
★

Düşmana Karşı Kuvvet Hazırlama Görevi

وَأَعِدُّوا لَهُم مَّا اسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ
وَآخَرِينَ مِن دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنفِقُوا مِن شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ
إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٦٠﴾

"Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve bağlanıp beslenen atlar hazırlayın ki bununla Allah'ın düşmanı ve sizin düşmanınız olanları ve bunlardan başka, sizin bilmeyip de Allah'ın bildiği diğer düşmanlarınızı korkutasınız. Allah yolunda ne harcarsanız, size eksiksiz ödenir ve siz asla haksızlığa uğratılmazsınız"

(Enfâl, 60).

Bil ki Allah Teâlâ, Peygamberine, kendisinden ahdi bozmak gibi bir davranış sâdır olan kimseyi korkutup darmadağınık etmesini ve ahdi bozacağından endişe ettiği kimse ile olan ahdini atmasını, kendisinin de o ahdi bozmasını emredince; bu ayette de, O'na, bu kâfirlere karşı hazırlık yapmasını emretmiştir. Şöyle denilmiştir: **Bedir Hâdisesi**'nde, hazırlıksız ve teçhizatsız olarak kâfirlerin üstüne gitme durumu olunca, Allah Teâlâ onlara, bir daha böylę yapmamalarını ve kâfirlere karşı mümkün olduğunca âlet, hazırlık ve kuvvet hazırlamalarını emretmiştir.

Kuvvet Nedir?

Burada "kuvvet"ten maksad, kuvvetin meydana gelmesine sebep olacak her şeydir. Alimler bu hususta birkaç izah zikretmişlerdir:

1) Kuvvetten maksad hertürlü silahtır.

2) Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) minberde bu ayeti okudu ve أَلَا إِنَّ الْقُوَّةَ الرَّمْيُ *"Dikkat edin, burada kuvvet, "atış" manasınadır "*[32] dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu, üç kere tekrar etti.

3) Bazıları, buradaki "kuvvet"in, "kaleler" manasına geldiğini söylemiştir.

4) Me'ânî âlimleri, "Evla olan, bu kelimeyi düşmana karşı harbetme hususunda, kuvvet elde edilecek her birşeyi içine alan umumi bir manada anlamaktır. Binâenaleyh savaş ve cihadın âleti olan herşey, ayette bahsedilen "kuvvet"tendir.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Kuvvet, "atış" manasınadır"* şeklindeki sözü, atmanın dışında kalan şeylerin nazar-ı dikkate alınmasına mani değildir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اَلْحَجُّ عَرَفَةٌ وَالنَّدَمُ تَوْبَةٌ *"Hacc, Arafat(ta vakfe)dir, pişmanlık da tevbedir"* [33] hadisi, bunların dışındakilerin nazar-ı dikkate alınmasına mânî değildir. Aksine bu, burada zikredilen şeylerin, yapılması gerekenlerin kıymetli bir parçası olduğunu gösterir" demişlerdir. İşte bu ayet, cihada ok, silah temin ederek ve binicilikle atıcılığın öğretilmesi suretiyle savaşa hazırlanmanın farz olduğuna delâlet eder. Fakat bu farz-ı kifâyelerdendir.

---

32) **Müslim**, İmâret, 167 (3/1522); **İbn Mâce**, Cihad, 19 (2/940).

33) **İbn Mâce**, Zühd, 30 (2/1420); Menâsik, 57 (2/1003).

Ribat'ın Manası

وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ sözündeki "ribât", cephe karargâhında bulunan askerler ve hayvanlar demektir veya **rabît** kelimesinin çoğuludur. Bu tıpkı, **fısal** kelimesinin, **fasîl** (sütten kesilmiş yavru) lafzının çoğulu olması gibidir. Bağlanıp beslenen atların, cihad aletlerininin en kuvvetlilerinden olduğunda şüphe yoktur. Rivayet olunduğuna göre bir adam, **İbn Sîrîn**'e, "Falanca, malının üçte birini kalelerin (yapılmasında) kullanılması için vasiyet etti" dedi. **İbn Sîrîn:** "O parayla atlar satın alınır ve Allah yolunda bağlanıp beslenir, onlar üzerine binilip gaza edilir" dedi. Bunun üzerine o adam, "Fakat o, bunu kaleler için vasiyet etmiş" dedi. **İbn Sîrîn** de, "Kaleler, atlar demektir. Şairin şu şiirini hiç duymadın mı: وَلَقَدْ عَلِمْتُ عَلَى تَجَنُّبِي الرَّدٰى / أَنَّ الْحُصُونَ الْخَيْلُ لَامَدَرُ الْقُرٰى *"Andolsun ki ben, ölümden uzak durmam üzerine, (gerçek) kalelerin, kentlerin özlü çamurla yapılmış binâları değil, atlar olduğunu anladım"* demiştir.

İkrime şöyle der: "Bu, dişi atların bağlanıp beslenmesidir." Bu, aynı zamanda **Ferrâ**'nın da görüşüdür. Bunun izahı şöyle yapılabilir: "Araplar, atlar tarlalarda bağlanıp beslendiğinde bunlara **rubut** derler. Bunun müfredi **rabît** şeklindedir. Bunun cem'i **ribât**, cem-ü'l-cem'i ise **rubut** gelir. Binâenaleyh buradaki "ribât", Allah yolunda bağlanıp beslenen atlar demektir. Bunlar "dişi atlar" diye tefsir edilmiştir. Çünkü dişi atlar, yavrulamak suretiyle çoğaldıkları için, bunların bağlanıp beslenmesi daha uygundur. Dolayısıyla bunları bağlayıp beslemek, erkek atları bağlayıp beslemekten daha iyidir. Bunu **Vâhidî** rivayet etmiştir.

Birisi şöyle diyebilir: Aksine bu kelimeyi, "erkek atlar" manasında anlamak daha münasib olur. Çünkü bu atları bağlayıp beslemenin gayesi, onlar üzerinde savaşmaktır. Düşmana hücumda, koşmada ve geri çekilmede, erkek atların daha kuvvetli olduğunda şüphe yoktur. Bu sebeple onlar üzerinde savaşmak daha kolay olur. Binâenaleyh ayetteki bu lafzı, "erkek atlar" manasına vermek gerekir. İkisi arasında bir çelişki söz konusu olunca, lafzı aslî manasına hamletmek gerekir. Bu da, kelimenin ister erkek, ister dişi olsun bağlanıp beslenen at manasına olmasıdır.

Kuvvetli Olmanın Faydaları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu şeyleri hazırlamaya sebep olan şeyi de zikrederek, تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللّٰهِ وَعَدُوَّكُمْ *"Ki bununla Allah'ın düşmanı ve sizin düşmanınız olanları korkutasınız"* buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü kâfirler müslümanların savaşa hazırlandıklarını, savaşa hazır beklediklerini ve bütün silah ve aletleri tamamlamış olduklarını bildikleri zaman, onlardan korkup çekinirler. Bu korku şu gibi pek çok şeyi sağlar:

a) Kâfirler, İslam diyarına saldırmaya niyetlenemezler.

b) Onların korkuları şiddetli olunca, çoğu kez, kendiliklerinden cizye vermeyi kabul ederler.

c) Çoğu kez bu, onların iman etmelerine sebep olur...

d) Onlar, diğer kâfirlere yardım edemezler...

e) Bu, İslâm yurdunda ihtişam ve zînetin artmasına sebep olur.

Bilinmeyen Düşmanlar Kimlerdir?

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لاَ تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ *"Ve bunlardan başka, sizin bilmeyip de Allah'ın bildiği diğer (düşmanlarınızı)..."* buyurmuştur. Bu ifadeyle şu kastedilmiştir: Cihâd, alet ve teçhizatını çoğaltmak, düşman olduklarını bildiğiniz düşmanları korkuttuğu, düşman olduklarını bilemediğiniz düşmanları da korkutur. Sonra bu ifadeyle ilgili olarak şu izahlar da yapılmıştır:

1) En doğru olan bu görüşe göre, bunlar yani düşman olduklarını bilmediğiniz bu kimseler, münafıklardır. Buna göre mana, "Savaş alet ve teçhizatlarını çoğaltmak, kâfirlerin korkmalarını sağladığı gibi, münafıkların da korkarak dehşete kapılmalarını gerektirir.." şeklinde olur.

Şayet, "Münafıklar, savaştan korkmazlar. O halde daha nasıl, sizin ileri sürmüş olduğunuz şey, onların korkmasını gerektirir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu korkutma işi, şu iki yöndendir:

a) O münafıklar, müslümanların kuvvetini, alet ve teçhizatının çokluğunu müşahede ettiklerinde, müslümanların mağlup olacakları yolundaki ümit ve beklentileri sona erer. Bu da, o münafıkları, kalben kâfir olmayı terketmeye ve samimi birer müslüman olmaya sevkeder.

b) Müslümanlar arasına fesat ve tefrika sokma hususunda yollar ve çareler aramak, onlar arasında çeşitli musibet ve belâların meydana gelmesini bekleyip durmak, münafıkların âdetidir.. Binâenaleyh, münafıklar müslümanların son derece kuvvetlendiklerini görünce, onlardan korkarlar da, bu kötü fiillerini terkederler.

2) **İbn Cüreyc**'in **Süleyman İbn Musa**'dan rivayet ettiği şu husustur: "Bu (düşmanlıklarını bilemediğiniz) kimselerle, kâfir cinler kastedilmiştir. Rivâyet edildiğine

göre, Hz. Peygamber (s.a.s) وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لاَ تَعْلَمُونَهُمْ اَللّٰهُ يَعْلَمُهُمْ ayetini okumuş ve ve bunların cinler olduğunu söylemiş, daha sonra da, إِنَّ الشَّيْطَانَ لاَيَخْبُلُ أَحَداً فِي دَارٍ فِيهَا فَرَسٌ عَتِيقٌ *"Şeytan (cin), içinde soylu bir at bulunan bir evde, hiçbir kimseyi çarpamaz"* buyurmuştur. **Hasan el-Basrî** de: "Atın kişnemesi, cinleri korkutur" demiştir. Bu görüş, müşkillik arzetmektedir. Zira, cihat alet ve teçhizatını çoğaltmanın, cinlerin korkutulmasında müessir olacağı düşünülemez...

3) Müslümana, kâfir düşman olduğu gibi; aynı şekilde müslümana, bazan müslüman da düşman olur. Binâenaleyh, müslüman kimsenin durumu kuvvetli olur, silâhı da çok olursa, böylesi müslümandan kâfir olan düşmanlar korktuğu gibi, ister kâfir ister müslüman olsun, ona düşmanlıkta bulunan herkes korkar.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ *"Allah yolunda ne harcarsanız..."* buyurmuştur. Bu tabir hem cihadı, hem de diğer hayır yerlerine şamil olan genel bir kavramdır. يُوَفَّ إِلَيْكُمْ buyruğu hakkında **İbn Abbas:** "O İnfâkınızın ücreti size tastamam ödenir... Yani, Allah o infakınızın ücretini, ahirette boşa çıkarmayacağı gibi, dünyada da hemencecik bedelini verir"... وَأَنْتُمْ لاَ تُظْلَمُونَ "Sizlerin alacağı mükafaat noksanlaştırılmak suretiyle, zulme ve haksızlığa da uğratılmazsınız..." manasını vermiştir. **İbn Abbas,** bu tefsiri yapınca, bu manayı te'kid eden, آتَتْ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئاً *"Bu iki bağ mahsulünü vermiş, bundan bir şeyi eksik bırakmamıştı"* (Kehf, 33) ayetini okumuştu.

★ ★
★

Barış İsteyen Düşman İle Barış Yapınız

وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦١﴾

"Eğer (düşmanlar) barışa meyledeerlerse, sen de ona yanaş ve Allah'a güvenip dayan. Çünkü O, her şeyi hakkıyla işiten, kemâliyle bilendir"
(Enfâl, 61).

Bil ki Allah Teâlâ, düşmanı korkutacak kuvvet ve üstünlüğü beyan edip açıklayınca, bundan sonra da, onların korkarak barışa yanaştıklarında, sulha meylettiklerinde, bu durumdaki hükmün, bu sulhü kabul etmek olduğunu beyân buyurmuştur. **Nadr** şöyle demektedir: "Arapça'da, birisi birisine uyup onun sözünü

dinlediğinde, جَنَحَ الرَّجُلُ إِلَى فُلَانٍ وَأَجْنَحَ لَهُ denilmektedir. " Buna göre ayetin manası, "Eğer onlar sulha meyledertlerse, sen de sulha yanaş..." şeklindedir. Ayette, **selm** ifadesine raci olacak zamir, kendisiyle (müennes olan) **fa'le** (yapmak, fiil) ve cünha (meyletmek, yanaşmak) kelimeleri kastedildiğinden, müennes getirilmiştir. Bu tıpkı, إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ *"Şüphesiz ki Rabbin, bunun ardından elbette bağışlayıcıdır, hakkıyla esirgeyicidir"* (A'râf, 153) ayeti gibidir. Cenab-ı Hak مِنْ بَعْدِهَا ifadesindeki zamir ile, مِنْ بَعْدِ فَعْلَتِهِمْ "Onların, bunu yapmalarından sonra..." manasını kastetmiştir. "

Keşşâf sahibi ise, Ayetteki **selm** kelimesinin zıddı olan **harb** kelmesinin müennes olmasından dolayı, müennes kabul edildiğini; nitekim şair: /اَلسِّلْمُ تَأْخُذُ مِنْهَا مَارَضِيتَ بِهِ وَالْحَرْبُ تَكْفِيكَ مِنْ اَلْفَاسِهَا جُرَعُ (Sen, barış halinden istediğini alırsın...) beytinde **minhâdaki** müennes zamiri **selm** hakkında kullanmıştır.

Âsım'ın ravisi **Ebu Bekr**, bu kelimeyi sin'in kesresiyle **silm**; diğer kıraat imamları da sin'in fethasıyla **selm** okumuşlardır ki bu iki kullanılış da aynı manayadır.

Katâde bu ayetin Cenâb-ı Hakk'ın, *"artık o müşrikleri, onları nerede bulursanız, öldürün"* (Tevbe, 5) ve *"Allah'a ...inanmayan ...kimselerle muharebe edin"* (Tevbe, 29) ayetleriyle neshedildiğini söylemişlerdir.

Bazıları da bu ayetin mensuh olmadığını; ancak ne var ki bu ayetin, kendisinde bir maslahat ve fayda bulunduğu zaman, sulhü emretmeyi ihtiva ettiğini söylemişlerdir. Binâenaleyh, imam (komutan) onlarla barış yapmanın faydalı olduğunu gördüğünde, yine de onlarla bir veya daha fazla yıl sürecek bir barış anlaşması yapması caiz değildir. (Kısa süreli anlaşmalar yapar.) Güç ve kuvvet müşriklerden yana ise, halifenin, müslümanların yararına olmak üzere, onlarla on yıl sürecek bir barış anlaşması yapması caizdir. Ama, Hz. Peygamber'e ittiba ve iktida için, daha fazla süre için barış anlaşması caiz değildir. Zira Hz. Peygamber, Mekkelilerle on yıllığına barış yapmıştı. Daha sonra o Mekkeliler, bu müddet bitmeden önce ahidlerini bozmuşlardı.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ *"ve Allah'a güvenip dayan..."* buyruğuna gelince bu, "Sana, barışta bir yardım olsun ve o müşrikler ahidlerini bozup da vefâsızlık yaptıklarında sana yardım etsin diye, o müşriklerle yaptığın anlaşmalar hususunda işi Allah'a havale et " demektir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu emri ile ahdi bozmanın yasaklığına dikkat çekmek için, إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ *"Çünkü herşeyi hakkıyla işiten, kemâliyle bilen O'dur"* buyurmuştur. Zira Allah, kullarının saklayıp gizlediğini bilir, söyledikleri herşeyi işitir.

Mücâhid, bu ayetin **Kurayza ve Nadir** (yahudileri) hakkında nazil olduğunu söylemiştir ki, ayetin onlar hakkında olması, zâhirinin umumi manası üzere bırakılmasına (alınmasına) mani değildir. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Düşmanın, Hıyanet Kasdı İle Barış İstemesi

وَإِن يُرِيدُوٓا أَن يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ ٱللَّهُ ۚ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِۦ وَبِٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾
وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ ۚ لَوْ أَنفَقْتَ مَا فِى ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا مَّآ أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ
أَلَّفَ بَيْنَهُمْ ۚ إِنَّهُۥ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٣﴾

"Eğer sana hîlekârlık yapmayı isterlerse, muhakkak ki sana Allah yeter. O, seni yardımı ile ve mü'minlerle destekleyendir. O, onların gönüllerini sevgi ile birleştirmiştir. Sen, yeryüzündeki herşeyi toptan harcasan bile, yine de onların gönüllerini (böyle) birleştiremezdin. Fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı. Çünkü O, azîzdir, hakîmdir"

(Enfâl, 62-63).

Bil ki Allah Teâlâ önceki ayette sulhü emredince, bu ayette de sulh hükümlerinden birini zikretmiştir. O da şudur: Onlar hîlekârlık niyetiyle sulha yanaşırlarsa bile, o sulhu kabul etmek gerekir. Çünkü hükümler zâhirî duruma göre verilir. Çünkü sulh, imandan daha kuvvetli ve önemli birşey değildir. Biz "iman"a, bâtına değil de zâhire göre hükmettiğimize göre, bunda bu, haydi haydi olur. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, وَإِنْ يُرِيدُوا buyurmuştur. Bundan maksad, daha önce geçen *"Eğer barışa meyle-derlerse..."* buyruğunda zikredilen kimselerdir.

Buna göre şayet, *"Eğer bir kavmin hainliğinden endişeye düşersen, evvelâ hak ve adalet üzere keyfiyeti kendilerine bildir ve ahidlerini at"* (Enfâl, 58), yani, "o ahdin bozulduğu ortaya çıktığında böyle yap" buyurmamış mıdır? Bu ise, bu ayette zikredilen hükme terstir?" denilir ise, biz deriz ki: "Hak Teâlâ'nın *"Eğer bir kavmin hainliğinden endişeye düşersen* " buyruğu, bu endişenin, çok güçlü emarelerle kuvvet kazanması halinde sözkonusudur. Bu ayette bahsedilen hîlekârlık ise onların

kalblerinde meydana gelen bir tür nifak ve yalan durumu ile ilgili olup, bu da, onların bir şerre niyetlendiklerine ve bir fitneyi uyandırmaya kastettiklerine delâlet eden bazı ipuçları ortaya çıkmadığı durumda sözkonusudur. Aksine onların müşahade edilen halleri, anlaşmada sebat edeceklerini ve mücadeleyi bırakacaklarını göstermektedir.

Daha sonra Hak Teâlâ, bunun peşinden فَإِنَّ حَسْبَكَ اللّٰهُ *"Muhakkak ki sana Allah yeter"* yani, "Allah sana kâfîdir ve O, senin imdadına yetişir" buyurmuştur. هَذَا حَسْبِي ve هَذَا يَكْفِينِي tabirleri aynı manaya gelir.

Allah'ın, Resûlünü Desteklemesi

هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ *"O, seni yardımı ile destekleyendir"* buyruğu hakkında müfessirler şöyle demişlerdir: "Allah, **Bedir Günü** nusreti ile seni güçlendirip sana yardım etti." Ben derim ki: "Bu yardımı sırf **Bedir Günü**'ne hasretmek hatadır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in işi, hayatının başından vefatına kadar, her an ilâhî bir iş ve yüce bir tedbir ile olmuştur. Bu hususta mahlûkatın kesbinin bir tesiri yoktur.

Cenâb-ı Allah daha sonra, وَبِالْمُؤْمِنِينَ *"ve mü'minlerle (destekleyendir)"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a), bununla "Ensâr"ın kastedildiğini söylemiştir.

Eğer, "Cenâb-ı Allah, *"O, seni yardımı ile destekleyendir"* buyurmuş olduğuna göre, O'nun yardımının yanında, daha mü'minlere ne ihtiyaç vardır ki, bir de *"ve mü'minlerle"* buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki, "Destekleme ve kuvvetlendirme, ancak Allah tarafından olur. Fakat bu iki şekilde olur:

a) Malum ve alışılmış olan zâhirî sebepler vasıta kılınmaksızın yapılan.

b) Malum ve alışılmış sebepler vasıta kılınarak yapılan. Ayetteki, *"yardımı ile"* ifadesinden, bunlardan birincisi ve *"mü'minlerle"* ifadesinden, ikincisi kastedilmiştir.

Allah'ın, Mü'minlerin Kalblerini Birleştirmesi

Allah Teâlâ daha sonra, peygamberi mü'minler ile nasıl destekleyip kuvvetlendirdiğini beyan buyurarak وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَّا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ *"Sen yeryüzündeki herşeyi toptan harcasan bile, yine de onların gönüllerini (böyle) birleştiremezdin. Fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Hz.Peygamber (s.a.s), son derece gururlu, kibirli ve geleneklerine şiddetli bir taassupla bağlı olan bir kavme gönderilmişti. Öyle ki, bir kabileden bir kimse, başka bir kabileden birisine bir tokat vursa, o adamın kabilesi kendisine vuranın kabilesiyle savaşır, böylece de onun intikamını alırlardı. Daha sonra ise onlar, bu hallerini tamamiyle terkettiler. O derecede ki, onlardan bir kimse, babasını, oğlunu ve kardeşini dahi öldürebilecek hale geldi ve, Hz. Peyambere itaat etmede birleşerek bir araya geldiler, onun yardımcıları ve dostları oldular.

Bu ayette sözkonusu edilenlerin, **Evs** ve **Hazveç** kabileleri olduğu da ileri sürülmüştür. Çünkü bu iki kabile arasında, şiddetli bir düşmanlık bulunuyordu. Bunlar, devamlı bir savaş halinde idiler. Ama, daha sonra bu amansız kin ortadan kalktı; böylece aralarında bir ülfet, bir muhabbet ve bir sevgi meydana geldi.. Binâenaleyh, bu şiddetli düşmanlığı silip götürmek, onu, kuvvetli bir sevgiye ve katıksız, tam bir ihlas haline dönüştürmek, ancak Allah'ın kâdir olabileceği şeylerdendir. Böylece bu durum, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğuna dair apaçık bir mucize olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Kalblere Hükmetmek Allah'a Aittir

Alimlerimiz, kalbin halleri olan inançlar, iradeler ve kerâmetler gibi fiillerin tamamını Allah'ın yarattığına dair, bu ayetle istidlâl etmişlerdir. Bu böyledir, zira o ülfet, o sevgi ve o kuvvetli muhabbet, ancak iman etmek ve Allah'ın Resûlüne (s.a.s) uymakla tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh şayet iman etme işi Allah'a ait bir fiil değil de, kulun fiili olsaydı o zaman bu imana dayanan muhabbet ve ülfetin de, Allah'a ait bir fiil değil de kulun bir fiili olması gerekirdi. Halbuki bu, ayetin açık ve sarîh beyanının aksine bir durum olur.

Kadî ise şöyle demiştir: "Şayet, Allah'ın an be an, her zaman tahakkuk eden lütufları olmasaydı, bu haller meydana gelmezdi. Binâenaleyh, işte o katıksız ihlâs, bu manada Allah'a izafe edilmiştir. Bunun bir benzeri de, sırf babasının yardımı ve kendisini terbiye etmesi sebebiyle meydana geldiği için, çocuğunun elde etmiş olduğu ilim ve edebin, onun babasına mal edilmesidir. İşte burada da böyledir."

Cevap: Sizin, bütün bu anlattıklarınız, ayetin zâhirî manasından dönmek ve söz mecazî manasına hamletmektir. Hem, bütün bu lütuflar, mü'minler hakkında tahakkuk ettiği gibi, kâfirler hakkında da söz konusudur, tahakkuk eder. Binâenaleyh şayet burada, lütufların dışında birşey sözkonusu olmasaydı, bu manaların mü'minlere tahsis edilmesinin bir manası olmazdı. Hem, aklî delil de bu ayetin zahirini güçlendirmektedir. Bu böyledir, zira kalbin, nefrete karşılık rağbet ve arzu ile; ya da rağbete mukabil nefret ile vasfedilmesi mümkündür. Dolayısiyle, bu iki taraftar birinin diğerine üstün gelebilmesi için mutlaka bir müreccihin bulunması gerekir. Bu müreccih şayet kul olursa, o zaman daha önceki taksimat tekrar söz konusu olur.

Eğer müreccih Allah olursa, zaten elde etmek istediğimiz netice de budur.. Binâenaleyh böylece, ayetin sarîh ifadesinin, aklî delilin sarahatiyle kuvvetlenmiş olduğu ortaya çıkar. O halde, **Kâdî**'nin bu konuda söylemiş olduğu şeylere ihtiyaç yoktur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Sevgi ve Nefretin Mahiyeti

Bu ayet, Mekkelilerin İslâm'a girmelerinden ve Allah'ın Resûlüne tabi olmalarından önce, devamlı bir düşmanlık ve şiddetli muharebeler, savaşlar içinde bulunduğuna delâlet eder. Öyle ki onlar birbirlerini öldürüyorlar, baskınlar düzenliyorlardı.. Halbuki onlar, Allah'a, O'nun peygamberine ve âhiret gününe iman edince, bu düşmanlıklar silindi, katılıklar ve sertlikler son buldu ve aralarında tam bir sevgi, müessir ve güçlü bir muhabbet meydana geldi.

Bil ki, bu konuda gerçek şudur: Sevgi, ancak bir hayrın ve bir kemâlin tahakkuk edeceği düşünüldüğü zaman meydana gelebilir. O halde sevgi, bu hususî düşünceye bağlı bir durumdur.. Binâenaleyh, her ne zaman böyle bir düşünce mevcût olursa, sevgi de tahakkuk etmiş, bulunmuş olur. Yine, her ne zaman kötülük ve kızgınlık, buğz düşünülürse, o zaman da nefret ve kin meydana gelmiş olur.

Sonra, hayırlar ve mükemmellikler iki kısma ayrılır:

a) Devamlı olup, değiştirmek, tebdil etmek gibi hususlardan uzak olan hayırlar ve kemâller... İşte bunlar, ruhanî kemâller ve ilahî saadetlerdir.

b) Değişen, tebeddül eden kemâller. Bunlar da maddî kemaller ile bedenî mutluluklardır. Bunlar, tıpkı bir cıvanın bir halden başka bir hale geçmesi gibi, çok çabuk değişir ve tebeddül ederler. Mesela insan, **Zeyd** ile arkadaş olması sayesinde, büyük bir servete sahip olacağını düşünür ve onu sever. Fakat bilahare, bu malı elde edemiyeceğini anlayınca da, ona buğzeder, muhabbet duymaz. İşte bundan dolayı, "Aşık ile maşuk arasında, çoğu kez aynı günde defalarca arzu ve nefret tahakkuk eder. Çünkü maşuk, aşıkı, malı için istemiştir. Halbuki bu iki husus da, değişmeye ve başka bir hale dönüşmeye müsaittir. Dolayısiyle, bu ikisi arasında meydana gelen sevgi ve düşmanlık, devamlı olmayıp, aksine çok çabuk kaybolan ve çok çabuk değişen şeyler olmuşlardır.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Sevgi ve dostluğu gerektiren, eğer dünyevî hayırları, maddî mutlulukları elde etmek arzusu olursa, muhabbet, kemâli düşünmeye; kemâli düşünme de, o kemâlin tahakkuk etmesine tâbi olduğu için, bu dostluk ve sevgi hemen silinip gider ve hemencecik değişir. Binâenaleyh, böyle bir kemâl hemen silinip gittiği ve değiştiği için, bunun neticeleri de hızlı değişme ve çabucak kaybolma, başka hale dönüşme olur.

Ama, muhabbeti îcab ettiren şey, değişme ve kaybolmadan uzak, ayrıca da devamlı olan mükemmellikler fikri ve düşüncesi olursa, o sevgi de devamlı ve değişmez olur... Çünkü devamlılık ve değişmeme hususunda, neticenin (burada sevgi) durumu, illetin (burada, mükemmellikler düşüncesi) durumuna tâbi olur.. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Dostlar o gün birbirine düşmandır. Takvâ sahipleri müstesnâ.."* (Zuhruf, 65) ayetinden maksad budur.

Bunu iyice kavradığın zaman, biz diyoruz ki: Araplar, Hz. Peygamber (s.a.s) gelmezden önce, mal, makam ve övünme peşindeydiler. Onların sevgileri, bu tür (dünyevî, maddî) sebeplere bağlı idi. İşte bundan dolayı da bu tür sevgi, çabuk silinip kayboluyor ve onlar, en ufacık bir sebepten dolayı dahi çeşitli harblerin ve fitnelerin içine düşebiliyorlardı. Fakat, Hz. Peygamber (s.a.s) gelip, onları Allah'a ibadet etmeye, dünyaya iltifat etmemeye ve âhirete yönelmeye çağırınca, onların düşmanlıkları ve sertlikleri silinip gitti ve onlar, birbiriyle ülfet eden, birbiriyle uyuşan kardeşler haline geldiler. Hz. Peygamber'in vefatından sonra, dünyevî hakimiyet onlara açılıp, onlar da dünyayı elde etmeye yönelince, birbirleriyle savaşıp vuruşmaya başladılar. İşte, bu hususta üzerinde durulacak gerçek sebep budur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu ayetini, إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ *"Çünkü O, azîzdir, hakîmdir"* diye bitirmiştir.. Yani, "Kalblerde tasarruf edebilen; o kalbleri düşmanlık halinden dostluğa, nefretten rağbete dönüştüren Kâhir ve Kâdir; yaptığını son derece sağlam ve muhkem bir şekilde yapan Hakîm O'dur. Yahut Hakîm'in buradaki manası: "Kullarının faydasına ve isabetli tutuma göre hükmeden" demektir. Bu iki farklı tefsir, Cebr ve Kader telakkisindeki farklılıktan ileri gelmektedir.

★ ★
★

Yirmi Mü'min İkiyüz Kâfiri Yenmelidir

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ حَسْبُكَ ٱللَّهُ وَمَنِ ٱتَّبَعَكَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٤﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ حَرِّضِ ٱلْمُؤْمِنِينَ
عَلَى ٱلْقِتَالِ ۚ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَٰبِرُونَ يَغْلِبُوا۟ مِاْئَتَيْنِ ۚ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّاْئَةٌ يَغْلِبُوٓا۟ أَلْفًا
مِّنَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾

"Ey Peygamber, sana da, mü'minlerden senin izince gidenlere de Allah yeter. Ey Peygamber, mü'minleri harbe teşvik et. Eğer içinizden sabr ü sebata mâlik yirmi kişi bulunursa, onlar ikiyüze galib gelirler. Eğer sizden yüz kişi olursa, kâfirlerden binini yener. Çünkü onlar, anlamayan bir güruhturlar"

(Enfâl, 64-65).

Bil ki Allah Teâlâ, düşmanlarının kurdukları hile ve tuzaklarına karşı, peygamberine yardım edeceğini vaadedince; bu ayette de ona, her şeye karşı mutlak manada yardım ve muzafferiyet va'adetmiştir. Mananın böyle olması halinde ayetlerde bir tekrar söz konusu olmaz. Çünkü, önceki ayette mana, "Eğer onlar, sana tuzak kurmak isterlerse, onların hakkından gelme hususunda Allah sana yeter" şeklinde iken, bu ayette ise mana, gerek dinî gerekse dünyevî olarak, ihtiyaç duyulan her hususa şamildir. Bu ayet, **Bedir Savaşı**'ndan az önce **Beydâ**'da nazil olmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ *"Mü'minlerden senin izince gidenlere de..."* ifadesiyle, Ensâr kastedilmiştir. **İbn Abbas** (r.a)'dan da şu rivayet edilmiştir: "Bu ayet, **Hz. Ömer**'in müslüman olması hakkında nazil olmuştur." **Said Ibn Cübeyr** ise şöyle demektedir: "Hz. Peygamber'in davetiyle, otuzüç erkek ve altı kadın müslüman olmuştu. Bunlardan sonra da, **Hz. Ömer** müslüman oldu. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu." Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu görüşe göre bu ayet, Hz. Peygamber'in emriyle, Medenî olan bir sûre içine yazılmış Mekkî bir ayettir. Ayetin tefsiriyle alâkalı olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Kelamın takdiri, اَللّٰهُ كَافِيكَ وَكَافِيَ اَتْبَاعِكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ "Allah, sana ve sana tâbi olan mü'minlere yeter, kâfidir" şeklindedir. **Ferrâ** şöyle demiştir: "**Hasbüke** tabirindeki **kâf**, cer; **men** kelimesi ise nasb mahallindedir. Buna göre, ayetin takdiri يَكْفِيكَ اللّٰهُ وَيَكْفِي مَنِ اتَّبَعَكَ "Allah sana ve sana tâbi olanlara yeter" şeklindedir. Nitekim şair de اِذَا كَانَتِ الْهَيْجَاءُ وَانْشَقَّتِ الْعَصَا فَحَسْبُكَ وَالضَّحَّاكَ سَيْفٌ مُهَنَّدُ *"Savaş kopup barış bozulunca, işte o zaman, sana ve Dahhâk'e, keskinleştirilmiş kılıç (yardımcı olarak) yetecektir"* demiştir. Arapların çoğu, حَسْبُكَ وَأَخَاكَ "Sana ve kardeşine yeter..." demeyip, aksine onlar arasında mutâd olan, حَسْبُكَ وَحَسْبُ أَخِيكَ şeklinde denilmesidir."

b) Takdirin, كَفَاكَ اللّٰهُ وَكَفَاكَ اَتْبَاعُكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ "Sana, Allah yeter; sana, mü'min olan etbâın, tabi olanların da yeter" şeklinde olmasıdır. **Ferrâ** şöyle demektedir: "Bu, bu hususta yapılan izahların en güzelidir. Yani, "Birinci görüşün, "Yardımcısı Allah olanın halinin, başkalarının yardımı sebebiyle artması veya eksilmesi imkânsızdır"

şeklindeki bir mana ile de desteklenmesi mümkündür.." Hem, hükmü bunların toplamına nisbet etmek, bu toplamdan birinin bu işin meydana gelmesinde yeterli olmayacağı zannını uyandırır. Halbuki Allah, bundan münezzeh ve yücedir."

Buna şu şekilde cevap verilebilir: Her şey Allah'dandır. Ancak ne var ki, alışılmış sebeplere binâen meydana gelmeyen yardımlar bulunduğu gibi, alışılmış sebeplere binâen meydana gelen yardımlar da bulunmaktadır. İşte bu farktan dolayı, Cenâb-ı Hak mü'minlerin yardımına da itibar etmiştir.

Sonra da Allah Teâlâ, "Her ne kadar sana, benim ve mü'minlerin yardımı yeterli ise de, senin buna ancak, mü'minleri savaşmaya teşvik etmen şartıyla güvenmen, itimad etmen gerekir. Zira ben, o mü'minlerin savaşta nefislerini ve mallarını harcamaları, benzetmeleri şartıyla sana yeterim" buyurmuştur. İşte bu sebepten dolayı da Cenâb-ı Hak يَاأَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ *"Ey Peygamber, Mü'minleri harbe teşvik et!"* buyurmuştur. **Tahrîd** (teşvik etmek) kelimesi, Arapça'da tıpkı التَّحْضِيض (teşvik etmek) kelimesi gibi olup, manaları bir şeye teşvik ve terğib etmek demektir. **Zeccâc** bu kelimenin iştikâkı hususunda, uzak ihtimal olan başka bir izahda bulunarak şöyle demiştir: "Arapça'da **tahrid** kelimesi insanın, bir şahsı,yapmaması ve aykırı davranması halinde, **harid** olacağını bildiği bir şeye teşvik etmek"tir.. **Hârid,** "neredeyse helak olacak olan kimse" demektir. Cenab-ı Hak bu sözüyle, Hz. Peygamber'in teşvik etmesinden sonra mü'min kimselerin savaşmamaları halinde, o mü'minlerin helâk olacaklarına işaret etmek istemiştir." Binaenaleyh **Zeccâc'a** göre **tahrîd** kelimesi, **hârid** (helâk olan) ve **harad** (halsiz ve perişan olma) kelimesinden iştikâk etmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ *"Eğer içinizden sabr-u sebata malik yirmi kişi bulunursa, onlar iki yüze galip gelirler"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu ayet ile (yani bu haber cümlesi ile) bir durumu haber vermek istemeyip, aksine böyle yapmayı emretmek istemiştir. Cenâb-ı Hak sanki bu ifade ile, "Sizden yirmi kişi bulunursa, onlar savaşta sabr-u sebat gösterip gayretli davransınlar. Böylece de ikiyüz kişiyi yensinler " demek istemiştir. Bu tabir ile haber verme manasının murad edilmediğine şunlar delildir:

1) Eğer bu cümle ile, haber verme kasdedilmiş olsaydı, o zaman, "Kâfirlerden iki yüz kişi asla, yirmi mü'mini yenemez" denilmesi gerekirdi. Bunun olamayacağı malumdur.

2) Allah Teâlâ, *"Şimdi Allah sizden yükü hafifletti..."* (Enfâl, 66) buyurmuştur. Bu bir neshdir ve nesh, habere değil emre (hükümlere) uygun düşer.

3) Allah Teâlâ, bundan sonraki ayetin sonunda, *"Allah, sabr u sebat edenlerle*

beraberdir" (Enfal, 66) buyurmuştur. Bu ifade, savaşta sabr-u sebat gösterme hususunda bir teşviktir. Binaenaleyh, her nekadar bir haber lafzı ile gelmiş ise de, bu ayet ile bir emir manasının kasdedildiği sabit olmuştur. Bu tıpkı *"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler"* (Bakara, 233) ve *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler"* (Bakara, 228) ayetlerinde olduğu gibidir. (Bunlardan maksad "emzirsinler" ve "beklesinler" diye emretmektir.)

(Tefsir ettiğimiz) bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki, *"Eğer içinizden sabr-u sebata mâlik yirmi (kişi) bulunursa..."* ifadesi, Allah Teâlâ'nın bu hükmü ancak, o kimselerin buna sabretmesi ve gücü yetmesi şartı ile vâcib kıldığına delâlet eder. Bu şart da ancak şu hususlar mevcut olduğunda gerçekleşmiş olur:

a) O kimsenin, güçlü kuvvetli olması.

b) Kalbinin cesaretli olması, korkak olmaması.

c) Ancak, ya taktik icabı geri çekilme veya diğer birliğe katılma maksadıyla geri çekilmesi hariç, savaştan kaçmaması. Çünkü Allah bu iki tür geri çekilişi, geçen ayetlerinde müstesna tutmuştur. Bu üç şart tahakkuk ettiğinde, bir mü'minin on kâfire karşı durabilmesi gerekir.

Bil ki bu mükellefiyet, Cenâb-ı Hakk'ın, önceki *"Ey Peygamber! Sana da, mü'minlerden senin izince gidenlere de Allah yeter"* buyruğundan ötürü güzel ve yerindedir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, mü'minlere yetişeceğini ve onlara yardım edeceğini va'adettiğine göre, bu mükellefiyet kolay gelir. Çünkü Allah'ın kendisine yardım edeceğine garanti verdiği kimselere, bütün kâinatta yaşayanlar birleşseler, yine de eziyet edemezler.

İKİNCİ MESELE

Yirmi ve Yüz Sayılarını Zikretmenin Hikmeti

Ayetteki, *"Eğer içinizden sabr-u sebata mâlik yirmi kişi bulunursa, onlar iki yüze galip gelirler. Eğer sizden yüz kişi olursa, kâfirlerden binini yenerler"* buyruğunun neticesi, bir mü'minin, on kâfire karşı durmasının vâcib olduğunu belirtmeye varır. O halde bu kısa ifadeyi bırakıp da, ayetteki gibi uzun anlatımı tercih etmenin hikmeti nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Ayetteki bu ifâde tarzı, vâkâya uygun olarak gelmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), çeşitli seriyyeler gönderiyordu ve genel olarak seriyyedeki kimselerin sayısı yirmiden az, yüzden fazla olmuyordu. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, ayette bu iki sayıyı zikretmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Nâfi, İbn Kesir ve **İbn Âmir,** bunu tâ ile **İn tekün,** bundan sonraki fiili de aynı şekilde **ve İn tekün** şeklinde okumuşlardır. **Ebu Amr,** birincisini yâ ile, ikincisini tâ ile okurken; diğer kıraat imamları her iki fiili de yâ ile okumuşlardır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kâfirler Anlamayan Bir Güruhtur

Allah Teâlâ, bu galip gelişteki sebebi de, *"Çünkü onlar anlamayan bir güruhturlar"* diye beyan etmiştir. Bunu şu şekillerde izah ederiz:

Birinci şekil: Allah'a ve ahiret gününe inanmayan kimselere göre, sonsuz saadet ve sevinç, bu dünya hayatındakinden ibarettir. Böyle düşünen kimse, hiç şüphesiz dünya hayatı hususunda son derece cimri olur ve dünya hayatının zeval bulmasını istemez. Ama bu dünya hayatında bir saadetin olmadığına, gerçek saadetin ve mutluluğun âhiret yurdunda olacağına inanan kimse, bu dünya hayatına aldırış etmez, ona iltifat etmez ve ona zerre kadar değer vermez. Böylece de cihada çok sağlam bir kalb ve kesin bir irade ile yönelmiş olur. Durum her ne zaman böyle olsa, bu şekildeki bir tek mü'min, önceki inançtaki pek çok kimseye mukavemet edebilir.

İkinci şekil: Kâfirler sadece kendi kuvvet ve saltanatlarına güvenirler. Müslümanlar ise, yalvarıp yakararak, Rablerinin yardımını dilerler. Kim böyle olursa, yardım ve muzafferiyet ona daha layık ve uygundur.

Üçüncü şekil: Bu izahı ancak riyazât ve mükâşefe ehli (tasavvufcular) anlarlar: Kendisinde ilim ve marifetullah bulunan kalb sahipleri, mahlukat karşısında çok heybetli görünürler. İşte bundan ötürü alim bir kimse, güçlü ve kuvetli, ama câhil insanlardan müteşekkil bir grup yanında bulunduğunda, o güçlü, kuvvetli ve câhil kimseler, bu alim karşısında korkuya düşer, ona saygı ve ta'zim gösterip, ona hizmet ederler. Hatta diyoruz ki: Güçlü yırtıcı hayvanlar bile, bir insanı gördüklerinde ondan korkar ve ondan uzak durur. Bu heybetli oluş, ancak insanda akıl nurunun bulunması sebebiyledir. Yine hakim bir adamın kalbine marifetullahın nûru taht kurduğunda, bunun uzuvları güçlü kuvvetli olur. Kalbinde marifetullahın nuru tecelli ettiğinde çoğu kez daha önce yapamamış olduğu işleri yapabilecek güç ve kuvvete erişir. Bunu iyice anladığın zaman deriz ki: Mü'min bir insan, cihada yöneldiğinde sanki canını ve malını, Allah'ın rızasını elde etmek için harcamış gibi olur. Böylece de sanki o, Allah'ın celâlinin nûrunu müşahede eder, bunun peşi sıra kalbi güçlenir, rûhu kemale erer ve başka insanların yapamayacağı şeyleri yapar. İşte "mükâşefe" ile ilgili bütün bu haller, mü'min kimsenin, kâfirden daha kuvvetli olduğuna delalet eder. Eğer bu olmaz ise, bunun sebebi o ilahi tecellinin insanın kalbinde nâdiren ve zaman zaman zuhûr etmesinden ötürüdür. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Yüz Mü'min İki Yüz Kâfiri Yenmelidir

اَلْـٰٔنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ اَنَّ فِيْكُمْ ضَعْفًا ۚ فَاِنْ يَّكُنْ مِّنْكُمْ مِّائَةٌ صَابِرَةٌ يَّغْلِبُوْا مِائَتَيْنِ ۚ وَاِنْ يَّكُنْ مِّنْكُمْ اَلْفٌ يَّغْلِبُوْٓا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِ ۗ وَاللّٰهُ مَعَ الصّٰبِرِيْنَ ۝٦٦

"Şimdi Allah sizden yükü hafifletti. Bildi ki sizde bir bir za'af var. O halde eğer içinizden sabırlı yüz kişi olursa, iki yüz kâfiri yenerler; eğer, sizden bin kişi olursa, iki bin kâfire, Allah'ın izniyle galebe çalarlar. Allah sabr-u sebat edenlerle beraberdir"

(Enfâl, 66).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), on müslümanı, yüz kişilik bir kâfir ordusuna karşı gönderiyordu. Nitekim **Hz. Hamza** (r.a)'yı, **Bedir** Savaşı'ndan önce, otuz süvari ile birlikte kâfir bir topluluğa gönderdi. Onları, **Ebu Cehil** üçyüz süvari ile karşıladı. Müslümanlar o kâfirlerle savaşmak istediler ama, Hz. Hamza onlara engel oldu. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), **Abdullah b. Üneys** (r.a)'i, **Halid b. Safvan el-Hüzeli**'yi öldürmeye gönderdi. **Halid,** bir grup insan içinde bulunuyordu. Bundan dolayı **Abdullah** onu tanıyamadı, koşup, Hz. Peygamber (s.a.s)'e geri geldi ve: "Ey Allah'ın Resûlü, onu bana tavsîf et" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "*Onu gördüğünde şeytanı hatırlarsın ve tüylerinin ürperdiğini hissedersin. Onun, benim için bir ordu topladığı haberini aldım. Git ve onu öldür*" buyurdu. **Abdullah** der ki: "Ben de o tarafa gittim. Ona yaklaşınca, içimde bir ürperti hissettim. O da benim için, "Bu adam da kim?" deyince, ben, "Bir Arap... seni ve ordunu duydum sana katılmaya geldim" dedim. Onun yanında gitmeye başladım. Bir fırsatını bulunca onu kılıcımla öldürdüm ve oradan hızla uzaklaşıp, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gittim ve onu öldürdüğümü söyledim. Hz. Peygamber (s.a.s) de bana bir âsâ vererek, "*Bunu tut. Çünkü bu, Kıyamet günü benimle senin aranda bir alâmet olacak*" buyurdu.

Burada Nesh Bulunup Bulunmadığı

Önceki ayetteki mükellefiyet müslümanlara zor ve ağır gelince, Cenâb-ı Hak, bu ayetle müslümanların üzerinden o yükü kaldırdı. **Atâ'**nın rivayetine göre **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "İlk emir inince, muhacirler niyazda bulunarak: "Ey Rabbimiz,

biz açız; düşmanımız ise tok. Biz gurbetteyiz, düşmanımız ise yurdunda ve ailesi içinde. Biz memleketimizden, mallarımızdan ve çoluk çocuğumuzdan ayrı düşmüşüz, düşmanımız ise böyle değil" dediler. Ensar da: "Biz hem düşmanımızla uğraşıyoruz, hem de din kardeşimiz olan muhacirlere yardım ediyoruz" dediler. İşte bunun üzerine, hükmü hafifleten bu ayet indi."

İkrime de şöyle der: "Müslümanların sayısı az iken, bir müslüman on kâfire veya on müslüman yüz kâfire karşı sabr-u sebat göstermekle emrolunmuşlardı. Fakat müslümanların sayısı çoğalınca, Cenâb-ı Hak, onlar hakkındaki bu hükmü hafifletti. İşte bundan ötürü **İbn Abbas:** "Üç kişiden kaçan mü'min, firar etmiş olmaz. Ama iki kâfirden kaçan, firâr etmiş sayılır" demiştir. Velhasıl âlimlerin çoğu, *"Şimdi Allah sizden yükü hafifletti.."* ayetinin, önceki ayeti neshettiğini söylemişlerdir. **Ebû Müslim el-İsfehânî** ise, bunu nesih saymamıştır. **Ebu Müslim**'in görüşü şu şekilde izah edilir: Allah Teâlâ, bir önceki ayette, *"Eğer sizden sabr-u sebâta mâlik yirmi kişi bulunursa, onlar ikiyüz kâfire gâlip gelirler"* buyurmuştur. Farzet ki biz bu haber cümlesini (galip gelsin manasında) bir emir sayıyoruz. Fakat bu emir, o yirmi kişinin, ikiyüz kâfire karşı koymaya sabredebilmeleri şartına bağlıdır. *"Şimdi Allah sizden yükü hafifletti"* ayeti ise, bu şartın bunlarda mevcud olmadığına delâlet eder. Binâenaleyh bunun neticesi şu olur: Önceki ayet, o hususî ve belli şart bulunduğunda, o hükmün sâbit olacağına delalet eder. Bu ayet ise, o şartın bu bahsedilen cemaatta bulunmadığına delâlet eder. İşte bu sebeple de o hüküm, bunlar için söz konusu olmamış olur. Böyle olması halinde de asla bir nesh tahakkuk etmiş olmaz. Eğer diğer alimler: "Ayetteki, *"Eğer sizden, sabr-u sebata malik yirmi kişi bulunursa, onlar ikiyüz kâfire gâlip gelir"* ifadesi, "içinizde, ikiyüz kâfire karşı koymaya sabreden yirmi kişi bulunsun" manasındadır. Bu manaya göre, bunda bir neshin olmuş olması gerekir" derlerse, biz deriz ki: Bu ayetten muradın, "Eğer sizden, ikiyüz kişiye karşı koyacak, sabırlı yirmi kişi bulunursa, o ikiyüz kişiye karşı cihad etsinler" şeklinde bir mana olduğu niçin söylenemesin? Netice olarak ayetin lafzı, bir haber cümlesi şeklindedir. Biz ayetin zâhirine muhalefette bulunarak, onun emir manasında olduğunu söyledik. Ama şart nazar-ı dikkate alındığında, bu ifadeyi zâhirine göre anlarız. Buna göre bu kelamın takdiri, إِنْ حَصَلَ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ فِي مُقَابَلَةِ الْمِائَتَيْنِ فَلْيَشْتَغِلُوا بِجِهَادِهِمْ "Eğer sizden, ikiyüz kişiye mukavemet edebilecek sabırda yirmi kişi bulunursa, onlar, o ikiyüz kâfire mukavemet etsinler" şeklindedir. Bunun manasının böyle olması halinde de, nesh söz konusu olmaz.

Buna karşılık eğer o âlimler, *"Şimdi Allah sizden (yükü) hafifletti"* ayeti bu mükellefiyetin, onlara daha önce yönelmiş olduğu hissini vermektedir" derlerse, biz deriz ki: "Hafiflétme" lafzının, daha önce ağır bir mükellefiyetin bulunduğuna delâlet ettiğini kabul etmiyoruz. Çünkü Arapların âdeti, bu gibi ifadeleri de "bir ruhsat" manasına kullanmaktır. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, hür bir erkeğe, bir câriyeyi nikahlama ruhsatı verdiği ayetindeki, *"Allah sizden hafifletmek ister..."* (Nisa, 28) ifadesi gibidir. Burada bir nesh söz konusu değildir. Bu, hür kadınlarla evlenme

gücüne sahip olmayan hür erkeklerin, câriyelerle evlenebileceklerini ifade etmektedir. İşte (tefsir ettiğimiz) bu ayette de böyledir.

Sözün özü şudur: O yirmi kişi, bu sabr şartı kendilerinde tahakkuk ettiği bir yerde idiler. Binâenaleyh bu mükellefiyet, onlara vacib olmuştur. Bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, o şartın bunlar hakkında bulunmadığını ve bunların içinde onu yapamayacak zayıf kimselerin bulunduğunu beyân edince, onlar bu sıkıntıdan kurtuldular. İşte bundan dolayı haklarında, *"Şimdi Allah sizden yükü hafifletti"* denilmesi doğru oldu. Allah Teâlâ'nın bunu, önceki ayetin hemen peşinden getirmesi de, burada bir nesh olmadığına delâlet eder. Çünkü nesheden ayeti, mensûh ayetle peşpeşe getirmek câiz değildir.

Şayet o âlimler, "Nâsih ve mensûh meselesinde nazar-ı dikkate alınan, o ayetlerin okunuş sıraları (Kur'an'da yer alış sıraları) değil, nâzil oluş sıralarıdır. Çünkü âyet okunuşta bazan önde yer alır, bazan sonda yer alabilir. Baksana, kocası ölmüş kadının iddeti hakkındaki nâsih ayet, (Kur'an'da) mensûh ayetten önce yer almıştır" derlerse, biz deriz ki: Nâsih ayetin, mensûh ayetle bir arada bulunması caiz olmadığına göre, bunun okunurken de (yani Kur'an'daki sırasıyla da) caiz olmaması gerekir. Meğer ki kesin bir sebep ve delil bulunsun. Siz ise böyle bir delil getirmiyorsunuz. Sizin, kocası ölmüş kadının iddeti ile ilgili nâsih ayetin, mensûhtan önce yer aldığından bahseden sözünüze gelince, biz deriz ki: "**Ebu Müslim,** Kur'an'da neshin olduğunu hiç kabul etmiyor. Binâenaleyh bu sözle, onu susturmak nasıl mümkün olur?" İşte **Ebu Müslim**'in görüşünün izahı budur.

Ben de derim ki: Eğer **Ebu Müslim**'den önce, mutlak manada bu neshin mevcud olduğunda ümmetin bir icması varsa, bu hususta hiçbir söz söylenemez. Yok eğer böyle bir icmâ tahakkuk etmemiş ise, **Ebu Müslim**'in görüşü sahih ve güzeldir.

İKİNCİ MESELE
Allah'ın Cüz'iyyatı Bilmesi

Hişam, ayetteki, *"Şimdi Allah sizden yükü hafifletti. Bildi ki hiç şüphesiz sizde bir za'af var"* ifadesini, Hak Teâlâ'nın cüz'iyyatı (teferruatı) ancak, onlar var olurken bilebildiğine delil getirerek şöyle demiştir: "Bu ifade, "Allah, şu anda içinizde zayıfların olduğunu bildi.." demektir. Bu ise, Allah'ın, onların içlerinde zayıfların bulunduğunu ancak o vakitte bildiğini gösterir." Kelamcılar, **Hişam**'ın bu görüşüne şu şekilde cevap vermişlerdir: "Bu ayet, "Allah Teâlâ, birşey henüz meydana gelmeden, onu meydana gelmiş ve olmuş olarak değil, meydana gelecek birşey olarak bilir. Ama o iş meydana gelip olurken de, onun meydana gelmiş olduğunu bilir. Binâenaleyh ayetteki, *"Şimdi Allah sizden yükü hafifletti. Bildi ki hiç şüphesiz sizde bir zaaf var"* buyruğunun manası, "şu anda onun olup bittiğine dâir ilim tahakkuk etti. Daha önce var olan bilgi ise, o şeyin olacağı ve meydana geleceğine dair olan bilgi idi" şeklindedir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âsım ve Hamza, bu kelimeyi hem bu ayette, hem de Rûm Sûresinde (54. ayette) dâd harfinin fethası ile; diğer kıraat imamları ise, her iki yerde dâd'ın zammesi ile, **du'fen** şeklinde okumuşlardır ki, her iki kıraat de, sahih iki kullanış şeklidir. **Da'f** ve **du'f** kelimeleri, tıpkı **meks** ve **muks** gibidir. **Hafs,** bu kıraatte **Âsım**'a muhalif olarak, her iki ayette de kelimeyi zamme ile okumuş ve: "Bunun dışında, Kur'an'ın hiçbir ayetinin kıraatinde **Âsım**'a muhalefet etmedim" demiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Mü'minin Kâfirden Kaçması Haramdır

Bu ayetin gereğine göre, üzerine mükellefiyetin binâ edildiği şey, ister köle ister hür olsun, iki müşrike karşı duran her baliğ ve mükellef müslümanın, elinde savaşabileceği bir silahı bulunduğu müddetçe, onlardan kaçmasının haram olmasıdır. Ama elinde savaşabileceği bir silahı kalmaz ise, o zaman kaçabilir. Eğer o müslümana karşı üç kâfir savaşıyorsa, onun kaçması helâldir ama, sabretmesi daha güzeldir. **Vâhidi, "Bâsit"** adlı eserinde şunu rivayet etmiştir: "Komutanları sırayla, **Zeyd b. Hârise, Ca'fer b. Ebû Talib, Abdullah b. Revâhâ** olan üç bin kişilik **Mu'te Ordusu,** ikiyüzbin kişilik müşrik (Bizans) ordusuna karşı durmuştur. Bunların yüzbini Rumlardan, yüzbini de Araplaşmış kimselerden idi. Bu Araplaşmış olanlar, **Lahm** ve **Cüzâm** kabileleridir."

BEŞİNCİ MESELE

Ayetteki, *"Allah'ın izniyle"* ifadesinde, bu galibiyetin ancak Allah'ın izniyle olabileceği izah edilmiştir. Bu ifadedeki "izin" kelimesi ile "irade" manası kastedilmiştir. Bu da biz (ehl-i sünnetin), fiillerin yaratılması ve bütün işlerin irâde edilmesinin Allah tarafından olduğu görüşümüze delâlet eder.

Bil ki Allah Teâlâ, ayetini, وَاللّٰهُ مَعَ الصّٰبِرِينَ *"Allah sabr-u sebat edenlerle beraberdir"* buyruğu ile tamamlamıştır. Bununla, bir önceki ayetindeki, *"Eğer içinizden sabr-u sebata malik yirmi kişi bulunursa, onlar ikiyüz kişiye gâlip gelirler"* ifadesi ile anlatılan sabr-u sebata mâlik kimseler kastedilmiştir. Böylece Cenâb-ı Allah, bu ayetin sonunda kendisinin sabredenlerle birlikte olduğunu bildirmiştir ki bu, "O yirmi kişi eğer sabreder ve düşmana karşı sebat gösterirlerse, benim yardımım ve muvaffak kılmam onlarla beraberdir" manasına gelir. Bu da, **Ebu Müslim**'in görüşünün doğruluğuna delâlet eder. **Ebu Müslim**'in görüşü, bu hükmün mensûh olmayıp, aksine bu şekliyle sâbit olduğudur. Çünkü o yirmi kişi, eğer ikiyüz kişiye karşı koyabilirlerse, o hüküm devam ediyor demektir. Yok eğer buna kâdir olamazlarsa, bu ayetteki hüküm ortadan kalkmış demektir.

★ ★
★

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَىٰ حَتَّىٰ يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ ۚ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٧﴾ لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٦٨﴾ فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٦٩﴾

"Hiçbir peygamberin yeryüzünde ağır basıp (harb edip) zaferler kazanıncaya kadar, esirler alması vâki olmamıştır. Siz geçici dünya malını arzu ediyorsunuz. Halbuki Allah âhireti ister. Allah azîzdir, hakîmdir. Eğer Allah'ın geçmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız şeyde size herhalde büyük bir azab dokunurdu. Artık elde ettiğiniz ganimetlerden helal ve hoş olarak yiyin. Allah'a itaatsizlikten sakının. Şüphesiz ki Allah gafûrdur, rahîmdir"

(Enfâl, 67-69).

Ayetteki Farklı Kıraatler

Bil ki ayetin gayesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e cihad ve savaşın bir diğer hükmünü öğretmektir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Ebu Amr,** tâ ile buradaki fiili, **en tekûne;** diğer kıraat imamları ise yâ ile, **en yekûne** şeklinde okumuşlardır. **Ebu Amr'ın** bunu tâ ile okumasının sebebi, **esra** kelimesinden ötürüdür. Çünkü **esrâ** (esirler) kelimesi ile erkek esirler kasdedildiği için müzekkerlik kastedilir ise de bu, lafız olarak müennesdir. (Onun için fiil de müennes kılınmıştır.)

Yâ ile okunmasına gelince, bunun sebebi şudur:

a) Fiil önce zikredilmiştir.

b) **Esrâ** kelimesi mana bakımından müzekkerdir.

c) Burada fiil ile fail arasına bir fasıla (başka bir kelime) girmiştir. Bu üç sebepten herbiri mevcud olduğu için, fiili müzekker getirmek gerekir. Bu tıpkı senin جَاءَ الرِّجَالُ (Adamlar geldi), حَضَرَ قَبِيلَتُكَ (Kabilen hazır oldu); حَضَرَ الْقَاضِيَ امْرَأَةٌ (Kadıya bir kadın geldi) cümlelerinde olduğu gibidir. O üç sebeb biraraya gelince fiili müzekker olarak getirmek daha evlâ olur.

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "Ayetteki لِنَبِيٍّ kelimesi, marife olarak لِلنَّبِيِّ şeklinde; **esrâ** kelimesi, **usârâ** şeklinde; **yushine** kelimesi şeddeli olarak **yüsahhine** şeklinde de okunmuşlardır."

ÜÇÜNCÜ MESELE
Bedir Esirleri

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına, içlerinde amcası **Abbas** ile **Akîl b. Ebu Talib**'in bulunduğu yetmiş esir getirildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), bu esirler hakkında **Hz. Ebu Bekir** ile istişare edince o, "Bunlar senin kavmin ve akrabalarındır. Onları hayatta bırak. Belki Allah onlara tevbe nasîb eder. Onlardan, ashabına güç ve kuvvet kazandıracak fidye al" dedi. **Hz. Ömer** de bunun üzerine ayağa kalktı ve, "Onlar seni yalanladılar ve seni yurdundan çıkardılar. Binâenaleyh onları öne çıkar ve boyunlarını vur. Çünkü onlar küfrün ileri gelenleridir. Üstelik Allah seni fidye almaktan müstağni kılmıştır. Bundan dolayı **Hz. Ali**'ye **Akîl**'i, **Hz. Hamza**'ya **Abbas**'ı, bana da akrabam olan falancayı öldürme müsaadesi ver de, onların boyunlarını vuralım" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de: *"Allah birtakım insanların kalblerini yumuşatır ve onların kalbleri sütten daha yumuşak olur. Yine Allah birtakım kimselerin kalblerini sertleştirir ve onların kalbleri taştan daha sert olur. Ey Ebu Bekir, sen tıpkı Hz. İbrahim gibisin. Çünkü O, "Kim bana uyarsa işte o, bendendir. Kim de bana karşı gelirse, (ey Rabbim) sen gafûr ve rahîmsin"* (İbrahim, 36) *demişti. Yine "Sen tıpkı Hz. İsa gibisin. Zira o, "Eğer kendilerine azab edersen şüphe yok ki onlar senin kullarındır. Eğer onları yarlığarsan, mutlak gâlip ve yegâne hüküm ve hikmet sahibi olan da, hakikaten sensin sen!.."* (Maide, 118); *Ey Ömer, sen de tıpkı Hz. Nuh gibisin; zira o, şöyle demişti: "Ey Rabbim, yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma!"* (Nûh, 26); *"Keza sen, Musa gibisin, çünkü O, "Sen onların mallarını yok et ey Rabbimiz, kalblerini şiddetli sık ki onlar o çetin azâbı görecekleri zamana kadar iman etmeyeceklerdir "* (Yunus, 88) *demiştir..."* buyurdu. Neticede, Allah'ın Resûlü, **Hz. Ebu Bekr**'in görüşüne meyletti. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber **Hz. Ömer**'e "Ey **Ebâ Hafs** dedi -bu ona künyesiyle ilk hitab edişi idi-; *sen bana amcam, Abbas'ı öldürtmemi mi teklif ediyorsun?..."* dedi. Bunun üzerine **Hz. Ömer:** "Vay Ömer'in haline, anası ona ağlasın, onu kaybetsin!" demeye başladı. Rivayet olunduğuna göre **Abdullah İbn Revâha** da, o esirlerin, odunu bol bir ateş üzerinde yakılmalarını teklif etti de, bunun üzerine **Abbas** ona: "Sen, sıla-i rahmi kestin" dedi.

Yine rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), *"onlardan fidye almadan veya boyunlarını vurmadan hiçbirini bırakmayın!"* dedi. **İbn Mesud** diyor ki: " Ben **Süheyl İbn Beydâ** hariç. Zira ben onu, müslüman olduğunu söylerken duydum..." dedim. Bunun üzerine Allah'ın Resûlü sustu, benim de korkum şiddetlendi. Daha sonra da Allah'ın Resûlü, *"Süheyl İbn Beydâ hariç!"* dedi..." **Ubeyde es-Selmanî**'den de, Allah'ın Resûlünün, ashabına şöyle dediği duyuldu: *"İsterseniz onları öldürünüz; isterseniz, onlardan fidye alırsınız, fakat sizden de onların sayısınca şehid düşer. "* Bunun üzerine ashâb, "Hayır, biz fidye alırız " dediler. (Böyle diyenler), Uhud'da şehid oldular. Esirlerin fidyesi yirmi; **Abbas**'ın fidyesi ise kırk **okiyye** idi. **Muhammed İbn Sîrîn**'den, onların fidyelerinin yüz okiyye olduğu rivayet edilmiştir. Bir okiyye, kırk dirhem (gümüş) veyahut da altı dinar (altın)dır. Rivâyet olunduğuna göre ashâb fidyeyi alınca, işte bu ayet-i kerime nazil oldu. Bunun üzerine

Hz. Ömer, Allah'ın Resûlünün yanına girdi; bir de ne görsün, Allah'ın Resûlü ve **Ebu Bekir** ağlıyorlar!.. Bunun üzerine **Hz. Ömer,** "Ya Resûlellah, bana söyle bakalım.. Eğer ağlayabilirsem ağlayayım. Yok, ağlayamazsam, ağlamaya çalışayım..." dedi. Buna karşılık Hz. Peygamber: *"Ben, ashabımın fidye almasından dolayı, onlara ağlıyorum."* Yakınındaki bir ağacı kastederek, *"Bana, onların azabı şu ağaçtan daha yakın olarak gösterildi. Şayet bir azab inecek olsaydı, Ömer ve Sa'd İbn Muâz hariç, hiç kimse kurtulamazdı "* dedi. İşte, bu ayetin sebeb-i nüzulü hakkındaki söz bundan ibarettir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. Peygamber'in İsmet Vasfına Haksız Yere İtiraz

Peygamberlerin ismet sıfatı hakkında ileri geri konuşup, bunu kabul etmeyenler, birkaç yönden bu ayete tutunmuşlardır:

1) Hak Teâlâ'nın, *"Hiçbir peygamberin yeryüzünde ağır basıp (harb edip) zaferler kazanıncaya kadar, esirler alması vaki olmamıştır. "* buyruğu esir almanın Allah tarafından yasaklanmış olduğu hususunda sarîh bir ifadedir. Ama, bu savaşta esirler alınmıştır. Burada esirler alındığına da, şu iki husus delâlet etmektedir:

a) Hak Teâlâ'nın bu ayetten sonra gelen, *"Ey peygamber, ellerinizdeki esirlere de ki..."* (Enfâl, 70) buyruğudur.

b) Bahsettiğimiz rivayetler, Hz. Peygamber (s.a.s)'ın o kâfirleri öldürmeyip, aksine onları esir edindiğine delâlet eder. Binâenaleyh, işte bu bakımdan, peygamber için bir günah söz konusudur.

2) Allah Teâlâ, gerek Hz. Peygambere, gerekse Bedir'e katılan ashabının tamamına, kâfirlerini öldürmelerini emretmiştir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"hemen vurun boyunlarının üstüne, vurun onların herbir tarafına..."* (Enfâl, 12) ifadesidir. Halbuki, emrin zahiri vücûb ifade eder. Binâenaleyh, onlar öldürmeyip, onları esir edinince, bu esir alma işi bir günah olmuş oldu.

3) Hz. Peygamber (s.a.s), fidye alınmasına hükmetmiştir. Halbuki, fidye almak da masiyettir. Fidye almanın masiyet olduğuna şu iki husus delâlet eder:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Siz geçici dünya malını arzu ediyorsunuz. Halbuki Allah ahireti ister"* buyruğudur. Müfessirler bu ayette geçen **arada'd-dünya** tabiriyle fidye almak manasının kastedildiği hususunda ittifak etmişlerdir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer Allah'ın geçmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız şey yüzünden size herhalde büyük bir azâb dokunurdu"* buyruğudur. Halbuki, yine

müfessirler bu ayette geçen" aldığınız (فِيمَا أَخَذْتُمْ) sözüyle, o fidyenin murad edildiği hususunda ittifak etmişlerdir.

4) Hz. Peygamber (s.a.s) ile Ebu Bekir ağlamışlardır. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s), sırf fidye alınmasına hükmettiğinden dolayı ağladığını açıkça belirtmiştir. İşte bu da, bunun bir günah olduğuna delâlet eder.

5) Hz. Peygamber (s.a.s), *"Bu azabın inmesi yaklaşmıştır. Şayet inseydi, ondan sadece Ömer kurtulurdu"* buyurmuştur. Bu da, bir günahın söz konusu olduğuna delalet eder. İşte, peygamberlerin ismet sıfatına ta'n eden kimselerin, bu ayete tutunarak yapmış oldukları izahın tamamı budur.

Bunların ileri sürmüş olduğu izahların birincisine şu şekilde cevap verilir:Cenab-ı Hakk'ın, مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ *"Hiçbir peygamberin yeryüzünde ağır basıp (harb edip) zaferler kazanıncaya kadar, esirler alması vâkî olmamıştır"* buyruğu, esir almanın meşru olduğuna; ancak ne var ki bunun, daha önce yeryüzünde ağır basma, hakimiyet kurma şartına bağlı olduğuna delâlet eder. Ayetteki **hatta yüshine** tabiriyle öldürmek ve şiddetli bir korku salmak manası kastedilmiştir. Sahâbenin Bedir Savaşında büyük bir müşrik kitlesini öldürdüğü hususunda şüphe yoktur. Yeryüzünde hakimiyet kurmanın şartı, insanların, müşriklerin tamamını öldürmek değildir. Sonra ashâb, bu kadar kimseyi öldürdükten sonra bir grubu esir almıştır. Halbuki ayet, yeryüzünde hâkimiyet kurduktan sonra esir almanın caiz olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh bu ayet, ihtiva ettiği hükme göre, esir almanın caiz olduğuna apaçık bir delâletle delâlet etmiş olur. Bu sebeple esir almanın bir günah ve masiyet olduğu hususunda, nasıl olur da bu ayete tutunulabilir? Bu görüş, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Nihayet onları mecâlsiz bir hâle getirdiğiniz zaman artık bağı sıkı tutun. Sonra ise ya karşılıksız, veya fidye karşılığı salıverin"* (Muhammed, 4) ayetiyle de kuvvetlenmektedir.

Bu durumda, şayet onlar: "Sizin açıklamanıza göre ayet, esir edinmenin caiz olduğuna delâlet eder. Halbuki, caiz ve meşru olanı yapmaya, herhangi bir cezanın terettüb etmesi uygun düşmez. Binâenaleyh daha niçin Cenâb-ı Hak, bundan sonra cezaya delâlet eden şeyi zikretmiştir?" derlerse, biz deriz ki:

Bu hususlaki izah şudur: Yeryüzünde ağır basıp hakimiyet kurmak, belli, muayyen bir kaideye bağlı değildir. Aksine bundan maksat, kâfirlerin kalblerine korku salacak ve onları, bir daha mü'minlerle savaşmaya cüret ettirmeyecek bir derecede, çokça öldürmektir. Öldürme işinin bu belirli noktaya ulaşması ise, hiç şüphesiz, içtihada bırakılmış bir meseledir. Belki de, Hz. Peygamber (s.a.s), zann-ı gâlib ile, o savaşta meydana gelmiş olan öldürmenin, aslında durum öyle olmadığı halde, bu maksadın tahakkuku için kâfi geldiğine hükmetmiştirl Binâenaleyh bu, hakkında nass

bulunmayan bir mesele hususunda, yapılan içtihadda meydana gelmiş olan bir hata olmuş olur. Halbuki, "Ebrârın (iyi kulların) hasenâtı, mukarreblerin (Allah'a en yakın kulların) seyyieleri, günah ve kusurları gibidir." Binâenaleyh, aslında kesinlikle bir günah ve masiyet bulunmadığı halde, işte bu sebepten dolayı, bu söze bir cezanın terettüp etmiş olması yerinde ve uygundur.

Onların ikinci izahlarına da şu şekilde cevap verebiliriz: Cenâb-ı Hakk'ın, *"vurun boyunlarının üstüne..."* (Enfâl, 12) emrinin zahiri, bu hitâbın, sadece ashaba müteveccih olduğunu göstermektedir. Zira müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bizzat kendisinin kâfirlerle savaşmaya memur olmadığı hususunda ittifâk etmişlerdir. Öyleyse bu hitâb, sahabeyle alâkalı bir hitâb olup, onlar da öldürmeyi bırakıp esir almaya yönelince, günah, Allah'ın Resûlünden değil, onlardan sudûr etmiş gibi olur.

Yine, nakledildiğine göre, sahâbe, kâfirleri bozguna uğratıp, onlardan büyük bir grubu da öldürüp, böylece geriye kalan kâfirler de kaçınca, sahabe-i kiram onların peşine düştü ve böylece de onlar, Hz. Peygamber'den uzaklaşarak, o kimseleri esir aldılar. Halbuki, Hz. Peygamber (s.a.s), onların esir almaya yöneldiklerini, ancak sahâbe Hz. Peygamber'in huzuruna döndükten sonra öğrenmiştir. Halbuki Hz. Peygamber, ne esir almış, ne de esir alınmasını emretmiştir. Böylece bu soru, zâil olmuş olur.

Eğer, "Farzedelim ki durum böyle olsun... Ancak ne var ki, onlar esirleri, Hz. Peygamberin huzuruna getirdikleri zaman, O, Cenâb-ı Hakk'ın, *"vurun boyunlarının üstüne"* (Enfâl, 12) ayetine uyarak, niçin onların öldürülmesini emretmemiştir?" derlerse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, *"vurunuz..."* emri, kâfirler harb ederken, savaşırken, işte bu savaşma haline, o âna tahsis edilmiştir. Ama, harb bittikten sonra bu emir, harbin bitiminden sonraki durumu içine almaz. Bunun kesin delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabıyla, onlara nasıl muamele edileceği hususunda istişare etmiş olmasıdır. Binâenaleyh, Allah'ın bu ayeti (Enfâl, 12) savaş sonrası hali de içine almış olsaydı, o zaman Hz. Peygamber, kesin nassın varlığına rağmen, ayetin hükmünü terketmiş olur ve bu hükmü, sahabe ile istişarede bulunmak suretiyle elde etmek istemiş olurdu ki, bu imkânsızdır. Hem, Cenâb-ı Hakk'ın, *"vurun boyunlarının üstüne"* hitabı, bir emirdir. Emirler ise, tekrarı ifade etmezler (bir defaya mahsustur)... İcmâ ile, bu hükmün sadece savaş halinde vâcib olduğu sabittir. Binâenaleyh, savaş anından sonraki duruma delâlet etmemesi gerekir. Bu cevap da, tatmin edici bir cevaptır.

Onların: "Hz. Peygamber (s.a.s), fidye alınmasına hükmetmiştir. Halbuki fidye alınmak ise haram kılınmıştı" şeklindeki üçüncü iddialarına da şu şekilde cevap veriyor ve diyoruz ki: Fidyenin alınmasının haram kılınmış olmasını biz kabul etmiyoruz. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Siz geçici dünya malını arzu ediyorsunuz. Halbuki Allah ahireti ister"* buyruğuna gelince, biz diyoruz ki, bu sizin görüşünüze delâlet etmez. Bunu, şu iki bakımdan izah edebiliriz:

a) Bu ayetten maksad, fidye almak maksadıyla esir almayı kınamadır. Yoksa bu, fidye almanın mutlak manada haram kılındığına delâlet etmez..

b) **Hz. Ebu Bekr** (r.a): "Evlâ olan, bizim ordumuz cihad hususunda kendisiyle güç kuvvet kazansın diye fidye almamızdır!.." demiştir. **Hz. Ebu Bekir**'in bu sözü, ashâbın, fidyeyi sırf müslümanlara destek sağlamak, İslâm dinini kuvvetlendirmek gayesiyle istediklerine delâlet eder. Halbuki ayet, fidyeyi, sırf dünya geçimliği sebebiyle taleb eden kimseleri tenkide delâlet etmektedir. Halbuki, bu iki konunun birbirleriyle alâkası yoktur.. Bu iki cevabın bizzat aynısı, onların, Hak Teâlâ'nın *"Eğer Allah'ın geçmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız şeyde size herhalde büyük bir azâb dokunurdu "* ayetine tutunmalarına da bir cevap teşkil etmektedir.

Onların dördüncü iddialarına da şu şekilde cevap verilir: Hz. Peygamberin ağlamasının, bazı sahâbenin Allah'ın kâfirleri öldürme emrine muhalefet ederek, esir almayı tercih etmeleri sebebiyle ilahî bir azâbı hak etmiş olmalarından ileri gelmiş olması muhtemeldir. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s), ashabın başına bir azâbın ineceğinden korktuğu için ağlamış idi. Yine bu ağlamayla, bizim bahsettiğimiz şu şeyin kastedilmiş olması da muhtemeldir: Hz. Peygamber (s.a.s), gerçekleştirilen öldürme işinin, Hak Teâlâ'nın, kendisine *"yeryüzünde ağır basıp (harbedip) zaferler kazanıncaya kadar"* buyruğundaki, yeryüzünde hakimiyet kurma derecesine varıp varmadığı hususunda içtihad ederek, bu içtihadında hataya düşmüş olmasıdır. Halbuki, "ebrârın hasenâtı, mukarrebûnun seyyiâtıdır." İşte Hz. Peygamber bundan dolayı ağlamış olabilir.

Onların beşinci iddialarına ise şu şekilde cevap verebiliriz: O azâb, ancak ashâbın, Allah'ın o kâfirleri öldürme emrine muhalefet edip, onları savaşta öldürecekleri yerde, esir almakla meşgul olmaları sebebiyle inecekti. İşte, bu mesele hakkındaki sözün tamamı bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu mesele bu ayetin müşkil lafızlarını açıklamayla alâkalıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın, مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُونَ لَهُ اَسْرٰى buyruğu hakkında birisi şöyle diyebilir: "Bu ayetteki, **en yekûne** kelimesinin başına **kâne** lafzının getirilmesi, nasıl güzel ve yerinde olmuştur?"

Cevap: Ayetteki ma kâne lafzının manası, nefyetmek ve tenzîh etmektir. Yani, "Bahsedilen mana, peygambere uygun düşmez ve yakışmaz " demektir. Bunun bir benzeri de, مَا كَانَ لِلّٰهِ اَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ *"Allah'ın evlâd edinmesi olacak şey değildir"* (Meryem, 35) buyruğudur. **Ebû Ubeyde,** bu ayetin "Hiçbir nebî için böyle bir

şey olmamıştır. Binâenaleyh, senin için de olamaz" manasında olduğunu söylemiştir.. Ama bu ifadeyi, marife olarak مَاكَانَ لِلنَّبِيِّ şeklinde okuyanlara göreyse, bunun manası, "Bu hükmün, bu nebî, yani Hz. Muhammed için tahakkuk etmesi uygun düşmez, yaraşmaz.." şeklindedir.

Zeccâc, "**esrâ** kelimesi, çoğul bir kelimedir. **Üsârâ** da çoğulun çoğulu bir kelimedir. " demiştir. Ben caiz olmasına rağmen, bu kelimeyi **üsârâ** okuyan birisini bilmiyorum. **Keşşaf sahibinden** de naklettiğimiz gibi, o **(ez-Zemahşerî)**, bazı kimselerin bu şekilde **üsârâ** okuduğunu nakletmiştir...

Suçtan Caydırmanın Önemi

حَتّٰى يُثْخِنَ فِى الْاَرْضِ buyruğu hakkında iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Vâhidî şöyle demektedir: **İsbân,** kuvvetli ve şiddetli olma demektir. Nitekim bir kimsenin üzerinde hastalığın ağırlık ve şiddeti iyice hissedilince, Arapça'da, اَثْخَنَهُ الْمَرَضُ قَدْ (Hastalık onu bitkin hale getirdi) denilir. Yine اَثْخَنَهُ الْجِرَاحُ (اَلثَّخَانَةُ) (yara onu bitkin hale getirdi) denilir **sehâne** kalınlık, kabalık anlamına gelir. O halde, kalın olan her şeye, **sâhîn** denilir. Şu halde حَتّٰى يُثْخِنَ فِى الْاَرْضِ taribirin manası, "yüryüzünde kuvvet, şiddet, galibiyyet, hakimiyyet ve ezici bir üstünlük kuruncaya, elde edinceye kadar.." demektir. Daha sonra müfessirlerden pek çoğu, bundan muradın, peygamberin düşmanlarını öldürme hususunda, ileri gitmesi, çok şiddetli davranması olduğunu söylemişlerdir. Onlar şöyle demişlerdir: "Biz, lafzı bu manaya aldık. Zira mülk ve devlet, ancak öldürme ile güç kuvvet kazanır." Nitekim, şair de, لَايَسْلَمُ الشَّرَفُ الرَّفِيعُ مِنَ الْاَذٰى حَتّٰى يُرَاقَ عَلٰى جَوَانِبِهِ الدَّمُ *"Yüce mertebe ve makam, eziyyet ve sıkıntıdan hâlî olamaz. Onun çevresinde kanlar akıtılmadıkça bu şeref gerçekleşmez"* demiştir. Bir de, çokça öldürmek, son derece korkutma ve dehşete düşürme doğurur. Bu da insanları yersiz davranışlardan ve haksız saldırılardan alıkor. İşte bu sebepten dolayı Allah bunu emretmiştir.

Savaşta Esir Edinme İzni

İkinci bahis: Ayetteki **hattâ** kelimesi, "intihâ-i gâye" içindir. Binâenaleyh *"Hiçbir peygamberin yeryüzünde ağır basıp (harb edip) zaferler kazanıncaya kadar, esirler alması (vâkî) olmamıştır"* ayeti, peygamberin, ancak yeryüzünde tam bir hakimiyet kurduktan sonra esir edinebileceğine delâlet eder.

Hak Teâlâ'nın تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا *"Siz geçici dünya malını arzu ediyorsunuz"* buyruğundaki dünya malından maksad esirlere karşı alınan fidyelerdir. Dünya mal ve menfaati manasında, "araz" kelimesi kullanılmıştır. Çünkü dünya malı sebatlı ve

devamlı değildir. Sanki (ârızî birşey gibi) önce ortaya çıkıyor, sonra da ortadan kayboluyor. İşte bundan ötürü kelamcılar, "âraz"ları "âraz" diye adlandırmışlardır. Bu ârazlar da, aynen madde gibi sebatsızdırlar. Çünkü ârazlar, maddelere ârız olur ve o maddeler devam ettikleri halde, onlar maddeden silinip kaybolur.

Allah Teâlâ daha sonra, وَاللّٰهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ *"Halbuki Allah âhireti ister"* buyurmuştur. Bu, "Allah, hemen ortaya çıkan ve sonra kaybolup giden dünyevî saadetlere ulaştıran şeyleri değil, değişmekten ve zâil olmaktan korunmuş, devamlı ve ebedî âhiret saadetlerine götüren şeyleri yapmanızı istiyor" demektir. **Cübbaî** ve **Kâdî** bu ayeti, "Kul'dan sâdır olan herşeyi Allah dilemiştir" diyen (ehl-i sünnetin) görüşünün yanlış olduğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü bu esirler sahâbe tarafından işte bu şekilde elde edilmişlerdir. Allah ise bunu dilemediğini, aksine sahabenin ahiret sevabına götürecek şeyi; yani içinde isyan ve günah bulunan şeyi değil de taat olanı yapmalarını murad ettiğini açıkça belirtmektedir."

Ehl-i Sünnet buna şöyle cevap vermiştir: "Allah Teâlâ, sahabenin böyle esir almasının bir taat ve makbul bir iş olmasını murad etmemiştir. Binâenaleyh bu esir alma işinin bir taat olmasının reddedilmesinden, onun varlığının irade edilmesinin de nefyedilmesi gerekmez. Filozoflar da, "Birşey, zatı itibarı ile istenmediği halde arâz itibariyle irade edilmiş olabilir" derler.

Hak Teâlâ daha sonra, وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ *"Allah azîzdir, hakîmdir"* buyurur. Bu, "Eğer siz ahireti isterseniz, düşmanlarınız size gâlip gelemez. Çünkü Allah, mağlub edilemeyecek ve hükmedilemeyecek bir azîzdir, kainattaki faydaları gözetip yöneten bir hakîmdir" demektir.

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Bu hüküm ancak **Bedir Günü** olmuştur. Çünkü o gün müslümanların sayısı azdı. Bundan dolayı, müslümanların sayısı çoğalıp, hükümranlıkları güç kuvvet bulunca, Allah Teâlâ esirler hakkında, *"Nihayet onları mecalsiz bir hale getirdiğiniz zaman, artık bağı sıkı tutun. Bundan sonra, ya karşılıksız veya fidye karşılığı salıverin, ta ki harb ağırlığını bıraksın"* (Muhammed, 4) ayetini indirmiştir." Ben derim ki: Bu söz, Hak Teâlâ'nın, *"Bundan sonra, ya karşılıksız veya fidye karşılığ salıverin"* ifadesinin, tefsir ettiğimiz ayetin hükmüne ilave yeni bir hüküm getirdiği zannını uyandırıyor. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü her iki ayet de birbirine uygundur. Zira ikisi de, önce yeryüzünde bir hükümranlık sağlanması gerektiğine, esirlere karşı fidye alınmasının daha sonra olacağına delalet etmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللّٰهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ *"Eğer Allah'ın geçmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız şeyde size herhalde büyük bir azab dokunurdu"* buyurmuştur.

Bil ki bu ayette bahsedilen, *"geçmiş bir kitap (hüküm)"* tabirinin ne manaya geldiği hususunda alimler pekçok görüş ileri sürmüşlerdir. Bunları ve bu hususlaki bahisleri zikredelim:

Birinci görüş: Said b. Cübeyr ile **Katâde**'nin görüşüne göre ayetin manası, "Ey Muhammed, ganimetlerin sana ve ümmetine helal olması hususunda, Allah tarafından daha önce mevcud olan bir yazı bulunmasaydı, sizi mutlaka azab tutardı" şeklindedir.

Bu görüş, müşkildir. Çünkü ganimetlerin ve fidyenin helal kılınması ya o esnada mevcud idi, yahut henüz mevcut değildi. Binaenaleyh eğer helallik ve buna müsaade o vakitte var idiyse, onların üzerine Allah'ın azab indirmesi imkânsızdır. Çünkü daha önce müsaade edilmiş bir şeyi işlemeden dolayı, ikâb (ceza) terettüb etmez. Yok eğer o esnada henüz buna izin olmadığını söylersek, o fiil o esnada haram olmuş olur. Bu konuda söylenecek son söz şudur: Allah'ın ezelî ilminde (takdir-i ilahîde), kendisinin bu hâdiseden (Bedir'den) sonra bunları helal kılacağı hükmü vardı. Fakat bu, ganimet ve fidyenin o anda haram oluşlarına zarar vermez. Buna göre eğer o görüşte olanlar, "Onun ileride helal kılınacak olması, bu ikâbın hafifletilmesini gerektirir" derlerse, biz deriz ki: Durum böyle olunca, bu sebepten dolayı ikâbın indirilmesi imkânsız olur. Bu da o ikâbın inmesi ile insanları korkutmaya manidir.

İkinci görüş: Muhammed b. İshak, buna şu manayı vermiştir: "Eğer daha önce mevcut bir kitabım olmasaydı, ben ancak nehyettikten sonra, sizin yapacağınız o şeylerden dolayı size azab ederdim." Allah Teâla ise, onları fidye almaktan nehyetmemiştir. Bu görüş de zayıftır: Çünkü biz diyoruz ki, bunun neticesi şudur: Fidye almanın haramlığını gerektiren şer'î bir delil (hüküm) yoktu. Bunun haramlığını gerektiren aklî bir delil ise, ya vardır, ya da yoktur. Biz, böyle aklî bir delilin olduğunu söylersek, o zaman Hak Teâlâ, o aklî delile göre bunun haram kılındığını beyan etmiş olur ve Allah'ın bunun haram olduğunu beyan etmediği söylenemez. Yok eğer nehyi gerektiren ne aklî, ne de şer'î bir delilin olmadığını söylersek, bu durumda da bir yasağın-nehyin söz konusu olması imkânsız olur. Aksi halde bu, "teklif-i mâ-lâ yutâk" olmuş olur. Yasak mevcut olmadığı zaman, müsaade var demektir. Müsaade mevcut olunca da, o işi yapmadan dolayı nasıl olur da cezâ terettüp edebilir?"

Üçüncü görüş: Bazı alimler de bu ayete, "Bedir'de peygamberle bulunacak kimselerden hiçbirine azab etmeyeceği hususunda Allah'ın hükmü mevcut idi" manasını vermişlerdir ki, bu da müşkildir. Çünkü bu, onların küfürden, günahlardan, zina ve içkiden menedilmedikleri ve dinen çirkin olan bu şeyleri yapmalarından dolayı, ilahi bir va'îd ile tehdid edilmemiş olduklarını söylemeyi gerektirir. Bu da, onlardan yükümlülüğün kaldırıldığı neticesine götürür. Bunu ise hiçbir aklı başında insan söylemez. Hem sonra onlar eğer böyle olsalardı, Allah Teâlâ nasıl olur da, bizzat

bu yerde ve bu hâdisede onları muâheze eder ve onlara böylesine şiddetli bir va'îd yöneltirdi?

Dördüncü görüş: Bilmeyerek günah işleyen herkesi, Cenâb-ı Hakk'ın, o günah sebebiyle sorumlu tutmayacağına dair daha önce geçmiş bir yazısı, yani hükmü olmasaydı, onları mutlaka bir azab tutardı. Bu da daha önce geçenlerin cinsindendir.

Bil ki âlimler bu hususta çok söz söylemişlerdir. Bu konuda itimada şayan olan şey, şöyle dememizdir: Biz (ehl-i sünnetin) görüşüne göre diyoruz ki: Allah Teâlâ'nın büyük günahları affetmesi caizdir. Binâenaleyh ayetteki, *"Eğer Allah'ın geçmiş bir yazısı olmasaydı..."* buyruğunun manası, "Şayet Cenâb-ı Hak, ezelde, bu hadiseyi affedeceğine hükmetmiş olmasaydı, hiç şüphesiz onları büyük bir azab tutardı" şeklinde olur ki, Hak Teâlâ'nın, *"Rabbiniz kendi üzerine şu rahmeti yazdı"* (En'am, 54) ayeti ile, *"Rahmetim gazabımı geçti"* hadis-i kutsîsinden murad edilen mana budur.

Büyük günahların affedilmesini caiz görmeyen **Mu'tezile**'ye göre ise, bunun manası, "Büyük günahlardan sakınan kimsenin küçük günahlarının affedileceğine dair, Cenâb-ı Allah'ın daha önce geçmiş bir hükmü olmasaydı, onları mutlaka büyük bir azab tutardı" şeklindedir. Bu hüküm, her nekadar bütün müslümanlar hakkında sâbit ise de, Bedir'dekilerin taatları çok büyüktü. Bu da, onların İslâm'ı kabul etmeleri, Hz. Muhammed (s.a.s)'e inkıyâd etmeleri ve silahsız-hazırlıksız olarak kâfirlerle savaşmaya yönelmeleridir. Binâenaleyh şöyle denilmesi uzak bir ihtimal olmaz: "Onların, böylesi taatlarından ötürü hak ettikleri mükâfaatları, şüphe yok ki bu günahtan ötürü müstehak oldukları cezadan daha fazladır. Binâenaleyh onların bu günahları elbette bağışlanmıştır. Biz, bu günahın diğer müslümanlardan sâdır olduğunu farzedersek, o zaman bu bağışlanmaz. İşte bu fark sebebiyle bu hüküm, Bedir ehline has olmuş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالاً طَيِّباً *"Artık elde ettiğiniz ganimetlerden helal ve hoş olarak yiyin"* buyurmuştur.

Rivayet olunduğuna göre ashab, ganimetlerden uzak durup, onlara el uzatmayınca bu ayet nâzil oldu. Bu ayetin, fidyeyi mübah kılan ayet olduğu da söylenmiştir.

Eğer, "Ayetteki فَكُلُوا lafzının başındaki fâ edatı niçin gelmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Bunun takdiri, قَدْ أَبَحْتُ لَكُمُ الْغَنَائِمَ فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالاً "Size ganimetleri mübah kıldım, dolayısıyla artık ganimetlerden helal hoş olarak yiyiniz" şeklindedir. Bu ayetteki **helâlen** lafzı, "ganimet kılınan şeylerden" hal olarak mansubtur. Yahut da bu, mahzuf masdarın (meful-ü mutlak'ın) sıfatı olarak mansubtur. Yani فَكُلُوا أَكْلاً حَلَالاً "Helal bir yiyişle onu yiyin" demektir.

Hak Teâlâ, وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Allah'a itaatsizlikten sakının. Şüphesiz ki Allah gafûrdur, rahîmdir"* buyurmuştur. Buna göre mana, "Allah'dan korkunuz. Artık bundan sonra günaha yeltenmeyiniz. Biliniz ki Allah, geçmişteki hatalarınızı ve zellelerinizi bağışlamış; işlemiş olduğunuz günah ve suçlarınızı affetmiştir" şeklindedir. Binâenaleyh ayetteki, *"Allah'a itaatsizlikten sakının"* ifadesi geleceğe, *"Şüphesiz ki Allah gafûrdur, rahimdir"* ifadesi ise geçmişe işarettir.

★ ★
★

Esirlere Yapılan Muamele ve Hz. Abbas'ın Kıssası

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُل لِّمَن فِي أَيْدِيكُم مِّنَ الْأَسْرَىٰ إِن يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِّمَّا أُخِذَ مِنكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٧٠﴾ وَإِن يُرِيدُوا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا اللَّهَ مِن قَبْلُ فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾

"Ey peygamber, ellerinizdeki esirlere de ki: "Eğer, Allah kalblerinizde hayır olduğunu bilirse, O, size, sizden alınandan daha hayırlısını verir ve sizi bağışlar. Allah gafûr ve rahimdir." Eğer sana hainlik etmek isterlerse, onlar zaten daha evvel Allah'a da hainlik etmişlerdi de O, sana onlara karşı imkan ve kudret vermişti. Allah alîmdir, hakîmdir."

(Enfal, 70-71).

Dil ki Hz. Peygamber (s.a.s), esirlerden fidye alıp, esirlerin mallarının ellerinden alınması esirlere güç gelince, Allah onlara hitaben bu ayette şöyle buyurmuştur: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُل لِّمَن فِي أَيْدِيكُم مِّنَ الْأَسْرَىٰ... *"Ey Peygamber, ellerinizdeki esirlere de ki..."* **İbn Abbas** (r.a), bu ayetin **Hz. Abbas, Akîl b. Ebû Tâlib** ve **Nevfel b. el-Hâris** hakkında nâzil olduğunu söyleyerek şöyle demiştir: **"Abbas, Bedir Günü** esir edilenler arasında idi. Beraberinde de, Kureyş kâfirlerine yedirmek (harcamak) için getirdiği yirmi okiyye altını verdi. Bedir'deki Kureyş (ordusuna) yemek yedirmeyi üstlenen on kişiden biri idi.Daha ona yedirme sırası gelmeden esir edilmişti. Bunun üzerine **Abbas,** "Aslında ben müslümandım. Ama onlar beni buna zorladılar" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Eğer senin söylediğin doğru ise, Allah seni mükâfaatlandıracaktır. Ama senin zâhirî halin, bize karşı olmuştur"* buyurdu. **Hz. Abbas** (r.a) şöyle demektedir: "Allah'ın Resûlü ile, o altını bana geri vermesi

hususunda görüştüm de, o Hz. Peygamber *"Senin, bizim aleyhimizdekileri desteklemek için yanında getirdiğin o parayı, sana asla veremeyiz"* dedi ve kardeşimin oğlu **Akîl b. Ebû Talib** ile **Nevfel b. el-Haris**'in fidyelerini de yirmi **okiyye** altın olarak bana yükleyince, ben "Ey Muhammed, beni Kureyş'e el açacak şekilde fakir bıraktın" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) *"Senin Mekke'den çıkarken (hanımın) Ümmü'l-Fazl'a verdiğin ve "Başıma ne gelir, bilmiyorum. Eğer başıma kötü birşey gelirse bu, sana, Abdullah'a, Ubeydullah'a ve Fazl'a aittir" dediğin o altınlar ne oluyor?"* deyince, **Hz. Abbas** da "Bunu nereden biliyorsun?" diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.s), *"Onu bana Rabbim haber verdi"* cevabını verdi. **Hz. Abbas:** "Ben, senin doğruluğuna, Allah'dan başka ilah olmadığına ve senin O'nun kulu ve Resûlü olduğuna şehâdet ederim. Allah'a yemin olsun ki, bunu Allah'tan başka kimse bilmiyordu. Yine yemin olsun ki, ben o altınları **Ümmü'l-Fazl'a** gecenin karanlığında vermiştim. Vallahi, senin risaletin hususunda biraz şüphem vardı. Ama sen bunu bana haber verince, artık şüphem kalmadı" dedi. **Hz. Abbas** sözünü şöyle sürdürdü: "Allah bana o altınlardan daha hayırlısını verdi. Şu anda yirmi kölem var. Bunların en az iş yapanı, yirmibin dirhem sermaye ile ticaret yapıyor. Allah bana zemzemi de verdi ki, buna bedel olarak Mekke ahalisinin bütün malları da verilse razı olmam. Böylece ilahî vaadin yarısına nail oldum. İkinci yarısı olan mağfiret vaadini de Rabbimden ümid etmekteyim." Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e **Bahreyn** zekatı seksenbin dirhem olarak getirildiğinde, O öğle namazı için abdest almıştı ama, onu dağıtmadan namazı kıldırmadı. **Hz. Abbas** (r.a) da ondan almasını emretti. O da o maldan, taşıyabileceği kadarını aldı ve (bu ayete işaret ederek):"Bu, benden fidye olarak alınandan daha hayırlıdır. Ben, bağışlanacağımı da umarım" dedi.

Müfessirler bu ayetin, sadece **Hz. Abbas** hakkında mı, yoksa bütün (Bedir) esirleri hakkında mı olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, bunun sadece **Abbas** (r.a) hakkında nazil olduğunu söylerken, diğer bazıları bunun, bütün esirler hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir.

Bu ikinci görüş daha makbuldür. Çünkü ayetin zâhiri, şu altı sebepten dolayı, umûmî olmasını gerektirir:

1) Ayetteki, *"ellerinizdeki"* kelimesi;
2) *"Esirlere"* kelimesi;
3) *"Kalbleriniz"* lafzı;
4) *"Size daha hayırlısını verir..."* ifadesi;
5) *"Sizden alınanlardan"* tabiri;
6) *"Sizi bağışlar"* ifadesi... Bu altı ifade, ayetin umûmî olduğuna delâlet ederken, ayetin hususî olmasını gerektiren şey nedir? Bu konuda söylenecek son söz şudur: Ayetin nüzûl sebebi, **Hz. Abbas** hâdisesi olsa bile sebebin hususîliğine bakılmaz, aksine lafzın umûmîliği nazar-ı itibara alınır.

Hak Teâlâ'nın إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْراً *"Eğer Allah kalblerinizde hayır olduğunu bilirse..."* ifadesi ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifadede yer alan **"hayır"**dan muradın, "iman etme, bütün mükellefiyetlerde Allah'a ve Resûlullah'a itaata azmetme, küfürden ve bütün isyanlardan tevbe etme olması gerekir. Bu "hayra", Allah'ın Resûlüne yardım etme, ona karşı savaşmamaya azmetme ve ona karşı savaşmış olmaktan dolayı tevbeye azmetme de girer.

İKİNCİ MESELE

Hişamb. el-Hakem, "Allah Teâlâ hâdiseleri, ancak onlar meydana gelirken bilir" şeklindeki iddiasına bu ayeti delil getirerek şöyle demiştir: Allah Teâlâ'nın, *"Eğer Allah kalblerinizde bir hayır olduğunu bilirse, şöyle şöyle yapar"* şeklindeki buyruğu, bir şart-ceza cümlesidir. (Burada) şart bu bilmenin meydana gelmesidir. Halbuki şart ve cezanın (yani onun neticesi) gelecekle ilgilidir, ki bu da Allah'ın ilminin hâdis (sonradan) olmasını gerektirir."

Buna şöyle cevap verilir: "Ayetin lafzının zâhiri her nekadar **Hişâm**'ın ileri sürdüğü şeyi iktizâ ediyorsa da, deliller, Allah'ın ilminin muhdes (sonradan meydana gelen) bir ilim olmasının imkansız olduğuna delâlet ettiği için şöyle denilmesi gerekir: Allah Teâlâ, ilmin mevcut olması, malumun (yani bilinen şeyin) mevcut olmasına delâlet edeceği için, ayette ilmi zikretmiş ve bununla malumu (bilinen şeyi) murad etmiştir.

Allah Teâlâ'nın يُؤْتِكُمْ خَيْراً مِمَّا أُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ *"O size, sizden alınandan daha hayırlısını verir"* ifadesi ile ilgili olarak da iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi, Hasan el-Basrî'nin bunu, ma'lum sîgasıyla مِمَّا أَخَذَ مِنْكُمْ.. "sizden aldığından daha hayırlısı" şeklinde okuduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

Bu Ayette "Hayr"ın Manası

Müfessirler bu ifadede geçen **"hayr"**ın ne olduğu hususunda şu görüşlere yer vermişlerdir:

Birinci görüş: Bununla, onlardan alınan şeylere karşılık, kendilerine dünyada verilen şey kastedilmiştir. **Kâdî** şöyle demiştir: "Çünkü Allah Teâlâ, *"ve sizi bağışlar"* buyurarak ahiret işini bu ifadeye atfetmiştir. Binâenaleyh daha önce geçen "hayır" ile, dünyada nasib edilen menfaatların kastedilmiş olması gerekir." Birisi şöyle diyebilir: "Ayetteki *"ve sizi bağışlar"* ifadesi ile ilahi cezanın kaldırılmış olması da kasdedilebilir. Bu durumda, ayetteki **"hayır"** ile, ahirette verilecek olan mükâfaat, lütuf ve ihsanın kastedilmiş olması uzak bir ihtimal değildir."

İkinci görüş: Ayette geçen "hayır"dan maksad âhiret mükâfaatıdır. Çünkü ayetteki, *"ve sizi bağışlar"* ifadesi ile ahiretteki mükâfaat kasdedilmiştir. Dolayısıyla ayette daha önce geçen birinci "hayr"ın da dünyada olması gerekir.

Üçüncü görüş: Bununla her ikisi de, yani hem dünyevi, hem uhrevî hayr murad edilmiştir. Eğer, "siz bu ifadedeki "hayr"ı, dünyevî hayırlar manasına hamlettiğinizde, "Esirlikten kurtulan herkese, Allah ondan alınan fidyeden daha hayırlısını verir" diyebilir misiniz?" denilirse, biz deriz ki: Ayetin hükmüne göre, böyle olmuş olması gerekir. Ancak kalben ihlaslı olanı bilemeyiz ki, bize karşı bu hususta böyle bir soru sorulabilsin. Yine biz, Allah'ın kime ilim verdiğini de bilemeyiz. Halbuki biz, imanla birlikte olan az bir dünyalığın, inkârla beraber olan çok dünyalıktan daha üstün olduğunu biliriz.

Sonra Cenâb-ı Allah وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Allah gafûr ve rahîmdir"* buyurmuştur. Bu daha önce geçen *"ve sizi bağışlar"* ifadesini te'kid etmektedir. Buna göre mana, "Allah gafûr ve rahîm iken, nasıl mağfiret vaadini tutmaz " şeklindedir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَإِنْ يُرِيدُوا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ *"Eğer sana hainlik etmek isterlerse, onlar daha evvel Allah'a da hainlik etmişlerdi"* ayeti ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Hıyânet Ne Demektir?

Bu ifadede geçen "hainliğin" ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Bununla, dinî hainlik kastedilmiştir ki bu da inkardır. Yani, "Eğer onlar seni inkâr ederlerse, bil ki onlar daha önce de Allah'a hainlik etmişlerdi."

b) Bundan murad, ödeme mecburiyetinde oldukları fidyeyi vermemeleridir.

c) Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), onları esirlikten salıverince, onlardan, bir daha kendisi ile savaşmayacaklarına ve müşriklerle anlaşma yapmayacaklarına dâir söz almıştı. Bu, hapislikten ve esirlikten salıverilen kimselere uygulanan bir âdetti. Bunun üzerine Cenab-ı Allah, *"Eğer sana hainlik etmek, yani bir ahdi bozmak isterlerse, bil ki onlar daha önce de Allah'a hainlik etmişlerdi"* buyurmuştur. Öyleyse bundan maksad şudur: "Onlar, *"Eğer bizi bundan kurtarırsan, mutlaka şükredenlerden olacağız"* (Yunus, 22) ve *"Eğer bize salih bir evlâd verirsen, mutlaka şükredenlerden olacağız"* (A'râf, 189) dedikleri halde, sonra nimete ulaşıp beladan kurtulunca, bu verdikleri sözü bozdular. Her nekadar en zâhir olan son görüş ise de, hepsinin de bu ifadenin hükmüne girmesine bir mâni yoktur.

Müşriklere Karşı Mü'minlere Verilen Fırsat

Daha sonra Cenâb-ı Allah, فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ *"O (sana) onlara karşı imkan ve kudret vermişti"* buyurmuştur. **Ezheri** şöyle der: "Arapça'da, أَمْكَنَنِي الْأَمْرُ ــ يُمْكِنُنِي ــ مُمْكِنٌ "İş bana el verdi" denilir." Ayette "imkan" fiilinin mef'ûlü hazfedilmiştir. Buna göre mana, "Allah onlara karşı, mü'minlere fırsat verdi" demektir. Bu da, "Onlar, **Bedir Günü** Allah'ın Resûlüne karşı savaşmak suretiyle Allah'a karşı hainlik edince, Allah da o mü'minlere, onları öldürme ve esir alma fırsatı verdi. İşte bu fırsat vermenin ve muzaffer kılmanın son noktasıdır" manasına gelir. Böylece Allah Teâlâ bununla, onların yaptıkları hıyanetin vebalini taddıklarına, daha sonra yine aynı şeyi yapmaya yeltenirlerse, onlara karşı mü'minlere böyle fırsat vereceğine dikkat çekmiştir. Bu ifadede, hainlik eden ve ahdini bozan kimselere karşı, mü'minlere bir fırsat verileceğine dair Hz. Peygamberin müjdelenmesi sözkonusudur.

Allah Teâlâ daha sonra, وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ buyurmuştur. Bu, "Allah onların içlerindekini ve gönüllerindekini hakkıyla bilir ve amellerine göre onlara karşılık verir" demektir.

★ ★
★

İman Basamakları: İman, Hicret ve Cihad

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا
أُولَٰئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ ۚ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا
ۚ وَإِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ إِلَّا عَلَىٰ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
بَصِيرٌ ﴿٧٢﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ ۚ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ
كَبِيرٌ ﴿٧٣﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا ۖ
لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٧٤﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولَٰئِكَ مِنْكُمْ ۖ
وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٧٥﴾

"İman edip hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihadda bulunanlar, muhacirleri barındırıp yardım edenler yok mu, işte onlar birbirinin mirasta velîleridir. İman edip de hicret etmeyenlere ise, hicret edecekleri zamana kadar, sizin onlara hiçbir hususta velâyetiniz yoktur. Bununla beraber eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse yardım etmek üzerinize borçtur. Fakat bu yardımı sizinle aralarında muâhede bulunan bir kavim aleyhinde olmamak şartıyla yapabilirsiniz. Allah, yapacaklarınızı hakkıyla görür. Kâfir olanlar bile birbirlerinin yardımcılarıdır; eğer siz bunu yapmazsanız, yeryüzünde bir fitne ve büyük fesat olur. İman edip de Allah yolunda hicret ve cihâd edenler muhacirleri barındıranlar ve onlara yardım edenler, işte gerçek mü'min olanlar bunlardır. Mağfiret ve uçsuz bucaksız rızık da onlarındır. Sonradan iman edip de hicret ve sizinle beraber cihâd edenler de sizdendir. Akrabalar Allah'ın kitabınca birbirine daha yakındırlar. Allah her şeyi hakkıyla bilendir"

(Enfâl, 72-75).

Bil ki Allah Teâlâ, Allah'ın Resûlü zamanında mü'minleri dört kısma ayırmış ve herbirine ait hükmü de belirtmiştir. Bu taksimatı şu şekilde izah edebiliriz: Hz. Peygamber (s.a.s)'e risalet Mekke'de verilmiş; bunun üzerine O, insanları orada dinine davet etmiş; daha sonra da Mekke'den Medine'ye geçmiştir. Hz. Peygamber Mekke'den Medine'ye hicret ederken, mü'minler iki kısma ayrılmışlardı:

a) Hicrette O'na uyanlar.

b) Hicret hususunda Hz. Peygamber'e muvafakat etmeyip de orada kalanlar.

Öncü Muhacirlerin Sıfatları

Birinci kısma gelince, ki bunlar ilk hicret edenlerdir. Allah bunları إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ *"İman edip hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihadda bulunanlar..."* diye vasfetmiştir. Biz, bu ayetle kastedilenlerin ilk hicret edenler olduğunu söyledik; zira Allah Teâlâ, bundan sonraki ayette, "Sonradan iman edip de hicret ve cihad edenler yok mu..." buyurmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, bu ilk muhacirlerin şu dört sıfatla vasfedilmiş oldukları ortaya çıkar:

Birinci sıfat: Onların, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe iman ederek, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kendilerine tebliğ ettiği bütün mükellefiyetleri kabul edip, bu hususlarda diretmemeleridir. İşte ayetin baş tarafındaki إِنَّ الَّذِينَ kısmı, bu manayı ifade etmektedir.

İkinci sıfat: Hâcerû *"hicret edenler"* buyruğudur. Yani, "onlar, vatanlarından ayrıldılar ve Allah'ın rızasını taleb etmek maksadıyla, akrabalarını ve komşularını terkettiler.." demektir. Bu durumun, çetin bir hal olduğu malûmdur. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu hususu beyan için, *"Kendinizi öldürün, yahud yurtlarınızdan çıkın.."* (Nisa, 66) buyurmuş, vatanı terketmeyi, kişinin kendi kendini öldürmesine denk tutmuştur.. Binâenaleyh, bunlar ilk planda Allahın rızasını talep etmek amacıyla, eski dinlerini; ikinci derecede de yine Allah rızası için, akrabalarını, dostlarını, vatanlarını ve komşularını terketmişlerdir.

Üçüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, *"... Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihadda bulunanlar"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Mal ile cihadda bulunmaya gelince, bu böyledir; zira onlar vatanlarını terkedince, evleri, meskenleri, gelir getiren arazileri ve mezraları zayi olup, düşmanlarının eline geçti. Hem onlar, bu karar ve azimleri sebebiyle büyük masrafa girip harcama yapmak ihtiyacını hissettiler. Yine onlar, o savaşlar için de mallarını infak ediyorlardı. Canlarıyla cihadda bulunmalarına gelince, bu da şöyle olmuştur: Silahları, hazırlıkları, teçhizatları bulunmadığı halde harp gayesiyle gelmiş çok sayıdaki teçhizatlı düşmana karşı Bedir savaşına girişmişlerdi. Bu da onların, dünya hayatına dair arzu ve isteklerini sona erdirdiklerine ve canlarını Allah yolunda seve seve harcadıklarına delâlet eder.

Dördüncü sıfat'a gelince, bu onların bu fiillere herkesten önce girişmeleri ve bu halleri üstlenmiş olmalarıdır. Bu yarışmanın, dini kuvvetlendirme konusunda büyük bir etkisi bulunmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İçinizde fetihten önce Allah yolunda harcayan ve muharebe eden kimseler, diğerleriyle bir olmaz. Onlar derece itibariyle sonra harcayan ve muharebe edenlerden daha büyüktür. Bununla beraber, Allah hepsine cenneti va'adetmiştir."* (Hadid, 10) ve *"Öncü muhacirler ve ensâr ile onlara güzellikle tâbi olanlar yok mu, Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'dan razı olmuşlardır. "* (Tevbe, 100) buyurmuştur. Hiç şüphesiz, bu fazileti gerektiren şey, önceliktir. Çünkü onların bu fiilleri yapmaları, başkalarının kendilerine uymalarını gerektirir. Böylece de bu husus, kuvvetin ve kemâlin bir sebep ve vesîlesi olmuş olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Kim de bir canı kurtarırsa, bütün insanları diriltmiş gibi olur"* (Maide, 32) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فَلَهُ أَجْرُهَا وَأَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ... *"Kim güzel bir iş başlatır, iyi bir çığır açarsa, gerek kendisinin, gerekse onunla amel edenlerin ecirleri -onların ecirleri noksanlaştırılmaksızın- Kıyamete kadar bu çığırı açan kimse için de verilir..."* (34) buyurmuştur. İnsanların davalarının, gerek dini gerekse dünyevî haller hususunda, görmüş oldukları örneklerle kuvvetlenip gelişmesi, onların âdetlerindendir. Nitekim sıkıntılar, belâlar, o hususta başkalarının da müşterek olmaları sebebiyle, insanların

34) İbn Mâce, Mukaddime, 14 (1/74); Müsned, (4/362).

kalblerine hafif gelir, acıları hafifler. Böylece, bu ilk muhacirler için söz konusu olan bu dört sıfatın, onların faziletlerinin ve şereflerinin son derece üstün ve çok çok fazla olduğuna ve bunun, onların, müslümanların reisleri ve onların efendileri olduklarını itiraf etmenin gerektiğine delâlet ettiği sabit olmuş olur.

Hz. Peygamber zamanında mevcut olan mü'minlerin ikinci kısmını ensar oluşturur. Hz. Peygamber (s.a.s), bir grup ashabıyla beraber onların yanına hicret edince, bu durumda şayet onlar, o muhacirleri himaye etmeseler, onlara yardımda bulunmasalar, Hz. Peygambere yardımcı olma ve O'nun ashabının işlerini düzenleme hususunda canlarını ve mallarını harcamasalardı, maksat kesinlikle tamamlanmazdı.

Muhacirlerin Ensardan Faziletli Olmalarının Sebepleri

Şu sebeplerden dolayı, muhacirlerin halinin, fazilet bakımından ensârınkinden daha üstün olması gerekir:

a) Muhacirler, faziletlerin reisi, en başta geleni; şereflerin de ünvanı, lideri olan iman hususunda en önde gelenlerdir.

b) Onlar, zaman zaman ve uzun müddet, Kureyş'ten her türlü işkence ve meşakkati görmüş ve buna sabretmişlerdi. Halbuki böylesi bir durum, ensâr için söz konusu değildir.

c) Onlar, vatanlarından, çoluk çocuklarından ve komşularından ayrılmalarından dolayı meydana gelen her türlü sıkıntıya da katlanmışlardır. Halbuki bu da, ensâr için siz konusu değildir.

d) Allah'ın Resûlü Hz. Peygamber'in dinini ve şeriatını kabul etme hususunda kapının açılması, ancak muhacirler tarafından başlatılmıştır. Ensâr ise onlara uymuş ve onlara benzemeye çalışmışlardır. Halbuki biz az önce, Hz. Peygamber'in, *"Kim güzel bir iş başlatır, iyi bir çığır açarsa, gerek kendisinin gerekse onunla amel edenlerin ücreti (...) Kıyamete kadar bu kimseye de verilir"* buyurduğunu zikretmiştik. Şu halde tâbi olan kimsenin derecesinin, kendisine uyulanın derecesinden daha aşağı olması gerekir. Bu sebeple, bütün bu durumlar fazilet, derece ve menkıbe bakımından, ilk muhacirlerin, ensâra takdim edilmelerini gerektirir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, her nerede bu iki grubu ele almışsa, muhacirleri ensârdan önce zikretmiş, onları onlara takdim etmiştir. İşte bu ayette de, aynı tertib üzere zikredilmişlerdir.

Velâyet Ve Vali Kelimelerinin İzahı

Bil ki Allah Teâlâ, bu ayette bu iki kısım mü'mini ele alınca, أُولَٰئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ *"İşte onlar birbirinin (mirasta) velileridir..."* buyurmuştur. Alimler, bu ayette

bahsedilen velîlikle, dostlukla neyin kasdedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir.. Bu cümleden olarak **el-Vahidî, İbn Abbas** ve bütün müfessirlerden şunu nakletmiştir: "Bundan murad, mîrastaki velâyettir." Müfessirler, sözlerine devamla şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, akrabalığı değil de hicret ve yardımı, verâsetin sebebi kılmıştı. İman edip de, hicret etmeyen akraba, hicret etmediği ve yardımcı olmadığı için, vâris olamıyordu."

Bil ki, "velâyet" lafzı, bu manayı ihsas ettirmemektedir. Zira bu lafız, bu kitabın birkaç yerinde de belirttiğimiz gibi, yakınlığı ihsas ettirmektedir. Nitekim, "Sultan, velîsi olmayan kimsenin velîsidir" denilmektedir. Ama bu ifadede geçen velâyet" lafzı varis olmayı ifade etmez. Allah Teâlâ da: *"Haberiniz olsun ki Allah'ın velîleri için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir"* (Yunus, 62) buyurmuştur ki, bu da mirasçı olmayı ifade etmez. Aksine velâyet, yakınlığı ifade eder. Binâenaleyh, bu ayetteki velâyeti de "vâris olma" manasının dışındaki bir manaya hamletmek mümkündür ki, bu mana da, onların birbirlerine saygı duymaları, birbirlerinin işleriyle ilgilenmeleri ve birbirlerine muâvenette bulunarak, yardımlaşmalarıdır. Ki, bunun da gayesi, onların düşmana karşı tek yumruk gibi olmaları ve onlardan herbirinin, diğerine karşı duyduğu sevginin, kendisine karşı duyduğu sevginin yerini alması yani onu da kendisi kadar sevmesidir. Lafız, bu manaya muhtemel olunca, bunu vâris olmak anlamına hamletmek, lafzın delâletinden uzak bir mana olur. Özellikle de onlar, "Bu hüküm Cenâb-ı Hakk'ın, ayetin sonundaki *"Akrabalar birbirine daha yakındırlar"* buyruğu ile mensûh olduğunu söylerlerse bizi, lafzı, lafzın ihsas ettirmediği bir manaya hamletmeye sevkeden, sonra da onun, aynı yerde zikredilen başka bir ayetle mensuh olduğu hükmünü verdiren gerekçe ne olabilir ki? Doğrusu bu çok uzak bir ihtimaldir, meğer ki müfessirler maksadın bu olduğunda ittifak etmiş olsunlar.Bu durumda, bu manayı kabul etmek lazım. Ancak ne var ki, bu hususta bir icmânın bulunduğunu söylemek de uzak bir ihtimaldir.

İman Edip Hicret Etmeyen Mü'minler

Hz. Peygamber (s.a.s)'in zamanındaki mü'minlerin üçüncü kısmı da, hicret hususunda Allah'ın Resûlüne uymayıp Mekke'de kalan mü'minler teşkil etmektedir ki, bunlar da Cenâb-ı Hakk'ın, وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا *"İman edip de hicret etmeyenler ise..."* buyruğu ile kastedilen kimselerdir. Böylece Allah Teâlâ, onların hükmünü de şu iki yönden açıklamıştır:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, مَالَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا *"hicret edecekleri zamana kadar, sizin onlara hiçbir hususta velâyetiniz yoktur"* ayetinin ifade ettiği durumdur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki bu şekildeki olumsuz velâyet, daha önce geçen olumlu velayetin aynısıdır. Binâenaleyh kim o velayeti, "varis kılma" manasına hamletmişse, bu ayette bahsedilen olumsuz velâyetin vâris kılma manasına geldiğini iddia etmiştir. Kim de önceki velayeti daha önce zikredilen manalara hamletmişse, bu ayette bahsedileni de aynı manaya almıştır. Bu ayette bahsedilen velayetten murâdın, "varis kılma" olduğunu benimseyenler şu şekilde istidlâl etmişlerdir: "Bu ayette bahsedilen velâyetle, "yardım etme" manası murad edilemez. Bunun delili şudur: Cenâb-ı Hak, *"Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, yardım etmek üzerinize borçtur"* ifadesini, *"Sizin onlara hiçbirşey ile velâyetiniz yoktur"* ifadesine atfetmiş (bağlamıştır). Bunun, dindeki velâyetten ibaret olduğunda şüphe yoktur. Halbuki ma'tûf, ma'tûfun aleyhten başkadır. Binâenaleyh bahsedilen velayetten maksadın, yardım etme manasına gelen velayetten başka olması gerekir." Bu istidlal tarzı zayıftır. Çünkü biz ayette bahsedilen velâyeti, saygı duyma ve ikram etme manasına aldık. Halbuki bu, yardım etmeden başka birşeydir. Baksana insan bazan, bazı zımmîlere de bazı işlerinde yardım eder. Yine bazan efendi, ona saygı duyma ve onu yüceltme manasında velâyet etmediği halde, yardımcı olma manasında köle ve câriyesine velâyet edebilir. Binâenaleyh bu istidlâl düşer.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki حَتّٰى يُهَاجِرُوا *"hicret edecekleri zamana kadar..."* ifadesi ile ilgilidir. Bil ki ayetteki, *"Sizin onlara hiçbir hususta velayetiniz yoktur"* ifadesi, onların Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte hicret etmedikleri için, velâyetlerinin mutlak manada düşeceği zannını uyandırır. Böylece Allah Teâlâ bu zannı, *"Hicret edecekleri zamana kadar..."* kaydı ile gidermiştir. Bu ifade, "Eğer onlar hicret edecek olurlarsa, o velayet geri döner ve gerçekleşir" manasındadır. Bunun gayesi, insanları hicrete sevk ve teşvik etmektir. Çünkü müslüman, her nezaman Allah Teâlâ'nın, "Eğer bir kimse hicret etmezse, onunla müslümanlar arasındaki velâyet de sona erer. Eğer o kimse hicret edecek olursa, o velâyet geri döner ve mükemmel olarak gerçekleşir" dediğini duyduğunda, hiç şüphe yok ki bu, onu hicrete teşvik eder. Hicret etmenin gayesi ise, müslümanların çoğalmaları, biraraya gelmeleri, birbirlerine yardım etmeleri ve aralarında ülfet, neticede de kuvvet ile şevketi meydana getirip bölünmemeleridir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hamza, vâv harfinin kesresi ile kelimeyi, **vilayetihim;** diğer kıraat imamları ise vâv'ın fethası ile **velayetihim** şeklinde okumuşlardır. **Zeccâc** şöyle der: Bunu *"velâyet"* okuyanlar kelimeyi nusret (yardım) ve neseb (aradaki bağ) manasına almışlardır. "Emirlik" manasına olan "vilayet" kelimesi ise, bu iki manayı birbirinden ayırdetmek için meksûr kılınmıştır. Velâyet manasında kullanılan bu kelimenin vâvı bazan meksûr kılınabilir. Çünkü bir toplumun birbirlerine velâyet etmelerinde, tıpkı قِصَارَةٌ (çamaşırcılık) ve خِيَاطَةٌ (terzilik) kelimelerinde olduğu gibi bir sanat cinsi vardır.

Bu manada kullanılan kelimenin ilk harfi ise meksûr olur." **Ebu Ali el-Farisi** ise, "Bu kelimeyi burada meftûh okumak daha güzeldir. Çünkü buradaki velayet dinî manadaki velayettir. Bunun kesrelisi ie, emirlik manasınadır" demiştir.

Hicret Etmeyenlere Dinî Hususta Yardım Şarttır

Bu üçüncü kısmın hükümlerinden **ikinci hüküm** de, Hak Teâlâ'nın وَإِنِ اسْتَنصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ *"Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, yardım etmek üzerinize borçtur"* ayetinin ifade ettiği hususlur. Bil ki Allah Teâlâ, mü'minlerden bu grup arasındaki velayetin kesilmesi hususundaki hükmünü beyan edince, bundan muradın, tıpkı kâfirler hakkında olduğu gibi, velâyetin tam manasıyla kesilmesi olmadığını, aksine hicret etmeyen o mü'minlerin, o muhacirlerden yardım istemeleri halinde onların onlara yardım etmelerinin gerekli olduğunu ve onları yardımsız bırakmamaları gerektiğini beyan buyurmuştur. Rivayet olunduğuna göre, Hak Teâlâ'nın, *"Hicret edecekleri zamana kadar, sizin onlara hiçbir hususta velâyetiniz yoktur"* ayeti nâzil olunca, **Zübeyr** (r.a) ayağa kalktı ve "Bizden yardım istemeleri halinde, herhangi birşey hususunda onlara yardım edebilir miyiz?" deyince, *"Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, yardım etmek üzerinize borçtur"* ayeti nazil oldu.

Daha sonra Cenâb-ı Hak إِلَّا عَلَىٰ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُم مِّيثَاقٌ *"Fakat bu yardımı, sizinle aralarında muahede bulunan bir kavmin aleyhine olmamak şartıyla yapabilirsiniz"* buyurmuştur. Bu, "sizin o mü'minlere, aranızda ahid bulunan kâfirlere karşı yardım etmeniz caiz değildir. Çünkü aranızdaki anlaşma buna manîdir" demektir.

Allah Teâlâ sonra, وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ *"Kâfir olanlar bile birbirlerinin yardımcılarıdır"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ayetteki Grupların Sıralanmasındaki Hikmet

Bil ki Allah Teâlâ'nın bu ayette nazar-ı dikkate aldığı bu sıra, son derece güzeldir. Çünkü Hak Teâlâ buralarda şu üç kısımdan bahsetmiştir:

Birinci kısım: Muhacir ve ensârdan olan mü'minlerdir. Bunlar, insanların en faziletlileridir. Allah Teâlâ bunların birbirlerine dost ve yardımcı olmaları gerektiğini beyan buyurmuştur.

İkinci kısım, hicret etmemiş olan mü'minlerdir. Bunların, iman etmiş olmalarından dolayı bir tür üstünlükleri ve faziletleri vardır. Hicret etmemiş olmaları sebebiyle de, bir çeşit düşüklükleri söz konusudur. Binâenaleyh bunların hükümlerinin, yücelik ile alçaklık arasında orta bir hüküm (yer) olması gerekir. Bu hüküm de, birinci

kısımdakilere tanınan velâyetin, bu kısımdakiler için olmamasıdır. Fakat bu kısımdakiler, eğer mü'minlerden yardım isterler ve onların yardımını beklerlerse, onlar onlara yardım eder ve desteklerler. Binâenaleyh bu hüküm, alçaltma ile yüceltme arasında orta bir hükümdür. Kâfirlere gelince, onlar için fazîlet sebeplerinden hiçbiri yoktur. Bundan dolayı müslümanların, onlarla hiçbir şekilde bağlarının olmaması, onlarla aralarında hiçbir yönden bir velayetin ve münasebetin bulunmaması gerekir. Böylece bu tertibin son derece güzel ve yerinde olduğu ortaya çıkmış olur.

İKİNCİ MESELE

Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ'nın, *"Kâfir olanlar bile birbirlerinin yardımcılarıdır"* buyruğu, kâfirlerin, dinleri farklı da olsa birbirlerine vâris olmaları hususunda, âdetâ aynı dinin mensupları gibi olduklarını gösterir. O halde mecûsî, putpereste; hristiyan da mecûsîye vâris olabilir. Çünkü Allah Teâlâ, *"Kâfir olanlar bile birbirlerinin velileridir"* buyurmuştur." Bil ki bu söz, ancak biz bu ayetlerde bahsedilen velâyeti, vâris olma manasına aldığımız zaman doğru olur. Bu hususla ilgili görüşümüz daha önce geçmişti. Aslında bu hususta sözün doğrusu şudur: Kureyş kâfirleri, yahudilere son derece düşman idiler. Ama Hz. Muhammed'in davası ortaya çıkınca, O'na eziyet etme ve O'nunla mücadele etme hususunda birbirlerine yardım ettiler ve birbirlerini desteklediler. Bu sebeble ayetten, işte bu mana kastedilmiştir. Bu hususta sözün özü şudur: Biraraya gelmenin illeti ve sebebi, aynı cinsten (milletten) olmadır. Bir şeye benzeyen o şeye doğru cezbolunur. Müşrik, yahudi ve hristiyanlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'e düşmanlıkta ortak olunca, işte bu yön onların birleşmelerine ve birbirlerine yaklaşmalarına sebep olmuştur. Bu da onların, dinlerinden ötürü bu düşmanlıkta birleşmediklerini gösterir. Zira onlardan herbiri, diğerinin dinini şiddetle reddeder. Bu, onların o düşmanlığının sırf hased, azgınlık ve inad yüzünden olduğuna delalet eden delillerden birisidir.

Müslümanların Birbirleriyle İlgisizliği Yeryüzünü Bozar

Daha sonra Allah Teâlâ bu hükmünü beyan edince, إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ *"Eğer siz bunu yapmazsanız, yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat olur"* buyurmuştur. Bu, "Şayet siz, size daha önce bahsedilen tafsilatlı hükümlerde size emrettiğim şeyleri yapmazsanız, yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat meydana gelir" demektir. Bu fitne ve fesat birkaç yönden izah edilir:

1) Müslümanlar, eğer kendilerinin zayıf, sayılarının az, kâfirlerin ise güçlü ve sayılarının çok olduğu bir zamanda kâfirlere karışacak olurlarsa, çoğu zaman bu karışma müslümanların kâfirlere iltihak etmelerine (onlar içinde erimelerine) sebep olur.

2) Eğer müslümanlar darmadağınık olsalardı, onlardan böyle büyük bir cemaat

(devlet) meydana gelmezdi. Böylece bu da kâfirlerin, onlara karşı cesaretlenmelerine sebep olurdu.

3) Müslümanların topluluğu, sayıca ve hazırlıkça gün be gün artınca, bu; onların üzerinde oldukları dine daha fazla bağlanmalarına; muhaliflerin de onlara katılma arzularının artmasına sebep olur.

Bil ki Allah Teâlâ, bu üçüncü kısmı da zikredince, tekrar birinci ve ikinci kısma dönerek وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ *"İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler, muhacirleri barındıranlar, ve onlara yardım edenler... İşte gerçek mü'min olanlar bunlardır. Mağfiret ve uçsuz bucaksız rızık da onlarındır"* buyurmuştur. Bil ki bu ifade bir tekrar değildir. Zira Hak Teâlâ, onlardan, ilk önce kendileriyle ilgili hükmü açıklamak için zikretmiştir.. Bu hüküm, onların birbirlerine karşı velâyetleri, yardım ve destekleridir. Daha sonra burada, Allah Teâlâ onları, şanlarının ve derecelerinin çok büyük ve yüce olduğunu bildirmek için zikretmiştir. Bunu şu iki bakımdan izah ederiz:

a) Onların yeniden zikredilmeleri, onlara daha fazla önem verildiğini gösterir. Bu ise, bir şerefi ve bir saygıyı gösterir.

b) Allah Teâlâ burada onları şu üç yönden medh-ü senâ etmiş olmaktadır:

1) Ayetteki, *"İşte gerçek mü'min olanlar bunlardır"* ifadesi ile yapılan medih... Buradaki, *"İşte mü'min olanlar bunlardır"* ifadesi hasr manasını ifade eder. Ayetteki, *"gerçek"* sözü de, onların, dinleri yolunda haklı ve muhakkik olmakla iyice mevsuf olduklarını ifade eder. Durum hakikatte böyledir. Çünkü dini hususunda "muhik" olmayan, geçmiş dinlerini terketmeye, çoluk çocuğundan ve vatanından ayrılmaya, bu uğurda canını ve malını harcamaya katlanamaz, bütün bu hususlarda yarışanlardan ve ileri gidenlerden olamaz.

2) Ayetteki, *"Mağfiret onlarındır"* kısmının ifade ettiği medih... Bu ifadede "mağfiret" lafzının nekire getirilmesi tıpkı, *"Andolsun sen o yahudileri hayata, insanlardan daha düşkün bulursun"* (Bakara, 96) ayetindeki "hayat" kelimesinin, o yahudilerce dünya hayatının mükemmel kabul edildiğine delâlet edişi gibi, bu mağfiretin de mükemmel olacağını gösterir. Buna göre mana, "Onlar için, bütün günahlardan ve kovuşturmalardan uzak, tam ve mükemmel bir mağfiret vardır" şeklindedir.

3) Ayetteki *"Kerim (uçsuz bucaksız bir) rızık da onlarındır"* kısmının ifade ettiği medih. Bu ifade ile, çok yüce ve kıymetli mükâfaatlar kastedilmiştir.

Neticè olarak diyebiliriz ki Allah Teâlâ, onların gerek dünyevî, gerekse uhrevî hususlardaki hallerini anlatıp ortaya koymuştur.

Dünyevî olanlara gelince, Cenâb-ı Hak onları, *"İşte gerçek mü'min olanlar bunlardır"* diye tavsif etmiştir.

Uhrevî olanlara gelince, bundan murad ya ikâbı gidermek, ya da mükâfaatı vermektir. İkabı (cezayı) giderme, ayette *"Mağfiret onlarındır"* buyruğu ile; mükâfaat verme de, *"uçsuz bucaksız rızık da onlarındır"* ifadesi ile anlatılmıştır. Bu yüce saadetler, ancak o mü'minlerin dünyada maddî lezzetlerden yüz çevirip, çoluk çocuğunu ve vatanını terkedip bu uğurda canını ve malını harcaması ile gerçekleşir. İşte bu da, mutluluğu elde etmenin yolunun, ancak bu maddî şeylerden yüzçevirme ile olacağına dikkat çekmektedir.

Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındaki mü'minlerin dördüncü kısmı, hicret hususunda Hz. Peygamber'le beraber hareket etmeyip, daha sonra hicret etmiş olurlar. Bu, Hak Teâlâ'nın وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ *"Sonradan iman edip de, hicret ve sizinle beraber cihad edenler de sizdendir"* buyruğu ile anlatılanlardır. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Hicretin İkinci Dönemi

Alimler, Hak Teâlâ'nın **min ba'dü** ifadesiyle neyin murad edildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. **Vâhidî, İbn Abbas**'ın bu ifadeye, "Hudeybiye'den sonra..." manasını verdiğini nakletmiştir ki, bu da ikinci hicrettir. Bu ifadeye, "Bu ayet indikten sonra.." ve, "Bedir Gününden sonra..." manaları da verilmiştir ki, en doğru olan, bundan muradın, birinci hicretten sonra hicret eden kimseler olmasıdır... İşte bunlar, *"güzelce tâbi olanlar"* diye bahsedilenlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"onlara güzelce tâbi olanlar yok mu, Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'dan razı olmuşlardır"* (Tevbe, 100) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

En doğru olan, hicretin Mekke'nin fethi ile sona ermiş olmasıdır. Zira, Mekke fethedilince, orası İslâm beldesi olmuştur. **Hasan el-Basrî** de şöyle demektedir: "Hicret, hiçbir zaman sona ermez." Hz. Peygamberin *"Fetihten sonra hicret yoktur!"* buyruğuna gelince, bununla hususî hicret murat edilmiş olup, bu, Mekke'nin fethi ve İslâm'ın kuvvet bulması ile sona ermiştir. Ama, herhangi bir zamanda bir beldede mü'min kimseler bulunur, sayıları da az olur, onların kâfirlerle birlikte bulunmaları sebebiyle, kâfirlerin güç ve kuvveti artıyor; müslümanların o beldeden hicret etmeleri ve diğer bir beldeye geçmeleri halinde de kâfirlerin bu güç ve kuvvetleri za'afa uğruyorsa, işte bu durumda, **Hasan el-Basrî**'nin dediğine göre, onların hicret etmeleri gerekir. Zira, (Hz. Peygamberin) Mekke'den Medine'ye hicretinden illet ve sebebin aynısı, bu durumdaki kimseler hakkında da tahakkuk etmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın *"onlar da sizdendir"* ifadesi, bu kimselerin derecesinin, önceden hicret eden ilk muhacirlerin derecesinden düşük olduğuna delâlet eder. Çünkü, Allah Teâlâ bunları onlara katmış ve onları şereflendirme sadedinde, bu ikincileri birincilerden saymıştır. Şayet, birinci kısmı teşkil edenlerin dereceleri daha üstün olmasaydı, böyle bir mana doğru olmazdı. Allah Teâlâ'nın, bu ayetlerde zikretmiş olduğu dört kısmın izahı bundan ibarettir.

Akrabalık Hukuku

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ *"Akrabalar, Allah'ın kitabınca birbirine daha yakındırlar"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"İşte onlar birbirinin velileridir"* buyruğu ile, mirastaki velîliğin kastedildiğini söyleyenler, bu ikinci ayetin mirası neshettiğini söylemişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ bir önceki ayette, verâsetin, hicret ve nusret (yardım) sebebiyle olduğunu beyân etmişti. Şu anda ise, bu durum mensûh olmuştur. Binâenaleyh, verâset, ancak akrabalık sebebiyle meydana gelebilir. O'nun, *"Allah'ın kitabınca..."* ifadesiyle de, Nisa sûresinde bahsedilen hisseleri, payları murad edilmiştir.

Ama, o ayetteki velâyeti, yardım etmek, birbirlerini sevmek ve ta'zim etmek manalarıyla tefsir edenlere gelince onlar şöyle demişlerdir: "O ayette bahsedilen velâyet, miras sebebiyle meydana gelen velâyete de muhtemel olunca, Allah Teâlâ işte bu ayette, -delilin tahsis ettiği durumlar hariç- varis olmanın, ancak akrabalık sebebiyle meydana gelebileceğini beyan etmiştir. Binâenaleyh, işte bu ayetin maksadı böyle bir düşünceyi izâle etmektir. " Bu görüş daha evlâdır. Zira, gereksiz ve zarûret olmaksızın neshi, mensûh ayetlerin sayısını arttırmak caiz değildir.

İKİNCİ MESELE

Şia'nın Bu Ayete Tutunmak İstemesi

Muhammed İbn Abdullah İbn Hasen İbn Hasan İbn Ali İbn Ebî Tâlib (r.a), Ebû Ca'fer el-Mansûr'a: "Allah'ın Resûlünden sonra imamın **Ali İbn Ebî Tâlib** olduğu hususuna dair yazmış olduğu mektupta bu ayetle istidlâl ederek şöyle demiştir: وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ *"Akrabalar, birbirine (...) daha yakındırlar"* ayeti, velâyetin bulunduğuna delâlet eder. Halbuki bu ayette, bu evleviyyetin sâbit olduğu hususunda muayyen bir ifâde yer almamıştır. Binâenaleyh, delilin tahsis ettiği durumlar hariç, bunu bütün durumlara hamletmek gerekir. Delilin bulunması esnâsında ise, bu ayetin hükmüne, imâmet meselesi de girer. **Hz. Ebu Bekr**'in, "ulû'l-erhâm"dan olduğu da söylenemez. Zirâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Hz. Ebu Bekr**'e, kavme tebliğ etsin diye Berâe sûresini verdiği, daha sonra da,

arkasından **Ali**'yi göndererek, bu tebliğcinin **Ali** olduğunu emrederek, "*Bunu ancak, benden (benim ehlim ve âlimden) olan birisi yerine getirecektir*" dediği nakledilmiştir. Bu da, **Ebu Bekr** (r.a)'in Hz. Peygamber'in ehlinden olmadığına delâlet eder." İşte, bu ayetle yapılan istidlâlin izahı budur.

Cevap: Şayet bu delâlet doğru ve yerinde olsaydı, o zaman **Abbâs**'ın imâmete daha lâyık olması gerekirdi. Çünkü **Abbas**, Hz. Peygamber'e, **Ali**'den daha yakındır. İşte **Ebu Cafer el-Mansûr** da, bunu bu şekilde cevaplandırmıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Zevi'l-Erhâm'ın Mîrası

Ebû Hanîfe (r.h)'nin arkadaşları, "zevi'l-erhâm"ın mirasçı kılınmaları hususunda, bu ayete tutunmuşlardır. Bizim (Şâfiî) alimleri de buna, şu şekilde cevap vermişlerdir: Hak Teâlâ'nın, "*Akrabalar, birbirine (...) daha yakındırlar*" buyruğu, bu yakınlığın, daha yakın olmanın, hangi şeyde (kimde) bulunduğu hususunda mücmel bir ifadedir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, "*Allah'ın kitabınca...*" buyurunca, bu, "Allah'ın, kitabında beyan etmiş olduğu hükme göre.." manasında olmuş olur. Böylece, bu daha yakın olma hali, Allah Teâlâ'nın, kitabında beyan etmiş olduğu hükümlerle kayıtlanmış olur. Halbuki o hükümler, sadece "asabe"nin mirasına dair hükümlerdir. Binâenaleyh, bu mücmel ifadeden, sadece bunun murad edilmiş olması gerekir. Böylece bu ifadenin hükmü, "zevi'l-erhâm"ın mirasçı olmasıyla alâkalı olmaz.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu sûreyi bitirirken, إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ "*Allah, her şeyi hakkıyla bilendir*" buyurmuştur. Bu, "bahsettiğim ve mufassalan açıkladığım bu hükümlerin tamamı, bir hikmet, bir sevâp, doğruluk ve bir salâhtır, kurtuluştur. Bu hükümlerde, abes ve bâtıl namına bir şey yer almamıştır. Zira bütün malûmatı bilen, ancak doğru olana hükmeder. Bunun bir benzeri de, meleklerin, "*Orada bozgunculuk edecek, kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın?*" (Bakara, 30) dediklerinde, Cenâb-ı Hakk'ın, onlara cevap vererek, "*Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim*" (Bakara, 30) buyurmuş olmasıdır. Bu, "Siz, benim, bütün malûmatı bildiğimi bildiğinize göre, bilin ki benim hükmüm, yanılma ve hatadan münezzeh olur" demektir. İşte burada da böyledir. Allah, en iyi bilendir.

Hamd ve şükür, Allah'ın lâyık ve müstehak olduğu bir şekilde, ancak O'nadır. Bu sûrenin tefsiri, Hicrî 601 senesinde, Ramazanın birinci gününde, Bağdân denilen bir köyde tamamlandı. Biz Allah'dan, zamanın korkunç ve şiddetli belâlarından, zulüm ve hızlân sahiplerinin hile ve tuzaklarından bizi kurtarmasını niyaz ediyoruz. Zira O, **el-Meliku'd-Deyyân**'dır. O'nun salât ve selâmı,Rahmân'ın habîbi, çeşitli mûcize ve burhanların sahibi Muhammed Mustafa'ya olsun.

★ ★
★

TEVBE SÛRESİ

•

Bu sûre -son iki ayeti müstesnâ- Medenî'dir
Son iki ayet ise Mekkî'dir.
Ayet sayısı 129 olup,
Mâide sûresinden sonra nazil olmuştur.

•

Bu Sûrenin Diğer İsimleri

بَرَآءَةٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ۝ فَسِيحُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَٱعْلَمُوٓا۟
أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى ٱللَّهِ وَأَنَّ ٱللَّهَ مُخْزِى ٱلْكَٰفِرِينَ ۝

"Allah ve Resûlünden, muahede yapmış olduğunuz müşriklere ültimatomdur: Ey müşrikler, haydi yeryüzünde dört ay daha dolaşın. Bilin ki siz Allah'ı aciz bırakabilecekler değilsiniz. Allah muhakkak ki kâfirleri rüsvay edecektir"

(Tevbe, 1-2).

Keşşâf sahibi şöyle demektedir: "Bu sûrenin pekçok ismi vardır. Meselâ **Berâe, Tevbe, Mukaşkışe, Muba'sire, Müşerride, Muhziye, Fâdiha, Musîre, Hâfire, Münekkile, Müdemdime** ve **Sûretu'l-Azâb.**" **Keşşâf sahibi,** sözüne devamla şöyle der: "Zira bu sûrede, mü'minlerin tevbelerinin kabûlünden ve tevbeye muvaffak kılınmalarından bahsedilmektedir.

Bu sûreye, nifaktan uzaklaştırdığı için **Mukaşkişe,** münafıkların iç yüzlerini deşeleyip ortaya serdiği için **Müba'sire,** ve o gizlilikleri meydana çıkardığı için **Müsîre;** onları eşelediği için **Hâfire;** münafıkları rüsvay ettiği için **Muhziye;** onları cezalandırdığından **Münekkile;** ürküttüğü için **Müşerride** denilmiştir.

Huzeyfe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sizler bu sûreye, Tevbe sûresi adını

veriyorsunuz. Allah'a yemin olsun ki bu sûre, hiç kimseyi hariç bırakmaksızın herkesi sarsmış ve sorgulamıştır."

İbn Abbas'tan da, bu sûre hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu sûre, **Fâdıha** (münafıkların sırlarını ortaya döküp, onları rezil rüsvây eden)dir. Bu sûre, hep münafıklar hakkında nazil olmuş ve onların durumuyla ilgilenmiştir. Öyle ki biz, nerdeyse hiç kimseyi dışarda bırakmayacağından endişelendik. Enfâl Sûresi Bedir; Haşr Sûresi de, Benî Nadîr hakkında nazil olmuştur."

Tevbe Sûresinin Başında Besmelenin Bulunmayışının Hikmeti

Şayet, "Bu sûrenin başına, besmelenin yazılmayışının sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

Birinci izah: İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben, **Osman İbn Affân**'a şöyle dedim: "Sizin, Mîûn'dan olan Berâe (Tevbe) sûresiyle, Mesânî'den olan Enfâl sûresini birleştirerek araya besmele koymamanızın sebebi nedir?" Bunun üzerine **Hz. Osman** şöyle dedi: "Hz. Peygamber (s.a.s), her ne zaman kendisine bir sûre nâzil olsa, *"Onu, falan yere koyun!"* derdi. **Berâe suresi** ise Kur'an'ın en son nazil olan sûrelerindendir. Dolayısiyle Hz. Peygamber, onun nereye konulacağını beyân etmeden irtihâl etti. **Berâe sûresi** ile **Enfâl Sûresi**'nin anlattıkları hususlar birbirine yakın olduğu için, bu iki sûre peşpeşe yazılmıştır. " **Kâdî** şöyle demektedir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu sûrenin, Enfâl suresinin peşinden gelen bir sûre olduğunu beyan etmediği söylenemez. Zira Kur'an, gerek Allah, gerekse Resûlü tarafından nakledildiği biçimde tertib edilmiştir. Binâenaleyh şayet biz, bazı sûrelerin tertibinin Allah'dan, yani vahiy yoluyla olmadığını caiz görürsek, aynı şeyi diğer sûreler ve tek bir sûrenin ayetleri hakkında da caiz görebiliriz. Halbuki bunu caiz görmek ise, İmâmiyye'nin, "Kur'an'da fazlalık ve noksanlıklar vardır" şeklindeki iddiasını benimseyip caiz görmek manasına gelir. Bu da, Kur'an'ı hüccet olmaktan çıkarır. Aksine, doğru olan, Hz. Peygamber'in vahye dayanarak, Enfâl sûresinden sonraya koyma emrini vermiş olması ve sûrenin başındaki besmeleyi de, onun yine vahye dayanarak hazfetmiş olmasıdır."

İkinci izah: Bu konudaki ikinci izah da **Ubeyy İbn Ka'b**'den rivâyet edilen şu hususdur: O şöyle demiştir: "Ashâb, şundan ötürü bu zanna kapılmıştı: Enfâl sûresinde ahidler zikredilmiş, Berâ'e sûresinde ise ahidlerin geri alınması meselesi bulunmaktadır. İşte bu yüzden, o sûreler yanyana konulmuştur."

Aynı soru burada da söz konusudur.

Çünkü bu izah ancak biz, "ashâb, bu sûreyi, işte bu sebepten dolayı kendiliklerinden Enfâl sûresinden sonraya koymuşlardır" dediğimizde tamam olur.

Üçüncü İzah: Sahâbe, Enfâl ve Tevbe sûrelerinin, tek sûre mi, yoksa iki ayrı sûre mi olduğu hususunda ihtilâf etmiştir. Bu cümleden olarak bazıları şöyle demişlerdir: "Bu iki sûre, tek bir sûredir. Zira, her iki sûre de savaş hakkında nazil olmuş olup, bu iki sûrenin toplamı da, yedi uzun sûrelerden olmuş olur ki, bunların sayısı da böylece yediye bâliğ olmuş olur. Bunlardan sonra da, Mîunlar (ayet sayısı yüz civarında olanlar) gelirler. " Bu görüş açıktır. Zira, bu iki sûre beraberce, 206 (ikiyüzaltı) ayet olup, her ikisi de tek bir sûre durumundadır. Ashabtan bazısı da bu iki sûrenin, ayrı ayrı iki sûre olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh, sahâbe arasında bu konuda bir ihtilâf zuhur edince onlar, "Bu iki sûre, ayrı ayrı iki sûredir" diyenlerin görüşüne dikkat çekmek için, aralarında bir boşluk bırakmışlar; "bu iki sûre, tek bir sûredir" diyenlerin görüşüne de dikkat çekmek için, bu iki sûre arasına besmeleyi yazmamışlardır. Bu görüşe göre de, bizim, **İmamiyye**'nin mezhebini caiz görmemiz gerekmemiş olur. Bu böyledir, zira sahâbe arasında bu hususta bir karışıklık, bir kapalılık meydana gelince, onlar bu iki görüşten birisine kesinlikle hüküm vermeyip, bu kapalılığın her zaman sözkonusu olduğuna delâlet edecek bir şekilde muâmelede bulunmuşlardır. Binâenaleyh onlar, bu kadarcık bir şüphede müsamahalı davranmayınca, "adam sende!" demeyince, bu, onların Kur'an'ı tahrif ve tağyirden koruma hususunda ne kadar titiz olduklarına ve ne kadar şedîd, müsamahasız olduklarına delâlet eder ki, bu da İmâmiyye'nin görüşünü iptâl eder.

Dördüncü İzah: Allah Teâlâ, Enfâl sûresini, mü'minlerin birbirlerini dost edinmelerinin ve kâfirlerden de tamamiyle uzak durmalarının gerekliliğini belirterek sona erdirmiştir. Daha sonra da, işte Cenâb-ı Hak bu hususu, *"Allah'dan ve Resûlünden bir ültimatomdur"* (Tevbe, 1) ayetiyle açıkca beyân etmiştir. Bu, daha önceki sözün bir tekidi ve onun ifade edilmesi mahiyetinde olunca, aralarına bir fasılanın girmesi gerekmiştir. Binâenaleyh, bu iki sûrenin başka başka sûreler olduğuna dikkat çekmek için, aralarına bir fasıla sokulmuş; bu mananın, bizzat o mananın aynısı olduğuna dikkat çekmek için de, aralarında Besmele'nin yazılması terkedilmiştir.

Beşinci İzah: İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "**Hz. Ali** (r.a)'ye, "Bu iki sûre arasında niçin Besmele yazılmadı?" diye sorduğumda, o, "çünkü Besmele bir emândır (emniyeti ifade eder). Halbuki bu sûre kılıçla vuruşma ve ahidlerden vazgeçmeyi emretmiş olup, bunda bir emân manası yoktur" dedi." Rivayet olunduğuna göre, **Süfyan b. Uyeyne** aynı şeyi söyleyerek, bu hususu, *"Size müslümanca selam verene, dünya hayatının geçici menfaatini isteyerek, "Sen mü'min değilsin" demeyin"* (Nisa, 94) ayetini delil getirerek te'kid etmiştir. Ona, "Hz. Peygamber (s.a.s), harbî olan kâfirlere Besmele ile mektup yazmıyor muydu?" denildiğinde, şu cevabı verdi: "Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onları, direkt olarak

Allah'a davet etmesidir. Bu durumda Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlarla olan ahidlerini bir tarafa atması söz konusu değildir. Baksana O (s.a.s), mektubunun sonunda, *"Allah'ın selâmı, hidayete tâbi olanlaradır"* diye yazıyordu. Ama bu sûre savaşma hükmünü ve ahidlerden vazgeçme hükmünü ihtiva etmektedir. Binâenaleyh bu ikisi arasındaki fark ortaya çıkmaktadır.

Altıncı İzah: Alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Belki de Allah, bazı kimselerin, besmelenin Kur'an'dan olduğu hususunda münakaşa edeceklerini bildiği için, besmelenin her sûrenin başında bir ayet olduğuna ve onun, bu sûrenin başında, bir ayet olmadığına, bu sebeple yazılmaması gerektiğine dikkat çekmek için pek yerinde olarak yazılmamasını emretmiştir. Bu da, besmelenin diğer sûrelerin başına yazıldığı için onun her sûreden bir ayet olması gerektiğine delâlet eder.

بَرَآءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ اِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ۝ فَسِيحُوا فِي الْاَرْضِ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَاعْلَمُوآ اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِ وَاَنَّ اللّٰهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ

"Allah ve Resûlünden muahede yapmış olduğunuz müşriklere ültimatomdur: (Ey müşrikler, haydî) yeryüzünde dört ay daha dolaşın. Bilin ki siz Allah'ı aciz bırakabilecekler değilsiniz. Allah, muhakak ki kâfirleri rüsvay edecektir" (Tevbe, 1-2) ayet-i kerimesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Berâe Kelimesinin Manası

Berâe kelimesinin manası, ilgi ve alâkanın kesilmesi, bağın sona ermesi demektir. "Aramızdaki münasebetler kesildi; aramızda herhangi bir ilgi kalmadı!" manasında olmak üzere, بَرِئْتُ مِنْ فُلَانٍ اَبْرَأُ ــ بَرَاءَةً denilir. İşte, yine bu manada olmak üzere, بَرِئْتُ مِنَ الدَّيْنِ "Borçtan kurtuldum" denilir.

Hak Teâlâ'nın, bu ayetin başındaki **berâe** kelimesinin merfû okunması hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu kelime, mahzûf bir mübtedânın haberidir. Yani, هٰذِهِ بَرَاءَةٌ demektir. **Ferrâ** şöyle demektedir: "Bunun bir benzeri de senin, güzel bir adama bakarak, جَمِيلٌ وَاللّٰهِ "Güzel, vallahi..." demendir. Yani, هٰذَا جَمِيلٌ وَاللّٰهِ "Bu, vallahi güzeldir" demektir. Lafzatullahın başındaki **min** harf-i cerri, ibtidâ içindir. Buna göre mânâ, "Bu, Allah ve Resûlünden, antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere ulaşan, gelen bir ültimatomdur" şeklinde olur. Bu, tıpkı senin, كِتَابٌ مِنْ فُلَانٍ اِلَى فُلَانٍ "Bu, falancadan falancaya bir mektuptur.." demen gibidir.

b) بَرَآءَةٌ lafzının mübtedâ, مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ ifadeleri mübtedânın sıfatı, اِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ

ifadesinin de, mübtedânın haberi olmasıdır. Bu, senin tıpkı, رَجُلٌ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ فِي الدَّارِ "Temîmoğullarından olan bir adam, evdedir" demen gibidir.

Eğer: "Berâetin, Allah ve Resûlüne; muâhedenin de müşriklere izafe edilmiş olmasının sebebi nedir?" diye sorulacak olursa biz deriz ki: Allah, müşriklerle andlaşma hususunda müsaade vermiştir.. Böylece de müslümanlar, Allah'ın Resûlüyle birlikte bir araya geldiler ve o müşriklerle muahede yaptılar. Daha sonra da müşrikler, ahdi bozdular. Bunun üzerine Allah da, onların ahdini bir kenara atıp artık tanımamayı vâcib kıldı. Bu sebeple müslümanlar, kendilerini bundan sakındıran şeye muhatap oldular da, onlara "Allah ve Resûlullah'ın, sizin müşriklerle yapmış olduğunuz andlaşmalardan berî ve uzak olduğunu bilesiniz..." denildi.

İKİNCİ MESELE
Yapılmış Muahedenin İptal Edilmesi

Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) **Tebük Seferi**'ne çıktığında, münafıklar geri kalarak asılsız ve yalan haberler uydurunca, müşrikler ahidlerini bozdular. Bunun üzerine, Allah'ın Resûlü onlarla olan ahidleri iptal ederek, durumdan da kendilerini haberdar etti.

Şayet, "Hz. Peygamber'in, ahdini bozması nasıl caiz olur?" denilirse, biz deriz ki:

Ahid, ancak şu üç sebepten dolayı bozulabilir:

a) Peygamber aleyhinde, o müşrikler tarafından gizli bir hainlik tertip edildiğinin ortaya çıkması. Peygamberin de, onların vereceği zarardan endişelenerek, böylece, ahdin bozulduğunu onlara da bildirmek için, peygamberin ahdini tanımaması. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Eğer muâhede eden bir topluluğun hainliğinden endişeye düşersen, hak ve adâlet üzere durumu kendilerine bildir ve ahidlerini at..."* (Enfâl, 58) ve, *"Onlar, içlerinden kendileriyle muâhede ettiğin kimselerdir ki, muahededen sonra her defasında ahidlerini bozarlar"* (Enfâl, 56) buyurmuştur.

b) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, andlaşma yaparken, bazı kimselere, zikredilen müddet hususunda, Allah'ın ahdin sona erdiğini emretmesine kadar, o ahdi tanıyacağını şart koşmuş olmasıdır. Binâenaleyh Allah Teâlâ, aralarındaki ahdin sona ermesini emredince, işte bu şarttan dolayı ahid de sona ermiş olur.

c) Ahdin, bir zamana bağlanmış olmasıdır. Buna göre o müddet sona erince, ahid de sona ermiş olur.

Bu "berâet"in ortaya konulmasından maksat ise, o müşriklerle, peygamberin tekrar ahid yapmayacağını ve onlarla savaşmaya azimli olduğunu ortaya koymaktır. Bu üç halin dışında ahdi bozmak, kesinlikle caiz değildir. Çünkü bu, bir zulüm ve

va'adinden dönmek gibi olmuş olur. Halbuki, Allah ve Resûlü böyle bir şeyden berî ve uzaktırlar. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak: *"Muâhede yaptığınız müşriklerden size hiçbir eksiklik yapmamış düşmanlarınızdan hiçbir kimseye aleyhinizde yardım etmemiş olanlar bu hükümden müstesnadır.. O halde onların müddetleri bitinceye kadar ahidlerini tamamlayın "* (Tevbe, 4) buyurmuştur. Bazı kimseler hariç, müşriklerin pekçoğunun ahidlerini bozdukları da söylenmiştir. Bozmayanlar ise, **Damra** ve **Kinâneoğullarıdır.**

ÜÇÜNCÜ MESELE
Ültimatomun Hz. Ali Tarafından Müşriklere Tebliği

Rivâyet olunduğuna göre Mekke, hicretin sekizinci yılında fethedildi. O sırada Mekke Emîri **Attâb İbn Useyd** idi. Bu sûrenin inişi ise, hicretin dokuzuncu yılında olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), hicretin dokuzuncu yılında **Hz. Ebu Bekr**'i hacc emîri tayin etmişti. Bu sûre nâzil olunca, Hz. Peygamber, bu sûreyi haccda bulunanlara okuması için **Hz. Ali**'ye talimat verdi.. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e: "Keşke, bu sûreyi **Ebû Bekir**'e gönderseydin de, o okusaydı!" denildiğinde Hz. Peygamber, *"Bunu benim akrabamdan olan birisinin îfa etmesi iyi olur"* dedi.

Hz. Ali yaklaşınca, **Ebu Bekir** bir deve böğürtüsü duydu. Bunun üzerine o durarak: "Bu, Resûlullah'ın devesinin sesidir" dedi. **Hz. Ali, Hz. Ebu Bekr**'e katılınca, **Hz. Ebu Bekir:** "Emir mi, oldun; yoksa, memûr musun?" deyince, **Hz. Ali:** "Memur!" dedi.. Sonra da, beraberce yürüyüp gittiler. Terviye gününden önce, **Ebu Bekr** bir hutbe îrad etti ve haccdakilere, haccın menâkisikinden (hükümlerinden) bahsetti. Kurban bayramının birinci günü, Cemretü'l-Akabe'nin yanında da, **Hz. Ali** ayağa kalktı ve: "Ey nâs! Ben size, Allah'ın Resûlünün elçisi olarak gelmiş bulunmaktayım " dedi. Bunun üzerine onlar: "Niçin?" dediler. **Hz. Ali** bunun üzerine onlara, (bu sûreden) otuz veya kırk ayet okudu. **Mücâhid**'den bunun onüç ayet olduğu da rivayet edilmiştir.. Daha sonra da **Hz. Ali:** "Ben şu dört şeyi açıklamakla emrolundum:

1) Bu yıldan sonra hiçbir müşrik, bu Beytullah'a yaklaşamaz.

2) Hiç kimse, çıplak olarak Kâbe'yi tavaf edemez.

3) Cennete ancak mü'min olanlar girer.

4) Ahdi olan herkese verilmiş olan mühlete riayet edilir."

Bunun üzerine onlar: "**Ey Ali,** bizim, ahidlerimizi geri aldığımızı, bizimle o peygamber arasında mızrakla vuruşma ve kılıçla savaşmanın dışında, bir ahdin bulunmadığını amcanoğluna ulaştır, tebliğ et!" dediler.

Tebliğ İşinin Hz. Ali'ye Verilmesinin Sebebi

Alimler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, hangi sebepten dolayı **Hz. Ali**'ye, bu sûreyi onlara okumayı emrettiği ve bu mesajı onlara tebliğ ettirdiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak onlar şöyle demişlerdir: Bunun sebebi şudur: Ahid yapmayı ve onu bozmayı, kişinin ancak akrabasından olan bir kimsenin üstlenmesi, bir Arap örfü idi. Binâenaleyh, bunu şayet **Ebu Bekir** deruhte etmiş olsaydı, o zaman onlar: "Bu, ahdi bozma hususunda bizim bildiğimiz âdetin hilâfınadır" diyebilir ve bundan dolayı, bunu kabûl etmeyebilirlerdi. Bunun üzerine, **Hz. Ali**'nin bu işi üstlenmesi ile, onların bu tür mazeretleri ortadan kalkmış oldu.

Şu da ileri sürülmüştür Hz. Peygamber (s.a.s), hacc emîrliğini **Hz. Ebu Bekir**'e verince, kalblerini hoşnut etmek ve etrafını gözetmek için, tebliğ işini de **Hz. Ali**'ye vermiştir.

Şu da ileri sürülmüştür: Hz. Peygamber **Hz. Ebu Bekir**'i hacc mevsiminin emîri olarak tayin etti; arkasından da bu mesajı tebliğ etmek üzere **Hz. Ali**'yi gönderdi. Böylece, **Hz. Ali, Hz. Ebu Bekr**'in arkasında namaz kılmış oldu ki, bu hareket tarzı âdeta, **Hz. Ebu Bekir**'in imâmetine (halifeliğine) dikkat çekmek gibi oldu. Allah en iyisini bilendir.

Câhız da bunu ortaya koyarak, şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Ebu Bekir**"i hacılara emîr olarak gönderdi ve onu hacc mevsiminin emîri tayin etti. **Hz. Ali**'yi de, insanlara, Berâe sûresinden birkaç ayet okuması için yolladı. Böylece **Ebu Bekir** imam, **Ali** de, imâma uyan kimse oldu. **Hz. Ebû Bekir** hutbe okudu, **Ali** de dinleyen oldu. **Ebu Bekir,** hacc mevsiminin emîri, hacıların önderi ve onların âmiri idi. Halbuki, **Hz. Ali** için böyle bir şey söz konusu olmamıştı.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Bunu, ancak akrabamdan olan bir kimse tebliğ eder"* şeklindeki sözü, **Hz. Ali**'nin, **Hz. Ebu Bekir**'den üstün tutulduğuna delâlet etmez. Ancak ne var ki, Hz. Peygamber Araplara, aralarında marûf olan, bilinen bir şekilde muamele etmiştir. Onların en büyük idarecisi, bir toplulukla andlaşma yaptığında ya da onlarla muâhededе bulunduğunda bu andlaşmayı ve muâhededе bulunmayı, ancak onun, meselâ kardeşi, amcası gibi, yakın akrabalarından birisi yapardı. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber bu sözü söylemiştir.

Müşriklere Dört Ay Mühlet Verilmesi

فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ *"Yeryüzünde dört ay daha dolaşın"* buyruğu hakkında birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Siyâhe kelimesi, az yiyip az içmekle beraber, yeryüzünde yürümek, uzun süre yürümek ve şehirlerden, mamur olanlardan uzak kalmadır. Yemeyi içmeyi terkettiği için, bu yönüyle de seyyaha benzediği için, oruç tutan kimseye de **"sâih"** denilir. Müfessirler, فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ ifadesine, "Yeryüzünde, istediğiniz gibi yürüyün, gezin dolaşın..." manasını vermişlerdir. Halbuki bu, bir emir değildir. Aksine bundan maksat, mübahlık, mutlaklık ve emânın tahakkuk edip, korkunun da zâil olduğunu bildirmektir. Yani, "Bu müddet içinde siz, öldürülmekten ve savaşmaktan eminsiniz" demektir.

Bu Süreden Maksat

İkinci bahis: Müfessirler şöyle demektedirler: "Bu, Allah tarafından müşriklere dört aylık bir mühlet tanımadır." Dolayısiyle "Muâhedesinin müddeti dört aydan daha fazla olan kimseler, süreyi dört aya indirdiler.. Andlaşma müddetleri dört aydan az olanlar da, onu dört aya çıkardılar. Bu duyurunun maksadı ise şunlardır:

a) Onların, kendi kendilerine düşünmeleri, bu iş (yani İslam gerçeği) kendi lehlerine olarak ihtiyatlı tutumu izlemeleri ve bu müddetten sonra, kendileri için sadece şu üç şeyin (İslâm'a girmek, yahut cizye vermek yahud da kılıçı kabul etmek) söz konusu olacağını bilmeleridir. Böylece bu durum onları, İslâm'ı açıktan açığa kabul etmeye sevketmiş olur.

b) Ahdi bozmanın, müslümanlara izafe edilmemesi.

c) Allah'ın, cihadı, bütün müşriklere teşmil etmeyi, yaygınlaştırmayı dilemiş olmasıdır. Böylece Cenâb-ı Hak, ültimatomu da herkese tamîm etmiş ve onlara dört aylık bir süre tanımıştır. Bu da, İslâm'ın kuvvet bulması ve kâfirlerin korkutulması için olmuştur. Bu ise ancak, ahidlerin bozulması ile gerçekleşebilir.

d) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, gelecek yılda hacc yapmayı murad etmiş olmasıdır. Böylece Hz. Peygamber, çıplak tavaf yapanları müşahade etmemek için, bu ültimatomu, berâeti izhâr etmekle emrolunmuştur.

Üçüncü bahis: İbnu'l-Enbarî şöyle demektedir: "Hak Teâlâ'nın **fe-sîhû** emrinin başında bir kavl fiili gizli olup, buna göre kelamın takdiri فَقُلْ لَهُمْ سِيحُوا "onlara, yeryüzünde dört ay daha dolaşınız" de!" şeklindedir. Veyahut da bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı *"Rableri de onlara gayet temiz bir içecek içirmiştir. Bu şüphe yok ki sizin için bir mükâfattır. Sa'yiniz meşkur olmuştur "* (İnsan, 21-22) ayetinde olduğu gibi, gâibten muhâtaba geçiştir (iltifâttır)."

Dördüncü bahis: Alimler, bu dört ayın hangi aylar olduğu hususunda ihtilâf

etmişlerdir. **Zührî**'den şu rivâyet edilmiştir: "Berâe sûresi, şevvâl ayında nâzil olmuştur. O halde bu dört ay, Şevvâl, Zilka'de, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Bu ayların, Zilhicce'nin yirmisi ile, Muharrem, Safer, Rebîu'l-evvel ve Rebîulahir'den on gün olduğu da ileri sürülmüştür. Bu aylarda öldürme ve savaşmak haram kılındığı için, bu aylar **hurum** (haram aylar) diye adlandırılmıştır. Şu halde "**Eşhuru'l-hurum**" (haram aylar)da, öldürmek ve savaşmak haram olunca, bunlar, haram olmuş olurlar.

Şu da ileri sürülmüştür: Bu müddetin dilimlerinden, kısımlarından biri haram aylardan olduğu için, bu ayların hepsine "harâm" adı verilmiştir. Zira, Muharrem ayıyla berâber Zilhicce'nin yirmisi, haram aylara dahildir. Bu müddetin, Zilka'de'nin onundan başlayarak Rebîulevvelin onuna kadar devam ettiği de ileri sürülmüştür. Çünkü, o sene yapılan hacc, kendilerinde bulunan "nesî" (tehir etme, erteleme) uygulaması sebebiyle, o vakitte yapılmıştı. Daha sonraysa ertesi senede hacc, Zilhicce'de yapıldı; bu da Vedâ Haccı'dır. Bunun delili ise, Hz. Peygamber'in, أَلاَ إِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ *"Zaman döndü de, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki durumuna rücû etti..."*[35] şeklindeki ifadesidir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِ *"Bilin ki siz Allah'ı aciz bırakabilecekler değilsiniz"* buyruğuna gelince, bunun, "Bu zaman tanımanın, herhangi bir acziyyetten dolayı olmadığını; tevbe edenler tevbe etsinler diye, bir maslahat ve lütuftan dolayı olduğunu biliniz!.." manasında olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun "Allah'ı, hiçbir sûrette acze düşüremiyeceğinizi bilerek, geziniz, dolaşınız. " manasında olduğu da ileri sürülmüştür ki, bunun gayesi, "Ben size mühlet tanıdım; ve sizi serbest bıraktım, salıverdim. O halde, teçhizat ve hazırlık yapmaya dair yapılması mümkün olabilecek her şeyi yapınız. Zira, sizler Allah'ı acze düşürmezsiniz. Aksine Allah, sizi aciz bırakır ve sizin üzerinizde hükmünü yürütür " manasıdır: Bu ifadeye, "Bu mühlet, sizin Allah'ın elinden kaçıp kurtulamıyacağınız hususunda asla endişe duyulmadığını bilmeniz için verilmiştir. Zira siz, nerede olursanız olun, Allah'ın mülkünde ve O'nun hükümranlığı altındasınız " manası da verilmiştir.

Cenâb-ı Hak وَأَنَّ اللّٰهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ *"Allah muhakkak ki kâfirleri rüsvây edecektir"* buyurmuştur. **İbn Abbas**, ayette bahsedilen rezil rüsvay etmenin, kâfirlerin dünyada öldürülmeleri, âhirette de ilahî azaba dûçar olmalarıyla olacağını beyân etmiştir. **Zeccâc** da şöyle demektedir: "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlere karşı mü'minlere yardım edeceğini tekeffül etmesidir, üstlenmesidir. **İhzâ**, utandırıcı tarafları ortaya koyarak zelil kılma, alçaltma demektir. Bu kökten olan **hizy** ise "utardırıcı ceza" manasına gelir.

★ ★
★

35) **Buharî**, Bed'ü'l-Halk, 2; **Müslim**, Kasâme, 29 (3/1305).

Muhtıranın Mahiyeti

وَأَذَانٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِن تُبْتُمْ
فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣﴾

"Ve, bu Hacc-ı Ekber günü, Allah'dan ve Resûlünden insanlara şöyle bir ilâmdır: Allah ve Resûlü, müşrikleri himaye etmekten artık katiyyen uzaktır. Bununla beraber eğer tevbe ve rücû ederseniz; bu sizin için hayırlıdır. Eğer yüz çevirirseniz, şunu bilin ki, şüphesiz, siz Allah'ı aciz bırakabilecek değilsiniz. O küfredenlere acıklı bir azâbı müjdele!"

(Tevbe, 3).

Bil ki, Cenab-ı Hakk'ın, *"Allah ve Resûlünden muahede yapmış olduğunuz müşriklere ültimatomdur"* buyruğu müşriklere tahsis edilmiş tam bir cümledir. O'nun *"Ve bu, Hacc-ı Ekber günü, Allah'dan ve Resûlünden insanlara şöyle bir ilâmdır "* (Tevbe, 3) ifadesi de, birinci cümleye atfedilmiş diğer tam bir cümledir. Ve bu, bütün insanlar hakkında umumî bir ifadedir. Zira bu, bu hususla ilgili hükmün herkese gerekli olması bakımından mü'min ve müşrikin bilmesi gerekli olan şeylerdendir. Binâenaleyh mü'minin, savaşılabilecek zamanı, savaşmanın haram olduğu zamandan ayırdetmesi vâcibtir. Böylece Cenâb-ı Hak, bu bildiriyi, haber herkese ulaşsın ve yayılsın diye, "en büyük kalabalık" anlamına gelen "en büyük hacc günü"nde emretmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ezân Kelimesinin Manası

Ayette gece, **ezân** kelimesi, i'lâm, bildirmek demektir.. **Ezherî** şöyle demektedir: "Arapça'da, birine birşeyi bildirmek manasına: آذَنَهُ ــ أَوْذَنَهُ ــ إِيذَاناً denilir. O halde **"ezân"**, **izân** (bildirmek) yerine geçen bir isimdir. Hakikî masdar olan da **îzân**'dır. Namazın ezânı da bu manadadır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ buyruğunun manası, *"Bu, Allah ve Resûlünden sâdır olup insanlara ulaşan bir bildiri, bir ilamdır"* şeklindedir. Bu tıpkı senin, إِعْلَامٌ صَادِرٌ مِنْ فُلَانٍ إِلَى فُلَانٍ "Bu, falancadan falancaya hitaben bir ilâmdır, bildiridir" demen gibidir."

İKİNCİ MESELE
"Hacc-ı Ekber" Ne Demektir?

Alimler, hacc-ı ekber (en büyük hacc) gününün ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, **İkrime**'nin rivayetine göre, **İbn Abbas** (r.a) bunun, "arefe günü" olduğunu söylemiştir ki, bu aynı zamanda **Hz.**

Ömer, Sa'îd İbn el-Mühid'in görüşüdür. **Hz. Ali**'den gelen iki farklı rivayetin biri de bu manadadır. **Misver b. Mahreme**'nin rivayetine göre de Hz. Peygamber (s.a.s), arefe günü akşamı bir hutbe okuyarak: "*Şimdi bundan sonra biliniz ki bu hacc-ı ekber günüdür*" buyurmuştur.

Atâ'nın rivayetine göre, **İbn Abbas** (r.a), hacc-ı ekber gününün, Kurban Bayramı günü olduğunu söylemiştir. Bu, **Şa'bî, Nehâî** ve **Süddî**'nin de görüşüdür. **Hz. Ali**'den gelen ikinci rivayet de bu manadadır. **Muğîre b. Şu'be** ve **Sa'îd b. Cübeyr** de aynı görüşü ifade etmişlerdir.

Bu hususta üçüncü bir görüş de, **İbn Cüreyc**'in **Mücâhid**'den rivayet etmiş olduğu şu hususdur: **Mücahid,** hacc-ı ekber gününün, Mina günlerinin tamamı olduğunu söylemiştir. Bu, aynı zamanda **Süfyan es-Sevrî**'nin görüşüdür. O, şöyle derdi: "Hacc-ı ekber günü, Minâ günlerinin tamamıdır. Nitekim, hâdisenin cereyan ettiği zaman parçasının tamamı kasdedilerek mesela "Cemel günü" "Sıffın günü" denir. Çünkü bu harblerden herbiri, o savaş günlerinin hepsinde devam etmiştir.

Hacc-ı ekber gününün, "arefe günü" olduğunu söyleyenlerin delili, Hz. Peygamber'in اَلْحَجُّ عَرَفَةٌ *"Hacc Arafat'tan (ibarettir)"* [36] şeklindeki hadisidir. Bir de, hacc amellerinin en büyüğünün Arafat'ta vakfe yapmak olmasıdır. Çünkü Arafat'ta vakfe'ye yetişen, o senenin haccına yetişmiş olur ve ona yetişemeyen hacca yetişememiş olur. Binâenaleyh hacc, ancak o günde meydana gelir.

Hacc-ı ekber gününün, Kurban bayramı günü olduğunu söyleyenlerin delili şudur: "Çünkü tavaf, kurban, traş ve şeytan taşlamak gibi hacc amelleri ancak bu günde tamamlanır. **Hz. Ali** (r.a)'den rivayet edildiğine göre, birisi onun atının geminden tutarak, "Hacc-ı ekber nedir?" diye sorunca, o, "İçinde bulunduğun şu gündür. Haydi, hayvanımın gemini bırak" dedi. **İbn Ömer** (r.a), Allah'ın Resûlü Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Veda Haccında, şeytan taşlama esnasında, Kurban bayramı günü durarak: "Bu, hacc-ı ekber günüdür" dediğini rivayet etmiştir.

"Hacc-ı ekber günü ile, o günlerin tamamı murad edilmiştir" diyenlerin görüşüne gelince, bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu, tek bir "gün"ün, "birçok gün" manasına alınmasını gerektirir ki, bu zâhirin hilafınadır. İmdi şayet, "Bu, niçin en büyük hacc (hacc-ı ekber) diye adlandırılmıştır?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) "Umre", hacc-ı asgar (küçük hacc) diye adlandırıldığı için, buna da, "hacc-ı ekber" (büyük hacc) denilmiştir.

---

36) **İbn Mâce,** Menâsik, 57 (2/1003).

2) Arafat'ta vakfeye durmaya, hacc-ı ekber denilmiştir. Çünkü vakfe, haccın en büyük farzlarındandır. Zira vakfeye yetişemeyen, hacca yetişememiş olur. Bununla, Kurban Bayramı gününün kastedilmiş olması da bundan dolayıdır. Zira o günde yapılan ameller de, hacc-ı ekberin en önemli fiillerindendir.

3) **Hasan el-Basrî** şöyle demektedir: "O gün, kendisinde müslümanlar ile müşrikler bir araya gelmiş oldukları için ve o gün ehl-i kitabın bayramlarına denk gelip, ne bundan önce, ne de bundan sonra bir daha böyle denk gelmediği için, hacc-ı ekber günü diye adlandırılmıştır. Böylece o gün, her kâfir ve mü'minin katında büyük kabul edilmiştir." **Esamm** bu izahı, "Kâfirlerin bayramında gazab vardır" diye tenkid etmiştir. Bu tenkid zayıftır. Çünkü bundan murad, o günün bütün grupların (dinlerin), büyük ve kıymetli saydığı bir gün olmasıdır ve onu "en büyük" diye tavsif edenlerden murad da, o gruplardır.

4) O yılda hem müslümanlar, hem de müşrikler Kâbe'yi haccettikleri için, bu adla isimlendirilmiştir.

5) "En büyük", Arafat'ta vakfedir, "en küçük" de, Kurban kesmedir. Bu, **Atâ** ve **Mücâhid**'in görüşüdür.

6) Hacc-ı ekber, hacc-ı kırandır; hacc-ı asgar (küçük hacc) da, hacc-ı ifraddır. Bu görüş de, **Mücâhid**'den nakledilmiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ, bu i'lâm'ın neden dolayı olduğunu beyân ederek,أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ *"Allah ve Resûlü, müşrikleri himaye etmekten artık katiyyen uzaktır"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:

1. ile 2. Ayetin Muhtevasının Farkı

Birinci bahis: Birisi çıkıp şöyle diyebilir: "Hak Teâlâ'nın, *"Allah ve Resûlünden muahede yapmış olduğunuz müşriklere ültimatomdur"* (Tevbe, 1) ifadesi ile, *"Allah ve Resûlü, müşrikleri himaye etmekten artık katiyyen uzaktır"* (Tevbe, 2) ifadesi arasında fark yoktur? Öyleyse bu tekrarın hikmeti nedir?" diyebilir.

Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

Birincisi: İlk ayetin maksadı, bir berâatın (muhtıranın) bulunduğunu haber vermektir. İkincisinin maksadı ise, bütün insanlara, meydana gelen ve neticelenen durumu bildirmektir.

İkincisi: Birinci ayetten maksad, ahdin geri alınmasıdır. İkincisi ile ise, men ve tehdid yerine geçen, dostluğun zıddı olan, bir muhtıra kastedilmiştir. (Bu iki ayet arasında) böyle bir farkın bulunduğuna, "berâat"ın birinci ayette **ilâ** harf-i cerri ile,

ikinci ayette ise, **min** harf-i cerri ile kullanılmış olması delalet eder ki bunun gayesi şudur: Allah Teâlâ, Enfal Sûresi'nin sonunda, müslümanlara, birbirlerini dost edinmelerini emretmiş ve böylece de onların, kâfirleri dost edinmemeleri, kâfirlerden uzak durmaları gerektiğine dikkat çekmiştir. Allah Teâlâ burada da, mü'minlerin, yine mü'minleri dost edinmeleri gerektiğini ve müşriklerden uzak durup, onları tenkid ve onlara lanet etmeleri gerektiği gibi, Hz. Peygamber'in de böyle yapması gerektiğini beyan etmiştir. İşte bundan ötürü de, bunun peşisıra, berâeti (uzaklığı) kaldıran "tevbe"yi zikretmiştir.

Üçüncüsü: Allah Teâlâ birinci ayette, kendileriyle anlaşma yapılmış olup da, ahidlerini bozan müşriklerden berî oluşu bildirmiş, bu ayette ise, bu berî (uzak) oluşu gerektiren şeyin, onların küfür ve şirkleri olduğuna dikkat çekmek için, onları belli bir vasıfla tavsif etmeksizin, "müşrikler"den uzak olmayı belirtmiştir.

Ayetteki İ'rab Meselesi

İkinci bahis: Hak Teâlâ'nın, أَنَّ اللّٰهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ buyruğunda bir hazif vardır ve bunun takdiri, بِأَنَّ اللّٰهَ بَرِيءٌ şeklindedir. Fakat sözden anlaşıldığı için, bunun başındaki bâ harf-i cerri hazfedilmiştir.

Bil ki ayetteki **resûlühü** kelimesinin merfû oluşu hususunda şu izahlar yapılır:

a) Bu, mübteda olarak merfû olup, haberi mahzuftur. Takdiri ise, وَرَسُولُهُ أَيْضاً بَرِيءٌ "Peygamberi de onlardan berîdir" şeklindedir. Bu mahzûf habere, "Allah" lafzı celâlinin haberi delalet etmektedir.

b) Bu kelime **berîun** lafzının tahtında mukadder olan zamire atfedilmiş olup, takdiri بَرِيءٌ هُوَ وَرَسُولُهُ "O ve peygamberi, müşriklerden berîdir, uzaktır" şeklindedir.

c) Ayetteki **ennellâhe,** mübtedâ olarak mahallen merfû olup, **berîün** de onun haberidir. **Resûlühü** lafzı da, mübtedânın mahalline atfedilmiştir. **Keşşaf sahibi** şöyle demektedir: "Bu ifade, **enne** edatının ismi üzerine atfedilerek mansub olarak da okunmuştur. Çünkü bunun başındaki vâv, vav-ı ma'iyyedir. Yani بَرِيءٌ مَعَ رَسُولِهِ مِنْهُمْ "Allah, Resûlü ile birlikte, o müşriklerden berîdir" demektir. Bu kelime, "civar"dan (Merur'a komşu oluşundan) ötürü mecrur olarak da okunmuştur. Bu kelimenin kasemden ötürü de mecrur olarak okunduğu söylenmiş olup, buna göre takdir, أَنَّ اللّٰهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَحَقِّ رَسُولِهِ "Allah, Resûlünün hakkına yemin olsun ki, müşriklerden uzaktır" şeklindedir."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ *"Bununla beraber eğer şirkinizden tevbe ve rücû ederseniz, bu sizin için hayırlıdır"* buyurmuştur. Bu ifade, Allah

tarafından tevbeye ve Allah ile Resûlullah'ın, kendilerinden berî olmalarına sebep olan şirkten sıyrılıp çkmalarına bir teşviktir.

Allah Teâlâ, وَاعْلَمُوٓا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَ *"Eğer şirkten dolayı tevbeden yüz çevirirseniz, şunu bilin ki, şüphesiz siz, Allah'ı âciz bırakabilecek değilsiniz"* buyurmuştur. Bu, büyük bir tehdiddir. Çünkü bu söz, Hak Teâlâ'nın onların üstüne en şiddetli azabı getirebileceğini gösterir.

Daha sonra Hak Teâlâ şöyle buyurdu: بَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ *"O inkâr edenlere âhirette acıklı bir azabın olacağını müjdele ki dünya azabı geçip bitince, âhiretteki ilahî azabdan kurtulunacağı zannedilmesin. Aksine şiddetli azab, Kıyamet günü onlar için hazır beklemektedir."* Buradaki *"müjdeleme"* istihzâ için getirilmiştir. Bu tıpkı, "Onların selamı dayak, ikramı sövmedir" sözüne benzer.

★ ★
★

Ayetteki Hükmün İstisnası

إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ۝

"Muâhede yaptığınız müşriklerden, size, hiçbirşeyi eksik yapmamış ve aleyhinizde hiç bir kimseye yardım etmemiş olanlar, müstesnâ... Onların müddetleri bitinceye kadar, ahidlerini tamamlayın. Çünkü Allah müttakîleri sever"

(Tevbe, 4).

Ayetteki yapılmış olan bu istisnanın, ne ile ilgili olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) **Zeccâc** bunun, بَرَآءَةٌ مِنَ اللَّهِ (Tevbe, 1) ayetiyle ilgili olup, takdirinin, بَرَآءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الْمُشْرِكِينَ الْمُعَاهِدِينَ إِلَّا الَّذِينَ لَمْ يَنْقُصُوا الْعَهْدَ "Ahidlerini bozmayan müşrikler müstesna, bu, Allah ve Resûlünden, muahede yapmış olduğunuz müşriklere bir muhtıradır" şeklinde olduğunu söylemiştir.

2) **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Bunun en iyi izahı, bu ifadenin, *"(Ey müşrikler) haydi yeryüzünde dört ay daha dolaşın"* (Tevbe, 2) ayetinin hükmünden yapılmış bir müstesna olmasıdır. Çünkü, (tefsir ettiğimiz ayetteki) söz, müslümanlara yönelik bir hitabtır. Buna göre bunun takdiri: "Bu, Allah ve Resûlünden, kendileriyle ahid yapmış olduğunuz ve (ahidlerindeki) hiçbirşeyi eksik yapmamış olan müşriklere bir ültimatomdur. Binâenaleyh bunlarla olan ahdi tamamlayın" şeklindedir.

Bil ki Allah Teâlâ, bu müşrikleri şu iki sıfatla tavsif etmiştir:

1) Ayetteki, لَمْ يَنْقُصُوكُمْ *"Hiçbirşeyi eksik yapmamışlardır"* ifadesi ile anlatılan husus.

2) Ayetteki, *"Aleyhinizde hiç bir kimseye yardım etmemiş olanlar"* ifadesi ile anlatılan husus. Bu hususta, en doğru görüşe göre, birincisi ile, onların bizzat müslümanlara karşı savaşa yeltenmeleri; ikincisi ile de, diğer bazı (kâfirleri) buna teşvik ederek, onlara yardım etmeleri ve onları savaşa teşvik etmeleri kastedilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ *"Onların müddetleri bitinceye kadar, ahidlerini tamamlayın"* buyurmuştur. Bu, "Şu iki yönden ahidlerini bozmayan kimselerin, ahidlerini tamamlayın; ahidlerini tutanları, ahidlerini tutmayanlar gibi saymayın" demektir. Buna göre mana, "onlara, o ahidlerini tastamam yerine getiriniz" şeklindedir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demektedir: "Kinâneoğullarından bir kabîlenin muâhedeleri dokuz ay devam etti. Hz. Peygamber (s.a.s) onlarla olan bu ahdi bozmadı."

Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ *"Çünkü Allah müttakileri sever"* buyurdu. Bu, "İttika, bu iki kısım kâfirin (ahde vefa gösteren ile göstermeyenin) bir tutulmamasıdır" demektir. Yahut bu ifade ile şu murad edilmiştir: "Bu kısım müşrikler, ahdi bozmaktan ve andlaşmayı bırakmaktan sakındıkları için, Allah tarafından, ahidlerinin bozulmayıp korunmasına hak kazandılar." Rivayet olunduğuna göre **Bekroğulları Kabîlesi,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in bulunmadığı bir sırada, **Huzaaoğullarına** saldırdılar.[37] Kureyşliler de onları silah vererek desteklediler. Derken **Amr b. Salim el-Huzaî** elçi olarak Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldi ve şu şiiri okudu:

لاَهُمَّ إِنِّي نَاشِدٌ مُحَمَّداً ... حِلْفَ أَبِينَا وَأَبِيهِ الْأَتْلَدَا
إِنَّ قُرَيْشاً أَخْلَفُوكَ الْمَوْعِدَ ... وَنَقَضُوا مِيثَاقَكَ الْمُؤَكَّدَ
هُمْ بَيَّتُونَا بِالْوَتِيرِ هُجَّدَ ... وَقَتَلُونَا رُكَّعاً وَسُجَّدَ (38)

---

37) Hudeybiye Antlaşmasından sonra on yıllık mütareke başlayınca, Huzâa kabilesi Hz. Peygamberin müttefiki olmuştu. Bekroğulları ise Kureyş'in yanında yer aldılar (Ç.)

38) Bu manzume aslında uzun olup, Razî buraya bazı beyitlerini almıştır. Ayrıca metinde başka farklar da vardır. Biz **Siret-i İbn Hişam**'daki metne göre bazı kelimeleri düzelterek tercümeyi ona göre yaptık. (**Mustafa es-Sekka** ve arkadaşları neşri, Beyrut, 4/36-37).

"Allahım! Kadîm baba dostumuz Muhammed'den istirham ediyorum: O Kureyşliler sana verdikleri sözde durmadılar, verdikleri ahdi bozdular. Vetîr mevkiinde uyurken gece baskını yapıp rükû ve secde vaziyetinde bizi kılıçtan geçirdiler."

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) لاَ نُصِرْتُ إِنْ لَمْ أَنْصُرْكُمْ *"Size yardım etmezsem, ben de zafer yüzü görmeyeyim"* diyerek (ona yardım vaadetti).

Bu ayetteki لَمْ يَنْقُصُوكُمْ kelimesi, dâd harfi ile لَمْ يَنْقُضُوكُمْ (sizinle olan ahidlerini bozmazlarsa) şeklinde de okunmuştur.

★ ★
★

فَإِذَا انسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا
لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِن تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

"Haram aylar çıktığı zaman, artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün, onları esir olarak yakalayın, onları hapsedin, onların bütün geçit yerlerini tutun. Eğer tevbe ederler, namaz kılarlar, zekat verirlerse yollarını serbest bırakın. Çünkü Allah gafûr ve rahimdir"

(Tevbe, 5).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ayın Başlangıcı ve Bitimi Hakkında Tabirler

Leys şöyle demiştir: "Arapça'da bir aydan çıkıldığı zaman, سَلَخْتُ الشَّهْرَ "Bu aydan çıktım (tamamladım)" denilir." **Ebu'l-Heysem** buna "Arapçada أَهْلَلْنَا هِلاَلَ شَهْرِ كَذَا denilir. Bunun manası şudur: Falanca aya girdik, yani onu giyindik." Böylece biz, o ayın yarısı geçinceye kadar, ona gittikçe daha çok bürünmüş; sonra biz onu, ikinci yarısı, gün be gün tamamlanınca, sanki kendimizden soyup çıkarmış oluruz" diye izah etti ve şu şiiri söyledi:

إِذَا مَا سَلَخْتُ الشَّهْرَ أَهْلَلْتُ مِثْلَهُ / كَفَى قَاتِلاً سَلْخِي الشُّهُورَ وَإِهْلاَلِي

Ben derim ki bu hususta, tam izah şöyledir: Tıpkı nasıl bir yer bir şeyi kuşatıp onun zarfı, kılıfı olursa, aynı şekilde bir zaman dilimi de, bir şeyi kuşatır ve onun âdetâ zarfı, kılıfı olur. Birşeyin mekânı, sarılan cismin dış yüzeyine temas eden,saran cismin iç yüzeyinden ibarettir. Binâenaleyh birşey derisinden sıyrılıp çıktığında, o, o derinin

iç yüzeyinden, o satıhtan sıyrılıp çıkmış olur ki işte bu yüzey gerçekte onun mekanıdır. Tıpkı bunun gibi, bir ay tamam olduğunda, kendisini kuşatan şeyden sıyrılıp, başka bir aya girilmiş olur. O halde "selh", birşeyin, belli bir mekandan ayrılıp çıkmasıdır. Binâenaleyh bu, o şeyin, belli bir zamandan çıkıp ayrılması hakkında da kullanılmıştır. Zira mekan ile zaman arasında çok sıkı ve tam bir ilgi vardır.

Sürenin Bitiminde, "Müşrikleri Öldürün"

"Haram Aylar" meselesini biz, فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ (Tevbe, 2) ayetinin tefsirinde açıklamıştık: Bu aylar, Kurban Bayramı gününden Rebi'ül-Âhir'in onuncu gününe kadar olan zamandır. Bunlara, "haram" denilmesi Allah Teâlâ'nın o aylarda, öldürmeyi ve savaşı haram kılmış olmasından dolayıdır.

Daha sonra Allah Teâlâ, bu aylar sona erince, şu dört şeye müsaade etmiştir:

a) فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ *"Artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün."* Bu ayet, mutlak manada, yani nerede ve ne zaman olursa olsun, müşriklerin öldürülmelerini emretmektedir.

b) وَخُذُوهُمْ *"Onları esir olarak yakalayın."* Arapça'da أَخِيذٌ lafzı, "esir" manasınadır.

c) وَاحْصُرُوهُمْ *"Onları habsedin."* "Hasr", bir şeyi, kendini kuşatan şeyin dışına çıkmaktan men etmektir. **İbn Abbas** (r.a), Cenâb-ı Hakk'ın, bu tabir ile, "Eğer kendinizi koruyabilirseniz, onları engelleyin, muhasara edin" manasını kastettiğini söylemiştir. **Ferrâ** da, onların "hasr"ının, Beytullah'dan uzak tutulmaları ve men edilmeleri olduğunu söylemiştir.

d) وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ *"Onların bütün geçit yerlerini tutun."* "Marsad", düşmanın rasad edildiği (gözetildiği) yer demektir. Bu, Arapların, birisini gözettiğinde söyledikleri رَصَدْتُ فُلَاناً ـــ أَرْصُدُهُ "Falancayı gözetledim" şeklindeki deyimlerinden alınmıştır. Müfessirler bu ayetin manasının, "Onların Beytullah'a, veya çöle veya ticarete gitmek için tuttukları bütün yolların üzerinde oturup, gözetleyin" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. **Ahfeş**, bu ayette bir hazfin bulunduğunu ve kelamın takdirinin, عَلَى كُلِّ مَرْصَدٍ "Onların bütün geçit yerleri üzerine.." şeklinde olduğunu söylemiştir.

Allah Teâlâ daha sonra فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ *"Eğer tevbe ederler, namaz kılarlar, zekat verirlerse, yollarını serbest bırakın"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Namazı Terkeden Müslüman Hakkındaki Hüküm

Şafiî (r.h) bu ayetle, namazı terkeden kimsenin öldürüleceğine istidlal ederek şöyle demiştir: "Çünkü Allah Teâlâ mutlak olarak bütün yollar ile kâfirlerin öldürülmelerini mübah kılmış ve sonra ancak şu üç şey birlikte yapıldığında, yani, küfürden tevbe edildiğinde, namaz kılındığında ve zekat verildiğinde, onların kanını haram kılmıştır. Dolayısıyla bu üç şey bir kimsede bulunmadığı zaman, onun kanının (öldürülmesinin) mübah oluşunun asliyyeti üzere kalması gerekir."

Buna göre şayet bu görüşte olmayanlar (Hanefiler), "Bundan murad, o ibâdetleri kabul edip, onların farz olduğuna inanmak olabilir. Bunun delili de, zekat vermeyenlerin öldürülmemeleridir" derlerse, Şafiîler şöyle cevap verirler: "Sizin ileri sürdüğünüz bu şey, ayetin zahirini bırakmaktır. Zekat vermeyenin öldürülmemesi meselesine gelince, bu tahsis görmüş (bir başka nass ile istisna edilmiş)tir." Eğer onlar (Hanefiler), "Bu lafzın tahsis edildiğini söylemek, niçin bu sözü, namaz ve zekatın farziyyetini ikrar etme[39] manasına hamletmekten daha makbul olsun?" derlerse, biz deriz ki: "Fıkıh usulünde şöyle bir kaide vardır: "Her ne zaman, bir lafzın mecâzî manası ile tahsis edilmesi arasında bir tezad meydana gelirse, tahsisli manayı tercih etmek evlâdır."

İKİNCİ MESELE
Zekâtı Reddedelerin Hükmü

Hz. Ebu Bekir es-Sıddîk (r.a)'in, zekatı vermeyenler hakkında şöyle dediği nakledilmiştir: "Ben, Allah'ın birlikte zikrettiği şeyleri birbirinden ayıramam." Belki de **Hz. Ebu Bekir** (r.a) bununla, bu ayeti kastetmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, ancak tevbe eden, namazını kılan ve zekatını veren kimselerin yollarının serbest bırakılmasını emretmiştir. Binâenaleyh **Hz. Ebu Bekir** (r.a), zekat vermeyen mürtedlerle savaşmayı farz görmüştür. Onların zekâtın farziyyetini inkâr etmeleri halinde bu hükmün böyle olacağı açıktır. Ama onların, zekatın farz olduğunu kabul ettikleri halde, özellikle **Hz. Ebu Bekir**'e vermekten imtina etmelerine gelince, **Hz. Ebu Bekir**'in, onların zekâtı "halife"ye vermeyip, bundan imtinâ etmeleri açısından onlarla savaşmanın farz olduğuna kânî olmuş olması da düşünülebilir. Onun bu hususlaki görüşü, tıpkı şeriatın diğer zahirî hükümlerinin bilinmesi gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dininden anlaşılan bir şeydir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Biz, "tevbe"nin manasını, Bakara sûresinde فَتَلَقَّىٰ آدَمُ مِن رَّبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ (Bakara, 37) ayetinin tefsirinde ele almıştık. **Hasan el-Basrî** şunu rivayet etmiştir: "Bir esir, Hz. Peygamber (s.a.s)'e duyuracak şekilde, üç defa, "Ben Muhammed'e değil, Allah'a

39) Hanefiyye'ye göre, namazın farziyyetine inanıp, ikrar eden kimse, terketmesi sebebiyle öldürülmeyip haps ve ta'zîr edilir. (Ç.)

tevbe ederim" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Hakkı ehline verdi, onun olduğunu bildi, onu salın"* buyurdu.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ'nın *"Yollarını serbest bırakın"* ayetine gelince, buradaki "yollar", "Beytullah'a giden yolları" yahut, "İşlerini görmek için gidecekleri yollar" manasınadır. Allah, tevbe edip iman edenleri bağışlar ve onlara rahmet eder. Burada şöyle bir incelik vardır: Allah Teâlâ, bütün hayır yollarını onlar için daraltmış ve onları çeşitli belâların içine atmış, sonra da onların, küfürden tevbe etmeleri, namazı kılmaları ve zekatı vermeleri halinde, dünyevî hertürlü afetten kurtulacaklarını beyan etmiştir. Binâenaleyh biz de, Kıyamet günü durumumuzun böyle olmasını fazl-ı ilahiden umarız. Dolayısıyla tevbe, nazarî (fikrî) kuvveti, cehâletten; namaz ile zekat da, amelî kuvveti, uygun olmayan şeylerden temizlemektir. Bu da, en mükemmel saadetin, bunlara bağlı olduğunu gösterir.

* *
*

İltica Eden Müşrike Yapılacak İşlem

وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾

"Eğer, o müşriklerden biri senden eman dilerse, ona eman ver, ta ki Allah'ın kelâmını dinlesin. Sonra onu emin olacağı bir yere kadar (selâmetle) ulaştır. Çünkü onlar bilmeyen bir kavimdir"

(Tevbe, 6).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCE MESELE

Bu ayetin, daha önceki ayetlerle münasebeti hususunda, **İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Müşriklerden birisi, **Hz. Ali** (k.v)'ye: "Biz, bu (muâhede) müddeti bittikten sonra, Allah'ın kelâmını dinlemek için veya herhangibir ihtiyaçtan dolayı Peygamber'e gelmek istersek, öldürülür müyüz?" deyince, **Hz. Ali:** "Hayır, çünkü Allah Teâlâ, *"Eğer o müşriklerden biri senden eman dilerse, ona eman ver. Ta ki Allah'ın kelamını dinlesin"* buyurmuştur" der. Bu sözün izahı şöyledir: Allah Teâlâ, haram

aylar çıktıktan sonra, müşriklerin öldürülmelerini emredince, bu, Allah'ın hüccetinin onların aleyhine olarak devam ettiğine ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in, daha önce söylediği her türlü delil ve beyyinenin, onların mazeretlerinin ve ileri sürecekleri şeylerin kabul edilmemesi hususunda yettiğine delâlet eder. Bu da, müşriklerden herhangi birisinin, bir delil ve hüccet istemesi halinde, bu isteğinin nazar-ı itibara alınmayıp, ondan müslüman olmasının, aksi takdirde öldürüleceğinin söylenmesini gerektirir. Binâenaleyh bu hüküm kalblere doğunca (şâyî olunca), Allah Teâlâ böyle bir şüpheyi ortadan kaldırmak için bu ayeti zikretmiştir. Bundan maksad, bir kâfirin, bir hüccet ve delil istemek için, yahut Kur'an'ı dinlemek için gelmesi halinde, ona mühlet verilmesinin vacib olup, öldürülmesinin haram olduğunu ve kendisini emin hissedeceği bir yere kadar ulaştırılmasının vâcib olduğunu beyân etmektir. Bu da, öldürmeyi meşrû kılmanın hikmetinin, din-i İslam'ın kabulü ve tevhidin ikrarını temin olduğuna delâlet eder. Yine bu, Allah'ın dini üzerinde tefekkürün, en yüce makam ve derece olduğuna delâlet eder. Çünkü kanı helâl sayılan bir kâfir, kendisinin dinî tefekkür ve istidlale talib olduğunu açıklayınca, bu helâl sayılma hükmü ortadan kalkar ve Peygamberin onu, emin olacağı bir yere kadar sağ salim ulaştırması vacib olur.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki **ehad** kelimesi, ayette yer alan **istecâre** fiilinin açıklamış olduğu mukadder bir fiil ile merfû olup; takdiri, وَإِنِ اسْتَجَارَكَ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ şeklindedir. Bu kelimenin mübtedâ olarak merfû olması caiz değildir. Çünkü, fiillerde âmil olan **in** edatı, fiilin dışındaki şeye gelmez. (Gelmişse, orada hazfedilen bir fiil var demektir.)

Buna göre şayet, "Ayetin takdiri sizin bahsettiğiniz gibi olduğuna göre, bu hakiki gerçek tertibin terkedilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu hususlaki hikmet, **Sîbeveyh**'in bahsettiği şu hususlur: "Araplar, en mühim olanı ve kendisiyle daha çok ilgilendikleri şeyi öne alırlar." Biz burada, delilin zahirinin, müşriklerin kanını akıtmanın mübah olduğunu gerektirdiğini beyan etmiştik. Binâenaleyh, (sığınmaları halinde) onların kanının heder edilmekten korunmaya daha çok itina gösterildiğine delâlet etsin diye, **ehad** kelimesi önce zikredilerek bu tertibe riayet edilmiştir. **Zeccâc** şöyle demektedir: "Bu, "şayet senden, onlardan birisi, Allah'ın kelamını dinleyinceye kadar öldürülmekten emin kılınmasını talep ederse, onu emin kıl, himaye et" demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kelamullah Hakkında Mutezile'nin İddiası

Mutezile şöyle demiştir: "Bu ayet, Allah'ın kelâmını kâfir-mü'min, zındık-sıddîk herkesin dinlediğine delalet eder. Halkın çoğunluğunun dinlediği şey ise, sadece bu harfler ve bu seslerdir. Böylece bu, Allah'ın kelâmının, işte bu harfler ve bu seslerden ibaret olduğuna delâlet eder. Bu harfler ve seslerin kadîm olmadıkları, zarurî olarak bilinen bir hususlur. Zira, Allah'ın

bu harflerle konuşması, ya bir anda, yahut da sırayla olmuştur. Binâenaleyh, şayet Cenâb-ı Hak bu harfleri birden, aynı anda konuşmuşsa, bundan muntazam bir kelam meydana gelmez. Çünkü söz ancak, bu harfler varlık âlemine ardarda ve peşpeşe girdikleri zaman muntazam olur. Binâenaleyh, şayet o harfler ardarda değil de aynı anda meydana gelecek olurlarsa, bir intizâm meydana gelmez, böylece de bir kelâm teşekkül etmez. Ama o harfler ve sesler ardarda ve peşpeşe meydana geldiklerinde, "önce olanın bitmesi, sonra olanın da (bundan sonra) meydana gelmesi gerekir ki bu da, hâdis olmayı, sonradan olmayı doğurur. Binâenaleyh bu, Allah'ın kelâmının muhdes olduğuna delâlet eder. **Mutezile** sözüne devamla şöyle der: "Şayet siz, Allah'ın kelâmı, harf ve seslerden başka bir şeydir" derseniz (biz deriz ki) bu bâtıldır. Zira Allah'ın Resûlü, "Allah'ın sözü" ifadesiyle, ancak bu harf ve seslere işaret etmiştir."

Haşvîyye ile bazı ahmak kimselere gelince, onlar, şöyle demektedirler: "Bu ayet ile, Allah'ın kelâmının, ancak bu harfler ve sesler olduğu ve Allah'ın kelamının kadîm olduğu sabit olmuştur. Binâenaleyh, harflerin ve seslerin de kadim olduğuna hükmetmek gerekir."

Bil ki, **Üstad Ebû Bekr İbn Fûrek**, şunu öne sürmüştür: "Biz, bu harf ve sesleri dinlediğimizde, bununla birlikte Allah'ın kelâmını da duymuş oluyoruz." Ama diğer alimler, onun bu görüşünü kabul etmemişlerdir. Zira o kadîm olan kelâm, ya bu harfler ve seslerin bizzat kendisidir veyahut da bundan başka bir şey olur. Birinci görüş, cahil kimselerin ve **Haşvîyye**'nin görüşü olup, hiçbir akıllıya bunu söylemek yakışmaz. İkincisi de bâtıldır; çünkü böyle olması halinde biz, harfleri ve sesleri dinlediğimizde, bu harf ve seslerin mahiyetine muhalif olan diğer bir şeyi de dinlemiş oluruz. Ancak ne var ki biz, zarûrî olarak, bu harf ve sesleri dinlediğimizde, bunun dışında başka bir şey duymaz; duyu organlarıyla, bunlardan başka diğer bir şeyi de idrâk edemeyiz. Böylece, bu söz de itibardan düşmüş olur.

Mutezile'nin görüşüne karşı verilecek en doğru **cevap**, şöyle dememizdir: Bizim dinleyip durduğumuz bu şeyler, size göre,"Allah'ın kelâmının aynısı değildir. Çünkü Allah'ın kelâmı, ilk defa yarattığı harfler ve seslerdir. Daha doğrusu o harfler ve sesler, sona ermiş, bitmişlerdir. Halbuki bizim dinleyip durduğumuz şey ise, insanın yaptığı, meydana getirdiği, okuduğu harfler ve seslerdir. Binâenaleyh, sizin bizim aleyhimize olarak söylediğiniz ve bizi ilzâm etmek istediğiniz şey, sizin aleyhinize de vaki olur.

Bil ki, **Ebu Ali el-Cübbaî**, bu ilzâmın çok kuvvetli olmasından dolayı, şaşırtıcı bir yol tutarak, şöyle demiştir: "Allah'ın kelâmı, harflere ve seslere benzemeyen, onlardan farklı bir şeydir. Ve o kelâm, her okuyucunun okumasıyla berâber devam eder." **Mutezile** bile, bu görüşün zayıflığı ve tutarsızlığı hususunda mutabakat halindedirler. Allah en iyisini bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Taklid Kâfi Değil, Mutlaka Tefekkür Gereklidir

Bil ki bu ayet, dinde taklidin yeterli olmadığına, mutlaka tefekkür etmenin ve düşünmenin gerektiğine delâlet etmektedir. Bu böyledir, zira taklid yeterli olsaydı, bu kâfire mühlet verilmemesi; aksine ona, "ya iman edeceksin; yahut da seni öldüreceğiz" denilmesi gerekirdi. Aksine, biz ona bunu söyleyemiyor, ona mühlet veriyor, korkuyu ondan gideriyor ve bize de, onu, kendisini emniyette hissedeceği bir yere ulaştırmamız vâcib olunca, biz bunun, ancak, dinde taklîdin yeterli olmadığı; tam aksine, mutlaka hüccet ve delilin gerekli olduğu gerekçesiyle olduğunu anlamış oluyoruz. İşte bu sebepten dolayı, bir düşünme ve istidlâlde bulunma zamanı olsun diye, ona mühlet veriyor ve ona bir süre tanıyoruz.

Bu sabit olunca biz diyoruz ki: Ayette, bu sürenin ne kadar olacağına delâlet eden herhangi bir açıklama yoktur. Belki de, bunun miktarı ancak örf ile tayin edilir. Binâenaleyh, her ne zaman bir müşrikte, onun hakkı, hakikatı aradığı; istidlâl etmenin yollarını araştırdığına dair alâmetler görülürse, o zaman ona mühlet tanınır, yakası da bırakılır. Yok, eğer onda, hakdan yüz çevirdiğine, yalanlarla oyalayarak zamanı geçiştirdiğine dair bir şeyler hissolunursa, o zaman ona iltifat edilmez. Allah en iyisini bilendir.

BEŞİNCİ MESELE
Müşriğin Kur'an Dinleme Talebi

Bu ayette zikredilen bir başka husus da, o müşriğin Kur'an'ı dinlemek istemesidir. Bu sebeple biz diyoruz ki, onun delilleri dinlemesi ve şüphelerine karşı cevap talebinde bulunması da, bu hususa dahildir. Bunun delili şudur: Allah Teâlâ, o emin kılmanın ve himâye etmenin vâcib olduğunu, onun bilgisizliğine bağlamıştır. Zira Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْلَمُونَ *"Çünkü onlar, bilmeyen bir kavimdir"* buyurmuştur. Buna göre mana, "Bilmeyi istediği, hakka ulaşmayı arzuladığı için onu emîn kıl, himaye et" şeklinde olur. Şu halde, kendisinde böyle bir illet ve sebep bulunan herkese emân vermek vâcib olur.

ALTINCI MESELE
Burada Kelamullah Ne Demektir?

Cenâb-ı Hakk'ın, حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ *"Ta ki Allah'ın kelâmını dinlesin..."* ifadesi hakkında da şu izahlar yapılmıştır.

a) Cenâb-ı Hak, bu ifadeyle, Kur'an'ın tamamını dinlemesini murad etmiştir. Zira, delil ve beyyinelerin tamamı, Kur'an'dadır.

b) Cenâb-ı Hak, bu tabirle onun, Berâe sûresini dinlemesini murad etmiştir. Çünkü bu sûre, müşriklere karşı nasıl muâmele edileceğine dair hükümleri ihtivâ etmektedir.

c) Cenâb-ı Hak bu tabirle, delillerin tamamını dinlemesini murad etmiştir. Kur'an-ı Kerim, delillerin büyük bir çoğunluğunun yerine geçen bir kitap olduğu için, burada özellikle zikredilmiştir.

Cenâb-ı Hak, ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ *"Sonra onu emin olacağı bir yere kadar selametle ulaştır"* buyurmuştur. Bu, "Onu, içinde, gerek canları gerekse malları hususunda kendilerini emniyyette hissedecekleri kavimlerinin memleketlerine ulaştır" demektir. Ancak bundan sonra, onlarla savaşmak ve onları öldürmek caiz olur.

YEDİNCİ MESELE

Fukahâ şöyle demiştir: "Meselâ, İslâm'a girme ümidiyle Allah'ın kelâmını dinlemek gibi şer'î bir maksat; yahut da ticari bir gayeyle yurda girmek için eman dilemiş olması hariç, kâfir olan bir harbî (kendisiyle savaşılan), İslâm memleketine girdiği zaman, malıyla beraber kendisi de ganimet malı olmuş olur. Binâenaleyh, şayet o, bir çocuğun veya bir delinin emân vermesiyle İslâm beldesine girmiş olursa, bunların emânları da bir tür emân sayılır. Binâenaleyh o kimsenin kendisini emniyyette hissedeceği yere ulaştırılması gerekir. Bu da o kimsenin ve malının korunmuş bir vaziyyette, kendisi için emniyyet beldesi olan bir yere ulaştırılmasıdır. Yine o müşriklerden, İslâm memleketine elçi olarak giren olursa, bu elçilik de onun hakkında bir "emân" sayılır. Yine bir kimse, İslâm beldesine bir mal almak gayesiyle girerse, hem onun malı, hem de kendisi için emân söz konusudur. Allah, en iyisini bilendir.

★ ★
★

Müşrikler Ahidlerine Bağlı Kalırlarsa Siz de Bağlı Kalınız

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِندَ اللَّهِ وَعِندَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدتُّمْ عِندَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ۝٧

"O müşriklerin Allah yanında, Resûlü yanında nasıl bir ahdi olabilir? Mescid-i Haram'ın yanında muahede yaptıklarınız müstesnadır. O halde bunlar size karşı doğrulukla hareket ederlerse, siz de kendilerine öylece doğrulukla muamele edin. Şüphesiz ki Allah, sakınanları sever"

(Tevbe, 7).

Bu ayetin başındaki **keyfe** "nasıl?" kelimesi, istifhâm-ı inkârî'dir. Bu, senin tıpkı, "Beni geçemez, onun beni geçmesi uygun düşmez!" manasında, كَيْفَ يَسْبِقُنِي مِثْلُكَ "Senin gibi birisi nasıl olur da beni geçebilir!" demen gibidir. Ayette bir hazf olup, bunun takdiri, "Yapılmış olan ahdi bozmayı kalblerinde gizledikleri halde, buna rağmen, müşriklerle daha nasıl bir ahid yapılabilir? Ahdi bozmayıp ona vefasızlık

göstermedikleri için, Mescid-i Haram'da kendileriyle ahidleştiğiniz kimseler müstesnâ. -Bunların, Kinâne ve Demreoğulları olduğu söylenmiştir.- Siz, bunların akibetlerini gözetiniz. Onları öldürmeyiniz.. Onlar, sizin ahdinize doğrulukla muamele ettikleri sürece, siz de onlara, aynı şekilde doğrulukla muamele edin. Zira Allah muttakileri sever: (إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ) Yani, "Allah'ı sayan herkes, ahid yapmış olduğu kimselere karşı, ahdini tastamam îfâ eder" demektir. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

Kâfirlerin Galip Geldiklerinde Tutumları

كَيْفَ وَإِن يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً ۚ يُرْضُونَكُم بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَىٰ قُلُوبُهُمْ
وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ ۝٨ اشْتَرَوْا بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَصَدُّوا عَن سَبِيلِهِ ۚ إِنَّهُمْ
سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۝٩ لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً ۚ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ ۝١٠

"Onların nasıl ahdi olabilir ki; eğer size galebe ederlerse hakkınızda ne bir yemin ne de bir vecibe gözetip tanımazlar. Sizi ağızlarıyla (güya) hoşnut ederler, fakat kalbleri dayatır. Onların çoğu fâsıkdırlar. Onlar, Allah'ın ayetleri mukabilinde az bir pahayı satın aldılar da, O'nun yolundan halkı zorla men ettiler. Gerçekten, onların yapageldikleri şeyler ne kötüdür! Onlar bir mü'min hakkında ne bir yemin, ne de bir vecibe gözetip tanımazlar. Onlar, taşkınların ta kendileridir"

(Tevbe, 8-10).

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayetin başındaki **keyfe** tabiri, müşriklerin sözlerinde durmalarının ihtimal verilmeyen, uzak görülen bir şey olduğunu ifade etmek için tekrar getirilmiştir. Malûm olduğu için de, fiili hazfedilmiştir. Yani, "Onların halleri, yeminlerini ve ahidlerini kuvvetlendiren birtakım şeylerin geçmesinden sonra, size galip gelmeleri halinde herhangi bir ahde ve andlaşmaya vefa göstermeyip, sizin hakkınızda bunları devam ettirmeyecekleri bir vaziyet olduğu halde, onlarla nasıl başka bir ahid yapılır?" demektir. İşte ayetin ifade ettiği mana budur.

Bu ayette bulunan lafızların açıklanması gerekmektedir. Arapça'da, bir kimseden üstün olduğun zaman, ظَهَرْتُ عَلَى فُلَانٍ ; yine damın üzerine çıktığın zaman, ظَهَرْتُ عَلَى السَّطْحِ denilir.

Leys de şöyle demiştir: "Zuhûr", bir şeyi elde etmek, onu elde etmeye muvaffak olmak demektir. أَظْهَرَ اللّٰهُ الْمُسْلِمِينَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ denildiğinde, bunun manası, "Allah o müslümanları o müşrikler üzerine yükseltti, üstün getirdi" şeklinde olur. Cenâb-ı Hakk'ın, فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ *"Bu suretle de galip çıktılar"* (Saf, 14) ve لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ *"O hak dini bütün dinlerden üstün kılacaktır"* (Saf, 9) ayetleri de bu manadadır. Yani, "onu, bütün dinlere üstün kılmak, üstün getirmek içindir. " demektir.

Bu hususta sözün özü şudur: Başkasını yenen kimsede, bir kemal sıfatı meydana gelir. Böyle olan herkes, kendisini gâlip ve üstün görür.. Mağlup olan ise, noksanmış gibi olur. Noksan olan da, kendisini gösteremez, noksanlığını gizler.. Böylece **zahara** fiili, kinâye yoluyla, gâlip gelmek manasına gelmiş olur. Zira gâlip gelme manası da onun levâzımındandır, zarurî sonuçlarındandır. Binâenaleyh, إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ tabiri "Onlar size güç yetirirlerse, size gâlip gelirlerse..." manasını taşımaktadır. لَا يَرْقُبُوا *"Gözetip tanımazlar..."* buyruğu hakkında **Leys** şöyle demektedir: "Arapça'da "gözetme" anlamında رَقَبَ الْإِنْسَانُ-يَرْقُبُهُ-رَقْبَةً-رُقُوباً denilir. Bu, kişinin birini beklemesi, gözetlemesi, gözetmesi anlamına gelir. Yine Arapça'da bekçileri, muhafızları manasında, رَقِيبُ الْقَوْمِ "kavmin bekçisi..." denilir." Ayette وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي *"Sözüme bakmadın"* (Tâhâ, 94) varid olup, manası "sözümü tutmadın, onu gözetmedin" demektir.

İll Kelimesinin Manası

Ayetteki **Ill** kelimesine gelince, bu hususta da şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) Bu, "ahid" anlamına gelir. Nitekim şair şöyle demiştir: وَجَدْنَاهُمْ كَاذِباً إِلَّهُمْ وَذُو الْإِلِّ وَالْعَهْدِ لَا يَكْذِبُ *"Biz onların, ahidlerinden caydıklarını gördük.. Oysa ki, ahid ve söz sahibi olan kimse, (bundan cayarak), yalan söylemez..."* Burada **Ill**, ahid manasındadır.

b) **Ferrâ, Ill** kelimesinin yakınlık, karabet manasına geldiğini söylemiştir. Nitekim **Hassan** لَعَمْرُكَ إِنَّ إِلَّكَ مِنْ قُرَيْشٍ/كَإِلِّ السَّقْبِ مِنْ رَأَلِ النَّعَامِ *"Hayatın hakkı için, senin Kureyş'e olan yakınlığın, deve yavrusunun, deve kuşu yavrusuna olan yakınlığı gibidir"* demiştir.

c) **Ill** kelimesi, yemin anlamındadır Nitekim **Evs İbn Hacer** لَوْلَا بَنُو مَالِكٍ وَالْإِلُّ مَرْقَبَةٌ وَمَالِكٌ فِيهِمُ الْآلَاءُ وَالشَّرَفُ beytinde, bu kelimeyi yemin manasında kullanmıştır. Yani, "yemin.." demektir.

d) **İll** kelimesi, Allah (c.c)'ın isimlerindendir. **Ebu Bekr es-Sıddîk** (r.a)'in, **Müseylime**'nin hezeyanlarını dinlediğimde, "Bu söz, **İll**'den (Allah'dan) sudur etmez!.." dediği rivayet edilmiştir. **Zeccâc** bu görüşü tenkit ederek, "Allah'ın isimleri, gerek hadislerden, gerekse Kur'an'dan öğrenilmiştir. Hiç kimsenin, "Yâ İllu!" dediği duyulmamıştır" demiştir.

e) **Zeccâc** şöyle demektedir: "Bana ve Arapça'nın muktezâsına göre, gerçekte **ill** kelimesi, bir şeyi keskinleştirme anlamındadır. Nitekim, Arapça'da, kargıya **ille** denilmiş olması bu manadadır. Yine "şekilli, dik ve güzel kulaklar" manasında olmak üzere, أُذُنٌ مُؤَلَّلَةٌ denilir.

f) **el-Ezherî** şöyle demiştir: "Îl", Cenâb-ı Allah'ın İbranice'deki isimlerinden birisidir. Bunun Arapçalaştırılmış olması ve böylece de **İll** denilmiş olması mümkündür.

g) Bazıları şöyle demişler: "Bu kelime, birşey saf hale gelip parladığında, Arapların, bunu ifade için kullandıkları أَلَّ ــ يَؤُلُّ ــ أَلاًّ fiilinden alınmıştır. İnci satana (incilerin) parlaklığından ötürü, اَللَّآلُ denilmesi de bu köktendir. Yine parlaklıkta, kargıya benzeyen kulağa da, اَللَّآلُ denilir. Arapçada, أُذُنٌ مُؤَلَّلَةٌ denilir, yani, "Onun, sesini yükselttiği bir iniltisi vardır" demektir. Kadın vâveyla kopardığında, رَفَعَتِ الْمَرْأَةُ اَلِيلَهَا denilir. O halde ahd, bozulma şaibelerinden arınmış, uzak ve âdetâ parlak olduğu için, "**İll**" adını almıştır; yahut da, cemiyetler anlaşma yaparken, seslerini yükselttikleri ve onu ilan ettikleri için bu ismi almıştır.

Zimme Kelimesinin Manası

Cenâb-ı Hakk'ın وَلَا ذِمَّةً *"ne de bir vecîbe (gözetirler)"* ifadesindeki "**zimmet**" ahd manasında olup, cem'i **zimem** ve **zimâm** şeklinde gelir. Zimmet, "insanın üzerine gerekli (vacib) olan her şey" manasınadır ve bu zayi etme (gereğini yapmama) halinde, ilgilinin kınanmasına sebep olacak şeydir. **Ebu Abdullah** şöyle demiştir: "Zimmet, kendisinden dolayı utanılan, yani ondan dolayı zemmedilmekten kaçınılan şey demektir. Nitekim, "O, kendi kendini kınadı, tenkid etti" manasında تَذَمَّمَ فُلَانٌ denilir. Bunun bir benzeri de تَحَوَّبَ (günahtan kaçındı), تَأَثَّمَ (günahtan vazgeçti) ve تَحَرَّجَ (zorluktan çekindi) fiilleridir.

Cenab-ı Allah'ın يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَى قُلُوبُهُمْ *"Sizi ağızlarıyla güya hoşnut ederler, fakat kalbleri dayatır"* ifadesi, "Onlar dilleri ile tatlı ve güzel sözler söylerler, halbuki kalblerinde bunun tam aksi bulunur. Çünkü onlar, içlerinde sadece kötülük ve eğer ellerinden gelirse size eziyet etme niyeti tutarlar" demektir.

Allah Teâlâ, وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ *"Onların çoğu fâsıklardır"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili şu iki soru vardır:

Birinci soru: Bu sıfatı taşıyanlar, kâfirlerdir. Küfür ise, fısktan daha çirkin ve kötüdür. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın onları iyice zemmedilmeleri gereken bir yerde, "fâsıklar" diye tavsif etmiş olması nasıl güzel ve yerinde olabilir?"

Kâfirlerin Hepsi Fâsık mıdır?

İkinci soru: Kâfirlerin hepsi fâsıktır. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah'ın, *"Onların çoğu fasıklardır"* demesinin manası ne olabilir?

Birinci soruya şu şekilde **cevap** verilebilir: Kâfir, dini hususunda bazan âdil, bazan da fâsık ve kötü nefisli olur. Bundan dolayı, bu ayette murad edilen, ahid bozmayı âdet haline getiren o kâfirlerin ekserisinin, gerek dinleri hususunda, gerekse kavimleri nezdinde fâsık olmalarıdır. Binâenaleyh "fâsık" vasfı da, iyice tenkidi ifade etmektedir.

İkinci sorunun cevabı da, geçen cevabın aynısıdır. Çünkü kâfir bazan, yalandan, ahdi bozmaktan, hile ve tuzaktan sakınır, bazan da bu işleri yapar. Böylesi insanlar, bütün insanlara ve bütün dinlere göre kınanmıştır. O halde ayetteki, *"Onların çoğu fâsıklardır"* ifadesiyle, "Onların çoğu, bu kötü sıfatlara sahiptir" manası kastedilmiştir.

İbn Abbas (r.a) da bu ayet için, "O kâfirlerin bir kısmının müslüman olup şirklerinden tevbe etmeleri ihtimali vardı. Nitekim bu hal gerçekleşti. İslam'ı kabul edecek olanların bu hükmün haricinde kaldığını göstermek üzere, *"Onların çoğu fâsıklardır"* demiş olması uzak bir ihtimal değildir" demiştir.

Allah Teâlâ اشْتَرَوْا بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ *"Onlar Allah'ın ayetleri mukabilinde, az bir pahâyı satın aldılar da, O'nun yolundan halkı zorla men ettiler"* buyurmuştur. Bu hususta şu iki görüş vardır:

1) Bununla, müşrikler kastedilmiştir. **Mücâhid** şöyle der: "**Ebu Süfyan b. Harb,** kendi müttefiklerine ziyafet vermiş, Hz. Peygamberin müttefiklerini (bunun dışında) bırakmıştır. Bunun üzerine onlar, bu ziyafetten dolayı, aralarında olan ahdi bozmuşlardır.

2) Bu ayette bahsedilenlerin, ahdi bozma hususunda müşrikleri destekleyen bir grup yahudi olması da uzak bir ihtimal değildir. Binâenaleyh bu tabirden maksad, o yahudileri kınamak olmuş olur. Bu, Kur'an-ı Kerim'de, sanki hep yahudilere has kılınmış bir ifade gibidir. Bu husus, Allah Teâlâ'nın; *"(Onlar), hakkınızda ne bir*

yemin, ne de bir vecîbe gözetip tanımazlar" ifadesini, bu ayette iki kere tekrar etmesi ile de kuvvet kazanır. Binâenaleyh eğer bu ifade ile müşrikler kastedilmiş olurlarsa bu, sırf (lüzumsuz) bir tekrar olur. Ama bununla yahudiler kastedilmiş olursa, bu bir tekrar olmaz. Bunun için, ikinci mana daha uygundur.

Allah Teâlâ daha sonra da, وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ *"Onlar, taşkınların tâ kendileridir"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, Allah'ın dini hususunda, kanun koyduğu hususlar ile, ahd ve anlaşmanın gerektirdiği şeyleri çiğneyip geçerler" demektir. Bunda, son derece ileri bir tenkid (kınama) vardır. Allah en iyi bilendir.

* *
*

Dönüş Yapan Müşriklerin Durumu

فَإِن تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ ۗ وَنُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١١﴾ وَإِن نَّكَثُوا أَيْمَانَهُم مِّن بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ ۙ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنتَهُونَ ﴿١٢﴾

"Bununla beraber eğer tevbe ve rücû ederler, namaz kılarlar, zekat verirlerse, artık onlar sizin dinde kardeşlerinizdirler. Biz, ayetleri, bilecek kimseler için açıklarız. Eğer ahidlerinden sonra yine yeminlerini bozar ve dininize saldırırlarsa, o zaman küfrün o önderlerini hemen öldürün. Çünkü onlar, andları olmayan adamlardır. Umulur ki onlar bu suretle taşkınlıktan vazgeçerler"

(Tevbe, 11-12).

Bil ki Allah Teâlâ, kendisi hakkında ne bir (yemin), ne de bir vecibe gözetmeyen, ahdini bozan, münafıklıkta birleşen ve Allah'ın koyduğu kanunları çiğneyip geçen kimselerin hallerini beyân edince, bunun peşine, onların namaz kılmaları, zekat vermeleri halinde, haklarındaki hükmün nasıl olacağını beyan buyurmuş ve bu hükmü de, *"Artık onlar sizin dinde kardeşinizdirler"* ifadesinde toplamıştır. Bu ifade, imanın bütün hükümlerini taşır. Eğer bu, tafsilatlı bir şekilde açıklanacak olsa, çok uzar.

"İn" Şart Edatının Hükmü

İmdi şayet, "Bir şarta İn (eğer) edatıyla bağlanan şey, o şart bulunmadığı zaman, söz konusu olmaz. Bu da, ayette bahsedilen üç şart bulunmadığı zaman, din kardeşliğinin tahakkuk etmemesini gerektirir. Halbuki bu müşkildir. Çünkü çoğu kez o kimse fakir olabilir, yahut zengin olsa bile, (malının üstünden) bir sene geçmeden zekat vermesi ona farz olmaz" denirse, biz deriz ki: Bu hususu, إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ (Nisa, 31) ayetini tefsir ederken, "Bir şarta İn edatı ile bağlanan şeyin, o şart bulunmadığı zaman, bulunmaması gerekmeyeceğini" beyan etmiştik. Böylece bu soru zâil olur. Alimlerden, "Bir şarta İn (eğer) edatı ile bağlanan şey, o şart bulunmadığı zaman bulunmaz" diyenler, bu ayet hususunda şunu söylemişlerdir: Müslümanlar arasında İslam sebebiyle meydana gelen kardeşlik, namaz ve zekat şartlarının ikisine birden bağlanmıştır. Çünkü Allah Teâlâ, kardeşliğin meydana gelmesi hususunda, zekatın verilmesini de şart koşmuştur. Binâenaleyh üzerine zekat vermek farz olmayan kimsenin de, zekatın farz olduğunu kabul etmesi farzdır. Bundan dolayı o (fakir) kimse, zekatın farz olduğunu kabul edince, din kardeşliğinin şartını yerine getirmiş olur. **İbn Mes'ûd** (r.a), "**Ebu Bekr**'e Allah rahmet etsin, O, dinî konularda ne derin bir fakihti" demiştir. **İbn Mes'ud** (r.a), bu sözü ile, **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'in, zekat vermek istemeyenler hakkındaki, "Allah'a yemin ederim ki, onun birlikte zikrettiği iki şey yani namaz ile zekat arasında ayırım gözetmem" sözünü kastetmiştir.

Allah Teâlâ, فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ *"Artık onlar sizin din kardeşinizdirler"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki bahis vardır:

İhvan ve İhve Kelimelerinin Kullanılışı

Birinci bahis: Ferrâ, ayetteki فَإِخْوَانُكُمْ kelimesinin, bir mübtedanın takdiri ile فَهُمْ إِخْوَانُكُمْ "Onlar, sizin kardeşlerinizdir" manasında olduğunu söylemiştir. Bu tıpkı, فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ *"Şayet babalarının kim olduğunu bilmeseniz de, zaten onlar sizin din kardeşlerinizdir..."* (Ahzab, 5) ayetinde olduğu gibidir.

İkinci bahis: Ebu Hâtim şöyle demiştir: "Bütün Basra ulemâsı, "**ihve**" kelimesinin, neseb bakımından kardeş olanlar hakkında; "**ihvân**" kelimesinin de, "dostluk" manasında kardeşlik için kullanıldığını söylemişlerdir." Bu görüş yanlıştır. Zira, hem dostlar hem de dost olmayanlar hakkında **İhvan** ve **İhve** kelimeleri kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Mü'minler ancak kardeştirler (ihvetun)"* (Hucurât, 10) buyurmuş; ama, neseb yönünden olan kardeşliği kastetmemiştir. Yine ayette, *"gerek kardeşlerinizin (ihvani-kum) evlerinden..."* (Nur, 61) ayetinde ise neseb yönünden kardeş olanlar hakkında ihvan tabirinde kullanılmıştır.

İbn Abbas: "Bu ayet, ehl-i kıblenin kanını akıtmayı haram kılar" demiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَنُفَصِّلُ ٱلْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ *"Biz ayetleri bilecek kimseler için açıklarız"* buyurmuştur. **Keşşâf sahibi:** "Bu, iki cümle arasına girmiş bir itiraziyye cümlesi olup, bundan maksat, andlaşma yapılan müşriklere ait hükümlerle, o hükümlere riayet etmeye dair tafsilatlı olarak açıklanan şeyleri düşünmeye teşvik etmeye sevketmektir" demiştir.

Ahdi Bozmaları Hakkında

Daha sonra وَإِنْ نَكَثُوٓا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ *"Eğer ahidlerinden sonra, yine yeminlerini bozar ve dininize saldırırlarsa..."* buyurulmuştur. Arapça'da tıpkı, yün ipliğinin eğirildikten sonra, (geri çevrilerek) bozulması gibi, andlaşmayı kesinleştirdikten ve katîleştirdikten sonra, onu bozan kimseler hakkında, نَكَثَ فُلَانٌ عَهْدَهُ denilir. مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا *"ipini sağlamca bükdükten sonra söküp bozan..."* (Nahl, 92) ayetinde de böyledir. **Eymân** kelimesi, yemin ve kasem etmek manasında olan, **yemîn** kelimesinin çoğuludur. Sağ elin adı olan **yemîn** kelimesinin, aynı zamanda yemin hakkında kullanılmasının sebebinin ise, andlaşma yapan kimselerin, bu andlaşmayı yaparken sağ ellerini birbirine uzatmış olmaları olduğu ileri sürüldüğü gibi, yeminini yerine getiren kimsenin yeminindeki bereket ve uğurdan dolayı da, kaseme yemin adının verildiği de söylenmiştir. Buna göre ayetteki وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ ifadesi, "onar ahidlerini bozarlarsa..." manasındadır. Burada bozulan ahid hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu, ekserî ulemânın görüşü olup, buna göre bundan maksat, onların Hz. Peygamber (s.a.s)'e verdikleri ahdi bozmuş olmalarıdır.

2) Buradaki ahid, iman ettikten sonra müslüman olmak manasına hamledilmiş olması mümkündür. Böylece bununla, onların iman ettikten sonra mürted olmaları murad edilmiş olur. İşte bundan dolayı, bu ayeti bazıları, وَإِنْ نَكَثُوا إِيمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ şeklinde okumuşlardır. Hem meşhur olan kıraatten, hem de bu ayetin, ahdi bozanlar hakkında nazil olmasından dolayı, birinci tefsir daha evlâdır. Zira, Allah Teâlâ onları iki gruba ayırmışır. Allah, onlardan tevbe edenleri seçip ayırınca, geriye sadece ahdi bozmaya devam eden kimseler kalmış olur. Cenâb-ı Hakk'ın وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ *"ve dininize saldırırlarsa.."* buyruğuna gelince, Arapça'da طَعَنَهُ بِالرُّمْحِ وَيَطْعَنُهُ "Onu, kargısıyla dürttü, yaraladı" ve طَعَنَ بِالْقَوْلِ السَّيِّءِ يَطْعَنُ "Kötü sözle yaraladı. " deniliyor. **Leys,** şöyle demektedir: "Bazı Araplar, يَطْعَنُ بِالرُّمْحِ وَيَطْعَنُ بِالْقَوْلِ şeklinde kullanır ve bu tabirleri bu şekilde birbirinden ayırırlar. " Buna göre ayet-i kerimenin manası, "Onlar dininizi ayıplar ve dininizi tenkit ederlerse" şeklinde olur.

İnkâr Edenlerin Cezası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ *"O zaman küfrün o önderlerini hemen öldürün"* buyurmuştur. Bu, "Her ne zaman onlar böyle yaparlarsa, siz de bunu yapın" demektir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfi, İbn Kesir ve **Ebû Amr**, ikinci hemzenin de telyini ile **eimmete'l-küfr**; diğer kıraat imamları da iki hemze ile **eimmetel-küfr** şeklinde okumuşlardır. **Zeccâc** şöyle demiştir: **Eimme**'nin aslı أَئِمَّةٌ dir. Nasıl **misal**'in cem'i **emsile** gelirse, bu kelime de **imam**'ın cem'idir. Ancak ne var ki, iki mim bir araya gelince, birincisi ikincisine idğam edilir ve harekesi ikinci hemzeye verilir. Böylece de kelime **eimme** haline gelmiş olur. Aynı kelime de iki hemzenin bir arada bulunması nâhoş olduğu için ikincisi meksur olan yâ'ya dönüşmüş olur. Bu, bütün nahivcilerce tercih edilen görüştür.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: **Keşşâf sahibi** şöyle der: **Eimme** lafzı, hemze ile başlayan ve kendisinden sonra, yâ ile hemze arası bir hemze bulunan bir lafızdır. Açık iki hemze ile okumak, Basralılara göre makbul olmasa dahi, meşhûr olan bir kıraattir. Ama, ikinci hemzeyi açık bir yâ ile okumak ise meşhûr bir kıraat değildir. Bunun kıraat olması da caiz değildir. Binâenaleyh, bunu açık bir yâ ile okuyan kimse, kırâatta hataya düşmüştür ve lafzı tahrif etmiştir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ buyruğunun manası, "Bütün kâfirleri, öldürün" demektir. Ancak ne var ki Allah Teâlâ, tebaayı da bu bâtıl şeylere teşvik edenler onlar olduğu için, özellikle onların liderlerini ve reislerini zikretmiştir..

ÜÇÜNCÜ MESELE

Zeccâc şöyle der: "Bu ayet, zımmînin, İslâm aleyhinde konuşması halinde öldürülmesi gerektiğini ifade eder. Zira, onunla yapılan andlaşma, İslâm aleyhinde bulunmama şartına bağlıdır. Binâenaleyh şayet İslâma ta'n edecek olursa, ahdini bozmuş ve ahdine vefâ göstermemiş olur."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ *"çünkü onlar, yeminleri olmayan adamlardır"* buyurmuştur. **İbn Âmir**, bunu, hemzenin kesresiyle **İmane** şeklinde okumuştur. Bu kıraat hakkında şu iki izah yapılmıştır:

a) "Onlar için bir emân yoktur." Yani, "Onlara emân vererek emîn kılmayınız.." demektir. Böylece bu ifade, korkutmanın zıddı olan îman (emân vermek) fiilinin bir masdarı olmuş olur.

b) "Onlar kâfirdirler, onların imanları yoktur." Yani, "Onlar için bir tasdik ve bir din söz konusu değildir" demektir. Diğer kıraat imamları ise, hemzenin fethası ile, **eymâne** şeklinde

okumuşlardır ki, bu, "yemin" kelimesinin çoğulu olup, manası, "Onların gerçekten yeminleri, andları yoktur. Onların yeminleri, yemin değildir" şeklindedir. **Ebu Hanîfe** (r.h), kâfirin yemininin yemin addedilmeyeceği hususunda, işte bu ifadeye tutunmuştur. **Şâfiî** (r.h)'ye göreyse, onların yeminleri de bir yemindir. **Ebu Hanîfe**'ye göre bu ayetin manası, "Onlar, yeminlerine vefa göstermeyince, onların yeminleri, sanki yemin olmamış gibi olur" şeklindedir. (**Şâfiî**'ye göre) bunların yeminlerinin bir yemin olmasının delili de, Allah Teâlâ'nın وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ ifadesinde, onların, yeminlerini "bozmakla" vasfedilmiş olmalarıdır.. Binâenaleyh, şayet o yeminler yemin sayılmasaydı, onların bozulmasından bahsetmek yerinde ve doğru olmazdı.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ *"Umulur ki onlar (bu taşkınlıktan) vazgeçerler"* buyurmuştur. Bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O zaman küfrün önderlerini hemen öldürün"* emriyle ilgilidir. Yani, "Onlardan sudûr eden bunca büyük kabahat ve suçlardan sonra, onlarla savaşmanızdaki maksadınız, onları içinde bulundukları küfürden vazgeçirmek olsun" demektir. İşte bu, Allahu Teâlâ'nın insana olan sonsuz keremi ve lütfundandır.

★ ★
★

Ahidlerini Bozup Peygamberi Çıkartanlarla Savaş

أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَّكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُم بَدَءُوكُمْ
أَوَّلَ مَرَّةٍ أَتَخْشَوْنَهُمْ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَوْهُ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾

"Ey mü'minler yeminlerini bozan, ve peygamberi sürüp çıkarmayı kuran ve bununla beraber ilk önce sizinle kendileri muharebeye başlayan bir güruh ile dövüşmez misiniz? Onlardan korkacak mısınız? Eğer gerçekten inanmış kimselerseniz, kendisinden korkmanıza daha çok lâyık olan biri varsa o da Allah'dır"

(Tevbe, 13).

Bil ki Allah Teâlâ, *"O zaman küfrün o önderlerini hemen öldürün"* buyurunca, bunun peşinden, o müslümanları onlarla savaşmaya teşvik eden sebebi de zikrederek: *"Ey mü'minler, yeminlerini bozan.. bir güruh ile dövüşmez misiniz?"* buyurmuştur.

Bil ki Allah Teâlâ bu ayette, herbiri tek başına bile, onlarla savaşmayı gerektiren

üç sebepten bahsetmiştir. Artık bu üç sebebin bir arada bulunması halinde durum nasıl olur, siz düşünün! Bunlar şunlardır:

1) Onların, ahidlerini bozmalarıdır. Bütün müfessirler bunu, "ahdi bozmak" manasına hamletmişlerdir. **İbn Abbas, Süddî** ve **Kelbî**, bu ayetin, **Hudeybiye**'den sonra yeminlerini bozan ve **Huzâ'a Kabilesi**'nin aleyhine **Bekroğulları**'na yardımda bulunan Mekke kâfirleri hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Bu ifâde, bir caydırıcılık özelliği taşısın ve başkalarına bir göz dağı olsun diye, andlaşma yaptıktan sonra, onu bozanlarla savaşmanın, başka kâfirlerle savaşmaktan daha gerekli olduğuna delâlet eder.

2) Cenâb-ı Hakk'ın وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ *"Peygamberi sürüp çıkarmayı kuran..."* tabirinin ifade ettiği hususdur. Hiç şüphesiz ki bu hal, savaşı gerekli kılan en kuvvetli sebeplerdendir.

Alimler, bu hususta ihtilaf ederek, bazıları bundan muradın, Hz. Peygamber hicret ederken, O'nun Mekke'den çıkarılması olduğunu söylerken, bazıları da, o kâfirlerin Hz. Peygamberi öldürmek maksadıyla bir araya gelip meşverette bulunduktan sonra, Hz. Peygamber'i Medine'den çıkarmalarının kastedildiğini söylemişlerdir.

Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: "Tam aksine onlar, Hz. Peygamber'i, Mekke'den çıkmaya sevkeden şeyler için bir araya geldiklerinde, O'nu Mekke'den çıkarmayı kastetmişlerdir. Bu şey de, ahdi bozmak ve peygamberin düşmanlarına yardım etmektir. Böylece çıkarma işi, onlardan sudûr eden ve Mekke'den çıkmaya sevkeden şeye nisbetle, onlara izâfe edilmiştir. " Hak Teâlâ'nın *"Peygamberi sürüp çıkarmayı kurdular"* ifadesinde anlatılan husus, ya bilfiil tahakkuk etmiştir veyahut da, o fiil tamamiyle tahakkuk etmese bile, buna azmetmekle meydana gelmiştir.

3) Hak Teâlâ'nın وَهُمْ بَدَءُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ *"bununla beraber ilk önce sizinle kendileri muharebeye başlayan"* buyruğunun ifade ettiği hususdur.

Yani, "**Bedir**'de savaşmaları ile " demektir. Çünkü onlar, kervan sapasağlam kurtulduğunda, "Biz, Muhammed ve onunla beraber olanların kökünü kazımadıkça dönmeyiz " demişlerdi.

Bir ikinci görüşe göre de Allah, o kâfirlerin, **Huzâ'a oğullarının** müttefikleriyle savaşmalarını kastetmiştir. Böylece onlar, ilk önce ahdi bozanlar olmuş oldular. Bu görüş, âlimlerin ekserisinin görüşüdür. Cenâb-ı Hak, bu işi başlatanın daha zâlim olduğuna dikkat çekmek için, *"ilk önce sizinle kendileri muharebeye başladılar"* buyurmuştur.

Allah, bu üç sebebi açıklayınca, buna ilavede bulunarak أَتَخْشَوْنَهُمْ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *"Onlardan korkacak mısınız? Eğer gerçekten inanmış kimselerseniz, kendisinden korkmanıza daha çok layık olan biri varsa O da Allah'dır"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesi, yukarıda zikredilen savaş sebeplerini birkaç yönden kuvvetlendirir:

a) Güçlü ve yeterli birtakım gerekçeler saymak, onları açıklamak onları kuvvetlendirir.

b) Sen bir kimseye "Hasmından korkuyor musun?" dediğinde, bu ifade, o kimseyi hasmından korkmayı kendisine yediremeyeceği için, bir tahrik olmuş olur.

c) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendisinden korkmanıza daha lâyık olan biri varsa o da Allah'tır"* buyruğu da bunu ifade eder.

Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Eğer bir kimseden korkuyor, onu nazar-ı dikkate alıyorsan, son derece kudretli, kibriyâ ve celâl, azamet sahibi olduğu için, bilesin ki Allah, kendisinden korkulmaya, nazar-ı dikkate alınmaya daha lâyıktır. Halbuki, o insanlardan gelecek olan zararın en son haddi, öldürülmektir. Ama, Allah'dan beklenene gelince bu, bu dünyada kaçınılmaz olan kınama ve zemm ile âhiretteki çok şiddetli olan azâbdır."

b) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer (gerçekten) inanmış kimselersenız..."* ifadesi "Siz, şayet Allah'a iman ederek inanmış iseniz, sizin bu savaşa atılmanız gerekir." anlamındadır. Bu da, "şayet siz, böyle bir savaşa atılamıyor iseniz, sizin mü'min olmamanız gerekir" demektir. Böylece bunun, o mü'minleri o ahdi bozan kâfirlerle savaşmaya sevkeden bu yedi tür manayı ihtiva ettiği sabit olmuş olur. Geriye, ayetle ilgili birkaç bahis kalmıştır:

Birinci bahis: Vâhidî, ehl-i meânî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Sen, لَا تَفْعَلُ كَذَا "Bunu yapmıyorsun" dediğinde, bilesin ki bu ifade, meydana gelmesi düşünülmüş olan bir şey hakkında kullanılmış olur. Ama sen, أَلَسْتَ تَفْعَلُ "Yapmadın mı?" dediğinde, sen bu sözü, bilfiil meydana gelmiş, bulunmuş bir iş hakkında şöylemiş olursun. Bu iki söz arasındaki fark şudur: Hiç şüphesiz **lâ** edatı ile, muzarî fiiller olumsuz yapılır. Binâenaleyh, sen bu olumsuzluk edâtının başına elif getirdiğinde, bu, gelecekteki bir şeyi yapmaya bir teşvik olmuş olur da, böylece bunu sen, şu andaki işi nefyetmek için kullanmış olmazsın. Binâenaleyh, bunun başına elif geldiğinde **elâ**, (bu aynı zamanda) hali gerçekleştirmek manası ifade etmiş olur."

İkinci bahis: İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ayetteki *"(şöyle şöyle olan) bir kavim ile döğüşmez misiniz"* ifadesi, Mekke'nin fethi hususunda bir

teşviktir. *"Yeminlerini (yani andlarını) bozan bir kavim"* ifadesi ile Cenâb-ı Hak **Kureyş**'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'in müttefikleri olan **Huzâ'a Kabilesi**'ne karşı **Bekr Oğulları Kabilesi**'ne yardım edişlerini kastetmiştir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, Peygamberine, Kureyş'e karşı harekete geçmesini ve **Huzaa Kabilesi**'ne yardım etmesini emretmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s), bunu yerine getirdi ve ashabına, Mekkelilere karşı hazırlanmalarını emretti. **Ebu Süfyan b. Harb, Rum (Bizans) İmparatoru Herakl**'in yanında bulunuyordu. Bunun üzerine oradan döndü ve Medine'ye gitti. Kendisinden yardım istemek (şefaatçi olmasını taleb etmek) için, Peygamber (s.a.s)'in kızı **Hz. Fatıma**'ya gitti. Ama o bunu kabul etmedi. **Hz. Fatıma** bu hususu, oğulları **Hasan** ve **Hüseyin**'e söyledi, onlar da bunu kabul etmedi. Bunun üzerine,**Ebu Süfyan,Hz. Ebu Bekir**'den bunu istedi. O da kabul etmedi. Daha sonra **Hz. Ömer**'e başvurdu. **Hz. Ömer** de işi sıkı tuttu. **Hz. Ali**'ye başvurunca, **Hz. Ali** de keza onun isteğine icabet etmedi. **Ebu Süfyan** bunun üzerine, **Hz. Abbas** (r.a) ile, kendisi ile samimi dost olduğu için ondan eman diledi, o da ona eman verdi. Böylece **Hz. Abbas** eman verdiği için, Hz. Peygamber (s.a.s) de ona eman vererek, onu saldı. Bunun üzerine **Hz. Abbas** (r.a): "Ey Alah'ın Resûlü, **Ebu Süfyan**'da şöhret arzusu ve büyüklük duygusu var. Binâenaleyh ona (bir şeref) ver" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "(Mekkelilerden) kim, **Ebu Süfyan**'ın evine girerse, o emin olacaktır (ona dokunulmayacak)" dedi. **Ebu Süfyan** Mekke'ye döndü ve: "Kim evime girerse, o emindir (garantidedir)" diye nida etti. Mekkeliler de, onun başına üşüştüler ve onu güzelce dövdüler. İşte bu esnada Mekke fethedildi. **İbn Abbas** (r.a)'ın söylemek istediği budur.

Hasan el-Basrî ise: "Bu ayet ile, bunun murad edilmiş olması câiz değildir. Çünkü **Berâe Sûresi**, Mekke'nin fethinden bir yıl sonra nâzil oldu" demiştir. Bu meselenin doğrusunu yanlışından ayırdedebilme, ancak hadislerle (sahih rivayetlerle) bilinir.

Üçüncü bahis: Ebu Bekr el-Esamm şöyle demiştir: "Bu ayet, Hak Teâlâ'nın *"Ey mü'minler! Sizin hoşunuza gitmediği halde, üzerinize savaş farz kılındı..."* (Bakara, 216) ayetinde de olduğu gibi, mü'minlerin bu savaşı hoş görmediklerine delâlet eder. Bundan dolayı Hak Teâlâ onlara, bu ayetleri ile emin kıldı (garanti verdi)."

Kâdî de şöyle der: "Allah Teâlâ bazan, bir farzı yerine getirmeyi kerih görmeyen ve onda kusur etmeyen kimseleri de, yine o farzı yapmaya teşvik eder. Binâenaleyh şayet o, cihada bu gibi teşviklerin fayda vermeyeceğini, mutlaka orada savaşın kerih (nâhoş) görüleceğini kastetmiş ise, bu da doğru olmaz. Çünkü Hak Teâlâ'nın, böyle bir teşvik olmasa da mutlaka vukû bulacak olan o kerih görmenin meydana gelmemesi için, cihada bu şekilde teşvik etmiş olması da câizdir.

Dördüncü bahis: Bu ayet, bir mü'minin Rabbinden korkması, O'nu nazar-ı dikkate alması, O'nun dışındaki hiçkimseden korkmayıp nazar-ı dikkate almaması gerektiğine delâlet eder.

Savaşı Gerektiren Durumlar

قَٰتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ ٱللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ
مُّؤْمِنِينَ ﴿١٤﴾ وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ ۗ وَيَتُوبُ ٱللَّهُ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٥﴾

"Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları azablandırsın; onları rüsvay etsin; size, onlara karşı nusret versin; mü'minler zümresinin göğüslerini ferahlandırsın ve kalblerinizden gayzı gidersin. Allah, dilediği kimseye tevbe nasib eder. Allah alîmdir, hakîmdir "

(Tevbe, 14-15).

Bil ki Allah Teâlâ, bir önceki ayette, *"Ey mü'minler, yeminlerini bozan (...) bir kavim ile dövüşmez misiniz?"* buyurunca, bunun peşinden, herbiri mü'minlere savaşa yönelmesini gerektiren yedi husus zikretmişti. O, bu ayette savaş emrini tekrar ederek, savaşın beş faydasını saymıştır ki, bunların da herbirinin, tek tek de olsalar, kıymeti çok büyüktür, ya bunların hepsi birden bulunursa, o zaman durum nasıl olur?

Savaşın faydalarından birincisi يُعَذِّبْهُمُ ٱللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ *"Allah sizin ellerinizle onları azablandırsın"* ayeti ile ifade edilen faydadır. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Yapılan bu iş meşru olduğu halde Allah, bunu "azab" diye ifade etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ kâfirlere azab edecektir. Binâenaleyh O, isterse o azabı bu dünyada peşin olarak verir, isterse ahirete bırakır.

Resulullah Kavminin Azaplandırılması

İkinci bahis: Bu ayette bahsedilen azab etme ile, bazan öldürme, bazan esir alma, üçüncü bir husus olarak onların mallarının ganimet olarak alınması kastedilmiştir. Bundan dolayı, "azablandırma"nın içine üçü de girer. Buna göre şayet, "Allah Teâlâ, *"Sen içlerinde iken (ey habibim), Allah onlara azab etmez"* (Enfâl, 33) buyurmamış mıdır? Binâenaleyh daha nasıl, *"Allah sizin ellerinizle onları azablandırır"* demiştir?" denilirse, biz de deriz ki: "Allah'ın, *"Sen içlerinde iken (ey habibim), Allah onlara azab etmez"* (Enfal, 33) ayeti ile, onların köklerini kazıyacak bir azab; *"Allah sizin ellerinizle onları azablandırır"* ayeti ile de, öldürme ve onlarla

savaşma azabı kastedilmiştir. Bu iki azab arasındaki fark şudur: "Kökü kazıma azabı, her nekadar (kökü kazınan kavim içindeki) günahsız kimselerin sevablarının artmasına sebeb olsa da, bazan günahsız kimselere de şamil olan, katil (öldürme) azabı ise sadece günahkar kimselere mahsus olan bir azaptır.

Üçüncü bahis: Alimlerimiz, "kulun fiilini de Allah yaratır" şeklindeki görüşlerine, *"Allah sizin ellerinizle onları azabladırır"* ayetini delil getirmişlerdir. Çünkü bu "azablandırma" ile, öldürme ve esir alma manası kastedilmiştir. Ayetin zahiri, bu öldürüp esir almanın, aslında Allah'ın işi olduğuna, ancak O'nun, bu işini, kullarının elleriyle varlık âlemine getirdiğine delâlet eder ki bu, biz (ehl-i sünnetin) görüşü hususunda, açıktır.

Cübbâî buna karşı cevap vererek şöyle der: "Allah Teâlâ'nın, mü'min kullarının elleriyle, kâfirlere azab ettiği söylenebilecek olsaydı, o zaman, kâfirlerin elleriyle de mü'min kullarına azab ettiği, peygamberlerini kâfirlerin lisanlarıyla yalanladığı ve yine kâfirlerin lisanlarıyla müslümanları lânetlediği de söylenebilirdi. Çünkü Allah Teâlâ bunun da yaratıcısıdır. Şu halde bu, Cebriyye'ye göre (ehl-i sünnetçe) câiz olmadığına göre, Allah Teâlâ'nın, kulların fiillerinin yaratıcısı olmadığı anlaşılır. Allah Teâlâ bu tefsire göre, bütün taatları kendisinin fiili olarak belirttiği gibi, zikrettiğimiz bu şeyleri de, O'nun emri ve lûtufları ile meydana gelmiş olmasından dolayı, mecazî olarak zatına izafe etmiştir." Alimlerimiz **Cübbâî**'nin bu iddiasına cevap olarak şöyle demişlerdir: "Bize karşı, ilzâm ettiğiniz şeye gelince, gerçekten durum böyledir. Ancak ne var ki biz, Allah Teâlâ'nın, bütün cisimlerin yaratıcısı olduğunu bildiğimiz halde, bunu dil ile söylemeyiz. Mesela biz, "ey idrarların ve dışkıların (pisliklerin) yaratıcısı; Ey böcekleri ve kurtcukları meydana getiren!" demeyiz. İşte burada da böyledir. Yine biz, zinânın, livâtanın ve diğer çirkin fiillerin ancak Allah'ın onu yapmaya kâdir kılması ve imkân vermesi ile meydana geldiği hususunda mutâbıkız. Ama, "Ey zina ve livâtayı kolaylaştıran" veya "Ey bunların önündeki engelleri kaldıran" denilmez. İşte burada da böyledir. **Cübbâî**'nin, "Öyleyse murad, kudret vermektir" şeklindeki sözü hususunda deriz ki: "Bu, sözü zâhirinden saptırmaktır. Bu ise, ancak kâhir ve kesin başka bir delil bulunursa olabilir. Kâhir ve kesin delil, burada bizden yanadır. Çünkü fiil ancak, meydana gelmiş bir dâî (sebeb)ten ötürü sadır olur. Bu dâî ise ancak Allah tarafından meydana getirilir.

Savaşın İkinci Faydası: Kâfirleri Zelil Kılmak

Savaşın faydalarından **ikincisi**, Cenâb-ı Hakk'ın وَيُخْزِهِمْ *"Onları rüsvay etsin"* buyruğunun anlattığı hususdur. Bu, "Allah onların başına öylesine bir zillet ve hakirlik verir ki, kendilerini mü'minlerin ellerinde kahrolmuş, zelîl ve rezil-rüsvay bulurlar" demektir. **Vahidî**, "Bu tabirin manası, "Siz onları öldürdükten sonra, Allah onları rezil eder" demektir" der. Bu, o rezil rüsvay oluşun, onlar için ahirette meydana

geleceğine delâlet etmektedir: Bu görüş, rezil-rüsvay oluşun dünyada vâkî olduğunu beyân ettiğimizden ötürü, zayıftır.

Üçüncü Fayda: Mü'minlere Zafer Sağlama

Üçüncü fayda, Hak Teâlâ'nın وَيَنصُرَكُمْ عَلَيْهِمْ *"Size, onlara karşı nusret versin"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bunun manası şudur: "Kahredilmeleri yüzünden, onların rezil ve rüsvay olmaları gerçekleşince, onlara karşı kâhir ve üstün olmaları sebebi ile, müslümanlar için de yardım ve muzafferiyet meydana gelmiştir."

Buna göre eğer bazıları, "Bu rezil-rüsvay oluş, mü'minler için o yardımın meydana gelmesini gerektirince, bu yardımı (nusreti) ayrıca zikretmek abes ve manasız olur" derlerse, biz deriz ki, "Durum öyle değildir. Çünkü onların bu rezil ve rüsvay oluşlarının, mü'minler eliyle meydana gelmiş olması, fakat başka bir sebepten ötürü mü'minlerin başına da bir bela gelmesi muhtemeldir. İşte Cenâb-ı Hak, *"Size, onlara karşı nusret (yardım-muzafferiyet) versin"* buyurunca, bu ifade mü'minlerin bu yardımdan, fetihden ve zaferden istifâde ettiklerine delâlet eder.

Dördüncü Fayda: Mü'minleri Sevindirme

Dördüncü fayda, Cenâb-ı Hakk'ın وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ *"Mü'minler zümresinin göğüslerini ferahlandırsın"* buyruğunun ifade ettiği hususdur. Daha önce **Huzâa Kabilesi**'nin müslüman olduğunu, **Kureyş**'in **Huzaa**'ya karşılık **Bekiroğullarına** karşı yardım ettiğini, böylece onların başına bela ve musîbetler getirdiğini, bunun üzerine de, Allah Teâlâ'nın **Bekiroğulları**'nın yaptıkları bu şeylere karşılık onların (**Huzaalıların**) kalblerine şifâ verdiğini zikretmiştik. Malumdur ki, düşmanından uzun bir süre eziyet çeken bir kimseye, Allah, o düşmanına karşı en güzel bir şekilde güç-kuvvet verince, onun bundan duyduğu şükür ve ferahlık çok büyük olur. Bu, onun kalbinin kuvvetlenmesine ve azminin artmasına bir sebep teşkil eder.

Beşinci Fayda: Kalblerden Gayzı Giderme

Savaşın **beşinci faydası,** ayetteki, وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ *"Ve kalblerinden gayzı gidersin"* tabiri ile anlatılan hususdur.

Bir kimse şöyle diyebilir: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Mü'minler zümresinin göğüslerini ferahlandırsın"* ifadesi, Allah'ın gayzdan doğan eleme şifa verdiğini ifade eder. Binâenaleyh bu, gayzı gidermenin ta kendisidir. O halde ayetteki, *"Ve kalblerinden gayzı gidersin"* tabiri, bir tekrardır." Buna şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ, bu fethin (**Mekke Fethi**'nin) onlara nasib ve müyesser olacağını va'adetmişti. Bundan dolayı onlar, bunun ne zaman olacağını beklemekten ötürü bir sıkıntı içinde idiler. Nitekim,

"İntizâr (beklemek), kırmızı ölümdür" denilir. İşte Cenâb-ı Allah, onların kalblerinde, bu beklemeden doğan zahmet ve sıkıntıyı gidermiş, ferahlık vermiştir. Bu izaha göre, ayettekl, *"Mü'minler zümresinin göğüslerini ferahlandırsın"* ifadesi ile, "Kalblerinden gayzı gidersin" ifadesi arasındaki fark ortaya çıkar.

Cenâb-ı Hakk'ın, savaş için zikrettiği beş fayda, işte bunlardır. Bunların hepsi de, insandaki "gazab kuvvet"inden neş'et eden şeyleri teskin etmeye yöneliktir. Gazab kuvvetinden neş'et eden şeyler ise, düşmanının başına büyük bela getirmek, ondan intikam almak ve gayzını tatmin etmek, gidermektir. Allah Teâlâ, bu faydalar içinde, mal (ganimet) elde etmeyi ve yiyecek-içecek elde etmeyi zikretmemiştir. Çünkü Araplar, bir hamiyyet (taassub) ve izzet-i nefis duygusu üzerine yaratılmış bir topluluktur. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, onların bu karakterlerine daha uygun ve münasip düştüğü için, onları bunlarla teşvik etmiştir. Bu hususla ilgili geriye birkaç bahis kalmıştır:

Birinci bahis: Bu açıklamalar, Mekke'nin fethine uygundur. Çünkü **Mekke'nin Fethi** hadisesinde cereyan eden şeyler, ayette bahsedilen şeylere benzemektedir. İşte bundan dolayı, ayetin Mekke'nin fethi hakkında olduğunu söylemek mümkündür.

İkinci bahis: Ayet-i kerime, mucizeye delalet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu hallerin meydana geleceğini (önceden) haber vermiştir. Bu haller de, ayettekl habere uygun olarak meydana gelmiştir. Böylece bu, gaybtan haber verme olmuştur. Gaybden haber verme ise bir mucizedir.

Üçüncü bahis: Bu ayet-i kerime, sahabenin, Allah'ın ilminde (katında) hakiki bir iman ile mü'min olduklarına delâlet eder. Çünkü bu ayet, onların kalblerinin, dinden (İslam'dan) ötürü, gayz ve hamiyyet duygusu ile dopdolu olduğuna, İslam dininin yücelip yayılması için büyük bir arzu ve istek duyduklarına delâlet eder. Böyle haller ise ancak mü'minlerin kalblerinde bulunur.

Bil ki Hak Teâlâ'nın, bunları böyle sıfatlarla vasfetmiş olması, onların merhametli ve şefkatli olmalarına mani değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak onları, *"Onlar mü'minlere karşı alçakgönüllü, kâfirlere karşı ise onurlu ve zorludur"* (Mâide, 54) ve *"Onlar, kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler"* (Fetih, 29) diye tavsif etmiştir.

Allah Teâlâ daha sonra, وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ *"Allah dilediği kimseye tevbe nasib eder"* buyurmuştur.

Ferrâ ve Zeccâc şöyle demişlerdir: "Bu ifade, müste'nef (yeni) bir cümle olarak zikredilmiş olup, قَاتِلُوهُمْ sözüne bir cevap (netice) olması mümkün değildir. Çünkü *"Allah dilediği kimseye tevbe nasib eder"* ifadesini, mü'minlerin kâfirlere karşı savaşmasına bir ceza ve mükâfaat saymak mümkün değildir." **Ferrâ ve Zeccâc** şöyle devam ederler: "Bunun bir benzeri de فَإِنْ يَشَاءِ اللَّهُ يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ *"Fakat Allah dilerse senin kalbini mühürler"* (Şûra, 24) ayetidir. Söz (mana) bu ifâdede tamamlanmış, sonra Allah Teâlâ aynı ayetin devamında yeni bir söze başlayarak وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ *"ve Allah bâtılı Mahveder"* (Şûra, 24) buyurmuştur.

Bazı alimler ise, "Bu tevbenin, o savaşın bir mükafaat ve cezası olması mümkündür" derler. Bunun, birkaç yönden izahı yapılır:

1) Allah Teâlâ onlara, savaşı emredince, **Esamm**'ın görüşüne göre, muhtemelen bu onlardan bazılarına zor gelmiştir. İşte mü'minler savaşa atılınca, bu amel, onların önceki isteksizliklerine ve zorunsamalarına karşı bir tevbe yerine geçmiş olur.

2) Nusret ve zaferin, gerçekleşmesi büyük bir nimettir. Kul, Allah'ın nimetlerinin peşpeşe geldiğini müşahede ettiği zaman, bu müşahedenin onu bütün günahlarından tevbe etmeye sevketmesi uzak bir ihtimal değildir.

3) Yardım, nusret ve fetih gerçekleşip, ellerine çokça mal (ganimet) ve nimetler geçtiğinde, bunların lezzetleri haram olan bir yoldan elde edilecekken, o mal ve makam elde edildiğinde helâl yoldan elde etmek de mümkündür. Böylece mal ve makamın çokluğu, bu yönlerden insanı tevbeye sevkedici olur.

4) Bazıları şöyle derler: "İnsan nefsi, dünya ve onun lezzetlerine karşı büyük bir temayül duyar. Dünyanın kapıları insana açılıp, Allah Teâlâ da onun için hayırlar murad edince, o kul dünya zevklerinin değersiz ve önemsiz olduğunu anlar. O zaman dünya, onun gözünde çok değersiz bir hale gelir. Böylece bu, nefsin dünyaya iltifat etmemesine vesile olur. İşte bu, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Süleyman** (a.s)'dan naklettiği, *"Bana öyle bir mülk ver ki, o benden başka hiç kimseye lâyık (nasib) olmasın"* (Sa'd, 34) şeklindeki sözünün tefsirinde zikredilen açıklamalardan birisi de budur. Yani, "Bu mülkün meydana gelmesinden sonra, artık hiç kimse dünyayı taleb etmekle meşgul olmasın" demektir. Sonra bu kul, mülklerin en büyüğü olan bu mülkün tahakkuk etmesi esnasında, onun dünyadan ötürü meydana gelmediğini, onun lezzetlerinde ve arzularında hiçbir faydanın bulunmadığını anlar. O zaman, kalbi dünyadan yüz çevirir ve ona zerrece kıymet vermez. Böylece savaşın olmasının,

sayılan bu beş faydayı temin ettiği, bu faydaların meydana gelişinin, tevbeye sebep olduğu ve dolayısı ile tevbenin savaşa bağlı olduğu sabit olmuş olur.

Allah Teâla, *"... dilediği kimseye"* buyurmuştur. Çünkü insanın dünya malına nâil olması ve ona dünyanın kapılarının açılması, bazan kalbin dünyadan yüz çevirmesine sebep olur ki, bu ancak Allah Teâlâ'nın kendisi hakkında hayrı murad ettiği kimse için söz konusudur. Bazan da bu hal, insanın dünyaya iyice dalmasına, onun için kendisini âdeta helâk etmesine, bu sebeple Allah yolundan uzaklaşmasına da sebep olabilir. İşte zikrettiğimiz şekilde (insanların) durumu farklı farklı olduğu için, Allah Teâlâ, *"Allah dilediği kimseye tevbe nasib eder"* buyurmuştur.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَاللّٰهُ عَلِيمٌ yani Allah, mülkünde ve melekûtunda, yaptığı ve işlediği her şeyi bihakkın bilir, حَكِيمٌ yani, "ahkâmında ve fiillerinde hikmet sahibi olup, isabet edendir" buyurmuştur.

★ ★
★

Cihad İmtihanı Her Mü'mini Beklemektedir

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً ۚ وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

"Yoksa siz, Allah sizden cihad edenleri, Allah'dan, Resûlünden ve mü'minlerden başkasını sırdaş edinmeyenleri bilmeden kendi halinize bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptığınız her şeyi bilendir"

(Tevbe, 16).

Bil ki önceki ayetler, cihada teşvik eden ayetlerdi. Bu ayetten maksad ise, bu teşviki daha çok beyân etmektir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Ferrâ** şöyle demiştir: "Ayetteki **em** (yoksa) edatı, sözün ortasında gelen, bir istifham edatıdır. Eğer bu edat ile bir ibtida (yeni bir cümleye başlama) murad edilir ise, elif veya **hel** edatıyla birlikte kullanılır."

İKİNCİ MESELE

Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Kendi cinsinden olmayan birşeyin içine girdirdiğin herşeye Arapça'da **"velîce"** denilir. Kelimenin aslı **vüluc** (girmek) masdarıdır. Binâenaleyh, kendilerinden olmadığı halde, bir kavmin içine giren ve onlara katılana da **"velîce"** denilir. Buna göre, **"velîce"** kelimesi **dühûl** (girmek) fiilinden gelen **dahîle** kelimesi gibi; **vülûc** (girmek) fiilinden, **faîle** vezninde bir isimdir."

Vâhidî ise: "Arapça'da, müfred ve çoğul olarak, هُوَ وَلِيجَتِي هُمْ وَلِيجَتِي O, onlar benim dostumdur" denilir" demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Gerçek Mü'minin Alâmeti

Bu ayetin gayesi, şunu beyan etmektir: Bu hâdisede mükellef, ikabtan ancak şu iki şeyin olmasıyla kurtulabilir: a) Allah'ın *"siz mü'minlerden cihad edenleri bilmesi..."* ile... Burada bilme (ilim) zikredilmiştir. Bundan maksad malum, yani "bilinen şey"dir. Bununla kastedilen, onlardan cihadın sâdır olmasıdır. Ancak ne var ki birşeyin meydana gelmesi için, onun meydana geleceğinin, önceden Allah tarafından biliniyor olması gerekir. Şüphesiz böylece Allah Teâlâ'nın, onun meydana geleceğini bilmesi, onun var olmasından kinâye kılınmıştır. **Hişam b. el-Hakem** bu ayeti, "Allah Teâlâ birşeyi, ancak o şey meydana geldiği zaman bilir" şeklindeki görüşüne delil getirmiştir.

Bil ki, ayetin zahiri, her ne kadar **Hişam İbn el-Hakem**'in söylediği şeyi düşündürse de ayetten kastedilen, bizim beyan ettiğimiz husustur.

b) Ayetteki, وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً *"Allah'dan, peygamberinden ve mü'minlerden başkasını sırdaş edinmeyenleri... bilmeden"* ifadesiyle anlatılan husus. Bu şartın zikredilmesinden maksad şudur: Mücahid, bazan muhlis olarak değil, münafık olarak, içi dışından başka olduğu halde cihâd edebilir. İşte böyle cihad eden kimse, Allah'dan, O'nun peygamberinden ve mü'minlerden başkasını dost ve sırdaş edinmiş olur. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, onları ancak nifaktan, riyâdan ve kâfirlere dostluk göstermekten uzak bir biçimde tam bir ihlâsla ve din yoluna muhalif olan şeyleri iptâl edip yok etmek için cihâd ettiklerinde kendi başlarına bırakacağını beyan etmiştir. Bundan maksat, savaşmayı vâcib kılmanın gayesinin, savaşın bizzat kendisi olmayıp, aksine bunun Allah'ın rızasını elde etmek amacıyla canı ve malı feda ederek Allah'ın emrine ve hükmüne boyun eğerek yapılmasıdır. İşte o zaman bu savaştan faydalanılmış olur. Ama, başka gayelerle savaşa yönelmek ise, kesinlikle hiçbir şey ifade etmeyen şeylerdendir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ *"Allah, ne yaparsanız haberdardır"* buyurmuştur. Bu, "Allah, onların niyetlerini ve maksatlarını bilir, bunlara muttalidir;

hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Dolayısiyle insanın niyetine ve kalbinin hallerine sahip olma hususunda titiz davranması gerekir" demektir. **İbn Abbas** (r.a): "Allah Teâla, insanın içinin, dışından başka ve farklı olmasına razı olmaz. O, mahlûkatından ancak istikâmet ve doğruluk ister. Nitekim O: *"Gerçekten, "Rabbimiz Allah'dır" deyip de sonra doğruluğu iltizâm edenler..."* (Fussilet, 30) buyurmuştur" der. Yine o, "Savaş farz kılındığı zaman münafık, münafık olmayandan; mü'minlere dost olan, düşman olandan ayrılmıştır" demiştir.

★ ★
★

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَن يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنفُسِهِم بِالْكُفْرِ ۚ أُولَٰئِكَ
حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿١٧﴾ إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَن يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ ﴿١٨﴾

"Allah'a şirk koşanların, kendi küfürlerine bizzat kendileri şahit iken, Allah'ın mescidlerini imâr etmeye ehliyetleri yoktur. Onların hayır namına bütün yaptıkları boşa gitmiştir ve onlar ateşte ebedî kalacaklardır. Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'dan başkasından korkmayan kimseler imâr eder. İşte doğru yolu bulmaları umulanlar bunlardır"

(Tevbe, 17-18).

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE
Muhtıra Karşısında Müşriklerin Tutumları

Bil ki Allah Teâlâ bu sûreye, kâfirlerden berî olunduğunu, hem de tekidli olarak zikretmekle başladı. Sonra bu uzak durmaya sebebiyet veren kabahat ve rezaletlerine yer verdi. Müteakiben onların, bu dışlamayı doğru bulmayıp kendileriyle birlikte yaşamanın gerektiği konusunda ileri sürdükleri şüphelerini naklетti. Bunlardan birincisi, bu ayette zikredilen hususdur. Bu böyledir, çünkü onlar (kendilerine göre) güzel sıfatlar ve hoş hasletlerle muttasıftırlar. Bu da onlarla içice bulunmayı, onlarla yardımlaşma ve dayanışmayı gerektirir. Mescid-i Haram'ı imar eden kimseler olmaları, işte bu sıfatlardan birisidir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: **"Hz. Abbas, Bedir Savaşı'nda** esir edildiğinde, müslümanlar onun yanına gelerek, Allah'ı inkâr ettiğinden ve akrabayla irtibâtı kestiği için onu

ayıpladılar.. **Hz. Ali,** ona sert bir biçimde konuşarak: "Sizin, övgüye değer hasletleriniz yok mudur?" dedi. Bunun üzerine **Abbas:** "Biz, **Mescid-i Haram**'ı imâr ederiz, Kâbe'ye perde takarız, hacılara su dağıtırız, köleleri esirlikten kurtarırız..." dedi. Bunun üzerine Cenab-ı Hak **Abbas**'ın sözünü reddederek: مَاكَانَ لِلْمُشْرِكِينَ اَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللّٰهِ *"Allah'a şirk koşanların... Allah'ın mescidlerini imâr etmeye ehliyetleri yoktur!"* ayetini inzâl buyurdu.

İKİNCİ MESELE
Mescidleri İmar Etmek Ne Demektir?

Mescidleri imâr etmek iki kısımdır: Bu, ya onlara devam etmek ve çokça gitmek şeklinde olur; nitekim Arapça'da bir kimse birisiyle fazla içli dışlı olursa, "Falanca, falancanın meclisini imâr etti" denilir. Yahut da bu, bildiğimiz manada, binâları imar etmek şeklinde olur. Eğer ayetten maksat bu ikinci mâna ise, buna göre mana şu şekilde olur: "Kâfirler, mescidleri onarmaya teşebbüs etmezler. Bu zaten, onlar için caiz de değildi. Çünkü mescid, ibâdet yeridir. Binâenaleyh, ona saygı duyulması gerekir. Kâfir ise onu küçümser ve saygı göstermez. Yine kâfir, Allah'ın, *"Müşrikler ancak bir necistir"* (Tevbe, 28) ayetinden dolayı, hükmen necistir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Beytimi, tavaf edenler için temizleyiniz..."* (Bakara, 125) ayetinden dolayı, mescidi necasetten temizlemek farzdır. Bir de, kâfir, pisliklerden necasetten sakınmaz. Bundan dolayı, onun mescide girmesi, mescidi kirletir. Bu ise, müslümanların ibadetlerinin bozulmasına sebebiyyet verir. Yine kâfirin, mescidi tamire yönelmesi müslümanlara in'âmda bulunmak yerine geçer. Halbuki, kâfirin müslümanlar üzerinde yardım ve in'âm sahibi, minnet sahibi olması caiz değildir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Farklı Kıraatlere Göre Manalar

İbn Kesîr ve **Ebu Amr,** müfred olarak, **mescide'llâhi** "Allah'ın mescidi.."; diğer kıraat imamları ise, çoğul olarak **mesâcidellahi** "Allah'ın mescidleri..." şeklinde okumuşlardır... **İbn Kesîr** ve **Ebu Amr**'ın delili, وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ (Tevbe, 19) ayetidir.

Bu ayeti cemi olarak okuyanların ise, birkaç hücceti bulunmaktadır:

1) Burada, **Mescid-i Haram** kasdedilerek "mescid" kelimesi itlâk edilmiştir. Çünkü o, bütün mescidlerin kıblesi ve önderidir. Binâenaleyh, onu imâr eden, bütün mescidleri imâr etmiş gibi olur.

2) Şöyle denilebilir: *"Allah'a şirk koşanların, Allah'ın mescidlerini imâr etmeye (ehliyetleri) yoktur!"* buyruğunun manası, Allah'a şirk koşanların, Allah'ın hiçbir mescidini imâr etmeye ehliyetleri, selâhiyetleri yoktur" şeklindedir. Durum böyle olunca, onların, mescidlerin en şerefli ve en yücesi olan **Mescid-i Haram**'ı imâr edememeleri, öncelikle gerekli olur.

3) **Ferrâ** şöyle demiştir: "Araplar bazan, çoğul yerine müfred; müfred yerine de çoğul kelime kullanırlar. Cemi yerine müfred kullanmaları, فُلَانٌ كَثِيرُ الدِّرْهَمِ "Falanca, dirhemi, parası çok olan bir kimsedir" demeleri gibidir. Müfred yerine çoğul kullanmaları da, bir kimse hakkında, o tek bir hükümdar ile birlikte bulunduğu halde, فُلَانٌ يُجَالِسُ الْمُلُوكَ "Falanca, krallarla düşüp kalkar" demeleri gibidir."

4) Mescid, secde edilen bir yerdir. Binâenaleyh, **Mescid-i Haram**'ın her parçası bir mescid (secde edilen yer)'dir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Vâhidî, "Bu ayet, kâfirlerin, müslümanların mescidlerinden herhangi bir mescidi onarmaktan men edilmiş olduklarına delâlet eder. Eğer kâfir, bunu vasiyyet etse, vasiyyeti kabul edilmez ve mescidlere girmekten men edilir. Yine kâfir, bir müslümanın izni olmaksızın mescide girerse, ona tazir cezası verilir. Ama izinli olarak girerse ona tazir cezası verilmez. Bununla beraber evla olanı, mescidlere saygı göstermek ve kâfirleri mescidlerden uzak tutmaktır. Hz. Peygamber (s.a.s) kâfir olan **Sakîf kabilesi**nin heyetini Mescid'de ağırlamış ve yine, kâfir olan **Sümâme İbn Esâl el-Hanefî**'yi mescidin direklerinden birine bağlamıştı" demiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ *"Kendi küfürlerine bizzat kendileri şâhid iken.."* buyruğuna gelince, **Zeccâc,** buradaki **şâhidîn** kelimesinin "hal" olduğunu ve ifadenin manasının, "Onlar kendilerinn küfrüne şâhid olarak mescidleri imâr edemezler" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bu şâhid oluşun tefsiri hususunda âlimler, birçok izah zikretmişlerdir:

1) En doğrusu olan bu görüşe göre onlar, kendilerinin putlara taptıklarını, Kur'an'ı tekzib ettiklerini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr ettiklerini açıkça söylüyorlardı. Bütün bunlar küfürdür. Kim, bütün bunların kendisinde bulunduğuna şehâdet ederse, aslında, küfür olan bir şey hakkında kendisi aleyhine şehadette bulunmuş olur. Yoksa ayetten murad, "Onlar (açıkça) kendilerinin kâfir olduklarını söylerler " manası değildir.

2) **Süddî** şöyle demiştir: "Onların, kendilerinin küfrüne şehâdet etmeleri şudur: Bir hristiyana, "Sen kimsin ve nesin?" denildiğinde o: "Ben hristiyanım"; **yahudi,** "Ben bir yahudiyim"; putperest de, "Ben bir putperestim" der. Bu izah, bizim birinci maddede zikrettiğimiz izahla kuvvetlenir.

3) O kâfirlerin aşırıları: "Biz, Muhammed'in dinini ve Kur'an'ı inkâr ediyoruz!" diyorlardı. Belki de maksad budur.

4) Onlar, çırılçıplak bir vaziyyette Ka'be'yi tavaf ediyorlar ve: "Biz, içinde

bulunuyorken Allah'a isyân ettiğimiz elbiselerle Kâbe'yi tavaf edemeyiz" diyorlardı. Kâbe'yi her tavaf edişlerinde de, putlarına secde ediyorlardı. İşte bu, onların, kendilerinin küfür ve şirklerine şahitlik etmeleri demektir.

5) Onlar, "Lebbeyk Allah'ım... Senin hiçbir şerîkin yok! Ancak aslında senin mahlukun olup, kendisi ve malik olduğu her şey sana ait olan bir şerîkin vardır." derlerdi.

6) **İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Bu ayetten maksad şudur: Onlar Hz. Peygamberin kâfir olduğuna şehâdet ediyorlardı. [40] Bu tefsir ancak *"Andolsun, size kendinizden* (رَسُولٌ مِنْ أَنفُسِكُمْ) *öyle bir peygamber gelmiştir ki..."* (Tevbe, 128) ayetinden dolayı caiz olabilir.

Kadî ise "Bu izah ayetin hakikî manasından sapmaktır. Bu, ancak lafzı hakikî manasına almak imkânsız olduğu zaman caiz olabilir. Ama, öteki mananın caiz olduğunu beyan ettiğimize göre, artık bu mecazî manayı vermek caiz değildir" demiştir. Ben de derim ki: "Eğer selef-i salihînden birisi, senin زَيْدٌ نَفِيسٌ **"Zeyd,** seçkindir"; عَمْرٌو أَنْفَسُ مِنْهُ **"Amr** ise, ondan daha seçkindir.." tabirindeki gibi bu ifadeyi شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنفُسِهِم بِالْكُفْرِ "Onlar, en seçkinlerinin (Hz. Muhammed) kâfir olduğuna şehadette bulundukları halde..." şeklinde okumuşsa, ayetin zahir manasından ayrılmaksızın bu izah tarzı geçerli olabilir. Yapılan bu izah doğru olur.

Kâfirlerin Ameli Boşa Gider

Sonra Cenâb-ı Hak, أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ *"Onların hayır namına bütün yaptıkları boşa gitmiştir"* buyurmuştur. Bundan maksad Kur'an'da bulunan şu kesin ve hak olan hükümdür: O kâfirlerden her ne kadar, ana-babaya iyilik, hanlar inşâ etmek,açları doyurmak ve zayıflara yardım etmek gibi hayır işleri sâdır olmuş da olsa, bütün bunlar boşa gidecektir. Çünkü, küfürlerinin cezası, bu yaptıkları amellerin sevâbından fazladır. Binâenaleyh, yaptıkları bu hayırların, içinde bulundukları küfür karşısında, bir sevab ve ta'zime nail olmada hiçbir tesiri ve etkisi bulunmamaktadır. "Amellerin boşa gitmesi" yani **ihbât** hususundaki izah, bu tefsirde daha önce defalarca geçtiğinden artık bunu tekrarlamayacağız.

---

40) Maksat şudur: Hz. Peygamber (s.a.s) kendi içlerinden çıkmış olup kendilerinden biri olarak onun kâfir olduğunu iddia etmeleri böyle ifade edilmiştir. Arapçada bir üslûp vardır. Bir delili de (Tevbe, 126) ayetidir(Ç.)

Allahu Teâlâ daha sonra وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ *"Ve onlar ateşte ebedî kalacaklardır.."* buyurmuştur. Bu, onların cehennemde ebedî (muhalled) olacaklarına işârettir. Ehl-i sünnet âlimlerimiz ehl-i kıbleden olan günahkârların cehennemde ebedî kalmayacağına, bu ayetle şu iki yönden istidlâl etmişlerdir:

1) *"Ve onlar, ateşte ebedî kalıcılardır"* ifadesi hasr ifade eder. Yani, "Başkası değil, sadece onlar orada ebedî kalacaktır" demektir. Bu söz, kâfirler hakkında varid olunca, cehennemde ebedî kalmanın sadece kâfirlere has olduğu sabit olmuş olur.

2) Allah Teâlâ, cehennemde ebedî kalmayı, kâfirlerin küfürlerine bir ceza kılmıştır. Binânaleyh bu hüküm, kâfirlerden başkası için de sabit olsaydı, kâfirleri bununla tehdit etmek doğru olmazdı.

Cami Yapanların Sıfatları

Cenâb-ı Allah, kâfirlerin mescidlerin imarı ile meşgul olmamaları gerektiğini beyân edince, müteakiben bu işle meşgul olanın, şu dört sıfatla bezenmiş olması gerektiğini beyan buyurur:

Birinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ *"Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden (...) kimseler imâr eder"* ayetinin ifade ettiği hüküm. Biz, mescidi imâr eden kimsenin, mutlaka Allah'a iman etmesi gerektiğini söyledik. Zira mescid, içinde Allah'a ibadet edilen yer demektir. Binâenaleyh, Allah'a iman etmemiş olan kimsenin, içinde Allah'a ibadet edilen bir yer bina etmesi imkânsızdır. Biz, böylesi kimsenin, mutlaka Allah'a ve ahiret gününe iman etmesi gerektiğini söyledik. Zira, Allah'a ibadetle meşgul olmak, ancak ahirette bir kıymet taşır. Dolayısıyla ahireti, Kıyameti inkâr eden kimse, Allah'a ibadet etmez. Allah'a ibadet etmeyen kimse de Allah'a ibadet edilmesi için, bir mescid bina etmez.

Burada Resûlün Anılmayışının Sebebi

Eğer, "Niçin, Cenâb-ı Hak, bu ayette Allah'ın Resûlüne imandan bahsetmemiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Müşrikler, "Muhammed, liderlik ve krallık istediği için, Allah'ın peygamberi olduğunu iddia ediyor" diyorlardı. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bu ayette, Allah'a ve âhiret gününe imanı zikretmiş, nübüvveti zikretmeyerek, "Risâleti tebliğ etmekten maksadım, ancak mebde ile meâda iman edilmesini sağlamaktır" demek istemiştir.

Böylece Cenâb-ı Hak, risâletten maksadın sadece bu olduğuna kâfirlerin dikkatini çekmek için, asıl maksada yer vermiş, nübüvvetin zikrinden sarf-ı nazar etmiştir.

b) Allah Teâlâ namazdan bahsedip, namaz da ancak ezân, ikâmet, teşehhüdle tamam olup ve bütün bunlar da nübüvetin zikrine şâmil olunca, o zaman bu kâfi gelmiştir.

c) Allah Teâlâ, "salât" lafzını, elif lâmlı olarak (es-salât) zikretmiştir. Başında eliflâm bulunan müfred kelimeler ise, önceden geçmiş ve bilinen şeylere hamledilirler. Müslümanların namazlarıyla ilgili geçmiş olan ve bilinen şey ise; Hz. Peygamber (s.a.s)'in yapmış olduğu amellerden başka bir şey değildir. Binâenaleyh, ayette "es-salât" (namaz) kelimesinin geçmiş olması, işte bu yönden peygamberliğin bir delili olmuş olur.

İkinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın وَأَقَامَ الصَّلٰوةَ *"namazı dosdoğru kılan..."* vasfı. Bu ifadenin yer almasının sebebi şudur: "Mescid yapmanın en büyük maksadı, namaz kılmaktır. Binâenaleyh insan, namazın farziyyetini kabul etmediği müddetçe, onun mescid yapmaya yönelmesi imkânsız olur."

Üçüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, وَاٰتَى الزَّكٰوةَ *"zekâtı veren"* ayetinin ifade ettiği husus. Bil ki, mescidin imârında namaz kılıp zekât vermenin nazar-ı dikkate alınması, sanki de mescid imar etmeden muradın, orada bulunma, mevcut olma olduğuna delâlet eder. Bu böyledir, zira insan namaz kıldığı zaman, mescidde bulunur. Böylece de bu namaz ile, mescidin imârı, şenlenmesi gerçekleşmiş olur. Zekât verdiği zaman da, zekât almak için, bütün fakir ve yoksullar mescidde bulunurlar. Böylece, bu yolla da mescid imâr edilmiş olur. Biz, bu ayette geçen "imâr etme" lafzını, bizzat bina etmek manasına hamlettiğimizde de, bu konuda da zekât verme nazar-ı dikkate alınmış olur. Zira zekât vermek farz, mescid yaptırmak ise nâfile bir ibadettir. İnsan, farzları yapıp bitirmeden, nâfile ibadetlerle meşgul olamaz. O halde, görünen odur ki, insan zekâtını vermediği müddetçe, mescidler yapmakla meşgul olmaz.

Dördüncü sıfat: وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللّٰهَ *"Ve Allah'dan başkasından korkmayan..."* sıfatı hakkında şu izahlar yapılabilir:

1) **Hz. Ebu Bekir** (r.a), İslâm'ın ilk yıllarında evinin kapısının yanıbaşında bir mescid yapmıştı; orada namaz kılıyor, Kur'an okuyordu. Kâfirler de işte bu sebepten dolayı ona eziyyet ediyorlardı. Binâenaleyh bu ayetten, bu hâdisenin kasdedilmiş olması muhtemeldir. Yani, o mescid yapma hususuna, her ne kadar insanlardan çekinmiş olsa dahi, ancak ne var ki o onlara iltifât etmemiş, onları nazar-ı dikkate almamış; tam aksine, gerçekten Allah'tan korktuğu için mescid yapmıştır" demektir.

2) Bundan maksadın, "Mescid yapmanın bir gösteriş ve desinler vesilesi olsun ve "Falanca, mescid yaptırdı" denilsin diye değil de, tam aksine bunu , yapan kimsenin o mescidi sırf Allah rızasını taleb ettiği ve sırf Allah'ın dinini kuvvetlendirmek için yapmış" olması da muhtemeldir.

Allah'tan Başkasından Çekinmenin Hükmü

Eğer: "Mü'min bir kimse, zalimlerden ve müflislerden çekinip endişelendiği halde, Allah daha nasıl, *"ve Allah'dan başkasından korkmayan"* demiştir?" denilirse, biz deriz ki: Burada bahsedilen "haşyet"ten maksat, din mevzuundaki haşyet ve takva ile, kişinin başkasının rızasına Allah'ın rızasını tercih etmemesidir.

Bil kî Allahu Teâlâ, *"Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a... iman eden.. kimseler imâr eder"* buyurmuştur. Yani, "Bahsettiğimiz bu dört sıfatı taşıyanlar" demektir. Zira **innemâ** kelimesi hasr ifâde eder. Bu edâtın bu ayette bulunmasında, mescidin, ibadet dışındaki şeylerden korunmasının gerekli olduğuna bir dikkat çekme bulunmaktadır. Binâenaleyh, gereksiz söz söyleme ve dünya işlerini orada hallétme gibi hususlar da, bunun hükmüne dahildir (ibadetin dışında sayılır). Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.s)'den:

يَأْتِي فِي آخِرِ الزَّمَانِ أُنَاسٌ مِنْ أُمَّتِي يَأْتُونَ الْمَسَاجِدَ يَقْعُدُونَ فِيهَا حِلَقاً ذِكْرُهُمُ الدُّنْيَا وَحُبُّ الدُّنْيَا لاَ تُجَالِسُوهُمْ فَلَيْسَ لِلَّهِ بِهِمْ حَاجَةٌ

"Ahir zamanda, ümmetimden bir grup insan gelir, türer... Onlar mescidlere gelirler ve halkalar halinde oralarda otururlar. Ama onların sözleri, dünya ve dünya sevgisidir. Sakın onlarla oturmayınız. Allah'ın onlara ihtiyacı yoktur" dediği rivayet edilmiştir.

Mescidlerin Faziletleri Hakkında

Yine bir hadiste de, *"Mescidde konuşmak, tıpkı hayvanların kuru otu yeyip bitirmesi gibi, iyilikleri yer bitirir"* şeklinde varid olmuştur. Hz. Peygamber, Cenab-ı Hakk'ın bir hadis-i kudsîde إِنَّ بُيُوتِي فِي الْأَرْضِ الْمَسَاجِدُ وَإِنَّ زُوَّارِي فِيهَا فِيهَا عُمَّارُهَا طُوبَى لِعَبْدٍ تَطَهَّرَ فِي بَيْتِهِ ثُمَّ زَارَنِي فِي بَيْتِي فَحَقٌّ عَلَى الْمَزُورِ أَنْ يُكْرِمَ زَائِرَهُ *"Benim yeryüzündeki evlerim, mescidlerdir. O mescidlerdeki ziyaretçilerim de, oraları imâr edenlerdir. Evinde temizlenip, sonra da benim evimde beni ziyaret eden kula müjdeler olsun.. Çünkü ziyâret edilenin ziyaret edene ikrâmda bulunması uygun düşer"* buyurduğunu belirtmiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, مَنْ أَلِفَ الْمَسْجِدَ أَلِفَهُ اللَّهُ تَعَالَى *"Mescidleri seven kimseyi, Allah da sever"*; إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ يَتَعَاهَدُ الْمَسْجِدَ فَاشْهَدُوا لَهُ بِالْإِيمَانِ *"Bir adamın, mescidlere gitmeyi alışkanlık haline getirdiğini görürseniz, onun*

mü'min olduğuna şehâdet ediniz"; مَنْ اَسْرَجَ فِى مَسْجِدٍ سِرَاجاً لَمْ تَزَلِ الْمَلٰئِكَةُ وَحَمَلَةُ الْعَرْشِ يَسْتَغْفِرُونَ لَهُ مَا دَامَ فِى الْمَسْجِدِ ضَوْؤُهُ "Kim, herhangi bir mescidde bir kandil yakarsa, onun kandili o mescidde yandığı, aydınlattığı müddetçe, melekler ile Hamele-i Arş, onun için istiğfar ederler" buyurduğu da rivayet edilmiştir. Bütün bu hadisleri **Keşşâf sahibi** nakletmiştir.

Bu sıfatları zikretmeyi müteakip, Cenâb-ı Hak فَعَسٰى اُولٰئِكَ اَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ *"İşte doğru yolu bulmaları umulanlar bunlardır"* buyurmuştur. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

1) Müfessirler şöyle demektedirler: Allah, şekk ve tereddütten münezzeh olduğu için, **asâ** kelimesi, Allah hakkında kullanıldığında kesinlik ifâde eder.

2) **Ebû Müslim** şöyle demektedir: "Bu ayette geçen **asâ** kelimesi kullarla ilgilidir. Dolayısıyla bu kelime, burada recâ, (ummak) manasını ifade eder. Binâenaleyh mana, "Bu taatları yapanlar, onları sırf ihtida, yani, hidayet elde etme ümidiyle yapmışlardır" şeklinde olur. Zira Cenâb-ı Hak, *"Korku ve ümit ile Rablerine duâ ederler"* (Secde, 16) buyurmuştur. Bu hususta sözün hakikati şudur: Kul bu amelleri yerine getirirken, mükâfaat elde edeceğine kesinkes hükmedemez. Çünkü onun, kabûlün tahakkukunda nazar-ı dikkate alınan şartlardan herhangi birini ihlâl etmesi daima mümkündür.

3) Bu izahların en güzeli, **Keşşâf sahibi**'nin bahsettiği şu hususdur: "Bu ayetin ifade ettiği husus, müşriklerin hidayet mevkilerinden uzak olduklarını bildirmek ve onların, gözlerinde büyütüp iftihar ettikleri amellerinden faydalanabilme arzularını kesip atmaktır. Çünkü Allah Teâlâ, iman edip, imanlarına şeriatla amel etmeyi ve Allah'dan korkmayı ekleyen o kimseler için bile ihtidânın, لَعَلَّ (belki) ile **asâ** "umulur ki..." arasında dönüp dolaşan bir durumda olduğunu beyan buyurmuştur. Durum böyle olunca, artık nasıl olur da o müşrikler, kendilerinin doğru yolda olduklarına ve Allah katında her türlü hayır ve mükâfaata erişeceklerine kesin olarak hükmedebilirler? Bu ve benzeri tabirlerde "haşyet"in recâ'ya tercih edilmesinde, mü'minler için ortaya çıkan ilahî bir lütuf vardır.

★ ★
★

أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۚ لَا يَسْتَوُونَ عِندَ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٩﴾

"Siz hacılara su temin etmeyi, Mescid-i Haram'ı onarmayı Allah'a, âhiret gününe inanan, Allah yolunda cihad eden kimselerin amelleri gibi mi tuttunuz? Bunlar, Allah yanında bir olmazlar. Allah zalimler gürûhuna hidayet vermez"

(Tevbe, 19).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hacc Hizmetleriyle İlgili Ayetin Nüzul Sebebi

Müfessirler bu ayetin nüzûlü hususunda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. **İbn Abbas,** kendisinden gelen rivâyetlerin bazısında şöyle demektedir: **Hz. Ali, Abbas'**a sert ve ağır konuşunca, **Abbas:** "Şayet siz, müslüman olma, hicret ve cihad etme hususlarında bizden önce davrandıysanız, bilesiniz ki biz de, andolsun ki **Mescid-i Haram'**ı imâr ediyor, hacılara su dağıtıyorduk..." dedi. İşte bunun üzerine de bu ayet-i kerime nâzil oldu.

Şu da ileri sürülmüştür: Müşrikler, yahudilere: "Biz hacılara su veriyor, **Mescid-i Haram'**ı da imâr ediyoruz. Bu durumda, biz mi, yoksa Muhammed ile O'nun arkadaşları mı daha üstünüz?" dediler. Bunun üzerine yahudiler o müşriklere: "Siz, daha üstünsünüz" dediler.

Şöyle bir rivayet de vardır: **Hz. Ali** (r.a), **Abbas** (r.a)'a, müslüman olduktan sonra: "Amcacığım, sizler hicret etmediniz. Allah'ın Resûlüne de katılmadınız değil mi?" deyince, **Hz. Abbas:** "Ben, hicret olayından daha üstün olan bir hizmeti görmüyor muydum? Allah'ın evini haccedenlere su veriyor ve **Mescid-i Haram'**ı imar ediyordum " dedi. Binâenaleyh, bu ayet nâzil olunca **Abbas:** "Ben, hacılara su dağıtma işini terketmem gerektiğini görüyorum " dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *"Sizler, hacılara su dağıtma işine devam ediniz. Çünkü, sizin için bu işte bir hayır vardır"* buyurdu.

Şu da rivayet edilmiştir: **Talha İbn Şeybe, Abbas** ve **Ali,** övünmeye başladılar. **Talha:** "Ben Beyt'in sahibiyim; onun anahtarları benim elimde. İstesem orada yatıp kalkabilirim..."; **Abbas:** "Ben, "sikâye" sahibiyim, bu işi devam ettiriyorum"; **Hz. Ali** de: "Ben, cihad erbâbıyım" deyince, Allah Teâlâ bu ayeti indirdi.

Karşılıklı Övünmenin Kimler Arasında Olduğu

Musannıf (Razî) (r.h) der ki: Bu sözün neticesinden muhtemelen şu çıkar: Bu ayetin, müslümanlar arasında cereyân eden bir övünme yarışması vesilesiyle nâzil olmuş olması mümkündür. Keza ayet, müslümanlar ile kâfirler arasında geçen üstünlük taslamadan dolayı da nâzil olmuş olabilir.

Bu üstünlük taslamanın müslümanlar arasında geçtiğini söyleyenlere gelince onlar, Cenab-ı Hakk'ın bu ayetten sonraki hicret eden mü'minler hakkında buyurduğu, *"... bunların Allah yanında derecesi çok büyüktür"* (Tevbe, 20) ayetiyle istidlâlde bulunmuşlardır. Bu ifade, "mercûh" (ikinci dereceye düşen) kimseler için de, Allah katında derecelerin bulunmasını iktizâ eder. Bu da ancak, mü'min kimselere uygun düşer. Biz bu ayeti tefsir ederken, bu söze cevap vereceğiz.

Bunun, müslümanlarla kâfirler arasında geçen bir üstünlük taslamadan dolayı nâzil olduğunu söyleyenlere gelince, onlar, görüşlerinin doğruluğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, كَمَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ ifadesi ile istidlal etmişlerdir. Bu ifade, bu karşılıklı övünmenin, Allah'a iman etmeyenlerle, O'na iman edenler arasında cereyan ettiğine delâlet eder. Buna göre, doğruya en yakın olan görüş budur.

Biz bu sözü şu şekilde de izah edebiliriz: Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ (Tevbe, 18) ayetinin tefsirinde **Abbas**'ın, kendisinin üstünlüğüne **Mescid-i Haram**'ın bakımını yapıp hacılara su vermesiyle istidlâl ettiğini nakletmiştik. İşte Allah, buna şu iki şekilde cevap vermiştir.

1) Önceki ayette beyan edilen şu hususdur: Mescidi imâr, bu iş ancak mü'minden sudûr ettiği takdirde bir üstünlüğü icâb ettirir. Amâ, kâfir tarafından yapılmasına gelince, bunda kesinlikle bir fayda bulunmamaktadır.

2) Cenâb-ı Hakk'ın bu ayette bahsetmiş olduğu bütün hususlardır. Bu da şöyle denilmesidir: Farzet ki biz, Mescid-i Haram'ı imâr edip hacılara su dağıtmanın, bir çeşit fazilet sebebi olduğunu kabul edelim. Fakat bu iş, Allah'a iman ve cihada nisbetle, gerçekten çok yetersizdir. Binâenaleyh, Allah'a iman ve cihad mukabilinde bu tür şeyleri zikretmek hata olur. Zira bu, çok şerefli ve çok yüksek olan bir şeyi, yine gerçekten çok değersiz ve önemsiz olan bir şeyle karşılaştırmayı gerektirir ki bu bâtıldır. İşte, ayetin burada zikredilmesindeki izâh budur. İşte, ancak bu yolla, bu ayetin daha önceki kısımla olan gerçek münasebeti kurulmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demektedir: **Sikaye** (sulamak) ve **imâre** (bakımını yapmak) kelimeleri, **sıyâne** (korumak), ve **vikaye** (korumak, muhafaza etmek) kelimeleri gibi, **sekâ** (sıuladı) ve **amere** (imar etti) fiillerinin masdarıdır.

Bil ki, bu ayette geçen "**sikâye**" ve "**imâre**" kelimeleri, fiil gibi kullanılmış olup, **men âmene** tabiri ise, bir faile işaret etmektedir. Binâenaleyh kelamın zâhiri, fiilin fâile, sıfatın da zâta teşbih edilmiş olmasını gerektirir ki, bu mümkün değildir. Dolayısiyle tevil etmek gerekir. Bu tevîl de şu iki şekilde yapılır:

a) Kelamın takdirinin أَجَعَلْتُمْ أَهْلَ سِقَايَةِ الْحَآجِّ "siz, hacılara su veren ve Mescid-i Haram'ı imâr edenleri, Allah'a iman etmiş kimselerle bir mi tutarsınız?" şeklinde olduğunu söylemektir. Bu izahı, **Abdullah İbn Zübeyr**'in bu kelimeleri, سُقَاةَ الْحَآجِّ وَعُمَرَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ "Hacıları sulayanlar ve **Mescid-i Haram**'ı imar edenler " şeklinde okuması da takviye eder.

b) Kelamın takdiri, "Siz, hacılara su dağıtmayı, Allah'a iman eden kimsenin imanıyla bir mi tutarsınız?" şeklinde olduğunu söylemektir. Bunun bir benzeri ifade de لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ (...) وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ (Bakara, 177) ayetidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Sikaye ve İmare'nin Mahiyeti

Hasan el-Basrî (r.h): "Bu sulama işi, üzüm şırası ile oluyordu" demiştir. **Hz. Ömer** (r.a)'in hurma şırasını, üzüm şırasından daha keskin bulduğu zaman, üçte bir oranında su katarak onun keskinliğini kırdığı ve: "Siz bunu çok keskin bulduğunuz zaman, ona su katarak sertliğini kırınız" dediği rivayet edilmiştir. "**Mescid-i Haram**'ı imar" meselesine gelince, bu ifade ile, onun donatılması ve duvarlarının şeklinin güzelleştirilmesi kastedilmiştir.

Allah Teâlâ, bu iki kısımdan bahsedince, لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللّٰهِ *"Bunlar Allah yanında, bir olmazlar"* buyurmuştur. Fakat bunların denk olmayışları, hangisinin üstün olduğunu belirtmediği için, üstün olan tarafa وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ *"Allah zalimler güruhuna hidayet vermez"* diyerek işaret etmiştir. Böylece Allah Teâlâ, kâfirlerin kendi nefislerine zulmettiklerini, çünkü onların iman etsinler diye yaratıldıkları halde, küfre râzı olduklarını, bundan dolayı da zâlim olduklarını beyan buyurmuştur. Çünkü zulüm birşeyi, asıl yerinin dışına koymaktır. Onlar, Mescid-i Haram'a karşı da zulüm işlemişlerdir. Zira Allah Teâlâ, **Mescid-i Haram**'ı, Allah'a ibadet etme yeri olsun diye yaratmıştır. O kâfirler ise onu, puthâne yapmışlardır. Binâenaleyh bu da bir zulümdür.

* *
*

İman ve Hicret Edenlerin Mükâfaatı

اَلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَهَاجَرُوْا وَجٰهَدُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ اَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللّٰهِ ؕ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَآئِزُوْنَ ۝ يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِّنْهُ وَرِضْوَانٍ وَّجَنّٰتٍ لَّهُمْ فِيْهَا نَعِيْمٌ مُّقِيْمٌ ۝ خٰلِدِيْنَ فِيْهَآ اَبَدًا ؕ اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهٗٓ اَجْرٌ عَظِيْمٌ ۝

"İman edenlerin, hicret edenlerin, Allah yolunda mallarıyla canlarıyla savaşanların Allah yanında derecesi çok büyüktür. Kurtuluşa erenler de işte onların tâ kendileridir. Rableri, onlara rahmetini, rızasını, içlerinde tükenmez ve ebedî bir naîm bulunan cennetleri müjdeler. Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Çünkü Allah katında büyük bir ecir vardır"

(Tevbe, 20-22).

Bil ki Allah Teâlâ, işaret yoluyla, kendisine iman etmenin ve cihadın, hacılara su vermekten ve **Mescid-i Haram**'ı imar etmekten daha üstün olduğunu belirtmiş, bunun peşisıra, o üstünlüğü bu ayette açıkça belirterek, "Kim şu dört sıfata sahip olursa, Allah katında hacılara su verme ve **Mescid-i Haram**'ı imâr etme sıfatlarına sahip olandan daha büyük bir dereceye sahip olur" buyurmuştur. O dört sıfat şunlardır:

a) İman, b) Hicret, c) Allah yolunda mal ile cihad, d) Can ile cihad.

Biz bu dört sıfata sahib olanların, son derece yüce ve kıymetli olduklarını söyledik. Çünkü her insanda mutlaka şu üç şey vardır:

a) Rûh, b) Beden ve c) Mal.

Rûh, insandan küfür zâil olup iman tahakkuk edince, kendisine uygun saadet derecelerine ulaşmış olur.

Beden ve mal ise, insanın hicret etmesi ile, noksanlaşır ve eksilirler. İnsanın cihadla meşgul olması sebebiyle de bunlar, helâk ve yok oluşla yüzyüze gelirler. İnsanın, malını ve canını sevdiğinde şüphe yoktur. Bu insan, sevdiği şeyden, ancak daha mükemmel bir sevgiliye kavuşacağı zaman yüz çevirir ve vazgeçer. Binâenaleyh böyle olan kimselere göre, Allah'ın rızasını taleb etmek, canlarından ve mallarından daha ileri, daha sevgili olmasaydı, bunlar, âhiret tarafını can ve mala tercih etmez

ve Allah'ın rızasını kazanmak için can ve mallarının heder edilmesine râzı olmazlardı. Binâenaleyh kişide bu dört sıfatın bulunması halinde o, insanlık mertebelerinin en yükseği ile, meleklik mertebelerinin ilkine ulaşmış olur. Bundan dolayı, sırf atalarına uymak, başkanlık (liderlik) elde etmek ve gösteriş yapmak için, hacılara su verme ve **Mescid-i Haram**'ı imâr etme ile bu derece (mertebe) arasında ne alâka vardır? Böylece bu yakinî ve aklî delil ile, Hak Teâlâ'nın, *"İman edenlerin, hicret edenlerin, Allah yolunda mallarıyla canlarıyla savaşanların Allah yanında derecesi çok büyüktür. Kurtuluşa erenler de işte onların tâ kendileridir"* ayetinin pek yerinde ve münasip olduğu sabit olur.

Bil ki Cenâb-ı Allah, "Bunlar, hacılara su verme ve **Mescid-i Haram**'ı imâr etme işiyle meşgul olanlardan daha üstün" buyurmadı. Zira O, bunu açıkça zikretseydi, o zaman, o kimselerin üstünlüklerinin, bunlara nisbetle olduğu vehmi ortaya çıkardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bunların kimlerden daha üstün olduğunu açıkça zikretmeyince, bu, onların mutlak (kayıtsız-şartsız) olarak, kendilerinden başka herkesten daha üstün olduklarına delâlet eder. Çünkü insan için, bunlardan daha yüce ve mükemmel sıfat düşünülemez.

"İnde" Tabiri ve İndiyyet Mertebesi

Bil ki ayetteki عِنْدَ اللّٰهِ *"Allah yanında"* tabiri..."Kulun Allah yanında" oluşu tabirinden muradın, "Onun, Allah'a kulluğa ve taata gark oluşu" manası olduğunu gösterir. Yoksa bundan maksat yer ve yön bakımından "yanında oluş" değildir. Bu durumda da melekler için Hak Teâlâ'nın, *"Allah'ın yanında bulunanlar, O'na ibadet etmekten asla kibirlenmezler"* (Enbiya, 19) ayetinde de olduğu gibi, "indiyyet" (yanında oluş) mertebesi (derecesi) sözkonusu olduğu gibi, kutsî ve beşerî ruhların da, bedenî sıfat kirlerinden ve bedenî pisliklerden temizlenip kurtulduğunda, Allah'ın celal nurları ile aydınlandığı, üzerinde kemal âleminin ışıklarının tecellî ettiği ve kulluk mertebesinden yükselip "indiyyet" mertebesine kabul edildiği anlaşılır. Hatta sanki, kulluktaki kemal, ancak "indiyyet" hakikatini müşahede etmektir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya kadar götüren Allah, her türlü eksiklikten münezzehtir"* (İsrâ, 1) buyurmuştur.

Eğer, "siz bu sıfatların müslümanlarla kâfirler arasındaki farkı bildirdiğine göre, kâfirlerin hiçbir (manevi) derecesi söz konusu olmadığı halde, Cenâb-ı Hak nasıl, *"Bunların Allah indinde dereceleri daha büyüktür"* buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki, buna birkaç şekilde cevap verilebilir:

1) Bu, onların kendileri için Allah katında olduğunu zannettikleri derece ve fazilete göre söylenmiş bir sözdür. Bunun bir benzeri de, *"De ki:... "Allah mı daha hayırlı,*

yoksa kâfirlerin O'na şirk koştukları şeyler mi?" (Neml, 59) ve *"Bu mu daha hayırlı, yoksa zakkûm ağacı mı?"* (Saffat, 62) ayetidir.

2) Bu ifade ile onların bu dört sıfatla mevsuf olmayan mü'minlerden daha üstün olduklarına ve bunların kâfirlerle mukayese edilmemelerinin daha evlâ olacağına dikkat çekmek için "Onlar, bu sıfatlarla mevsuf olmayanlardan daha üstündür" denilmek istenmiştir.

3) Bununla, hicret eden mücâhid mü'minin, hacılara su veren ve **Mescid-i Haram**'ın bakımını yapandan daha üstün olduğu manası kastedilmiştir. Dolayısıyla o amellerin, bu amellere tercih edilmesi istenmiştir. Yoksa hacılara su vermenin ve **Mescid-i Haram**'ı imar etmenin de, hayırlı amellerden olduğunda bir şüphe yoktur. Fakat bu iki işi yapması halinde, bunlar kâfirler için bir mükafaatı gerektirmez. Zira en büyük cinayet olan küfrün onlarda mevcut oluşu, bu mükâfaatın meydana gelmesine mânî olur.

Hicret ve Cihadın Öneminin Sırrı

Bil ki Allah Teâlâ, iman ve hicret sıfatlarına sahip olanların (mü'min muhacirlerin), Allah katında çok büyük bir dereceye sahip olduklarını bildirince, kurtuluşa erenlerin de onlar olduğunu beyan buyurmuştur. Bu, "sadece onlar" manasını ifade eder. Buna göre ayetin manası, *"Allah katında"* ifadesi ile işaret edilen, o mukaddes, şerefli ve yüce dereceleri -ki bu "indiyyet" (Allah katında olma) derecesidir,- elde edenler işte sadece onlardır" şeklindedir. Bu böyledir, zira Allah'a iman edip, O'nu itiraf eden insanın kalbinde dünyaya yöneliş çok azdır. Bu durumda insan, rûh cevherinden bu düğümü (azıcık ilgiyi) bile gidermeye çalışır. Dünya sevgisini gidermek ise, ancak rûhu dünya lezzetlerinden uzaklaştırmakla olur. Bu uzaklaştırma devam ettikçe, rûhun dünya sevgisi ile ilgisi gittikçe azalır. Bu uzaklaştırma ve azalma da, (bilhassa) hicret ile olur.

Sonra o kimsenin bunun peşisıra mutlaka dünyayı önemsiz, değersiz görmesi ve dünyanın kusurlarına vakıf olması ve akıllı bir kimsenin gözünde, bırakılması gereken bir şey haline dönüşmesi gerekir. Bu da ancak cihad ile tam olarak meydana gelir. Çünkü cihad, canı ve malı tehlikeye atmaktır. Binâenaleyh bu kimse, eğer dünyaya değer verse, bunu yapamaz. İşte bu noktada bazı muhakkik âlimlerin söylediği şu söz tam olarak ortaya çıkar: "İrfân, ayrılmaktan, noksanlaşmaktan ve terkten başlar. Sonra bu tahakkuk edince kalb, celâl ve ikram sıfatlarına bakmakla meşgul olmaya başlar. Onları görüp müşahede ettiğinde de, canı ve malı harcama gerçekleşir. Böylece de insan, celâl âleminin şâhidi ve müşâhidi, celâlet nurunun mükâşifi ve kendisine, *"Rableri onlara rahmetini, rızasını, içlerinde tükenmez ve ebedî bir naîm bulunan cennetleri müjdeler. Onlar orada ebedi olarak kalacaklardır"* ayeti ile şahidlik edilen kimse olmuş olur. Bu durumda da, tek ve samed Allah'ın

huzuruna varılmış olur ki, *"Rableri katında"* tabirinden anlaşılan budur. İşte o zaman, "vusûl"e vukûf derecesi gerçekleşir."

Ebedî Mutluluktaki Dereceler

Cenâb-ı Allah daha sonra يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُقِيمٌ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَداً إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ *"Rableri, onlara rahmetini, rızasını, içlerinde tükenmez ve ebedî bir naîm bulunan cennetleri müjdeler. Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Çünkü Allah katında büyük bir ecir vardır"* buyurur.

Bil ki bu ayet, pek çok yüksek makamı ihtiva etmekte ve Allah Teâlâ'nın o makamları en şereflisinden en aşağısına doğru sıraladığına işaret etmektedir. Biz bunları, önce kelamcılara göre, sonra da ârifîlerin usûlüne göre tefsir edelim:

Birincisine gelince, biz deriz ki: O mertebelerin en yücesi ve en kıymetlisi olan birinci mertebe, o rahmet ve rıza müjdesinin Allah tarafından oluşudur. Bu da, o ta'zim (saygı) ve yüceltmenin Allah tarafından olması demektir. Ayetteki, وَجَنَّاتٍ لَهُمْ tabiri, onlar için büyük menfaatlerin gerçekleşeceğine işarettir. Ayetteki, فِيهَا نَعِيمٌ *"içlerinde... naim bulunan ..."* ifadesi, bu menfaatlerin bulanıklıklardan ve şâibelerden uzak olduğuna işarettir. Çünkü "na'îm", nimetin ileri derecede olanıdır. Nimetin ileri derecede oluşu ise, onun bulanıklıkları ve içine birşey karışmasından uzak olmasıdır. Ayetteki, *"tükenmez ve ebedi.."* kaydı da, o nimetlerin sona ermeden devam edeceğini gösterir.

Allah Teâlâ, bu devamlı oluşu şu üç ifade ile açıklamıştır:

a) "Mukîm" (tükenmez ve ebedi);

b) *"Onlar orada* (خَالِدِينَ) *ebedi olarak kalacaklardır."*

c) أَبَداً *"ebedî (kalıcıdırlar)."* Böylece bu söylediklerimizin toplamından, Allah Teâlâ'nın muhâcir ve mücahid olan o mü'minlere, devamlı, hertürlü şâibeden arınmış, saygı ifade eden bir menfaat tahsis ettiğini müjdelediği anlaşılır ki, bu, ödülün en üstünüdür. O menfaat ve mükâfaatın derecesinin tam, mertebesinin yüce oluşunun, mü'minlere tahsis edilişinin hikmeti, bu üstünlüğün, mezkûr dört kayıddan herbiri bakımından olmasıdır. Kelamcılardan şöyle diyenler vardır: "Ayetteki يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ *"Rableri, onlara rahmetini... müjdeler"* buyruğu ile, dünyadaki hayırlar; *"rızasını"* buyruğu ile, "Allah'ın o mü'minlerden, onlar dünya hayatında iken râzı olması"; "cennetler" ile, menfaatler ve **"Naîm"** ile, o menfaat ve nimetlerin, bulanıklık ve şaibelerden uzak oluşu, çünkü na'îm, "nimet"in mübalağa sîgasıdır ve, *"Onlar orada*

ebedî olarak kalacaklardır" ifadesiyle de, mükâfaata mevcud olması gereken, ta'zim ve iclal manası kastedilmiştir.

Ariflere Göre Bu Nimetlerin İzahı

Bu ayeti, kendisini Allah'a vermiş, O'nu seven ariflerin anlayışına göre tefsire gelince, biz deriz ki bu ayette zikredilen şeylerin ilk derecesi, Allah'ın, *"Rableri onları müjdeler"* cümlesidir.

Bil ki nimetle sevinme iki kısımdır:

a) Bir nimet olduğu için nimetle sevinme.

b) Bir nimet olması bakımından değil de, nimet verenin o nimeti kendisine tahsis etmiş olması bakımından onunla sevinme. Şayet zihnin, bu iki kısım arasındaki farka ulaşmaktan aciz ise; birisi büyük bir sultanın huzurunda duran, diğerleri de onun hizmetine koşan köleleri düşün. O büyük sultan kendisine hizmete koşan o kölelerden birisine bir elma attığında, o köle bundan dolayı sevinç duyar. Aslında bu büyük sevinç, bir elma elde etmekten dolayı olmayıp, aksine sultanın bu ikramı ona layık görmesi sebebiyle olmuştur. İşte burada da böyledir. Cenab-ı Allah, *"Rableri, onlara rahmetini ve rızasını... müjdeler"* buyurmuştur. Binâenaleyh onların bazılarının sevinci, o rahmeti elde etme sebebiyle; bazılarının sevinci de, o rahmeti elde etmeden ötürü değil de, mevlâsının o rahmeti kendisine layık görmesi sebebiyle olmuştur. Binâenaleyh bu ikincilerin sevinci, rahmeti elde etmeden dolayı değil, aksine rahmeti veren kimseden dolayı olmuş olur. Sonra bu makamda da birtakım dereceler bulunur. Binâenaleyh bunlardan bazılarının sevinci, rahmet ettiği için merhamet edene olurken; bazıları da, ihlasta çok ileri bir dereceye ulaşarak, rahmeti unutur ve onun sevinci sadece mevlâsından dolayı olur. Çünkü maksad da budur. Zira kul, rahmet edici olduğu için Hak Teâlâ ile meşgul olduğu müddetçe, hakka garkolmamış, bazan hak ile, bazan halk ile olmuş olur. Ama bu iş tam ve mükemmel olduğunda, o kişi halktan kesilir, Hakk'ın nûrunun deryasına dalar ve böylece de ne sevgiye, ne sıkıntıya, ne cezaya, ne nimete, ne belâya ve ne de iyiliğe aldırmaz. Muhakkik kimseler, Hak Teâlâ'nın, *"Rableri onlara... müjdeler"* buyruğu karşısında durur. Böylece onların neşeleri ve sevinçleri, bununla olmuş olur ve onlar buna güvenir, buna dayanırlar. Onlardan bu yüksek mertebeye ulaşamayanlar ise, ancak Hak Teâlâ'nın *"Rableri" onlara merhametini ve rızasını...müjdeler"* buyruğunun toplamı ile tatmin olurlar. Böylece de *"Rableri"* ifadesi ile müjdelenme ile yetinmez. O'nun rahmetiyle müjdelenme ile tatmin olur. "Rahmet ile müjdelenme" demek olan ikinci mertebe muhakkiklerce düşük bir mertebedir.

Bu ayetin inceliklerinden ikincisi de, Hak Teâlâ'nın, ...يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ buyurmuş olmasıdır. Bu cümle, çeşitli rahmet ve ikramları ihtiva etmektedir:

1) Müjde, ancak rahmet ve ihsan hususunda olur.

2) Herkesin müjdesinin, kendi haline uygun olması gerekir. Bundan dolayı bu ayette müjdeleyen, Ekremü'l-Ekremîn (kerîmlerin en kerîmi) olan Allah olduğuna göre, müjde konusu olan hayırların, akılların vasfedemeyeceği, fehimlerin nitelemekten âciz kalacağı hayırlar olması gerekir.

3) Allah Teâlâ, bu ayette, kendisi için, *"Rableri"* ifadesini kullandı. Bu kelime, "terbiye" masdarından müştaktır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Sizi dünyada sınırsız nimetlerle terbiye eden o zât, sizi, çok yüksek hayırlar ve mükemmel hayırlarla müjdeler" demek istemiştir.

4) Allah Teâlâ *"Rableri"* sıfatını kullanarak, kendisini onlara izafe etmiş, ama onları kendisine izafe etmemiştir.

5) Allah Teâlâ, ayette onları kendinden önce zikrederek, ...يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ *"Onları Rableri... müjdeler"* buyurmuştur.

6) Müjde, meydana geldiği bilinmeyen bir şeyin, meydana geldiğini haber vermektir. Meydana geldiği zaten bilinen birşeyi haber vermek, "müjdeleme" olmaz. Baksana fukahâ şöyle demişlerdir: Bir kimse, kölelerimden kim oğlumun geldiğini müjdelerse, o hürdür" dese, bu haberi ilk veren köle, hürriyetini kazanır, ondan sonra haber verecekler ise, azâd edilmezler. Binâenaleyh durum böyle olunca, ayetteki; *"Onlara müjdeler"* ifadesinin mutlaka, onların daha önce bilmedikleri ve haberdar olmadıkları saadet derece ve mertebelerinden birisinin söz konusu oluşunu haber verme manasında olması gerekir. Halbuki onlar, Kur'an vasıtası ile, daha dünyada iken cennetin bütün lezzetlerini, hayırlarını ve hoş şeylerini bilip öğrenmişlerdi. Binâenaleyh bir müjdenin olacağını bildirme, o müjdenin mutlaka akılların kesinlikle tavsif edemeyeceği ve (bilemiyeceği), birtakım saadetlerle ilgili bir müjde olmasını gerektirir. Allah, kendi fazlı ve keremi ile, bu şeylere ulaşmayı bize nasib etsin.

Bil ki Allah Teâlâ, *"Rableri onlara.. müjdeler.."* buyurunca, onları müjdelediği şeyi de beyan etmiştir. Müjde konusu olan şeyler şunlardır:

1) Allah'ın rahmeti.

2) O'nun rızası... Ne olduğu hususundaki bilgi, Allah katında olmakla birlikte, bu iki şeyle murad edilen, öyle zannediyorum ki, *"Ey mutmain nefis, sen Rabbinden, Rabbin de senden râzı ve hoşnud olmuş olarak, dön Rabbine "* (Fecr, 27-28) ayetinde Allah'ın bahsettiği hususdur. Rahmet, kulun Allah'ın kaza ve kaderine razı olmasıdır. Çünkü kendisinde bu hal bulunan kimsenin bakışı (nazarı), nimet ve belânın kendisine değil, bunları verene yönelik olur. Bakışı buna yönelik olan kimsenin hali hiç değişmez.

Çünkü belâyı ve nimeti veren değişmekten münezzehtir. Dolayısıyla bu kişinin halinin de değişmekten uzak olması gerekir. Fakat bunları sırf nefsini düşünerek isteyen kimse ise, devamlı olarak sevinçten hüzne, sürûrdan kedere, sıhhattan hastalığa, lezzetten eleme değişir durur. Böylece tam rahmetin, ancak kulun ilahî kaza ve kadere râzı olması halinde gerçekleşeceği sâbit olmuş olur. Bundan dolayı Hak Teâlâ'nın, *"Rableri, onlara rahmetini.. müjdeler"* ifadesi, kulun kalbinden, bu halin dışındaki şeylere iltifat etmeyi siler ve onu kaza ile kaderine râzı olan birisi haline getirir. Böylece Allah Teâlâ da ondan razı olmuş olur ki bu, ayetteki *"ve rızasını"* ifadesinden anlaşılan hususdur. İşte bu durumda, ayette bahsedilen iki husus, *"Sen Rabbinden, Rabbin de senden râzı ve hoşnud olarak"* (Fecr, 28) ayetinde bahsedilen iki şey olmuş olur. Bu da ruhânî, nurânî, âlî, kutsî ve ilâhî cennettir.

Cenâb-ı Allah, bu kutsî ve âlî cennetten bahsettikten sonra, *"içlerinde tükenmez ve ebedî bir na'îm bulunan cennetleri müjdeler. Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır"* buyurarak maddî cennetten bahsetmiştir. Bu, mertebelerin izahı daha önce geçmişti.

Hak Teâlâ, bu durumları zikredince, إِنَّ اللَّهَ عِندَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ *"Çünkü şüphesiz Allah katında büyük bir ecir vardır"* buyurur. Bu ifadeden maksad, o hallerin saygıdeğer haller olduğunu açıklamaktır. Biz bu konuyu, (ehl-i sünnet) âlimlerimizin şöyle dediklerini beyân ederek bitirelim: "Hulûd, uzun müddet kalma manasında olup, sonsuz kalma manasına gelmez." Onlar bu görüşlerine, ayetteki خَالِدِينَ فِيهَا أَبَداً *"Orada ebedi olarak kalacaklardır"* ifadesi ile istidlâl etmişler ve şöyle demişlerdir: "Eğer hulûd (halidîn) kelimesi ebedî (sonsuz) kalmayı ifade etmiş olsaydı, bunun peşine "**ebeden**" (ebedi olarak) kelimesinin getirilmiş olması, lüzumsuz bir tekrar olmuş olurdu ki, bu, (Kur'an için) câiz olmaz."

* *
*

Küfür Yolunu Seçen Yakınlarınızı Dost Edinmeyin

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ ۚ وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾

"Ey iman edenler, babalarınızı ve kardeşlerinizi, eğer onlar küfrü sevip, onu imana tercih ediyorlarsa, dost edinmeyin. İçinizden kim onları dost edinirse, zâlimlerin ta kendileridir"

(Tevbe, 23).

Bil ki bu ayetin getirilmesinin gayesi, o kâfirlerin "Kâfirlerden uzak kalmak mümkün değil" şeklindeki bir diğer şüphelerine cevap vermektir. Bu şüpheyi onlar, "Müslüman birisinin bazan babası kâfir olur, bazan da kâfir olan birisinin babası veya kardeşleri müslüman olur. Halbuki o adamın kardeşleri ile babasından tamamen kopması, âdetâ imkansızdır. Durum böyle olunca, Allah'ın (siz müslümanlara) emrettiği uzak kalma işi de, çok zor ve âdeta imkansız gibidir" şeklinde ifade etmişlerdir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, bu şüpheyi bertaraf etmek için bu ayeti zikretmiştir.

Vâhidî, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Mekke fetholunmazdan önce mü'minlere hicret etmeleri emrolundu. Bu durumda, kâfir olan ebeveyn ve akrabalarından uzaklaşmayanların imanlarını Allah kabul etmedi.

Müellif [41] bunun müşkil olduğunu söyler. Çünkü doğru olan, bu sûrenin Mekke'nin fethinden sonra nâzil olmasıdır. Binâenaleyh bu ayeti, onların söylediği hususa hamletmek nasıl mümkün olabilir? Bana göre doğruya en yakın olan, bunu, benim söylediğim şu manaya hamletmektir: Allah Teâlâ mü'minlere, müşriklerden uzak durmalarını emredip, bunun gerekli olduğunu iyice belirtince, mü'minler, "Kişi ile babası, anası, kardeşi arasında tam bir kopukluğun meydana gelmesi nasıl mümkün olur?" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, atalardan, babalardan, çocuklardan ve kardeşlerden, onlar kâfir oldukları için, ilgiyi tamamen kesmenin vâcib olduğunu beyan buyurdu. Bu, ayette *"Eğer onlar küfrü sevip, onu imana tercih ediyorlarsa..."* ifadesi ile beyan buyuruldu. اِسْتَحَبَّ "sevmeyi istedi" manasındadır. Nitekim Arapça'da, "Onu sevdi ve tercih etti" manasında, اِسْتَحَبَّ لَهُ denilir. Bu sanki "O, onu sevmeyi istedi" demektir. Allah Teâlâ, müslümanları onlarla içli-dışlı olmaktan nehyedip, nehiy ifadesi de, haramlığı veya mekruhluğu ifade etmiş olması muhtemel bir lafız olduğu için, bu ihtimali ortadan kaldırmak gayesi ile, *"İçinizden kim onları dost edinirse, zâlimlerin ta kendileridir"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a): "Cenab-ı Hak bu tabir ile, "o baba ve kardeşlerinin şirkine razı olması sebebiyle, (onları dost edinen), onlar gibi müşrik olur" manasını kastetmiştir. Nitekim fıska (günaha) razı olmak (tasvib etmek -ses çıkarmamak-) nasıl fısk ise, küfre rıza da küfürdür" demiştir. **Kâdî** de şöyle der: "Bu nehiy, kâfirin borcunu ödemeye, onu işinde çalıştırmaya mani olmadığı gibi, kişinin dünyada iken, baba ve akrabalarından uzaklaşmasına da manî değildir."

* *
*

41) Yani müfessirimiz Râzî. (Ç.)

Allah ve Resûlünü Herşeyden Çok Sevmeli

قُلْ إِن كَانَ آبَآؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَٰنُكُمْ وَأَزْوَٰجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَٰلٌ ٱقْتَرَفْتُمُوهَا
وَتِجَٰرَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَٰكِنُ تَرْضَوْنَهَآ أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ
وَجِهَادٍ فِى سَبِيلِهِۦ فَتَرَبَّصُوا۟ حَتَّىٰ يَأْتِىَ ٱللَّهُ بِأَمْرِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْفَٰسِقِينَ ﴿٢٤﴾

"De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, elinize geçirdiğiniz mallar, kesâda uğramasından korktuğunuz ticaret ve hoşunuza gitmekte olan meskenler, size Allah'dan, O'nun peygamberinden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha sevimli geliyorsa, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyedurun. Allah fâsıklar gürûhunu hidayete erdirmez"

(Tevbe, 24).

Bil ki bu ayet, Hak Teâlâ'nın bir önceki ayette zikrettiği cevabı izah etmektedir. Çünkü bazı mü'minler: "Ey Allah'ın Resûlü, onlardan tamamen uzak durmamız nasıl mümkün olur? Bu uzak durma bizlerin, babalarımızdan, kardeşlerimizden ve akrabalarımızdan kopmamıza, ticaretimizin kesada uğramasına, mallarımızın yok olmasına, evlerimizin harab olmasına ve bizim, herşeyini kaybeden kimseler olarak kalmamıza sebeb olur" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, dinin ve imanın sapasağlam kalabilmesi için, böyle dünyevi zararlara katlanılmasının gerekli olduğunu beyan buyurmuş ve: "Eğer size göre, bu dünyevi menfaatları nazar-ı dikkate almak, Allah ve Resûlüne itaat etmekten ve Allah yolunda cihaddan daha evla ve sevimli ise, Allah emrini, yani dünyevî ve uhrevî cezasını başınıza getirinceye kadar, sevdiğiniz o şeyleri nazar-ı dikkate almaya devam edin!" demek istemiştir. Bu hitabdan maksud, ilahi bir va'îd ve tehdiddir.

Allah Teâlâ daha sonra وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْفَٰسِقِينَ *"Allah fâsıklar (gürûhunu) hidayete erdirmez"* yani, "O'na itaattan çıkıp, O'na karşı günaha girenlere hidayet etmez" buyurmuştur ki bu da bir tehdiddir. Bu ayet, dinî meselelerden herhangi biri ile, dünyevî işlerin bütünü arasında bir çelişki meydana geldiğinde, müslümanın,dinini dünyasına tercih etmesinin farz olduğuna delalet eder.

Vahidî şöyle demektedir: "Hak Teâlâ, "... *aşiretiniz*" buyurmuştur. İnsanın aşireti, onun en yakın ehl-ü iyâlidir ki bunlar onunla beraber yaşayan kimselerdir. **Âsım'ın râvisi Ebu Bekr,** bu kelimeyi, cemî sigasıyla عَشِيرَاتُكُمْ şeklinde okurken; diğer

kıraat imamları müfred olarak okumuşlardır. Cemî sîgasının delili şudur: "Bu ayetin muhatabı olanların her birinin bir aşireti vardır. Binâenaleyh sen bunu çoğul olarak okuduğunda عَشِيرَاتُكُمْ "aşiretleriniz..." dersin."

Bu kelimeyi müfred sîgasıyla okuyanlar da şöyle demişlerdir: "Aşiret kelimesi, cemî için kullanılır. Binâenaleyh onu ayrıca cemilemeye lüzum yoktur." Bu görüşü **Ahfeş**'in şu sözü de destekler: "Araplar nerede ise, "aşiret" kelimesini, "aşirât" şeklinde hiç cemî yapmazlar. Onu daha ziyade عَشَائِرُ şeklinde cemî yaparlar." Ayetteki, اقْتَرَفْتُمُوهَا lafzı, "iktisab ettiğiniz, kazandığınız (mallar)" demektir.

Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlerle içli-dışlı olmaya sevkeden şeyleri zikretmiş ve bunların da şu dört şey olduğunu belirtmiştir:

1) Akrabalarla beraber olma. Allah Teâlâ, çok akraba arasında şu dört kısmı zikretmiştir: Babalar, oğullar, kardeşler ve eşler. Daha sonra da bunların hepsini içine alan, *"aşiretiniz"* lafzını getirmiştir.

2) Kazanılmış malları elde tutma temayülü.

3) Ticaret yoluyla mal kazanma arzusu.

4) Evlere bağlı olma arzusu. Bunun, çok güzel bir sıralama olduğunda şüphe yok. Çünkü içli-dışlı olmaya sevkeden en büyük sebep arkabalıktır. Bundan dolayı olan içli-dışlı oluş ile, elde olan malları elde tutma ve muhafaza etme sağlanır. Daha sonra bu içli-dışlı oluştan, elde mevcut olmayan şeyleri kazanmaya ulaşılır. Bu sıralamanın en sonunda, yurtlarda ve diyarlarda, oturmak için yapılmış olan binalarla ilgili arzuya yer verilmiştir. Böylece Allah Teâlâ, bu şeyleri, gerekli bu tertibe göre zikretmiş ve en sonunda da, din ile imanı nazar-ı itibara almanın bütün bunları nazar-ı dikkate almaktan daha hayırlı olduğunu beyan buyurmuştur.

★ ★
★

Huneyn Gazvesi ve Ucbün Cezası

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنكُمْ
شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّدْبِرِينَ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ أَنزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ
عَلَىٰ رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنزَلَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا ۚ وَذَٰلِكَ
جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ مِن بَعْدِ ذَٰلِكَ عَلَىٰ مَن يَشَاءُ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

"Andolsun ki Allah, birçok yerlerde ve Huneyn Gününde size yardım etti. Çokluğunuz o zaman (Huneyn Günü) sizi böbürlendirmişti de bu, size hiçbir fayda sağlamamıştı. Yeryüzü, o genişliğine rağmen, başınıza dar gelmişti. Nihayet bozguna uğrayarak gerisin geri gitmiştiniz. Sonra Allah, Peygamberinin ve mü'minlerin üzerine sekinetini indirdi, görmediğiniz orduları inzâl etti ve kâfirleri azablandırdı. Bu, o kâfirlerin cezası idi. Sonra Allah, bunun ardından, dilediğinin tevbesini kabul eder. Allah gafûr ve rahimdir"

(Tevbe, 25-27).

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki Allah Teâlâ, dinî maslahat ve menfaatların nazar-ı dikkate alınması için, önceki ayette kâfir babalar, oğullar, kardeşler ve akrabalarla içli-dışlı olmaktan ve mallardan, ticaretten, evlerden yüz çevirmenin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Allah Teâlâ, bunun insanlara ve kalblere son derece güç ve zor gelen birşey olduğunu bildiği için, dininden ötürü dünyasını terkeden kimseyi, dünyadaki matlubuna da ulaştıracağını gösteren bir ifade zikretmiş ve bu hususta şöyle bir darb-ı mesel getirmiştir: Huneyn Vak'ası'nda Hz. Peygamber (s.a.s)'in ordusu, sayıca çok ve son derece kuvvetli idi. Binâenaleyh, onlar çokluklarıyla övünüp ona güvenince, yenildiler. Daha sonra yenildiklerinde, Allah'a yönelip O'na yalvarıp yakarınca, Allah onları kuvvetlendirdi ve böylece de onlar, kâfirlerin ordusunu hezimete uğrattılar. Bu da, insanın, her ne zaman dünyasına itimad edip güvendiğinde dinini de dünyasını da zayi edeceğine; Allah'a itaat edip dinini dünyasına tercih ettiğinde ise, Allah'ın, o kimseye hem dinini hem de dünyasını en güzel bir biçimde vereceğine delâlet eder. Böylece Cenâb-ı Hak, bu hususu, dinî mashalattan dolayı babaları, oğulları, malları ve meskenleri ile olan ilgilerini kesmelerini emrettiği o kimseler için bir teselli etmek, onlara bunlardan dolayı sabır vermek ve işaret yoluyla; onların böyle yapmaları halinde, o kimseleri

akrabalarına, mal ve meskenlerine en güzel bir biçimde ulaştıracağını va'adetmek istemiştir. İşte, bu ayetin, makabli ile olan münasebetinin izahı budur ve bu da son derece güzel ve yerindedir.

İKİNCİ MESELE
Mevatınu'l-Harb Ne Demektir?

Vâhidî şöyle der: **Nasr** kelimesi, birisine özellikle düşmana karşı yardım etmektir. **Mevatın, mavtın** kelimesinin çoğuludur. **Mavtın** ise, insanın herhangi bir sebeple durduğu her yere verilen isimdir. Bu izaha göre مَوَاطِنُ الْحَرْبِ ifadesi "Savaşın yapıldığı yerler, harp sahneleri" anlamına gelir. Bu kelimenin gayr-i munsarif olması ise, müfredin kullanılmadığı bir manada cemi olmasıdır. مَوَاطِنُ كَثِيرَةٌ kelimesi, Allah'ın Resûlünün savaştığı birçok yere işaret eder. Bu yerlerin seksen adet olduğu söylenmiştir. Böylece Allah, mü'minlere yardım edenin kendisi olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh, Allah'ın yardım ettiği hiç kimse mağlub olmaz.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ *"ve Huneyn Gününde ki o zaman (Huneyn Günü) çokluğunuz sizi böbürlenmişti"* buyurmuştur. Bu, "O yerlerden biri olarak Huneyn Günündeki çokluğunuzun sizi gurura düşürmesini hatırlayınız" demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Huneyn Vak'ası

Ramazan ayının sona ermesine birkaç günün kalmış olduğu bir sırada, Allah'ın Resûlü (s.a.s) Mekke'yi fethedince, **Hevâzin** ve **Sakîf** kabileleriyle savaşmak için **Huneyn**'e yönelerek Mekke'den çıktı... Alimler, Allah'ın Resûlünün ordusunun sayısı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Atâ, İbn Abbas**'ın ordunun sayısının onaltıbin olduğunu söylediğini belirtirken, **Katâde** şöyle demiştir: O ordunun sayısı onikibindi. On bini, Mekke'de bulunanlar; iki bini de İslâm'a girerek, serbest bırakılan esirlerden meydana geliyordu." **Kelbî** ise, "bunların sayısının onbin olduğunu" söylemiştir. Netice olarak diyebiliriz ki, askerin sayısı çok idi. **Hevazin** ve **Sakîf** kabilelerinin sayısı ise dörtbin idi. Binâenaleyh, iki ordu karşı karşıya gelince, müslümanlardan birisi: "Biz bu gün bu az sayıdaki ordu karşısında mağlup olmayacağız" dedi. Bu kelime, Hz. Peygamber (s.a.s)'i üzdü.. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ hitabından maksad budur. Bu sözü, Allah'ın Resûlünün söylediği ileri sürüldüğü gibi, **Ebu Bekir**'in söylediği de ileri sürülmüştür. Bu sözü, Allah'ın Resûlüne isnad etmek son derece uzak bir ihtimaldir. Zira, "Hz. Peygamber, Allah'a güveniyor ve kalbi, dünya ve dünyevî sebeplerden uzak bulunuyordu.

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا *"bu, sizden hiçbir şeyi gidermeye yaramamıştı"* buyurmuştur.

İğnâ' fiili, ihtiyacı giderecek şeyi vermek demektir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا buyruğunun manası, "O çokluğunuz, size ihtiyacınızı giderecek

herhangi bir şey sağlamadı" demektir. Binâenaleyh bu sözün burada zikredilmesinin maksadı, Allah Teâlâ'nın o mü'minlere sayılarının çok olmasıyla değil, ancak Allah'ın yardımı sayesinde galip geleceklerini bildirmektir. Dolayısıyla onlar, çokluklarıyla gururlanınca, mağlup olup hezimete uğradılar.

Cenâb-ı Hak, وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ "*Yeryüzü, o genişliğine rağmen, başınıza dar gelmişti*" buyurmuştur. Arapça'da, رَحُبَ ــ يَرْحُبُ ــ رُحْباً ــ رَحَابَةً denilip "yerin geniş olması" manası kasdedilir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın "*O genişliğine rağmen*" tabiri, "onca genişliğine rağmen, genişliği ile birlikte" demektir. Bu sebeple, burada fiille beraber **ma** masdariyye olarak gelmiştir. (Yani, بِرُحْبِهَا demektir.) Buna göre mana, "sizin başınıza gelen o şiddetli korkudan ötürü, yer size dar gelmişti de, böylece siz genişliğine rağmen orada düşmanınızdan kaçmaya elverişli bir yer bulamaz hale geldiniz" şeklindedir.

Berâ İbn Azib şöyle demişti: "**Hevâzin**liler, okçu idiler. Biz onlara hücum edince, bozulup dağıldılar. Bunun üzerine biz de ganimet mallarına üşüştük. Bunun hemen peşinden, onlar bizi oklarıyla karşıladılar. Derken, müslümanlar Hz. Peygamberin etrafından dağılıp kaçtılar. O'nunla sadece **Abbas İbn Abdulmuttalib** ile, **Ebu Süfyan** kaldı." **Berâ**, sözüne devamla şöyle der: "Kendisinden başka ilah olmayan o yüce zâta yemin ederim ki, Allah'ın Resûlü, asla arkasını dönmedi (kaçmadı). Ben Allah'ın Resûlünü, **Ebu Süfyan**, üzengisinden; **Abbas** da bineğinin geminden tutmuş olarak "*Ben, nebîyim, yalan yok! Ben, Abdulmuttalib'in torunuyum!*" deyip, katırını hiç aldırmaksızın kâfirlere doğru mahmuzlarken gördüm. O'nun katırı, kır idi. Daha sonra da **Abbas**'a: "*Muhacir ve ensâra seslen!* " dedi. **Abbas**, sesi gür bir zât idi. Bunun üzerine **Abbas:** "Ey Allah'ın kulları! Ey Ashâb-ı Şecere! Ey Ashâb-ı Sûreti'l-Bakara!" diye çağırıp seslenmeye başladı. Dağılmış olan müslümanlar onun sesini duyunca, tek bir cemaat haline geldiler. Allah'ın Resûlü, eline bir avuç çakıl taşı aldı ve bu taşları: "*Yüzleriniz kararsın, kahrolun!*" diyerek, onların üzerine fırlattı. Bunun üzerine onlar gerisin geriye kaçmaya başladılar; bu hal onları son derece yorgun ve bitkin bir hale getirdi. Derken, Allah Teâlâ onları hezimete uğrattı. O gün, onlardan bu çakıl taşlarının gözünü doldurmadığı hiç kimse kalmadı."

İşte, Cenâb-ı Hakk'ın ثُمَّ أَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلٰى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ "*Sonra Allah, peygamberinin ve mü'minlerin üzerine sekînetini indirdi.*" ayetinin ifade ettiği husus budur.

Müşriklerin Hezimeti, Mü'minlere Sekînet İndirilmesi

Bil ki Allah, çokluğun fayda vermediğini; yardım gerektiren şeyin, ancak Allah'dan olduğunu beyan edince, şu üç şeyi de zikretmiştir:

a) Sekîne'yi İndirmek... Sekîne, kalbin ve nefsin kendisiyle sükûnete erdiği, emniyetl ve itminânı veren şeydir. Bu hususteki istiâre vechinin şu olduğunu zannediyorum: İnsan, korktuğu zaman, kalbi çarparak kaçar. Ama, emniyete kavuştuğunda telaşı sona erer ve sükûnete kavuşur. Emniyet sükûnete ermeyi gerektirince, "sekîne" kelimesi emniyetten kinaye kılınmıştır.

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra Allah, peygamberinin ve mü'minlerin üzerine sekînetini indirdi"* buyruğu, fiilin (işin), dâînin (sebebin) bulunmasına dayandığına delâlet eder. Bu da, daî'nin ancak Allah tarafından meydana getirildiğini gösterir.

Birinci mukaddimenin izahına gelince, bu şöyledir: Mü'minler bozulurken, onların kalblerinde sükun ve sebat daîsi (sebebi) meydana gelmemişti. İşte bundan dolayı şüphesiz, sükûn ve sebat tahakkuk etmemiş, aksine mü'minler kaçmışlar ve bozulmuşlardı. Sükûn ve sebâtın daîsi, sebebi demek olan "sekîne" meydana gelince, o mü'minler, Allah'ın Resûlüne döndüler. O'nun yanında sebât ettiler ve böylece sükûnete kavuştular. Böylece bu, herhangi bir işin meydana gelmesinin, daî'nin bulunmasına, dayandığına delâlet etmiş olur.

O daî'nin, Allah tarafından meydana getirildiği şeklindeki ikinci mukaddimeye gelince, bu, Allah'ın *"Sonra Allah, peygamberinin ve mü'minlerin üzerine sekînetini indirdi"* ayetinden açıkça anlaşılan husustur. Akıl da buna delâlet etmektedir. Zira, kalbteki daî kul tarafından meydana getirilmiş olsaydı, bu, başka bir daînin bulunmasına dayanmalı idi. Böylece de, teselsül gerekmiş olurdu. Halbuki teselsül, imkânsızdır.

Huneyn Günü Meleklerin İndirilmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَأَنزَلَ جُنُوداً لَّمْ تَرَوْهَا *"görmediğiniz orduları inzâl etti..."* buyurmuştur. Bil ki bu, Allah'ın o günde yapmış olduğu ikinci bir şeydir. Bundan muradın, Cenâb-ı Hakk'ın melekleri indirmesi olduğunda bir hilâf yoktur. Bedir hâdisesinde zikredildiğinin aksine. burada, ayetin zâhirinde meleklerin sayısının ne kadar olduğuna delâlet eden herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

Saîd İbn Cübeyr Allah'ın, peygamberine beşbin melekle yardım ettiğini söylemiştir. Belki de o, bu sayıyı **Bedir Günü**'ndekine mukayese ile söylemiştir. **Saîd İbnu'l-Müseyyeb** de şöyle demektedir: "**Huneyn Günü**'nde müşriklerin arasında bulunan bir adam bana şunları anlattı: Biz, müslümanları dağıtınca, onları kovalamaya başladık. Kır katıra binen kimsenin yanına varınca, bizi, yüzleri beyaz ve güzel birtakım kimseler karşılayarak: *"Yüzleriniz kararsın! Helâk olun! Geri dönünüz!"* dediler de, bunun üzerine biz de döndük. Onlar da, bizim omuzlarımıza çullandılar..."

Yine alimler, meleklerin o günde savaşıp savaşmadığı hususunda da ihtilâf etmişlerdir. **Saîd İbnu'l-Müseyyeb**'ten naklettiğimiz bu rivâyet onların savaştığına delâlet eder. Alimlerden: "Melekler sadece **Bedir Günü**'nde savaşmışlardır. Onların bu günde inmelerinin faydası ise, mü'minlerin kalblerine kuvvet ve güzel düşünceler atarak onları teskin etmektir" diyenler de vardır.

Kâfirlerin Azaplandırılması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا *"ve kâfirleri ise azablandırdı"* buyurmuştur. İşte bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yaptığı üçüncü iştir. Bu azablandırmadan maksat, onların öldürülmeleri, esir edilmeleri, mallarının (ganimet olarak) alınması ve soylarının köleleştirilmesidir. Alimlerimiz bunu, kulların fiillerini Allah'ın yarattığına delil getirmişlerdir. Çünkü bu azablandırmadan murad, yakalamak ve esir almaktır. Allah Teâlâ, bütün bunları zatına izafe etmiş (kendi fiili olarak göstermiş)tir. Biz, Hak Teâlâ'nın, *"Allah, peygamberinin ve mü'minlerin üstüne sekînetini indirdi"* ayetinin tefsiri esnasında buna delâlet ettiğini beyân etmiştik. Binâenaleyh bu iki ifadenin toplamı, bu hususta apaçık bir delil olmuş olur.

Bu meselede **Mu'tezile** şöyle der: "Allah Teâlâ bütün bu işleri kendi emri ile olduğu için kendisine izafe etmiştir." Bunun cevabı defalarca geçti.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَذٰلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ *"Bu, o kâfirlerin cezası idi"* buyurmuştur. Bu, "O azab kâfirlerin cezasıdır" demektir. Bil ki hakikat ehli, (ehl-i hakikat), ta'zîr cezasıyla birlikte, celde (sopalama) meselesinde, *"Zina eden kadın ile zinâ eden erkekten herbirine yüzer değnek (celde) vurun"* (Nûr, 2) ayetine tutunarak şöyle demişlerdir: "Bu ayetteki fe'clidu (celde vurun) emrinin başındaki fâ edatı, bu celdenin bir ceza olduğuna delâlet eder. Ceza ise, "yeterli-kâfi olan şey"dir. Celdenin yeterli olması, onun yanısıra başka bir cezanın daha meşrû kılınmasına manîdir." Buna cevaben şöyle deriz: "Ceza, yeterli olana denmez. Bütün müslümanlar, Kıyamette devamlı bir cezanın, o kimseler için ertelendiği hususunda ittifak ettikleri halde, Allah Teâlâ'nın bu ayetteki azablandırmasına, Allah ona "ceza" dediği için ceza denilmiştir. Böylece bu ayet, cezânın, kendisi yeterli (kâfi) olan şeye denmediğine delâlet eder .

Allah Teâlâ daha sonra, ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَلٰى مَنْ يَشَآءُ *"Sonra Allah, bunun ardından dilediğinin tevbesini kabul eder"* buyurmuştur. Bu, "Onların başına gelen hertürlü hızlâna rağmen, Allah onların tevbelerini kabul edebilir" demektir. Alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, kişinin kalbinden küfrü silip, orada İslam'ı (imanı) yaratarak, bazılarının tevbesini kabul eder." **Kâdî** de: "Bu ifade, "Onların başına gelen geldikten sonra, onlar müslüman olur ve tevbe ederlerse (şirklerinden dönerlerse), hiç şüphesiz Allah Teâlâ onların tevbelerini kabul eder" manasına gelir" demiştir. **Kâdî**'nin bu görüşü zayıftır. Çünkü ayetteki, *"Sonra Allah, bunun ardından*

dilediğinin tevbesini kabul eder" buyruğunun zâhiri, o tevbenin onlar için, ancak Allah Teâla tarafından yapıldığına (yani tevbenin kabulü manasında olduğuna) delâlet eder. Bu hususdaki tam izah, لِيَتُوبُوا عَلَيْهِ (Bakara, 37) ayetinin tefsirinde geçmişti.

Cenâb-ı Allah daha sonra, وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ "yani *"Allah tevbe edenleri bağışlar, iman edip salih amel işleyenlere de merhamet eder"* buyurmuştur. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَٰذَا
وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٢٨﴾

"Ey İman edenler, müşrikler ancak bir necistir. Bundan dolayı bu yıllarından sonra onlar Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer fakirlikten korkarsanız, Allah dilerse, sizi yakında kendi fazlından zenginleştirir. Çünkü Allah alîm ve hakîmdir"

(Tevbe, 28).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Müşriklere Kâbe Yolunun Kapatılmasının Çıkardığı Mesele

Bil ki bu, müslümanların kalblerine düşen üçüncü şüphedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Ali** (r.a)'ye, Mekke müşriklerine Berâe (Tevbe) sûresinin ilk ayetlerini okumasını, kendileriyle yapılmış olan ahdi geri almasını, (yani iptal etmesini) ve Allah ile Resûlullah'ın müşriklerden berî (uzak) olduğunu bildirmesini emredince, müşriklere hacc yolunun kapatılması, yük taşıyan develerin (yani ticaret kervanlarının) kalmayacağından ötürü bazı insanlar, "Ey Mekkeliler, siz ne sıkıntılarla karşılaşacağınızı göreceksiniz!" dediler. İşte bu şüpheyi gidermek için bu ayet indi. Allah bu şüpheyi, *"Eğer fakirlikten korkarsanız, Allah dilerse, sizi yakında kendi fazlından zenginleştirir"* buyruğu ile cevapladı. Bu ayetin, daha önceki ayetlerle münasebeti böyledir ve son derece muvafık ve güzeldir.

İKİNCİ MESELE

Alimlerin çoğu, **"müşrikler"** lafzının, sadece putperestleri içine aldığını söylerlerken; bazı kimseler: "Hayır bu, bütün kâfirleri içine alır" demişlerdir. Bu mesele daha evvel

geçmişti ve biz bu (ikinci) görüşün daha doğru olduğunu pek çok delille ortaya koymuştuk. Bunun burada böyle olduğunu ifâde eden şey, Hak Teâlâ'nın, "*Şüphesiz ki Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez, amma bunun dışındaki günahları affeder*" (Nisa, 48) ayetine tutunmaktır. Ama bu ayetin buna delil yapılması yanlıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Neces Kavramı

Neces kelimesi, نَجِسَ ــ يَنْجَسُ ــ نَجَساً (pis oldu, kirlendi) fiilinin masdarıdır. Bu tıpkı قَذِرَ ــ يَقْذَرُ ــ قَذَراً (pisledi, kirletti) fiili gibidir. "Neces", "pislik sahibi, kirli" manasınadır. **Leys:** "Neces, insanlardan ve herşeyden, pis olan şey demektir. Nitekim, رَجُلٌ نَجَسٌ (pis-kirli adam) ve قَوْمٌ اَنْجَاسٌ (kirli bir kavim) denilir. Bir başka kullanılış da, رِجْلٌ نَجَسٌ (pis ayak); قَوْمٌ نَجَسٌ (pis kavim); فُلَانٌ نَجَسٌ (pis falan); رَجُلٌ نَجَسٌ (pis adam); اِمْرَأَةٌ نَجَسٌ (pis kadın) şeklinde (müfredi, cemisi, müzekkeri, müennesi aynı olarak) kullanılır" demiştir.

Alimler, müşriklerin necis (pis) olmasının ne manaya geldiği hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Keşşâf sahibi, İbn Abbas (r.a)'ın: "Onların bizzat kendileri, aynen köpek ve domuz gibi (pis)tir" dediğini nakletmiştir. **Hasan el-Basrî**'nin: "Kim bir müşrik ile tokalaşırsa, abdest alır" dediği rivayet edilmiştir ki, bu aynı zamanda Zeydiyye fakihlerinden **el-Hâdî**'nin görüşüdür. Fukahâ ise, müşriklerin bedenlerinin temiz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.

Bil ki bu ayetin zâhiri, onların necis olduklarını gösterir. Binâenaleyh ayetin zâhirî manasının ifade ettiği hükümden, ancak başka bir nass (delil) bulunursa dönülebilir. Bu hususta bir icmânın olduğunu söylemek de mümkün değildir. Çünkü bu hususta ihtilaflar (farklı görüşler) olduğunu gösterdik. **Kâdî,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in, müşriklerin kaplarından su içtiğini ortaya koyan rivayetlere dayanarak, onların (maddeten) temiz olduklarına istidlâl etmiş ve: "Eğer onların bedenleri necis olsaydı, bu, müslüman olmaları sebebiyle değişmez (temiz olmazdı)" demiştir.

Birinci görüşü benimseyenler buna şu şekilde cevap vermiştir: "Kur'an, haber-i vahidden daha kuvvetlidir. Hem haberin (hadisin) sahih olduğu kabul edilse bile, Hz. Peygamberin, müşriklerin kaplarından su içilmesinin helâl olduğuna inanmasının, bu ayetin nüzûlünden önce olması gerekir. Bunu şu iki yönden izah edebiliriz:

a) Bu sûre, Kur'an'ın, en son inen sûrelerindendir. Kâfirlerle ihtilat (iç içe yaşamak) daha önce câizdi. Allah Teâlâ, bu sûre ile bunu haram kıldı. Yine daha önce kâfirlerle anlaşma yapılabiliyordu. Fakat bu sûre ile Allah, o anlaşmaları kaldırdı. Binâenaleyh, "Daha önce müşriklerin kaplarından yemek-içmek helâl idi, ama Allah sonra bunu da haram kıldı" denilebilir.

b) Asıl olan, hangi kap-kacak olursa olsun, ondan yeyip-içmenin helal oluşudur. Binâenaleyh eğer biz bu aslın, bu ayetin hükmü ile haram kılındığını; daha sonra ise, bu haber-i vahid ile haram kılındığını söylersek, o zaman (üstüste) iki nesh meydana gelmiş olur. Fakat aslolan hükme göre bunun helal olduğunu, Hz. Peygamberin de, onların kaplarından bu asıl olan hükme göre içtiğini, daha sonra bunun, bu ayetle haram olduğunu söylersek, o zaman tek bir nesh olmuş olur. Binâenaleyh bunun daha evlâ olması gerekir."

Kâdî'nin, "Eğer kâfirin bedeni (maddeten) pis olsaydı, müslüman olması sebebiyle, bu pislik temizliğe dönüşmezdi" şeklindeki görüşüne de, "Bu, sarîh (manası açık) nassa karşı yapılmış bir kıyastır" diye cevap veririz. Hem sonra bu (Mu'tezile) mezhebine mensup olanlar, "Kâfirin, müslüman olduğu zaman küfürden dolayı meydana gelen necâseti (pisliği) gidermek için, gusletmesi (yıkanması) gerekir" derler. İşte bunun izahı da budur.

Fukahânın çoğu, kâfirin bedeninin temiz olduğu hükmüne varmışlar ve bu ayeti şu değişik şekillerde tefsir etmişlerdir:

a) **İbn Abbas** (r.a) ve **Katâde:** "Onlar cünüblükten ötürü yıkanmaz ve abdestsizlikten ötürü abdest almazlar. (Bunun için necistirler)" demişlerdir.

b) Bu, "Kendilerinden nefret edilmesi gerektiği hususunda, müşrikler âdeta pis bir şey gibidirler" demektir.

c) Onların, ayrılmaz vasıfları olan küfürleri (inkârları), sanki onlara bulaşıp-yapışmış bir pislik gibidir. Bil ki bütün bu izahlar, ayetin zahirinin ifade ettiği hükmü, bir delil olmaksızın bırakmak demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Necesat Gideren Su İle Temizlenme

Ebu Hanife ve talebeleri (Allah kendilerinden razı olsun): "İster cünüblükten, ister abdestsizlikten ötürü olsun, abdestsiz olan kişinin uzuvları hükmen necis (pis)tir" demişler ve bu söze, abdestte ve gusülde kullanılmış olan suyun necis (pis) olduğu hükmünü dayamışlardır. **Ebu Yûsuf** bunun necâset-i hafife (hafif pislik); **İmam Hasan b. Ziyad,** necâset-i galîza (ileri derecede pislik) olduğunu söylemiştir. **İmam Muhammed b. Hasan** ise, bu suyun temiz olduğunu söylemiştir.

Bil ki, Hak Teâlâ'nın, *"Müşrikler ancak bir necistir."* buyruğu, bu görüşün yanlış olduğunu delalet eder. Çünkü "ancak" kelimesi hasr (sadece) manası ifâde eder. Bu da, müşriğin sadece necis olduğunu gösterir. Binâenaleyh abdestsiz kimsenin uzuvlarının (manen) necis olduğunu söylemek, bu nassa terstir. Şaşarım! Bu nass müşriğin pis olduğu, mü'minin ise böyle olmadığı hususunda sarîh bir ifadedir. Buna rağmen bazıları, bu hükmü tersyüz ederek, müşriğin temiz, mü'minin ise, eğer

abdestsiz ve cünüb ise pis olduğunu söylerler ve müşriklerin uzuvlarını (el-yüzlerini) temizlemek için kullandıkları suyun temiz ve temizleyici olarak devam ettiğini, en büyük peygamberlerin bile (abdest almak için) uzuvlarında kullandıkları suyun necaset-i galizâ olduğunu (pislendiğini) iddia ederler. İşte bu şaşılacak şeylerdendir.

Müslümanın uzuvlarının temiz olduğunu ifade eden hükmü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اَلْمُؤْمِنُ لاَيَنْجُسُ حَيّاً وَلاَ مَيِّتاً *"Mü'min diri iken de, ölü iken de pis olmaz"*(42) şeklindeki hadis-i şerifi de kuvvetlendirir. Binâenaleyh bu hadis, Kur'an'a uygundur. Daha sonra birtakım itibarî hükümler de, Kur'an'a ve bu hususdaki hadislere uymaktadır. Çünkü müslümanlar, bir kimsenin namazda iken üzerinde pislik bulunsa, namazının bâtıl olmayacağı hususunda; yine ıslak bir elin, abdestsiz bir kimsenin eline dokunması halinde, bu elin pis olmayacağı hususunda ve abdestsiz bir kimsenin terlemesi ve bu terinin elbisesine geçmesi halinde de o elbisenin pislenmiş sayılmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Bundan dolayı ayet, hadis ve icma, abdestsiz mü'minin uzuvlarının temiz olduğu hükmüne mutabakat etmektedir. Öyle ise, bunlara muhalefet nasıl mümkün olur?

Muhalifin şüphesi şudur: "Abdeste "taharet" (temizlik) adı verilmiştir. Taharet ise ancak bir pislikten dolayı olur." Bu şüphe zayıftır. Zira taharet (temizlik), bazan günah ve hataları gidermek manasında da kullanılır. Nitekim Cenab-ı Hak, Resûlullah'ın ehl-i Beytini anlatırken, *"Ey ehl-i beyt, Allah sizden ancak kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak diler"* (Ahzâb, 33) buyurur. Buradaki tertemiz yapma ile, onların günah ve hatalarının giderilmesi kastedilmiştir. Yine Cenâb-ı Allah, **Hz. Meryem** (a.s)'i anlatırken, *"Şüphesiz ki Allah, sana seçkin bir hususiyet verdi ve seni tertemiz (büyüttü)"* (Al-i İmran, 42) buyurmuştur. Bununla Cenâb-ı Hakk'ın onu asılsız töhmetlerden temizlemesi kastedilmiştir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: "Abdestin, uzuvları günahlardan ve hatalardan temizlediği hususunda da, sahih hadisler vardır. Binâenaleyh Şâri-i Hakîm (Allah), abdesti, bu manada temizleyici kabul edince, bizi buna ters manayı tercihe ve Kur'an'ın, hadislerin ve icmânın hükümlerini bozacak bir hükme sevkedecek şey ne olabilir ki?"

BEŞİNCİ MESELE

Gayrimüslimlerin Camiye Girmelerinin Hükmü

Şâfii (r.h) şöyle demiştir: "Kâfirler, sadece **Mescid-i Haram**'dan men olunurlar." **İmam Malik** ise, onların bütün mescidlerden men edilmelerini (yani oralara sokulmamalarını) söylemiştir. **Ebu Hanîfe** (r.h) de, kâfirlerin ne Mescid-i Haram'dan, ne de diğer mescid ve camilerden men edilemeyeceğini söylemiştir. Bu

42) **Buhârî**, Gusl, 23-24; **İbn Mâce**, Taharet, 80 (1/178).

ayet, mantûku ile (yani zâhirî direkt manası ile) **Ebu Hanife**'nin görüşünün;mefhumu ile (yani dolaylı manası ile) de, **İmam Malik**'in görüşünün yanlış olduğunu gösterir. Yahut şöyle de diyebiliriz: "Asıl olan men etmemektir. Fakat bu asıl hükme, **Mescid-i Haram** hususunda, bu açık ve kesin nasstan (ayetten) ötürü muhalefet ettik: Binâenaleyh bu hükmün, **Mescid-i Haram**'ın dışındaki mescidler hakkında, asla uygun olarak devam etmesi gerekir.

ALTINCI MESELE
Mescid-i Haram'dan Maksad Harem Bölgesidir

Alimler, bu ayette yer alan "**Mescid-i Haram**" lafzı ile, bizzat Mescid-i Haram'ın kendisinin mi, yoksa bütün "Harem" bölgesinin mi kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Doğruya en yakın olan, ikinci görüştür. Bunun delili, ayetteki, *"Eğer fakirlikten korkarsanız, Allah dilerse sizi yakında kendi fazlından zenginleştirir"* buyruğudur. Çünkü (zenginlik vasıtası olan) ticaret yeri, bizzat Mescid-i Haram'ın içi değildir. Binâenaleyh eğer bu ayetin maksadı, müşrikleri sadece mescidden men etme olsaydı, müslümanlar, bu men ediş sebebiyle, fakirlikten ve geçim darlığından endişe etmezlerdi. Onlar, ancak çarşı ve pazarlardan men edildikleri zaman geçim endişesi duyarlar. Bu, ayetle yapılan güzel bir istidlâldir. Bu görüş, âlimlerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Mirac'a **Ümmü Hânî**'nin evinden götürüldüğü hususunda ittifak etmeleri ile birlikte, Hak Teâlâ'nın, *"Kulu (Muhammed'i) bir gece, Mescid-i Haram'dan, Mescid-i Aksa'ya kadar götüren Allah münezzehtir"* (İsrâ, 1) ayeti ile de kuvvet bulur. Yine bu görüş, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen: *"Arap yarımadasında, iki din bir arada bulunmaz"* hadisiyle de kuvvet kazanır.

Bil ki alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Harem-i Şerif, müşriklere haramdır. Şayet imam (devlet başkanı) Mekke'de olsa, müşriklerin de elçisi gelse, imâm, onun mesajını dinlemek için "Hill" bölgesine (Harem'in dışına) çıkar. Şayet bir müşrik gizlice Harem'e girse ve orada hastalansa, biz onu, hasta hasta oradan çıkartırız. Eğer orada ölse ve bilinmeden defnedilse, mümkün olursa, biz onun mezarını yeniden açar ve onun kemiklerini çıkarırız.

YENDİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَا *"Bu yıllarından sonra..."* ifadesiyle, kendisinde müşriklerden uzak durulmasının bildirildiği senenin murad edildiği hususunda şüphe yoktur ki bu sene de hicretin dokuzuncu senesidir.

Ziyaretçiler Azaldı Diye İktisaden Endişelenmeyin

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً *"Eğer fakirlikten korkarsanız (...)"* buyurmuştur. **Ayle** kelimesi, muhtaç olmak fakir olmak demektir. Nitekim Arapça'da, bir kimse muhtaç duruma düştüğünde عَالَ الرَّجُلُ ـ يَعِيلُ ـ عَيْلَةً denilir. Buna göre ayetin

ifade ettiği mana, "Şayet, kâfirlerin Mekke'den uzaklaştırılmaları sebebiyle, fakir düşeceğinizden korkarsanız, bilesiniz ki Allah sizi kendi lütf-u keremiyle zenginleştirir " şeklinde olur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Alimler, Hak Teâlâ'nın, *"kendi fazlından"* ifadesindeki "fazl"ın tefsiri hususunda şu görüşlere yer vermişlerdir:

a) **Mukâtil** şöyle demektedir. "Cidde, San'a, ve Huneyn halkı müslüman oldular. Bu sebeple de yiyecek maddelerini, satmak maksadıyla Mekke'ye gönderdiler. Böylece Allah Teâlâ da, Mekke'deki müslümanları, kâfirlerle alışverişte bulunmaya muhtaç olmaktan onları müstağni kıldı, buna gerek kalmadı. "

b) **Hasan el-Basrî** de şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, buna karşılık onlara cizye gelirini vermiştir."

c) Allah, onları "fey" ile zengin kılmıştır.

d) **İkrime** de buna, "Allah, onlara yağmur yağdırdı ve böylece de mallarını çoğalttı " manasını vermiştir.

İKİNCİ MESELE
Gerçekleşen Gaybî Haber

Cenâb-ı Hakk'ın فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ *"Allah... sizi, yakında kendi fazlından zenginleştirir"* müjdesi, gelecekte vukû bulacak büyük bir hâdise hakkında, kesin ve net bir şekilde gaybdan bir haber vermektir. İşte, bu habere uygun ve muvafık olarak gerçekleşmiştir. Binâenaleyh bu, bir mucize olmuştur.

Bu Müjdeye Kayıt Koymanın Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنْ شَاءَ *"dilerse"* buyurmuştur. Bir kimse bir soru sorarak şöyle diyebilir: "Yukardaki haberden maksat, fakirlik korkusunu ortadan kaldırmaktır. Halbuki, "dilerse" şartı, bu maksadın ifade edilmesine mani olur. " Buna, birkaç yönden cevap verilebilir:

1) Bu, bu gayenin ve maksadın mutlaka tahakkuk edeceğine dair bir güvenin, bir itimadın oluşmasını önlemek içindir.. Böylece insan, hayırları talep etmek ve belaları def etmek hususunda, devamlı bir biçimde Allah'a yalvarır yakarır bir halde bulunur.

2) Bu şartın zikredilmesinin maksadı, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"İnşaallah (hepiniz) -emniyyet içinde. korkusuzca mutlaka Mescid-i Haram'a gireceksiniz"* (Fetih, 27) ayetinde de olduğu gibi, edebe riâyet etmeyi öğretmektir.

3) Bu ifadenin maksadı, bunun, her zaman ve bütün işlerde olmayacağına dikkat çekmektir. Çünkü **Hz. İbrahim** (a.s), duasında *"ve ahalisini... mahsullerle rızıklandır"* (Bakara, 126) demiştir. Bu ayette bulunan مِنَ الثَّمَرَاتِ ifadesinde bulunan **min** edatı " kısmiyyet" ifade eder. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetteki, *"dilerse"* kaydı ile de işte burada (Bakara, 126) söz konusu olan kısmîlik kastedilmiştir.

Daha sonra, إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ *"Çünkü Allah, alîm ve hakîmdir"* buyurmuştur. Yani, "Allah, sizin hallerinizi en iyi bilen ve en iyi hükmedendir. O, ancak bir hikmet ve doğru olan bir gerekçeden dolayı veren ve vermeyendir" demektir. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

Ehl-i Kitaptan Cizye Alınız

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّىٰ يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَن يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٢٩﴾

"Kendilerine kitâb verilenlerden ne Allah'a, ne ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Peygamberinin haram ettiği şeyleri haram tanımayan, hak dinini din olarak kabul etmeyen kimselerle onlar zelîl ve hakîr olarak, kendi elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşın..."

(Tevbe, 29).

Bil ki Allah Teâlâ, müşriklerin ahidlerinin tanınmaması, onlardan uzak durulması, onlarla savaşmanın farz olduğu ve onları **Mescid-i Haram**'dan uzaklaştırmak gerektiğine dair hükümleri zikredip onların bu hususta ileri sürdükleri müşkillere de ayetlerde yer vererek, bu müşkillerine en doğru cevaplarla cevap verdikten sonra, ehl-i kitapla ilgili olan, cizye verinceye kadar onlarla savaşılması; cizye vermeleri halinde de, içinde bulundukları durumu birtakım şartlara bağlı olarak kabul etmeleri gerektiği ve bu durumda da onların, "zımmî ve ahid ehlinden oldukları" şeklindeki hükmü zikretmiştir.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Allah Teâlâ, ehl-i kitabın, şu dört sıfatla muttasıf olmaları halinde, ya müslüman olmaları yahut da cizye vermelerine kadar geçen süre içinde onlarla savaşmanın vacib olduğunu belirtmiştir:

Bazı Yahudilerin Müşebbihe Olduğu

Birinci sıfat: Onların, Allah'a iman etmemeleri. Bil ki yahudiler: "Biz, Allah'a iman ediyoruz" diyorlar. Ancak, gerçek şu ki, yahudilerin ekserisi "Müşebbihe"dir. Müşebbihe ise, cisim veya cisme hulûl eden şeyden başka bir varlık bulunmadığını iddia eder. Cisim olmayan ve o cisme hulûl etmeyen varlığı ise, Müşebbihe kabul etmez. Halbuki ilahın, Allah'ın cisim olmayan ve herhangi bir cisme hulûl etmeyen bir varlık olduğu, delillerle sabittir. Bu durumda "Müşebbihe", ilâhın varlığını kabul etmiyor demektir. Böylece de yahudilerin, ilâhın varlığını kabul etmedikleri sabit olmuş olur.

Muvahhid Olan Yahudiler

Eğer, "Yahudiler iki kısma ayrılır: Onların bir kısmı tıpkı müslümanlar gibi, Muvahhid, diğer bir kısmı ise, Müşebbihe'dir. Binâenaleyh farzet ki, onlardan Müşebbihe olanlar, ilahın varlığını kabul etmiyorlar. Öyleyse sizin, yahudilerin Muvahhidleri hakkındaki görüşünüz nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Onlar, bu ayetin hükmüne girmezler. Onlara cizyenin farz kılınmasına gelince, bu hususta şöyle denebilir: Onların bir kısmına, cizyenin farz olduğu sabit olunca, arada bir farkın bulunmaması zaruretinden dolayı, bütün yahudilere cizyenin farz olduğuna hükmetmek gerekir.

Hristiyanlara gelince onlar, baba, oğul, rûhu'l-kudüs, hulûl ve ittihâd akîdesini savunurlar. Bütün bunlar ise, ulûhiyyete aykırıdır.

Allah'ın Sıfatlarında İhtilafın Hükmü

Eğer: "Netice-i kelâm şudur: Allah'ın herhangi bir sıfatı hususunda münakaşa eden herkes, Allah'ın varlığını inkâr etmiş olur. Bu durumda da sizin, "kelâmcıların ekserisinin, Allah'ın varlığını inkâr ettiklerini" söylemeniz gerekir. Çükü onların ekserisi, Allah'ın sıfatları konusunda ihtilaf etmişlerdir. Baksana, ehl-i sünnet bu konuda, çok acâib bir biçimde ihtilaf etmiştir. Mesela **Eş'arî**, "bekâ"yı bir sıfat olarak kabul ederken, **Kâdî** bunu kabul etmemiştir. **Abdullah İbn Saîd**, "kıdem"i bir sıfat olarak kabul ederken, diğerleri bunu kabul etmemişlerdir.. **Kâdî**, tadların, kokuların, sıcaklık ve soğukluğun idrâk edildiğini kabul ederken,-ki bu şeyler beşer hakkında koku alma, tadma ve tutma idraki diye adlandırılır- **Üstad Ebû İshâk** bunu kabul

etmemiştir. **Kâdî,** yedi sıfat için, o yedi sıfata bağlı yedi halin bulunduğunu kabul ederken, bu halleri kabul etmeyenler ise bunu kabul etmemişlerdir. **Abdullah İbn Saîd,** kelâmullahın, ezelde emir, nehiy ve haber olmadığını, o kelamullahın, indirilirken bu hallere dönüştüğünü iddia ederken, diğerleri bunu kabul etmemişlerdir. Ashâbın önde gelen ulemâsından bir grup, Allah için, emir, nehiy, haber, haber sorma (istihbar) ve nida hususlarında beş nevi kelimenin bulunduğunu kabul etmişlerdir. Halbuki meşhûr olan, Allah'ın kelâmının tek olmasıdır. Yine âlimler, "ma'lûm"un hilâfının, takdir edilmiş olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Binâenaleyh böylece, Allah'ın sıfatları hususunda, zikredilen bu pek çok bakımdan âlimlerimiz arasında ihtilafların bulunduğu sabit olmuş olur. Allah'ın sıfatları hususunda **Mu'tezile** ile diğer fırkalar arasındaki ihtilaflara gelince bunlar, tek bir yerde zikredilemiyecek kadar çoktur.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: Sıfatlar hususundaki ihtilâf, ya zâtın inkâr edilmesini gerektirir, veya bunu gerektirmez. Eğer bunu gerektirirse, o zaman müslüman fırkaların ekserisi hakkında, onların ilâhı inkâr ettiklerinin söylenilmesi gerekir. Yok eğer bu bunu gerektirmiyorsa, bir kısım yahudi ve hristiyanların, hulûl ve ittihad akidesini benimsemelerinden, onların Allah'a imanı inkâr etmiş olmaları gerekmez. Hem, hristiyanların itikaden mezhebi kelime uknûmunun **Hz. İsa**'ya hulûl ettiği şeklindedir. Halbuki, müslümanlardan Haşviyye'ye mensûb olanlar, "Allah'ın kelâmını okuyan herkesin, o okuduğu şey, Allah'ın kelâmının aynısıdır. Kelâmullah, Allah'ın bir sıfatı olmasına rağmen, bu okuyucunun ve bütün okuyucuların lisânına girmiştir. Kelâmullah bir maddeye, bir cisme yazıldığında, kelâmullah o maddeye hulûl etmiş olur" derler. Binâenaleyh, hristiyanlar hulûl ve ittihadın **Hz. İsa'da** tahakkuk ettiğini söylerlerken, bu ahmaklar, Allah'ın kelâmının Kur'an okuyan her insana ve Kur'an'ın üstüne yazıldığı her cisme hulûl ettiğini söylerler. Binâenaleyh, işte bu sebeple hristiyanların Allah'a iman etmediklerini söylemek doğru ve yerinde olursa, o zaman, bu hurûfîler ve hulûle inananlar hakkında da, onların Allah'a iman etmediklerinin söylenmesinin doğru olması gerekir. İşte, bu sorunun ortaya konulması, bu şekildedir " denilirse, buna şöyle cevap verilir:

Sıfatta İhtilaf İle Zatta İhtilafın Farkı

İlâhın, bir cisim olduğunu söyleyenlerin, Allah Teâlâ'yı inkâr ettiklerine, (şu) delil delâlet etmektedir: Bu böyledir: Zira, âlemin ilâhı, cisim olmayan ve cisme hulûl etmeyen bir varlıktır. Dolayısiyle, "Mücessime" bu varlığı inkâr edince, Allah'ın zâtını inkâr etmiş demektir. Bu sebeple, mücessim ile muvahhid arasındaki farklılık sıfatta değil, Cenâb-ı Hakk'ın zâtındadır. Böylece, "Mücessime" ve "Müşebbihe"nin, Allah'a iman etmediğini söylemek doğru olur. Ama sizin naklettiğiniz meselelere gelince bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları hususundaki ihtilâflardır. Böylece bu iki şey arasındaki fark ortaya çıkmış olur. Ama, Hulûliyye ve Hurûfiyye mezhebini kabul edenlere gelince, biz kesin olarak onları tekfir ediyoruz. Zira Allah Teâlâ, hristiyanların, Allah

kelimesinin **Hz. İsa'ya hulûl ettiğine inanmaları sebebiyle, onları tekfir etmiştir.** Bunlar da, Kelimetullah'ın Kur'an okuyan bütün herkesin lisânına, Kur'an'ın yazıldığı bütün cisimlere hulûl ettiğine inanmışlardır. Binâenaleyh, Allah'ın, tek bir zâta (İsa'ya) hulûl ettiğini söylemek, tekfiri, yani kâfir saymayı gerektirdiğine göre, kelâmullahın bütün şahıslara ve bütün cisimlere hulûl ettiğini söyleyenler haydi haydi tekfir edilirler.

Yahudi ve Hıristiyanların Ahiret İnançları

İkinci sıfat: Onların, ahiret gününe inanmamalarıdır. Bil ki, yahudi ve hristiyanlardan nakledilen, bedenî dirilmeyi inkâr ettikleridir. Böylece sanki onlar ruhanî bir dirilişe meyletmiş gibidirler.

Bil ki biz, bu kitapta, ruhanî birtakım mutluluklar ile mutsuzlukları beyan ettik, bu görüşün doğruluğuna dair deliller getirerek, buna pek çok ayetin de delâlet ettiğini beyân ettik. Ancak ne var ki biz, bununla beraber, maddî birtakım mutlulukların ve mutsuzlukların da olduğunu ve Allahu Teâlâ'nın, cennet ehlini yiyecek, içecek ve hurîlerden istifade edebilecek bir biçimde yaratacağını kabul ediyoruz. Hiç şüphesiz, haşri ve bedenî dirilişi inkâr edenler, Kur'an'ın sarih hükümlerini inkâr etmiş olurlar. Yahudi ve hristiyanlar bunu inkâr ettiklerine göre, onların ahiret gününü de inkâr ettikleri sabit olmuş olur.

Üçüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ *"Allah'ın ve peygamberinin haram ettiği şeyleri haram tanımazlar"* cümlesinin beyan ettiği hususdur. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) "Onlar, Kur'an'da ve Resûlün sünnetinde haram kılınan şeyleri haram tanımazlar."

b) **Ebu Ravk,** buna "Onlar, **Tevrat** ve **İncil**'de olanı bilmezler; aksine onlar, o **Tevrat ve İncil**'i tahrif ederek, pekçok hükmü kendiliklerinden ortaya koyarlar" manasını vermiştir.

Dördüncü sıfat: Hak Teâlâ'nın وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ *"Kendilerine kitâp verilenlerden... hak dini din olarak kabul etmeyenler"* kaydının ifade ettiği hususdur. Arapça'da, bir kimse bir şeyi din edindiğinde, فُلَانٌ يَدِينُ بِكَذَا فَهُوَ مُعْتَقِدُهُ "Falanca, şunu din ediniyor. O, ona itikâd ediyor" denilmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ buyruğu, "Onlar, gerçek din olan İslâm dininin, doğruluğuna inanmazlar" anlamındadır.

Cenâb-ı Hak, bu dört sıfatı zikredince, مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ *"Kendilerine kitap*

verilenlerden.." buyurmuş, böylece de bununla, bu dört sıfatla muttasıf olanların ehl-i kitaptan olan kimseler olduğunu beyan buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın bundan da maksadı, ehl-i kitâbı, hüküm bakımından müşriklerden ayırmaktır. Çünkü müşrikler hakkında vacib olan, ya onlarla savaşılması ya da onların müslüman olmasıdır. Halbuki ehl-i kitab için gerekli olan ise, ya onlarla savaşmak, ya onların müslüman olması, yahut da cizye vermeleridir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ *"Hakîr olarak kendi elleriyle cizye verinceye kadar"* buyurmuştur. Bu ifadeye ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Cizyenin Mahiyeti

Vâhidî şöyle demektedir. "Cizye, andlaşma yapan kimsenin, andlaşmasına göre verdiği şeydir. Bu kelime, kişi, üzerinde olan borcu ödediğinde söylenilen — جزى يَجْزِى دَيْنَهُ ifadesinden olmak üzere, **fi'le** kalıbında bir kelimedir.

Alimler, عَنْ يَدٍ tabirinin ne manaya geldiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Bu ifadeyle, ya verenin veya alanın eli kasdedilmiştir. Binâenaleyh, şayet bununla, veren kimsenin eli kasdedilmişse, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bununla, veren, vermekten kaçınmayan el murad edilmiştir. Zira, itâat edip inkıyâd edenin hilâfına, direten ve imtina eden kimse, elini vermez.. İşte bundan dolayı bir kimse itâat edip inkıyâd ettiğinde, اَعْطى يَدَهُ "elini verdi" denilir. Arapların, نَزَعَ يَدَهُ عَنِ الطَّاعَةِ "elini, tâatten çekip çıkardı" şeklindeki sözlerine baksana.. Bu tıpkı, خَلَعَ رِبْقَةَ الطَّاعَةِ مِنْ عُنُقِهِ "Taat yularını boynundan çıkardı" denilmesi gibidir..

b) Bununla, "Onlar bu cizyeyi, nakden, hemen, peşin olarak; bir başkasının eliyle göndermeksizin; aksine verenin eliyle alanın eli arasına bir vasıta girmeksizin verinceye kadar " manası murad edilmiştir. Ama bu tabirle alanın eli kastedilirse, bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

1) Bununla, "Onlar, müslümanların onlar üzerinde olan hakimiyetleri sebebiyle cizyeyi verinceye kadar " manası murad edilmiştir. Bu, tıpkı senin اَلْيَدُ فِى هٰذَا لِفُلَانٍ "Bu işteki el (hakimiyet), falancaya aittir" demen gibidir.

2) "Onlara yapılan bir lütuftan dolayı, cizyeyi verinceye kadar " manasının kastedilmesi. Zira, onlardan cizyeyi kabul edip onların hayatlarını bağışlamak, onlar üzerinde büyük bir nimet olmuştur. وَهُمْ صَاغِرُونَ tabiri "Cizye, onlardan, onlar bir zillet durumunda olarak alınır" demektir.. Zilletin oluşma şekli şöyledir: Cizyeyi veren kimsenin bizzat kendisinin o cizyeyi, binitsiz olarak yaya getirmesi, onu ayakta olarak teslim etmesi; teslim alanın da oturmuş olması ve onun çevresinden tutularak, ona,

cizyeyi her ne kadar ödemiş olsa dahi, "cizyeyi öde" denilmesi ve ensesine (mızrak v.b) şeylerin dipçiğiyle vurulması. İşte, hor ve hakîrliğin manası budur. Bu ayetteki hor ve hakirlikten maksadın, bizzat cizyeyi vermek olduğu da söylenmiştir. Fukahâ'nın zillet ve hor hakîrlikle ilgili, fıkıh kitaplarında zikredilmiş pekçok hükümleri vardır..

İKİNCİ MESELE
Ayet-i Kerimeden Çıkarılan Bazı Hükümler

Bu, bu ayetteki hükümlere dairdir.

Zımmî-Müslim Arasında Kısas Câri Olur mu?

Birinci hüküm: Müslümanın, zımmîye karşı (kısasen) öldürülemeyeceğine dair bu ayetle istidlâl edilmiştir. Bunun izahı şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'a... inanmayan.. kimselerle savaşın"* emri, onlarla savaşılmasının, onların öldürülmesinin farz olmasını gerektirir. Bu da, onların öldürülmelerinin mübah olmasını ve onların öldürülmesi sebebiyle kısasın farz olmamasını iktizâ eder. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, *"Hakir olarak, kendi elleriyle cizye verecekleri zamana kadar "* buyurunca, biz, bu hükümlerin tamamının cizye verildiği esnada sona erdiğini anlamış oluruz.. Bu, hükümlerin tamamının sona ermesinde, o hükümlerden birisinin kaldırılmış olması yeterlidir. Binâenaleyh, onların öldürülmeleri ve kanlarının mübah olmalarının farziyyeti sona erince, o hükümlerin toplamı da sona ermiş olur. Bu sebeple, toplamın kalkmasından, toplamın bütün unsur ve cüzlerinin kalkmasına ihtiyaç kalmaz.

Bu sabit olunca biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ehl-i Kitâptan şöyle şöyle olanları öldürün, onlarla savaşın "* ifadesi, onların öldürülmeleri sebebiyle kısasın farz olmadığına delâlet eder. Hak Teâlâ'nın, *"cizye verecekleri zamana.."* ifadesi, bu hükmün kalkmasını gerektirmez. Zira, bu toplam hükümlerin kalkmasında, o hükümlerin cüzlerinden birisinin sona ermesi yeterlidir. Bu da, onların öldürülmelerini farz kılan hükmün sona ermesidir. Bu sebeple, cizyenin ödenmesinden sonra da, kısasın farz olmaması meselesinin, olduğu gibi (farz olmama üzere) kalması gerekir.

Kâfirlerin Nevileri

İkinci hüküm: Kâfirler iki gruptur.

a) Putlara ve güzel gördükleri her şeye tapanlar. Bunlar, kendilerinden cizye alınmak suretiyle dinleri üzere kalamazlar. Bunların, **"Lâ ilâhe illallah!"** demedikçe öldürülmeleri gerekir.

b) Ehl-i kitâp. Bunlar, yahudi, hristiyan, sâmirîler ve sabiîlerdir.. Ehl-i kitap

arasında bulunan bu son iki fırkanın yolları da tıpkı bizim içimizdeki bit'at ehlinin yolu gibidir.

Mecusîler de, ehl-i kitap kabilindendir. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s) سُنُّوا بِهِمْ سُنَّةَ أَهْلِ الْكِتَابِ *"Onlara, ehl-i kitap muamelesi yapınız..."* (43) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Hicr mecusilerinden cizye aldığı da rivayet edilmiştir. Binâenaleyh cizye verinceye veya müslümanlarla cizye vermek üzere anlaşıncaya kadar mecusîlerle savaş yapılması gerekir. Biz, sadece ehl-i kitaptan cizye alınacağını söyledik; zira Cenâb-ı Hak, *"Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Peygamberinin haram ettiği şeyleri haram tanımayan, hak dinini din olarak kabul etmeyen... kimselerle savaşın..."* ayetinde bahsedilen dört sıfatı zikredince, onları, *"kendilerine kitap verilenlerden..."* ifadesi, ehl-i kitaptan olmakla kayıtlamıştır. Binâenaleyh, bu hükmü başkasına da teşmil etmek, bu açık ve zahir olan kayıtlamanın ilgâ edilmesini gerektirir ki, bu caiz olmaz.

Cizyenin Miktarı

Üçüncü hüküm, cizyenin miktarı hakkındadır. **Enes** şöyle demektedir: "Allah'ın Resûlü (s.a.s), her âkil baliğ olan kimsenin cizyesini bir dinar olarak belirledi. **Hz. Ömer** de, zımmîlerden fakir olanların cizyesini oniki dirhem; orta halli olanlarınkini yirmidört; zengin olanlarınkini de kırksekiz dirhem olarak belirledi.."

Alimlerimiz şöyle demektedirler: Cizyenin en az miktarı bir dinardır; karşılıklı rıza olmadığı müddetçe, bu bir dinardan fazla olamaz. Binâenaleyh onlar, razı olur ve fazla ödemeyi kabul ederlerse, cizye olarak, orta hallilerine iki dinâr, zenginlerine de dört dinarlık cizye tesbit ederiz. Bizim bahsettiğimiz bu görüşün delili şudur: Aslolan, mükellefin malının (rızasının dışında) alınmamasıdır. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hakk'ın, *"Cizye verecekleri zamana kadar ..."* kaydı, herhangi bir miktarın alınmasına delâlet eder. Binâenaleyh, bizim söylemiş olduğumuz bu miktar, en az miktardır. Bu sebeple, onu almak caizdir. Cizye lafzı, bundan fazlasına delâlet etmez. Öyleyse, bu miktardan fazlası hususunda aslolan, onun haram oluşudur. Bu sebeple de onun, haram oluş üzere terkedilmesi gerekir.

Dördüncü hüküm: Ebu Hanîfe (r.h)'ye göre cizye, senenin başında; **Şâfiî** (r.h)'ye göreyse senenin sonunda alınır.

Beşinci hüküm: Hz. Peygamberin لَيْسَ عَلَى الْمُسْلِمِ جِزْيَةٌ *"Müslümana cizye yoktur."* (44)

---

43) **Muvattâ**, Zekat, 42 (1/207).

44) **Tirmizî**, Zekat, 11 (3/27); **Müsned**, 1/223, 285.

hadisinden dolayı, **Ebu Hanife** (r.h)'ye göre cizye, müslüman olma ve ölüm halinde sâkıt olur. **Şâfii**'ye göreyse (yükümlü olduğu sene başlamışsa) o senenin cizyesi ile mükellef olur.

Altıncı hüküm: Ehl-i kitap, hak şeriat olan **Tevrat** ve **İncil** ahkâmı üzere yaşayıp ölen cedleri hürmetine, cizye vermek sûretiyle, bâtıl dinleri üzere İslamca serbest bırakılmışlardır. Alimlerimiz şöyle demektedir: Hem biz onlara bir imkân tanıdık. Böylece, belki onlar düşünürler de, Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğunu ve peygamberliğini anlarlar. İşte bundan dolayı onlara zaman tanınmıştır. Allah en iyisini bilendir. Burada geriye, şu iki soru kalmıştır:

Hristiyanlarla İlgili İki Soru ve Cevabı

Birinci soru: İbnu'r-Râvendî, Kur'an'ı ta'n ederek şöyle derdi: "Allahu Teâlâ, hristiyanların küfrünün çok büyük olduğu hususunda, *"Onlar, Rahman hakkında bir evlâd iddia ettiler diye, iftiradan dolayı nerdeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar dağılıp çökecektir. Halbuki o Rahman'ın bir evlad edinmesi olacak iş değildir"* (Meryem, 90-92) buyurmuş, ve onların bu iddialarının, böyle bir raddeye vardığını beyan etmiştir. Sonra da, onlardan tek bir dinar alınınca, onları o dinleri üzere bırakmış ve onları dinlerinden men etmemiştir."

Cevap: Cizye alınmasının maksadı, hristiyanı inkârı üzere bırakmak değildir. Aksine bundan maksat, bu müddet içinde İslâm'ın güzelliklerine ve O'nun delillerinin kuvvetine vâkıf olması, böylece de küfürden imana geçmesi ümidiyle hayat hakkı verilip ona mühlet tanınmasıdır.

İkinci soru: Kanın muhafazası için, cizye vermek yeterli midir, değil midir?

Cevap: Cizye vermesi yanında, o kimseye, küfründen dolayı, zillet ve hor hakîrliğin de mutlaka tattırılması gerekir. Bunun sebebi şudur: İnsanın tabiatı, zillet ve hor hakirliği üstlenmekten kaçınır. Kâfir, İslâm'ın izzet ve şerefini müşahede edip, onun gerçekliğinin delillerini dinleyip, küfürdeki zillet ve aşağılığı da gördüğü halde, ona bir zaman tanınırsa, görünen odur ki, bu durum onu, İslâm'a geçmeye sevkeder. İşte, cizyenin meşrû kılınmasının maksadı budur.

★ ★
★

Hristiyanlıktaki Şirkin Mahiyeti Hakkında

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَٰلِكَ قَوْلُهُم بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِئُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِن قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ﴿٣٠﴾

"Yahudiler: "Uzeyr Allah'ın oğludur", hristiyanlar da: "Mesîh, Allah'ın oğludur" dediler. Bu, onların ağızlarında geveledikleri sözleridir ki, (bununla güya) daha evvel küfredenlerin sözlerini taklit ediyorlar. Hay Allah kahredesi adamlar! Nasıl da haktan döndürülüyorlar!"

(Tevbe, 30).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette, yahudi ve hristiyanların, kendisine iman etmediklerini belirtince, bu ayette de bunun sebebini beyan etmiştir. Zira Cenâb-ı Hak, onların, Allah'a bir oğul nisbet ettiklerini nakletmiştir. Binâenaleyh, kim ilâh hakkında böyle bir şeyi tecvîz ederse, o gerçekte ilahı inkâr etmiş demektir. Yine Cenâb-ı Hak, her ne kadar şirki söyleme yolları farklı ise de, onların müşrikler gibi olduklarını beyan etmiştir. Çünkü, puta tapanlarla, **Mesih**'e veya başkasına tapanlar arasında bir fark yoktur. Zira şirk, insanın, Allah'ın yanında başka mâbûd veya mabûdlar edinmesi demektir. Binâenaleyh, böyle bir şey tahakkuk edince, şirk de sabit olur. Hatta biz iyi düşünürsek, puta tapanların küfrünün, hristiyanların küfründen daha hafif olduğunu anlarız. Çünkü puta tapan, "Bu put, âlemin yaratıcısı ve âlemin ilâhıdır" demiyor, aksine onu, Allah'a ibadetine vasıta yapıyor. Ama hristiyanlara gelince, onlar Allah hakkında hulûl ve ittihâdı kabul ediyorlar ki, bu, son derece çirkin bir küfürdür. Böylece, hulûle inananlarla diğer müşrikler arasında bir farkın bulunmadığı sabit olmuş olur.. Cenâb-ı Hak, cizyenin kabulünü, sadece onlara tahsis etmiştir. Zira onlar zâhirde, kendilerini **Hz. Musa** ve **İsa**'ya mensup saymışlar ve kendilerinin, **Tevrat** ve **İncil**'le amel ettiklerini iddia etmişlerdir. İşte bu büyük iki peygamber, ve o iki zatın kitapları ve hak din üzere yaşayıp ölmüş olan cedleri hürmetine, Allah onlardan cizyenin kabul edilmesi hükmünü vermiştir. Aksi halde gerçekten, onlarla müşrikler arasında bir fark bulunmamaktadır.

İKİNCİ MESELE
Yahudilerin Hz. Uzeyr Hakkındaki İddiaları

Cenâb-ı Hakk'ın, وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ "*Yahudiler, "Uzeyr" Allah'ın oğludur*" dediler" buyruğu ile ilgili şu görüşler bulunmaktadır:

1) **Ubeyd İbn Umeyr** şöyle demektedir: "Bu sözü, ismi **Fenhâs İbn Azûra** olan bir tek yahudî söylemiştir."

2) **Said İbn Cübeyr** ve **İkrime**'nin rivayetine göre de **İbn Abbas** da şöyle demiştir: "Bir grup yahudi Hz. Peygambere geldiler. Bunlar **Sellam İbn Müşkim, Nu'mân İbn Evfâ** ve **Mâlik İbn es-Sayf** idi. Onlar şöyle dediler: "Sen, kıblemizi terkettiğin ve **Uzeyr**'in Allah'ın oğlu olduğunu kabul etmediğin sürece, sana nasıl ittiba ederiz?.." İşte bunun üzerine bu ayet-i kerime nazil oldu.." Bu iki görüşe göre de bu mezhebi, itikâdı benimseyenler, yahudilerin bazısıdır.. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, cemâat ismini müfred, tek kimse hakkında kullanma hususunda Arapçada cari üslûba binâen, bu sözü (bu kimselere değil de) bütün yahudilere izafe etmiştir. Nitekim Arapça'da, belki de ömründe sadece bir ata binmiş olan birisi hakkında فُلَانٌ يَرْكَبُ الْخَيْلَ "Falanca, atlara biniyor"; yine, belki de tek bir sultanla bir mecliste oturmuş birisi hakkında: فُلَانٌ يُجَالِسُ السَّلَاطِينَ "Falanca, sultanlarla oturup kalkar" denilmektedir.

3) Belki de bu itikad, onlar arasında yaygındı; sonradan kesintiye uğradı. İşte Allah Teâlâ onların daha önce yaygın olan bu itikadını nakletti. Yahudilerin bunu inkâr etmelerine itibar edilmez. Çünkü Allah'ın onlardan naklettiği bu şey, daha doğrudur.

Onların bu sözü söylemelerinin sebebi, **İbn Abbas** (r.a)'ın rivayet ettiği şu hususdur: "Yahudiler **Tevrat**'a aldırmadılar ve hak olmayan şeylere göre amel ettiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ da onlara **Tevrat**'ı unutturdu ve onu, onların hafızalarından sildi. Bu sebeple **Hz. Uzeyir**, Allah'a çok yalvarıp yakardı da, **Tevrat** onun kalbine ve hafızasına yeniden döndü. O, bununla kavmini inzâr etmeye başladı. Yahudiler **Uzeyr**'i denediler ve onun samimi ve emin olduğunu gördüler. Bunun üzerine, "Bu iş, ancak Allah'ın oğlu olduğu için **Uzeyir**'e müyesser oldu" dediler.

Kelbî şöyle demiştir: "**Buhtunnasr,** bütün yahudi âlimlerini öldürdü. Yahudilerin içinde **Tevrat**'ı bilen hiç kimse kalmadı."

Süddî de şöyle demiştir: "Onları öldüren Amelikalılardır. Bu yüzden onların içinde **Tevrat**'ı bilen hiç kimse kalmadı." İşte bu konuda söylenenlerin tamamı budur.(45)

---

45) Yahudilerden bu fırkanın Hz. Uzeyr hakkındaki bu iddiaları konusunda, daha başka deliller için bkz: S. Yıldırım, **Kur'an'da Ulûhiyyet, s. 358-361.**

Hristiyanların Hz. İsa'yı Tanrılaştırmaları

Cenâb-ı Hakk'ın, hristiyanların, "**Mesih (İsa)** Allah'ın oğludur" dediklerini nakletmesine gelince, bu açıktır. Fakat bu hususta şu şekilde bir problem vardır: Biz, **Hz. İsa** (a.s)'nın ve ashabının, insanları "Baba-Oğul" inancına davet etmekten berî (uzak) olduklarına kesin olarak inanıyoruz. Çünkü bu, küfür çeşitlerinin en fahişidir. Binâenaleyh böyle bir şey, peygamberlerin büyüklerinden olan birisine nasıl uygun düşer? Durum böylece olunca, hristiyanlardan **Hz. İsa**'yı sevenlerin tamamının, bu küfür üzerinde mutabakat sağlamış olmaları nasıl düşünülebilir? Bu yanlış inancı kim îcad etmiştir ve o, nasıl olmuş da bunu **Hz. İsa**'ya mâl edebilmiştir?

İşte bu probleme cevap olarak müfessirler şöyle demişlerdir: **Hz. İsa** (a.s)'nın göğe kaldırılmasından sonra da, **Hz. İsa**'ya tabi olanlar hak üzere idiler. Derken hristiyanlarla yahudiler arasında bir savaş oldu. Yahudilerin içerisinde, **Pavlos** denilen cesur birisi vardı. Bu, **Hz. İsa**'nın taraftarlarının bir çoğunu öldürdü. Sonra da yahudilere dönerek, "Eğer hak **İsa** ile ise biz kâfir olduk. Varacağımız yer, cehennemdir. Eğer onlar cennete, biz cehenneme girersek mahvolduk gittil Dolayısıyle ben bir çare düşündüm: Hile kurup onları saptıracağım" dedi.

Atını eğerledi ve yaptığı şeylerden ötürü zahiren (münafıkca) pişmanmış gibi göründü ve pişmanlığını belirtmek için başına topraklar atmaya başladı: "Bana gökten, "Sen hristiyan olmadığın müddetçe tevben (pişmanlığın) kabul değil" diye ses geldi. Ben tevbe ettim" dedi. Bunun üzerine hristiyanlar onu kiliseye aldılar ve o orada hiç çıkmadan bir yıl kalarak, **İncil**'i öğrendi. Böylece hristiyanlar ona inandılar ve onu sevdiler. O, daha sonra **Beyt-i Makdis**'e gitti ve yerine **Nastûr** isminde bir adamı bıraktı. **Nastûr**'a, **İsa, Meryem** ve **İlah**'ın üç (esas) olduğunu öğretti. Oradan da Rum diyarına gitti. Oradaki hristiyanlara da, "**Lâhût**" ile "**Nâsût**"u öğreterek, "**Hz. İsa,** ne insandır, ne cisimdir; o bir ilahtır" dedi. Adı **Ya'kub** olan bir adama da bunu öğretti. Sonra adı "**Melk**" olan birisini çağırdı ve ona "ilah zâil olmaz. **İsa** da zâil olmadı (ölmedi)" dedi. Sonra bu üç adamı birden davet ederek, "Herbiriniz benim halifemsiniz. İnsanları (herbiriniz) kendi **İncil**'ine çağırsın. Andolsun ki **Hz. İsa**'yı rüyamda gördüm. O, benden râzı idi. Ben yarın kendimi, **Hz. İsa**'nın rızası için keseceğim" dedi ve mezbahaya girerek kendisini öldürdü. Sonra bu üç kişiden her biri, insanları kendi görüş ve mezhebine davet etti. İşte hristiyanlar içine bu küfrün girişinin yerleşmesinin sebebi budur.

Bu, **Vâhidî** (r.h)'nin naklettiği bir husustur. Bana göre doğruya en yakın olan şöyle demektir: "Belki de tıpkı "**halil**" (sevgili-dost) kelimesinin, **Hz. İbrahim** (a.s) için bir şeref payesi olarak kullanılması gibi, "**İbn**" (oğul) kelimesi de, **Hz. İsa** (a.s) hakkında, **İncil**'de bu manada (yani bir şeref ve mevki ifade etmek için) yer almıştır. Sonra da hristiyanlar, yahudilere olan düşmanlıklarından ve iki tarafın da diğer taraf hakkında

aşırı taşkınlık ve aleyhdarlığından dolayı, hristiyanlar ileri giderek bu "ibn" (oğul) kelimesini, zahirî olarak "gerçek oğul" manasında tefsir ettiler. Cahiller de buna inandılar ve böylece bu yanlış inanç, **Hz. İsa**'nın dinine tâbî olanlar arasında yayıldı. İşin gerçeğini en iyi Allah bilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Ayette Kıraat Farklılığı

Asım, Kisâî ve Ebu Amr'ın râvîsi Abdulvâris, kelimeyi, tenvinli olarak عُزَيْرٌ şeklinde; diğer kıraat imamları ise, tenvinsiz olarak عُزَيْرُ şeklinde okumuşlardır. **Zeccâc,** dil bakımından daha fasit şeklin, tenvinli okunuş olduğunu söylemiştir. Buna göre, **Uzeyr** kelimesi mübteda, اِبْنُ اللّٰهِ kısmı onun haberidir. Bu durumda normal olarak, bunun tenvinli olması gerekir. **"Uzeyir"**, ister Arapça, isterse a'cemî (Arapça'dan başka bir lisandan) olsun, "munsarıf"tır. Munsarıf oluşunun sebebi, şu iki şeydir:

a) O, ism-i tasgîr sîgasındadır. Dolayısıyla, **"Hûd"** ve **"Lût"** kelimeleri gibi, a'cemî olsa da munsarıftır (tenvin ve cer kabul eder).

b) Bu, ism-i tasgîr sîgasındadır. Halbuki a'cemî isimler, ism-i tasgîr olmazlar. (Binâenaleyh onun Arapça olması gerekir.)

Tenvinsiz kıraatin izahı da şöyledir:

a) Bu kelime, a'cemî ve marifedir. Binâenaleyh bunun munsarıf olmaması gerekir.

b) Ayetteki "ibn" (oğul) kelimesi sıfattır. Mübtedanın haberi ise mahzûftur. Buna göre kelamın takdiri, عُزَيْرٌ اِبْنُ اللّٰهِ [مَعْبُودُنَا] "Allah'ın oğlu **Uzeyir**, bizim ma'budumuzdur" şeklindedir. **Abdulkahir el-Cürcânî** bu izahı, **"Delâilü'l-İ'câz"** isimli kitabında tenkid eder ve şöyle der: "İsim, bir sıfat ile tavsif edilir, sonra da, onun için bir haber getirilirse, bu durumda, ismi tekzib eden (yalanlayan), haberi tenkid etmiş, sıfatı ise kabul etmiş olur. Binâenaleyh bunu inkardan maksat, şayet onların, "Allah'ın oğlu olan **Uzeyir**, bizim ma'budumuzdur" sözü ise, o zaman bu, sadece **Uzeyir**'in onların ma'budu oluşunu inkâr olup, **Uzeyir**'in Allah'ın oğlu olduğunu kabul etme manasına gelir. Halbuki bunun da bir küfür olduğu malumdur." Bana göre bu tenkid, zayıftır. Çünkü **Cürcani**'nin, herhangi bir insanın, herhangi bir şeyle mevsûf olan birisinden haber vermesi ve bu haberi de birisinin kabul etmemesi halinde, o kabul etmeyişin haber ile ilgili olacağı şeklindeki görüşü doğrudur. Ama "Bu, o vasfı kabul etmektir" şeklindeki görüşü kabul edilemez. Çünkü o insanın bu haberi, tekzib etmesinden, onun dışındaki kimselerin bunu tekzib etmeyip, doğrulayacaklarına bir delil gerekmez. Bu, "hitab delili"ne mebni bir hususdur. Hitab delili ise, bilhassa bu gibi yerlerde zayıftır.

c) **Ferrâ, "Uzeyr"** kelimesindeki tenvin, (aslında) sâkin nûn harfidir. "İbnullah" ifadesindeki "bâ" harfi de sakindir. Binâenaleyh burada iki sakin harf yanyana gelmiştir. İşte bundan ötürü telaffuzu hafifletmek için, tenvinin nunu hazfedilmiştir" demiş ve şu beyti nakletmiştir: فَأَلْفَيْتُهُ غَيْرَ مُسْتَعْتِبٍ / وَلاَ ذَاكِرَ اللّٰهِ إِلاَّ قَلِيلاً *"Onu pek de öyle tevbekâr ve Allah'ı zikreden biri bulmadım."*

Bil ki Allah Teâlâ onların bu durumunu nakledince, ذٰلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ *"Bu, onların ağızlarında geveledikleri sözleridir..."* buyurur. Birisi şöyle diyebilir: "Her söz ancak ağızdan çıkar. Öyleyse onların sözlerinin, böyle nitelenmesinin hikmeti nedir?" Buna birkaç şekilde cevap verilebilir:

a) Bununla, "Bu, hiçbir aklî delile dayanmayan bir sözdür" manası kastedilmiştir. Binâenaleyh bu, hiçbir gerçekliği olmayıp, sadece onların ağızlarından çıkmış bir lafızdır" demektir. Velhasıl onlar, dilleriyle bir söz söylediler, ama bu sözün akıl yanında hiçbir değeri yoktur. Çünkü ihtiyaçtan, şehvetten, zevciyyet hayatından, parçaları bulunmaktan münezzeh olduğu halde Allah Teâlâ'nın bir çocuğu bulunduğunu söylemek, akıl yanında hiçbir değeri olmayan, bâtıl bir sözdür. Bunun bir benzeri de, *"(Onlar) ağızlarıyla kalblerinde olmayanı söylüyorlardı"* (Al-i İmran, 167) ayetinde ifade edilen hususdur.

b) İnsan, bazan bir mezhebi, ya kinayeli olarak, yahut da remiz ve tariz yoluyla tercih ettiğini gösterir. Ama bunu açıkça belirtip, dili ile söyleyince, bu, o insanın o mezhebi tercih ettiğini, ona taraftar olduğunu en açık bir şekilde göstermiş olur. Dolayısıyle bu ayetten maksad, onların, bu inançlarını açıkça ifade edip, onu asla gizlemediklerini belirtmektir.

c) Bundan maksad, onların halkı bu inanca davet etmeleridir. Bundan dolayı bu söz, onların ağızlarına iyice yerleşir. Bundan murad, onların, halkı kendi inançlarına davet etmede ileri gitmiş olmalarıdır.

Daha Önceki Kâfirleri Taklid Etmeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak يُضَاهِؤُنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ *"Onlar bununla güya daha evvel küfredenlerin sözlerini taklid ediyorlar"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifadenin tefsiri hususunda şu izahlar yapılmıştır:
a) Bununla, "Yahudi ve hristiyanların bu sözü, müşriklerin, "melekler Allah'ın kızlarıdır" şeklindeki sözlerine benzer" manası kastedilmiştir.

b) Buradaki "Onlar" zamiri, hristiyanlara aittir. Yani, "Hristiyanların "**Mesih (İsa)**, Allah'ın oğludur" şeklindeki sözleri, yahudilerin "**Uzeyir**, Allah'ın oğludur" şeklindeki sözlerine benzer" demektir. Çünkü yahudiler, hristiyanlardan daha öncedir.

c) Hristiyanların bu sözü, kendilerinden önce geçip gitmiş olan (atalarının) sözüne benzer, yani bu eski bir küfür olup, yeni icad edilmiş değildir.

İKİNCİ MESELE

Müdâhat "benzemek" demektir. **Ferrâ** şöyle demiştir: "Arapça'da bu fiil مُضَاهَاةً ــ ضَهْياً ــ ضَاهَيْتُهُ (Ona benzedim) şeklindedir." Bu fiil hakkında dilcilerin çoğunun görüşü budur. **Şemîr** bu fiilin, "uymak, tâbi olmak" manasına geldiğini, nitekim Arapça'da, "Falanca, falancaya tâbi oluyor" manasında فُلَانٌ يُضَاهِي فُلَاناً denildiğini söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âsım, bu fiili hemzeli olarak ve ha harfinin kesresi ile, يُضَاهِئُونَ (yudahiûne); diğer kıraat imamları ise, hemzesiz olarak ve hâ'nın zammesi ile, yudahûne şeklinde okumuşlardır. Bu fiil tıpkı, أَرْجَيْتُ ve أَرْجَأْتُ (geri bıraktı-tehir etti) fiili gibi, hem ضَاهَيْتُهُ şeklinde, hem de ضَاهَتُهُ şeklinde kullanılmaktadır. **Ahmed b. Yahya:** "Bunu hemzeli okuma hususunda, hiç kimse **Asım'a** tabi olmamıştır. (Yani sadece o, bunu hemzeli okumuştur)" demiştir.

Cenâb-ı Allah daha sonra, قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ أَنّٰى يُؤْفَكُونَ *"Hay Allah kahredesice adamlar, nasıl da haktan döndürülüyorlar"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, sözleri son derece bozuk olduğu için, şaşılarak kendilerine böyle söylenilmesine çok müstehaktırlar" demektir. Nitekim Arapça'da, اَلْقَوْمُ رَكِبُوا سَبُعاً قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ مَا أَعْجَبَ فِعْلَهُمْ "Bu millete bakın! Yırtıcı hayvanlara biniyorlar. Hay Allah kahredesiceler! Ne acaib iş yapıyorlar!" denilir.

يُؤْفَكُونَ "döndürülüyorlar" demektir. Bunun masdarı olan "ifk", dönmek manasınadır. Nitekim, أَفَكَ الرَّجُلُ عَنِ الْخَيْرِ "Adam hayırdan döndü, vazgeçti" denilir. Yine "hayırdan dönmüş adam" manasında, رَجُلٌ مَأْفُوكٌ denilir. Buna göre ayetteki أَنّٰى يُؤْفَكُونَ tabiri, "deliller apaçık olduğu halde, onlar nasıl da haktan dönüp sapıtıyor ve Allah'a çocuk isnad ediyorlar, hayret!.." demektir. Ayette bulunan bu "şaşma" manası, insanlar açısındandır. Yoksa Allah Teâlâ, hiç bir şeye şaşıp hayret etmez. Ayetteki bu üslûb, Arapların hitab üslublarına göre getirilmiştir. Allah Teâlâ onların hakkı bırakıp bâtılda ısrar edişleri karşısında, Hz. Peygamberi hayret etmeye davet etmiştir.

★ ★
★

Ahbar Ve Ruhban Kelimelerinin İzahı

اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِّن دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ
وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَٰهًا وَاحِدًا لَّا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ

"Onlar, Allah'ı bırakıp hahamlarını, rahiblerini ve Meryem oğlu Mesih'i rabler edindiler. Halbuki o (tanrı edindikleri) de ancak, bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardı. O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. O, bunların şirk koştukları her şeyden münezzehtir"

(Tevbe, 31).

Bil ki Allah Teala, *"Onlar, Allah'ı bırakıp, bilginlerini, rahiblerini ve Meryem oğlu Mesih'i tanrı edindiler"* buyurarak, yahudi ve hristiyanların bir çeşit şirk içinde olduklarını göstermiştir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebu Ubeyde: "Ahbar, fakihler (din âlimleri) demektir" demiştir. Alimler, bu kelimenin müfredinin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişler; bazıları bunun habr lafzı olduğunu, bazıları da hibr lafzı olduğunu söylemişlerdir. **Esmâ'i:** "Bunun müfredinin habr lafzı mı, hibr lafzı mı olduğunu bilemiyorum" demiştir. **Ebu'l-Heysem** de, "bu kelimenin müfredinin ancak habr olduğunu" söylemiş ve kesreli olanı kabul etmemiştir. **Leys** ve **İbnu's-Sikkît** ise: "Aslı ehl-i kitap olan, zımmî veya müslüman her alime hibr veya habr denilir" demişlerdir. Me'ânî alimleri, hibr, sanatıyla manaları süsleyen ve onları çok güzel izah eden alimdir" demişlerdir.

"Râhib", kalbinde korku ve haşyet yerleşmiş olan, korkunun izi yüzünde ve elbisesinde görünen kimsedir. Örfte **"ahbâr", Hz. Harun** (a.s.)'un çocuklarından itibaren yahudi âlimleri manasına; **"ruhbân"** ise, manastırlarda kalan hristiyan âlimleri manasına kullanılmıştır.

İKİNCİ MESELE

Tanrılaştırmanın Buradaki Manası

Müfessirlerin çoğu şöyle demişlerdir: "Bu ayette yer alan "rabler"den maksad, o yahudi ve hristiyanların, âlim ve ruhbanlarının âlemin ilahları olduklarına inanmaları manası olmayıp, aksine o ahbar ve ruhbanlarına, hertürlü emir ve yasaklarında itaat etmeleridir. Rivayet olunduğuna göre, **Adiyy b. Hatim,** henüz hristiyanken bir gün Hz. Peygamber (s.a.s.)'e geldi. Hz. Peygamber o esnada Berâe

(Tevbe) suresini okuyordu. O, bu ayete gelince, **Adiyy:** "Ben Peygamber'e "Biz, onlara tapmıyoruz ki?" dedim. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (a.s.): *"Onlar, Allah'ın helal kıldığını haram kılmıyorlar mı, bundan dolayı siz de onları haram kabul etmiyor musunuz? Yine o ruhban ve ahbar, Allah'ın haram kıldığı şeyleri helal saymıyorlar mı, böylece de sizler onları helal kabul etmiyor musunuz?"* buyurdu. Ben de, "Evet" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s.), *"İşte bu onlara ibadet etmek demektir"* buyurdu" demiştir.

Rebî' de şöyle der: Ben, **Ebu'l-Âliye**'ye, "İsrailoğulları arasındaki o rab edinme nasıl olmuş?" dediğimde, o şöyle dedi: "Hristiyan ve yahudiler çoğu kez, Allah'ın kitabında, âlimlerinin ve ruhbanlarının sözlerine muhalif sözler görüyorlardı, ama buna rağmen onların sözlerini alıyor ve Allah'ın kitabındaki hükmü kabul etmiyorlardı." Muhakkik alimlerin ve müctehidlerin sonuncusu hocamız[46]ve üstadımız şöyle dedi: "Fakihleri taklid eden bir grup kimse müşahade edip gördüm. Onlara bazı meseleler hakkında, Kur'an'dan pek çok ayet okudum. Onların inanç ve mezhebleri bu ayetlere uymuyordu. Onlar bu ayetleri kabul etmediler ve iltifat etmediler. Bana, şaşıp kaldılar. Adeta onlar, "Selefimizden bunların aksine gelen rivayetlere rağmen, nasıl bu ayetlerin zahirleri ile amel edilebilir?" diyorlardı. Sen, gerçekten iyice düşünürsen bu hastalığın, dünyada yaşayanların çoğunun damarlarına sirayet etmiş olduğunu görürsün."

Eğer: "Allah Teâlâ, o yahudi ve hristiyanları, ahbar ve ruhbanlarına itaat etmelerinden dolayı, kâfir olduklarını bildirdiğine göre, fâsık (günahkâr) kimse de şeytana itaat etmiş olmaktadır. Dolayısıyla Hâricîlerin dediği gibi, fâsığın da kâfir olduğuna hükmetmek gerekmez mi?" denilirse, şöyle cevap verilir: "Fâsık (günahkâr), her ne kadar şeytanın günaha davetini kabul etmiş ise de, şeytanı gözünde büyütmemiş, aksine ona lanet etmiş ve ona değer vermemiştir. Fakat hristiyan ve yahudiler, din bilginlerinin ve ruhbanlarının sözlerini kabul ediyor, onlara son derece saygı duyuyorlar. Binaenaleyh bu iki durum arasındaki fark meydana çıkmaktadır.

Tanrılaştırmanın Bir Başka Anlamı

Ayette bahsedilen, "Rab edinme" ile ilgili ikinci bir tefsir de şöyledir: Câhiller ve Haşviyye, şeyhlerine ve imamlarına (önderlerine) saygıda çok ileri gittikleri için, bazan onların tabiatları "hulûl" ve "ittihad" inancına meyletmektedir. Bu şeyh, dünya peşinde ve dinden uzak biri ise, kendisine uyanlara, işin onların dediği ve inandığı gibi olduğu fikrini vermektedir. Ben, dinden uzak bazı düzenbaz şeyhlerin, tabi

---

46) **Razî**'nin adını vermediği bu zatın kim olduğunu çıkaramadık. (Ç.)

olanlara ve taraftarlarına, kendisine secde etmelerini emrettiğini ve onlara: "Sizler benim kullarımsınız" dediğini gördüm. İşte böylece o, taraftarlarına, hulûl ve ittihad fikrini telkin ettiğini, bahusus kendisine tabi olan bazı ahmaklarla başbaşa kaldığında çoğu zaman uluhiyyet iddiasında bile bulunduğunu tesbit ettim. Binâenaleyh bu husus, bu ümmet içerisinde bile müşahade edilip durulurken, böyle birşeyin geçmiş ümmetlerde bulunmuş olması nasıl yadırganır?

Sözün özü şudur: Ayette bahsedilen "rab edinme"den, yahudi ve hristiyanların, Allah'ın hükmüne ters olan hususlarda, din alimlerine ve ruhbanlarına itaat etmiş olmaları manası kasdedilmiş olabileceği gibi, onların küfür (inkâr) sayılabilecek çeşitli şeyleri kabul etmiş olmaları ve bu sebeple Allah'ı inkâr etmiş olmaları manası da kastedilmiş olabilir. Böylece bu, onların, Allah'ı bırakarak, din alimlerini ve ruhbanlarını âdetâ rab edinmeleri gibi olur. Bu ifade ile, yahudi ve hristiyanların ruhban ve ahbarları hakkında, (Allah'ın onlara) hulûl ettiğine ve onlarla "ittihad" ettiğine inanmış olmaları manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. İşte bu dört husus, ümmet-i Muhammed'de de görülmüştür ve mevcuttur..

Ancak Bir Olan Allah'a Kulluk

Allah Teâlâ daha sonra, وَمَآ أُمِرُوٓا۟ إِلَّا لِيَعْبُدُوٓا۟ إِلَٰهًا وَٰحِدًا *"Halbuki onlar, ancak bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardı"* buyurur. Bu ifadenin manası açıktır. Bu hususu **Tevrat** ve **İncil** gibi diğer ilahi kitaplar da ortaya koymaktadır.

Cenâb-ı Allah sonra da, لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۚ سُبْحَٰنَهُۥ عَمَّا يُشْرِكُونَ *"O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. O, bunların şirk koştukları herşeyden münezzehtir"* buyurmuştur. Bu, "Cenab-ı Hakk'ı, emir vermede ve mükellefiyet yüklemede, secde edilme ve ibadet olunma hususunda ve sonsuz saygının ve yüceltmenin kendisine ait olması hususunda herhangi bir ortağı olmaktan, tenzih ve takdis ederiz" demektir.

★★
★

Hazreti Muhammed'in Peygamberliğinin Delilleri

يُرِيدُونَ أَن يُطْفِـُٔوا۟ نُورَ ٱللَّهِ بِأَفْوَٰهِهِمْ وَيَأْبَى ٱللَّهُ إِلَّآ أَن يُتِمَّ نُورَهُۥ وَلَوْ كَرِهَ ٱلْكَٰفِرُونَ ﴿٣٢﴾

"Onlar Allah'ın nurunu ağızlarıyla (üfleyip) söndürmek isterler. Allah ise, ancak nurunu tamamlamayı ister, kâfirler hoş görmeseler de"

(Tevbe, 32).

Allah Nurunu söndürmez

Bil ki bu ayetin maksadı, yahudi ve hristiyanların reislerinden sâdır olan, çirkin fiillerden üçüncü bir çeşidini göstermektir. Bu da, o ileri gelenlerin, Hz. Peygamberin peygamberlik işini iptâl ve onun şeriatının doğru, dininin sağlam olduğunu gösteren delilleri gizlemek için çalışmalarıdır. Ayette bahsedilen "nûr"dan maksad, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğinin hak ve doğru olduğunu gösteren delillerdir. Bu deliller cidden pek çoktur:

Hz. Peygamber'in Risaletinin Delilleri

1) O'nun elinde zuhur eden, güçlü ve kesin mucizeler... Çünkü mucize o peygamberin doğruluğuna ya delalet eder, yahut etmez. Binâenaleyh eğer doğruluğuna delil olması sözkonusu ise, mucizenin gerçekleştiği her seferinde doğruluğu kesin olarak ortaya çıkmış olur. Bu sebeple, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in risaletinin doğru olmuş olması gerekir. Yok eğer mucize, doğru ve sadık oluşun delili değil ise, bu, **Hz. İsa** ve **Hz. Musa**'nın nübüvvetini de zedeler.

2) Hz. Peygamber ömrünün başından sonuna hiçbir eğitim ve öğretim görmemiş, hiçbir şeyden istifade etmemiş ve herhangi bir kitap mütalaa etmemiş olduğu halde, bu yüce Kur'an, O'nun dilinden zuhur etmiştir. Şu halde bu, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in en büyük mucizesidir.

3) Hz. Muhammed (s.a.s.)'in şeriatının özü, Allah'a ta'zîm, senâ, O'nun taatlarına boyun eğme ve nefsi dünya sevgisinden çevirip, ahiret saadetlerine yöneltmektir. Akıl da, Allah'a giden yolun ancak bu şekilde olduğuna delâlet eder.

4) Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şeriatı, her türlü kusur ve noksanlıktan uzaktır. Onda, Allah'a uygun olmayan şeylerin, Allah'a izafe edilmesi söz konusu değildir. Onda, Allah'tan başkasına da davet de yoktur. Hz. Peygamber (s.a.s.), büyük beldelere sahip ve hakim olmuştur. Ama bu, onun dünyayı önemsememe ve dünyaya değer vermeme huyunu değiştirmemiştir. Halbuki eğer, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in gayesi dünya olsaydı, bu böyle kalmazdı. İşte bu durumlar, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in sözünün doğruluğu hususunda apaçık deliller ve kesin bürhanlardır.

İşte onlar, bu delil ve bürhanları, bozuk sözleri, tutarsız şüpheleri ve türlü hile

ve tuzaklarıyla, boşa çıkarmaya uğraşmışlardır. Böylece bu gayret, âdeta güneşin nurunu üfleyerek söndürmeye çalışan kimsenin yaptığı şey gibi olmuştur. O nasıl bâtıl ve boş bir gayret ise, bu da böyledir. İşte ayetteki, *"Onlar Allah'ın nurunu ağızlarıyla üfleyip söndürmek isterler..."* tabiri ile, bu kastedilmiştir.

Allah Nurunu Tamamlamak İster

Daha sonra Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e daha fazla yardım edeceğini, O'nun derece ve kemalini yücelteceğini vaadederek وَيَأْبَى اللّٰهُ اِلاَّ اَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ *"Allah ise, ancak nurunu tamamlamayı ister, kâfirler hoş görmeseler de..."* buyurmuştur.

Eğer, "Arapça'da كَرِهْتُ اَوْ اَبْغَضْتُ اِلاَّ زَيْداً "Zeyd'in dışındaki hiçbir şeyden hoşlanmıyor veya herşeye kızıyorum" denilmesi caiz olmadığı halde, اَبَى اللّٰهُ اِلاَّ كَذَا "Allah, ancak şuna karşı diretmez, yani ancak şunu ister" denilebilmiştir" denilirse, biz deriz ki: "Ayetteki يَأْبَى (diretir) lafzı, لَمْ يُرِدْ (istemez) manasındadır. Buna göre ayet; "Allah, ancak bunu ister" manasındadır. Fakat ebâ, istememenin ileri derecesini ifade eder. Bu ise, men etmek ve imtina etmek demektir. Bunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in وَاِنْ اَرَادُوا ظُلْمَنَا اَبَيْنَا *"Bize zulmetmek isterlerse, bunu şiddetle reddederiz"*[47] hadis-i şerifidir. Hz. Peygamber bu sözle övündü. Oysa, O'nun, zulmü kerih gördüğünden dolayı kendisini övmesi caiz değildir. Çünkü bu hem güçlü, hem de zayıf insanın söyleyebileceği bir sözdür. Yine فُلاَنٌ اَبَى الضَّيْمَ "Falanca, zulme karşı diretti, onu istemedi" denilir. Bu, bizim söylediğimiz manadadır.

Cenab-ı Hak, delilleri "nûr" diye ifade etti. Çünkü nûr, doğruya götürür. Deliller de, aynı şekilde dinlerdeki doğrulara götürür.

★ ★
★

Allah Hak Dini Üstün Kılmıştır

هُوَ الَّذِي اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ
وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾

47) **Buhârî**, Meğazî, 29 (5/47); **Müslim**, Cihâd, 125 (3/1431).

"O (Allah), Resûlünü hidayet ve hak din ile gönderdi ki o dini bütün dinlere gâlib kıla... Müşrikler hoş görmeseler de"

(Tevbe, 33).

Bil ki Allah Teâlâ, düşmanların, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğini iptal etmeye gayret ettiklerini nakledip, kendisinin ise bu iptali istemediğini ve o peygamberin işini tamamlayacağını bildirince, bu tamamlamanın nasıl olacağını beyan ederek: *"O (Allah), Resûlünü hidayet ve hak din ile gönderdi..."* buyurmuştur.

Dini Tamamlayıp Üstün Kılmanın Manası

Bil ki, peygamberlerin durumunun kemâle ermesi, ancak şu şeylerin toplamı ile olur:

a) Delil ve mucizelerin çokluğu, ki, bu ayette hüdâ **"hidayet"** ile ifade edilmiştir.

b) Onun getirdiği dinin herkes için doğru, uygun, hikmetli, dünya ve ahiret menfaatlarına muvafık olduğunu ortaya koyacak birtakım şeyleri ihtiva etmesi, ki bu da ayette, **"hak din"** ile ifade edilmiştir.

c) Onun getirdiği dinin diğer dinlere hükümran olması, onlardan üstün olması, kendisine zıd olanlara gâlib gelmesi ve onu inkâr edenleri delilleriyle ezmesi, ki bu da ayette *"O dini bütün dinlere galip kıla..."* ifadesi ile anlatılmıştır.

Bil ki birşeye gâlib gelmek bazan delil ile, bazan çokluk ve bollukla, bazan da hükümran olup, üstün gelme ile olur. Allah Teâlâ'nın, bütün bunları müjdelediği malumdur. Halbuki ancak mevcut olmayan, ama ileride olacak birşeyin müjdelenmesi caizdir. Bu dinin delillerle galip (üstün) olduğu, bilinen ve kabul edilen bir husustur. O halde gereken, bu ayette bahsedilen üstünlüğü, hükümran olarak üstün gelme manasına hamletmektir.

Diğer Dinlerin Devamına Ne Dersiniz?

Buna göre şayet, "Hak Teâlâ'nın, لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ *"O dini, bütün dinlere gâlip kılsın diye..."* ifadesi, bu dinin, bütün dinlere galip gelmesini iktizâ eder. Halbuki durum böyle değildir. Zira İslâm, Hindistan'da, Çin'de, Rum diyarında ve diğer küfür beldelerinde, diğer dinlere gâlip gelememiştir!" denilirse, biz de deriz ki, ulemâ buna birkaç yönden cevap vermiştir:

Birinci yön: İslâm'ın hilafına olan bütün dinlerin mensuplarını, bütün yerlerde olmasa dahi, bazı yerlerde müslümanlar ezmiş ve onlara gâlip gelmişlerdir. Bu cümleden olarak, müslümanlar mesela yahudileri kahretmiş ve onları İslâm topraklarından çıkarmışlardır. Şam topraklarındaki hristiyanlara da galip gelmişler, bu Şam topraklarını Rum diyarından ve batıdan izleyen mıntıkaları da ele geçirmişlerdir. Yine, müslümanlar mecusîlere, kendi mülkleri üzerinde oldukları halde gâlip gelmişler ve yine, Türk ve Hind topraklarına komşu olan pek çok beldede putperestlere de üstün ve galip gelmişlerdir. Diğer dinlere karşı üstünlüğü de böyle olmuştur. Böylece, Allah Teâlâ'nin bu ayetle haber verdiği husus tahakkuk etmiş ve bizzat gerçekleşmiştir. O halde bu, gayb'den bir haber verme ve böylece de, bir mucize olmuştur.

İkinci yön: Ebu Hureyre (r.a.)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu, Allah Teâlâ'nın, İslâm'ı bütün dinlerden üstün kılacağına dair bir va'adidir. Bu va'adin tamamlanması ise ancak, **Hz. İsa** (âhir zamanda) zuhur ettiği zaman olacaktır..."

Süddî de şöyle demiştir: "Bu, **Mehdî** zuhur ettiği zaman tamamlanacaktır. O zaman herkes, ya İslâm'a girecek, yahut da "haraç" verecektir. "

Üçüncü yön: Bununla, İslâm'ın, Arap yarımadasında bulunan bütün dinlere gâlip gelmesi kasdedilmiştir. Bu da gerçekleşmiş ve tahakkuk etmiştir. Zira Allah Teâlâ o yarımadada hiçbir kâfir bırakmamıştır.

Dördüncü yön: Bu ifadeyle murad edilen, "Cenâb-ı Hakk'ın o dine mensup olan kimseleri, dinin ahkâmının ve yasalarının tamamına muvaffak kılması ve onları ona tamamiyle muttali kılmasıdır. Böylece de, o kimseye, bu din hakkında herhangi bir şeyin gizli ve kapalı kalmamasıdır."

Beşinci yön: Cenâb-ı Hak, bu tabirle bu dini hüccet ve açıklama ile gâlip ve üstün getireceğini murad etmiştir. Ancak ne var ki bu görüş zayıftır; çünkü Allah Teâlâ, bunu ilerde yapacağını va'adetmiştir. Halbuki hüccet ve beyanlar ile dini takviye etmek, İslâm'ın başlangıcında söz konusu idi.

Buna şu şekilde de cevap vermek mümkündür: İslâm dininin ilk yıllarında mü'minlerin zayıf olmaları, kâfirlerin hükümran olmaları ve kâfirlerin, diğer insanları İslâm'ın delilleri hususunda düşünmekten men etmiş olmaları sebebiyle şüpheler çok idi. Ama, İslâm Devleti kuvvetlendikten sonra, kâfirler acze düştüler. Şüpheler zayıfladı, böylece de, İslâm'ın delillerinin zuhûru ise kuvvetlendi. Binâenaleyh, bu ayetteki müjdeden maksat, bu kuvvetin ve gücün artmasıdır.

★★
★

O Ruhbanlarla Mevcut Bazı Kimseleri Mukayese

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ ٱلْأَحْبَارِ وَٱلرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَٰلَ ٱلنَّاسِ
بِٱلْبَٰطِلِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ۗ وَٱلَّذِينَ يَكْنِزُونَ ٱلذَّهَبَ وَٱلْفِضَّةَ وَلَا يُنفِقُونَهَا
فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣٤﴾ يَوْمَ يُحْمَىٰ عَلَيْهَا فِى نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَىٰ بِهَا
جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ ۖ هَٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ فَذُوقُوا۟ مَا كُنتُمْ تَكْنِزُونَ ﴿٣٥﴾

"Ey iman edenler, şu muhakkak ki, hahamların ve râhiblerin pekçoğu bâtıl yollarla, insanların mallarını yerler, Onları Allah'ın yolundan men ederler. Altın ve gümüş yığıp onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu? İşte bunlara pek acıklı bir azâbı müjdele! O gün ki bunlar, cehennem ateşinin içinde kızdırılacak da o kimselerin alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak, "işte bu, denilecek, nefisleriniz için toplayıp sakladıklarınız! Artık saklayıp istif ettiğiniz bu nesnelerin acısını haydi tadın!"

(Tevbe, 34-35).

Bil ki Allah Teâlâ, yahudi ve hristiyanların önderlerini, âlim ve rahiblerini, kibirli, zorba olmak, rububiyyet iddiasında bulunmak ve insanlara tepeden bakmak gibi sıfatlarla nitelendirince kibirli ve zorba olmanın, rububiyyet iddiasında bulunmanın maksadının, haksız bir şekilde insanların mallarını almak olduğuna dikkat çekmek amacıyla, bu ayette de, onların, halkın mallarını almaya düşkün olduklarını bildirmiştir. Yemin ederim ki, kim manastırdakilerle, zamanımızdaki düzenbazların hallerini iyice düşünürse, bu ayetlerin, sanki sırf onların durum ve hallerini açıklamak için indirildiğini görür. Binâenaleyh sen, onlardan her birinin dünyaya iltifat etmediğini, dünyadaki hiçbir şeyle asla ilgilenmediğini, temizlik ve masumiyyette, tıpkı mukarreb melekler gibi olduğunu iddia ettiğini görürsün. Ama durum, bir yufkayı, bir ekmeği elde etmeye varıp dayandığında, sen onun canı pahasına ona atıldığını ve onu elde etmek uğruna, zillet ve alçaklığın en aşağısına bile katlandığını müşahade edersin.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Sen örfe göre, yahudi alimlerine "ahbâr", hristiyan âlimlerine de "ruhbân" denildiğini biliyorsun. Allah Teâlâ, onlardan pek çoğunun, insanların mallarını haksız yere yediklerini beyan buyurmuştur ki, bu hususta birkaç bahis bulunmaktadır:

Bâtılda İttifak Edilmesi Nadirdir

Birinci bahis: Allah Teâlâ, bu yeme işini, bu yolun, hepsinin değil de bir kısmının yolu olduğuna delâlet etsin diye, *"onlardan pek çoğu..."* tabiri ile kayıtlamıştır. Çünkü, dünyada daima, hakka gönül verenler de bulunur. Herkesin, bâtılda ittifak etmesi, âdeta imkânsız gibidir. Bu, nasıl ki bu ümmetin bâtılda icmâ etmeyeceğini düşündürüyorsa, aynı şekilde diğer ümmetlerin de böyle olmayacağını ihsâs ettirmektedir.

Yararlanma Hakkında Mecazen "Yemek" Tabiri

İkinci bahis: Allah, malları alma işini, لَيَأْكُلُونَ *"yerler"* tabiriyle açıklamıştır. Bu mecazın sebebi şudur: Mal biriktirmenin en büyük gayesi, onu yemektir.. Böylece Allah, bu işi, maksatlarının en büyüğü ile isimlendirmiştir. Veyahut da şöyle denebilir: Bir şey yiyen kimse, onu kendi yanına çekip almış ve başkasının ona ulaşmasına mani olmuştur. Binâenaleyh, mal biriktiren kimse de, o malları kendi yanına almış ve onların, başkasına gitmesine mani olmuştur. Yeme ile almak arasında işte bu yönden bir benzerlik bulununca, Cenâb-ı Hak, alma işini "yemek" fiiliyle ifade etti.

Şöyle de denilmesi mümkündür: İnsanların malını alan kimseden, o malı geri vermesi istendiğinde: "Onu yedim; ondan geriye bir şey bırakmadım... Bunun için onu geri veremem!" der. İşte bu sebepten dolayı, "almak" işi, "yemek" fiiliyle ifade edilmiştir.

Bâtıl Yollarla Yeme

Üçüncü bahis: Cenâb-ı Hak, لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ *"bâtıl yollarla insanların mallarını yerler"* buyurmuştur. Alimler, bu ayette geçen "bâtıl"ın ne anlama geldiği hususunda aşağıdaki şekillerde ihtilâf etmişlerdir:

a) Onlar, şer'î hususlarda hükümleri hafifletmek ve gevşeklik ve müsamaha göstermek için, rüşvet alıyorlardı.

b) Onlar, halkın ve toplumun yanında, Allah'ın rızâsını elde etmenin yolunun ancak kendilerine hizmet ve itaat ile, kendilerinin rıza ve hoşnutluğunun kazanılması suretiyle elde edilebileceğini iddia ediyorlardı. Halk da o yalanlara aldanıyordu.

c) **Tevrat,** Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamber olarak gönderileceğine delalet eden pek çok ayet ihtiva etmekteydi. Bu sebeple, "ahbâr" ve "ruhbân"lar, o ayetlerin tevili hususunda yanlış birtakım açıklamalarda bulunuyor ve ayetleri, birtakım bâtıl

ve yanlış manalara hamlediyorlardı.. Böylece de avâm halkın kalbini hoşnut ediyor, onlardan rüşvet alıyorlardı.

d) Onlar, avâm halkın yanında, hak dinin kendilerinin dini olduğunu söylüyorlardı. Halk da bunu kabul edince, onlar, "Hak olan dini güçlendirmek vâcibtir" diyorlar, sonra da şunu ilave ediyorlardı: "Bunu güçlendirmenin yolu ancak, o fukahâ (ahbâr ve ruhbân)'ın, son derece zengin olmasıdır. İşte bu yolla da halkı, ve onların mallarını, kendilerine hizmet etme hususunda âdeta seferber ediyorlardı. İşte ayette bahsedilen "bâtıl"dan murad, ahbâr ve ruhbân'ın mallarını, bu yolla yemeleridir. Bu husus, tamamiyle, zamanımızdakiler için de söz konusudur ki bu, ekseri cahil ve müzevvirlerin, avâm ve câhil halkın malını yemek için başvurmuş olduğu yoldur.

Rahiplerin İslâm'a Girmeyişlerinin Sebebi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ *"Onları Allah'ın yolundan men ederler"* buyurmuştur. Bu böyledir; çünkü onlar, kendilerine tabi olmayı temin etmek için insanları öldürüyor ve zamanlarındaki halkın ve âlimlerin hayırlılarına tabi olmaktan onları men ediyorlardı... **Hz. Muhammed** (s.a.s.) zamanında da, içlerinden hayırlı olanlara (mesela **Abdullah İbn Selâm)** tâbi olmaktan men etme hususunda da, alabildiğine bütün hile ve tuzaklara başvuruyorlardı.

Musannıf (r.h) şöyle demektedir: "Dünyada, halkın son ve nihai amacı, mal ve makam elde etmektir. Böylece Allah Teâlâ, "ahbâr" ve "ruhbân"ın da, kalblerinin bu iki şeyle yanıp tutuştuğunu beyan etmektedir. Binâenaleyh mal, Hak Teâlâ'nın *"bâtıl yollarla, insanların mallarını yerler..."*; makam da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"onları Allah'ın yolundan men ederler"* buyruğundan anlaşılmaktadır. Çünkü onlar, **Hz. Muhammed**'in hak üzere olduğunu kabul etselerdi, O'na ittiba etmeleri gerekirdi. Bu durumda da, onların vermiş olduğu hüküm geçersiz olup, saygınlıkları da sona erecekti. İşte böyle bir korku ve endişeden dolayı, onlar **Hz. Muhammed**'e ittiba etmeyi men etmek, şüpheler atmak, çeşitli hile ve tuzaklar hazırlamak ve halkı, hak dini kabul etmekten ve sahih, doğru olan yola uymaktan uzaklaştırmak hususunda, bütün güçlerini sarfediyorlardı.

Altın Yığıp İnfak Etmeyenler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ *"Altın ve gümüş yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu? İşte bunlara pek acıklı bir azâbı müjdele!"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ebu Zerr (r.a)'in "Kenz"i Tefsiri

Cenâb-ı Hakk'ın, وَالَّذِينَ *"ki onlar..."* ifadesiyle ilgili olarak şu üç ihtimal bulunmaktadır:

a) Bununla, o "ahbâr" ve "ruhbân" murad edilmiştir.

b) Bazılarının dediğine göre bu, yeni başlayan bir cümle olup, bununla müslümanlardan zekât vermeyenler murad edilmiştir.*

c) Bununla ister "ahbâr"dan, ister "ruhbân"dan, isterse müslümanlardan olsun, mal biriktirip de, onun zekâtını vermeyenler kasdedilmiştir.

Bu lafzın, bu üç ihtimalden her birine muhtemel olduğunda şüphe bulunmamaktadır. **Zeyd İbn Vehb**'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "**Ebu Zerr**'e rastladım. "Ya **Ebâ Zerr,** seni bu beldeye getiren saik nedir?" dedim. Bunun üzerine **Ebu Zerr,** "Şam'daydım. Cenab-ı Hakk'ın وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ ayetini okudum da bunun üzerine **Muaviye:** "Bu ayet, ehl-i kitab hakkında nazil oldu" dedi. Ben de: "Bu ayet, hem onlar, hem de bizim hakkımızdadır" dedim. İşte, **Muaviye** ile benim aramdaki ayrılığın sebebi bu oldu. Bunun üzerine **Osman:** "Yanıma gel!" diye yazdı. Medine'ye geldiğimde, insanlar benden, daha önce sanki beni hiç görmemişler gibi köşe bucak kaçmaya başladılar. Ben bu durumu **Osman**'a şikayet edince, o bana, "Buradan biraz uzaklaş!" dedi. Ben de bunun üzerine, "Allah'a yemin ederim ki ben, söylediğim sözden geri dönmeyeceğim " dedim."

Ahnef'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Medine'ye geldiğimde, **Ebu Zerr**'i şöyle derken gördüm: "Kâfirleri, cehennem ateşinde kızdırılmış bir taş ile müjdele. Bu taş, onlardan her birinin iki memesi ucuna bırakılacak da, böylece o taş onun boyun kökünü delip çıkacak, bu şekilde onun vücudunu terkedecek ve yine bu taş, onun boyun köküne konulacak da, böylece o taş onun iki memesinin ucundan söküp çıkacak! " Oradakiler bunu duyunca, **Ebu Zerr**'i terkettiler. Ben, yanına sokularak ona: "Ben onların, senin onlara söylediğinden hoşlanmadıklarını gördüm " dedim. Bunun üzerine o, "Kureyş'te bundan başka ne tesir uyandıracağı beklenebilirdi ki?" dedi.

Efendi Hazretleri (r.h) şöyle demiştir: "Bu vaîd ve tehdidin, bahsi geçenlere, yani ehl-i kitaba has kılınması düşünülürse, o zaman kelamın takdiri, Allah Teâlâ onları, *"bâtıl yollarla, insanların mallarını yerler"* ifadesiyle, insanların mallarını almaya son derece düşkün ve harîs olmakla, *"altın ve gümüş yığıp da..."* ifadesiyle de, kendi mallarının zekatını vermekten bütün güçleriyle kaçmak ve son derece cimri davranmakla vasfetmiş olur..." şeklinde olur. Yok, eğer bununla, müslümanlardan

zekâtını vermeyenler kastedilmiş olursa, o zaman da takdir-i kelam: "Allah Teâlâ, o ehl-i kitabın (ahbâr ve ruhbânının), haksız yere insanların mallarını almaya son derece düşkün ve haris olmadaki tavır ve davranışlarının çirkinliğini tavsif etmiş, sonra da müslümanları, mallarının zekâtlarını vermeye teşvik ederek, zekâtını vermeyenler hakkında da, bu şiddetli tehdidi beyan buyurmuştur " şeklinde olur. Yok eğer bununla hepsi murad edilmişse, o zaman ifadenin takdiri: "Allah onları, haksız yere insanların mallarını almak konusunda aşırı istek ve hırsla vasfetmiş, sonra da, "Haksız yere kendi malını yığıp istif edip bunun zekâtını vermeyen kimselerin hali bu olursa, başkasının malını, haksız yere, hile yaparak ve düzen kurarak almak için çaba sarfeden kimsenin durumu nice olur?" demek suretiyle, malının zekâtını vermeyen kimselerle ilgili tehdidi de, işte bunun peşinden getirmiştir.

İKİNCİ MESELE
Kenz Ne Demektir?

a) Arapça'da, "**kenz**" kelimesinin aslı, biriktirmek, bir araya getirmektir. Bir araya getirilen ve birbirine katılan her şeye "**kenz**" denilmektedir. Nitekim, parçaları bir araya getirildiğinde هٰذَا جِسْمٌ مُكْتَنِزُ الْأَجْزَاءِ "Bu, parçaları bir araya getirilmiş olan bir cisimdir" denilir. Sahabenin âlimleri, bu ayette tenkid edilen "kenz" ile neyin murad edildiği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bu cümleden olarak, sahabe âlimlerinin ekserisi, bunun zekâtı verilmeyen mal olduğunu söylemişlerdir. **Ömer İbnu'l-Hattab** (r.a.): "Zekâtını verdiğin her şey, kenz değildir" derken, **İbn Ömer** de: "Velev ki yedi kat yerin altında olsun, zekâtını verdiğin her şey, kenz değildir; ama, yerin üstünde dahi olsa, zekâtını vermediğin her şey kenz'dir" buyurmuştur. **Cabir** (r.a.) de şöyle demiştir: "Malının sadakasını verdiğin zaman, sen, o malın şerrini ondan def etmiş, savuşturmuş olursun. İşte bu mal, kenz olmaz." **İbn Abbas** (r.a.): "Cenab-ı Hakk'ın, *"Onları Allah yolunda harcamazlar"* ayetinde, Cenâb-ı Hak, zekâtını vermeyen kimseleri murad etmiştir" demiştir.

Kâdî ise şöyle demektedir: "Bu manayı, zekât vermemeye tahsis etmeye imkân yoktur. Aksine gerekli olan, şöyle denilmesidir: Kenz, içinden verilmesi vâcib olan kısmın, çıkarılıp verilmediği maldır. Bu hususta zekât, keffaretler için verilmesi gerekli olan şeyler, hacc veya cum'a için gerekli olan harcamalar, dinî, hukukî hususlar ile, kişinin çoluk çocuğuna yapacağı harcamalar, telef ettiği şeylerin tazminatı ve suçların "erş" (diyet)leri olarak verilmesi gerekli olan mallar arasında bir fark bulunmamaktadır. Bütün bu kısımların bu tehdidin hükmüne dahil olması gerekir. "

b) Çok mal bir araya getirilip biriktirildiğinde, zekâtı ister verilsin, isterse verilmesin, bu mal, kınanmış "kenz" durumundadır. Birinci görüşü savunanlar, görüşlerinin doğruluğuna şunları delil getirmişlerdir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın لَهَا مَاكَسَبَتْ *"kazandığı kendi faydasınadır..."* (Bakara, 286)

ifadesinin umum olmasıdır. Çünkü bu, insanın kazanıp elde ettiği şeyin, onun hakkı olduğuna delâlet etmektedir. Hak Teâlâ'nın, *"O, sizden mallarınızı da istemez..."* (Muhammed, 36) ayeti de böyledir. Hz Peygamber (s.a.s.) de, نِعْمَ الْمَالُ الصَّالِحُ لِلرَّجُلِ الصَّالِحِ *"Sâlih mal, salih kimse için ne kadar güzeldir!"* [48] كُلُّ امْرِىءٍ أَحَقُّ بِكَسْبِهِ *"Herkes, kendi kazandığına daha lâyıktır"* ve مَا أُدِّيَ زَكَاتُهُ فَلَيْسَ بِكَنْزٍ وَإِنْ كَانَ بَاطِناً وَمَا بَلَغَ أَنْ يُزَكَّى وَلَمْ يُزَكَّ فَهُوَ كَنْزٌ وَإِنْ كَانَ ظَاهِراً *"Zekâtı verilen her mal, bâtınî (saklanabilen) dahi olsa, "kenz" değildir. Ama, zekât verilecek miktara ulaşıp da, zekâtı verilmeyen her mal da, zâhirî (saklanamaz) olsa dahi, "kenz"dir"*[49] buyurmuştur.

2) Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında, **Hz. Osman, Abdurrahman İbn Avf** gibi bir grup (zengin) şahsiyetler bulunuyordu ki, Hz. Peygamber onları mü'minlerin büyüklerinden addediyordu.

3) Hz. Peygamber (s.a.s.) (kişi) hastalandığında malının üçde birini veya daha azını vasiyyet etmesine teşvik ediyordu. Şayet, mal biriktirmek haram olmuş olsaydı, o zaman Hz. Peygamber (s.a.s.), hasta olan kimseye malının tamamını tasadduk etmesini söylerdi. Bundan da öteye Hz. Peygamber, hasta olmayan kimseye, sağlam olduğu, sıhhatli olduğu zaman da bunu emrederdi.

İkinci görüşü benimseyenler de, şunları ileri sürmüşlerdir:

1) Bu ayetin, umûm olması. Bu ayetin zâhirinin, mal biriktirmenin yasak olduğuna delâlet ettiğinde bir şüphe yoktur. Öyleyse, zekâtı verildikten sonra mal biriktirmenin mübah olduğunu söylemek, ayetin zâhirî manasını terketmek demektir. Bu sebeple, bu manaya ancak ayrı bir delil ile gidilebilir.

2) **Sâlim İbn Cad**'ın rivayet etmiş olduğu şu husustur: Bu ayet nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s.) üç defa, تِبْ لِلذَّهَبِ تِبْ لِلْفِضَّةِ *"Kahrolsun altın, kahrolsun gümüş!"*[50] buyurmuştur. Bunun üzerine ashâb, Hz. Peygamber'e "Hangi malı edinelim, biriktirelim?" dediklerinde O: *"Zikreden bir dil, huşû duyan bir kalb ve sizden birinize dinî hususlarda yardımcı olan bir eş"* buyurdu.

Yine, Hz. Peygamber, مَنْ تَرَكَ صَفْرَاءَ أَوْبَيْضَاءَ كُوِيَ بِهَا *"Kim, altını veya gümüşü*

48) **Müsned**, 4/197.

49) **Buharî**, Zekat, 4 (2/111) kısmen.

50) **Müsned**, 5/366.

yığarsa. o kimse. bunlarla dağlanır" [51] buyurdu. Derken, bir adam öldü de, onun cebinde bir dinar bulundu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"İşte bir dağlanma (sebebi...)"* der. Derken, bir başkası öldü, onun da cebinde iki dinar bulundu. Bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s.), *"İşte, iki dağlanma (sebebi)!"* dedi.

3) Bu konuda, sahabe (r.a.)'den rivayet edilen haberler... Bu cümleden olarak **Hz. Ali:** "Dört bin dinardan fazla olan her mal, ister zekâtı verilsin isterse verilmesin "kenz"dir" demiştir. **Ebu Hureyre** (r.a.): "Kendisiyle sahibinin dağlanacağı her altın veya her gümüş "kenz"dir" der. **Ebu'd-Derdâ**'dan da şu rivayet edilmiştir: O, bir kervânın mal getirdiğini gördüğünde, yüksek bir yere tırmanarak şöyle derdi: "Bu kervân, ateş yüklü olarak geldi.. "Kenz" (hazine) yığanları, alınlarından, böğürlerinden, sırtlarından ve karınlarından dağlanma ile müjdele. "

4) Allah Teâlâ, kendileri vasıtasıyla ihtiyaçlar giderilsin diye, malları yaratmıştır. Binâenaleyh, insanın ihtiyacını giderebileceği miktarda malı bulunur da, sonra da ondan fazlasını biriktirirse, ihtiyacından fazla olduğu için ve onu, kendisiyle ihtiyacını giderecek olan bir başkasına vermediği için, o kimse (gerçek anlamda) o malından yararlanamaz. Böylece de bu insan, ihtiyaç fazlası malını vermemesi sebebiyle, o malın hikmetinin zuhur etmesine ve Allah'ın lütfunun diğer kullarına geçmesine mani olmuş olur.

Bil ki, doğru olan şey, şöyle denilmesidir: Evlâ olan, dinini taleb eden bir kimsenin, çok mal biriktirmemesidir. Ancak ne var ki dinin zahirî hükümlerine göre de, bu men edilmemiştir. Binâenaleyh, birincisi takvaya, ikincisi de fetva'nın zahirine hamledilmiştir. Ama evlâ olanın, çok mal biriktirme arzusundan sakınmak olduğunun izahına gelince, bunu şu şekilde açıklayabiliriz:

Tercihe Değer Olan, Mal Biriktirmemektir

Birinci vecih: İnsan, bir şeyi sevip de, onu daha çok elde eder ve onu elde etmesinden dolayı da çok haz ve lezzet duyarsa, o kimsenin ona olan sevgisi daha çok ve meyli de daha güçlü olur. Bu sebeple insan, fakir olduğu zaman, sanki o kimse, maldan istifade etme lezzetini tadmamış ve o lezzetten habersiz olmuş gibi olur. Binâenaleyh, o kimse az miktar mala sahip olduğunda, duyduğu lezzet de o kadar olur; aynı şekilde meyli de bu şekilde olur. Ama, onun malı ne zaman çoğalırsa, onun o maldan duyduğu lezzet de o kadar fazla olur. Ve onun, o malı arzulama ve onu elde etme meyli de o şekilde şiddetli olur. Böylece, çok mal edinmenin, onu taleb etmedeki hırs ve isteği çoğaltmanın bir sebebi olduğu sabit olur. Bundan dolayı

51) **Müsned**, 5/168.

hırs, ruhu, bedeni ve kalbini yorar; zararı da büyük olur. Binâenaleyh, insanın kendi nefsini zarara sokmaktan kaçınması gerekir.

Hem biz, her ne zaman mal çok olursa, hırsın da o kadar şiddetleneceğini beyan ettik. Binâenaleyh biz, onun mal peşinde olmasının, bu arzusunun sona ereceği ve hırsının biteceği bir noktaya varacağını tahmin etsek, andolsun ki insan o noktaya varma hususunda da gayret gösterir. Ama, her ne zaman mal edinme arzusu çok olduğunda, o mal edinme hırsından meydana gelen zarar da o nisbette çok olduğu ve bu zararın ve bu talebin de bir nihayeti olmadığı delil ile sübut bulunca, insanın daha baştan bu şeyleri terketmesi gerekir. Nitekim şair,

رَأْيُ الْأَمْرِ يُفْضِي إِلَى آخِرٍ / فَيَصِيرُ آخِرُهُ أَوَّلاً

"Bir iş hakkındaki kanaat ve tutum (bazan) öyle bir sona ulaşır ki, O'nun bu sonu, başka bir başlangıca dönüşür..." demiştir.

İkinci vecih: Mal kazanmak, zor ve güç iştir. Ama, kazandıktan sonra, onu muhafaza etmek daha zor, daha güç ve daha çetin olur. Binâenaleyh, insan ömrü boyunca, bazan mal kazanma isteği, bazan da onu muhafaza etmenin yorgunluğu içinde kalakalır da, daha sonra da ondan çok az faydalanır, en sonunda da o malını, hasretler ve iç geçirmelerle beraber bırakıp gider ki, işte bu da apaçık bir hüsrandır.

Üçüncü vecih: Mal ve makam çokluğu, azgınlığa sebep olur. Nitekim, Cenâb-ı Hak, *"Çünkü insan, kendisini ihtiyaçtan müstağni gördü diye, muhakkak ki azar"* (Alak, 6-7) buyurmuştur. Tuğyan, kulun Rahman'ın rıza makamına ulaşmasına mani olur ve onu, hüsran ve hızlana düşürür.

Dördüncü vecih: Allah Teâlâ zekatı farz kılmıştır. Bu, malı noksanlaştırma hususunda bir gayret sarfetmedir. Şu halde onu çoğaltmak bir fazilet olsaydı, şeriat onu noksanlaştırmaya gayret etmezdi.

Buna göre şayet, "Hz. Peygamber (s.a.s.) niçin الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى *"Veren el, alan elden daha hayırlıdır"* [52] buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: O kimse, o az malı verdiği için, (hayırlılık sıfatı, elin yüksekte olmasını ifade etmiştir). Onun malında bu az noksanlığın meydana gelmesi sebebiyle, o kimse için "hayırlılık" sıfatı; o az miktarı da fakir aldığı için, "alt olmak" vasfı meydana gelmiştir.

52) **Buhârî**, Vasâya, (3/189); **Müslim**, Zekat, 94-97 (2/717-718).

ÜÇÜNCÜ MESELE

Zekatı vermeyenleri tehdit eden, pekçok haber gelmiştir. Ama, paranın zekatını vermeme hususuna gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün ki bunlar, cehennem ateşinin içinde kızdırılacak da o kimselerin alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak..."* ayetinde ele alınmıştır.

Hayvanların zekatını vermeme işine gelince, bu da hadiste şu şekilde ifade edilmiştir: Allah Teâlâ, zekatlarını vermeyen sürü sahiplerine azâb eder. Cenab-ı Hak bunu şu şekilde yapar: O sürüleri, cüssece en büyükleri olan hayvanın biçimine sokarak, o kimselerin üzerine sevkeder. Böylece o hayvanlar, kendi sahiplerine uğrarlar ve onları tırnaklarıyla çiğner, boynuzlarıyla da süserler. Ardı arası kesilmeksizin, bu hayvanlar sahiplerini böylece çiğnerler.. Ve bu iş, insanların hesâbı bitinceye kadar devâm eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Zinet Eşyasının Zekâtı

Bize göre sahih olan, zinetlerde de zekat vermenin farz olduğudur. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın, *"Altını ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu? İşte bunlara pek acıklı bir azâbı müştula "* ayetidir.

Buna göre şayet, "Bu tehdit, kadınları değil, sadece erkekleri içine alır" denilirse, biz deriz ki:

Biz, kadını için zinet alan erkek hakkında konuşmaktayız. Hem bu tehdidin, altın ve gümüş yığmaya terettüb etmiş olması, münasib olan bir vasfa terettüb eden bir hükümdür. Bu vasıf da, o malı biriktirmenin, o kimsenin, kendisinin o mala ihtiyacı olmadığı halde, muhtaç olanlara vermesine mani olmasıdır. Çünkü, şayet o kimse, o malı harcamaya ihtiyaç hissetseydi, onu biriktirmezdi. Muhtaç olmayanın, o malı muhtaç olandan men etmeye teşebbüs etmesi, onun da böyle bir mal biriktirmekten men edilmesine uygun düşmektedir. Böylece bu tehdidin, kendisine münasib bir vasfa dayandığı sabit olmuş olur. Kendisine münasib bir vasıftan sonra zikredilen o hükmün, o vasfa bağlanması gerekir. Böylece bu tehdidin, böyle bir mal biriktirmekten dolayı olduğu kesinlik kazanmış olur. Bu sebeple, her ne zaman bu vasıf tahakkuk ederse, onunla birlikte de bu tehdidin bulunup söz konusu olması gerekir. Hem zekâtın farz olması hususunda varid olan haberler, (zinetler) takılar hakkında da variddir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), هَاتُوا رُبْعَ عُشْرِ أَمْوَالِكُمْ *"Mallarınızın kırkta birini getiriniz"*[53]; فِي الرَّقَّةِ رُبْعُ الْعُشْرِ *"kölelerde de kırkta bir zekât vardır"*[54]; يَاعَلِيُّ لَيْسَ عَلَيْكَ زَكَاةٌ فَإِذَا مَلَكْتَ عِشْرِينَ مِثْقَالاً فَأَخْرِجْ نِصْفَ مِثْقَالٍ *"Ey Ali! Sana zekât düşmez; ama ne zaman yirmi miskale mâlik olursan, bir miskalın yarısını zekât ver"* ve زَكَاةَ فِي مَالٍ حَتَّى يَحُولَ عَلَيْهِ الْحَوْلُ

53) **Ebu Davud**, Zekat, 5 (2/100); **İbn Mâce**, Zekat, 4 (1/570).

54) **Müsned**, 1/12.

لَيْسَ فِي الْمَالِ حَقٌّ سِوَى الزَّكَاةِ وَلاَ *"Malda, zekâtı dışında bir hak yoktur. Üzerinden bir sene geçmediği sürece, malda zekât yoktur"*[55] buyurmuştur. Binâenaleyh, hem bu ayet, hem de bütün bu haberler, mübah olan zinet eşyalarının da zekâtının verilmesi gerektiğini ifade eder.

Sonra biz diyoruz ki: Kur'an'da, bu delile muarız olan bir delil de bulunmamaktadır. Bu açıktır. Zira, Kur'an'da mübah olan takıların zekâtı verilmeyeceğine dair herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Yine, bu delile, alimlerimizin naklettiği şu haber dışında, muarız olan bir haber de bulunmamaktadır: Bu haber de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisidir: لاَزَكَاةَ فِي الْحُلِيِّ الْمُبَاحِ *"Mübah olan takıların (zinet eşyalarının) zekatı yoktur."*[56] Fakat **Ebu İsâ et-Tirmizi: "Hz.** Peygamber (s.a.s)'den, takılar hakkında sahih bir rivayet gelmemiştir" der. Hem sonra bu hadis doğru (sahih) olsa bile, bu takıları "inciler" manasına hamlederiz. Çünkü Hz. Peygamber **huliyy** "takılar" tabirini kullanmıştır. Hulî (takı) kelimesi eliflamlı gelmiştir. Daha evvel, ortada bilinen veya daha önce bahsedilmiş olan birşeyin olması halinde, bu eliflamlı kelimenin ona hamledilmesi gerektiğini söylemiştik. Kur'an'da "hulî" lafzının meşhur manası, "inciler"dir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O (deniz)den, giyeceğiniz (takacağınız) zinet (yani inciler) çıkarırsınız"*(Nahl, 14) buyurmuştur. Durum böyle olunca, **"el-Hulî"** kelimesini, "inciler" manasına hamletmek gerekir. Böylece bu hadisin delilliği düşer. Hem ihtiyatlı olan, takıların zekatının farz olduğunu söylemektir. Bir de, bu nassa, kıyas ile karşı konulamaz. Çünkü nass, kıyastan daha önce gelir. Binâenaleyh doğrusunun, bizim söylediğimiz şey olduğu sabit olur.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Allah bu ayette iki şeyden, yani altın ve gümüşten bahsetmiş, daha sonra da (müfred zamirle), وَلاَ يُنْفِقُونَهَا *"Onu Allah yolunda harcamayanlar (yok mu?)"* buyurmuştur. Bu hususta iki izah yapılmıştır:

Birinci Izah: Burada "onu" zamiri, birkaç bakımdan, manayı göstermektedir:

a) Bunlardan (altın ile gümüşten) her biri bir bütündür. Nitekim آنِيَةٌ ذَنَانِيرُ وَدَرَاهِيمُ "Altın ve gümüş kaplar" denilir. Bu tıpkı, وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا *"Eğer mü'minlerden iki zümre, birbiriyle döğüşürlerse..."* (Hucurât, 9) ayetinde olduğu gibidir.

b) Bunun takdiri, وَلاَ يُنْفِقُونَ الْكُنُوزَ "O, kenzleri (biriktirdiklerini) infâk etmeyenler..." şeklindedir.

---

55) İbn Mace, Zekat, 3-5 (1/570-571).

56) Benzeri bir hadis: Tirmizi, Zekat, 12 (3/29).

c) **Zeccâc**, bu ifâdenin takdirinin, وَلاَ يُنْفِقُونَ تِلْكَ الْأَمْوَالَ "O malları harcamayanlar...". şeklinde olduğunu söylemiştir.

İkinci izah: Bu zamir, lafza râcidir. Buna göre de şu, takdirler yapılmıştır:

a) Bunun takdiri, وَلاَ يُنْفِقُونَ الْفِضَّةَ "O gümüşü harcamayanlar..." şeklindedir. Bunda, altın hazfedilmiştir. Çünkü altın, malların bedeli (fiyatı karşılığı) olmada, kıymetli iki maden ve kenz (biriktirilme) ile kastedilmiş olma hususunda, gümüş ile müşterek olduğu için, "gümüş" lafzına dahildir. Binâenaleyh bu ikisi pekçok bakımdan müşterek oldukları için, birinin zikredilmesi, diğerinin zikredilmesine ihtiyaç bırakmaz.

b) Bunlardan birinin zikredilmesi, diğerinin zikredilmesine ihtiyaç bırakmaz. Bu tıpkı وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْواً انْفَضُّوا إِلَيْهَا *"Onlar bir ticaret yahut bir oyun eğlence gördükleri zaman, ona yönelip dağıldılar..."*(Cum'a, 11) ayetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hak bu ayette "ona" zamirini, "ticâret" kelimesine râci kılmıştır. Keza Allah وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْماً ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئاً *"Kim bir hata veya bir günah işler, sonra da onu bir suçsuzun üzerine atarsa(...)"*(Nisa, 112) buyurmuş ve "onu" zamirini "günah" kelimesine râci kılmıştır.

c) Bunun takdiri, وَلاَ يُنْفِقُونَهَا وَالذَّهَبُ كَذَلِكَ "ve o (gümüşü) harcamayanlar... Altın da böyledir" şeklindedir. Bu tıpkı şâirin, وَإِنِّي وَغَيَّارٌ بِهَا لَغَرِيبٌ *"Ben ve Geyar, orada yabancıyım"* yani, "Geyar da böyledir" beytinde olduğu gibidir.

Buna göre eğer, "Altın ve gümüşün, diğer mallardan ayrı olarak özellikle zikredilmesinin hikmeti nedir?" denirse, biz deriz ki: Bu ikisi, mallardan muteber olan iki asıldır. "Kenz" (biriktirme) ifadesi ile kastedilenler de bu ikisidir.

Bil ki Allah Teâla, altın ve gümüş biriktirenlerden bahsettikten sonra فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ *"İşte bunlara pek acıklı bir azabı müjdele!"* buyurmuştur. Bu, "Onlara bu azabı, haber ver" demek olup, istihzâ üslûbuyla gelmiştir. Çünkü altın ve gümüş biriktirenler, ihtiyaç anında bir bolluk ve rahatlık sağlasın diye bunları biriktirirler. İşte bundan dolayı, tıpkı, "Onların selamı, dövme; ikramları da sövmedir" denildiği gibi, onlara sanki, "sizin rahatınız işte bu azab-ı elîmdir" denilmektedir. Bir de, müjdeleme (beşaret), kalbe tesir eden ve dolayısıyla yüzün derisinin (beşerenin) renginin değişmesine sebeb olan hayırlı haberler hakkında kullanılır. Bu kelime, yüz derisinin rengini değiştiren sevinç ve keder manasına da gelir.

Allah Teâla daha sonra يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ *"O gün ki, bunlar, cehennem ateşinin içinde kızdırılacak*

da. o kimselerin alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak. "İşte bu, nefislerinız için toplayıp sakladığınız şeyler" denilecek" buyurmuştur.

Übeyy b. Ka'b (r.a), bu ayeti (tefsir kabilinden) وَبُطُونُهُمْ "ve karınları" kelimesini ilave ederek okumuştur. Bu ayetle ilgili birkaç sual vardır:

Birinci Soru: Arapçada اَحْمَيْتُ عَلَى الْحَدِيدِ denilmeyip, اَحْمَيْتُ الْحَدِيدَ (demiri kızdırdım) denilir. O halde ayette, يُحْمٰى عَلَيْهَا denilmesinin hikmeti nedir?

Cevap: Bununla, o malların ateş üzerinde kızdırılmaları kastedilmeyip, aksine ateşin o altın ve gümüş üzerinde tutuşturulup kızdırılması manası kastedilmiştir. Bu, "O altın ve gümüşler üzerinde, alabildiğine şiddetli bir ateş yakılır" demektir. Bu tabir, Hak Teâlâ'nın نَارٌ حَامِيَةٌ *"harareti çetin bir ateş"* (Kâri'a, 11) tabirinden alınmıştır. Binâenaleyh eğer burada sadece tuhmâ denilseydi, bu manayı ifade etmezdi.

Şayet, "Bundan maksad يَوْمَ تُحْمٰى النَّارُ عَلَيْهَا "Ateşin (cehennemin), o altın ve gümüşler üzerinde yakılıp kızdırıldığı o gün..." manası olduğuna göre, bu fiil niçin **yuhma** diye müzekker getirilmiştir?" denilirse, biz deriz ki "nâr" kelimesi, müennestir. Fakat fiil, zâhiren ona isnâd edilmemiş (yani o fiilin faili kılınmamış) aksine, عَلَيْهَا kelimesine isnâd edilmiştir. İşte bundan dolayı, fiilin müzekker getirilmesi de, müennes getirilmesi de mümkün ve yerinde olur. İbn Âmir'in bu fiili, tühmâ şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.

İkinci soru: Ayetteki **yevme** kelimesini mansub kılan nedir?

Cevap: Kelamın takdiri: فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ يَوْمَ يُحْمٰى "Cehennem ateşinin bunlar üzerinde kızdırıldığı o gün, onları elim bir azabla müjdele" şeklindedir.

Burada Muayyen Azaların Zikredilmesinin Hikmeti

Üçüncü soru: Ayette niçin bilhassa bu uzuvlar zikredilmiştir?

Buna birkaç şekilde **cevap** verilebilir:

1) Mal kazanmanın gayesi, yüzlerde tesiri görülen kalbî bir ferahlığın; böğürleri dolduran bir tokluğun ve sırtlara giyilen ve övünç vesilesi olan bir giyimin elde edilmesidir. Binâenaleyh insanlar, bu üç uzvun süslü olmasını istedikleri için, cehennemdeki bu dağlama da, onların alınları, böğürleri ve sırtları üzerine olacaktır.

2) Bu üç uzvun içi boştur ve içlerinde zayıf aletler (başka uzuvlar) vardır. Bunlara ufacık bir tesir gelse, başka uzuvların aksine, bunların duyacağı ızdırab daha çok olur.

3) **Ebu Bekr el-Verrâk** şöyle demiştir: "Özellikle bu uzuvlar zikredilmiştir. Çünkü

zengin, (yüzü) karşısında, yanıbaşında fakiri gördüğünde, ona sırt çevirerek ondan uzaklaşır." (57)

4) Bunun manası, "Onlar şu dört yönden dağlanırlar: Ya önden alınlarına, ya arkadan sırtlarına yahut da sağ ve soldan böğürlerine.." şeklindedir.

5) İnsanın en hassas uzvu alnı, orta hassaslıkta olan uzvu böğürleri, ve en duyarsız olanı da sırtıdır. Bundan dolayı Allah Teâla, insanın bu üç kısım uzvunun da dağlanacağını beyan etmiştir ki bundan maksadı, bu dağlamanın, bütün bu uzuvlarda olacağına dikkat çekmektir.

6) İnsan bedeninin en mükemmel hali, güzel ve kuvvetli oluşundadır. Güzelliğin mahalli yüzdür ve yüzün en kıymetli kısmı alındır. Dolayısıyle bu dağlama alın üzerinde olduğunda, güzellik tamamen yok olur. Kuvvetin mahalli ise, insanın sırtı ve yanlarıdır. Binâenaleyh buralar dağlandığında, bedenin kuvveti de yok olur. Netice olarak diyebiliriz ki: Bu üç uzvun dağlanması, bütün güzellik ve kuvvetin zail olmasına sebep olur. İnsan ise, malı güzellik ve kuvvet elde etmek için kazanmaya çalışır.

Dördüncü soru: İnsanın bedeni üzerinde meydana gelen bu dağlama, bütün malı ile mi, yoksa, vermesi gereken zekat kadarı ile mi olur?

Cevap: Ayetin zâhirî manası, bunun, bütün mal ile olduğunu gösterir. Çünkü insan malının zekatını vermediği zaman, zekat, o malın belirli bir kısmının içinde değil, hepsinin içindedir. Bundan dolayı Allah Teâlâ'nın, o malın bütün parçaları ile, o kimseye azab etmesi (onu dağlaması) gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah هَٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ *"İşte bu nefisleriniz için toplayıp sakladığınız şeyler..."* buyurmuştur. Bu, "Onlara, "İşte kendiniz için toplayıp sakladığınız şeyler! " denilecek" demektedir. Bu ifadenin maksadı, bu ilahi tehdidin dehşetini göstermektir. Çünkü onlar, azab olundukları altınlardan, gümüşlerden veya bunların birinden veya her ikisinden yapılmış, levhalardan dolayı başlarına gelen azabı gördüklerinde, bunun vermedikleri o zekattan ötürü olduğunu düşünebilecekleri gibi, bundan başka şeyden ötürü olduğunu da düşünebilirler. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak onlara, "Bu, sizin kendiniz için biriktirdiğiniz şeylerdir. Siz bunu harcayarak Rabbinizin rızasını (kazanma yolunu) tercih etmediniz. Bundan infâk etmek suretiyle, kendi menfaatınızı ve Rabbinizin ikabından kurtulmayı düşünmediniz. Böylece de, gördüğünüz gibi, sanki bunları, Allah size azab versin diye biriktirmiş oldunuz" demek suretiyle, onları iyice susturmuş (cevap veremez hale getirmiş)tir. Daha

57) Böylece onun yüzü. böğrü ve sırtı bu vebale iştirak eder. (Ç.)

sonra فَذُوقُوا مَا كُنتُمْ تَكْنِزُونَ *"Artık, saklayıp istif ettiğiniz bu nesnelerin acısını haydi tadın bakalım"* buyurmuştur. Bu, "sizler o malları, Allah'ın size emrettiği bir şekilde ne dininiz, ne de dünyanız için sarfetmediniz. O hâlde, başka şeylerin değil, bunların vebalini tadınız" demektir.

* *
*

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِندَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ
مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ
كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿٣٦﴾

"Gerçekten Allah katında ayların sayısı, Allah'ın kitabında, tâ gökleri ve yeri yarattığı günden beri, on iki aydır. Onlardan dördü, haram olanlardır. İşte bu din-i kayyimdir. O halde, bunlarda kendinize zulmetmeyin. Müşrikler sizinle nasıl topyekün harbediyorlarsa, siz de onlarla topyekün harbedin. Bilin ki Allah, müttakilerle beraberdir"

(Tevbe, 36).

Bil ki bu ayet, yahudi, hristiyan ve müşriklerin çirkin işlerinden üçüncüsünü izah etmektedir. O çirkin iş de, onların Allah'ın hükümlerini değiştirmek için çalışıp durmalarıdır. Çünkü Allah Teâla, her vakitte belli bir hüküm gönderip, onlar da o hükümleri, nesî yoluyla tehir etmek suretiyle değiştirince, bu onların kendi heva-ü heveslerine göre, sene ile ilgili ilâhî hükmü değiştirme hususunda, onlarca çaba sarfetmeyi gösterir. Binâenaleyh bu, onların küfür ve hasretlerindeki ileri bir dereceyi ortaya koyar.

Araplarda Senenin ve Takvimin Mahiyeti

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki, Araplarca "sene", kamerî yılın oniki ayından ibarettir. Bunun delili hem bu ayettir, hem de *"Güneşi ziyalı, ayı nurlu yapan, yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için, ona menziller tayin eden O (Allah'dır)"* (Yûnus, 5) ayetidir. Böylece Cenâb-ı Allah aya birtakım menziller takdir edilmesini, yılların sayısının ve hesâbının bilinme vasıtası kılmıştır. Bu ancak, "sene", ayın hareketleri ile ilgili (yani kamerî) kılındığı zaman

doğru olur. Hem sonra Cenâb-ı Hak, *"Sana hilâlleri sorarlar. De ki: "O, insanların birtakım faydaları için, bir de hacc için vakit ölçüleridir"* (Bakara, 189) buyurmaktadır.

Başkalarına göre ise "sene", güneşin tam bir devir yaptığı müddetten ibarettir. Kamerî yıl, güneş yılından belli bir miktar daha azdır. İşte bu azlıktan dolayı, kamerî aylar, mevsim mevsim dolaşır. Bundan dolayı hacc (ve ramazan) bazan kışa, bazan yaza rastlar. Binâenaleyh bu durum, Araplara zor geliyordu. Bir de onlar hacca gittiklerinde, ticaret için de gidiyorlardı. Bu vakit bazan, etraftan ticaret için gelinmesine uygun düşmüyordu ve bu durum, dolayısıyla onların ticaretini etkiliyordu. "Zîc (astronomi) ilmi'nde de malum olduğu üzere **Kebîse**(58) işine yöneldiler ve böylece de güneş yılını nazar-ı dikkate almış oldular. Böylece hacc zamanı, onların menfaatlerine uygun olarak belli bir vakte has kılınmış oldu ve onlar ticaretlerine ve maslahatlarına uygun olan şeylerden istifade ettiler. Binâenaleyh, bu erteleme işi, her ne kadar birtakım dünyevî menfaatlerin gerçekleşmesine sebep olsa dahi, bundan Allah'ın hükmünün değişmesi neticesi ortaya çıkmıştır. Çünkü Allah Teâlâ haccı, belirli birtakım aylara tahsis edip, o hacc da bu erteleme sebebiyle diğer aylara kayınca, Allah'ın (bu hususta) hükmü değişmiş olur. Binâenaleyh diyebiliriz ki onlar, dünyevî birtakım maslahat ve manfaatları nazar-ı dikkate alarak, Allah'ın hükümlerini değiştirmek ve O'nun mükellefiyetlerini iptâl etmek için çaba göstermişlerdir. İşte bundan dolayı da onlar, bu ayette büyük bir kınamaya müstehak olmuşlardır.

Bil ki, güneş yılı, kamerî yıl'dan fazla olunca, onlar o fazlalığı topladılar. O fazlalığın miktarı bir aya ulaşınca, o seneyi onüç ay kabul ettiler. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ onların bu işini reddedip, Allah'ın hükmü, ne daha az ne de daha fazla olmaksızın, senenin oniki ay olmasıdır. Halbuki onların bazı yılların onüç ay olduğuna dair verdikleri hüküm, Allah'ın hükmüne aykırı bir hükümdür. Bu hüküm Allah'ın yüklediği mükellefiyetlerin değiştirilmesine yol açar. Bütün bunlar ise, dinin hilafına olan şeylerdir.

Bil ki Arapların ilk zamanlardaki metodu, yılın, şemsî değil kamerî olmasıdır. Bu, onların **Hz. İbrahim** ve **İsmail** (a.s.)'den varis oldukları bir hükümdür. Ama, yahudî ve hristiyanlarda ise, bu böyle değildir. Daha sonra, Arapların bir kısmı kebîseyi yahudi ve hristiyanlardan öğrendiler. Böylece de "kebîse" Arap beldesinde de görülmeye başladı.

---

(58) Haram aylardan, peşpeşe gelen Zilkade, Zilhicce ve Muharrem boyunca, üç ay süre ile silah bırakmak, yağma yapmamak zor geldiğinden ve hacc mevsimini sabitleştirmekte dünyevi faydalar gördüklerinden Araplar, he üç senede bir, araya bir ay katarak, gerçekte Muharrem olan zamanı kutsallıktan çıkarıp, bu seneye "**nesî (Kebise)' senesi**" diyor, Muharrem'i; Safer'e ertelemiş oluyorlardı.

İKİNCİ MESELE
Ayetteki İ'rab Meselesi

Ebû Ali el-Farisî şöyle demektedir: "Cehab-ı Hakk'ın, عِدَّةَ الشُّهُورِ in O'nun فِي كِتَابِ اللّٰهِ tabirindeki **fî** harf-i cerrinin ifadesine taalluk etmesi caiz değildir. Çünkü bu sıla ile mevsûlün, haber olan اِثْنَا عَشَرَ شَهْراً kelimesiyle bölünmüş olmasını iktiza eder ki, bu caiz değildir.

Ben de derim ki, bu âyetin i'râbı hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Biz عِدَّةَ الشُّهُورِ ifadesinin mübtedâ, اِثْنَا عَشَرَ شَهْراً ifâdesinin haber; عِنْدَ اللّٰهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ؛ فِي كِتَابِ اللّٰهِ ifâdeleri de birbirlerinden bedel olan birer zarf olduklarını söylemekteyiz. Buna göre kelâmın takdiri اِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ اِثْنَا عَشَرَ شَهْراً عِنْدَ اللّٰهِ فِي كِتَابِ اللّٰهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ şeklindedir. Ard arda gelen bedellerin hikmeti, bu sayının, Allah ilminde ve Allah'ın âlemi yarattığından beri, Allah'ın kitabında kesin bir sayı olduğunu anlatmaktır.

2) Hak Teâlâ'nın فِي كِتَابِ اللّٰهِ ifadesindeki **fî** harf-i cerri, haberin sıfatı olan mahzuf bir kelimeye müteallaktır. Buna göre kelâmın takdiri, اِثْنَا عَشَرَ شَهْراً مُثْبَتَةً فِي كِتَابِ اللّٰهِ "Ayların sayısı, Allah'ın kitabında tesbit edilmiş olan oniki aydır " şeklindedir. Hem sonra bu ayetteki "kitap"tan muradın, herhangi bir kitap olması caiz değildir. Çünkü "kitap" kelimesi, *"Gökleri ve yeri yarattığı gün"* ifâdesindeki "yevmi" (gün) kelimesinin müteallakıdır. Halbuki aynların (eşyanın) isimleri zarf almazlar. Meselâ sen, غُلَامَكَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ diyemezsin. Aksine ayette "kitap" kelimesi masdardır. Buna göre takdiri, "Allah katında, Allah'ın kitabında, yani Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gün kararlaştırıp yazdığı hükümde, ayların sayısı onikidir" şeklinde olur.

3) Bu ifâdedeki "kitap" kelimesi bir isimdir, "yevm" kelimesi ise mahzûf bir fiile taalluk etmektedir. Buna göre ayetin takdiri, "Allah katında ayların sayısı, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günde yazmış olduğu ilâhi kitapta yazıldığı gibi, oniki aydır" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Bu Ayette "Allah'ın Kitabı" Tabirinin Manası

Bu mesele, ayetin hükümlerini tefsir etme hakkındadır. Cenab-ı Hak, *"Gerçekten Allah katında ayların sayısı, Allah'ın kitabında yani ilminde, (...) on iki aydır"* buyurmuştur. Burada geçen "Allah'ın Kitabı"nın ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

1) **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Allah'ın, bütün mahlukatın hallerini ayrıntılı olarak yazdığı **Levh-I Mahfuz**, Allah'ın peygamberlerinin hepsine indirdiği kitapların aslıdır."

2) Bazıları bu ayetteki "kitap" ile, Kur'an-ı Kerim'in kasdedildiğini söylemişlerdir. biz, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in şeriatında, esas alınan yılın, kamerî yıl olduğuna delalet eden birkaç ayet zikretmiştik. Durum böyle olunca, (bunun manası), "Bu sayı, Kur'an'da böyle yazılmıştır" şeklinde olur.

3) **Ebu Müslim** şöyle demektedir:" فِي كِتَابِ اللّٰهِ tabiri, "Allah'ın farz kıldığı ve hükmettiği şekilde..." demektir. Binâenaleyh buradaki kitap, "hükmetmek ve farz kılmak" manasına gelir. Bu tıpkı, كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ *"Size, savaş yazıldı, yani farz kılındı"* (Bakara, 216); كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ *"Size kısas farz kılındı"* (Bakara, 178) ve كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ *"Rabbiniz kendi üzerine rahmeti gerekli kıldı"* (En'âm, 54) ayetlerinde olduğu gibidir.

Kâdî: "Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü Allah Teâla bu ayette kitabı, "zarf" olarak zikretmiştir. Bu "kitap", "hesap" manasına hamledildiğinde, bu mana ancak mecazî olarak doğru olur" der.

Buna şöyle cevap verilebilir: Her ne kadar bu mecâzî bir ifâde ise de, meşhur bir mecazdır. Nitekim Arapca'da, إِنَّ الْأَمْرَ كَذَا وَكَذَا فِي حِسَابِ فُلَانٍ وَفِي حُكْمِهِ "İş, falancanın hesabına ve hükmüne göre şöyle şöyledir" denilir.

Cenâb-ı Hakk'ın, يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ *"tâ gökleri ve yeri yarattığı günde"* buyruğuna gelince, biz **"İkinci mesele"**de bununla ilgili bazı izahlar yapmıştık. Onlardan doğruya en yakın olanı üçüncü olarak zikretmiş olduğumuz şu izahtır: Bundan murad, "Allah gökleri ve yeri yarattığı gün böyle hükmetti ve böyle yazdı" şeklindedir. Bunun maksadı, bu hükmün, âlemin yaratıldığı günden beri yürürlükte olan bir hüküm olduğunu beyan etmektir. Binâenaleyh bu ifade, bir te'kîd ve pekiştirmeyi gösterir.

Muhterem Aylar (Eşhur-i Hurum)a Tanınan Özelliğin Hikmeti

Cenâb-ı Hakk'ın مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ *"Onlardan dördü haram olanlardır"* ifadesi hakkında, alimler bu dört aydan üçünün, yani Zilka'de, Zilhicce ve Muharrem'in ardarda, Receb ayının ise bunlardan ayrı tek başına olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ayetteki **hurum** kelimesi, "O aylarda işlenen günah daha fazla cezayı, itaat da, daha fazla sevabı gerektirir" manasındadır. Araplar bu aylara son derece hürmetkâr davranıyorlardı. Hatta onlardan biri, bu aylarda, babasının katiliyle karşılaşsa, ona saldırmazdı.

Buna göre şayet, "Zaman dilimleri aslında hep birbirinin aynıdırlar. Öyleyse bu ayırımın sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki: Böyle bir şey, şeriatlarda tuhaf

görülmemiştir. Çünkü bunun misalleri pek çoktur. Baksana Allah Teâla, haram beldeleri, daha fazla hürmet edilmesini emrederek, diğer beldelerden; cum'a gününü, daha fazla saygı gösterilmesini emrederek haftanın diğer günlerinden; Arafe gününü, o güne has kıldığı hususi bir ibadet ile (vakfe ile) diğer günlerden; Ramazan ayını, onda oruç tutulmasını farz kılarak diğer aylardan; günün bazı saatlarını, onlarda namaz kılmayı farz kılarak (diğer saatlerden); bir geceyi (yani Kadir gecesini) diğer gecelerden ve bazı insanları da, onlara risâlet hil'ati giydirerek diğer insanlardan ayırmıştır. Bunlar açık ve malum misaller olduğuna göre, bazı aylara daha fazla hurmet (haramlık-saygı) verilmesinde tuhaf görülecek birşey yoktur.

Sonra biz diyoruz ki, "Allah Teâlâ'nın, bu vakitlerde yapılan taat ve ibadetlerin, nefsin temizlenmesinde ve yine bu vakitlerde yapılan isyan ve günahların, nefsin kirlenmesinde daha müessir ve daha ileri olacağını bilmesi uzak bir ihtimal değildir. Bu, hükemâca da uzak görülmemiştir. Baksana onların içinde, duaların kabul edileceği umulan vakitlerde, kitap yazanlar vardır ve onlar o belli vakitlerde, bunu gerektiren bazı sebebler olduğunu söylemişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, "Hangi oruç daha faziletlidir?" diye sorulduğunda o, أَفْضَلُ بَعْدَ صِيَامِ شَهْرِ رَمَضَانَ صِيَامُ شَهْرِ اللّٰهِ الْمُحَرَّمِ *"Ramazan ayı orucundan sonra, en efdal oruç, Allah'ın ayı olan Muharrem'de tutulan oruçtur"*[59] demiştir. Yine O (s.a.s.) مَنْ صَامَ يَوْماً مِنْ أَشْهُرِ اللّٰهِ الْمُحَرَّمِ صِيَامُ شَهْرِ رَمَضَانَ *"Kim, Allah'ın haram aylarından bir gün oruç tutarsa, onun oruç tuttuğu her güne karşılık otuz gün (oruç) sevabı verilir"*[60] buyurmuştur.

Pek çok fukaha, bu aylarda meydana gelen öldürme hadiselerinde, katilin diyet cezasını ağırlaştırmışlardır. Bu hususta şöyle bir hikmet daha vardır: İnsanların karakterleri, zulmetme ve fesat çıkarma üzerine yaratılmıştır. Binâenaleyh onların bu tür kötülüklerden kaçınmaları, aslında onlara zor gelir. İnsan o vakitlerde ve o yerlerde, kötülüklerden ve kabih (çirkin) işlerden daha çok kaçınsın diye, Allah Teâla, bazı vakitlere ve bazı yerlere daha fazla hürmet (saygı) gösterilmesini emretmiştir. İşte bu, şu şekilde bazı fayda ve faziletleri doğurur:

a) O vakitlerde, kötü işleri terketmek, çirkin işlerin sayısını azaltacağı için matlûb olan birşeydir.

b) İnsan o vakitlerde, kötü işleri bırakınca, onun o esnalarda o işleri bırakması çoğu kez, onun onlardan tamamen yüz çevirmeye yönelmesine de vesile olur.

c) İnsan o vakitlerde, itaat ve ibâdette bulunup, isyan ve günahtan yüzçevirince, o vakitler geçtikten sonra, eski günah ve kabahatlarını yeniden yapmaya teşebbüs etmesi, o belli vakitlerde ibadet ve taatları eda ederken katlanmış olduğu meşakkat

---

(59) **Müslim**, Siyâm, 202 (2/281); **Ebu Davud**, Savm, 56 (2/323).

(60) **Kenzu'l-Ummâl**, 8. cilt, 24236. hadis.

ve güçlüklerin boşa gitmesine sebeb olur. Halbuki aklı olandan, buna râzı olmaması beklenir. Binâenaleyh bu, o insanın günahlardan tamamen uzaklaşmasına bir sebeb olabilir. İşte bazı vakitlere ve bazı yerlere daha fazla haramlık (saygı hükmü) verilmesinin hikmeti budur.

Daha sonra Cenâb-ı Allah ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ *"İşte bu, din-i kayyimdir"* buyurmuştur. Bu tabir ile ilgili bir bahis vardır:

Birinci bahis: Ayetteki **zâlike** (işte bu) ifadesi, ya *"Gerçekten Allah katında ayların sayısı... oniki aydır. (Ne daha fazladır, ne de daha azdır)"* ifadesine, ya da *"Onlardan dördü haram olanlardır"* ifadesine işarettir. Bence, bunun birincisine işaret sayılması daha münasiptir. Çünkü kâfirler de, bunlardan dördünün haram olduğunu kabul ediyorlardı. Ama onlar, şubat'a bir gün ekleyerek, çoğu kez böylece ayların sayısını onüçe çıkarıyor ve ayların yerlerini değiştirmiş oluyorlardı. Binâenaleyh bu ifâdenin gayesi, kâfirlerin bu tutumunu reddetmektir. Bundan dolayı **zâlike** "işte bu" ism-i işaretini buna hamletmek gerekir.

"Din" Kelimesinin Mânası

İkinci bahis: Bu ayette geçen **"din"** kelimesinin tefsiri hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) "Din" kelimesi ile, bazan **"hesaba çekme, hesab etme"** manası kastedilir. Nitekim Arapca'da اَلْكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ *"Akıllı olan, kendisini hesaba çeken (muhasebe eden) kimsedir"* denilir. **"Kayyim"** ise, dosdoğru demektir. Buna göre ayetin manası, "İşte bu, dosdoğru, sağlıklı, adil ve tastamam bir hesaptır" şeklinde olur.

2) **Hasan el-Basrî,** bu tabire "İşte bu, değişmeyen ve değiştirilemeyen bir din-i kayyimdir" manası vermiştir. Buna göre bu ayette, "kayyim" değişmeyen ve değiştirilemeyen, kâim, sona ermeyen dâim manasınadır ki böyle olan bir din, insanların fıtratlarının kendisi üzere yaratılmış olduğu bir dindir.

3) Bazıları da buna şu manayı vermişlerdir: "Bu ibadet, İslam'da gerekli olan dindir."

Kâdi "Din" lafzını ibâdet manasına hamletmek, "hesap" manasına hamletmekten daha uygundur. Çünkü onun, "hesap" manasına kullanılışı mecazidir" demiştir.

Buna şöyle cevap verir: "Din lafzının esas manası, inkiyâd (boyun eğme, itaat etme)dir. Nitekim Arapça'da يَامَنْ دَانَتْ لَهُ الرِّقَابُ "Ey boyunların, önünde eğildiği zat!"

denilir. Binaenaleyh hesâp (hesâba çekme) de, inkıyâdı gerektirdiği için, dolayısıyla "din" diye ifâde edilmiştir. Ayların sayısı da, "din" diye ifâde edilmiştir. Bundan dolayı "din" kelimesini "ibadet" manasına almak, "hesap" manasına almaktan daha uygun olamaz. İlim ehli şöyle demişlerdir: "Bu ayetin ifade ettiği hükme göre, müslümanlara gereken, alış-verişlerinde, borçlarının zamanlarını ayarlamada, zekatın yıllarını ayarlamada ve diğer (zamanla ilgili işlerinde), kamerî aylara göre olan Arap yılını nazar-ı dikkate almalarıdır. Onların, rûmî veya a'cemi (başka) yılları nazar-ı itibara almaları câiz değildir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنفُسَكُمْ *"O halde, bunlarda kendinize zulmetmeyin"* buyurmuştur. Bu ilahî buyrukla ilgili iki bahis vardır:

Birinci bahis: Ayetteki "**fîhinne** kelimesindeki "bunlar" zamirinin neye işaret ettiği hususunda iki görüş vardır:

1) **İbn Abbas** (r.a.)' ın görüşüne göre, bu, "O oniki ayda kendinize zulmetmeyiniz" manasındadır. Bunun gayesi insanı, bütün ömründe, mutlak olarak (her halûkarda), fesâda ve günaha yönelmekten alıkoymaktır.

2) Ekserî alimlerin görüşüne göre ise bu zamir, dört haram aya râcidir. Bunun sebebi şudur: Bazı vakitlerin yapılan taat ve ibadetlere daha fazla mükâfaat; yapılan isyan ve günahlara daha fazla ceza verilmesinde bir tesiri vardır. Bu görüşün daha kuvvetli oluşunun delilleri şunlardır:

a) Ayetteki, "**fihinne**" zamiri, kendisinden önce zikredilmiş bir şeye râcidir. Binâenaleyh bunun, daha önce zikredilmiş olanlardan, zamire en yakın olan isme raci olması gerekir. En yakın olan da, *"Onlardan dördü"* kelimesidir.

b) Allah Teâlâ, şu ayetinde bu aylara daha fazla saygıyı emretmiştir: *"Hacc ayları, bilinen aylardır. Kim o aylarda haccı kendisine farz eder, (ihrama girer)se, artık o hacc da kadına yaklaşmak, günah işlemek ve kavga etmek yoktur"* (Bakara, 197). Bu sayılan işler, aslında hacc ayları dışında da câiz değildir. Fakat Cenâb-ı Hak, bu ayların daha şerefli olduğuna dikkat çekmek için, o durumda, bunları daha tekidli olarak yasaklamıştır.

c) **Ferrâ** şöyle demiştir: "Evlâ olan bu zamirin, *"Onlardan dördü..."* kelimesine râci olmasıdır. Çünkü Araplar, üç ile on arasında sayılara râci olacak zamirleri, **fihinne** şeklinde; ondan daha fazla olan sayılarda ise **fiha** şeklinde kullanırlar. Bunda temel kâide şudur: "Cem-i kılletlere râci kılınan zâmirler, tıpkı cem-i müenneslere râci kılınacak zamirler gibi; cemi kesretlere râci olacak zamirler de, tıpkı müfred

müennesiere râci olacak zamir gibi getirilir. Nitekim **Hassân b. Sâbit** (r.a.): لَنَا الْجَفَنَاتُ الْغُرُّ يَلْمَعْنَ فِي الضُّحَى / وَأَسْيَافُنَا يَقْطُرْنَ مِنْ نَجْدَةٍ دَماً *"Bizim kuşluk vakti parıldayan beyaz leğenlerimiz var. Kılıçlarımızdan da, galibiyetten dolayı, kan damlamaktadır"* demiştir. O, bu şiirinde, (cemi müennes olarak) **yelme'ne** ve **yakturne** fiillerini kullanmıştır. Çünkü **esyaf** (kılıçlar), **cefenat** kelimelerinin vezinleri, cem-i kıllettir. Eğer bunlar cem-i kesret olsalardı, o zaman şair, fiilleri, تلمع ــ تقطر şeklinde (müfred müennes olarak) getirirdi. Tercih edilen kullanış budur. Ama bunlardan birini, diğerinin yerine kullanmak da mümkündür.Nitekim **Nâbiga:** وَلاَعَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنَّ سُيُوفَهُمْ / بِهِنَّ فُلُولٌ مِنْ قِرَاعِ الْكَتَائِبِ *"Onların hiçbir kusuru yoktur; ancak ne var ki onların kılıçları, ordularla savaşmaktan dolayı kırıklarla doludur"* demiş ve burada, **"Suyûf"** (kılıçlar) kelimesini cem-i kesret olduğu halde, zamiri **bihinne** şeklinde (cemi müennes) kullanmıştır'' demiştir.

"Zulm"ün Bu Ayetteki Mânası

İkinci bahis: Bu ifadede geçen, zulmün ne demek olduğu hususunda, şu görüşler vardır:

1) Bununla, onların yaptığı ve böylece de haccı, Allah'ın edâ edilmesini emrettiği aydan kaydırdıkları ve Allah'ın yüklediği mükellefiyetleri değiştirdikleri (nesi) işi murad edilmiştir.

2) Allah Teâla, o aylarda savaşmayı yasaklamıştır.

3) Allah Teâla, bizim de söylediğimiz gibi, bu ayların sevabın ve cezanın daha fazla verilmesine tesiri olduğu için bunlarda bütün günahları yasaklamıştır. Bence doğruya en yakın olan, buradaki zulmü, nesî yapmak manasına hamletmektir. Çünkü Allah Teâlâ, hemen bu ayetten sonra, "nesî"i zikreder.

"Kâffeten" Kelimesinin Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَآفَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَآفَّةً *"Müşrikler sizinle, nasıl topyekün harbediyorlarsa, siz de onlarla topyekün harbedin"* buyurmuştur. Bu emirle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Ferrâ şöyle demiştir: "Bu ayette bulunan **kâffe** kelimesinin manası, "toptan, hepiniz" demektir. Bu kelime, erkeklerin veya kadınların sayısına göre, müzekker çoğul veya müennes çoğul olarak getirilerek كَافِّينَ veya كَافَّاتٍ denilmez.

Ancak ne var ki bu kelime, müfred ve sonuna,durulduğu zaman hâ (هـ) olabilen bir tâ (ـة) eklenmiş olarak كَافَّةً şeklinde kullanılır. Çünkü bu lâfız, her ne kadar فَاعِلَةٌ vezni üzere gelen bir kelime olsa dahi, bu kelime tıpkı اَلْخَاصَّةُ (hususî, has) ve اَلْعَامَّةُ (âmm, umumi) kelimelerinde olduğu gibi masdar kalıbındadır. İşte bundan dolayı Araplar, bu kelimenin başına elif-lâm getirmezler. Çünkü, meselâ, قَامُوا كَآفَّةً "Toptan kalktılar" deyimi tıpkı senin, قَامُوا مَعاً veya قَامُوا جَمِيعاً (Beraberce kalktılar, hep birlikte kalktılar) demen gibidir." **Zeccâc** da şöyle demiştir: **Kâffe** kelimesi, hal olarak mansûbtur. Bunun, tesniye ve cemî olarak getirilmesi caiz değildir. Bu, senin tıpkı tesniye veya cemi yapmaksızın, قَاتِلُوا هُمْ عَامَّةً "Onların hepsiyle savaşın, onların hepsini öldürün" demen gibidir. خَاصَّةً kelimesi de böyledir.

İkinci bahis: Ayetteki **kâffe** kelimesiyle ilgili iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bununla, "onlarla, tıpkı onların sizinle savaşmaları gibi, topyekün, hep birlikte, topunuz birlikte savaşın" manası kastedilmiştir. Yani Cenâb-ı Hak, "İşte bu hususta yardımlaşın, birbirinize destek olun, birbirinizi yardımsız bırakmayın, birbirinizden ayrılmayınız. Ey Allah'ın kulları! düşmanlarınızla savaşma hususunda bir araya geliniz ve birbirinizle ülfet edip uyum sağlayınız " manasını kasdetmiştir.

2) **İbn Abbas** bu ifâdeye "onların, sizin topunuzu öldürmeyi helâl sayıp mübah addetmeleri gibi, siz de onların hepsiyle savaşın, onların hepsini öldürün; öldürmemek suretiyle de onların bir kısmıyla dost olmayın!" manasını vermiştir. İki taraftan birinin diğerine kıyas edilebilmesi için, **birinci görüş** doğruya daha yakındır.

Üçüncü bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Siz de onlarla topyekün harbedin. "* buyruğunun zahiri, o müşriklerle bütün aylarda savaşmanın mübah olduğunu gösterir.. Bazı alimler de *"Onlardan dördü, haram olanlardır(...) O halde bunlarda, kendinize zulmetmeyin "* ifâdesinin delaletiyle, o aylarda, kâfirlerle savaşmanın haram olduğunu söylemişlerdir. Yani, "O aylarda, savaşı ve baskın yapmayı helâl saymak suretiyle, kendinize zulmetmeyiniz " manasını vermişlerdir. Biz bu meseleyi, Bakara sûresinde يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ (Bakara, 217) ayetini tefsir ederken ele almıştık.

Daha sonra, Allah وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ *"Bilin ki Allah, müttakilerle beraberdir"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bu ifade ile, kendisinin tâat olan şeyleri ifa etme, haram kılınmış olan şeyleri ifa etme, haram kılınmış olan şeylerden de kaçınma hususunda kendisini nazar-ı dikkate alan, kendisinden ittikâ eden dost, veli kullarıyla beraber olmasını kastetmiştir. **Zeccâc,** bu cümlenin, "Cenâb-ı Hakk'ın, onlara yardım etmeyi tekeffül ettiği" manasına geldiğini söylemiştir.

Nesî: Haram Ayları Erteleme

إِنَّمَا النَّسِيٓءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِّيُوَاطِـُٔوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ زُيِّنَ لَهُمْ سُوٓءُ أَعْمَالِهِمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٣٧﴾

"Haram ayları ertelemek, ancak küfürde ileri gitmedir. Onunla kâfirler şaşırtılır, onlar bunu bir yıl helâl, bir yıl haram sayarlar ki, Allah'ın haram kıldığına sayıca uysunlar da, (varsın) Allah'ın haram ettiğini helâl kılmış olsunlar! Bu suretle de onların amellerinin kötülüğü kendilerine süslenip güzel gösterildi. Allah kâfirler toplumunu hidayete erdirmez"

(Tevbe, 37).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ayette geçen اَلنَّسِيءُ kelimesinin ifâde ettiği mana hususunda iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bu kelime, geciktirmek, ertelemek manasına gelir. **Ebu Zeyd** şöyle demektedir: "Arapça'da birini bir yerden uzaklaştırıp tehir ettiğinde bu tabir kullanılır. نَسَأْتُ الْإِبِلَ عَنِ الْحَوْضِ اَنْسَأُهَا نَسْأً وَاَلنَّسَأَةُ اِلنَّسَاءُ Bu kelime(den) türeyen isim ise, "gecikme" anlamına gelen اَلنَّسِيئَةُ ve اَلنَّسْءُ kelimelerdir. اَنْسَأَ اللّٰهُ فُلاَناً اَجَلَهُ وَنَسأَ فِي اَجَلِهِ

"Allah, falancanın ecelini geciktirdi. O kimse, ecelinde gecikti" tabirleri de böyledir." **Ebu Ali el-Farisî** şöyle demiştir: **Nesî** kelimesi, tıpkı **nezir** (inzâr etmek) ve **nekir** (yadırgamak, inkâr etmek) kelimeleri gibi, bir masdardır. Bunun, tıpkı **katil** kelimesinin **maktûl** (öldürülmüş) manasına gelmesi gibi **mensû** (tehir edilmiş, geciktirilmiş) manasına gelmesi de muhtemeldir. Ancak ne var ki bu kelimenin burada mefûl manasında olması mümkün değildir. Zira bu kelime buna hamledilirse, o zaman manası, "Ertelenmiş şey, ancak küfürde bir artmadır" şeklinde olur. Halbuki tehir edilen şey, aydır. Binâenaleyh, bu durumda ayın bir küfür olması gerekir ki, böyle bir şey olmaz. Tam aksine, buradaki **nesî** kelimesinden **insâ** (tehir etmek) manasında olmak üzere, masdar anlamı murad edilmiştir. Aylarda yapılan tehir, **"nesî"** bir ayın haramlığını, kendisinden haramlık bulunmayan başka bir aya ertelemek, tehir etmek demektir."

Şibl tarikiyle **İbn Kesir**'in şöyle okuduğu da rivayet edilmiştir: "**Nef** (fayda) vezninde olan **nes'** kelimesi, hakiki bir masdardır. Bu, Arapların "tehir ettim" manasında söyledikleri نَسَأْتُ fiilinin masdarıdır. " Yine **İbn Kesir**'in, bu kelimenin şeddesiz olarak **nes'** şeklinde geldiğini okuduğu da rivayet edilmiştir. Belki de bu, tıpkı أَرْجَيْتُ ve أَرْجَأْتُ (tehir etmek, ertelemek) kelimelerinden olduğu gibi, hemzeli olarak kullanılan **nes'** kelimesinin bir başka kullanılışıdır. Yine **İbn Kesir**'den, şeddeli ve hemzesiz olarak **nesly** şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. Bu, kıyasî olarak yapılan takhîf kabilindendir.

İkinci görüş: Kutrub, nesî kelimesinin aslında arttırma, ilâve etme manasına geldiğini söylemiştir. Buna göre Arapça'da, "zamana ilave etti, artırdı" manasında نَسَأَ فِي الْأَجَلِ وَالنَّسَا denilir. Süte, kendisinde suyun fazlalığından dolayı **nes'i** denilmesi de böyledir.. Kadın hamile olduğu zaman da, نَسَأَتِ الْمَرْأَةُ denilir. Böylece çocuktan ötürü kadında meydana gelen fazlalık, tıpkı sütteki suyun fazlalığı gibi kabul edilmiş olur. Yine deveye, yürüyüşünü hızlandırsın, arttırsın diye, "onu kovaladım" manasında نَسَأْتُهَا denilir. O halde, bir şeyde meydana gelen her ilave, "nesî"dir..

Vâhidî şöyle demiştir: "Doğru olan birinci görüş olup, bu da "nesî"in asıl manasının "ertelemek" manasına gelmesidir.. Kadın hamile olduğu zaman, hayzı gecikeceği için نَسَأَتِ الْمَرْأَةُ ; "biribirlerine girerek, yürümenin güzelliğine mani olmasın diye, deveyi diğer devlerden geri bıraksın" manasında, نَسَأْتُ النَّاقَةَ;sütü geciktirdiğinde, böylece de onun suyu fazlalaştığında, نَسَأْتُ اللَّبَنَ denilir."

Bu iki görüşü iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Müşrik Araplar, hesaplarını kamerî aya göre düzenlemeleri halinde, hacc zamanının bazan kışa, bazan da yaza tesadüf edeceğini biliyorlardı. Ve bu zamanlarda, hacc yolculuğuna çıkmak, kendilerine zor ve meşakkatli geliyordu. Ve onlar, bu alışverişlerinden ve ticaretlerinden pek faydalanamıyorlardı. Çünkü diğer beldelerden gelen başka insanlar, ancak uygun ve elverişli zamanlarda Mekke'de bulunabiliyorlardı. Böylece o müşrik Araplar, bu durumu, kamerî yıla göre ayarlamanın, dünyevi menfaat ve çıkarlarını haleldâr ettiğini anladılar. Bundan dolayı da onlar, ay takvimini bırakarak güneş takvimini nazar-ı dikkate almaya başladılar.

Güneş yılı, belli bir miktar ay yılından daha fazla olunca da onlar, şubat ayına bir gün ilave etme ihtiyacını duydular. Ve bu ilaveden dolayı da, onlar için şu iki netice meydana geldi:

a) Onlar, bu ilavelerin bir araya gelmesi sebebiyle, bazı yılları onüç ay kabul etmeye başladılar.

b) Böylece hacc mevsimi, malum olan hacc aylarından çıkıp, onların dışındaki diğer aylara aktarılmış oldu. Bu sebeple de hacc, bazı yıllar zilhiccede, ondan sonra muharremde, ondan sonra da safer ayında oldu. Ve bu devir, tekrar zilhicceye gelinceye kadar devam edip gitti. İşte, şubat ayına bir gün ilave edilmesi sebebiyle de şu iki netice ortaya çıktı:

1) Ayların sayısında artış;

2) Kendisi için haramlığın söz konusu olduğu ayın, bir başka aya aktarılması. Halbuki biz, "nesî" lafzının ulemanın ekserisine göre erteleme manasını; diğer alimlere göreyse ilave etmek, arttırmak anlamını ifade ettiğini beyan etmiştik. Her iki takdire göre de, ayetin ifâde ettiği mâna, bu iki hususu kapsamaktadır.

Bu sözün neticesi şudur: İbâdetleri kameri yıla göre yapmak, dünyevî menfaatleri haleldâr eder. O ibadetleri güneş yılına göre yapmak da dünyevî menfaatlerin nazar-ı dikkate alındığını ifade eder. Halbuki Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim** ve **İsmail** (a.s.) zamanından beri, işlerin ay yılına göre ayarlanmasını emretmiştir. Binâenaleyh onları dünyevi menfaatlerini nazar-ı dikkate aldıkları için, Allah'ın kameri yılın nazar-ı dikkate alınması yolundaki emrini terketmiş, güneş yılını nazar-ı dikkate almışlardır. Böylece de hacc ibadetini, haram ayların dışındaki başka bir ayda yapmışlardır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak onları kınamış ve bunu, onların küfürlerinin artmasının bir sebebi saymıştır. Bu, onların küfürlerinin artmasına sebep olmuştur; zira, Allah Teâla onlara, hacc ibadetlerini haram aylarda yapmalarını emretmiş, onlarsa, şubat ayına bir gün ilave etmeleri sebebiyle hacc ibadetlerini malûm ayların dışında yapmışlar ve kendilerine tabi olanlara da, vâcib olanın kendilerinin yapmış olduğu bu iş olduğunu; haccı "kameri" aylara göre yapmanın vâcib olmadığını telkin etmişlerdir. Böylece bu, onların bile bile Allah'ın hükmünü kabul etmeyip O'nun hükmüne karşı koyma olmuştur ki, bu da bütün müslümanların ittifakıyla küfrü gerektirir. Bu sebeple onların nesî hususunda yaptıkları bu işin, küfürlerinde bir artışa yol açtığı sabit olur. O kebîseler sebebiyle meydana gelen fazla günlerin öğrenilmesini temin eden hesap usûlü, astronomi ilminde bildirilir.

Müfessirler, bu ertelemenin sebebi hususunda bir başka gerekçe olarak da şunu zikretmişlerdir: Araplar, dört ayı haram addediyorlardı. Ve bu, **Hz. İbrahim** ve **Hz. İsmail**'in zamanından beri yürürlükte olan meşhur bir hüküm idi. Halbuki Araplar, savaşçı ve baskın yapan kimselerdi. Bunun için savaşmadıkları ardarda gelen üç ayı beklemek onlara zor geliyordu. Ve onlar, "Eğer hiçbir nasibimiz olmayan üç haram ay ardarda gelirse, biz ölürüz, helâk oluruz " diyorlar, böylece de muharrem ayının haramlığını safer ayına erteliyor, bu sebeple de safer ayını haram, muharrem ayını da helâl addediyorlardı. **Vâhidî** şöyle demektedir: "Ulemânın ekserisi, bu

erteleme işinin tek bir aya mahsus olmadığı, aksine bunun bütün aylar için cari olduğu kanaatindedirler. " Bu görüş, daha önce de belirttiğimiz gibi bize göre doğru olan görüştür. Alimler şu görüşte ittifak etmişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s.) **Vedâ Haccı**'nı yaptığı sene, hacc yapmak istediğinde hacc (tabii olarak) zilhicce ayına rastlamıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.s), "*İyi biliniz ki zaman dönüp dolaşıp Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki durumuna geldi. Sene, onikî aydır* " buyurarak, bu ifadesiyle haram ayların eski yerlerine döndüğünü kasdetmiştir.

İKİNCİ MESELE
İnkârın İleri Derecesi

Cenâb-ı Hakk زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ "*(Haram ayları) geciktirmek, ancak küfürde bir artış sebebi)dir*" buyruğunda onların pek çok çeşit küfrünü nakletmiştir. Binâenaleyh onlar, o küfürlerine bu işi de ilave edip, biz de bu ilave işinin bir küfür olduğunu delilleriyle anlatınca, bu işin, daha önceki o küfür çeşitlerine katılması, küfürde bir ilâve, bir fazlalık olmuş olur " manasındadır. **Cübbâî,** "İman, sırf inanç ve ikrardan ibarettir" diyenlerin görüşünün yanlışlığına bu ayetle istidlalde bulunarak şöyle der: "Çünkü Allah Teâla bu amelin, küfürde bir artış olduğunu beyân etmiştir. Halbuki küfürde meydana gelen artışın, o küfrü tamamlayan, onu ikmâl eden bir şey olması gerekir. Böylece bu erteleme işini yapmamak, bir iman olmuş olur. Halbuki, bu erteleme işi, ne bir bilgi, ne de bir ikrar değildir. Böylece, kalbin bilmesi ve dilin ikrar etmesinden başka bir şeyin de, bazan iman olduğu sabit olmuş olur. Musannıf (r.h.) şöyle demektedir: "Bu istidlâl zayıftır. Zira biz, Allah Teâlâ'nın onlara, kamerî aylardan mesela zilhicce ayında hacc yapmalarını farz kıldığını düşünelim. Biz güneş yılını nazar-ı dikkate aldığımızda, hacc bazan muharrem ayına, bazan da safer ayına denk gelecektir. Onların "Bu hacc, kifayet eden doğru bir hac'dır ve "Bizim, haccı zilhiccede yapmamız vâcib değildir" şeklindeki sözleri, şayet onlardan, **Hz. İbrahim ve İsmail**'in dininden olduğu zaruri olarak bilinen bir hükümden dolayı sudûr etmişse, onlar kesin olan bu meseleyi öğrenip ikrâr etmemeleri sebebiyle bir küfür işlemiş olurlar.

Cenâb-ı Hak يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا "*Onunla kâfirler sapıtır*" buyurmuştur. Bu şekildeki ya'nın fethası ve dâd'ın kesresi ile olan bu kıraat ammenin kıraati olup; sapma işi küfredenlere isnâd edilmiş olması sebebiyle güzeldir. Zira onlar, şayet kendi kendilerine sapmışlarsa, sapmanın onlara isnâd edilmesi güzel ve yerinde olmuş olur. Onların, başkalarını saptırmaları halinde de bu kıraat güzeldir. Çünkü başkasını saptıran da hiç şüphesiz haddizatında sapmış kimsedir. Kûfelilerin yâ'nın dammesi, dâdın fethasıyla **yudallu** (saptırılır) şeklindeki kıraatlarının manası, "onların liderleri, onları, aylardaki bu tehir etme işine sevketmeleri sebebiyle saptırmıştır. " şeklindedir. Böylece fiil, mefûlüne isnâd edilmiş olur. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetteki زُيِّنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمَالِهِمْ "*Bu suretle de onların amellerinin kötülüğü kendilerine*

süslenip güzel gösterildi" ifadesi gibidir. Yani, "onlara bunu, onları buna sevkedenler süslü gösterdi " demektir. **İbn Miksem** tarikiyle gelen bir rivayete göre **Ebû Amr,** yânın dammesi, dâd harfinin de kesresiyle, يُضِلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا şeklinde okumuştur ki, bunun şu üç şekilde izahı yapılabilir:

1) Bununla Allah, kâfir olanları saptırır.
2) Bununla şeytan, kâfir olanları saptırır.
3) En kuvvetli olan bu görüşe göre, bununla kâfirler, kendilerine tâbi olanları ve sözlerini dinleyenleri saptırırlar. Bu üçüncü izah daha kuvvetli kabul edilmiştir, zira ayette ne Allah'dan, ne de şeytandan bahsedilmemiştir.

Bil ki, يُضَلُّ بِهِ ifadesindeki zamir, nesi'e aittir. Keza يَحِلُّونَهُ.... وَيُحَرِّمُونَهُ ifadelerindeki mefûl zamirleri de "nesî" kelimesine râcidir. Buna göre mana, "Onlar, o ertelemeyi bir yıl helâl, bir yıl da haram sayıyorlardı" şeklinde olur. **Vâhidî** şöyle demektedir: "Onların geciktirmeyi helâl saydıkları yıl, muharrem ayında savaşmak istedikleri yıldır. Geciktirmeyi haram saydıkları yıl da, onların muharrem ayını haramlığı üzere bıraktıkları yıldır." Musannif (r.h) şöyle der: "Bu tevîl, ancak biz, "nesî"yi onların bazı yıllarda muharrem ayını ertelemeleri şeklinde tefsir ettiğimiz zaman doğru olur. Bu da, muharrem ayının bazan helâl olmaya, bazan da haram olmaya dönüşmesini gerektirir... Bu da ancak, biz "nesî"yi, ism-i mefûl (geciktirilmiş, tehir edilmiş) manasında aldığımız zaman doğru olur... Biz bunun müşkil olduğunu söylemiştik. Çünkü böyle bir mana, tehir edilmiş ayın bir küfür olmasını gerektirir ki, bu mümkün değildir. Ancak biz, "nesî"den muradın, ism-i mefûl manası olduğunu söyler ve Hak Teâla'nın, *"(Haram ayları) geciktirmek ancak küfürde bir artış (sebebi)dir..."* buyruğunu ancak, "nesî"nin küfrün artmasına sebebiyet verecek tarzda bir iş yapmak manasına aldığımızda bu tevil güçlenip kuvvet kazanır. لِيُوَاطِؤُا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ buyruğu konusunda dil alimleri şöyle demektedirler: "Arapça'da, sen birisiyle bir şey üzerinde muvafakata varıp anlaşma sağladığında, وَاطَأْتُ فُلَانًا عَلَى كَذَا dersin. **Müberred** de şöyle demektedir: "Arapça'da bir topluluk bir şey üzerinde ittifak ettiğinde, تَوَاطَأَ الْقَوْمُ عَلَى كَذَا denilir. Böylece de o topluluktan her biri adeta öbürünün ayak bastığı (vat'ettiği) yere ayak basmış sayılmıştır. 'Şiirdeki اَلْإِيطَاءُ (itâ) da bundandır. Bu da, kasidede, iki kâfiyenin aynı lâfız ve aynı manada getirilmesidir. "

İbn Abbas (r.a.) şöyle demektedir: "Onlar, haram aylardan helâl addettikleri ayın yerine, helal olan aylardan birisini haram yapıyorlardı. Yine onlar, helâl olan aylardan haram kıldıkları ayın yerine haram aylardan birisini helâl yapıyorlardı. Bunu, haram ayların sayısı dört olsun ve Allah'ın zikrettiği hususa uysun diye yapıyorlardı. İşte ayette bahsedilen لِيُوَاطِؤُا (uymak) tabirinden maksat budur."

Allah Teâlâ, bu işin küfür ve yasaklanmış olduğunu beyan buyurunca زُيِّنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمَالِهِمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ *"Bu suretle de onların amellerinin kötülüğü kendilerine süslenip güzel gösterildi. Allah, kâfirler toplumunu hidayete erdirmez"* buyurmuştur. **İbn Abbas ve Hasan el-Basri,** Cenab-ı Hakk'ın bu ifadeyle, "şeytan onlara bu amelleri süslü göstermiştir. Ve Allah, kâfir ve günahkâr olan hiçbir kimseyi hidayete ulaştırmaz " manasını murad ettiğini söylemişlerdir.

★ ★
★

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ اثَّاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرَضِيتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ ﴿٣٨﴾

"Ey iman edenler, ne oldunuz ki size "Allah yolunda elbirlik gazaya çıkın!" denildiği zaman yere çakılıp kaldınız?.. Ahiretten (vazgeçip yalnız) dünya hayatına mı razı oldunuz? Fakat bu dünya hayatının faidesi, âhiretin yanında pek azdır"

(Tevbe, 38).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cihaddan Kaçıp Yere Mıhlananlar

Bil ki Allah Teâla, o kâfirlerin ayıplarını ve kusurlarını iyice açıklayınca, onlarla savaşmaya teşvike yönelerek, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ اثَّاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ *"Ey iman edenler, ne oldunuz ki, size: "Allah yolunda elbirlik gazaya çıkın!" denildiği zaman yere çakılıp kaldınız?.."* demiştir.. Bu sözün izahı şudur: Allah Teâla geçmiş olan ayetlerde, onlarla savaşmayı gerektiren pek çok sebepten bahsetmiş, *"ki Allah sizin ellerinizle onları azablandırsın, onları rezil rüsvay etsin, size onlara karşı nusret versin.."* (Tevbe, 14) ayetinde olduğu gibi, onlarla savaşmaktan pek çok menfaatin hasıl olacağını belirtmiş ve onların, gerek dinî, gerekse dünyevî hususlardaki çirkin sözlerini ve kötü amellerini zikretmiştir. Bu

durumda insan için geriye, onlarla savaşmaya engel olarak, sadece savaştan korkup hayatı çok sevmesi hususu kalır. Böylece, Allah Teâlâ bu engelin de önemsiz ve değersiz olduğunu beyan buyurmuştur. Zira dünya saadeti ahiret saadetine oranla, tıpkı damlanın denize nisbeti gibidir. Halbuki, bu azıcık kötülük için çok büyük olan hayrı terketmek bir cehalettir, bir akılsızlıktır.

İKİNCİ MESELE
Nüzûl Sebebi: Tebük Seferi

İbn Abbas'dan bu ayetin, **Tebük Gazvesi** ile ilgili olarak nâzil olduğu rivayet edilmiştir. Bu böyledir, zira Hz. Peygamber (s.a.s.) **Taif**'den dönünce Medine'de ikâmet etti ve **Bizans** ile cihâd edilmesini emretti. O vakit ise, sıcağın çok şiddetli olduğu ve Medine'deki meyvelerin gelişip olgunlaştığı bir zaman (hasad zamanı) idi. Böylece ashâb, **Bizans** ile savaşmayı gözlerinde büyüttüler ve onları çok büyük gördüler. İşte bundan dolayı bu ayet nâzil oldu.

Muhakkik ulemâ da şöyle demiştir: "Ashâb, bunu şu sebeplerden dolayı çok ağır buldu:

a) O yazdaki sıkıntı ve kıtlık..

b) Gidilecek olan mesâfenin uzak oluşu ve diğer savaşlarda yapılan hazırlıktan daha fazla hazırlık yapmaya ihtiyaç duyulması.

c) O vakitte, Medine'deki meyvelerin yetişip olgunlaşması.

d) O vakitte, sıcağın çok şiddetli olması.

e) **Bizans ordusu**nun çok kalabâlık olması. İşte bütün sebepler bir araya gelmiş ve böylece de, Ashab'ın bu savaş konusunda yere çakılıp kalmasına yol açmıştı. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Arabça'da, devlet başkanı, insanları savaşa çağırıp ona teşvik ettiği zaman, اِسْتَنْفَرَ الْإِمَامُ النَّاسَ لِجِهَادِ الْعَدُوِّ فَنَفَرُوا ــ يَنْفِرُونَ إِذَا اسْتُنْفِرْتُمْ فَانْفِرُوا denilir. Hz. Peygembar (s.a.s.)'in نَفْراً وَنُفُوراً *"Savaşa çağırıldığınızda, gidiniz..."* hadisi de bu manadadır. **Nefr** kelimesinin aslı, vâcib (gerekli) olan bir işten dolayı, herhangi bir yere gidip çıkma anlamına gelir. Bu çıkıp giden topluluğa da, **nefir** (topluluk, cemaat) denilir. Arapların فُلَانٌ لَا فِي الْعِيرِ وَلَا فِي النَّفِيرِ **"Falanca, ne kervan içindedir, ne de ordu içinde. (Onun hiçbir önemi yoktur)"** sözü de böyledir. اِثَّاقَلْتُمْ tabirinin aslı تَثَاقَلْتُمْ dir. **A'meş** de, bu kelimeyi bu şekilde okumuştur.. Manası ise, تَبَاطَأْتُمْ "Yavaş davrandınız, ağırdan aldınız" şeklindedir. Cenab-ı Hakk'ın اِدَّارَأْتُمْ *"birbirinizle atıştınız..."* (Bakara, 72) ve اطَّيَّرْنَا بِكَ *"Senin yüzünden uğursuzluğa uğradık"* (Neml, 47) kelimeleri de, (i'lâl bakımından) böyledir.

Keşşâf sahibi şöyle demektedir: "Bu kelime, **mâle** (meyletti) ve أَخْلَدَ (ebedilik

duygusuyla yere yöneldi) fiillerinin manasının o tazammun ettiği için **ilâ** harfi cerriyle kullanılmıştır. Buna göre mana, "Siz, dünyaya ve dünyadaki lezzetli şeylere meyledip, seferin sıkıntılarını ve onun yorgunluklarını istemediniz, hoş karşılamadınız" şeklinde olur. " Cenâb-ı Hakk'ın, أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ *"Fakat o yere saplandı, hevâsına uydu."* (A'râf 176) ayeti de bu manadadır. Bunun, "Yerde kalmaya ve orada devamlı bulunmaya meylettiniz" anlamına geldiği de ileri sürülmüştür. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ne oldunuz ki size..."* ifadesi, zahiren her ne kadar bir istifham ise de, ancak ne var ki bununla onları iyice yadırgamak gayesine yöneliktir.

Asıl Matlup Âhiret Mutluluğudur

Daha sonra Cenâb-ı Hak, أَرَضِيتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ *"Ahiretten (vazgeçip yalnız) dünya hayatına mı razı oldunuz? Fakat bu dünya hayatının faidesi, ahiretin yanında pek azdır..."* buyurmuştur. Bunun manası, "Biz, savaşmaya davet eden pek çok gerekçeden bahsettik, savaşıldığında elde edilecek pek çok menfaatleri açıkladık ve onların, aklı olan insanları onlarla savaşmaya sevkedecek nice nice kusur ve kabahatleri olduğunu beyan ettik. Ama buna rağmen, siz bütün bunları bıraktınız! Sizin, Mabûdunuz (Allah), size onlarla savaşmayı emretmedi mi? Ve siz, Mabûda itaât etmenin ahirette çok büyük mükâfaatların vesilesi olduğunu bilmiyor musunuz? Binâenaleyh, dünyada elde edilecek azıcık bir menfaat uğruna, insanın, ahiretteki o büyük mükâfaatı terketmesi uygun düşer mi?" demektir. Dünya metâının ahirettekilere nisbetle az oluşunun delili şudur: Dünya lezzeti, haddizâtında değersiz, kıymetsiz, çeşitli afet ve sıkıntılarla içiçe olup, şüphesiz, çok kısa zamanda sona erer. Halbuki ahiretin menfaati ise, şerefli, yüce, her türlü âfetten arınmış, daimî, ebedî ve sermedidir. İşte bu, dünya menfaatinin ahiret menfaatlerine nisbetle çok değersiz ve çok az olduğuna kesinkes hükmetmemizi gerektirir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bil ki bu ayet, her halûkârda cihadın farz olduğuna delalet eder. Zira Allah Teâlâ, ashâbın cihada karşı yavaş davranarak çakılıp kalmasının kötü bir iş olduğunu açıkça belirtmiştir. Şayet cihâd farz olmasaydı, bu yavaş davranma, çakılıp kalma kötü bir iş olmazdı. Birisi, "cihâd, ancak kâfirin hücum etmesinden korkulduğunda vâcib olur" da diyemez. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), **Bizans**'ın kendisine hücum edeceği endişesini taşımıyordu. Buna rağmen Cenâb-ı Hak, onlara cihadı farz kılmıştır. Cihadın sağladığı faydalar, Al-i İmrân sûresinde tafsilatlı olarak geçmişti. Hem bu cihâd, farz-ı kifayedir. Binâenaleyh, bir kısım kimseler bunu ifa edince, sorumluluk diğerlerinden düşer.

BEŞİNCİ MESELE Bir kimse, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey iman edenler..."* hitabı bütün mü'minlere yöneliktir. O'nun *"Ne oldunuz ki, size: "Allah yolunda elbirlik gazaya çıkın!" denildiği zaman, yere çakılıp kaldınız?.."* buyruğu da bütün mü'minlerin bu emir karşısında çakılıp kaldıklarına delâlet eder. Halbuki bu çakılıp kalmak, bir günahtır. Binâenaleyh bu, bütün ümmetin günah üzere ittifak ettiklerine delalet eder.. Böyle olması da, ümmetin icma'ının bir hüccet olması hususunu zedeler " diyebilir.

Cevap: Bir kısmının murad edilerek, bütüne hitâb etmek, gerek Kuran'da, gerekse diğer sözlerde meşhur olan bir mecazdır.. Diğer sözlerden, mesela şairin,

أَيَّاكِ أَعْنِي وَاسْمَعِي يَاجَارَةْ

"Kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit!.." sözünde olduğu gibi.

★ ★
★

Cihad'ın Sebepleri

إِلَّا تَنفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا ۗ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٩﴾

"Eğer emrolunduğunuz bu cihada elbirlik çıkmazsanız, Allah sizi pek acıklı bir azaba dûçar eder, yerinize sizden başka bir kavmi getirir. Siz O'na hiçbir surette zarar veremezsiniz. Allah her şeye hakkıyla kâdirdir"

(Tevbe, 39).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki Allah Teâla, önceki ayette, ahiret mükâfaatına teşvik etmek üzere cihada teşvik edince, bu ayette de cihat etme sebeplerini kuvvetlendirecek diğer bazı şeylere binaen, yine cihada yöneltmiştir. Bu şeyler üç nevidir:

a) Hak Teâla'nın يُعَذِّبْكُمْ عَذَاباً أَلِيماً *"(Allah) sizi pek acıklı bir azaba duçar eder "* buyruğunun ifade ettiği hususdur. Bil kl, bununla dünya azabının kastedilmiş olması muhtemel olduğu gibi, ahiret azabının murad edilmiş olması da muhtemeldir. **İbn Abbas** (r.a.) şöyle der: "Allahın Resûlü (s.a.s), ashâbı savaşa teşvik etti de, bunun üzerine ashâb, adeta çivilenip kaldı. İşte bundan dolayı Allahı Teâlâ, ashâbtan yağmuru kesti.." **Hasan el-Basrî** de: "Allah, o ashâbın başına gelen azâbı en iyl bilendir " demiştir. Bu azâb ile, ahiret azâbının kasdedildiği de ileri sürülmüştür. Çünkü, **"acıklı olmak"** vasfı, ancak ahiret azâbına uygun düşer. Yine bunun, dünya azâbı, ahiret azâbı ve dünyevî ve uhrevî menfaatlerin kesilerek sona ermesi gibl, her türlü azab ile bir tehdit olduğu da ileri sürülmüştür.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَيْرَكُمْ *"yerinize sizden başka bir kavmi getirir..."* buyruğunun ifade ettiği hususdur. Bu ifadeyle, Allah Teâlâ'nın, düşmanlarına karşı Hz. Peygamber'e yardımı tekeffül ettiğine; binaenaleyh, şayet o peygamberle beraber onlar da savaşa çıkmaya yönelirlerse, bu yardımın onlar vasıtasıyla tahakkuk edeceğine; yok eğer, onlar ayrılır da Peygamberle beraber savaşa katılmazlarsa, bu yardımı başkaları vasıtasıyla tahakkuk ettireceğine ve onların da kınanıp azarlanacağına onların dikkatleri çekilmiştir. Bu uyarı, onlar, din düşmanlarına galip gelmenin ve İslâm'ın güç kuvvet bulmasının sadece kendileri vasıtasıyla gerçekleşebileceği zannına kapılmamaları için yapılmıştır. Ayet-i kerimede, sadece onların kastedildiğine dair bir delalet, açıklama bulunmamaktadır. Bunun ber benzeri de: *"Ey iman edenler, içinizden kim dininden dönerse (dönsün!) Çünkü Allah, kendisinin onları, onların da kendisini seveceği bir kavim getirir ki..."*(Maide.54) ayetidir.

Getirilecek Olan Başka Bir Kavim

Sonra müfessirler *"Sizden başka bir kavim"* tabiriyle kimlerin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **İbn Abbas**, bunların tâbiûn; **Said İbn Cübeyr**, Farslılar; **Ebu Ravk** da, bunların Yemenliler olduklarını söylemişlerdir. Bütün bu izahlar, ayetin bir tefsiri değildir. Çünkü ayette, bunu hissettirecek herhangi bir açıklama buunmamaktadır. Aksine bu, bu mutlak ifadeyi, onların görüp müşahede ettiği belirli şekil ve misallere hamletmekten ibarettir.

Esamm da, bunun manasının, "Cenab-ı Hak bu peygamberi sizin aranızdan çıkarır..." şeklinde olduğunu; bu kavmin de Medine halkı olduğunu söylemiştir.

Kâdî şöyle demektedir: "Bu, zayıftır. Çünkü burada lafzın, Hz. Peygamber'in Medine'den başka bir yere geçtiğine delaleti söz konusu değildir. Binâenaleyh, Allah'ın Medin'de, savaş hususunda Hz. Peygamber'e yardım edecek birtakım

kimseleri ve toplulukları ortaya çıkarması imkânsız olmadığı gibi, o peygambere, orada bulunduğu halde bir grup melek ile yardım etmiş olması imkânsız değildir.

c) Cenâb-ı Hakk'ın وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا *"Siz O'na hiçbir surette zarar veremezsiniz..."* buyruğunun ifade ettiği hususdur. **Hasan el-Basri**'nin görüşüne göre, buradaki **hüve** zamiri, Allah'a râcidir. Buna göre mana: "Sizler Allah'a zarar veremezsiniz; zira O, âlemlerden müstağnidir " şeklinde olur. Diğerlerinin görüşüne göreyse bu zamir, Hz. Peygamber'e râcidir. Buna göre mana, "Sizler Peygambere zarar veremezsiniz. Zira Allah O'nu, insanlardan korumuştur. Bir de, siz O'nun cihad davetine karşı ağır davranarak yere mıhlansanız bile, Allah O'nu yardımsız bırakmaz. " şeklindedir.

Daha sona Cenâb-ı Hak وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Allah her şeye hakkıyla kâdirdir"* buyurmuştur. Bu, Allah'ın acziyyete düşmeyen bir kudrete sahip olması bakımından, tehdit ve men'inin çok şiddetli olduğuna dikkat çekmedir. Binâenaleyh O, bir cezâ ile tehdit etti mi, mutlaka onu ifâ eder.

İKİNCİ MESELE

Hasan el-Basri ve İkrime bu ayetin, Cenab-ı Hakk'ın, *"Mü'minlerin hepsinin topyekûn savaşa çıkmaları münasip değildir..."*(Tevbe, 122) ayetiyle mensuh olduğunu söylemişlerdir. Muhakkik âlimler ise, bu ayetin, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, cihada teşvik ettiği halde, kendisine katılmayan kimselere yönelik bir hitab olduğunu, dolayısıyla bir neshin söz konusu olmayacağını söylemişlerdir.

Cübbâî şöyle demiştir: "Bu ayet, ehl-i kıblenin va'îde muhatab olduğuna delalet eder. Çünkü Cenâb-ı Allah, mü'minlerin, cihad davetine icâbet etmemeleri halinde, onlara çok elîm bir azab vereceğini beyan etmiştir ki, bu elîm azâb cehennemdir. Çünkü cihadı terk, ancak mü'minler için söz konusudur. Binâenaleyh bununla, "**Mürcie**"nin, "**Ehl-i Salât,** Allah'ın va'îdlerinin muhatabı değildir" şeklindeki görüşü bâtıl olur. Onların, cihâdı terketme konusunda bir va'ide muhatap oldukları sâbit olduğuna göre, cihad dışındaki hususlarda da bu söz konusudur. Çünkü bunlar (ibadetler) arasında bir farkın bulunduğunu hiç kimse söylememiştir. Bil ki, biz "va'îd" meselesini, Bakara sûresinde tafsilatlı olarak anlatmıştık.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kâdî şöyle demiştir: "Bu ayet, Peygamberle birlikte olsa da, olmasa da cihadın farz olduğunu gösterir. Çünkü Allah Teâla, *"Ey İman edenler, size ne oldu ki, "Allah yolunda elbirlik gazaya çıkın" denildiği zaman yere çakılıp kaldınız"* buyurmuş ve bu sözü söyleyenin Hz. Peygamber (s.a.s) olduğunu açıkça belirtmemiştir. Buna göre şayet,

"Ayetteki, *"Allah o zaman) yerinize başka bir kavim getirir"* ve *"Siz O'na hiçbir surette zarar veremezsiniz"* ifadelerinden ötürü, bu sözü söyleyenden muradın Hz. Peygamber olması gerekir. Çünkü bununla, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den başkasının kastedilmiş olması mümkün değildir " denilirse, biz deriz ki: "**Usul-ü fıkıh**"da da anlattığımız gibi, ayetin son kısmının hâs olması, baş tarafının âmm olmasına mâni değildir."

★ ★
★

Hicret Sırasında Allah'ın Te'yidi

إِلَّا تَنصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي
الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ
وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَىٰ
وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾

"Eğer siz O'na yardım etmezseniz, (bilin ki) kâfirler onu iki kişiden biri olarak Mekke'den çıkardıkları zaman, bizzat Allah O'na yardım etmişti. Hani O ikisi mağarada iken Peygamber, arkadaşına, "Tasalanma, hiç şüphe yok ki Allah bizimle beraberdir" diyordu. Allah da O'nun üzerine sekinetini indirdi, onu görmediğiniz ordularla teyid etti ve kâfirlerin kelimesini alçalttı. Allah'ın kelimesi ise çok yücedir. Allah azîz ve hakimdir"

(Tevbe, 40).

Bil ki bu onları cihada teşvik için zikredilen bir başka yoldur. Çünkü Allah Teâlâ önceki ayette, ashabın, Hz. Peygamber (s.a.s.) kendilerini teşvik ettiği halde savaşa çıkmamaları ve O'na yardımla meşgul olmamaları durumunda, kendisinin O'na yardım edeceğini belirtmiştir. Bunun delili, Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber (s.a.s.) ile birlikte (Sevr Mağarası'nda) sadece tek bir kişi bulunduğu halde, Peygamberine yardım edip, onu takviye etmiş olmasıdır. Binâenaleyh Allah O'na şimdiki durumda haydi haydi yardım eder.

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Birisi, "Ayetteki, *"Bizzat Allah O'na yardım etmişti"* ifadesinin, nasıl olup da buradaki şartın cevabı olduğunu sorabilir.

Buna şöyle **cevap** verilebilir: "Ayetin takdiri, "Eğer siz O'na yardım etmezseniz, O'na beraberinde tek bir kişi bulunduğu veya hiç kimsenin bulunmadığı zamanda yardım etmiş olan, yine yardım eder" şeklindedir. Binâenaleyh ayet, "Nasıl Allah o vakit O'na yardım etmiş idi ise, şu anda da yardım eder" manasındadır."

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ *"Kafirler onu iki kişiden ikincisi olarak çıkardıkları zaman..."* buyurmuştur. Bu, "Allah O'na, kâfirler onu Mekke'den çıkardıkları (hicrete mecbur ettikleri) o vakit yardım etmişti" demektir. Ayetteki ثَانِيَ اثْنَيْنِ tabiri hal olarak mansubtur, yani "O, o iki kişiden ikincisi iken O'na yardım etti" demektir. Bu tabirin izahı, ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ (Maide, 73) ayetinin tefsirinde geçtiği gibidir. Bu hususta sözün özü şudur: İki kimse birlikte olduklarında, bunlardan herbiri o ikilik içerisinde, diğerine nazaran ikincidir. İşte bundan ötürü alimler şöyle demişlerdir: "Arapca'da "O ikisinden biri" manasında, فُلَانٌ ثَانِيَ اثْنَيْنِ "Falanca, o ikinin ikincisidir" denilir."

Keşşâf sahibi şöyle demektedir: "Ayetteki bu dabir ثَانِيَ اثْنَيْنِ şeklinde de okunmuştur. Ayetteki إِذْ هُمَا kelimesi إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ifadesinden bedeldir. **Gâr** kelimesi, dağdaki büyük oyuk manasınadır. Bu dağa **"Sevr"** adı verilmiş olup, Mekke'nin sağında, bir saatlik mesafededir. Hz. Peygamber (s.a.s.) orada, (hicret ederken) **Hz. Ebu Bekir** (r.a) ile üç gün kalmıştı. Ayetteki إِذْ يَقُولُ kelimesi de, إِذْ أَخْرَجَهُ kelimesinden ikinci bedeldir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Hz. Peygamber ile Hz. Ebû Bekir Sevr Mağarasında

Alimler şöyle anlatmışlardır: "Kureyşliler ile diğer Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber (s.a.s)'i öldürme hususunda anlaşmışlardı. Bunun üzerine, *"Hani bir zaman o kâfirler, seni tutup bağlamak veya öldürmek yahut yurdundan çıkarmak için sana tuzak kuruyorlardı"* (Enfal, 30) **ayet-i** kerimesi indi. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, **"Hz. Ebu Bekir** (r.a.) ile birlikte, gecenin ilk saatlerinde çıkıp **Sevr Mağarası**'na gitmesini emretti. Binâenaleyh ayetteki, *"Kâfirler onu çıkardıkları zaman..."* ifadesiyle, onların onu, çekip gitmeye mecbur bırakmaları kastedilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) de, **Hz. Ebu Bekir** (r.a.) ile birlikte, gecenin başlangıcında çıkıp mağaraya gittiler. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s.), karartısı kâfirlerin kendisini aramalarına mani olsun diye, **Hz. Ali** (k.v.)'ye, yatağında yatmasını emretti. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s.) arkadaşı

Hz. Ebu Bekir ile birlikte, Allah'ın gitmelerini emrettiği yere ulaştı. O ikisi, **Sevr Mağarası**'na varınca, orada ne olup olmadığını araştırmak için, önce **Hz. Ebu Bekir** içeri girdi. Hz. Peygamber (s.a.s.) de, ona, *"Sana ne oluyor?"* deyince, **Hz. Ebu Bekir:** "Anam babam sana feda olsun (yâ Resulullah), mağaralar, yırtıcı hayvanların ve haşeratın sığınağıdır. Eğer burada birşey varsa, o, senin değil, benim başıma gelsin" dedi. Mağarada bir delik vardı. **Hz. Ebu Bekir** (r.a.) oradan Hz. Peygambere zarar verecek birşey çıkmasın diye, topuğunu onun üzerine koydu. Müşrikler onların izlerini sürüp mağaraya yaklaştıklarında, **Hz. Ebu Bekir** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s.) için endişeye kapılarak ağladı. İşte o zaman *"Tasalanma, Allah bizimledir"*(61) dedi. **Hz. Ebu Bekir:** "Gerçekten Allah bizimle mi?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s.), *"Evet"* dedi. Bunun üzerine, **Hz. Ebu Bekir** (r.a.), yanağındaki göz yaşlarını silmeye başladı. **Hasan el-Basri**'den rivayet edildiğine göre, o, **Hz. Ebu Bekir** (r.a.)'in mağaradaki ağlayışını hatırlayınca ağlıyor, onun gözyaşlarını silişini hatırlayınca da, kendisi de göz yaşlarını siliyordu. Yine rivayet edildiğine göre, müşrikler mağaranın üstünde belirince **Hz. Ebu Bekir** (r.a), Allah'ın Resûlü için tir tir titreyerek: "Eğer bugün senin başına birşey gelirse, Allah'ın dini yok olur" dedi. Bunun üzerine Resûlullah *"Sen, üçüncüleri Allah olan iki kişi hakkında ne düşünürsün? (ne tasalanıyorsun?)"* buyurdu.

Rivayet edilmiştir ki, Hz. Peygamber (s.a.s.) mağaraya girince, **Hz. Ebu Bekir** bir tutam ot alarak mağaranın önüne koydu. Allah iki güvercin gönderdi ve o iki güvercin, mağaranın girişinde o otların üzerine yumurtladılar. Bir örümcek de, mağaranın kapısına ağını dokudu. Hz. Peygamber (s.a.s.), *"Allah'ım! Sen onların gözlerini kör et"* diye dua etti. O kâfirler mağaranın etrafında dönüp dolaştılar ama hiç kimseyi göremediler.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayet Hz. Ebu Bekr'in Faziletine Delildir

Bu ayet, birkaç bakımdan **Hz. Ebu Bekir** (r.a.)'in faziletine delalet eder:

1) Hz. Peygamber (s.a.s.), kâfirlerin kendisini öldürecekleri endişesine kapıldığı için, mağaraya gitmek istediğinde, **Hz. Ebu Bekir**'in bâtınında gerçek, sadık ve sıddık mü'minlerden olduğu hususunda emîn olmasaydı, onu bu yolda kendisine arkadaş yapmazdı. Çünkü eğer **Hz. Ebu Bekir**'in bâtını zâhirine uymaması mümkün görülecek olsa, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, onun düşmanlarına işarette bulunmasından veya bizzat onun kendisini öldürmesinden çekinmesi gerekirdi. Şu halde Hz. Peygamber (s.a.s.), onu kendisine bu yolculukta arkadaş seçtiğine göre bu, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, **Hz. Ebu Bekir**'in bâtınının zâhirine uygun olduğuna kesinkes inandığını gösterir.

---

(61) **Buhârî**, Menâkıb, 25 (4/169); **Müslim**, Zühd, 75 (4/2310).

2) Hicret, Allah'ın izni ve emriyle olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, hizmetinde bulunan (emrine âmâde) pek çok ihlaslı kimseler vardı ve onlar, nesebçe Hz. Peygambere **Hz. Ebu Bekir** (r.a.)'den daha yakın idiler. Şayet Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, o çetin ve korkunç hadisede (yolculukta), **Hz. Ebu Bekir**'i arkadaş edinmesini emretmemiş olsaydı, o zaman zâhirî duruma göre, böyle bir arkadaşlığın **Hz. Ebu Bekir**'e has kılınmaması gerekirdi. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın, böylesi bir şerefi **Hz. Ebu Bekir**'e vermesi, onun dindeki makamının çok büyük ve yüce olduğuna delâlet eder.

3) **Hz. Ebu Bekir** (r.a) dışındaki herkes, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den ayrı olarak hicret ettiler. Fakat o, başkaları gibi, Hz. Peygamberden önce bunu yapmadı, aksine beraberinde hiç kimsenin kalmadığı o şiddetli korku esnasında (yolculukta) dahi, Hz. Peygamberle arkadaşlığa, ona hizmete ve ondan ayrılmamaya devam ve sebât etti. İşte bu da büyük bir fazileti gerektirir.

4) Allah Teâlâ, **Hz. Ebu Bekir** için, *"İki kişiden ikincisi"* buyurdu. Binâenaleyh o, mağarada iken, **Hz. Muhammed** (s.a.s.)'in ikincisi kılındı. Alimler, **Hz. Ebu Bekir** (r.a.)'in, pek çok dinî makam ve mevkilerde, Hz. Muhammed'den sonra ikinci olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.), insanlara peygamber olarak gönderilip ve ilk defa İslam'ı **Hz. Ebu Bekir**'e teklif edince, **Hz. Ebu Bekir** hemen iman etti. Sonra **Ebu Bekir** (r.a.) gitti ve İslamiyet'i, (daha sonra) sahabenin büyüklerinden olan, **Hz. Talha, Hz. Zübeyir, Hz. Osman** ve benzeri kimselere tebliğ etti. Bunların hepsi de, **Hz. Ebu Bekir** (r.a.) vasıtasıyla imâna erdiler. **Hz. Ebu Bekir** (r.a.) kısa bir zaman sonra, birkaç gün içinde Hz. Peygamber (s.a.s.)'e getirdi. Binaenaleyh o, Allah'a (İslam'a) davette, iki kişiden ikincisi olmuş oldu. Yine o, Hz. Peygamber (s.a.s.) her ne zaman bir savaşta bulunsa, Hz. Peygamberin hizmetinde (yanında) bulunur ve ondan hiç ayrılmazdı. Dolayısıyla **Hz. Ebu Bekir**, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in meclislerinde de, ondan sonra ikinci olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.) hastalanınca, insanlara namazlarında imam olmada onun yerini almış ve böylece de o, iki kişiden ikincisi olmuştu.

Yine **Hz. Ebu Bekir** (r.a.) vefat edince, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yanına defnedildi. Böylece orada da, onun ikincisi oldu.

Hz. Ebu Bekr'in Faziletini Kabul Etmeyen Rafizilere Cevaplar

Bazı ahmak Rafizîler (Şiî) alimlerin bu izahlarını tenkid ederek şöyle demişlerdir: "**Hz. Ebu Bekir**'in Hz. Peygamber'den sonra ikinci olması, *"Herhangi bir üç kişiden fısıltı vâkî olsa, muhakkak O (Allah), onların dördüncüsüdür. Bu (fısıltı), bir beş kişiden vâki olsa, mutlaka O, onların altıncısıdır.."* (Mücâdele, 7) ayetinde bahsedildiği gibi, Hak Teâlâ'nın, her üç kişinin dördüncüsü oluşundan daha önemli olamaz. Sonra

bu (son ayettekl) durum, kâfir olsun, mü'min olsun, herkes için umumidir. Binâenaleyh Allah ile ilgili olan bu mana, insanın üstünlüğüne delalet etmeyeceğine göre, Peygamberle ilgili olan bu mana, insanın üstünlüğüne hiç delâlet etmez."

Buna şu şekilde cevap verilebilir: Bu, son derece zayıf bir zorlamadır. Çünkü bu ayette (Mücadile, 7) bahsedilen, Allah'ın ilmi ve idaresi bakımından onlarla birlikte oluşu ve herkesin kalbinde olana muttali oluşudur. Ama bu (tefsir ettiğimiz) ayette, *"İki kişiden ikincisi"* ifadesi ile, bu sıfat **Hz. Ebu Bekir**'e, bir yücelik sadedinde verilmiştir. Hem biz, yaptığımız geçen üç izah ile, **Hz. Ebu Bekir** (r.a.)'in, bu yolculukta, Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte bulunuşunun, Hz. Peygamberin, onun zâhiri ile bâtınının bir olduğuna kesinkes inanmış olduğu hususunda kat'î bir delil olduğunu ortaya koymuştuk. Böyle olunca, bu iki ayet, birbiriyle nasıl mukayese edilebilir?

5) Bu ayetin, **Hz. Ebu Bekir**'in faziletine delil getirildiği hususlardan birisi de, rivayetlerde yer alan şu noktadır: **Hz. Ebu Bekir** (r.a.) endişe duyunca, Hz. Peygamber (s.a.s.), *"Sen, üçüncüleri Allah olan iki kişi hakkında ne düşünürsün?"* demiştir. Şüphe yok ki, bu, yüce bir makam ve yüksek bir dereceyi gösterir. Bil ki Rafızîler (Şiîler), dinî bir meselede yemin ettikleri zaman, "Altıncısı Cebrâil olan beş kişinin hakkı adına (yemin ederim ki...)" derler ve bununla, "Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, Mübahale gününde (hristiyanları lanetleşmeye davet ettiği gün), **Hz. Alî, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan** ve **Hs. Hüseyin**'i bir örtü altında toplayışını kastederler. İşte o zaman Hz. Cebrâil (s.a.s.) de gelmiş ve altıncıları olarak onlara katılmıştır. Alimler, alim, fazıl babama (r.h.), Rafızilerin böyle dediklerini nakledince, O (Allah ona rahmet etsin): "Sizin onlara karşı, bundan daha kuvvetli bir deliliniz vardır. O da Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şu sözüdür: *"Sen (ey Ebu Bekir), üçüncüleri Allah olan iki kişi hakkında ne düşünürsün?"* Bu sözün, daha ileri ve daha kuvvetli olduğu, kesin olarak bilinir.

6) Allah Teâlâ, **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'i, Hz. Peygamberin arkadaşı olarak göstermiştir. Bu da **Hz. Ebu Bekir**'in faziletinin mükemmelliğine delalet eder. **Hüseyin b. Fudayl el-Becelî** şöyle demektedir: "Kim **Hz. Ebu Bekir**'in, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in arkadaşı olduğunu kabul etmezse kâfir olur. Çünkü Hak Teâlâ'nın, *"Peygamber o zaman arkadaşına... diyordu"* ifadesindeki "arkadaş" ile, **Hz. Ebu Bekr** (r.a.)'in kastedildiği hususunda ümmetin ittifakı vardır. Bu ifade, Cenab-ı Hakk'ın, **Hz. Ebu Bekr**'i, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in arkadaşı olarak tavsif ettiğini gösterir.

Rafızîler bu delile karşı çıkarak şöyle derler: "Allah Teâlâ, *"Arkadaşı ona cevap vererek dedi ki: "Seni bir topraktan... yaratan Allah'ı inkâr mı ediyorsun?"* (Kehf,37) ayetinde, kâfiri mü'minin arkadaşı olarak göstermiştir."

Buna şu şekilde cevap verilir: Her ne kadar burada Cenâb-ı Hak, kâfiri mü'minin arkadaşı olarak nitelemiş ise de, bunun peşisıra o kâfirin hor, hakir ve zelil olduğunu gösteren şu ifadeyi getirmiştir: *"Allah'ı inkar mı ediyorsun?"* Amaç (tefsir ettiğimiz)

ayette Cenab-ı Allah, **Hz. Ebu Bekir**'i, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in arkadaşı olarak gösterdikten sonra, onun yüce, saygıdeğer ve kıymetli olduğunu gösteren şu ifadeyi getirmiştir: "*Tasalanma, hiç şüphe yok ki Allah bizimle beraberdir.*" Binâenaleyh hiçbir ilgisi olmayan, bu mesele ile ilgi kurmanın, **Hz. Ebu Bekr**'e olan aşırı düşmanlık hissinden başka bir sebebi yoktur.

7) Ayetteki "*Tasalanma, hiç şüphe yok ki Allah bizimle beraberdir*" ifadesi de, **Hz. Ebu Bekr**'in faziletine delalet eder. Burada bahsedilen "beraber"liğin, ilahî muhafaza, yardım ve gözetme manasında bir beraberlik olduğunda şüphe yoktur.

Netice olarak diyebiliriz ki **Hz. Muhammed** (s.a.s.), bu beraberlikte, kendisi ile **Hz. Ebu Bekr**'i eş saymıştır. Binâenaleyh o Rafızîler, bu beraberliği yanlış bir manaya hamlettikleri takdirde, Hz. Peygamber (s.a.s.)'i de o manaya sokmaları gerekir. Yok onlar bu beraberliği yüce ve kıymetli bir manaya hamlederlerse, **Hz. Ebu Bekr**'i de o manaya dahil etmeleri gerekir. Bir diğer ifade ile şöyle diyebiliriz: Bu ayet, Allah Teâlâ'nın, **Hz. Ebu Bekir** ile olduğuna delalet eder. Allah'ın, kendisi ile beraber olduğu herkes, muttakilerden ve muhsinlerdendir. Çünkü Cenab-ı Allah, "*Çünkü Allah hiç şüphesiz, muttakilerle ve muhsinlerle beraberdir*" (Nahl, 128) buyurmuştur. Bu ayet, hasr (sadece) manasını ifade eder. Binâenaleyh bu, "Allah başkalarıyla değil, sadece muttaki ve muhsinlerle beraberdir" demektir. Bu da, **Hz. Ebu Bekr**'(r.a.)'in, muttaki ve muhsinlerden olduğuna delalet eder.

8) Ayetteki, "*Hiç şüphe yok ki Allah bizimle beraberdir*" ifadesi, bu beraberlikten dolayı olan şeref hususunda, **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'in, o iki kişiden ikincisi olduğunu gösterir. Bu tıpkı, **Hz. Ebu Bekr**'in, mağaradaki o iki kişiden ikincisi oluşu gibidir. Bu da, hiç şüphesiz son derece şerefli bir makamdır.

9) Ayetteki, "*Tasalanma*" ifadesi, tasalanmayı kesin olarak yasaklamadır. Halbuki nehiyler (yasaklamalar), devamlılığı ve tekrarı gerektirir. Bu da, **Hz. Ebu Bekr**'in, bundan sonra kesinlikle, ne ölümünden önce, ne ölürken, ne de ölümünden sonra mahzun olmayacağını gösterir.

10) Cenâb-ı Hak, "*Allah onun üzerine sekinetini indirdi*" buyurmuştur. Bu ifadedeki, "*onun üzerine*" zamirinin, Hz. Peygamber'e raci olduğunu söyleyenlerin görüşü şu sebeplerden ötürü bâtıldır.

a) Zamirin, kendinden önce zikredilenlerden, en yakın olanı göstermesi gerekir. Bu ayette zikredilenlerden, zamire en yakın olan **Hz. Ebu Bekr**'dir. Zira Allah Teâlâ, bundan önce إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ "*Peygamber o zaman arkadaşına... diyordu*" buyurmuştur. Buna göre kelamın takdiri إِذْ يَقُولُ مُحَمَّدٌ لِصَاحِبِهِ أَبِي بَكْرٍ "Hani **Muhammed,**

arkadaşı **Ebu Bekr'e "Tasalanma..." diyordu"** şeklindedir. Bu takdirde, daha önce bahsedilen zatlardan, عَلَيْهِ (onun üzerine) kelimesine en yakın olan **Hz. Ebu Bekr** olmuş olur. Dolayısıyla bu zamirin ona râci olması (onu göstermiş olması) gerekir.

b) Korku ve tasa, Hz. Peygamber (s.a.s.)'de değil, **Hz. Ebu Bekir**'de idi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.), Allah ona, Kureyş'e karşı yardım edeceğini vaadettiği için, sakin ve emin idi. Binâenaleyh Hz. Peygamber, **Hz. Ebu Bekr**'e *"Tasalanma..."* deyince, o da emin oldu. Bundan dolayı, **Hz. Ebu Bekir**'in korku ve tasasının son bulmasına bir sebep olması için, ayetteki *"sekine"*yi, **Hz. Ebu Bekr**'e vermek, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vermekten daha uygundur. Çünkü Hz. Peygamber zaten önceden de sâkin ve kendinden emin idi.

c) Eğer ayetteki "sekine"nin Hz. Peygamber (s.a.s.)'e indirildiği kastedilmiş olsaydı, o zaman, bundan önce Hz. Peygamber (s.a.s.)'in korkmakta olduğunu söylemek gerekirdi. Halbuki eğer durum böyle olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, **Hz. Ebu Bekr** (r.a)'e:*"Tasalanma, hiç şüphe yok ki Allah bizimle beraberdir"* **demesi** mümkün olmazdı. Çünkü kendisi endişelenen bir kimsenin, başkasının korkusunu giderip teskin etmesi nasıl mümkün olur? Eğer durum o Râfizîlerin (Şiilerin) dediği gibi olsaydı, o zaman ayette, فَأَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ لَاتَحْزَنْ "Allah sekinesini o (peygamberinin) üzerine indirdi, o da arkadaşı **(Ebu Bekr'**e), "tasalanma..." dedi" denilirdi. Halbuki durum hiç de böyle olmayıp, aksine Hz. Peygamber (s.a.s.) arkadaşına "Tasalanma" demiş ve daha sonra ayette, fâ-i takibiyye ile (bunun peşi sıra olduğunu göstererek), فَأَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ *"Allah da onun üzerine sekinetini indirdi"* buyurulunca, biz, bu sekinenin inmesinden önce, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kalbinde zaten bir sükûnet ve emniyetin mevcut olduğunu anlıyoruz. Durum böyle olduğuna göre, o sekinenin **Hz. Ebu Bekr** (r.a)'in kalbine inmiş olması gerekir.

Eğer: *"Allah da onun üzerine sekinetini indirdi"* ifadesi ile, bu sekinenin Hz. Peygamberin kalbine indirildiği murad edilmiştir. Bunun delili, *"Ve (Allah) onu görmediğiniz ordularla te'yid etti"* **ifadesini buna atfetmiş olmasıdır. Bu (yani görünmeyen ordularla te'yid edilme) ise ancak Peygambere uygundur. Matufun matûfun aleyh ile müşterek olması gerekir. Öyleyse ma'tuf Hz. Peygamber (s.a.s.) ile ilgili olduğuna göre, matufun aleyhin de Hz. Peygamber (s.a.s.) ile ilgili olması gerekir" denilirse biz deriz ki: "Bu zayıftır. Çünkü ayetteki** وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا *"Ve (Allah) onu görmediğiniz ordularla te'yid etti "* **ifadesi, Bedir Savaşı**'na bir işaret olup, ayetin başındaki فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ *"Bizzat Allah ona yardım etmişti"* ifadesi üzerine atıftır. Binâenaleyh ayetin takdiri, "Eğer siz ona yardım etmezseniz, (biliniz ki), Allah zaten

Peygambere mağara hâdisesinde yardım etmişti. Çünkü o, arkadaşına (**Ebu Bekr**'e) *"Tasalanma, üzülme, hiç şüphesiz Allah bizimle beraberdir"* demişti. Bunun üzerine Allah, **Ebu Bekr**'e sekinetini indirdi ve o peygamberini Bedir hadisesinde de, sizin görmediğiniz ordularla destekledi" şeklindedir. Bu durumda, o soru düşer.

11) **Hz. Ebu Bekr**'in, Hz. Peygamber'e hicret için binek hayvanı satın almış olduğu, keza oğlu **Abdurrahman** ile kızı **Esmâ**'nın, mağarada onlara yemek getiren kişiler olduğu hususunda herkesin ittifak etmiş olması da, **Hz. Ebu Bekr**'in faziletine delalet eden şeylerdendir. Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s.): لَقَدْ كُنْتُ أَنَا وَصَاحِبِي فِي الْغَارِ بِضْعَةَ عَشَرَ يَوْماً وَلَيْسَ لَنَا طَعَامٌ إِلاَّ التَّمْرَ *"Ben ve arkadaşım, hurmadan başka hiçbir yiyeceğimiz olmaksızın o mağarada on küsür gün kaldık"* buyurmuştur. Alimler şunu anlatmışlardır: Hz. Peygamber (s.a.s.) aç iken, Cebrail (s.a.s.) gelerek, "**Esmâ**, hays (hurma, yağ ve kavrulmuş undan yapılan) yemeği getiriyor" diye haber verdi. Hz. Peygamber (s.a.s.) de sevinerek, bunu **Hz. Ebu Bekr** (r.a)'e haber verdi. Allah, Peygamberine Medine'ye hicret etmesini emredince, o bunu **Hz. Ebu Bekr**'e bildirdi. **Hz. Ebu Bekir** (r.a) de, oğlu **Abdurrahman**'a iki erkek deve, iki palan ve iki elbise almasını ve bunlardan birer adedini Hz. Peygamber (s.a.s.)'e ayırmasını emretti. Hz. Peygamber (s.a.s.) ile **Hz. Ebu Bekir** (r.a), Medine'ye yaklaştıkları zaman, bu haber ensara ulaştı. Onar da hemen onları karşılamaya koştular. **Hz. Ebu Bekir** (r.a) ensârın Hz. Peygamberi tanıyamamaları endişesine kapılarak, onların daha önce görmüş oldukları Peygamberi tanıyabilmeleri için, Resûlullah (s.a.s.)'a, daha önceki elbisesini giydirdi. Ensar, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e yaklaşınca, ona secdeye kapandılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), اُسْجُدُوا لِرَبِّكُمْ وَاَكْرِمُوا اَخاً كُمْ *"Rabbinize secde edin ve kardeşinize ikram edin"*[62] buyurdu. Sonra devesini **Ebu Eyyüb el-Ensârî** (r.a)'nin kapısının önüne çöktürdü. Biz bu rivayetleri, **Ebu Bekr el-Esamm**'ın "**Tefsir**"inden naklettik.

12) Hz. Peygamber (s.a.s.) Medine'ye girerken, yanında **Hz. Ebu Bekr** (r.a) vardı. Ensâr, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yanında **Hz. Ebu Bekir**'den başka birini görmediler. İşte bu durum, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, gerek yolculukta, gerek mukim iken ashabı içinden **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'i kendisi için arkadaş seçtiğine delalet eder. Alimlerimiz buna şu hususu da ekleyerek, şöyle demişlerdir: "Bu yolculuğunda Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yanında,**Hz. Ebu Bekr** (r.a)'den başka hiç kimse olmadığına göre, faraza bu yolculukta Hz. Peygamber (s.a.s.)'in vefat etmiş olduğunu düşünsek, bu takdirde, **Hz. Ebu Bekr** (r.a)'den başka hiç kimse O'nun emrini yerine getiremez, O'nun ümmetine olan vasiyetini ulaştıramaz ve bu yolculuk esnasında Hz. Peygamber'e

(62) **Müsned**, 3/432.

inen vahiyleri, ondan başka hiç kimse haber veremezdi. Bütün bunlar, **Hz. Ebu Bekr** (r.a)'in faziletinin çok yüksek ve derecelerinin çok yüce olduğunu gösterir.

Rafizîlerin İddialarına Cevaplar

Bil ki Râfızîler bu ayet ve bu hâdise ile çok zayıf, tutarsız ve adeta güneşi balçıkla sıvama kabilinden istidlaller yaparak, **Hz. Ebu Bekr** (r.a)'e tân etmişlerdir:

1) Onlar şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s.), **Hz. Ebu Bekr'e**, *"Tasalanma..."* demiştir. Eğer bu tasalanma yerinde ve uygun ise, Peygamber O'nu bundan nasıl nehyedebilir? Yok eğer bu yersiz bir tasa ise, o zaman **Hz. Ebu Bekr'**in, bu tasasından dolayı günah işlemiş olması gerekir."

2) Şöyle denebilir: "Hz. Peygamber (s.a.s.), **Hz. Ebu Bekr'**i Mekke'de bırakması halinde, O'nun kâfirlere kendisinin yerini bildireceğinden ve onlara sırlarını vereceğinden endişe ettiği için, O'nu yol arkadaşı yapmış ve bu şerri giderebilmek için, onu yanına almıştır.".

3) Bu durum her ne kadar **Hz. Ebu Bekr'**in faziletine delalet ediyorsa bile, Hz. Peygamber (s.a.s.), **Hz. Ali'**ye de yatağında yatmasını emretmiştir. Binâenaleyh kâfirlerin Resûlullah'ı öldürmeye azmettikleri bir sırada, böylesi karanlık bir gecede, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yatağında yatmanın, canı ölüme atmak olduğu malumdur. Öyle ise **Hz. Ali** (r.a.)'nin bu işi, **Hz. Ebu Bekr'**in, Peygambere yol arkadaşı oluşundan daha faziletli ve daha yücedir." Rafızîlerin bu hususta ileri sürdükleri iddialı şeylerin hepsi budur.

Râfızîlerin **birinci delillerine** şöyle **cevap** verilebilir: "**Ebu Ali el-Cübbâî,** Rafizîlerin bu şüphesini nakleder ve onlara "Bu durumda onlara, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Mûsâ'ya** *"Korkma, üstün gelecek olan muhakkak sensin sen.."* (Tahâ, 68) **demiş** olmasının, **Hz. Musa'**nın o korkuyu duymakla günahkâr olduğuna delalet etmesi; yine meleklerin **Hz. İbrahim (s.a.s.)'e**, o onlara kızarmış buzağı sunduğu hadisede söyledikleri *"Korkma.."* (Zariyat, 28) **sözlerinde** de, yine **Hz. İbrahim'**in aynı durumda olduğuna; **Hz. Lût'a** yine, *"Korkma ve tasalanma. Çünkü biz seni de, âileni de kurtaracağız"* (Ankebut, 33) demelerinde, **Hz. Lût'**un da böyle (o korkusundan dolayı günah işlemiş) olduğuna delalet etmesi gerekir " der.

Eğer buna karşı Rafızîler, "Bu korkular insan olmadan dolayıdır. Allah Teâlâ bir

eminliğin ve kalb huzurunun olması için, "*Korkma*" (Tahâ, 68) demiştir" derlerse, biz de: "Bu meselede de durum aynıdır" deriz.

İmdi eğer onlar, "Allah Teâla, Hz. Peygamber'e, "*Allah seni insanlardan korur*" (Maide, 67) buyurmamış mıdır? Öyle ise o bu ayeti bildiği halde nasıl korkar?" derlerse, biz de deriz ki: "Bu ayet Medine'de nâzil olmuştur. Bu hadise ise, ayetin inzalinden önce olmuştur. Hem farzet ki, Hz. Peygamber (s.a.s.), öldürülmeyeceğinden emindi; ama dövülmekten, yaralanmaktan ve acı çekmekten emin olamazdı. Şaşıyorum o Râfızîlere! Şimdi biz **Hz. Ebu Bekr**'in korkmadığını söylersek, onlar o zaman da, O'nun, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bir belaya uğramasından dolayı sevindiğini söyleyeceklerdi. **Hz. Ebu Bekir** korkup ağladığı için de, böyle çarpık şeyler ileri sürmüşlerdir. Bu da onların gerçeğin peşinde olmadıklarını ve maksadlarının sadece ve sadece tenkid olduğunu gösterir.

Rafızîlerin **ikinci delillerine** de şu şekilde **cevap** verilir: Onların ileri sürdükleri bu husus, sofistlerin (şüphecilerin) şüphelerinden daha değersizdir. Çünkü **Ebu Bekir** (r.a) eğer böyle bir niyette olsaydı, müşrikler **Sevr Mağarası**'nın kapısına dayandıklarında, onlara seslenir ve "Biz burdayız" derdi. Yine oğlu **Abdurrahman** ve kızı **Esma**, o kâfirlere: "Biz **Muhammed**'in yerini biliyoruz, size gösterebiliriz" derlerdi. Allah'dan, insanı böylesi çarpık düşüncelere sevkeden taassubtan bizi korumasını niyaz ediyoruz.

Rafızîlerin **üçüncü delillerine** de birkaç şekilde **cevap** verilir:

1) Biz, **Hz. Ali** (r.a)'nin, o karanlık gecede, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yatağında yatmasının büyük bir taat olduğunu ve büyük bir makamı gösterdiğini inkâr etmiyoruz. Ama **Hz. Ebu Bekr** (r.a)'in Hz. Peygamber'e yol arkadaşı olduğunu ve böylece her zaman Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunmuş olduğunu, **Hz. Ali**'nin ise böyle olmadığını iddia ediyoruz. Halbuki hizmette daha çok bulunan, bulunmayandan daha üstün haldedir.

2) **Hz. Ali,** sıkıntıya, sadece o gece katlandı. Ama, o geceden sonra müşrikler, **Hz. Muhammed**'in bulunmadığını anlayınca, **Hz. Ali**'nin yakasını bıraktılar ve ona ilişmediler. Ama, **Hz. Ebu Bekir**'e gelince o, mağarada üç gün **Hz. Muhammed** (s.a.s) 'le birlikte bulunmuş olması sebebiyle, en şiddetli sıkıntılar içinde kaldı." Binâenaleyh, **Hz. Ebu Bekr**'in katlandığı sıkıntı daha şiddetli olmuştur.

3) **Hz. Ebu Bekr** (r.a), insanları **Hz. Muhammed**'in dinine teşvik ve onları o dine davet etmek suretiyle, sahabe arasında meşhur olmuştu. Halbuki onlar, **Hz. Ebu Bekr**'in, sahabenin önde gelenlerinden bir topluluğu bu dine davet ettiğini ve onların

da, o dini ancak **Hz. Ebu Bekr**'in daveti sebebiyle kabul ettiklerini, böylece de, imkânları nisbetinde kâfirlere düşman olduklarını ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i canlarıyla ve mallarıyla müdafaa ettiklerini görüp müşahede etmişlerdir. **Hz. Ali** (r.a)'ye gelince, o vakit o henüz küçük idi. Ondan, ne delil, ne hüccet ve ne de kılıç ve kargıyla (o çağda) bir cihad sâdır olmamıştı. **Hz. Ali**'nin kâfirlerle savaşması, Medine'ye geçmelerinden uzun bir süre sonra vaki olmuştur. Binâenaleyh, hicret esnasında, **Hz. Ali**'den böylesi haller zuhur etmemişti. Durum böyle olunca, şüphesiz kafirlerin **Hz. Ebu Bekr**'e olan öfkeleri, **Hz. Ali**'ye olan öfkelerinden daha şiddetli olmuştur. İşte bundan dolayı da onlar o yatakta yatanın **Hz. Ali** olduğunu anlayınca, ona asla ilişmediler ve onu ne dövdüler ne de incittiler. Böylece, **Hz. Muhammed** (s.a.s.)'e hizmet hususunda, **Hz. Ebu Bekir**'in kendi zâtı hakkındaki endişesi, **Hz. Ali** (k.v)'nin endişesinden daha şiddetli idi.. Böylece, bu derece, daha efdal ve daha mükemmel olmuş olur. Bizim bu konuda kısaca arzedeceğimiz hususlar bundan ibarettir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا *"Onu, görmediğiniz ordularla teyid etti"* buyruğuna gelince, bu kelamın takdiri şöyle denilmesidir: "Eğer siz ona yardım etmezseniz..." ona bu yardım, şu iki şekilde olacaktır:

a) Allah Teâla ona, hicret hadisesinde yardım etmiştir. Çünkü, *"(Bilin ki) kâfirler onu iki kişiden biri olarak çıkardıkları zaman, bizzat Allah ona yardım etmişti. Hani o ikisi mağaradaydılar. Peygamber o zaman arkadaşına "Tasalanma, hiç şüphe yok ki Allah bizimle beraberdir" diyordu. Allah da onun üzerine sekinetini indirdi..."* buyurmuştur.

b) Bedir hadisesidir ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onu, görmediğiniz ordularla teyid etti"* buyruğundan kastedilen hususdur. Çünkü Allah Teâlâ, **Bedir Günü** melekleri indirmiş ve onlar vesilesiyle Resûlüne (s.a.s.) yardım etmiştir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onu, görmediğiniz ordularla teyid etti"* ifadesi, O'nun, *"(Bilin ki) kâfirler onu çıkardıkları zaman "* ayetine atıftır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا *"Ve kâfirlerin kelimesini alçalttı. Allah'ın kelimesi ise çok yücedir"* buyurmuştur. Bu ifade, "Allah Teâla **Bedir Günü,** şirkin kelimesini alçak, rezil ve düşük kıldı.. Allah'ın kelimesi ise en yüce olanıdır. Bu kelime de, *"Lâ ilâhe illallâh!"* kelimesidir " manasındadır.

Vahidî şöyle demektedir: "Hak Teâlâ'nın وَكَلِمَةُ اللَّهِ ifadesinin merfû okunması, tercih edilen bir kıraat olup, bu, müste'nef bir cümle olarak, âmmenin kıraatıdır..."

Ferrâ şöyle demektedir: "Nasb ile **kelimete** şeklinde de okunabilir. Ama ben bu kıraat ile okumayı tercih etmiyorum. Çünkü bir kimse bunu mansûb okursa o zaman en güzel olan ifade şekli كَلِمَةَ اللّٰهِ الْعُلْيَا "Allah, kelimetullahı da en yüce kıldı.." biçiminde olurdu.. Baksana sen, أَعْتَقَ أَبُوكَ غُلاَمَهُ "Baban kölesini azâd etti" dersin ama, أَعْتَقَ غُلاَمَهُ أَبُوكَ denilmesi doğru olmaz..."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ *"Allah, azîz ve hakîmdir"* buyurmuştur. Yani, "Allah, kâhirdir, galibdir; O, sadece doğru olanı yapar.." demektir.

★ ★
★

Allah Yolunda Seferberlik

انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

"Ey mü'minler sizler gerek hafif, gerek ağırlıklı olarak elbirlik savaşa çıkın. Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla cihâd edin. Eğer bilirseniz bu, sizin için çok hayırlıdır"

(Tevbe, 41).

Bil ki Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'le birlikte savaşa çıkmayanları tehdit edip anlattığımız biçimde darb-ı mesel getirince, bunun peşinden bu kesin emrini getirerek, انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا *"Ey mü'minler sizler gerek hafif, gerek ağırlıklı olarak elbirlik savaşa çıkın"* buyurmuştur. Yani, "Siz, ister cihad size ağır gelecek bir durumda, isterse hafif gelecek bir durumda, savaşa çıkınız " demektir. Bu vasıfların manaları pekçok hüküm getirmektedir. Müfessirler ayette geçen خِفَافًا وَثِقَالًا ifadelerine şu manaları vermişlerdir:

Hifaf ve Sikal Kelimelerinin Şerhi

1) Ona arzu ve iştiyakınızdan dolayı, ona olan nefretiniz hafif olarak; o size zor geldiği için de, ona karşı duyduğunuz nefret ağır olarak.

2) Çoluk çocuğunuz az olduğu için, hafif olarak; çok olduğu için, ağır olarak.

3) Hafif silahlarla; ağır silahlarla.
4) Binitli olarak; yaya olarak.
5) Gençler olarak; ihtiyarlar olarak.
6) Zayıf olarak; şişman olarak.

7) Sıhhatli olarak; hasta olarak. Bu hususta sahih olan, bütün bu bahsedilenlerin hepsinin bu ifadenin muhtevasına dahil olmasıdır. Çünkü, zikredilen vasıf, bütün bu cüz'iyyatın içine dahil olduğu umumî bir vasıftır.

İmdi şayet, "Siz, bu emrin, bütün insanları, hatta hastaları ve acizleri de içine aldığını mı söylüyorsunuz?" denilirse biz deriz ki:

Bu ifadenin zahiri bunu gerektirir. **İbn Ümmi Mektûm**'un, Hz. Peygamber (s.a.s)'e: "Benim de savaşa çıkmam gerekir mi?" dediğinde, Hz. Peygamber'in de: *"Sen ya hafifsin, ya da ağır, "sakîl"sin..."* dediği, bunun üzerine **İbn Ümmî Mektûm**'un, ailesine dönerek silahını kuşandığı ve Hz. Peygamber'in önünde beklediği; bunun üzerine de Cenâb-ı Hakk'ın: *"Âmâya göre bir hareç, darlık ve günah yok"* (Nûr, 61) ayetinin nazil olduğu rivayet edilmiştir.

Mücâhid şöyle demektedir: "**Ebû Eyyûb el-Ensarî,** Hz. Peygamber (s.a.s.)'le birlikte **Bedir**'de bulundu ve müslümanların savaşlarının hiçbirinden geri kalmadı. Zira o, şöyle derdi: "Allah, *"Sizler gerek hafif, gerek ağırlıklı olarak elbirlik savaşa çıkın"* buyurmuştur... Binâenaleyh ben kendimi, ya hafif ya da ağır, "sakîl" olarak hissediyorum."

Safvân İbn Amr'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben, Hımıs valisi idim. Derken, Şamlılardan bir ihtiyarın, savaşmak maksadıyla, binitine baktığını gördüm.. Ben, "Amca, sen Allah katında mazursun.." dediğimde, o bakışını kaldırarak, "Yeğenim! Allah bize, ister hafif isterse sakîl, ağır olsun, savaşa çıkmamızı emretmiştir. İyi bil ki, Allah sevdiği kimseleri imtihan eder, dedi."

Zührî'den de şu rivayet edilmiştir: "**Said İbn'l-Müseyyeb,** bir gözü görmediği halde savaşa çıkmıştı. Ona: "Sen, hastasın; senin sıkıntın var " denilince o: "Allah, hafif olanın da, ağır olanın da savaşa çıkmasını emretmiştir. Şayet ben savaşamıyorsam, hiç olmazsa kalabalığı artırırım ve eşyaları korurum" dedi.

Yine **Mikdâd İbn Esved**'e, savaşa katılmayı istediği bir sırada: "Sen mazûrsun..." denildiğinde, o: "Allah bize, Berâe suresinde, *"Sizler, gerek hafif, gerek ağır olarak elbirlik savaşa çıkın"* buyurdu" dedi.

Bil ki, bahsettiğimiz bu görüşün sahipleri, "bu ayetin, Hak Teâlâ'nın, *"Âmâya bir hareç yoktur(...)* (Nûr, 61) ayetiyle mensûh olduğunu söylerken, **Atâ el-Horasanî,** bu ayetin Cenâb-ı Hakk'ın, *"Mü'minlerin hepsinin topyekûn savaşa çıkmaları doğru değildir(...)"* (Tevbe, 122) ayetiyle mensûh olduğunu söylemiştir.

Bir kimse şöyle diyebilir: "Alimler, bu ayetin **Tebük Savaşı** hakkında nazil olduğu ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in geride, bazı kadın ve erkekleri bıraktığı hususunda ittifak etmişlerdir. Bu durum, cihâdın, farz-ı ayn değil, farz-ı kifayeden olduğuna delalet eder. Öyleyse Hz. Peygamber'in savaşa katılmasını emrettiği herkesin, ister hafif isterse ağır olarak savaşa katılması gerekir. Ama, Hz. Peygamber'in orada kalmalarını emrettiği kimselerin de,'orada kalmaları ve savaşa iştirak etmemeleri gerekir. Böyle olması halinde, ayetin mensûh olduğunu söylemeye gerek kalmaz.

Malla-Canla Cihâd

Daha sonra Cenab-ı Hakk, وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ *"Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla cihâd edin "* buyurmuştur. Bu buyrukla ilgili iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bu cihâdın ancak malı ve canı olan kimselere farz olduğuna delâlet eder. Öyleyse bu, cihâda müsait bir canı, bedeni, nefsi bulunmayan ile, savaş araç-gereçlerini elde edecek malı ve kudreti olmayan kimselere, cihâd etmenin farz olmadığına delâlet eder.

İkinci görüş: Cihâdın, tek başına kaldığı ve gücü de yettiği zaman, can ile yapılması vâcib olur. Bedenen cihâd edilemediğinde, mal ile cihâd etmek farz olur. Binâenaleyh, bu görüşe göre, bedenen cihâd yapmaktan aciz olan kimsenin, yanında bulunan mal ile, kendi yerine bir kimseyi göndermesi gerekir. Böylece de bu kimse, kendisi şahsen savaşamadığı için, malıyla mücahid olmuş olur. Alimlerin pek çoğu bu görüşü benimsemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ *"Eğer bilirseniz bu, sizin için çok hayırlıdır "* buyurmuştur.

Buna göre eğer, "Savaşa katılmama, oturup kalmada herhangi bir hayır bulunmazken, nasıl "Cihâd, savaşa katılmamaktan daha hayırlıdır" denilmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:

Birinci şekil: Hayr kelimesi iki manada kullanılır:

a) "Bu, şundan daha hayırlıdır.." manasında;

b) "Bu, haddizatında hayırdır" anlamında. Cenâb-ı Hakk'ın, إِنِّي لِمَا أَنزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ *"Rabbim, gerçekten ben, bana indireceğin hayra muhtacım"*(Kasas, 24); ve وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ *"Gerçekten o insan, mal sevgisine çok düşkündür."*(Adiyât, 8) ayetlerinde böyledir. Nitekim Arapçada اَلرَّشِيدُ خَيْرٌ مِنَ اللّٰهِ "Serid Allah'dan bir hayırdır. Allah'tandır, yani Allah tarafından meydana gelmiş manasındadır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ buyruğu ile bu ikinci mana kastedilmiştir. Bu izaha göre, bu soru sakıt olmuş, düşmüş olur.

İkinci şekil: Biz bundan muradın, "daha hayırlı olmak" manası olduğunu kabul etsek bile; ancak ne var ki kelamın takdiri, "Cihâd ile elde edilen ahiret nimetleri, ona katılmayanların elde etmiş olduğu rahatlık, huzur ve bunlardan yararlanmak kabilinden elde etmiş oldukları nimetlerden daha hayırlıdır" şeklinde olur. İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, "*Eğer bilirseniz* " buyurmuştur. Zira, cihâddan dolayı ahirette elde edilecek olan hayırlar, ancak teemmül yoluyla elde edilebilir. Bunu ancak, Kıyametin hak olduğunu, mükâfaat ve cezanın gerçek olduğunu delil ile bilen mü'min anlayabilir.

* *
*

Tebük Gazasına Gitmeyenler

لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَّاتَّبَعُوكَ وَلَٰكِن بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ ۚ وَسَيَحْلِفُونَ
بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنفُسَهُمْ ۖ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٤٢﴾

"Eğer çağırıldıkları savaş, yakın ve dünyevî bir menfaat, orta bir sefer olsaydı elbette senin arkana düşerledi. Fakat meşakkatle katedilecek olan mesafe onlara uzak geldi. (Bununla beraber onlar, sen, "Tebük"ten dönünce): "Eğer gücümüz yetseydi, elbette biz de sizinle beraber çıkardık" diye Allah'a yemin edeceklerdir. Bunlar bu suretle kendilerini helâke sürüklerler. Allah biliyor ki onlar kesinlikle yalancıdırlar"

(Tevbe, 42).

Bil ki Allah Teâla, ashâbı, Allah yolunda cihâd etmeye iyice teşvik edip, *"Ey iman edenler, ne oldunuz ki size: "Allah yolunda elbirlik gazaya çıkın" denildiği zaman yere çakılıp ağırlaştınız..?"* (Tevbe, 38) ayetini gönderince, onların ağır davranıp, adeta çakılıp kalmalarını beyana tekrar başlamış; geçmiş olan bunca tehdide ve cihada teşvike rağmen, bazı kimselerin **Tebük** savaşına katılmadıklarını beyan etmiş ve لَوْ كَانَ عَرَضاً قَرِيباً وَسَفَراً قَاصِداً لَاتَّبَعُوكَ *"Eğer çağırıldıkları savaş yakın ve dünyevî bir menfaat, orta bir sefer olsaydı, elbette senin arkana düşerlerdi"* buyurmuştur.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Araz kelimesi, sana sunulan dünya menfaatleri anlamına gelir. Nitekim Arapça'da, "Dünya, kendisinden iyinin ve kötünün yemiş olduğu hazır bir metâdır, arazdır" denilir. **Zeccâc** şöyle demektedir: "Ayette, takdiri şöyle olan bir hazif bulunmaktadır: "Şayet kendisine davet olundukları şey orta bir sefer olsaydı..." Böylece, önce geçmiş olan ifade kendisine delâlet ettiği için, **kâne** fiilinin ismi hazfedilmiştir.. **Zeccâc**, Hak Teâlâ'nın سَفَراً قَاصِداً ifadesine, "kolay ve yakın bir yolculuk" manasını vermiştir. Bu, darb-ı mesele "kâsıd" denmiştir. Çünkü ifrat ile tefrit arasında orta yerde olan şeye "muktesid" denir. Nitekim Cenâb-ı Hak فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ *"Onlardan kimi nefsine zulmedendir, kimi de mutedildir"* (Fâtır, 32) buyurmuştur. İşin doğrusu, çokluk ile azlık arasında orta, mûtedil olan şeye herşey yönelir, böylece de kâsıd (yönelen) diye adlandırılır. Bu "kâsıd" kelimesi **zû kasd** (mutedil olan) manasınadır ve tıpkı Arapların sütçü, hurmacı, ticaretçi manasında kullandıkları **lâbin,tâmir** ve **râbih** kelimeleri gibidir.

Cenâb-ı Hak, وَلَكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ *"Fakat meşakkatle katedilecek mesafe onlara uzak geldi"* buyurmuştur. **Leys** şöyle demiştir: "**Şukka** kişinin uzak bir yere olan uzun yolculuğudur. Nitekim Arapça'da, "uzun bir yolculuk" manasında, **şukkatun şâkketun** denilir. Buna göre ayetin manası, "Onlara o uzak yolculuk, uzun geldi" şeklinde olur. Uzun yolculuğa böyle denilmesinin sebebi, o yolu katetmenin insanlara meşakkatli gelmesidir."

Keşşâf sahibi (Zemahşerî), İsâ b. Ömer'in bunu, بَعِدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ şeklinde okuduğunu nakletmiştir.

İKİNCİ MESELE

Bu ayet, **Tebük Seferi**'ne katılmayan münafıklar hakkında nâzil olmuştur. Buna göre mana, "Eğer menfaatler yakın ve yolculuk kısa olsaydı, onlar o menfaatleri elde etme ümidi ile, seninle birlikte gelirlerdi. Ama yol uzun olunca, Bizans'a karşı savaşmayı

gözlerinde büyüttükleri için, adeta ganimet elde edemeyecekleri tarzında ümitsizliğe düştüler ve bundan dolayı savaşa katılmadılar.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, cihaddan döndüğü zaman Peygamberin onları, وَسَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ *"Eğer gücümüz yetseydi muhakkak biz de sizinle beraber çıkardık" diye Allah'a yemin eder"* bulduğunu haber vermiştir. Onlar bu yemini, ya savaşa katılmadıkları için azarlandıkları zaman, yahut da doğrudan doğruya savaşa katılmayışlarına özür beyan etmek için yapmışlardır. Cenâb-ı Hak daha sonra da, onların bu yalanları ve nifakları ile kendilerini helak etmiş olduklarını beyan buyurmuştur.Bu, yalan yere yemin etmenin helâki gerektirdiğine delalet eder. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s.) اَلْيَمِيْنُ الْغَمُوْسُ تَدَعُ الدِّيَارَ بَلاَقِعَ *"Yemin-i Gamûs (bile bile yapılan yalan yere yemin), beldeleri ıssız bırakır"* (63) buyurmuştur.

Allah Teâla daha sonra, وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُوْنَ yani, *"Allah onların, "Biz, savaş için çıkmaya muktedir değildik" şeklindeki sözlerinde yalancı olduklarını biliyor. Çünkü onlar savaşa çıkabilecek güçte idiler"* buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayet, *"Gerek hafif, gerek ağırlıklı olarak elbirlik savaşa çıkın"* (Tevbe, 41) buyruğunun, sadece savaşa gidebilecek kimseleri kapsadığına delâlet eder. Çünkü savaşa çıkmaya muktedir olamama, savaşa katılmama hususunda bir mazeret sayılır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ebu Ali el-Cübbâî, bu ayeti, "istita'a ma'al-fiil" (insan bir fiili yaparken, ona muktedir kılınır) görüşünün yanlış olduğuna delil getirerek şöyle demiştir: "Eğer istita'a ma'al-fiil olsaydı, o zaman savaşa çıkanlar, savaşmaya muktedir olamazlardı. Şayet durum da böyle olsaydı, o zaman onlar, "Biz buna muktedir değiliz" demekle doğru söylemiş olurlardı. Allah, onları, bu sözlerinde yalanladığına göre, anlıyoruz ki istita'a kable'l-fiildir (yani insanın gücü fiilleri yapmazdan önce kendisinde mevcuttur)." **Ka'bî** de aynı şekilde ayeti delil getirerek, kendi kendine, "Bununla, "Onlar için bir azık ve binek yoktu" manası kastedilmiş olamaz. Onlar bu sözle, bizzat kudretin kendisini kasdetmemişlerdir" der ve şöyle cevap verir: "Bir bineği olmayan kimse, eğer savaşa katılmamada mazur sayılırsa, savaşa muktedir olamayan haydi haydi mazur sayılır. Hem sonra, "istita'a" ile mal varlığı değil, bedenî güç anlaşılır. Şayet bu kelime ile malî güç murad edilmiş ise, bu ancak, kişinin bedenen yaptığı şeylere yardımcı olmasından dolayı murad edilmiştir. Binâenaleyh herhangi bir mecburiyet yok iken kelimenin hakiki manasının bırakılıp mecazî manasının alınmasının bir anlamı yoktur."

(63) Beyhakî, Sünen, 10/35-36; Tergîb, 2/622.

Alimlerimiz buna şu şekilde cevap vermişlerdir: **Mutezile,** bir fiili yapabilecek kudretin, ancak fiilin yapılmasından biraz önce bulunabileceğini kabul etmişlerdir. Fakat o fiilden çok önce kudretin mevcut olması imkansızdır. Çünkü bir yerde oturan insan, aynı anda, uzak başka bir yerde, diğer bir işi de yapmaya kâdir olamaz. Aksine o ancak oturduğu yere bitişik bir yerde bir iş yapabilir. Binâenaleyh **Mutezile'ce** kudretin fiilin yapılmasından biraz önce bulunduğu kabul edildiğine göre, Hz. Peygamber'den ayrılan (savaşa gitmemiş olan) o kimseler, **Mu'tezile'nin** düstûruna göre de, savaşa kâdir olamamışlardır. Binâenaleyh **Mutezile'nin,** bu ayetten biz (ehl-i sünnetin) aleyhine olarak yaptıkları istidlal, kendilerinin de aleyhinedir. Bu durumda da hem onlara hem bize düşen, bu ayette geçen "istita'a" (güç yetme)yi "bineği ve azığı olma" manasına hamletmektir. Bu durumda, **Mûtezile'nin** istidlali düşer.

BEŞİNCİ MESELE

Alimler şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s.), onların ileride yemin (ile mazeret beyan) edeceklerini haber vermiştir. İşte bu, istikbal ile ilgili gaybtan bir haber veriştir. İş, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in haber verdiği gibi tahakkuk edince, bu bir gaybtan haber verme olur ve böylece de bir mûcize olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

* *
*

Hz. Peygamberin Müsaade Ettikleri

عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكَ ٱلَّذِينَ صَدَقُوا۟ وَتَعْلَمَ ٱلْكَـٰذِبِينَ ﴿٤٣﴾

"Hay Allah affedesice, sâdık olanlar sana besbelli olup yalancıları bilmeden neden onlara izin verdin?

(Tevbe, 43)

Bil ki Allah Teâlâ, *"Eğer çağırıldıkları şey yakın ve dünyevî bir menfaat, orta (kısa) bir yolculuk olsaydı, elbette senin arkana düşerlerdi"* (Tevbe, 42) ifadesi ile, bazı kimselerin o savaştan geri kaldıklarını bildirmiştir. O ayette, onların bu katılmayışlarının Hz. Peygamber (s.a.s.)'in izni ile olup olmadığı belirtilmemiştir. Hak Teâla o ayetin peşisıra, *"Hay Allah affedesice... neden onlara izin verdin?.."* buyurunca, onların içinde, Hz. Peygamber'in müsaadesi ile savaşa katılmayanların bulunduğu anlaşılır.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Hz. Peygamberden Günah Sâdır Olur mu?

Bazı kimseler, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den günah sâdır olabileceğine bu ayet ile şu iki bakımdan istidlal etmişledir: 1) Allah Teâla, *"Hay Allah affedesice"* buyurmuştur. Af, daha önce bir günahın yapılmış olduğunu gösterir.

2) Allah Teâla, *"Neden onlara izin verdin?"* buyurmuştur. Bu, inkârî bir istifhamdır. Binâenaleyh bu, bu izin verişin bir masiyet ve günah olduğuna delalet eder. **Katâde** ve **Amr İbn Meymun** şöyle demektedir: "İki şeyi, Hz. Peygamber, onlar hakkında herhangi şekilde emrolunmadığı halde yapmıştır:

a) Münafıklara izin vermesi.

b) Esirlerden fidye alması. İşte bunun üzerine Allah, işte sizin de duyup dinlediğiniz gibi, Resûlüne itabta bulunmuştur. "

Birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: Biz, Allah'ın, *"Hay Allah affedesice..."* ayetinin bir günahın işlendiğini ifade ettiğini kabul etmiyoruz. Bu hususta şöyle denilmesi niçin caiz olmasın? "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber'i iyice ta'zim edip yücelttiğine delâlet eder. Bu tıpkı, bir adamın, kendisi nezdinde çok kıymetli olan birisine, "Hay Allah affedesice, benim şu işimi nasıl yaptın? Allah senden razı olsun; benim bu sözüme karşılık senin cevabın nedir? Allah sana afiyet versin, sen benim kadrimi bilemedin!" demesi gibidir. Binâenaleyh, bu kimsenin bu sözünden maksadı, o kimseyi iyice tebcil etmekten başka bir şey değildir. **Ali İbn el-Cehm,** sürgün edilmesi emrolunduğunda, **Mütevekkil**'e hitaben şöyle demiştir:

عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ أَلاَ حُرْمَةٌ تَعُودُ بِعَفْوِكَ اَنْ اَبْعَدَا اَلَمْ تَرَ عَبْداً عَدَا طَوْرَهُ وَمَوْلًى عَفَا وَرَشِيداً هَدٰى اَقْلِنِى أَقَالَكَ مَنْ لَمْ يَزَالْ يَقِيكَ وَيَصْرِفُ عَنْكَ الرَّدٰى

"Hay Allah affedesice, benim uzaklaştırılmamı bağışlamana müncer bir büyüklük göstermeli değil miydin? Sen hiç, haddini aşan bir köle (yani, ben); affeden bir efendi ve doğruyu bulmuş aklı başında birini, yani sen, görmedin mi ne dersin? Beni azâd et ki, seni daima koruyup kötülükleri senden men eden (Allah) da, seni azâd etsin!."

İkincisine de şu şekilde cevap veririz: Cenâb-ı Hakk'ın, لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ *"Neden onlara izin verdin?"* buyruğu ile istifhâm-ı inkârî manasının murad edilmiş olması doğru değildir. Zira diyoruz ki: Peygamberden, bu hadisede, ya bir günah sudûr etmiştir veya sudûr etmemiştir. Binâenaleyh, şayet biz, o peygamberden herhangi bir günahın sudûr etmediğini söylersek, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesinin bir istifham-ı inkarî olması imkânsız olur. Yok eğer, o peygamberden bir günahın sudûr

ettiğini söylersek, bu durumda Cenâb-ı Hakk'ın, عفا الله عنك hitabı, onun affedildiğine delalet eder. Affın tahakkuk etmesinden sonra da, o peygambere bir yadırgamanın yönelmesi muhâl olur. Binâenaleyh, bütün bu takdirlere göre, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Neden onlara izin verdin?"* hitabının Hz. Peygamber'in günahkâr olduğuna delalet ettiğinin söylenilmesinin imkânsız olduğu kesinleşir. İşte bu, kesin ve yeterli bir cevaptır.

İşte bu durumda da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Neden onlara izin verdin?"* ifadesi, daha evlâ ve daha mükemmel olanın yapılmaması manasına hamledilir. Özellikle bu vaka, harbler ve dünyevî maslahatlarla ilgili şeyler cinsinden olunca.

İKİNCİ MESELE
Hz. Peygamberin İçtihad Etmesi

Bazı alimler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bazı hadiseler hakkında, içtihadın muktezasına göre hükmetmiş olduğunu söyleyip, buna *"İşte ey akıl ve basiret sahipleri, siz bundan ibret alın"* (Haşr, 2) ayetinin, akıl ve basiret sahiplerinin kıyas yapmaları ve içtihadda bulunmaları hususunda bir emir olduğu şeklinde istidlâlde bulunmuşlardır. Bu kimseler, sözlerine şu şekilde devam etmişlerdir: "Hz. Peygamber akıl ve basiret sahiplerinin efendisidir. Binâenaleyh O, bu emrin hükmüne dahildir. "

Sonra da bu hususu, bu ayetle te'kid ederek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, bu izin hususunda,Peygamber'e ya müsaade etmiştir yahud da O'nu, böyle bir izin vermekten men etmiştir. Veyahut da, bu hususta ne izin vermiş, ne de O'nu izinden men etmiştir.

Birinci ihtimal geçersizdir; aksi halde Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber'e, *"Neden onlara izin verdin?* demesi imkansız olur.

İkincisi de geçersizdir. Çünkü böyle olması halinde o zaman Hz. Peygamber'in, Allah'ın indirdiği hükümden başka bir şeyle hükmettiğinin ve böylece de, *"Kim Allah'ın indirdiği (ahkâm) ile hükmetmezse, onlar zalimlerin ta kendisidir "* (Maide, 44) ve *"kim Allahın indirdiği (ahkâm) ile hükmetmezse onlar fâsıkların ta kendileridir"* (Maide, 47) ayetlerinin hükmüne girmiş olması gerektiğinin söyenmesi icab eder. Halbuki bu, çok net ve açık bir biçimde, bâtıl ve yanlıştır.

Binâenaleyh geriye sadece üçüncü kısım kalmıştır ki, bu da Hz. Peygamber'in ya içtihadına dayanarak, ya da böyle olmaksızın bu hâdisede kendiliğinden izin vermiş olmasıdır. İkinci husus, sırf arzusuna göre vermiş olacağı bir hüküm olduğu için, bâtıldır. Zira, sırf arzusuna uyarak verilen hüküm, Cenâb-ı Hakk'ın *"Sonra, arkalarından öyle kötü bir nesil geldi ki, namazı bıraktılar, şehvetlerine uydular"*

(Meryem, 98) ayetinden dolayı bâtıldır. Binâenaleyh geriye Hz. Peygamber (s.a.s)'in o hâdisede, içtihadına dayanarak hüküm verdiğinin söylenmesi kalır ki bu da, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, içtihadı muktezasınca hükmetmiş olduğuna delalet eder.

Buna göre eğer, "Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, içtihadına göre hüküm vermesinin, daha evla olamayacağına delalet eder. Çünkü, Allah Teâlâ O'nu, böyle bir hüküm vermekten, *"Neden onlara izin verdin?"* hitabıyla men etmiştir " denilirse, biz deriz ki Allah Teâlâ O'nu, böyle bir izin vermekten mutlak anlamda men etmemiştir. Çünkü, Cenâb-ı Hak حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ *"Sadık olanlar sana besbelli olup yalancıları bilinceye kadar"* buyurmuştur. **Hatta** kelimesiyle bir noktaya kadar götürülen hükmün, o noktada sona ermesi gerekir. Bu da, bizim görüşümüzün doğruluğuna delâlet eder.

İmdi şayet onlar, Cenab-ı Hakk'ın **"yetebeyyene** *(besbeslli oluncaya)..."* ifadesinden, vahiy yoluyla besbeslli olmanın kastedilmiş olması niçin caiz olmasın?" derlerse, biz deriz ki:

Sizin söylemiş olduğunuz şey, muhtemeldir. Ancak ne var ki, sizin bu takdirinize göre, Peygamberin mükellefiyeti, (bu hususta) kesinlikle bir hüküm vermemesi; vahiy ininceye ve nass ortaya çıkıncaya kadar sabretmesi gerektiği olmuş olur.. Binâenaleyh, o böyle yapmadığına göre, bu, büyük bir günah olmuş olur. Ama, bizim yapmış olduğumuz takdire göreyse bu, içtihadda yapılan bir hata olmuş olur. Böylece de, Hz. Peygamber'in وَمَنِ اجْتَهَدَ فَأَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ وَاحِدٌ *"Kim içtihad eder de, hataya düşerse O'nun için de bir ecir vardır*[64]*"* hadisinin hükmüne girmiş olur. Binâenaleyh, sözü, bu manaya hamletmek daha evlâdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bu ayet Peygamberin, imamın, idarecinin, kişinin, her topluluğa kendine yakınlaştırma veya uzaklaştırma gibi müstehak olduğu şekilde muamele edebilmesi için, acele davranmaktan kaçınmasının, teenni ile hareket etmesinin, işlerin zahirine göre davranarak yanılmaktan sakınmasının ve iyiden iyiye araştırmasının farz olduğuna delalet eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE Katâde şöyle demiştir: "Sizin de dinlediğiniz gibi, Cenâb-ı Hak, bu ayette, Peygamberine itabta bulunmuş sonra da O'na, Nûr sûresinde ruhsat vererek, *"O halde bazı işleri*

(64) **Buhârî**, İ'tisâm, 21 (8/157);(Benzer hadis), **Müslim**, Akdiye, 15 (3/1342).

İçin senden izin istedikleri zaman, sen de onlardan dilediğin kimseye izin ver" (Nûr, 62) buyurmuştur."

BEŞİNCİ MESELE

Ebu Müslim el-İsfehani şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Neden onlara izin verdin?"* hitabında bu iznin ne hakkında olduğuna dair hiç açıklama bulunmamaktadır. Binâenaleyh, onların bazısının, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den savaşa katılmama hususunda izin istemeleri ve peygamberin de onlara müsaade etmiş olması muhtemel olduğu gibi, bir kısmının da, savaşa iştirak etmek hususunda Peygamber (s.a.s.)'den izin istemiş olmaları; Hz. Peygamberin de onlara, onlar, münafıkların müslümanlar içindeki casusları olduğu, böylece de birtakım fitneler çıkarıp, belâ ve kargaşalıklar peşinde koşacakları için, Peygamber'le birlikte çıkmaları uygun olmadığı halde, onlara müsaade etmiştir. İşte bundan dolayı, onların Peygamber'le çıkmalarında, (müslümanlar lehine) bir maslahat ve fayda bulunmuyordu."

Kadî şöyle demektedir: "Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu ayet, savaşa katılmayanları zemmetmek, katılanları da medhetmek için, **Tebük Savaşı** hakkında nazil olmuştur. Hem, bu ayetten sonra gelen ayetler, oturup savaşa katılmayanları zemm ve onların hallerini beyân etmeye delâlet eder.

★ ★
★

لَا يَسْتَـْٔذِنُكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ أَن يُجَـٰهِدُوا۟ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ
وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِٱلْمُتَّقِينَ ﴿٤٤﴾ إِنَّمَا يَسْتَـْٔذِنُكَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ وَٱرْتَابَتْ
قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِى رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾ وَلَوْ أَرَادُوا۟ ٱلْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا۟ لَهُۥ عُدَّةً وَلَـٰكِن
كَرِهَ ٱللَّهُ ٱنۢبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَقِيلَ ٱقْعُدُوا۟ مَعَ ٱلْقَـٰعِدِينَ ﴿٤٦﴾

"Allah'a ve âhiret gününe iman edenler mallarıyla, canlarıyla cihâd etmeleri hususunda senden izin istemez(ler). Allah takva sahiplerini çok iyi bilendir. Senden ancak, Allah ve âhiret gününe inanmayan, kalbleri şek ve şüpheye düşüp de, o şüpheler içinde şaşırıp bocalayan kimseler izin isterler. Eğer onlar harbe çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat

Allah, onların sefere çıkmalarını istemedi. Kendilerini alıkoydu.. Onlara: "Oturun oturanlarla beraber!" denildi"

(Tevbe, 44-46).

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Müminler Cihad ve Hizmetten İzin İstemezler

İbn Abbas, لَا يَسْتَأْذِنُكَ tabirine: "Senden, Tebük Savaşı'ndan sonra izin istemezler" manasını verirken, diğer alimler şöyle demişlerdir: "Bu, doğru değildir. Zira bu ayetin hem öncesi, hem de sonrası, **Tebük Savaşı**'yla ilgili olarak gelmiştir. Çünkü bu ayetlerin maksadı, mü'minleri münafıklardan ayırdetmektir. Zira müminler, her ne zaman savaşa çıkmakla emrolunurlarsa, duraklamaksızın oraya koşar hiç gecikmezler. Münafıklar ise beklerler, ıssız yerlere çekip giderler ve çeşitli mazeretler beyân ederler. Böyle bir mana, ister mazi, isterse muzari lafzıyla olsun, mevcuttur. Bu ifadelerin maksadı, Allah Teâlâ'nın o vakitte nifak alametini, "izin isteme" olarak belirtmiş olmasıdır. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجَاهِدُوا *"Allah'a ve ahiret gününe iman edenler cihâd etmeleri hususunda senden izin istemezler"* buyurmuştur. Bu ifadede bir hazf bulunup, bunun takdiri, فِي أَنْ يُجَاهِدُوا şeklindedir.. Ancak ne var ki, böyle bir hazf, çok açık ve net olduğu için, güzel ve yerinde olmuştur. Bu hususta iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Bu ayeti, herhangi bir takdirde bulunmaksızın, zâhirî manasına hamletmek. Buna göre mana, "Cihad etmek hususunda senden izin istemek mü'minlerin adeti değildir" şeklinde olur. "Biz, cihad hususunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'den müsaade istemeyiz. Çünkü Rabbimiz defalarca bizi cihada teşvik etmiştir. Hal böyle iken izin istememizin ne mânası olabilir ki!" derlerdi. Hz. Peygamberin, kendilerine savaşa katılmamalarını emretmesi halinde bu onlara zor gelirdi. Baksana, **Hz. Ali** (r.a)'ye, Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'de kalmasını emir buyurunca, bu ona çok zor gelmiş ve Hz. Peygamber, *"Senin, benim katımdaki yerin, Hârun'un Musa katındaki yeri gibidir"* deyinceye kadar razı olmamıştır.

İkinci görüş: Burada, mutlaka, başka bir takdirde bulunmak gerekir. Zira, cihada iştirak hususunda imamdan izin istemeyi terketmek caiz değildir. Cenâb-ı Hak, bu kimseleri izin istemedikleri için zemmetmiştir. Binâenaleyh, mutlaka bir takdirin yapılmasının gerekli olduğu sabit olmuş olur. Buna göre kelamın takdiri, لَا يَسْتَأْذِنُكَ هَؤُلَاءِ فِي أَنْ لَا يُجَاهِدُوا "Bu kimseler, cihada katılmama hususunda senden izin talep etmezler. "

şeklindedir.. Ancak ne var ki, nefiy edâtı olan lâ, burada hazfedilmiştir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَضِلُّوا *"Allah size, şaşırmayasınız diye açıklıyor"* (Nisa, 176) buyruğudur. Böyle bir hazfin bulunduğunu, ayetin öncesinin ve sonrasının, bu kınamanın, ancak oturup kalma hususunda, savaşa katılmama hususunda izin istemeden dolayı olduğuna delâlet etmesi de gösterir. Allah en iyi bilendir..

Münafıklar Cihaddan Kaçmak İsterler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِنَّمَا يَسْتَاْذِنُكَ الَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوْبُهُمْ فَهُمْ فِىْ رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُوْنَ *"Senden ancak, Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, kalbleri şekk ve şüpheye düşüp de, o şüpheler içinde şaşırıp bocalayan kimseler izin isterler..."* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
İmanda Şüphe Olmaz

Cenâb-ı Hakk, bu izin isteyişin, ancak Allah'a ve âhiret gününe iman bulunmadığı zaman olacağını beyan buyurmuştur. Bu imansızlık, bazan bu hususlarda meydana gelen bir şüphe yüzünden olabileceği gibi, bazan da Allah'ı ve ahireti kesinlikle inkâr suretiyle olabileceği için, Allah Teâlâ, bu kimselerin imansızlığının, şekk ve şüpheden dolayı olan bir imansızlık olduğunu bildirmiştir ki, bu da imanda şüphesi bulunanın, Allah'a hiç iman etmemiş sayıldığına delâlet eder.

Burada hatıra şu iki soru gelmektedir:

Soru: Şüpheden Kaçmak Taklide Yol Açmaz mı?

Birinci soru: İlim, istidlâl yoluyla elde edildiği zaman, delil ile ilgili bir şüphe medlûlde de (neticede de) bir şüphenin olmasını gerektirir. Halbuki delilin mukaddimelerinden (öncüllerinden) birinde bir şüphenin bulunması, bütün delilin doğruluğu hususunda bir şüphenin olması için yeterlidir. Bu da mü'min bir kimsenin, getirdiği delilin mukaddimelerinden biri ile ilgili bir müşkili bulunduğu zaman, onun medlûlde de (neticedeki hükümde de) şüphe etmesini gerektirir. Bu da mü'min bir kimsenin, her an kalbine gelebilecek olan bir müşkil ve ukde sebebiyle imandan çıkmasını gerektirir. Bunun ise böyle olmadığı malumdur. Binâenaleyh imanın delile değil, taklide dayanmış olduğu sabit olur. Bu ayet, işte bu bakımdan, imanda asıl olanın "taklid" olduğuna delalet etmiş olur.

Buna şöyle **cevap** verilir: Müslümanın bir delilinin, bir mukaddimesinin doğruluğu hususunda kendisine bir şüphe arız olsa bile, diğer delilleri ona göre tenkidden uzaktır. İşte bu sebebten ötürü onun imanı devam eder.

Soru: İmanda İstisna Meselesi

İkinci soru: Sizin âlimleriniz, "İnşaallah (eğer Allah dilerse), ben mü'minim" demiyorlar mı? Halbuki bu söz, bunu söyleyende bir şüphenin bulunduğunu gösterir.

Cevap: Biz bu meseleyi, Enfal sûresinde أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا (Enfal, 4) ayetinin tefsirinde enine boyuna inceledik.

İKİNCİ MESELE

Kerrâmiye, Allah Teâla bu ayette o kimselerin mü'min olmadıklarını bildirmesine rağmen, "İman, sırf ikrar ve itiraftan ibarettir" demişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
İman ve Şüphenin Yeri Kalbtir

Ayetteki وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ ifadesi, şüphenin mahallinin sadece kalb olduğuna delâlet eder. Şüphenin yeri kalb olduğuna göre, marifetullah ve imanın yeri de kalbtir. Çünkü birbirine zıd olan iki şeyden birinin yerinin, aynı zamanda diğerinin de yeri olması gerekir. İşte bundan dolayı Allah *"Onlar o kimselerdir ki (Allah) imanı kalblerine yazmıştır.."* (Mücâdile, 22) buyurmuştur. Marifet (iman) ve küfrün yeri kalb olunca, gerçekte mükâfaata veya cezaya müstehak olan da kalb olmuş olur. Diğer uzuvlar kalbe tâbidirler.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Şüphenin Kısa Tahlili

Ayetteki فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ ifadesi, "şekk ve şüphe içinde olan kimse, menfî veya müsbet karşılık verme hususunda şaşırır kalır. Bu iki taraftan ve bu iki zıd şeyden birisine karar veremez ve hükmedemez" manasınadır. Bu şöyle izah edilir: İnanç, ya kesindir, ya değildir. Kesin olan eğer vâkıaya uygun değil ise sırf cehâlettir; eğer vâkıaya mutabık olup yakînî bir bilgiden kaynaklanırsa ilimdir. Aksi halde bu, mukallidin inancıdır. Eğer inanç kesin değilse, o zaman bakılır: Eğer iki taraftan birisi daha üstün ise, üstün olan taraf "zann", aşağı olan taraf "vehim"dir. Eğer her iki taraf dengede ise işte bu da şekk ve şüphedir. Bu durumda insan iki taraf arasında bocalayıp durur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَوْ أَرَادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً *"Eğer onlar (harbe) çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı"* buyurmuştur. **Udde** kelimesi, **uddetehu**, ayn harfinin esresi ile, izafetli ve izafetsiz olarak, **iddeten ve iddetehu** şekillerinde de okunmuştur. **İbn Abbas** (r.a), Hak Teâlâ'nın bu kelime ile, (savaşa çıkacak olanın) yiyeceği, içeceği ve binitini kastettiğini söylemiştir. Çünkü **Tebük Savaşı**'na katılanların yolculukları hem uzun olmuş, hem de bir darlik zamanına rastlamıştı. Bu kimselerin böyle bir hazırlık yapmamış olmaları, savaşa katılmaya istekli olmadıklarının delilidir. Diğer alimler ise, bunun, onların boşluk içinde olduklarına ve böyle bir hazırlığı yapabileceklerine bir işaret olduğunu söylemişlerdir.

Allah Teâlâ daha sonra, وَلٰكِنْ كَرِهَ اللّٰهُ انْبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ *"Fakat Allah onların sefere çıkmalarını istemedi de, kendilerini alıkoydu"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **İnbiâs** kelimesi, "bir işe koyulmak, yola çıkmak" manasınadır. Nitekim Arapça'da بَعَثْتُ الْبَعِيرَ فَانْبَعَثَ "Deveyi saldım, o da gitti"; بَعَثْتُهُ لِأَمْرِ كَذَا فَانْبَعَثَ "Falancayı şu işe gönderdim, o da gitti" ve بَعَثَهُ لِأَمْرِ كَذَا "O, onu şöyle bir işe saldı" yani, "O, onu şu işe soktu" denilir. **Sebbeta** (tasbit) kelimesi ise, insanı, niyetlendiği birşeyden alıkoymaktır. Buna göre ayetin manası, "Allah,onların Peygamber (s.a.s) ile savaşa çıkmalarını uygun bulmadı da, onları bu işten alıkoydu" şeklindedir.

Münafıkların Harbe Katılmamalarındaki Faydalar

Eğer, "Onların, Hz. Peygamber (s.a.s) ile çıkmalarının faydalı, yahut zararlı olduğu söylenebilir. Eğer biz bunun zararlı birşey olduğunu söylersek, bu durumda Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'i niçin azarlamıştır. Yok eğer bunun faydalı birşey olduğunu söylersek, Cenâb-ı Hak niçin, onların Hz. Peygamber (s.a.s) ile çıkmalarını kerih gördüğünü belirtmiştir?" denilirse, buna en doğru cevap şu olur: Onların, Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte savaşa çıkmalarında bir fayda yoktu. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın, daha sonra getirdiği, *"Eğer sizinle birlikte onlar da savaşa çıksalardı, sizin için şerr ve fesadı artırmaktan başka birşey yapmazlardı"* (Tevbe, 47) ayetidir.

İzin Konusunda Resulullah'a İtab Etmenin Sebebi

Şu halde geriye şöyle demek kalır: "En doğru ve uygun olanı, onların savaşa çıkmaması olduğuna göre, Cenâb-ı Hak, niçin Resûlünü, onlara izin verdiği için azarlamıştır?" Bu hususta diyoruz ki: "**Ebu Müslim el-İsfahânî**'nin, "Hak Teâlâ'nın, *"Onlara neden izin verdin?"* ifadesinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, savaşa katılmama hususunda onlara izin verdiğini gösteren birşey yoktur. Aksine onların kendisi (s.a.s) ile birlikte savaşa gitmek için izin istemiş olmaları ve bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara izin vermiş olması ihtimali de vardır" demiştir. Buna göre, bu soru sâkıt olur. **Ebu Müslim** şöyle der: "Bu sözümüzün doğruluğunun delili şudur: "Ayet, onların, Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte savaşa çıkmalarının zararlı birşey olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh bu azarlamanın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onlara kendisi ile savaşa çıkmış olmalarına izin vermesinden dolayı olduğuna delâlet eder. Bu husus, başka ayetlerle de desteklenmektedir. Mesela Allah Teâlâ, *"Eğer Allah seni onlardan bir zümrenin yanına döndürür de, onlar başka bir savaşa çıkmaya senden izin isterlerse, de ki: "Bundan sonra benimle birlikte katiyyen çıkamazsınız"*

(Tevbe, 83) ve *"Siz ganimetler almak için gittiğiniz vakit, o geri bırakılanlar diyecekler ki, "Bırakın, biz de arkanıza düşelim." Onlar bununla, Allah'ın sözünü değiştirmeyi isterler. Onlara de ki: "Siz bizim arkamıza asla düşemezsiniz"* (Fetih, 15) buyurmuştur. İşte bu izah, o soruya, **Ebu Müslim**'in izahına göre verilen bir cevaptır.

Soruya ikinci bir şekilde de şöyle cevap verilir: Biz, Hak Teâlâ'nın, *"Onlara neden izin verdin?"* hitabındaki itabın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, o kimselere savaşa katılmama hususunda izin vermiş olmasından ileri geldiğini kabul edelim. Buna göre şöyle deriz: O itâb, onların savaşa katılmamalarının zararlı birşey olmasından ötürü değil, aksine Hz. Peygamber (s.a.s)'in onların katılmayıp oturmalarına izin vermesinin zararlı birşey olmasından ötürüdür. Bunu şöylece birkaç şekilde izah edebiliriz:

1) Hz. Peygamber (s.a.s), iyice araştırmadan ve tam olarak düşünüp taşınmadan, onlara izin vermiş olabilirdi. İşte Cenâb-ı Hak bundan ötürü, *"Sadık olanlar sana besbelli oluncaya ve sen o yalancıları bilinceye kadar (beklemeden), onlara neden izin verdin?"* (Tevbe, 43) buyurmuştur.

2) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onlara savaşa katılmamaları hususunda izin vermediğini farzedelim. Bu durumda onlar, kendiliklerinden (izinsiz olarak) savaşa katılmamış olurlar. Böylece de bu katılmama işi, onların münafıklıklarının bir alâmeti olurdu. Onların münafık oldukları belli olunca da, müslümanlar onlardan uzak durur ve onların sözlerine aldanmazlardı. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara savaşa katılmama hususunda izin vermesi halinde, onların nifakı gizli kalır ve neticede elde edilmesi matlub olan bu faydalar elden kaçmış olurdu.

3) Onlar, Hz. Peygamber'den izin isteyince, Hz. Peygamber onlara kızmış ve zecr ve men üslûbuyla, *"Onlara, "oturun oturanlarla beraber!"* demişti. Nitekim Cenâb-ı Hak bu ayetin sonunda وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ *"Onlara, "oturun oturanlarla beraber!" denildi"* diyerek bu sözü nakletmiştir. Sonra o münafıklar, bu ifadeyi ganimet addederek, "Peygamber bize izin verdi!" dediler. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, *"neden izin verdin onlara?"* (Tevbe, 43) buyurdu. Yani, "Niçin onlara istismar edecekleri bu fırsatı verip bu sözü söyledin?" demektir.

4) "Peygamberlerin içtihad yapması caiz değildir!" diyenler, şöyle demişlerdir: Peygamber, kendi içtihadına göre izin verdi. Halbuki, içtihad yapması caiz değildi. Zira o peygamberler, vahiyle bilgi elde etme imkânına sahip olup, bununla beraber içtihada yönelmeleri, âdeta nass bulunmasına rağmen içtihad yapmaları gibi olur. Binâenaleyh, nasıl nass varken içtihad yapmak caiz değilse, bu da caiz değildir.

İKİNCİ MESELE

Basra Mutezilîleri şöyle demektedirler: "Ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, irade sıfatıyla muttasıf olduğuna delâlet ettiği gibi, "kerâhet-istememe" sıfatıyla da muttasıf olduğuna delâlet eder. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, وَلٰكِنْ كَرِهَ اللّٰهُ انْبِعَاثَهُمْ *"Fakat Allah, onların davranmalarını çirkin gördü, istemedi de"* ifadesidir." Alimlerimiz, bu ayetteki كَرِهَ اللّٰهُ ifadesinin manasının, "Allah, o şeyin yokluğunu, olmamasını murad etti" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

Basra Mutezilîleri yine, şöyle demişlerdir: "Yokluk, müteallak olamaz (yani bir şeyin olmayışına irade taalluk etmez). Bu böyledir, zira "irade", mümkinin iki tarafından (varlık ile yokluk), birini diğerine tercih etmeyi gerektiren bir sıfattan ibarettir. Halbuki "adem", mahza sırf yokluktur. İrâde, müstemir (sürekli) ademin yok olmasına ta'ailuk edemez. Çünkü, hâsıl'ı tahsîl, muhaldir. Keza ademi madum kılmak (yani yoku tekrar yok kılmak) da imkânsızdır. Böylece, "irade"nin yokluğa taalluk etmesi imkânsızdır. Şu halde, ayette geçen "kerâhet", istemenin, "yokluğu irade etmek" olduğunu söylemek imkânsızdır."

Alimlerimiz buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Biz, Allah hakkında kullanılan "kerâhet"i, Cenâb-ı Hakk'ın "o şeyin zıddını murad etmesidir" diye açıklıyoruz.. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak onların, sefere çıkmamalarını, geri kalmalarını murad etmiştir. Öyleyse, Cenâb-ı Hak bu iradesini, "Kendisinin, onların Hz. Peyamberle birlikte savaşa çıkmalarını kerih görmesi " ile beyan etmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimlerimiz, kazâ ve kader meselesinde, فَثَبَّطَهُمْ *"kendilerini alıkoydu..."* ifadesiyle istidlâl etmişlerdir. Yani, "Allah onları tembelleştirdi ve onların davranma, yola çıkma hususundaki arzularını azalttı " demektir. Bu hususta sözün neticesi, ancak bizim hak olan şu şeyi açıklamamızla tam ve mükemmel olur: Bir fiilin meydana gelmesi, ona sevkeden "daî"nin varlığına dayanır. Binâenaleyh bu daî, gevşek ve zayıf olduğu zaman, o kimseden fiilin sâdır olması imkânsız olur. Sonra bu sebebin, kuvvetlilik veya gevşeklik haline dönüşmesi şayet kul tarafından meydana gelmişse, o zaman teselsül gerekir. Eğer bu, Allah tarafından meydana gelmişse, işte o zaman maksad tahakkuk etmiş olur. Çünkü, sebepleri kuvvetlendiren, sadece Allah'dır. Bu takviye ve kuvvetlendirme meydana gelince, fiilin meydana gelmesi gerekir. Bu durumda da, bizim "kaza" ve "kader" meselesi hakkındaki görüşümüz doğru olmuş olur.

Daha sonra, Cenâb-ı Hak bu ayetini, وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ *"Onlara, "oturun oturanlarla beraber!" denildi"* buyurarak sona erdirdi. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu sözün söylenmesinin maksadı, onların kınandıklarına; kadınlara, çocuklara, işleri evde oturmak olan âcizlere katılmış olduklarına dikkat çekmektir. Bunlar, evde oturanlar ve geride kalanlardır. Nitekim, Cenâb-ı Hak bu hususta, *"Onlar oturanlarla beraber olmalarını hoş gördüler"* (Tevbe, 87) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE Alimler, bu sözün *("denildi")*, kimden sudûr ettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Binâenaleyh, bu sözü söyleyenin, vesvese vermek için şeytan olması muhtemel olduğu gibi, savaşa katılmama hususunda birlik sağlamayı istedikleri için, onların bunu biribirlerine söylemiş olmaları da muhtemeldir. Çünkü, bozgunculuk ve fesadı üstlenen herkes, kendisi gibi olanların çoğalmasını arzular. Yine, bu sözü söyleyenin, savaşa katılmama hususunda kendilerine izin verip de Cenâb-ı Hakk'ın, itabına muhatap olan, Hz. Peygamber olması da muhtemeldir. Yine bu sözü söyleyenin, Allah Teâlâ olması da muhtemeldir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bozgunculuk yapacakları için, onların savaşa çıkmalarını istememiştir... Buna göre murad edilen mana, "Siz, ifsadda bulunmayı istediğiniz için, Allah sizin işte bu hususta davranmanızı, yola çıkmanızı kerih görmüş de, geride kalıp oturmanızı emretmiştir " şeklinde olur.

* *
*

İÇİNDEKİLER

A'RÂF, 115-119 ÂYETLERİN TEFSİRİ 5
Hz. Musa'nın Sihirbazları Sihir Yapmaya Davet Etmesinin İzahı 7
Bu Sihrin, Görenleri Dehşete Düşürmesi 8
Âsânın, Sihirbazların Attıklarını Yutması 9-
İfk Kelimesinin Manası 10
Sihirbazların İman Edip Secdeye Kapanması 11
A'RÂF 120-122. ÂYETLERİN TEFSİRİ 11
A'RÂF 123-126. ÂYETLERİN TEFSİRİ 14
A'RÂF 127-128. ÂYETLERİN TEFSİRİ 18
Firavun İsrailoğullarının Erkeklerini Öldürterek Nüfusunu Azaltıyor 21
Dünya Allah'ın Mülküdür, Dilediği Kullarını Oraya Varis Yapar 22
Yahudilerin Nazlanmaları 23
A'RAF 129. ÂYETİN TEFSİRİ 23
A'RAF 130-131. AYETLERİN TEFSİRİ 25
Cahiliyede Zecr, İzafe Uygulanması ve Bâtıllığı 27
A'RÂF 132-133. ÂYETLERİN TEFSİRİ 29
Firavun Beldesine Peşpeşe Gelen Felaketler 30
İnanmayacakları Bilindiğine Göre O Kadar Mucize Göndermenin Hikmeti 33
A'RÂF 134-135. ÂYETLERİN TEFSİRİ 33
Firavun ve Ordusunun Denizde Boğulmaları 35
A'RÂF 136. ÂYETİN TEFSİRİ 35
Horlanan Mü'minlerin Hâkim Kılınmaları 36
A'RÂF 137. ÂYETİN TEFSİRİ 36
İsrailoğullarına Yapılan Vaadin Gerçekleşmesi 37
Firavun İdaresinin Yaptığı Bina ve Bahçelerin İmhası 38
Yahudilerin Putperestliğe Heveslenmeleri 39
A'RÂF 138-139. ÂYETLERİN TEFSİRİ 39
Şirkin Masum Kılıklı Şekli de Küfürdür:.40
Şirk Yolu Çıkmaza Mahkumdur 41
Sipariş Üzere Tanrı Olmaz: Hak Tanrının Vasfı 42
A'RÂF 140. ÂYETİN TEFSİRİ 42
A'RÂF 141. ÂYETİN TEFSİRİ 44
A'RÂF 142. ÂYETİN TEFSİRİ 44
Hz. Musa (a.s.)'nın İlk Otuz Gün ile Son On Günde Ne Yaptığı? 45
Hz. Harun'un Hz. Musa'ya Göre Konumu 46
A'RÂF 143. ÂYETİN TEFSİRİ 47
A'RÂF 144. ÂYETİN TEFSİRİ 60
Tevrat'ın Levhaları Hakkında 61
A'RÂF 145. ÂYETİN TEFSİRİ 61
A'RÂF 146. ÂYETİN TEFSİRİ 64
Mütekebbire Karşı Kibirli Davranma Meselesi 67
A'RÂF 147. ÂYETİN TEFSİRİ 68
A'RÂF 148. ÂYETİN TEFSİRİ 69
A'RÂF 149. ÂYETİN TEFSİRİ 73
A'RÂF 150-151. ÂYETLERİN TEFSİRİ 76
Hz. Musa'nın Hz. Harun'dan Hesap Sorması 79
Buzağıyı Tanrılaştıranların Akibetleri 81
A'RÂF 152-153. ÂYETLERİN TEFSİRİ 81
Öfkesi Yatışınca Hz. Musa'nın Yaptıkları 83
A'RÂF 154. ÂYETİN TEFSİRİ 83
Nüsha Kelimesinin Manası ve Tevrat Nüshası 84

A'RÂF 155. ÂYETİN TEFSİRİ 86
İnsanın Seçme ve İhtiyar Etmesi Hakkında 86
Fısk Yüzünden Umuma Bela Gelip Gelmemesi 91
Allah'ın Merhametinin Özelliği 93
A'RÂF 156. ÂYETİN TEFSİRİ 94
Neblyy-i Ümmi'nin Tevrat ve İncil'de Haber Verilmesi 96
A'RÂF 157. ÂYETİN TEFSİRİ 96
Hz. Peygamber'in Bu Ayetteki Dokuz Sıfatı 97
Üçüncü Vasfı Olan Ummîlik Sıfatı 98
Hz. Muhammed'in Risaleti Evrenseldir 103
A'RÂF 158. ÂYETİN TEFSİRİ 103
Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Risaleti 107
Hz. Peygamber'e Uymanın Farz Oluşu 109
İsrailoğullarından Hak Üzere Olan Cemaat 111
A'RÂF 159. ÂYETİN TEFSİRİ 111
İsrailoğullarının Oniki Kabileye Bölünmesi 112
A'RÂF 160. ÂYETİN TEFSİRİ 112
Hz. Musa'nın Oniki Pınar Fışkırtması 114
A'RÂF 161-162. ÂYETLERİN TEFSİRİ 115
A'RÂF 163. ÂYETİN TEFSİRİ 118
A'RÂF 164-165. ÂYETLERİN TEFSİRİ 121
A'RÂF 166-167. ÂYETLERİN TEFSİRİ 125
Maymuna Dönüştürülen Yahudiler 126
A'RÂF 167. ÂYETİN TEFSİRİ 126
Yahudilere Verilen Zilletin Manası 127
A'RÂF 168. ÂYETİN TEFSİRİ 129
A'RÂF 169-170. ÂYETLERİN TEFSİRİ 130
İyilerden Sonra Kötü Nesil 130
Dünyalık Peşinden Koşmak 131
Allah'a Verdikleri Sözde Durmayanlar 132
Dağın Gölgelik Gibi Üzerlerine Getirilmesi 133
A'RÂF 171. ÂYETİN TEFSİRİ 133
A'RÂF 172-174. ÂYETLERİN TEFSİRİ 135
Allah'ın İnsanlardan Ahid Almış Olması 135
İlmine Güvenen Tip: Belâm 146
A'RÂF 175-176. ÂYETLERİN TEFSİRİ 146
Soluyan Köpeğe Teşbih 150
Kötülükte Darb-ı Mesel Olanlar 152
Allah'ın Sıfatlarının Birbirine Delâlet Etmesi 167
A'RÂF 181. ÂYETİN TEFSİRİ 175
Ayetleri Yalan Sayanların Helaki 174
İstidrac 174
A'RÂF 182-183. ÂYETLERİN TEFSİRİ 175
Kafire Mühlet Verme 175
Resûlullah'da Cinnetten Hiçbir Eser Yoktur 177
A'RÂF 184. ÂYETİN TEFSİRİ 178
A'RÂF 185. ÂYETİN TEFSİRİ 179
Ulvî ve Süflî Kâinat 182
A'RÂF 186. ÂYETİN TEFSİRİ 183
KIYAMET 187

A'RÂF 184. ÂYETİN TEFSİRİ 184
Kıyametin Vakti Allah Katındandır 186
Kıyametin Ağır (Sakil) Sıfatının İzahı 187
A'RÂF 188. ÂYETİN TEFSİRİ 190
A'RÂF 189-190. ÂYETLERİN TEFSİRİ 194
Şirkin Çürütülmesi 201
A'RÂF 191-194. ÂYETLERİN TEFSİRİ 201
A'RÂF 195. ÂYETİN TEFSİRİ 204
Gerçek Hâmi Yalnız Allah'tır 206
A'RÂF 196-198. ÂYETLERİN TEFSİRİ 207
Af ile Emr-i Marufun Gereği 209
A'RÂF 199. ÂYETİN TEFSİRİ 209
İsti'âzenin Önemi 211
A'RÂF 200. ÂYETİN TEFSİRİ 211
Peygamberlerin İsmet Sıfatı 212
A'RÂF 201-202. ÂYETLERİN TEFSİRİ 214
Muttakiler Şeytanın Etkisinden Çabucak Sıyrılırlar 214
Kur'an'da Nebi'nin Dahli Yoktur 218
A'RÂF 203. ÂYETİN TEFSİRİ 218
Kur'an'ın Bazı Vasıfları 219
A'RÂF 204. ÂYETİN TEFSİRİ 220
Kur'an Okununca Dinlemek Farzdır 220
A'RÂF 205. ÂYETİN TEFSİRİ 225
Yüksek Sesle Dua Etmeme Edebdendir 225
Allah Korkusu Nasıl Olur? 228
Duanın Alçak Sesle Olması 229
Gudüvv ve Âsâl Vakitlerinin İzahı 230
Ruh ile Beden Arasındaki Karşılıklı Etki 231
A'RÂF 206. ÂYETİN TEFSİRİ 232
Kul Allah'a Yaklaştıkça İbadetini Artırır 232
Allah'ın Mekandan Münezzeh Olması 232

ENFÂL SURESİ

ENFÂL 1. ÂYETİN TEFSİRİ 237
Ganimet Hakkındaki Hükmü Soranlar 237
Gerçek Mü'minin Başlıca Vasıfları 243
ENFÂL 2-4. ÂYETLERİN TEFSİRİ 243
İmanın Artıp Eksilmesi Mümkün müdür? 246
Kâmil İmanın Şartları 250
ENFÂL 5-6. ÂYETLERİN TEFSİRİ 254
ENFÂL 7-8. ÂYETLERİN TEFSİRİ 259
ENFÂL 9-10. ÂYETLERİN TEFSİRİ 261
ENFÂL 11-13. ÂYETLERİN TEFSİRİ 264
Mü'minlere Yapılan İlahi Yardımın Şekilleri 266
Yağmur Yağdırılması 267
Kalblere Kuvvet Vermek 269

Allah'ın Kafirlerin Kalblerine Korku Salması 271
ENFÂL 14. ÂYETİN TEFSİRİ 272
ENFÂL 15-16. ÂYETLERİN TEFSİRİ 274
Kafirlerle Yapılan Savaştan Kaçmayın 274
ENFÂL 17. ÂYETİN TEFSİRİ 275
Peygamberimizin Kureyş'e Attığı bir Avuç Toprak 277
ENFÂL 18-19. ÂYETLERİN TEFSİRİ 280
Allah'ın Cihad Emrine Kulak Vermenin Lûzumu 283
ENFÂL 20-23. ÂYETLERİN TEFSİRİ 283
ENFÂL 24. ÂYETİN TEFSİRİ 287
Umuma Gelen Musibet 292
ENFÂL 25. ÂYETİN TEFSİRİ 292
ENFÂL 26. ÂYETİN TEFSİRİ 294
Az Olan Mü'minlere İlahi Yardım 294
Allah'a, Resulüne ve Emanetlere Hıyanet Etmeyin 295
ENFÂL 27-28. ÂYETLERİN TEFSİRİ 295
ENFÂL 29. ÂYETİN TEFSİRİ 298
Allah'ın Geniş Lutfu 300
Kureyş'in Hz. Peygamber Aleyhindeki Komplosu 301
ENFÂL 30. ÂYETİN TEFSİRİ 301
Müşriklerin Kur'an'a Nazîre Yapma Teşebbüsleri 304
ENFÂL 31-34. ÂYETLERİN TEFSİRİ 304
Müşriklerin İmha Edilmeyişlerinin Sebebi 306
Müşriklerin Kabe'de Islık ve Alkış Koparmaları 308
ENFÂL 35. ÂYETİN TEFSİRİ 308
Kâfirler Mallarını İslam'dan Saptırmak İçin Harcarlar 310
ENFÂL 36-37. ÂYETLERİN TEFSİRİ 310
ENFÂL 38. ÂYETİN TEFSİRİ 312
Zındığın Tevbesinin Kabül Edilip Edilmeyeceği 313
Cihad 315
ENFÂL 39-40. ÂYETLERİN TEFSİRİ 315
Fitne Kalmayıncaya Kadar Savaş 315
Ganimetin Taksimi 316
ENFÂL 41. ÂYETİN TEFSİRİ 317
ENFÂL 42. ÂYETİN TEFSİRİ 321
ENFÂL 43. ÂYETİN TEFSİRİ 323
Kâfir Ordusunun Sayısının Az Gösterilmesi 324
ENFAL 44. ÂYETİN TEFSİRİ 325
ENFAL 45-47. ÂYETLERİN TEFSİRİ 327
ENFAL 48. ÂYETİN TEFSİRİ 332
İblisin İnsan Kılığına Girmesi 333
ENFAL 49. ÂYETİN TEFSİRİ 335
ENFAL 50-51. ÂYETLERİN TEFSİRİ 336
Allah'ın Takdiri ile Kulun Fiili Arasındaki Münasebet 342
ENFAL 55-56. ÂYETLERİN TEFSİRİ 344
Ahdi Bozmak Kafir Sıfatıdır 345

ENFAL 57-58. ÂYETLERİN TEFSİRİ 345
ENFAL 59. ÂYETİN TEFSİRİ 347
Düşmana Karşı Kuvvet Hazırlama Görevi 349
Kuvvet Nedir? 350
Barış İsteyen Düşman ile Barış Yapınız 353
ENFAL 61. ÂYETİN TEFSİRİ 353
ENFAL 62-63 ÂYETLERİN TEFSİRİ 355
Allah'ın Resulünü Desteklemesi 356
Allah'ın Mü'minlerin Kalblerini Birleştirmesi 356
Kalblere Hükmetmek Allah'a Aittir 357
Yirmi Mü'min İkiyüz Kâfiri Yenmelidir 359
ENFAL 64-65. ÂYETLERİN TEFSİRİ 360
ENFAL 66. ÂYETİN TEFSİRİ 364
Mü'minin Kâfirden Kaçması Haramdır 367
ENFAL 67-69. ÂYETLERİN TEFSİRİ 368
Bedir Esirleri 369
Hz. Peygamber'in İsmet Vasfına Haksız Yere İtiraz 370
Esirlere Yapılan Muamele ve Hz. Abbas'ın Kıssası 378
ENFAL 70-71. ÂYETLERİN TEFSİRİ 378
İman Basamakları: İman, Hicret ve Cihad 382
ENFAL 72-75 ÂYETLERİNİN TEFSİRİ 383
Öncü Muhacirlerin Sıfatları 384
İman Edip Hicret Etmeyen Mü'minler 386
Müslümanların Birbirleriyle İlgisizliği Yeryüzünü Bozar 389
Akrabalık Hukuku 392

TEVBE SURESİ

TEVBE 1-2. ÂYETLERİN TEFSİRİ 397
Tevbe Süresinin Başında Beslemenin Bulunmayışının Hikmeti 398
TEVBE 3. ÂYETİN TEFSİRİ 406
Ezan Kelimesinin Manası 406
Hacc-ı Ekber Ne Demektir? 406
TEVBE 4. ÂYETİN TEFSİRİ 410
TEVBE 5. ÂYETİN TEFSİRİ 412
Ayın Başlangıcı ve Bitimi Hakkında Tabirler 412
Namazı Terkeden Müslüman Hakkındaki Hüküm 414
Zekatı Reddedenlerin Hükmü 414
TEVBE 6. ÂYETİN TEFSİRİ 415
TEVBE 7. ÂYETİN TEFSİRİ 419
TEVBE 8-10. ÂYETLERİN TEFSİRİ 420
Kafirlerin Hepsi Fâsık mıdır? 423
TEVBE 11-12. ÂYETLERİN TEFSİRİ 424
TEVBE 13. ÂYETİN TEFSİRİ 428
TEVBE 14-15. ÂYETLERİN TEFSİRİ 432
TEVBE 16. ÂYETİN TEFSİRİ 437
Gerçek Mü'minin Alâmeti 438
TEVBE 17-18. ÂYETLERİN TEFSİRİ 439

Mescidleri İmar Etmek Ne Demektir? 440
Camî Yapanların Sıfatları 443
Mescidlerin Fazîletleri Hakkında 445
TEVBE 19. ÂYETİN TEFSİRİ 447
Karşılıklı Övünmenin Kimler Arasında Olduğu? 448
TEVBE 20-22. ÂYETİN TEFSİRİ 450
Hicret ve Cihadın Öneminin Sırrı 452
Küfür Yolunu Seçen Yakınlarınızı Dost Edinmeyin 456
TEVBE 23. ÂYETİN TEFSİRİ 456
Allah ve Resulünü Herşeyden Çok Sevmeli 458
TEVBE 25-27. ÂYETLERİN TEFSİRİ 460
TEVBE 28. ÂYETİN TEFSİRİ 465
Neces Kavramı 466
Gayr-i Müslimlerin Camiye Girmelerinin Hükmü 468
TEVBE 29. ÂYETİN TEFSİRİ 471
Kâfirlerin Nevileri 476
TEVBE 30. ÂYETİN TEFSİRİ 479
Hıristiyanların Hz. İsa'yı Tanrılaştırmaları 481
TEVBE 31. ÂYETİN TEFSİRİ 485
Hz. Muhammed'in Peygamberliği'nin Delilleri 487
Allah Nurunu Söndürmez 488
Hz. Peygamber'in Risaletinin Delilleri 488
Allah Hak Dini Üstün Kılmıştır 489
TEVBE 33. ÂYETİN TEFSİRİ 490
TEVBE 34-35. ÂYETLERİN TEFSİRİ 492
Batıl Yollarla Yeme 493
Altın Yığıp İnfak Etmeyenler 494
Zinet Eşyasının Zekâtı 500
TEVBE 36. ÂYETİN TEFSİRİ 505
Din Kelimesinin Mânası 510
TEVBE 37. ÂYETİN TEFSİRİ 514
İnkarın İleri Derecesi 517
TEVBE 38. ÂYETİN TEFSİRİ 519
TEVBE 39. ÂYETİN TEFSİRİ 522
Getirilecek Olan Başka Bir Kavim 523
TEVBE 40. ÂYETİN TEFSİRİ 525
Allah Yolunda Seferberlik 536
TEVBE 41. ÂYETİN TEFSİRİ 536
Malla-Canla Cihâd 538
TEVBE 42. ÂYETİN TEFSİRİ 539
TEVBE 43. ÂYETİN TEFSİRİ 542
TEVBE 44-46. ÂYETLERİN TEFSİRİ 546

